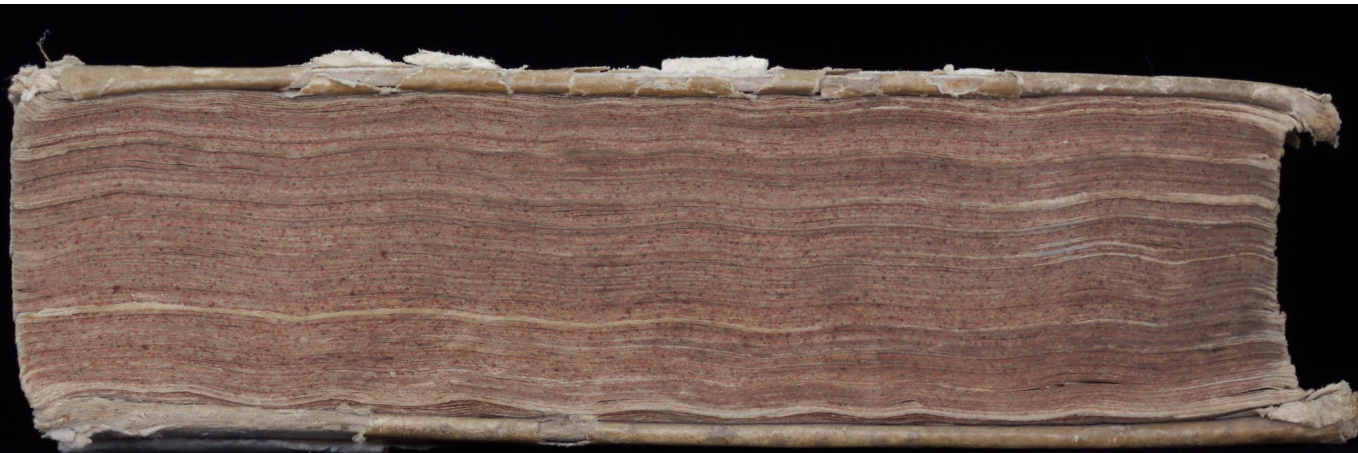

3121
F
1

Tot Leijden *Bij Pieter vander Meersche, Boekverkooper,* Ian Luyken fecit.

TOE-PASSING
DER
TIITEL-PRENT.

GODSDIENSTIGE GODVRUCHTIGHEIJD,
In heldere doorluchtigheijd
De Godheijd naast, op 't vlak gezeten
Van 't ons geeigend heil-Altaar,
Waar van de dienstb're Tempel-schaar
Geen macht gehad heeft om te eten;
Omhelst haar kruijs: en, welgemoed
De wereld treende met de voet,
Vind van dien Rey der Speelgenoten,
Dat Drietal, dat na boven streeft,
En schier by God en d' Eng'len zweeft,
Zich vergezelschapt, en besloten:
De LIEFDE staat, en word niet moe:
GELOOF en HOOP, tot daar en toe
Gevordert, zijn hun pad ten ende,
En zitten veilig, en gerust:
De WAARHEIJD, van haar hart bewust,
Wenscht dat men 't in den grond erkende,
Gelijk z' het met den vinger wijst;
Diens glans, gelijk een zon verrijst:
Den palmtak, 't heerlijk zegeteken,
Waar met se treed de wereld-kloot,
En vossen-loosheijd, plat en dood,
Houd s' op den Hoeksteen onbezweken:
't GELEERD, en overdekt VERSTAND,
Daar 't Licht der Oudheijd straald, en brand,
Voegt by haar Godgewijde bladen
Den Schepter der Gerechtigheijd;
En leerd, met omzicht, en beleijd,
't Geheijm van Gods Oraak'len raden:
Gelijk CURCELLS Godvruchtig blad
Zich rijk besprenkelt met het nat,
Welks eed'len afvloed is te merken
Uijt dezer aller Deugden bron,
En springk-aar, als men kennen kon
In zijne GODGELEERDE WERKEN.

J. OUDAAN.

DE THEOLOGIZE WERKEN,

Behelſende in twe Delen

d'ONDERWYSINGE

VAN DE

CHRISTLYKE RELIGIE,

EN DEN

ZEDEN-SPIEGEL

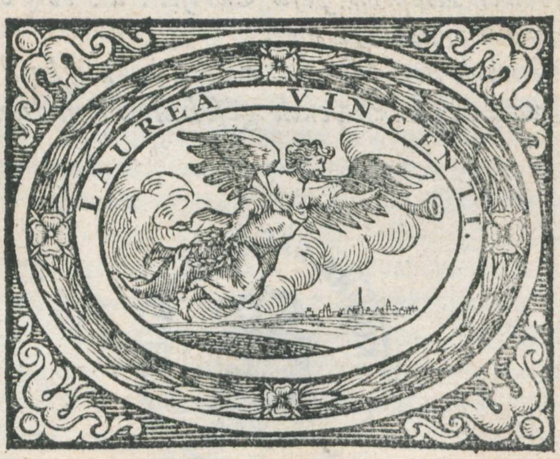
DER

DEUGDEN,

DOOR

D. STEPHANUS CURCELLÆUS,

In ſijn leven Profeſſor der Theologie in de Schole der Remonſtranten tot Amſterdam

Tot LEIDEN,

By PIETER vander MEERSCHE, Boek-verkoper.

KORTEN INHOUD

Van d'Onderwijzinge van de Christlijke Religie.

D. PHILIPPI VAN LIMBURG AANSPRAAK AAN DEN CHRISTLIJKEN LESER.

Christlijke Leser,

WAt een moeijelijken en gevaarlijken werk het is een anders Schriften na sijn dood in 't ligt te geven, daar kan ik med ondervindinge van spreken. Vele dingen worden 'er van geleerde luiden op 'et papier gesteld, welke sy niet en willen dat door den druk zouden gemeen gemaakt worden. Vele dingen zijn 'er die in 't eerst med dat insigt worden geschreven, om daarna eens naaukeurig over te sien en op te maken, welke om dat se niet wel hebben konnen uitgewrogt en in orde gesteld worden, van hare auꝺteurs en makers, indien se in 't leven waren gebleven, als misgeboortens zouden verworpen worden. Andere dingen zijn wel geschreven om door den druk gemeen te maken, dog alzo het verstand med de jaren meer en meer komt toe te nemen en rijper te worden, en dat ook enige dingen of in de wijse van verhandelen, of selfs in de stijl en maniere van spreken, zo gelukkig niet en zijn voorgesteld als wel gewenzt was, zo is 't dat de Schrijvers daarna in haar eigen concepten en gedagten zo groten gevallen niet en hebben; en alzo sy de gelegenheid niet gehad en hebben om de selve te verbeteren, zo en willen se niet dat haar schriften aan de wereld zullen worden medegedeeld, voor dat haar vrinden de selve hebben verbeterd en in een geschikter orden gebragt. En hier is 'et dat de uit-

gevers haar selven bedraaid en verlegen vinden, niet wetende of se d' uitterste wille van den auĉteur willen opvolgen, dan of 'et geraadsamer is sonder enige veranderinge het werk zo als se het vinden van woord tot woord aan den dag te geven. Het verstand van de menzen is zeer verscheide; alzo dat selfs geen twe personen ene en de selve orde en zullen houden, ontrent het verhandelen en voorstellen van een materie die van een gelijke aard en natuur is. Daarenboven zo heeft elke schrijver sijn eigen stijl en manier van schrijven; 't welk zo naauw luisterd dat geen ander daar de hand en mag aan leggen, of het werk zal terstond veel van sijn cieraad en bevalligheid verliesen. Dit is de reden, waarom het een geruimen tijd in overleg is genomen, om het werk van onsen *Curcellaus*, 't welk wy nu de wereld gemeen maken, na dat 'et van velen, en dat wel insonderheid in *Engeland*, zeer dikwijls is versogt en hertelijk begeerd, te laten uitgaan. Onsen *Auĉteur* had in een privaat collegie onder sijne discipulen een *Onderwijsinge van de Christlijke Religie* gediĉteerd: Dog wanneer hy het werk naaulijks ten halven hadde gebragt, en in de manier en orde van verhandelinge geen volkomen genoegen en hadde, zo heeft hy het van niews wederom opgevat, en ondertuszen terwijl hy in het diĉteren van het verdere voordging, het voorgaande op een niewe wijse beginnen te schikken en watt netter te beschaven. Maar wy en hebben 't geluk niet gehad dat hy 't werk selfs heeft konnen ten einde brengen, nog ook de verbeteringe welke hy voor hadde na sijn wenz uitwerken. Hy had naaulijks de hand geleid aan de Capittelen van het lijden onses Saligmakers Jesu Christi, om de selve te oversien, wanneer hy die zeer smertlijke tormenten en pijnlijkheid van het graveel op den hals kreeg, waar op ook sijn overlijden haast gevolgd is: en alzo hy ondertuszen uitgestrekt en besorgd was om de *Waarheid* en *Godvrugtigheid* onder de menzen voord te setten, zo heeft hy ook gemerkt, dat selfs ook in die Capittelen welke hy nu verbeterd hadde, enige dingen op een beter orde konden geschikt worden. Dierhalven zo heeft hy aan sijn soon, *D. Gedeon Curcellaus*, saliger gedagtenisse, van alles bevel gegeven, en gewild dat sijn *Institutie* ofte *Onderwijsinge in de Christlijke Religie* niet anders als volgens dese laatste gedagten verbeterd zijnde aan de wereld zouden gemeen gemaakt worden. De *Verhandelinge van de Kerke Jesu Christi* heeft hy voor sijn *Onderwijsinge* geschreven: maar alzo hy op het oog hadde een geheel *Systema* van de Christlijke Religie sijne discipulen voor te dragen, zo heeft hy de selve, eer hy naaulijks de helft daar van had opgemaakt, voor een tijd lang uit de hand geleid, med gedagten om de selve daarna te voltrekken, en in sijn *Onderwijsinge* als een gedeelte daar van in te vlijen. Dierhalven zo heeft hy noit de gedagten gehad om dat schrift, alzo 't nog onvolmaakt was en nader oversien most worden, aan den dag te geven. Dog wanneer *D. Gedeon Curcellaus* alle de Schriften van sijn vader naaukeurig quam door te sien, zo heeft hy ons ook dit gemelde *Traĉtaat* ter hand gesteld om t' samen med sijn andere werken onder de pers gebragt te worden. Hy heeft de *Onderwijsinge in de Christlijke Religie* volgens d' uitterste wille van sijn Heer Vader oversien, en de wijse van verhandelinge in enige weinige plaatsen veranderd: 't welk evenwel zo gelukkig niet heeft konnen geschieden, of hy heeft zo hier en daar in de woorden van den *Auĉteur* enige

veran-

veranderinge, en ook zomtijds een niewe connectie moeten maken. Wat het werk selfs aangaat, dat heeft hy, alzo 't niet in *Boeken* maar in zeer lange *Capittelen* was verdeeld, gelijk wy sien in *Boeken* en korte *Capittelen* onderscheiden; en de Capittelen selfs in *Paragraphen* en enige minder verdelingen; en hy heeft ook, op dat het ganze werk voor den Leser zo veel nuttiger zoude zijn den *Inhoud van elke paragraaph* aan 't begin van yder Capittel laten voor af gaan. Wanneer hy nu in het ordineren en schikken van sijn Vaders werk tot aan het Koninglijke Ampt onses Saligmakers Jesu Christi was gekomen, zo is hy in een sware siekte gevallen, waar aan hy ook is overleden: en hy heeft my weinig weken voor sijn dood alle de nagelaten Schriften van sijnen eerwaardigen Heer Vader ter hand gesteld, en gerecommandeerd dat ik op dien selven voet, gelijk hy begonnen hadde, in de verdelinge van het werk zoude voordgaan; 't welk ik ook na mijn vermogen heb getragt te doen; dog my doorgaans opregtelijk houdende aan de woorden van den *Aucteur*, sonder enige veranderinge in de orde, of niewe connectien te maken: want ik heb my selven noit ingebeeld, dat ik, die maar een discipel ben, zo groten vrijheid zou mogen gebruiken, om in de Schriften van mijn eerwaardigen Meester enige veranderinge te maken, als een Soon wel heeft in de Schriften van sijn Vader. Het *Tractaat* of de *Verhandelinge van de Kerke Jesu Christi*, heb ik sonder iets af of toe te doen, van woord tot woord zo als 'et den *Aucteur* selfs heeft geschreven uitgegeven; willende liever de sin en meninge van onsen *Curcellæus* selfs, al is 't schoon dat 'er de schaaf niet net en is overgegaan, aan de wereld gemeen maken, als aan anderen de minste reden van bedenken geven, als of ik quansuis onder den naam van onsen *Curcellæus* mijn eigen gevoelen de Lesers had soeken in de hand te steken. Wat de andere *Tractaten* aangaat, daar van en behoeve ik voor 't tegenwoordige, alzo de selve voor desen in druk zijn geweest, niets tot nader onderrigtinge te seggen.

'tZou hier de regte tijd en plaats zijn om enig breder bescheid te doen van onsen *Aucteur* selfs, van sijn leven, mitsgaders van sijne uitstekende gaven en deugden waar mede hy aangedaan en verciert was, maar alzo dat zeer voortreffelijk van de doorgeleerde D. *Arnoldus Poelenburgius*, Saliger Gedagtenisse, die ook de eer heeft gehad van de plaats van den Heer *Curcellæus* med lof te bekleden, in sijne *Lijk-reden* is gedaan, zo en zal ik my voor het tegenwoordige in die moeite niet inlaten. 'k Zal dan maar alleen enige weinige dingen aanmerken aangaande het *Werk* selfs, alsmede van het einde waar toe het is geschreven, mitsgaders van enige uitstekende eigenschappen die 'er in te vinden zijn, en het selve recommandabel en aangenaam maken. Daar zijn *twe* voorname *Deugden*, waar na een Christen Theologant, alle sijne moeite en arbeid, als sijn laatste einde en beoginge welke hy in de Theologie voor heeft, moet dirigeren en schikken, namelijk de *Godvrugtigheid* ende de *Liefde*. De wetenschap welke van de *Godvrugtigheid* is ontbloot is een onvrugtbare en onnutte wetenschap, en diend veel eer om het gemoed med een kennisse van curieuse saken te beswaren als te vercieren; ja 't is 'er zo verre van daan dat de selve in dien groten en verschriklijken dag des oordeels by God de Here iets zal mogen gelden, dat se in tegendeel alle de zodanigen die hier mede aangedaan

gedaan zijn ſchadelijk zal weſen, en een oorſaak van ſwaarder verdoemeniſſe: Dewijl *de dienſtknegt die de wille des Heren heeft geweten, en ſig niet bereid en heeft, nog volgens de ſelve heeft gedaan, med vele ſlagen zal geſlagen worden, Luc.* XII, 47. Alle wetenſchap waar mede de *Liefde* niet en is vergeſelſchapt, is een oorſaak van twiſt en twedragt; nog ook een hemelze, maar een aardze, een dierlijke, en duivelze wetenſchap, en niet waardig med den naam van een Chriſtlijke wetenſchap genaamd te worden, hoe zeer ook de ſelve van de kenniſſe Chriſti komt te roemen; dewijl onſen Saligmaker wil dat men ſijne Diſcipulen daar aan zal kennen, *Dat ſe elk anderen lief hebben, Johan.* XIII, 34, 35. Waarom ook d' Apoſtel Paulus ſeid, *Al waar 't dat ik de gave der prophetie hadde, ende wiſte alle de verborgenheden ende alle de wetenſchap: ende al waar 't dat ik alle het gelove hadde, zo dat ik bergen verſettede, ende de liefde niet en hadde, zo en waar ik niets,* namelijk by God de Here, 1 *Corinth.* XIII, 2. Gy ſiet dat beide deſe deugden doorgaans, indien niet over al naaukeurig worden gerecommandeerd. Beide deſe deugden, ſeg ik, komen ons van blad tot blad in dit ganze werk voor. Ja wat heeft de ganze aard en natuur van de Theologie, welke alhier word geleerd, anders voor als de noodſakelijkheid van de *Godvrugtigheid* te beveſtigen en in te planten? De wijſe van verhandelinge welke onſen *Schrijver* in dit ſijn werk gebruikt, diend doorgaans om de *Godvrugtigheid* te recommanderen, alzo dat 'er naaulijks een enig leerſtuk in het ſelve voorkomt, of daar word ook med een aangeweſen op hoe velerlei wijſe het ſelve tot de *Godvrugtigheid* kan dienen. Hoe breed weid hij af, med wat een brandenden yver is hy ontſteken in het verklaren van de Chriſtlijke deugden! welker natuur hy zo gelukkig heeft voorgeſteld en verklaard, dat 'er in dit ganze werk niets en ſchijnd te ontbreken, dan dat hy dit zo heilſamen voornemen tot geen gewenzt einde heeft konnen brengen. Evenwel zo kan het gene in het grote werk ontbreekt, eniger mate uit de kleine *Zede-konſt*, waar in wy in 't kort een ruwe ſchets en afbeeldinge hebben van de Chriſtlijke deugden, vervuld worden. Onſen *Aucteur* diſputeerd zomtijds: Maar niet van ſaken van geen belang, om iemands gemoed dat door de beſchouwinge van ydele geſchillen is beſet, in de oeffeninge der Godvrugtigheid nog trager en nalatiger te maken, maar van ſwaarwigtige ſaken, en die een grote nuttigheid hebben om de Chriſtlijke deugden voordt te ſetten; ja hy toond hem ſelven geen groter viand te zijn, dan van zodanige opinien en leringen, die de *Godvrugtigheid* konnen verhinderen en den dood-ſteek geven. Hy bewijſd doorgaans dat hy de *Liefde* ten hoogſten ſoekt te betragten, alzo hy hem ſelven wel ſorgvuldig wagt om op een loſſen grond enige harde deciſien te maken; en alzo hy volgens het voorbeeld van den Allerdoorlugtiſten *Koning van Engeland Jacobus*, en de voornaamſte Leraars van de Gereformeerde Religie het daar voor hield, dat 'er weinig dingen ter ſaligheid noodſakelijk zijn, waar in byna alle die gene, die van de Chriſtlijke Religie belijdeniſſe doen over een ſtemmen, zo toond hy dat het verſchil 't welk in de verdere leerſtukken, die het fondament der ſaligheid niet om verre werpen, onder de Chriſtenen word geſpeurd, den band der broederlijke enigheid niet en moet aan ſtukken breken. Hier van is 'et dat hy overal zo ſorgvuldig onderſcheid heeft ſoeken te maken,

maken, tuſzen de leerpoincten die noodſakelijk en niet noodſakelijk en zijn: hier van is 'et dat hy nergens enige termen en manieren van ſpreken, welke by de H. Schrijvers onbekend zijn anderen als noodſakelijk om te geloven heeft tragten op te dringen; maar dat hy in tegendeel daar na heeft geſtaan, om de ſaken des geloofs niet med woorden die de menzlijke wijsheid leerd, maar die ons de Geeſt Godes in ſijn woord komt te leren, doorgaans voor te ſtellen en te verklaren.

Daarbeneffens zo en doet 'et niet weinig tot de aangenaamheid en bevalligheid van dit werk, dat onſen *Aucteur*, ſelfs ook in ſaken die van een diepe ſpeculatie zijn, zeer klaar is om te verſtaan, en in het verhandelen van de ſelve een naaukeurige en welgeſchikte orde heeft gehouden, waar in hy alle andere Schrijvers, die wel eer hebben geſchreven zeer verre ſchijnd te overtreffen. Wy willen wel gaarne bekennen, dat het voorſtellen en verklaren van de Religie aan geen ſekere orde en is gebonden, en dat de gelukkigſte uitlegger van de H. Schriftuur ook de beſte Theologant is; dewijl de Theologie niet anders en is, dan een kenniſſe van de Godlijke wille welke in de H. Schriftuur is begrepen: maar men kan niet ontkennen, dewijl'er zo vele en verſcheide ſaken in de Theologie zijn te verhandelen en verklaren, of de ſelve moeten in het verſtand van de leſers zo veel te ligter en klaarder indalen, en te dieper en vaſter daar in blijven hangen, als ſe op een geſchikter en bequamer wijſe zijn geordineerd en voorgeſteld.

Hier komt nog bij ſijn bijſondere openhertigheid en vrijmoedigheid, waar mede hy de waarheid opregtelijk, ſonder iemands gunſt te hopen of haat te vreſen onderſoekt, en de ſelve gevonden hebbende omhelſd, en ook tot prijs en eer van Godes H. Naam ſonder enige geveinſdheid belijd. Welke wijſe van doen, al is 't ſchoon dat ſe van anderen word veroordeeld, en genoegſaam verſproken en gelaſterd word als een drift tot niewigheid en een ſugt om de ſelve voord te planten, my evenwel zodanig toeſchijnd, dat ſe ten hoogſten moet gepreſen worden, indien ſe maar med voorſigtigheid, nederigheid, en een onberiſpelijke gematigdheid des gemoeds vergeſelſchapt gaat, en niet en is vermengd med enige onbedagtſaamheid, med enige hoogmoed of laatdunkenheid, nog med enig rukeloos oordeel. Want wy ſien dat de natuur deſe wijsheid komt te leren, dat de reden de ſelve aanraad, en dat ſe van de nuttigheid en liefde tot de waarheid word gerecommandeerd. God de Here heeft ons al te ſamen med reden begaafd, om te zijn tot een rigtſnoer en leidſman van ons leven en zeden, en ook een regelmaat van onſe kenniſſe. De ſelve word door geen auctoriteit van menzen tot toeſtemminge gedwongen, maar door de klaarheid van de ſaak en het gewigt van de gegevene bewijſen overgehaald en bewogen. 't Is vergeefs menzlijke auctoriteit voor te wenden, wanneer'er bondige argumenten en bewijſen ontbreken: deſe middelen zijn 't, welke ons ſonder enige menzlijke auctoriteit onſe toeſtemminge komen af te perſſen. Hier is 'et dat ons de wet der nature leerd, dat men een ijder de vrijheid moet laten om de kragt der bewijſen wel te onderſoeken en overwegen, om tot geen leerpoinct over te gaan, van welkers waarheid men niet overtuigd

tuigd en is. Wel wie en siet niet, als dese vrijheid maar word toegestaan en plaats mag grijpen, wat een groten en wijden deure dat'er open word gedaan om de waarheid voord te planten! Want wy propheteren ten delen, en wy kennen hier al te samen ten delen, en God de Here en schenkt alle sijne gaven niet aan een persoon alleen, maar hy deeld de selve aan een ijgelijk mede in zodanig een mate als 't hem beliefd, makende aan den enen bekend 't gene hy voor den anderen verborgen wil houden. Indien dan alle menzen elk voor haar hoofd hier op aarden hare gaven tot gemene stigtinge en opbouwinge van de ganze Kerke by een bragten, wat vrugt zouden we uit die onderlinge dog vrindelijke en broederlijke ontmoetinge anders te verwagten hebben, als dat de waarheid veel helderder zoude opklaren, en med meerder glanz en heerlijkheid uit de duisternissen der dolingen aan den dag komen? Ja en moet men in tegendeel niet seggen wanneer dese vrijheid word verstoord en med voeten getreden, dat we niet anders en doen als ons selven de ogen uitgraven, en de waarheid, mitsgaders de gelegenheid om de selve te kennen welke ons God heeft gegeven, ondankbaarlijk verwerpen? Want de waarheid en is voor geen ondersoek beschroomd, maar sy wil wel doorsnuffeld zijn, en hoe meer de selve word ondertast, zo veel te klaarder komt se aan den dag, even gelijk een steenklip, welke zo veel te meer komt te blinken als se kragtiger van de baren en golven bespoeld en bestormd word. Ja en moet men niet seggen dat alle Leraars, zo veel als'er in de Christen wereld zijn, haar selven dese vrijheid aanmatigen, selfs ook die genen die de selve anderen soeken te benemen? Niemand en wil sijn oordeel een ander onderwerpen, wanneer de reden hem klaar komt te leren daar van te verschillen. Niemand wil toestaan dat het oordeel van een ander hem tot een regelmaat zal verstrekken. Elk hangd die opinie aan daar hy oordeeld de meeste bewijsen voor te zijn. En zo iemand oordeeld dat enige waarheid nuttig is om het gelove te versterken, zo meend hy dat 'et regt en billijk is dat hem vrijheid word vergund om de selve te bevestigen en verdedigen. Ja hoe naauwer dat enigen de vrijheid van haar naasten soeken te bepalen, zo veel te kragtiger word'er aan de andere kant wederom tegen aan gewrogt, om de selve geheel en ongeschonden te verdedigen en te bewaren. Wie van de *Gereformeerden* houd sig te vreden med de decisie en uitspraak die de *Paus van Romen* komt te doen? Wie van de *Luther zen* onderwerpt sig het oordeel van de *Gereformeerden?* Ja en sien wy niet dat alle Uitleggers der H. Schriftuur en Leraars der H. Theologie haar selven dit regt aanmatigen, zo in 't verklaren van de H. Schriften, als in het voorstellen en verhandelen van de gemene plaatsen der Theologie, dat d' een van d' ander vry en onbeschroomd komt te verschillen? Laten se dan volgens die redelijke en billijke wet, welke ons van nature is ingeschapen, aan een ander die selve vrijheid vergunnen, welke sy haar selven toeeigenen en gebruiken.

Dewijl dan dese vrijheid zo grote en menigerlei nuttigheid heeft, zo schijnen my alle die genen ten hoogsten prijswaardig te zijn, die med een onvermoeiden arbeid de waarheid ondersogt hebbende, de selve vrijborstig en openhertig komen te belijden,

en ook aan andere mede te delen en gemeen te maken. En alzo ſy zeer dikwijls te doen hebben med zodanige dolingen tegen te ſpreken en te wederleggen, welke al van oude tijden af zijn ingekropen, of als med een gemene toeſtemminge onder de Chriſtenen zijn aangenomen, zo en kan het niet anders zijn of ſy moeten het ongenoegen, den haat, ja ſelfs ook de vervolginge van velen op haar hals halen. De *Waarheid* word med de naam van *Ketterije* gebrandmerkt; en op dat'et zodanige heethoofdige ijveraars aan geen pretext of voorwendſel en zoude ontbreken, om de opregte belijders van de ſelve hatelijk te maken en te bekladden, zo ſoekt men verkeerdlijk de namen van enige oude en eertijds med regt verworpene ketterijen wederom op te halen, en ſijne mede-Chriſtenen in 't aangeſigt te werpen. d'Opinien daar en tegen, welke van de regtſinnigen med regt als dolingen worden aangemerkt en tegengeſproken, ſoekt men med de naam en auctoriteit van enige aanſienlijke mannen, die door hare geleerdheid en gaven geen gering voordeel tot opbouwinge en welſtand van de Chriſten Kerk hebben toegebragt, te verglimpen en aanſien te geven: waar door de voet word geleid om haar als oproerigen en wederhorigen in 't poinct van religie, die de zijde der regtſinnige Leraars hebben verlaten, en d'opinien der ketters, welke eertijds door een eenſtemmig gevoelen van de Chriſten wereld zijn veroordeeld, hebben aangenomen, ſwart te maken, en alzo haar aan de haat en vervloekinge van alle menzen op te offeren, en ook dikwijls in gevaar te brengen van haar leven en tijdelijke middelen ellendig te verlieſen. Zo iemand zo ſtandvaſtig is, dat hy door deſe dingen nog omgeſet nog verſchrikt en word, zo geeſt hy preuven van een edelmoedigen imborſt, die bereid is om niet alleen hem ſelven, maar ook alles wat hy heeft ten dienſte van God de Heer, en tot verbreidinge van de ere van ſijnen H. Naam op te offeren. 't Welk alzo het ſwaar om doen is, ook ten hoogſten is te prijſen.

Dog men moet hem ſelven alleen van een ding ſorgvuldig wagten, dat men namelijk onder den ſpecieuſen dekmantel van vrijheid daar op niet uit en is, om ſonder hem ſelven ergens aan te binden alles uit te werpen en voor te ſtellen. *Twe* dingen moet men alhier wel inſonderheid overwegen, namelijk de *Leerpoincten* welke wy onderſoeken, en de *Toehoorders* by welke wy de ſelve verhandelen. Want 't en is geen oirbaar van alle ſaken te ſpreken, nog ook voor allerlei ſoort van perſonen, ſonder enig onderſcheid te maken. Wat dan het *eerſte* aangaat, namelijk de *Leerpoincten* welke onderſogt worden, daar moet men wel ſorgvuldig toeſien, dat men ſig wagte van ſaken die fondamenteel en ter ſaligheid noodſakelijk zijn aan te roeren of in twijfel te trekken. Want deſe zijn klaar en uitdruklijk in de Schriften welke van God ingegeven zijn voorgeſteld, en med een eenparige toeſtemminge van alle Chriſtenen overal en altijd aangenomen: En men zou ook zodanig een niet moeten horen; nog in de Chriſten Kerk verdragen, die een van die gemelde hoofdartikulen zou beſtaan in twijfel te trekken; volgens de getuigeniſſe van den Apoſtel, wanneer hy ſeid, *Al waar 't ſchoon dat wy, of een Engel uit den hemel, u een ander Euangelium verkondigde, buiten 't gene wy u verkondigd*

kondigd

kondigd hebben, die zy vervloekt, Gal. 1, 8. Dog men moet ook aan d'andere zijde niet te ſtip en halſtarrig blijven twiſten en hairkloven over ſaken van kleine aangelegenheid, en die ganz niet en konnen dienen tot beveſtiginge van het geloof, en bevorderinge van de Godvrugtigheid, hoedanig de meeſte ijdele en t' enemaal curieuſe geſchillen der Schoolgeleerden zijn. Want daar over gedurig in 't harnas te ſtaan, en hevig te ſchermutzelen, is het doen van zodanige menzen die twiſtgierig en van de liefde ontbloot zijn. En dit is ook den ſin en mening van den Apoſtel wanneer hy ſeid, *Wederſtaat de dwaſe vragen ende geſlagt-rekeningen, ende twiſtingen, ende ſtrijdingen over de wet: want ſy zijn onnut en ydel. Enen ketterzen menze verwerpt na de eerſte en twede vermaningen: wetende dat de zodanige verkeerd is, ende ſondigd, zijnde by hem ſelven veroordeeld, Tit.* III, 9, 10, 11. Men moet veel doen om vrede in de Kerke te houden, en niet onbedagtlijk en ſonder een grote hope van merklijke vrugt te zullen doen, de ruſt van de ſelve in perikel brengen van geſtoort te worden. Het is het werk van een laatdunkend menz, en die in ſijn eigen gedagten groot behagen ſchept, om enige ydele ſpeculatien, welke zo iemand de ſelve niet en weet niet en ſchaden, en zo hy de ſelve weet niet en baten, de gemoederen van anderen ginz en weder te ſlingeren en te ontruſten. Want dewijl men niet en kan ſien dat'er in zodanig een onderſoek enige nuttigheid ſteekt, wat kan men daar dan anders uit beſluiten, dan dat het ſelve geheel en al aangeſteld word, of om ſijn eigen ydele glorie, en niet om de ere Godes te bevorderen, of dat'et uit een knibbelig en twiſtgierig gemoed voordſpruit? Men moet dan om alle rukeloosheid en onbedagtſaamheid te mijden, med een grote voorſigtigheid en ſaftſinnigheid te werk gaan. Zo men in ſijn gemoed, door enige klaarblijklijke argumenten en redenen, van de valzheid van enig leerpoinct bewuſt en overtuigd is, zo moet men wel inſien en overwegen van hoe groten gewigt dat leerpoinct is, en wat ſchadelijke vrugten en effecten daar uit ſtaan te volgen. Wanneer we niet ſonder gewigtige redenen en vreſen, dat het *Gelove* of de *Godvrugtigheid*, door zodanig een leringe, welke onder 't gemeen voor goed is gekeurd en aangenomen, groot perikel loopt om beſmeurd te worden en ſchade te lijden, zo moet men alſdan eerſt openlijk betuigen dat men daar nog deel nog gemeenſchap mede en heeft. En 't is ſelfs in dit geval niet te prijſen dat men al te voorbarig is. Men moet al een langen tijd ſijn beraad nemen over zodanige dingen, welke we wanneer ſe eens aan de wereld zijn bekend geworden, in onſe hand en magt niet en hebben of te beletten of te verbeteren. Men moet wel overdenken dat'er gehandeld word van de ſake Godes, van de ſake der Gemeente, en van de ſake der ewiger geluksaligheid. Men moet dan voor al God de Here vuriglijk en van herten bidden om ſijn hulp en bijſtand, en op ſijn eigen kragten niet vertrouwen: men moet raadplegen med Godvrugtige, geleerde, reklijke, en waarheid lievende mannen: en wanneer we ons gemoed van vooroordelen, eergierigheid, en andere quade fauten en gebreken geſuiverd hebbende, ons ſelven niet en konnen voldoen, en in de aangenomen lere een genoegen nemen, zo moet men med de zodanigen die de ſelve drijven, in alle vrindſchap en med ſaftmoedigheid privaatlijk daar over conſereren en geſprek

houden,

houden, eer we onse bedenkingen de wereld kondig maken, op dat ons door haar hulpe en naarstigheid de scrupel en swarigheid, die te voren in ons gemoed was, of mag ontnomen worden, of dat wy in de waarheid, welke ons door Godes genade is geopenbaard, nog meer en kragtiger mogen worden bevestigd. De nederigheid van *D. Jacobus Arminius*, zaliger gedagtenisse, word van velen zeer gepresen, dat hy sijne bedenkingen, welke hy over dat swaarwigtige poinct aangaande de Godlijke predestinatie en voorschikkinge hadde, enige jaren by hem selven heeft gehouden, en in zodanig een hoogdravende materie niets vast en heeft gesteld, voor dat hy eerst med den zeer geleerden Theologant *Franciscus Junius* daar over hadde geconfereerd; en dat hy sijn gevoelen niet en heeft verklaard, dan door de importuniteit en ontijdige moeijelijkheid daar toe eniger maten gedwongen zijnde, 't welk hy voorgenomen hadde niet anders als in een wettige vergaderinge ter proeve voor te stellen.

Maar men moet ook med voorsigtigheid toesien en weten te onderscheiden voor wat menzen en *Toehoorders* enige leerpoincten worden verhandeld en gedreven. Vele dingen worden in de Scholen ondersogt, welke med zeer groot nadeel van de Kerke voor de Gemeente worden voorgesteld en gepredikt. Vele dingen worden tot nader verklaringe van de H. Schrifture in de Academien gedisputeerd, welke men geensins op den predikstoel en zoude moeten brengen. Ook worden de dingen welke van de minste belang schijnen onder de geleerden niet sonder vrugt ondersogt, en ook de allerspitsvindigste saken nagespeurd, welke iemand voor het gemene volk niet en zoude mogen verhandelen, sonder daar over med regt bespot en uitgelacchen te worden. En men kan zeer ligt iemand die in zodanige saken van ons verschild verdragen: maar zo hy die dingen tijdig en ontijdig de ongeoeffenden zou willen inplanten, zo en zou hy niet verdragen konnen worden. Een Leraar van de Gemeente moet het ampt van een ervaren en voorsigtig Medicijn-meester betragten, die niet alleen de natuur van de siekte en de kragt der medicamenten, maar ook en wel voornàmelijk de gestalte en kragten van de sieken selfs aanmerkt. In de sake der religie zijn enige als kinderen, enige als volwassenen, die geoeffende sinnen hebben tot onderscheidinge des goeds ende des quaads; die eerste moet men volgens de vermaninge van den Apostel, *Heb.* v, 11. med melk, en die laatste med vaste spijse voeden.

Dog ik meen dat dese en ook meèr andere dingen, welke men ontrent de wettelijke bepalinge van dese vrijheid moet waarnemen, onder desen enigen regel, welke de natuur ons leerd, en ten hoogsten billijk, en ook in het gemoed van alle menzen ingeschreven is, konnen begrepen worden: *Al 't gene gy wild dat u de menzen doen, doet hen ook desgelijks*; en *'t gene gy niet en wild dat u de menzen doen*, en *doet haar zulks ook niet.* Want 't is een saak die in de hoogste billijkheid bestaat, dat ons de selve wet word voorgeschreven, welke wy aan anderen voorgeschreven willen hebben; en dat wy ook anderen geen banden om den hals willen werpen, waar aan wy selfs geensins willen gebonden zijn. En indien men hem selfs binnen dese palen komt te houden, zo en is 'er niet te vresen dat de vrijheid tot ongebondenheid zal ontaarden, of dat de tyrannije de

 vrij-

vrijheid zal omverrewerpen. Want indien ik enig leerpoinct, 't welk van de aangenomen lere verscheiden is, voor waaragtig wil omhelsen, zo moet ik eens overwegen hoe groten vrijheid dat ik aan een ander zou willen geven, indien ik med de Kerke eens van gevoelen was, dog hy die lere, van welkers waarheid ik my selven versekerd houde, had aangenomen, om het selve te verbreiden en voor te staan; en ik moet my selven geen groter vrijheid aanmatigen: ja indien ik het billijk oordeel, dat hy om de vrede der Kerke niet in gevaar te brengen, van dat leerpoinct 't welk hy als waarheid begrepen heeft, absolut moet swijgen, zo moet ik ook my selven die eigenste wet voorschrijven. Dog indien 't aan d'andere zijde gebeurd, dat een ander van de gemene lere der Kerke komt te verschillen, zo zal ik eens by my selven overdenken, hoe groten vrijheid dat ik wel zoude begeren, indien ik med hem eens van gevoelen was, om mijn sententie voor te stellen en te verdedigen: en ik zal ook de selve aan mijn broeder, die van my is verschillende, sonder enige quetsinge van de Kerklijke vrede toestaan. Maar indien 't gebeurd, dat iemand sonder enig opsigt te nemen op dese wet der nature, onvoorsigtiglijk en sonder overleg onderneemd te hairkloven en disputeren, en om saken van weinig belang onrust en beroerte te maken? Dese selve wet, seg ik, zal ons leren, op wat wijse hy in toom moet gehouden, en tot sijn schuldige pligt gebragt worden: Laat maar die genen die de vrede en welstand der Kerke ter herten gaat in haar eigen gemoed overdenken, wat discipline sy zouden oordelen dat regtmatig tegen haar selfs zou konnen geoeffend worden, indien sy haar selven op die wijse quamen te buiten te gaan: en laten sy ook die selve discipline tegen anderen oeffenen: want zo doende en zullen se nog door een trage nalatenheid de voorstand der waarheid verlaten, nog door een al te grote strengigheid de vrijheid van propheteren uitblussen. En alzo zullen wy eindelijk die selve vrijheid, welke wy ons selven toeeigenen om van 't gevoelen van anderen af te treden, ook aan anderen om van ons te mogen verschillen van 't selfs toestaan, op dat we alzo mogen leren de waarheid in der liefde te betragten, *Ephes.* IV, 15.

Laat ons nu eens ondersoeken, na dat we ons gevoelen aangaande dese saken hebben geseid, of onsen *Curcellæus* in 't verhandelen en voorstellen van de leerpoincten van de Christlijke Religie hem selven ook wel iets tegen dese gemelde wetten heeft vergrepen. De *Saken* die hy heeft verhandeld heeft hy maar ter proeve van de geleerden voorgesteld, welker pligt het is de meningen der H. Schriftuur naaukeurig te ondersoeken en na te speuren, en ook alles beproevende het goede te behouden. Indien 'er enige zijn, die med een gemoed 't welk niet wel en is geprepareerd, maar of door vooroordeel is verblind, of door liefde tot haar eigene opinien is belemmerd, of door een privaten haat tegen den Heer *Curcellæus* is verbijsterd, al 't gene van hem is voordgekomen by 't verkeerde einde hebben gevat, en ook getragt schier onder elk woord enige ketterije na te speuren, en alzo van de waarheid welke hy geleerd heeft vervremd zijn, zo moeten se hier van haar selven, en niet desen waardigen man, die haar in alles heeft soeken te dienen, de schuld toeschrijven, dat se die vrugt uit sijn schriften niet genoten en hebben, welke sy andersins hadden konnen genieten. Hy en heeft hem selven niet

ven niet gesteld dan tegen zodanige *Leerstukken*, welke hy geloofde voor de *Godvrugtigheid* ten hoogsten schadelijk te zijn. Hy heeft geoordeeld dat'et sijn schuldige pligt was de selve ten hoogsten te bevorderen; dewijl het einde van al onse wetenschap en kennisse de Godvrugtigheid is, en dat ook de *Christlijke Religie* van d'Apostel word beschreven te zijn, *Een waarheid die na de Godsaligheid is.* Dierhalven zo en moet'et niemand wonder schijnen, dat hy hem selven betoond heeft een hevige tegenspreker en viand te wesen van alle zodanige leringen welke voor de Godvrugtigheid schadelijk zijn; welke al waar 't maar alleen daar door klaar getoond konnen worden valz te zijn, om dat se de Godvrugtigheid komen een krak te geven. Want wanneer d'Apostel gebied als een saak van groot belang in te planten, *Tit.* III, 8. dat die genen die in God geloven, *Sorge mosten dragen om goede werken voor te staan*; en ook onsen Saligmaker uitdruklijk seid, *Dat die genen die genegen Zouden zijn om de wille Gods te doen, van sijn lere Zouden konnen oordelen of se uit God is, dan of hy van hem selven sprak, Johan.* VII, 17. zo geven se openlijk genoeg te kennen, dat een lere welke zodanig van aard is, dat se den yver en betragtinge der Godvrugtigheid komt weg te nemen, med hare lere niet over een en komt, en by gevolg ook een valze lere is. Maar onsen *Curcellaus* heeft ook alhier op een sonderlinge wijse sijnen saftmoedigen aard doen uitblinken; hy vervolgd niemand, hy schrijft tegen niemand bitterlijk; maar hy tragt sonder enig opsigt te hebben op de personen, sonder liefde sonder haat de waarheid eenvoudiglijk te ondersoeken. En men moet ook de bijsondere rekkelijkheid en megaandheid des gemoeds welke in hem geweest is niet stilswijgende voorby gaan. Hy haat niemand die van hem verschild, nog hy heeft ook een afkeer van die genen die hem komt te vermanen. Al het regt dat hy ontrent een ander gebruikt, dat laat hy ook een ander ontrent hem toe. Alzo hy hem selven van de menzlijke swakheid niet onbewust en is, zo weet hy dat hy selfs in die dingen van welke hy hem selven ten hoogsten versekerd houd heeft konnen mistasten. Ja sijn nederigheid is zo groot geweest, dat hy selfs het oordeel van sijne discipulen gaarne heeft willen horen, en niet qualijk en heeft opgenomen datse van hem quamen te verschillen. Ik weet, dat hy sijne gedagten welke hy op 't papier gesteld hadde dikwijls aan sijne discipulen heeft gecommuniceerd, en onderstaan wat se daar van oordeelden; indien se misschien van hem verschilden, zo heeft hy daar in 't minsten niet moeijelijk om geweest, maar haar gerecommandeerd dat se afleggende hare vooroordelen en God den Heer om hulpe aanroepende de saak nader zouden overwegen. Wie is'er dan zo verkeerd van gedagten, dat hy sonder hem te smaden of te berispen, niet en kan verdragen, dat zo een nederig, billijk, en goedaardig man, die anderen sijn gevoelen alleen door kragt van redenen soekt in te boesemen, en niet door enige auctoriteit te overdringen, van hem komt te verschillen? Indien u sijn redenen niet en overtuigen, gy hebt vrijheid om hem niet toe te stemmen, en sijn gevoelen te wederleggen. Wy houden altijd voor ons selven die vrijheid in haar geheel. Ja ik en wil niet dat iemand zoude menen, dat ik door 't uitgeven van dese werken, my selven wil verbinden, om al 't gene in dese bladen gevonden word voor mijn eigen gedagten te erkennen, of

nen, of als voor een ongetwijfelde waarheid aan te nemen. Ik begeer dat my altijd de vrijheid volkomen en ongeschonden gelaten word om alles te beproeven en het goede te behouden.

Maar my dunkt dat ik enigen hoor tegenwerpen, dat de vrijheid die D. *Curcellæus* gebruikt te buiten gaat de palen die we voor heen gesteld hebben, en dat hy los maakt leerstukken, aan welke niet geroerd en mag worden: dat hy wederspreekt het leerstuk van de Triniteit of Heilige Drie-enigheid, 't welk van yder een voor een hoofdstuk van de Christlijke Religie word erkend. Dog indien iemand med aandagt en een besadigd gemoed, sonder vooroordeel, sonder hertstogt ofte afkerigheid, overweegt 't gene D. *Curcellæus* over dit leerstuk geschreven heeft, die zal klaar bevinden, dat hy nergens de Triniteit tegenspreekt: en dat men hem daarom groot ongelijk aandoet, zo wanneer men hem (gelijk enige door al te hevigen yver gedaan hebben) uitmaakt voor een Antitrinitaris en een Ketter: maar dat hy alleen ondersoekt, welk het gevoelen der Oudvaderen zy geweest over dit zeer sware leerstuk, dat van ons verstand niet bevat nog doorgrond kan worden. 't Is wel waar hy heeft iets voorgesteld 't welk in den eersten opslag wat vremd is om te horen, en van het gemene gevoelen afgaat, stellende dat de Oudvaders het Godlijke wesen drie personen hebben toe geschreven, 't welk niet een in getal maar van de selve specie en soorte is, even gelijk Petrus, Paulus, en Timotheus, een gemeen menzlijk wesen hebben 't welk een in soorte is: daar evenwel tot nog toe een yder hem selven standvastig heeft ingebeeld, dat de Oudvaders geloofd hebben dat het Godlijke wesen een in getal is. Of hy nu daar door verdiend heeft zo bitter doorgestreken te worden, dat wil ik gaarne van anderen die buiten partijschap zijn laten oordelen. Want *Curcellæus* en is de eerste niet die dit gevoelen in de Schriften der Oudvaderen heeft bespeurd: Onder de Jesuiten is hem de zeer geleerde *Dionysius Petavius* hier in voorgegaan, welken men evenwel niet en weet dat daar over van sijne Jesuiten de allerminste berispinge heeft moeten horen. Laat'et dan voor een Gereformeerd Leraar onder de Gereformeerden vry staan, 't geen een Jesuit onder de Jesuiten sonder daar over bestraft te worden heeft mogen doen: Ja laten de Gereformeerde Leraars, die het tijrannige juk van het Pausdom van haar hals hebben afgeworpen, in het ondersoeken van de waarheid med geen nauwer banden gebonden en gekneveld worden, als de Jesuiten selfs, die als slaafze huirlingen onder het gebied van den Paus staan. Indien enige menen dat onsen *Curcellæus* het gevoelen van de Oudvaders niet regt en heeft begrepen, wel laten sij hem door extracten en getuigenissen welke uit haar Schriften gehaald zijn wederleggen, niet med lasteringen en scheldwoorden hem te keer gaan en verscheuren. Laten sy gedagtig wesen dat Christi geest saftmoedig, en de hemelze wijsheid vredelievende, nederig, en vol van barmhertigheid is, nog ook onbedagtlijk en voorbarig komt te oordelen: dog dat de wijsheid die een bitteren nijd heeft, niet van boven en komt, maar aardz, natuurlijk en Duivelz is; volgens de getuigenisse van *Jacobus Cap.* III. Misschien zal iemand my te gemoet voeren, dat *Curcellæus* het selve oogwit med *Petavius* niet gehad en heeft in het ondersoeken van het

gevoe-

gevoelen der Oudvaders. Waar op ik andwoorde dat wy dat zeer gaarne bekennen. *Petavius* heeft, willende volgens de wijse in de Roomze Kerk gebruiklijk een continuele en aftereenvolgende successie van de lere rakende de H. Drie-enigheid aanwijsen, de gevoelens der Oudvaders over dit leerpoinct in een groot boek by een gebragt. Dog hy is evenwel in dat werk, alhoewel het eniger maten med sijn voornemen zou konnen schijnen te strijden zo openhertig, dat hy het gevoelen van enige Oudvaders niet en komt te verduisteren of te ontveinsen, die med uitgedrukte woorden bekend staan en beweren, dat de eenheid van het wesen der drie personen daar niet in en bestaat, dat 'et een of eenvoudig in getal is, maar dat'et van enerlei soorte is. Hy soekt evenwel te tonen, niettegenstaande, dat'er in hare schriften enige zodanige passagies voorkomen, dat daar door niettemin de continuele successie van de belijdenisse van de getallige eenheid des wesens niet en word verminderd. Dog hoe gelukkig hy in dat bewijs is, en hoe bondig dat hy dat weet te bevestigen, dat wil ik gaarne laten aan 't oordeel van die genen die sijn boeken en de extracten aldaar komen na te lesen. Wat de Heer *Curcellaus* aangaat, die heeft tot een heel ander einde, en med een ander insigt dit ondersoek by de hand genomen, op dat hy de laatdunkenheid en rukeloosheid van enigen, die haar niet en ontsien over alle die genen, die van haar in dit poinct verschillen, als of sy van Godes wegen ter vierschaar saten en tot Regters waren gesteld, het anathema uit te spreken, zoude steuiten en als een breidel in haar mond leggen. Hy sag dat de Christen wereld om verscheide opinien in 't stuk van Religie ellendig was gescheurd en verdeeld, dat de gemoederen door een onderlingen haat tegen elk anderen waren verbitterd, dat de enigheid der Kerke med de voeten was vertreden, en de liefde uitgeblust: en dat'er ook voor dese qualen geen remedie en was te vinden sonder de fontein en oorsprong der selve weg te nemen. Dog hy heeft gemerkt dat alle die onheilen daar eigenlijk en alleen van daan quamen, dat de menzen de eenvoudigheid der H. Schriftuur verlatende, enige woorden en manieren van spreken hebben uitgedagt, welke by de H. Geest onbekend zijn, en dat se aan de selve als of'et Godlijke oraculen en uitspraken waren de conscientien van anderen hebben verbonden, van welke men sonder een grote misdaad te begaan niet en mogt afwijken: dit zijn de merktekenen geweest waar door de Orthodoxen of Regtsinnigen van de Ketters zouden worden onderscheiden: ja niemand wierd ook tot haar gemeenschap toegelaten dan die alvorens dese formulieren hadde ondertekend. 't Welk voor anderen een onverdraaglijk jok schijnd te zijn; die d'H. Schriftuur voor den enigen regelmaat des geloofs erkennende, die om hoog nog om laag niet en willen toelaten, dat haar conscientien in diervoegen aan menzlijke uitleggingen van Godes woord, als of'et het woord selfs was, zoude gebonden worden. Hier uit ontstaat'et dan, terwijl gene voor de auctoriteit van hare versierde en uit haar eigen hersenen gesmede manieren van spreken, en dese voor hare vrijheid als in 't harnas staan, dat de Kerke ellendig gescheurd en verdeeld word. Het enige middel om dit quaad tegen te gaan bestont alleen daar in, dat men alle zodanige menzlijke formulieren en wijsen van spreken verwerpende weder tot de eenvoudigheid der H. Schriftuur komt te

 keren,

keren, en volgens het voorbeeld der Apostelen, zodanig te spreken als ons de H. Geest gegeven heeft te spreken: *Act.* 11, 4. De gereedste weg om hier toe te komen is, dat men de veelvuldige gebreklijkheden en ongemakken van dese formulieren en manieren van spreken soekt aan te wijsen, en dat door de selve het quaad, tot welkers wegneminge sy zijn uitgedagt, niet genesen maar veel eer verargerd word. Dog op dat hy in desen zo veel te gelukkiger een gewenst einde zoude bereiken, zo heeft hy in dit leerpoinct, 't welk na het oordeel van allen onder de geschil-poincten wel het allervoornaamste is, en waar over by velen zeer sterk en hevig word gedisputeerd, namelijk van de H. Drie-enigheid een exempel willen stellen; hopende dat hy door 't aanwijsen van een gevoeglijken weg om de twisten die daar over ontstaan zijn te beslegten, ook gelegenheid zoude geven om de geschillen die over saken van minder aangelegenheid komen te vallen, zeer ligt te konnen verenigen. Dog hy heeft gemeend dat hy dat zeer klaar en bondig heeft gedaan, med te tonen dat dese termen en manieren van spreken dubbelsinnig zijn, en dat de selve in een anderen sin van de Oudvaders, die se uitgedagt en allereerst hebben gebruikt, en in een andere sin van de hedendaagze Theologanten genomen worden. Indien hy volgens het oordeel van enigen hier in heeft gedoold, zo laten se ten minsten sijn Godvrugtig en Heilig oogmerk prijsen, en dit misverstand, zo hy'er enig in begaan heeft, sijn liefde en verlangen na de vrede, waar door hy schijnd geheel opgetogen en ontstoken geweest te zijn, uit een broederlijke genegenheid ten goeden houden. Wy versoeken ondertusζen, *Christlijke Leser*, dat gy tot'et naarstig gebruiken van dit werk, sonder vooroordeel, sonder eenzijdige liefde of opgenomen haat wild toetreden, en de redenen en bewijsen, welke onsen *Curcellaus* doorgaans tot bevestiginge van sijn meninge komt te geven, in de vrese des Heren in alle billijkheid ondersoeken en overwegen: Is'et dat gy niet en gevoeld dat gy door de selve zijt overwonnen, zo leerd ten minsten uwen broeder die van u verschild med alle nederigheid verdragen, en aan de H. Schriftuur een schuldige eerbiedigheid bewijsen; en tragt altijd beneffens ons dat heilige werk der Christlijke vrede en eendragt na uw' uitterste vermogen te bevorderen. Alzo zal eindelijk de God der lijdsaamheid ende der vertroostinge ons geven, dat wy insgelijks tegen elk anderen eens gesind zullen zijn na Christum Jesum, op dat wy eendragtig med enen mond mogen verheerlijken den God en Vader onses Heren Jesu Christi. Geschreven tot *Amsterdam* den XXIV, *October*, in 't *Jaar* na de geboorte onses Heren Jesu Christi, CIↃ IↃ C LXXIV.

PHILIPPUS VAN LIMBORCH.

ARNOLDI POELENBURGII

LIJK-REDEN

OVER

De dood van den zeer vermaarden

D. STEPHANUS CURCELLÆUS.

Groot-agtbare Heren, mijne Heren Raden en Schepenen, Vaders ende Broeders. Eerwaardige Collegen. Aankomende Leerlingen. Midsgaders alle Toehoorderen zo vele als'er tegenwoordig zijn, zeer Aansienlijke en Geleerde Heren.

Gelijk'er vele saken voortreffelijk van de Ouden zijn ingesteld, alzo is ook onder anderen dit waardig om gepresen te worden, datse de afgestorvenen med den behoorlijken lov, welken sy verdiend hadden, na hare dood hebben vercierd. Want by het leven worden vele dingen geseid, of om gunst, of uit haat van die genen, van welke men reden voeren zal: daar men integendeel na de dood, dewijl de overledenen ons nog voordeel nog schade en konnen toebrengen, en dat men na hare gunst niet en kan staan, nog ook haren toorn heeft te vrezen, med meerder openhertigheid, en suiverer waarheid, van het leven, woorden, en werken van anderen sijne reden kan voorstellen. Dese lovlijke instellinge, gelijk ook zeer vele andere goede beginselen, schijnen haren oorsprong van d'Egyptenaren genomen te hebben, by welken het van ouds her in een gemeen gebruik is geweest, dat de Priesteren, om dat se van een zeer onbesproken leven waren, en allersuiverst in hare redenen, den lov harer Koningen, wanneer se nu gestorven waren, door een lijk-reden hebben uitgebreid. Het welk ook door het gebruik en toestemmen der Grieken voor goed is gekeurd, gelijk als *Demosthenes* het selve klaarlijk te kennen geevd; wanneer hy getuigd dat ten sijnen tijde dit gehouden wierd voor een zeer billijke saak, spruitende uit lievde, en strekkende ter eren, de bysondere daden der vromen en voortreffelijke Mannen door een lijk-reden te vercieren. Welke pligt ook hy selve, die door het oordeel van den uitstekensten Roomzen Orateur de voortreffelijkste Orateur onder de Grieken is geweest, door sijn eigen voorbeeld ons heeft aangepresen. Dat dit ook een zeer gemeen gebruik is geweest onder de Romeinen, selvs ook van al oude tijden af, dat konnen wy sien uit de Oratie van den Borgermeester *Valerius*, waar in hy desen lijk-pligt aan sijnen Collega *Junius Brutus* heeft bewesen: ende daarna is't eet zeer gemeen geweest, dat de kinderen den lov van hare afgestorvene Ouders, Broeders, en anderen die haar in Maagschap naast bestonden, in de vergaderingen hebben uitgebreid. Van dit gebruik is ook niet vremd geweest de oude Kerke Christi, in dewelke wy bevinden dat dese wijse van dienst enige heilige en ge-eerde

Mannen

Mannen is bewesen van *Eusebius*, *Gregorius Nazianzenus*, *Chrysostomus*, en meer andere Leraren van de eerste Kerken. En alhoewel d'onmatige lov der afgestorvenen, welke gemeenlijk in desen dele al te breed gaat afweyen, den weg enigsins schijnd te banen tot al te groten eerbiedigheid en een superstitieusen dienst, welke men de afgestorvenen komt toe te dragen en te bewijsen, zo is 't nogtans dat de Gereformeerde Kerke dit gebruik niet verworpen en heeft, indien maar de Reden binnen de palen van behoorlijke magtigheid besloten word. En om andere exempelen, die ontallijk zijn, voor by te gaan, men verhaald van die van *Geneven*, dat se haar selven in dese saak zo veel toegeven, dat se de gedagtenisse van *Calvinus* alle jaren door een lijk- en lov-reden, die se openlijk daer toe doen, wederom ververzen en verheerlijken. Diergelijke lijk-pligt heeft *D. Franciscus Gomarus*, zeer vermaard *Doctor Theologiæ*, ter eren van *D. Franciscus Junius* in d'Academie van *Leiden* afgeleid; gelijk ook op de selve plaats de zeer welsprekende Man *Petrus Bertius* ter eren van *D. Jacobus Arminius*. Zo heeft ook *Marcus Gualtherus Palatinus* med een lijkreden verheerlijkt de gedagtenisse van *D. Conradus Vorstius* binnen *Frederik-stad*, welke plaats onse ballingen tot een gemene toevlugt voor haar aan de Rivier den *Eyder* hadden geboud. Zo heeft ook selvs in dese onse *Stad Amsterdam* tot lov van *D. Simon Episcopius* dese lijk-pligt vervuld de zeer vermaarde Man *Caspar Barlæus*, schrijvende ter gedagtenisse van den afgestorven een zeer geleerd en waarlijk helden-rijm. Navolgende het voorbeeld van dese Mannen, zo heb ik 'et by my selven billijk geoordeeld, med u lieden t'overdenken en wederom op te halen het *Leven*, de *Gedagtenisse*, ende den *Lov* van *Stephanus Curcellæus*, 'k segge van dien Man, die in de plaats en bedieninge van den groten *Episcopius* gevolgd is, wiens lighaam (waarlijk een herberge van een grote ziele!) wy op desen dag de laatste eer hebben aangedaan, en med een behoorlijke lijk-statie ter aarden besteld. Want anderen hebben misschien haar pligt voldaan datse het lighaam van den gestorvenen zijn gevolgd, maar ik moet ook de ziele, welke ons voornaamste gedeelte is, nagaan ende verheerlijken. Anderen mogen med stilswijgen hare droevheid in haren boezem opsluiten: maar ik die med zo vele gaven van hem vercierd ben, en mag sonder de schand-vlek van ondankbaarheid niet swijgen. Ondertuszen zal ik my evenwel in dese ganze reden tragten zo matig te dragen, dat ik niemand enige reden en zal geven om te denken, dat aan d'ene kant door my desen eerwaardigen Man enige ware lov die hem toekomt is ontrokken, en aan d'andere kant een valze of ydele is toegeschreven.

Voor eerst dan zo is *Stephanus Curcellæus* geboren te *Geneve*, in het jaar van Christi geboorte cIↄ Iↄ[LXXXVI. den II. van May. Sijn Vader was *Firminus Curcellæus* van *Amiens*, wiens broeder aldaar aan het Hov zo een bysonder welsprekend Advocaat was, dat hy in de gemene wandelinge *Bouche d'or*, dat is, *Chrysostomus*, of in 't Duits *Guldemond* genoemd wierd. Sijn Moeder *Abigaël Cox*, sijn Groot-vader *Michaël Copus* van *Parijs*, Leraar in de Gemeente van *Geneven*, den welken *Calvinus* teld onder dat heilose en schendige getal der Ketter-doders van *Servetus*. *Firminus* wierd ten tijde dat de *Parijsze Moord* tegen de Gereformeerden zeer wredelijk woede, en van daar door alle plaatsen van *Vrankrijk* med een droevige besmettinge voord-liep, tot *Lions* in een kelder drie dagen en

nagten

nagten van een Paus-gesind man verborgen, ēn getroulijk bewaard, en is 'et alzo nog sonder hinder ontkomen. Onse *Stephanus* heeft twe Vrouwen na den anderen gehad; de eerste *Johanna de Beaulieu le Blanc* een bysonder destige en edele Matrone, waar by hy twe kinderen, die jegenwoordig nog in leven zijn, geteeld heeft, als *D. Gedeon Curcellæus*, Remonstrants Leraar in de Gemeente van *Noordwyk*, een Dorp toekomende den wel Edelen *Heer vander Does*; en *Maria Curcellæa*, een zeer uitstekende Dogter. Na de dood van sijn eerste Vrou is hy getroud med *Susanna Fleurigeon* van *Vasci*, welke sonder kinderen na te laten, nu al enige jaren geleden, deser wereld is overleden. 'k Zoude alhier konnen ophalen uit de Voorvaderen van onsen overledene enen *Johannes Curcellæus*, wiens naam al voor vier ewen in *Picardien* bekend en vermaard is geweest. 'k Zoude uit dit geslagt ook nog anderen als cierlijke cieraden konnen byvoegen, maar myn voornemen en is niet, om in dén aanvang van dese myne Reden, sijn Groot-vaderen of Over-grootvaderen med een lange reeks aan een te schakelen, ende te brallen med sijne Edelheid die anders heerlijk genoeg is, waar door hy onder de Groten van *Vrankrijk* uitgeblonken heeft, alwaar de heerlijkheid van stam en af komst in zeer grote ere word gehouden; dewijl onse *Curcellæus* selvs in desen sijn Edeldom of veragt of immers daar zo weinig werks van gemaakt heeft, als of hy geen edelman en was, agtende dat'et waar was 't geen ener seid, dat die genen d'edelste zijn die de besten zijn, en dat het beter is dat de heerlijkheid van stam in ons haar begin neemd, dan komt te eindigen. Het behaagde hem zeer 't gene hy ook in sijn laatste schrivt gebruikt heeft,

> *'k Agt afkomst nog geslagt, en 't geen wy selvs niet maken,*
> *Naau voor het ons; of waard te prijsen of te laken.*

Ja de zodanigen maakte hy voor regt onedele menzen uit, die door een ydel geswets van haar adel en afkomst een ydele eer soeken te bejagen. Voorwaar daar waren veel groter en waardiger saken, welke desen Man tot den top en luister van regtschapen edelheid opvoerden. De voortreffelijke gaven des verstands, waar mede hem God boven het gemene lot der menzen voorsien hadde, maakten hem edel. Als ook die brave geest, die wonderlijk bequaam, en gelijk als geschikt was tot beleevdheid, saftmoedigheid, en alle andere deugden. Ja de deugd selve, welke alleen ende de ware edelheid is. En eindelijk ook sijne uitstekende scherpsinnigheid, onvermoeiden arbeid, onversadelijke lust om de waarheid naaukeurig na te speuren, die sonderlinge bescheidenheid om de dolingen in anderen te verdragen en te verschonen: alle dese, seg ik, en nog zeer vele andere dingen, onder welke de Godlijke waarheid selve de voortogt heeft, hebben desen Man waarlijk edel, en wonderlijk voor ons, en ook waardig gemaakt om van een yder gepresen en geroemd te worden. Hier by komen sijne lange reisen die hy wijd en zijd heeft gedaan: ook de nawe vrindschappen med zeer geleerde Mannen, welke hy door sijne reisen en doorwandelen van verscheide Rijken heeft bekomen: waar by men van gelijken moet voegen sijne publijke diensten, welke hy en d'allergrootste en d'allerwaardigste in de Kerke med de hoogste lov bekleed heeft. Gy siet dan hier, zeer *Aansienlijke Toehoorders*, gelijk als ter loops en in 't ruwe d'uitterlijke gedaante van dit ons gehele ge-

bouw, en even eens als een kleed en kostelijke tapisserije dat tot nog toe in een gerold is, waar van wy vervolgens yder stuk in 't bysonder wat wydlopiger en onderscheidelijker zullen verklaren, op dat gy van der selver inwendige schoonheid en bevalligheid na waarheid naarder zoud konnen oordelen.

Hoe groten verstand hy gehad heeft, hoe bequaam om de verborgenste dingen te vatten, hoe vrugtbaar en overvloedig om iets uit te vinden, hoe vaardig en gereed om andwoord te geven de genen die iets van hem vraagden, agt ik dat niemand beter en zoude konnen oordelen als wy sijne discipulen, dewelke die kragt en overvloed, ja heilige bronnen, dikmaal med vrugt hebben gesmaakt; alhoewel wy niet en willen dat dit aan ons oordeel alleen zal gelaten worden, dewijle vele anderen hier van kennisse hebben en getuigen zijn, van welke enigen nog leven, en andere nu gestorven zijn, die hem ook zo lang sy hem gekend hebben, med een sonderlinge lievde hebben bemind; 't welk ongetwijfeld die geleerde Mannen van 't begin af niet en zouden hebben gedaan, 't en ware sy geoordeeld hadden dat in hem een verstand was waardig om bemind te worden. Sijn oordeel was suiver, doorwrogt, voorsigtig, zo dat hy geen opinie, med hoe groten auctoriteit die ook ondersteund mogt zijn, door een ligte reden bewogen quam aan te nemen; en indien hy ook enig gevoelen, 't welk hy in sijn verstand gevat hadde, voor goed keurde, zo en liet hy dat niet ligt glijen, 't en waar hy door groter kragt van reden en glans van waarheid daar toe gedrongen wierd. Hy had een memorie, zo iemand anders, zeer bequaam om vele dingen te vatten ende te onthouden; welke gave niemand en kan ontkennen dat zeer groot en nuttig is om de studien gelukkig voord te setten.

Dewijl hy dan med zo een verstand en oordeel van nature was voorsien, ende daarna sijne kinder-schoenen uitgetogen, en de scholen gepasseerd en verlaten hebbende, sijn herte nu begon te setten om de saken selve te verstaan, zo konnen wy zeer ligt afmeten, hoe gelukkig en voorspoedig hy dese bane der studien ten einde is gelopen. Hy heeft sig dan begeven in het *Lycæum*, of om anders te seggen in de Stoïze Schole van Geneve, en aldaar gehoord de vermaardste Mannen in de Historien, Philosophie, en anderen die in allerlei soorten van geleerdheid de geoefendste waren.

In dese beginselen van sijne studien is hy ongemeen genegen geweest tot de *Mathesis* ofte Wiskunde; het zy dat hy volgens den raad van *Plato* sonder voorgaande kennisse van de *Geometria*, sig niet en wilde begeven om groter saken by de hand te nemen, het zy ook dat sijn verstand, dat subtijl en scherp genoeg was, door een verborgen neiginge van sijn natuur diepe en verborgene saken, als med hem en sijn aard wel overeenkomende, gaarne doorsnuffelde. Want het gene zommige Philosophen, die de oude lere volgen, aangaande der dingen verborgene formen en eigenschappen menen, (op hoedanige wijse het yser van de seilsteen, het vuur van peter-olie, het kaff van barnsteen word getrokken, ende de loedsteen het bloeden uit de neus word geloovd te stoppen) dat selve mene ik dat in de verstanden der menzen, wanneer se enige handteringe doen, of konst zullen leren, niet donkerlijk bespeurd en word. Ider een volgd de saden, neiginge, bequaamheid, en vaardigheid van sijn natuur, volgens de bekende spreuke van den Poët *Horatius, lib. de Art Poët.*

Hy maakt sijn arbeid dubbeld suur,
Die werkt in weêr-wil van Natuur.

Even dan gelijk het vuur sijn voedsel trekt uit 'et gene hem allernaast is, alzo trekt ook een yverig en wakker verstand na sig, en word wederom door een vurige en ontsteken drivt getrokken, tot die dingen welke hy weet dat allerbest med hem overeenkomen, en hem voegen: Waarom ook d'Heer *Curcellæus*, volgens den drivt en yver van sijn verstand, de wiskundige wetenschappen niet med de uitterste lippen heeft gesmaakt, gelijk heden ten dage niet weinigen, en misschien en al heel weinigen, dewijl vele dese studien selvs niet eens aan en roeren, maar is tot in der selve binnenste geheimenissen doorgedrongen. En na dat ook *Renatus des Cartes* by het gene van te voren gevonden was vele dingen van het sijne heeft bygevoegd, zo geeft hy sijne manier van Philosopheren in velen voor goed gekeurd, en sig geheel en al door onderling vrindschap en ommegang med hem verbonden, dewelke hem wederom (want gelijk bemind gelijk,) med wederlievde zodanig heeft omhalzd, dat hy byna noit dese Stad gesien of besien en heeft, sonder hem ook te sien of te besoeken. Ik en kan hier evenwel niet stilswijgen voorbygaan (op dat blijke dat hy in desen dele niets ondoorsnuffeld en heeft gelaten) dat onse *Curcellæus*, toen hy nog een jongeling was, zeer begerig is geweest om te leren dat deel van de Sterre-kunde, 't welke toekomende dingen leerd voorseggen: maar na dat hy alles ter degen ondersogt hadde, zo heeft hy gemerkt dat alles onseker, vals, en verzierd was; en eindelijk ook bevonden dat men die konsten niet en moet leren als alleen om die te myden, gelijkerwijs de Joodze Schrijvers van de LXX Mannen van den *Groten Raad*, of *Sanhedrin* getuigen, dat se daarom dese oordeel-konst (alhoewel niemand en zal seggen dat se med regt een oordeel-konst word genoemd, als die selve sonder oordeel is,) hebben moeten leren, op dat se anderen, welke die geleerd hadden ende voor goed keurden, med regt zouden konnen veroordelen.

Het zoude overtollig zijn hier veel te spreken hoe zeer hy geoeffend is geweest in de andere delen van de Philosophie, dewijl hy de selve zo geleerd heeft, dat hy ook anderen. welke die niet geleerd en hadden, en leren wilden, daar in onderwijsen konde. Alhoewel hy geoordeeld heeft datmen in dese studien sijn meesten tijd, veel min tot 'et einde van sijn leven toe, niet en moet besteden: 't gene nogtans heden-daags zeer gemeen is, insonderheid by de zodanigen, die zeer gratig opsoeken die barbare en vremd-luidende woorden van de School-leraars, gelijk men se noemd, welke ook niet verstaan en worden; op dat se by anderen voor geleerde, scharpsinnige, en Engel-gelijkende Doctoren, med een valzen schijn en ydele bravade, zouden gehouden worden: maar boven al heeft hy in het Philosopheren dien weg gepresen, welken *Neoptolemus* by *Ennius* voorgav dat hy volgde: Men moet sig in de Philosophie oefenen, seide hy, maar kort. Want indien de matigheid hier word onderhouden, zo en zal geen kleine vrugt daar uit ontstaan, om dat die ruwigheid des verstands hier door afgeschaavd, en enige scherpsinnigheid verkregen word; gelijk ook die genen dewelke sig daar door zomtijds weten te bedekken, door dit middel veel ligter uit den hoek gehaald en aan den dag gebragt konnen worden. Maar indien

iemand ſig geheel en al tot dien ſlaavzen arbeid overgeevd, die verquiſt den ſchat van ſijn zeer koſtelijken tijd, en brengd ſomtijds te weeg dat ſijn ſcherp verſtand ſtomp word, of ten minſten verydeld in dat warregaren van al die ſpitsvindigheden, en andere veel nuttiger ſtudien worden med zeer grote ſchade daar door verſuimd.

Laat ons dan deſe dingen daar latende (want dewijl onſen ouden Man niet en wilde dat anderen daar in haar tijd zouden verſlijten en verouden, zo en zou het ons niet voegen daar al te lang nu aan te blijven hangen) nu overgaan tot de andere theologize ſtudien van groter gewigt, na welke d'Heer *Curcellæus* van ſijn jonge jeugd af med zulken yver heeft getragt, dat hy geoordeeld heeft dat hy in deſe ſig altijd moſt beſig houden, daar in moſt ruſten, en eindelijk daar in moſt ſterven. Want die geeſt, welke med een verlangen na de onſtervlijkheid was ontſteken, verſtond zeer wel dat alle konſten en wetenſchappen die by haar ſelven anderſins niet oneerlijk en zijn, en wel waardig om van eerlijke menzen geweten te worden, evenwel niet waardig en zijn om in de ſelve zo veel tijd en moeite te beſteden, inſonderheid in dit korte leven, 't en zy dat alles word aangewend om dit oogmerk zo veel te bequamer te bereiken. Wat aangaat de andere faculteiten, gelijk men ſe noemd, die zijn of om ſijne goederen te bewaren, als de *Regts-geleerdheid*; of dienen voor het lighaam om de geſondheid te onderhouden of te herſtellen, 't welk beide door de *Genees-konſt* word te wege gebragt. Maar de *Godsgeleerdheid* onderwijſd het gemoed, dat Godlijke deel des menzen, med de kenniſſe van de allergrootſte ſaken; vercierd het med deugden; voerd het op en brengd het tot de onſtervlijkheid. Anderen mogen ſig vermaken med andere dingen te weten, med aardze ſchatten te vergaderen, of eer en ſtaten na te jagen, of om wetenſchappen te verkrijgen haar doorgaans beſig houden; maar deſe ziel, als indagtig van ſijn hoger afkomſt, wierd med een yver gedreven om veel heerlijker goederen te beſchouwen, te omhelſen, ende te bewaren. Waarom hy ook in deſen arbeid onvermoeid voordgaande, nagt en dag zeer naarſtig is geweeſt in het horen van geleerde Theologanten. Boven al las en herlas hy de H. Schrivten ſonder ophouden, en was ook gewoon zommigen, die door hare uitleggingen de H. Schrivtuur hebben verklaard, na te ſien: daarenboven had hy voor hem ſelven uitverkoren enige uitgeleſene Schrijvers van Theologize ſaken, welke alles wat in de H. Schrivten wijd en zijd vervat is op een ſekere gevoeglijke orde kort en beknopt by elk anderen hebben gevoegd. Maar evenwel heeft hy ſig noit aan deſe, 't zy levende, 't zy ſtomme of dode meeſters, zo verſlaavd, of hy heeft ſijn eigen oordeel van Godlijke ſaken ſuiver en onbeſmet voor hem ſelven bewaard. Want hy wiſt zeer wel dat alle die voorgangers en menzen waren, ende de dolinge onderworpen, med hoe groten geleerdheid of vroomheid ſy boven anderen ook mogten uitligten; en dat 'er onder dien hoop ook velen waren, die de naam van geleerdheid, meer na het gemene gerugt der menzen, om de twiſtvoeringe van de voorgaande tijden, en dat ſe med een heetgebakerden yver hare partije hadden voorgeſtaan, als na waarheid hadden verkregen. Het mogt med die ſaak zijn zo als 'et wilde, hy wiſt dat hy voor ſig ſelven den Here rekenſchap zoude moeten geven, ende dienvolgende dat hy ſelve voor ſig ſelven moſt toeſien, en ſorgvuldig waarnemen wat med

de

de Godlijke waarheid, med de gesonde reden, en med de welvoeglijkheid, best over een quam: waar van het tegendeel en eertijds, en nog hedendaags by de meesten word bespeurd, by welke het zeer gebruiklijk is niet t' ondersoeken wat 'er geleerd word, maar te onderstaan van wien het is voordgekomen, ende alzo haar geheel en al ten dienste van hare meesters over te geven, of gelijk ener seid, te sweren by de woorden van haar meester: het welk med zeer groot regt, by alle die de waarheid voorstaan, altijd veragt is geweest: gelijk dit selve ook eertijds ten hoogsten berispt wierd in de Discipulen van *Pythagoras*, by welken al 't gene van hare meester was voordgekomen of voor goed gekeurd, boven alle andere redenen wierd aangenomen. Maar wy zijn van een geheel ander verstand, als die geleerd hebben dat dese meesterlijke waardigheid Christo alleen toekomt, en dat ons gehele geloov op hem alleen moet rusten, volgens 't gene wy lesen *Matth.* XXIII, 10. *Gy en zuld geen meesters genoemd worden want een is uw' meester namelijk Christus.* In dien tijd dat onse *Curcellæus* den loop van de Theologize studien naaulijks aangevangen hadde, was *Calvinus*, of om beter te seggen de Schrivten van hem die nu gestorven was, in bysondere grote agtinge; by den welken *Beza* allernaast aan quam zo in auctoriteit als vermaardheid van naam, twe grote mannen en geroemde Schrijvers; waar van de laatste, gelijk hy in de Griekze geleerdheid zeer ervaren was, onsen *Curcellæus* ook in de Griekze taal in het bysonder heeft onderwesen: welke weldaad als een staaltien van uitstekende goedgunstigheid hy selve in sijne Schrivten ergens is roemende, gedenkende alzo med dankbaarheid de weldaad aan hem bewesen. En voorwaar dewyle d' auctoriteit van die mannen tot zo een hogen top was geklommen, dat se, hoewel niet med de naam, maar med 'er daad als onwraakbare wierden gehouden, en dat byna geheel *Engeland*, *Vrankrijk*, en *Nederland*, hare gevoelen in de Religie, en haar geloov religieuslijk quam te volgen, zo scheen het zeer beswaarlijk, en byna ondoenlijk, dat een privaat persoon, steunende op sijn eigen oordeel, tegen zo een grote drivt van een aflopende vloed, ende het eenparig gevoelen van zo vele menzen, sig selven alleen gelijk als med geweld daar tegen zoude setten. Gelijk ook een ygelijk heel ligt kan begrijpen dat 'et nog veel moeyelijker is, wanneer men of door langdurige ontsaglijkheid, of door het genieten van weldaden, aan die uitstekende mannen is verbondan; om dat de weldaden ons uit lievde van die gene die se ons bewesen heeft, door een verborgene kragt gelijk als trekken: want even eens gelijk als den haat, zo doet ook de lievde gemeenlijk een blind vonnis vellen, indien men med de selve te rade gaat: immers brengd se zulken nevel voor het verstand der menzen, dat se de waarheid naaulijks konnen sien of onderscheiden. Maar evenwel zo en heeft nog de auctoriteit, nog de lievde, waar door hy en dese en andere Leraars in waarden hield, oit zo veel vermogt, dat hy dat harde gevoelen van *Calvinus* aangaande de predestinatie, of ook dat van *Beza*, 't welk niet safter maar veel eer ruwer was, heeft konnen verduwen. Hier tegen streden vele Godsspraken, dewelke zo klaar waren dat se door enige weinige duistere niet kragteloos gemaakt en konden worden. Hier tegen streed ook d' eenstemmige auctoriteit van de allereerste oude Kerke, dewelke door gewigt van oordeel, en door aansienlijkheid van de toestemmers, zeer verre konden overhalen de aucteuren van dit niewe, en voor

de vierde ewe ongehoorde gevoelen. Eindelijk ſtreed het tegen ſijn ſaſtmoedigen en lievlijken aard, waar door hy verwonnen, en gelijk als vaſt gehouden, zulke harde, raauwe, en ſchriklijke leerſtukken, van God niet en dorvde geloven. En voorwaar daar is groot onderſcheid in gelegen, wat voor een gemoed dat iemand medebrengd om de waarheid te onderſoeken, of dat hard en bars, dan of 'et ſaſt en lievlijk is. Een gemoed dat ſtraff is zal zeer ligt van God niet anders als ſtraffe dingen ſig inbeelden, maar wiens aard tot ſaſtheid is geneigd, zal zeer beſwaarlijk een verkeerd gevoelen van Gods barmhertigheid konnen aannemen. Waarom het niet te verwonderen en is dat onſen *Curcellæus*, dewijl hy van een ſaſtmoedigen aard was, ook een afkeer gehad heeft van die onbarmhertige gedagten, welke zommigen van God hebben.

Daarenboven zo heeft hy ook dit aangemerkt, dat vele, ſelvs voorname Mannen, terwijl dat ſe de Pauſlijke dolingen hebben willen wegnemen, in andere dolingen, welke daar tegen overſtaan, vervallen zijn; ende dat niet zo zeer med voorbedagten raad, als om dat ſe door den al te groten yver in het diſputeren, veel verder als wel behoorde voordgelopen zijn: 't welk *Beza* en *Calvinus* ſelvs bekennen dat *Auguſtino* is wedervaren, wanneer hy med al te groten drivt tegen de *Pelagianen*; en *Chryſoſtomo*, wanneer hy tegen de *Anthropomorphiten*, med al te groten hevigheid ſig heeft laten vervoeren. Dewijl dan *Curcellæus* merkte dat 'er by velen al vry wat menzlijks onder liep, en dat ſe de quade medicijnmeeſters navolgden, welke ook de geſonde en onbeſchadigde delen te gelijk med de gebrekkige en verdorvene afſnijden, en in plaats van goede genees-middelen zomtijds venijnen daar onder mengen, zo meende hy dat hem regtvaardige oorſaak wierd gegeven, om alle leerſtukken, die van haar voordgebragt of voor goed gekeurd wierden, niet toe te ſtemmen: maar oordeelde volgens het voorbeeld van d'Apoſtel, dat hy alles moſt beproeven, en dat alleen behouden 't geen hy goed hadde bevonden.

Wat *Calvinus* ſelvs aangaat, (om dit 'er ter loops by te voegen, alzo wy hier nu by voorval van hem ſpreken) ik meen dat 'er voornamelijk twe dingen zijn geweeſt, welke hem verhinderd hebben om tot de regte kenniſſe der waarheid te komen. Want hy was van een vry ſcherpen en bitteren aard, 't welk blijkt uit die geweldige onderdrukkinge van anderen die van hem verſchilden; waarom hy ſig niet ontſien en heeft Gode zommige harde en ſchriklijke beſluiten, die hy ſelve (*horribilia*) *afgrijſlijke* noemd, toe te ſchrijven: ende terwijl hy al ſijn kragten inſpande om de Paus-geſinden te vervolgen, zo verviel hy in andere dolingen welke niet min ſchadelijk en zijn, als die hy voorgenomen hadde te wederleggen. En alzo de Paus-geſinden dreven, dat de menzlijke voldoeningen tot onſe verkieſinge, en om de ſaligheid te verkrijgen, ons enigſins behulpig zijn, waar door de verdienſte Chriſti word verduiſterd, zo heeft hy integendeel gedreven, dat de voldoeninge Chriſti niet alleen en vorderde, maar ook enkel en alleen genoeg was; ja zo genoeg, dat nog geloov, nog werken, hier enigſins in aanmerkinge komen. Van gelijken, alzo enigen onder haar drongen, dat wy door verdienſte van onſe werken geregtvaardigd worden, zo dreev hy daar tegen ſtijv en ſterk, dat alleen het gelove, voor zo veel het den gekruiſten Chriſtum omhelzd, genoeg is tot de regtvaardigmakinge ſonder eenige opſigt te hebben

op de werken. Gelijk dan genen zodanige werken onder het getal der goede gesteld hebben, die geen goede en waren; alzo heeft integendeel dese, niet te vrede zijnde de zulke verworpen te hebben, dewelke eigenlijk niet goed en zijn, selvs ook de noodsakelijkheid van de werken die ook waarlijk goed zijn, in het stuk van de regtvaardigmakinge door sijn gevoelen weg genomen. Dog dese dingen zijn alhier maar alleen geseid tot een staaltje, dewijl 't nu geen tijd en is om die saak vorder te vervolgen.

Vorder alhoewel *Curcellæus* in dat harde gevoelen, 't welk zommigen volgden, die het absolute besluit in het stuk van de Predestinatie dreven, geen volkomen genougen en konde scheppen, (want my gedenkt van hem selvs wel gehoord te hebben, dat hy die schriklijke gevoelens noit toegestemd en heeft) zo heeft hy nogtans naaulijks iets vast by sig selven besloten, welk gevoelen hy behoorde aan te nemen. Hy konde veel beter sien waar hy sig most voor wagten, als wat hy diende te volgen. Dog insonderheid, alzo hy in zulken plaats woonde, alwaar het niet veilig en was, of dat strenge besluit tegen te spreken, of het strijdige gevoelen vryelijk voor te staan, of med iemand anders van die saak na wenz te handelen; zo heeft hy menigmaal geklaagd, dat hem dat zeer hinderlijk was geweest, en med grote droevheid vergeselschapt. In wat ongemakken hy hier door na dien tijd is gekomen, en wat swarigheden hy heeft uitgestaan, dat zullen wy hier na breder verhandelen.

Dewijl ik nu begonnen hadde den loop van sijne studien voor te stellen, zo is' et dat hy in de *Academie* van *Geneven* om de bequame gelegenheid van sijne opvoedinge, ende de lievde tot sijn geboorte Stad, een geruimen tijd geweest hebbende, voornam den tijd van sijn leven in die enge palen van plaats niet door te brengen; maar uit sijn Vaderland te vertrekken, en na het voorbeeld van *Pythagoras, Plato*, en insonderheid van *Hieronymus*, en andere oude Christenen, andere Rijken te besoeken en te bewandelen, ende andere *Academien* te besigtigen, op dat hy als een naarstig honig-byken langs alle waranden omvliegende, zo hier en daar iets zoude afplukken, 't welk hy tot sijn gebruik in sijn korv zoude wegleggen. Want overal en zijn se niet van een en het selve gevoelen, en schoon se al het selve gevoelen mogten hebben, zo word het selve door verscheide redenen bevestigd, en voorgesteld: of ook het geen van buiten daar word tegengeworpen, dat word door andere, en zeer verscheide andwoorden, opgelost. Hy is dan van *Geneven* vertrokken in het jaar 1609. voorsien med een zeer loffelijke getuigenisse van *Johannes Deodatus* toen ter tijd *Rector* van de Schole, en *Antonius Fayus*, waar in se sijn geslagt, naarstigheid, geleerdheid, zedigheid, en Godsaligheid prijsen; en eindelijk, na dat se geseid hadden, *dat hy geen geringe hope hadde gegeven, dat se een loffelijken oegst van de beste saken en overvloedige vrugt door Godes segen zouden verkrijgen*; *en dat se hem daarom naarstelijk willen gerecommandeerd hebben aan alle vromen, om hare deugd en naarstigheid aan hem te bewijsen*, zo is't dat se hem laten vertrekken. Hy is dan gereisd in *Switzerland*, na de *Academien* van *Zurig* en *Basel*; en van daar, na dat hy andere delen van *Duitsland* doorwandeld hadde, is hy gekomen te *Ceulen*. *Heidelberg* heeft hy ook besien, alwaar hy med dien zeer groten Regts-geleerden *Dionysius Gothofredus* gemeensame verkeringe

heeft

heeft gehad, sig verwonderende in sijne lessen over sijn overwonderlijke memorie. Want daar andere Doctoren gewoon zijn, hare wetten, die se bybrengen, of uit een papierken of uit het boek selve voor te lesen, zo verhaalde hy de selve zeer net, alhoewel se zeer lang, en meest van vyvtig of sestig regulen na elk anderen waren, en dat alleen door behulp van sijn memorie, welke zeer getroulijk alles bewaarde. Hy had voorgenomen om ook sijne reise na ons *Nederland* te nemen, maar door enig droevig ongeval verhinderd zijnde vond hy het geraden na *Vrankrijk* te keren: en niet lang daar na is hy tot den Kerken-dienst gevorderd, in 't Jaar onses Heren J. Christi cIↄ Iↄ c xiv. Ik ga hier, *Aandagtige Toehoorders*, vele dingen voorbedagtelijk voorby; aangaande sijn geleerdheid, hoe verre die sig uitgebreid heeft; hoe grote naarstigheid dat hy in de *Medicijne* heeft aangewend; en dat hy ook niet onkundig en is geweest in de *Regts-geleerdheid*. Want alhoewel dit gemeenlijk voor een faute word gerekend, indien iemand sijn verstand tot vele en verscheide dingen verdeeld, om dat wy dan min bequaam worden geoordeeld tot yder in 't bysonder, zo is 'et evenwel in grote en overvliegende verstanden zo zeer niet te veragten als te prijsen, indien sy de kragten en gaven, haar van God rijklijk verleend, breder komen uit te breiden, en haar niet en laten besluiten binnen die nauwe palen van anderen: insonderheid indien se van het voornaamste oogmerk niet af en dwalen, maar even gelijk die buiten 's lands zijnde na haar vaderland toereisen, altijd hare ogen en herte daar na toe wenden. Maar ik en zal in het verhaal van sijne onvermoeide naarstigheid (gelijk ik voorgenomen hadde,) niet langer blijven hangen: alleen zal ik med een woord seggen, dat hy na sijn vijvtigste jaar de *Spaanze spraak* heeft geleerd, op dat hy de Joodze boeken, welke in *'t Spaanz* en *Portugijz* med grote menigte zijn beschreven, zoude konnen verstaan: en dat hy, daar hy nu een Man was van hogen ouderdom, gaande in sijn tseventigste jaar, zo lang het sijne kragten toelieten, niet verminderd en heeft van sijne grote naarstigheid in lesen en schrijven: ja dat hy in de laatste jaren van sijn leven, de meeste Schrivten van de oude Kerklijke Schrijvers doorlesen, en med een grote wakkerheid doorlopen heeft, dog evenwel naaukeurig: en eindelijk ook wanneer hy door zeer sware inwendige pijnen des lighaams zeer getormenteerd wierd, dat hy sig menigmaal opgeregt, en uit 'et bedde gekropen heeft, op dat hy dien geringen tijd, welke hy van pijn mogte vry zijn, med arbeiden zoude doorbrengen. Dog 'k en zal, seg ik, niet blijven hangen in het verhaal van dese en andere dingen, om ons misschien niet op te houden, welke haasten tot andere dingen, die van meerder gewigt zijn.

Weinig tijds dan na dat hy in *Vrankrijk* wedergekeerd was, is hy te *Fontaine-bleau* tot Leraar aangenomen. Aldaar was wel een kleine Gemeente, als de welke maar alleen uit vier of vijv huysgesinnen bestond: maar evenwel zo quamen'er zeer veel tot 'et gehoor, en was zeer vermaard door den toevloed der menzen die geduriglijk het Hov volgden, ende den Koning *Lodewijk* de XIII. vergeselschapten. Want dese, om dat hy te *Fontaine-bleau* ter wereld was gekomen, ontsteken door lievde van sijn geboorte plaats, was gewoon hier dikmaals te komen. Ter dier occasie is 'et gebeurd, dat de zeer door-

lugtige

lugtige Vrouwe, Mevrouwe *Aloysia de Coligny*, toen ter tijd wedue van den doorlu gen tigen *Prince van Orangie Wilhelmus* de I. welke de Remonstrantze sake zeer gunstig was, en veel daar voor dede, (gelijk blijken kan uit de Brieven aan *D. Wttenbogard* geschreven,) in een sware, en doodlijke siekte is gevallen. By dese Heldinne, dewijl se de Gereformeerde Religie dapper was toegedaan, heeft *D. Curcellæus* in haar uitterste geweest, haar volgens hare uitstekende Godvrugtigheid, in haar laatste einde med een salige hope vertroostende. 't Is dan toen ter tijd gebeurd, terwijl by geval aan de andere zijde van het bed een sekere Mevrouwe, een Gereformeerde Princesse, was sittende, dat ook *Armandus van Pleßis*, Cardinaal van Richelieu, toen Bisschop van *Luçon*, aldaar van de Koninginne, die na *Parijs* vertrok, om haar te groeten afgesonden zijnde, daar binnen is gekomen, en tegen dese kranke Heldinne seide, *Mevrouwe houd goede sorge voor uwe ziele, want twe Duivels sitten nu digt aan uw' zijde.* Dit sprak hy volgens sijn yver tot de Paperije, waar mede hy aangedaan en ontstoken was; of immers hy heeft gewild dat men 't daar voor houden zoude. Med een beter en dankbarer herte heeft de doorlugtigste *Prince van Orangie*, *Guilielmus* de II. neve van Mevrouwe *Aloysia*, dese weldaad van onsen *Curcellæus* nu nog onlangs erkend: dewelke, verstaan hebbende dat *D. Gedeon Curcellæus*, Sone van onsen ouden Man, te *Campen* in *Overyssel*, om dat hy in de vergaderinge der Remonstranten gepredikt hadde, in 't Gevangen-huis was gesmeten, med verscheide brieven aan de Magistraat te schrijven, hem uit die strictegevangenisse, in welke hy ontrent drie maanden heeft geseten, en byna van ongemak vergaan was, heeft soeken uit te helpen. En alhoewel die doorlugtigste Vorst med voor hem te spreken niet en heeft uitgeregt, dewijl enige yveraars van die plaats daar tegen aanwrogten, zo is 't ons evenwel aangenaam, dat hy ter gedagtenisse van sijn doorlugtigste Groot-moeder, welke ons zo zeer toegedaan was, dit teken van een gunstig herte aan ons heeft willen betonen. Daar na is *D. Curcellæus*, van *Fontaine-bleau* afgescheiden zijnde, alwaar hy ontrent negen jaren gestaan hadde, gevorderd om te bedienen de Gemeente van *Amiens* in *Picardien*, 't welk ook enigsins sijn vaderland genaamd kan worden.

Maar ter occasie dat ik nu spreek van de Gemeente van *Amiens*, in dewelke hy maar twe jaren is geweest, zo merk ik wel dat ik noodsakelijk moet ontdekken, de oorsaak waarom hy dese bedieninge verlaten heeft, of om beter te seggen, daar van uitgestoten is: dat ik ook med een verklaren moet by wat voorval hy sig selven tot de Remonstrantze partije heeft begeven; hoe grote listen en lagen van zommigen, als een ebbe en vloed, hem eniger maten te rugge hebben gedreven; en eindelijk hoe dat hy, als 'et 'er regt op aan quam, onse, of om beter te seggen, de Godlijke waarheid zeer standvastig heeft aangehangen. Wanneer dan dese eerwaardige man tot een Leraar in de Gemeente van *Amiens* was gesteld, ontrent het jaar cIɔ Iɔ cxxi, zo wierd in *Nederland* die questie van de vijv verschil-poincten ontrent de Predestinatie nog zeer hard gedreven; en die twist was ook tot de naby gelegene volken overgelopen. Want alhoewel het *Synode* van *Dordregt* dese verschillen na wenz van de partijen, uit welke het selve be-

ſtond, hadde ter ne'er geleid; zo is nogtans de vlamme van twedragt niet geheel uitgebluſt, maar heeft al veel heviger als te voren gebrand. In *Nederland*, na dat de uitſpraak was gedaan, heeft men die moderatie gebruikt, (indien dat moderatie mag genoemd worden,) zo iemand de *Dortze Canones* wilde ondertekenen, dat die in ſijn voorgaande ampt en bedieninge zoude blijven. Maar in *Vrankrijk*, waar van niemand (om dat de Koning zulks hadde verboden,) tot de Synode was afgeſonden, is het werk veel verder gelopen; ſelvs ook zo verre dat men de *Dortze Canones* heeft moeten beſweren. Dit beſluit is gemaakt in het Synode van *Alez*, alwaar *Petrus Molinæus* Preſes was, ende dit voornamelijk aandrong; op dat namelijk ſijne *Anatomia Arminianiſmi*, dat is, *Ontledinge van de Arminianiſterije*, geen niewe ontledinge en zoude behoeven uit te ſtaan. Een beſluit voorwaar dat ganz ſtreng, ſtraff, en boven maten fel was, hoedanig ik niet en weet dat ſelvs van het begin van de Chriſtlijke Religie tot deſe tijd toe of gemaakt of gehoord is. Want het oordeel tot *Dordregt* uitgeſproken, wierd aldaar niet alleen een *Regel des Geloovs* genoemd en verklaard, maar de conſcientien der Leraren wierden ook med een dierbaren eed verbonden, om hare belovten door haar handſchrivt te beveſtigen, dat ſe de *Dortze Canones* voor ware en Godlijke erkenden, ja ſelvs ook dat ſe tot den laaſten ſnik des levens in dat gelove zouden volharden. Tegen dit beſluit, 't welk in het *Nationaal Synode Anno* 1620, was gemaakt, hebben ſig in het naaſt daar aan gehouden *Provinciaal Synode* van *Charenton* tegen geſteld, niet alleen onſen *Curcellæus*, Leraar binnen *Amiens*, en *David Blondel*, toen ter tijd Leraar in de Gemeente van *Houdan*, namaals Profeſſor in de Kerklijke Hiſtorien binnen *Amſterdam*, maar ook meeſt alle andere dienaren van dat diſtrict. En aldaar is toen wel dat zeer ſchendige formulier van dien eed vernietigd; maar in het volgende jaar daar aan, hebben ſe in een ander Provinciaal Synode een niewen Regel uitgevonden en geſmeed, waar door ſe alle te ſamen verbonden wierden, om het geloov dat in die Canones vervat is, aan te nemen, ſonder nogtans het ſelve med ede te beveſtigen. *Curcellæus* nu, dewijl hy merkte dat hy daar door ons gevoelen zoude moeten verwerpen, 't welk hy aan de toetze van de H. Schrivtuur nog niet genoeg beproevd en hadde; en dat hy de Remonſtranten als ſchuldig aan ſcheuringe zoude moeten verdoemen, daar hem nog niet bekend en was dat ſe aan die miſdaad ſchuldig waren; en dat hy ook ſijne conſcientie zoude moeten verbinden aan de inſettingen der menzen, welke hy wiſt dat men Gode alleen moſt onderwerpen; heeft ſig verklaard dat hy om te ondertekenen, of med de hand of med het herte, ſig geenſins en konde overgeven, en heeft ook korts daar aan ſijn dienſt ſelvs ne'er geleid, ſig beroepende op het Nationaal Synode dat eer lang te *Charenton* zoude gehouden worden, volgende daar in den raad van ſijne bloed-vrinden en goede bekenden, dewelke onder de hand van het Synode med liſtigheid opgemaakt waren, en hem dreigden, zo hy dat van ſelvs niet en dede, dat de Synode hem med nog veel groter ſchandvlek zoude brandmerken. Wanneer nu daarna dit Synode wierd gehouden, zo ſtonden onſe ſaken in dit ons *Nederland* dapper verwerd, en nergens, nog te water nog te lande, was enige plaats om te verblijven open; en daar dede ſig kleine hope op dat de tijden zouden beteren. Daar-

beneffens

beneffens zo hadden zommigen een ſcrupel wegens de voorwetenſchap Godes in ſijn gemoed, dat nog niet zeer vaſt en ſtond, ingeworpen, en ſogten van deſe kant het ware gevoelen van Godes Predeſtinatie te verſwakken. Hier by quamen ſijne bloed-verwanten, welke hem daar toe aanrieden; ſijne goede vrinden die hem aanſtuwden; en anderen die hem ſonder ophouden aan het oor lelden; welke ſijn twijfelagtig en waggelend gemoed zo verre eindelijk hebben voordgedreven, dat hy door het geven van ſijn handſchrivt, ſijn conſcentie tot ſlavernije heeft overgegeven, om enige van die ſchendige Canones aan te nemen, dog evenwel med deſe verſaſtinge in de condirien. Eerſtelijk dat hy niet gehouden en zoude zijn om de Remonſtranten te verdoemen; waar van dat hy betuigde ten uitterſten vremd te zijn: en ten twede dat hy die Canones, in welke ons gevoelen wierd verworpen, niet verbonden en zoude weſen geheel en al voor goed te keuren. Maar wat de anderen aangaat, die ſe affirmativos of beveſtigende noemen, in welke haar eigen gevoelen word uitgedrukt, die was hy (alhoewel niet voor zo veel het *Dordregtze* waren,) gehouden toe te ſtemmen. Want dat Synode heeft, de eerſte uitgelaten hebbende, alleen die laatſte uitgegeven onder deſen titul: *Articles arreſtés au Synode National des Egliſes Reformées teuu à Charenton chez Paris, enz.* dat is. *Articulen gearreſteerd in het Synode Nationaal der Gereformeerde Kerken gehouden te Charenton by Parys, enz.* Eindelijk uit de XV Canon van het I Cap. ſeide hy, ſcheen te volgen, dat God een Auсteur van de ſonde is: maar dewijl, zo als 't hem toen toeſcheen, enige geen ongerijmde of verklaringe of verſaſtinge van dien Canon wierd gemaakt, zo liet hy 't daar by ruſten. Daar op is hy terſtond gevorderd tot den dienſt van een ſekere Gemeente op het land, in het Dorp *Helmauru*, en is geprefereerd geworden voor *Samuel Mareſius*; het zy om dat hy ouder was, het zy om enige andere redenen: en niet lang daar na is hy beroepen in een Stad in de Gemeente van *Vitry*, welke de vermaardſte en grootſte is van geheel *Campanien*: in welke bedieninge hy tien jaren heeft gecontinueerd, tot het jaar vier en dertig. Ondertuſzen bleev 'er geen geringe wonde in ſijn gemoed, daar uit voordkomende, dat hy om enige ingeworpene ſcrupelen, die niet klaar genoeg en waren, en enige ſwarigheden die wel waren te boven te komen, ſig van die zeer koſtelijke beſittinge van waarheid, ende des ſelvs zeer loffelijke belijdeniſſe, ten minſten eniger maten had laten afſetten, of immers dat 'et zo zoude konnen ſchijnen. Maar boven al drukte dien angel ſijn gemoed, dat hy ſijn conſcientie, welke God alleen ende de Godlijke Schrivtuur onderworpen moet zijn, tot zo verre in ſlavernije van de menzen en de menzlijke beſluiten hadde begeven. Daarbeneffens zo wierden ook alle ſijne woorden, ſelvs de allerbeſte, door het quade oproeyen van zommigen op zodanig een wijſe verkeerdelijk geduid, als of 'er enige ketterije onderſchuilde. Hy had by geval ſeker boeksken van *D. Hermannus Herberts*, Leraar binnen *der Goude*, handelende van de Predeſtinatie, in Duits wel uitgegeven maar in 't Frans vertaald, geleend aan ſijn naaſte buurman, waar uit hem zeer veel twiſt en moeite, en by de gemene luiden, en by het Synodus ſelvs, is ontſtaan. Hier was 't nu dat hy langen tijd door een twijfelagtig en bekommerlijk overleg over en weder, als tuſzen beiden wierd gehouden. Want wat zou

 hy

hy nu doen een man hoog op sijn dagen zijnde, en die van tijdelijke middelen niet heel zeer voorsien en was? Zou hy in *Vrankrijk* blijven? Maar aldaar was geen hope van vryheid. Zou hy sig herwaards aan begeven? Maar wat hulp of troost was hier voor hem die een uitlander en vremdeling was te verwagten, alwaar hy vreezde dat hy niemand zeer aangenaam en zoude zijn? Siet evenwel, *Aandagtige Toehoorders*, hoe groten kragt de conscientie heeft, insonderheid in opregte gemoederen. Want wat heeft hy gedaan, wat heeft hy geresolveerd in dese benaudheid, en ginds en we'er geslingerd wordende? Hy en luisterd nu niet meer na sijne vrinden en magen, maar hem selven geheel en al den H. Geest alleen overgevende, om daar van geleid en geregeerd te worden, zo verlaat hy sijn Vaderland, vrinden, en magen. Hy vlugt uit dit aardze Vaderland dat hier beneden is, en med Abraham vangd hy die reise aan, welke hy verstond veiliger en onbelemmerder te wesen om te komen in dat hemelze Vaderland daar boven. Hy vlugt als Loth; maar en siet niet te rugge; om dat hy wist dat die de hand aan de ploeg slaan en after om sien niet bequaam en zijn tot het Koningrijke Godes. Hy vlugt als Jacob; en heeft sig eerst' in dat land ter ruste gesteld, daar hy de ladder sag langs welke men ten Hemel gaat. Hy vlugt dan, seg ik, na dit ons *Nederland*, als een Vry-Stad van de waarheid, een Altaar der vryheid, een Woninge des vredes, en de enige Rust-plaats van de verdrukte conscientien. Hier sogt hy te wonen, hier hoopte hy vry te leven en te sterven. Maar ik en dien alhier ter plaatse, eer ik Vrankrijk med hem verlate, niet voor by te gaan, dat sijne Huisvrouwe, *Johanna de Beaulieu le Blanc*, welke seker persoon, die *D. Curcellæo* nu vyandig is, *een edele en deftige Matrone* noemd, wanneer se wegens sekere siekte te bedde lag, ontrent een jaar voor haar dood in de Stad *Vitry*, alwaar se ook gestorven is, haar Testament heeft gemaakt, 't welk se gesonde heeft aan hare Broeders, waarlijk edele Mannen, *D. Stephanus* en *Ludovicus de Beaulieu le Blanc*, van welke d'eerste Leraar is in de Gemeente van *Senlis*, en d'andere Leraar in de Gemeente van *Pleßis*; en aan *Jacobus* en *Petrus de Beaulieu le Blanc*, waar van de eerste Secretaris was van *Karel Koning van Engeland*, en de laatste een vermaard Advocaat in 't Parlement van *Parijs*. Aan dese alle, seg ik, welke sy wist dat gelijklijk haren Man niet zeer gunstig en waren, heeft se een briev gesonden, om haar uitterste wille aan haar bekend te maken; waar in sy hare Broeders nog land, nog huisen, nog kostelijk huisraad, nog goud, nog silver en maakt; maar, 't gene sy ongelijk kostelijker als goud en silver agtede, dat se de lievde, eendragt, en vrede med haar Man broederlijk zouden onderhouden, en om het geschil van gevoelen in de Religie de selve nimmermeer en zouden quetsen of nalaten. Maar ik zal de woorden van het Testament selve, getrokken uit het Origineel, alhier in 't voorbygaan invoegen; om dat se wel waardig zijn, zo om het gewigt van den inhoud, als ook om dat' et een edele Matrone is geweest uitstekende in voorsigtigheid ende Godvrugtigheid, dat se tot in ewigheid blijven duren.

Het

Het Testament 't welk ik mijne vier eerwaardige en beminde Broeders; als ook mijne zeer goede Suster nalate.

Mijn Heer en zeer eerwaardige Broeder.

Ik sende u dit mijn geschrivt, om u bekend te maken in wat staat onse saken nu zijn. Wy zijn in geen kleine verdrukkinge wegens mijne langdurige siekte, en altijd-blijvende koortze, welke mijne kragten geheel en al heeft ter neder geworpen, en een groten afkeer van spijse heeft veroorsaakt. Onse kinderkens, de Here zy daar voor gedankt, zijn vry gesond. Dit drukt my uit' er maten, dat mijn Heer *Curcellæus* zo groten droevheid en verdriet schept, wanneer hy siet dat ik med zo grote schreden na 't einde van mijn leven loop. Hy betoond my nu zulken lievde als hy oit van 't begin heeft gedaan. Hy heeft my dese tien jaren zo veel eer en goedgunstigheid bewesen, als een vrou van haar man immermeer of hopen of wenzen zoude konnen. Want med grote saftmoedigheid, med vele vertroostinge, heeft hy altijd, en in alle mijne siekte, my bygestaan. Ik bemerke hier in dat God voor de sijnen grote sorge draagd. 'k Ben menigmaal bedroevd geweest, als ik overdagt dat we zo ganz verre van elk anderen waren gescheiden, maar de Here en heeft my niet verlaten, welke my door mijn man, dien hy my heeft gegeven, heeft opgeregt en vertroost. Ik bidde en betuige u alle in Godes naam, dat gelijk wy in vrede en eendragt onder elk anderen geleevd hebben, gy ook alzo med de selve lievde in 't toekomende mijnen man wild omhelsen; dit is de somma van sijn wenz, hy heeft my liev, en u bemind hy als of gy sijn eige broeders waart. Och! hoe zeer ben ik bekommerd dat het verschil tuszen hem ende sijne mede-dienaars ontstaan, enige vervremdinge in uwe herten zal veroorsaken, om enige quade gedagten welke zommigen van hem hebben gekregen, even als of hy enige bysondere opinien in den boezem voede. Ik mag u med opregtigheid getuigen, dat mijn man geen andere opinien en queekt, als die, waar mede een ygelijk vroom en Godvrugtig Christen vol moet zijn. 'k Hebbe noit in hem enige andere lere bemerkt of konnen bespeuren, als alleen die enige, welke Christus sijne Apostolen heeft geleerd, welke bequaam is om den menz te overtuigen, te verbeteren, ende te onderwijsen ter saligheid. Ik bidde u dan en betuige u by de ere Godes, en door de lievde waar mede ik u liev gehad hebbe, dat gy u tegen mijn Heer *Curcellæus* niet en draagd als tegen een vremdeling en uitlander, maar als tegen uw' zeer gelievde broeder, en mede-ervgenaam van de selve hemelze belovten. Men moet van niemand qualijk oordelen, om dat hy ergens in een opinie van klein gewigt van ons verschild. Gy zuld haar, seid onse Saligmaker, kennen aan hare vrugten, een quade boom en kan geen goede vrugten dragen, nog een goede quade. Na de geringe mate van mijn verstand en kennisse, dewelke my God de Here heeft gelieven te verlenen, en heb ik in mijn Man noit andere als Heilige werken konnen bespeuren. Onlangs zijn 'er zommigen tegen hem opgestaan, die haar selven wijs maakten dat hy geheel en al geen reden en hadde; maar dit hadden se sijne zedigheid moeten toeschrijven, dewijl hy merkte dat veler oren voor sijne redenen gesloten en gelijk als doov

 waren.

waren. Ik bidde wat ik bidden kan, dat gy en mijne andere broeders de vermaninge des Apostels plaats geevd, daar hy gebied, dat wy voor den tijd niet en zullen oordelen, en dat wy alles beproeven en het goede zullen behouden. Och! dat God gave dat den imborst van mijn Man u allen zo wel als my bekend was, gy zoud, ik ben 't versekerd, med een zeer grote begeerte tragten om sijn geselschap en familiaren ommegang te genieten. Ik recommandere u dan hem te gelijk med mijne kinderen uit al mijn vermogen. 'k Bid u ook, dat gy mijne zeer eerwaardige Moeyen en Bloed-vrinden van mijnent wegen wild bidden, dat se de lievde, waar me'e se my altijd hebben verwaardigd, op mijn Man en Kinderen oversetten, en gelijk als overgieten; en dat gy haar ook segd, dat dit mijn wenz is, dat gelijkerwijs ik zo lang my God het leven heeft gegund, vrede en vrindschap heb onderhouden, de selve ook na mijn dood by haar mogen leven en bloeyen. Ik segge u allen een ewig Adieu, als ook mijn zeer goede Susters, uwe Huisvrouwen, te samen med uwe Kinderen, en op dat ik 'et alle med een woord besluite, alle mijne lieve vrinden. 'k Bid u, mijn Broeder, dat gy een Copye van dit geschrivt aan alle mijne Broeders gelievd toe te laten komen, en dat gy dit Origineel med mijn eigen hand geschreven voor u wild bewaren. Want ik begere dat en sy en gy ook dit kleine Testament ter executie wild stellen, 't welk gy ook kond doen wanneer de gelegenheid voorvald: want gy kond wel merken dat dit Testament med een andere stijl is geschreven als wel gemeenlijk de Testamenten plegen. Ik vreze dat gy dit geschrivt voor mijn uitgang uit de wereld niet en zuld bekomen. Het is med geen aaneenhangende stijl van my ingesteld, maar op verscheide tijden en by tuszen-posen, om de swakheid van mijn hersenen door de verheffinge van de koorts: dog het zal daarom by u in te groter waarden worden gehouden. Gy zuld 'et my ligt ten goeden houden zo het ruw en ongeschaavd is: want gelijk 'et uit eigen beweginge voordkomt, zo is 't ook een werk van mijn eigen instellinge. Indien ik om dat te schrijven de hulpe van mijn Heer *Curcellæus* had willen gebruiken, zo zou 'et veel cierlijker u voorgekomen zijn. Maar om eindelijk een einde van dit geschrivt te maken, ik ben en zal tot 'et einde van mijn leven blijven, uwe en u alle te samen zeer toegenegene en getrouwe Suster. 'k Bidde God demoedelijk, dat hy u alle gesond, en van alle quaad bevrijd wil bewaren. Geschreven te *Helmauru* den 21. *Febr.* 1625. 'k Versoek dat zo haast gy desen mijnen kleinen briev zuld ontfangen hebben, gy door uw' andwoord my wild vermaken; op dat, zo God my nog een weinig levens hier op aarden zal gelieven te verlenen, ik desen troost nog voor mijn dood mag genieten, dat ik weet hoe gy tegen ons zijt genegen.

JOHANNA LE BLANC.

Om dan nu onsen *Curcellæus, Vrankrijk* verlatende, med onse reden tot na *Nederland* te geleiden, zo zal 't de pijne waard zijn, dat wy weten hoe hy in dese landen sig gedragen heeft, hoe hy sig selven heeft onderhouden, welke diensten hy bekleed heeft, wat boeken hy heeft geschreven, wat vrindschappen hy heeft onderhouden, in hoe groten waardigheid en auctoriteit hy by luiden van staat en regeringe is geweest, en eindelijk hoe en op wijse hy uit dit ellendige leven tot de dood, en van de dood tot de hemelze on-

onsterv-

onstervlijkheid is overgebragt. Daar verhaald ener die sijn vyand is, dat hy, wanneer hy nu in dese landen was gekomen, *D. Episcopio* is te voet gevallen. Daarna haald hy in het wijd en breed over, dat hy de *Dortze Canones* heeft ondertekend; en eindelijk zo verwijt hy hem, dat hy in de Drukkerye als een Corrector heeft gediend, en dat hy gelijk als med dit handwerk sig selven en sijn huisgesin heeft onderhouden. Gy hebt geen verstand *Maresi*, gy hebt geen verstand, seg ik, om de daad van uw' vyand, of liever van uw' vrind, (want hy is niet door sijne, maar door uwe wil uw' vyand geweest,) te berispen; ten delen om dat 'et niet al waar en is dat gy segd; en ten delen om dat het geen gy med waarheid van hem segd, niet tot schande, maar tot ere van uwen vrind gedijd. Ik ontken dat hy hem te voet is gevallen, voor den welken, als hy in dit Auditorium in quam, *D. Episcopius* selve hem ter eren opstond, en wilde hem sijn eigen stoel laten bekleden, op dat hy als Præses over de Disputatie die gehouden zoude worden sig zoude laten gebruiken: waar uit men kan oordelen, in hoe groten waardigheid hy van den eerwaardigen *D. Episcopio* is gehouden, en hoe het geheel en al buiten nood was dat hy sig voor dien zeer beleevden man zoude ter neder werpen. Maar hy heeft de proeven tot den druk vaardig gemaakt, en hy is tot grote armoede vervallen. 't Is waar hy heeft dat gedaan, niet bewogen door hope van winninge, maar ter lievde van enige uitstekende vrinden, en dat nog op haar versoek, insonderheid van den boven al uitligtenden Man *Hugo Grotius*, wiens Aantekeningen over de vier Evangelisten hy van de druk-fauten gesuiverd heeft. Hy heeft ook enige Mathematize schrivten in andere talen overgeset, 't welk ik niet en weet of hy sijne vyand al zoude konnen doen, en zo hy 't misschien al zoude konnen, of hy 't om sijn vrinden al zoude willen doen. Enige Land-beschrijvingen, welke de zeer vermaarde *Caspar Barlæus* in dat grote werk van *Blaaw* hadde gemaakt, heeft hy vervolgd en ten einde gebragt. 'k Beken evenwel, (want waarom zoud' ik de waarheid ontkennen?) 'k beken, seg ik, dat dese eerwaardige man in het begin van zommigen al vry wat koelties is onthaald, om dat hy van te voren die *Canones* hadde ondertekend. 'k Beken dat hy al in enige armoede is geraakt; maar die ongelegenheid had hy van te voren selv al zeer wel voorsien; daar in had hy sig selven overgegeven; die heeft hy med een kloek gemoed en opgenomen en verdragen: med die kloekmoedig te verdragen heeft hy bewesen, en voor een ygelijk betuigd, dat 'et niet gemaakt en geveinsd van hem gedaan wierd, en dat hy bereid was om alle ook de moeyelijkste dingen uit te staan, op dat hy de vrede van sijne conscientie ongeschend en sonder verstoringe zoude bewaren. Is hy dan niet onvoorsigtig, op dat ik niet en segge onwijs, die dat berispt, 't gene waardig is gepresen te worden, ende daar door sijn vyand wil onderdrukken, waar door hy sijn vrind behoorde te verheffen? Is' et niet een teken van een Godvrugtig gemoed dat hy ontrent sijn tijdelijke saken sig enigsins heeft laten benauwen, op dat hy sijne conscientie uit die benaudheden en *Dortze kluisters* gered hebbende, zoude opregten tot de volkome vryheid der kinderen Gods? En welke dog hebben hem tot die bekommerlijkheden gebragt, welke anders als die slaven van het *Dortze jok?* waar in zo enige misdaad is begaan, zo en moet het niet geweten worden dien die het quaad heeft geled en, maar dien die het heeft aangedaan.

daan. Die moet ook med regt geagt worden het quaad aangedaan te hebben, die het voor goed keurd; die selv bereid is om het aan te doen; die haar die het gedaan hebben nog voor broeders erkend. 't Is ook gebeurd, als dat Disput, waar van wy een weinig te voren hebben aangeroerd, onder de presidie en opsigt van *D. Episcopius* in tegenwoordigheid van *D. Curcellæus* gehouden wierd, dat 'er verschil viel over de sin ende de vervullinge van Christi belovte, *Matth.* XIX. *Een ygelijk die verlaten zal huis, of broeders, of susters, enz. Om mijns naams wil, die zal honderdvoud ontfangen, ende het ewige leven beerven.* Zo andwoorde *D. Episcopius* daar op in desen sin, dat dese belovte in dit leven gemeenlijk niet vervuld en word, maar dat de vervullinge hier van allersekerst in het toekomende leven te verwagten staat: dat evenwel God in dit leven aan zommigen door een uitstekende goedertierenheid dese weldaad zomtijds bewijsd, op dat se of med haar lot te vreden zijn, of dat hy med 'er daad de getrouheid van sijne belovte, gelijk als med enige levende voorbeelden doet blijken, om ook anderen te versterken, op dat se in geen wanhope en zouden vallen, en daar in versinken. En med een gelijk als opspringende van vreugde, siet daar, seide hy, siet my en desen onsen *Curcellæum*, in de welke gy uitgedrukte tekenen van dese belovte kond beschouwen. Ik ben als een balling uit *Holland* in *Vrankrijk*, en dese is uit *Vrankrijk* in *Holland* van selvs komen vlugten: wy hebben onse huisen, broeders ende susters verlaten, maar onse God en heeft ons niet verlaten, maar heeft ons overvloedig voorsien, en van goederen, en van vrinden, welke wy veel liever hebben als al het goed van de wereld. Waar uit blijkt, dat onse overledene niet heel lang in die bekommernisse is blijven steken; dewijl hy en van te voren van de onsen in ere is gehouden, ende na dat *D. Episcopius* uit dese aardze woonplaats, in de Hemelze is overgeset, med gemene toestemminge van onse gehele Societeit, in sijn plaatse en bedieninge is ingevoerd, te gelijk med die vermaarde mannen *D. Carolus Niellius*, dewelke nu by God onder de Heiligen woond, en *D. Bartholomæus Prævostius* die nu nog by 't leven en hier ook tegenwoordig is, zijnde nu al sijn een en 't seventigste jaar gepasseerd, en al over lang waardig om van sijn dienst geexcuseerd te worden. By welken ook eindelijk gevoegd is *D. Albertus Huttenus*, eertijds Professor in de Hebreeuze taal binnen *Sedan*, die nu hier van daan om sijn vaderlandze Gemeente te bedienen na *Nimmegen* is vertrokken. Ende na dat hy of te gelijk med sijn eerwaarde Collegen, of ook alleen dien dienst heeft bekleed, zo heeft hy zeer naarstig en onophoudelijk sig tot desen arbeid overgegeven; alzo dat hy ook nog buitens nog binnens huis, nog in nog buiten dit Auditorium, ons oit sijne hulpe, raad, en bystand, heeft laten ontberen. Ia my gedenkt ook, als ik in dese stad ter oorsaak van mijne studien eerst was komen wonen, dat hy ons toen, alhoewel hy niet sonder groot gevaar siek te bedde lag, binnen sijn huis op het bedde door disputatien, die hy daarom niet na en liet, doorgaans heeft geoeffend. Hy oeffende ook sijne jonge studenten, gelijk als onder ons genoegsaam bekend is, niet alleen in een deel van de geleerdheid in 't bysonder: maar hy droeg, gelijk als een Atlas, alleen op sijne schouderen dien over-swaren last, byna van alle de talen die vorderlijk zijn om de wetenschappen te verkrijgen; van alle wetenschappen welke het gemoed tot de Theologie

bequaam

bequaam maken; ende eindelijk van de Theologie ſelvs. Hy alleen had het opſigt over de Oratien, welke alle weken gedaan wierden: hy alleen heeft ons de Griekze taal geleerd, zo lang hy konde: hy heeft ons en in de lere der zeden, en in de kenniſſe der natuurlijke dingen, en in de wetenſchap van Godlijke en menzlijke ſaken, volkomen onderweſen: hy prees ons ook zeer aan de Mathematize ſtudien, en had ons ook een beknopte wijſe voorgeſteld om kenniſſe van d' Aſtronomie te krijgen, en heeft de ſelve korts daarna, voor zo veel ſe tot de Theologie kan dienen, in een klein boeksken vervat. En eindelijk in dat Theologize gebouw of op te maken, of te vercieren, is hy even als een voorganger of veldoverſte; of als een uitſtekend konſtenaar, in een werk dat hem eigen was, beſig geweeſt. Vele dingen heeft hy voorgeleſen, vele dingen heeft hy gedicteerd; menigmaal heeft hy de ſtudenten geoeffend, niet alleen med diſputeren, maar ook med examineren en ondervragen, gelijk als in een worſtel-park en winkel daar de overvloed is van allerhande werk-middelen. Wat wil ik veel ſeggen? hy is enigen tijd enkel en alleen onder ons geweeſt als onſen *Dictator*. Hy dicteerde in het begin ſijne Diſcipulen een korte *Commentarius over den Algemenen Send-briev Judæ*, welke hy evenwel ten einde niet en heeft gebragt. Hy heeft ook de voornaamſte plaatſen in de Theologie gedicteerd, en die tot de verhandelinge van de deugden toe volmaakt, waar van hy ook al een goed deel ten einde gebragt heeft. Daarbeneffens heeft hy ook een niewe orde van diſputen opgeſteld, byna op den ſelven voet als hy in ſijne leſſen heeft gevolgd, behalven dat hy vele dingen welke in ſijne leſſen waren uitgelaten, ten overvloed daar by heeft gevoegd. En dit alles heeft hy beſchreven med zo bondige bewijs-redenen, med zulken gevoeglijken orde, en klaren ſtijl, dat ik zoude dorven ſeggen, dat 'er niemand over deſe ſtoffe iet curieuſer en netter heeft aan den dag gebragt; en dat 'et daarom, alhoewel het werk wegen ſijn ſiekte en dood niet geheel volmaakt heeft konnen worden, nogtans waardig is om med den allereerſten in het ligt gegeven te worden. By ſijn leven heeft hy ſelve verſcheide dingen uitgegeven, welke ons heldere getuigeniſſen konnen verſtrekken van ſijn geleerdheid, beſcheidenheid, en moderatie. Wanneer 'er over het geſchil van de Predeſtinatie tuſzen *Moſes Amyraldus* en *Petrus Molinæus* een niew diſput was voorgevallen, zo heeft hy hem ſelven als een tweden *Palæmon* en ſcheidsman, tuſzen beide de twiſtende partijen geſteld, door 't uitgeven van een ſeker tractaat in de Franze tale, med dit opſchrivt, *Advis d' un Perſonnage deſintereſſé, enz.* dat is, *Het oordel van een onpartydig Perſoon, enz.* Waar in hy verklaard wat in beide die partijen aan te nemen of te verwerpen was. Hy oordeelde dat *Amyraldus* wel ſpreekt, maar qualijk gevoeld, wanneer hy ſteld dat God wil dat alle menzen ſalig worden, ende dat Chriſtus den dood geſtorven is voor alle, ook niemand uitgeſonderd; en dat 'er evenwel een ſeker bepaald getal is van die genen die abſolut van God verkoren, en abſolut verworpen zijn: maar dat nog de woorden, nog de ſin van *Molinæus*, med de Schrivtuur overeenkomt, dewijl hy ontkend dat God wil dat alle menzen ſalig worden, 't welk de Schrivtuur nogtans leerd; en ook ſteld dat de verworpenen tot de gemeenſchap der ſaligheid niet geroepen en worden, welke God nogtans door ſijne dienaars tot de bruilovt nodigd, *Matth.* XXII. Hy heeft ook een

 ander

ander geschrivt in het ligt gegeven tegen *Amyraldus*, Professor in de Theologie te *Saumur*, waar in hy *D. Arminii*, en ook sijn eigen gevoelen, aangaande het *Regt Godes over de Creaturen* verdedigd; sig insonderheid kantende tegen de dolinge van die genen, die daar dryven dat God de onschuldige zielties van de tedere kinderkens med de ewige helze smerten regtvaardiglijk mag pijnigen; en tegen die genen die daar med *Calvino* seggen, dat hy ook in der daad der Heidenen kinderen pijnigd; alhoewel se ontkennen dat de selve onschuldig zijn, en onder den dekmantel van de ervsonde haar schandelijk verbergen. Daar beneffens heeft hy ook in 't voorleden jaar uitgegeven het *Niewe Testament* in 't Griekz na de oudste boeken verbeterd, en verrijkt med de veelvuldige verscheidene lesingen, zeer net en curieus gedrukt. Ontrent de laatste tijd van sijn leven heeft hy nog in 't ligt gegeven een zeer geleerd *Tractaat van het bloed eten*; in het welke hy, door zeer vele redenen op allerlei wijsen bygebragt, tragt te bewijsen, dat tegenwoordig zo wel als eertijds de Christenen, door het gebod 't welk God aan Noach ende sijne nakomelingen heeft geboden, en door het voorschrivt, dat d Apostelen aan alle de Gemeentens der Heidenen wijd en zijd hebben afgesonden en afgekondigd, sig geheel en al van bloed eten moeten onthouden. Hy had ook voor weinig jaren iets geschreven tot voorstand van *David Blondel*, tegen de beschuldigingen welke *Maresius* tegen sijnen overleden vrind smadelijk hadde by een geraapt: welke defensie hy in plaats van een voorreden gesteld hadde, voor het Tractaat van de *Heer Blondel*, waar in hy bewijsd, dat die bekende Historie van de *Pausinne Johanna*, voor een fabel gehouden moet worden. En eindelijk is ook onder de Pers, en staat eerst daags uit te komen, een Defensie van dese defensie, een boek allesins van geleerdheid vervuld; in het welke hy van de woorden van *Triniteit* of *Drievuldigheid*, van *Persoon*, enz. Van de *Ervsonde*, van de *Noodsakelijkheid der kennisse Christi*, van de *Regtvaardigmakinge des menzen voor God*, en enige andere hoge poincten van de Christlijke Religie, sijn gevoelen voorsteld en bevestigd. Uit welk tractaat zal blijken, hoe zeer sonder reden onlangs hy die hem van een vrind een vyand is geworden, hem heeft veragt, als of hem van wegen sijne ouderdom, zo wel de ogen des verstands als des lighaams begonden te schemeren, en duister waren geworden: die sig misschien ook niet ontsien en zou, den Patriarch Isaak sijn blindheid te verwijten, of den Propheet Elisæus sijnen kaal-kop med de kinderen die van Bethel uitquamen: dog hy heeft voor hem te sien, dat hem de beren niet en verscheuren; gelijk die kinderen, die dien heiligen ouden man bespotteden, is wedervaren. Maar gelijk eertijds *Sophocles* een vermaard Poët onder de Grieken, wanneer sijne kinderen hem, om dat hy van wegen sijnen ouderdom haar scheen sijn verstand niet te konnen gebruiken, van het bewind van sijne goederen sogten af te setten, voordbrengende sijne *Tragedie Electra*, die hy zo verz gemaakt hadde, haar de mond zo gestopt, en voor de Regters zo beschaamd gemaakt heeft, dats'er niet meer dorvden tegen kikken; zo zal ook dit boek, 't welk misschien in 't kort aan den dag zal komen, overvloedig bewijsen, hoe zeer hy nog in het laatste van sijn leven, (want het is seker dat hy het toen eerst heeft geschreven,) nog in verstand, raad, en wijsheid, uitgestoken heeft. En of hy schoon

van wegen ſijn ouderdom enigſins blind was geworden, zou men hem daarom, of moeten veragten, of zo dapper beſpotten? Wat my aangaat, ik en zoude my niet meer ſchamen, dat ik een blinde meeſter hadde, als *Hieronymus*, die in ſijne Chronijken betuigd, dat ſijn meeſter *Didymus van Alexandrien*, van dat hy maar vijv jaren oud was, blind is geweeſt. My is ook niet onbekend, dat een ſeker gereformeerd Leraar, by onſe partijen zeer vermaard, als hy van onſen *Curcellæus* gevraagd wierd, wat hy dagt, of men zo een vyandig menz, die zulke harde en ſmertende ſcheld-woorden, zo bitterlijk uitbraakte, ook behoorde te andwoorden, wederom tot andwoord heeft gegeven, *dat men dat wilde beeſt moſt laten varen*; ik weet ook dat dit het oordeel van andere voorname mannen is geweeſt. 't Is ook geen wonder; dewijl'er geen ſoort van wraak een deftig man of Chriſten meer betaamd, en nergens door de ſchigten van laſteringen beter worden gebroken, of kragteloos gemaakt, als dat gy al haar gekakel med altijd en ſtip ſtil te ſwijgen, en al even eens als of gy 't van buiten ſtond aan en ſag, komt te veragten. Wat einde zal 'er ook zijn van krakeel, zo men altijd med de kijvers zal moeten kijven, en die ons aanbaffen zal moeten andwoorden ſonder ophouden. Maar aangeſien de menzen die boven anderen opgeblaſen zijn, om dat anderen ſwijgen gemeenlijk victorie roepen, en door een ydele bravade van triumph haar ſelven gewoon zijn te vleyen en grote dingen in te beelden; zo heeft onſen ouden man geoordeeld dat 'er hem aangelegen was; dat het diende om ſijn goede naam na ſijn dood te bewaren; dat 'et de Godlijke waarheid vereizte, dat zulke ſware, en bittere beſchuldigingen, ſonder enige beriſpinge en ongeſtraft onder de menzen niet en zouden verſpreid worden. Ende daarom gelijkerwijs in vele dingen, wanneer de natuur haar begind te begeven, de ſelve alſdan zomtijds med het uitterſte geweld haar meeſte kragt komt te betonen; en even als de Son, als ſe allernaaſt is aan 't ondergaan, veel groter ſtralen langs de aarden verſpreid als ſe wel gewoon is, en onſe ogen allerbeſt verligt: alzo heeft ook onſen eerwaardigen ouden man, in dit laatſte werk, dat hy by de hand heeft genomen, ſijn natuur, die nu eniger maten begon te vervallen, gelijk als verſterkt, en alle de kragten van ſijn verſtand en wakkerheid ingeſpannen, en ſig ſelven verwonnen; en hoe dat hy dat opperſte ligt meerder quam te genaken, zo veel te lugtiger en helderer ſtralen van ſig uitgeſchoten. 'k En zal nu niet verhalen zeer vele geleerde voorredenen, welke hy heeft gemaakt, wanneer hy de ſchrivten van andere geleerde mannen heeft uitgegeven; onder welke buiten anderen uitſteekt die, welke geleſen word voor de *Inſtitutio Theologiæ* van *D. Epiſcopius zal. ged.* 'k Ga ook voorby ſijne Brieven van verſcheide aard en ſtoffe, die ten delen nog in 't ligt niet en zijn gekomen: onder deſe zijn zeer voortreffelijk die hy geſchreven heeft aan den groten, en boven anderen uitligtenden man, *Hugo Grotius*, van den *Antichriſt*; aan den uitmuntenden *Sorberius* van de *Misbruiken of dwalingen van de Roomze Kerk*; en aan den Heer *Adriaan Paats* door-oeffend Regts-geleerde, en in de Theologie zeer ervaren, aangaande de *Afgoderije der Paus-geſinden*, hoe ſwaar de ſelve zy, en hoe verre te verwerpen.

Iemand zoude hier miſſchien konnen vragen, wat deſe uitſtekende man med alle ſijne

woorden, ſchrivten en daden voor gehad heeft; wat gedagten hy heeft gehad; tot wat einden hy alle ſijne voornemens en raadſlagen heeft gedirigeerd. Want het en is niet geloovlijk, dat een wijs man, zo grote en zo vele ſaken by de hand zal nemen, zo hy niet een voortreffelijk oogwit ſig ſelven heeft voorgeſteld. Maar dit en kan niemand onbekend zijn, zo hy maar ſijne ſchrivten ter loops heeft ingeſien. Eerſtelijk heeft hy de kragt van ſijn verſtand ingeſpannen om de Godlijke waarheid te onderſoeken: dewijl hy deſen ſchat, die uit den Hemel nedergedaald is, boven alle andere goederen gewaardeerd heeft. Daarbeneffens heeft hy alle de gedagten van ſijn ziel geſtrekt tot vorderinge van de deugd; om dat hy oordeelde dat de waarheid ſelvs ons geen voordeel aan en brengd, indien daar door de Godvrugtigheid niet merklijk en word voordgeſet. Eindelijk leide hy boven al daar op toe, en heeft byſonder dat ſoeken uit te werken, om de Chriſtenheid, die door vele en gruwelijke ſcheuringen van elk anderen is gereten, wederom tot een te brengen; om die oplopende en afkerige gemoederen te doen bedaren, en med elk anderen te verenigen; om te leren dat alle die Leer-ſtukken, welke voorgewend worden om de ſcheuringen of te maken of te voeden, tot de ſaligheid niet nodig en zijn: en med een om te tonen, dat al wat niet noodſakelijk en is, geenſins genoeg behoord te weſen om de Gemeente Chriſti van elk anderen te deilen. Tot dit einde moeten geagt worden te ſtrekken alle die dingen, waar mede hy beſig is geweeſt med gedagten, woorden, en werken: waarom hy ook weigerde die alombekende Canones van het Synode te ondertekenen, om dat de onſe aldaar veroordeeld wierden, welker Leerſtukken of daden hy niet en dorvde veroordelen; en om de ſelve oorſaak nam hy ook voor *Vrankrijk* ſijn lieve Vaderland te verlaten, voor de onderlinge verdraagſaamheid vele ſwarigheden te verdragen, en daar voor alle tijd (by manier van ſpreken) als voor de Arke Godes te ſtrijden. Hy heeft anderen in deſe ſaak zo veel toegegeven, als hy meende dat men hem med gelijk regt behoorde toe te geven: hy en wilde niet dat hem van anderen iet zoude toegegeven worden, als dat de billijkheid ſelvs, de geſonde reden, ende de H. Schrivten leerden dat hem toegegeven moſt worden. Hoe kan 'er een heiliger, nuttiger, en in deſe tijden noodſakelijker oogmerk zijn? Want de meeſten twiſten en kijven over de waarheid en door haar kijven en krijgen ſe niet alleen de waarheid niet, maar ſy verlieſen ook de lievde. En hier van daan komen onder de Chriſtenen zo veel krakelen en ſcheuringen, en dat nog om geringe oorſaken. Maar wat is' er onbetamelijker en lelijker voor ons die Chriſti leden zijn? Wat is 'er ſchandelijker voor Chriſtus die ons hoofd en leidſman is, als dat ſijn rok die geheel en ſonder naad is; en ſijn lighaam, dat door dien zeer nawen band der lievde verenigd moſt zijn, in duiſend ſtukken van elk anderen word geſcheurd? Dit nu is de Baniere van de Remonſtrantze broederſchap; dat is de krone van onſe heerlijkheid, dat wy nog deſe ſcheuringe en hebben gemaakt, nog enige andere en hebben opgeregt, nog ook enige voeden ofte voor goed keuren: maar dat wy ſe alle die Chriſtum alleen liev hebben, die het Evangelium alleen aanhangen, om de ſelve gemeenſchap des vredes med ons op te regten aanmanen, roepen, en nodigen. Wie is 'er zo blind en uitſinnig, die niet en oordeeld, dat hy in alle

manieren dese wijse van vrede behoord in te gaan ende te omhelsen? Wie en zou niet agten dat hy sig hier toe, als tot een schole en oeffen-plaats van de lievde, en by gevolg van alle de deugden, menigmaal en naarstig behoord te begeven? Want alwaar lievde is, daar is de band van alle deugden. Wie en zou dan niet voornemen om desen man, welke alle andere dingen om dese Godlijke sake en lere heeft te rugge geset, en die de selve als een voorganger boven anderen selvs gevorderd heeft, ook na sijn dood te beminnen, en med een dankbare gedagtenisse sijne deugden te erkennen.

Maar aangesien dese eerwaardige Man te *Geneven* uit zodanigen geslagt is gesproten, in de Stoïze schole aldaar is opgevoed, en van zodanige meesters is onderwesen, dat het med regt zou schijnen, dat hy selvs van sijn geboorte aan, niet om de onderlinge verdraagsaamheid te vorderen, maar om die genen die van hem verschillen geweld ende vervolginge aan te doen, opgequeekt en onderwesen is geworden; zo zoude misschien iemand van ons nu wel willen weten, hoe dat hy, die door zo naauwe banden, en gelijk als med ketenen van slavernije geboeid was, sijn herte tot de hope van vryheid heeft konnen opbeuren, en van waar voor sijne ogen, die med zulken dikken nevel rondom beset waren, zo schielijken en zo gewenzten ligt om de onderlinge vrede voor te staan heeft uitgeschenen. Voor eerst moet men dit bekennen en geensins soeken te verbergen, dat God de Vader der ligten, de gaven sijner genade aan allen niet in de selve maat en overvloed gewoon en is te schenken, maar dat hy den enen meerder ende den anderen minder portien daar van laat genieten. Want alhoewel hy een ygelijk zo groten overvloed, als hem na de mate van sijne kragten genoeg is, verleend, zo is hy evenwel gewoon den enen meerder ende den anderen minder talenten toe te voegen. Zo moet ook dien soeten en saften aard, die gemeenlijk tot geseglijkheid aanraad, alhoewel se van de natuur selvs zomtijds schijnd ingeplant te zijn, voor een uitstekende gave Gods gehouden worden. Daarbeneffens; gelijk als die, die lang in den oorlog en onder de krijgs-lieden, welke med het bloed van hare vyanden bespat zijn, hebben verkeerd, menigmaal med het grootste verlangen na de vrede wenzen, om dat se een groten afkeer van dat bloedig moorden hebben; zo gebeurd het ook zomtijds, dat zommigen die midden onder die vervolgers wonen, wanneer se die brand-hopen, welke tot verderv van die menzen, die misschien dolen, zijn opgeregt, komen te beschouwen, door barmhertigheid ontsteken, en het gemeen gevoelen van onse broosheid bewogen zijnde, van hare wrede handelinge med ganzer herten komen te vlieden. Waar by ook komt dat de gewoonte, en hoe men t'huis opgevoed is, veel vermag; insonderheid zo men het geluk heeft, dat men tot sijn opvoedinge heeft gekregen, iemand die niet bars, maar vroom en voorsigtig is, en med zodanigen auctoriteit voorsien, dat wy ons voor laten staan, dat men na hem als hy ons ten besten vermaand behoord te luisteren. Dog alle dese goederen en gaven heeft onse *Curcellæus* door Godes sonderlinge genade genoten. Want wat aangaat sijnen aard, en Godes genade aan hem bewesen, die zijn bekend; Wy hebben ook andere dingen aangeroerd die hem tot een safter verstand hebben konnen brengen. Dit evenwel en heb ick nog niet gehad, 't welk alhier niet overge-

ſlagen en moet worden; dat hy, wanneer hy of naaulijks geboren of niet geboren zijnde, ſijn Vader hadde verloren, korts daar aan is beſteld by *Carolus Perrottus* die van ſijn namaagſchap was, Predikant in de Gemeente van *Geneven*, ende te gelijk Profeſſor in de H. Theologie, om in ſijn huis opgevoed en onderweſen te worden. Aan u *Perrotte* agten wy ons zeer verpligt te zijn van wegen uwe lievde tot de kerklijke vrede, waar mede gy gebrand hebt en byna verteerd zijt geworden. Want gy, na dat de zeer dikke duyſterniſſen van de Pauſſelijke ſuperſtitie of bygelovigheid verdreven zijn, wanneer byna alle gemoederen waren ontſteken med een brandenden yver om anderen te vervolgen, hebt u beſt gedaan om dit vuur en deſen brand te bluſſen, en zijt in die ewe gelijk als de eerſte meeſter van de onderlinge verdraagſaamheid geweeſt. Uit uwe ſchole is ons voordgekomen *J. Vittenbogard*, die geleerde en welſprekende Prediker des vredes; den welken gy, als hy van *Geneven* na *Holland* zoude wederkeren, zeer deftig hebt vermaand, dat, zo haaſt hy tot den H. Kerken-dienſt zoude gevorderd zijn, hy ſig immers boven al wagten zoude, van alle harde proceduren in de Religie of voor te ſtellen of te vorderen; en dat hy anderen om enig klein, ja ſelvs niet om enig groot verſchil van gevoelen, niet en zoude veroordelen; maar dat hy med alle ſaftſinnigheid alle ſijne kragten zoude inſpannen, om de Chriſtenheid te verenigen, waar over dat gy zo bedroevd waart dat ſe zo jammerlijk van elk anderen was geſcheurd. Gy voegde daar by, dat zommigen in het reformeren van de Kerke, veel te vorre waren voor by gelopen, en dat ſe enige van hare opinien med al te groten hevigheid hadden gedrongen en ook nog drongen; onder welk getal gy niet en ontſaagt te noemen enige uwe Collegen, welke te *Geneven* de voornaamſte waren. En daarbeneffens, op dat de geheugeniſſe van deſe zeer trouwe vermaninge onſen *Vittenbogard* niet en zoude ontgaan, zo hebt gy in ſijn Boeksken ('t welk men in 't gemeen een *Stam-boek* noemd,) en uwen naam ingeſchreven, en med enen die Godlijke ſpreuke Chriſti daar by geſteld, *Salig zijn de vreedſamen want ſy zullen kinderen Gods genoemd worden.* Gy hebt van gelijken ook geſchreven aan *Thomas Tilius*, welke Abt was geweeſt van St. Bernard, maar daarna het Pauſdom verlaten hebbende is geworden een Gereformeerd Predikant tot *Delvd*; *Dat de meeſte Reformateurs hadden gedaan even als Vza, die ſijn hand ligtvaardig aan de Arke des Heren ſloeg, wanneer ſe dreigde te vallen:* daar mede te kennen gevende, alhoewel 'er vele dingen waren die behoorden verbeterd te worden, dat zommigen nogtans daar toe den regten weg niet en waren ingegaan, en niet wel onthouden hadden, 't gene med een gemeen ſpreek-woord pleeg geſeid te worden, Loopt niet dat gy 't Kerk-hov voor by loopt, dat is, en vervald niet van 't ene quaad tot arger. Och! of dit uw voortreffelijke geſchrivt, *van de extremiteiten of uitterſten te vermijden in de Religie*, aan het ligt was gebragt, 't welk buiten twijfel zeer veel tot de vrede zoude vorderen, waar van ook gewag word gemaakt in ſeker kort-begrijp van zommige Synoden gehouden te *Orleans*, onder deſen titul, *Tractaat van de uitterſten in de Kerke te vermijden door Carolus Perrottus Godvreſend en moderaat Theologant, tot nog toe, dat ik weet, niet in 't ligt gegeven.* Want het is noit aan den dag gekomen; maar, zo men ſeid, van die van *Geneven* verduiſterd, om dat ſe miſſchien bevonden hadden dat het med hare gevoelen, dat van de rekkelijkheid afkerig

kerig

kerig was, niet over een en quam. Het zy zo 't zy, een groot deel van het geluk van onsen *Curcellæus* heeft daar in bestaan, dat hy zo terstond van sijne kindsheid af en in het huis, en onder het opsigt van desen geleerden en vromen en rekkelijken man is gekomen. 't Is eens op een sekeren tijd gebeurd, dat als *Curcellæus Calvinum* zeer hoog prees, en *Bezam* boven alle anderen verhiev, *Perrottus* integendeel, in 't bywesen van niet weinige geleerde mannen, zeer ernstig en deftig uitvoer tegen haar gevoelen, en insonderheid daar se anderen, die van haar verschillen, veroordelen en tragten te onderdrukken. In 't begin was onsen *Curcellæus* zeer verwonderd over de redenen van desen zeer geleerden man, dewijl hy tot nog toe gemeend hadde, dat de auctoriteit van dese voorstanders zo groot was, dat 'et voor een overgrote misdaad, en om zo te spreken, voor een dood-sonde was te houden, van haar gevoelen af te wijken. Maar aangesien hy de bedaagde voorsigtigheid van desen Ouden man veel toeschreev, en om dat ook die andere geleerde mannen, die daar bysaten, daar niet tegen en seiden, en dewijl ook sijne reden welke de rekkelijkheid voorstond, door haar eigen bevalligheid haar selven aan hem, die van geen harden aard en was, zeer ligtlijk smaaklijk maakte; zo heeft hy dat gene, 't welk hem ook al van te voren in gedagten was gekomen, nu vastelijk voorgenomen med meerder opmerken te betragten, dat hy door genes menzen auctoriteit bewogen, maar alleen door de waarheid overtuigd, enige gevoelens aangaande de Religie zoude voornemen te omhelsen. Na dien tijd is 'et gebeurd dat hy med desen sijnen bloedverwant, die hem opvoede, menigmaal handelde om enige dwalingen te reformeren; dat hy de scheuringen en onderdrukkingen van anderen, en alle geweld dat de conscientie word aangedaan op het hoogste tegen was; en eindelijk dat hy zeer verlangde om ergens zodanig een Kerke te vinden, daar niet alleen de verdraagsaamheid in het dulden van enige dolingen plaats hadde, maar ook de baniere van verdraagsaamheid openlijk wierd opgesteken. In dese tijd was zeer vermaard *D. Jacobus Arminius*, Professor der H. Theologie in de Academie van *Leiden*; gelijk ook het gerugt van sijn naam ende de lov van sijne rekkelijkheid, tot de naburige landen onder de menzen wijd en zijd was verspreid. Weshalven ook onsen *Curcellæus*, alhoewel hem geen andere oorsaken en ontbraken, door den naam ende de vermaardheid van *Arminius* nogtans insonderheid aangeprikkeld, voorgenomen heeft om uitheemze Theologanten te besoeken. Maar als hy nu tot *Heidelberg* toe gekomen was, zo heeft hy daar de droevige tijdinge van *Arminii* dood gekregen, welke hem voorwaar geen geringe smert in sijn gemoed heeft aangebragt, dewijl hy voornamelijk om hem te horen en te sien dese zo lange reise had aangevangen. Hy dan van dese hope versteken zijnde, is terstond weder na sijn vaderland tot de sijnen gekeerd, en van daar, gelijk wy geseid hebben, tot den kerken-dienst gevorderd. Daarna heeft hy zeer familiaarlijk ommegegaan med *D. Tilenus*, *D. Vittenbogard*, *D. Episcopius*, *Corvinus*, en meer andere voorname voorstanders van onse kerken, terwijl se in *Vrankrijk* als ballingen hebben moeten verkeren: uit welker waarlijk geleerde, en na vrede hygende en hopende discoursen, hy selvs menigmaal med blijdschap openlijk heeft beleden, dat hy en in de kennisse der waarheid, en in de bevorderinge tot vrede, niet weinig en heeft toegenomen. Ondertusзen nogtans, terwijl hy die mannen niet meer en hoorde, en van

hare broederlijke gemeenschap af was, en is dat heilige ligt niet uitgegaan, nog en zijn die vonken van moderatie na die tijd in sijn gemoed verstorven, en geheel en al verdoovd gebleven; maar wierden dagelijks ontsteken, en namen alzo door een gelukkigen aanwas meer en meer toe, tot dat se door Godes zegen tot die volkomenheid zijn gekomen, in welke wy hem hebben sien staan, en bloeyen, en sterven.

Door desen weg der lievde heeft hy in sijn leven dit verkregen, dat hy en Godes genade, en de gunst der menzen, insonderheid der vromen, overvloediglijk genoten heeft. En hoe zoude hy ook Gode niet liev en aangenaam zijn, daar hy hier op aarden het Rijke Godes, op zo regtvaardige, zo heilige, en zo Godsdienstige wijse, heeft gevorderd? te meer om dat dese med vele andere deugden was gesterkt en vergeselschapt? Want in hem was zo een uitstekende Godvrugtigheid, dat hy van God de Here niet en sprak, ja byna geen gedagten van hem en formeerde, als med een neerslagtige opmerkinge, en diepe vernederinge des herten. Hy was zo matig, dat men noit gehoord en heeft dat hy of in overdaad min of meer was uitgelaten, of dat hy aan wellustige vermaaklijkheden oit vast is geweest. Wat zal ik seggen van sijn uitstekend brandenden yver, gespraaksaamheid, en bysondere deftigheid, welke in sijn woorden, gelaat, en ganzen handel, uitblonk? Door dese dingen heeft hy gemaakt, dat de menzen, insonderheid de goede, van alle kanten hem gunstig zijn geweest. Hier door heeft hy wijd en zijd vele en trouhertige vrindschappen verkregen en behouden. Het geschied gemeenlijk, dat de verre afgelegenheid van plaatsen vele opregte vrindschappen doet verdwijnen; maar in hem, dat men weet, is dat noit gebeurd. Selvs in *Vrankrijk* is hy van die sijne vrinden niet verlaten, welker gevoelen en leerstukken hy nogtans selvs heeft verlaten. U neem ik tot getuigen, *ô Rivete*, welke gewoon zijt en in uwe brieven, en in uw' uitgegevene boeken, med lov van hem te spreken. U neem ik tot getuigen, *ô Blondelle*, welke, zo lang gy in 't leven waart, geoordeeld hebt dat gy hem als uw' broeder behoorde te beminnen en wel te doen. U roep ik ook tot getuigen *D. Daillè*, welke openlijk beklaagd hebt, dat dese zeer vrindelijke, en u zeer lieve man, ergens med een hard woordeken van u is gequetst geweest. En eindelijk kond gy boven al mijn getuigen zijn *D. Agneti*, gy bedaagde en welsprekende man, die eertijds med onsen ouden man een Collega in uwe bedieninge te *Vitry* zijt geweest, en nu ook nog tot 't et uitterste toe hem een getrou vrind zijt gebleven, en nog onlangs weinig dagen geleden hem door een briev in sijn verdrukkinge hebt getroost. Wat wil ik veel seggen, daar die genen die een verborgen haat tegen onsen *Curcellæum* voededen, in 't openbaar voorgaven, of dat se hem niet en hateden, of ook dat se hem voor een vrind hielden? 't Welk gebleken heeft in *Molinæus*, dewelke sig selven sonder dat hem iemand beschuldigde, evenwel ontschuldigd, dat hy in hem te veroordelen niet quaads heeft toegebragt, en dat hy in sijn saak nog ondersoeker of aanklager, nog regter en is geweest; en boven al in *Samuel Maresius*; welke, alhoewel hy hem zeer vyandig is geweest, om dat hy voor onse saak geyverd heeft, evenwel nogtans roemd dat hy med hem vrindschap heeft onderhouden. 'K Zoude nog anderen tot getuigen konnen bybrengen, welke en hier en op andere plaatsen hem in waarden hem gehouden; onder anderen *Petitus*, *Voßius*, ook de voornaamste

man-

mannen van deſe Stad, ſelvs ook de Burgermeeſteren, Schepenen en Raden, en die deſe ampten hebben bekleed, als de Heren *Haſſelaar*, *Bas*, *Kok*; die nog uw' huis ſonder aan te ſpreken voorbygingen, nog toe en lieten dat gy hare huiſen voor by zoude gaan. En eindelijk quamen 'er vele tot u als tot een ſchat van geleerdheid; als tot 'et Oracul van deſe Stad; en als tot de voornaamſte kenner der geleerdheid en wetenſchappen. Indien ergens een ſware queſtie het gemoed bekommerde, hier waart gy ſtraks gereed om dien verwarden knoop los te maken: was 'er iemand te recommanderen en te vorderen om enig ampt der geleerdheid te bekleden, uw' oordeel alleen vermogt veel meer als dat van vele anderen te ſamen. Gy, ſeg ik, waart alleen in plaats van allen. Wanneer gy D. *David Blondel*, dien gy van herten liev hadde, als uitſtekende in geleerdheid, na ſijn verdienſten had gepreſen, zo hebt gy med een woord te wege gebragt, dat de Hoog-agtbare Burgermeeſteren hem tot dat zeer heerlijke ampt van Profeſſor in de Kerklijke Hiſtorien hebben beroepen. Ia dat meer is, wat is de reden geweeſt, dat de Burgermeeſteren van deſe ſelve zeer vermaarde Stad, (zo ons berigt is,) u die ere hebben waardig geagt, (welke ere ik niet en weet of iemand oit voor die tijd is gegeven,) dat ſe u onder het getal van hare burgeren hebben willen aannemen? en dat zodanig dat dat regt niet en is gekoft, maar gegeven; dat daar niet en is om verſogt, maar van ſelvs u gepreſenteerd is geworden? Gy waart een vremdeling en uitlander, ſy hebben u tot een onderdaan en haren burger begeerd. Gy wierd aangegrepen en laagt open voor de lagen van vele vyanden, die na uw' leven ſtonden, daar toe verſoek-ſchrivten inſtelden, raads-vergaderingen aanleiden, deſe Hoog-agtbare Heren, Vaders des Vaderlands, bewaarders der onnoſelheid, hebben u onder hare beſcherminge willen nemen, en door de Privilegien en voorregten van hare Stad bevrijden.

Aangeſien dan de vremden (maar wat noem ik iemand een vremde, die u, ende door u ons zo dapper gunſtig is;) indien ſy, die van ons door de uitterlijke gemeenſchap afgeſcheiden zijn, deſen man in zulken ere hebben gehouden; med wat voor een lievde behoren wy hem dan te omhelſen, welke alle dagen ſijn aanſpraak, tegenwoordigheid, en geleerdheid, genoten hebben, en ſijne weldaden zo menigmaal hebben gevoeld? Indien anderen reden hebben om bedroevd te zijn over ſijn dood, hoe veel billijker wy, hoe veel meer ſijn zeer lieve Sôon, en zeer beminde Dogter? Maar hy wierd zo droevig aangetaſt, en ſijne ſmerten waren zo ſwaar en langdurig, dat hy uit de hope van een kort aanſtaande dood enige vertrooſtinge ſogt, en daarom behoren wy ook, volgens dit ſijn exempel, ſijnen uitgang uit dit jammerdal zo veel te gelijkmoediger te verdragen. Ia wy hebben reden om ons te verblijden, als wy gedenken, dat hy ontrent tien jaren geleden aan die ſelve verſweringe van de blaas krank is geweeſt, ja zo krank dat de Doctoren en Chirurgijns voorſeiden, dat 'er voor hem niet anders als de ſekere dood in 't korte te verwagten was. 't Is ook gebeurd dat in *Vrankrijk* ener, dien de boodſchap van ſijn dood gebragt was, ter eren van hem, of om beter te ſeggen, tot ſijner ſchande, en om hem lelijk door te ſtrijken, een lijk-digt heeft gemaakt. Want hy en heeft dit ſchendig rijm niet gemaakt om den doden (welken hy verkeerdelijk meende dood te weſen,) ſijn eer daar door te verbreiden, maar

als trotzlijk ſmadende en op den doden leeu danſende, op dat hy ſijne doods-beenderen zoude beknabbelen en ſijn moet daar aan koelen; hem daar over wel inſonderheid hekelende, dat hy aangaande het regt dat God over de ſchepſelen heeft, zo onbepaald en wijd niet en hadde geſchreven als ſy wel willen: waarom ook die lompe digter, volgens ſijn goedertierenheid, en onregtmatige regt, ſig niet en ontſag hem ter helle te verwijſen. Maar onſe God die hoger is als alle hulp van Doctoren, en die alle laſteringen en laſteraars veragt, heeft hem gelijk als uit den doden weder levendig gemaakt, kragten gegeven, en tot nog toe bewaard: gelijk hy ook ſtraks daar aan door 't ſchrijven van enige verſen dien quaad-ſpreker den mond heeft geſtopt; en beweſen dat hy niet tegen het regt Godes, maar alles tot ſijne heerlijkheid bedagt, en geſchreven hadde, dewijl hy ontkende dat God of magt of wil heeft om de zielkens der onnoſele kinderen zo plots in de helle te werpen. Het begin van dit Rijm is.

Ecce redivivum, &c.

dat is.

Siet hier op niew een man verreſen, enz.

Na die tijd, even gelijk als men verhaald van den vogel Phenix, dat hy uit ſijn aſze weder geboren word, veel jeugdiger als hy van te voren was geweeſt, alzo heeft ook onſe *Curcellæus*, na dat hy deſe ſchadue des doods ontworſteld was, een geheel niew leven weer gekregen, en in opſigt van ſijne jaren een vry vaſte geſondheid. Waarom hy ook na die tijd veel jonge diſcipulen heeft gemaakt; zo dat hy meeſt alle de Gemeentens, gelijk als med jonge loten, die ſig dagelijks meer en meer verſpreiden, heeft beplant en voorſien. Maar na dat hy nu tſeventig jaren was gepaſſeerd, zo heeft hy gevoeld dat ſijne kragten allengſkens verminderden, en dat hy zo bequaam niet en was, als van te voren, om den arbeid te verdragen. Eindelijk is ſijn geſondheid wederom aan de ſelve klippen gedreven, waar aan ſe van te voren med zo groten gevaar had geſtoten: ende het is nu ontrent een jaar geleden, dat hy aan onſe eerwaardige Synode heeft geſchreven, en den bedroevden ſtand van ſijne geſondheid haar te kennen gegeven, med verſoek dat de Broeders ten beſten van onſe School, en voor hem na een Medehulper en Succeſſeur wilden uitſien. Den meeſten tijd die daar op gevolgd is heeft hy te bedde gelegen, med zeer ſware pijn in de blaas; tot dat hy eindelijk op den twintigſten van deſe maand van alle benaudheid vry gemaakt, ende van alle beproevinge van ſmerte ontbonden zijnde, ſijne ziele Gode, van wien ſe afgekomen en hem gegeven was, weder heeft gegeven. Als nu ſijn lighaam na ſijn dood van de Medicijns geopend was, ('t welk hy niet geweigerd en hadde, dat geſchieden zoude,) zo heeft men bevonden dat 'er maar een weinig van de blaas was overgebleven, en dat in ſijn plaats een grote ſaverige ſteen hing, die door de vingeren ligtelijk kon aan ſtukken gewreven en vermorſeld worden; maar dat de andere inwendige delen van ſijn lighaam zo wel geſteld waren, dat volgens den loop der nature, indien het God den opperſten beſtierder zo goed gevonden hadde, hy nog lange jaren fris en geſond hadde konnen leven. 'k En zal hier ter plaatſe niet beſchreijen of de kortheid van het menzen leven, of de droeve rampen welke onſen ouden man, die nu overleden is, zijn overgekomen. 'k En zal niet uitroepen

med

med den welsprekensten Orateur; ô bedrieglijke hope der menzen, ô brose fortuin en onse ydele pogingen, welke dikmaals in het midden gebroken worden, en daar heen vallen, en eerder in haar loop overrompeld worden, als se de haven konnen beschouwen. Want dese, hoe welsprekende hy ook geweest is, en is nogtans geen Christen geweest; ende en heeft de grootheid en vastigheid van onse hope nog med het gemoed konnen omhelsen, nog med het verstand bevatten. Maar laten wy van onsen overledenen leren hoe wy in onse droevige rampen gesteld en gemoed moeten zijn. Want alhoewel hy niet sonder gevoelen van pijn en was, zo heeft hy nogtans de smerten geduldig gedragen, en heeft uit sijn veelvuldige lijden gelegenheid gekregen, om die moeyelijke, maar zeer schone deugd van lijdsaamheid te leren. Wy van gelijken, die niet op sijn Stoïz ongevoelig en verhard en zijn, en konnen niet nalaten med sijn lijden medelijden te hebben, te meer om dat 'er een dood is opgevolgd, welke ons van een treffelijk leermeester, en sijne kinderen van een zeer lieve Vader heeft beroovd: maar aangesien hy ons door sijne vermaninge en levendig exempel de deugd van lijdsaamheid heeft aangepresen, zo laat ons ons selven daar na stellen, en onse affecten buigen ter gehoorsaamheid, die men schuldig is aan die die ons wel leerd, die selvs wel leevd, en ons ook wel en loffelijk voorgaat. Hy en heeft voor de dood, toen se hem naderde, niet gebeevd, nog geschrikt, nog daar voor gevreezd, gelijk wel vele anderen; maar heeft daar op gehoopt, daar na verlangd, en med wenzen en gebeden gehygd om daar toe te komen, om dat hy wist dat hier in rust voor hem en sijn arbeid en benaudheden zoude zijn; en dat door den selven weg hem den toegang open stond tot 'et ewige leven. Hoord hier, *Aansienlijke Toehoorders*, hoord hier, seg ik, hoe dat hy sijn herte bereid heeft om de palm-tak van lijdsaamheid te verkrijgen, om den laatsten kamp kloekmoediglijk te strijden. Eerstelijk beval hy dat men uit de Psalmen Davids, waar uit vele fonteinen van vertroostingen voordvloeyen, zeer dikmaals iet voor hem zoude lesen. Daar na begav hy hem tot de gebeden, in dewelke hy van sijne andere eerwaarde Collegen, en insonderheid van *D. Prævostio*, wierd geholpen; med den welken hy ook lange redenen heeft gevoerd van de onstervlijkheid der zielen, en den stand na dit leven. Maar in alle dese propoosten heeft hy doorgaans betuigd sijn onbeweeglijk vertrouwen, en alom vaste en ontwijffelijke hope op God en Christum. Als hy nu op sijn uitterste lag riep hy uit, mijn God, mijn Vader: en daarna sig wendende tot sijne kinderen en vrinden, die 'er rondom stonden, seide hy, tot dese ure toe staan alle dingen wel, 'k ben wel bereid, 'k ben wel gemoed. Alzo heeft dan dese getrouwe dienstknegt Gods den laatsten strijd gestreden, den loop voleindigd, en dat gelove op Christum behouden, waar van het einde is de krone der regtvaardigheid, de saligheid der zielen, ende de ewige vreugde. Desen prijs heeft hy geloovd dat voor sijn arbeid in den hemel weg geleid was, desen vertrouwen en hopen wy dat hem gegeven zal worden: welke troost alleen alle andere redenen in swaarwigtigheid verre overtreft. En op dat de gedagtenisse van dien dag, op welken hy van ons weg genomen is, ons niet al te droevig en zoude zijn, zo heeft God selve, die God die een Vader is aller vertroostinge, daar in overvloedig voorsien. Want op dien dag op welke wy Christenen med

verheuginge en heilige gedagtenisse vieren de memorie van de heerlijke opvaringe onses Heren Christi na den hemel, op dien selven dag, seg ik, is *Stephanus Curcellæus* van dese aarde opgenomen. Hoe kan dog dien dag ellendig voor ons schijnen, op den welken Christus in den hemel opgevoerd is, en over de stervlijkheid en dood, midsgaders de magten die en boven en beneden zijn, heerlijk heeft getriumpheerd? Wel waarom en zouden wy dan ook niet van de opvaringe van onsen *Stephanus* alles goeds en alle blijdschap voorspellen? Te meer om dat hy op de aarde alzo geleevd heeft, dat hy nu al lang te voren sijn gemoed vooraf heeft gesonden, eer hy sijn ziele selv in den hemel heeft ingebragt. d'Eerste Martelaar *Stephanus*, als hy nu uit dese wereld zou uitgeworpen worden, verhiev sijne ogen na den hemel, sag de hemelen voor hem geopend, en Christum staande aan de regter hand van God almagtig sijnen Vader; en riep uit, *Here Jesu ontfangd mijnen Geest*. Van gelijken onse *Stephanus*, sag de hemelen voor hem geopend med de ogen des geloovs, 't welk sienlijk maakt de dingen die onsienlijk zijn, door welk geloov hy ook sijn gemoed na den hemel opheffende, dat allerkostlijkste pand sijn ziele in Christi handen te bewaren heeft gegeven, onder de beschermінge van God den Vader almagtig. Gene riep med gebogen knien en med luider stemme uit tot Christum, *Here en rekend haar dese sonde niet toe*. Onse *Stephanus* van gelijken navolgende dese stemme des geloovs, heeft in die laatste dedicatie ofte opdragt, welke hy toegeeigend heeft de getrouwe dienaren Christi, de Leraren van de Gereformeerde Kerken in *Isle de France*, *Campanie*, *en Picardije*, zeer overvloedig aan allen willen betuigen, dat hy alle gedagtenisse van ongelijk en leed aan hem gedaan uit sijn hert geheel en al hadde uitgewist: voor welken, op dat sy de waarheid mogten sien, ende de lievde omhelsen, hy ook aldaar gebeden tot God uitgestort heeft. Zo vermaan ik haar dan ook, dat se dese laatste aanspraak van desen uitstekenden man med alle bescheidenheid, aannemen. Ja bidde, zo'er enigen zijn die hem gehaat hebben (alhoewel ik naaulijks en sie wie hem zou hebben konnen haten,) zo'er evenwel enigen mogten zijn die hem niet bemind en hebben, om dat se hem niet en hebben gekend, dat se ten minsten ophouden hem die nu dood is te haten, die in sijn leven haar niet gehaat en heeft, maar bemind, en een levendig voorbeeld na sijn dood daar van heeft nagelaten. Want de getuigenisse van dat hy alle ongelijk vergeven heeft zal altijd leven in onse herten, ende die en zal noit door enige vergetenheid der menzen of verloop van tijden uitgewist worden.

Laten wy dan, zeer *Aansienlijke Toehoorders*, wy die desen voortreffelijken Man, terwijl hy leevde, en hebben gekend, en zo hebben gekend, dat wy hem waardig hebben geoordeeld om niet alleen bemind, maar ook geeerd te worden, sijne gedagtenisse dewijl hy nu overleden is nagaan, niet op een superstitieuse wijse, maar med een dankbare lievde en behoorlijke verkondiginge van sijne deugden, en wel insonderheid door een naarstige navolginge. Want op dese wijse konnen en behoren wy de gedagtenisse van de afgestorvene vromen en te vieren en te onderhouden. Zo menigmaal dan als de gedagtenisse van *Stephanus Curcellæus* ons voorkomt, zo laat ons med een dankbare herdenkinge ons voor ogen stellen sijne over grote verdiensten, waar mede dat hy en ons heeft wel gedaan, en alle Christenen heeft willen voordelig zijn: laat ons zo menigmaal voornemen dat wy

sijnen

ſijnen onvermoeiden arbeid aannemen; ſijne voetſtappen kort nawandelen; en ſijne godſdienſtigheid, lijdſaamheid, en ſaſtmoedigheid navolgen. Laat ons eindelijk vernieuwen dat voornemen om wel te leven en om wel te ſterven. Hy heeft lang genoeg geleevd, die maar wel genoeg geleevd heeft: en geen dood en moet ontijdig geagt worden, voor al in zo hogen ouderdom, indien maar ſlegts die vergeſelſchapt is med een vroom leven. Laat ons dan zo leven, als die in 't kort zullen ſterven, op dat wy wel mogen leven. Laat ons zo ſterven, als die het ewige leven zullen beſitten, op dat wy wel en geruſtlijk mogen ſterven. Alhoewel het lighaam in de aarde blijvd leggen, laat nogtans het gemoed na boven klimmen in den hemel, en laat'et aldaar med God wandelen in die hoogſte Stad, alwaar d'Apoſtel getuigd dat onſe burgerſchap is, en van waar wy den Here Chriſtum verwagten, op dat hy ons van de ſtervlijkheid vry gemaakt, en med d'onſtervlijkheid beſchonken zijnde, med ewige vreugde zoude overſtorten. Maar laat dit boven al vaſt en onbeweeglijk in onſe herten ſtaan, dat wy niemand om een ligt verſchil in de Religie en komen te haten, ja ſelvs niet om een vry groot onderſcheid; indien maar anders blijvd dat fundament, 't welk van de Apoſtolen en d'Apoſtolize mannen geleid is, te weten Chriſtus alleen, die onſe Here is in der ewigheid gebenedijd. Laat ons gedenken, dat wy ſelve miſſchien van ſware dolingen niet ganz vry en zijn; dat wy, als menzen, in nog ſwaarder konnen vervallen; daarbeneffens dat men die genen die ſwaarlijk dolen, zo ſe maar niet hardnekkig en dolen, (waar van het oordeel Gode die alleen de herten doorſoekt moet gelaten worden) niet en moet haten, maar med barmhertigheid omhelſen; dat men haar niet med geweld en vervolginge en moet dwingen, maar door geeſtlijke wapenen, door het woord Gods, en werken der lievde, tot de waarheid moet leiden. Laat ons niemand veroordelen, den welken het woord Godes niet uitdruklijk en veroordeeld, op dat wy niet beſchuldigd en worden dat wy eens anders dienſtknegt door een ligtvaardige ſtoutigheid hebben veroordeeld, en ons ſelven door een heilig-ſchendige drivt in de vierſchaar van God, die daar Regter is, hebben opgevoerd. Dog dewijl wy med onſe begeerten, en door al ons doen en laten na de ſelve hemelze ſtad tragten en hygen, zo laat ons alle die mede deel hebben aan onſe hope beminnen, en God geduriglijk bidden, dat 'et hem gelieve gedagten van vrede in die verwijderde gemoederen goedertierenlijk in te ſtorten: immers dat hy ons, die de eendragt alle dagen door vermaningen aanraden, en med gedurige gebeden verſoeken, in der ewigheid niet van een geſcheiden en laat zijn; maar dat hy ons alle te ſamen, welke hem als een God des vredes, med een vrede-lievend herte dienen, en Godſdienſtelijk eren, med Chriſto, die de enige middelaar des vredes is, overvoere in den hemel, en aldaar de leden te gelijk med het hoofd wederom tot een vergaderd zijnde inbrenge, beveſtige, en in der ewigheid verheerlijke. *Amen.*

OP DE DOODT
en de
NAAGELAATENE SCHRIFTEN
DES
Hooghgeleerden, en godtvruchtigen
STEPHANUS CURCELLÆUS
van Geneven,
Weleer Professor der H. Theologie in de Remonstrantsche Schoole t'Amsterdam.

Nu daalt de zon der godtgeleerdtheit,
Curcel, die zoo veel schoolverkeertheit
Verdwijnen zagh in rook en damp.
O doodt, hoe bluft gy zulk een lamp,
Die heldre lamp, die ons Geneven
Hadt, teegens haaren dank, gegeven?
Gy bluft dat licht, doch niet geheel:
Het eeuwig pit, het beste deel,
Zijn eedle ziel, zal altijdts lichten,
Met straalen die de weerelt stichten.
Daar blinkt zijn glans op blank papier.
Daar ziet men wat het heilig vier
Van zijnen yver kon ontsteeken.
Daar dardt hy voor de waarheit spreeken.
Onze eeuw, die zulk een Leeraar derft,
Behoudt, door't geen dat nemmer sterft,
Tot nut van Jesus beste kerken,
Dien grooten man noch in zijn Werken.
Hier doodt zijn pen den ongodist.
Zy schaft ons waapens, die de list,
Daar zich een reedelooze reeden
Van dient, gelukkelijk bestreden.

'Tge-

'T gebruik der Reeden wyst hy aan,
Die duistre waarheit leerdt verstaan,
En weegen op Godts rechte schaalen.
Hy mydt het reukeloos bepaalen,
Van't Christendom te laat beschreit.
Zyn vry verstandt haat dienstbaarheit;
Verwerpt den bandt der menschenwoorden,
Gestrengelt tot geweetens-koorden,
Van d'arghwaan in de twist verdicht.
In't donker ooght hy op het licht
Van't Woordt der goddelyke Schriften,
Dat alle twyffeling kan schiften.
De krachtelooze dooling vliedt,
Zoo haast deez' Heldt haar't voorhooft biedt.
De liefde en vrede, alom geschonden,
Vindt hier den balssem voor haar wonden;
Verdraaghsaamheit, die niemandt dwingt,
En meest op't nut, en't noodighst dringht.
Hy leerdt wat weg tot Godt kan leiden.
Dus leeft Curcel naa zyn verscheiden.

G. BRANDT.

Op de Vertaaling der Werken
Van den
Hoog-geleerden en God-vruchtigen
STEFANUS CURCELLÆUS.

Zoo zienwe dan van nieuws aldus te voorschijn komen
Dat Godgeleerde Licht, dien vriendelijken Vromen,
Dat vreedzaam Hert, waar uyt een straal van Hemels-licht
Een held'ren weerschijn gaf op 't lief'lijk aangezicht;
Dien van de Zeyn verschopte Inboorling van Geneven:
Om dat hy, uyt zijn aart van zachter geest gedreven,
Zijns Meesters voetspoor niet wouw volgen, die zoo straf
Dat yzere Besluyt van Gods Besluyten gaf,
Als had hy in den raad van Gods geheym gezeten;
En dorst de boeyen sme'en tot kluyst'ring van 't geweten:
Gelijk de Zamening der Kerken, van zijn leer
Doordrenkt, die dwang en prang bestemde meer en meer:
't Geen Ales tuygde, op 't spoor van Dordrecht aangespannen,
Daar 't alles wankt en waagt van binden, en verbannen:
Hier stond CURCELL bezet, die d'yver zonder vrucht,
En 't onverstand bestraft, en zulk een dwang bezucht,
En neygt tot vreedzaamheyd, en dulden, en verdragen,
Met lief'lijk onderwijs, op vroed en leerzaam vragen:
Doch al vergeefs, men zoekt geen geur van hemel-spijs,
Noch goud, noch oogenzalf; maar waant zich rijk en wijs:
En maakt, zelve op gena van and'ren daar gezeten,
Hem 't Landgewest te nauw, door 't prangen van 't geweten:
Zoo veel vermag de dwang in Kerkelijk besluyt,
Dat ze ach! de Deugd bestormt, en drijft de wijsheyd uyt.
Toen kreeg hem Nederland, en gaf hem rust en vrede:
En Holland, dat voorheen de zelve boeyen smede,
Nu wijzer door de tijd geworden, neemt dien schat
Met gretige armen op; en ziet hem blad op blad
Besprenk'len met zijn goude en Godgeleerde lessen;
Daar 't levend Stroom-kristal zijn opgevulde vlessen,
Uyt 's levens bron geschept, ontvloeyt op zulk een wijs
Als eer de Bronaar speelde, en stroomde in 't Paradijs,

Die

Die hiër den grond verquikte, en quam den Hof besproeyen,
En t'allen oorden af haar wat'ren voort dee vloeyen:
Zoo stroomt op zijn papier, en uyt zijn wijse mond,
Die schat van wetenschap in 't Oud en Nieuw Verbond;
Waar in gesteente, en goud, en paarlen zijn te vinden:
De Wijsheyd, die voorheen d'Aarts-vad'ren kon verbinden,
En sedert, onder tucht, en leyding van de Wet,
In schadu, stuks-gewijs, verbloemt wierd voorgezet,
Ontdekt haar rijkdom, in volkomenheyd van kennis,
Voor die van goede wil, en zonder smet of schennis,
Den Akker, die dien schat verborgen houd, doorploegt;
En, naarstig, by 't Geloof die reex van Deugden voegt,
Van Liefde, Lijdzaamheyd, en, 't richtsnoer aller zeden,
Godvruchtigheyd, en wat gematigt door de reden
Hem geensins ledig, noch in 't minst onvruchtbaar laat
In kracht van kennisse; en 't geen die te boven gaat
Gods vrede hem voert in 't hert: hier was CURCELL te kennen:
Hier wierd zijn geest genoopt, en zweefde op arends-pennen,
Die zelf de diepte Gods doorzoekende, ondervind
Dat dit alle aardsch vernuft, en wijsheyd, overwint:
Et dat de dwepery der yd'le Wijsgesintheyd
Te spoorloos om end' om moet zwind'len in haar blindheyd,
Die Dothan by den tast komt zoeken, om den Man
Van Godes geest verlicht te vangen, zooze kan:
Voor wien de kracht des Woords bedekt is, wijl haar zinnen
Verblind zijn van den God der eeuwe, dienze minnen;
Waar met verloren gaan dien niet het licht bestraalt
Uyt Christi heerlijkheyd, Gods prent-beeld, afgedaalt:
Maar God, die door zijn woord 't Licht heet in 't duyster schijnen,
Beschijnt met zulk een glans de ziel en 't hert der zijnen,
Dat het bespieg'len kan de heerlijkheyd, en 't licht,
Waar by men God bekent, in Christus aangezicht.
Hier vond dien vromen Man zijn hoogste welbehagen,
En schoon hy moest dien schat in aarde-vaten dragen,
Hy hygt de hoop te moet van 't Rijk, welks heerlijkheyd
In 't ingerolt bewerp der Duyzend jaaren leyt;
Of hooger boven 't zwerk der heem'len opgeheven
Grenst met zijn ziel aan God in 't onbepaalde leven.

O Fransche Rijks-monarch, wat Paarle wierd uw' Kroon
Onttrokken, toen dien Held met afkeer, haat, en hoon,
Voor zijne vreedzaamheyd, en liefde, wierd bejegent!
Toen wierd gy Nederland met zulk een Licht gezegent;

****** Toen

Toen hing de nyv're Jeugd des Amstels aan zijn mond,
Indienze 't groots Latijn, of 't lief'lijk Frans verstond;
Want in die bolster lag die kerne; toegesloten
Voor onze, hun Moeder-taals slechs kund'ge, Land-genooten:
Die noch besloten bleef, zoo nu geen schrand're hand
Dat keurelijk Latijn, ten dienst van Nederland
In zuyver Duytsch herschiep; en gaf dien Man t'aanschouwen:
Dies leert se wie hy was, en ziet se zich ontvouwen
Het toegeslage blad, dat zoo veel schats bewaart:
En schoonze niet den dauw, en honig, mild van aart,
Die van zijn lippen droop, mocht vangen met haar ooren,
Noch vergenoegt het haar dit nageluyd te hooren;
Als zagze hem levendig zich dus voor oogen staan;
Zoo leeft hy in zijn Werk, en Godgeleerde blaan,
Diens Ziel in vreugde rust by God in 't eeuwig leven:
Des danktse d'eed'le Pen, die ze over heeft geschreven.

J. OUDAAN.

Register der Boeken en Capittelen.

't Eerste Boek.

't Twede Boek.

VIII.

't Derde Boek.

't Vierde Boek.

't Vijfde Boek.

O N-

ONDERWIJSINGE VAN DE CHRISTLIJKE RELIGIE.

HET EERSTE BOEK.

Cap. I.

Van de Religie in 't generaal.

I. De waardigheid, nuttigheid, ende noodsaaklijkheid van de Religie. II. *'t Oogmerk van den Aucteur.* III. *d'Oorspronglijkheid van het woord Religie.* IV. *Sy word onderscheiden in een Valze.* V. *En een Ware.* VI. *Dese wederom in een Natuurlijke.* VII. *En een Geopenbaarde.* VIII. *Welke laatste eindelijk onderscheiden word in een Oude.* IX. *En in een Niewe Religie.*

I. Onder alle besigheden / waar in de Menz sig selven sijn ganze leven oefend / en is'er geen die med'et ondersoek van de Religie / 't zy dat men of haar Waardigheid, of haar Nuttigheid , of ook haar Noodsaaklijkheid aanmerkt / kan vergeleken worden. Want wat kan men/ in al het doen en laten der Menzen/ verzieren of bedenken / 't welk med de hoogwaardigheid van den alleropperſten God meerder over-een-komt ? En ontrent hem is'et dat de Religie geoefend word. Wederom ; wat is'er nuttiger / dan 't gene te wege brengd dat God / die de fontein is alles goeds / ons genadig en gunstig zy ? Of wat is'er noodsaaklijker als dat gene/ sonder 't welke wy het ewige verderv onser ziele niet konnen ontvlieden ? En tot dese saken diend ons alleen de Religie.

II. Weshalven ik geoordeeld heb / dat'et een nuttig werk zoude zijn / indien ik zodanig een Onderwijsinge van de Christlijke Religie (welke in dese tijd/ alleen de ware en Gode aangename Religie is) onder handen nam te beschrijven / waar in nog enig nuttig hooft-punct overgeslagen / nog de Lesers evenwel door al te groten wijdlopigheid zouden beswaard worden. Dog ik zal/om volgens een behoorlijke orde voord te gaan / eerst een weinig voor af seggen van de Religie in 't generaal: daarna zal ik komen tot de specialer verhandelinge van de selve.

IK WENZE DAT GOD DOOR SIJNEN H. GEEST MYN VERSTAND EN PEN ZODANIG REGERE, DAT IK NIETS EN DENKE OF SCHRIJVE, DAT IN ENIGEN DELE STRIJDIG IS TEGEN SIJN H. WOORD, ENDE DE WAARHEID DIE NA DE GODSALIGHEID IS. AMEN.

III. Het woord Religie (Gr. Threeskeia) is / volgens het seggen van Cicero, lib. 2. de Natur. Deorum, afkomstig / van relegere, herlesen; om datse naarstig wederom verhandeld / en als herleesd / die dingen die tot den dienst Godes behoren. Maar Lactantius, Institut. lib. 4. cap. 28. berispt Cicero , en deduceerd het woord Religie van religare, verbinden ; om dat wy door de selve aan Gode verbonden ende verknogt zijn. Daar zijn'er ook die andere oorspronglijkheden bybrengen. Maar daar sit weinig in. 't Zy med d'oorspronq van dat woord zo 't zy / het word by de Kerklijke Schrijvers in driederhande betekenisse genomen. 1. Ruim , voor de ganze wijse van God te kennen ende te dienen. 2. Naau, voor den dienst Godes / die d'onderhoudinge van al sijn Geboden begrijpt. 3. Allernaauſt , voor den onmiddellijken dienst Godes alleen hoedanige in d'eerste Tafel der Tien Geboden word voorgeschreven . Wy zullen 't in 't volgende in d'eerste betekenisse gebruiken.

IV. Daarbeneffens word ook de Religie onderscheiden/ in een Ware en Valze ; alhoewel de Valze dien naam onwaardig is/en niet anders dan oneigenlijk Religie genoemd word / gelijk een geschilderd of dood Menz / somtijds geseid word een Menz te zijn. Zodanig is de Religie der gener die den waren God niet kennen / of hem niet na behoren dienen. Als by voorbeeld / 1. De Religie der Heidenen , die de veelheid der Goden hebben in-

ingevoerd; en Goden van 't Manlijke en Vrouwlijke geslagt verzierd; die de Son/ de Maan/ d'afgestorve Menzen / ja ook de onvernuftige Dieren hebben aangebeden; de Beelden gediend/ aan haar Goden levende Menzen opgeofferd/ en haar somtijds niet ontsien hebben de selven med zo verfoeijlijke plegtigheden te eren/dat de gemanierdsten onder haar sig daar over schaamden. 2. De Religie der ongelovige Joden, die onsen Here Jesum/voor de Christus of Messias aan haar belovd/ niet willen erkennen / en sijn Evangelium verwerpen. 3. De Religie der Mahometisten, die den verzierden Alcoraan van Mahomet, zodanig omhelsen / als of se een wet waar van den Hemel nedergedaald/ en sig niet en ontsien den selven boven het Evangelium Jesu Christi te stellen. Eindelijk de Religie der Valze-Christenen, die een of meer fundamenten van de Christlijke Religie om verre werpen/hoedanig onder anderen de Pausgesinden zijn.

V. Wy hebben voorgenomen/ sonder ons verder in dese dingen in te laten / van de Ware Religie te handelen / welke bestaat/ in Een Regt-sinnige wijse van God te kennen, en te eren: ofte in Een Waaragtig gevoelen van God te hebben, ende den selven, onder de zekere hope van beloninge van hem t'erlangen, in opregtigheid te dienen.

VI. Dese is twederlei / de Natuurlijke, en de Geopenbaarde. De Natuurlijke Religie is, dewelke in Gode te kennen, ende te dienen, alleen rust op de beginselen der natuur. En zodanig een Religie hebben voor het meeste gedeelte d'inwoonders van de eerste wereld gehad/gedurende den tijd van 2450. Jaren/ of daar ontrent / tot op de Wet door Mosem gegeven. Als ook na die tijd de Heidenen / maar die verdorven en onvolmaakt was.

VII. De Geopenbaarde Religie is, dewelke of in alles, of ten minsten voor een gedeelte, rust op de Godlijke openbaringe. In alles / gelijk de Mosaïze en Christlijke; voor een gedeelte / gelijk die Oude / die van den beginne des werelds tot Mosem toe/stand heeft gehad. Want God hebbende mededogen med'et Menzlijke geslagt / om dat hy sag / dat'et herwaards en derwaards/ sonder enige sekere Wet of Godsdienst/in duisternisse dwaalde / heeft uit een bysondere genade / sig selven / en ook de maniere van hem te dienen / aan sekere Menzen / op verscheide wijsen en tijden geopenbaard.

VIII. Hier van is'et dat de Geopenbaarde Religie/ na de tijd en wijse der Godlijke openbaringe/ wederom in twederhande soorten gedeeld/ en d'ene d'Oude, en d'andere de Niewe genoemd word: van welken d'eerste maar alleen enige beginselen van Godvrugtigheid heeft behelsd / dog de laatste de volmaaktheid. Tot d'Oude Religie moeten voor Eerst gebragt worden d'Openbaringen/ door welke God hem selven aan de Ouden / zo voor als na de Sond-vloed/ tot op de tijden van Abraham/ heeft bekend gemaakt / en aan haar enige geboden gegeven / med byvoeginge van belovten indien se gehoorsaam / of daarentegen van dreigingen / indien se zouden ongehoorsaam wesen. Alhoewel men moet bekennen / dat God de Menzen niet zo zeer een volmaakte forme van Godsdienst heeft voorgeschreven / als wel aan desen of genen enige particuliere vermaningen gegeven/uit welken sy by redenkavelinge zouden konnen besluiten/ hoedanig en hoe groot God was / en op wat wijse sy haar in de verdere dingen / waar in hy sijn wil niet geopenbaard hadde / zouden moeten dragen; zo dat haar Religie voor 't meeste gedeelte Natuurlijk is geweest. Hier toe behoren voor het Twede, en vry eigenlijker / die dingen dewelken God aan Abraham/en sijn nakomelingen tot Mosem toe heeft geopenbaard: waar in wel een uitgedrukter/ en volkomener forme van Godsdienst word begrepen/ als in de voorgaande openbaringen: maar dewelke evenwel / in die dingen/ waar van God aan haar niets voorgeschreven hadde / uit de beginselen der natuur / en der gesonde reden / most verbuld en volmaakt worden. Eindelijk voor't Derde, en allereigenlijkst / behoord hier toe d'Openbaringe door Mosem aan het Israëlitize volk gedaan / aan wien God de Wet heeft gegeven / welke voor die tijd volmaakt was/ en uit een groot getal Morele/ Ceremoniele/ en Politijke Geboden bestond; als ook door verscheide belovten en dreigementen was bevestigd; tot zo verre dat'et ganz ongeoorlovd was/ tot of van de selve iets toe of af te doen / gelijk wy lesen Deut. IV: 2. en XII: 32.

IX. De Niewe is die Religie, dewelke God ons, door sijn Enig-geboren Soon, onsen Here Jesum Christum heeft geopenbaard en voorgeschreven, en van hem den naam draagd van de Christlijke. Dese gaat alle d'anderen/ ja ook de Wet van Moses / zo in volmaaktheid van geboden / als in uitstekenheid van belovten verre te boven: zo dat'er geen niewe of volmaakter Openbaringe na desen / zo lang de wereld staat / te verwagten is. En van dese Religie hebben wy voorgenomen voor-

voornamelijk in het volgende te handelen: dog van d'anderen maar in 't voor by gaan / alleen tot dien einde / op dat'er zo veel te beter een vergelijkinge kan gemaakt worden / tussen d'Oude Religien / en de Christlijke Niewe / en de waardigheid van dese boven de anderen uitblinken. En dit zal genoeg zijn van de Religie in't generaal voor af gehandeld te hebben.

Cap. II.

Van d'Existentie Godes.

I. Het fundament van de Religie is te geloven dat'er een God is. II. d'Existentie Godes word bewesen uit de Scheppinge der Wereld. III. Dat de Wereld niet van ewigheid is, gelijk Aristoteles gevoeld. IV. Dats' ook niet en is gemaakt uit een t'samenlopinge der ondeelbare deelties, gelijk Epicurus wil. V. Sy word bewesen uit het einde tot'et welke alle dingen in haar werkinge geschikt zijn. VI. En uit die wonderbare orde welke men in alle dingen bespeurd. VII. Uit de Miraculen. VIII. Uit d'over-eenstemminge van alle Volken. IX. En uit de Conscientie van de allergodlooste Menzen. X. Dat enige geheel Barbare volken, med geen regt tegen d'algemene over-een-stemminge konnen gesteld worden. XI. Dat d'opinie dat'er een God is, voor geen politijke vond moet gehouden worden. XII. Dat d'onsienlijke God overvloedig in sijn werken gesien word. XIII. Dat'er t'onregt word besloten dat'er geen God is, om dat'et hier de goeden qualijk, ende de quaden wel gaat.

I. Zullende dierhalven aftervolgens een kortbondige manier van schrijven / een Onderwijsinge van de C. Religie voorstellen / zo zal ik van des selvs fundamenten / dewelken God en sijn Woord zijn / een aanvang maken / en daar na tot de volgende delen voordgaan. 'k Zal dan Voor eerst handelen van de Existentie Godes, en bewijsen dat'er is een eerste en onafhangend Wesen, van 't welke de Wereld is geschapen, en door 't welke de selve, als door een opperste Heer, word geregeerd. Want het is 't fundament van alle Religie / en gevolglijk ook van de Christlijke / dat men geloovd dat God is, en dat hy is een beloner der gener die hem soeken, gelijk d'Apostel leerd Hebr. XI: 6. Waar van men voor al moet versekerd zijn / of anders zal men noit ernstig in nadenkinge konnen nemen / om God enige eer / vrese ofte dienst / toe te brengen.

II. Dit bewijs ik dan aldus. De Wereld is gemaakt, dierhalven heeft se een oorsaak die de selve gemaakt heeft: en dese oorsaak is'et dien wy God noemen. Het eerste lid van dit argument / ontkennen Aristoteles ende de Peripatetici, dog het volgende Epicurus ende sijne navolgers. Beide staat'et ons tegen haar te bewijsen / en dat wel zo veel te bondiger / als de saak waar van wy handelen / van groter gewigt is. Hoe groblijk dat d'eerste bedrogen zijn / kan men hier uit sien; dat indien de Wereld niet gemaakt / maar van ewigheid (gelijk sy willen) geweest zy; zo zal se of geheel van ewigheid zijn / of maar alleen enige voorname delen van de selve / gelijk den Hemel / de Sterren / en dewelken in 't gemeen de Elementen of Hoofd-stoffen genoemd worden / waar uit alle de andere dingen / die in de selve zijn / daarna zijn voordgebragt. Dog beide is het onwaaragtig. Want de gehele Wereld is niet van ewigheid / om dat de Menzen / de Beesten / en de Planten niet van ewigheid zijn; want sy hebben een seker begin van haar existentie gehad.

III. 'k Zal dit alleen van de Menzen bewijsen: want 't gene van haar zal geseid worden / zal men zeer ligt op de Beesten / en Planten konnen appliceren. Indien de Menzen van ewigheid hebben geweest / zo zijn se van de selve natuur geweest / gelijk als wy se nu sien; alzo dat enigen zijn geweest kinderen / enigen volwassen / enigen oude mannen; of van een geheel andere / en van de tegenwoordige natuur verscheiden. Maar van ewigheid is'et zodanig niet geweest / om dat zodanig iets niet ewig is / 't welk iets in tijd voor sig heeft. Want het is nodig / dat d'ouderdom voor sig gehad heeft de manlijke jaren / de manlijke jaren de kindze / de kindze jaren de geboorte / de geboorte de generatie / en de generatie Man en Wijv; die wederom haar Ouders gehad hebben / en zo voord sonder einde: 't en zy men staan blijvt in enige eerste Menzen / die niet op de ordinare wijse zijn gegenereerd / maar voordgebragt van een eerste / en onafhangende oorsaak / welke God is. Indien de Menzen van een andere natuur hebben geweest / als sy nu in dese onse tijd zijn / dat is / nog gegenereerd nog geboren / enz. zo is het nodig dat sy van haar selven geweest zijn / of datse van geen andere oorsaak hebben afgehangen. Dog dit is uit menzen Goden maken / en voor enen den welken gy weigerd te belijden / velen in plaatse te stellen: 't welk veel min geloovlijk is / dewijl men de volmaaktheid / welke in het opperste wesen vereizt word / veel ligter in een dan in velen kan vinden. Doet hier nog by: indien'er van ewigheid zodanige Menzen hadden geweest / die van anderen niet af en hingen / dat is / die nog gegenereerd / nog geboren / en gevolglijk die van minder

tot meerder jaren waren voorgegaan/ en alzo tot de manlijke opgeklommen/ dat'et noodsakelijk zoude zijn/ dat de zulken op desen huidigen dag nog zouden gevonden worden. Want even gelijk sy geen voortbrengende oorsaak zouden gehad hebben/ zo zouden se ook geen verdervende konnen gehad hebben; maar sy mosten zo van voren als van afteren/ ewig zijn geweest. Enigen uit die voorgemelde bende dit alles overwegende/ staan toe dat de Menzen niet van ewigheid zijn geweest/ maar in der tijd gegenereerd door de kragten van de Natuur, ofte der Sterren; gelijk wy sien dat de Muisen/ Kikvorzen/ Wormen/ en andere diergelijke ongedierten van selvs worden voortgebragt. Maar wat de Natuur aangaat; sy stellen dat se of geen kennisse heeft/ of verstandig is. Is het eerste waaragtig; zo wilde ik wel eens weten/ hoe dat zo een volmaakt en konstig-gewrogt werk/ gelijk de Menz is/ 't zy dat gy sijn lighaam/ 't zy dat gy sijn redelijke ziel aanmerkt/ van zo een dom en onredelijk ding heeft konnen voortkomen: dewijl niemand iet aan een ander geevd/ 't welk hy selv niet en heeft/ en ook niets in het gewrogte kan gevonden worden/ 't welk te voren in de werkende oorsaak niet geweest is. Is het laatste waaragtig/ zo zal dese Natuur niet anders zijn/ als 't gene wy God noemen: en zo zullen se med ons in der daad 't selven gevoelen; niettegenstaande sy med woorden verschillen. Wat aangaat het Gesternte/ gelijk de Son/ de Maan/ enz. Niemand heeft oit gesien dat daar van een volmaakt dier/ als een Os/ een Paard/ een Hond/ een Kat/ of diergelijke/ is voortgebragt; ja selv die ongedierten/ welken tot een exempel worden voorgesteld/ worden van de Sterren niet gegenereerd sonder saad/ 't welk se in d'aarden/ of in het water vinden; alwaar het buiten twijfel/ of van andere diergelijke ongedierten is nedergeleid/ of van den Aucteur der Natuur geschapen. Wie zoude dan geloven dat de Menz/ die zo een uitstekend dier is/ op zodanig een wijse zoude voortgebragt zijn/ hoedanig selv de Honden/ of Katten/ en diergelijke slegte lighamen niet geteeld en worden? Daarenboven/ indien de Sterren eertijds med zodanig een kragt voorsien zijn geweest/ hoe komt het datse de selve in dese tijd nu niet meer en uiten? Zullen se seggen dat se nu onvrugtbaar zijn/ en dat se haar kragten/ waar door sy eertijds zulke dingen konden uitvoeren/ nu hebben verloren? Maar hoe komt dat med de Philosophie van Aristoteles en sijn Aanhangers over een; welke wil dat de Hemelen/ als zijnde volgens sijn gevoelen van ewigheid/ geen veranderingen onderworpen zijn? Daarenboven/ wat geloov-waardig Schrijver onder de Ouden zullen sy ons voortbrengen/ die of selv getuigd dat hy Menzen gesien heeft, die door de kragten der Sterren op aarden geteeld waren/ of verhaald dat hy 't van andere geloov-waardige luiden heeft gehoord? laten sy eens seggen/ indien sy konnen/ waar en wanneer sulks is geschied; of laten sy 't ons ten goeden houden/ dat wy zodanig een vreemde stellinge als een ydele hersen-verziersel verwerpen. Nu indien de Menzen van God alleen haar oorsprong hebben/ zo is'er geen reden/ waarom dat men 't van de Aarden/ den Hemel/ ende de Sterren anders zoude stellen. Want alhoewel dese lighamen/ in grootheid den menz overtreffen/ zo zijn se evenwel ten aansien van haar waardigheid veel minder als de menz/ aangesien sy tot sijn gebruik dienen/ alzo dat se schijnen om des menzen wille geschapen te zijn. Doet hier nog by/ dat men in de selven ganz geen merktekenen van reden bespeurd/ door welkers hulpe en gebruik/ de Menz niet alleen over alle aardse dingen heerzt/ maar ook sig selven den Hemel selv eniger mate onderwerpt. Daarenboven indien de Son van ewigheid was geweest/ zo zoude se ook van ewigheid haren loop van den opgang tot den ondergang gehad/ ende de aarden med haar stralen verligt hebben. Dog dit heeft se van ewigheid niet konnen doen/ want haar loop zoude of eer ontrent het Oosten dan het Westen zijn geweest/ of eer ontrent het Westen dan het Oosten: of sy zoude eer beschenen hebben onse zijde/ als de zijde der Antipodes: of eer haar als d'onse. Maar al 't gene 't welk iets voor sig heeft/ en is niet van ewigheid; 't en kan ook niet zijn dat het gene van ewigheid is/ van het gene zodanig niet is/ maar alleen den tijd van zo weinig uuren van elk anderen zoude verschillen; dewijl tussen het eindige en oneindige ganz geen proportie is.

IV. Nu/ op dat wy het gevoelen van Epicurus overwegen/ dese bekende wel dat de Wereld niet van ewigheid was geweest/ maar in der tijd geworden: om dat'et hem ongeloovlijk scheen/ dat de Menzen van alle ewen zouden geweest zijn/ en datmen evenwel van haar doen of laten geen kennisse of geheugenisse zoude hebben/ dan alleen van ontrent twe duisend jaren/ van welken tijd d'oudste Griekse Histori-schrijvers eerst haar begin namen;

men; verhalende dat verscheide gewesten van de aarden / die eertijds woest waren / maar van dien tijd af zijn begonnen bewoond te worden / en dat de konsten en wetenschappen/ die toen in fleur waren / in die tijd eerst zijn gevonden. Maar het is wonder / hoe dat dese Philosooph zo schandelijk heeft gedwaald / in het aanwijsen van den oorsprong des Werelds; verzierende dat se t'samengesteld zoude geweest zijn/ uit een t'samen-vloejinge van ondeelbare deelties dewelke by geval was geschied. Want niemand heeft oit gesien / dat'er iets is voordgebragt uit een blote stoffe / sonder werkende oorsaak; zo verre is't'er van daan / dat zo een uitstekend / en zo een konstig-doorwrogt en geordineerd werk / op zodanig een wijse is voordgebragt geweest. Want dese opinie is niet minder ongerijmd / als of iemand sig inbeelde/ dat dese of gene uitstekende Stad / als Amsterdam of Parijs, med alle hare huisen / aansienlijke gebouwen / en paleisen / die'r in zijn / uit grote hopen steen en hout in't ruwe by elk anderen gebragt / in der yl geworden was.

V. Men kan ook tegen de Peripatetici of Navolgers van Aristoteles, en Epicurus, hier uit bewijsen dat de Wereld door zodanig een werkende oorsaak is geworden / dewelke niet alleen op een uitstekende wijse magtig / maar ook wijs en goed is; om dat men siet/ dat alles dat in de ganze natuur is, in sijn werkingen tot een seker geset einde tendeerd, waar van 't selv nogtans geen kennisse heeft. Want daar uit word klaar getoond / dat die dingen tot dat einde worden gestuird en geleid/ door 't beleid en de voorsienigheid van een uitstekend wijs Heer en Regeerder/ die de selven zodanig gemaakt heeft/ dat se door haar eigen drivt tot dat gestelde einde zouden komen. Want een ygelijk die maar wil zal ligt konnen sien / dat'et med de werkingen van alle dingen alzo gelegen is / indien hy maar med de ogen van sijn verstand yder deel van de selven wat nader beschouwd. De Son ende de Maan wandelen med een onvermoeiden cours op haar gesetten tijd/ dat is/ beide des daags ende des nagts / rond om de Aarden; ofte de Aarde ende de Planeten rondom de Son/ zo als se in 't middelpunct van de Wereld sijn rust houd / (want het komt / ten opsigte van dese saak / op een uit/ welk van beiden men steld/) sy worden om haar eigen selvs wille niet bewogen/ dewijl se zodanigen beweginge niet van noden hebben; maar op dat se de Aarden zouden vrugtbaar maken / en aan alle haar Inwoonders haar ligt en levendigmakende warmte mededelen. d'Aarde en brengd niet om haar eigen selvs wille / maar tot'et gebruik van de Dieren / allerhande slag van Planten en Vrugten voord/ en voed ook tot dien einde in haar binnenste verscheide Mineralen. De Lighamen zo van de twe-als vier-voetige Gedierten/ en van de Vissen/ ja ook van 't Ongedierte / zijn med sulk een konst en wijsheid t'samengesteld/dat'er in de selven/ geen deel hoe klein het zoude mogen wesen / gevonden word/ 't welk niet enig gebruik en heeft. Eindelijk zo geniet'er ook de Menz zo grote diensten van / in sig te voeden / te kleden / en de selven in verscheide voorvallen tot hulp te gebruiken / dat een yder/ die niet willens uitsinnig wesen wil/ligt kan bemerken/ dat se niet te vergeevs / of by geval / maar om sijnent wille zijn gemaakt geweest.

VI. Dit selve getuigd ook de Orde die men in de wereld bespeurd, welke niemand/ 't en zy hy ganz blind is / kan ontkennen wonderbaar te zijn. Aanschouwd eens den omloop der Sterren / hoe gereguleerd dat se toegaat/dat se noit het allerminste van haar streek afdwalen/ en altijd op haar gesetten tijd haar cours volbrengen. De verwisselingen der Tijden / van Lente / van Somer / van Herfst / en van Winter. d'Aaneenvolginge der geslagten / door welke allerlei soorten van Planten en Dieren gedurig worden voordgeteeld / en alzo in haar stervlijkheid d'onstervlijkheid nabootzen. Eindelijk / alle dingen die in de Wereld zijn roepen en getuigen met enen mond / dat se is een ganz heerlijk geordineerde t'samenstellinge. Dewijl wy dan alhier sien dat'er een geordineerde saak is / zo moet de selve noodsaaklijk van iemand alzo geordineerd wesen/ 't welk niemand anders dan God kan zijn / die alle dingen door sijn beleid en reden wyslijk bestuurd. Men kan voorwaar zodanig een orde/het Geval ofte de Fortuin niet toeschrijven. Want dat zijn niet anders dan ydele verziersels der Menzen: of zo'er nog iets in steekt / zo moet men se houden voor dingen die blind/ en sonder beleid zijn / die ook geen orde verstaan / maar veel eer verwerringe ende beroeringe voordbrengen.

VII. Daar word ook van gelijken uit de Miraculen, ofte zodanige werken die tegen den gemenen loop der natuur geschieden / zeer kragtig bewesen dat'er een God is. Want doordien de wonder-werken alle de kragten van de natuurlijke dingen te boven gaan / zo is'et openbaar dat'er

geen ander en is dan d'Aucteur van het Geheelal / die de orde van hem selv ingesteld / veranderd als 't hem gelievd. Dese reden is zo kragtig / datse selv alleen genoegsaam is om onse stellinge te bewijsen. En d'Atheisten en weten'er byna niet anders tegen in te brengen / als dat het gene van zodanige Miraculen verhaald wort / alleen beuselingen en verziersels zijn. Maar alhoewel ik beken / dat'er somtijds enigen voor zodanig van enige bedriegers om profijts wille worden voor gegeven / en van bygelovige Menzen onvoorsigtig aangenomen; zo kan men evenwel zonder onbeschaamdheid / ganz alle Miraculen haar geloovwaardigheid niet onttrekken / daar zo veel uitstekende Historie-schrijvers / die'r niet aangelegen was of se voor waaragtig wierden aangenomen / getuigenisse van geven. En al wierden alle anderen in twijfel getrokken / zo zouden evenwel die Miraculen med geen schijn verworpen konnen worden / dewelken Moses en Josua / wel eertijds in de tegenwoordigheid / en voor d'ogen van veel duisend Israëliten / gedaan hebben: nogte ook die / dewelken van Jesu Christo / en sijn Apostolen zijn geschied / waar door ontallijke Menzen / by na door de gehele wereld / tot de kennisse van den waaragtigen God / en sijn Evangelium / gebragt zijn. Dat ook enigen daarenboven bybrengen / dat het meeste gedeelte van die werken / welken voor Miraculen gehouden worden / door natuurlijke middelen hebben konnen geschieden / en dat se dierhalven geen genoegsame bewijsen voor d'Existentie Godes en zijn / dat is ganz ydel / en moet / zo men de waarheid van d'H. Schrituur toestaat / in rook verdwijnen. Want niemand die by sijn sinnen is zal oit seggen / dat zeer sware siekten op staande voet / door een woord te spreken / natuurlijker wijse konnen worden genesen / dat een blind geboren siende / een die vier dagen dood is geweest levendig gemaakt / en andere diergelijke dingen meer / welken wy in de Boeken des O. en N. Testaments lesen / konnen gedaan worden.

VIII. Hier komt nog eindelijk by / dat alle Volken in een God t'erkennen over een stemmen; zo dat Cicero schrijvd / Tuscul. quæst. lib. 1. Dat'er geen Volk zo wild, niemand van alle Menzen zo onbeschaavd is, die niet van opinie is dat'er Goden zijn. Vraagd iemand waar dat'et uit ontstaat / dat de Menzen daar se in andere leer-stukken en gewoonten zo zeer van elk anderen verschillen / in dese saak zo over een komen; dien zal terstond blijken / dat dit sijn oorsprong heeft moeten hebben / van een oorsaak die 't gehele Menzlijke geslagt gemeen is. En dese kan tweevoudig zijn; of om dat de waarheid van dat'er een God is zo klaarblijklijk is / dat'et niemand die by sijn sinnen is / heeft dorven ontkennen / of in twijfel trekken: ofte om dat sy altesamen uit de gedurige overleveringe van hare Ouders hebben verstaan / dat God eertijds hem selven aan de Menzen heeft geopenbaard. Elk van die reden in 't bysonder / en veel meer die beiden t'samengevoegd zijnde / betonen onwedersprceklijk dat dit geen domme toe- ofte overeenstemminge is. En indien dese vaste inbeeldinge maar alleen onder de botverstandige volken plaats hadde / zo zoude iemand mogen denken / dat se van enige schrandere geesten tot dat misverstand verleid waren. Maar dewijl men bevind dat de allerverstandigste / en naarstigste ondersoekers van de Natuurs geheimenissen in die selve gedagten geweest zijn / van welken men med geen waarschijnlijk kan denken dat se al t'samen hebben konnen bedrogen worden; zo zoude't een uittermaten onbeschaamd Menz zijn / die sig tegen zo groot een overeenstemminge zoude dorven stellen.

IX. Voegd hier by / dat ook de allergodlooste, die gaarne zouden willen dat'er geen God was, en med haar ganze vermogen dese inbeeldinge uit haar gemoed soeken te verdrijven, op dat sy, den schrik diense voor 't Godljke wesen hebben, weggenomen zijnde, zo veel te vryer haar wellusten zouden opvolgen, evenwel haar conscientie, die haar getuigd dat God een wreker van de Sonden is, niet konnen gerust ende ter neder stellen; gelijk blijkt in Cajus Caligula, Nero, en anderen / die / na hare begane schelmstukken / welken niemand van de Menzen wist / of konde straffen / haar hebben ingebeeld / dat de Wraakgodinnen haar nagt en dag gestadig voor d'ogen swierden / en daar over in een groten angst zijn geweest.

X. 't En bestaat ook in geen reden / dat iemand tegen dese generale overeenstemminge der gehele Wereld inbrengd / dat'er onlangs enige volken in Brasilie en Canade zijn gevonden, daar men geen opinie van enige Godlijkheid heeft bespeurd, alzo dat'er in haar taal niet een woord gevonden wierd, 't welk bequaam was om de selve uit te drukken. Insgelijks dat'er eertijds vermaarde Philosophen zijn geweest, die geen God erkenden: als by voorbeeld / Diagoras Melius, Euhemerus

Messe-

Messenius, Protagoras, Prodicus, en Theodorus toegenaamd Atheus, en ontrent onse eeuw/ Julius Cæsar Vaninus. Want het is geen wonder dat die Barbare volken/ die de ganze Menzlijkheid hebben uitgetrokken/ en van een wilden aard schijnen te zijn/ geen gevoelen van God hebben: want hoe zouden se kennisse hebben van Godlijke/ die niet eens kennisse hebben van Menzlijke dingen/ of daar enige agt op geven? Wanneer men de getuigenissen van Menzen die de reden gebruiken by een versameld/ als dan en moet men de sulken niet eens mede tellen/ die de selve versuimen te oefenen; en sy moeten gehouden worden voor Monsters in een Menzen gedaante. 't Welk veel meer op die Philosophen past/ die in dit voorname hooft-stuk der Religie/ haar van anderen afgesonderd hebben. Doet hier by/ dat se zo klein in getal zijn geweest/ ten opsigte van zo veel duisend Menzen/ die altijd het contrarie gevoelen hebben aangehangen/ en als nog aanhangen; dat se die gemelde algemene overeenstemminge/ niet en konnen hinderen. Op dat ik nu niet en segge/ dat enige geleerden/ niet sonder waarschijnlijkheid menen/ dat de sulken die onder de Heidenen med den naam van Atheisten zijn gebrandmerkt geweest/ niet zo zeer schijnen geheel en al ontkend te hebben/ dat'er een God is/ als wel die verzierde Goden en Afgoden/ die doorgaans onder haar Landgenoten gediend wierden. Indien evenwel enigen onder haar zijn geweest/ die openlijk hebben dorven voorstaan dat'er geen God is/ zo hebben se dat med sulke swakke/ ja onredelijke bewijs-redenen beweerd/ dat'et klaar heeft gebleken/ dat'et uit een enkele lust om tegen te spreken/ en uitstekende godloosheid des gemoeds voord quam: en om dies wille hebben se ook geen navolgers gehad/ maar zijn terstond van alle Menzen verguizd.

XI. Maar de Godlose menzen en zijn nog niet gerust. Want sy seggen dat d'opinie van dat'er enige Godlijkheid is, van de Politijken is uitgevonden, om de Menzen door vrese van de selve in toom te houden. Insgelijks dat in den beginne, de Koningen en Princen voor Goden zijn gehouden geweest, gelijk'er van Jupiter en enige anderen verhaald word. Waar op ik andwoorde/ dat al dat seggen geen kragt en heeft. Niet het eerste; want alhoewel enige Wet-gevers/ als Minos, Numa Pompilius, enz. d'alom aangenome opinie van de Goden/ misbruikt hebben om haar wetten gesag te geven; zo zouden sy evenwel niet gevorderd hebben/ 't en zy de volken daar se over regeerden/ die opinie nu al hadden aangenomen/ en voor seker hielden. Niet het twede; want geen Princen zouden oit dorven bestaan hebben/ haar selven ofte haar voorsaten voor Goden op te dringen/ en van haar onderdanen Godlijke eer af te vorderen/ 't en zy dat die volken nu al geloofd hadden dat'er Goden waren/ en haar selven tot haren dienst gewend hadden.

XII. Sy gaan voord/ en seggen dat God van niemand oit is gesien geweest, en dat hy de Menzen niet en verwaardigd aan te spreken: Dat wy dierhalven van sijn existentie niet seker konnen wesen. Ik andwoorde. Alhoewel dat God sig aan ons niet vertoond om gesien te worden/ dat hy evenwel niet nalaat/ in sijn werken en weldaden tegen ons sonder getuigenisse te zijn/ waar uit wy konnen versekerd zijn dat hy is. Vele andere dingen geloven wy ook wel dat'er zijn/ die wy niet en sien/ gelijk de wind/ en dat wy een Ziel hebben; om dat wy namelijk die dingen uit de effecten bespeuren. Van gelijken dan/ dewijl'er zo velerhande effecten Godes ons dagelijks voor ogen komen/ en zo veel redenen bewijsen dat hy is/ zo hebben wy geen regtvaardige oorsaak om te twijfelen dat hy niet en zoude zijn. Hy en spreekt ons in dese tijd wel niet van den Hemel aan; en 't is ook niet gevoeglijk/ om dat daar door de lof dewelke bestaat in 't geloof/ 't welk wy op hem moeten stellen/ geheel en al zoude weg genomen worden. Maar hy heeft dat op een anderen tijd gedaan/ tot een getuigenisse voor de volgende ewen/ wanneer hy van den Berg Sinai aan de Israëliten de Wet heeft gegeven. Nu moet een yder de stemme der Hemelen, die Godes eer vertellen. Psalm. XIX: 1. 2. enz. genoeg zijn/ op dat ik van andere openbaringen/ waar door sig God heeft bekend gemaakt/ nu niet en spreke.

XIII. Voor het laatsten brengen sy by; Indien'er een God en Regeerder van dit Geheel-al was, dat hy niet zoude toelaten, dat'er in 't selve zo veel schelmstukken zouden in swang gaan; nog dat de Godlosen alles na haar sin zouden hebben, en ter contrarie de Vromen med zo veel tegenspoed gequeld worden. Ik andwoorde/ dat dese tegenwerpinge eigenlijk behoord tot de voorsienigheid Godes/ alwaar se naaukeuriger zal ondersogt worden. Nu seg ik med een woord; dat God/ latende den Menz de vryheid van sijn wil/ de Godloosheden op die wijse als de aard van de Religie mede-

mede-brengd intoomd/ door 't geven namelijk van Wetten/ en 't oefenen van enige uitstekende Oordelen/ tot een voorteken van het toekomende algemene/ in het welke hy een ygelijk vergelden zal na zijn werken. Alsdan zal blijken hoe groten onderscheid hy maakt tussen de Vromen en Onvromen/ tussen die hem dienen en sijnen Name lasteren.

Cap. III.

Van de Waarheid der H. Schrivtuur.

I. Dat de H. Schrivtuur een regelmaat is van de Christlijke Religie. II. Dat de Schrijvers des N. Testaments de waarheid hebben konnen schryven. III. Datse de selve hebben willen schryven. IV. Dat men weet wie d'Aucteuren zijn van de Boeken des N. Testaments. V. Dat dese Schrivten niet hebben konnen vervalzt worden. VI. Dat men uit de verscheide lesingen geen vervalzinge kan bewijsen. VII. Dat de Godlijke voorsienigheid sulks noit zoude toegelaten hebben. VIII. Dat ook de Schrivten des N. Testaments waaragtig zijn, om dat se Godlijk zijn.

I. Indien'er een God is (gelijk wy in het voorgaande Capittel bewesen hebben) zo moet'er ook een Godsdienst zijn/ dat is/ zo moeten wy ons bevlijtigen/ dat wy God regt kennen/ en behoorlijk dienen/ op dat hy ons genadig zy. In de Religie staan twe dingen aan te merken; de Regelmaat na welken alles moet gerigt worden/ en de Delen daar se uit bestaat. De Regel-maat van de Christlijke Religie is d'H. Schrivtuur, begrepen in de boeken des O. en N. dog voornamelijk des N. Testaments. Dese worden in 't gemeen den Bybel genoemd/ en zijn de vijf boeken van Moses/ Genesis/ Exodus/ enz. waar by enige boeken gevoegd worden/ van welkers Waarheid en Godlijkheid men zo versekerd niet is/ als Tobias/ Judith/ enz. Dog dewijl d'H. Schrivtuur/ voor zodanig een Regel-maat/ niet zoude konnen verstrekken/ 't en zy se waaragtig was/ en van Gode voordgekomen/ zo staat ons eer wy vorder gaan/ des selvs Waarheid en Godlijkheid door bondige argumenten te bevestigen. Wy zullen beginnen van het N. Testament/ 't welk allermeest op ons sijn opsigt heeft/ en tot bevestiginge van het Ouden getuigenisse geevd. Alzo zullen wy als med ene moeite dat beide bewijsen/ 't welk ons te bewijsen staat.

II. De waarheid van een ygelijk schrivt/ word genoegsaam bewesen/ indien men van dese twe dingen versekerd is. 1. Dat d'aucteur sulken volkomen kennisse gehad heeft/ dat hy in 't voorstellen van de selve niet heeft konnen dwalen door onkunde. 2. Dat hy niet heeft willen liegen/ of enig ding anders beschrijven/ als hy heeft geweten dat'et in der daad was. Indien beide dese dingen oit op iemand gepast hebben/ zo zijn voorwaar de Schrijvers der boeken des N. T. onder dat getal de voornaamsten. Want wat het eerste belangd/ dewijl 't om een sekere kennisse van enige saak te hebben/ nodig is in die plaatsen en tijden daar se in geschied is geleevd te hebben/ alzo dat'et niet nodig is/ te steunen op het verhaal van anderen/ 't welk dikwijls zeer bedrieglijk/ en altyd onseker is/ zoo heeft sulks door een bysondere voorsienigheid in dese Aucteuren plaats gehad: want sy en hebben niet geschreven/ van dingen die eenige ewen te voren/ of ook ten tijden van haar Voor-vaders zouden geschied zijn/ of die in verreafgelegene Rijken en Landschappen zijn voorgevallen/ gelijk Herodotus/ Plutarchus/ Livius/ Tacitus/ en meest alle Histori-schryvers. Maar alleen van die dingen/ diese, gelijk Joannes seid/ selv med haar ogen gesien, en med haar handen getast hebben, 1 Joh. 1. 1. alzo dat'er onder de Menzen geen sekerder kennisse kan zijn/ als sy gehad hebben. Siet Matthæus, Joannes, Petrus, Jacobus, Judas, door welkers arbeid en naarstigheid/ wy geen klein gedeelte van de boeken des N. T. hebben. Jesus Christus heeft haar/ zoo haast als hy begon sijn Evangelium te verkondigen/ in sijn geselschap genomen/ en zo gemeensaam med haar verkeerd/ dat se by na noit van sijn zijde waren/ en dat hy noit iets buiten haar weten of seide/ of dede. Dog Paulus, van wien wy zo veel brieven hebben/ die med een uitstekende geleerdheid doorspekt zijn/ is wel niet uit het getal van die twaalv Apostelen geweest/ welke Christus van den beginne tot getuigen van sijn leer en bedrijv hadde uitgekosen: maar daar na is hy van Christo selv tot haar gevoegd/ die hem miraculeuslijk van den Hemel heeft geroepen/ door wiens openbaringe hy getuigd het Evangelium/ 't welk hy heeft verkondigd/ geleerd te hebben: alzo dat'er med geen waarschijnlijkheid kan tegengeworpen worden/ dat hy onkundig zoude geweest zijn van die dingen/ die hy heeft geleerd/ en geschreven. Marcus heeft lang een Reisgesel van Petrus geweest/ uit wiens mond hy die dingen geleerd heeft/ die hy daarna in geschrivt heeft gesteld; en daarom houden hem enigen/ in 't beschrijven van 't Evangelium/ liever voor den

klerk

klerk of schrijver van Petrus / als voor den voornamen Aucteur van 't boek / dat onder sijn naam uitgaat. Lucas heeft ook een langen tijd by Paulus ingewoond / en hy heeft / buiten die dingen / die hy van zo een getrou Leermeester heeft konnen leren / niets geschreven / als na gedaan naarstig ondersoek uit anderen, die van den beginne aanschouwers en dienaars des Woords geweest waren, gelijk hy in de voor-reden van sijn Evangelium selv getuigd. Doet hier by / dat hy niet alleen ontrent vele saken die hy verhaald selv tegenwoordig is geweest / maar ook dat hy se voor een gedeelte heeft helpen uitvoeren: en dat hy de rest zeer ligt heeft konnen weten / door den familiaren ommegang med d'Apostolen. 't Welk ook op den Aucteur van den Briev tot d'Hebreen, (hy zy wie hy mag) zeer wel past / die alleen zulke dingen beschrijvd / die hem van de genen die den Here Jesum gehoord hadden, bevestigd zijn geweest, gelijk hy selv uitdrukkelijk voorgeevd Hebr. 11.3. Eindelijk heeft Johannes, wanneer de schriften van de drie Evangelisten tot hem gekomen waren / de selven voor goed gekend / en getuigd dat se waaragtig waren / gelijk Eusebius verhaald / Hist. l. III. c. 21. zo dat wy niet meer aan de waarheid van die dingen / die van Marcus en Lucas zijn beschreven / mogen twijfelen / als of Joannes selv / die beminde discipul Christi / daar van Aucteur was. Van den regten Aucteur van 't boek der Openbaringe, indien wy menen dat'et een ander als d'Evangelist Joannes is geweest ('t welk ik evenwel niet en sie dat med enige dringende reden word bewesen) konnen wy ook seker zijn / dat'et niet heeft konnen geschieden / dat hy in die dingen die hy verhandeld / door onkunde zoude bedrogen worden / dewijl hy alleen besig is in dat gesigt te beschrijven / 't welk hy verhaald hem van den Hemel geschied te zijn / en van niemand dan van hem selv beter is gekend geweest.

III. Wat aangaat het twede lid / namelijk dat d'Aucteuren van de boeken des N. T. in het beschrijven van de selven / niet hebben willen liegen / of iets anders voordbrengen / als sy volkomen wisten dat alzo waar was; dat is niet swaar om te bewijsen: want indien sy voorgenomen hadden de Wereld te bedriegen / zo en zouden se med zo groten opregtigheid haar eigen fauten en misslagen niet geopenbaard hebben / gelijk wy sien dat van haar gedaan is: als by voorbeeld / niet alleen de traagheid van haar verstand in het begrijpen van de lere van haar meester / en de swakheid van haar geloov; maar ook haar eersugtige twistinge over het hoogste gesag / de schandelijke vlugt wanneer Christus van sijn vyanden zoude gevangen worden / d'afval en verlogeninge van enigen / en andere diergelijke dingen / die / zo sy se niet beschreven hadden / waarschijnlijk voor ewig in vergetenisse zouden gebleven hebben: dog het blijkt dat se de selven tot geen ander einde aan de nakomelingen hebben geopenbaard / als om dat se wisten dat'et tot voordsettinge van Godes eer / en opbouwinge der Gemeente dienstig was / dat die dingen alom bekend waren. Daarenboven dewijl de Christlijke Religie / dien se in die boeken leren / alle leugen-taal op straffe van d'ewige verdoemenisse strenglijk verbied / zo en is'et niet te geloven / dat sy zo schandelijk / en med zo groot een perikul van haar zaligheid / de regelen van haar eigen Leer hebben willen te buiten gaan. Gy zuld misschien seggen / dat se hebben geweten / dat alle die dingen die sy leerden valz / en van haar verzierd waren / en dat se daarom voor die verdoemenisse / waarmede se anderen / als med een bullebak / verbaard maakten / niet hebben geschroomd. Maar indien't med de saak zo gelegen is / wat beoogden se dan med het verzieren van die leugenen / daar se de ganze Wereld mede bedriegen zouden? Want sy mosten buiten twijfel / haar selven een uitstekende vergeldinge van zo groot een schelmstuk hebben beloovd. Verhoopten se hier Rijkdom uit? Maar ter contrarie / zo se enige goederen hadden / zo verlozen sy se'r door. Verhoopten se Eer? Ja ter contrarie / wierd haar daarom allerlei smaad / en wederwaardigheid aangedaan. Verhoopten se een Heerlijken naam na haar dood? Maar wat naam konden se uit zo een verfoeilijken bedriegerie anders verwagten dan een schandelijken / en onder alle vromen med vervloekinge vergeselschapt? Verhoopten se eindelijk enige Vleezlijke vermaaklijkheden? Maar integendeel / sy mosten om den yver tot voordplantinge van dese Religie een zeer ellendig leven leiden / uitgejaagd uit haar Vaderland / verre van haar Vrinden en Magen / en dagelijks schier duisend perikulen / slagen / geesselingen / en bittere doden onderworpen. Gy zuld seggen: sy wisten niet dat haar zulks zoude overkomen / en sy zijn door onvoorsigtigheid / en buiten haar gedagten in zo veel rampen vervallen. Maar hoe kon'et wesen dat se om die dingen niet en zouden denken / daar se een vers voorbeeld van

haar Leer-meester Jesus voor haar ogen hebbende / sagen wat een droevigen beloninge hy hier over ontfangen hadde: en daar se daarenboven wel konden gissen / dat d'aard van die niewe Religie / dien sy verkondigden / zodanig was / dat se haar den haat / en vervolginge van alle Menzen op den hals zoude jagen? Ik besluit dierhalven / dat niemand tegen de Schryvers van die boeken / zulk een schandelijken leugen / en voornemen om de gehele Wereld te bedriegen / kan inbrengen / of hy maakt haar niet alleen de snoodsten / maar ook de allerdwaasten van alle Menzen: hoe verre beide dese dingen buiten alle waarschijnlijkheid zijn / kan voor een yder die haar schriften leesd / zo klaar als de Son op den middag schijnd / blijken.

IV. Sommigen door dese redenen gedrongen zijnde / bekennen datmen die schriften voor geloofwaardig zoude konnen houden / indien men maar sekerlijk wist / dat die de regte Aucteuren zijn / daar se den naam van dragen: maar dat'et kan wesen / dat se alleen onder die namen zijn uitgegeven / hoedanig men siet / dat niet weinigen eertijds aan enige uitstekende Schryvers zijn toegeeigend geweest. Desen diend tot andwoord / dat die tegenwerpinge van ganz geen kragt is. Want zo haast als het Evangelium in de Wereld verkondigd is / hebben alle Christenen eenparig geloofd / dat de boeken des N. T. van die Aucteuren zijn beschreven geweest / welkers namen sy voeren / indien gy'er alleen enige weinigen / en die med anderen vergeleken / heel klein zijn / uitsonderd / daar eertijds aan getwijfeld is / die geen bysonder leer-stuk behelsen / dat anderen niet en leren / en die ook sonder nadeel van de noodsakelijke waarheid buiten dat getal zouden konnen wesen. Dat blijkt daar uit / om dat men leesd / dat de boeken die wy nu in het N. Testament sien / van d'oude schryvers / die digts aan der Apostolen eew' geleefd hebben / als daar zijn Justinus Martyr / Irenæus / Clemens Alexandrinus / Origenes / Cyprianus / en anderen / onder die selve namen zijn geciteerd. Ja ook Tertullianus getuigd *libro de præscriptionibus adversus hæreticos*, dat nog by sijn tijd / d'eige hand-schriften van enige Apostolize schriften in wesen waren / die een yder zoude konnen nasien / die aan d'Aucteuren hier van zoude twijfelen. En de Keiser Julianus / alhoewel hy med een grote verbolgenheid tegen den name Christi was ingenomen / die staat van selvs toe / gelijk te lesen is by Cyrillus / dat die Schriften / die Petrus / Joannes / Mattheus in 't gemeen worden toegeschreven / ook waarlijk de haren zijn. En gelijk men die niet agten zoude / die ontkennen zouden durven / dat d'Historie van Trojen van Homerus / of d'Historie van Eneas van Virgilius is beschreven; zo zijn ook die niet te agten / die in geschil trekken / of de schriften die Mattheus / Petrus / Joannes / en andere Apostolen Christi worden toegeschreven / waarlijk de haren zijn; dewijl dit laatste / med geen minder standvastigheid onder de Christenen van alle tijden en plaatsen / als dat eerste / onder de Grieken en Romeinen / is geloofd.

V. Daar word ook tegengeworpen / alwaar't dat de Schryvers van de boeken des N. T. zeer wel bekend waren / dat'et evenwel niet zeer veilig zoude zijn die te geloven / dewijl se misschien in enige plaatsen vervalzt zijn; alzo dat men de regte meninge van Christus en de Apostolen / daar niet wel uit kan weten. Maar wy zouden ons alhier konnen behelpen med dien bekenden Regel der Regts-geleerden. *Dat hy bewijsen moet die iets seid*, en niet die iets ontkend: en dat die argwaan / dewijl'er geen redenen van gegeven worden / ook geen andwoord waardig is. Dog evenwel op dat wy niet en zouden schijnen de waarheid te kort te doen / zo voegen wy'er by / dat'et geensins heeft konnen geschieden / / dat die boeken / indien iemand zulk een schelm-stuk in den sin mogt gekomen zijn / zouden vervalzt worden. Want dewijl se zo dra als se geschreven zijn geweest / en selvs by 't leven van d'Aucteuren / in verscheide Landen verspreid / en van velen uitgeschreven zijn; en niet lang daar na in yders land-taal overgeset; en dewijl 't door de nu opgeresene onenigheden onder de Christenen / die niet alleen in verstand ontrent de Religie / maar ook in landschappen en woonplaatse van elk anderen verschilden / is gemaakt / indien enigen bestaan hadden die te vervalzen / dat haar bedrog zeer ligt door anderen zoude ontdekt geweest zijn. En hoe meerder afschriften dat'er vervolgens van 't N. T. over al wierden gemaakt / zo veel te beswaarlijker is'et geweest om zulks te beginnen. Want steld eens dat iemand dat hadde dorven bestaan / dewijl hy maar alleen enige weinige exemplaren zoude konnen vervalzen / en dewijl'er veel meer onvervalzte als vervalzte zouden over zijn / zo zoude sijn bedrog / na gedane vergelijkinge van dese med vele anderen / terstond voor een yder openbaar gebleken hebben.

VI. Ook die wonderlijke overeenstemminge /

die

die men selvs in dese tijd zo tuszen de Griekze / als Latijnze / Arabize / Syrize / en andere boeken des N. T. in alle saken die van enig gewigt zijn bespeurd / betoond openlijk / dat'er in de selven geen veranderinge gemaakt is. Want die geringe veranderinge van lesingen / die / gelijk in alle andere boeken / ook alzo in 't N. T. doorgaans voorkomt / en alleen d'onagtsaamheid of onwetenheid van de uitschrijvers moet geweten worden / agt ik niet. Want behalven dat se in de meeste plaatsen / van zo kleinen gewigt is / dat'er niet een zier schijnd aangelegen te zijn / of gy se op dese of op die wijse leesd; zo kan ook de ware van de valze lesinge/van een yder ligt onderscheiden worden / die maar niet geheel dom is / en zodanige exemplaren by de hand heeft / daar alle de verschillende lesingen / die'er gevonden worden / door behulp van geleerde mannen naarstiglijk in aangetekend zijn. Welken ook zeer veel zouden helpen / indien 't misschien zoude gebeuren/dat d'een of d'andere plaats/die in de geloovs-verschillen zoude gehouden worden van enig gewigt te wesen/ van iemand med voorbedagt in enige weinige boeken mogt vervalzt zijn. Want de Lesers zouden ten minsten / siende de veranderinge van schrijven/ vermaand worden / die plaats daar over getwijfeld word aan een zijde te setten / en liever de waarheid na te speuren uit andere plaatsen/ daar niet aangetwijfeld word.

VII. Eindelijk moet men 't ook houden voor een onbeweeglijk fundament des geloovs / dat de Godlijke Voorsienigheid / die ons zo goedertierenlijk/van alle die dingen/die tot onderhoudinge van het tegenwoordige leven behoren / heeft versorgd / noit zoude toegelaten hebben / dat de fonteinen der H. Schrivtuur/ daar wy het water des levens uit moeten halen/ door de quaadaardigheid der Menzen zo zouden verdorven worden/dat men aldaar in plaatse van een heilzamen drank/venijn/en de sekere dood zoude vinden. Want daar is geen saak Godes zorge zo waardig als dese/ daar 's Menzen ewige saligheid ofte verdoemenisse aanhangd. Anders zoude God ook te vergeevs sijn wil in de Schrivtuur geopenbaard hebben / tot onderwijsinge van alle Menzen/indien hy zoude hebben toegelaten/dat se door haar bedrog/daar se allereerst aan gegeven is / zo vervalzt wierd / dat de nakomelingen daar uit geen voordeel tot saligheid van haar ziel / maar veel eer een onvermijdelijk verderv zouden halen. 'tWelk voor een yder onbetamelijk is van zulk een goedertieren / en wijsen versorger van't Menzlijke geslagt te vermoeden / die voorgeevd dat hy gelovd dat de Schrivtuur van God is ingegeven / maar dat hy vreesd dat'er daarna enige vervalzinge is ingekomen.

VIII. Dierhalven zo volgd'er dat wy besluiten/ dat de Schrivten des N. T. waaragtig zijn / dewijl'er geen genoegsame reden kan bedagt worden/ die magtig is om haar geloov-waardigheid by iemand die voorsigtig is/ en de Godvrugtigheid bemind / verdagt te maken. Dog zo se waaragtig zijn/ zo zijn se ook Godlijk / of van God als den eersten en voornaamsten Aucteur afkomstig / die het verstand / en de hand der gener / door welkers hulpe sy tot ons gekomen zijn / door sijn Geest bestierd heeft. Want dat getuigen se van haar selven/ als se seggen/dat haar Aucteureu den H. Geest van den Hemel hebben ontfangen / waar door se in alle waarheid geleid zijn.

Cap. IV.

Van de Godlijkheid der H. Schrivtuur.

I. *Dat d'H. Schrivtuur Godlijk zy, om dat se een Godlijke Religie in sig vervat.* II. *Dat Christi Godlijke sendinge uit sijn Miraculen en Opstandinge overvloedig bewesen word.* III. *Dat de Godlijkheid van de C. Religie blijkt uit haar Geboden.* IV. *Uit de Belovten.* V. *En eindelijk uit haar Kragt.*

I. De Godlijkheid der H. Schrivtuur word uit de C. Religie selv overvloedig bewesen / want dewijl die Godlijk is / zo moeten ook de Schrivten / daar se van den beginne in vervattet is/ en een fontein zijn waar uit wy se in desen tijd halen/ van God zijn voordgekomen. Maar de Godlijkheid der C. Religie blijkt ons daar uit/ dat J. Christus van God gesonden is geweest/ om de selve aan de Wereld te verkondigen. Dog sijn Godlijke sendinge word bewesen uit zeer veel Miraculen die hy gedaan heeft. Want dese zijn geweest als geloovs-brieven / waar mede hem God heeft voorsien / op dat hy als sijn Gesant van de Menzen zoude aangenomen worden.

II. Dat Jesus Christus Miraculen heeft gedaan / hebben eertijds ook sijn geswore vyanden / zo Joden/ als Heidenen bekend / om dat'et gerugt hier van alom zo vermaard was / dat se 't selve niet dorvden in twijfel trekken. Enigen hebben wel tegengeworpen dat hy een Toveraar geweest is / die de selven door Duivels konst heeft gedaan; maar med ganz geen schijn van waarheid. Want d'allerhoogste heiligheid der Lere Christi / de-

welke regel-regt strijdig is med des Duivels voornemen / en laat niet toe dat men zulks kan denken. Voorwaar d'arglistige Satan zoude zo onvoorsigtig niet geweest zijn / dat hy aan dien Leraar der volmaakte heiligheid / die med alle kragt sijn Rijk bestreed / sijn hulp zoude willen verlenen. Doet hier by / dat God med Jesum, dien de Joden om de Leer dien hy van Godes wegen verkondigde, hadden omgebragt / uit den doden op te wekken / mede heeft getoond dat'et gene hy geseid hadde waaragtig is geweest / dat hy de Miraculen door Godes kragt dede. Want het zoude ongerijmd zijn te menen / dat God aan zulk een bedrieger / die sig valslijk beroemde med hem gemeenschap te hebben / zulk een uitstekende getuigenisse zoude hebben willen geven. Dog dat God Jesum wederom heeft levendig gemaakt / daar kan men geensins aan twijfelen. Want daar zijn'er zeer velen geweest / die terstond na sijn lijden standvastig hebben bevestigd / dat s' hem wederom levendig hebben gesien / ja dat se med hem gegeten / gedronken / en familiaarlijk gesproken hebben: en hebben / om dat se van hem getuigenisse gaven / sware ellenden en d'allerwreedste dood uitgestaan. 't Welk niemand die by sijn sinnen is / in een saak die enigsins twijfelagtig is / veel min dien hy zoude weten valz te wesen / dit doen zoude. Ook daarom en moet haar getuigenisse ons niet verdagt wesen / om dat se Jesu discipulen en vrinden geweest zijn. Want daar is anders geen reden geweest van die grote genegenheid / dan alleen dat se geloovd hebben / dat hy een Leraar was van God gesonden. En indien se daar na hadden bevonden / datse van hem bedrogen waren geweest / sy zouden niet standvastig gebleven zijn in hem liev te hebben / maar ter contrarie med een zeer groten haat tegen hem ingenomen zijn geweest. Doet hier by / dat'er behalven d'Apostolen / en de genen daar Jesus wederom levendig aan verschenen is / ontallijke anderen / die van haar onderwesen waren / hem voor haar Saligmaker hebben omhelsd / en om dies willen allerhande vervolgingen en lijv-straffen / med een couragieus gemoed uitgestaan. 't Welk sy geensins zouden gedaan hebben / 't en waar dat se door de Miraculen / die se van de discipulen Jesu sagen doen / volkomen versekerd hadden geweest / dat'et waaragtig was / 't gene se tot bevestiginge van sijn opstandinge getuigden. En voorwaar de Christelijke Religie / die aan hare belijders nog Rijkdom / nog Eer / nog Wellust toebragt; maar ter contrarie hen van alle die dingen beroovde / en in zeer veel swarigheden inwikkelde / zoude van zo veel duisenden van Menzen niet aangenomen zijn / 't en zy haar Godlijkheid door d'opstandinge Jesu Christi waar bevestigd geweest.

III. Daarenboven zo zal ook dese Godlijkheid der C. Religie / aan een yder die se wat nader wil insien / ligt konnen blijken. Want hare Geboden zijn zo heilig / en haar belovten zo uitnemende / dat'et openbaar is / dat se van niemand anders dan van God konnen voordgekomen zijn. Want of men moet seggen / dat enig Menz de selven verzierd heeft / of een onreine Geest / of dat se van God voordgekomen zijn. Een vierde kan men niet stellen. Want te seggen dat een goede Engel / die een getrouw dienaar Godes is / daar van oorsaak is / is zo veel als God selv daar van een Aucteur te maken. Dat geen Menz de geboden van de Christlijke Religie heeft uitgedagt / blijkt daar uit / om dat se zeer moejelijk / en onaangenaam voor het vleez zijn. Als by voorbeeld / wanneer se verbieden sijn best te doen om Rijkdommen te vergaderen / lighaamlijke wellustigheden na te jagen / wrake te nemen van die ons beledigd hebben; maar ter contrarie gebieden de vyanden liev te hebben / en haar goed voor quaad te vergelden; om Christi en sijns eers wille het verlies van al onse goederen / ballingschap / versmaadheid / den haat van onse naaste bloed-vrinden / pijn en smert / ja ook d'allerbitterste dood te verdragen. Want daar is geen Religie van Menzen uitgevonden / die iet diergelijks leerd. Dat kan men sien in de Turkze / die van Mahomet verzierd is. Daar in word niets geboden dat hard is / en tegen de begeerlijkheden des vleez strijdig: maar sy geevd de selven in haar meeste wetten den toom zeer ruim / als wanneer sy toelaat meer als ene Vrou te hebben / en die wederom een scheid-briev te geven; ja wanneer sy niet alleen toelaat sijn vyanden te haten / en med sig selven aan haar te wreken sijn moed te koelen: maar daarenboven zulks ook prijsd. Want wat het verbieden van den Wijn belangd / en het gebieden van't houden der vasten-dagen / dat is van zo kleinen gewigt / dat'et med de geboden van de Christlijke Religie niet eens te vergelijken is. De Besnijdenisse is geen verziersel van dien bedrieger / maar hy heeft se alleen / als van de voor-vaderen afkomstig zijnde / behouden / en aan sijn Arabiers / die van Ismaël gesproten / en aan de selve gewend waren / geboden. Dog wat aangaat de strenge wijsen van

leven

leven van enige Monniken / die worden niet uit kragt van een algemeen gebod/ maar uit eigen drivt van haar aangenomen / en sy zijn om dies wille by kleinen en groten in aansien / en genieten daar voor zo grote rijkdommen en wellustigheden/ dat daar uit blijkt/ dat se terstond een zeer rijklijke beloninge ontfangen. Dat ook nog de Duivel / nog enige andere bose Geest / Aucteur is van die geboden / word daar uit zeer klaar getoond / om dat'er niets en is dat meer tegen den aard en natuur van dien quaden Geest strijd / als de heiligheid des levens. Hy wil zodanige onderdanen hebben die hem gelijk zijn / en haar selven in den modder van allerhande misdaden wentelen / niet die navolgers zijn van de deugd. Want indien hy se door sijne geboden daar toe bragt / zo zoude hy se te gelijk tot afvalligen van sijn rijk maken.

IV. Even alzo is't ook med de belovten gelegen/ voornamelijk med die uitstekende / die als een toe-maat en vervullinge zijn van de anderen / namelijk med d'Opstandinge uit den doden / en dat leven 't welk by God/ ende de salige zielen/ in ewigheid zal genoten worden. Want dat die van geen Menz zijn verzierd geweest blijkt daar uit / om dat de selven zo zeer van de Menzlijke gedagten verschillen / en de kragten der natuur te boven gaan/ dat de wijsen van dese Wereld/ de selven altijd voor onmogelijke en ongerijmde dingen hebben gehouden / en dat'er niets beswaarlijker is geweest / als haar de selven te doen geloven/ alhoewel se door zodanige Miraculen waren bevestigd/ daar een yder over versteld most staan. Wie zoude dierhalven zo bijster van verstand geweest zijn / dat hy anderen door zodanig een verziersel zoude willen tot sig lokken/ waar van hy geen middel zoude sien/ om't selve enig Menz / die by sijn sinnen is / te konnen wijs maken? Gy zuld seggen / dat'er evenwel by de Poëten enige schadue van die belovten bespeurd wierd / wanneer se van de Elyseze velden spraken. Maar ik andwoord. 1. dat haar noit iet in gedagten is gekomen van d'opstandinge uit den doden / sonder welke alle geluksaligheid der zielen/ die bedagt kan worden/ onvolmaakt is. 2. Wat aangaat dien gelukkigen staat na dit leven/ 't is waarschijnlijk / dat se daar van als door een mist uit d'overleveringe van hare voorouders iets gehoord hebben/ 't welk se meer uit insigt van hare Lesers wat te verlustigen / als op hope van hen zulks wijs te maken/ in haar Rijm-werken hebben ingelast. Ten minsten dat zulks waaragtig was / hebben sy noit med enige reden bestaan te bewijsen; daar d'Here Jesus / die het leven en d'onsterflijkheid heeft aan het ligt gebragt door het Evangelium / na dat hy dien weg van heiligheid/ dien hy anderen heeft aangewesen / hadde bewandeld / ook eerst uit den doden is opgewekt tot'et ewige leven / en verhoogd in de Hemelen / van waar hy over sijne Discipulen den H. Geest heeft uitgestort / door welkers kragt sy veel wonder-werken gedaan / en de C. Religie allerkragtigst bevestigd hebben.

V. 't Is nog minder te geloven / dat de Duivel alle die dingen verzierd heeft / voornamelijk indien men eens aanmerkt/ dat de belovten des Evangeliums dienen / om de Menzen op te wekken tot de onderhoudinge van des selvs geboden. Want zulks strijd regel-regt tegen't oogmerk van desen bosen Geest / 't welk is om alle menzen wijs te maken/ dat de betragtinge van de heiligheid des levens / of schadelijk / of sonder vrugt zij. Gy zuld misschien seggen / dat hy door zulke uitstekende belovten / die hy wist valz te wesen / de Menzen heeft willen bedriegen. Maar dat bedrog konde het Rijke des Duivels meer schaden als vorderen. Want het kon zijn dat de Menzen / door de voortreffelijkheid van die belovten aangeset / haar selven tot d'oefeninge van de deugd zouden overgeven. Want de belovten bewegen't gemoed/ niet na se waaragtig zijn/ maar na se geloovd worden; alzo dat valze / die men geloovd / somtijds kragtiger zijn als waaragtige / daar men aan twijfeld.

VI. De Godlijkheid der C. Religie kan ook eindelijk bekend worden / uit haar wonderlijke kragt. Want als se eerst was verkondigd / door enige weinige slegte / en veragte Menzen / die nog med enige welsprekenheid / of wereldlijke wijsheid voorsien / nog med enige hulp van wereldlijke auctoriteit ondersteund waren / zo is se evenwel binnen zeer korten tijd / door de ganze toen bekende wereld verspreid; en heeft ontallijke Menzen / geleerden / ongeleerden / edelen / onedelen / mannen/ vrouwen/ jongen/ ouden/ zo zeer med lievden tot haar ingenomen ; dat se haar vaderlijke Godsdiensten / daar se in opgevoed zijn geweest / de schop gevende/ de selven omhelsd hebben/ niet alleen door geen hope van enige tijdelijke voordelen bekoord/ maar ook door geen gewigt en bitterheid van ellenden / die se sagen dat med de belijdenisse van die Leer vergeselschapt gingen / afgeschrikt zijnde. En al is't dat se med alle bedenklijke magt / en bedrog wierd bestreden / zo heeft se evenwel noit konnen

gedempt worden / maar ter contrarie alle andere Religien t'enemaal vernietigd / (uitbesonderd de Joodze alleen / die van God afkomstig is / en d'eerste beginselen van de Christlijke in sig verbat / voor welken sy ook den weg heeft moeten bereiden). En 't is geensins geloovlijk / dat zulks heeft konnen geschieden / 't en zy dese leer Godlijk waar / en God de Here in de selve die ongewoonlijke kragt en doordringenheid hadde ingeplant / die in geen Religie van Menzen uitgevonden oit bespeurd is. Want wat de Heidenze Religien aangaat / wanneer se allengskens door de langdurige gewoonte hadden kragt gekregen / zo hebben se daarna door de gunst / en 't geweld van die in gesag / en regeringe waren / voor haar steunsel gesogt ; en zijn eindelijk / zo haast dese dingen verminderden / ook tegelijk verballen / en kragteloos geworden om anderen te verleiden. De Religie van Mahomet / gelijk se door de wapenen is opgekomen / alzo moet se ook aan de selven alleen haar voortplantinge / en duringe toeschrijven. Maar de Christlijke / gebruikende in de eerste drie honderd Jaren / geen andere kragten als van aanradinge / heeft de meeste gewesten van de Wereld tot hare gehoorsaamheid gebragt.

Cap. V.

Van de Auctoriteit der H. Schrivtuur.

I. *Dat d'auctoriteit der H. Schrivtuur van het getuigenisse der Kerke, niet af en hangd.* II. *Maar van de Godlijke sendinge der Schryvers.* III. *Dat de ganze auctoriteit der Kerke afhangd van 't getuigenisse der Schrivture.* IV. *Van het getuigenisse des H. Geests.*

I. Behalven de voorgemelde bewijsen voor de Godlijkheid der H: Schrivtuur / hebben wy ook het getuigenisse van de Oude Kerk / die ten tijden der Apostolen / ofte ten minste / niet lang daarna / is geweest / en selvs uit de Schrijvers gehoord heeft / dat die schrivten die haar wierden toegeeigend / van haar zijn geschreven geweest / of ook haar eige handschrivten heeft gesien / of uit enig ander ongetwijfeld bewijs geweten / wie d' Aucteuren van die Schrivten waren / die onder den naam van het N. T. bekend zijn. Want het gene sy seker heeft geweten / dat heeft se ook tot onderrigtinge van de nakomelingen konnen getuigen / en heeft 'et ook med'er daad gedaan. Dat d'Oude Kerke van de Godlijkheid der H. Schrivtuur getuigd / blijkt daar uit. 1. Om dat'er onder alle de Christen-Schrijvers / die in d'eerste drie / of vier / of vijfhonderd jaren na Christi geboorten hebben geleevd / niet een is / die de selven niet en prijsd als Godlijke Fonteinen van de C. Religie / en al sijn seggen daar uit bevestigd. Als by exempel / Justinus Martyr / Irenæus / Tertullianus / Origenes / enz. 2. Om dat'er velen zijn / die van alle desen een ganz Register in haar werken hebben ingelast / niet alleen yder van haar in 't particulier / maar ook / als sy med elk anderen / 't zy in Provinciale / 't zy in Generale Concilien / vergaderd waren. Maar evenwel zo volgd daar niet uit / dat d' auctoriteit van d'H. Schrivtuur van de Kerk afhangd. Want dat se heeft getuigd / dat se van Mattheus / Joannes / Petrus / Paulus / en anderen is geschreven geweest / dat heeft se niet gedaan voor zo veel se de Kerk was / of een vergadering der gelovigen / aan wien van Gode auctoriteit zoude gegeven zijn ; maar enkelijk en alleen gelijk een grote menigte van Menzen / die een sekere / en (om zo te spreken) door d'uitterlijke sinnen verkregen kennisse hadden / van 't gene sy seiden waaragtig te wesen. En in dese saak heeft de Kerk geen meer voor-regt gehad als anderen / die van de ware Religie vreemd zijnde / evenwel aan dese Godlijke mannen / en haar hand-schrivt kennisse hadden / en med alle zodanige conditien waren versien / als'er in een goede getuigen worden vereizt. En wat belangd d'auctoriteit in het getuigen van d'H. Boeken der hedendaagze / 't zy der Griekze / 't zy der Syrize / 't zy der Roomze Kerke / die en gaat niet verder als dat se zulks maar simpelijk leerd / en kan dierhalven geen meerder geloov meriteren / als se uit de schrivten der oudheid / en de redenen / die in de Schrivtuur te vinden zijn / volkomen bewijsd.

II. Maar hier in hebben wy de Paus-gesinden tegen / ons voorwerpende dat'er niet alleen word vereizt / om te weten wie d'Aucteuren zijn van de boeken / die de Christenen voor heilige erkennen / maar ook dat wy weten / dat se van Godes Geest zijn aangedaan geweest : en al is'et dat van het eersten / ook die genen die van het geloov vreemd zijn / zouden konnen getuigen / dat'et evenwel de Kerke alleen toekomt van het anderen te oordelen / en dat alzo ten opsigte van ons / de ganze Auctoriteit der H. Schrivtuur van haar afhangd. Waar op ik andwoord : Dat'et niet nodig is / dat de Kerk oordeeld / dat de boeken die van d' Apostolen zijn geschreven / ofte voor goed gekeurd / Godlijk zijn ; om dat de Godlijke sendinge der Apostolen / tot'et

ver-

verkondigen van het Evangelium/ med zo veel tekenen en miraculen is bevestigd geweest/ dat een yder die de selven med sijn ogen gesien hadde/ niet zoude konnen twijfelen/ of haar ganze Leer/ zo by monden/ als by geschrivten voorgesteld/ was in der waarheid Godlijk. Dierhalven zo en wierd'er om te bewijsen dat enig boek Godlijk was/ niet anders vereizt/ als te tonen/ dat'et van een Apostel is geschreven/ of voor goed gekeurd geweest.

III. Dog indien iemand dit niet en voldoet/ die en zal ook/ gelijk ons de volgende redenen leren/ sig selven geensins op het getuigenisse van de Kerke konnen gerust stellen. 1. Om dat alle auctoriteit/ die de Kerk by ons heeft/ of hebben kan/ noodsakelijk van d'auctoriteit der H. Schrivtuur selvs/ die Godes woord is/ afhangd. Want 't en zy de Schrivtuur ons aanwees/ dat'er een sekere Kerke Gods op der aarden is/ en welke haar eigenschappen en voor-regten waren/ niemand zoude daar van weten. Want waar uit zouden wy't konnen leren. Uit den mond der ongelovigen? Maar sy en konnen geen getuigenisse geven van een saak/ daar sy niet van weten/ of voor zodanig als se in der waarheid is niet en erkennen. Of zouden wy't liever moeten halen uit'et getuigenisse van die Kerke? Ook dat niet. Want al 't gene iemand van hem selven getuigd/ is med regt van valzheid verdagt. Maar zuld gy seggen/ de Schrivtuur leerd ons/ dat de Kerke een Pilaar en vastigheid der waarheid is, 1. Tim. III, 15. dierhalven moet men het getuigenisse van de Kerk geloven. Maar dat is rondom in een cirkul lopen/ of het selve door het selven bewijsen. Want daar word gevraagd/ waar uit dat wy versekerd zijn/ dat d'H. Schrivtuur van God is voordgekomen? Gy andwoord/ dat wy dat leren uit het getuigenisse van de Kerk. Daar word wederom gevraagd/ waar uit dat men weet/ dat'et getuigenisse van de Kerk waaragtig is? Gy andwoord. Daar uit om dat de Kerk leerd dat de Schrivtuur waaragtig is: en zo komt gy zeer onvoorsigtig op de selve plaats uit/ daar gy begonnen hebt. Ik ga dierhalven voord; Of wy konnen/ sonder de auctoriteit van de Kerk/ versekerd wesen/ dat die woorden van Paulus (gelijk ook alle diergelijken) waaragtig zijn/ of wy konnen daar van niet versekerd wesen. Indien ja/ waarom kan dat ook geen plaats hebben van de ganze H. Schrivtuur? Indien neen/ waarom word dan dat genen tot bewijs bygebragt/ 't welk nog in geschil staat? 2. Nademaal'er verscheide vergaderingen zijn/ selvs die med elk anderen strijden/ die alt'samen haar selven den naam van de Kerke Christi toeeigenen/ zo wilde ik wel eens weten/ wanneer de Paus-gesinden seggen/ dat d'auctoriteit der H. Schrivtuur van de Kerk afhangd/ of se dat verstaan van alle Kerken sonder onderscheid/ dan van de Roomze alleen? Sy zullen andwoorden van de Roomze/ die by haar alleen voor de ware Kerk word gehouden. Maar waar uit bewijsen sy/ dat de Roomze Kerk de ware Kerk is/ en dat wel alleen? Uit enige kentekenen/ seggen se/ hoedanig zijn de oudheid/ de grote menigte van aanhangers/ de gestadige achtereenvolginge van Leraren/ en diergelijke meer/ die alleen op de Roomze Kerk/ en geensins op enige anderen toepaslijk zijn. 'k Vraag verder: Op wat wijse zal ik konnen versekerd wesen/ dat die de regte en natuurlijke kentekenen der Kerke zijn/ waar door de ware Kerke van alle anderen sekerlijk word onderscheiden? Hier brengen se enige Schrivtuur-plaatsen by/ daar in sy menen dat gewag word gemaakt van die kentekenen. Maar dat is wederom in een cirkul lopen/ en med veel woorden ganz geen saken seggen. Want indien de Godlijkheid der Schrivtuur/ door het getuigenisse van de Kerk moet bewesen worden/ op dat wy daar van seker konnen zijn/ waarom nemen se dan we'er haar toevlugt tot de Schrivtuur/ om de auctoriteit van de Roomze Kerk vast te maken? 3. Indien de auctoriteit van de hedendaagze Roomze Kerk/ 't enige steunzel is van die geloov-waardigheid/ dien wy gehouden zijn d'H. Schrivtuur toe te dragen/ zo staat de ganze sekerheid van onze Religie zeer wankelbaar/ dewijl se alleen haar vastigheid heeft/ op het getuigenis van een Kerk die in't geloov/ en de goede zeden zeer is verdorven/ 't welk med regt van valzheid verdagt is. Ja dewijl de ganze auctoriteit van die Kerk/ alleen by den Paus berust/ die somtijds een Godloos Menz/ en een bespotter van alle Religie is: zo schijnen allen die die zulks zo zeer dringen/ voor te hebben/ de fundamenten van de Christlijke Religie om verre te werpen/ en den weg te banen tot Atheisterie/ om alzo na haar wel-gevallen over de conscientien der Menzen te heerzen.

IV. Nu volgd voor het laatsten het getuigenis van den H. Geest/ 't welk hy van de Godlijkheid der Lere/ in de H. Boeken begrepen/ geevd in de herten der gelovigen. Waar toe die spreuke van Joan-

Joannes behoord / de salvinge die gy van hem ontfangen hebt (namelijk van den Vader en van den Zoon) zal u van alle dingen leren, 1. Joh. II, 27. Want dat door de Salvinge verstaan moet worden den H. Geest / of sijn werkinge in ons / geven andere plaatsen te kennen / waar in van de Geestlijke salvinge der gelovigen word gehandeld / gelijk 2. Cor. I. 21. Heb. I, 9. Dog men moet van dat getuigenis twe dingen aanmerken. Voor eerst, Dat'et selve niet magtig is / om anderen de Godlijkheid van d'H. Schriftuur te doen aannemen/dan alleen die dat getuigenis in sijn eigen gemoed gevoeld. Want niemand is gehouden daarom een ander te geloven / om dat hy seid dat hem zulks door den H. Geest geleerd is / maar hy moet dien Geest beproeven of hy uit God is / 1. Joh. IV, 1. Ten tweden, Dat zodanig een getuigenis niet nodig is / om te geloven dat de Schriftuur van God is voordgekomen. Want dewijl d'H. Geest aan niemand / dan aan de gelovigen word gegeven / gelijk blijkt uit Joh. XIV, 17. Act. V, 31. Eph. I. 13. en andere plaatsen meer / zo zoude volgen / dat niemand die ongelovig is / van de Godlijkheid der Schriftuur / zoude konnen verseker zijn/en ook dat hy gehouden is om de selve te geloven en te gehoorsamen. Hier komt nog by / dat niemand die enige Religieuze beweginge in sijn hert meend te gevoelen / seker kan wesen / of se van den H. Geest voordkomt / of niet; 't en zy hy eerst heeft geloofd / dat de Schriftuur Godlijk is / en uit de selve geleerd heeft / hoe't med'et getuigenis des H. Geests gelegen zy. Want zo lang als iemand die nog niet voor Godlijk erkend / zo lang heeft hy ganz geen regel-maat / na welken hy 't geen hy in sig selven gevoeld kan ondersoeken / en med onderscheid oordelen / of'et uit een ingevinge van de Duivel / of uit een te voren opgenomen opinie voordkomt. Waar uit men kan sien / dat d'H. Geest aan de zodanigen te vergeefs zoude gegeven worden/die niet en geloven dat de Schriftuur van God is / en al wierd hy gegeven / dat sijn getuigenisse niet genoegsaam zoude wesen / om haar van des selvs Godlijkheid t'overtuigen. Waar mede wy evenwel die verborgene ingevingen des H. Geests / daar hy de herten der Menzen tot'et geloof door bereid / en bequaam maakt / niet uit en sluiten; maar wy onderscheiden de selven maar alleen / gelijk billijk is / van het getuigenis / dat hy aan de vromen geefd / en een bysonder voor-regt is van die genen/die't Evangelium voor waragtig aannemen.

CAP. VI.

Van de Canonijke, en Apocryphe Boeken.

I. *Welke boeken Canonijk.* II. *Welke Apocryph zyn.* III. *Desen hebben de Ioden noit onder 't getal der Godlijke Schryvers gesteld.* IV. *Nog ook d'eerste Kerk.*

I. 'T Geen wy in de voorgaande capittelen / van de Waarheid, Godlijkheid, en Auctoriteit der H. Schriftuur hebben geseid / willen wy dat maar alleen word verstaan van de Canonijke Boeken, niet van anderen. Want in den Bybel, dien wy in 't gemeen gebruiken / zijn twederlei slag van boeken / waar van enigen Canonijken, en anderen Apocryphen worden genoemd. In het O.T. zijn Canonijk, de Vijv boeken Mosis, namelijk / Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, en Deuteronomium. Daar na het boek Josue, der Regteren, Ruth, de twe boeken Samuels, de twe boeken der Koningen, de twe boeken der Chronijken: het boek van Ezra, Nehemia, Esther. Als ook 't boek Jobs, de Psalmen, de Proverbia, d'Ecclesiastes, het Canticum Canticorum: de vier grote Propheten, namelijk Esaias, Jeremias med des selvs Klaagliederen, Ezechiel en Daniel: de twaalv kleine, te weten Hoseas, Joël, Amos, Abdias, Jonas, Micheas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Haggæus, Zacharias en Malachias. In het N. T. de vier Evangelisten, Matthæus, Marcus, Lucas, en Johannes. d'Handelingen der Apostolen, d'Brieven Pauli, namelijk een aan de Romeinen, twe aan die van Corinthen, een aan die van Galatien, een aan die van Ephesen, een aan de Philippensen, een aan de Colossensen, twe aan de Thessalonicensen, twe aan Timotheus, een aan Titus, een aan Philemon, de Briev tot de Hebreen, de Briev Jacobi, twe Brieven Petri, drie Brieven Johannis, ene Briev Judæ, ende d'Openbaringe Johannis. Dese Boeken zijn Canonijken genoemd van het Griekze word Kanoon, 't welk zowel een Regel, als een Register betekend; want sy vervatten in sig een Regel van Geloof en Zeden / welken wy moeten navolgen; en zijn ook eertijds geteld geweest in 't Regiſter der heilige boeken / die openlijk wierden gehouden / beschreven te zijn van Mannen die door den H. Geest gedreven waren.

II. d'Apocryphe Boeken zijn / Tobias, Judith, Baruch, 't Boek der Wijsheid, d'Ecclesiasticus, 't derde en vierde Boek Esdræ, de drie Boeken der Machabeen, enige Aanhangsels aan 't Boek van Esther,

Esther, en van Daniel, en 't gebed van Manasse. Ende zijn alzo genoemd van het Griekze woord apocryptein, verbergen, of om dat haar Aucteuren verborgen zijn / daar men niet seker van weet / dat se van Godes Geest zijn aangeblasen geweest: ofte om dat se als boeken daar men aan twijfeld / en niet vast op kan gaan / niet mogen voordgebragt worden / om daar uit enig Leer-stuk van de Religie te bevestigen / maar dat se veel liever verborgen en bedekt worden. Men moet dierhalven wel toesien / dat se niet van gelijke waardije worden gehouden med andere boeken / daar men niet aan twijfeld dat se Godlijke zijn; of dat men aan de selven gelijke auctoriteit toeschrijvd: alhoewel wy bekennen / dat'er veel heerlijke spreuken in zijn / die tot onderwijsinge in 't geloov / en de maniere van leven / med vrugt konnen gelesen worden / als'et maar med zulken oordeel geschied / waar door de Menzlijke / van Godlijke worden onderscheiden.

III. De Paus-gesinden nemen evenwel het grootste gedeelten der Apocryphe boeken voor Canonijk aan / en schrijven de selven gelijke auctoriteit toe med de anderen / uitgenomen alleen het derde, en vierde boek Esdre, t'samen med het gebed van Manasse. Maar t' onregt: gelijk ik voor af / med een generaal argument / en in 't volgende / med enige speciale / aanwijs. Ons generale besluit is dit; Die boeken zijn in 't O. T. voor geen Canonijken of Godlijken te houden / die d'oude Joodze kerk voor zodanigen niet erkend heeft. Want haar zijn de woorden Gods betrouwd, Rom. III, 2. Waar van de Joodze / en Christen Schrijvers getuigen / dat se de selven / ten minsten na de wederkeringe uit de Babylonize gevangenisse / wanneer Esdras alle de H. Boeken by een hadde vergaderd / zeer sorgvuldig bewaard heeft. Indien andersins de Joden hadden konnen beschuldigd worden / van enige boeken uit'et getal der H. Schriften uitgelaten te hebben / d'Here Jesus / die de Schrift-geleerden en Pharizeen zo vrijmoedig van verscheide sonden overtuigd heeft / zoude zo een grote misdaad / med stilswijgen niet voorbijgegaan hebben. Dat ook die boeken daar 't geschil over is / aan de Joodze kerk als de woorden Gods niet zijn toevertrouwd geweest / en dat sy se niet voor Canonijken heeft aangenomen / word door de volgende redenen bewesen. 1. Om dat se noit in de Hebreeuze grond-text der H. Schriften zijn begrepen geweest. Want daar in waren maar tweentwintig boeken / gelijk wy uit Josephus leren / lib. 1. contra Appionem. Om dit getal uit te vinden / voegden se de twe boeken Samuels by een / van gelijken de twe boeken der Koningen / de twe boeken der Chronijken / Nehemias med Esdra / en de twaalv kleine Propheten: als ook het boek Ruth med de boeken der Regteren / en stelden after Jeremias de Klaag-liederen als een aanhangsel daar van. 2. Om dat de meesten van die boeken / niet gelijk de anderen / in de Hebreeuze taal / dien de Joden gebruikten / zijn geschreven; maar in de Griekze. Want het zoude ongerijmd zijn te denken / dat God aan sijn volk een regelmaat van geloov en leven / in een uitheemze taal / dien se niet verstaan zouden / heeft willen voorschrijven. 3. Om dat se niet geschreven zijn / gelijk alle d'andere Canonijken / door Propheten. Want sy zijn geschreven na de tijden van Malachias / die (gelijk de Joden bekennen) de laatste van de Propheten is geweest. Waar van Josephus / in de even gemelde plaats / contra Appionem aldus spreekt: Sy zijn wel al te samen van Artaxerxes af tot op desen tijd toe geschreven, maar sy zijn in zo groten geloov-waardigheid niet gehouden, als de voorgaanden; om dat'er toen geen sekere aftereenvolginge van Propheten geweest is.

IV. Dog men kan ook / volgens het getuigenisse der oude Christenen / klaar bewijsen / dat alleen die boeken des O. T. die God aan 't Joodze volk heeft toevertrouwd / en van haar zijn aangenomen / nu van ons voor Canonijken moeten gehouden worden. Hier toe diend ons / voor Eerst / het Synodus Laodicena, gehouden in 't Jaar onses Heren 364. het welke / na dat'et in de laatste Canon hadde geseid / dat'et niet betaamd dat'er in de kerke enige Psalmen / by particuliere personen gemaakt / worden gelesen / of boeken die niet Canonijk zijn / maar de Canonijken des O. en N. T. alleen / daar van een Register byvoegd / komende in alles / med'et gene wy boven hebben voorgesteld / over een / behalven dat'et d' Openbaringe daar uit laat. Dog al heeft dit maar een particuliere Synode geweest; evenwel zijn haar Canons daarna mede gesteld in dat boek van de Catholijke Kerk / 't welk door den Keizer Justinianus is bevestigd geweest / en sy zijn wederom in een Synode / dat tot Constantinopolen in het Paleis Trullus gehouden is / voor goed gekeurd. Ten Tweeden / Melito Sardensis, een Apostoliz man / die in fleur is geweest ontrent'et Jaar. 160. Van wien Eusebius Hist. Eccles. lib. 4. cap. 25. of 27. verhaald /

haald / dat hy na 't Oosten gereisd is geweest / om den Canon van de Boeken des O. T. naaukeurig te kennen. Dien hy daarna / uit sekeren brieb van hem aan Onesimus / eveneens voorsteld / gelijk als wy se houden / behalven alleen dat hy 't Boek der wijsheid onder de Boeken Salomons teld; alhoewel alhier de lesinge van den Griekzen tert veranderd / en dat hy het Boek der wijsheid / en de Spreuken / voor het selve houd. Ten Derden / Origenes, die geleevd heeft ontrent het Jaar 200. Van wien deselve Eusebius schrijvd, lib. 6. cap. 9. of 25. dat hy den 1. Psalm verklarende / ook t'enemaal de selve boeken des O. T. die wy hier vooren opgeteld hebben / verhaald heeft / namelijk XXII. zo veel als'er by de Hebreen letteren in 't Alphabeth zijn. Ten Vierden / Athanasius / die in sijn fleur geweest is / ontrent het Jaar 330; de welke in sijn kortbegrijp der H. Schrivtuur / na 't optellen van de Boeken des O. T. die wy erkennen / aldus besluit: de Canonijke boeken des O. Verbonds zijn XXII. komende med de Hebreeuze letteren in getal over een. Want daar zijn by de Hebreen even zo veel grond-letteren. Dog behalven die, zijn'er nog andere boeken des O. Verbonds, niet Canonijk, enz. Ten Vijfden seid Hilarius Pictaviensis, in 't Jaar 350. in de Voorreden over de Psalmen; ende dit is de oorsaak, waarom de wet des O. T. in XXII. boeken verdeeld word, op dat se med'et getal der letteren zouden overeenkomen, enz. En daarna teld hy die selve boeken na elk anderen op / die wy aannemen / behalven alleen dat hy den brieb van Baruch / by Jeremias voegd. Ten Sesden / Cyrillus Hierosolymitanus ontrent'et Jaar 363. Die Catechesi IV. het selve Register der Canonijke boeken vertoond. Alwaar hy ook de zulken / die meer als XXII. boeken onder dit getal aannemen / berispt / als of se wijser wilden wesen dan d' Apostolen en d'oude Bisschoppen / die hoofden en Voorstanders van de Kerk zijn. Ten Sevenden / Ruffinus Aquilejensis presbyter ontrent het Jaar 380. Die in expositione symboli Apostolici, 't welk van anderen Cypriano word toegeschreven / med ons de selve boeken voor Canonijk houd. En als hy se had opgeteld / besluit hy aldus; Men moet evenwel weten, dat'er ook nog andere boeken zijn, die van de Voor-vaderen niet Canonijken, maar Ecclesiastijken zijn genoemd; als daar is het Boek der Wijsheid van Salomon, en het Boek der Wijsheid van de Sone Syrach; welk boek by de Latijnen med dit generale woord Ecclesiasticus word genoemd; waar door, niet d' Aucteur van't boek, maar den inhoud van schrijven, te kennen is gegeven. Van dien selven aard is het boekje van Tobias, en van Judith, als ook de boeken der Machabeen, enz. Welken sy al te samen wel hebben toegestaan, dat in de Kerken gelesen, maar evenwel niet, dat se wierden bygebragt, om daar uit voor 't geloov enige auctoriteit te bewijsen. Dog de verdere Schrivten hebben se Apocryphen genoemd, en niet toegelaten dat se in de Kerke gelesen wierden. Ten Agtsten / Hieronymus, een tijd-genoot van Ruffinus, in sijn gewapende Voorreden (Prologus galeatus), die in 't gemeen voor de gemene Latijnze oversettinge des Bijbels / pleeg gesteld te worden. Dese Voor-reden, seid hy / kan voor alle boeken, die wy uit'et Hebreeuz in het Latijn vertalen, dienen als een welgewapend beginsel der Schrivtuur; om te konnen weten, dat men alle de boeken, die buiten dit getal zijn, onder de Apocryphe Schrivten stellen moet. Dierhalven zijn het Boek der Wijsheid, 't welk Salomon in't gemeen word toegeschreven, en het Boek van de Soon van Jesus Syrach, en van Judith, en van Tobias, en van den Herder, niet begrepen in den Canon. Ik heb het eerste boek der Machabeen, in't Hebreeuz gevonden. Het twede is Griekz; 't welk ook selv uit de manieren van spreken kan aangewesen worden. Siet sijn voor-redenen / over het eerste Boek der Chronijken / van gelijken over Esdras / en Nehemias / als ook over de Boeken Salomons. Ten Negenden / Gregorius Nazianzenus, ontrent het Jaar 370. die in sijn versen over de wettige Boeken der H. Schrivtuur / ook het selven gevoeld. Ten Thienden / Epiphanius, die ontrent dien selven tijd geleevd heeft / houd in sijn boek de Mensuris & Ponderibus, geen andere Boeken des O. T. voor Canonijk / dan die in den Hebreeuzen Bijbel zijn. By dese allen zoude ik / indien 't nodig was / nog meer andere Aucteuren konnen voegen / ook uit de Schrijvers der volgende ewen / ja selvs uit'et getal der Paus-gesinden / die med ons over dese saak in een gevoelen geweest zijn / als Joannes Damascenus, Nicephorus Callistus, Rabanus Maurus, Nicolaus Lyranus, Hugo de S. Victore, Thomas à Vio Cardinalis Cajetanus, Benedictus Arias Montanus, enz. Maar desen / welkers getuigenissen ik heb bygebragt / zijn genoeg.

Cap. VII.

Dat'er aan de Apocryphe Boeken, om een Canonijke Auctoriteit te hebben, veel dingen ontbreken.

I. Wat'er ontbreekt in 't Boek Tobie. II. In d'Historie van Judith. III. In 't Boek van Baruch. IV. In 't Boek der Wijsheid. V. In 't Boek Ecclesiasticus. VI. In 't derde en vierde Boek Esdre. VII. In de Boeken der Machabeen. VIII. In d'Aanhangsels aan 't Boek Hester. IX. En aan 't Boek Daniels. X. d'Argumenten der Paus-gesinden, voor d'auctoriteit der Apocryphe Boeken, worden wederleid.

I. 'k Zal uit'et overwegen van elk Boek / tegen de Apocryphen enige speciale argumenten voorstellen; waar uit blijken zal / wat in yder / om een Canonijke auctoriteit te hebben / ontbreekt. Van het Boek Tobie schrijvd Hieronymus in sijn Voor-reden; dat de Hebreen, het selven uit'et Register der Godlijke Schrivten uitmonsterende, gesteld hebben onder de Hagiagrapha of Heilige, maar Apocryphe Boeken. En dit hebben se niet sonder reden gedaan/ dewijl'er verscheide dingen in gelesen worden / daar't klaar van is / dat se door den Geest Godes niet zijn voordgebragt geweest. 1. Hy schrijvd Cap. v. den Engel Raphael leugentaal toe / als hy seid / dat hy is Azarias / de Soon van Ananias / de broeder van Tobias. 2. 't Is ongerijmd 't gene hy Cap. vi. verhaald / van dien Duyvel/ die een tegenparty was van Saraas Bruidegoms. 3. De raad dien d'Engel/ in't selve Cap. voorsteld/ om den Duivel / door den rook uit de lever van een vis / te doen vlugten / smaakt na superstitie. Doet hier by 4. Dat de Chaldeze grond-text van Tobias / daar Hieronymus gewag van maakt / in dees tijd niet meer te vinden is; en dat'er tussen den Griekzen / en Latijnzen druk / die w'er van hebben / niet alleen een onderscheid / maar ook een tegenstrijdigheid is; en dat'et onseker is / welk van beiden men voor de regte moet aannemen.

II. Van het boek Judith, schrijvd de selve Hieronymus in sijn voor-reden / dat'et by de Hebreen onder de Heilige boeken word gelesen, en dat des selvs auctoriteit, geoordeeld word niet genoegsaam te wesen, om die dingen te bevestigen, daar enig geschil over vald. Hy voegd'er daarna wel by: Men leesd dat'et Synodus van Niceen dit boek onder 't getal der Heilige Schrivten gerekend heeft. Maar hy wijsd de plaats niet aan. Immers dit is seker / dat'et in haar Canons niet gevonden word. Dit beneemd ook dit boek sijn geloov-waardigheid: 1. Dat'er geen bequame tijd/ van de Historie die'er in verhaald word / kan aangewesen worden. Daar word wel Cap. v. geseid/ dat se geschied zoude wesen onder Nabuchodonosor den Koning van Assyrien / na de verwoestinge des tempels te Jerusalem / en de wederkeringe des Joodzen volks uit de Babylonize gevangenis. Maar d'Assyriers/ zijnde/ gelijk uit Daniel en andere Historie-Schrijvers blijkt / onderdanig gemaakt / onder het gebied der Persen en Meden / hebben / na dat de Joden uit de Babylonize gevangenisse zijn wedergekeerd geen Nabuchodonosor Koning der Assyriers gehad. 2. Josephus/ die't bedrijv van sijn lands-volk zeer naaukeurig heeft beschreven / maakt van dese historie/ waar van hy nogtans niet onwetende konde geweest hebben / indien se waaragtig was geweest/ ganz geen gewag: en hy zoude se ook niet willen voorbygegaan hebben / indien hy se voor zodanig gekend hadde.

III. Het Boek Baruch heeft een valz opschrivt. d' Aucteur geevd sig uit / onder den naam van Baruch / de Sone Nerie/ dien namelijk / daar wy Jer. xxxvi. van lesen / die des Propheets klerk of schrijver is geweest. Maar indien't med de saak zo gelegen waar/ zo zou hy in d' Hebreeuze taal geschreven hebben/ gelijk Jeremias: niet in de Griekze; welken na alle waarschijnlijkheid de regte Baruch niet gekonnen heeft. Maar de Griekze wijse van spreken / geevd openlijk te kennen / dat d' Aucteur van dit boek / een Griek is geweest: waar in hy ook Cap. vi, 2. tegen de gewoonte der H. Schrijvers / seven geslagten neemd voor seventig Jaren/ welken God tot de Babylonize gevangenis vast gesteld had; rekenende voor een geslagt maar tien Jaren. Voords is't een boekje dat niet ondienstig is om te lesen / en daar niets in gevonden word / dat tegen 't geloov of de goede zeden strijd; dan alleen dat'et een verzierd opschrivt heeft.

IV. Het Boek der Wijsheid, word mede / volgens het getuigenis van Hieronymus, in sijn Voorreden over de boeken Salomons/ onder den naam van Salomon uitgegeven / d' Aucteur die spreekt wel als of hy Salomon was/ seggende; Gy hebt my verkoren tot een Koning over uw' volk, en geseid dat ik een Tempel op uwen Heiligen Berg zoude bouwen enz. Cap. ix. 7, 8. Welke dingen op niemand anders / dan op Salomon passen. Maar daar zijn verscheide bewijsen daar tegen /

die te kennen geven / dat'et van Salomon niet geschreven is. 1. Om dat d' aucteur te kennen geevd/ als of d' Israëliten / toen hy dit boek schreev / gesugt hebben onder de verdrukkinge van haar vyanden. De vyanden uwes volks, seid hy / die het selven onderdrukken, zijn alle zeer onwijs, Cap. xv. 14. 't Welk niet en past op dien gelukkigen tijd van Salomon / die over alle de Koningen heerzte, van de Riviere (namelijk d' Euphrates) tot aan het land der Philistijnen, en tot aan de land-palen van Egypten. 2. Chron. ix. 26. 2. Om dat'et van de Joden / voor geen eigen affetsel van Salomon/ of Canonijk schrivt word erkend ; daar se nogtans / uit eerbiedigheid tot Salomon / het Canticum Canticorum (waar van men veel meer reden van twijfelen heeft) gaarne aannemen. 3. Om dat enigen uit de ouden / gelijk Hieronymus verhaald / seggen / dat'et een werk van Philo de Jode is. En voorwaar de welsprekende Griekze stijl / dien m'er in bespeurd / komt med de stijl van Philo over een. Dog die Philo is geen Propheet geweest; ja hy heeft/ alhoewel hy na de komste Christi geleevd heeft / de Christlijke Religie niet aangenomen. 4. Om dat men leesd / wanneer Augustinus sekere sententie uit dit boek hadde bygebragt/ dat'er de broeders tegen waren / seggende/ dat'et boek niet Canonijk was ; gelijk hy selv verhaald / libro de prædestinatione Sanctorum, Cap. xiv. Evenwel zo vermaand hy / dat'et een nuttig schrivt is, en niet om te veragten ; 't welk wy ook gaarne toestaan / daar alleen tegen zijnde / dat'et in zo groten waardije niet geagt word / als de Godlijke Schrivten.

V. Hieronymus seid wel / in sijn Voor-reden over de Boeken Salomons/ dat hy't Boek Ecclesiasticus in 't Hebreeuz heeft gesien. Maar evenwel zo erkend hy't selve niet voor Godlijk ; ja hy verwerpt'et genoegsaam uitdrukklijk/ seggende: gelijk de Kerke het Boek Judith, en Tobie, en de boeken der Machabeen, wel leesd, maar de selven onder de Canonijke Schrivten niet en teld ; laat se alzo ook dese twe boeken (namelijk der Wijsheid, Salomoni toegeschreven / en Ecclesiasticus) tot stigting van 't gemene volk lesen ; niet om d'auctoriteit van kerklijke leer-stukken te bewijsen. Jesus de sone Syrach heeft'et Hebreeuze exemplaar van sijn Groot-vader/ in't Latijn overgeset/ gelijk hy selv in de Voor-reden getuigd / alwaar hy ook versoekt / dat men't hem ten besten wil houden/ indien hy't Hebreeuz niet wel heeft uitgedrukt; 't welk med'et doen van de Godlijke Schrijvers / ganz niet overeenkomt. En al is't dat'et vele uitstekende wel-levens wetten voorschrijvd / en ook daarom waardig is om te lesen/ zo worden'er evenwel in't selve / enige blijken van Menzlijke ydelheid gevonden : als by voorbeeld / dat hy tot lov van den Propheet Samuel verhaald / dat hy gepropheteerd heeft / na dat hy al ontslapen was ; en dat hy den Koning (Saul) sijn einde heeft voorseid/ Cap. xlvi. 22. Als of de regte Samuel die dingen had voordgebragt / en niet liever een spooksel/ van een Toveresse door Duivels konst verwekt.

VI. Van het derde, en vierde Boek Esdre, is niet nodig dat wy wijdlopig handelen. Want de Paus-gesinden bekennen selv, dat se Apocrijph zijn/ sy hebben ook noit by de Hebreen in haar Canon geweest ; en worden allebeiden t'onregt Esdre toegeschreven. Het derde boek, 't welk in de Griekze Bijbels / onder de boeken Esdre d'eerste plaats heeft / is ten delen byeengeraapt/ uit de twe laatste Capittelen van het twede Boek der Chronijken/ en ten delen/ uit de historie van den regten Esdras en Nehemias : behalven dien strijd die'er is geweest / tussen die drie Jongelingen voor den Koning Darius/ welke daar is 't sterkste ding van allen / Cap. iii. en iv. Wat'er eigenlijk aan ontbreekt/ zal een yder konnen sien / die 't selve/ med de boeken daar't uit gehaald is/ gelieven zal te vergelijken. Het vierde Boek is alleen in 't Latijn. d'Aucteur eigend sig selven den naam van Esdras de Priester toe / en geevd sig uit voor een Godlijk Propheet. Maar beide is 't valz. Hy propheteerd van de toekomste Christi / als of se na vierhonderd jaren aanstaande was ; daar't evenwel genoegsaam klaarlijk blijkt / dat hy / lang na de komste Christi in den vleze / geleevd heeft / den welken hy uitdruklijk Jesum Christum den Sone Gods noemd / Cap. ii, 47. vii, 28, 29. Hy schijnd dierhalven een Christen geweest te zijn ; maar bekeerd uit 'et Jodendom / alhoewel hy 't selve niet t'enemaal afgesworen heeft. Want het is vol van Joodze fabulen / hoedanig is / 't gene hy verhaald van de twe beesten Enoch ofte Behemoth / en Leviathan/ die zo uitstekende groot waren / dat de wateren der zee die beiden niet en konden vatten/ Cap. vi, 49. enz. Hy verzierd ook zeer onbeschaamd / dat de Boeken des H. Wets waren verbrand / en dat hy / door d'openbaringe van Godes Geest / de selven / binnen den tijd van veertig dagen / wederom hersteld heeft/ nemende tot sijn behulp vijv vaardige Schrijvers/

vers/daar hy twehonderd en vier boeken aan heeft gedicteerd. Welke leugen Bellarminus geleerdlijk wederleid/ de verbo Dei lib. 11. Cap. 1.

VII. Onder de drie boeken der Machabeen, bekennen dePaus-gesinden/het derde Apocryph te wesen; maar sy willen/ dat men de twe eersten voor Canonijk zal aannemen; dog sonder enige reden. Want de Joodze kerk heeft se noit voor Godlijke schrivten aangenomen/ nog ook d'eerste Christen kerk/ gelijk wy boven gesien hebben. En voorwaar dat'et eerste boek van geen Propheet is geschreven geweest/ blijkt daar uit/ om dat d'Aucteur selv bekend/ dat'er in die tijden/ daar hy van handeld/ geen Propheten onder de Joden geweest zijn. Siet Cap. IV, 44, 45, 46. alwaar hy seid/ dat de stenen van den altaar des brand-offers, die door Judas was afgebroken, om dat se de Heidenen ontheiligd hadden, gebragt zijn in een bequame plaatse, tot dat'er een Propheet zoude komen, om te andwoorden, wat men med de selven doen zoude: 't welk hy haar selv zoude konnen geleerd hebben/ inden hy een Propheet was geweest. En Cap: IX, 27. ende daar was in Israël een zo grote verdrukkinge, als daar gene en was geweest, van den dag dat'er geen Propheet en was onder haar gesien. Dat insgelijks het twede van geen Propheet geschreven is/ blijkt daar uit/ dat d'Aucteur Cap. II. 24. selv seid/ dat hy kortlijk in een boek t'samen gesteld heeft, de vijv boeken van enen Jason van Cyrenen; die geen man is geweest van enigen naam/nog door enig Godlijk getuigenis voorgedragen/ waar uit blijkt dat hy een Propheet geweest is. Van gelijken/ dat hy aan't einde van't boek/ de lesers versoekt/ dat s'et hem ten besten willen houden, indien hy dit werk niet heel wel, en gelijk een historie vereizt, heeft uitgevoerd: 't welk med'et doen van een Schrijver/ die door den H. Geest gedreven word/ niet overeenkomt. Hieronymus meend in sijn Catalogus scriptorum Ecclesiasticorum; dat se van Josephus de Joodze Historie-schrijver zijn t'samen gesteld. Daarenboven worden'er ook in beide die boeken/ verscheide dingen gevonden/ die valz zijn/ en med den stijl van den H. Geest ganz niet accorderen. Voedanig voor eerst is/ 't geen'er van Alexander de Grote word verhaald/ dat hy, wanneer hy merkte dat hy nu haast zoude sterven, sijn dienaars en edelen, die van der jeugd aan med hem opgevoed waren, tot hem heeft geroepen, en onder haar, als hy nog leevde, sijn Koningrijk gedeeld, in't I. boek, Cap. I. 7. 't Welk strijdig is med'et getuigenis van alle Historie-schrijvers/ zo Latijnze als Griekze. Ten tweden, 't geen van de Romeinen word geschreven; dat sy 't aan een man vertrouwden, om over haar te regeren voor een jaar, en te heerzen over alle haar land, en dat se allen desen enen gehoorsaam waren, I. Boek. Cap. VIII. 16. Niettegenstaande dat'et een yder bekend is/ dat'er in die tijden/ te Romen alle jaar twe Consuls of Burgemeesteren wierden gekozen/ om de saken van 't Gemene-best te besturen. Ten derden, daar worden van 't overlijden van den Koning Antiochus Epiphanes, verscheide dingen verhaald/ die tegen elk anderen strijden/ Want in 't I. boek. Cap. VI, 4, 8. en 16. word geseid/ dat hy na Babylon wederkerende, van droevheid in een krankheid is gevallen, en dat hy aldaar gestorven is. Dog in't II. Boek. Cap. I. 16. word verhaald/ dat hy in den tempel van Nanea, med stenen dood is geworpen, en dat sijn leden van elk anderen zijn gescheurd, en het hoofd afgehouwen is. En in't selve boek, Cap. IX. 28. word'er voordsgeseid/ dat hy in een vreemd land in het gebergte, door een zeer ellendige dood het leven heeft afgeleid. Ten vierden, daar word in 't I. boek, Cap. IX. 3, en 18. verhaald/ dat Judas in't honderd en tweenvijvtigste jaar (namelijk van de regeringe der Grieken/gelijk uit'et Cap. I. II. van dit boek blijkt) in den strijd verslagen is. En in 't II. boek. Cap. I, 10. word hy geseid/ in het jaar honderd en agt en tagtig, dat is ses en dertig jaar na sijn dood, een Briev geschreven te hebben. Ten vijvden, daar word in't II. boek Cap. II, 4, 5, 6, 7. 8. verhaald/ dat Jeremias den tabernakel, en d'arke, ende den reuk-altaar in een spelunke heeft verborgen; en dat hy heeft geseid, dat die plaatse zoude onbekend zijn, tot dat God de menigte des volks wederom zoude t'samenvergaderen, en dat de Here alsdan dese dingen zoude tonen. Maar men heeft/ volgens 't getuigenis der Joden/ na de wederkeringe uit de Babylonize gevangenis/ niet weten te seggen/ waar die dingen waren. Op dat ik nu niet en segge/ dat Jeremias dese dingen niet heeft konnen verbergen/ voor 't innemen van Jerusalem/ toen hy in de gevangenis bewaard wierd/ Jerm. XXXVII. en XXXVIII. Nog ook na 't innemen; om dat d'Assyriers alle die dingen toen in haar geweld hadden/ en men kan niet geloven/ dat se haar zo een vetten beuit zouden hebben laten uit de handen wringen. Ten sesden, in't selve II. boek, Cap.

xiv, 37. enz. Word enen Rhazis geprezen / dat hy sijn selven had omgebragt / willende liever (seid dese schrijver vers. 42.) kloekmoedelijk sterven, als in de handen van dese schelmen vervallen, en smaadheid lijden, die sijn eerlijk geslagte onbetamelijk was. Ten sevenden en ten laatsten / word in't 11. boek. Cap. xii, 39. enz. de daad van Judas Machabeus geprezen / dat hy voor d'afgodendienaars, die in haar sonden gesneuveld waren, offerhande heeft gedaan; daar'er nogtans voor zodanige sonden / voornamelijk na de dood / volgens de wet geen versoeninge is. En nadat d'aucteur vers. 40. geseid hadde / dat die daad, om welken het bekend was dat die soldaten waren omgekomen, door de wet verboden was, namelijk Deut. vii, 25, 26. zo voegd hy'er als sijn selven vergetende / een weinig daarna vers. 45. by / dat se in Godsaligheid ontslapen waren. Dog alwaar't dat dit boek voor geloof-waardig konde aangenomen worden / zo heeft evenwel het besluit / 'twelk de Paus-gesinden uit dese plaats willen trekken / om te bewijsen dat'et wel is / dat'er gebeden / en offerhanden voor de doden worden gedaan / om haar uit de smerten van't vagevuur te verlossen / ganz geen gevolg. Want d'aucteur seid / vers. 43, en 44. Dat Judas med'et versorgen van die offerhande, religieuslijk gedagt heeft op de opstandinge, dat'et anders, indien hy niet hadde verwagt, dat de genen die gevallen waren wederom zouden opstaan, te vergeevs en dwaas zoude geweest zijn voor de doden te bidden. Maar wanneer de Paus-gesinden voor de doden bidden / en offerhanden doen / zo denken se niet om haar opstandinge (welke se geloven / dat beiden de Vromen en Godlosen gemeen is; daar de Joden menen dat d'onvromen / en welkers sonden niet en zijn versoend geweest / voor ewig zullen dood blijven) maar om haar uit'et vagevuur te verlossen. Zo doen se dan / volgens het seggen van desen schrijver / een vergeevs en dwaas werk. Waar uit blijkt dat die plaats / daar se zo zeer van roemen / meer tegen als voor haar doet: en dat wy geen reden hebben / als men med haar in dispuit is / om d'autoriteit van die boeken zeer te willen ontgaan.

VIII. In d'Aanhangsels aan Hester, die men in 't Hebreeus niet en vind / worden niet alleen de selve dingen ten overvloed wederom verhaald; maar daar komen ook verscheide dingen in voor / die med'et regte boek Hester strijdig zijn. Hoedanig is, 1. Dat de regte historie seid / dat Mardocheus / om het ontdekken des verraads der twe Camerlingen / tegen den Koning Assuerus / geen vereringe heeft ontfangen / Cap. vi, 13. Dog d'aanhangsels seggen / dat hem daar over geschenken gegeven zijn / Cap. xii. 5. 2. De regte historie seid / dat Assuerus / als de Koninginne Hester tot hem quam / haar vrindelijk heeft aangesien / Cap. v, 2. En d'aanhangsels seggen / dat hy door sijn vlammende ogen / de gramschap van sijn gemoed heeft te kennen gegeven / alzo dat Hester van vrese in onmagt gevallen is / Cap. xv, 9, 10. 3. De regte historie seid / dat Haman een Agagiter geweest is / (dat is uit de stamme Agag des Konings der Amalekiten) Cap. viii, 13. Dog de aanhangsels seggen / dat hy een Macedonier geweest is / Cap, vi. 10. en dat hy het rijk der Persen / tot de Macedoniers heeft willen overbrengen / vers. 14. 't Welk belachlijk is; dewijl de Macedoniers in dien tijd / ten opsigte van dat magtige rijk / van geen vermogen waren. Dit alles overwegende / is Nicolaus Lyranus bewogen geworden / geen commentarien of uitleggingen over dese aanhangsels te schrijven / gelijk hy over de regte historie gedaan hadde: om dat se (seid hy aan't einde van sijn werk) in't Hebreeus niet en zijn, nog van de Canonijke Schrivten; maar sy schijnen veel eer van Iosephus, en andere schrijvers verzierd te zijn, en daarna in de gemene oversettinge ingelazt.

IX. Van de Aanhangsels aan Daniel schrijvd Hieronymus, in sijn voor-reden over desen Propheet / aldus: by de Hebreen heeft hy (Daniel) d' Historie van Susanna niet, nog den Lov-sang der drie jongelingen, nog de fabulen van Bel, en den Draak; die wy'er, dewijl se de ganze wereld door verstroid zijn, med een nevensgaande sorgvuldige aanmerkinge tot waarschouwinge, hebben bygevoegd; op dat wy by d'onkundigen niet en zouden schijnen, een groot gedeelte van dat boek aftergelaten te hebben. Daarna verhaald hy uit seker Joodz schrijver / dat die Griekze verlettering, die't vers 54, 55. tussen de woorden (gr. schinos, en schizein) Mastik-boom. en middendoorklieven, en vers 58, en 59. tussen (gr. prinos en prizein) Eiken-boom, en middendoorhouwen, gespeurd word / klaar aanwijsd / dat d' Historie van Susanna, dan d' een of d' andere Griekze schrijver is verzierd geweest. Want 't is seker dat Daniel / die Hebreeus of Chaldeez sprak / zulke woorden niet heeft konnen gebruiken. Van gelijken zo schijnd 'et ook niet waar te zijn / dat Daniel / daar

hy

hy nog een jongeling was / en geen publijke bedieninge hadde / het oordeel van de Oudsten zo ganz en al heeft te niet gemaakt / daar se tot Regters des volks waren gesteld / en med magt voorsien / om haar vonnissen te doen uitvoeren. En 't geen / in d'Historie van Bel en den Draak, van Habacuc verhaald word / dat hem een Engel binnen een korten tijd by sijn hoofd-hair uit Judea na Babylon overgevoerd heeft / en dat om Daniel het middageten te brengen / dat gelijkt meer na een fabel / als een waaragtige historie / dewijl 'er nergens iet diergelijks in d'H. Schriften gelesen word / gelijk Hieronymus in die selve plaats seid / alhoewel uit een ander persoon / maar evenwel zodanig / dat hy 't selve niet donkerlijk voor goed keurd. Op het Gesang der drie jongelingen in den vurigen oven te Babylon / hebben wy niet anders te seggen / als dat 'et niet en is geschreven geweest / door een bysondere ingevinge des H. Geests / en aan de Kerke / tot een regel-maat van geloov en leven / overgeleverd: andersins komt 'et / wat den inhoud aangaat / med de Canonijke schriften niet qualijk over een. 't Welk ook van 't Gebed van den Koning Manasse kan geseid worden.

X. Dierhalven zo besluit ik / dat die boeken niet waardig zijn / dat se med de Canonijke boeken / van gelijke auctoriteit gehouden worden / en dat wy se med regt onder het getal der Apocryphen rekenen. De Paus-gesinden brengen hier wel te borde d'Apostolize Canons, het III. Concilium Carthaginense, in 't Jaar 397. 't Concilium Florentinum, in 't Jaar 1438. en het Concilium van Trente, in de voorgaande eew' gehouden. Maar dit alles is / ten opsigte van alle die redenen / die wy voor ons gevoelen hebben bygebragt / van zeer weinig kragt: Want 1. wat aangaat d'Apostolize Canons, in 't gemeen alzo genoemd / 't is nu al over vele jaren / onder de geleerden bekend geweest / dat se t'onregt die heilige mannen worden toegeschreven. Daarenboven / zo en konnen se haar selven med d'auctoriteit van die Canons niet behelpen / of sy moeten ook van gelijken onder de Canonijken rekenen / het derde boek der Machabeen, de twe brieven van Clemens, en d'agt boeken der Constitutiones of Instellingen: en integendeel daar uitmonsteren / het boek Tobias, Iudith, en der Wijsheid. Doet hier by / dat 'er in d'Apostolize Instellingen / als ook in die Canons / welken Clemens Romanus worden toegeschreven / in het II. boek Cap. 57. of 61. een Register der H. Boeken te vinden is / waar in nog van 't boek der Wijsheid, nog van d'Ecclesiasticus, nog van Tobias, nog van Iudith, nog der Machabeen, enig gewag gemaakt word. 2. Het Concilium Carthaginense is alleen provinciaal geweest / en kan het Concilium Laodicenum, 't welk 33. jaren te voren gehouden is / niet hinderen; ja het schijnd nog in veel later tijd gehouden te zijn; dewijl 't aan 't einde van de 47. Canon / alwaar het getal der H. boeken verhaald word / gewag maakt van Bonifacius, die in 't Jaar 419. Roomz Bisschop geworden is. Op dat ik nu niet en segge / dat de Paus-gesinden / de 26. Canon van dat Concilium verwerpen / waar in verboden word / dat men den voorsittenden Bisschop / geen Oversten der priesteren / of Opper-priester mag noemen. 3. Het Concilium Florentinum, en van Trente, zijn al te onlangs gehouden / om tegen zulken eenparigen overeenstemminge der ouden te konnen gesteld worden / en sy hebben niet sonder openbare conscientie-dwang vast gesteld / dat men die boeken onder 't getal der Canonijken moet rekenen. 't Welk ik evenwel daarom niet en segge / als of ik meende dat se ons tegen zijn. Want ik ben versekerd / dat 'er niets uit voordgebragt kan worden / 't welk in 't ondersoeken van de dingen / die tussen ons / en de Paus-gesinden / in geschil zijn / zo 't wel verstaan word / iets tot haren voordeel / of tot onsen nadeel is.

Cap. VIII.

Van de boeken des N. Testaments, daar men aan getwijfeld heeft.

I. *Aan welke boeken getwijfeld is geweest.* II. *Dat 'er geen redenen van twijfelen zyn.* III. *Van den Briev Iacobi.* IV. *Van den Briev tot de Hebreen.* V. *Van de Apocalypsis.* VI. *Van enige andere boeken, als ook van enige delen der selver.*

I. Onder de boeken des N. Testaments / dien wy in desen tijd gebruiken / worden 'er geen voor Apocryph gehouden. Daar is wel eertijds aan enigen getwijfeld / of se ook van die Apostolen / dien se in 't gemeen wierden toegeeigend / waren geschreven geweest; namelijk aan den Briev Iacobi; aan den tweden Briev Petri; aan den tweden, en derden Briev Ioannis; aan den Briev Iudæ; aan den Briev tot de Hebreen; aan de Apocalypsis: gelijk Eusebius getuigd / Histor. Eccles. lib. III. Cap. 3, en Cap. 25. en lib. VI. Cap. 13. Maar niet lang daarna / als 'er wat naaukeuriger na die Aucteuren onderstaan / en bevonden was / dat se

van

van d'Apostolen waren geschreven / ofte ten minsten voor goed gekeurd / is die twijfelinge van selvs verdwenen ; alzo dat'er nu weinig Christenen zijn / die de selven niet voor Canonijk willen aannemen. De redenen / waarom dese boeken verdagt wierden gehouden / zijn geweest ; ten delen / om dat se wat later onder de Christenen bekend zijn geworden als de anderen / namelijk nadat d'Apostolize boeken al by elk anderen waren gevoegd/en dat'er in 't gemeen wierd gemeend / dat'er geen andere boeken / als die nu onder dat getal waren / voor opregte Apostolize schriften / mosten gehouden worden: ten delen/om dat se haar lieten voorstaan/ dat'er enige dingen in de selven gevonden wierden/ die med de boeken / die sonder enige twijfelinge voor Canonijken wierden gehouden / strijdig waren: als by voorbeeld/'t geen wy lesen in den Briev Iacobi, Cap. II. dat de menz uit de werken geregtvaardigd word, en niet alleen uit'et gelove: dat'er in den Briev tot de Hebreen Cap. VI, en X. die genen/die na't ontfangen van den doop/in enige sware sonden vervallen / alle hoop van vergevinge schijnd afgesneden te worden. En dat d'Apocalypsis Cap. XX. d'opinie der Chiliasten / van het Rijke Christi op der aarden / begunstigd. By dese Ouden/ voegen ook haar d'hedendaagze Lutherzen/en stellen de voorgemelde boeken onder d'Apocryphen, of houden se alleen voor een twede soort van Canonijken (Deutero-Canonici) of die van wat minder auctoriteit zijn als de anderen : 't welk se wel voornamelijk schijnen te doen om den Briev Iacobi, welkers gevoelen van de regtvaardigmakinge / zo se menen/ tegen de lere Pauli strijdig is. Andersins spreken se vry loflijk/ van den Briev tot de Hebreen , ende d'Apocalypsis. En wat den tweden briev Petri, ende den tweden en derden briev Iohannis, als ook den briev Iudæ belangd/ daar in weten se naaulijks iets te berispen.

II. Maar die tegenwerpingen en zijn van zo groten gewigt niet / dat wy daarom d'auctoriteit van zulke voortreflijke boeken / niet moeten aannemen: Want 1. al is'et / dat wy juist zo geheel seker niet en zijn van enige schrijvers ; gelijk of de de Briev tot de Hebreen van Paulus is / dan van Barnabas / of van Clemens ; En of de twede en derde briev / die den naam van Joannes voeren / van d'Apostel Joannes zijn / of van een anderen Joannes/ med den naam van Ouderling bekend / gelijk 't sommigen eertijds wel voor't naaste heeft toegescheenen : zo moet 'et ons evenwel med regt genoeg zijn / dat vele ouden / die dat naaukeurig hebben ondersogt / getuigen / dat die gemelde boeken / van Godlijke en Apostolize mannen geschreven zijn geweest. 2. Men kan ook zeer gemaklijk/ in al 't gene daar se geseid worden / met de boeken die ongetwijfeld voor Canonijk worden gehouden/ te strijden / de swarigheid wegnemen / indien men maar alhier die selve billijkheid plaats geevd / die d' uitleggers / in 't overeenbrengen van andere plaatsen der H. Schriftuur / die tegen elk anderen schijnen te strijden / gewoon zijn te gebruiken.

III. Want dat desen menen dat Jacobus van Paulus verschild / die Rom III. en Gal. II. leerd/ dat de Menz door het geloov / sonder de werken der wet / geregtvaardigd word / dat is ontstaan uit een verkeerde verklaringe/dien se over de meninge Pauli maken / als of hy in de regtvaardigmakinge des Menzen voor God / ganz alle werken uitsloot / daar hy maar alleen spreekt van de werken der Wet / voor zo veel se van de Evangelize werken / en die uit den gelove voordkomen / verschillen / dat is / van de Ceremonien der Mosaïze wet/ hoedanig de Besnijdenis was/ welkers noodsaaklijkheid die genen voornamelijk drongen / die uit'et Pharizeesdom / tot de Christlijke Religie waren overgegaan/gelijk Act. XV. te sien is. Want hy disputeerd tegen haar in dier voegen / dat'et openlijk blijkt / dat hy nergens minder om gedagt heeft / als om de gehoorsaamheid der geboden Christi / van de regtvaardigmakinge uit te sluiten; seggende dat in Christo Iesu, nog besnijdenisse enige kragt heeft, nog voorhuid ; maar het gelove door de lievde werkende, de niewe creatuur, en d'onderhoudinge der geboden Godes. Gal. V, 6. en VI, 15. I Cor. VII, 11. van gelijken / Dat de hoorders der wet niet regtvaardig zijn voor God, maar dat de doenders der wet zullen geregtvaardigd worden Rom: II, 13. en diergelijke wijsen van spreken meer / die al t'samen med de meninge van Jacobus zeer net overeenkomen.

IV. En wat aangaat die gemelde capittelen uit den Briev tot de Hebreen / daar in en word niet gesproken van allerlei Christenen die swaarlijk sondigen ; maar alleen van de Apostaten / die van de Christlijke Religie / van welkers waarheid sy in haar gemoed overtuigd zijn/afvallen. Daar word ook in die plaatsen niet geseid / dat'er ganz geen hoop van vergevinge voor haar is : maar alleen dat'er in 't niewe verbond/ 't welk sy door haar Afval den schop gegeven hebben / zodanig een hoop/

volgens den ordinaren trant / niet is uitgedrukt; waar uit niet en volgd / dat de zulken niet konnen bekeerd en behouden worden door een extraordinare genade Godes.

V. Eindelijk zo doet ook de plaats uit Apocalypsis Cap. xx. ganz niet voor die grove opinie / welke in't gemeen de Chiliasten word toegeschreven / dat Christus en sijne gelovigen / duisend jaren lang / in allerlei lekkernijen en vleeslijke vermaaklijkheden / op aarden zullen regeren. Zo dat zulk een uitstekende prophetie / waar uit zo veel heilzame leringen te halen zijn / onder dat pretext / niet en moet verworpen worden.

VI. Indien iemand evenwel door drang van sijn gemoed bewogen zijnde / dese boeken niet en dorst in gelijke waarde stellen med de anderen / aan welken men noit heeft getwijfeld / dien wil ik daarom niet verdoemen; my versekerd houdende / dat die opinie ganz geen schade toebrengen zal / aan de noodsakelijke geloofs-artikelen / die overvloedig in de andere boeken des N. Testaments / daar geen verschil over is / geleerd worden. 't Welk ook kan gepast worden / op die boeken / en versen / welken in enige exemplaren niet worden gevonden / als de 12. laatste versen van't xvi. Cap. van Marcus, beginnende med vers 9. tot aan 't einde: en de 12. eerste versen van't viii. Cap. Joannis, en meer anderen. 't Selve moet men ook seggen van het boek van Hermas, 't welk Pastor genoemd word / en eertijds onder de H. Boeken des N. Verbonds gerekend wierd / waar van Eusebius, Hist. Eccles. lib. iii. cap. 3. seid / dat'et selve, alhoewel 't van anderen in geschil wierd getrokken, en om dies wille onder de schriften de welken med gemene toestemminge waren aangenomen, niet behoorde geteld te worden, evenwel van enigen zeer noodsakelijk is geoordeeld geweest, en in't openbaar in de Kerken gelesen. En voorwaar 't is een zeer oud boekje / al van de tijden der Apostolen geschreven / en daar is niets in dat med hunne leer strijdig is. Alzo ook de Briev van Clemens aan de Corinthers, waar van de selve Eusebius lib. iii. Cap. 16, of 12, of 14. schrijvd: Wy weten voorwaar, dat dese wel eer, als ook by onsen tijd, in verscheide Kerken in't openbaar gelesen, en gebruikt is geweest. Van het Evangelium volgens d'Hebreen is 't niet nodig dat wy hier iets byvoegen / dewijl 't in desen tijd niet meer in wesen is. 't Was eertijds by d'Hebreen / die de lere Christi hadden aangenomen / in zeer grote agtinge. Siet Euseb. lib. iii. Cap. 25, of 19, of 22.

Cap. IX.

Van de Authentijke, of Grond-text der H. Schriftuur, en d'auctoriteit der oude oversettingen.

I. Dat d'auctoriteit der H Boeken alleen gelegen is in de Grond-talen. II. Van d'auctoriteit der LXX. Griekze Oversetters, en der gemene Latijnze oversettinge. III. Dat nog d'Hebreeuze text van de Ioden. IV. Nog de Griekze van de Ketters heeft konnen vervalzt worden. V. Dat er evenwel enige fauten in 't Hebreeuz hebben konnen insluipen.

I. Gelijk dan alleen de Canonijke boeken Godlijke auctoriteit hebben / zo is ook dese auctoriteit voornamelijk gelegen in de Grond-talen / waar in se eertijds van de Propheten / en Apostolen zijn beschreven geweest / namelijk in d' Hebreeuze wat het O. en in de Griekze wat het N. Testament aangaat: tot welken men dierhalven altijd sijn toevlugt moet nemen / als d'oversetters in hare vertalinge med elk anderen niet overeenkomen / of wanneer'er enige swarigheid voorkomt / die men niet ligt uit de vertalingen kan oplossen. En dewijl de wateren die men uit de fonteinen selvs drinkt / allersoetst smaken / zo moeten alle die genen / die begerig zijn de Schriftuur wel te verstaan / daar op toeleggen / dat se de selve in de grond-talen lesen: Want de woorden der oversetters / en moeten niet gehouden worden voor woorden des H. Geests / 't en zy die vertalingen van Godlijke Mannen gedaan / of geapprobeerd zijn geweest. Maar wanneer zulks gebeurd / dan moeten se van ons med gelijke eerbiedigheid benessens den Grond-text aangenomen worden. 't Welk ik om het Evangelium van Matthæus segge / waar van d'ouden / als Irenæus, Origenes, Eusebius, Hieronymus, en anderen getuigen / dat'et selve in't Hebreeuz is geschreven geweest; en waar van wy in onsen tijd / maar alleen de Griekze oversettinge hebben / welkers auctoriteit niemand verwerpen mag; dewijl se terstond na 't Evangelium begon gepredikt te worden / van een Apostolijz man geschied is / en in de Kerken / die de Griekze spraak gebruikten / aangenomen. Van gelijken om den Briev tot de Hebreen, welken sy seggen / dat van Paulus in't Hebreeuz is geschreven geweest / en van Lucas in't Griekz / zo als wy hem nu hebben / overgeset / gelijk Eusebius uit Clemens Alexandrinus verhaald / Histor: lib. vi. Cap. 13, of 11.

II. Maar alhier word van enige Paus-gesin-

den tegengeworpen (want allen en zijn se in dat gevoelen niet) dat de autographa, af eigen-handschrivten der Propheten en Apostolen/ al over langen tijd niet meer te vinden waren/ en dat wy'er maar alleen apographa, of afschrivten van hebben/ die men niet veilig kan geloven/ om dat de Joden/ uit haat van de C. Religie/ den Hebreeuzen text des O. T. hebben vervalzt; en verscheide ketters/ die in Griekenland geweest zijn/ den Griekzen des N. T. Dat dierhalven/ in't O. T. de Griekze vertalinge der LXX. Oversetters/ en zo in't O. als N. T. de gemene Latijnze Oversettinge/ die gemaakt zijn eer de grond-texten vervalzt wierden/ boven de selven te agten zijn. Waar op ik voor eerst in 't generaal andwoord/ dat'et maar enkele suspicien zijn/ die door niet ene geloov-waardige getuigen bewesen worden/ en ganz niet waarschijnlijk zijn; zo dat se med regt konnen veragt worden. Doet hier by/ dat de Griekze vertalinge der LXX. Oversetters/ en de gemene Latijnze/ in veel saken van groot gewigt med elk anderen verschillen; zo dat'et noodsakelijk is dat een van beiden niet goed moet wesen; nog dat se sonder openbare contradictie/ beiden te gelijk als getrouw en onvervalzt konnen gerecommandeerd worden.

III. Daarenboven seg ik ook in't speciaal/ van den Hebreeuzen text des O. Testaments/ dat se willen dat de selve van de Joden vervalzt is geweest/ of voor de komste Christi/ of daarna: dog dat geen van beiden med enigen schijn kan geseid worden. Voorwaar niet voor dien tijd: Want indien se zulks bestaan hadden te doen/ Christus en d'Apostolen zouden noit zulks med stilswijgen voorbygegaan hebben/ die haar van andere sonden/ die veel kleinder waren als dese kerk-roov zoude geweest zijn/ wel scherplijk hebben bestraft: Daarentegen zo getuigen de oude Christenen van haar/ dat se zo getrou en naarstig geweest zijn in 't bewaren van de H. Boeken/ voornamelijk na de wederkeringe uit de Babylonize gevangenis/ en van dien tijd dat Antiochus Epiphanes de selven heeft getragt te vernielen/ als iemand ter wereld zoude konnen wesen. Daar is ook geen reden geweest waarom dat sy se zouden willen vervalzen/ om dat se niet en wisten wat de Christus leren of doen moste; en of dat tegen haar begeerlijkheden/ of eens-opgenomene opinien zoude strijdig wesen. Men kan ook niet seggen/ dat d'Hebreen na de komste Christi/ den Hebreeuzen text des O. Testaments vervalzt hebben; want al hadden s'et med voordagt daar op aangeleid/ sy zouden't evenwel niet hebben konnen uitvoeren. 1. Om dat'er van't selve veel exemplaren in handen van die genen waren/ die de C. Religie hadden aangenomen/ die niet geleden zouden hebben/ dat de selven vervalzt wierden. 2. Om dat se een weinig tijds daarna door de gehele wereld verstroid geweest zijn: en 't was ook onmogelijk in zulk een schelmstuk te konnen overeenstemmen/ of 't selve uit te voeren. Want wie kan geloven/ dat se alt'samen zo Godloos geweest zijn/ dat se uit een haat tegen de Christenen/ dat boek zouden willen vervalzen/ waar uit sy meenden het ewige leven te hebben? Joh. v, 39. 3. Indien se om die reden/ d'H. Schrivten hadden willen vervalzen/ zo zouden s'et in die plaatsen gedaan hebben/ die de Christenen tegen haar inbragten: maar die zijn in haar geheel gebleven/ en worden niet anders in de Hebreeuze exemplaren/ als in de Griekze en Latijnze Oversettingen/ die'r uit gemaakt zijn/ gelesen; zo dat men/ indien d'Hebreeuze text vervalzt is/ van gelijken moet bekennen/ dat de vertalinge der LXX. oversetters/ en de gemene Latijnze vervalzt zijn.

IV. En wat den Griekzen text des N. T. aangaat/ daar van zijn/ zo dra als se uit quam/ al terstond zeer veel exemplaren uitgeschreven/ welken al t'samen in de handen van de Ketters niet hebben konnen vervallen/ om van haar vervalzt te worden: En die zulks zoude dorven staande houden/ zou een slegt gevoelen hebben van de Godvrugtigen en regtsinnigen/ die in dien tijd geleevd hebben; als of se zo onagtsaam waren geweest in 't bewaren van de H. Boeken/ dat se sonder haar weten/ of sonder dat s'er agt op gaven/ zo zeer van de Ketters hebben konnen vervalzt worden/ dat wy niet een boek hebben/ 't welk ongeschonden gebleven is: en indien se de Griekze boeken zo hebben konnen mishandelen/ wie kan dan geloven/ dat de Latijnze daar van vry zijn gebleven? De Latijnze Kerk heeft quansuis desen schat getroulijk bewaard. Die't geloven wil die kan/ ik geloov't niet.

V. 'k Wil evenwel niet ontkennen/ dat de LXX. Oversetters/ en d'Aucteur van de Gemene Latijnze oversettinge/ zodanige exemplaren gehad hebben/ die in enige plaatsen correcter geweest zijn als wy nu gebruiken; alzo dat d'Hebreeuze/ en Griekze text/ indien de trant van reden/ en andere omstandigheden/ zulks t'enemaal vereizen/

uit

uit haar oversettingen somtijds konnen verbeterd worden. Want het blijkt dat se in haar boeken / op verscheide plaatsen anders gelesen hebben / als wy nu in d'onsen vinden: en dat alle die verscheide lesingen / minder t'agten zijn als d'hedendaagze / schijnd my onbewijslijk; dewijl de oude boeken / als zijnde zo lang niet geschreven geweest / in 't gemeen correcter plegen te zijn / als die lang daarna uitkomen. En ik denk ook niet gelijk sommigen / dat d'Hebreeuze boeken des O. Testaments zo ongeschonden gebleven zijn / dat'er / gelijk in alle andere boeken in't gemeen geschied / med'er tijd door d'onwetenheid / of onagtsaamheid van de uitschrijvers / geen fauten zijn ingeslopen: Voornamelijk dewijl het seker is / dat'et in de Griekze boeken des N. Testaments is gebeurd / waar in een groot getal van verscheide lesingen word gevonden / onder welken in elke plaats maar alleen ene de regte kan zijn. Want daar uit zoude volgen / dat God zo groten sorg niet zoude gedragen hebben voor den Grondtext van 't N. T. als hy heeft gedragen voor 't Oude; 't welk strekken zoude tot een schandvlek voor de Christlijke Religie / en aan d'ongelovige Joden en zeer voordelige stoffe verschaffen / om over de selve te triumpheren.

Cap. X.

Van de noodsakelijke, en niet noodsakelijke Geloovs-artikulen.

I. *De staat van 't geschil aangaande de volmaaktheid der H. Schrivtuur.* II. *Enige dwalingen ontrent de selve worden aangewesen.* III. *Welke dingen voor geen noodsakelijke Leer-stukken te houden zyn.* IV. *Dat die noodsakelijk zyn, welken de Schrivtuur med uitgedrukte woorden seid noodsakelijk te wesen.* V. *Of die door een noodsakelijk gevolg worden bewesen zodanig te zyn.* VI. *Word aangewesen 't gewigt en d'aangelegenheid van verscheide Leerstukken der C. Religie, die aan dese regulen getoetzt worden.* VII. *Dat die genen die in de fundamentele Leerstukken overeenkomen in de niet noodsakelijke verdraagsaamheid moeten oeffenen.*

I. Dewijl wy nu de Godlijke auctoriteit der H. Schrivtuur hebben vast gesteld / en med een aangewesen / welke boeken en exemplaren men daar voor houden moet / zo volgd dat wy van des selvs Volmaaktheid handelen. Med welke eertitul wy te kennen geven / dat d'H. Schrivtuur / alle die dingen / die men tot verkrijginge van d'ewige saligheid van God en sijnen dienst moet geloven, hopen, en doen, volkomenlijk aanwijsd. Dog dewijl dese volmaaktheid twe dingen begrijpt; eens deels / dat'er niets van die dingen / die daar onder behoren word nagelaten; en ten anderen / dat se op zodanig een wijse voorgesteld worden / dat se zeer ligt van een yder dien'er aangelegen is / konnen verstaan worden; Waar van het eerste in't gemeen de Genoegsaamheid, en't laatste de Klaarheid genoemd word: zo zullen wy elk bysonder tonen / dat beide dese dingen in d'H. Schrivtuur plaats hebben. Maar eer ik hier toe kome / zo heb ik'et de pijne waardig geagt / in't generaal iets voor af te seggen van de noodsakelijke geloovs-artikulen der Religie; dewijl sonder dat men daar van kennisse heeft / de volmaaktheid der Schrivtuur nog verstaan / nog bewesen kan worden. Dierhalven dan al is't dat de ganze H. Schrivtuur / en alle des selvs delen / nuttig zijn tot onse onderwijsinge / alzo dat'et sonder sig selven swaarlijk te besondigen / ganz ongeoorlovd is / selvs het alderminste deeltie / dat men weet Godlijk te wesen / te veragten / of klein te agten; zo zijn evenwel niet alle dingen / die in'd H. Schrivtuur gevonden worden / noodsakelijk op verbeurte van saligheid te weten; maar enigen moet men maar alleen onder de nuttigen stellen / aan welken onse saligheid niet precijs gebonden is: en dierhalven konnen se / sonder de selve te verliesen / van ons wel niet geweten worden. Hoedanig / by voorbeeld / in desen tijd zijn / de ceremonien van de Mosaize Wet / en vele historien tot'et Israëlitize volk behorende. En dat blijkt daar uit / dat andersins niemand / al waar't dat hy Godvrugtig was / en de geboden Christi gehoorsaamde / d'ewige verdoemenisse ontvlieden zoude / 't en zy dat hy alle die dingen zeer naaukeurig / en als op sijn duim wiste. Wederom onder de nuttige dingen / die in d' H. Schrivtuur gevonden worden / hebben enigen meerder / enigen minder nuttigheid. Die hebben meerder nuttigheid / die med de noodsakelijken meerder gemeenschap en overeenkomst hebben: dog die minder / die zo groten gemeenschap en overeenkomst niet en hebben. Alzo kan men niet twijfelen / of de voorbeelden der deugden / die in de boeken des O. en N. Testaments gevonden worden / doen veel meer tot de Godvrugtigheid / als dat men kennisse heeft van de geslagt-rekeningen der Patriarchen / of op wat wijse den Tabernakul van Moses / en den Tempel van Salomon is gebouwd geweest.

II. Waar uit men kan sien / dat die genen grovlijk dwalen / die zo haast als se menen / dat se uit de Schrivtuur getoond hebben iets waaragtig te wesen /

sen/ 't selve terstond onder't getal der noodsakelijke dingen stellen; daar 't nogtans kan zijn / dat et ons selvs niet zeer nuttig is; als by voorbeeld / 't geen Paulus van sijn reis-mantel en de pergamenten schrijvd / 2. Tim. IV, 13. en ook die groetenissen aan sijn vrinden/ die ons zeer dikwijls in sijn brieven voorkomen. En zodanige dingen zijn'er velen / dewelken/ al is't dat se aan de geloovs-artikulen vast zijn/ evenwel tot'et wesen van de selven niet en behoren; en dierhalven sonder grote hindernisse konnen niet geweten/ of ook in twijfel getrokken worden : hoedanigen zijn verscheide curieuse questien van God en sijn eigenschappen/ van de twe naturen in Christo / en op wat wijse de selven verenigd zijn. Men kan niet seggen / dat'er in de C. Religie / zo als se van d'Apostolen na't ontfangen van den H. Geest is verkondigd / op d'een tijd meer dingen noodsakelijk zijn te geloven / als op d'anderen / nu als oit / na dat iets in een Concilium gedefinieerd is / als te voren. Want de Menzlijke auctoriteit en strekt zo veer niet / dat se in enigen dele/ 't getal der nodige geloovs-artikulen kan vermeerderen. De Concilien konnen wel enige regulen maken aangaande d'orde / en't bestier der Kerke / maar niet die de geloovs-artikulen raken. 't Is ook niet nodig dat de Predikanten / en Dienaars des Evangeliums/ meer artikulen geloven / als andere ledematen der Kerke. Sy moeten beiden den selven weg wandelen / om tot den hemel te komen / desen geen korter / d'anderen geen langer. Want alhoewel de leraars / na gelegenheid van haar ampt 't welk se bedienen / meerder kennisse moeten hebben als de gemene Christenen / om de waarheid kragtig te konnen bevestigen / de tegensprekers den mond te stoppen / en een ygelijk tot sijn schuldigen pligt te vermanen; zo zijn se evenwel niet gehouden meer dingen / als ter saligheid noodsakelijk / te geloven.

III. Nu staat ons t'ondersoeken / hoe men de noodsakelijke dingen / van die alleen nuttig zijn / moet onderscheiden. 'k Agte dat men niets voor noodsakelijk ter saligheid / nog voor zeer nuttig moet houden / dan't geen in d' H. Schrivtuur is uitgedrukt / en dat zo klaar dat'et van een yder Godvresend menz / die de selve naarstig ondersoekt / kan verstaan worden dat'et aldaar geleerd word. De waarheid van dese stellinge / zal alsdan eerst ter degen voor een yder blijken / als wy med bondige bewijs-redenen / de Genoegsaamheid, en Klaarheid der H. Schrivtuur zullen getoond hebben / maar wy onderstellen dat jegenwoordig by de Protestanten / wie se ook zouden mogen wesen / die hier in med ons tegen de Paus-gesinden overeenkomen. Wy verstaan ook dit niet alleen van de Leer-stukken, maar ook van de Woorden, en Wijsen van spreken, waar door de selven uitgedrukt worden : Want gelijk'er van een Leer-stuk/ dat in de Schrivtuur niet en word gevonden / niet kan geseid worden dat'et noodsakelijk is / of men ontkend des selvs genoegsaamheid / alzo kan'er ook op geen woord/ of wijse van spreken / welke de Schrivtuur niet gebruikt / gedrongen worden / of men trekt haar klaarheid in geschil : Ja of men doet d'H. Schrijvers / en den H. Geest selv/ waar mede sy aangedaan zijn geweest / ongelijk; als of se zo groten kennisse / of bequaamheid niet gehad hebben / om zulke gevoeglijke woorden / en wysen van spreken uit te vinden / als de Doctoren die zo veel ewen na haar gekomen zijn. Evenwel worden de dingen / die ter saligheid noodsakelijk zijn / niet altijd op de selve wijse in de Schrivtuur gevonden; maar enigen staan'er uitdruklijk en med even zo veel woorden aangetekend / dog anderen worden'er door gevolg en redenkavelinge uitgehaald; welke evenwel zo klaar moet wesen / dat se een yder/ die door geen vooroordeel of quade drivt verblind is / ligt kan verstaan. Alle die dingen dan/ die nog uitdruklijk in d'H. Schrivtuur gevonden / nog door een klaarblijklijk gevolg daar uit konnen gehaald worden/ en moeten onder't getal der noodsakelijken / of zeer nuttigen / niet gesteld worden : alzo dat men'er sonder perijkel van saligheid / niet alleen onkundig kan van wesen / maar men mag se ook veragten / en verwerpen.

IV. Dewijl dan alle dingen/die in d'H. Schrivtuur uitdruklijk geleerd/ of door een regtmatig gevolg daar uit konnen gehaald worden / ter saligheid niet noodsakelijk en zijn ; zo is'et nodig dat de noodsakelijkheid van die dingen / die men voor zodanig houd / door bondige bewijs-redenen word aangewesen : Dog dit geschied op twederhande wijsen. d'Eerst is, Wanneer'er getoond word / dat d'H. Schrivtuur med uitgedrukte woorden seid / dat iets ter saligheid noodsakelijk ; of integendeel/ daar tegen strijdig is : Want gelijk het eerste / een ongetwijfeld kenteken van de waarheid : zo is ook het laatste / een bewijs van een fundamentele dolinge. Gelijk'er hier van doorgaans/ en vele plaatsen in de selve te vinden zijn : als by voorbeeld/

beeld / wanneer se seid / Die dat geloovd of doet, zal salig worden, zal het ewige leven hebben, zal in't Koningrijke der Hemelen ingaan, is saligh, behaagd Gode, is uit God, is uit God geboren, blijvd in Christo, in de lievde Christi, zal sijn loon niet verliesen, over dien is vrede, die heeft de wereld, of den bosen overwonnen: of integendeel / die dat niet en geloovd, of niet en doet, en kan Gode niet behagen, zal het leven niet sien, de toorn Gods blijvt op hem, die zal van hem verstoten, en med vele slagen geslagen worden, zal in het ewige vuur gaan, is uit den Duivel, is een leugenaar, en diergelijken. Weshalven ik niet en twijfel te seggen / dat de kennisse Godes en Christi ter saligheid noodsakelijk is, om dat ik lees / dit is't ewige leven, dat se u (Vader) kennen den enigen waaragtigen God, en Jesum Christum dien gy gesonden hebt, Joh. XVII, 3. van gelijken het geloov, om dat'et / sonder gelove onmogelijk is Gode te behagen, Heb. XI, 6. die in den Sone geloovd heeft het ewige leven, dog die den Sone ongehoorsaam is, zal het leven niet sien: maar de toorn Godes blijvt op hem, Joh. III, 36. van gelijken de bekeringe, om dat'er geseid word / Indien gy u niet en bekeerd, zo zuld gy alle desgelijks vergaan, Luc. XIII, 3, 5. van gelijken d'onderhoudinge der geboden Gods, om dat niet een ygelijk die tot Christum seid, Here, Here, in zal gaan in't Koningrijke der Hemelen: maar die daar doet den wille des Vaders, die in den Hemel is. Matth, VII, 21, 22, 23. Siet diergelijke plaatsen / Matth. III, 8, 9, 10. en V, 3, 4. en Cap. VII, 24, 25, 26, 27. en XXV, doorgaans. Marc. XVI, 16. Luc. XII, 8, 9, 48. Joh. III, 16, enz. en XIII, 17, 35. en XV, 4, 5, 6, 7, 14. Act. II, 38. en III, 19. Rom. II, 6, 7, 8, 9, 10. en VIII, 13. en X, 9. en I Cor. VI, 9, 10. en XV, 13, 14, 19. Gal. V, 19, 20, 21, 22. Ephes. V, 3, 4, 5, 6. en 2 Thess. I, 5, 6, 7, 8, 9. Heb. XII, 14. Jac. I, 21. en I Johan. II, 22, 23. en IV, 2, 3. en V, 1, 5, 12. Apocal. II, en III, doorgaans / en XXII, 14, 15.

V. De twede wijse is / wanneer'er door een klaar / en welbekend gevolg bewesen word / dat iets te geloven / te hopen / of te doen noodsakelijk is: gelijk indien men sonder 't selve op Godes beloften niet en kan vertrouwen / of sijn geboden gehoorsamen: of daarentegen / dat'et verdoemelijk is; om dat'et geloov van Godes beloften / of d'onderhoudinge der geboden / med'et selve niet en kan bestaan. Want dewijl in dese twe dingen / het voornaamste gedeelte van de C. Religie gelegen is; zo blijkt dat men de leer-stukken / die daar aan onafscheidelijk vast zijn / ook voor noodsakelijk ter saligheid moet houden: dog dat die dingen / die de selven beletten / of daar mede niet t'samen konnen gaan / de saligheid hinderlijk zijn. Zo is'et, by voorbeeld / noodsakelijk dat men geloovd dat God ewig is, om dat men andersins het ewige leven van hem niet zoude konnen verhopen: van gelijken dat men d'opinie van Epicurus, dat God op de menzlijke saken geen agt en geevd, verwerpe; om dat de selve maakt / dat men sijn best niet en doet om hem te behagen / of op hem sijn vertrouwen te stellen.

VI. Indien de leer-stukken daar hedendaags onder de Christenen / med een grote bitterheid over getwist word / volgens die regulen ondersogt wierden / zo zoude blijken / dat velen / die als noodsakelijk ter saligheid worden gedreven / geensins zodanig en zijn; ja dat men enigen veel liever voor schadelijke / en verderflijke leringen moet houden: daarentegen dat enigen / die als of se het fundament omverrewierpen / geoordeeld worden den algemenen haat waardig te zijn / 't selve geensins en schaden / maar veel eer daar mede allerbest overeenkomen. Alzo dat'et te beklagen is / dat de Christenen daarom zo onbedagtelijk verdeeld zijn / en dus doende de Koninglijke wet der lievde / sonder welkers betragtinge het seker is / dat niemand God zal sien / als med de voeten treden. Wy zullen / om de vrede-lievende voor te gaan / eens med weinig woorden aanwijsen / wat dingen ons in de C. Religie noodsakelijk / of zeer nuttig schijnen te zijn: of integendeel / wat dingen niet waardig zijn onder dat getal gesteld te worden. 't Is noodsakelijk dat men geloovd / dat d'H. Schriftuur / begrepen in de boeken des O. en N. Testaments / die med gemene toestemminge der Christenen zijn aangenomen / het woord Godes is / en dat men aan de selve schuldig is d'allergrootste eerbiedigheid te bewijsen; bestaande in al het gene te geloven / dat sy verhaald / of beloovd / of dreigd: en die dingen te gehoorsamen / die se gebied / of verbied. 't Is noodsakelijk van God te geloven / dat hy is; van gelijken dat hy is enig / onlighaamlijk / ewig / onafmeetlijk / overal tegenwoordig / d'allergoedste / d'allerregtvaardigste / d'allerwijste / d'allermagtigste / en d'allergelukzaligste. Daarenboven / dat hy is de Schepper van Hemel / ende van Aarden; en van alle dingen die in de selven zijn: dat hy de wereld door

sijn voorsienigheid regeerd / voornamelijk den menz/ dien hy na sijn beeld geschapen heeft: dat hy op des selvs doen en laten agt geevd; en dat hy't goede wel beloond / dog 't quade straft. 't Is evenwel niet noodsakelijk te geloven / dat God zo simpel of eenvoudig is / dat in hem / selv de minste compositie of t'samenstellinge / dien men bedenken kan / niet en vald: dat hy zo ewig is / dat in hem geen onderscheid van voorleden / tegenwoordige/ of toekomende tijd plaats heeft: dat hy zo onafmeetlijk of oneindelijk is / dat'er geen vezeltie zo klein kan zijn / daar hy med sijn gehele wesen niet in en is: en dat hy zo alwetende is / dat hy van ewigheid alle toekomende gebeurlijke dingen / zodanig geweten heeft / dat se nog anders zullen / nog konnen geschieden of niet geschieden. 't Is ook niet noodsakelijk te geloven / dat'er in Gode drie personen zijn van de selve selvstandigheid / ja 't is ook niet veilig zulks te seggen / eer men ter degen weet / wat'er door den naam van persoon in het Godlijke verstaan word: en of de consubstantialiteit of medeselvstandigheid / die d' H. Drieenigheid word toegeschreven / van de selve soorte of gedaante is / gelijk alle d'oude Theologanten / van de tijd des Conciliums van Niceen af, tot wel ses of seven ewen daarna / hebben gemeend; dan of se een is in getal, gelijk de Theologanten van de volgende ewen / voornamelijk 500. Jaren herwaards / of van de tijden van Petrus Lombardus, die d'aucteur of uitvinder is geweest van de Schoolze Theologie, leren. Van de Persoon J. Christi is't noodsakelijk te geloven / dat hy niet alleen een waaragtig menz / uit den H. Geest ontfangen / en uit een reine maagd geboren: maar ook dat hy een eniggeboren sone Godes / en God is; dog evenwel onder den Vader / van wien hy de Godlijkheid ontfangen heeft / gesubordineerd: dog't is periculeus te bepalen op wat wijse hy de selve heeft ontfangen. Hoe de Godlijke en Menzlijke natuur in Christo verenigd zijn is niet wel t'expliceren: hier over zijn ook eertijds vinnige twistingen geweest/ die nog heden-daags in swang gaan / waar in het schijnd dat de disputanten elk anderen / ja ook somtijds haar eigen selven niet wel verstaan hebben. 't Synodus Ephesina heeft Nestorium t'onregt veroordeeld / om dat hy weigerde te belijden dat d'H. Maagd Maria een Godbaarster (gr. Theotokos,) was / dewijl se nergens in d'H. Schrivtuur zo genoemd word / en ook sonder een grote oneigenlijke wijse van spreken / zodanig niet genoemd kan worden. Van't ampt Christi is 't noodsakelijk te weten / dat hy is d'allergrootste Propheet van God den Vader tot ons gesonden / op dat hy ons sijn laatsten wil / aangaande d'ewige saligheid van't Menzlijke geslagt / en de wijse om de selve te verkrijgen / zoude openbaren / en door een volmaakte heiligheid des levens / byna door ontallijke Miraculen / door een bloedige dood / en eindelijk ook door een heerlijke opstandinge / door't opvaren ten hemel / en door't senden van den H. Geest over d'Apostolen en gelovigen / bevestigen. Dat hy is d'alleropperste Priester / die door sijn offerhande / en't uitstorten van sijn bloed / de sonden der Menzen heeft versoend / en haar med God bevredigd; by wien hy ook voor de gelovigen een middelaar is; en dat hy alzo den Vader volkomen voldaan heeft. Eindelijk / dat hy is d'allerhoogste Koning / die aan de regter hand Godes verhoogd zijnde / alle magt heeft in Hemel en op aarden / en eenmaal uit den hemel komen zal / om t'oordelen de levenden en de doden; en de vromen zal beschenken med'et ewige leven / dog de godlosen med den Duivel en sijn Engelen / werpen zal in het ewige vuur. Dog 't en is niet noodsakelijk te seggen / dat Christus voor ons by God de saligheid verdiend heeft / dewijl de Schrivtuur nergens zo spreekt / en dewijl't de heerlijkheid van Godes genaden enigsins schijnd te verduisteren. Wy zijn'er evenwel niet tegen / dat een yder die't zo gelievd / het woord van verdienste alhier gebruikt / als'et maar gevoeglijk / en in zodanigen sin / die med de Schrivtuur niet en strijd / verstaan word. Van den H. Geest is't noodsakelijk te geloven / dat hy van ewigheid in God is / en in Christo altijd gewoond heeft: Dat de Propheten eertijds door den selven hebben gesproken / en dat hy gesonden word in de herten der gelovigen / die hy ten vollen versekerd van Godes vaderlijke lievde: Maar't en is niet noodsakelijk te geloven / dat hy een persoon is / 't en zy de Christenen eerst med elk anderen overeenkomen / hoe men een persoon moet definieren of beschrijven. Want men kan van het woord persoon / een definitie geven / welke heel wel / en wederom een / welke geensins op den H. Geest past. 't Schijnd niet dat'et geschil / eertijds tusschen de Catholijken, en de Macedonianen, waar van d'eersten seiden / dat d'H. Geest God / en de laatsten meenden / dat hy een creatuur was / zo groot geweest is / of het kon wel med elk anderen overeengebragt worden; dewijl 't een en 't ander / in verscheide opsigt / waar is.

is. Van gelijken zonden de Grieken, stellende dat d' H. Geest van den Vader alleen uitgaat / en de Latijnen, seggende dat hy van den Vader en den Zoon uitgaat / ligt konnen verenigd worden; indien'er aan we'er zijden vrede-lievende gemoederen wierden toegebragt. 't Is niet noodsakelijk te geloven / dat d'eerste sonde van Adam en Eva / alle haar nakomelingen word toegerekend / of dat se gehouden worden daar zo zeer aan schuldig te zijn / als of sy se selv in der daad bedreven hadden. Nog dat alle Menzen geboren worden med zodanig een verdorvenheid / die waarlijk en eigenlijk sonde is / de welke de helze straffen / of ewige verdoemenis verdiend. Nog dat ons de gehoorsaamheid / die Christus aan God den Vader heeft bewesen / door volkomenlijk sijn wet t'onderhouden / ons tot regtvaardigheid word toegerekend / als of wy se selvs gepleegd hadden. Nog dat Christus als onse borg / al't gene aan de Godlijke regtvaardigheid heeft voldaan / dat wy door de sonden schuldig waren / en dat hy de straffe des ewigen doods / dien wij onderworpen waren / geleden heeft. Nog dat de wetten van Moses / zodanigen volmaakte heiligheid voorschrijven / dat'er van Christo niets tot haar volmaaktheid heeft konnen bygedaan worde; of ten minsten / dat'er in der daad niets bygedaan is. Nog dat'er in de wet Mosis / uitgedrukte belovten van't ewige leven gevonden worden. Nog dat de menz / door een onwederstaanlijke kragt des H. Geests / van de sonden tot de geregtigheid bekeerd / en in de selve tot'et einde van sijn leven / bewaard word. 't Is noodsakelijk / dat een yder na sijn uitterste vermogen alle de geboden Christi / die onder't geloov en de bekeringe behoren / onderhoud; alhoewel niemand door die onderhoudinge / voor God geregtvaardigd word / of d'ewige saligheid verdiend. 't Is noodsakelijk den Doop / en't Avondmaal des Heren / in de Kerke t'onderhouden / tot de laatste toekomste Christi. 't Is noodsakelijk te geloven dat alle doden / niet alleen de vromen / maar ook de godlosen zullen opstaan / en voor den Regter-stoel Christi verschijnen / om weg te dragen volgens het gene sy in den lighame gedaan hebben / het zy goed / het zy quaad. d'Opstandinge der doden / ondersteld dat de Zielen na de dood in wesen blijven / of se evenwel in die tussen tijd enige kennisse behouden / en iets bedrijven / en behoord men niet buiten de Schrivtuur te bepalen; gelijk'et ook niet noodsakelijk is / te geloven / dat de lighamen der vromen die opgewekt zijn / daarna nog uit vleez en bloed zullen bestaan: 't welk evenwel niet en belet / dat men stelle / dat se de selven zullen zijn die se te voren waren. De geschillen over't bestuur der Kerke / of se door Bisschoppen of door Ouderlingen moet geregeerd worden / en andere diergelijken / en zijn niet fundamenteel. Dierhalven zijn se aan scheuringe schuldig / die haar van een Kerk afsonderen / welkers regering sy niet wel toe en staan / zo se maar niet tyrannis en is. De Leer-stukken / die wy onder't getal der noodsakelijken gesteld hebben / houden wy niet altega'er voor zo absoluit noodsakelijk / dat wy tegen die genen / die misschien ontrent enig punct van de selven onwetende zijn / of ontrent het selve in twijfel staan / een oordeel der verdoemenis dorven uitspreken; voornamelijk indien se geen genoegsame gelegenheid gehad hebben / om de waarheid beter te weten. Dat evenwel alle de selven / en yder van dien / zeer nuttig zijn / en allernaast aan't getal der absoluit noodsakelijke komen / daar aan twijfelen wy geensins.

VII. Alle die genen / die med elk anderen in de noodsakelijke / en fundamentele puncten der religie overeenkomen / en alleen ontrent die dingen die niet noodsakelijk / of fundamenteel zijn verschillen / behoorden elk anderen onderling in dat verschil broederlijk te verdragen; en dies niet tegenstaande / haar selven tot een lighaam der Kerke te voegen. En die zulks beletten te geschieden / die konnen haar selven med geen regt / van de misdaad van scheuringe vryspreken: indien evenwel die vereninginge / om de gemelijkheid van enigen / of andere swaarwigtige ongemakken / die'r / door dien de gemoederen nog niet genoeg geprepareerd zijn / waarlijk gevreesd worden / dat'er uit onstaan zullen / nog niet kan geschieden; zo behoorden ten minsten die genen / die dese of gene vergadering aanhangen / de ledematen van een andere niet te veroordelen / nog te vervolgen; maar haar voor broeders t'erkennen / en somtijds om hunne broederlijke genegenheid te tonen / gesamenlijk des Heren Avondmaal te houden. Zo zoude men konnen hopen / dat allengskens de twedragt en vyandschap afgeleid zijnde / eindelijk alle de gelovigen een hert ende ene ziel zouden worden. 't Welk ik wenze / dat de goede en allerhoogste God / door sijn oneindige barmhertigheid in Christo Jesu onsen Here / gelieve te geven. Amen.

Cap. XI.

Van de Genoegsaamheid der H. Schrivtuur, en het inwendige woord der Vrygeesten.

I. Dat de Vrygeesten, en Paus-gesinden de genoegsaamheid der H. Schrivtuur ontkennen. II. *Dat'et gevoelen der Vrygeesten ongerijmd, en verdervlijk is.* III. *Hoe men den Vrygeesten moet wederleggen.* IV. *Dat Christus aan sijn Apostolen alles heeft geopenbaard wat noodsakelijk is.* V. *Dat d'Apostolen die dingen aan anderen by monde geleerd.* VI. *En in geschrivte gesteld hebben.* VII. *De voornaamste tegenwerpingen der Vrygeesten worden wederleid.*

I. Dit alles / aangaande d'artikulen / die ter saligheid noodsakelijk / en niet noodsakelijk zijn / voorafgesegd zijnde / zo volgd nu dat wy tonen / dat al het gene ter saligheid noodsakelijk is te geloven / in d'H. Schrivten des N. T. volkomen en genoegsaam gevonden word / voornamelijk indien men'er ook de boeken des O. Testam. byvoegd. 't Welk ons nu tegen twederhande slag van Menzen staat te bewijsen / namelijk de Libertijnen of Vrygeesten, en Paus-gesinden. Want de Vrygeesten, die ook Geestlijken willen genoemd zijn / menen dat'er buiten d'H. Schrivtuur een inwendig Woord Godes is / 't welk alleen kragtig is om de herten der Menzen aan te doen / en te herscheppen: daar de Schrivtuur, die wy hebben / niet anders en is als een dode Letter, van alle Geestlijke kragt ontbloot; of ten hoogsten / maar alleen een voorbereidend woord / den weg banende om dat inwendige woord / 't welk al het gene dat ter saligheid noodsakelijk is ingeevd / t'ontfangen. Dog de Paus-gesinden, alhoewel se d'H. Schrivtuur veel meer kragten toeschrijven / als de Vrygeesten / staan evenwel niet toe / dat de selve alle die dingen / die ter saligheid noodsakelijk zijn / in sig begrijpt; maar sy willen / dat m'er / om dit gebrek te vervullen / het onbeschreven woord Godes, 't welk se Traditien of Overleveringen noemen / byvoege. Dese beiden staan ons med enige weinige / dog / zo veel ons mogelijk is / bondige bewijs-redenen / te wederleggen.

II. Wat de Vrygeesten aangaat / daar van staat / voor eerst / aan te merken / dat hare opinie niet alleen zeer ongerijmd, maar ook verdervlijk is. Dat se ongerijmd is blijkt daar uit / om dat dat woord / 't welk se in plaats van d' H. Schrivtuur stellen / of een verstaanlijken sin in sig heeft / of niet. Indien se 't laatste seggen; zo zal volgen / dat'et een onredelijk en dwaas / maar geen Godlijk woord is. Indien se't eerste liever willen stellen; zo zal die verstaanlijke sin / door een uitwendige reden konnen uitgedrukt / en ook geschreven worden: maar dan zal't / volgens haar seggen / niet anders zijn als een geschreven letter / dien sy ontkennen genoegsaam ter saligheid te zijn. Dog dat se verdervlijk is blijkt hier uit / om dat daar door een onbepaalde en onsekere Religie word ingevoerd / of ook alle Religie med voeten getreden. Een onbepaalde Religie, dat is / die men na een yders welgevallen kan buigen / word'er ingevoerd; om dat elk een med even veel regt sig selven dat inwendige woord zal konnen toeeigenen / en van des selvs aanblasinge roemen; waar uit ontstaan zal / dat'er tegenstrijdige dingen plaats in hebben. Want by voorbeeld / zo zal die gene / die behagen heeft om meer als ene vrou te hebben / gelijk eertijds de dulhoofdige Munsterzen / seggen dat hem zulks door het inwendige Woord is ingegeven: en die gene wederom / dien zulks mishaagd / zal van gelijken sijn inwendige inspiratie of aanblasinge voorwenden. Insgelijks een Onsekere; om dat'er / de volmaaktheid der H. Schrivtuur weggenomen zijnde / ganz geen regel-maat zal wesen / waar aan dat inwendige woord ondersogt kan worden / of 'et Godlijk en geloov-waardig is / of niet. Want dese proev aan't privaat oordeel van een yder te willen stellen / zoude ongerijmd zijn / dewijl het geen vastigheid en heeft / en op oneindelijke wijsen veranderen kan / niet alleen in verscheide menzen / die verscheiden zullen gevoelen / volgens het gemene spreek-woord / zo veel hoofden zo veel sinnen, maar ook in een en de selve / die heden in dese / morgen in gene / overmorgen wederom / in een andere opinie zal wesen. Van gelijken / om dat de regel-maat altijd van die saak moet verschillen die na den selven word afgemeten: Dog hier zou de private ingevinge / aan het privaat oordeel van een yder / afgemeten worden: daar nogtans niets sijn eigen selvs regel-maat zijn kan. 't Welk zo waaragtig is / dat wy selvs niet seker konnen wesen / dat d' ingevinge des H. Geests Godlijk is / 't en zy wy de selve aan de H. Schrivtuur / van welkers waarheid wy te voren overtuigd zijn / komen te toetzen. Hier van is't et dat Joannes seid / En geloovd niet enen ygelijken Geest, maar beproevd de Geesten of se uit God zijn. 1 Joh. IV, 1. enz. Ten laatsten kan ook door die opinie / alle Religie med voeten getreden worden. Want indien iemand sijn Geest dicteerd / dat men geen Religie heeft waar

te

te nemen/ zo zal hy/ volgens sijn stellinge/ zulks moeten toestemmen. En 't zal onmogelijk zijn/ dat hy oit van sijn dolinge afgebragt word/ om dat hy geen genoegsame reden zal hebben/ waarom hy liever na een anders/ dan na sijn eigen ingevinge luisterd.

III. Maar dewijl 'et weinig klemd/ dat men de valsheid heeft wederleid/ t'en zy men ook de waarheid na behoren vastmaakt/ zo staat ons in dese verhandelinge nog al voord te gaan/ en aan de Vrygeesten te vragen/ of se bekennen dat d' H. Schriftuur waaragtig/ en van God voordgekomen is: en indien sy 't ontkennen/ zo zullen wy onse best moeten doen/ om haar door die selve redenen/ die wy hier boven tot desen einde gebruikt hebben/ zulks wijs te maken. Dog indien s' 'et toestaan/ zo moeten wy daarna/ haar dese drie dingen uit de Schriftuur bewijsen. 1. Dat alle die dingen/ die alle Christenen in 't generaal/ en yder in 't bysonder/ ter saligheid noodsakelijk zijn te weten zo lang de wereld staat/ aan d'Apostolen ten delen door Christum/ ten delen door den H. Geest/ dien hy aan haar na sijn vertrek/ van den hemel heeft gesonden/ volkomen zijn bekend gemaakt/ zo dat wy na desen/ geen volkomener openbaringen van zodanige saken/ te verwagten hebben. 2. Dat d'Apostolen niets van die dingen/ die aan haar van Christo/ en sijn Geest waren bekend gemaakt/ voor haar toehoorders verborgen hebben: maar dat se alles aan die genen/ dien s' 'et Evangelium verkondigd hebben/ by monde hebben verklaard. 3. Dat wy alle die dingen die sy leerden/ volkomenlijk in de boeken des Ouden/ en Nieuwen Testaments/ beschreven vinden/ zo dat wy daarenboven geen ander onbeschreven Woord/ hoedanig het zy/ of inwendig of uitwendig/ van noden hebben. De twe eerste stellingen houden de Pausgesinden med ons vast/ maar de derde willen se ons niet toestaan. Dierhalven indien wy se alle drie door bondige bewijs-redenen vast maken/ zo zullen wy med ene moeiten/ beide de partyen/ zo de Vrygeesten/ als Paus-gesinden/ genoeg doen.

IV. d'Eerste stellinge/ namelijk dat alle die dingen/ die ter saligheid noodsakelijk zijn te geloven/ en te doen/ aan d'Apostolen zijn bekend gemaakt geweest/ word dierhalven med vele uitgedrukte plaatsen der H. Schriftuur bewesen: hoedanig de volgende zijn: Al wat ik, seid Christus/ van mijn Vader gehoord hebbe, dat heb ik u bekend gemaakt, Joh. xv, 15. De H. Geest, welken de Vader senden zal in mijn name, die zal u alles leren, en zal u indagtig maken alles wat ik u gesegd hebbe, Joh. xiv, 26. Wanneer die Geest der waarheid zal gekomen zijn; die zal u in alle waarheid leiden. Joh. xvi, 13. Alwaar de woorden/ alles, en alle waarheid, tonen dat Christus/ en de Geest als sijn Vicaris of Plaats-houder/ niets van die dingen hebben nagelaten/ welken tot onderregtinge van d'Apostolen dienden/ om haar opgeleide ampt na behoren te konnen uitvoeren. En op dat niemand en denke/ dat die dingen/ welken in dien tijd noodsakelijk waren om te weten/ wel zijn geopenbaard/ maar dat 'er daarenboven nog anderen zijn/ welken God voor de volgende ewen heeft willen bewaren; zo moet men aanmerken/ dat d'Here Jesus aan sijn Apostolen belast heeft/ dat se aan een yder zouden bekend maken/ dat hy van God verordineerd was tot een Regter van levenden en doden, Act. x, 42. en dat hy voorseid heeft/ dat 'et Evangelium, daar hy de wereld door oordelen zal, in de gehele wereld gepredikt zal worden, tot een getuigenisse allen volken, en dat alsdan het einde zal komen, Matth. xxiv, 14. Waar op ook de woorden Pauli sien/ Dat God de verborgene dingen der Menzen, zal oordelen na het Evangelium door Jesum Christum, Rom. 11, 17. Dierhalven niet door enige andere volmaakte leer of openbaringe.

V. De twede, namelijk dat d'Apostolen alle die dingen/ welken haar door Christum en sijn Geest waren bekend gemaakt/ aan anderen geleerd hebben/ is niet minder waaragtig. Want op dat ik uit haar allen/ maar alleen een tot een exempel voorstel; Paulus getuigd voor d'Ouderlingen van de Gemeente van Ephesen/ dat hy rein is van het bloed van haar allen, om dat hy niet heeft afgehouden, dat hy haar den ganzen raad Godes niet en zoude verkondigen, Act. xx, 27. En hy seid tegen de Corinthers/ dat se door het Evangelium, 't welk hy haar verkondigd hadde, zullen salig worden, indien se 't maar op zodanigen wijse behouden, als hy 't haar verkondigd hadde, 1 Cor. xv, 2. En daar is geen reden om te twijfelen/ waarom d'andere Apostolen/ dat selve van haar eigen selven/ in der waarheid niet hebben konnen seggen. Want sy zijn alt'samen getrouw geweest in het werk des Heren/ en hebben de wereld med de kennisse des Evangeliums vervuld. Daar uit blijkt dan/ dat se niet alleen d'eerste beginselen van het Christlijke geloov hebben geleerd/ waar door

de gemoederen der onervarenen zouden geprepareerd worden / om daarna een volmaakter leer t'ontfangen. Want de beginselen van't geloov/ en zijn niet den gehelen raad Godes / en niemand / die die onderhoud/ word daar door salig. 't Welk ook verder bevestigd word / uit 'et gene Paulus seid / Wy spreken wijsheid onder de volmaakten, en dat niet med woorden die de Menzlijke wijsheid leerd, maar die d'H. Geest leerd, 1 Cor. II. 6. 13. Van gelijken / dat hy niet en schroomd den genen anathema te seggen, die een ander Evangelium zal verkondigd hebben, buiten't gene hy verkondigd hadde, alwaar't ook een Engel uit den hemel. Gal. 1, 8, 9. 't welk hy / gelijk hy een vroom man was / niet zoude gedaan hebben / indien hy had geweten / dat de leer die van hem verkondigd was / alleen tot een voorbereidinge diende / en dat'er een veel volmaakter zou volgen.

VI. De derde stelling is / dat alle die dingen / die te geloven en te betragten ter saligheid noodsakelijk zijn/ en die aan d'Apostolen door Jesum Christum en den H. Geest zijn bekend gemaakt/ en die sy wederom aan het volk / dat se onderwijsen mosten / in haar predikatien hebben voorgedragen / in de boeken des O. en N. T. volkomenlijk zijn begrepen. (Want ik voeg het O. T. med'et N. t'samen / om dat de Schrijvers van't N. T. somwijlen die dingen med een woord of twe aanraken / die in 't Oude wijdlopiger worden voorgesteld; en alsdan is'et nuttig / dat men die beide Testamenten med elk anderen vergelijke / om zo't een als 't anderen onderling te verklaren.) Dog dit zullen we door de volgende bewijs-redenen / die niet minder tegen de Paus-gesinden / als tegen de Dryngeesten dienen/ tragten aan te wijsen. Voor eerst uit die zeer bekende plaats 2 Timoth. II. I, 15, 16, 17. alwaar med groten lov van d' H. Schrivtuur word gesproken. Want Paulus steld aldaar drie dingen vast. 1. Dat d'H. Schrivten Timotheum konnen onderwijsen (of liever wijs maken, gelijk het Griekze woord sophisai eigenlijk betekend) tot saligheid door het gelove, 't welk in Christo Jesu is. 2. Dat se nuttig zijn tot alle de leer-stukken der Religie / 't zy dat s' haar opsigt op het geloov / of op de zeden hebben / namelijk tot leringe, tot wederlegginge, tot verbeteringe, tot onderwijsinge die in de regtvaardigheid is. 3. Dat se ons tot dien einde zijn gegeven / op dat de menze Gods volmaakt zy, en tot alle goed werk volmaaktlijk toegerust. Daar kan dan buiten die dingen niets vereizt worden / dat dienen kan / om te weeg te brengen / dat de Schrivtuur in allen dele volmaakt zy / en voor een yder / die de selve med naarstigheid overweegd / genoegsaam ter saligheid. Dog dat hier op geëxcipieerd word / dat d'Apostel eigenlijk siet op de Schrivten des O. T. dat verminderd de kragt van ons argument niet / maar't vermeerderd de selve veel eer / en maakt'et bewijs nog veel bondiger. Want indien de Schrivtuur in dien tijd zo volmaakt was / wanneer sy maar alleen het O. T. hadden / zo moet de selve / door't bykomen van't N. veel volmaakter geworden zijn. Maar men moet ook daarenboven aanmerken / dat'er geen reden is waarom men diend te seggen / dat onder de H. Schrivten / dewelken Paulus seid dat Timotheus van kinds af geweten hadde/ ook niet enige boeken des N. T. zijn begrepen; gelijk het Evangelium Matthei / waar van d'Ouden getuigen / dat'et in't agtste jaar na d'hemel-vaart Christi / is geschreven geweest / als Timotheus nog een kind was / gelijk uit Act. XVI, 1. 2, 3. en 1 Timoth. IV, 12. kan afgemeten worden; Waar uit hy na alle waarschijnlijkheid / in't gelove Jesu Christi niet weinig is gesterkt geweest. Ten tweden, Dewijl'er zo veel dingen / die ter saligheid niet noodsakelijk / ja selv in desen tijd ons niet zeer nuttig zijn / in de H. Schrivtuur gevonden worden / zo is't geensins geloovlijk dat de noodsakelijke / die weinig in getal zijn / aldaar zouden ontbreken. Want dat zoude geschied zijn / of om dat'et God niet heeft konnen te weeg brengen / dat die dingen beschreven wierden / of om dat hy't niet gewild heeft. Maar het eerste zal niemand die by sijn sinnen is seggen. Dog het laatste komt t'enemaal niet over een / med'et oogmerk dat hy gehad heeft / wanneer hy de Propheten / en d'Apostolen/ tot'et schrijven heeft aangedreven;om ons namelijk door de Schrivtuur in alle die dingen t'onderwijsen / die ons te geloven / en te doen noodsakelijk zijn / op dat wy hem mogen behagen / en het ewige leven verwerven. Maar / zuld gy seggen / de saak leerd selv / dat God zulk een oogmerk niet gehad heeft: Want anders zou hy die Schrijvers aangedreven hebben / om een volkomen kortbegrijp van de Christlijke Religie t'samen te stellen. 't Welk hy niet gedaan en heeft: maar dat se geschreven hebben / is by enige voorvallende gelegenheden geschied. Waar op ik andwoord. 1. Steld eens dat'et zo is / dat die Godlijke mannen enige particuliere voorvallen om te schrijven gehad hebben /

daar uit zoude evenwel niet volgen / dat zulks sonder de Godlijke voorsienigheid geschied is / of dat God haar die occasien niet heeft laten voorkomen/ en de selven alzo gedirigeerd heeft / op dat se med een en de selve moeiten / die genen die in dien tijd leevden / en namaals / zo lang de wereld staat / te komen stonden / zouden onderwijsen. 2. Maar men kan ook zulks van alle / of de voornaamste boeken des N. Testaments niet seggen. Voorwaar van Mattheus en Lucas blijkt niet anders/ dan dat se op't oog hebben gehad / zodanig een kortbegrijp van Christi Leer en leven te beschrijven / dat genoegsaam zoude wesen / om tot saligheid in hem te konnen geloven. Paulus heeft ook in den Briev tot de Romeinen / de voornaamste leer-stukken van de C. Religie begrepen / ja ook in anderen die korter zijn / gelijk ook Petrus in de sijnen. Dog Joannes en Jacobus hebben voornamelijk gedrongen op de lievde / die de vervullinge der niewe wet is. Zo dat we in de schrivten des N. Verbonds / niet alleen maar een kortbegrijp van de Religie hebben / maar velen. Ten derden: Daar is niets ter saligheid noodsakelijk / dan't Geloov dat door de lievde werkende is, Gal. v. 6. Maar wy konnen dat selve uit d' H. Schrivtuur/ en voornamelijk uit de boeken der Apostolen / genoegsaam halen. Want alle de geloovs-artikulen/ die sommierlijk tot dit enige gebragt worden / dat men geloovd dat God is, en dat hy een beloner is der gener die hem soeken, worden in de selve/ sonder dat'er iets aan ontbreekt / geleerd. Alle de lievde-pligten/ zo tegen God en Christum / als tegen onse naasten/ worden'er ook ten delen door generale/ ten delen door speciale geboden / zo volkomenlijk uitgeleid / dat'er in een yder die de selven med'er daad waarneemd / niet meer om volmaakt te zijn vereizt word ; en dat hy sig selven ten vollen kan verseekeren / dat God over hem goedertieren wesen zal. Indien iemand meend / dat'er buiten dese nog meer geboden zijn / die ons het geloov en de lievden leren / laat hy se maar te voorschijn brengen / en wy zullen hem / zo ik vertrouw / med gemak konnen tonen / of dat se nog te geloven / nog te doen / noodsakelijk zijn om salig te worden: of indien se waarlijk zodanig zijn / dat se voor so veel ons tot narigtinge genoeg is / in de Schrivtuur gevonden worden.

VII. Laat ons nu eens kortlijk overwegen de voornaamste swarigheden / dewelken zo van de Hygeesten / als Paus-gesinden / tegen de volmaaktheid der H. Schrivtuur worden ingebragt. d'Eersten menen in dese woorden Pauli / een magtig steunsel voor haar saak te vinden / de Letter dood, maar de Geest maakt levendig, 2 Cor. III, 6. Waar uit sy besluiten dat de Schrivtuur / indien men aan de schors van de letter blijvd hangen/ niet alleen onnuttig / maar ook zeer schadelijk is: en dat'er om dies wille een ander inwendig woord vereizt word / dat geheel geestlijk zy / en het leven toebrengd. Maar sy zijn ontrent de meninge des Apostels t'enemaal verdoold / die door het woord letter, niet en heeft verstaan het ganze woord Godes / maar alleen de Wet Mosis, welkers voornaamste deel / namelijk de Decalogus of tien Geboden/ in twe stene tafelen als door den vinger Godes was ingeschreven. En hy heeft ook daarom de wet geen letter genoemd / om dat se geschreven was. Want alzo zou ook het Evangelium / nadat'et in geschrivt is gesteld / niet anders als een letter wesen / waar van d'Apostel het tegendeel soekt te bewijsen. En eindelijk zo heeft hy daarom niet geseid / dat de wet dood, om dat se na den letterlijken sin verstaan / en onderhouden zijnde / de dood aanbrengd : Want hier tegen getuigd hy / De Menze die dese dingen doet zal door de selven leven, Gal. III, 12. Dierhalven heeft Paulus door het woord letter willen te kennen geven / dat de Wet maar alleen d'eerste beginselen van de Godvrugtigheid voorsteld / en als een Alphabeth/ of A. B. C. is. In welken sin hy de selve d'eerste beginselen der wereld noemd / Col. II, 8. en hy seid dat se geen ding volmaakt heeft, Heb. VII. 19. En dat se dood dat is door toeval / om dat se niet onderhouden word / Want vervloekt is een ygelijk, die niet en blijvd in al 't genen geschreven is in't boek der wet, om dat te doen, Gal. III. 10. Maar volgens haar natuur / was se een gebod ten leven, Rom. VII, 10. Dog de wet is van weinig vermogen / om te beletten dat die genen/ die onder de selve zijn / niet en vervallen onder dien vloek / die d'overtreders gedreigd is / om dat hare belovten voor een groot gedeelte vleezlijk zijn/ en tot'et tegenwoordige leven behorende. Het Evangelium word by tegenstellinge de Geest genoemd / om dat'et dien Geest toediend / door welken wy Gode vuriglijk gehoorsamen: en het verschaft het leven / dewijl'et openlijk / en niet onder enige bewimpelinge van figuren of voorbeelden/ de geestlijke belovten / als ook des ewigen levens / behelsd; door welkers hope de gelovigen opgewekt

en versterkt zijnde / haar selven van ganzer herten overgeven / tot d'onderhoudinge van Godes geboden. Weshalven het ongerijmd is / dat de Vrygeesten onder dat pretext / de gehele Schriftuur in allegorien, of zodanige spreuken waar door iet anders word verstaan / als de woorden uitterlijk medebrengen / veranderen / op dat se haar ten leven dienstig zy: daar s'er zo doende veel liever de dood in zullen vinden / aangesien sy ontrent het regte verstand der selven dolen ; en de selve / door haar wonderbaarlijke fabulen / geheel verderven. Sy behelpen'er ook med dese plaatsen / Daar is geschreven in de Propheten, en sy zullen allen van God geleerd zijn, Joh. VI, 45. Van gelijken / En het zal zijn in de laatste dagen (segd God,) ik zal uitstorten van mijnen Geest op alle vleez, en uwe sonen en uw' dogters zullen propheteren, en uwe jongelingen zullen gesigten sien, en uwe ouden zullen dromen dromen, Act. II, 17. Eindelijk / Dit is'et verbond, dat ik med den huise Israëls maken zal na die dagen, segd de Here: Ik zal mijne wetten in haar verstand geven, en in haar herten zal ik die inschrijven, enz. Ende sy en zullen niet leren een ygelijk sijnen naasten, en een ygelijk sijnen broeder, seggende, kend den Here, want sy zullen my alle kennen, van den kleinen onder haar tot den groten onder haar, Heb. VIII, 10, 11. Maar op dat ik aangaande de sin van die plaatsen geen woorden en make / daar men vry breed over zoude konnen gaan / zo seg ik maar alleen med een woord / dat die spreuken t'onregt tegen elk anderen gesteld worden / om dat se med elk anderen wel overeenkomen / en subalterna of onderstelde dingen behelsen. God heeft wel beloofd / dat hy onder het N. T. sijn selven overvloediger van de gelovigen zoude doen kennen / als hy eertijds gedaan hadde onder 't Oude: maar hy heeft daar door niet te kennen gegeven / dat hy zulks alleen / en ganz sonder enige middelen zoude te weeg brengen; en dat men de H. Schriftuur niet meer zoude gebruiken. Integendeel zo strekken die extraordinare genade / d'ingevingen des H. Geests / de dromen / de gesigten / veel eer daar toe / op dat de meninge Godes in de Schriftuur sprekende / van ons te ligter mag verstaan worden: alzo dat'er niemand zal wesen / die de selve med een aandagtige eerbiedigheid ondersoekt / en God om de hulpe des H. Geests aanroept / die een anders onderregtinge zeer van noden heeft. Doet hier by, dat'er in de laatste plaats ook gesien word / op de voortreflijkheid van Godes weldaden / de welken een kragt hebben om de herten te vermurwen / en tot lievden en gehoorsaamheid te bewegen: alzo dat'et even eens is / als of God selv de lievden van sijne wetten / in de herten der Menzen hadde ingeschreven. En indien men de saak aldus aanmerkt / zo doen alle die plaatsen ganz niet / om de onvolmaaktheid / of ongenoegsaamheid der H. Schriftuur / te bewijsen.

Cap. XII.

Van het onbeschreven woord of de Traditien der Paus-gesinden.

I. *Van de Paapze Traditien.* II. *Wat gevoelen d' Aucteur van de traditien heeft.* III. *d'Onsekerheid van de Paapze traditien* IV. *Ondersoek van de vijv regulen van Bellarminus, waar door de ware traditien van de valze onderscheiden konnen worden.* V. *Of de Kerk wel de Schrivtuur, maar niet de traditie kan ontberen.* VI. *Hoe wy door de traditie seker zyn van de Godlijkheid der Schrivtuur.* VII. *Hoe de Schrivtuur de traditien recommandeerd.*

I. Nu wat de Paus-gesinden aangaat / al is'et dat se bekennen / dat Jesus Christus al het gene nodig is sijne Apostolen geleerd heeft / en dat sy 't selve wederom getroulijk aan de volken / dien se tot'et geloov gebragt hebben / hebben overgedragen / zo ontkennen sy evenwel / dat se alle die dingen volkomenlijk hebben beschreven / of dat se in de boeken des O. en N. T. gevonden worden: en daarom seggen se / dat we / om dat gebrek der H. Schriftuur te verbullen / van noden hebben het onbeschreven woord Godes, 't welk se Traditien of Overleveringen noemen / waar van sy twederhande verdelinge maken / d'ene afgenomen van d'Aucteuren, d'andere van de materie of stoffe die in die traditien geleerd word. Van d'Aucteuren, verdelen se de Traditien in Godlijke, Apostolize, en Kerklijke: Godlijke noemen se de zulken / die van Christo / zo als hy sijn Apostolen leerde / selv zijn voorgekomen / en nergens in d'H. Schriften gevonden worden / als by voorbeeld / uit hoedanigen materie en forme, de Sacramenten des Niewen Wets moeten bestaan. Apostolize, die van d'Apostolen / zo als se door den H. Geest gedreven wierden / zijn ingesteld / en niettemin in haar boeken en brieven niet staan aangetekend ; gelijk daar is de vasten van veertig dagen. De Kerklijke zijn enige oude gewoonten / die of van de prelaten of kerk-oversten / of van het volk eerst ingevoerd zijnde / med'er tijd door een stilswijgende

gende toestemminge der Christenen / zo kragtig als een wet geworden zijn. En de twe eerste soorten van traditien / schrijven se wel gelijke auctoriteit toe als het beschreven woord Godes / steunende op dese reden / dat Gods woord niet Godlijk is / nog auctoriteit heeft / om dat'et alleen op papier of pergamenten geschreven is / maar om dat'et van God is voortgekomen / 't zy onmiddelijk / gelijk daar zijn de redenen van de Here Jesus; of middelijk door d'Apostolen / als daar is het gebod van 't onthouden van afgoden-offer / van bloed / van 't verstikte / en van hoererije / waar van Act. xv. te sien is. Dog de laatste soort van Traditien / stellen se in gelijken graad med de geboden / en insettingen der Kerke / die in de Concilien gesmeed / en op 't papier gesteld zijn. Van de materie, onderscheiden sy de Traditien in enigen / die sy menen dat van het geloov handelen / als daar is / dat Maria altijd Maagd is gebleven: en anderen die de zeden raken; als by exempel / dat men sijn voorhoofd med een kruis moet tekenen / en op sekere tijden vasten en feest-dagen waarnemen.

II. Dog wy staan wel gewillig toe / dat d'Here Jesus en sijn Apostolen / veel wijdlopiger by monden die dingen hebben uitgeleid / de welken zo tot'et geloov / als tot de zeden / en de kerklijke regeringe behoren / als se in d'H. Schriftuur gebonden worden: Maar die wijdlopiger verklaringe / en is ons nu ter tijd niet meer tot de saligheid noodsakelijk. De dingen die beschreven zijn / konnen ons volkomen voldoen / gelijk de boven gemelde redenen bewijsen. Wy lesen aan het einde van het Evangelium Joannis, Cap. xxi, 25. *Daar zijn nog vele andere dingen, die Jesus gedaan heeft, welke zo se elk bysonder geschreven wierden, ik agte dat ook de wereld selve de geschrevene boeken niet en zoude vatten.* Maar dat men dat niet en moet verstaan / van die dingen die noodsakelijk zijn te weten / blijkt daar uit / om dat'et ongerijmd is voor zodanig te houden / die de wereld niet zoude konnen vatten: want zo zou niemand van de Menzen salig worden. Daar word van de tekenen of Miraculen gehandeld / waar van drie of vier uitstekende genoeg zouden zijn / om te tonen dat Jesus is de Christus / en in onse herten 't geloov in hem t'ontsteken. Zo hebben d'Apostolen vele dingen / die tot d'uitterlijke plegtigheden / en welgeschiktheid der Kerke behoorden / hare toehoorders voorgedragen / die se niet geraden gevonden hebben te beschrijven; om dat se niet t'allen tijden / en overal nodig waren / maar na voorval van plaatsen / tijden / en personen / veranderinge onderworpen. Hoedanig die dingen zijn / waar van gewag word gemaakt / 1 Cor. xi, 34. *d'Overige dingen zal ik ordineren als ik zal gekomen zijn.* Die / gelijk uit den trant van de reden blijkt / haar opsigt hadden op d'ordentelijkheid / en welvoeglijkheid / in het houden van het Avondmaal. Dog indien ons alle die dingen / die van d'Apostolen in diergelijken aard van saken zijn ingesteld / sekerlijk bekend waren / al waren se niet precijs noodsakelijk / zo zoud' ik evenwel agten / dat wy se in grote waardije zouden behoren te houden / en boven alle de zulken / die na haar tijd in de Kerke zijn ingevoerd / verre te prefereren. Alzo schikken wy zeer gaarne den eersten dag van de week / dien se uit Apoc. 1, 10. den dag des Heren noemen / om kerklijke byeenkomsten te houden; om dat we bevinden / dat die wijse / al ten tijden der Apostolen / plaats heeft gehad / en van haar selv onderhouden is geweest / alhoewel se daar van geen gebod in hare schriften hebben nagelaten. Laat ons dan maar regtschapen getoond worden / dat enig leer-stuk of gebruik / waar van in de Schriften geen gewag word gemaakt / van Christus / of d'Apostolen is voortgekomen / zo zullen we dat terstond med eerbiedigheid als Godlijk omhelsen.

III. Maar om dat het meerder gedeelte van de traditien / die onder den naam van Apostolize worden uit gegeven / onseker is / zo zoud'et onvoorsigtig gedaan zijn / en gelijk de luiden die 't even eens is / of haar waarheid of leugen in de hand word gestoken / de selven sonder naaukeurig t'ondersoeken / voor zodanig aan te nemen. 't Zal my alleen genoeg zijn / d'onsekerheid van de selven / door twe zeer oude exempelen aan te wijsen / waar uit men van de rest kan oordelen. Eertijds ontrent het jaar twe hondert na Christi geboorte / is'er tussen d'Asiatize en Roomze Kerken / een sware twist ontstaan over den Paas-dag; welken de Kerken van Asie hielden op het veertiende maan-ligt of dag van de maand Nisan / seggende / dat se dese gewoonte van den Apostel Joannes hadden ontfangen: Dog de Roomze Kerk / onder pretext van een traditie / die van Petrus en Paulus afkomstig was / oordeelde dat men se houden most op den Sondag / die na dat veertiende maan-ligt volgde. Welke twist tot zo verre is uitgebarsten / dat Victor Bisschop van Romen / om dies wille de

Asiatize Kerken heeft geexcommuniceerd / of in den ban gedaan / en de Quartadecimani, dat is / die het veertiende maan-ligt onderhielden / zijn voor Ketters gehouden geweest: Eusebius Histor. Eccles. lib. v. Cap. 26. En Socrates lib. v, Cap. 22. alwaar hy d'Historie van die twespalt verhaald / seid dat Christus en d'Apostolen, ganz niets aangaande 't Pascha, of andere Feest-dagen, geboden hebben, maar dat een yder de selven in sijn land, om een weinig van den arbeid te rusten, en ter gedagtenisse van het heilsame lijden, zo als 't hem goed dagt, uit sekere gewoonte gehouden heeft. Zo heeft'er ook onder d'oude Christenen/ een groot geschil geweest over 't onderhouden van de veertig-daagze vasten, gelijk by Eusebius en Socrates, in de terstond gemelde plaatsen te sien is. Want enigen vasteden enen dag voor Pasche / anderen twe / anderen meer / anderen eindelijk veertig. Sommigen onthielden haar ook in dien tijd van allerhande slag van gedierten: sommigen aten onder alle gedierten maar allen de vissen: Dog sommigen beneffens de vissen ook de vogelen: anderen nuttigden alleen droog brood; anderen onthielden haar daar t'enemaal van. Enigen/ wanneer se tot 's morgens ten negen uren gevast hadden / gebruikten sonder onderscheid allerhande spijsen / en allen noemden se zulks / een veertig-daagze vasten / en hielden 't voor een Apostolize traditie. Indien'er dan honderd of twe honderd jaren na 't overlijden van d'Apostolen / zo grote onsekerheid der traditien was/ hoe groot moet se dan nu wel wesen / daar'er nu zo weinig oude schriften/ die ons hier van blijk konnen geven/ zijn overgebleven.

IV. Bellarminus lib. IV, de Verbo Dei, Cap. 9. willende dese tegenwerpinge ontgaan / steld vijv regulen voor / om de regte van de valze Traditien t'onderscheiden: die wy in't voorbygaan zullen ondersoeken. D'Eerste is / Wanneer de ganze Kerke iets als een geloovs-punct aanneemd, 't welk in de H. Schrivten niet gevonden en word, zo moet men noodsakelijk seggen, dat men dat heeft uit de traditie van d'Apostolen: en zodanig is volgens sijn seggen / dat d' H. Maria altijd maagd gebleven is, enz. Dese regel zou grote waarschijnlijkheid hebben / en ik zou'er gaarne volkomen genoegen in nemen / indien door de ganze Kerke / verstaan wierden de Christenen van alle tijden en plaatsen / of ten minsten de Leraars der Kerken. Want niemand die Godvrugtig is / zou aan een saak / die med zo groten eenstemmigheid is aangenomen / naaulijks vermogen te twijfelen / 't en zy hy voor het contrarie / klaarblijklijke plaatsen der H. Schrivtuur hadde. Maar zodanig en is'et niet gelegen / med'et seggen dat d' H. Maria altijd maagd is gebleven, 't welk noit zal bewesen worden / van de Doctoren van de drie eerste ewen / voor een noodsakelijk geloovs-punct aangenomen te zijn. Wy staan hem liever toe / dat'et schijnd dat zulks voor de Moeder des Heren zeer welvoeglijk is geweest; als dat'et voor een artijkel des Christlijken geloovs diend gehouden te worden. Dierhalven/ zo betekend de ganze Kerke in dien regel niet anders / als de Kerke van de laatste ewen / en bysonderlijk de Roomze; of liever des selvs Bisschoppen alleen / van welkers getuigenisse af te hangen / onses oordeels niet veilig en is. De twede is, wanneer de ganze Kerke iets onderhoud, dat niemand als God heeft konnen instellen, 't welk evenwel nergens bevonden word geschreven te zijn, zo moet men noodsakelijk seggen, dat'et van Christo of sijn Apostolen is overgeleverd: en zodanig wil hy dat de Doop der kleine kinderen is, enz. Van desen regel seggen wy 't selve als van den eersten: Wy zullen altijd med een grote eerbiedigheid aannemen / al 't gene ons blijken zal by de Doctoren van alle tijden en plaatsen/ voor goed gekeurd geweest te zijn: Maar zodanig en is de Kinder-doop niet; dewelke in de twe eerste ewen na Christi geboorte / onbekend is geweest / dog in de derde en vierde / is se van enige weinigen voor goed gekeurd / en heeft eerst in de vijvde en volgende / doorgaans stand beginnen te grijpen: dat de regel op die tijden haar opsigt heeft / daar is niet aan te twijfelen; en dierhalven word dese wijse van dopen / van ons wel onderhouden als een oude gewoonte / maar niet als een Apostolize Traditie. De derde is / 't Gene in de ganze Kerke, en van alle tijden her onderhouden is, word med regt geloovd van d'Apostolen ingesteld te zijn, alhoewel het zodanig zy, dat'et van de Kerke heeft konnen ingesteld worden: hoedanig hy de Vasten van veertig dagen meend te wesen. Desen regel stemmen wy toe / en daarom houden wy zeer gaarne den Sondag / of dag des Heren: maar dat de selve niet wel op de veertig-daagze vasten gepast word / blijkt uit die veelvoudige verscheidenheid / daar wy terstond van spraken: De vierde is; wanneer alle de Doctoren of Kerken-Leraars, med gemene toestemminge leren iets uit een Apo-

stolize traditie afkomstig te wesen, 't zy in een algemeen Concilium, 't zy yder in 't bysonder in haar boeken, zo moet men geloven, dat zulks een Apostolize traditie is. Van het eerste brengd hy tot een exempel / de veneratie of eerbewijsinge der Beelden, welke de Kerklijke Doctoren / in het twede generale Concilium van Niceen vergaderd zijnde / bevestigd hebben uit een Apostolize traditie afgekomen te zijn: Van 't twede / bekend hy dat naaulijks een exempel gevonden word; indien ganz alle de Vaders die geschreven hebben / van een en de selve saak / iets uitdrukklijk moeten seggen. Evenwel meend hy dat'et genoeg is / indien enige voorname Vaders / zulks med uitgedrukte woorden seggen / en d'anderen hun daar niet tegen en kanten: en zodanig zijn by hem de gebruiken of omstandigheden / die in den Doop worden waargenomen / enz. Maar het getuigenis van de Vaders / die lang na de tijden der Apostolen geleevd hebben / is in historize saken van klein gewigt / 't zy dat velen in een generaal Concilium gesamenlijk / 't zy dat enigen in hare schriften in 't bysonder / enige saak voor waarheid verhalen. Nog wy behoeven se meerder te geloven als se uit oude Schrijvers bewijsen De vijvde is. Men moet buiten twijfel geloven, dat zulks uit een Apostolize traditie sijn afkomst heeft, 't welk voor zodanig gehouden word in die Kerken, waar in een onverbroken en gedurige successie plaats heeft: hoedanige niet alleen eertijds te Romen, maar ook t'Ephesen, te Corinthen, t'Antiochien, t'Alexandrien, te Jerusalem, en elders gevonden wierd. Maar nu heeft se in alle d'Apostolize Kerken opgehouden, behalven in de Roomze; en daarom kan'er uit'et getuigenis van die Kerk alleen, een seker argument genomen worden, om d'Apostolize traditien te bewijsen. Maar dese regel is van zeer klein gewigt. 1. Om dat'er / blijvende de successie der Leraren in haar geheel en sonder ophouden / zeer ligt in de leer veranderinge geschieden kan / wanneer die gene / die een anderen in het Bisschop ampt volgd / in alles niet van het selve gevoelen is med sijn voorsaat. 2. Om dat'er zodanig een successie in de Roomze Kerke niet gevonden word / van welke Onuphrius in sijn Chronijk van de Roomze Pausen, xxx scheuringen aantekend / en Bellarminus selv xxvi, in sijn korte Chronijk, welke hy after aan sijn boek van de kerklijke Schrijvers gevoegd heeft. 3. Om dat in de Kerke van Constantinopolen (welken ik niet en weet waarom dat Bellarminus heeft overgeslagen) selvs op desen dag / de successie der Bisschoppen niet minder gestadig is / als in de Roomze. En evenwel wil hy niet / dat alhier haar oordeel gehoord word / namelijk om dat se die traditie / dewelke den Roomzen Paus / het gesag over alle andere Bisschoppen / en Kerken van de gehele wereld / toeschrijvd / niet en erkend.

V. Dewijl'er dan zo kleine sekerheid is van de traditien / zo dwalen de Paus-gesinden grovlijk / die de selven meer agten noodsakelijk te zijn als de Schrivtuur / seggende / dat de Kerke wel d' H. Schrivtuur / maar niet de traditien kan ontberen. En daar en sit niet in / dat de Kerke van Adam tot Mosem toe / meer als twe duisend en vijv honderd Jaren / geen schriften gehad heeft / en alleen de traditie heeft gebruikt En dat na de komste Christi / de Christenen enigen tijd / de meeste boeken des N. Verbonds ontbeerd hebben / en dat se niettemin alleen door den mond van hare Leraars / in die dingen die ter saligheid vereizt worden / genoegsaam zijn onderwesen geweest. Want wat'et eerste lid van dese tegenwerpinge belangd; 't en is geen wonder / dat se in die eerste ewen geen Schrivtuur gehad hebben: om dat de Religie / dien de Menzen toen ter tijd oefenden / ten meesten deel natuurlijk / of volgens 't dictamen of d'inspraak van de reden geschikt was. En die weinige traditien die sy hadden / konden ligtlijk / door dien de Patriarchen tot zulken hogen ouderdom quamen / onvervalzt bewaard worden. Maar evenwel / dewijl'et Gode daarna gelievd heeft / een anderen veiliger weg in te gaan / om sijn waarheid voord te planten / door de selve te laten beschrijven; zo zoud'et een grote ondankbaarheid of verkeerdheid zijn / dien smadelijk te veragten. Dog wat'et twede aangaat; de Kerke des N. Testaments / is maar een zeer korten tijd sonder de Schriften der Apostolen geweest; en daar was ook geen perijkel / om dat se toen ter tijd van zodanige Mannen onderwesen wierd / die vol waren des H. Geests / welkers levende stemme dat defect of gebrek ligtlijk vervulde. Maar nu zijn alle Leeraars de dolinge onderworpen / en men kan haar niet heel veilig geloven / 't en zy sy in het leren / dien onbeweeglijken en onbedrieglijken regel / die in de Schrivtuur gevonden word / navolgen.

VI Maar seggen se / 't blijkt dat de Traditien meer noodsakelijk zijn als de Schrivtuur / om dat men sonder Traditie niet seker kan wesen / dat

enige

enige Schrivtuur Godlijk zy / of dat men de Canonijken van de Apocryphe boeken kan onderscheiden. 't Is waar. Maar 't is heel anders med die traditie gelegen / als med de zulken / die ons van de Paus-gesinden worden opgedrongen. De Schrivtuur heeft niet anders tot ons konnen komen / als door Traditie van die genen / die de selven eerst van de Godlijke mannen hadden ontfangen: hoedanig d'eerste Christenen geweest zijn / die standvastig hebben getuigd / dat de boeken des N. Verbonds die wy hebben / van d'Apostolen zijn beschreven of goed gekeurd geweest: en d'oude Joden / die diergelijk een getuigenis van de boeken des O. Testaments / haar van de Propheten in bewaringe gegeven / hebben nagelaten. 't Most hier noodsakelijk een begin nemen / zoude de Kerke dien kostlijken schat der Schrivtuur deelagtig worden / en zouden wy van des selvs Godlijkheid / konnen seker wesen. Indien'er voor de waarheid van andere Traditien / diergelijke genoegsame getuigen wierden voordgebragt / zo zouden wy'er ganz geen swarigheid over maken.

VII. Daar word ook tegengeworpen / dat de Schrivtuur selvs ons de traditien recommandeerd / en aanwijsd dat al het gene d'Apostolen hebben geleerd of in gesteld / van haar niet beschreven is / gelijk 1 Cor. xI, 2. Ik prijse u, broeders, dat gy in alles mijner gedagtig zijt, en behoud d'insettingen gelijk ik die u overgegeven hebbe. vers 34. d'Overige dingen nu zal ik ordineren als ik zal gekomen zijn. Van gelijken 2 Thess. II, 15. Houd d'insettingen die u geleerd zijn, het zy door ons woord, het zy door onsen send-briev. En 2 Joh. vers 12. Ik hebbe veel aan u lieden te schrijven, dog ik en hebbe niet gewild door papier en inkt; maar ik hope tot u lieden te komen, en mond tot mond tot u lieden te spreken, Diergelijken worden'er 3 Joh. vers, 13, 14. herhaald. 'k Andwoord voor eerst / dat'et woord Traditie verscheidenlijk in d' H. Schrivten gebruikt word. 1. Want somtijds betekend het in't generaal alle leringe sonder onderscheid / 't zy by monde 't zy by geschrivte voorgesteld / gelijk in d'aangetogen plaats / uit 2 Thess. II. alwaar Paulus van twederhande / te weten / van geschrevene / en van ongeschrevene traditien / gewag maakt. 2. Somtijds word dit woord in't speciaal genomen voor de beschreven leer / gelijk Act. vI, 14. alwaar gehandeld word van de traditien dewelken Moses / namelijk in sijn boeken / overgeleverd heeft / en 1 Corinth. xv, 3. 'k Heb u lieden overgeleverd dat Jesus Christus gestorven en opgestaan is; 't welk wijdlopig van d'Evangelisten is beschreven; en daarom voegd hy'er terstond by / na de Schrivten; 't welk niet minder van de boeken des N. als des O. Testaments kan verstaan worden. 3. Somtijds word dit woord ook gebruikt voor d'onbeschreven leer / gelijk wanneer de Pharizeen Christum vragen / Waarom overtreden uwe discipulen de traditie der ouden? En Christus haar andwoord / En gy, waarom overtreed gy het gebod Godes, door uwe traditie of insettinge? Matth. xv, 2, 3. 't Welk de selve sin is / in welken de Paus-gesinden het woord traditie gebruiken: maar in die plaats worden de traditien niet gerecommandeerd / maar veragt; zo dat se alhier voor haar gevoelen geen voordeel of steunsel vinden. Wat d'aangetogene plaatsen in't speciaal aangaat / daar op seg ik ten tweden / dat wel enige van dese texten tonen / dat d'Apostolen enige dingen geleerd of ingesteld hebben / welken in hunne schrivten niet gevonden worden; maar niet dat se seggen / dat die dingen ter saligheid noodsakelijk zijn: nog dat ons enigsins blijkt / of'et die dingen zijn / welken de Roomze Kerk voor Apostolize traditien opveild. Dog dat enigen niet en spreken van traditien die noit beschreven zijn geweest / maar alleen van zulken / die ten opsigte van sekere Menzen / of sekere tijd / niet beschreven zijn; daar se ondertusschen op een ander tijd / of aan andere Menzen / wel hebben konnen geschreven worden. Andersins sien we (gelijk wy terstond geseid hebben) dat de Traditien in de Schrivtuur berispt worden: waar uit kragtig getoond word / dat al-waar't schoon dat men enige traditien most aannemen / zulks evenwel niet tot zodanigen zoude moeten getrokken worden / die med'et geschreven woord Godes strijden / gelijk Paulus uitdrukkelijk leerd / dat indien iemand een ander Evangelium verkondigd buiten het gene wy ontfangen hebben, al waar't een Engel uit den Hemel, hy vervloekt zy, Gal. 1, 8, 9. En zodanig menen wy / dat de meesten van die traditien zijn / die de Roomze Kerk ons in desen tijd / med een groot geweld soekt op te dringen. Waar onder enige ook belachlijk / en d'H. Religie J. Christi onwaardig zijn; gelijk het sout / 't speeksel / de besweringe / en diergelijken / die in den Doop / en't gebruiken van andere Sacramenten / gepleegd worden.

Cap. XIII.

Van de klaarheid der H. Schrivtuur, en d'authentijke of onfeilbare uitlegginge der Kerke.

I. Dat d'H. Schrivtuur al het gene ter saligheid noodsakelijk is klaar voorsteld. II. Dit word door drie Argumenten bewesen. III. Dat God ons nergens in duistere plaatsen tot d'uitlegginge der Kerke heeft gesonden. IV. Dat de duisterheid der Schrivtuur in de noodsakelijke dingen, niet bewesen word uit'et andwoord van den Camerling, Act. VIII, 31. *V. Nog uit de plaats* 2 Petr. III. 16. *VI. Nog uit de verschillende opinien der Christenen.*

I. Het twede dat tot de volmaaktheid der H. Schrivtuur behoord, is des selvs Klaarheid, daar in bestaande / dat se niet alleen al 't gene te geloven en te doen ter saligheid noodsakelijk is / maar ook vele andere dingen / die tot dien einde nuttig zijn / zo klaar en verstaanlijk voorsteld / dat se van een yder die gesond van hersenen is / zo hy maar door sijn eigen schuld / sig selven den weg niet af en sluit / ligt konnen verstaan worden. Op dat onse meninge in desen dele wel verstaan mag worden / zo moet men vooraf op de volgende waarschouwingen agt geven. 1. Dat wy niet en willen ontkennen / dat'er in de Schrivtuur veel duistere dingen voorkomen / hoedanig voornamelijk de Prophetien zijn / daar selvs de doorsigtigste verstanden dikwijls in staan en dutten / (want dat's een saak die zo klaar als de dag is /) maar alleen / dat alle de dingen die se leerd zodanig niet en zijn. 2. Als wy seggen dat se al 't gene noodsakelijk is klaar voorsteld / dat wy dat zo niet en verstaan / als of se dat altijd dede / als'er van zodanige dingen gesproken word: want het tegendeel blijkt op versheide plaatsen. Als by voorbeeld Joh. III, 5. Zo iemand niet geboren en word uit water en Geest, hy en kan in het Koningrijke Gods niet ingaan, en Joh. VI, 53. 't En zy dat gy het vleez des Soons des menzen eet, en sijn bloed drinkt, zo en hebt gy lieden geen leven in u selven: Waar over onder de Christenen hedendaagz hoge disputen zijn; maar dit willen wy alleen / dat'er geen nodig of zeer nuttig leer-stuk is / 't zy tot'et geloov / 't zy tot de zeden behorende / 't welk men niet ergens in d' H. Schrivtuur klaar uitgedrukt en vind. 3. Alhoewel des selvs sin beter word verstaan van de Godvrugtigen / die God dagelijks om hulpe aanroepen / als van anderen: dat'er evenwel niemand en is / 't zy wedergeboren / 't zy niet wedergeboren / zo hy maar redens gebruik heeft / die den selven niet genoegsaam in de noodsakelijke leer-stukken kan begrijpen. 4. Evenwel zo en is dit onse meninge niet / dat'et voor een yder even ligt is d' H. Schrivtuur te geloven / en den sin daar van te verstaan / dewijl'er tot'et geloov niet alleen vereizt word een schranderheid van verstand / maar ook een vroom gemoed / 't welk gesind is Godes wil te doen / Joh. VII, 17. 5. Dierhalven zo en hebben wy geen onfeilbare Uitlegginge der Kerke van noden / om den noodsakelijken / of seer nuttigen sin der Schrivtuur te verstaan: maar 't is genoeg / indien we tot'et lesen van de selven / toebrengen een gemoed / 't welk zo veel mogelijk is / vry is van quade drivten en voor-oordelen / op dat wy ons selven / in den sin regt te vatten / door ons eigen schuld niet in den weg en zijn.

II. Dat d' H. Schrivtuur in dier voegen / gelijk wy nu voorgesteld hebben / klaar om te verstaan is / word door de volgende argumenten bewesen. 't Eerste is / Dat de Schrivtuur selv in verscheide plaatsen van haar klaarheid getuigenisse geevd. Als by voorbeeld / Psal. XIX, 8, 9. alwaar geseid word / Dat de Wet des Heren den slegten wijsheid geevd, dat se suyver is, en d'ogen verligt, en Psal. CXIX. 105. Uw' woord is een lampe voor mijn voeten, en een ligt voor mijn paden. Alzo vergelijkt Petrus het Prophetize woord by een ligt schijnende in een duistere plaatse, 2. Pet. I. 19. De Paus-gesinden seggen hier op / dat de Schrivtuur med dese eer-namen vereerd word / niet om dat se ligt is om te verstaan / maar om dat se verligt na dat se verstaan is: maar die uitvlugt is ongerijmd / om dat se alle onderscheid wegneemd tusschen klare en duistere Schrivtuur-plaatsen; want alzo zouden d'allerduisterste Prophetien van Ezechiel / Daniel / en d'Apocalypsis / geseid konnen worden klaar te zijn; om dat se 't verstand van die genen verligten / die de selven regt verstaan: maar 't blijkt dat alhier voornamelijk gesien word / op de ligtheid van 't verstaan van Godes geboden / en dat'er word aangewesen / dat de selven voor een yder die'r agt op geevd / klaar en wel te begrijpen zijn. Het twede is: Het Evangelium 't welken Christus en d'Apostolen by monde gepredikt hebben is klaar geweest / en heeft van alle hunne toehoorders ligt konnen verstaan worden; dierhalven heeft 't et selve ook plaats nu 't in geschrivt is gesteld. 't Eerste blijkt daar uit / dat Christus dat waaragtige ligt genoemd word 't welk verligt een

ygelijk Menze komende in de wereld: en dat die gene die 't selve volgd in de duisternisse niet zal wandelen, maar het ligt des levens hebben zal, Joh. I, 9. en VIII. 12. Dese naam past op hem ten opsigte van 't Evangelium/ 't welk hy allereerst aan de Menzen heeft verkondigd. Om die selve reden word Paulus een Ligt der heidenen genoemd, Act. XIII. 47. En Christus seid/ dat hy Paulum tot de Heidenen send, om hare ogen t'openen, en haar te bekeren van de duisternisse tot 'et ligt, Act. XXVI. 18. 't Gevolg hier van word daar uit bewesen/ om dat d'Apostolen tot geen ander einde van de lere des Evangeliums geschreven hebben/ als om van een yder die haar boeken mogt komen te lesen/ verstaan te worden: dit waren in 't begin meesten deel slegte en eenvoudige luiden/ sonder enige Menzlijke wijsheid onderleid/ die weinig nuttigheid uit haar schriften zouden gehaald hebben/ 't en zy die Godlijke mannen/ haar selven na de bequaamheid van haar verstand gevoegd hadden. Het derde is: Alle Menzen sonder onderscheid/ zijn gehouden de noodsakelijke puncten der H. Schriftuur med gelove t'omhelsen/ en med der daad te betragten/ op verbeurte van d'ewige saligheid: dierhalven zo behoren se zo klaar en naakt beschreven te zijn/ dat se van een yder/ die med ernst daar na staat/ konnen verstaan worden. 't Eerste heeft geen bewijs van noden: want 't verstaan van die dingen zoude niet noodsakelijk zijn/ indien men sonder de selven te geloven en te gehoorsamen/ d'ewige verdoemenisse zoude konnen ontgaan. De waarheid van dit gevolg is klaar: Want gelijk een wet/ die nog niet verkondigd is/ geen magt heeft om yemand te verbinden/ alzo verbind se insgelijks niet/ indien se op zodanig een wijse voorgesteld is/ dat se van een yder niet kan verstaan worden. Dewijl God dan wil/ dat wy de geboden van geloov en zeden/ in de Schriftuur begrepen/ gehoorsaam zijn/ zo is 't niet te geloven/ dat hy se zo duister heeft laten beschrijven/ dat niemand dan die van een overvliegend verstand is/ den sin daar van begrijpen zoude: want zulks zoude in den hoogsten graad tegen sijn goedheid en wijsheid aanlopen.

III. Maar zuld gy seggen/ God heeft voor dese duisterheid een gereed middel verschaft/ namelijk sijn Kerke/ die de selve sonder ergens in te dolen zoude uitleggen. Maar ik vraag/ waar heeft God ons dat middel aangewesen/ is 't in de Schriftuur/ of ergens elders? Gy zuld seggen in de Schriftuur/ die ons geboden heeft in die dingen daar wy over twijfelen de Kerke raad te vragen. Maar ik andwoord/ Indien de Schriftuur/ ook in de noodsakelijke puncten zo duister is/ dat se niemand sonder zodanig een behulp kan verstaan/ hoe zal ik dan den sin van die plaatsen konnen begrijpen/ die geseid worden ons tot de Kerke te wijsen? Dog indien ik zo veel als in mijn vermogen is/ alle naarstigheid aangewend hebbende/ evenwel geen plaatsen en vinde/ waar in geseid word/ dat de Kerke in 't verklaren van d' H. Schriftuur niet bedriegen kan. Of eindelijk indien de ware Kerke/ die alleen dat voor-regt heeft van niet te dwalen/ my onbekend is/ of dat ik se van andere vergaderingen/ die hun selven dien naam valzlijk toeeigenen/ niet kan onderscheiden/ hoe zal 'k my selven uit zo vele/ en zo grote swarigheden moeten redden? Zo dat dese remedie/ welken se seggen tegen de duisterheid der Schriftuur te zijn/ dese swarigheid in 't minsten niet weg en neemd nog ook verminderd/ maar veel liever vermeerderd.

V. Laat ons nu in 't korte twe of drie van de voornaamste tegenwerpingẽ/ waar mede de Pausgesinden ons gevoelen tegengaan/ overwegen. Voor eerst brengen se by 't exempel van den Camerling van Candace de Koninginne der Moren/ dien Philippus/ als hy hem het LIII. Cap. Iesaie vond lesen/ gevraagd heeft/ Verstaat gy ook het gene gy leesd? en hy geandwoord/ Hoe zoude ik dog konnen, zo my niet ymand en onderregte? Act. VIII, 30, 31. 'k Andwoorde/ wy hebben boven bekend/ dat'er in d'H. Schriftuur niet weinig swarigheden voorkomen/ maar daar in bestaat de staat van 't geschil niet/ maar in dese twe saken: 1. Of'er in de duistere plaatsen gehandeld word van enig noodsakelijk leer-stuk ter saligheid. 2. En indien het kennelijk is dat'er van gehandeld word/ of dat punct niet op een andere plaats med klare woorden/ en die ligt om te verstaan zijn/ geexpliceerd word. Dit gesteld zijnde/ zo seg ik/ dat in de plaats Esaie/ welken de Camerling sonder uitlegger niet en konde verstaan/ wel een heerlijke Prophetie van het lijden Christi en sijn dood begrepen is/ maar dat'et voor dien Camerling niet precijs noodsakelijk was/ dat hy den regten sin daar van verstond/ want daar waren andere middelen/ waar door hy tot'et geloov in Christum zoude konnen gebragt worden/ alhoewel dat'et den H. Geest behaagd heeft/ uit die Schriftuur wel-

ken

ken hy las/ occasie te nemen/ om hem in het geloov t'onderwijsen. Ja men zou ook tegenwoordig/ sonder verlies van saligheid het regte verstand van die prophetie konnen ontberen; dewijl d'historie van Christi lijden en sterven/ zo klaar van d'Evangelisten verhaald word/ dat selvs de kinderen de selven ligt verstaan; en dat se genoegsaam/ zo veel als ter saligheid nodig is/ in't geloovs-formulier/ in't gemeen 't Symbolum Apostolicum genoemd/ te vinden is.

V. Zy werpen ook de plaats van Petrus tegen alwaar hy seid/ dat Paulus in alle sijne Brieven spreekt van zodanige dingen, in dewelken zommigen swaar zijn om te verstaan, die d'ongeleerden en onvasten verdrajen, gelijk ook d'andere Schrivten, tot haar eigen verderv, 2 Petr. III. 16. alwaar sy seggen/ dat blijkt dat Petrus van zodanige dingen spreekt/ die ter saligheid noodsakelijk zijn/ dewijl uit'et niet weten van de selven/ 't ewige verderv der ziele komt te volgen. 'k Andwoord voor eerst, dat alhier niet geseid word/ dat'er in de Brieven Pauli enige dingen swaar om te verstaan zijn ('t welk wy evenwel niet ontkennen) maar alleen dat'er in die dingen/ van welken hy handelde/ enigen zodanig zijn: want de woorden in de welken zommigen swaar zijn om te verstaan, worden niet gerefereerd tot de woorden in alle sijne Brieven, dewijl hy andersins/ gebruikende het vroulijke geslagt, in't Griekz/ geseid zoude hebben en hais, dog niet en hois. Daar was ook geen reden waarom dat iemand/ voornamelijk zo groot een man/ als d'Apostel Paulus was/ van duistere saken niet klaar zoude konnen schrijven. Ten tweden, Petrus eu spreekt niet van alle Menzen/ maar van ongeleerden en onvasten. 't Griekze woord (amatheis,) betekend ook niet zo zeer ongeleerden (hoedanig zeer veel sonder haar schuld konnen wesen/ gelijk daar zijn die geen gelegenheid om te leren gehad hebben) als wel onleerbaren: of zodanigen die al konnen se/ evenwel niet tragten te leren: en door d'onvasten (asteeriktoi) worden verstaan d'onstandvastigen, die haar selven door alle wind der leringe laten omvoeren, Eph. IV, 14. Dog 't is geen wonder/ dat de Schrivtuur voor zodanige Menzen duister is/ en dat sy se tot haar eigen verderv verdrajen; want alzo en zal de Son niet klaar zijn voor den genen/ die van selvs sijn ogen voor haren helderen glans toesluit/ of 't gene openbaar is/ niet en verwaardigd aan te sien. Ten derden, daar uit dat die Menzen haar selven het verderv op den hals halen/ door 't verdrajen of qualijk-duiden van enige Schrivtuur-plaatsen/ en volgd niet dat'er in de selven van noodsakelijke dingen gehandeld word: want het kan gebeuren dat iemand een plaats zodanig verdraaid/ al is'et dat de regte sin daar van niet noodsakelijk is ter saligheid/ dat hy daar uit een verdervlijken/ en voor sijn saligheid schadelijken sin trekt: 't welk een ygelijk uit twe staalties zal konnen afnemen. 1. 't En is niet absoluit noodsakelijk te weten/ welke de sin van die woorden Christi is/ Dat is mijn Lighaam: evenwel zo kan se iemand wel zo verdrajen/ dat hy daar uit besluit/ dat men aan het brood des Avondmaals Godlijke eer moet bewijsen/ en dat de zodanigen die 't selve niet en willen aanbidden/ aan den lijve behoren gestraft te worden; en dat hy alzo sig selven aan afgoderije/ en't vervolgen van de vromen schuldig maakt. 2. 't Is ook niet precijs noodsakelijk te weten/ hoe men dese woorden moet verstaan/ Jacob heb ik liev gehad, maar Esau heb ik gehaat: evenwel zo kan iemand tot zo verre van het regte verstand der selven afdwalen/ dat hy'er desen verdervlijken sin uithaald/ dat nog de goede werken iets ter saligheid vorderlijk/ nog de quade werken schadelijk zijn/ gelijk men seid dat de Prædestinatianen of drijvers van de Predestinatie eertijds gedaan hebben/ en alzo uit dien verkeerden uitleg/ occasie nemen om 't behertigen van de Godvrugtigheid adieu te seggen/ en sig selven den vrijen toom te laten/ om alle vleezlijke wellustigheden te bedrijven. Ten vierden, Steld eens dat Paulus van enige noodsakelijke puncten duister heeft geschreven/ daar uit zal terstond niet volgen/ dat de selven niet ergens elders in de H. Boeken van iemand van de Godlijke Schrijvers/ die een ligter stijl heeft gehad/ zijn voorgesteld geweest.

VI. Zy brengen daarenboven nog by/ dat zo vele onenigheden die'er onder de Christenen over den sin der Schrivtuur gesien worden/ en dat zo een grote menigte van commentarien of uitleggingen/ die van beide de partijen/ zo van de Leraars der Roomze/ als der Gereformeerde Kerk zijn geschreven/ genoegsaam betonen/ dat'et veel swaarder is als wy seggen/ den regten sin der selve uit te vinden: want andersins zouden d'onsen/ in't expliceren van de Schrivtuur/ zodanigen vergeevzen arbeid doen/ als of iemand op den helderen middag een kaars ontsteken wilde. 'k Andwoord voor eerst, dat'er over de puncten van de Schrivtuur/ die t'enemaal ter saligheid noodsakelijk zijn

om te verstaan / zo veel onenigheden niet en zijn / als'er in't gemeen wel geloovd word: want de Christenen komen med elk anderen in de meesten over een / alhoewel se somtijds enige dingen / die se regtsinnig geloven / door enige bygelapte verkeerde opinien / omverrewerpen. Ten tweden, dat'et grootste gedeelte van die onenigheden / niet zo zeer de duisterheid van de Schrivtuur toe te schrijven zijn / als de qualijk-gesteldheid van de Menzen / die de selve of med zulken aandagt en naarstigheid niet en lesen / of niet gedurig om de hulpe des H. Geests en versoeken / of welkers verstand door vooroordelen en vleezlijke drivten beneveld is / volgens 't gene Paulus seid / Indien ons Evangelium bedekt is, zo is'et bedekt in de genen die verloren gaan, in de welken de God deser ewe de sinnen verblind heeft, namelijk der ongelovigen, op dat haar niet en bestrale de verligtinge des Evangeliums der heerlijkheid Christi, die het beeld Gods is, 2 Cor. IV, 3, 4. Hier komt ook dikwijls by d'onkunde der Grond-talen / namelijk der Hebreeuze en Griekze / in welken de Boeken des O. en N. Verbonds eerst zijn beschreven geweest: die evenwel naaulijks zo veel kan hinderen / dat men de dingen die ter saligheid noodsakelijk zijn / uit die plaatsen / over welkers verklaringe geen geschil is / niet genoegsaam kan halen. Ten derden, Dat de menigte der Commentarien over de H. Boeken / als ook den arbeid van de Leraars / die de selven med de mond expliceren / niet vergeevs of onnuttig is / al is'er in de noodsakelijke dingen zo grote duisterheid niet / als 'er wel word voorgegeven / om dat se dienstig zijn om vele nuttige beter te begrijpen / en een spoor geven / om al het gene men wel verstaan heeft / waar te nemen / en med'er daad te betragten.

Cap. XIV.

Van de behoorlijke Verklaringe der H. Schrivtuur, en de Noodsakelijkheid van 't lesen der selve.

I. Dat'et verklaren der H. Schrivtuur geschied of door Vertalinge of door Uitlegginge. II. De noodsaaklijkheid der Vertalingen, om dat een yder gehouden is de Schrivtuur te lesen. III. De wyse, IV. en Auctoriteit daar van. V. De noodsakelijkheid der Uitleggingen. VI. Op wat wysen de selven moeten geschieden. VII. Hoe men de duisterheid der Schrivtuur moet wegnemen. VIII. Van den Letterlijken en Verborgen sin. IX. Verscheide soorten van uitleggingen.

I. Ter occasie van die auctoriteit / welken wy in het voorgaande capittel geseid hebben / dat de Roomze Kerke haar selven aanmatigd / zal 't niet ondienstig zijn / dat wy'er iets aangaande de behoorlijke verklaringe der H. Schrivtuur byvoegen. Dese is twederlei: d'ene / waar door de Schrivtuur uit de Hebreeuze en Griekze Grondtext in zodanige talen word overgeset / die yder land of volk eigen zijn / en word in't gemeen Metaphrasis of Vertalinge genoemd: d'andere / waar door de sin van de Schrivtuur / 't zy in de selve taal daar in se eerst van de Propheten en Apostolen is geschreven geweest / 't zy in een andere / word geexpliceerd en verklaard / en kan Paraphrasis of Uitlegginge genoemd worden; alhoewel dit woord in't gemeen in een weinig enger betekenisse word genomen / voor een sekere bysondere wijse van de Schrivtuur te verklaren.

II. In de Vertalingen der H. Schrivtuur / zijn twe dingen aan te merken; namelijk de Noodsakelijkheid der selven / en de Wijsen op welken sy moeten geschieden. De Noodsakelijkheid blijkt hier uit / om dat alle die God vresen / gehouden zijn d'H. Schrivtuur gedurig te lesen / en med aandagt t'overdenken: dog de meeste Menzen zijn nu ter tijd onervaren in de Hebreeuze en Griekze talen; die dat niet doen konnen / 't en zy de selve van taalkundigen / in zodanige spraken / die onder haar bekend en gebruiklijk zijn / overgeset worde. Dat alle die genen die God vresen gehouden zijn d'H. Schrivtuur te lesen / word door vele redenen bewesen. Voor eerst, zo recommandeerde Moses eertijds aan d'Israeliten; Dese woorden die ik u heden gebiede, zullen in u herte zijn, en gy zuld se uwe kinderen inscherpen, en daar van spreken, als gy in uwen huise sit, en als gy op den weg gaat, en als gy nederligd, en als gy opstaat: ook zuld gy se tot een teken binden op uw' hand, en sy zullen u tot voorhoofd-spanselen zijn tuszen uwe ogen, en gy zuld se op de posten uwes huis, en aan uwe poorten schrijven, Deut. VI, 6, 7, 8, 9. Voegd hier by 't gene David seid / dat die man geluksalig is, die Godes wet nagt en dag overdenkt, Psal. I, 12. Alwaar / niettegenstaande dat'er geen expressementie word gemaakt van 't lesen / evenwel 't selve daar onder moet verstaan worden / dewijl niemand de wet Godes in sijn hert kan hebben / en den selven nagt en dag overdenken / of sijn kinderen verhalen / en op de posten en poorten van sijn huis schrijven / 't en zy hy dien naarstig komt te lesen.

't Selve

't Selve was ook byſonderlijk aan de Koningen en Vorſten van Iſraël geboden. Voords zal het geſchieden, als hy (de Koning) op den ſtoel ſijns Koningrijks zal ſitten; zo zal hy ſig een dobbel van deſe wet afſchrijven in een boek, uit'et genen dat voor het aangeſigt der Levitize Prieſteren is; ende het zal by hem zijn, en hy zal daar in leſen alle de dagen ſijns levens; op dat hy den Heren ſijnen God lere vreſen, om te bewaren alle de woorden deſer wet, en deſe inſettingen om die te doen, Deut. XVII, 18, 19. Zo ſeid God tot Joſua / Dat het boek deſer wet niet en wijke van uwen monde, maar overlegd 'et dag en nagt, op dat gy waarneemd te doen na alles dat daar in geſchreven is. Want alſdan zuld gy uwe wegen voorſpoedig maken, en alſdan zuld gy verſtandelijk handelen. Ten twede, Christus ſeid tot alle de Joden ſonder onderſcheid: Onderſoekt de Schrivten, want gy meend in de ſelven het ewige leven te hebben, Joh. V, 39. Alhoewel deſe plaats alzo wel in indicativo, als in imperativo modo kan verſtaan worden/ (dat is/ waar door haar niet zo zeer geboden word / wat ſe doen moſten / als aangeweſen/ wat ſe deden) zo word ſe evenwel van vele vermaarde uitleggers onder de Paus-geſinden/ in imperativo of gebiedender wijſe vertaald / gelijk zulks van de doctoren van Leuven in hare Franze overſettinge, en anderen geſchied is: en hier door word ten minſten te kennen gegeven / dat'et onder de Joden toen gebruiklijk is geweeſt / dat ſ' allen d'H. Schrivtuur laſen. 't Welk daarenboven door het exempel van Timotheus beveſtigd word / van wien Paulus ſeid/ dat hy van Kinds af d'H. Schrivten geweten heeft, 2 Timoth. III, 15. in welken hy van ſijn moeder Eunice, en ſijn grootmoeder Loïs onderweſen was, welkers geloov hy in 't begin van deſen Briev zeer prijſd: want ſijn vader was een Griek of Heiden Act. XVI, 1. Dog 't zoude ſchandelijk zijn / dat de Chriſtenen in 't leſen van d'H. Schrivten / voor de Joden zouden wijken. Maar wy hebben ook aangaande deſe ſaak een uitgedrukt bevel. Het woord Chriſti wone rijkelijk in u med alle wijsheid, Col. III, 16. Het woord Chriſti en kan niet rijklijk in haar wonen / 't en zy ſy die boeken / in de welken 't ſelve in deſen tijd / alleen ſuiver en onvervalzt gevonden word / gedurigl ijk onderſoeken. Petrus recommandeerd ons insgelijks het leſen van de Propheten. Wy hebben, ſeid hy / het Prophetize woord dat zeer vaſt is, en gy doet wel dat gy daar op agt hebt, als op een ligt ſchijnende in een duiſtere plaatſe, tot dat de dag aanligte, en de morgen-ſterre opga in uwe herten. 2 Pet. I, 19. Indien wy dan gehouden zijn aan 't leſen van 't O. Verbond / zo zijn wy veel meer aan 't N. gehouden / 't welk ons veel nader is. Ten derden, Hier toe worden wy ook aangedrongen door de veelvoudige nuttigheid / die uit'et leſen gehaald word. Want d'H. Schrivten konnen ons wijs maken tot ſaligheid, en zijn nuttig tot leringe, tot wederlegginge, tot verbeteringe, tot onderwijſinge die in de regtvaardigheid is; op dat de Menze Gods volmaakt zy, tot alle goed werk volmaaktlijk toegeruſt, 2 Timoth. III, 15, 16. Deſe zijn als een welvoorſien wapenhuis / waar uit wy de ganze toeruſtinge halen moeten / die ons in den ſtrijd dien wy tegen den Duivel hebben van noden is / Epheſ. VI, 11. Hier toe neemd d' Here Jeſus / die de verſoekingen van dien boſen geeſt heeft afgeſlagen / ſijn toevlugt / ſeggende / Daar is geſchreven, enz. Matth. IV. Dierhalven is de Vierde regel, dewelke voor aan 't Regiſter der verbodene boeken geſteld / en by Clemens de VIII. gepubliceerd is / niet waaragtig / wanneer ſe ſeid dat'et by ondervindinge openbaar is, dat'er, indien d'H. Boeken doorgaans ſonder onderſcheid in de gemene taal worden toegelaten, meer ſchade als nuttigheid uit voordkomt. Want daar en kan niet een zodanigen exempel bygebragt worden; maar wel vele ter contrarie / waar uit blijkt hoe qualijk dat de zulken hare ſaligheid beſorgen / die in 't leſen der H. Schrivtuur nalatig zijn.

III. De Vertalingen moeten op deſe wijſen geſchieden. 1. Dat niemand med ongewaſzen handen / gelijk men ſeid / toe en trede om d'H. Schrivtuur in een andere ſpraak over te ſetten; dat is / die geen grondige kenniſſe en heeft / zo veel als in deſen tijd mogelijk is / van d'Hebreeuze en Griekze talen / Waar in ſe allereerſt geſchreven is; maar voornamelijk van de Latijnze / of die land-taal / in welken hy van voornemen is ſijn overſettinge te doen. 2. Dat d'overſetter ſig ſelven niet in en beelde / dat'et hem / gelijk in Menzlijke ſchrivten / vry ſtaat / den ſin / die hem de ware ſchijn te zijn / med zodanige woorden uit te drukken als 't hem believd / maar dat hy / indien 't geſchi'en kan / den Grondtext van woord tot woord navolge / en ſonder op enige cierlijkheid te paſſen / d'Hebreeuze en Griekze manieren van ſpreken alzo houde / en de ſelven evenwel / indien ſe vry duiſter zijn / op de kant med

andere woorden expliceere. 3. Indien'er iets in de Grond-text dubbelsinnig is / zo moet dat ook dubbelsinnig overgeset worden; of indien de taal/ daar d'oversettinge in geschied / zulks niet toe en laat/ zo moet'er enige aantekeninge bygedaan worden / dewelke den leser van die dubbelsinnigheid vermaand. Waar mede wy evenwel den arbeid van de zodanigen niet en verwerpen of veragten / die op de duidelijkheid en cierlijkheid van de taal toeleggende / in't oversetten van d'H. Schriftuur / wat meerder vryheid gebruikt hebben; zo men maar hare afwijkende vertalingen / geen meerder auctoriteit / als men aan een andere uitlegginge gewoon is / toe en schrijvd.

IV. Evenwel hoe getrouw en naaukeurig enige oversettinge mag uitgewrogt zijn / zo moet men se noit in zo groten agtinge houden/dat se med haar principaal in gelijken graad word gesteld; en dat men niet en zou vermogen / sig selven op den Hebreeuzen en Griekzen Grond-text / te beroepen: maar sy moet altijd onderworpen blijven / dat men se wederom mag oversien en verbeteren. Want het kan naaulijks anders gebeuren / (gelijk zulks de Menzlijke onwetenheid en swakheid medebrengd) of een oversetter heeft ergens gefeild / en den sin van d'H. Schrijvers niet bequaam of klaar genoeg uitgedrukt. Waar uit volgd / dat nog de Griekze vertalinge van het O. Testament / van de LXX Oversetters door't beleid van Prolemæus Philadelphus, ontrent 300. Jaar voor Christi geboorte t' samengesteld; nog de gemene Latijnze zo des O. als des N. Testaments; nog enige andere oversettingen van den Bijbel (hoedanig sy ook mogen wesen) voor onfeilbare / en van gelijke auctoriteit med d'Hebreeuze en Griekze Grond-text / moeten gehouden worden: dewijl d'Aucteuren hier van in het schrijven med den H. Geest niet en zijn aangedaan geweest / of med enig voor-regt van niet te dwalen begaavd.

V. De Paraphrasis in een ruimer betekenisse / is een uitlegginge van d'H. Schriftuur / waar door de regte sin van de selve geopend / en de duistere plaatsen meerder ligt word toegebragt / 't zy in wat voor een taal zulks ook geschied: hier van is't dat wy niet alleen Latijnze Commentarien hebben/ en die in onse land-of moeder-taal geschreven zijn; maar ook veel Hebreeuze en Griekze. Drie dingen zullen w'er in't korte van seggen. 1. Hoe groot des selvs noodsakelijkheid of nuttigheid zy. 2. Op wat wijse de selve moet geschieden. 3. Wat soorten daar van zijn. Wat'et Eerste belangd / men kan uit'et gene boven van de klaarheid der H. Schriftuur geseid is / wel afmeten / dat des selvs uitlegginge zo absoluit noodsakelijk niet en is / dat men sonder de selve / het ware of regte geloov niet kan hebben/nog behouden. Want sy wierd genoegsaam verstaan van de Christenen/ die twe honderd Jaar na Christi geboorte / en selvs nog na dien tijd geleevd hebben / eerder iemand enige Commentarien tot meerder verklaringe over geschreven hadde: Evenwel dewijl het seker is / dat'er in de H. Boeken vele plaatsen gevonden worden / die voor de idioten of ongeleerden / en weinig geoefenden swaar om te verstaan zijn/ zo zal niemand die voorsigtig is oit ontkennen/ dat de uitleggingen / dewelken in die duisternisse een helder ligt toedienen / zeer nuttig zijn; en dat de geleerden / die hier in haar vlijt en arbeid besteden / aan de Kerke J. Christi zeer veel toebrengen.

VI. Wat het Twede aangaat / dat wy weten hoe men sig in 't expliceren van de Schriftuur moet dragen / daar toe zullen wy eerst aanwijsen welken de redenen zijn van dese duisternis / die ons somtijds in de selve voorkomt. Dese zijn of in de saken selv daar se van handeld / of in de stijl en spraak waar mede sy de selven voorsteld; op dat ik nu niets en segge van die genen / die de selve lesen/ om dat zulks hier boven zo veel als nodig is / al van ons is geschied. Dat'er veel dingen in de Schriftuur swaar om te verstaan zijn / blijkt daar uit / om dat se handeld van God en de Engelen / van den staat der toekomstige ewe / en diergelijke saken / die buiten 't bereik van onse sinnen / waar uit al onse kennisse voordkomt / gelegen zijn. Dat ook des selvs spraak niet selden vry duister is/ blijkt ook uit de figuren of oneigenlijke manieren van spreken / die 'r med een grote menigte in gevonden worden / de schijn-strijdigheden / en uit de velerhande sin waar in somtijds de woorden of spreekwijsen / dewelken sy gebruikt / genomen konnen worden. Voegd hier by in de lesers / d'onkunde van de talen / of van d' historien en gewoonten der ouden/ en ook niet selden de voor-oordelen en quade drivten. Dese allen moet yder / die begerig is om de Schriftuur wel te verstaan/ en de pligt van een getrouw uitlegger waar te nemen / tragten te verbeteren.

VII. Wanneer de sublimiteit of diepsinnigheid van saken die ons voorkomen / swarigheid baard/

zo

zo heeft men daar dese enige remedie tegen; in 't gene Gode gelievd heeft daar van te openbaren te vreden te zijn / en niet wijs te willen wesen boven het gene geschreven is. Want hier uit zijn voor een groot gedeelte / d'onenigheden in de Kerke Godes ontstaan / dat de Leraars al te zeer op haar verstand betrouwende / tot in Godes geheimenissen / die men alleen voor hem en voor het toekomende leven moet laten / hebben willen doordringen. Indien de duisterheid is in de stijl en wijse van verhandelen / zo moet men voor eerst naaukeurig letten op de scopus of 't oogmerk van de plaats / op het voorgaande en volgende / als ook de verdere omstandigheden / gelijk in 't expliceren van de schriften van alle andere aucteuren / in 't gemeen pleeg te geschieden. Daarna moet men de woorden of manieren van spreken / med diergelijkē / die zo veel als mogelijk is klaarder zijn / en daar geen geschil over vald / confereren en overeenbrengen. Eindelijk moet men de verklaringe van duistere plaatsen examineren aan d'analogie / ofte overeenstemminge des geloovs / dat is / aan enige sententien die in de Schriftuur zeer klaar uitgedrukt worden / en als sekere ongetwijfelde en onbeweeglijke principia of gronden van de Religie zijn; en geen uitlegginge toelaten / die daar mede strijd / of sig selven tegenspreekt / of openlijk ongerijmd is. Dit heeft insonderheid plaats in de Prophetien / waar van Petrus 2 Briev, 1, 20. vermaand / dat se niet en zijn (idias epiluseoos) van eigener uitlegginge, of epeleuseoos, of epeeluseoos, gelijk Calvinus meend / dat is / van eigener aankomste of inblasinge. Men moet wel toesien / dat men niet heel ligt enige uitleggingen voor goed keurd / 't en zy de Godlijke mannen daar toe aanleidinge gegeven hebben / of dat se d'uitkomst bevestigd heeft. Dog indien de reden van de duisterheid der Schriftuur in ons selven is / dat is / of in onse onervarenheid / of voor-oordelen / of quade driften / zo moeten wy med al onse vermogen daar op toeleggen / dat w' ons van die beletselen ontslaan / en med alle ootmoedigheid bidden om de hulpe des H. Geests / tot verligtinge van ons verstand: ondertussen ook voor al de Godsaligheid behertigende / om dat de verborgenheid des Heren voor die genen is, die hem vresen; en sijn verbond, om hen die bekend te maken, Psal. xxv, 14. Maar wat naarstigheid en getrouheid dat'er ook in enige uitlegginge van duistere plaatsen der Schriftuur zy gepleegd / evenwel is se altijd de dolinge onderworpen / en moet dierhalven noit aan iemand / die de selve niet begrijpen kan / onfatsoenlijk opgedrongen worden.

VIII. Dog dat enigen alhier nog daarenboven aantekenen / dat men in d'H. Schriftuur twederhande sin / namelijk een Letterlijken / en een Verborgen / moet aanmerken; en dat de Verborgen sin driederlei is / te weten / een Allegorice, Tropologice, en Anagogice, dat en siet op de ganze Schriftuur niet / maar alleen op enige weinige delen van de selven / voornamelijk des O. Testaments. Want het word een Allegorice sin genoemd / wanneer enige historien des O. Testaments / behalven haar letterlijken sin dien se hebben / iets betekenen 't welk in 't niewe op Christum of sijn Kerke gerefereerd of gepast word. Zo lesen wy van Abraham dat hy twe vrouwen gehad heeft / namelijk Sara die een vrije / en Agar die een dienst-maagd was; en dat hem uit desen sijn Sone Ismaël / en uit genen Isaac geboren is: en Paulus leerd ons dat dese dingen alleegoroumena zijn / dat is / een andere beduidinge hebben; en dat door Agar het O. dog door Sara het N. Testam. betekend geweest is / Gal. iv. En zodanig zijn veel Prophetien van Christo / hebbende twederhande sin / een letterlijken / die al voor sijn komste / in sijn Voorbeelden is verbuld geweest: en een geestlijken / die op Christum alleen past. Een Tropologice sin is / wanneer enige woorden of daden / die niet en schijnen directlijk op de zeden te sien / daar toe geappliceerd of gebruikt worden. Hoedanig die woorden van de wet zijn Deut. xxv. Gy en zuld den dorszenden os niet muilbanden: Welken Paulus 1 Cor. ix. seid dat te kennen gaven / dat de gelovigen gehouden zijn / den dienaren des Evangeliums van levens-behoevten te voorsien. Eindelijk zo noemd men 't een Anagogice sin / wanneer enige woorden / die van tijdelijke saken zijn gesproken / of enige daden die tot dit leven behoren / op het ewige leven gepast worden / hoedanig die woorden zijn / Psal. xcv. Welken ik gesworen heb in mijnen toorn, indien sy in mijne ruste zullen ingaan, die d'Apostel / Heb. iii, en iv. van de ruste des Koningrijks der Hemelen uitleid. Maar eigenlijk gesproken is'er maar ene sin van de Schriftuur / die namelijk / dien se den Letterlijken noemen / welken de woorden selvs / 't zy eigenlijk 't zy oneigenlijk genomen / aanwijsen. En die moet altijd onbeweeglijk blijven / en anderen tot een fundament gesteld worden. Dog de verborgene

gene betekenissen en zijn niet anders / als sekere uitbreidinge van desen letterlijken sin / tot iets anders / 't welk God / buiten 't gene de letter precys genomen zijnde betekend / by sig selven voorgenomen heeft / zo dat 'et veel eer Godes sin is / als der Schrivtuur in sig selven aangemerkt zijnde. Dierhalven moet men niet ligtlijk stellen / dat de Schrivtuur zulke betekenissen voor heeft / 't en zy ons d'H. mannen Godes de selven eniger maten te kennen geven. Immers niemand vermag uit de zodanigen / die hy op sijn eigen houtje uitgesponnen heeft / enige bewijsen trekken tot bevestiginge van de leer-stukken der Religie. Maar nog veel meer moet men hem wagten / dat men onder pretext of voorgeven van den verborgen sin / den letterlijken niet om verre en werpe / gelijk zommigen doen / die de voornaamste plaatsen der Schrivtuur / als die daar handelen van de scheppinge der wereld / van den val Adams / en meer diergelijken / in enkele allegorien veranderen.

IX. Wat het derde aangaat; d' Uitlegginge der Schrivtuur geschied op twederhande wijsen. Want op d'ene word de regte sin daar van alleen naakt en eenvoudig voorgesteld: dog op d'andere / worden'er enige leringen uitgehaald / en tot 'et gebruik van de toehoorders of lesers toegepast. d'Eerste gebruiken meesten tijd de Professoren in de Scholen: dog de twede / de Predikanten in de Kerke / en by 't gemene volk. Dog wat de nuttigheid van de Schrivtuur belangd / die is bijvderhande; want sy word gebruikt tot leringe, tot wederlegginge, tot onderwijsinge, tot verbeteringe, en tot vertroostinge; gelijk Paulus ons leerd / ten delen 2 Timoth. III. 16. ten delen / Rom. XV, 4. Dewelken evenwel niet altijd alle uit ydere Schrivtuur-plaats konnen gehaald worden / zo dat 'et beuselaars zijn / die zulks tragten te doen. Dog in d'eerste plaats van den Apostel / is de Leringe een bevestiginge van de ware lere / de Wederlegginge heeft sijn opsigt op de valze leer / d'Onderwijsinge steld ons voor de geboden van een Godsalig / regtvaardig / en matig leven: de Verbeteringe begrijpt in sig de berispinge en bestraffinge van d'ondeugden / tegen d' Heiligheid des levens strijdende. En eindelijk in d'andere plaats / bestaat de vertroostinge in een wederophelpinge van bekommerde of belade zielen; dewelke gebruikt word / of ontrent sondaars die haar van herten bekeren / die men de hope inboesemd van by Gode quijtscheldinge te zullen erlangen: of ontrent Godvrugtigen die in enig ongeval geraakt zijn / voornamelijk wanneer se om der geregtigheid wille vervolgd worden: wien men de nuttigheid van die besoekingen / en het loon 't welk God den zodanigen bereid heeft / moet voorhouden.

Cap. XV.

Van de Regel-maat der Geloovs-geschillen.

I. *Dat'er in een volmaakte Regel-maat vier conditien vereizt worden, die in de Schrivtuur en nergens anders gevonden worden.* II. *Niet in de Traditien.* III. *Niet in de Geloovs-formulieren.* IV. *Niet in de besluiten der Concilien.* V. *Niet in de Schrivten der Vaderen.* VI. *Nog in de Confessien en Catechismen der Gereformeerden.* VII. *Dat s'haar selven tegen de modestie of welvoeglijkheid niet en vergrijpen, die zodanige schrivten niet aan en nemen.*

I. Uit'et gene wy tot nog toe aangaande de Godlijkheid / Genoegsaamheid / en Volmaaktheid der H. Schrivtuur geseid hebben / blijkt / dat de selve een volmaakte, en d'enige Regel-maat is / waar aan alle geloovs-geschillen moeten geexamineerd worden. Want alle de conditien die tot een volmaakte regel-maat behoren / worden'er in gevonden / en ook nergens anders. 1. Dat de regel-maat, den genen die se gebruikt, noit en bedriege. Dat dese conditie in d' H. Schrivtuur plaats heeft / zal geen Christen / die geloovd dat de selve van God is voortgekomen / tegenspreken. 2. Dat se genoegsaam zy om alle die dingen, daar enig geschil over gemaakt kan worden, te beslegten. 't Welk ook op d' H. Schrivtuur past / dewelke niet alleen al 't gene ter saligheid noodsakelijk is te geloven en te doen volkomenlijk behelsd / maar ook vele andere dingen die daar toe aanleidinge geven; zo dat'et gene daar niet in gevonden word van weinig belang is / en sonder perikel of schade kan niet geweten worden. 3. Dat se klaar en ligt om te verstaan zy. 't Welk ook een bysondere gaav is van d' H. Schrivtuur. Want daar kan niet een punct van enig belang voortgebragt worden / 't welk in de selve niet ergens med klare woorden uitgedrukt is. 4. Dat se by de hand zy zo dikwijls als'et van noden is. Dat dit insgelijks med waarheid van d' H. Schrivtuur kan geseid worden / is een saak die zo kenlijk is / dat'et overtollig zy zulks te bewijsen. Want daar is in desen tijd / geen boek zo gemeen onder de Christenen / en zo ligt in alle talen te bekomen / als de Bybel. Daarom wil God dat wy / in al 't gene daar w' over twijfelen / daar uit raad zullen vragen: Tot de wet en tot'et getui-

getuigenisse: zo sy niet en spreken na desen woorde, het zal zijn dat se geen dageraad en zullen hebben, Esai. VIII, 20. En Christus seid tegen de Joden / Ondersoekt de Schrivten; die zijn't die van my getuigen. Joh. V, 39. Indien dit geen bevel en is / 't is ten minsten een toestemminge van de gewoonte der Joden. Die van Bereen worden ook geprezen / dat se het Evangelium uit den mond van Paulus en Silas gehoord hebbende / dagelijkz de Schrivten ondersogten, of die dingen ook alzo waren, Act. XVII, 11.

II. Dog dat de Schriftuur alleen een volmaakte Regel-maat is van alle Geloovs-geschillen / blijkt daar uit / dat die vier conditien / en voornamelijk d'eerste dat s'onfeilbaar zy / op geen ander schrift of woord / hoedanig het zoude mogen wesen of bedagt kan worden / konnen gepast worden / nog op d'Apostolize Traditien; nog op de Geloovs-formulieren; nog op de besluiten der Concilien; nog op de schriften der Vaderen / in't gemeen alzo genoemd; nog op enige Confessien der kerken. Van de Traditien is nu boven gehandeld / en aangewesen / dat se om haar onsekerheid niet veilig konnen geloovd worden. Andersins zouden wy med een grote eerbiedigheid bereid-willig wesen om de selven aan te nemen / indien ons volkomen / en door kragtige bewijsen getoond wierd / dat se van d'Apostolen afkomstig zijn. Maar wy hebben se niet van noden / dewijl ons de Schriftuur volkomenlijk genoeg is.

III. Dat men de Geloovs-formulieren, in de Concilien gemaakt / voor zodanig een Regel-maat niet en moet aannemen / blijkt daar uit / om dat selvs het Symbolum Apostolicum, of 't Apostolize Geloovs-formulier / in't gemeen alzo genoemd / zodanige auctoriteit niet toe en komt. Want 't en is van d'Apostolen niet 't samengesteld / gelijk enigen menen; andersins zou 't een gedeelte van de Canonijke Schrift zijn / waar voor het evenwel noit erkend is. Nog alle die artikulen / die 't nu heeft / zijn'er van den beginne in geweest / als van de Kerke, en van de Gemeenschap der Heiligen gelijk ook die niet / die gewag maakt van de nederdalinge Christi ter helle, die in vele oude drukken niet gevonden / of in plaats van de begravenisse gesteld word. Evenwel zo houden wy't med regt in grote agtinge / en stellen 't boven alle andere geloovs-formulieren; niet alleen om dat'et het allerouds te / maar ook om dat'et byna van woord tot woord uit de H. Schriften genomen is. Van de Geloovs-formulieren, die in 't Concilium Nicænum, Constantinopolitanum, Ephesinum, Chalcedonense, enz. gesmeed zijn / kan men van gelijken / en dat med veel groter regt seggen / dat se geen auctoriteit hebben om een regel-maat van geloov te zijn / en dat se geensins med de Canonijke Schrift / in gelijken graad konnen gesteld worden. Waar uit men kan sien / hoe grovlijk Gregorius d'I. sig vergrepen heeft / die daar seid / dat hy die vier eerste Concilien in dier voegen aanneemd, en in waarden houd, als de vier boeken des H. Evangeliums: daar het seker is dat de Bisschoppen / welken aldaar geseten / en die Formulieren gemaakt hebben / door den H. Geest niet en zijn gedreven geweest / of enig voor-regt gehad hebben van in hare besluiten niet te dolen / gelijk de Schrijvers van d'Evangelien. Doet hier by / dat dese Formulieren niet onvervalst zijn gebleven / gelijk uit het Constantinopolitaanze blijkt: want wanneer hier in gelesen wierd / En (verstaat hier onder / ik geloov) in den H. Geest, den levendigmakenden Heer, uit den Vader voordkomende; zo hebben'er de Latijnen dese twe woorden (& Filio) en den Sone bygevoegd; 't welk by de Grieken zeer qualijk is genomen / en occasie tot die scheuringe gegeven heeft / die haar nog jegenwoordig van de Latijnze Kerk verdeeld houd: voornamelijk om dat de Latijnen staande hielden / dat se niets veranderd hadden / en dat die woorden eertijds in het Symbolum Constantinopolitanum gestaan hadden: niettegenstaande het uit de Acten en Historien die van dat Concilium mentie maken / openlijk blijkt dat'et anders med de saak is gelegen. Ja / 't geen wonder is / enigen van de Gereformeerden spreken dese vervalzinge voor / gelijk te sien is in den Griekzen en Latijnzen druk van't N. Testament / by Henricus Stephanus Anno 1575. en in't Syntagma Theologicum van Amandus Polanus.

IV. 't Geen we van de Geloovs-formulieren der Concilien, 't selve gevoelen wy ook van haar Besluiten, dat se geensins voor een Regel-maat der geschillen moeten aangenomen worden / en dat voornamelijk om twe redenen. D'Eerste is / om dat se de dolinge onderworpen / en geensins geloov-waardig zijn / dan voor zo veel se med d'H. Schriften overeenkomen: 't Welk voor een regel-maat niet en past / welkers pligt is te leiden / en niet geleid te worden. 't Selve staan de Paus-gesinden van de particuliere Concilien van selvs toe / en vele exempelen geven zulks klaar te kennen.

Dog 't is eveneens med d'universelen of algemenen gelegen / gelijk wy terstond seggen zullen / als we van de Vaders / daar s' uit bestaan hebben / handelen. Ja men kan 't alwaar 't maar alleen hier uit bewijsen, om dat se tegen elk anderen strijdig zijn: gelijk het I. Concilium Nicænum; 't welk (homoousion) d'eenwesigheid gesteld / en 't Ariminense, 't welk de selve verworpen heeft. De twe Concilia Ephesina in 't selve Jaar 431. gehouden / waar van 't ene Nestorium gedoemd heeft / dog 't andere heeft door 't beleid van Joannes Antiochenus Cyrillum Alexandrinum en Memnonem Ephesium, van welken hy gedoemd was geweest / wederom veroordeeld. Van gelijken het II. Concilium Nicænum, 't welk den beelden-dienst vastgesteld / en het Francofordiense / 't welk den selven verworpen heeft. 't Is ook van geen gewigt dat'er word tegengeworpen / dat indien d'algemene Concilien dolen / de ganze Kerke dolen zoude. Want daar en sit geen ongerijmdheid in / gelijk wy terstond tonen zullen / en 't heeft ook geen gevolg. Want daar en zijn zodanige algemene Concilien niet gehouden / waar in uit alle Kerken van de gehele Christen wereld / enige gedeputeerden of afgesondenen zijn t'samen-gekomen. 't Welk ook d'afgelegenheid van de plaatsen / 't onderscheid van talen / de vyandschappen der volken en Princen / niet toe en laten. Dog de Concilien die Oecumenica of Algemene genoemd worden / zijn alleen uit het Roomze gebied / of misschien somtijds uit enige naburige / en med haar verenigde provincien by een geroepen geweest. Nog men heeft 'er d'Ouderlingen toe ontboden / of sy zijn ten minsten niet toegelaten om mede hare stemmen te geven; veel min enige leken of gemene ledematen / al behoevden se in geleerdheid en vromigheid den Bisschoppen niet te wijken. Zo dat'et / al waar 't dat die Concilien doolden / niet noodsakelijk heeft moeten zijn / dat ook te gelijk de ganze Kerke in dolinge gebragt wierde. d'Andere reden is / Om dat d'acten of verhandelingen van de Concilien zeer vervalzt zijn / en dat'er geen kleine moeite aan vast is / haar regte decisien of uitspraken van de valze t'onderscheiden; 't Welk genoeg zal zijn med twe exempelen aan te wijsen. In 't Concilium I, Nicænum, Can. VI. was vastgesteld / dat de Bisschop van Alexandrien gesag zoude hebben over de Kerken van Egypten, Libyen, Pentapolis, gelijk die van Romen over d'omleggende Kerken: gelijk Ruffinus dien Canon overgeset heeft / Eccles. Histor. lib. I. cap. 6. Maar de gesanten van den Roomzen Paus / hebben in het Concilium Chalcedonense desen Canon vervalzt aangetrokken / med dese woorden daar voor aan te stellen; dat de Roomze Kerk altijd het oppergebied gehad heeft; dog dat Egypten heeft, enz. Tegen welke vervalzinge het gehele Concilium sig gesteld heeft / en om de selve aan te wijsen / zijn de regte acten te voorschijn gebragt / waar in niets diergelijks te vinden was. Hist. Concil. Chalced. Actione 16. In 't selve Concilium Chalcedonense, Canone 28. was ook besloten / dat Constantinopolen, Niew Rome, gelijke privilegien zoude hebben ook in Kerklijke saken, met het oude Rome. Maar om dat dese gelijk-stellinge van Constantinopolen med Rome / de Roomze Bisschoppen mishaagde / zo is die Canon in enige drukken uitgelaten / gelijk in Summa Carranzæ, en in Codice Canonum te Parijs, Anno 1609. uitgegeven. Dog in anderen is se vervalzt / en die woorden / ook in Kerklijke saken, zijn op dese wijse verdraaid / maar niet in Kerklijke saken, gelijk by Gratianus in decreto; 't Welk ongerijmd is: Want het Concilium en kan aan Constantinopolen / en des selvs Bisschoppen / geen andere privilegien geven / als Kerklijke. In anderen word se wel eindelijk ongeschonden gelesen / maar med een nevensgaande censure of aanmerkinge / waar door se verklaard word valz te zijn / en van de Grieken in d'Acten van dit Concilium bedrieglijk ingelapt.

V. Dat ook de Schrivten der vaderen, niet en moeten aangenomen worden voor een regel-maat van 't geloov / blijkt daar uit / om dat men niet en kan seggen / dat haar zulks / of yder in 't bysonder / of allen t'samengevoegd zijnde / toekomt. Niet het eerste / om dat'er ganz niemand onder alle de oude Vaderen sonder dolinge is geweest / gelijk zo Paus-gesinden / als Protestanten / dat is / alle die 't Paus-dom tegenspreken / zulks bekend staan. Niet het twede; om dat / indien se yder in 't bysonder de dolinge onderworpen zijn geweest / sy ook zodanig zullen zijn alle t'samengevoegd zijnde. Want het is eveneens med 'et geheel gelegen / als med de delen daar 't geheel uit t'samengesteld word / nog daar kan uit verdervlijke delen een onverdervlijk geheel gemaakt worden / of uit valze delen een waaragtig geheel. Op dat ik nu niet en segge / dat'er op d'overeenstemminge der Vaderen / wel van velen geroemd / maar dat se niet ligt aangewesen word. Maar zuld gy seggen indien alle de Vaderen t'samen

men

men genomen zijnde gedoold hebben / zo heeft ook de gehele Kerke gedoold: 't Welk ongerijmd is. 'k Andwoord voor eerst dat'et niet ongerijmd is / te menen dat de gehele / ja selvs de ware Kerke gedoold heeft / in enige niet zeer noodsakelijke leerpuncten / hoedanig de meesten zijn / waar over in desen tijd onder de Christenen gedisputeerd word. Want indien somtijds een gehele Kerke van't geloov kan afvallen / veel meer kan se in enige dolingen / die 't geloov niet omverrestoten / vervallen. Dat zulks niet onmogelijk is / blijkt uit den afval van vele particuliere Kerken / die de Christlijke verlatende / de Religie van Mahomet omhelsd hebben. Want 't gene haar gebeurd is / kan ook sonder onmogelijkheid anderen gebeuren. 'k Seg ten twede, Dat'et niet en volgd / indien alle de Vaderen gedoold hebben / dat dan ook de gehele Kerke Christi heeft gedoold. Want sy en zijn de gehele Kerke niet / nog men kan ook uit haar seker weten wat sy gevoeld heeft. Uit de drie eerste ewen na Christi geboorte / hebben wy naaulijks de schrivten van XII. Aucteuren / en nog in vele plaatsen vervalzt / of t'onregt die genen toegeschreven / welkers namen sy voeren / gelijk de geleerdsten / zo uit de Paus-gesinden / als Protestanten bekennen. Ziet / Rob. Bellarminum de Scriptoribus Ecclesiasticis, en Andreæ Riveti Criticum Sacrum. Voegd hier by / dat die Vaders / welkers schrivten nog in wesen zijn / byna alleen Grieken of Africaners zijn geweest: dog geen uit andere gewesten van de Christen wereld. Maar hoe klein is dit getal / om ons te konnen aanwijsen / wat de Kerke de gehele wereld door geleerd heeft? Ja al waren se nog tienmaal meer / zo zouden se tegen die grote menigte der Christenen over al verspreid / naaulijks meer konnen gelden / als of men enige emmers waters / med de gehele Zee wilde vergelijken. Maar als 'er van't geloov der ganze Kerke word gesproken / zo moet men sien / wat alle die genen / die in d'H. Schrivtuur ervaren zijn / gevoeld hebben: en zodanigen worden'er niet alleen onder de Kerken-leraars / maar ook onder de Leken of 't gemene volk gevonden; ja 't gebeurd niet selden / dat wanneer de Leraars van de waarheid afwijken / de vroomhertigen die geen publijke bedieninge hebben / de lere des geloovs onvervalzt bewaren. Daarenboven / zo zijn'er altijd onder de Kerken-Leraars weinigen geweest / die enige schrivten hebben uitgegeven / in vergelijkinge van die genen / die ganz niet geschreven hebben. Nog sy die boeken gemaakt hebben / zijn juist altijd beter geweest / of gesonder in't geloov als d'anderen: maar misschien twist-gieriger / die al haar magt inspanden / om hare opinien d'overhand te doen hebben. Daarbeneffens / zo zijn de schrivten van die oude Vaders / daar wy van spreken / geensins een genoegsame regel-maat / om volgens den selven van alle / ja selvs niet van de voornaamste geloovs-geschillen / die'er heden-daags gedreven worden / te konnen oordelen. Want daar word byna niet anders in gevonden / als disputen tegen de Heidenen en Joden / of tegen enige ketterijen van die eew' / welken al over lang med'er tijd versleten zijn: dog de dingen / daar de Christenen nu med elk anderen over verschillen / die en roeren se niet aan; en wat se daar van gevoeld hebben / word maar alleen door duistere / en vergehaalde consequentien daar uit getrokken: alzo dat het gene de Paus-gesinden tegen de Schrivtuur inbrengen / dat se alle die dingen / die ter saligheid te doen of te geloven noodsakelijk zijn / niet volkomenlijk en begrijpt / med veel meerder regt op de schrivten van die eerste Vaderen kan gepast worden. Eindelijk zo zijn ook vele van die schrivten / zeer duister en swaar om te verstaan / gelijk blijkt uit die plaatsen / die daar uit / om de geschillen van onsen tijd te beslegten / worden bygebragt / over welkers meninge / niet minder als over den sin der Schrivtuur / hevtig gestreden word. Alzo dat indien de Schrivtuur om haar duisterheid niet bequaam is / om voor een regel-maat te verstrekken / dat ook om die selve redenen / de schrivten der Vaderen veel min bequaam zullen zijn / en dat se dierhalven van de Paus-gesinden te vergeevs gebruikt worden / om de duisternissen der Schrivtuur eniger maten weg te nemen. Dog indien niet alleen de Schrivten van de drie eerste Christen ewen / voor een regel-maat der Geloovs-geschillen moeten aangenomen worden / maar ook (gelijk de Paus-gesinden willen) van de vierde / vijfde / en de volgende ewen; zo zullen daar geen anderen van oordelen konnen / dan die in't lesen der selven zeer ervaren zijn; hoedanig zeer weinigen gevonden worden. Want sy zijn zo veel in getal / dat 's menzen leven naaulijks genoegsaam is / om de voornaamsten daar af door te lopen. Ten minsten zal niemand voor dat hy tot hoge jaren gekomen is / bequaam wesen / om t'oordelen hoe en waar in se overeenstemmen of van elk anderen verschillen. Op dat ik niet en segge / dat maar alleen de geleerden / en die in de

Griekze en Latijnze taal ervaren zijn / zulks zullen konnen doen. Maar de regel-maat der Geloovs-geschillen / moet zodanig zijn / dat se een yder ligtlijk kan gebruiken / zo wel jongen als ouden / en ongeleerden als geleerden. Want de saak die alhier verhandeld word / gaat een yder / en niet alleen enige weinigen aan. 't Heeft ook niet om 't lijv / dat men hier tegen inbrengd / dat die genen / die door een langdurige oeffeninge / en onvermoeiden arbeid van vele jaren / de schriften der ouden doorlopen hebben / aan anderen / die van zodanigen gelegenheid of bequaamheid niet en zijn / om de selven med profijt te konnen lesen / de vrugten van hare naarstigheid zullen mede-delen ; en bekend maken / hoedanig het med den inhoud van die Schriften gelegen is. Want dat'et niet veilig en is / in een saak daar de saligheid aan hangd / te steunen op'et relaas of verhaal van zodanigen/van welkers getrouwigheid men niet genoegsaam versekerd is/ kan een yder die voorsigtig is heel ligt afmeten. Dog die hier van meerder geliefd te weten / kan het tractaat van J. Dallæus de usu Patrum nasien.

VI. Maar 't heeft nog veel minder schijn / dat enigen in dese verdorven eeuw'/ die't quansuis med de Reformatie houden / sig niet en ontsien / hare Confessien en Catechismen voor een regel-maat des geloovs / ons ontfatsoenlijk t'overdringen; daar se evenwel niet en dorven staande houden / dat dese schriften van een onfeilbare waarheid zijn. Sy seggen wel / dat se de selven niet en houden / voor den eersten of voornaamsten Regel-maat, welke eer d'H. Schriftuur alleen toekomt / maar alleen voor een tweden ; nog voor een regel-maat van waarheid , maar van enigheid , waar door de regte ledematen van de Gereformeerde Kerke / van die genen die buiten zijn / onderscheiden worden. Maar dat en excuseerd haar niet. Want wat behoevd men een tweden regel-maat te smeden/ indien d'eerste genoeg is? Dog dat se genoegsaam is bekennen se selv / wanneer se tegen de Paus-gesinden beweren / dat d'H. Schriftuur alle die dingen / die te geloven en te doen ter saligheid noodsakelijk zijn/volkomen en klaar in sig begrijpt. Daar is dierhalven geen meer reden om zo een twede regel-maat te stellen / als om een twede of bedienend hoofd der Kerke onder Christo t'erkennen / 't welk sy en wy gelijklijk verwerpen. Daarbeneffens zo kan'er ook tussen de regel-maat van enigheid en van waarheid geen onderscheid zijn. Want niemand kan gedrongen worden / om in zodanig iets toe of over een te stemmen / 't welk van geen onfeilbare waarheid en is. Maar hier op seggen se / dat andersins / 't en zy men zodanig een tweden regel van enigheid maakt / de Ketters van de Regtsinnigen niet en zullen konnen onderscheiden worden / en dat men se al t'samen in de Kerke zal moeten nemen / alhoewel s'er niet toe en behoren: om dat alle de Ketters voorgeven / dat se't med de Schriftuur houden / en den selven aannemen voor den enigen regel-maat des geloovs. Maar op ik andwoorde 1. Dat zulks onwaaragtig is; want daar en zijn niet alleen eertijds Ketters geweest/ die de Schriftuur niet voor Goddelijk hebben aangenomen; of die ten minsten enigen van des selvs voornaamste delen / als het O. Testament / d'Evangelien / de Brieven Pauli / verworpen hebben ; maar ook zo zijn 'er hedendaags niet weinig zodanigen / als de Geestlijken of Vrygeesten / en de Paus-gesinden / die de selve niet en willen toelaten / voor den enigen en volmaakten regel-maat der Religie. 2. Dat die van de slimste slag van Ketters niet en zijn / die zo voortreflijk van d'H. Schriftuur gevoelen / al is't dat se misschien na ons oordeel in enige dingen dolen. Want van't gene ter saligheid noodsakelijk is / konnen se niet onkundig wesen / of 't selve in twijfel trekken; om dat al 't gene zodanig is / volkomen en klaar in de Schriftuur gevonden word. Dierhalven zou 'et niet ongevoeglijk zijn / indien alle die genen/ die belijdenisse doen / dat se in saken des geloovs alleen van d'H. Schriftuur willen afhangen / tot een lighaam der Kerke t'samengevoegd wierden/ en elk anderen in de rest / daar se verscheidenlijk gevoelen / onderling verdroegen / tot dat'et Gode gelieven zoude / aan d'onwetende sijn waarheid t'openbaren.

VII. Daar zijn'er die seggen / dat de Confessien / 't zy der voorgaande / 't zy der volgende ewen / wel geen regulen en zijn van onse Religie ; Maar evenwel / dat se in grote agtinge moeten gehouden worden / om dat se door gemene toestemminge / van enige vrome en geleerde Kerken-dienaars zijn t'samengesteld ; en dat de modestie / of 't klein gevoelen dat iemand van sig selven behoord te hebben / niet toe en laat / dat die genen / die op verre na van zo groten geleerdheid niet en zijn / van hare besluiten afwijken. 'k Andwoord 1. Dat tegen die geleerden / anderen die niet minder geleerd zijn / konnen tegengesteld worden / die eertijds

anders gevoeld hebben / of ook nog anders gevoelen; nog dat die gene sig enigsins tegen de modestie vergrijpt / die 't med de zodanigen liever wil houden / die hy geloovd dat med d'H. Schriftuur accorderen / als de zulken / die hy sig inbeeld dat'er van afwijken. 2. Dat'et ons niet en blijkt / dat die Confessien / in welkers woorden sy willen dat men swere / med gemene toe of overeenstemminge der Vromen beschreven zijn geweest. Ja dat wy / zo we de schriften der ouden eens med aandagt komen door te lesen / veel eer reden zullen hebben om het contrarie te geloven: dat'et namelijk in die vier eerste algemene Concilien / die van sommigen zo zeer worden geprezen / niet vry gestaan en heeft / van 't gevoelen der gener / die aldaar het meeste aansien en bestier hadden / af te wijken; en dat in de selven / de drivten van haat en eersugtigheid / verre boven de lievde tot vrede en waarheid / d'overhand gehad hebben. Weshalven men kan seggen dat Beza, in de Voor-reden van sijn Latijnze oversettinge van 't N. Testament, misschien de waarheid niet qualijk getroffen heeft / alwaar hy schrijvd / Dat selver in die beste tijden (indien se med de volgende worden vergeleken) d'eergierigheid, beuselagtigheid, en onwetenheid der Bisschoppen, ja ook d'openbare en onverbeterlijke Godloosheid van velen, zo groot is geweest, dat selvs de blinden zeer ligt konnen sien, dat de Duivel in hare vergaderingen t'enemaal het voorgestoelte gehad heeft. Dat dit selve ook op het Concilium van Trente med regt gepast kan worden / zullen de Gereformeerden niet ontkennen; dog of 'et van gelijken op het Dortze Synode niet en voegd / wil ik de verstandigen / en die genen die kennisse hebben van't gene aldaar omgegaan is / laten oordelen.

Cap. XVI.

Van den Regter der Geloovs-geschillen.

I. *Verscheide opinien der Paus-gesinden en Gereformeerden, aangaande den Regter der Geloovs-geschillen.* II. *Op wat wijse de Schrivtuur, en God sprekende in de Schrivtuur, een Regter genaamd kan worden.* III. *Dat'er van God geen Regter gesteld is.* IV. *Van de verbintenisse van sig de besluiten der Concilien t'onderwerpen.* V. *Andwoord op d'uitvlugt der Paus-gesinden, uit* Deuter. XVII, 8. &c. *Dat een yder voor sijn selven van de geloovs geschillen moet oordelen.*

I. Maar dewijl 't niet genoeg en is een regel-maat te hebben / 't en zy'er ook een Regter zy / die na den selven oordeeld / en welke de regte sin daar van is uitspreekt: zo word nu gevraagd / of'er ook op aarden een opperste Regter is / dien God auctoriteit gegeven heeft / om alle de geloovs-geschillen te beslegten / en welkers oordeel alle Christenen gehouden zijn onderworpen te wesen; en wie men voor zodanig moet houden. De Paus-gesinden stellen dat'er altijd zodanig een Regter in de kerke is / maar sy hebben tot nog toe / med elk anderen niet konnen overeenkomen / wie hy zy; want enigen / dringen ons den Paus van Romen / voor zodanigen oppersten Regter op; dog anderen / schrijven alleen dit regt toe aan d'algemene kerke / in een Concilium wetlijk vergaderd. Maar wat de Protestanten belangd / die verwerpen wel al te samen eenpariglijk den Roomzen Paus; maar sy en schijnen my nog niet duidelijk genoeg verklaard te hebben / wien die magt van te oordelen toekomt: sy schrijven zulks wel in't gemeen d'H. Schriftuur toe / dien se niet alleen voor een regel-maat / maar ook voor een Regter van alle de geschillen der Religie houden: maar sy voegen'er evenwel hare Concilien by / en willen dat een yder / sig selven op hare besluiten / alhoewel se niet algemeen / nog t'enemaal onfeilbaar zijn / gerust houde. Dog wat ons aangaat / wy en menen niet dat'er zodanig een Regter op aarden is / nog selv d'H. Schriftuur / nog enige Concilien / hoedanig sy ook zijn / veel min de Paus van Romen / al is'et dat hy sig selven med een grote stoutmoedigheid / die auctoriteit aanmatigd.

II. Want op dat wy van d'H. Schriftuur eerst handelen; men kan wel toestaan / door een oneigenlijke maniere van spreken / dat se een Regter is / voor zo veel namelijk als'er volgens het gene sy leerd / van de geschillen der religie moet geoordeeld / en gesproken worden: Want zo seid Christus Die my verwerpt, en mijne woorden niet en ontfangd, heeft die hem oordeeld: het woord dat ik gesproken hebbe, dat zal hem oordelen ten laatsten dage, Joh. XII. 48. Namelijk om dat God alsdan oordelen zal de verborgene dingen der Menzen door Jesum Christum na het Evangelium, Rom. 11, 16. Zo word'er ook door diergelijk een wijse van spreken geseid / Dat Moses de Joden by God verklagen zal, Joh. V, 44. namelijk om dat in de wet dien hy haar gegeven heeft / hunne misdaden bestraft worden. Maar evenwel wanneer wy eigenlijk / en sonder verwisselinge van woorden spreken / zo is'et klaar / dat'et in een

en de selve saak of persoon / geen plaats hebben en kan / dat hy een wet of regel-maat / en een Regter zy : Want beiden hebben se een verscheide officie of pligt. Want een Wet oordeeld alleen in 't generaal van een anders woorden of werken : dog een Regter maakt een speciale toepassinge / op desen of genen Menz / of op dit of dat voorval. 't Welk voornamelijk plaats heeft / wanneer 'er over den sin van de wet of regel-maat geschil vald. Dewijl dan / gelijk wy boven getoond hebben / d'H. Schriftuur een regel-maat van de geschillen der Religie is / zo volgd dat se daar van / om eigenlijk te spreken / tegelijk geen regter kan wesen / maar dat 'er iemand anders moet zijn / die volgens de selve van die geschillen oordeeld : gelijk in alle Menzlijke oordelen te sien is / alwaar de regter / en de regel-maat / na welken het regt uitgesproken word / altijd van elk anderen verscheiden zijn. 't Gevoelen van die genen / die willen dat Jesus Christus / of d'H. Geest / in de Schriftuur van de geschillen der Christenen sprekende / Regter zy / komt op een uit. Want alhoewel zulks in een sekeren sin waaragtig is / zo spreken evenwel Jesus Christus / of d'H. Geest / niet anders van onse verschillen / als de wetten die eertijds gemaakt zijn / van de vers opgeresene twisten oordelen. Want gelijk se dat niet alleen / en door haar selven en doen / maar door tuszenkomen van den Regter / die de selven op alle particuliere voorvallen / die in geschil gebragt worden / appliceerd of toepast / zo ook niet Christus / of d'H. Geest in de Schriftuur sprekende. Waar uit ontstaat / niettegenstaande dat se op zodanig een wijse sententie spreken / zo als men 't noemd / dat evenwel d'ene twistende party voor d'anderen niet en wil wijken / maar dat se in haar onenigheid tuszen elk anderen voordgaan. 't Welk niet geschieden zoude / indien Christus / of d'H. Geest / in de Schriften op die selve wijse / gelijk andere regters plegen te doen / sententie velden / en tegen genen seiden / gy hebt 'et verloren; dog tegen desen / gy hebt 'et gewonnen.

III. Dog dat 'er op aarden geen opperste Regter der geloofs-geschillen is / blijkt daar uit zeer klaar / om dat hy van God / of van Christo / die alleen uit haar selven daar toe magt hebben / zoude moeten gesteld zijn. Maar zulks en is niet geschied. Want daar en kan niet ene plaats uit d'H. Schriften voordgebragt worden / die van zodanige regter gewag maakt / veel min aanwijse wie die zy. 't Welk in een saak van zo groten gewigt / waar aan sy menen dat 'et welvaren / en de ruste van de Christen kerke hangd / geensins zoude nagelaten geweest zijn ; ja dat zou het voornaamste zijn / waar van de Schriftuur ons zoude vermaand hebben. Wy bekennen wel / dat Christus en sijn Apostolen / zo lang als se hier op aarden verkeerden / dese auctoriteit gehad hebben ; maar dat se de selve na haar vertrek aan niemand gelaten hebben / geven de waarschouwingen / die tot alle Christenen hoofd voor hoofd gedaan zijn / te kennen / Wagt U. L. van de valze Propheten, enz. Matth. VII, 15. En geloovd niet een ygelijken geest, maar beproevd de geesten of se uit God zijn, 1 Joh. IV, 1. Beproevd alle dingen, en behoud het goede, 1 Thess. V, 21. En veel andere diergelijken / die niet alleen overtollig zouden zijn / maar ook schadelijk / indien 'er van alle de geschillen der religie een opperste scheids-man was / die sonder appél zoude oordelen : want 't is den gemenen man niet geoorlovd / 't gewijsde van zodanigen regter ter proeve te stellen. Eindelijk zo zoude d'opperste Regter der geschillen onfeilbaar moeten zijn / hoedanig niemand onder de menzen word gevonden : want een ygelijk Menz is leugenagtig, Rom. III, 4. Wy kennen ten delen, en wy propheteren ten delen, 1 Cor. XIII, 9. Dog dat de Paus van Romen onfeilbaar is / seid niemand dan die sijn verslaafde pluimstrijkers zijn ; vele geleerde mannen in de Roomze kerke bekennen van selvs / dat hy van d'algemene Menzlijke swakheid niet vry en is / en d'ondervindinge leerd 'et ook. Daarenboven dewijl hy van 't verbalzen der religie / en 't gebruiken van tyrannije over de kerke / beschuldigd word / zo behoord hy ten minsten / sig selven zo lang t'onthouden van dat ampt t'oefenen / tot dat hy vrygesproken zoude zijn ; dewijl niemand tegelijk misdadiger of beschuldigde / en Regter kan wesen. Van gelijken / zijn de Concilien hoedanig sy wesen mogen / 't zy algemene / gelijk se voorgeven / 't zy bysondere / de dolinge onderworpen / gelijk op een andere plaats wijdlopiger zal getoond worden / en nu hier boven in 't korte al gedaan is. Want sy konnen op tweederhande wijse aangemerkt worden / gelijk een wet en regel-maat na welken van de geschillen geoordeeld word ; hoedanig zijn de besluiten der ouden / ten opsigte van de hedendaagze geschillen : of als een Regter / voor zo veel sy vergaderd zijn / om haar oordeel uit te spreken / over enig geschil in de kerke ontstaan. Dog sy konnen geen van beiden doen / om dat 'et haar aan dese conditie ontbreekt.

IV. Eni-

IV. Enige Protestanten / alhoewel sy niet en dorven ontkennen / dat alle de Concilien konnen dolen / menen evenwel / dat de Christenen gehouden zijn / haar selven hunne besluiten t'onderwerpen / brengende hier toe by 't geen d'Apostolen seggen/in den brief aan de bekeerde Heidenen/'t heeft den H. Geest en ons goed gedagt, Act. xv, 28. en seggen dat de waarheid twederlei is / namelijk absoluit zo als se in d'H. Schriftuur leid / en Synodaal/ of zo als se op de Synoden verstaan word; en dat men in dese laatste gerust moet zijn om de brede der Kerke / dat andersins de disputen noit een einde zullen hebben. Maar ik andwoorde op het eerste/dat sy onbeschaamdelijk van de besluiten van haar Concilien seggen / dat'et den H. Geest alzo goed gedagt heeft / daar se door niet een mirakel konnen tonen/ dat se door den selven gedreven worden; als of sy haar selven med regt mogten toeschrijven / al 't gene op d'Apostolen paste. Want indien sy/ wanneer de Paus-gesinden zulks seggen/ haar med reden uitlachen ; zo wil ik wel eens weten / of sy haar selven zulks med meerder regt toeeigenen / en of se van dese privilegie enige blijken voor den dag konnen brengen. Andersins kan op haar gepast worden / 't gene tegen Jacobus en Joannes/die Eliam ligtvaardiglijk wilden navolgen / geseid wierd / Gy L. weet niet van wat geest gy zijt, Luc. IX, 55. Op het twede seg ik / dat'er zeer belachlijk twederlei waarheid / waar van d'ene tegen d'anderen aanloopt / verzierd word: Want die Synodale waarheid, indien se verschild van d'absolute waarheid/ die d'H. Schriften leren/ is niet anders dan een pure leugen / van haar t'onregt med den naam van waarheid bekleed / dewijl s' haar schamen openlijk te bekennen / dat haar Synoden somtijds komen te dwalen. Maar indien men kan bewijsen, dat se grovlijk van de waarheid zijn afgeweken / en dat in saken die ter saligheid van geen klein belang zijn / moet dan by iemand de wereldlijke brede zo veel gelden / dat hy daarom de leugen toestemd / en de Godlijke waarheid verstoot? Maar andersins zal'er in de Kerke noit een einde zijn van disputen/ 't en zy men sig in d'uitspraken der Synoden gerust stelle. 't Zy zo. 't Is veel beter dat se noit ophouden / als dat se med onderdrukkinge van de waarheid geeindigd worden. Ja de Synoden konnen ook weinig helpen / om de geschillen der Christenen gelukkiglijk ten einde te brengen / 't en zy men eerst versekerd is / dat se volgens de waarheid geoordeeld hebben. Die eerste generale Synoden / gelijk se genoemd worden / konnen ons tot een exempel zijn. 't Synodus Nicæna en heeft de ketterie van Arius niet vernietigd / nog 't Constantinopolitana de Ketterie van Macedonius, nog 't Ephesina de Ketterie van Nestorius, nog 't Chalcedonensis de ketterie van Eutyches, maar hebben se veel liever gaande gemaakt / zo dat se daarna veel sterker toegenomen hebben. De Synoden van Trente, van Dordregt, en anderen na dien tijd gehouden / zijn van geen meerder kragt geweest. Van welken Gregorius Nazianzenus, indien hy wederom opstond / niet minder als van de zulken die tot sijnen tijd / in welken hy schreev / gehouden waren / zoude seggen / dat hy noit een blyde en gelukkige uitkomst van enig Concilium gesien heeft, nog waar door de qualen veel eer verdreven, als toegenomen en aangewassen zijn: in sijn brief aan Procopius.

V. Daar word ook tegengeworpen / dat God eertijds onder d'Israeliten / een oppersten Regter der geschillen gesteld heeft / gelijk blijkt uit Deut. XVII, 8. enz. dat'er dierhalven zodanig een in de Christen Kerke behoord te zijn: om dat God andersins niet zo wel gesorgd zoude hebben / voor hare welstand / als voor de Joodze Kerke. Maar ik andwoord / dat zo wel het eerste / als het twede lid van dit argument / valz is. Want voor eerst zo en is'et niet waar / dat God eertijds zodanigen Regter / waar van wy spreken / onder sijn volk geordineerd heeft / nog de woorden van d'aangetogen plaats bewijsen zulks / welken luiden als volgd. Wanneer een sake aan't gerigte voor u te swaar zal zijn, tuszen bloed en bloed, tuszen regts-handel en regts-handel, tuszen plage en plage, enz. Zo zuld gy komen tot de Levitize Priesteren, en tot den Regter die in die dagen zijn zal, en sy zullen u de sake des regts aanseggen, en gy zuld doen na het bevel des woords, dat se u zullen aanseggen, enz. alwaar geen mentie gemaakt word van de geschillen der Religie, maar van bloed, van regts-handel, van plage, dat is/ van criminele of civile saken: gelijk 2 Paral. XIX, Josaphat tegen de Regters seid; Alle geschil, het welke van uwe broederen, die in hare steden wonen tot u zal komen, tuszen bloed en bloed, tuszen wet, en gebod, en insettingen, en regten, zo vermaand haar dat se niet schuldig en worden aan den Here, enz. Nog daar word geseid / dat dese Regter onfeilbaar zal zijn: Want indien God zodanig een beloofd hadde / zo zoude hy 't ook volbragt hebben; en zoude

hem

hem altijd door sijn Geest gestuurd hebben / dat hy in 't oordelen van 't gene waaragtig en billijk is / niet en zoude afdwalen. Maar 't blijkt daar uit / dat dat gerigt dikwijls zeer grovlijk gedwaald heeft / om dat 'et de Propheten / ja selvs den Here Jesum / heeft doen ombrengen. Gy zuld seggen / daar word evenwel bygevoegd / Gy en zuld niet afwijken van het woord dat se u zullen aanseggen, ter regter ofte ter slinker: de man nu die trotzlijk handelen zal, dat hy niet en hore na den Priester, ofte na den Regter, de selve man zal sterven, enz. 't Is zo. Dat heeft in alle opperste Raadhuisen / en Menzlijke vierscharen plaats / de welken dikwijls van 't gene regt en billijk is aftreden / dat haar besluiten stand grijpen / en dat de zodanigen / die haar daar tegen willen stellen / als oproerigen gestraft worden. Want zulks diend tot rust van 't gemene-best / en 't is beter / dat die Raadhuisen somtijds een mislag begaan / als dat se de geschillen onafgedaan laten / waar door alle dingen over hoop zouden raken. Maar 't is med de geschillen van de religie zodanig niet gelegen / alwaar een valze uitspraak / vele zielen tot 'et ewige verderv kan slepen; alzo dat 'et veel beter is / de selven te laten berusten/om van Christo den oppersten Regter in sijne laatste komste geoordeeld te worden / als iets ligtvaardiglijk uit te spreken; dewijl die dingen ter saligheid genoegsaam zijn / die in d'H. Schriften klaar zijn voorgesteld / en geen uitlegginge of uitspraak van noden hebben. Ten tweden. Steld eens dat God zodanigen Regter onder d'Israeliten ingesteld heeft / daar uit en volgd niet / dat hy ook wil dat 'er een onder de Christenen zy: dewijl d'Algemene Kerke / die door de ganze wereld verstroid is / op die wijse van enen Regter gelijk d'Israelitize / die binnen de enge palen van het land Canaan besloten was / niet en kan geregeerd worden. En indien hem zulks behaagde / zo zoude hy buiten twijfel aangewesen hebben / wie die Regter was / en in wat plaatze hy zoude gevonden worden. Maar dat en heeft hy niet gedaan. Nog daarom en heeft God ook minder sorge gedragen voor de Christlijke Kerke / als voor d'Israelitize / maar integendeel veel beter. Om dat dat d'allerbeste wijse is van de selve te versorgen / die med den aard van de religie / waar van sy belijdenisse doet / allerbest overeenkomt. Want God wilde / dat de Christlijke Religie t'enemaal vry zoude zijn / niet dienstbaar en bedwongen / gelijk de wet Mosis. Dierhalven most 'et ondersoeken van de waarheid / aan een yders naarstigheid en wakkerheid vry gelaten worden.

VI. Waar uit wy besluiten / dat 'er onder de Christenen geen andere Regter der geschillen is / dan de gesonde reden / waar door een yder by sijn selven ondersoekt / of het gene daar over gedisputeerd word / med den regel-maat der H. Schriften overeenkomt / of niet. Maar des selvs oordeel / en is geen oordeel van auctoriteit / daar anderen aan gehouden zijn; maar alleen van onderscheid / hoedanig wy van de spijsen gebruiken / of se ons wel of qualijk smaken; en niemand anders / dan die dus of zo oordeeld / en verbind. Dat alle de geschillen / op het private of bysondere oordeel van een yders reden / eindelijk uitkomen moeten / blijkt daar uit / om dat wat Regter dat men steld / 't zy de Schriftuur / 't zy enig Concilium / 't zy de Paus van Romen / sijn of haar oordeel by ons geen auctoriteit kan hebben / voor al eer ons de reden geleerd heeft / med dat oordeel te vreden te zijn. Want by voorbeeld / indien 'er gedisputeerd word / of 'er in de Misse een transsubstantiatie of overselvstandiginge / dat is / veranderinge van de selvstandigheid geschied; van gelijken of 'er een vagevuur der zielen is na dit leven: in 't eerst zal een Pausgesinde hier op wel ja seggen / namelijk om dat enig generaal Concilium / of de Paus / zulks vastgesteld heeft: Dog een Protestant zal 'er neen op andwoorden / om dat d'H. Schriftuur tegen zodanige leer-stukken aanloopt. Maar indien gy genen eens vraagd / waarom hy het oordeel van 't Concilium / of van de Paus volgd: en ook desen / waarom dat hy hem liever aan de Schriftuur houd / zo zal geen van beiden ten twedemaal anders konnen andwoorden / dan alleen dat haar de reden zulks leerd. 't Welk ook zeer klaar blijkt / in dit geschil aangaande den Regter der geschillen / 't welk onafgedaan moet blijven / of van 't private oordeel van een yders reden / geslegt worden; dewijl geen van de partijen over elk anderen zodanigen auctoriteit heeft / waar onder d'een of d'andere buigen moet.

CAP. XVII.

Van 't gebruik der Reden in de Religie.

I. *Dat de Reden het enige fundament van de natuurlijke Religie is.* II. *In die dingen die men geloven,* III. *en doen moet.* IV. *Des selvs gebruik in de geopenbaerde religie.* V. *Andwoord op een tegenwerpinge uit* 1 Cor. II, 14. VI. *Uit* Rom. VIII, 7. VII. *Uit de verdorvenheid der Menz-*

Menzlijke reden. VIII. *Uit de verborgenheden der Religie.* IX. *Wat den idioten hier te doen staat.*

I. Wy zullen nu / ter occasie van 't gene aan 't einde van 't voorgaande capittel / med een woord of twe aangaande de Reden geseid is / iets daar byvoegen / van 't gebruik des selvs in Godlijke saken. Door 't woord Reden, versta ik alhier / die uitstekende faculteit ofte kragt des Menzen / waar door hy waarlijk een Menz is / 't welk sijn wesen uitmaakt / en waar door hy niet alleen van de levenlose schepsels / maar ook van alle domme of onredelijke dieren verscheiden is; waarom hy van de Philosophen Een redelijk dier pleeg genoemd te worden. Dat'et gebruik van die reden in de religie noodsakelijk is / blijkt voor een yder / die zo de natuurlijke / als de geopenbaarde religie insiet. Want wat de natuurlijke aangaat / dewijl die ondersteld word geen Godlijke openbaringe te hebben / ten minsten voor het grootste gedeelten / zo is'er ganz geen fundament daar se op gebouwd word / of regel-maat daar se na bestuurd word / als de Menzlijke reden; welke verworpen zijnde / het noodsakelijk is / dat ook de religie omverrevald. Want alhoewel ik beken / dat God / zo haast als hy de wereld geschapen hadde / sig selven aan de Menzen heeft geopenbaard / en dierhalven / dat die genen / die toen geleevd hebben / noit sonder ganz alle openbaringe geweest zijn / zo kan men evenwel ligt sien / dat aan haar geen volkomen / en volmaakten regel-maat der religie ter hand gesteld is geweest; 't en zy men buiten die weinige Godlijke openbaringen / waar van Moses gewag maakt / enige anderen op onse eigen hand wil verzieren; dog of men zulks zo slegts mag doen / dat laat ik anderen oordelen. Op dat ik nu niet en segge / dat'et onseker is / of se ook wel onvervalzt tot een yders kennisse gekomen zijn. Sy hebben dierhalven / in al het gene sy voords mosten geloven / en betragten / 't welk in die even gemelde openbaringen niet en was begrepen / geen anderen regel gehad om na te volgen / als het dictamen of 't voorschrivt van de gesonde reden: alzo dat sy noodsakelijk sig van alle Godsdienst hebben moeten onthouden / of den selven na dien regel aanleggen.

II. Ik beken wel / dat'et geloov uit'et gehoor, en het gehoor uit de predikinge van het woord Gods is, volgens 't gene d'Apostel getuigd / Rom. x, 17. Maar dat zulks niet van alle geloov geseid word / maar van het Evangelize verstaan moet worden / blijkt selvs klaarlijk uit den text; want andersins is'et seker / dat'et niet altijd noodsakelijk is / dat'et geloov op een uitgedrukt woord Godes komt te rusten / dewijl 't selve ook voordkomen kan / uit erkentenisse van Godes goedheid en kragt / welken de natuur leerd. Alzo wierd Abraham / wanneer hy sig gereed maakte / om sijnen Zone Isaac op den Altaar op te offeren / van welken geseid was / in Isaac zal u het saad genoemd worden, door dit geloov versterkt / dat God magtig was hem ook uit de doden te verwekken, Heb. xi, 17, 18, 19. en hy besloot daar uit / dat hy sijn Zoon buiten twijfel wederom zoude levendig maken; alhoewel hy'er geen openbaringe van hadde. De Ninivīten worden ook geseid / aan God geloovd, en gehoopt te hebben, dat se hem tot ontferminge zouden bewegen, indien sy haar van haren bosen weg bekeerden; alhoewel se hier van geen beloften hadden / maar integendeel / dat Jonas haar absoluit hunnen ondergang hadde aangeseid / Nog veertig dagen, dan zal Ninive omgekeerd worden, Jon. III, 4, 5, 9. En voorwaar / 't en zy 't med de saak alzo gelegen was / zo zoude Paulus d'Heidenen t'onregt bestraft hebben / die geen wet en hadden / Dat se God kennende, hem als God niet en hebben verheerlijkt ofte gedankt, Rom. I, 21.

III. Ik beken ook / dat Gode alle eigenwillige Godsdienst, die van hem niet voorgeschreven en is / mishaagd / Col. II, 23. En dat hy te vergeevs door geboden van Menzen word geeerd, Esai. XXIX, 13. Matth. XV, 9. Maar die verboden / en moeten niet op de tijden die voor de wet geweest zijn / gepast worden; dewijl het openbaar is / dat se haar opsigt op de wet hebben / tot welken God verboden hadde iets toe te doen / Deut. IV, 2. en XII, 32. Want niemand / agt ik / zal seggen / dat die eerste Menzen gesondigd hebben / dat se van de eerstgeborene van haar vee, en van haar vet, Gode hebben geofferd, gelijk Abel; want de Schriftuur geevd hem getuigenisse / wanneer se seid / ende de Here sag Abel en sijn offer aan, Gen. IV, 4. Of die den Here enen altaar gebouwd hebben, en van haar vee, en van het reine gevogelte brand-offeren hebben geofferd, gelijk Noach; want de Schriftuur voegd'er by / ende de Here rook dien lievlijken reuk, Gen. VIII, 20. 21. Of die den naam des Heren aangeroepen hebben, gelijk ten tijden van Enos is begonnen geworden, Gen. IV, 26. om dat de Schriftuur seid / dat'et geschieden zal, dat al wie den Name des Heren zal aan-

aanroepen, behouden zal worden. Joël. II, 32. Wie / seg ik / zal dorven seggen / dat se qualijk gedaan hebben / om dat se zo veel als ons bekend is / van die dingen geen bevel hebben gehad. Ja God heeft ook na 't geven van de Wet / al het gene niet misprezen / 't welk sonder een uitgedrukt bevel ingesteld wierd om hem te dienen ; maar alleen die dingen die hy verboden had / of die med'et gene van hem verboden was / overeenkomst hadden / en superstitieus waren. Andersins zoude Gedeon sig besondigd hebben / wanneer hy den Engel die tot hem gesonden was gesien hebbende / Gode aldaar een altaar gebouwd heeft, alhoewel hy daar van geen uitgedrukt bevel ontfangen hadde / Judic. VI, 24. Dat evenwel zulks Gode niet mishaagd heeft / kan men uit alle d'omstandigheden van die plaats sien. David en zoude ook niet onschuldig geweest zijn / wanneer hy in sijn herte voorgenomen heeft / den Here een tempel te bouwen: 't welk hy sekerlijk wist / nog aan hem / nog aan iemand voor hem / belast geweest te zijn. Maar het is zo verre daar van daan / dat hy daar in enig misslag begaan heeft / dat hy integendeel / daar over van God is geprezen geworden / seggende / Dewijl dat in uw' herte geweest is mijnen Name een huis te bouwen, gy hebt wel gedaan, dat'et in uw' herte geweest is, I Reg. VIII, 18. en 2 Paralip. VI, 8.

IV. Wat de Godlijke openbaringen aangaat / dat ook de reden ontrent de selven van een zeer groot gebruik is / zal uit het volgende blijken. Want dewijl de reden in Godlijke saken tweederhande gebruik kan hebben ; 't ene om die dingen uit te vinden / die tot den dienst Godes vereizt worden ; 't andere om die dingen die uitgevonden of liever geopenbaard zijn / te verstaan en t'overwegen: zo schijnd het eerste gebruik in de geopenbaarde religie / hoedanig zo de Joodze als de Christlijke is / geen meer plaats te hebben ; voornamelijk dewijl God / die des selvs aucteur is / zeer strenglijk verboden heeft / daar iets by te doen, gelijk wy terstond seiden. Maar voorwaar men moet se evenwel geensins overtollig agten te zijn. Want alhoewel 't Gode gelievd heeft / ons wijdlopig genoeg / en zo veel als ter saligheid nodig is / sijn wil / eerst in de Wet en daarna in 't Evangelium / bekend te maken ; zo zijn evenwel in geen van beiden alle de voorvallen / die in 't beleven van de religie konnen voorkomen / uitdruklijk gedefinieerd of bepaald. 't En kon ook niet geschieden / om dat se oneindig zijn. Op dat dan de generale regulen / dewelken aldaar gelesen worden / med voorsigtigheid op die voorvallen konnen toegepast worden / zo heeft men t'enemaal de reden van noden. Maar sy komt allermeest te pas / in die dingen t'overwegen die ons geopenbaard zijn; want onse meninge is niet / dat de Menslijke reden / sonder de Godlijke openbaringe / de verborgenheden des geloofs begrijpen / of daar van oordelen kan: 't is'er verre van daan. Dit willen we alleenlijk / dat'et de pligt van de reden is / t'ondersoeken of enig leer-stuk / daar geschil over is / in de Schriftuur gevonden word of niet ; of'et med anderen die aldaar klaar uitgedrukt zijn overeenkomt / dan of 't'er mede strijd ; welke de regte sin is van een plaats die in geschil getrokken word ; of wat de meninge Godes is / sprekende tot ons in d'H. Schriftuur. 't Welk zo noodsakelijk is / dat niemand uit'et lesen van d'H. Schriftuur enige nuttigheid kan hebben / 't en zy hy / om de selve te verstaan / de reden tot sijn raads- of leids-man gebruikt. Want het zijn tegenstrijdige dingen / en sy stoten elk anderen om verre / te verstaan / en in het verstaan 't verstand of de reden niet te gebruiken. 't Geen ook iemand niet en verstaat / dat is hem onmogelijk med'et geloof t'omhelsen ; om dat'et geloof / 't welk in een toestemminge bestaat / voor af noodsakelijk een kennisse vereizt. 't Welk ook de Saligmaker niet donkerlijk te kennen geeft / seggende / Als iemand dat woord des Koningrijks hoord, en niet en verstaat, zo komt de bose, en rukt weg het gene in sijn herte gesaaid was: en wederom, Die nu in de goede aarden besaaid is, dese is de gene die het woord hoord en verstaat, Matth. XIII, 19, en 23. En wanneer hy sijne discipulen / die traag om te geloven geworden waren / bestrafte / zo leid hy 't daar op / dat se nalieten de reden te gebruiken ; En bemerkt gy nog niet, seid hy / nog en verstaat gy niet? Hebt gy nog uw' verhard herte? Ogen hebbende en siet gy niet? en Oren hebbende en hoord gy niet? Marc. VIII, 17, 18. Daarom wijsd ons de Schriftuur dikwijls tot de reden / Weest niet gelijk een paard, gelijk een muil-ezel, die geen verstand en hebben: Psal. XXXII, 9. Nu dan gy inwoonders van Jerusalem, en mannen van Juda, oordeeld tuszen my en mijnen wijngaard, Esai. V, 3. Als tot verstandigen spreek ik, oordeeld gy lieden het gene ik segge, I Cor. X, 15. En zijt geen kinderen in het verstand, maar zijt kinderen in de boosheid en in het verstand volwassen, I Cor.

xiv, 20. Siet ook Ephes. iv, 14. en v, 15, 16, 17. Col. iii, 16. Heb. v, 14.

V. 'k Weet dat die bekende plaats des Apostels / tegen de reden word bygebragt / Maar de dierlijke Menz en begrijpt niet de dingen die des Geests Gods zijn. Want sy zijn hem een dwaasheid, en hy en kan se niet verstaan, om dat se geestelijk onderscheiden worden, 1 Cor. ii, 14. Maar door de dierlijke Menz, (gr. psychikos) en word zodanig een niet verstaan / die de reden gebruikt / gelijk uit twe andere plaatsen blijkt / alwaar het selve woord is / namelijk Jac. iii, 15. en Jud. 19. Want het word aldaar genomen voor een vleezlijk Menz; die door de affecten of begeerten van sijn vleez geleid word / en alle die dingen voor dwaasheid houd / die de Geest Godes ons in den Evangelio geopenbaard heeft. Want hy agt'et dwaaslijk te zijn / om de hemelze goederen / die niet gesien en worden / en nog verre weg zijn / d'aardze / die hy voor sijn ogen / en als in sijn hand heeft / te laten varen. Dat dan Paulus seid / dat hy de dingen die des Geests zijn niet en begrijpt, en betekend niet / dat hy de meninge van Gods Geest / en wat hy wil seggen / niet en kan verstaan. Want hoe zoude hy de dingen / die van den Geest geopenbaard worden voor dwaasheid houden / indien hy se niet en begreep? Maar niet begrijpen, is even zo veel als niet aannemen, of niet voor goed keuren: 't welk niet en kan gepast worden / dan op saken die eniger maten bekend zijn. Want gelijk men tot een ganz onbekend ding ganz geen trek heeft / zo heeft m'er ook geen afkeer van / en verwerpt'et niet; dewijl wy alleen tot die dingen begerig zijn / die't verstand oordeeld goed te wesen / en die dingen vlieden / die 't selve agt quaad te zijn.

VI. 't Selve moet men ook seggen van die andere plaats des Apostels / die niet minder vermaard is / Het bedenken des vleez is vyandschap tegen God, Rom. viii, 7. Want wien zal 't waarschijnlijk konnen zijn / dat door 't bedenken des vleez / de gesonde reden verstaan word? dewijl 't selve med de reden strijd / en niet anders en is als een vervalzinge van de selve. Want het bedenken of de wijsheid des vleez, door een Hebreeuze maniere van spreken / is even zo veel als de vleezlijke wijsheid, dien Jacobus (zulk een qua'e saak is't /) aardz, natuurlijk of dierlijk / en Duivelz noemd / ende tegen de wijsheid steld die van boven is: Jac. iii, 15, 17. En daarom voegd'er Paulus aldaar by / Die in den vleze zijn en konnen Gode niet behagen, vers, 8. En wederom / indien gy na den vleze leevd zo zuld gy sterven, vers 13. Dog die genen zijn in den vleze / en leven na den vleze / die bedenken dat des vlezes is / en die nergens anders op en peinsen / als om haar vleezlijke begeerlijkheden te versadigen / hoe se haar gierigheid / eersugtigheid / haar lekkerheid / haar wellust / enz / genoegdoen zullen. Hoe verre dit van de gesonde reden af is / dewelke zodanige dingen leerd / die tegen alle dese quade drivten strijden / kan men zeer ligt bemerken.

VII. Sy seggen voords / dat men het dictamen of 't voorschrivt van de gesonde reden wel hoog moet agten; maar dat de Menzlijke reden / nu ganz en al door de sonden verdorven en vervalzt is / en dat men se daarom niet veilig in Godlijke saken gehoor kan geven. 'k En ondersoek nu niet / hoe verre de sonde 't verstand van de Menzen heeft verduisterd / 'k seg alleen dat ik beken / dat men niet alleen in Godlijke / maar selvs ook niet in Menzlijke dingen / na de verdorven reden moet luisteren. Want de verdorven reden / heeft niet anders dan een schadue van de ware reden / waar van sy een misbruik is / en is de verrotte spijs gelijk / die veel eer voor den genen die se eet / venijn dan voedsel is. Maar dat moet men eerst voor een verdorven reden houden / die haar selven door de wellustigheden des vleez / van het gene eerlijk is laat afleiden / en weigerig is haar selven Godes woord t'onderwerpen; niet die / die om Godes wil te weten / med alle mogelijke naarstigheid d'H. Schrivtuur ondersoekt / en geen verklaringe daar van toe en laat / welken se siet ongerijmd en vol van contradictien of tegenstrijdigheden te zijn. Want indien men in zodanig een geval / de reden niet en mag gebruiken / zo is'er geen middel / om den waren sin der H. Schrivtuur / van den valzen t'onderscheiden. En 't is verlozen arbeid / dat sy argumenten gebruiken / om haar eigen gevoelen te bevestigen / die ons niet toe en laten 't selve med reden t'overwegen: Maar men mag hier tegen inbrengen 't geen men wil / het gebruik van de reden blykt zo klaar en wijdlustig / dat selvs die genen / die beweren dorven / dat men de reden in Godlijke saken behoord uit te sluiten / niet anders dan argumenten en sluit-redenen gebruiken / om ons zulks wijs te maken; en dat se alzo haar eigen selven openlijk tegenspreken / en by gevolg / willende haar stellinge bevestigen / de selve onvoorsigtig omverrestoten.

Want de Reden is een eigenschap van God. Om dat God die daar is een schepper van alles, alle dingen door de reden voorsien, besteld, en geordineerd heeft: en hy heeft gewild dat alles door de reden zoude verrigt en verstaan worden. Tertullianus de Pœnit. Cap. I.

VIII. Maar/ seggen se/ daar zijn mysterien of verborgenheden in de C. Religie/ welken niemand kan aannemen/ 't en zy hy eerst sijn reden laat varen. Dat'er in d'H. Schriften verborgenheden gevonden worden/ beken ik; maar ik ontken/ dat se med de reden strijden: Want aldaar worden wel enige dingen voorgesteld/ die 't begrijp van de Menslijke reden te boven gaan/ en om dies wille ons noit in den sin gekomen zouden hebben/ 't en zy de selven van God geopenbaard waren geweest; als by voorbeeld/ d'Opstandinge uit den doden, en de veranderinge van die genen, die in de toekomste Christi nog levendig gevonden zullen worden, I Cor. XV, 51. Maar evenwel zo en strijden se geensins tegen de gesonde reden; of ('t welk op een uitkomt) sy en stellen geen tegenstrijdige dingen. Indien iemand daar zodanige dingen van leerd/ die med de reden niet en konnen overeengebragt worden/ zo is'et seker dat se uit d'H. Schriftuur niet gehaald zijn/ dewelke hem die ons de reden medegedeeld heeft/ voor haar aucteur erkend; maar dat men se houden moet voor enkele hersen-verziersels. En daarom word de Christlijke Religie zo als se ons van d'Apostolen geleerd is/ van Petro een redelijke melk genoemd/ I Pet. II, 2. En Paulus noemd den dienst, welken hy wil dat wy Gode zullen toebrengen/ een redelijken Godsdienst. Rom. XII, vers. I.

IX. Maar zuld gy seggen/ hoe zullen de idioten of slegten en ongeleerden/ door 't behulp van de reden/ haar selven uit zo veel verwarde questien konnen redden/ waar in wy sien/ dat ook selvs d'allergeleerdste/ en schranderste verstanden/ somtijds blijven steken? 'k Andwoord/ dat'et niet nodig en is/ dat zulke luiden haar selven in alle geschillen/ die'er dagelijks voorkomen/ steken. Want daar lopen'er veel onder/ die veel eer voor curieuse dan nuttige questien te houden zijn/ en waar aan niet gelegen is of se dus of zo verstaan worden. Wat de rest aangaat die van meerder belang zijn/ indien se maar haar selven standvastig houden aan de noodsakelijken/ die in d'H. Schriftuur duidelijk voorgesteld worden/ zo en behoeven se niet te vresen/ dat se in zodanig een misverstand vervallen zullen/ 't welk aan haar saligheid zal konnen hinderen. Sy konnen sonder perijkel in die dingen/ die se niet en verstaan/ haar oordeel zo lang opschorten; en afwagten tot dat haar een meerder ligt van kennisse uit den hemel bestrale. En sy moeten in 't generaal haar alt'samen wagten/ dat se niet ligtvaardiglijk in dingen die duister zijn/ en daar se nog niet genoegsaam door en sien/ haar oordeel uitspreken/ maar dat se by haar selven bewust zijnde van haar eigen onwetenheid en swakheid/ de zodanigen die van haar verschillen/ in der liefde verdragen. Ondertussen haar best doende, om daar in daar se toe gekomen zijn, na den selven regel te wandelen, en van 't selve gevoelen te zijn, Philip. III, 16.

CAP.

ONDERWIJSINGE VAN DE CHRISTLIJKE RELIGIE.

HET TWEDE BOEK.

CAP. I.

Van de kennisse Godes in 't algemeen, en van sijn Namen in 't bysonder.

I. *Verdelinge van de Religie in de kennisse Godes en in sijn Dienst.* II. *Med wat namen God in d'H Schrivtuur genoemd word.* III. *Van de Naam Iehova.* IV. *Van de Naam Elohim.* V. *Van de Naam Adonai.* VI. *Van de Naam El.* VII. *Van de Naam Schaddai, en El-Schaddai.* VIII. *Van de Naam Theos en Kurios.*

I. Tot nog toe hebben wy gehandeld van de Regel-maat der Religie: nu volgen de delen. Dese zijn twe/ namenlijk/ de Kennisse Godes en sijnen Dienst, waar onder alle dingen begrepen worden/ die tot de Religie behoren. Ja alleen onder het woord van Kennisse Gods, worden somtijds in d'H. Schrivtuur beide dese delen verstaan/ als wanneer Christus seid/ Joh. XVII, 3. Dit is het ewige leven dat se u kennen den alleen waaragtigen God, enz. 't welk ook plaats heeft in het woord Dienst Godes, waar van de ganze Religie (Gr. Theosebeia, Latreia, Threeskeia) Godvrugtigheid, Godsdienst genoemd word/ 1 Tim. II, 10. Rom. XII, 1. Jac. I, 27. En dat geschied daarom/ om dat niemand God kan dienen gelijk het behoord/ 't en zy hy hem eerst regt kenne; en dat een yder die God regt kend/ sig ook geheel tot sijn dienst overgeevd. Om God regt te kennen/ moet men in hem twe dingen aanmerken/ namelijk sijn Natuur en sijn Werken. Sijn Natuur, op dat uit des selvs heerlijkheid blijke/ dat hy waardig is/ med de alleruitstekenste dienst geeerd te worden. Sijn werken/ voornamelijk der Scheppinge en der Voorsienigheid, op dat alle Menzen mogen weten/ dat hy dien dienst/ die hy ons voorschrijvd/ med regt van ons eizen mag.

II. Zullende van Godes Natuur handelen/ zo willen we niet wederom herhalen/ 't geen we in het begin van dese onse Onderwijsinge, tot een fundament van alle Religie geleid hebben/ namelijk dat'er een God is/ maar zullen/ 't selve als genoegsaam bewesen onderstellende/ voordgaan tot sijn Attributen of eigenschappen, beginnende van de Namen daar hy in d'H. Schrivtuur mede genoemd word. Dese zijn of Hebreeuze, welke in het O. T. worden gelesen/ als Jehova, Elohim, Adonai, El en El-Schaddai: of Griekze, welke in het N. T. gevonden worden/ als Theos, en Kurios. Van welken men in 't generaal moet aanmerken/ dat de naam Theos, voornamelijk overeenkomt med het Hebreeuz Elohim en El. Dat de naam Kurios gemeenschap heeft med Jehova en Adonai; gelijk voor een yder blijken zal/ die de vertalinge van de LXX Oversetters/ en de schriften der Apostolen/ med de Hebreeuze text des O. T. eens gaat vergelijken.

III. De eerste naam Jehovah (HEERE) en gecontraheerd of t'samengetrokken Jah, is het selve als Ik zal zijn/ welken God van sig selven gebruikt/ Exod. III, 14. Om dat se maar uit vier letteren bestaat/ zo word se (Gr. Tetragrammaton) de Vier-letterige naam genoemd. De Joden houden se in zo groot een eerbiedigheid/ dat se menen/ dat men se niet en moet uitspreken. 't Welk de Christenen in 't gemeen haar bygelovigheid toeschrijven. Maar in desen onsen tijd/ weet men eigenlijk niet hoe men se moet uitspreken. 't En zijn ook de regte Vocalen niet/ die men'er in de Hebreeuze Bijbels onder geschreven vind; maar van het woord Adonai, wanneer het Jehovah; en Elohim, wanneer het Jehovih word gelesen. Men meend/ dat dese veranderinge eertijds gemaakt is van de Joodze Rabbijnen, op dat zo een ontsaglijke naam/ door het gewoonlijke gebruik in 't spreken/ niet in kleinagtinge en zoude komen. Sommigen menen/ dat daar door eigenlijk Godes wesen word betekend/ dat is/ dien die uit sig selven van ewigheid is/ en altijd de selve geweest heeft; en dat Johannes dat heeft willen uitdrukken/ wanneer hy God med dese woorden beschrijvd/ die is, die

was, en die komen zal, Apoc. 1, 48. Maar dat schijnd my onseker te zijn / en niet wel over een te komen/med dat gene/ 't welke God self seid/ Exod. VI, 2. dat hy Abraham / Isaak/ en Jacob wel is bekend geweest med den naam El-schaddai, (dat is Genoegsame of Almagtige God) dog niet med den naam Jehovah. Want indien door den naam Jehova, Godes wesen self wierd betekend / zo zoude hy veel eer het contrarie geseid hebben/ dewijl God eer van ons word begrepen als een wesen / 't welk van ewigheid is / en van niemand sijn oorsprong heeft / dan als een wesen dat in sig genoegsaam of almagtig is. De reden dan van dat seggen is / dat God sig aan Abraham Isaak en Jacob / niet geopenbaard en heeft med den naam van Jehova, voor zo veel als se betekend / ik zal zijn die ik zijn zal, dat is / sijn standvastigheid in het houden van sijn belovten uitdrukt. Want hy en had haar nog niet / gelijk hy beloovd hadde / tot de besittinge van het land Canaan ingeleid. Maar toen / wanneer hy Moses aansprak / was hy bereid om het selve aan hare nakomelingen te geven / en zo med de daad te betonen / dat hy was / die hy is, dat is/ standvastig in het houden van sijn belovten. Waar door ook om verre komt te vallen / 't gene op dit fundament gebouwd word / namelijk / dat men de naam Jehovah, als zo van voren als van afteren/ dat is / een volkomen ewigheid betekenende/ ganzlijk niet geven en kan aan de creaturen/'t welk ook door veel exempelen / die wy daar tegen konnen inbrengen / kan wederleid worden. Want op dat ik niet en segge van de Arke des verbonds / die verscheide maal alzo genoemd word / om dat se een waarteken was/ van Godes genadige tegenwoordigheid onder de Israëliten / gelijk Psal. XXIV, 8, 10, en XLVII, 6. te sien is. 't Is seker dat d'Engelen als Godes gesanten/ en sijn persoon representerende / dikwijls med dien naam genoemd worden; en wel bysonderlijk die Engel / die in de woestijne de leidsman van de Israëliten geweest is / en aan haar de wet heeft gegeven / die ook voor dien selven gehouden word / die aan Moses in de brandende doorne-bos is verschenen / van welken God aldus spreekt: Siet ik sende enen Engel voor uw' aangesigte, om u te behoeden op desen weg, ende om u te brengen tot de plaatse die ik bereid hebbe. Hoed u voor sijn aangesigte, en weest sijne stemme gehoorsaam, ende en verbitterd hem niet, want hy en zal u-lieden overtredinge niet vergeven, want mijn naam is in 't binnenste van hem, enz. Exod. XXIII, 20, 21, 22, 23. Hier word wel van enigen opgeseid / dat dese Engel de Sone Gods zoude geweest zijn / die toen van sijn aanstaande vleeswordinge / enig voor-spel (gelijk sy spreken/) vertoonde. Maar dat en komt niet over een med het gene d'Apostel seid / Dat God veelmaal en op verscheide wijsen, eertijds gesproken heeft tot de Vaderen door de Propheten, dog dat hy in de laatste dagen gesproken heeft door den Soon. Heb. I, I. Want indien dese opinie waaragtig zoude wesen / zo zoude God niet alleen in de laatste dagen/ maar ook eertijds onder het oude Testament door sijn Soon gesproken hebben. Het word ook kragtig daar uit we'erleid / dat de wet van Stephano geseid word, gegeven te zijn door de bestellinge der Engelen, Act. VII, 53. En van Paulo/ dat se is besteld door de Engelen, Gal. III, 19. dierhalven niet door den Sone Godes / gelijk sy willen. Doet hier nog by/ dat Heb. II, 2, 3, 4. de Wet/ de welke aldaar genoemd word het woord door de Engelen gesproken, tegen het Evangelium gesteld word / 't welke begonnen is verkondigd te worden door den Here Jesum. Want dese tegenstellinge zoude med waarheid niet konnen geschieden / indien de Sone Gods / zo wel de Wet als het Evangelium verkondigd hadde; en d'Apostel zoude ganz geen waardigheid van het Evangelium boven de Wet/ welke hy aldaar bewijsen wil / komen te tonen. Daarenboven zo word ook de naam Jehova, meer als eens gegeven aan die Engelen / of ten minsten aan een van haar / die aan Abraham en Loth zijn verschenen Gen. XVIII, en XIX. En dat die Engel niet en is geweest de Enig-geboren Sone Godes / gelijk die luiden menen / blijkt daar uit / dat d'Apostel / spelende op die Historie d'herbergsaamheid recommandeerd / door het bybrengen van dese reden / dat sommigen onwetende Engelen hebben geherbergd, Heb. XIII, 2. welke reden veel sterker zoude gebonden hebben / indien hy geseid hadde dat se niet de Engelen die dienaars sijn / maar den Sone Gods / den Heer der Engelen / geherbergd hadden. Dog hy heeft 'et daarom niet geseid/ om dat hy wist dat 'et onwaaragtig was. Siet ook Gen. XVI, 13. alwaar aan den Engel die Agar verscheen de naam van Jehova word gegeven. En Judic. XIII, 22, 23. alwaar d'Engel die tot Simsons ouders gesonden wierd / med den selven naam genoemd word. Insgelijks Zachar. I, 14, en III, I. en op andere plaatsen.

IV. De twede naam Godes is Elohim in het meer-

meerder getal / 't welke somtijds wel / dog selden Eloah in het enkel getal word gevonden. Men moet se veel eer voor een nomen appellativum of gemenen / als voor een proprium of eigen naam houden/en sy betekend een Regter. Om dese reden word se den waaragtigen God / sijn Engelen / en zodanige Menzen die boven anderen uitsteken / voornamelijk die over anderen gesteld zijn of enig gesag hebben/toegeschreven. Van den waaragtigē God is't niet nodig enige exempelen by te brengen dewijl se ons doorgaans voorkomen: van de Engelen hebben wy'er ook enigen: en voor eerst van enen Engel alleen. Want die/ med den welken Jacob geworsteld heeft / word Elohim genoemd / Gen. xxxii. 28, 30. en Hose. xii, 4. Van gelijken die aan Moses verschenen is in den Doornbos / Exod. iii, 4. word een Engel genoemd / Act. vii, 30. En Manoah seid tot sijn huisvrou / Wy zullen sekerlijk sterven om dat wy Elohim gesien hebben, Iudic. xiii, 22. En dien selven / die aan haar verschenen is / word verscheide maal in dat Capittel den naam van Engel gegeven. Zo ook van veel Engelen / Gy hebt hem (namelijk den Menz) een weinig minder gemaakt dan de (Elohim) Engelen Psal. viii, 6. En / Dat hem (namelijk God of Christum) alle (Elohim) Engelen aanbidden, Psal. xcvii, 7. Welke beide plaatsen van de Engelen verklaard worden / in den brief tot de Hebreen Cap. i, 6. en ii, 7. Insgelijks ook van de Menzen: En voor eerst zo word het woord Elohim/ van een menz in 't bysonder gebruikt. Siet Exod. iv, 16. alwaar God tot Mosen seid / Gy zuld hem (te weten Aaron) Elohim, voor God / of tot God zijn. Van gelijken Cap. vii, 1. alwaar hy den selven Moses aldus aanspreekt / Siet ik hebbe u tot een Elohim (God) geset over Pharao. Dog van velen; als wanneer men van de Regters leesd/ Psal. lxxxii, 6. Ik hebbe geseid gy zijt Elohim (Goden). alwaar gesien word op de woorden van de wet/ welke de Regters verscheide maal med den naam van Elohim vereerd; gelijk / De Here zal sijn knegt tot de Elohim (Goden) brengen, Exod. xxi, 6, van gelijken / Gy zuld de Elohim (Goden) niet vloeken, Exod. xxii, 28. Om welke oorsake d'alleropperste God genoemd word / Elohe Elohim, de God der Goden, Deut. x, 17. en Psal. cxxxvi, 2. Ja daar zijn ook niet weinig plaatsen van de Afgoden; Bahal word Elohim genoemd Jud. vi, 10. van gelijken Baal-berith Iud. viii, 3. Camos / Iud. xi. 24. Dagon, Iud. xvi, 23. en 1 Sam. v, 7. Astoreth / 1 Reg. xi, 5. Baalzebub / 2 Reg. i, 2.

V. De derde Naam Godes is Adonai/welke insgelijks van 't meerder getal is. In het enkel getal is't Adon, maar word zelden van God gebruikt/ gelijk Iosf. iii, 11. Mich, iv, 13. In welke plaatsen God niet alleenlijk Adon genoemd word maar Adon des ganzen aard-bodems; en is veel eer voor een appellativum of gemenen / als eigen naam te houden: 't betekend zo veel als Here. 't Is by na overal van de LXX Oversetters door het Griekze woord kurios vertaald / uitbesonderd in enige plaatsen / alwaar sy 't door het woord despotees oversetten / 't welk evenwel het selve betekend. Dog daar en is niet aan te twijfelen / of het woord Adonai word ook dikwijls aan de Creaturen gegeven. Van enen Engel siet/ Gen. xviii. 27, 30, 31, 32. Iud. vi, 15, 22. En van een menz/ Gen. xxiv, 9. en xxxix, 2. en xl, 1. en xlii, 30. Iud. ii, 25. en 2 Sam. xx, 6.

VI. De vierde Naam is El, in het meerder getal Elim; 't welk ook een appellativum en aan velen gemeen is; en in 't gemeen word'et sterke of sterke God vertaald. De LXX Oversetters vertalen 't meest door het woord Theos, zo nu en dan door kurios, en zeer zelden door ischuros. Med desen naam spreekt de Here Jesus aan het kruice hangende/ sijn vader uit Psal. xxii, aan; Eli, Eli, mijn God, mijn God. Sy word ook enige Engelen en Menzen / die enige uitstekende magt hebben/ toegeschreven. Van de Engelen siet Exod. xv. 11. Wie is als gy onder de Elim, dat is/ Goden, of Engelen? En Psal. lxxxix, 7. wie zal by den Here vergeleken worden onder de kinderen der Elim (dat is / der Sterken)? Alhoewel enigen dese plaatsen verklaren van de Menzen: maar daar is weinig aangelegen. Want indien se aan geringer schepselen word gegeven / waarom ook niet aan uitstekender? Dog de twe volgende plaatsen moet men ten minsten van de Menzen verstaan / Ele (of / de matigen) des lands, en Ele (of / de magtigsten) der helden, Ezech. xvii, 13. en xxxii, 21. Dierhalven word d'alleropperste God by uitstekenheid / en tot onderscheidinge van alle anderen/ El Elim Dan, xi, 36. en El Elohim, (de God der Goden) genoemd / Psal. l. 1.

VII. De vijvde naam is Schaddai, welke meesten tijd med'et woord El gevoegd gevonden word. De LXX Oversetters vertalen se dikwijls door pantokratoor (almagtige), somtijds door hika-

nos

nos (algenoegsame) en door Theos (God), en door Kurios (Here). Sy word naaulijks iemand anders dan den allerhoogsten God toegeschreven / voornamelijk als 'er El bygevoegd / en El Schaddai geseid word.

VIII. Nu resteren'er de Griekze namen / Theos en Kurios. Daar is geen twijfel aan / of het Latijnze woord Deus (God) heeft sijn oorsprong van Theos. Maar waar het woord Theos van daan komt / daar over is geen enerlei gevoelen. Sommigen leiden 't af van het Griekze woord Theo (ik lope) om dat God door alles loopt en heen dringd / na het voorbeeld van die genen / die de Son voor een God gehouden hebben. Dog anderen van het Griekze woord theao of theaomai (ik beschouwe) om dat God alles siet ofte beschouwd. Anderen van iets anders. 't Is ook een nomen appellativum of gemenen naam, en word niet anders dan by uitstekenheid / den alleroppersten Heerscher en Regeerder van alles toegeschreven. Want het betekend een weldadigen behouder, als ook een Regeer. En in dien sin word in 't gemeen geseid / d'ene Menz is den anderen een God, wanneer hy een ander weldoet / of uit enig gevaar verlost. Dat'et behalven den allerhoogsten God / insgelijks vele anderen word toegeschreven / kan alleen uit die plaatse van Paulus overvloedig blijken; Hoe wel daar ook zijn die Goden genaamd worden, het zy in den hemel, het zy op der aarden, gelijk'er vele Goden en vele Heren zijn, nogtans, enz / 1 Cor. VIII, 5. Van gelijken / wanneer de Satan genoemd word de God deser Ewe, 2 Cor. IV, 3. Maar wanneer'er de Articulus ho, dat is / het merk-woordeken die of de in het N. T. word bygevoegd / zo betekend het alleen den allerhoogsten God / behalven in de plaats die wy daar laatst hebben bygebragt / alwaar de bepalinge / welke gemaakt word door de woorden deser ewe / dien bosen geest genoegsaam van den allerhoogsten God onderscheid. Dat'et woord kurios (Here) ook in d' H. Schriftuur als een gemenen naam word genomen / en de Menzen / om daar door enige uitstekenheid te kennen te geven / toegeschreven word / weet een yder / die de selve maar ter loops heeft ingesien. Dog evenwel / zo is die naam den allerhoogsten God / die een souverain Heer van alles is / by uitstekenheid alleen eigen. Maar wanneer'er in het N. T. d'Articulus voor aan word gesteld / zo pleeg daar door byna altijd de Here Jesus betekend te worden / die op een bysondere wijse onse Heer is / om dat hy ons door sijn bloed / van de heerschappije der sonde en des doods verlost / en hem tot een eigendom gemaakt heeft. Hierom seid Paulus in de even aangetogen plaats / uit 1 Cor. VIII, 5. Alhoewel daar vele Heren zijn, zo hebben wy maar enen Here, namelijk J. Christum, enz. Dog evenwel zo moet men die plaatsen / die uit'et O. in het N. T. worden bygebragt / alwaar somtijds ho Kurios (de Here) den Vader betekend / onder dit getal niet rekenen. En dit zal genoeg zijn van de voornaamste / zo Hebreeuze als Griekze namen Godes / gehandeld te hebben. Waar uit men kan afmeten / wat men van de Latijnze / en die in onse / of een andere moeder-taal gebruikt worden / heeft te gevoelen. Dog alhoewel Godes namen sijn wesen niet uit en drukken / zo tonen sy niettemin enigsins hoe groot dat hy is / en dat hem alle Creaturen lievde / gehoorsaamheid / vrese / en vertrouwen / schuldig zijn. Maar dat zal ons nog beter uit sijn Eigenschappen blijken / tot welkers ondersoek wy nu overgaan.

Cap. II.

Van Godes Eigenschappen in 't algemeen, en in 't bysonder van sijn Geestelijkheid en Onsienlijkheid.

I. *Dat Godes Eigenschappen een en het selve zyn met het Godlijke wesen.* II. *Of en hoedanig dese Eigenschappen van elk anderen verschillen.* III. *Een op-tellinge van de voornaamste Eigenschappen Godes.* IV. *Dat de Geestlijkheid d'eerste plaats heeft.* V. *Word eeniger mate beschreven wat een Geest is* VI. *Dat God, na't oordeel van sommigen, beter onlighaamlijk geseid word.* VII. *Dat onder de Geestlijkheid, Godes eenvoudigheid verstaan word* VIII. *In wat sin Gode Menzlijke ledematen worden toegeschreven.* IX. *Na welk beeld Godes de Menz gemaakt is.* X. *Dat uit de Geestlijkheid Godes volgd, dat hy onsienlijk is.* XI. *Hoe dat God geseid word van Jacob gesien te zyn, enz.* XII. XIII. *Dat sommigen 't gene van het toekomende sien Godes geseid word, eigenlijk, en anderen oneigenlijk verstaan.* XIV. *Drie dingen welken uit de voorgaande lere volgen.*

I. Van de Eigenschappen Godes moet men in 't generaal aanmerken / dat se geen gemene accidentia of toevallige dingen zijn / enige volmaaktheid betekenende / die in het wesen niet gevonden en word / ofte van sijn subject kan afwesen sonder des selvs vernietiginge; ja selvs ook geen zodanige eigene accidentia, sonder welken wel geen subject bestaan kan / dog evenwel sonder de selven van ons wel kan begrepen worden. Maar sy zijn een en het selve med het Godlijke wesen / en betekenen

nen maar alleen die veelvoudige volmaaktheid / dewelke wy / na onse wijse van aanmerken / in het selve bespeuren. Alzo is Godes ewigheid niet anders dan de ewige God selv / Godes regtvaardigheid / de regtvaardige God / en zo van d'anderen.

II. Of nu dese Eigenschappen van elk anderen verscheiden zijn / en hoe / dat is vry beswaarlijk te seggen. In 't gemeen word'er gesteld / dat in Gode een sekere generale volmaaktheid is / welke inder daad een en het selve is / maar verscheide namen heeft / na d'objecten of voorwerpselen ontrent welken sy enige werkinge heeft: en dat deselve / by voorbeeld / genoemd word ewigheid / voor zo veel sy verstaan word nog begin nog einde te hebben: almagtigheid / voor zo veel haar niets onmooglijk is te doen / enz. Welk gevoelen ik zeer gaarne zal omhelsen zo maar op dese twe dingen gelet word. I. Dat'et noodsakelijk is / dat men die eigenschappen Godes / volgens onse manier van begrijpen / na welken hy sig selven ook in d'H. Schriftuur voegd / door onderscheide definitien uitdrukt. Want dewijl yder bysondere eigenschap / als een seker gedeelte van die generale volmaaktheid die in God is / representeerd of verbeeld / zo soude 't niet konnen zijn / dat wy God gelijk 't behoord zouden kennen / of sijn meninge begrijpen / wanneer hy ons in sijn woord aanspreekt / 't en zy wy elke eigenschap een bysondere definitie / overeenkomende med dat begrijp / toevoegden. Zo dat men Godes goedheid op een andere wijse moet definieren / dan zijn mogendheid; van gelijken sijn gramschap dan sijn wijsheid / 't en zy wy alles willen onder een mengen. II. Datmen enige Effecten ofte uitwerkingen van die eigenschappen / niet en moet vermengen med de eigenschappen selv; als by voorbeeld / Godes weldadigheid med sijn goedheid; sijn straffe / dien hy volgens sijn regtvaardigheid oeffend / med sijn wesenlijke regtvaardigheid. Want die effecten hangen van Godes vrije wil / en konnen dierhalven zijn of niet zijn na sijn welgevallen. Dog de essentiele of wesenlijke eigenschappen Godes / zijn med God van gelijke noodsaaklijkheid / als in der daad een en 't selve med hem; en daarom en konnen se niet gelochend of in twijfel getrokken worden / of het wesen Gods word ook gelochend / of in twijfel getrokken.

III. De voornaamste Eigenschappen Godes zijn desen / sijn Geestlijkheid, Ewigheid, Onmeetlijkheid, Leven, Verstand, Wille, Lievde Haat, Heiligheid, Regtvaardigheid, Langmoedigheid, Goedertierenheid, Strengheid, Kragt, Magt, Volmaaktheid, Saligheid, Ere, Eenheid: waar onder ook enige anderen worden begrepen / gelijk uit yders bysondere verhandelinge zal blijken.

IV. Onder de eigenschappen Godes / hebben wy de eerste plaats gegeven aan sijn Geestlijkheid, om dat se van hem als het genus of geslagt word uitgesproken / wanneer'er geseid word / God is een Geest. En zo gy'er nog iet anders / dat het onderscheid uitdrukt / byvoegd; als ewige / zo zuld gy eniger maten een definitie van God hebben / als God is een ewige Geest. En hoe meer gy'er zuld byvoegen / als onmeetlijke, almagtige, alwetende, allergoedste, allersaligste, zo veel te klaarder zuld gy se maken / en voor het verstand van de gemene man bevatlijker. Eindelijk / zo gy neffens de voorgaande woorden / nog enig gewag maakt van Godes werken / en alzo segd / God is een ewige, onmeetlijke, almogende, boven al salige, en goede Geest, een Schepper en Regeerder van het geheel-al, enz. zo zuld gy d'allervolmaaktste definitie hebben die'r kan gegeven worden.

V. Dog 't is ligter te seggen / wat een Geest niet en is / dan wat hy is. Zo seid de Here Jesus / om te tonen dat hy geen Geest en is / gelijk sijn discipulen / als hy haar zo onverwagt na sijn opstandinge voorquam / meenden / Een Geest heeft vleez nog been, Luc. XXIV, 39. Maar 't en is niet genoeg om Godes Geestlijkheid te verklaren / dat men van hem vleez en been af were / dewijl en d'Engelen / en onse Ziel / en ook de Ziel der beesten / geen vleez nog been en hebben / en evenwel en zijn se niet t'enemaal immateriele of onstovlijke Geesten. Men kan een Geest enigsins volkomener definieren / zo men seid / dat hy een uitstekend subtile, suivere, geswinde, en doordringende substantie is; en zo gy daarenboven / als'er van God gehandeld word / alle lighamelijke quantiteit of hoegrootheid / en 't gene daar verder toe behoord / van hem afweerd; zo zuld gy byna al het gene geseid hebben / dat het Menzlijk verstand van een Geest kan begrijpen.

VI. Dat ook God onder het getal der Geesten d'allervolmaaktste is / zal niemand / die bekend dat hy een Geest is / in twijfel trekken. Maar sommigen twijfelen of'er uit de woorden Christi / (pneuma ho Theos) God (is) een Geest, Ioh. IV, 24, bondig kan bewesen worden / dat God een Geest

is. Want sy menen niet/ dat men aldaar tot verbullinge van den sin/ het verbum substantivum (esti) is, gelijk in veel plaatsen pleeg te geschieden/ moet invoegen; maar dat men veel eer uit'et voorgaande vers het woord (zeetei,) soekt, diend te herhalen/ en aldus over te setten; God (soekt/ of eizt) den Geest, dat is/ hy wil dat men hem een geestlijken dienst/ en die uit een suiver gemoed voordkomt/ zal toebrengen: gelijk ook de volgende woorden aanwijsen/ En die hem aanbidden, moeten hem in Geest en waarheid aanbidden. En voorwaar/ Godes natuur en is geen regel-maat van den dienst dien wy hem schuldig zijn toe te brengen/ maar sijn wil. Want indien sijn natuur daar van een regel-maat zoude zijn/ zo zoude onse Godsdienst niet alleen geestlijk moeten wesen/maar ook t'enemaal onlighaamlijk/ ja ewig en onmeetlijk/ enz. gelijk God is/ 't welk ongerijmd is. Ja enigen menen ook/ dat men den alleropperſten God/ die van niemand is/ med den naam van Geest niet noemen en moet/ om dat dit woord een lijdende blasinge/ en dierhalven een begin of oorsprong van een ander betekend/ gelijk ook het Griekze woord Pneuma, en 't Hebreeuze Rouah, en dat hy beter geseid word Onlighaamlijk te wesen. Maar evenwel/ dewijl het door een zeer oud gebruik onder de Christenen gemeen geworden is/ dat men God een Geest noemd/ zo willen wy daar over geen onnutten woorden-strijd maken: maar wy vermanen alleen/ dat men moet toesien/ dat men in het verklaren van dit woord/ Gode niets toe en schrijve/ 't welk med sijn natuur niet overeen en komt.

VII. Onder Godes Geestlijkheid, of/ zo gy't zo liever verstaat/ Onlighaamlijkheid, word al 't gene begrepen/ 't welk anderen plegen te verstaan onder den naam van Eenvoudigheid, zo dat'et niet noodsakelijk is/ daar uit een bysondere eigenschap Godes te maken/ voornamelijk dewijl d' H. Schrivtuur van d'Eenvoudigheid Godes nergens gewag maakt/ en dat in die lere/ meer een Philosoophze woorden-strijd/ dan regtschapen nuttigheid te vinden is. Indien God een ganz onlighaamlijke Geest is/ zo is'et klaarblijklijk/ dat hy niet en is t'samengesteld uit materia en forma; of uit stoflijke delen/ die sijn geheelheid en grootheid uitmaken. Maar 't is overtollig 't geen'er anderen daarenboven willen by gedaan hebben/ dat God niet en is t'samengesteld uit geslagt en onderscheid/ uit wesen en zijn/ en diergelijken. Want die dingen geven geen ware compositie of t'samenstellinge te kennen/ selv niet in de schepsels; maar alleen dat wy niet anders en konnen/ of wy moeten van God verscheide concepten formeren/ als wy sijn volmaaktheden onderscheidelijk willen uitdrukken.

VIII. Maar daar word tegengeworpen/ dat'et schijnd dat God geen pure Geest, of t'enemaal onlighaamlijk is, dewijl hem doorgaans in d'H. Schrivtuur lighaamlijke ledematen, gelijk een Menz, worden toegeschreven; als ogen, oren, enz. Waar op ik andwoorde/ Dat Gode de ledematen van een Menzlijk lighaam/ op een Menzlijke wijse worden toegeschreven/ om dat men de natuur van een Geest/ en des selvs werkinge/ niet anders kan begrijpen/ als onder sekere lighaamlijke wijse/ niet dat God zodanig in sig selven is Daarom worden hem ook niet alle de leden des lighaams/ sonder enig onderscheid/ toegeschreven; maar alleen zulken/ die werktuigen zijn van de voornaamste werkingen; als een mond/ ogen/ oren/ herte/ arm/ handen: dog geen schouders/ buik/ dijen/ en diergelijke geringe leden/ die werktuigen zijn van slaavze/ of ook van min eerlijke werkingen. En door sijn ogen en oren word sijn voorsienigheid; door de mond de beslaiten van sijn wil/ of sijn geboden; door het herte sijn affecten; en door sy arm en hand sijn kragt betekend.

IX. Daar word ook bygebragt/ dat de Menz die lighaamlijk is, na Gods beeld is gemaakt, en dat daar uit waarschijnlijk word besloten, dat God lighaamlijk is. Maar ik andwoorde/ dat Gods beeld/ daar de Menz na gemaakt is/ niet en is een lighaamlijke figuur/ na welken hy Gode gelijk is. Want zo zou't onwaaragtig zijn/ 't gene God seid/ om te tonen/ dat hy door geen gelijkenisse/ 't zy van man of vrou-menz mag afgebeeld worden; Gy en hebt gene gelijkenisse gesien, ten dage als de Here op Horeb uit het midden des vuurs tot u sprak, enz. Deut. IV, 15. Want sy zouden Godes gelijkenisse in haar selven gesien hebben/ en se zoude dagelijks van ons gesien worden/ indien de menz na den lighame Godes beeld waar. En de Heidenen zouden t'onregt beschuldigd worden/ Dat se de heerlijkheid des onverdervlijken Gods veranderd hadden, in de gelijkenisse van een verdervlijk Menze, Rom. I, 23. Want sy en zouden niet anders gedaan hebben/ als dat gene/ waar van God in de scheppinge des Menzen een voorbeeld zoude gegeven hebben; en dierhalven/

zo en zouden sy aan zo een grote misdaad niet schuldig geweest zijn / als in die plaats geseid word. 't Is hier eigenlijk de regte plaats niet / dat wy verklaren / waar in het ware beeld Godes / na 't welken de Menz gemaakt is / bestaat. Wy seggen med een woord / dat 'et Gode in d'Heerschappye / dien hy den Menze gegeven heeft over al't geschapene / gelievd heeft te stellen / Gen. I, 26. welke sonder de reden / die een faculteit of kragt van de Ziele is / niet en kan uitgevoerd worden. Waar uit blijkt dat'et selve in de Ziele / niet in d'uitterlijke lineamenten of trekken des lighaams plaats heeft; en dat het lighaam hier niet in consideratie komt / dan voor zo veel het bequaam is / om d'uitwerkingen van de Ziele ten dienste te staan.

X. Daar uit dat God een Geest / en onlighaamlijk is / volgd dat hy is Onsienlijk. Want niets dan 't gene lighaamlijk is / kan med lighaamlijke ogen gesien worden. En de H. Schriftuur getuigd zulks uitdrukklijk in verscheide plaatsen. Want wanneer Moses versogt om Godes aangesigt te sien / zo heeft hy selv geandwoord: Gy en zoud mijn aangesigte niet konnen sien: Want my en zal geen Menze sien ende leven. Exod. XXXIII. 13, 20. 't welk 't selve is / als of hy geseid hadde; geen levendig Menze zal my sien: dog niet / gelijk sommigen menen / al die my zal gesien hebben zal dadelijk sterven. Alhoewel dit eertijds schijnd d'opinie geweest te zijn van d'Israëliten / die daar seiden / zo haast als sy niet God selv / maar sijn Engel en gesant / dien hy sijn naam liet voeren / gesien hadden / Wy zullen den dood sterven om dat wy God gesien hebben Judic. XIII, 22. Waar mede vergelijkt Cap. VI, 22, 23. Want indien God dit hadde willen seggen / zo zoude hy te kennen gegeven hebben / dat hy van de Menzen kan gesien worden / alhoewel niet voor een langen tijd; niet anders als die genen / die de Son med strakke ogen willende aansien / terstond door sijn glans verblind worden. Maar integendeel / Paulus getuigd dat God Onsienlijk is, I Timoth. I, 17. en dat hy een ontoeganglijk ligt bewoond, den welken geen Menze gesien en heeft nog sien en kan, I Tim. VI, 16.

XI. Daar word evenwel tegengeworpen / dat'er in veel plaatsen der H. Schrivtuur geseid word, dat God in dit stervlijke leven van de Menzen is gesien geweest. Zo word 'er van Isaac geseid. De Here verscheen hem, Gen. XXVI, 2. En Jacob seid / Ik heb God gesien van aangesigte tot aangesigte, Cap. XXXII, 30. En van Moses / Aaron / Nadab / Abihu / en de LXX Oudsten Israëls word geschreven; Sy sagen den God Israëls, enz. Exod. XXIV, 9, 10, 11. Ziet ook Jndic. VI, 22. en XIII, 22, en I Reg. XXII. 19. en Esai. VI, I. alwaar gehandeld word van de openbaringen die aan Gedeon / Manoë / Micha / en Esaias geschied zijn. Maar men kan op dese tegenwerpinge zeer ligt andwoorden / namelijk dat alle die plaatsen / en zo'er enige diergelijken voorkomen / niet van den allerhoogsten God moeten verstaan worden / die voor de menzlijke en stervlijke ogen t'enemaal onsienlijk is; maar van dien Engel / die sijn persoon representeerde; ja dat enigen van die plaatsen van Engelen spreken / verschijnende in een Menzlijke gedaante / die ongetwijfeld van de Menzen kan gesien worden.

XII. Hier word gevraagd / of die Schrivtuurplaatsen, daar de vromen geseid worden Gode in de toekomende ewe te zullen sien, eigenlijk van het sien der ogen, moeten verstaan worden of anders? Gelijk daar zijn: Salig zijn de reinen van herte, want sy zullen God sien, Matth. V, 8. Wy sien nu door een spiegel in een duistere reden; maar alsdan zullen wy sien van aangesigte tot aangesigte, I Cor. XIII, 12. Gelievden nu zijn wy kinderen Gods, en het is nog niet geopenbaard wat wy zijn zullen: maar wy weten, dat als het (of hy /) zal geopenbaard zijn, dat wy hem gelijk zullen wesen, om dat wy hem sien zullen gelijk hy is, I Ioh. III, 2. Van gelijken, Iaagd den Vrede na med alle, en de heiligmakinge sonder welke niemand den Here sien en zal, Heb. XII, 14. Maar dewijl in die laatste plaats / voor het woord (Kurios) Here, d'articulus ho, of het merkwoordeken den staat / 't welk in het N. T. J. Christum pleeg te betekenen / zo zal ik daar op niet blijven staan. Over de anderen en is geen kleine swarigheid; alhoewel dat'et daar uit kan bewesen worden / dat'et van het sien der ogen niet en moet verstaan worden; om dat / indien God zo van ons zoude konnen gesien worden / hy enige coleur / figuur / en gevolglijk enig lighaam zoude moeten hebben: 't welk wy even te voren seiden onwaaragtig te zijn. Dierhalven willen sommigen / dat die plaatsen van zodanig een klare kennisse van Godes natuur / als'er in een creatuur vallen kan / verstaan worden. Dog anderen verklaren se van het gevoelen van de Godlijke gunst / of de genietinge van Godes weldaden; door diergelijk een manier van spreken / als'er somtijds in d' H. Schriftuur

geseid word / Het leven te sien, den dood niet te sien het Koningrijke Gods, Ioh. III, 36. Cap. VIII, 51. Luc. II, 26. dat is/ den dood niet te voelen/ het leven of d'ewige geluksaligheid te genieten/ nemende door een metonymia of naamwisselinge/ het sien voor het genieten / 't welk in 't gemeen med'et genieten vergeselschapt pleeg te gaan.

XIII. Daar zijn'er evenwel enigen/ die staande houden / dat'et niet ongerijmd en is / te geloven dat God eigenlijk in de toekomende ewe zal gesien worden; en dat de genen die dat ontkennen / de geluksaligheid die de gelovigen beloovd is / voor een merklijk gedeelte verminderen; dog dat onse ogen als dan niet vleezlijk zullen wesen / gelijk se nu zijn; maar geestlijk; welkers kragt God tot zo verre ligtlijk kan vermeerderen / dat se de dingen / die se nu niet en konnen sien/ klaarlijk aanschouwen: Dat'et dierhalven niet ongerijmd en is / dat God / die med de lighaamlijke ogen niet en kan gesien worden / t'sijner tijd med Geestlijke, als der Engelen zijn/ die wy na d'opstandinge gelijk zullen wesen / Luc. XX, 36. Van die salig zullen zijn/ zal gesien worden. Want sy, of ten minsten de voornaamsten van haar / sien altijd in de hemelen het aangesigte des Vaders, Matth. XVIII, 10. En wy zullen indien't God zal believen / op die selve wijse als sy/ het selve konnen sien. Maar het is beter/ dat wy d'oplossinge van dese vrage / tot dien tijd uitstellen / in welken wy de stervlijkheid afgeleid hebbende / op wat wijse God van de creaturen kan gesien worden / med der daad zullen bevinden; als daar van / door een al te voorbarig oordeel / iet sekers onvoorsigtiglijk vast te stellen.

XIV. Dog daar uit/ dat God onlighaamlijk en onsienlijk is / word med regt besloten. Voor eerst. Dat hy door geen lighaamlijk beeld kan gerepresenteerd worden / en dat w'hem dierhalven noit zodanig mogen afmalen / gelijk wy boven uit Deut. IV, 15. vermaand hebben; waar toe van gelijken nog enige andere plaatsen dienen / siet Esai. XL. 18. Act. XVII, 29. alwaar getoond word/ hoe ongerijmd het is / Gode lighaamlijke beelden op te regten. Ten tweden. Dat'er geen dienst med Godes natuur meer overeenkomt / als de geestlijke ; en dierhalven / indien hy dien van ons eist / gelijk hy voornamelijk onder het N. T. doet / dat wy se gaarne en gewillig moeten toebrengen. Dog die dienst word geseid geestlijk te zijn / die niet gebonden en is aan sekere plaatsen/ tijden / personen / en lighaamlijke gewoonten / die niet minder van de Godlosen/ als van de vromen/ konnen waargenomen worden; Maar die voornamelijk med een suiver herte gepleegd word. Ten derden, Dat wy med een volkomen vertrouwen des gemoeds / van Gode de geestlijke goederen/ die hy ons in't Evangelium beloovd heeft/ konnen verwagten. Want dit vertrouwen zoude geen genoegsaam fondament konnen hebben / 't en zy men versekerd waar / dat God een Geest en onlighaamlijk was; dewijl niemand aan een ander iets kan mededelen/ 't geen hy selv niet en heeft.

CAP. III.

Van Godes Ewigheid, en Onveranderlijkheid.

I. *Dat God ewig is.* II. *De Definitie ofte beschrijvinge van de Ewigheid van Boëthius word ondersogt.* III. *In wat sin daar kan geseid worden, dat Gode alle dingen tegenwoordig zyn.* IV. *Dat de Ewigheid en de Onveranderlijkheid Godes verscheiden zyn.* V. *Dat men de voorgaande Eigenschappen noodsakelijk moet geloven.*

I. De twede Eigenschap Godes is de Ewigheid; waar door wy niet anders en verstaan/ als dat God geen begin nog einde en heeft. 't Welk door dese omsprekende beschrijvinge Godes / te kennen word gegeven/ Die is, die was, ende die komen zal, Apoc. I, 48. en IV, 8. en XI. 17. alwaar het woord (erchomenos) die komen zal, gebruikt word/ voor die zijn zal, gelijk wy lesen Apoc. XVI, 5. Dese beschrijvinge word dierhalven qualijk op Christum gepast / onder dit pretert/ dat hy t'eniger tijd ten oordeel verwagt word. Want alle d'omstandigheden van die plaatsen / tonen dat'er van God de Vader word gesproken / voornamelijk Cap. I. 4, 5. alwaar hy die is, die was, die zijn zal, openlijk van Jesu Christo onderscheiden word: dat'et ook niet ongebruiklijk en is / dat'et woord (erchestai) komen zal, voor (esestai) zijn zal, genomen word / bewijsen dese plaatsen / Joh. XVI, 13. Act. XVIII, 21. Waar van in d'eerste van d' H. Geest geseid word / hy zal u (ta erchomena) de toekomende dingen verkondigen/ dat is / die dingen die zijn zullen ; en in d'andere word gewag gemaakt van het toekomende, dat is / het aanstaande feest: en dat'et in de plaatsen uit de Apoc. aangetrokken / alzo moet verstaan worden blijkt uit de tegenstellinge / die tussen dese drie leden gemaakt word / die is, die was, die zijn zal; dewelke / indien't die komen zal overgeset wierd / geen plaats zoude konnen hebben. De selve Ewigheid word ook bewesen uit andere schriv=

tuur

tuur plaatsen / als wanneer Moses seid / Eer de bergen geboren waren, ende gy de aarde en de wereld voordgebragt haddet, ja van ewigheid tot ewigheid zijt gy God, Psal. xc. 2. en wanneer hy genoemd word / de ewige God, Rom. xvi. 26. De Koning der Ewen, d'onverdervlijke, 1 Timoth. 1. 17. Die alleen onstervlijkheid heeft, 1 Timoth. vi. 16. d'H. Schriftuur komt ook med de klaarblijklijke reden over een. Want indien d'allerhoogste God niet van voren af te rekenen ewig was / zo zoude moeten volgen / dat hy het beginsel van sijn existentie of zijn van een ander heeft ontfangen. Dog alzo en zoude hy d'allerhoogste niet zijn: maar veel eer die / die een oorsaak van sijn zijn zoude geweest hebben. En indien dese mede niet onbepaald ewig en was / en uit sig selven / zo zoude men zo lang moeten opklimmen / tot dat men tot zodanig een zoude komen / die van niemand anders sijn zijn zoude hebben. En zo zoude hy eerst een alleropperste en onafhangende Heer van het geheel-al zijn. Indien dan God waarlijk ewig is van voren / zo zal hy't ook zijn van afteren. Want daar zal niemand boven hem zijn / van wien hy kan vernietigd worden: en dewijl hy noodsaaklijk / en door sig selven / en ganz volmaakt is / zo zal hy ook noit door swakheid van sijn natuur vergaan / maar zal altijd sonder enige veranderinge in sijn wesen blijven.

II. En in dese saak komen zo de Philosophen als Theologanten over een; maar niet daar in / dat wy de ewigheid onderscheiden hebben / niet alleen door de tegenwoordige / maar ook door de voorlede en toekomende tijd. Want de Schoolgeleerden willen alleen in de selve de tegenwoordige aangemerkt hebben / als een ondeelbare punct / steunende op dese definitie van Severinus Boëthius, dat de ewigheid te gelijk een gehele en volmaakte besittinge van het oneindige leven is: Maar 't en schijnd niet dat die definitie zo naauwkeurig is / dat men daar aan / als aan een regelmaat / de natuur van de ewigheid noodsaaklijk moet afmeten. Want voor eerst, Het leven behoord eigenlijk niet tot'et wesen van de ewigheid / 't is genoeg / dat men aan de selve een zijn toeschrijve / gelijk blijkt uit d'opinie der gener / die menen dat de stoffe des wereld / alhoewel se geen leven en heeft / ewig is / en med God in tijd ganz niet en verscheeld. Want niettegenstaande sy hier in dwalen / en dat'er niets buiten God waarlijk van beide zijden af te rekenen ewig is / zo blijkt evenwel daar uit / dat'et leven eigenlijk in de ewigheid niet en word ingesloten / dewijl'er een wesen kan begrepen worden waarlijk ewig te zijn / dat is / nog begin nog einde van sijn during hebbende / 't welk evenwel niet en leevd. Ten tweden, 't En doet ook ganz niet tot de natuur van de ewigheid / dat se te gelijk haar gehele zijn besit: Want indien de stoffe des wereld ewig was / gelijk wy terstond geseid hebben dat enigen menen / zo zoude se evenwel niet te gelijk haar gehele zijn besitten / als of se maar in een ogenblik bestond; maar het ene deel na het anderen. En wat God aangaat / 't is wel waar / dat hy het ene deel van sijn zijn niet en krijgd na het andere deel / alzo dat'er in plaatse van het eerste dat verdwenen is / we'er een niew volgd / dat hy te voren niet gehad en heeft / gelijk in de geschapene dingen geschied / niet alleen in zodanigen die voedsel van noden hebben tot haar onderhoud / en als dat ontbreekt terstond verwelken; maar ook in het goud / 't kostelijke gesteente / en dierge[lijke] vaste lighamen / welken al te samen in een geduri[g]e vloejinge zijn / en med'er tijd worden versleten; alhoewel die verandering zo langsaam toegaat / dat'et naawlijks word gemerkt. Maar daar en sit geen ongerijmdheid in / dat men stelle dat'et duren van God / onderscheiden is door voorlede tegenwoordige en toekomende tijd / sonder enige veranderinge van sijn wesen; 't welk te voren zodanig is geweest / gelijk'et nog tegenwoordig blijvd / 't geen'et altijd te voren geweest heeft / en alzo blyven zal: Zo dat'et zodanig van ewigheid is geweest / hoedanig het altijd blijven zal. Zo men dit aldus aanmerkt / zo meen ik dat men sonder perikel kan seggen / dat'er in Godes ewigheid / voorleden / tegenwoordig / en toekomende is; en dat dese manier van spreken van ketterie te beschuldigen / alleen het werk is van zodanigen / die / menende boven de H. Schrijvers wijs te zijn / niet en weten wat'et zy / menslijker wijs en verstaanlijk te spreke.

III. Maar, seggen se / Gode zijn alle dingen tegenwoordig, zo wel die ten opsigte van ons voorleden of toekomende geseid worden, als die nu zijn. Ik andwoorde / alhoewel men dat nergens uitdruklijk geschreven en vind / dat'et evenwel op een sekere wijse kan toegestaan worden / namelijk indien't in desen sin genomen word / dat God zo volkomen geheugenisse heeft van de voorledene / en zo seker de dingen die toekomende zijn voorweet / als of sy hem beiden tegenwoordig voor sijn ogen waren: maar dat'et onwaaragtig is / eigenlijk en son-

sonder oneigenlijke manier van spreken verstaan zijnde: want andersins zouden de dingen die waarlijk voorleden zijn/ Gode niet waarlijk voorleden wesen/en die waarlijk toekomende zijn/ zouden hem niet toekomende wesen; en Godes ewigheid zoude de natuur van de geschapene dingen vernietigen; en men zoude / ten opsigte van God / alle onderscheid van tijden weg genomen zijnde / zo wel med waarheid konnen seggen / dat hy dese wereld in welken wy wonen / hier namaals zal scheppen / en dat hy de selve nu al heeft vernietigd/als het tegendeel. Sy brengen ook by dat Petrus seid / Ene dag is by den Here als duisend jaren , en duisend jaren als enen dag, 2 Pet. III, 8. En Moses/ Duisend jaren zijn voor uwe ogen als den dag van gisteren die voor by gegaan is, Psal. XC, 4. Maar het is zo verre daar van daan / dat dese woorden bewijsen/ dat de ewigheid gelijk een ondeelbare punct/ alle successie of aftereenvolginge van eerst en laatst / uitsluit / dat se het tegendeel niet donkerlijk te kennen geven / namelijk dat die duringe zo wonderlijk lang is / dat duisend van onse jaren / daar mede vergeleken zijnde / als enen dag zijn; en wederom dat duisend jaren van de ewigheid / by God zijn / als by ons enen dag/ om dat'et Gode ligter is uit sijne ewigheid duisend jaren te besteden / als ons uit ons korte leven enen dag.

IV. Die derhalven d'Ewigheid alzo beschrijven / schijnen de selve van de Onveranderlijkheid niet t'onderscheiden/ waar van se/na onse wijse van begrijpen / verscheiden is / alhoewel dat se noodsaaklijk onder elk anderen verknogt zijn / en dat God niet en kan ewig zijn/ of hy is ook tegelijk onveranderlijk. Dog dat God onveranderlijk is / word vorders daar uit bewesen / om dat hy nog van sig selven / nog van een ander kan veranderd worden; niet van sig selven / om dat hy alzo niet noodsaaklijk maar gebeurlijk zoude zijn / 't welk ongerijmd is. Doet hier by / dat indien hy zoude veranderd worden/zulks zoude moeten geschieden/ of in hoegrootheid / of in hoedanigheid/ of in beter/ of in erger: maar 't kan op geen van dese wijsen geschieden / om dat'et tekenen en gevolgen zijn van een onvolmaaktheid / welke in God geen plaats kan hebben: 't Is ook klaar / dat God van een ander niet en kan veranderd worden / om dat hy niemand heeft die hem gelijk / of boven hem is. 't Selve getuigd ook d'H. Schrivtuur/de Hemelen zullen vergaan , maar gy (God) zuld staande blijven , ende sy alle zullen als een kleed verouden , en gy zuldse veranderen als een dek-kleed, en sy zullen veranderd worden , maar gy zijt de selve, en uwe jaren en zullen niet geeindigd worden . Psal. CII, 27, 28. Hier toe hebben wy ook dese plaatsen / Want ik de Here en worde niet veranderd , Mal. III, 6. en. By hem is geen veranderinge of schadue van omkeringe , Jac. I, 17. Maar d'omstandigheden/ maar ter loops ingesien zijnde / betonen / dat in die plaatsen niet gesproken en word van Godes zijn , maar van sijn wil/ welke wel onveranderlijk is / gelijk t'sijner tijd zal geseid worden / maar evenwel niet op de selve wijse / als sijn wesen. Dog 't en is niet ongerijmd / dat'er in Godes werkingen enige veranderinge kan vallen: Want 't gene hy gemaakt heeft / vernietigd hy ook als't hem believd ; zo heeft hy de wereld/die hy eertijds geschapen heeft / door de sund-vloed verwoest/ en zal se in den dag des laatsten oordeels door 't vuur verteren; maar dese veranderinge is buiten God / en doet ganz niet tot sijn wesen.

V. Dat'et nodig is d'ewigheid Godes te geloven / word daar uit bewesen; om dat hy anders/ de vromen niet en zoude konnen beschenken med'et loon des ewigen levens / en sy om dies wille 't selve med geen volle versekerdheid des gemoeds zouden konnen verwagten. 't En geld niet dat iemand hier op seid / dat'et daarom niet noodsaaklijk en is/ dat God sonder enige bepalinge ewig zy zo wel van voren als van afteren; maar dat'et genoeg is / indien hy zodanig van afteren is: Want indien hy een begin zoude gehad hebben / zo en zou hy uit sig selven niet sonder einde konnen zijn / maar 't zou hem van een ander geschonken moeten worden / uit wiens handen wy dierhalven billijker d'onsterflijkheid zouden konnen verwagten / als uit de sijnen.

Cap. IV.

Van Godes Onmeetlijkheid en Overal-tegenwoordigheid.

I. *Dat d'H. Schrivtuur van Godes Onmeetlijkheid getuigd.* II. *Dat'et niet en blijkt of zulks van sijn wesen moet verstaan worden.* III. *Of God overal wesenlijk is gelijk een punct.* IV. *Dat alle uitgestrektheid niet deelbaar en is.* V. *Hoe dat God, die in de Hemelen is, overal werckt.* VI. *Nuttigheid van de voorgaande lere.*

I. De derde eigenschap Godes is d'Onmeetlijkheid, van welke wy naawlijks iet anders te seggen hebben / als't gene by de Propheet gelesen word / De Here is groot ; ende sijn grootheid

is ondoorgrondelijk, Psal. CXLV, 3. Want het oneindige te willen bepalen / is iets ondernemen / 't welk klaarblijklijk tegen elk anderen aan loopt/ en van een eindig schepsel niet en kan geschieden. Want het en is niet minder ongerijmd / med ons eindig verstand d'oneindigheid Godes te willen begrijpen / als of iemand meende/ dat hy al het water van de zee / in de palm van sijn hand zoude konnen houden. Wy moeten vergenoegd zijn te weten/ dat God zo onmeetlijk is / dat hy in geen plaats kan ingesloten / nog ook ergens kan uitgesloten worden: maar dat hy overal op een onuitsprekelijke en onbegrijplijke wijse tegenwoordig is: En hy en wil ook niet anders te kennen geven / wanneer hy seid / De Hemel is mijn throon, en de aarde is de voetbank mijner voeten, Esai. LXVI, 1. van gelijken. En vervul ik niet den hemel ende de aarde, spreekt de Here? Jer. XXIII, 23, 24. en Salomon / De Hemelen, ja de Hemelen der Hemelen en zouden u niet begrijpen, 1 Reg. VIII, 27. en Sophar de Naamathiter / Sy is dieper dan de helle, hoe zoud gy se konnen kennen? sy is langer dan de aarde selv, en breder dan de Zee, Job, XI, 7, 8, 9.

II. Daar word gevraagd / of dat van de onmeetlijkheid van Godes wesen, dan van sijne voorsienigheid en kragt, die sig tot alle dingen uitstrekt, te verstaan is. Ik andwoorde / dat'et niet klaar en blijkt: voorwaar d'omstandigheden van die even aangetogene plaatsen / schijnen't tot'et laatste te brengen / gelijk enige vermaarde uitleggers dat daar voor houden: en ik agte / dat'et ter saligheid genoeg is / dat men geloovd dat God in en ontrent al onse werken / woorden / en gedagten tegenwoordig is / en dat'er in dit geheel-al geen plaats is / waar toe sijne voorsienigheid en kragt niet en reikt; en hier op siet hy selv uitdrukli̇jk by Jeremiam Cap. XXIII, 23. 24. Ben ik een God van naby, spreekt de Here? en niet een God van verre? Zoude sig iemand in verborgene plaatsen konnen verbergen, dat ik hem niet en zoude sien spreekt de Here? Van gelijken David Psal. CXXXIX, 7. enz. Waar zoude ik henen gaan voor uwen Geest? en waar zoude ik henen vlieden voor u aangesigte? Zo ik opvoere ten hemel, gy zijt daar, of beddede ik my in de helle, siet gy zijt daar. Name ik vleugelen des dageraads. Woonde ik aan 't uittetste der Zee, ook daar zoude uwe hand my geleiden en uwe regterhand zoude my houden. En Paulus is ook van geen andere gedagten / Act. XVII, 27. Wanneer hy van God seid / Hy en is niet verre van een ygelijk van ons; want in hem leven wy, en bewegen ons, en zijn wy. Indien men maar sig daar aan vast houd / zo en is't niet nodig van andere dingen / die / en ons begrijp te boven gaan / en ganz niet en doen om Gode behoorlijk te dienen / iets seker te bepalen.

III. Dierhalven zo en konnen wy niet toestaan/ 't gene sommigen stoutlijk seggen / dat God zo onmeetlijk is / dat hy geheel gelijk een punct in alle dingen wesenlijk is. Want die opinie kan zeer beswaarlijk med de Schrivtuur overeengebragt worden; dewelke doorgaans leerd / dat God in den hemel is: Zo word hy Psal. II, 4. med dese eertitul beschreven / wonende in de Hemelen, en Psal. CXV, 3. Voorwaar onse God is in de hemelen: en Christus selv in het Bid-formulier / 't welk hy ons heeft nagelaten / gebied ons hem zo aan te spreken. Onse Vader die in de Hemelen zijt. Daarenboven zo en strijd'et ook niet donkerlijk med de reden. Voor eerst om dat men / indien God in yder punct geheel is / of med sijn gehele wesen alle de puncten van het geheel-al vervuld / alsdan geen onderscheid tussen hem en de Creaturen kan begrijpen: Want zo zal al het gene ergens is / God selv zijn; 't welk eertijds d'opinie is geweest van de Stoicijnen, van Lucanus lib. IX. uitgedrukt.

'T Is alles God waar dat je bent;
Waar 't oog, waar 't hert, waar 't lijv sig wend.

En van Virgilius, Ecloga III.

Geen ding, geen hol,
Van God is't vol.

maar voor quaad gekeurd van d'oude Leraars der Christlijke kerke / als Tatianus, Clemens Alexandrinus, en anderen. Ten tweden zo zal'er geen afgoderye zijn / indien'er selv het allerminste punctie niet gevonden word / waar in God niet geheel word begrepen: want werwaards de dienst Gods word gewend / zo zal se altijd tot God gewend worden / die overal en in alle dingen zijn zal. Ten derden. Zo zal ook d'opinie van de Geestlijken of Geestdrijvers niet kragtig konnen we'erleid worden / die seggen / dat God alles in allen werkt / zo wel 't goede als het quade; om dat hy wesenlijk in alle ondeelbare deeltjes geheel is / en als voor de gemene Ziele van het geheel-al te houden. Ten vierden, Op dat ik nu niet en segge / dat'et schandelijk is te denken / dat die allersuiverste en heiligste God / zo wel in de allervuilste stink-goten / als in den hemel is / en dat al wat wy in ons lig-

haam innemen / en uit'et selven uitwerpen / geheel vol is selvs med'et gehele wesen Godes. Siet hier tegen / Deut. XXIII, 12, 13. alwaar aan Israël word geboden / dat haar leger suiver moste zijn, en dat'er niet schandelijks in mogt gevonden worden; med byvoeginge van dese reden / Op dat de Here uwe God, die in't midden van uw leger wandeld, u niet en verlate. Ten vijfden, Alzo zal God niet minder tegenwoordig zijn by de godlosen / als by de vromen; en by de verdoemden in de helle / en by de Duyvelen selvs / als by de Zaligen in den Hemel / en selvs by Christum. Dewijl't dan onmooglijk is / dese ondeelbare overaltegenwoordigheid van het Godlijke wesen gesteld zijnde / sig uit dese en andere diergelijke verwarde swarigheden te redden; zo besluit ik / dat se niemand als noodsakelijk om te geloven / behoord opgedrongen te worden.

IV. Maar zuld gy seggen / 't en zy men begrijpt dat God alzo overal tegenwoordig is, zo zal men hem een extensie ofte uitgestrektheid moeten toeschrijven; 't welk ongerijmd is, om dat alle uitgestrektheid deelbaar is, en verscheide delen heeft. Ik andwoorde / dat wel al't gene oneindig is / van ons niet anders / dan op de manier van een sekere uitgestrektheid kan begrepen worden; maar dat alle uitgestrektheid niet deelbaar en is: zulks heeft alleen in een lighaamlijke uitgestrektheid plaats / (welke wy van God afweren / dewijl wy stellen dat hy een Geest is /) niet in een geestlijke; welke / alhoewel sy oneindig is / evenwel niet meer deelbaar is als een punct.

V. En voorwaar / daar uit dat God overal werkt / en dat geen ding werken en kan op het gene afgelegen is; maar dat'er tot alle werkinge een aanrakinge van noden is / en kan men zodanigen absoluten oneindigheid van het Godlijke wesen niet besluiten. Want de Philosophen stellen twederlei soorten van t'samenvoeginge van de werkende oorsaak med de lijder / d'ene die der saken / en d'andere die des kragts is: Indien men de saak med uit onderscheid insiet / zo zal men misschien niet ongevoeglijk konnen seggen / om de Schriftuur over een te brengen / en de boven gemelde ongerijmdheden te mijden / dat God med sijn wesen in den hemel is; maar dat hy van daar sijn Geest / of sekere kragt / welke uit hem voordkomt / send daar heen hy wil / waar door hy ook aldaar waarlijk tegenwoordig is en werkt / gelijk wy boven uit Psal. CXXXIX. gehoord hebben. Zo zoude ook eniger maten konnen begrepen worden / hoe God in sijne heiligen en saligen is / en wederom hoe hy niet en is in de Godlosen / en verdoemden / of ook in de Duivelen; ja hoe hy op een veel uitstekender wijse in Christo is. Dog dit alles en seggen wy daarom niet / als of wy iet sekers wilden besluiten / maar alleen med insigt om de waarheid wat nader t'ondersoeken / en 't selve aan het oordeel van geleerden en godvrugtigen t'onderwerpen.

VI. 't En is niet nodig / dat wy alhier van de nuttigheid van dese Eigenschap / nog iets meerder daar by voegen / als nu al boven geseid is; namelijk dat uit de onmeetlijkheid Godes volgd / dat hy die genen die hem Godsdienstig eren / waar dat se ook zijn / med sijn gunst kan beschermen en belonen; en integendeel de Godlosen en die hem veragten / na verdiensten straffen. En dat men dierhalven voor hem med alle eerbiedigheid en vrese moet wandelen.

CAP. V.

Van het leven Godes, en des selvs onderhorige eigenschappen, namelijk het Verstand ende de Wetenschap.

I. Dat God med een zeer uitstekend leven begaavd is. II. Dat'et object van de godlijke wetenschap is al wat weetlijk is. III. Dat God in het bysonder sig selven, en sijn eigen werkingen kend. IV. Als ook alle andere dingen zo bysondere als algemene. V. Dat God zo wel kennisse heeft van de voorledene als tegenwoordige dingen. VI. Dat God met sijne wetenschap de toekomende dingen voorkomt.

I. De vierde Eigenschap Godes is het Leven, namelijk dat redelijk, of med verstand en wille begaavd is. Dit leven Godes is heel van een ander slag als het leven der dieren / 't welk kan verloren en haar ontnomen worden / wanneer de ziele / door welken sy leven van het lighaam scheid; ja 't is ook veel uitstekender dan het leven der Engelen / dewelken / niettegenstaande sy geen verderflijk beginsel in sig hebben / evenwel van hem die haar het leven gegeven heeft / konnen verdelgd / en tot niet gemaakt worden: Want God is ganz en al een levendig / of werklijk en kragtig wesen / altijd sig selven in sig bewegende / en bequaam om buiten sig selven alles te doen wat hem believd. Dit word uit d'H. Schriftuur bewesen / die ons doorgaans den waaragtigen God als levendig beschrijvd / en hem door dese eertitul / van de dode Afgoden der Heidenen / onderscheid. Ik leve, segd de Here God, Ezech. XXIII, 11. van gelijken / Ik leve in ewigheid, Deut. XXXII, 40. 't welk als een ma-

manier van eed-sweringe is / waar door hy de waarheid van sijn seggen bevestigd. Hy word ook dikwijls de levende God genoemd: Hier toe arbeiden wy ook en worden gesmadigd, om dat wy gehoopt hebben op den levenden God, 1 Timoth. IV, 10. 't Is vreeslijk te vallen in de handen des levenden Gods, Heb. X, 31. Zo word Christus genoemd de Sone des levenden Gods, Matth. XVI, 16. En ook alle de gelovigen / Rom. IX, 26. En God en is niet alleen in sig selven levende / maar hy is ook die gene / die alle andere levende dingen het leven geevd; waarom wy lesen Psal. XXXVI, 10. by hem is de fonteine des levens. Ende Paulus seid / Dat God alle dingen levendig maakt, 1 Timoth. VI, 13. Van gelijken / Dat hy selve het leven en den adem geevd, dat wy in hem leven, ons bewegen, en zijn, Act. XVII, 25. 28. En dewijl dat leven het allervolmaaktste is / en Gode essentieel of wesenlijk eigen / zo kan het noit ophouden. Daarom word hy genoemd / Onstervlijk 1 Timoth. I, 17. Onverdervlijk, Rom. 1. 23. en die in alle ewigheid leevd, Apoc. IV. 14. en X, 6. Ja hy word geseid alleen onstervlijkheid te hebben, 1 Timoth. VI, 16. enz. Namelijk dewijl hy alleen de selve uit hem selven heeft / of in hem selven, Joh. V, 26. Niet gelijk de zalige Engelen / en godvrugtige menzen / die door Godes genade-givte onstervlijk zullen zijn. Dog van de Afgoden word integendeel geseid / Dat'er in hen geen Geest en is, Jer. X, 14. Siet ook Esai. XLII, 17, 18, XLIV, 9, 10. maar voornamelijk Psal. CXV, 4, 5, 6, 7. en Psal. CXXXV, 16, 17. alwaar de Afgoden geseid worden / een mond te hebben en niet te spreken, ogen te hebben en niet te sien, oren te hebben en niet te horen, om dat'er in haar mond geen Geest (of adem) is. Med d'H. Schriftuur komt ook de reden over een / en sy leerd ons dat men Gode een leven toeschrijven moet: Want dewijl wy door de name Godes zodanig een wesen verstaan / 't welk 't allervolmaaktste en een alleropperste Heer en Regeerder van het geheel-al is; zo moet men hem noodsaaklijk zulk een natuur toeschrijven / waar in alle dese dingen konnen plaats hebben / namelijk die levende en med reden voorsien is. En voorwaar dewijl'er zodanige naturen in dit geheel-al gevonden worden; zo past dat veel meer op den Regeerder en Heer van alles / voornamelijk dewijl hy d'alleroperste is / en van niemand af en hangd / en een oorsaak is dat alle d'anderen zijn 't geen sy zijn: want niemand en kan aan een ander geven 't geen hy selv niet en heeft / en door het welke iets zodanig is / dat selve is nog meer zodanig. Ook is zulk een leven / med'et gene vorders daar ontrent plaats heeft / een oorsaak waarom dat God waardig is / dat men hem diene: want steld eens / by voorbeeld / dat Godes ewigheid en onmeetlijkheid / sonder een redelijk leven kan bestaan / zo zal'er in hem niets zijn / 't welk ons beweegd om hem te dienen / dewijl hy van dien dienst geen kennisse zoude konnen hebben / ende de selve belonen. Waar uit men sien kan hoe dwaaslijk dat die genen doen / die zodanige dingen / die nog gevoelen nog reden hebben / als Goden eren; voornamelijk dewijl de menzen veel uitnemender zijn als alle dese; en veel eer / indien se med enige kennisse voorsien waren / van haar dienden aangebeden te worden.

II. Dog dewijl het volmaaktste leven der schepselen / als daar is het leven der Engelen en der Menzen / twe bygevoegde eigenschappen heeft / namelijk het verstand en de wil, zo zijn ook de selven in het leven Godes aan te merken. Het Verstand Godes is twederlei / het ene bestaande in een beschouwinge / (Intellectus theoreticus) 't welk onder sig begrijpt de faculteit of 't vermogen om te verstaan / ende de dadelijkheid ofte 't verstaan en 't weten selvs. Het andere bestaande in een uitwerkinge / (Intellectus Practicus) 't welk in 't gemeen Wijsheid of Voorsigtigheid genoemd word. Wy zullen wel van 't vermogen om te verstaan / en de uitwerkende wetenschap te gelijk handelen; maar evenwel zo / dat wy als het nodig is het onderscheid / 't welk 'er tussen beiden is / aanwijsen. In de Wetenschap Godes zijn twe dingen aan te merken / namelijk 't object of voorwerpsel / ende de wijse op welke hy zulks weet. Het object van de Godlijke wetenschap is in 't generaal al 't gene dat weetlijk is / dat is / al 't gene dat enigsins is / of geweest heeft / of wesen zal / en ten dien opsigte med'et verstand kan begrepen worden; zo dat God / dewijl sijne wetenschap zo verre reikt / ten dien aansien med regt Alwetende genoemd word; en dat geevd Anna ook te kennen in haar Lov-sang / wanneer sy seid: De Here is een God der wetenschappen, 1 Sam. II, 3. En de Psalmist; des verstands Godes en is geen getal, Psal. CXLVII, 5. En Johannes / God weet alle dingen, 1 Joh. III, 20.

III. Zo kend God in 't speciaal sig selven; als ook alle andere dingen buiten hem. God kend voor eerst sig selven / dat is / hy heeft allerbest kennisse van sijn natuur / en alle des selvs eigenschappen; 't welk al-

alhoewel 't misschien de Schrivtuur nergens uitdrukkelijk en seid/evenwel van Gode niet en kan ontkend worden / of hy word van onvolmaaktheid beschuldigd. Ten tweden, God kend alle andere dingen behalven sig selven/ of buiten sig selven: als daar zijn sijne werkingen/ zo innerlijke/ welken decreten of besluiten worden genoemd; als uitterlijke/ welken eigenlijk de naam van werken word gegeven. Van de besluiten getuigd Paulus/ De Geest (namelijk Gods) ondersoekt alle dingen, ook de diepten Godes; en niemand en weet 't gene Gods is dan de Geest Gods, 1 Cor. 11, 10, 11. Alwaar door de Geest Gods wel verstaan kan worden/ die gaav welke de gelovigen word mede gedeeld/ maar alzo/ dat zulks veel meer in de Geest die in God is/ of in God selv plaats heeft: en de reden die leerd ook / dat zo een volmaakt verstand / als het Godlijke is / ganz niet onwetende kan zijn van sijn eigen besluiten. Daarbeneffens zo weet God ook alle sijn uitterlijke werkingen / niet alleen wanneer hy in de selven besig is / maar ook lang van te voren/ volgens 't gene Jacobus seid / Gode zijn alle sijne werken van ewigheid bekend, Act. xv, 18.

IV. Daarenboven zo zijn de dingen die buiten God zijn/ en van hem geweten worden/ of algemene of bysondere. Dog men moet Gode zodanige algemene dingen niet toeschrijven / als d'onse plegen te zijn/ dewelken wy door vergelijkinge der bysondere med elk anderen in ons verstand begrijpen. God die alle bysondere dingen volmaaktlijk kend / en gebruik zodanig een redecavelinge niet; maar men kan ten opsigte van God / sijn wetten / beloften/ dreigementen/ algemene dingen noemen; om dat se niet d'een of d'andere menz in't bysonder/ maar de menzen in 't algemeen voorgesteld worden. Aristoteles heeft gemeend / dat God maar alleen kennisse heeft van algemene dingen/ en dat hy de bysondere / welken hier op aarden geschieden / niet en weet: maar 't is een schandelijke misgreep in zo een vermaarden Philosooph/ waar door alle Religie t'enemaal omverregeworpen word. Onder de bysondere dingen / zijn die de voornaamsten / welken eigenlijk in de menzen plaats hebben/ als daar zijn d'uitterlijke werkingen / de gedagten des herten / de deugden en ondeugden die in't selve schuilen. Dat se God al te samen kend leerd de Schrivtuur / Zoude die de ore plant, niet horen? zoude die de oge formeerd, niet aanschouwen? zoude die de Heidenen tugtigd, niet straffen? zoude hy die de Menzen wetenschap leerd, geen kennisse hebben, Psal. xciv, 9. Hy formeerd haar aller herte; hy let op alle haar werken, Psal. xxxiii, 15. God kend der Menzen herten en gedagten in 't bysonder. Arglistig is het herte meer dan enig ding, ja doodlijk is 't, wie zal 't kennen? Ik de Here doorgronde het herte, en proeve de nieren: ende dat om een ygelijk te geven na sijne wegen, na de vrugt sijner handelingen. Jerm. xvii, 9, 10. En dikwijls op andere plaatsen / als Psal. vii, 10. Prov. xv 11. 1 Reg. viii, 39. In 't bysonder spreekt God van Abraham / Ik hebbe hem gekend op dat hy sijne kinderen ende sijnen huise na hem zoude bevelen, en sy den weg des Heren houden, om te doen geregtigheid ende gerigte, Gen. xviii, 19. Ende van David / Ik hebbe gevonden David den Sone Jesse, een man na mijn herte, die alle mijne willen zal doen, Act. xiii, 22. uit 1 Sam. xvi, en Psal. lxxxix, 21. God en kend niet alleen het goede dat in den menze is/ maar ook het quade: Zo seid hy van het Israelitize volk / Ik weet sijn gedigtsel, dat het heden maakt, Deut. xxxi, 21. vangelijken / Om dat ik wist dat gy hart zijt, ende uwe nek een ysere senue is, en uw voorhoofd koper: Want ik hebbe geweten dat gy ganz trouloos handelen zoud, en dat gy van den buik af een overtreder genaamd zijt, Esai. xlviii, 4, 8. In summa / daar en is ganz niets in de wereld / dat voor sijne kennisse verborgen is/ zo als d'Apostel leerd/ Daar en is geen schepsel onsigtbaar voor Godes aangesigte, ende alle dingen zijn naakt, en geopenbaard voor sijne ogen, Heb. iv, 13. Hy teld het getal der sterren; hy noemd se alle by namen, Psal. cxlvii, 4. Ja onse Saligmaker seid / dat alle de Hairen van ons hoofd geteld zijn Matth. x. 30.

V. d'Objecten der Godlijke voorwetenschap moeten onderscheiden worden / in tegenwoordige/ voorledene/ ende toekomende. Van de tegenwoordige getuigen genoegsaam de plaatsen daar even aangetrokken. Van de voorledene seid de Propheet / Hy gedenkt sijnes verbonds tot in der ewigheid, des woord dat hy ingesteld heeft tot in duisend geslagten, dat hy med Abraham heeft gemaakt, en sijns eeds aan Isaac, Psal. cv, 8. Siet ook Luc. 1, 72. Hier en strijd niet tegen dat David klaagd/ Hoe lange Here zuld gy mijner steeds vergeten? Psal. xiii, 2. Want door de vergetenheid Godes / en word niet verstaan enige swakheid van memorie/ maar dat hy niet en wil helpẽ/ en sijn hulpe uitsteld. 't Is een maniere van spreken afge-

afgenomen van de Menzen / die haar vrinden / welken in nood zijn / vergeten / en haar nalaten te helpen.

VI. God en heeft ook niet alleen geheugenisse van de dingen die voorleden zijn/maar hy voorweet ook de toekomende / en door dit kenteken onderscheid hy sig selven wel insonderheid van de Heidenze Afgoden: Verkondigd dingen die hier na komen zullen, op dat wy weten dat gy Goden zijt, Jes. XLI, 23. Want alle die dingen/ die aangaande d'Oraculen of Gods-spraken der valze Goden worden voorgegeven / waren of enkele bedriegerijen/verzierd door enige Priesters/ die daar toe / om de groten te believen / med geld omgekoft wierden: of gissingen uit de geschapenheid der tegenwoordige dingen / door enige scherpsinnige boze Geesten gemaakt / en onder enige dubbelsinnige woorden bedekt / op dat se/ hoe 't ook quam uit te vallen/ mogten schijnen zulks voorseid te hebben. Waarom d'Afgod Apollo van de Heidenen / (gr. Loxias) dat is/ dubbelsinnig genoemd wierd. Van dese voorwetenschap der toekomende dingen welke in God is/ hebben wy zo veel klaarblijklijke bewijsen / als'er voorseggingen zo in 't O. als N. T. voorkomen ; welkers waarheid door d'uitkomst selvs is bevestigd geworden. Siet onder anderen die uitstekende plaats by Dan. Cap. IX, van de LXX weken / binnen welken de Messias komen en van dē Levitizen dienst een einde most maken/en Jerusalem med den Tempel zoude verwoest worden ; welke van stuk tot stuk vervuld is. De toekomende dingen/ ontrent welken wy begrijpen dat Godes wetenschap plaats heeft / die zijn of in der daad toekomende / als daar zijn de dingen die hy besluit / of selv uitvoerd ; of die hy anderen toelaat te doen / enz. En enigen van desen zijn of noodsakelijk: of worden aangemerkt als simpel mogelijke / of onder enige conditie. En hier toe behoren de toekomende gebeurlijke dingen / van welken / eer wy tot de Wijse der Godlijke wetenschap voordgaan / ons iets staat te seggen / en van de Voorwetenschap Godes ontrent de selven.

Cap. VI.

Van de Voorwetenschap der toekomende gebeurlijke dingen.

I. Dat enigen de Voorwetenschap ontkennen, en anderen de gebeurlijkheid wegnemen. II. *Dat d'Aucteur en de voorwetenschap en de gebeurlijkheid steld.* III. *Verscheide voorseggingen van toekomende gebeurlijke dingen.* IV. *Dat God noit sonden doet geschieden om sonden te straffen.* V. *Dat die voorseggingen niet door gissinge geschied zyn.* VI. *Objectien uit d'H. Schrivtuur tegen de Voorwetenschap.* VII. *Andwoord op de selven.* VIII. *Andwoord op de voornaamste swarigheid tegen de Voorwetenschap.*

I. Daar word getwijfeld aan de toekomende gebeurlijke dingen / of God ook de selven onbedrieglijk voorweet: en de reden van twijfelen is dese; dat se niet weetlijk en zijn/ als hebbende geen bepaald wesen 't welk een object van de Wetenschap zijn kan / en dat'et tegen sig selven strijd / die dingen onbedrieglijk te voorweten / dewelken zo wel niet geschieden als geschieden konnen. Welke knoop sommigen tragten t'ontbinden / med te seggen; dat de toekomende gebeurlijke dingen niet wel uit haar eigen aard weetlijk en zijn ; maar dat God de selven / op dat hy se seker voorweten kan/ op dese of gene wijse door sijn besluit bepaald. Maar dat is de gebeurlijkheid uit'et doen en laten der Menzen/ en by gevolg deugd en ondeugd / als ook de billikheid van loon en straffe wegnemen ; ja Gode den gehelen lov van sijn onbegrijplijke Wijsheid/welke in de voorwetenschap van de toekomende gebeurlijke dingen uitsteekt/ onttrekken: Want daar en sit niet wonderlijks in/ indien God die dingen seker voorweet / welken hy door sijn besluit zo vastgesteld heeft / dat se niet anders als hy se geschikt heeft/konnen uitvallen;dewijl hy weet dat'er niemand en is/ die sijne kragt/waar door hy sijn besluiten uitvoerd/wederstaan kan.Daarenboven zo volgd'er / dat God een Aucteur van de sonden is: Want indien God de sonden seker voorweet/en dat hy se niet anders voorweten en kan / dan om dat hy besloten heeft dat se geschieden zoude / zo moet hy door sijn besluit / den Menz de vryheid om sig van de sonden t'onthouden benemen. Die nu dat doet / is eigenlijk oorsaak van de sonden. Sy ontkennen wel dat'er dat uit volgd / en geven'er dese reden van/ dat het besluit Gods waar op de voorwetenschap van de sonden rust / niet en is effectijv of uitvoerende / maar permissijv of toelatende. Maar die uitvlugt is van geen gewigt / want of de toelatinge Godes laat den Menz de vryheid om sig van sonden t'onthouden / of niet. Zo se die laat; zo blijvd de voorwetenschap onseker/ volgens 't gene sy selver onderstellen / dat namelijk die dingen die van des Menzen vrije wille hangen / niet konnen voorweten worden. Zo se die niet en laat/ hoe is se dan geen oorsaak van de sonden? Sy en schijnen my niet alleen onwaardiglijk van Godes

Heiligheid te gevoelen/ die zodanig een fundament van de Godlijke voorwetenschap stellen; maar ik dorv ook hier openlijk seggen/ dat se de Religie grotelijks nadelig zijn. Want wie en siet niet/ dat daar uit een vernietiginge van alle Godvrugtigheid volgd? Dewijl al den arbeid die de Menzen in't vermijden van de sonden aanwenden/ te vergeefs is/ indien God door sijn besluit en almogende werkinge/ te weeg brengd dat se noodsaaklijk moet geschieden.

II. Waarom wy beide dese opinien verwerpen/ en Gode zulk een voorwetenschap van de toekomende gebeurlijke dingen toeschrijven/ dat wy voor vast houden/ dat se niettemin altijd gebeurlijk blijven; niet alleen voor dat God de selven voorweet/ maar ook na dat hy se voorweten heeft. 't Welk wy med dit argument bewijsen. God heeft dikwijls toekomende gebeurlijke dingen voorseid: dierhalven zo voorweet hy se seker: dewijl nu 't gevolg hier van klaar is/ en van niemand kan ontkend worden/ als die de Godlijke voorseggingen/ waar van d'H. Schriftuur gewag maakt/ van leugentaal wil beschuldigen/ zo staat ons maar 't eerste voorstel hier van te bewijsen.

III. Hier toe dienen alle de Schriftuur-plaatsen/ waar in de sonden/ welken de Menzen begaan zullen/ voorseid worden. Dat se nu waarlijk gebeurlijk zijn/ blijkt daar uit; om dat de sonde waarlijk geen sonde/ nog straffe waardig en is/ 't en zy de selve vrywillig bedreven word. Hier toe behoord ook 't gene God tot Abraham seid/ Weet voor seker, dat uw Saad vreemd zal zijn, in een land dat haarlieder niet en is, ende sy zullen hen dienen, ende sy zullen se verdrukken vierhonderd jaar: Dog ik zal het volk ook rigten 't welk sy zullen dienen Gen. xv, 13, 14. Want dat dese verdrukkinge van de nakomelingen Abrahams/ waarlijk sonde is geweest/ toond de straffe die'r op gedreigd is/ waar van d'uitvoeringe te sien is/ in d'eerste xv. Cap. van't boek Exod. Van gelijken als God tot Mosen seid; Siet gy zuld slapen med uwe Vaderen, ende dit volk zal opstaan ende nahoereren de Goden der vreemden van dat land, daar het na toegaat in't midden van dien; ende het zal my verlaten, en vernietigen mijn verbond, dat ik med het selve gemaakt hebbe. Zo zal mijn toorne te dien dage tegens het selve ontsteken, enz. Deut. xxxi, 16, 17. Alwaar men niet kan twijfelen/ of daar word van ware sonden gesproké. Ook word van den Engel Gabriel de tijd voorseid van de komste des Messias na LXX weken/ en dat hy van de Joden gedood/ als ook dat de Stad en Tempel van Jerusalem om dies wille zal verwoest worden/ Dan. IX, 24. enz. En Christus heeft seld d'onheilen voorseid die hem zouden over komen; Siet wy gaan op na Jerusalem, en alle dingen zullen volbragt worden, welke geschreven zijn door de Propheten van den Sone des menzen: Want hy zal den Heidenen overgeleverd, bespot, gegeseld, en bespogen worden, Matth. xx, 17. Marc. x, 23, Luc. XVIII, 31. Ja hy heeft in't bysonder voorseid/ dat hy van Judas zoude verraden worden/ Joh. VI, 64, 70. 71. En van Petro verlogend/ Matth. XXVI, 34. 't Selve bewijsen ook eindelijk alle de voorseggingen van de komste des Anti-Christs/ en van verscheide valze Propheten/ als ook van velerhande sonden/ die in de laatste tijden in swang mosten gaan/ gelijk Matth. XXIV, 5, 24. Luc, XXI, 8. Act. xx, 28. II Thess. Cap. II. I Timoth. IV, I. II Timoth. III, I. II Pet. II, I. en doorgaans in het boek der Openbaringe. Uit welken en vele andere diergelijken/ die zo in 't O. als N. T. voorkomen/ onwedersprekelijk bewesen word/ dat God de toekomende gebeurlijke dingen seker voorweet.

IV. Sommigen seggen hier op/ dat God die sonden, waar van in de aangetogene plaatsen gewag word gemaakt voorweten heeft, om dat hy door sijn besluit vastgesteld hadde, dat se geschieden zouden, namelijk tot straffe van andere voorbedrevene sonden; want dat hy somtijds sonden med sonden straft. Waar op ik andwoord/ voor eerst, Dat'et niet en schijnd over een te komen med Godes Heiligheid/ dat hy om de voorbedrevene sonden te straffen/ iemand wederom andere sonden noodsakelijk doet begaan: Nog med sijn Regtvaardigheid/ dat hy sonden straft/ die hy selv onvermijdelijk gemaakt heeft. Ten Tweden, Wy lesen zulks ook nergens in d'H. Schriftuur/ dat God sonden med sonden straft/ of iets dat daar mede overeenkomt. Paulus seid wel/ Dat God de Heidenen, om haar vuile afgoderie/heeft overgegeven in de begeerlijkheden harer herte tot onreinigheid, en tot oneerlijke bewegingen, enz. Rom. I. 24. En ik beken wel dat'et daar door geschied is/ dat se van God verlaten zijnde/ meer en meer in de sonden zijn verhard geworden/ en dat'et haar beswaarlijker is geweest daar uit op te staan/ dan eer dat se daar toe overgegeven waren. Maar evenwel zo en hebben se daarom niet onvermijdelijk

lijk gesondigd. Niemand doet dat/ 't en zy dat God hem sijn verstand beneemd / als eertijds Nebucadnezar. 't Welk zeer selden geschied. En als zulks gebeurd / zo en kan zodanig een niet meer sondigen / als de beesten / of een niewe straffe verdienen. Ten Derden. Dat die uitvlugt geen plaats en heeft / in sonden die voorseid worden enige ewen daar na te zullen geschieden ; van hoedanige in de meeste plaatsen / die terstond zijn aangetogen / gewag word gemaakt. Want God en zoude niet hebben konnen voornemen / voorgaande sonden med volgende te straffen / 't en zy hy die voorgaande al van te voren voorweten hadde. Dog hy en heeft se in zodanig een besluit niet voorweten. Want de eerste sonden / die iemand begaat / wanneer hy tot jaren van kennis begind te komen / en konnen geen straffe zijn van voorbedrevene sonden. Zo dat'et noodsakelijk is / dat God de selven op een andere wijse voorweten heeft.

V. Daar word ook ingebragt / dat enige voorseggingen van sonden veel eer voor vermaningen te houden zijn / op dat de Menzen haar van de sonden wagten zouden/als voor aanseggingen van zodanig iets/'t welk noodsaaklijk gebeuren zal; gelijk van Petrus / dat hy Christum verra'en zal 't Welk ik niet en wil ontkennen somtijds waar te wesen. Maar het is ganz seker/ dat zulks in alle voorseggingen geen plaats en heeft. Eindelijk zo word ook dese uitvlugt gemaakt/ dat God de sonden voorseid / om dat hy weet hoe genegen dat de Menzen daar toe zijn: niet dat hy se seker en zonder te konnen missen voorweet: als van de Joden / Deut. XXXI, 16, 17. Maar 't en is niet gevoeglijk / dat men Gode zo een conjecturele of gissende/ en op waarschijnlijkheid gefondeerde voorwetenschap toeschrijve / en't smaakt ook na onvolmaaktheid. Indien gy vraagd / op wat wijse God dese toekomende gebeurlijke dingen / die zo wel geschieden als niet geschieden konnen / seker en sonder te konnen missen weet. Zo meen ik dat ik niet qualijk / maar overeenkomende med de Godlijke Majesteit zal andwoorden / indien ik segge ; Dat hy dese dingen uit d'oneindigheid van sijn verstand weet / waar voor de dingen / die voor de creaturen onbegrijplijk zijn / zeer ligt zijn om te vatten. 't Is dan te vergeevs/ dat men na een ander fundament van die voorwetenschap soekt / en 't en kan ook van niemand gesteld worden / of hy wikkeld sig selven in onuitreddelijke swarigheden.

VI. Laat ons nu eens sien / hoe ons gevoelen van sommigen word bestreden. Sy brengen voor eerst verscheide Schriftuur-plaatsen by / waar mede sy seggen / dat de onbedriegelijke voorwetenschap van toekomende gebeurlijke dingen / niet en kan overeengebragt worden: als voor eerst / Dat'et God beroud heeft dat hy menzen gemaakt hadde / Gen. VI, 6. En dat hy Saul tot een Koning hadde gesteld / 1 Sam. XVIII. Daarbeneffens, Dat God tot Abraham seid / Nu weet ik dat gy Godvresende zijt, ende uwen Sone, uwen enigen, van my niet en hebt onthouden. Gen. XXII, 12. Van gelijken, dat God / alhoewel hy gesworen hadde / dat hy het volk Israels in het Land Canaan inleiden zoude / daarna evenwel / getergd zijnde door haar ongelovigheid / dat niet en heeft willen doen / Num. XIV, 22, 23. Daarenboven dat hy gewagt heeft dat sijn wijngaard goede druiven zoude voordbrengen, en dat se stinkende druiven heeft voordgebragt. Esai V, 4. Eindelijk dat God somtijds de sondaars ernstlijk vermaand dat se haar tot hem bekeren / die evenwel die vermaningen veragten. Dog 't en is niet geloovlijk / dat God so veel moeite zoude aanwenden / indien hy sekerlijk voorwist / dat'et te vergeevs zoude zijn.

VII. Ik andwoorde voor eerst in 't generaal. Dat my d'oplossinge van die genen niet ongevoeglijk en schijnd / die wel een voorwetenschap van toekomende gebeurlijke dingen in God erkennen / maar evenwel de selvẽ het welbehagen van sijn wil onderwerpen / alzo dat hy se van te voren weet als hy wil / en niet van te voren en weet / als hy niet en wil. Want sy steunen op een zeer waarschijnlijke reden: namelijk / Om dat alhoewel de voorwetenschap Godes van sijn besluiten zo niet af en hangd / dat hy die dingen niet en kan voorweten / die hy niet besloten en heeft te geschieden ; het evenwel nodig is / dat'er in de meeste dingen enig besluit voorgaat / aleer hy seker kan weten / dat se geschieden zullen. Als by voorbeeld / God en heeft niet seker en bepaald konnen weten / hoe David sijn Rijk zoude bedienen / eer hy vast gesteld hadde hem tot Koning te maken: of hoe Salomon sijn grote Rijkdommen zoude gebruiken / voor aleer hy voorgenomen hadde hem de selven te schenken. Dog het is waarschijnlijk / dat die besluiten geen heel langen tijd voor haar uitvoeringe gegaan zijn. En daar en kan daarom niet tegengeworpen worden / dat de wetenschap Godes toeneemd / en volmaakter gemaakt word / als hy dat gene actu

of in der daad weet / 't welk hy te voren niet en wist dan in potentia of in vermogen. Want het is med de wetenschap Godes ontrent gelegen / gelijk als med'et gesigt of 't gehoor. Want ons vermogen om te sien en te horen en neemd niet toe / of word niet volmaakter gemaakt / wanneer wy die dingen sien of horen / daar wy te voren onse ogen en oren van af wendeden. Dierhalven zo is de kragt van te weten in Gode iet anders; iet anders de daadlijke wetenschap daar uit voordkomende: gene blijvd altijd de selve sonder veranderinge : maar dese moet na de objecten veranderd worden. Ik andwoorde ten tweden in't speciaal op elke bysondere plaats. Dat het berouw 't welke Gode word toegeschreven figuurlijk of oneigenlijk is / en dat daar door niet anders verstaan en word / als dat de werkingen Godes / veranderd worden med d'objecten ontrent welken sy geoeffend worden. Om dat de menzen niet meer zodanig en warē / als se God van den beginne gemaakt hadde / zo heeft hy de sundvloed over de wereld willen senden; en om dat Saul het gebod Gods wederhorig was geweest / zo heeft hy voorgenomen hem uit sijn rijk te stoten; 't welk hy anders niet gedaan zoude hebben: en zulks word menzlijker wijse een berouw genoemd. 2. 't Gene dat God tot Abraham seid / Nu weet ik dat gy den Here vreesd, enz. is ook menzlijker wijse van een ondervindende wetenschap geseid / welke God toen eerst van Abrahams Godvrugtigheid gehad heeft / wanneer hy niet en heeft getwijfeld sijn Soon op den altaar te offeren. Vergelijkt hier mede Deut. IV, 2. Op dat hy u quellen zoude, ende besoeken, ende weten welke dingen gy in uwen boesem droegd, enz. en XIII. 3. Want te voren was sijn herte hem genoegsaam bekend / wanneer hy seid / Ik weet dat Abraham het aan sijn kinderen zal bevelen, en aan sijn huis na hem, op dat sy den weg des Heren bewaren, en regt en geregtigheid doen, Gen. XVIII, 11. 3. Den eed die God aan Abraham Isaac en Jacob hadde gedaan / van hare nakomelingen het land Canaan tot een erv-deel te zullen geven / en heeft niet speciaal op haar gesien / die wederspannig geweest zijn in de woestijne; maar heeft ook in anderen / behoudens de waarheid van dien eed / konnen vervuld worden: alhoewel daar niet aan te twijfelen en is / of God zoude't in haar vervuld hebben; 't en zy haar ongelovigheid en murmureringe zulks hadden tegengehouden. 4. 't Verwagten 't welke Gode in de gelijkenisse van den wijngaard word toegeschreven / is oneigenlijk; en betekend niet anders / als dat de sorge / die hy over het Joodze volk gedragen heeft / en de menigvuldige weldaden / die hy aan haar heeft besteed / daar toe gestrekt hebben / op dat se vrugten van goede werken zouden voordbrengen / 't welk se evenwel niet gedaan en hebben. Dog die ondankbaarheid en wederspannigheid en konde in dat volk geen plaats hebben / en dierhalven ook niet van God voorsien worden / 't en zy die sorge en weldaden waren voorgegaan. 5. Ik segge dat God die genen ernstlijk tot bekeringe vermaand / die hy seker weet dat in haar wederspannigheid zullen volherden : om dat die genen alleen hardnekkig zijn / die de vermaningen tot bekeringe veragt hebben: en dierhalven zo is'et nodig geweest dat se gebruikt wierden / op dat sy voor wederspannigen zouden konnen gehouden worden.

VIII. Sy brengen ook tegen dese voorwetenschap enige redenen te borde: Waar onder dese de voornaamste is: De dingen die niet seker weetlijk en zijn / die en konnen ook niet van God selvs seker geweten worden / want zulks zoude tegen elk anderen strijden. Maar de toekomende gebeurlijke dingen en zijn niet seker weetlijk. Dierhalven / enz. En dewijl het eerste lid van dit argument in sig selven klaar is / zo bewijsen se het twede 't welk in geschil staat / aldus. De dingen die in haar selven onseker zijn / die en zijn niet seker weetlijk : om dat hoedanig enige saak is / ook zodanig is des selvs wetenschap. Maar de toekomende gebeurlijke dingen / zijn in haar selven onseker. Dierhalven zo en zijn se niet seker weetlijk / of daar en word geen sekere of onbedriegelijke wetenschap van gegeven. Wy zullen eerst eens sien hoe anderen op dit argument andwoorden / daarna zullen wy'er byvoegen / hoe men 't na onse meninge moet oplossen. 't Is dan zulks dat sommigen / toestaande het eerste lid van het voorgaande besluit / het twede ontkennen / en seggen dat de toekomende gebeurlijke dingen / in sig selven van een sekere en bepaalde waarheid / en by gevolg seker weetlijk zijn. 't welk se aldus bewijsen. Dit voorstel / Judas zal den Here Jesum verra'en / of zal hem niet verra'en / is waaragtig en noodsaaklijk / om dat'er tussen beiden die leden een onmiddelijke tegenstellinge is / en dat een van die beiden moet waaragtig zijn. Maar Judas en kan het alle beiden niet doen / of verraden of niet verraden / om dat dit contrarie dingen zijn / die te gelijk niet en konnen bestaan: dierhalven zo zal hy't ene maar doen / namelijk sijn

Heer

Heer verra'en. Indien dan iemand ten tijden van David / vast geseid hadde dat zulks geschieden zoude / 't welke Judas zoude doen / zo zoude sijn seggen bepaald waaragtig geweest zijn. Waar op ik andwoorde/ dat zodanig een seggen in dien tijd niet bepaald waaragtig / nog onwaaragtig zoude zijn/ om dat'et van een toekomende gebeurlijke saak zoude wesen / waar van geen bepaalde waarheid en is / Arist. lib. de interpret. Cap. VIII & lib. 2. Cap. X. Wanneer nu Judas med der daad sijn Heer vera'en heeft / 't welk hy konde doen en niet doen / zo zoude dat seggen / ten tijden van David gedaan / bewaarheid zijn geworden. Want de voorstellingen van iets dat toekomende gebeurlijk is/ en zijn niet meer bepaald waaragtig/ of onwaaragtig / als de saken selvs bepaald toekomende / of niet toekomende en zijn. Want daar uit dat de saken toekomende zijn/ zijn de affirmative of vaststellende voorseggingen toekomende / en de negative of ontkennende onwaaragtig. Maar de toekomende gebeurlijke dingen / die zijn nog bepaald toekomende/ nog bepaald niet toekomende ; want anders en zouden se geen gebeurlijke maar noodsakelijke zijn. En al is'et dat Godes wetenschap niet missen en kan / zo is't evenwel ten opsigte van hem daarom niet anders med de saak selvs. Want geen wetenschap / ja selv ook niet de Godlijke / maakt dat de dingen toekomende zijn/ of dat se niet toekomende en zijn. 't Welk voornamelijk plaats heeft in toekomende gebeurlijke dingen / welken volgens d'orde van God selvs in gesteld / gebeurlijk moeten geschieden / dat is/ alzo dat se ook konnen niet geschieden. Dierhalven zo en is Godes wetenschap / geen oorsaak dat een van beide die voorstellingen / welken tegen elk anderen strijden/ en gemaakt zijn over iets dat toekomende gebeurlijk is / bepaald waaragtig zy. Want tot zo verre is enig voorstel van iets dat toekomende gebeurlijk is / waaragtig of onwaaragtig / voor zo veel de saak selv toekomende is of niet toekomende. Indien dan Godes wetenschap niet en maakt / dat een saak bepaald toekomende is / of niet toekomende/ zo maakt se ook niet/ dat het voorstel van iets toekomende gebeurlijk bepaald waaragtig of onwaaragtig is. Gy zuld seggen : 't Gene God siet dat geschieden zal / en kan niet niet geschieden/ en dierhalven zal 't bepaald geschieden ; anders zoude hy konnen bedrogen worden. Ik andwoorde / 't gene God gesien heeft dat geschieden zal/ dat zal in der daad ook geschieden ; maar evenwel alzo dat'et zoude konnen niet geschieden/ om dat'et gebeurlijk is. Want God siet de dingen op die wijse/ als se geschieden zullen; namelijk noodsaakelijke/ als die noodsaklijk zullen geschieden/ en gebeurlijke als die gebeurlijk zullen geschieden : Indien hy se op een andere wijse zoude sien/ dat is/ of de noodsakelijke als die gebeurlijk zouden geschieden / of daarentegen die gebeurlijk zullen geschieden / als noodsakelijke/ zo zoude hy bedrogen worden / om dat de wetenschap med'et object of voorwerp niet en zoude overeenkomen. Waarom ik agte / dat men op het voorgaande Argument anders moet andwoorden. Namelijk op dese wijse : Dat die reden/ die tot bevestiginge van't eerste voorstel is bygebragt / hoedanig de saak is / zodanig is des selvs wetenschap / niet universeel of algemeen waaragtig en is/ maar dat'er twe redenen konnen tegen ingebragt worden. D'Eerste is / dat de wetenschap van een quaad ding niet altijd quaad en is / maar somtijds zeer goed en nuttig. Zo is'et goed dat een Medicijn-meester kennisse heeft van de venijnen / welken quade dingen zijn/ op dat hy daar tegen sijn tegengivt zoude konnen bereiden. Alzo ook dat de Magistraat kennisse heeft van alle de schelm-stukken die'r gepleegd worden / om de selven te konnen tegengaan. Zo is ook de kennisse/ waar door God de sonden der Menzen weet / goed / en word geensins door de besmettinge van hunne boosheid verontreinigd. De twede is / dat de kennisse van een noodsakelijk ding / niet altijd noodsaaklijk en is / maar meesten tijd gebeurlijk ; gelijk in de Physica of Natuur-kunde / en Astronomia of Sterre-kunde blijkt / welkers waarheden / alhoewel se noodsakelijk zijn / van velen niet geweten en worden. Ja velen zijn'er die twijfelen of 'er een God is / die immers ganz noodsaaklijk is / zo verre is't 'er van daan dat se hem noodsakelijk kennen. Dierhalven zo en moet men dat voorstel niet toelaten / 't en zy 't gevoeglijk verklaard en bepaald word : namelijk op dese wijse: dat de wetenschap der dingen / die geweten worden / na der selver natuur moet geschikt zijn / of dat de dingen zo moeten geweten worden / als se in der daad zijn. Zo moet men weten dat goede dingen goed/ en quade dingen quaad zijn. Van gelijken/ dat noodsakelijke dingen noodsakelijk / en dat gebeurlijke dingen gebeurlijk zijn. Want indien iemand zoude menen / dat hy se op een geheel andere wijse wist / zo en zou hy se niet waarlijk weten / maar daar in dwalen. Op het twede voorstel/ 't welk is/ toekomende gebeurlijke dingen

zijn in haar selven onseker / andwoorde ik / dat'et med dubbelsinnige en oneigenlijke termen is voorgesteld. Want de dingen ontrent welken de wetenschap plaats heeft / die zijn in sig selven nog seker nog onseker/maar alleen noodsakelijk of gebeurlijk. Maar dewijl die woorden in't gemeen sonder onderscheid gebruikt worden / en seker voor noodsakelijk / onseker voor gebeurlijk word genomen / zo seg ik / dat het twede voorstel een en de selve saak seid / en dat'et / indien't alzo verstaan word / beuselagtig is / als zijnde eveneens als of men seide / toekomende gebeurlijke dingen zijn gebeurlijk. Men moet dierhalven / op dat die saak beter verstaan mag worden / hier op letten / dat de sekerheid of onsekerheid / geen affectien of aandoeningen zijn van de dingen die geweten moeten worden / maar het verstand van den weter / 't welk sig ontrent de selven verscheidenlijk heeft / en somtijds de dingen seker weet en begrijpt / en somtijds ook onseker. Ja een en de selve saak / kan sonder ganz enige veranderinge / te gelijk seker en onseker zijn: seker namelijk voor den genen die de selve wel weet; dog onseker voor den genen die de selve niet wel en weet / of daar aan twijfeld. Zo zal een en de selve aanstaande Eclipsis van de Son of van de maan / voor een ervaren Astronomist of Starre-kundige seker zijn / dog onseker voor die in de Starre-kunde onervaren zijn. Dog men mag van de noodsakelijkheid of gebeurlijkheid der dingen / op die voorseide wijse niet spreken. Alzo kan ook ons weten of niet weten / de natuur der selver geensins veranderen. Sy blijven gedurig zodanig als se zijn; namelijk de noodsakelijken en konnen niet niet zijn / en de gebeurlijken konnen zijn en niet zijn; 't zy dat wy dat weten / 't zy dat wy 't niet en weten.

Cap. VII.

Van de (*Scientia Media*) Middel- of geconditioneerde wetenschap.

I. Van driederlei verdelinge der Godlijke wetenschap volgens de School-geleerden. II. Dat in God een geconditioneerde wetenschap is. III. Dat'et Noodlot der Stoicijnen door dese opinie niet en word ingevoerd. IV. Dat d'opinie der gener die de voorwetenschap ontkennen verdraaglijker is, als die de gebeurlijkheid wegnemen.

I. Maar men moet / op dat dese Voorwetenschap der toekomende gebeurlijke dingen nog beter mag verstaan worden / alhier aanmerken / dat de School-geleerden in Gode twederlei wetenschap stellen; noemende d'ene Scientia simplicis intelligentiæ; en d'andere, Scientia visionis. Door de Scientia simplicis intelligentiæ, of Wetenschap van enkel verstaan, verstaan sy zodanig een wetenschap / waar door God sig selven en alle mooglijke dingen / alhoewel se noit med der daad toekomende en zijn / kend. Dog de Scientia visionis, of Wetenschap van sien, is by haar zodanig een wetenschap / waar door God alle die dingen weet / welken hy voorgenomen heeft te doen / of toe te laten dat geschieden zullen / en alzo in der daad toekomende zijn. d'Eerste seggen se dat noodsakelijk is / dog d'andere vrywillig / als haar opsigt hebbende op die dingen / welken aan Godes vrye besluit hangen. Maar behalven dese twe soorten van wetenschap / voegen'er anderen een derde by / namelijk de Scientia conditionata, of geconditioneerde wetenschap; waar door God / eer hy enig besluit gemaakt heeft / weet wat de vrywillige creaturen / als daar zijn d'Engelen en de Menzen / doen zouden / indien se in dese of die gelegenheid / en med dese of die omstandigheden gesteld wierden / en indien hy haar die faculteiten / die hy haar heeft gegeven / toeliet te gebruiken. Dese noemen se in 't gemen / Scientia media, of de middel wetenschap, om dat se gemeenschap heeft / ten delen med de noodsakelijke / ten delen med de vrywillige / en tussen die beiden als de middelste plaats besit. Zodanig is de wetenschap / waar door God / ook aleer hy besloten hadde Adam te scheppen / heeft geweten; indien hy hem zodanig schiep / een wet voorstelde / toeliet van den Duivel besogt te worden / en andere diergelijke dingen meer / dat hy in sonden zoude vallen. Indien iemand evenwel niet en wilde toestaan / dat de geconditioneerde wetenschap in soorte verschild van de twe voorgaande / med dien en zoude ik over de naam niet willen twisten / als men maar in de saak selvs eens was. Ja 'k zoud' ook niet ongaarne toestaan / dat de geconditioneerde, onder de wetenschap van enkel verstaan, kan begrepen worden / voor zo veel se ontrent zodanige dingen plaats heeft / die alleen mogelijk zijn / dewelken God ook weet / indien dese of gene conditie gesteld wierd / dat geschieden zouden.

II. Over dese wetenschap word onder de Theologanten veel gedisputeerd / want enigen staan de selve toe / en anderen verwerpen se. Wy voegen ons by d'eersten; om dat'er verscheide exempelen in d'H. Schriftuur van zijn. 't Eerste hebben we 1 Sam. XXIII, 9. enz. Alwaar verhaald word / hoe

Dat

David zijnde in de Stad Kehila / welke hy uit de handen der Philistijnen verlost hadde / gehoord heeft dat Saul med sijn leger aan quam om hem te vangen; en aan God door den Priester Abiathar gevraagd heeft / of Saul daar komen zoude / en of ook de mannen van Kehila hem in hare handen zouden overgeven; en dat God heeft geantwoord / en dat Saul zoude komen, en dat de burgers van Kehila hem in hare hand zouden overgeven. Hier blijkt dat'er geen besluit Godes is voorgegaan / dat David zoude overgegeven worden / om dat zulks niet geschied en is / dewijl hy van daar vlugtede. Het twede Exempel / 't welk hier mede overeenkomt / vinden we Jerem. XXXVIII, 19. enz. Alwaar Jeremias / na dat hy den Koning Sedekia geraden hadde / dat hy tot de vorsten des Konings van Babel zoude uitgaan / indien hy sijn leven wilde behouden / en beletten dat Jerusalem niet en zoude verbrand worden; en Sedekia geantwoord hadde / dat hy bevreesd was voor de Joden / die tot de Chaldeen overgevallen waren / dat se hem in der selver handen zouden overgeven / en sy hem bespotten; daar op geseid heeft / Sy en zullen u niet overgeven, zijt dog gehoorsaam der stemme des Heren. Hier sien wy wederom / dat zodanige dingen voorseid worden / die vrywillig geschieden zouden / indien dese of gene conditie gesteld wierd; welke evenwel niet en is gesteld geweest / dewijl Sedekia dien raad / dewelke voor hem en sijn gehele volk zo heilsaam was / verwierp. Het derde Exempel hebben wy Ezech. III, 6. Alwaar God tot den Propheet seid / Gy en zuld niet gesonden worden tot volkeren diep (of onbekend) van sprake, en swaar van tonge, welker woorden gy niet en kond verstaan; en indien gy tot haar gesonden wierd sy zouden u horen. Waar mede het vierde overeenkomt / Matth. XI, 21. alwaar d'Here Jesus seid / Wee u Corazin, wee u Bethsaida, want zo in Tyrus en Sydon die kragten waren geschied, die in u geschied zijn, sy zouden haar eertijds in sak en asze bekeerd hebben. In welke plaatsen ook gehandeld word van dingen / dewelken niet geschied en zijn / maar waarlijk geschied zouden hebben / gesteld zijnde de conditien / onder welken se voorseid worden. De reden selvs leerd ons ook / dat men Gode zodanig een geconditioneerde of middel wetenschap moet toeschrijven. Want indien God / na dat hy besloten heeft den menz in dese of gene staat / en med dese of gene omstandigheden te stellen / te voren weet wat de menz / volgens de vryheid die hem gegeven is / doen of niet doen en zal; waarom en zoude hy ook 't selve onder conditie voor sijn besluit niet weten / dewijl'er van beide die wetenschap een ende de selve reden is / en dat zodanig een besluit des Menzen vryheid niet weg en neemd / maar de selve veel eer / om uitgevoerd te konnen worden / vereizt? Als by voorbeeld. Indien God heeft geweten / dat Petrus / zo hem die versoekinge / welken hy voorgenomen heeft ontrent hem te laten geschieden / voorkomt / den Here Jesum zal versaken; zo heeft hy ook van gelijken voorweten eer hy zodanig een besluit gemaakt hadde / dat zulks geschieden zoude / indien Petrus maar in dien staat en dat perikel gesteld wierd.

III. Daar is maar alleen een ding / dat men med enigen schijn van waarheid tegen dit gevoelen kan inbrengen / namelijk; Indien God de toekomende gebeurlijke dingen, onder conditie voorweet, voor dat'er van haar toekomen enig besluit gemaakt is, en dat om dat se van ewigheid in sig selven seker of bepaald waaragtig zijn, zo zal'er het Fatum Stoicum of 't Nood-lot der Stoicijnen uit volgen, waar aan God selvs gebonden zal wesen. Dog zulks en is niet alleen Godloos / maar ook regelregt strijdig tegen de meninge van die luiden / die Gode zo een wetenschap toeschrijven. Maar wy hebben nu al hier voren dese tegenwerpinge tegengegaan / als wy hebben aangewesen / dat de toekomende gebeurlijke dingen in sig selven niet seker / of onbepaald waaragtig en zijn; maar alleen / dat se Gode seker zijn om d'oneindigheid van sijn wetenschap / waar door hy die dingen weet / die zowel op dese als op die wijse / konnen; maar evenwel liever op dese als op die / zullen uitvallen. Daar word ook tegengeworpen / dat'er ganz geen ding en kan geschieden / daar God niet onmiddelijk mede en werkt; of dat'et andersins van hem niet en zoude afhangen. En dat'et dierhalven ongerijmd en tegenstrijdig is / te menen dat hy enige werkinge / onder conditie voorweet / tot welkers uitvoeringe hy niet voorgenomen en heeft mede te werken. Maar wy en menen niet / dat'er juist zulk een medewerken Godes noodsakelijk is / om te maken dat de creaturen dit of dat uitvoeren / maar dat'et genoeg is / dat hy aan haar zodanige faculteiten of kragten mededeeld / en de selven onderhoud / als'er om iets uit te werken van noden zijn; gelijk wy in de verhandelinge van Godes voorsienigheid breder zullen tonen.

IV. Dog indien'er iemand mogt zijn / die in al het gene wy in't verhandelen van dese swaarwigtige saak tot nog toe gedisputeerd hebben / juist voor als nog zulk een genoegen niet en heeft / dat hy tot ons gevoelen dorvd overgaan ; die moet by sig selven overwegen / welke van die twe stellingen / die wy boven verworpen hebben / d'ere van den allerhoogsten God minder komt t'ontrekken. Ik wil wel bekennen / dat die gene sig tegen God minder vergrijpt / die hem de voorwetenschap van de toekomende gebeurlijke dingen t'enemaal ontneemd ; als die steld / dat God / op dat hy die dingen seker voorweten kan / de selven op dese of gene wijse door sijn besluit eerst vaststeld. Want die gene / die Gode de voorwetenschap van toekomende gebeurlijke dingen ontrekt / om dat hy meend dat zulks tegen elk anderen strijd / alhoewel hy hier in misschien van den weg is / menende dat die dingen tegen elk anderen strijden / die waarlijk geen strijdige dingen en zijn ; die en vergrijpt sig selven evenwel zo swaarlijk tegen God niet / als zodanig een / die / op dat God alle schelm-stukken sonder te konnen missen kan weten / hem tot een Aucteur of oorsaak van de selven maakt. Want het zoude / mijns oordeels / indien een van beide die ongemakken niet en zoude konnen ontgaan worden / beter zijn iets de Godlijke wetenschap t'ontrekken / dat tot de selven behoord ; als dat men stelle / dat hy selvs quaad is / en een oorsaak van't quade. Maar men zoude ook daarenboven konnen seggen / dat'er door dese opinie / de volmaaktheid van de Godlijke wetenschap ganz niets ontrokken zoude worden / indien het vast stond / dat toekomende gebeurlijke dingen / gelijk se beiden stellen / niet weetlijk en zijn. Want gelijk de Godlijke Almogenheid geen ongelijk en geschied / indien'er geseid word / dat se sig niet uit en strekt tot zodanige dingen die tegen elk anderen strijden ; zo en geschied ook d'Alwetenheid geen ongelijk / zo iemand de selve zodanige dingen ontrekt / die om haar onsekerheid niet seker geweten en konnen worden. Doet hier by / dat'et om Gode te dienen / en op hem van ganzer herte te betrouwen / niet en helpt dat men geloovd / dat hy de toekomende gebeurlijke dingen / dewelken als nog niets en zijn / seker en sonder te konnen missen voorweet ; maar dat'et genoeg is / dat men hem een wetenschap van die dingen / waar van boven Cap. VI. is gesproken / toeschrijve / van welken onder de Christenen geen geschil is.

Cap. VIII.

Van de wijse der Godlijke wetenschap, en van Godes wijsheid.

I. Op wat orde God d'objecten der enkele wetenschap weet. II. Van gelijken d'objecten van de wetenschap van sien en van de middel wetenschap. III. Dat de wijse van de Godlijke wetenschap onbegrijplijk is. IV. Dat de Godlijke wetenschap geensins een oorsaak der dingen is. V. Dat Gode in d'H. Schrivtuur wijsheid word toegeschreven, en dat sijn werken daar van getuigen. VI. Verscheide nuttigheden van de voorgaande lere.

I. De saak vereist nu dat wy van de Wijse der Godlijke wetenschap handelen ; dewelke in sig twe saken begrijpt : voor eerst de Orde op welke God alle dingen weet / en ten twede door wat Middel hy die weet. Men moet d'Orde op welke God de dingen weet / onderscheidelijk aanmerken volgens de drie even gemelde soorten van wetenschap / namelijk de Scientia simplicis intelligentiæ, visionis, en conditionata, dat is / de Wetenschap van enkel verstaan, van sien, en de geconditioneerde wetenschap. Wat de wetenschap van enkel verstaan belangd / haar voorwerpen hebben med elk anderen een natuurlijke en noodsakelijke aaneenschakelinge / waar door desen van genen afhangen / of hebben se niet. De dingen die van d'eerste soort zijn / die weet of kend God volgens die orde / dat hy eerst dat gene med sijn verstand begrijpt / van 't welke enig ding afhangd / dog daarna dat gene / 't welk op die wijse van het eerste afhangd. Want alle ware wetenschap / moet geschikt zijn na de dingen die geweten worden. Zo weet of kend God eerst d'oorsaak als het veroorsaakte ; den Vader dan den Soon ; het subject of onderwerp als het toeval / 't welk in't subject plaats heeft ; het object of voorwerp als de werkinge welke ontrent het selve geschied ; de wet als de gehoorsaamheid dewelke volgens de wet gepleegd / of de wederspannigheid / waar door se verbroken word. En zo voords in alle andere dingen. Dog dewijl d'objecten die onder de twede soort behoren / in opsigt van elk anderen geen orde en hebben / zo en schijnd'et niet dat men moet seggen / dat God ook 't enen eerder of later begrijpt dan 't anderen. Zodanig zijn of de substantien selvs / als hout / steen / goud / een paard / een os / een menz of de dingen die ontrent de selven plaats hebben ; of voor zo veel sy iets werken of lijden ; als by voorbeeld / zodanige dingen dewelken veel menzen / die nog enige ge-

gemeenschap med elk anderen hebben/nog van elk anderen afhangen/op de selve tijd komen te doen of te lijdē. Want daar en kan geen reden bedagt worden/waarom God onder alle die dingen 't enen eerder of later zoude moeten weten / als het anderen.

II. Dog d'objecten dewelken onder de Scientia visionis, of wetenschap van sien behoren / die weet God op die orde/ als hy de selven na sijn ganz vrije wil voorgenomen heeft te doen/of te laten geschieden. Dierhalven zo en siet hy daar zo zeer niet op/ hoe de dingen volgens de natuur med elk anderen verknogt zijn / en aan een hangen; maar alleen daar op/ hoe hy de selven na sijn vrije welbehagen wil laten geschieden; waar door hy het zo kan schikken / dat zodanige saken die geheel verscheiden van aard zijn / van elk anderen afhangen; als by voorbeeld/van het geloov in Christum/ 't ewige leven; van d'ongelovigheid / de dood. Wat eindelijk d'objecten van de Scientia conditionata of de geconditioneerde wetenschap aangaat / de zodanigen weet God volgens die selve orde / als die van de twe voorgaande soorten/tussen welken dese als in de middel gaat; alzo dat al het gene van die beiden gesegd is/op dese ook kan gepast worden.

III. Daar word veel gedisputeerd / om uit te vinden door wat Middel God de dingen weet. Maar ik en meen niet dat men daar op lang moet blijven staan. Want zulks is onbegrijplijk; en indien men oit elders / zo moet men hier indagtig sijn aan de vermaninge des Apostels / dat men wijs moet zijn tot matigheid, Rom. XII, 3. Waar op die genen niet en schijnen te letten / die niet begrijpende hoe God de toekomende gebeurlijke dingen voorweten kan; of hem die wetenschap ontrekken/ of ('t welk op 't selve uitkomt) de gebeurlijkheid uit de menzlijke dingen wegnemen / seggende dat God / op dat hy alle dingen onbedrieglijk voorweten kan / de selven door sijn besluit heeft vastgesteld. Het is genoeg van de wetenschap Godes alle die onvolmaaktheid weg te weren / welke in de wetenschap der creaturen gevonden word. Waarom hy om de dingen na te speuren/ nog arbeid nog tijd van noden heeft; ja ook selvs ganz geen moeilijke redenering / om daar door uit 'et bekende het onbekende te besluiten. Evenwel zo en schijnd God niet alle dingen te gelijk en med enen opslag te kennen / of te weten; om dat hy andersins die orde niet en zoude volgen / dien wy getoond hebben/ dat de natuur der dingen vereist.

IV. Dog men moet / 't zy wat wijse der Godlijke wetenschap dat 'er eindelijk gesteld word / wel toesien / dat men de selve niet en make tot een oorsaak der dingen selvs. Want dewijl God niet alleen het goede/maar ook het quade weet/zo zoude hy op de selve wijse zo wel van 't een als van 't anderen een Aucteur zijn / indien men seid dat sijn wetenschap effectijv of uitwerkende is. Hy kan evenwel/ een exemplare oorsaak / van die dingen die hy selv doet/genoemd worden/voor zo veel hy de selven uitwerkt na het voorbeeld in sijn verstand begrepen. Maar wat alle andere dingen aangaat / daar is se het gesigt gelijk / 't welk sijn object / ontrent het welke het besig is / noodsakelijk voorondersteld. Dierhalven zo en zijn / of geschieden de dingen daarom niet / om dat se God weet / maar daarentegen God weet de selven / om dat se zijn / of wesen zullen; daar hy de selven niet en zoude weten/ indien se'r noit zouden zijn; dewijl het gene niet en is geen object van wetenschap zijn kan.

V. En dit zy geseid van het beschouwende verstand Godes of sijn wetenschap; volgd dat wy spreken van het uitwerkende / 't welk in 't gemeen Wijsheid genoemd word. Dese is waar door God weet wat hem te doen of te laten staat/ als ook hoedanige creaturen hem betaamd te maken / en hoe hy sig daar ontrent moet dragen. Dat in God zodanig een wijsheid plaats heeft/ leerd de reden zeer klaar. Want hy heeft de selve aan sijn alleredelste schepselen / namelijk de Engelen en menzen medegedeeld. Nu zo en kan niemand aan een ander iet geven / 't gene hy selvs niet en heeft. 't Selve leerd ons ook de H. Schriftuur in verscheide plaatsen/ alwaar God niet alleen genoemd word Wijs, maar ook alleen wijs, als Rom. XVI, 26. 1 Timoth. 1, 17. Jud. v. 25. niet dat anderen niet mede enigsins wijs en zijn; maar om dat hy alleen van sig selven wijs is / en de fontein en milde gever van alle wijsheid/welke in de schepselen gevonden word. 't Welk in het Exempel van Salomon blijkt / welken God gegeven heeft een wijs en verstandig herte / tot zo verre/dat voor hem niemand hem is gelijk geweest/ nog ook na hem geweest is / of wesen zal/ 1 Reg. III. En daar op heeft Daniel gesien als hy seide/ dat de wijsheid Godes is, en dat hy den wijsen wijsheid geevd, Dan. II, 20, 21. die ook selv uitstekende wijs is geweest / Ezech. XXVIII, 3. Van dese godlijke wijsheid hebben wy een heerlijke lovreden / Prov. VIII, en IX. alwaar door een Persoon-bootsinge hare verscheide effecten opgeteld worden. Door my, seid se selv regeren de Konin-

gen, en de Vorsten stellen geregtigheid. De Here besat my in't beginsel sijns wegs, enz. En voorwaar de selve word gesien in alle de werken Godes / zo der scheppinge / als der voorsienigheid / welken niemand med oordeel overweegd / of hy moet sig daar t'enemaal over verwonderen. Waar op ook die spreuke siet / Gy hebt alle dingen geordineerd by mate, by getal, en by gewigte. Sapient. xi, 21. Want God heeft door sijne wijsheid geschikt / hoe veel en hoe velerlei schepselen hy zoude maken / met wat faculteiten hy yder der selver soorten wilde voorsien / en op wat wijse hy de selven zoude regeren. 't Welk wel insonderheid in den menz blijkt / welkers lighaam hy zeer konstig doorwrogt heeft / schenkende hem daarenboven een ziele / welke med reden ende een vrije wille begaavd is / op dat zo wel deugd en gehoorsaamheid / als ondeugd en ongehoorsaamheid daar in zoude konnen plaats hebben. Maar voornamelijk in de de verscheide uitdelinge van d'Evangelize genade / waar in die veelvuldige Wijsheid Godes uitblinkt, waar van Paulus spreekt / Ephes. iii, 10. en waar over hy ook gelijk als uitberstende aldus uitroept; O diepte des rijkdoms beide der wijsheid ende der kennisse Gods, hoe ondoorsoeklijk zijn sijne oordelen, en onnaspeurlijk sijne wegen! enz. Rom. xi, 33.

VI. De Nuttigheden van dese lere van de wetenschap en wijsheid Godes zijn velerlei. 1. Dat wy med vrese en beven voor God moeten wandelen / als voor wien niets van alle die dingen / welken wy of doen / of spreken / of ook maar denken / verborgen is. 2. Dat wy sijne wonderbaarlijke wijsheid / dien hy ons doorgaans doet aanschouwen / med der herte moeten erkennen en med den monde verbreiden. 3. Dat wy ons de wetten / die God na syne wijsheid gegeven heeft / ons gaarne moeten onderwerpen. 4. Dat wy Godes oordelen med alle nedrigheid moeten aanbidden. 5. Dat wy noit tegen Godes Regeringe / even als of se niet regtvaardig of wijslijk en was / en mogen murmureren.

Cap. IX.

Van de wille Godes.

I. Dat God een wil heeft: en wat die zy. II. Dat des selvs object een waaragtig goed, en noit iet quaads is. III. Dat de selve ganz vry is. IV. Dat de besluiten Godes, Godes wesen niet en zijn. V. Dat God in de dingen die hy wil sijn vermaak schept. VI. Dat Godes wille gedeeld word in een voorgaande en volgende. VII. En in een wil des tekens en des welbehagens. VIII. In God zijn geen strijdende willen. IX. Dat Godes geboden sijn wil eigenlijk behelsen. X. Nuttigheden van de voorgaande lere.

I. Op het verstand Godes volgd sijn Wille, welke na ons begrijp de twede eigenschap is van het leven Godes: want indien gy op de saak selvs siet / zo en verschild de wil van het verstand niet / selvs ook niet in den menz; Want Jul. Cæsar Scaliger seid zeer wel exerc. 307, De wil is een uitgestrekt verstand, om te hebben of te doen 't gene het begrijpt; doet hier by / en af te weren en te vlieden dat gene, 't welk het selve als quaad aanmerkt. Dierhalven zo is se veel meer in Gode zodanig / welkers eigenschappen altesamen niet anders en schijnen te zijn / als een enige volmaaktheid / na d'objecten ontrent welken sy besig is / onderscheiden. Dog Godes Wil kan en pleeg op drie derlei wijse aangemerkt te worden. 1. Want sy betekend het vermogen van te willen / 2. De daad van willen selvs 3. De saken (die om zo te spreken) gewild worden. Van d'eerste betekenisse staat my niet voor / dat ik in d'H. Schriftuur een exempel gelesen heb; dat se evenwel Gode eigen is / daar is geen twijfel aan; dewijl de daad / sonder het vermogen waar uit de selve voordkomt / niet zijn en kan. Van de twede zijn'er doorgaans veel en verscheide; als daar is / Gy Here zijt waardig te ontfangen de heerlijkheid, en de ere, ende de kragt: want gy hebt alle dingen geschapen, en door uwen wille zijn sy, en zijn se geschapen, Apoc. iv, 11. De derde komt ons allermeest voor als wanneer Christus seid / Ik ben van den Hemel nedergedaald, niet op dat ik mijnen wille zoude doen, maar des genen die my gesonden heeft, enz. Joh. vi, 38, 39, 40. Dog van dese laatste zullen wy maar alhier in 't generaal handelen; want de specialer verhandelinge behoord tot die plaatsen / alwaar van de werken en geboden Godes gesproken word.

II. Van Godes wil staat voor eerst te consideren wat des selvs Object zy; daarna op wat wijse de selve in God is; en ten laatsten in wat soorten de selve verdeeld of onderscheiden word. Het Object van Godes wil is alleen het goede. Want het goede is dat gene 't welk van een ygelijk begeerd word / gelijk Aristoteles leerd / initio Ethices ad Nicomachum. Dog in het quade en is niets daar men begerig na kan wesen; alzo dat de creaturen / ja selvs d'allerverdorvenste / tot het quade /

voor

voor zo veel als het quaad is / noit begerig en zijn. Dog dewijl het goede in't gemeen onderscheiden word/ in 't gene waarlijk of eigenlijk zodanig is; en in het gene maar alleen zodanig schijnd te zijn / 't welke ondertussen door den uitterlijken schijn van goed bedriegd: zo is 't eerste het object van Godes wil/ en niet het twede; dewijl'er niets en is dat hem goed kan schijnen/ dan 't gene in der daad zodanig is. Dierhalven zo en wil God het quade niet/ en hy en kan 't ook niet willen; te weten/ ook het ware quaad / 't welk der schuld is; niet 't welk oneigenlijk zo genoemd word / dat is / het quaad der straffe of der besoekinge; 't welke / dewijl het goed kan zijn/ indien't den menz regtvaardig word toegesonden / niet en verhinderd / of God kan het selve somtijds ook willen. Van 't eerste getuigd David/ Gy zijt geen God die de godloosheid wil, Psal. v. 5. Van het twede Amos/ Zal'er een quaad in de stad zijn dat de Here niet en doet? Cap. III, 6. Dog als wy seggen/ dat het goede het object is van Godes wil / zo moet men het zo verstaan / dat God alleen dat gene wil en daar na staat/ dat goed is; en daarentegen dat gene niet en wil / en een afkeer heeft van 't gene quaad is; 't welk evenwel tot'et selve vermogen van willen behoord / welke ontrent strijdige dingen plaats heeft / alhoewel het van het voornaamste sijn benaminge heeft. Want de nietwillendheid (op dat ik so spreke) is ook een wil; om dat iets niet te willen / 't selve is als te willen dat iets niet en geschiede.

III. Wat nu de wijse aangaat op welke God de Heer de dingen wil / die is zodanig van aard/ dat se ganz vry is: ja de wil en kan niet anders begrepen worden / selvs niet in de creaturen: want indien se niet vry en is/ zo houd se op een wil te zijn/ en moet een dwinginge of noodsakelijkheid genoemd worden. Daar is evenwel een groot onderscheid tussen de vryheid van de wil / voor zo veel se in God / en in den menz plaats heeft: want de wil in den Menz word daarom geseid vry te zijn / om dat se van nature sig zo wel tot het goede als tot het quade kan overgeven; gelijk haar stand vereist zo lang als sy onder een wet staat / die door beloften en dreigementen is bevestigd. Dog de vryheid van de wil die in God is/ word altijd binnen de palen van 't goede besloten; en bestaat daar in/ dat se uit al het gene goed is / het enen kan verkiesen / en 't anderen verwerpen. Dat Gode zodanig een vryheid moet toegeschreven worden / blijkt daar uit; om dat hy d'allerwijste is. Want het is den zodanigen die wijs is eigen / sig selven 't allerbeste einde voor te stellen / en onder alle de middelen die tot'et selve leiden d'allerbequaamste uit te kiesen/ 't welk sonder vryheid van de wil niet en kan geschieden. Doet hier by / dat God niet alleen vrywillig doet al wat hy doet / als van niemand die hoger is als hy afhangende: maar hy heeft ook een ganz vrye magt / om buiten hem selven iets te doen of niet te doen / of om liever 't een als 't anderen te doen. Zulks vereist de volmaaktheid van sijn natuur; waar van hy niet en kan berooft worden / of hy word bene'en d'Engelen en Menzen gesteld.

IV. Dierhalven zo heeft Aristoteles zeer grovlijk gedwaald/ die daar gemeend heeft/ dat God alle dingen doet uit noodsakelijkheid van sijn natuur. En med desen komen alle die genen over een / die daar leren / dat de willen Godes of sijn besluiten / Godes wesen selvs zijn. Want Godes wesen is t'enemaal noodsakelijk / en daar in heeft ganz geen gebeurlijkheid plaats / En indien ook sijn wil zodanig is / zo is't te vergeevs dat wy hem dienen / en van hem versoeken dat hy ons het goede geliefd te geven/ en het quade van ons te keren; ja onse wil en is niet vry om de deugd te konnen navolgen / en d'ondeugd te vlieden. Want 't gene God niet en heeft/ dat heeft hy ook aan anderen niet konnen geven. Waar uit blijkt / dat Godes wil niet even zo onveranderlijk en is / als wel sijn wesen. Want na d'objecten ontrent welken de wille Godes werkt / sig komen te veranderen/ zo word ook de selve van gelijken veranderd: en hy en wil niet alleen zodanige dingen / die van 't gene hy te voren wilde verschillen / maar ook zulke / die daar regel-regt tegenaanlopen. Als by voorbeeld: Zo heeft God Saul en Salomon toen se godvrugtig waren bemind / en haar wel gedaan: maar wanneer sy van haar godvrugtigheid zijn afgeweken / toen heeft se God ook gehaat / en strenglijk gestraft: 't welk evenwel tegen sijn standvastigheid ganz niet en strijd. Want God heeft eens by sig selven vastgesteld / dat wanneer de creaturen haar op zodanig een wijse zouden veranderen / hy van gelijken op een andere wijse med haar handelen zoude: hier van hebben wy een zeer uitnemend bewijs / Jerm. XVIII, 7, 8, 9, 10. In een ogenblik zal ik spreken over een volk en over een Koningrijk; dat ik 't zal uitrukken, en afbreken, en verdoen, maar indien dat selve volk, over het welk ik zulks gesproken hebbe, sig van sijne boosheid bekeerd, zo zal ik berouw hebben over't

quaad, dat ik het selve gedagte te doen. Ook zal ik in een ogenblik spreken over een volk, en over een Koningrijk, dat ik 't zal bouwen en planten; maar indien het doed dat quaad is in mijne ogen, dat'et na mijne stemme niet en hore; zo zal ik berouw hebben over het goede, med'et welke ik gesеid hadde 't selve te zullen weldoen.

V. Het behoord ook tot de wijse van de Godlijke wil / dat God in die dingen die hy wil / als daar is de gehoorsaamheid van sijn geboden / een welbehagen schept; en door die dingen die hy niet en wil/ als daar is de wederspannigheid / vertoornd word; evenwel sonder enige verminderinge van sijn volmaakte geluksaligheid. Van gelijken / dat hy onder die dingen die hy wil/ 't enen med een vry groter genegenheid wil/ al het anderen. Zo wil God wel dat alle Menzen zalig worden, en tot kennisse der waarheid komen, 1 Timoth. II, 4. Maar hy wil zulks veel meer van die genen / aan welken hy het Evangelium laat verkondigen/ dan van die genen dien hy 't selve niet en openbaard. Alzo schept hy ook van gelijken veel meer behagen in de Menzen wel te doen / als in haar te kastijden of te straffen.

VI. Godes wil pleeg in verscheide soorten verdeeld te worden / als in een Absolute en Geconditioneerde; in een Voorgaande en Volgende; in een wil des Tekens en des Welbehagens, enz. Maar wy zullen / d'eerste tot de verhandelinge van de besluiten Godes / alwaar se beter voegd / uitstellende / nu maar alleen van de twe laatste handelen. De Voorgaande wil word genoemd / waar door God het redelijke schepsel / als by voorbeeld den Menz / iets wil / voor dat hy iets / of ten minsten iet bysonders bedreven heeft / waar toe hy dierhalven door geen ding dat buiten hem is bewogen en word. Dog de Volgende is/ waar door God den menz iets wil / na dat hy een of meer dingen bedreven heeft / waar uit hy occasie van willen neemd. Zo wilde God door de voorgaande wil/ het Priesterschap in 't huis van Eli/ en de koninglijke regeringe in het huis van Saul bewaren tot in ewigheid; dog door de volgende wil/ heeft hy om haar wederspannigheid/ genen van het Priesterschap / en desen van de koninglijke waardigheid willen verstoten / 1 Sam. II, 30. en XIII, 13, 14. Alzo heeft ook Christus van gelijken door sijn voorgaande wil / de Joden willen by een vergaderen/ gelijk een henne hare kiekens onder de vleugels; maar door de volgende / heeft hy se door de ganze wereld willen verstrojen / Matth. XXIII, 37, 38. Zo wil God ook door sijn voorgaande wil/ dat alle menzen salig worden, enz. 1 Timoth. II, 4. dog door de volgende / wil hy alleen de gelovigen salig maken/ d'ongelovigen daarentegen ewiglijk doen verderven / volgens 't gene d'H. Johannes seid / Die in den Sone geloovd heeft het ewige leven, maar die den Sone ongehoorsaam is, en zal het leven niet sien, maar den toorn Godes blijvd op hem, Joh. III, 36. Alwaar evenwel zommigen/ in d'eerste plaats 1 Timoth. II. door dat willen 't welke Paulus Gode toeschrijvd/ liever een affect of toegenegenheid / welke sy een velleiteit of zou-willendheid, (om zo te spreken) noemen; dan een voornemen van de wil verstaan willen hebben: Daar ik my juist zo heel hard niet en wil tegenstellen; alhoewel alle die werkingen/ waar door God de saligheid van alle menzen bevorderd; als daar is het laten verkondigen van het Evangelium aan haar / en 't verschaffen van andere diergelijke middelen van bekeringe / iet meerders betekenen als zo een enkele zou-willendheid, welke maar alleen by het behagen zou blijven bestaan. Maar daarenboven / zo heeft ook dit onderscheid van de wil / in Godes natuur sijn fundament. Want dewijl God volkomen goed is / zo en kan hy niet anders / of hy moet door sijn voorgaande wil alle menzen goed willen doen / en haar d'ewige saligheid deelagtig maken / voor zo veel hy se aanmerkt als sijn schepselen / die na sijn even-beeld gemaakt zijn: Maar om dat hy regtvaardig is ende de sonden haat / zo volgd daar uit/ dat hy door sijn volgende wil / d'ongelovigen wil verdoemen / dewelken hy niet meer simpelijk aan en merkt als sijn schepselen / maar als wederspannigen / en die sijnen toorn waardig zijn.

VII. De wil des Tekens is / wanneer God door sijn woord of gebod te kennen geevd / wat hy van de menzen gedaan of niet gedaan wil hebben; en dese is die in sijn bevelen is uitgedrukt. Maar de wil des welbehagens, waar door God 't gene hy doen wil by sig selven behoud/ en verbergd: gelijk daar is / by voorbeeld / de wil aangaande den dag des laatsten oordeels / Matth. XXIV, 36. Van dese beiden maakt Moses te gelijk gewag / seggende: De verborgene dingen zijn voor den Heer onsen God: maar de geopenbaarde zijn voor ons ende onse kinderen tot in ewigheid, om te doen alle de woorden deser wet, Deut. XXIX, 29. Men kan dit onderscheid in desen sin wel gebruiken / maar

maar evenwel moet men bekennen/ dat Godes verborgen wil zeer oneigenlijk een wil des welbehagens genoemd word / als of die dingen altijd Gode meer behaagden / daar dese wil / als daar de wil des Tekens haar opsigt op heeft. Want hem en zijn niet minder aangenaam de dingen die hy in sijn woord gebied of belooud / als die hy in't geheim van sijn boesem (om zo te spreken) besloten houd: Alzo dat Paulus die wil dewelke in de geboden is begrepen / Godes goede, ende welbehagende, ende volmaakte wille noemd, Rom. XII, 2. En 't gene den Here welbehagelijk is, Ephes. V, 10. 'twelk men naaulijks ergens zal vinden van de verborgen wil alzo gebruikt te zijn: alhoewel'er niet aan te twijfelen en is / of se is Gode van gelijken behagelijk.

VIII. Maar die oneigenlijke wijse van spreken / is veel draaglijker als d'opinie van die genen/ die daar leren / dat God somtijds door de wil des tekens iets wil / 't welk hy door de wil des welbehagens niet en wil / of ook het tegendeel: als by voorbeeld / Dat God door de wil des Tekens wil/ dat alle menzen salig worden; maar door de wil des welbehagens / dat het grootste gedeelte van haar verdoemd worde. Van gelijken / Dat God door de wil des Tekens wil / dat alle die genen die sijn geboden horen de selven ook gehoorsamen; maar door de wil des welbehagens / dat de meesten wederspannig zijn. Want zo doende worden hem strijdende willen / en die elk anderen omverrewerpen toegeschreven: op dat ik nu niet en segge/ dat men het voor een bedrieglijk teken moet houden / 't welk niet alleen iet anders betekend / maar selvs ook med'et gene in't herte verborgen is/komt te strijden; en dat God door zulk een stellinge / van leugen-taal en geveinsdheid beschuldigd word/ die sig gelaat als of hy het goede wilde/ daar hy evenwel liever het quade wil. Want de wil des Tekens dewelke ontrent het goede alleen plaats heeft / word selden volbragt; maar de wil des welbehagens / dewelke somtijds ontrent het quade plaats heeft/ altijd. Maar seggense/ van dese distinctie vinden we in d'H. Schrivtuur enige exempelen. Want God heeft door de wil des Tekens gewild, dat Abraham sijnen Soon Isaac hem tot een brand-offer zoude offeren, maar door de wil des welbehagens heeft hy 't niet gewild, Gen. XVII. Van gelijken, Hy heeft door de wil des Tekens gewild, dat Pharao het volk Israëls zoude laten gaan: dog door de wil des welbehagens heeft hy 't niet gewild, maer dat Pharao tegen sijn gebod, sijn herte zoude verharden, en alzo aan hem occasie geven om hem, na dat hy hem op verscheide wijsen zoude geplaagd hebben, nog eindelijk uit'et leven weg te rukken, Exod. IV, 19, enz. en VII, 3, 4 Maar ik andwoorde op het eerste exempel / dat'et Moses uitdrukkelijk een Versoekinge noemd; En het geschiede na desen dat God Abraham versogt. En de natuur van de versoekinge is zodanig / dat se / om uit te vinden 't gene in een anders herte verborgen is / enige ontveinsinge gebruikt / en iets eist of gebied / 't welk sy niet en wil gedaan hebben. Gelijk / indien ik om de getrouwigheid en genegenheid van mijn vrind te beproeven / van hem versoek / dat hy my een grote somme gelds lene / of my in een sware en periculeuse saak helpe / al is't dat ik sijn hulp of geld niet van noden en heb. Want al was'et dat God by sig selven vastgesteld hadde/ het doden van Isaak te beletten / zo heeft'et hem evenwel behaagd / dat Abraham tot zo verre in het voornemen van sijn Soon op te offeren zoude voordgaan / dat'er aan die opofferinge niet anders en zoude ontbreken / als alleen de uitvoeringe selvs; en tot zo verre heeft hy ernstlijk gewild / 't gene hy geboden hadde. Maar 't is heel anders med d'andere geboden Godes gelegen: want om dat se van de Godlosen niet en worden onderhouden / daarom en moet men se niet alleen voor versoekingen houden. Want het en haperd aan God niet dat se dat niet en doen / en hy en trekt se ook noit / gelijk hy Abraham dede / van het werk te rugge; ja het zoude hem veel eer zeer aangenaam zijn / indien se ook allen gehoorsaamden: heel anders als in d'opofferinge van Abraham geschied is / welke God niet gewild en heeft dat ganz en al volvoerd zoude worden. Op het andere Exempel seg ik / dat God waarlijk en ernstig gewild heeft / dat Pharao d'Israëliten vry zoude laten gaan / gelijk hy ook eindelijk gedaan heeft: en het zoude hem buiten twijfel zeer aangenaam geweest hebben / indien hy sijn gebod terstond gehoorsaamd hadde: maar dewijl hem de boosheid van sijn herte bekend was / zo heeft hy geseid/ dat hy hem zoude verharden / alzo dat hy niet als door vele plagen gedwongen zijnde / de Israëliten zoude laten heen trekken: Maar die verhardinge en heeft niet gemaakt / dat Pharao Gode niet en konde gehoorsamen / want sy word hem ook / als van sijn eige en vrywillige boosheid voordkomende / toegeschreven / Exod. VII, 13, 22. en VIII. 15, 19.

15, 19. en God heeft se ook door zodanige middelen of werken veroorsaakt / welken veel eer zouden konnen dienen / om hem het herte te vermurwen/ als te verharden/'t en zy hy overgegeven Godloos geweest was. Want wy sien/dat hy door de ligtheid van de plagen / en om dat se niet lang en duurden / occasie nam om sig selven meer en meer tegen het gebod Godes te verharden / Exod. VIII, 30, 31, 32. en IX, 34. 35, en X, 18, 19, 20. Daar hy daarna door geen niewe genade Godes geholpen/maar door de dodinge van de eerstgeborene verschrikt zijnde / het volk Israels niet alleen heeft laten gaan / maar ook heeft uitgedreven / Exod. XII, 30. enz.

IX. Dierhalven zo dwalen alle de zodanigen/ die daar menen / dat de ware en eigenlijk geseide wille Godes / in sijn geboden niet en word begrepen / maar alleen in sijn besluiten / welken door d'uitkomst der saken geopenbaard worden. Want daar en is niets gebruiklijker in d'H. Schriftuur / als dat men door Godes wil / sijn geboden verstaat; Siet onder anderen / Matth. VII, 21. en XII, 50. Joh. VI, 38, 39, 40. en VII, 17. en IX, 31. Actor. XIII, 22. Rom. II, 18. en XII, 2. 1 Thess. II, 3. Heb. X, 36. 1 Joh. II, 17. En daar uit en volgd niet/dat dit niet waarlijk de wille Godes en is / om dat se niet altijd volbragt en word. Want alle de wetten / die aan de creaturen die med een vrye wil begaafd zijn / gegeven worden/ zijn van die natuur/ dat se zeer dikwijls worden verbroken. Ja God en kan ook die dingen / welken hy onder belofte van beloninge gebied / of onder bedreiginge van straffe verbied/niet anders willen/of het moet somtijds gebeuren dat se niet nagekomen en worden. Want indien hy absoluit wilde dat se geschieden zouden / zo en zou hy'er geen beloften en dreigementen/ maar sijn onwederstandelijke magt toe gebruiken. Daarenboven zo zal'er/ indien men dese opinie toelaat/ uit volgen. 1. Dat wy/ dewijl Godes besluiten aan ons niet geopenbaard en zijn/ noit konnen seker wesen / wat God waarlijk of eigenlijk van ons wil gedaan hebben. 2. Dat alle die genen die Godes geboden overtreden/ tegen de eigenlijke wille Godes niet en sondigen. 3. Dat velen/ die eigenlijk doen dat God waarlijk wil/als sy namelijk haar selven med schelmstukken besoetelen/ evenwel in der ewigheid zullen verloren gaan. 't Welk al te samen handtastelijke ongerijmdheden zijn / en uit haar eigen aard zodanig / dat se alle Godvrugtigheid t'enemaal omverrewerpen.

X. De Nuttigheden van dese Leer aangaande de wille Godes / zijn verscheiden. 1. Dat wy hem moeten danken voor alle de weldaden / die hy aan ons uit sijn vrije wil heeft bewesen / alhoewel wy de selven in 't minsten niet verdiend en hebben. 2. Dat wy in al 't gene God na sijne wijsheid wil/ als 't ons maar blijkt / altijd gerust moeten zijn / alhoewel wy de redenen daar van niet en konnen begrijpen. 3. Dat wy Godes geboden / waar in hy ons sijn wil / die ten hoogsten billijk is / verklaard heeft / med alle de kragten van onse ziel en lighaam moeten gehoorsamen ; wetende dat dit de enige weg is / waar door wy tot d'ewige saligheid konnen komen. 4. Dat wy / indien het Gode gelievd / ons enige besoekingen te laten overkomen/ deselven altijd geduldig moeten dragen ; nog oit tegen hem en murmureren / maar dat wy altijd en in alles moeten seggen / Uwen wille geschiede Act. XXI, 14.

Cap. X.

Van d'Affecten Godes in 't algemeen, en in't bysonder van sijn Lievde.

I. *In wat sin Gode affecten toegeschreven worden.* II. *Wat de lievde Godes zy, en welke des selvs objecten.* III. *Wat soorten daar van zijn.*

I. Tot nog toe hebben we van de wille Godes in 't generaal gesproken. Nu staat ons/ op dat wy de selve wat specialer zouden overwegen/ van die twe soorten van eigenschappen te handelen/ dewelken in de selve plaats hebben ; waar van d'ene gemeenschap heeft med de menzlijke affecten; en daarom med de selve namen in d'H. Schriftuur pleeg genoemd te worden ; en d'andere ook overeenkomt med de zedelijke deugden / dewelken over d'affecten regeren / en de selven in toom houden. Wat het eerste aangaat ; wanneer Gode menzlijke affecten worden toegeschreven / zo moet men sig voor al van twe extremiteiten (dat is / zodanige opinien die al te verre lopen) wagten : en dat wy hem ons niet gelijker en agten te zijn als hy in der daad is / en ook niet ongelijker. Die genen maken God ons gelijker / die haar niet en ontsien / hem zodanige dingen toe te schrijven / welken na menzlijke onvolmaaktheid smaken ; hoedanigen de Heidenen waren / die daar geloofden / dat haar Goden / even als de menzen/ med of door d'affecten van lievde / gramschap / en haat/ bevangen of gedreven wierden. Dog ongelijker / die / op dat se in zoda-

zodanig een ongerijmdheid niet en zoude vervallē / d'affecten die Gode toegeschreven worden / zodanig beschrijven / dat se med d'onse ganz geen overeenkominge en hebben / en dat'er geen reden kan gegeven worden / waarom sy beiden een gemene benaminge verkregen hebben. Als by voorbeeld / waarom dat God seid. Mijn ingewand rommeld over hem (Ephraim) Jerem. XXXI, 20. Mijn herte is in my omgekeerd, al mijn berouw is t'samen ontsteken, Hos. XI, 8. Welke woorden wel op een Godlijke wijse moeten verstaan worden; maar evenwel zodanig / dat'er iets in God zy / 't welk med diergelijke manieren van spreken / waarlijk overeenkomt. Wy zullen dan den middel weg / die d'allerveiligste is / zo veel in ons zal zijn / behouden / op dat wy / willende het ene quaad schuwen / in het andere dat'erger is / niet en mogen vervallen.

II. Onder die Godlijke eigenschappen / welken in d'H. Schriftuur med den naam van affecten genoemd worden / zijn de Lievde en de Haat, en die med haar grote gemeenschap hebben / namelijk de Genade en Barmhertigheid, aan d'een zijde de voornaamsten; en aan d'andere zijde de Gramschap, sonder dat'er iets tegen is. Om dan eerst te spreken van Godes Lievde, dewijl de selve op twederlei wijse in d'H. Schriftuur word genomen / namelijk active of werklijk / voor zo veel de selve van God voordkomt; en passive of lijdelijk / voor zo veel de selve tot God gaat; zo zullen we de lievde alhier maar alleen in d'eerste betekenisse overwegen: Want de twede behoord tot een ander gedeelte der Theologie / 't welk handeld van den dienst Godes. De Lievde Godes werklijk genomen zijnde / is een affect van welbehagen, waar door hy in het goede sijn vermaak heeft, en sig selven daar mede verenigd, en aan het selve gemeen maakt. Wy zullen de verscheide objecten en soorten hier van / wat nader overwegen. Dewijl dan God ten hoogsten goed is / zo is'er niet aan te twijfelen / of hy bemind sig selven zeer uitstekende / 't welk evenwel nergens / dat ik weet / uitdruklijk in d'H. Schriftuur geseid word: Maar het schijnd dat men zulks / als uit een seker teken of effect hier van / daar uit kan afmeten / om dat hy alles wat hy doet / tot sijner eren doet gedijen / en dat hy niet en kan toelaten / dat de selve aan een ander gegeven word. Door Godes lievde word in 'tgemeen verstaan / een sekere affectus of toegenegenheid / waar door hy het welzijn van sijn schepselen soekt. Zo dat God de selven altesamen bemind / voor zo veel se in dien staat / daar se eerst in geschapen zijn / aangemerkt worden. Want sy waren liev-waardig / om dat se goed waren / gelijk Moses getuigd / God sag al wat hy gemaakt hadde, en siet het was zeer goed, Gen. I, 31. Doet hier by 't geen de Wijse man seid / Gy (Here) hebt alles liev wat'er is, ende en hebt geen grouwel aan iets dat gy gemaakt hebt, want zo gy iets gehaat had, gy en zoud het niet toebereid hebben. Sapient. XI, 25. Van dese lievde Godes blijkt ons overvloedig uit die bysondere sorge / dien hy draagd over alle sijn creaturen van de meesten tot de minsten / ganz geen uitbesonderd; Siet hier van / Psal. CIV. en CXLVII. Matth. VI, 26. enz / Dog se is evenwel zo ongelijk / dat Paulus sig niet en ontsiet te seggen / Sorgd ook God voor de ossen? 1 Cor. IX, 9. namelijk indien se med de menzen / die Godes dienaren zijn / vergeleken worden. Maar God bemind bysonderlijk / en boven al sijn eniggeboren Soon den Here Jesum / Matth. III, 17. en XVII, 5. daar na de Engelen ende de menzen / om dat se med hem groter gelijkenisse hebben / welke haar boven alle andere creaturen lievwaardiger maakt. En hier van is't dat d'Apostel Godes lievde tot de menzen zo zeer komt te roemen / Tit. III, 4. En dat hy de Lievde selv genoemd word / 1 Joh. IV, 8. Dog God heeft in seker opsigt / sijne lievde meer tegen de menzen bewesen / als tegen de Engelen; Want al is't et dat hy d'Engelen uitstekender geschapen hadde dan de Menzen / zo heeft hy sig evenwel / wanneer enige Engelen en alle menzen tegen hem gesondigd hadden / sig over de Menzen ontfermd / en niet over de gevallene Engelen / Heb. II, 16. 2 Petr. II, 4. Jud. v. 4.

III. Men kan ook in Godes Lievde tegen de Menzen / sekere soorten of trappen aanmerken. Want voor eerst, zo is de Lievde of Voorgaande of volgende. De Voorgaande Lievde is / waar mede God alle Menzen sonder onderscheid bemind / voor zo veel sy sijn creaturen zijn; niet alleen voor aleer se iet Goeds gedaan hebben / waar door sy haar selven beminnens waardig hebben gemaakt; maar selvs ook na dat sy gesondigd / en sijn haat verdiend hebben: waarom Christus van hem seid. Hy laat sijn Sonne opgaan over goeden en quaden, en regend over regtvaardigen en onregtvaardigen, Matth. V, 45. En Johannes / Hier in is de lievde, niet dat wy God liev gehad hebben, maar dat hy ons liev gehad heeft, en sijnen Sone gesonden heeft tot een versoeninge voor onse son-

den, 1 Joh. IV, 10. Van gelijken Paulus / Wanneer de goedertierenheid Gods onses Saligmakers, en sijne lievde tot de menzen verschenen is, heeft hy ons salig gemaakt niet uit de werken der regtvaardigheid die wy gedaan hadden, maar na sijne barmhertigheid, enz. Tit. III, 4. 5. Siet ook Rom. V, 8. 2 Timoth. I, 9, 10. Eph. II, 1. enz. Godes Volgende Lievde is/ welke komt te volgen als de Menzen het goede doen / en heeft daar op insonderheid sijn opsigt. Dese is dierhalven niet generaal tegen allen / maar speciaal tegen de vromen / die sig van de sonden bekeren / en Godes geboden onderhouden: gelijk wy uit dese woorden Christi konnen leren; Die my liev heeft, zal van mijn Vader gelievd worden, en ik zal hem liev hebben. Zo iemand my liev heeft, die zal mijn woord bewaren, en mijn Vader zal hem liev hebben, enz. Joh XIV, 21.23. Zo seid ook de Here Jesus / Gy zijt mijn vrinden zo gy doet wat ik u gebiede, Joh. XV, 14. Siet ook Psal. LXXXIII, 1. Klaag-lied. III, 25. en andere plaatsen. Ten tweden, De Lievde Godes word ook onderscheiden in Genade en Barmhertigheid, welken evenwel dikwijls in d'H. Schrivtuur voor een en 't selve gebruikt worden. De Genade Godes, in't Griekz Charis, en in't Hebreeuz Chen genoemd / is zodanig een affect / waar door God genegen is om de menzen wel te doen/ alhoewel se sijn gunst onwaardig zijn / en niets minder als de selve verdiend en hebben Hierom noemd hem Petrus / de God aller genade, 1 Petr. V, 10. En doorgaans / daar van de Genade in d'H. Schrivtuur gewag gemaakt word / word de selve tegen onse verdiensten gesteld/ als Rom. XI, 6. Eph. II, 8, 9. Sy verschild van Godes Goedertierenheid, als het speciaal van het generaal. Want God is med sijn Goedertierenheid ontrent alle creaturen / maar alleen med sijn Genade ontrent de Menzen of redelijke creaturen/ die sijn gunst med verstand konnen begrijpen. Waarom hy sijne genade voornamelijk in't versorgen van de Saligheid der Menzen heeft betoond: gelijk Paulus leerd / De Saligmakende Genade Gods is verschenen alle Menzen, enz. Tit. II, 11. Somtijds word Godes Genade ook genomen voor de gaven uit sijn gunst voordkomende. En in desen sin word geseid; Elk een van ons is de Genade gegeven, na de mate der gave Christi, Ephes. IV 7. De Barmhertigheid, in 't Griekz Eleos en Oiktirmos, en in 't Hebreeuz Rachem, word in't gemeen aldus beschreven / dat'et is een droevheid des gemoeds ontstaande uit een anders ellende. En in desen sin genomen zijnde heeft se in God geen plaats / dewijl sijn volmaakte geluksaligheid alle droefheid uitsluit. Zo dat men door de Barmhertigheid Godes niet anders en moet verstaan / als dat hem d'ellende van anderen waarlijk ter herte gaat: en men kan se beschrijven/dat s' is Een Toegenegenheid om die ellendig zijn te hulpe te komen. Hierom word hy genoemd / de Vader der Barmhertigheden, 2 Cor. I, 3. en Luc. I, 78. worden hem Ingewanden der Barmhertigheden toegeschreven. Dog alhoewel dat woord meesten tijd in dien sin gebruikt word; zo betekend het ook evenwel veeltijds Godes goedertierenheid of gunste in't generaal; gelijk / De Here is aan allen goed, en sijne barmhertigheden zijn over alle sijne werken, Psal. CXLV, 9. De Barmhertigheid Godes tegen de sondaars is tweederlei; namelijk ordinaar/ en extraordinaar. Alwaar men wel moet letten op het onderscheid / dat'er is tussen het O. en N. T. Siet hier van Act. XIII, 38, 39. Want 't gene eertijds Godes extraordinare barmhertigheid was/ dat is nu sijn ordinare/ dewijl Christus geboden heeft / te prediken in sijnen naam/ boete en vergevinge van sonden onder alle volken / Luc. XXIV, 47. Act. II, 38. d'Ordinare is / welke God tegen allen die haar bekeren na sijne belovtenisse oefend: waar van te sien is / Deut. IV, 30, 31. Psal. CIII, 8. enz. Ezech. XVIII; 21, 22. Act. II, 38, III. 19. Dog d'Extraordinare / welke God niet beloovd en heeft / en ook niet altijd en oefend; maar na sijn vrije magt als 't hem alzo believd. Zodanig is de genade/welke hy van de tijd des Evangeliums af / wel insonderheid heeft betoond tegen de Zondaren die nog in hare sonden blijven steken/ en om de bekeringe ganz niet en denken/ med haar tot de saligheid te roepen; Siet hier van / Eph. II, 4, 5. Tit. III. 3. enz. Van gelijken de barmhertigheid / welke God waarschijnlijk somtijds tegen die genen gebruikt / die op het einde van haar leven / wanneer se nu geen vrugten der bekeringe meer konnen voordbrengen / hare sonden ernstig beschreijen / en hem om sijne genade smeken. Om dat hy sig selven aan sijn belovten zo zeer niet en heeft gebonden / of hy kan selvs veel meer als hy beloovd heeft doen / en ook de sonden vergeven. Dog 't is ondertussen altijd zeer gevaarlijk / op die hope de bekeringe uit te stellen / dewijl we in d'H. Schrivtuur ganz geen ontwijfelbare exempelen daar van hebben.

CAP. XI.

Van Godes Haat en Gramschap.

I. Dat het Quaad der schuld het voornaamste Object is van de Godlijke Haat. II. Dat God ook in sijn schepselen het Quaad der straffe haat. III. Als ook de Sondaars om de Sonden. IV. Van Godes Gramschap, en desselvs Object. V. Door wat sonden de selve wel insonderheid word ontstoken; en welken desselvs Effecten zijn.

I. Tegen de Lievde; als ook de Genade en Barmhertigheid/ welke uit de lievde voordkomen/ worden de Haat en de Gramschap gesteld. De haat Godes is een affect van mishagen, waar door hy een afkeer heeft van't quade, en 't selve van sig afweerd. Dog men moet niet stellen/ dat God/even gelijk hy van ewigheid sig selven als het hoogste goed bemind/ ook alzo van ewigheid sijn haat tegen enig seker allerhoogste quaad gekant heeft: Want daar en is van alle ewigheid geen allerhoogste quaad geweest/ gelijk eertijds de Manicheen gemeend hebben/ dewelken van alle dingen twe beginselen stelden/ het ene Goed en het andere Quaad. Dierhalven zo is het object van de Godlijke haat/ alleen het quaad 't welke in der tijd sijn begin heeft genomen; en is twederlei/ namenlijk het quaad der sake/ en het quaad des persoons. En dewijl het quaad der sake/ of bestaat in het quaad der schuld ofte der sonde; of in het quaad der straffe ofte der besoekinge; zo moet men weten/ dat het quaad der schuld het voornaamste object is/ en uit sijn eigen aard zodanig/ waar op Godes haat haar opsigt heeft. Dit leerd ons de ganze H. Schrivtuur. Zo sien wy/ Zach. VIII, 17. dat de Propheet/ na dat hy gewag gemaakt hadde van de valze Eden/ Leugen-taal/ en Verongelijkingen/ welken de Joden haar naasten aandeden/ daar byvoegd/ Alle dese zijn dingen die ik hate, spreekt de Here. En Lev. XVIII, 22, enz. worden enige schandelijke byleggingen geseid Gode een grouwel te wesen: dat is/ dat hy se op het allerhoogste komt te haten. Van gelijken/ Deut. XII, 31. Dat de Cananiten hare sonen en dogteren hare Goden opofferden/ en med vuur verbzandeden. En XVI, 21, 22. van het planten van boszen en bomen by den Altaar Godes/ en van het opregten der beelden/ verklaard Moses/ dat de Here zulks hatet. Eindelijk worden'er Prov. VI, 16. enz. Ses dingen geseid te zijn, welke de Here hatet, en dat seven sijn ziele een grouwel zijn, namelijk hoge ogen, een valze tonge, handen die onschuldig bloed vergieten, een herte dat ondeugdsame gedagten smeed, voeten die haar haasten om tot quaad te lopen, een valze getuigen, die leugenen blaasd, en die tuszen broederen krakelen saaid.

II. Ook haat God het quaad der straffe ofte der ellende van sijn creaturen/ voor zo veel hy niet gaarne haar het selve aan en doet; maar alleenlijk als door haar hardnekkige verkeerdheid daar toe eniger mate gedreven zijnde. Waarom Jeremias van hem seid/ Klaag-lied III, 33. Hy en plaagd, nogte en bedroevd des menzen kinderen niet van herten. En by Ezech. XVIII, en XXXIII, verklaard hy/ Dat hy niet en wil den dood des sondaars, maar dat hy sig bekere en leve. 't Welk evenwel zo verre niet en gaat/ of God word ook geseid/ wanneer'er geen hope en is dat de sondaars haar zullen bekeren/selvs in haar verderv en ondergang sig te verblijden: Zo staat'er Esai. I, 24, ô wee! Ik zal my troosten van mijne wederpartyders, Ik zal my wreken van mijne vyanden! En Prov. I, 24. enz. Ik zal lacchen in ulieder verderv, enz. Siet ook Deut. XXVIII, 63. Ezech. V, 13. God en heeft ook geen afkeer van het quaad der besoekinge/ waar door hy het geloov en de standvastigheid van de sijnen beproevd/ en voor anderen tot een exempel steld; maar hy wil het selve/ voor zo veel het tot een goed einde komt te dienen. I Pet. II, 20 alhoewel hy de zodanigen haat/ die het selve t'onregt een ander aandoen.

III. Op den Haat dien God tegen het quaad der schuld heeft/ volgd ook de haat van de persoon/ die aan de selve schuldig is. Waar van d'H. Schrivtuur ook doorgaans spreekt. Zo seid David Psal. V, 7. Gy hatet allen die ongeregtigheid werken. en Psal. XI, 5. Dien die ongeregtigheid liev heeft hatet sijne Ziele, namelijk Godes. Siet ook Lev. XXVI, 30. Osea IX, 15. Van beide dese haat gesamenlijk/ welken God zo tegen de sonden als tegen den sondaar heeft/ maakt d'Aucteur van het Boek der Wijsheid gewag/ Cap. IV, 9. alwaar hy seid/ By God zijn even hatelijk de Godlose ende sijne Godloosheid. De Schrivtuur en erkend anders geen oorsaak van Godes haat tegen de Menzen/ dan alleen de sonden: Want men moet niet stellen/ dat gelijk d'ene lievde Godes voor de lievde ende gehoorsaamheid der Menzen gaat/ ende d'andere lievde volgd; ook alzo d'ene haat Godes voor de haat en ongehoorsaamheid der Menzen gaat/ ende de andere haat volgd;

maar dat alle de haat/ dien God tegen de menzen heeft/ alleenlijk volgd op hare sonden. Ja uit den haat/ dien God tegen de Sondaars heeft; komt van gelijken te volgen/ dat hy selvs van alle haar werken/ ook die niet quaad en zijn/ een afkeer heeft; gelijk daar onder anderen de Ceremonien zijn. Hier op heeft/ het gene Salomon seid/ sijn opsigt. Prov. xv, 8. Het offer des Godlosen is den Here een Gruwel, En Prov. xxviii, 9. Die sijn ore afwend van de wet te horen, diens gebed selvs zal een gruwel zijn. Siet ook Esai. i, 11, en lxvi. 3. Maar die haat Godes heeft wel insonderheid sijn opsigt/ op die genen die in hare sonden volharden: want tegen die genen die hun bekeren/ is hy zeer genadig/ en hy vergeevd haar alle hare sonden/ niet alleen ligte en die uit misverstand of swakheid zijn begaan/ maar ook de allerswaarste. Siet hier van Psal. ciii, 13, 14, en cxxx, 3, 4. Esai. i, 16, 17, 18. Ezech. xviii, 23. 27. Luc. vii, 47. 1 Cor. vi, 9, 10, 11. Joh. i, 9. en op andere plaatsen meer.

IV. Med Godes Haat heeft sijn Gramschap een grote overeenkomste/ waar van d'H. Schrivtuur ook dikwijls gewag maakt. Want de Stoicijnen en Epicureen hebben zeer grovlijk gedoold/ die daar meenden dat God noit toornig en word. Dog men moet evenwel Gode geen eigenlijken toorn toeschrijven/ dat is/ die vergeselschapt gaat med een ontroeringe des Gemoeds/ gelijk 't in 't gemeen in de menzen plaats heeft: Maar wanneer God geseid word toornig te zijn/ zo moet men zulks op een Godlijke wijse verstaan; alzo namelijk/ dat'er geen quade ontroeringe/ ofte onvolmaaktheid door te kennen gegeven word. Dese toorn die in God is/ word wel voornamelijk op twederhande wijse genomen: Want of sy betekend een enkel affect ofte wil om te straffen: of de dadelijke straffinge selvs/ welke eigenlijk het effect van den toorn is/ 't welk uit d'omstandigheden van de plaatsen; alwaar van de selve gesproken word/ zeer ligtlijk kan afgenomen worden. Maar op welk van beide die wijsen men den toorn Godes komt te verstaan/ zo blijvd evenwel altijd de menz/ voor zo veel hy schuldig ofte een sondaar is/ het object van de selve; en d'enigste oorsaak/ waarom God toornig is/ is de sonde. Om dese dingen (namelijk de sonden) komt de toorn Godes over de kinderen der ongehoorsaamheid, Eph. v, 5, 6. Col. iii, 5, 6. Dierhalven zo hebben die genen een uittermaten quaad gevoelen van God/ die daar leren/ dat een menz die onnosel/ of voor als nog aan geen sonden schuldig en is/ een object van Godes toorn kan wesen/ of ook dat hy in der daad zodanig is. Want in zulk een menz is immers niets dat toorn en straffe waardig is. Nog men kan ook uit 'et gene Paulus seid/ het tegendeel bewijsen/ Dat de vaten des toorns tot het verderv zijn toebereid, Rom. ix, 22. Want door de vaten des toorns, en heeft hy niet verstaan de menzen in haar eerste en natuurlijke staat/ en zo aangemerkt zijnde als se van God zijn geschapen; maar als ongelovigen/ en die de genade/ haar in den Evangelio aangeboden/ veragten en verwerpen: en door haar toebereidinge, en heeft hy niet willen te kennen geven d'eerste scheppinge der menzen; maar een schikkinge van de ongelovigẽ en hardnekkigen/ voor zo veel se zodanig zijn/ tot een regtvaardig verderv: gelijk daar uit blijkt/ dat hy seid/ Dat God med grote langmoedigheid heeft verdragen de vaten des toorns; welke verdraagsaamheid in de sondaars alleen plaats heeft/ en med de scheppinge tot het verderv niet en kan bestaan. Van gelijken zo kan ook 't gene hy Eph. ii, 3. seid/ Wy waren van nature kinderen des toorns gelijk ook de anderen, tot geen nader bewijs hier van verstrekken. Want het woord nature, en betekend niet van de geboorte/ of van d'eerste scheppinge/ maar is niet anders als in der daad, of in der waarheid: Gelijk/ Gy dienden de genen die van nature geen Goden en zijn, Gal. iv, 8. Dat is/ in der daad en waarheid geen Goden en zijn/ en niet die van haar geboorte geen Goden en zijn: Want sy waren allen/ zo wel d'Ephesiers als andere Heidenen/ in der daad kinderen des toorns/ wanneer haar het Evangelium der genade verkondigd wierd/ om dat se wandelden in hare misdaden en sonden, vers. 1. dat is/ sy hadden haar aan de selven zo zeer gewend/ dat se haar als natuurlijk geworden waren; dewijl de gewoonte een twede natuur is. Of nu de erv-sonde/ zo als se genoemd word/ van gelijken zodanig is/ dat God om de selven sijn toorn over de menzen komt uit te storten/ en het grootste gedeelten onder haar/ sonder barmhertigheid tot de ewige verdoemenisse te schikken/ dat zal te gelegener plaatse van ons ondersogt worden. Hier zal het genoeg zijn dat wy't alleen ontkennen.

V. Maar dewijl d'ene sonde swaarder is als de andere/ zo word'er van enigen in't bysonder geseid/ dat sy de toorn Godes ontsteken. Zodanig is voornamelijk d'Afgoderije/ gelijk te sien is/

Deut. VI, 14, 15. en XXXII, 21, en elders doorgaans. Als ook die roepende sonden genoemd worden / gelijk daar was de sonde van Cain / Gen. IV, 10. Der Sodomijten en Gomorrijten / Gen. XVIII, 20. De verdrukkingen der weduen en wesen / Exod. XXII, 22, 23, 24. en diergelijken. Dog alle die Qualen / die God de menzen om hare sonden toesend / zijn Effecten van Godes toorn: en bestaan zo wel in tijdelijke / waar van wy Lev. XXVI, en Deut. XXVIII. een wijdlopig register hebben; als in ewige straffen / welken med den naam van twede dood / werpinge in den poel des vuur en sulphurs / en andere diergelijken / worden uitgedrukt. Dog onder de tijdelijke straffen zijn die de swaarste / die in den Geest of in't gemoed geschieden; als daar is de Godlijke verlatinge / en overgevinge in een verkeerden sin / Rom. I, 24, 28. II Thess. II. 10, 11, 12. dewijl daar door het berouw / 't welk het enige middel is / om de dood en 't ewige verderv t'ontgaan / indien niet t'enemaal onmogelijk / ten minsten zeer beswaarlijk gemaakt word.

Cap. XII.

Van het Verlangen, de Hope, en de Blijdschap Godes; als ook van d'Affecten die'r tegen gesteld worden, als daar zijn de Vrese, de Droevheid, en het Berou.

I. Van het Verlangen Godes. II. Van Godes Hope. III. Van de Blijdschap Godes, en des selvs objecten. IV. Welk het Object zy van de Godlijke vrese. V. Wat de Godlijke Droevheid zy, en van des selvs object. VI. In wat sin Gode een Berou word toegeschreven. VII. Verscheide Nuttigheden van de lere der Affecten Godes.

I. Gelijk alle de menzlijke Affecten tot twe algemene soorten konnen gebragt worden / namelijk tot de Lievde / die haar opsigt heeft op het goede / en tot de Haat / die haar opsigt heeft op het quade; alzo konnen ook van gelijken de Godlijke Affecten / onderscheidenlijk aangemerkt worden. Want onder Godes Lievde konnen wy sijn Verlangen, sijn Hope, en sijn Blijdschap begrijpen. Dog onder de Haat sijn Vrese, sijn Droevheid, en sijn Berou. Het verlangen Godes (op dat wy daar van eerst spreken) is een Affect of genegenheid tot enig afwesend goed: en 't verschild in diervoegen van de Lievde / dat de lievde geen reflexie en heeft op het tegenwoordige of afwesende / maar het goede alleenlijk in 't generaal aanmerkt. Dog God en begeerd het afwesende goed niet voor hem selven (dewijl hy een onuitputlijke fontein alles goeds is / nog iets van een ander ontfangd of ontleend) maar alleen in ons, en voor ons. In ons begeerd hy de bekeringe en heiligheid des levens: Dog voor ons alle de goederen / zo van het tegenwoordige / als van het toekomende leven: welke hy ons ook in sijn Evangelium belooud heeft / I Timoth. IV, 8. Van dit verlangen Godes hebben wy zo veel getuigenissen / als'er in d'H. Schriftuur / wenzingen Godes / Biddingen / Betuigingen / Vermaningen / en Bestraffingen / gevonden worden. Wenzingen / als Deut. V, 29. Och dat sy zulk een herte hadden om my te vresen, ende alle mijne geboden t'allen dagen te onderhouden, op dat'et haar en hare kinderen wel ginge in ewigheid Psal. LXXXI, 14. Och dat mijn volk na my gehoord hadde! dat Israël in mijne wegen gewandeld hadde! Esai. XLVIII. 18. Och dat gy na mijne geboden geluisterd had! By welke wenzingen Godes / ook gevoegd kan worden / de wenzinge Christi over Jerusalem / Och of gy ook bekendet, ook nog in desen uwen dag, 't gene tot uwen vrede diend! enz. Luc. XIX, 42. En God en wenzt niet alleen dat de menzen na de godvrugtigheid med yver tragten / maar hy bid haar ook selvs dat se dat doen zullen. Ik hebbe mijne handen uitgebreid den ganzen dag ('t welk een manier is van een die bid) tot een wederstrevig volk, die wandelen op enen weg die niet goed en is, na sijne eige gedagten, Esai. LXV, 2. En Paulus / Zo zijn wy dan gesanten van Christi wegen, als of God door ons bade: wy bidden u van Christi wegen, laat u med God versoenen. 2 Cor. V, 20. Ja dikwyls betuigd God de menzen hooglijk / en hy klaagd / dat se haar schuldigen pligt versuimen / en selvs oorsaak zijn van haar eigen ellende. Waarom zoud gy sterven ô Huis Israëls? Bekeerd u en leevd, Ezech. XVIII, 31, 32. XXXIII, 11. Wat voor onregt hebben uwe Vaders aan my bevonden, enz. Jerem. II, 5. O mijn volk wat heb ik u gedaan? en waar mede heb ik u vermoeid? betuigd tegen my, Mich. VI, 3. Dog indien ik alle de Vermaningen en Bestraffingen Godes / hier wilde verhalen / zo zoud' ik een groot gedeelten van d'H. Schriftuur moeten uitschrijven. En hier toe behoren niet alleen de zodanigen / die uit Godes naam expreslijk worden voorgesteld / maar ook die / welken de Propheten en Apostolen uit kragt van haar ampt gedaan hebben.

II. Med Godes Verlangen heeft sijn Hoop ook grote gemeenschap: Welke van gelijken een Affect is / sig strekkende tot enig afwesend goed / dog zo dat't et swaar is om te verkrijgen. Het goede nu dat God hoopt / en hoopt hy niet voor sig selven / dewijl hy geens dings gebrek en heeft / en ook sijn genoegsaamheid zo volkomen is / dat se niet vermeerderd en kan worden; maar van ons / als een pligt die wy hem schuldig zijn. Zodanig is de gehoorsaamheid der geboden / de dankbaarheid over ontfangene weldaden / en andere diergelijken. En dese hope word in't gemeen in d'H. Schriftuur med het woord van verwagten uitgedrukt. Zo seid God van sijn wijngaard; Waarom heb ik verwagt dat se goede druiven zoude voordbrengen en sy heeft wilde druiven voordgebragt? Es. v, 4. Daarom zal de Here verwagten, op dat hy u genadig zy, Esai. xxx, 18. Insgelijks Petrus / Wanneer de langmoedigheid Godes verwagtede in de dagen Noë, 1 Petr. iii, 20.

III. De Blijdschap is zodanig een Affect / waar door God tot het goede / voor zo veel het tegenwoordig is / en genoten word / word bewogen; en word ook anders Vermaak of Verheuginge genoemd. Des selvs Voorname object is God selve. Want dewijl God alle goederen in een vollen overvloed in sig selven besit / en de selven altijd ende sonder enige verhinderinge geniet / zo kan't niet anders zijn / of hy word ook daar door in sig selven op het allerhoogste vermaakt. En hierom word hy ook de Salige genoemd / 1 Timoth. i, 11. en vi, 15. Ten anderen, dewijl alle de werken Godes zeer goed zijn / Gen. i, 31. Zo en kan't niet anders wesen / of hy moet ook uit de selven een groot vermaak scheppen. Ten derden, God verblijd sig wanneer de Menzen het goede doen / hem eren / de sonden adieu seggen / en diergelijken. Alzo rook de Here den lieflijken reuk / dat is / hy was verheugd als Noach / na sijn uitgang uit de Arke hem een altaar gebouwd / en op de selve tot dankbaarheid Brand-offeren geofferd heeft / Gen. viii, 20. d'Offerhanden worden ook dikwijls in de wet genoemd een lieflijke reuke den Here; als Levit. i, 9, 13, 17. en op andere plaatsen doorgaans. 't Welk boven alle anderen / insonderheid op d'opofferinge Christi past / Eph. v, 2. En hy getuigd ook selv / Dat'er meer Blijdschap in den hemel wesen zal over ene sondaar die hem bekeerd, als over negen en tnegentig regtvaardigen, die de bekeringe niet van noden en hebben. Luc. xv, 7. Want als hy seid / in den Hemel, zo en moet dat niet alleen verstaan worden van de salige Engelen / maar ook van God selvs; den welke d'Here Jesus / in de parabel med den Herder die het schaap / en med de vrouw die den verloren penning sogten / vergelijkt: voor zo veel hy namelijk door sijn Zoon / we ken hy tot de sondaren gesonden heeft / de selven van de dolingen op den regten weg voorgenomen heeft wederom te brengen. Eindelijk en ten Vierden, zo verblijd hem God ook wanneer hy de menzen / die haar pligt waarnemen / weldaden bewijsd. Zo seid Moses: Gy dan zuld u bekeren en der stemme des Heren gehoorsaam zijn, enz. Ende de Here zal wederkeren om sig over u te verblijden ten goede, enz. Deut. xxx, 8, 9. van gelijken / Gelijk een Bruidegom verblijd is over de Bruid, alzo zal uw God over u verblijd zijn, Esai. lxii, 5. Siet ook Esai. lxv, 19. Jerem. xxxii, 41. Sophon. iii, 17. Ja God word somtijds geseid sig te vermaken / wanneer hy sig wreekt over de hardnekkige sondaren / Deut. xxviii, 63. Prov. i, 24. en Esai, i, 24. Maar die straffe / die anders quaad is / word dan aangemerkt als iet goeds / 't welk het object van het vermaak is. Alhoewel het seker is / dat God sig meer vermaakt door de bekeringe en saligheid der sondaren / als in haar verderv / gelijk hy selv getuigd / Ezech. xviii, en xxxiii.

IV. Gelijk nu de Haat ende de Gramschap Godes / tegen sijne Liefde / Genade / en Barmhertigheid zijn tegengesteld / alzo zijn ook de Vrese en Wanhope van gelijken tegen de Hope: en de Droefheid, de Smerte en't Berou Godes / tegen de Blijdschap: (van't Vlieden van't quade, voor zo veel het tegen 't verlangen van 't goede gesteld word / daar van is niets dat aanmerkens waardig is / of 't kan onder 't gene nu geseid is / heel wel begrepen worden /) Zo word God van Moses in sijn Lovsang / als of hy voor iets vreesde ingevoerd / Ik seide, in alle hoeken zoude ik se (d'Israëliten) verstrojen, ik zoude hare gedagtenisse van onder de menzen ophouden, 't en ware dat ik de toornigheid des vyands schroomde (of vreesde /) dat niet haar tegenpartyen sig vreemd mogten houden: dat se niet mogten seggen onse hand is hoge geweest, de Here heeft dit alles niet gewrogt, Deut. xxxii, 26, 27. 't welk een yder siet menzlijker wijse geseid te zijn; maar zo evenwel / dat daar door te kennen word gegeven / dat'er in Gode zodanig iets is geweest / 't welke med de vrese enige overeenkom-

ste

ste hadde. Het Object van die vreese is enig quaad; 't zy dat'et der schuld is / welke van den menz vrywillig begaan zoude konnen worden; 't zy dat'et der straffe is / welke God ter occasie van de schuld zoude komen aan te doen: alhoewel hy andersins na den aard der lievde / dien hy hem toedraagd / de selve liever niet en zoude willen aandoen. Van het eersten hebben wy een exempel / Exod. XIII, 16. God en leide se niet op den weg van der Philistijnen land, hoe wel die nader was; want God seide, dat'et den volke niet en rouwe, als sy den strijd sien zouden, en wederkeren na Egypten. 't Welk sy sonder Gode swaarlijk te vertoonen niet en konden doen. Van gelijken / Exod. XXIV, 11, enz. en XXXIII, 32, 33. Deut. VII, 3, 4. In welke plaatsen God uitdruklijk verbied / dat de Israëliten med de Cananiten enig verbond maken / nog ook huwelijken aangaan / op dat se haar tot geen strik en zouden zijn. Dog van het laatsten / Exod. XXXIII, 3. Alwaar God tegen de kinderen Israëls seid / Ik en zal in't midden van u niet optrekken, want gy zijt een hardnekkig volk, dat ik u op desen weg niet en vertere. Somtijds word ook Gode van gelijken een vreese toegeschreven van zodanig een saak / welke op geen van beide die wijsen quaad is / dat is / die nog schuld is nog straffe: maar dien hy daarom alleenlijk voor quaad houd / om om dat se tegen sijn wille komt te strijden: hoedanig geweest zoude hebben / indien d'eerste menz / na 't overtreden van Godes gebod / van den boom des levens gegeten zoude hebben. Waarom hy seid / Nu dan (doet hier by / ik zal hem uitwerpen uit den Hov van Eden) dat hy sijnen hand niet uit en steke, en neme ook van den boom des levens, en ete en leve in ewigheid, Gen, III, 22. Nergens word Gode in d'H. Schriftuur / dat ik weet / Wanhope of dat hy wanhoopt / toegeschreven: maar wat evenwel de saak selvs belangd / die komt aldaar niet selden voor / zo dikwijls namelijk als God betuigd / dat hy te vergeevs heeft verwagt dat de menzen haar zouden beteren en bekeren; gelijk Esai. V. in de gelijkenisse van den wijngaard / waarom heb ik verwagt dat hy goede druiven voordbrengen zoude, en hy heeft stinkende druiven voordgebragt: en LXV, 2. Ik hebbe mijne handen uitgebreid den ganzen dag tot een wederstrevig volk: die wandelen op enen weg die niet goed en is, na sijne eigene gedagten. Siet ook Jerem. VII, 24. enz. XIII, 23. Matth. XXIII, 37, 38. Luc. XIII, 6.

V. Ook word Gode somtijds in d'H. Schriftuur Droevheid of Smerte toegeschreven / als Gen. VI. 6. Alwaar geseid word / dat'et Gode in sijn herte gesmert heeft dat hy den menz gemaakt hadde. Dog dat zulks oneigenlijk moet verstaan worden / daar en twijfeld niemand aan. Want de eigenlijk geseide Droevheid en Smerte / strijden tegen Godes volmaakte geluksaligheid / en konnen ook med de selve geensins overeengebragt worden. Zo dat'er door die woorden / maar alleen een afkeer van het quade / en een mishagen in het selve / verstaan word; waar door evenwel Godes geluksaligheid ondertussen in het minsten niet en word verhinderd. Dog dat men voornamelijk door dat quaad de sonden moet verstaan; en ook de volgende straffe / welke hy tegen sijn natuurlijke toegenegenheid / enigsins gedwongen word den menz te moeten aandoen / zulks kan uit alle die plaatsen / alwaar van zodanig een afkeer of mishagen / uitdruklijk gewag word gemaakt / zeer klaar aangewesen worden. Siet onder anderen / Psal. LXXVIII, 40, 56. en CVI, 33, Esai. I, 14. en VII, 13. en LXIII, 24. en LIX, 15. en LXIII, 10. En in dien selven sin moet men ook de vermaninge Pauli nemen / En bedroevd den H. Geest Godes niet. Ephes. IV, 30. dat is / en bedroevd God selvs niet / die u lieden sijnen Geest gegeven heeft / op dat hy u van sijne lievden ten vollen zoude verseekeren.

VI. Med Godes Smerte en Droevheid heeft sijn Berou een zeer grote overeenkomste / welken ook in de even gemelde plaats uit Gen. VI, worden by een gevoegd. De Here siende dat de boosheid des menzen menigvuldig was op der aarde, en dat al het gedigtsel der gedagten sijnes herten, t'allen dagen alleenlijk boos was; doe beroude het den Here, dat hy den menze op der aarde gemaakt hadde; en het smertede hem aan sijn herte. Zo word'er ook verhaald / dat hy tegen Samuel seide / Het beroud my dat ik Saul tot Koning gemaakt heb, dewijl hy sig van after my afgekeerd heeft, en mijne woorden niet bevestigd en heeft, I Sam. XV, 10. Siet ook diergelijke plaatsen / Exod. XXXII, 12, 14. Psal. CVI, 45. Jerem. XVIII, 7, 8, 9, 10. Amos. VII, 3, 6. Jon. III, 10. Dat nu in Gode eigenlijk geen Berou plaats en heeft / zulks is in sijn selven klaar / om dat'et na enige onvolmaaktheid smaakt. Want het ontstaat of uit onwetenheid / of uit onvermogen / of uit onstandvastigheid / of uit alle dese oorsaken te gelijk. Doet hier by / dat d'H. Schriftuur in andere plaatsen / het Berou uitdruklijk van Gode afweerd. Ende

ook

ook en liegd hy, die de overwinninge Israëls is, niet, en het en beroud hem niet: want hy en is geen menze dat hem iets berouwen zoude, 1 Sam. XV, 29. De genade-givten Godes en de roepinge zijn onberoulijk, ofte sonder berou, Rom. XI, 29. 't Selve bewijsen ook alle die plaatsen/ welkē daar leren dat God onveranderlijk is: als, Ik de Here en worde niet veranderd, Malach. III, 6. By God en is geen veranderinge, Jac. I, 17. Dierhalven dan/ dewijl wy in de Schriftuur/ die van God ingegeven is/ veel minder enige tegenstrijdigheden moeten toestaan/ als de Regts-geleerden in het Roomze Wet-boek/ zo zullen wy alhier eens ondersoeken/ op wat wijse dese Schijnstrijdigheid med elk anderen overeengebragt kan worden. Alle Theologanten stemmen hier in over een/ dat Gode het Berou niet anders toegeschreven en word/ dan menzlijker wijse/ dat is/ door zodanig een gelijkenisse of oneigenlijke maniere van spreken/ welke afgenomen word/ van't gene onder de menzen plaats heeft. Want wanneer se over enig ding berou hebben/ zo veranderen se het selve. Alzo bestaat ook het Berou Godes daar in/ dat hy iets/ 't welk hy te voren gemaakt heeft/ daarna veranderd of verdelgd: namelijk om dat'et van sijn voorgaande natuur ontaard is/ en niet dat hy selv van voornemen veranderd word. Want hy heeft van den beginne aan voorgenomen/ sig selven op die gemelde wijse te dragen: gelijk ons in die vermaarde plaats geleerd word/ Jerem. XVIII. In een ogenblik zal ik spreken over een volk en over een Koningrijk, dat ik't zal uitrukken en afbreken en verdoen; maar indien dat selve volk, over het welke ik zulks gesproken heb, sig van sijne boosheid bekeerd, zo zal ik berou hebben over't quaad dat ik het selve gedagte te doen. Ook zal ik in een ogenblik spreken over een volk, en over een Koningrijk; dat ik't zal bouwen en planten, maar indien het doet dat quaad is in mijne ogen: dat'et na mijne stemme niet en hore, zo zal ik berou hebben over het goede, med het welke ik geseid hadde 't selve te zullen weldoen. Dat God voorneemd berou te hebben/ zo dikwijls als de menzen sig van het quade tot'et goede/ of in tegendeel van het goede tot het quade/ komen te keren/ daar uit word bewesen/ dat in hem geen ware veranderinge plaats en heeft; maar dat s'alleenlijk in de menzen is: dog dat hy in sijn voornemen zo bestandig is/ dat indien in hem zodanig een oneigenlijk berou geen plaats en hadde/ hy selv veel eer onstandvastig zou moeten schijnen.

VII. De Nuttigheden/ aangaande de lere van d'Affecten Godes/ die zijn verscheiden. Want sy kan ons dienen/ 1. Tot wederlegginge van het absolute besluit der verwerpinge; Want d'ewige verwerpinge van veruit het meeste gedeelte der menzen/ strijd directlijk med Godes Menzlievendheid/ 't zy dat se of voor den val Adams/ of na den val/ aangemerkt zijn geweest: Want die alleenlijk de sonden/ en de sondaren haat/ die en kan zodanigen niet haten/ welken hy weet/ dat voor als nog waarlijk aan geen sonden schuldig en zijn: nog ook haar terstond van de geboorte af zodanig verlaten/ dat se d'ewige verdoemenisse geensins en konnen ontvlieden. Daarenboven zo en kan ook Godes verlangen en hope/ med zodanig een besluit niet bestaan: Want hoe zoude hy ernstlijk na de bekeringe en saligheid der sondaren konnen verlangen/ of de selven hopen; indien hy voorgenomen hadde/ noit aan haar zodanig een genade te verlenen/ die daar toe nodig zoude wesen? 2. Hier uit kan men ook med regt besluiten/ dat'et niet nodig en is/ alle affecten/ als of se in haar selven quaad waren/ van sig te doen; gelijk eertijds de Stoicijnen gemeend hebben: want indien't med de saak zo gelegen waar/ zo zou men ook selvs in geen figuurlijken en oneigenlijken sin/ Gode enige affecten konnen toeschrijven. 3. 't Kan ons ook van gelijken tot leringe dienen; om namelijk altijd daar na te staan/ dat wy alle onse affecten/ zo veel als mogelijk is/ de Godlijke soeken gelijk te maken/ alleenlijk dat genen beminnende dat hy bemind/ en hatende 't genen hy haat; dewijl onse volmaaktheid daar in bestaat/ dat wy altijd Godes volmaaktheid soeken na te volgen.

Cap. XIII.

Van de Deugden Godes in't algemeen, en in't bysonder van sijn Heiligheid, Regtvaardigheid, Waarheid, getrouheid, en Opregtigheid.

I. *In wat saken de Godlijke en Menzlijke Deugd verschillen, en ook overeenkomen.* II. *Wat Godes Heiligheid zy.* III. *Dat de Regtvaardigheid van de Heiligheid in de saak selvs niet en verschild.* IV. *Sy is of algemeen.* V. *Of bysonder.* VI. *Dat God niet altijd hier op aarden sijn vergeldende Regtvaardigheid en oeffend.* VII. *Dat God sonder aansien van personen oordeeld.* VIII. *Wat Godes Waarheid zy.* IX. *Wat het Gelove Godes zy.* X. *Wat Godes opregtigheid zy, en wie die genen zijn, die de selve niet weinig en verduisteren.* XI. *Nuttigheden van de voorgaande lere.*

I. Tot

I. Tot nog toe hebben wy gesprokèn van de affecten / nu volgd dat wy van de twede soort van eigenschappen handelen / dewelken in de wille Godes / gelijk als sekere Deugden / die d'affecten in toom houden / worden aangemerkt. Ik segge gelijk als Deugden; om te tonen / dat'er tussen Godes ende der Menzen Deugden / groot onderscheid is. Dit nu bestaat wel voornamelijk in drie dingen. 1. Dat der menzen Deugd een habitus of heblijkheid is / door vele oefeningen / en by gevolg med enige moeilijkheid / verkregen: dog dat Godes deugd in hem natuurlijk is. 2. Dat d'alleruitstekenste deugd van een menz daar in bestaat / dat hy Godes geboden gehoorsaamd: Dog dat God niemand boven hem en heeft / dien hy gehoorsamen moet. 3. Sy verschillen van gelijken ten opsigte van materie ofte object. Want enigen uit de menzlijke deugden / als de soberheid / de kuisheid / en diergelijken / konnen in Gode geen plaats hebben / ja en komen ook niet over een med den stand der salige zielen in de toekomende ewe. Evenwel zo komen de deugd die in God en in de Menzen is / daar in over een / dat even gelijk de Menzlijke in een conformiteit of overeenkominge med de wet bestaat / ook alzo de godlijke in een overeenkominge med sijn Natuur / welke hem gelijk een wet is / moet aangemerkt worden. Want God en kan sig selven niet verlogenen, of iets doen dat med sijn natuur niet over een en komt / 2 Timoth. II, 13.

II. De Deugden Godes zijn van twederhande natuur; of sy regeren alle sijn affecten / of sijn toorn in't bysonder. De Deugd die alle d'affecten Godes / als ook de werkingen die daar uit voortkomen / regeerd / is de Heiligheid / waar door wy die suiverheid van de godlijke natuur / en van sijn wil verstaan / welke een oorsaak is / dat alle de werkingen Godes suiver en opregt zijn / en niets in de selven gevonden en word / dat onsuiver of quaad is: en dat hy ook dierhalven in sijn creaturen de heiligheid lief heeft / ende d'onreinigheid haat. Dese heiligheid word Gode zeer dikwijls in d'H. Bladen toegeschreven. Hier van is'et dat'er doorgaans in't boek Leviticus gevonden word / Zijt Heilig, want ik ben Heilig, Cap. XI, 44, 45. en XIX, 2, 20, 25. en XXI, 8. Waar op Petrus ook siet / wanneer hy seid / Gelijk hy die u geroepen heeft heilig is, zo zijt gy lieden ook heilig in alle uwe wandelinge: daarom dat'er geschreven staat, zijt Heilig, want ik ben Heilig, 1 Petr. I, 15, 16. Maar daarenboven zo betekend ook de Heiligheid Godes / dat hy heerlijk / prijswaardig en eerwaardig is; ja ook dat hy alle andere creaturen verre te boven gaat; gelijk te sien is in de toejuiginge van de Seraphim / Esai. VI, 3. Heilig, Heilig, Heilig is de Here der Heirscharen, de ganze aarde is sijner heerlijkheid vol. Siet diergelijken / Apoc. IV, 8. Als ook Exod. XIV, 11. Wie is als gy verheerlijkt in Heiligheid? Siet ook Psal. XCIX, 3. en CXLV, 5. En dese heiligheid word van den H. Johannes med den naam van ligt genoemd: God is een ligt en geen duisternisse is in hem. 1 Joh. I, 5, 6, 7. dat is / God is suiver en onbevlekt / en alle onsuiverheid en schandelijkheid is verre van hem af.

III. De Regtvaardigheid en Regtheid Godes / volgens welke ook al het gene hy doet regtvaardig en billijk is / en hy insgelijks d'onregtvaardigheid haat / die en verschild niet / wat de saak selvs belangd / van de Heiligheid. Hierom seid David Regtvaardig is de Here in alle sijne wegen Psal. CXLV, 17. dat is / in alle sijne werken en oordelen. Van gelijken / De Here is regt, ende in hem en is geen onregtheid Psal. XCII, 16. En Moses / Godes werk is volkomen, want alle sijne wegen zijn gerigte: God is waarheid, ende en is geen onregt, regtvaardig ende regt is hy. Deut. XXX, 4. Siet ook Ezech. XVIII, 25. Sophon. III, 5. en op verscheide andere plaatsen. Somtijds evenwel word Godes Regtvaardigheid / voor sijn Goedertierenheid en Barmhertigheid genomen; en God word ook Regtvaardig geseid te zijn wanneer hy de menzen weldoet / of hen hare sonden vergeevd / als 1 Sam. XII, 7. Psal. XXXV, 6, 7. en LI, 16. en CXII, 4. 1 Joh. I, 9.

IV. De Regtvaardigheid Godes in d'eerste betekenisse genomen zijnde / word onderscheiden in een algemene en bysondere. D'Algemene Regtvaardigheid Godes / is een deugd welke besig is ontrent het gene regt / en ook Gode betaamlijk is. Die dingen nu worden gehouden regt en behoorlijk te geschieden / die med de natuur en waardigheid / zo van den den doener of het subject / als ook van den lijder of het object / overeenkomen. Dewijl dan God de menzen na sijn evenbeeld geschapen / en med reden begaavd heeft / zo vereist ook dese sijne regtvaardigheid / dat al het gene hy haar gebied / med de gesonde reden overeenkomt / en dat hy van gelijken med haar niet en handele / op de selve / of ook op een erger wijse / dan med de onredelijke dieren. Waar uit dan komt te volgen /

1. Dat de wetten/ die hy aan haar geevd/ hare kragten niet en moeten te boven gaan; of indien het gebeurd dat se de selven te boven gaan/ dat hy ten minsten niemand de nodige hulpe van sijn genade/ om de selven te konnen gehoorsamen/ en moet weigeren; dewijl niemand tot het gene onmogelijk is/ is verbonden. 2. Dat'et insgelijks billijk is/ dat hy haar altijd 't gebruik van de vrije wil/ dien hy haar in de eerste scheppinge heeft medegedeeld/ laat behouden; dewijl'er te vergeevs wetten worden voorgeschreven/ voornamelijk die med belovten van beloninge/ en bedreiginge van straffe zijn bevestigd/ alwaar men/ of tot'et gehoorsamen/ of tot'et overtreden van de selven/genoodsaakt word. 3. Dat God ook niemand die onnosel is/ tot d'ewige pijn en tormenten der helle/ door sijn besluit en kan schikken.

V. De bysondere Regtvaardigheid is/waar door God aan een yder/ na dat hy goed of quaad gedaan heeft/het sijnen komt te vergelden. 't Welk op twederhande wijsen kan genomen worden. 1. Of na strengheid van de wet/ 2. Of ook na billijkheid. Wat'et eerste belangd/ wanneer de wet/ onder belovten van beloninge/ en bedreiginge van straffe is ingesteld/ alsdan moet na strengheid van de Wet/ de beloninge gegeven worden aan den zodanigen/ die de selven onderhoud/ en die gene moet ook gestraft worden/ die se overtreed; volgens 't gene geschreven staat: De menze die de selve zal doen, zal door de selve leven, Lev. XVIII, 5. En Vervloekt zy, die de woorden deser wet niet en zal bevestigen, doende de selve, Deut. XXVII, 26. Want gelijk het onbillijk zoude zijn/ die genen/die hem gehoorsamen/de beloninge aan haar beloovd t'onthouden; alzo vereizt ook de regtvaardigheid Godes/ dat hy de wederspannigen van gelijken die straffen laat overkomen/ die hy haar gedreigd heeft. Niet dat God haar daar mede enig ongelijk zoude doen/ indien hy haar de straffe/ dien se verdiend hebben/ niet aan en dede. In't minste niet; ja sy zouden het integendeel voor een zeer grote weldaad houden/ (want die genen/ die de Godlijke wetten overtreden/ en verkrygen door de bedreiginge ganz geen regt; maar zulks heeft alleen in God plaats/ of liever dat regt 't welk hy heeft/ word daar door aangekondigd.) Dit wil God daarom/om dat'et ganz niet billijk en is/ dat hy zoude toelaten/ dat sijne saftmoedigheid en langmoedigheid/ van de godlosen voor den spot zoude gehouden worden. Wat de twede wijse belangd/ somtijds moeten enigen na billijkheid de beloninge erlangen/ die de selve andersins na strengheid van de wet niet en zouden konnen eizen. Dit is zeer kennelijk ten opsigte van het ewige leven/ 't welk zodanig een uitstekende saak is/dat wy't selve door geen werken/ alwaren se selvs t'enemaal volmaakt/ en konnen verdienen; hoe veel te minder dan/ als wy nog daarenboven aan vele sware sonden schuldig zijn/ die uit lautere genade moeten vergeven worden/ op dat wy alzo tot'et selve mogen ingelaten worden? En evenwel zo lesen we/ dat God na sijne regtvaardigheid 't selve aan de gelovigen zal geven. Het is regt by God, u lieden die verdrukt word verquikkinge te vergelden, in de openbaringe des Heren Jesu, enz. 2 Thessa. I, 5, 6, 7. Van gelijken: d'Here de regtvaardige Regter, zal de Krone der regtvaardigheid geven, aan allen die sijne verschijninge liev gehad hebben, 2 Tim. IV, 8. En God word geseid niet onregtvaardig te zijn, dat hy den arbeid en de lievde der regtvaardigen zoude vergeten, Heb. VI, 10. 't Welk enigen menen ten aansien van de belovten geseid te zijn/ waar door God sig selven/ om de gelovigen 't ewige leven te geven/ heeft verbonden. Maar daar en is geen reden/waarom dat men't niet verder kan uitstrekken; alzo daar door te kennen gegeven word/ dat'et med de billijkheid Godes zeer wel overeenkomt/ en dat de selve eniger maten vereizt/ dat hy sijne getrouwe dienaren med'et ewige leven beschenkt/ alhoewel dat hy't na strengheid van regten/aan haar niet schuldig en zoude wesen. In welken sin sy ook geseid worden/zulks waardig te zijn/ 2 Thess., I, 5. Apoc. III, 4.

VI. Dog alhoewel God in dit leven niet selden sijne vergeldende regtvaardigheid en oefend/ als hy namelijk de vromen komt te belonen/ en de Godlosen te straffen; zo en doet hy evenwel zulks niet altijd/ maar hy zal de selve wel voornamelijk/ in den laatsten dag des algemenen oordeels/ voor een ygelijk openbaar maken; welken Paulus daarom ook noemd/den dag der openbaringe van het regtvaardige oordeel Gods, Rom. II, 5. In welken God de wereld in regtvaardigheid zal oordelen, Act. XVII, 31. namelijk/om dat hy een ygelijk vergelden zal na sijn werken, Matth. XVI, 17. Rom II, 16. Apoc. XX, 12, 13. En dat een ygelijk sijn pak zal dragen, Gal. VI, Ende weg zal dragen na dat hy in het lighaam gedaan heeft, 't zy goed of't zy quaad, 2 Cor. V, 10. Ende die het goede gedaan hebben zullen uitgaan tot d'opstandinge

des levens, dog die het quade gedaan hebben, tot de opstandinge des oordeels, Joh. v, 28.

VII. Het behoord ook tot Godes regtvaardigheid/dat hy sonder aanneminge des persoons oordeeld na een ygelijks werk, 1 Petr. 1, 17. dat is/ sonder aanneminge van aangesigten / gelijk de Hebreen spreken. En dat word ook meermalen in d'H. Schrivtuur uitdruklijk geleerd / als Act. x, 34, 35. Rom. 11, 11. Ephes. vi, 9. Col. iii, 25. Ja de oordelen / welken God in dese wereld komt te oefenen/geven ons ook hier van klaarblijklijke getuigenisse / alwaar wy sien dat de magtigste Koningen / hoedanige Pharao, Sennacherib, Nebucadnezar, Antiochus, en Herodes, geweest zijn/ niettemin sijne wrekende handen niet en hebben konnen ontvlieden.

VIII. Onder Godes bysondere Regtvaardigheid / worden daarenboven nog drie andere deugden begrepen; namelijk sijn Waarheid, Getrouheid, en Opregtigheid. De Waarheid Godes is een conformiteit ofte overeenkominge van sijn woorden med sijn meninge / en med de dingen selvs. Welke daar in van de waarheid/ of liever waaragtigheid/ die in de Menzen plaats heeft / verschild; dat hy de dingen altijd zodanig voorsteld / als se inder daad zijn / en niet alleenlijk zodanig gelijk hy'er by sijn selven van gevoeld. Want dese twe saken / welken in de menzen verscheide zijn / en niet selden van elk anderen worden gescheiden / komen altijd in Gode over een; die / gelijk hy van wegen sijn allervolmaakste wijsheid / noit bedrogen en word; van gelijken ook/ van wegen sijn allervolmaaktste Heiligheid / noit en bedriegd. Waarom dat Paulus seid / Rom. iii, 4. God is waaragtig, dog alle menze leugenagtig. En Tit. 1, 2. noemd hy hem die niet liegen en kan. Waar mede overeenkomt/ 't gene wy lesen/ Heb. vi, 18. 't Is onmogelijk dat God liege. Ja hy is de waarheid selv, Deut. xxxii, 4. Waarom wy Gode altijd / en in alle dingen / sonder enige uitvlugten te mogen maken / volkomen moeten geloven / 't zy dat hy iets maar simpelijk seid / 't zy dat hy iets beloovd; 't zy dat hy ook iets dreigd; ja 't zy dat hy insgelijks van tegenwoordige ; 't zy van voorledene ; 't zy ook van toekomende dingen / komt te spreken: Want alle die hem niet en geloven / worden geseid hem tot een leugenaar te maken, 1 Joh. 1, 10, en v. 10. dat is / hem voor een Leugenaar te houden. Maar al is'et dat Godes waarheid insonderheid in alle sijne woorden uitblinkt / zo plegen evenwel d'H. Bladeren / de selven voornamelijk te verheffen / wanneer'er gehandeld word van de vervullinge sijner belovtenisse. Siet hier van Psal. lxxxix, 2, 3, 6, 9, 25, 34, 50. en andere plaatsen. Somtijds word ook de waarheid Godes zeer breed genomen/ namelijk voor sijn regtheid of billikheid/ als wanneer David seid / De regten des Heren zijn waarheid Psal. xix, 10. Alle uwe geboden zijn waarheid, Psal. cxix. 86.

IX. De Getrouheid Godes bestaat eigenlijk daar in / dat hy al 't gene hy geseid / of beloovd/ of ook gedreigd heeft / standvastig aftervolgd. Dog in sijne belovten blinkt se wel insonderheid uit. Gelijk zulks d'Apostel in die spreuke uitdruklijk seid: Hy is getrou die het beloovd heeft, Heb. x, 23. Want Godes Getrouheid zoude ook meer last komen te lijden / indien hy sijn belovten niet en voldede / dan indien hy sijn dreigementen niet en volvoerde; om dat de zodanigen dien iets beloovd is / daar door enig regt verkrijgen; alzo dat'et niet sonder onregtvaardigheid geweigerd kan worden; dog med de dreigementen is'et heel anders gelegen. Maar het woord van Getrouheid word ook in een ruimer betekenisse genomen / namelijk voor Godes billijkheid en goedadigheid: gelijk wanneer Paulus seid / God is getrou, welke u niet en zal laten versogt worden boven het gene gy vermoogd, 1 Cor. x, 13. Want even gelijk een getrou vrind/ sijnen vrind in perikel zijnde / niet en verlaat; alzo en verlaat ook God van gelijken de vromen niet in de versoekingen. Waar toe ook die plaatsen konnen bygebragt worden / Hy is getrou die u geroepen heeft, die't ook doen zal, 1 Thess. v, 24. Als ook / Indien wy onse sonden belijden, hy is getrou ende regtvaardig, dat hy ons onse sonden vergeve, 1 Joh. 1, 9. Alhoewel 'er niets in den weg en is / waarom wy dese plaatsen niet en zouden konnen nemen/ voor Godes getrouheid in't vervullen van sijn belovten.

X. Daar in moet men d'Opregtigheid Godes stellen/ dat hy noit med woorden/ nog med enigerhande daden, iets betuigd of voorgeevd/ 't welk strijdig is med'et gene hy by sig selven denkt / om alzo de Menzen te bedriegen. Sy word Gode in d'H. Schrivtuur (dat ik weet) nergens uitdruklijk toegeschreven. Maar evenwel dat se hem/ wat de saak selvs belangd/ waarlijk eigen is / zulks is noit van iemand in geschil getrokken. Want Godes Regtvaardigheid / kan nog med enige veinsinge/ nog med geveinsdheid / nog ook med bedrog / welken

alteſamen tegen d' Opregtigheid aanlopen / beſtaan. Alle die genen dan / verduiſteren den glans en luiſter hier van niet weinig / die daar leren / dat God dikwijls zodanige dingen gebied / welken hy niet en wil dat zullen geſchieden ; en ook zodanige dingen beloovd of dreigd / welken hy noit voorgenomen heeft uit te voeren; namelijk 't gene hy aan d'uitverkorene heeft gedreigd / en aan de verworpene heeft beloovd / daar hy ondertuſzen ook niet en wil/dat deſe laatſten ſijne geboden gehoorſamen.

XI. De Nuttigheden der lere aangaande de Heiligheid en Regtvaardigheid Godes zijn vele. 1. Gelijk hy heilig en regtvaardig is / alzo moeten wy van gelijken / indien wy ſijne kinderen willen weſen / ons tot de Heiligheid en regtvaardigheid overgeven ; en ons ſelven altijd/ zo in woorden als in werken / van alle onreinigheid en onregtvaardigheid wagten. 2. Sy diend ook daar toe / dat wy hier door opgewekt worden / om hem van herten te vreſen. Want die regtvaardig is / die heeft een afſchrik van de ſonden en ongeregtigheid / ende en laat ook de ſelven niet ongeſtraft. 3. Wy worden'er ook door vertrooſt / dewijl wy verſekerd zijn / dat hy de belovten / dien hy aan alle gelovigen en godvrugtigen gedaan heeft / ook med'er daad zal vervullen / en haar noit in benaaudheid of vervolgingen komen te verlaten. 4. Zo leren wy ook ten laatſten / ons altijd in Godes oordelen / ſonder daar over te murmureren / gelaten en geruſt te ſtellen ; om dat hy noit iets doen en kan / 't welk enigſins onbillijk is.

Cap. XIV.

Van de Genade en Geſtrengheid Godes.

I. *Waar in Godes Genade beſtaat , en in welke dingen de ſelve uitblinkt.* II. *Van Godes Gedult of Langmoedigheid.* III. *Dat de Voorſtanders van de abſolute verwerpinge Gode van deſe deugden by na beroven.* IV. *Van Godes Geſtrengheid.* V. *Dat de ſelve tegen de voorgaande deugden niet en ſtrijd.* VI. *Verſcheide Nuttigheden der voorgaande Lere.*

I. De Deugden Godes / welken in't byſonder het Affect van Toorn matigen / zijn twe / de Genade en de Geſtrengheid. De Genade Godes / die ook Saftmoedigheid, en in't Grieks Chreeſtotees genoemd word / beſtaat daar in / dat hy niet ligt en toornd / ofte wrake en neemd van de ſondaars / dan med de grootſte mededogen over haar. En de ſelve blinkt wel inſonderheid op driederhande wijſen uit. Voor eerſt daar in / Dat God veel genegener is om alle die genen te verſchonen / die hem vertoornd hebben / dan om haar te ſtraffen / gelijk hy ſelv getuigd by Ezechiel XVIII, 23. XXXII, 11. Waarom Moſes ook van hem roemd / dat hy is Barmhertig , ende Genadig , en Langmoedig , en groot van weldadigheid , Exod. XXXIV, 9. En David / Genadig en Barmhertig is de Here , Langmoedig en groot van Goedertierenheid, Pſal, CXLV, 8. Alzo dat wanneer hy ſtraft / dat hy als dan een vreemd werk doet, Eſai. XXIII. 21. dat is / 't welk hy niet gewoon en is te doen / en tot'et welke hy niet gaarne en komt / gelijk ook Jeremias leerd / Klaag-lied. III, 33. Ten Tweden; Dat hy meeſten tijd / wanneer hy ſtraft / dat ſafter doet / als de ſwaarheid van de ſonden verdiend / waar op inſonderheid ſiet het gene David ſeid / Hy en doet ons niet na onſe ſonden , ende hy en vergeld ons niet na onſe ongeregtigheid, Pſal. CIII, 10. 't Welk wel voornamelijk in dit leven / en tegen die genen / welken God / gelijk ſe waardig zijn / in ſyn toorn niet en verdelgd / komt te geſchieden; maar voor dien tijd daar mede te vreden is / dat hy ſe alleenlijk vaderlijk kaſtijd / op dat hy haar door die ſaftheid / tot beter gedagten zoude brengen. Ten Derden. Dat God / zo haaſt als hy enige tekenen van berou in de ſondaars ſiet / genegen is om haar hare miſdaden te vergeven. Waarom David ook ſeid / Een ogenblik iſ'er in ſijnen toorn , maar een leven in ſijne goedgunſtigheid , Pſal. XXX, 6. Van gelijken / Hy en zal niet altijd twiſten , nog ewiglijk ſijnen toorn behouden, Pſal. CIII, 9. Waar van wy een uitſtekend exempel hebben in Achab / 1 Reg. XXI, 29. en in de Niniviten / Jonæ. III.

II. Tot Godes Genade behoord ook ſijn Geduld of Langmoedigheid , in't Grieks Makrothumia en Anochee genoemd / ten welken opſigte hy / door een hebreeuze wijſe van ſpreken / lang van neuſ-gaten genoemd word / Exod. XXXIV,6, 't welk in't gemeen overgeſet word traag tot toorn ; en beſtaat ook daar in / dat God de ſondaars lang tot bekeringe verwagt / eer hy med ſijn toorn tegen haar ontſtoken word / en haar na verdienſten komt te ſtraffen. Alzo heeft hy ſig eertijds tegen de inwoonders van de eerſte wereld gedragen / wanneer de Langmoedigheid Gods verwagtede in de dagen van Noë , 1 Pet. III, 20, en hy haar ook CXX jaren om te bekeren verleend heeft / Gen. VI, 3. Zo is hy ook nog jegenwoordig / in het uitſtellen van het laatſte oordeel / langmoedig tegen ons , en hy

en wil niet dat iemand verloren gaa, maar dat se alle tot bekeringe komen, 2 Pet. III. 9. 't Welk d'Here Jesus te kennen geevd door de Parabel van den onvrugtbaren vijge-boom/ welkers uitroejinge op de beden van den wijngaardenier/ nog voor een tijd uitgesteld word/ Luc. XIII, 6, enz.

III. Maar alle de zodanigen / ontbloten God by na t'enemaal van sijne Genade en Langmoedigheid/ die daar leren / dat hy/ voor al eer hy de wereld hadde geschapen / het grootste gedeelte van het menzelijke geslagt / door een absolut en onwederroeplijk besluit heeft verworpen / en tot d'oneindelijke straffen der Helle gedestineerd. Voorwaar men kan niet seggen / dat hy tegen zodanige ellendige verworpene / welken hy / voor al eer se aan enige eigenlijke sonden schuldig zijn/ alzo tot'et verderv schikt / in het allerminsten Genadig is; of dat op haar enigsins gepast kan worden 't gene Paulus seid / Dat God med vele langmoedigheid verdragen heeft de vaten des toorns tot'et verderv toebereid. Rom. IX, 22. Ja God en gebruikt ook tegen d'absolut verkorene (indien'er enigen zodanig zijn) eigenlijk geen langmoedigheid: Want dewijl tot hare bekeringe / gelijk se seggen / een onwederstaanlijke of onverwinlijke magt Godes van noden is/ zo en kan ook de selve niet eerder/ nog ook later geschieden / als se med der daad geschied; en dierhalven zo en kan God niet verwagten / dat sy haar bekeren / maar enkel en alleen/ dat hy selv in haar werkt. 't Welk med langmoedig te zijn niet en accordeerd.

IV. De Strengheid Godes/ word door het woord Afsnijdinge uitgedrukt/ Rom. XI, 22. door een gelijkenisse afgenomen van de thuin-luiden / die de dorre en onnutte takken van de bomen afsnijden. 't Welk ook alle die benamingen / welken hem toegeschreven worden / te kennen geven: Dat hy een zeloers God is, besoekende de sonden der vaderen in de kinderen, in de Tien-geboden / Exod. XX. en Deut. V. Van gelijken / een verterend vuur, Deut. IV, 24. Heb. XII, 29. Een God der wrake, Psal. XCIV, 1. Nahum. I, 2. Sy is twederlei; Voor eerst, wanneer God de onbekeerlijke sondaars/ en die sijne langmoedigheid een langen tijd misbruikt hebben / eindelijk in sijnen toorn komt te straffen/ volgens 't gene Paulus leerd / Of veragt gy den rijkdom sijner goedertierenheid, en verdraagsaamheid, en langmoedigheid, niet wetende dat de Goedertierenheid Gods u tot bekeringe leid? maar na uwe hardigheid ende onbekeerlijk herte, vergaderd gy u selven toorne als enen schat, in den dag des toorns en der openbaringe van het regtvaardige oordeel Gods, Rom. II, 4. enz. Ten Tweden. Wanneer God sommigen/ sonder na haar bekeringe te wagten / schielijk/ en zo als se op de daad selvs betrapt worden/ uit'et leven wegrukt. Waar van wy in de Schriften zo des O. als des N. T. enige exempelen hebben. Alzo is d'Huisvrou van Loth schielijk veranderd in een sout-pilaar / alleenlijk dat se van after haar / tegen het verbod van den Engel / hadde omgesien / Gen. XVIII, 26. Nadab en Abihu de sonen Aarons / zijn door't vuur van den Hemel verteerd geworden / om dat se med vreemd vuur / dat is / dat niet genomen en was van den altaar / daar het altijd branden most / gebruikt hadden in het offeren van reuk-werk / Lev. X, 1. De man die hout op den Sabbath had geraapt/ word door bevel Godes terstond med stenen ter dood gestenigd/ Num. XV, 32. Vijftig duisend en seventig mannen van Beth-Semes komen om / om dat se uit nieus-gierigheid in de Arke gekeken hadden / 1 Sam. VI, 19. Ja Uza / die med een goede intentie sijn hand had uitgestrekt/ om d'Arke te houden/ als hy sag dat de runderen struikelden / boet sijn onbedagtsaamheid med een schielijke dood / 2 Sam. VI, 6, 7. Door een pestilentie komen'er in Israël seventig duisend mannen om/ om dat David het volk geteld hadde/ 2 Sam. XXIV. Ananias en Sapphira/ vallen om een enige leugen voor de voeten van Petrus dood ter neder/ Act. V. d'Engel des Heren slaat Herodes/ en laat hem van de wormen verteren / om dat hy de pluymstrijkende toejuigingen van het volk / die sijne welsprekenheid presen/ niet en hadde tegengegaan / Act. XII, 23. Om nu niet te seggen van de sundvloed / waar door d'eerste wereld is omgekomen; van d'omkeringe van Sodoma en Gomorrha/ welken door't vuur van den Hemel verteerd zijn geworden; en andere diergelijke oordelen Godes / alwaar d'onnosele kleine kinderen / de selve straffen / med die genen die eigenlijk daar aan schuldig waren / hebben moeten lijden/

V. Gy zuld misschien vragen. Hoe alle dese dingen med Godes Genade en langmoedigheid, daar wy boven zo heel lovlijk van spraken, konnen overeenkomen? Ik andwoorde: Dat'et uit het gene wy aangaande de natuur van die gemelde deugden geseid hebben / klaarlijk blijkt/ dat de selven niet en vereizen / dat God alle te sonden ongestraft laat blijven / en dat hy ook niet

de Godloosheden der Menzen na verdiensten komt te straffen; maar alleen / dat hy niet genegener en is om te straffen/ als om te vergeven. 't Kan evenwel ondertuszen komen te gebeuren/ dat d'omstandigheden van enige sonden zodanig zijn / dat God niets tegen die deugden en misdoet/al is'et dat hy den sondaar / in't plegen van sekere sonden / onverwagt overvald; voornamelijk/ wanneer hy nu al van te voren/ Godes langmoedigheid een geruimen tijd misbruikt hebbende / door sijn exempel anderen zoude schaden; en ook door sijn ongestraftheid / te stouter maken om te dorven sondigen. 't Welk in de aangetogene exempelen zeer ligt zoude konnen gesien worden / indien se stuk voor stuk wat nauwer ondersogt wierden.

VI. De Lere aangaande de Genade/ Langmoedigheid / en Gestrengheid Godes / heeft dese Nuttigheid; dat wy daar door aangeset worden / om hem / die ons zo goedertierenlijk handeld / altijd liev te hebben / en med alle eerbiedigheid te dienen; en ook noit sijne langmoedigheid te misbruiken: maar dat wy daar uit veel eer occasie moeten nemen / om van de sonden te vlieden; en alzo med vresen en beven voor sijne ogen te wandelen: op dat ook wy niet eindelijk / en tot onse grote schade en bevinden / dat'et vreeslijk is / te vallen in de wrekende handen Godes.

Cap. XV.

Van de Kragt Godes.

I. *Dat Godes Kragt sig uitstrekt tot alle dingen die geschieden konnen.* II. *Dat des selvs object alles is dat geschieden kan* III. *Dat somtijds of in de saak selvs, of in den werker een contradictie is.* IV. *Dat men dese Almagtigheid Godes noodsakelijk moet geloven.*

I. Nu volgd'er/dat wy/gesproken hebbende van die Eigenschappen / dewelken in Godes Wil ten delen gelijk als Affecten / en ten delen gelijk als Deugden aangemerkt worden / van sijn Kragt (gr. Dunamis) gaan handelen/ welke God gebruikt om de besluiten van sijn wil uit te voeren; als ook van sijn Magt, (gr. Exousia) waar door hy/ tot'et gene hy komt te doen/regt heeft / of niet: Alhoewel dat beide dese worden / en in't Grieks en in't Latijn / somtijds door elk anderen gebruikt worden. Van de Griekze siet Marc. III, 15. alwaar Christus word geseid / aan sijn Apostolen (exousia) magt, dat is/ (dunamis) kragt gegeven te hebben om siekten te genesen. En als hy tegen sijn Vader seid / (gr. panta dunata soi) gy hebt kragt om alle dingen te doen, dat is / (gr.exesti) alle dingen zijn u mogelijk; zo spreekt hy van den drink-beker des doods van hem weg te nemen. Beide dese eigenschappen worden'er onder verstaan / zo wanneer Christus seid / (gr edothee moi pasa exousia) My is gegeven alle Kragt en Magt, Matth. XXVIII, 18. De Kragt Godes is die uitstekende hoedanigheid / waar mede hy voorsien is/ om al het gene hy oit willen kan / ook kragtiglijk buiten sig selven te konnen uitwerken. En om dat se sig tot alle dingen/die enigsins geschieden konnen/ uitstrekt/ daarom zo word se ook in't gemeen Almagtigheid, en ook God van gelijken / d'Almagtige genoemd / 2 Cor. VI, 18. Apoc. I, 8. en elders. 't Welk de Schriftuur doorgaans leerd. Siet onder andere plaatsen Luc. I, 37. alwaar d'Engel Gabriel de maagd Maria aanspekende/ aldus seid / By God en zal alle woord niet onmogelijk zijn, dat is / Daar en zal geen ding by God onmogelijk zijn. Want hier word woord, in plaats van ding gesteld; en niet alle, is zo veel als geen, volgens een Hebreeuze maniere van spreken. Van gelijken seid d'Here Jesus / By God zijn alle dingen mogelijk, Matth. XIX, 26. en Marc. X, 27. Van de Almagtigheid Godes geven sijn werken openlijk getuigenisse; voornamelijk de scheppinge van hemel en van aarde / en alle die dingen die in de selven zijn. Van gelijken de miraculen / welken hy tegen d'algemene orde der natuur / dien hy selv heeft ingesteld / door Moses, Josua, Elias, Elizeus, Christus, d'Apostelen, en anderen/ med menigten gedaan heeft.

II. Het object van Godes kragt is al het gene mogelijk is / of al't gene God kan willen. Want het zoude ongevoeglijk zijn / indien men de selve maar alleen tot die dingen wilde bepalen / die hy waarlijk en in der daad wil en doet; dewijl hy veel meer dingen kan doen / welken hy noit zal willen/ nog ook doen zal. In dien sin seide Johannes de Doper / Dat God uit de stenen Abraham kinderen konde verwekken, Matth. III, 9. Ja daar en is ook niet aan te twijfelen / of hy kan ook / buiten die hy nu geschapen heeft / nog andere werelden / en andere soorten van creaturen scheppen. Want Godes volmaakte kragt en word noit med werken vermoeid / nog uitgeput. Dog wanneer ik seg / dat al het gene mogelijk is / ook een object van Godes kragt is; zo versta ik door mogelijk/ dat gene 't welk tegen sig selven niet en strijd dat'et geschie-

geſchiede. Want het gene zodanig is / kan ſelvs van God niet gedaan worden ; niet om dat'et hem aan kragt gebreekt / maar om dat de dingen die tegen elk anderen aanlopen / ook elk anderen omverreſtoten. Alzo en kan het gene eenmaal geſchied is / niet gemaakt worden dat'et niet en is geſchied/ om dat de natuur van de ſaak daar tegen ſtrijd.

III. Maar men moet hier aanmerken / dat'er twederlei tegenſtrijdigheid is / 1. Aan de zijde van den lijder/of de ſaak die gedaan word. 2. Aan de zijde van den doender/of hem die ſelvs werkt. Aan de zyde van den lijder / of de ſaak die gedaan word / word iets geſeid tegen ſig ſelven te ſtrijden / of (expreſſe) uitdrukkelijk; of (implicite) inwikkelijk. Een uitdrukkelijke tegenſtrijdigheid is / welke uit de termen of woorden ſelvs blijkt / zo haaſt als ſe voordgebragt worden. Gelijk indien iemand ſeide/ dat'et kan geſchieden/ dat een menz die geboren is niet geboren en zy; en dat die geſondigd heeft/niet en heeft geſondigd ; dat de menz geen redelijke ziel en heeft; dat'et vuur koud zy ; en ook het water droog. Dat nu God zodanige dingen niet doen en kan / gevoelen alle Theologanten zo wel als de Philoſophen. Een ingewikkelde tegenſtrijdigheid is / welke niet terſtond en blijkt uit de termen / waar door ſe word voordgebragt / maar die door redenkavelinge / en het maken van gevolgen / daar uit gehaald word. Hoedanige is / indien men ſeid / dat de wereld van ewigheid is geſchapen geweeſt : van gelijken / dat een en't ſelve lighaam te gelijk geheel is in vele / en ook van elk anderen afgeſcheidene plaatſen ; dat de ziel geheel is in't gehele lighaam / en dat ſe geheel is in yder deel van het ſelve. En hier over is ook dikwijls zeer grote twiſt / om dat die genen / welken zulks voorgeworpen word / ontkennen dat ſy't'er in ſien konnen. Dierhalven zo moet men alhier zeer voorſigtig handelen / en zo terſtond niet ſeggen dat zulks tegen ſig ſelvs ſtrijd / en by gevolg van God niet en kan geſchieden / 't welk wy juiſt niet en begrijpen / op wat wyſe dat'et geſchieden kan. Want vele dingen zijn'er die ons verſtand te boven gaan / en die evenwel mogelijk zijn / en van God geſchieden konnen. Maar de tegenſtrijdigheid moet zo klaar en kenlijk daar uit gehaald konnen worden / dat een ygelijk / ſelvs een ongeleerd en onervaren menz / indien hy maar niet t'enemaal door vooroordeel verblind en is / de ſelve terſtond kan gewaar worden. Dit geſteld zijnde/zo en zoude ik niet wel dorven ſeggen/dat de ſcheppinge uit niet / of de voorwetenſchap van toekomende gebeurlijke dingē/tegen ſig ſelven ſtrijd/ gelijk ſommigen vrymoedig beweren . Aan de zijde van den Doender ſtrijd zodanig iets tegen ſig ſelven/'t welk med ſijn eigen ſelvs aard en natuur niet en kan beſtaan. In deſen ſin ſtrijd'et tegen ſig ſelven / dat God ſterve / of uit ſijn rijk geſtoten worde ; van gelijken/dat hy liege / of een oorſaak van de ſonden zy. Alhoewel deſe twe laatſte exempelen / meer tegen het geſag of de magt Godes ſtrijden/ als tegen ſijn kragt.

IV. 't Is noodſakelijk dat men geloovd / dat God ook alle die dingen/ behalven die tegen ſig ſelven ſtrijden/ doen kan. Want zulks is een altijdblijvend ſteunſel van ons vertrouwen / 't welk wy op hem moeten ſtellen ; Want indien dit om verre quam te vallen / zo en zouden wy ook de goederen/ die hy beloovd heeft aan die genen die hem dienen/ niet ſekerlijk konnen verwagten; nog ook de ſtraffen/dien hy de godloſen dreigd/ zeer konnen vreſen. Ja onſe gehele Godsdienſt / welke op deſe twe hoofd-ſteunſels komt te ruſten / zou anders geheel en al vervallen/en te niet lopen. En hierom word'er van deſe eigenſchap alleen/in het Symbolum Apoſtolicum , of Apoſtolize geloovs-formulier / gelijk't in't gemeen genoemd word/ gewag gemaakt/ om dat ſe alle d'andere / door haar eigen aard/ in ſig beſluit.

Cap. XVI.

Van de Magt Godes.

I. Wat de Magt Godes zy. II. *Dat Gode het hoogſte geſagh over alle dingen toekomt.* III. *Hoe verre ſig die magt, ten opſigte van de Creaturen, uitſtrekt.* IV. *En voornamelijk ten opſigte van den menz, die med de reden begaavd is.* V. *Dat deſe magt gefundeerd is op de ſcheppinge.* VI. *Dat enigen Godes magt te zeer uitſtrekken, of ook te zeer bepalen.* VII. *Dat de magt Godes onafhangende, algemeen, en ewig is.* VIII. *Nuttigheden van de voorgaande lere.*

I. Wy hebben nu van de Magt en het Regt Godes al enige dingen voorgeſteld/ wanneer wy van ſijn Regtvaardigheid handelden; 't welk wy naaulijks / om de overeenkominge van 't gene onder die beiden behoord / hebben konnen mijden. Evenwel zo verſchillen de Regtvaardigheid ende het Regt of de Magt onder elk anderen/ om dat de Regtvaardigheid altijd de Magt vooronderſteld : maar niet de Magt de Regtvaardigheid. Dat de Regtvaardigheid / om behoorlijk geoefend te worden / de Magt vooronderſteld/dat kon-

konnen wy daar uit leren; om dat iemand / al is'et dat hy regtvaardig oordeeld (zo gy de saak selvs in sig selven aanmerkt) evenwel gehouden word onregtvaardig te doen / indien hy geen magt en heeft om te oordelen / of indien hy oordeeld buiten de palen van sijn jurisdictie of regtsgebied. Dog om wel te verstaan / dat de Magt niet altijd de Regtvaardigheid vooronderstelt / zo moet men hier op letten / dat een saak op twederlei wijse regt ofte regtvaardig genoemd word: d'Eerste is / wannneer men iets absolut doen moet / om sig tegen de Regtvaardigheid niet te misgrijpen; als by voorbeeld / zo is'et regt dat ik een ander betaal 't geen ik hem schuldig ben; en indien ik hem niet en betaal / zo zal ik onregtvaardig zijn. De twede is / wanneer men iets / sonder quetsinge van de regtvaardigheid / doen of laten kan: Want indien ik van een ander kom te eisen 't gene hy my schuldig is / zo doe ik wel 't gene regt is / maar evenwel indien ik het niet en eisze / zo en zal ik daarom niet onregtvaardig zijn. Ontrent het eerste / 't welk men affirmative en eigenlijk regt kan noemen / heeft de Regtvaardigheid plaats: Dog ontrent het laatste / 't welk als negative, dat is niet onregtvaardig / maar evenwel oneigenlijk regt is / heeft het Regt of de Magt plaats.

II. Dat nu Gode de Magt; ja d'alleropperste Magt / over alle dingen toekomt / om daar mede te doen / of over te besluiten / al het gene hem welgevald / dat konnen wy uit verscheide redenen leren. Want voor eerst zo word hem het woord (exousia) Magt, 't welk zulks uitdruklijk te kennen geevd / verscheide malen in d'H. Schriftuur toegeschreven / als Luc. XII, 5. Act. I, 7. Judæ vers 25. Ten Tweden, zo tonen 't selve ook de namen Godes: dog enige wel zo klaar niet / als El / Elohim / Theos (God) / Hupsistos (Allerhoogste): maar andere vry klaarder / als Adonai, Kurios, (Here/) Despotes, (Heerzer/) als ook de titul van Koning, Wet-gever, en diergelijken. Ten Derden, zo word Godes Magt zeer kragtig bewesen uit de scheppinge aller dingen: want natuurlijker wijse is yder maker een heer over sijn eigen werk: d'alleropperste God had ook / selvs eer hy iets gemaakt hadde / Magt / en hy was ganz en al vry / 't welk insonderheid in dese twe dingen bestond: voor eerst, dat hy na sijn believen de dingen kon scheppen of niet scheppen / want dat hy gemaakt heeft dat de creaturen zijn / daar en was hy door sijne Regtvaardigheid niet aan verbonden; maar zulks heeft ganz en al aan sijn vrije wil gehangen. Ten tweden, Dat hy se zodanig geschapen heeft als hy heeft gewild; zo dat geen van allen klagen kan / dat God den enen liever dus- als zodanig gemaakt heeft: als by voorbeeld / de menzen / dat hy haar zo uitstekende niet en heeft gemaakt als de Engelen; of med zulk een kragt en geswindheid des lighaams niet begaavd en heeft / als de Leuwen / Stieren / Harten / Arenden / enz. Waar uit ook komt te volgen / dat God ook med sijn creaturen alles mag doen / wat hem believd; dat hy namelijk / haar dat zijn / 't welk hy haar gegeven heeft / wederom mag ontnemen / of haar in een andere form of conditie mag veranderen: welk regt hy evenwel / al is'et dat hem zulks geoorlovd is / sonder iemand te verongelijken / te gebruiken / waarlijk noit en gebruikt / dan alleen volgens het voorschrift van sijn billijkheid en wijsheid; zo dat'et niet te vresen en is / dat hy 't selve t'eniger tijd misbruiken zal: en hier toe behoord ook / 't geen d'Here Jesus Gode toeschrijvd / in de Parabel van den Huisvader / En is't my niet geoorlovd te doen med'et mijne wat ik wil? Matth. XX, 15. En Paulus / Zal ook het maaksel tot den genen die't gemaakt heeft seggen, waarom hebt gy my alzo gemaakt? Of heeft de Potbakker geen magt over het leem, om uit den selven klomp te maken het ene vat ter eren, en het andere ter onere? Rom. IX, 20, 21.

III. Maar om te beter te verstaan / hoe verre dese Magt Godes sig uitstrekt / zo moet men de selve onderscheidelijk / ten opsigte van verscheide slag van creaturen / overwegen. Voor eerst, zo zijn'er enige / die maar een enkel zijn hebben: Ten Tweden, enige die behalven het zijn ook een leven hebben: Ten derden, enige die behalven het zijn en leven, ook gevoelen hebben: Ten Vierden, zo zijn'er ook enige / die behalven het zijn, leven, en gevoelen, daarenboven een vermogen om te verstaan ontfangen hebben. Ontrent de eerste; als daar zijn d'aarde / 't water / de stenen / mineralen: als ook ontrent de twede; als daar zijn de planten / word Godes magt sonder enige bepalinge uitgestrekt / dewijl haar geen ongelijk geschieden en kan; alzo dat'et hem geoorlovd is / al wat hy wil of willen kan / med haar te doen; namelijk haar wederom te verbreken / te vernietigen / te vermeerderen / te verminderen / te veranderen / en tot zodanige gebruiken te schikken / als't hem believd. Ontrent de derde;

als

als daar zijn de dieren / welken God een gevoelen van wellust en pijn ingeschapen heeft / en schijnd sijn magt niet t'enemaal onbepaald te wesen: want daar door dat hy se zodanig heeft gemaakt/heeft hy sig selven het regt benomen / om de selven anders te handelen / als med haar natuur overeenkomt: voor zo veel hy haar zodanig gemaakt heeft / dat in haar enige wellust kan plaats hebben / voor zo veel heeft sijn magt ook ganz geen palen: want hy en heeft niet alleen regt / om hare wellust zo veel te vermeerderen als 't hem believd; maar ook om de selve t'enemaal weg te nemen / en haar ongevoelig te maken. Maar voor zo veel hy haar een gevoelen van smerte heeft ingeschapen/zo en schijnd hy geen magt te hebben/ om haar/ 't en zy sy't verdiend hebben / med de alleruitterste en ewige smerte aan te doen / want indien God zulks vermogd te doen/zo en zou die weldaad/ dat hy haar heerlijker als vele anderen geschapen heeft; veel eer tot haar qualijkvaren komen te verstrekken.

IV. Ontrent de vierde/ namelijk die med reden begaavd zijn / gelijk als by voorbeeld de menz is / is de godlijke magt een weinig anders als ontrent de voorgaande; want voor zo veel se menzen zijn/ en ook leven / heeft God wel regt / om haar het zijn en het leven / 't welk hy haar gegeven heeft / als 't hem believd / en op die wijse als 't hem goed dunkt / wederom te nemen; en hy vermag ook / voor zo veel sy med gevoelen van wellust en pijn begaavd zijn / eveneens med haar handelen als med alle andere dieren: maar evenwel zo vereizt het beeld Godes / na't welke sy gemaakt zijn / als ook de redelijke ziele / dat God wat de rest aangaat / sijn regt ontrent haar vry anders gebruike: Want voor eerst zo kan hy haar wel na sijn welgevallen wetten geven en niet geven; maar evenwel als'et hem goed dunkt / haar enige te geven / zo en kan hy'er geen andere geven / als die med sijn heiligheid / en de reden / waar mede hy haar begaavd heeft/ overeenkomen. Ten tweden, zo kan God ook sijn wetten / med zodanige beloningen en straffen bevestigen of niet bevestigen/ als't hem believd/ indien maar de straffe niet verder en gaat / als de sonde kan verdiend hebben.

V. Nu word'er gevraagd/ welk van dese twe het fundament zy van de godlijke magt over de creaturen; namelijk d'uitstekenheid of waardigheid van Godes natuur, welke oneindelijk van alle geschapene dingen verschild; of alleen de scheppinge, waar door hy haar het zijn 't welk sy hebben, heeft medegedeeld? Wy stellen het laatste vast; want dewijl d'uitstekenheid of waardigheid een ens relativum is / of zodanig iets 't welk sijn opsigt op iet anders heeft / zo ondersteld'et noodsakelijk sijn Correlatum, of dat gene waar op het sijn opsigt heeft / namelijk de creaturen / welken God in uitstekenheid en waardigheid te boven gaat: dierhalven is'et noodsakelijk / dat God eerst aan de creaturen het zijn gegeven heeft / eer hy haar in waardigheid kan te boven gaan: waar uit dan komt te volgen/ dat de scheppinge/ sonder welke Gode geen uitstekenheid boven de schepselen zoude toekomen/ het opperste fundament is van de magt/ welke hy over haar heeft. En wy sien ook dat d'H. Schrivten het selve med ons erkennen. Door het woord des Heren zijn de Hemelen gemaakt en door den Geest sijns monds al haar heir, enz. laat de ganze aarde voor den Here vresen, Psal. XXXIII, 6, 7, 8. Hy is't die daar sit boven den kloot der aarde, en der selver inwoonders zijn als sprinkhanen: hy is't die de Hemelen uitspand als enen dunnen doek, ende breid se uit als een tente om te bewonen: Die de Vorsten te niete maakt, de Rigters der aarde maakt hy als ydelheid, Esai. XL, 22. enz. De God die de wereld gemaakt heeft, en alles dat daar in is, enz / heeft enen dag gesteld op welken hy den aard-bodem regtvaardiglijk zal oordelen Act. XVII, 24, enz. Gy Here zijt waardig te ontfangen de heerlijkheid, en de Ere, ende de Kragt, want gy hebt alle dingen geschapen, en door uwen wille zijn sy, en zijn se geschapen, Apoc. IV, 11. Zo komt ook van gelijken / by dat regt / 't welke Gode uit de scheppinge toekomt / ook het regt / 't welk op het verbond med de menzen/ en ook op haar sonden / gefundeerd is.

VI. Dierhalven zo dwalen alle die genen zeer grovlijk / die Gode zodanig een magt toeschrijven/ dat hy selvs onnosele schepsels tot de ewige helze pijn kan overgeven; want zo doende zou het quaad/ 't welk sy zouden komen te lijden / al het goed / 't welk sy oit van hem ontfangen hebben / oneindig te boven gaan; ja men zoude moeten seggen / dat de scheppinge die tot zodanig een einde diende/ voor haar geen welvaren / maar een qualijkvaren zou zijn; en dat se ook niet uit lievde/maar uit haat zou voordgekomen wesen: en by gevolg / dat die ellendige schepsels niet en zouden gehouden zijn / Gode om dies wille liev te hebben en te dienen; maar veel eer / dat se van hem een gruwel zouden mogen hebben: 't welk altesamen schriklijke din-

gen zijn om te bedenken / en die ook godslasterlijk zijn. Maar aan d'andere zijde / zo en vergrijpen haar ook die genen niet minder / die daar leren / dat God selvs de minste sonden / sonder quetsinge van sijn regtvaardigheid / niet en kan nalaten te straffen. Want al wat God buiten hem werkt / dat doet hy vrywillig na sijn eigen welbehagen / 't zy dat hy die genen / die sijn wetten gehoorsamen / beloond ; 'zy dat hy d'ongehoorsamen straft: en indien men 'tgene terstond geseid is komt te stellen / zo ontrekt men Gode de barmhertigheid in het genadig vergeven van de sonden / waar van d'H. Schrivtuur zo dikwijls en zo heerlijk spreekt ; ja daar door word hem / in zodanig een aard van saken / uit kragte van de Magt / selvs minder toegestaan als de Menzen hebben ; dien het tot lov gerekend word / dat se anderen voor niet vergeven / 't gene sy tegen haar misdaan hebben. Dog ik verwonder my wel voornamelijk daar over / dat enigen zo verre van de waarheid afwijken / dat se beide die extremiteiten te gelijk voorstaan ; dat is / dat se de Magt Godes om de creaturen te mogen quaad doen / oneindig uitstrekken ; en ook om de selve te konnen weldoen / of hare misdaden te vergeven / binnen zulke enge palen besluiten.

VII. Daar zijn van dese magt Godes drie bysondere eigenschappen: d'Eerste is / dat se t'enemaal onafhangende is; want s'is hem van niemand geworden / maar hy heeft se uit sig selven als een almagtige schepper van het geheel-al: waar in se van de magt / dien hy selv aan d'Here Jesus heeft medegedeeld / verschild. Matth. XXVIII, 18. Eph. I, 20, 21, 22. Philip. II, 9, 10, 11. d'Andere is / dat de magt Godes algemeen is / dat is / dat se sig tot alle dingen sonder enige uitsonderinge uitstrekt / want daar en is niets in dit geheel-al / 't welk Godes magt niet onderworpen en is: de magt der goede Engelen / die Overheden en Magten worden genoemd / is wel groot / Rom. VIII, 38. als ook des Satans / die een God en Overste deser ewe genoemd word / Joh. XIV, 30. en XVI, 11. 2 Cor. IV, 4. Eph. II, 2. en VI, 12. Maar se blijvd evenwel / behalven dat sy se ook van God ontfangen hebben / altijd aan zodanige bepalinge / als haar van Godes voorsienigheid gesteld word / gebonden. De Derde is / dat de magt Godes tot in der ewigheid / sonder oit op te houden / zal duren: dog de magt Christi zal alleen duren tot de voleindinge van dese ewe / en alsdan zal hy se sijn Vader / van wien hy de selve ontfangen heeft / wedergeven / 1 Cor. XV. 24, enz.

VIII. De Nuttigheden der lere aangaande de Magt Godes zijn vele. Voor eerst, dat wy ons altijd voor God / die over ons een onbepaalde magt heeft / en alles med ons doen kan wat hem believd / moeten vernederen. Ten tweden, dat wy noit / wanneer hy ons besoekt of kastijd / tegen hem en mogen murmureren / wetende dat hy nimmermeer sijn magt en misbruikt ; Zo dede Heli / 1 Sam. III, 18. David / 2 Sam. XVI, 25, 26. Job, Cap. I, 21. Ten derden, dat wy de magt / die wy over anderen / die minder zijn / ontfangen hebben / na alle billijkheid gebruiken ; denkende dat wy allen een en den selven Heer in den hemel hebben / by wien geen aanneminge der personen en is / Col. IV, 1. Ten vierden, dat wy / indien 't oit mogt komen te gebeuren / dat de geboden der menzen / onder welkers gebied wy staan / tegen de geboden Godes aanlopen / altijd indagtig blijven / dat men liever Gode / die daar is d'alleropperste Heer van ons allen / moet gehoorsamen / dan de Menzen / Act. VI, 29.

Cap. XVII.

Van de Volmaaktheid, Saligheid, en Ere Godes.

I. Dat Gode selvs de grootste volmaaktheid moet toegeschreven worden. II. Waar in Godes Saligheid bestaat en hoe groot de selve zy. III. Wat'er door Godes Ere in d'H. Schrivtuur word verstaan. IV. Dat'et noodsakelijk zy die boven gestelde dingen van God te geloven.

I. Tot nog toe hebben we van de Kragt ende de Magt Godes gesproken ; nu volgd dat wy van sijn Volmaaktheid, Saligheid, en Ere handelen. De Volmaaktheid schijnd sommigen veel eer te wesen een commune adjunctum, of gemeen byvoegsel van d'andere eigenschappen Godes / als een bysondere eigenschap van die andere onderscheiden. Want God is volmaaktlijk wijs / volmaaktlijk regtvaardig / volmaaktlijk magtig / en zo voords wat d'andere aangaat: maar dat en verhinderd evenwelniet / dat men de selve / onder de andere eigenschappē Godes / mede in 't bysonder aanmerkt. Dat men Gode een volmaaktheid / ja selvs een allerhoogste / en die alle volmaaktheid der creaturen verre te boven gaat / moet toeschrijven / zulks word klaarblijklijk bewesen / uit al het gene wy tot nog toe van sijn natuur hebben gehandeld. Want in een ewige / onmeetlijke / allerwijste / allervrijste / allermagtigste Geest / en die daar is een aller-

alleropperste Heer van alles / en ontbreekt niets van die dingen / welken vereizt worden om een allervolmaaktst wesen te stellen: 't welk hy selv te kennen geevd / wanneer hy sig selven den naam van (El Schaddai) Almagtig toeschrijvd / Gen. XVII, 1. Exod. VI, 3. Want dat betekend zo veel als (gr. autarkees) algenoegsaam: Van gelijken wanneer hy seid / Ik en zal uit u huis genen varre nemen, nog bokken uit uwe kojen, want al't gedierte des wouds is mijne, de beesten op duisend bergen, Ik kenne al't gevogelte der bergen, en het wild des velds is by my; zo my hongerde, ik en zoude't u niet seggen; want mijne is de wereld en hare volheid. Psal. L, 9, 10, 11. 12. Waar mede overeenkomt 't gene Paulus seid / Dat God niets en behoevd, alzo hy selve allen het leven, en den adem, en alle dingen geevd, Act. XVII, 25. Zulks getuigen ook sijn werken / die volmaakt zijn / Deut. XXXII, 4. Alle volmaakte gave daald af van den Vader der ligten, Jac. I, 17. Niemand kan nu aan een ander enige volmaaktheid geven / dien hy selv niet en heeft. En hoe veel Godes volmaaktheid de volmaaktheid van alle schepselen te boven gaat / zulks kan men ook uit dese drie merkteken afmetē. 1. Want hy heeft sijn volmaaktheid van niemand ontfangen / maar hy heeft se van sig selven; en wat volmaaktheid dat'er ook in de creaturen gevonden word / die heeft altesamen van God / die een onuitputlijke fontein is / haar af komst. 2. Ook is in hem alleen al het gene vereizt word om iemand volmaakt te maken; daar in tegendeel de creaturen / al is 'et dat se in sekere soort van goed overvloeijen / evenwel in't gemeen in andere dingen plegen te kort te schieten; gelijk men in de menzen kan sien / ten opsigte van enige dieren / van welke sy in't sien / in't horen / in sterkte / en raddigheid / enz / somtijds overtreft worden. 3. Ja hy en heeft niet alleen in sig selven alle volmaaktheid / maar hy heeft se ook in den allerhoogsten graad; zo dat hy daar in / al zo weinig kan toenemen / als afnemen: En alle volmaaktheid die in de Creaturen gevonden word / die is maar alleen een beginsel / en ook veranderlijk / dog in enigen is se groter / en in anderen kleinder; na dat se Gode gelijker of ongelijker zijn.

II. Uit dese volmaaktheid Godes ontstaat sijn Geluksaligheid, dewelke zodanig een alleruitstekenste stand is / die niet alleen en is bevrijd van alle onheilen; maar daarenboven ook / uit een t'samenhopinge van al het gene goed of wenslijk is / bestaat. God word uitdruklijk van Paulo Salig genoemd / 1 Timoth. I, 11. en VI, 15. Waar in ook alle die genen / die onder de Heidenen enige kennisse van God gehad hebben / komen overeen te stemmen: en 't welk med een d'oorsaak geweest is / waarom Epicurus de voorsienigheid Godes ontkend heeft: Vresende namelijk / dat hy door te groten sorgvuldigheid over alle dingen / sijn eigen geluksaligheid zoude hinderen. Dog Godes geluksaligheid is zo veel te bestendiger / om dat hy versekerd is / dat hy de selve noit en zal verliesen / nog daar uitgestoten kan worden; zijnde van nature onveranderlijk en onverdervlijk.

III. Nu is overig d'Ere Godes / waar door wy die uitstekenheid verstaan / door welke hy alle Creaturen te boven gaat / wanneer hy sijn glanz buiten sig vertoond. Hier van word dikwijls in d'H. Schriftuur gewag gemaakt; en David heeft ook / tot verbreidinge van de selve / verscheide Psalmen t'samengesteld. Ja de Reijen der Engelen hebben de selve / als Christus geboren was / alomme verkondigd / seggende / Ere zy God in de hoogste Hemelen, Luc. II. Alzo singen ook de Seraphim gedurig voor sijnen throon in de Hemelen / Heilig, Heilig, Heilig is de Here der Heirscharen: de ganze aarde is sijner heerlijkheid vol, Esai. VI,

IV. Hoe veel'er nu aangelegen is / dat men geloovd dat God volmaaktlijk alles goeds besit / en ook ten hoogsten salig / en med Eer en Heerlijkheid / als med een kleed omvangen is / zulks kan een yder zeer ligt bemerken. Want het strekt niet alleen daar toe / dat wy med een volkomen vertrouwen des gemoeds / den overvloed van alle hemelze goederen / de Saligheid / de Eer en Heerlijkheid / dien hy sijne dienaars beloovd heeft / van hem konnen verwagten. Want wie zou med reden dorven hopen dat hy van een arme en behoevtige / Rijk; van een ongelukkige en ellendige / Salig; of van een veragte / Heerlijk gemaakt zoude worden? Maar ook / dat wy hem altijd in groter eerbiedigheid moeten houden; en de voordplantinge van sijne eer / tot ons uitterste oogmerk stellen van al ons doen en laten, volgens de vermaninge des Apostels. Het zy dat gy lieden eet, het zy dat gy drinkt, het zy dat gy iet anders doet, doet'et al ter eren Godes. 1 Cor. X, 31.

Cap. XVIII.

Van de Eenheid Godes.

I. Dat God maar een in getal is. II. Dat d'H. Schrivtuur zulks med uitgedrukte woorden getuigd. III. En dat verscheide klaarblijklijke redenen dat te kennen geven. IV. In wat sin d'H. Schrivtuur seid dat'er veel Goden zijn. V. 't Gevoelen der Heidenen van de veelheid der Goden word wederleid. VI. En dat'et noodsakelijk is dat men maar enen oppersten God erkenne.

I. In't verklaren van de eigenschappen Godes/ hebben wy de laatste plaats overgelaten voor de Eenheid; op dat blijke/ dat hy/ op welken alle die voorverhandelde dingen passen/ maar Een is/ en geen meer. Dog dewijl'er een unitas generica is/ dat is/ zodanig een Eenheid/ die in't gemeen plaats heeft in seker Genus of geslagt/ als by voorbeeld tuszen menzen/ paarden/ koeijen/ enz. welken alt'samen daar in overeenkomen/ dat se dieren zijn: van gelijken een unitas specifica, dat is/ een Eenheid/ die onder sekere bysondere soort bestaat/ gelijk daar is tuszen Pieter/ Paulus/ Jacobus/ die altesamen daar in een zijn/ dat se namelijk Menzen zijn: en ook eindelijk een unitas numerica, dat is/ zodanig een Eenheid/ welke in een enkel getal bestaat/ en ook in yder bysonder ondeelbaar ding/ op sijn selven aangemerkt/ gevonden word: als by exempel/ dese Menz/ dese Hand/ dese Papegay/ enz. Zo seggen wy dan/ dat God op dese laatste wijse/ welke ook alleen eigenlijk zo genoemd word/ Een is; waar door wy te kennen geven/ dat hy van zodanig een natuur is/ welke niet alleen een in sijn selven is/maar ook niet en kan vermenigvuldigd/ of in meer diergelijken gedeeld worden.

II. d'Eenheid Godes word voor eerst, med uitgedrukte plaatsen der H. Schrivtuur bewesen; welken doorgaans; zo in't O. als in't N. Testament/ zeer veel voorkomen. Hoord Israël de Here onse God is een Enig Heer, Deut. VI, 4. Welke plaats ook gevonden word/ Marc. XII, 24. Van gelijken/ Siet nu dat ik, ik die ben, en geen God med my, Deut. XXXII, 39. Een God en vader van allen, die daar is boven allen, en door allen, en in u allen Eph. IV, 6. 't Selve lesen wy ook/ 2 Sam. VII, 22. 1 Reg. VIII, 60. Esai. XXXVII, 16, XLVI, 10, 11, 12. en XLII, 6. en XLV, 5, 6, 21, 22. en XLVI, 9. Hos. XIII. 4. 1 Timoth. II, 5. 1 Cor. VIII, 4, 5, 6,

III. Ten tweden, zo word dit selve ook door verscheide klaarblijklijke redenen onwederspreeklijk getoond. Want indien men steld dat'er meer Goden zijn dan een; en dat elk van haar med een vrije magt voorsien is/ gelijk zulks vereizt word in de zodanigen/ die d'alleroppersten van dit geheel-al zijn/ zo zou daar uit volgen/ dat se strijdende dingen zouden konnen willen; en dat d'een den anderen/ in't geen hy mogt voorgenomen hebben te doen/ zoude konnen beletten. Waar uit dan zou komen t'ontstaan/ dat se niet allen almagtig zouden wesen; en dat ook daar beneffens d'onderlinge orde der dingen/ die'er in de wereld is/ verstoord zou worden. Men zal ook daarenboven/ indien men meer als enen God steld/ nog eindelijk tot een oneindig getal der Goden noodsakelijk moeten vervallen. Want daar en kan ganz geen dringende reden gegeven worden/ waarom dat men liever moet geloven/ dat'er twe/ of drie Goden zijn/ dan tien; of liever tien/ als honderd; of liever honderd/ als duisend. Want indien een niet genoeg en is om alles te verrigten/ misschien zullen tien niet genoeg zijn; nog honderd; nog duisend; nog tien duisend. Zo sien wy ook/ dat het stellen van een oneindig getal der Goden/ ongerijmd is; gelijk de verstandigen onder de Heidenen altijd hebben bekend gestaan; dewijl't uit sijn eigen aard/ niet anders dan verwerringe/ in de regeringe van de wereld/ kan voordbrengen; welke evenwel/ door de wonderbaarlijke orde die men in de selven bespeurd/ genoegsaam wederleid word. Dog voor al/ zo vervallen die genen tot die ongerijmdheid/ die Goden van't Manlijke en vroulijke geslagt stellen/ en ook menen/ dat se voordtelen en voordgeteeld worden. Want dewijl se al t'samen onsterflijk zijn/ zo zal't noodsakelijk wesen/ dat haar getal oneindig zal vermeerderd worden. Men moet ook/ gelijk eertijds de Manicheen deden/ geen twe activa rerum principia, of werkende beginselen van alle dingen/ stellen/ waar van 't ene goed/ en het andere quaad is. Want het is onmooglijk/ dat'er uit twe tegen elk anderen staande beginselen/ zodanig een uitstekende orde/ van welke wy terstond spraken/ kan voordkomen: maar daar moet integendeel/ noodsakelijk niet anders dan een enkele verwerringe/ waar door d'een des anderen werk zoude tegen zijn/ en vernietigen/ op volgen. Doet hier by/ dat een quaden God te stellen/ strijdig is tegen het gemeen gevoelen van alle Menzen/ die door de naam van God/ seker wesen verstaan/

't welk

't welk het allerbeste en alleruitstekenste is. Waarom'er in't gemeen geseid word/dat d'ene Mens den anderen een God is / wanneer hy hem weldoet.

IV. Hier en strijd niet tegen/dat d'H. Schrivtuur van veel Goden gewag maakt; en ook somtijds de goede en quade Engelen ofte Duivelen; als ook de Koningen en Princen / den titul van God toeschrijvd; gelijk wy in het voorgaande/ van de namen Godes handelende / hebben getoond. Want alhier word van den alleropperſten God gesproken / die by uitstekenheid de God der Goden genoemd word / Deut. x, 17. Psal. cxxxvi, 2. en die ook niet anders als een kan wesen. Waar van een uitstekende plaats by den A. Paulus te vinden is / Wy weten dat'er geen ander God en is dan een, want hoewel daar ook zijn die Goden genaamd worden, het zy in den Hemel, het zy op der aarden, (gelijk'er vele Goden en vele Heren zijn) nogtans hebben wy maar enen God den Vader, uit welken alle dingen zijn, en wy tot hem, en maar enen Here Jesum Christum, door welken alle dingen zijn en wy door hem, 1 Cor. viii, 4. 5, 6. Alwaar hy door die vele Goden, niet alleen verstaan heeft de Afgoden/ welke oneigenlijk Goden genoemd worden; maar ook de zodanigen / welken van gelijken / volgens de wil van den allerhoogsten God/ waarlijk de naam van God toekomt; als daar zijn de Engelen en Overheden. Want alhoewel d'eerste woorden / want hoewel daar zijn die Goden genaamd worden, niet ongevoeglijk van de Afgoden zouden konnen verstaan worden; Zo kan evenwel die verdubbelinge welken'er by gedaan word/ gelijk'er vele Goden zijn, zodanig een sin geensins lijden. Maar d'H. Schrivtuur seid daarom dat'er maar ene God is/ om dat'er maar een alleropperste is / die eigenlijk en uit sig selven dese benaminge toekomt; en dat alle d'anderen / hare magt die sy hebben / van hem hebben ontfangen / en hem onderworpen zijn.

V. Dierhalven zo hebben de Heidenen zeer grovlijk gedoold / die daar bleven hangen aan de veelheid der Goden; en gesteld hebben / dat het gebied van dit Geheel-al / onder drie alleropperste Goden was verdeeld / namelijk onder Jupiter, die/ na haar seggen / over den Hemel en de aarde; onder Neptunus, die over de Zee; ende onder Pluto, die over den helsen afgrond heerste; waar onder ook een groot getal van minder Goden zoude wesen. Hier quam nog by/ 't welk ook de vuiligheid van dit gevoelen niet weinig en vermeerderde / dat die genen / welken sy voor alleropperste en onafhangende Goden hielden / de naam van God t'enemaal onwaardig waren / als zijnde afgestorvene menzen/ en die ook Godloos geleevd hadden; gelijk Lactantius, Augustinus, en andere oude Christenen / uit de Boeken van de Heidenen selvs / en wel insonderheid uit d'Historie der Goden van Euhemerus Messenius, aanwijsen. Daarenboven zo is'et kenlijk/ dat de Duivelen / om d'Afgoderie nog meer en meer te voeden / in de Beelden van die verzierde Goden / haar plaats genomen hebben; en dat se alzo in de selven aangebeden zijn; gelijk wy uit Paulus leren/ wanneer hy seid/ Het gene de Heidenen offeren, offeren sy den Duivelen en niet Gode, 1 Cor. x, 20. Die genen hebben eniger maten med meerder schijn gedwaald/ die't gesternte voor Goden geeerd hebben: voornamelijk de Son / boven welken/ voor de aarde en allerhande slag van gedierten / niets heilsamer en is. Maar dewijl'er in geen van desen enige blijken van reden worden gevonden / en de selven niet anders dan vurige lighamen en schijnen te zijn / zo en moeten se voor geen Goden gehouden worden: Wat ook de Joden aangaat / die daar menen dat de Sterren med reden begaafde dieren zijn / houden evenwel/ sonder dat s'et weten / het fundament waar op dat d'afgoderie gebouwd word / dewelke/ behoudens dese hare opinie / beswaarlijk kan geweerd worden.

VI. Hoe nuttig het zy / dat men alleen enen allerhoogsten God erkenne / leerd de schadelijkheid van het contrarie gevoelen / 't welk belet / dat de waaragtige God van ons niet gediend en word gelijk als het behoord. Want hy wil/dat men hem liev hebben zal van ganzer herte, van ganzer ziele, en uit alle onse kragten, Deut. vi, 5. Matth. xxii, 37. Indien dat men nu die lievde verscheide Goden toedraagd / zo zal den yver tegen elk in't bysonder minder zijn; nog men kan ook aan een alleen / gelijk vereist word / het gehele hert geven. Doet hier by/ dewijl alle die genen/ die de veelheid der Goden voorstaan/ onseker zijn van het sekere getal der selven / dat dan ook haar gemoed altijd bekommerd moet zijn / of se misschien niet iemand/ die mede gediend moste worden / door onkunde en hebben voorbygegaan. Welke swarigheid die van Athenen wel hebben gesogt voor te komen / med'et opregten van een Altaar ter eren van den onbekenden God, Act. xvii. 23.

23. of / gelijk Pausanias in atticis verhaald / van onbekende Goden: Maar te vergeevs; dewijl 'et onmooglijk is / dat men iemand / med een behoorlijk vertrouwen op sijn goedheid en magt / kan dienen / daar men geen kennisse van en heeft of hy ook wel ergens in wesen is.

Cap. XIX.

Van de Godheid des Vaders, des Soons, ende des H. Geests.

I. Dat den Vader de Godheid in d'H. Schrivtuur word toegeeigend. II. *Dat ook den Soon en den H. Geest de Godheid word toegeschreven.* III. *Dat d H. Schrivtuur in't bysonder den Soon,* 1. *De namen Godes,* IV. 2. *D'Eigenschappen,* V. 3, *De werken,* VI. 4. *Eindelijk, den Dienst en Ere Godes, toeschrijvd.* VII. *En ook dat se d'H. Geest, Godes Eigenschappen,* VIII. *En werken toeschrijvd.* IX. *Dat evenwel d'allerhoogste top der Godheid in de Vader is.* X. *Dat de Soon, ten opsigte van de Godheid, onder den Vader gesteld is.* XI. *Als ook d'H. Geest onder den Vader en den Soon.* XII. *Dat evenwel tuszen haar zulk een vasten band is, dat dese drie worden geseid een te zijn.*

I. Dewijl wy dan tot nog toe hebben getoond / wat God is / of welke d'eigenschappen zijn van de Godlijke natuur; zo volgd nu dat wy eens ondersoeken / wie hy is / dien alle die eigenschappen moeten toegeschreven worden: Hy word ons in d'H. Schrivtuur med verscheide titulen beschreven / en van die genen / die geen Goden en zijn / onderscheiden. Want dan word hy eens geseid te zijn / de God die den Hemel en de Aarden geschapen heeft, of die een Heer is van hemel ende van aarde, als Gen. I, I. en XIV, 22. Psal. CXLVI, 6. Esai. XLII, 5, en XLV, 18. Jon. I, 9. Matth. XI, 15. Act. IV, 24, en XIV, 14. Apoc. XIV, 7. Nu eens de God Abrahams, Isaacs, en Jacobs, als Exod. III, 6, 15. en IV, 5. I Reg. XVIII, 36. I Chron. XXIX, 18. Van gelijken de God die d'Israëliten uit het land van Egypten geleid heeft, Exod. XX, 2. Hos. XII, 9. en XIII, 4. Amos II, 10. Mich. VI, 4. Dan ook eens onder het N. T. de God en Vader onses Heren Jesu Christi, als 2 Cor. I, 3. Eph. I, 3, 17. I Pet. I, 3. Dese is'et die van J. Christo genoemd word / d'Enige waaragtige God, Joh. XVII, 3. en dien Johannes noemd den waaragtigen God, wiens Soon hy ook seid dat J. Christus is / I Joh. V, 20. alwaar de woorden waaragtige God, zo veel betekenen / als allerhoogste en onafhangende God: Want die genen konnen ook in een sekeren sin waaragtige Goden genoemd worden / dewelken van God selvs med den titul van Goden vereerd zijn. d'Engel Gabriel noemd hem den Allerhoogsten, wanneer hy seid / dat Jesus uit de Maget Maria zoude geboren, en een Sone des Allerhoogsten genaamd worden. Luc. I, 32.

II. Maar men moet ook daarenboven stellen / dat God de Vader / aan Jesu Christo sijnen enig geboren Soon / de Godheid medegedeeld heeft / en dat hem ook d'eigenschappen van de Godlijke natuur / als mede den H. Geest / toegeschreven worden. En ook dese drie / namelijk de Vader / de Soon / ende de H. Geest / worden verscheide malen / daar van God gehandeld word / t'samengevoegd en gelijklijk genoemd; Gaat dan henen, seid de Here tegen sijn Apostolen / onderwijsd alle de volkeren, de selven dopende in den name des Vaders, en des Soons, en des H. Geests, Matt. XXVIII, 19. En Paulus / de Genade des Heren Jesu Christi, en de lievde Gods, en de gemeinschap des H. Geest, zy med u allen, 2 Cor. XIII, 13. van gelijken / Daar is verscheidenheid der gaven, dog het is de selve Geest: Ende daar is verscheidenheid der bedieningen, en het is de selve Here: Ende daar is verscheidenheid der werkingen, dog het is de selve God. I Cor. XII, 4, 5, 6. Waar uit komt te blijken / dat de Soon en de H. Geest / mede deelgenoten zijn van de selve Godlijke natuur / med den Vader.

III. Dat nu ook die dingen / welken Gode eigen zijn / den Soon worden toegeschreven / zulks word uit de volgende plaatsen bewesen: Door eerst de Namen: Zo word het Woord, 't welk het selve is med den Sone Godes / uitdruklijk God genoemd / Joh. I, I. Christus is God boven al te prijsen in der ewigheid, Rom. IX, 5. Thomas spreekt hem aldus aan / Mijn Heer en mijn God, Joh. XX, 28. 't Selve betekend ook de benaminge van enen Heer door welken alle dingen zijn, I Cor. VIII, 6. Van gelijken van Here der Heerlijkheid, I Cor. II, 8. Van Koning der Koningen en Here der Heren, Apoc. XVII, 14, XIX, 16. en van Sone Godes, niet van aangenomen / gelijk alle de gelovigen zijn / maar van Enig-geboren Sone, Joh. I, 18, III, 16. Eigen Sone. Rom. VIII, 32. gelijk hy / selvs terstond van sijn geboorte af / genoemd is geweest. Luc. I, 34.

IV. Ten tweden, d'Eigenschappen Godes; De Sone heeft heerlijkheid gehad by den Vader eer de wereld was, welke hem de Vader gegeven heeft,

heeft, om dat hy hem liev heeft gehad voor de grondlegginge der wereld, Joh. XVII, 5, 24. Hy is voor alle dingen, en alle dingen bestaan te samen door hem. Col. I, 17. Hy is de Eerste en de Laatste, levende in alle ewigheid Apoc. I, 17, 18. Hy word genoemd het afschijnsel van Gods Heerlijkheid, en het afdruksel van sijn selvstandigheid, Heb. I, 3. En zo iemand hem siet, dat is kend, die siet ook den Vader, Joh. XIV, 9. Hy is in het midden van de gelovigen die in sijnen name vergaderd zijn, Matth. XVIII, 20. Hy is med sijne Discipulen tot de voleindinge der wereld, Matth. XXVIII, 20. Hy weet alle dingen, Joh. XX, 17. En het en was niet nodig dat iemand hem getuigde van den Menze, om dat hy selv wist wat in den Menze was, Joh. II, 25. Hy wist van den beginne wie in hem niet en zouden geloven, en wie hem zoude overleveren, Joh. VI, 64. Hy ondersoekt nieren en herten, Apoc. II, 23. Hy kan hem selven alle dingen onderwerpen Philipp. III, 21.

V. Ten derden, de Werken Godes; Alle dingen zijn door hem gemaakt, en sonder hem en is geen ding gemaakt dat gemaakt is; en de wereld is door hem gemaakt, Joh. I. 3, 10. Door hem zijn alle dingen geschapen, die in de hemelen en die op de aarde zijn, het zy sienlijke het zy onsienlijke dingen, Col. I, 16. En Al't gene de Vader doet, doet ook de Sone, Joh. V, 14. Hy draagd alles door het woord sijner kragt, Heb. I, 3. Hy heeft ook zo dikwijls als hy wilde, ontelbare miraculen gedaan, door zodanig een kragt die altijd in hem was; dien hy ook aan sijn discipulen medegedeeld heeft, op dat se insgelijks in sijnen naam miraculen doen zouden; ja ook groter als hy selv, nog op aarde wandelende, gedaan hadde, Matth. X, I. Marc. XVI, 17, 18. Joh. XIV, 12. Hy hadde magt om de sonden op der aarden te vergeven, Marc. II, 5. en hy heeft d'Apostolen geboden, te prediken in sijnen naam bekeringe en vergevinge der sonden onder alle volken, Luc. XXIV, 47. Act. XIII, 38. Hy geevd den H Geest aan die genen die in hem geloven, Joh. VII, 38, 39. Act. II, doorgaans. Hy zal de gelovigen opwekken ten uittersten dage, en zal haar het ewige leven geven, Ioh. VI, 39, 40. Hy zal de levenden en doden oordelen; en een ygelijk geven na sijn werken, Ioh. V, 28, 29. 2 Cor, V, 10. Apoc. XXII, 12.

VI. Eindelijk en ten vierden, zo moet Christus ook van een ygelijk Godsdienstiglijk geeerd ende gediend worden; De Vader heeft al het oordeel den Sone overgegeven, op dat se alle den Sone eren gelijk se den Vader eren, Ioh. V, 22, 23. Ende alle creaturen seggen, hem die op den throon sit en het lam (dat is, Gode den Vader ende sijnen Sone) zy de dankseggingc, ende de Ere, ende de heerlijkheid, ende de Kragt, in alle ewigheid, Apoc. V, 13.

VII. d'H. Geest word nergens uitdrukklijk God genoemd: maar alleen door gevolg uit Act. V. door vergelijkinge van vers 3. med vers 4. Sijn ordinare naam is de Geest Godes. Dog hem worden dikwijls d'eigenschappen en werken Godes toegeschreven. Voor eerst d'Eigenschappen; want hy was wanneer de wereld begon geschapen te worden, en hy beweegde sig over de wateren, Gen. I, 2. Hy is overaltegenwoordig, want David seid, waar zoude ik henen gaan voor uwen Geest? Ende waar zoude ik henen vlieden voor uw' aangesigte? Psal. CXXXIX, 7. en Paulus, en weet gy lieden niet, dat gy tempelen Gods zijt, en dat de Geest Gods in u lieden woond? I Cor. III, 16. en VI, 19. Hy is Alwetende, De Geest ondersoekt alle dingen ook de diepten Godes. Niemand en weet het gene Godes is, dan de Geest Godes, I Cor. II, 10, II. Hy is Almagtig: want hy is de kragt des Allerhoogsten, Luc. I, 35. de vinger Godes, Luc. XI, 20.

VIII. Ten tweden ook de Werken. Als daar is de scheppinge van alle dingen, Door het woord des Heren zijn de Hemelen gemaakt, en door den Geest sijns monds al haar Heir, Psal. XXXIII, 6. Van gelijken d'onderhoudinge: Send gy uwen Geest uit zo worden se geschapen (of liever herschapen) en gy vernieuwd het gelaat des aardrijks, Psal. CIV, 30. als ook de wedergeboorte van den Menz, Ioh. III, 6. Het leiden in alle waarheid, Ioh. XIV, 26. en XV, 26. en XVI, 13. De gedurige zorge voor de kerke en den dienst des woords, welken in de selve is ingesteld, Act. XIII, 2, en XV, 28. en XX, 28. en I Cor. XII, 3. Alzo blijkt ook eindelijk daar uit hoe groot sijne waardigheid en uitstekenheid zy, om dat de lasteringe tegen den H. Geest onvergeevlijk is, Matth. XII, 31, 32. en dat hy in den Doop by den Vader en den Soon gevoegd word, Matth. XXVIII, 19. dat ook Paulus de gelovigen, de mededeilinge des H. Geest toewenst, t'samengevoegd med de lievde Gods ende de genade Iesu Christi 2 Cor. XIII, 13.

IX. Maar al is't dat de Soon, ende de H. Geest,

Geest, alle creaturen verre te boven gaan, zo zijn se evenwel gesubordineerd onder den Vader, van wien sy haar zijn en Godlijkheid ontfangen hebben; want in den Vader alleen, heeft die allerhoogste top of waardigheid van Godheid plaats, dat hy uit sig selven God is, of dat hy sijn Godlijke natuur van niemand ontfangen en heeft; maar dat hy daarentegen de fontein is van alle Godlijkheid; en dat alle die genen, die aan de selven enige gemeenschap hebben, erkennen moeten, dat se zulks van hem alleen hebben ontfangen. En om dit voorregt van den Vader boven den Soon, en den H. Geest, is't et, dat altijd in d'H. Schriftuur, door den naam van God simpel en absolut gesteld zijnde, de Vader alleen word verstaan; gelijk voornamelijk blijkt uit alle die plaatsen, alwaar tussen God en Jesum Christum, of ook tussen den H. Geest, een tegenstellinge gemaakt word: als by voorbeeld; wanneer God geseid word Jesum Christum gesonden, uit den doden opgewekt, en aan sijn regterhand verhoogd te hebben; als ook sijn Geest uit te storten, en diergelijken: van gelijken daar uit, dat de Vader niet alleen genoemd word de waaragtige God, maar ook d'Enige waaragtige God, Joh. XVII, 3. 't welk zeer oneigenlijk zoude zijn, indien d'uitstekenheid van den Vader ten aansien van de Godheid, niet zeer groot en waar.

X. Dog men kan ook zulks nog nader, ten opsigte van den Soon en den H. Geest, door zeer veel klaarblijklijke getuigenissen aanwijsen. En dat wel voor eerst ten opsigte van den Soon, gelijk selvs alleen de benaminge van Soon dat te kennen geevd. Want alle Soon ontfangd sijn zijn van sijn Vader, en daar in is hy beneden hem; waarom ook Christus sig niet en ontsiet te seggen, De Vader is meerder dan ik, Joh. XIV, 28. Want het is veel uitstekender van sig selven God te zijn, of liever van niemand, als van een ander sijn Godheid te hebben: en daar op siet het geen hy selv seid, De Vader heeft den Soon gegeven het leven te hebben in hem selven, Ioh. V, 26. En, Ik leve door den Vader, Ioh. VI, 57. En, De Soon en kan niets van hem selven doen, 't en zy hy den Vader dat siet doen, Ioh. V, 19. En dat hy sijn wonderlijke en Godlijke werken altijd tot sijn Vader refereerd, als tot den genen, door wiens kragt hy de selven dede, De Vader die in my blijvd, de selve doet de werken; Ioh. XIV, 10. siet ook, Ioh. V, 36. en X, 25, 37, 38. Van gelijken dat hy seid, dat hy van sijn selven niet gekomen en is, maar dat hy van sijn Vader is gesonden, Ioh. VII, 28, 29. en VIII, 42. Dat de Lere welken hy verkondigde, niet de sijne en was, maar des Vaders die hem gesonden had. Ioh. VII, 16, 17. en XII, 49, 50. en XIV, 10, 24. Dat hy niet gekomen en was om sijnen, maar des Vaders wille te doen. Ioh. V, 30. en VI, 38. Dat hy geboden van God had ontfangen, en dat hy de selven gehouden, en Gode gehoorsaamd hadde, en sijn dienaar was geweest, Ioh. X, 18. en XII, 49. en XIV, 31. en XV, 10. Phil. II, 8. Heb. V, 8. Matth. XII, 18. Dat hy sijn eigen eer niet en sogt, maar des genen die hem gesonden had, Ioh. VII, 18. Dat 'et hem niet toe en stond te geven, dat iemand aan sijn regter of aan sijn slinker hand in sijn rijk sit, maar dat 'et zal gegeven worden, aan de genen die het bereid is van sijn Vader, Matth. XX, 23. Dat de Soon den dag des laatsten oordeels niet en weet, maar de Vader alleen, Marc. XIII, 32. Dat hy dikwijls den Vader gebeden heeft, en ook somtijds in de gebeden heeft vernagt, Luc. VI, 12. wel bysonderlijk wanneer hy miraculen wilde doen, Ioh. XI, 41. Wanneer hy ter dood zoude gaan, Ioh. XVII, doorgaans. Heb. V, 7. Matth. XXVI, 39, 42, 44. en ook hangende aan het kruis, Matth. XXVII, 46. Luc. XXIII, 46. Dat Christus hem selven niet heeft verheerlijkt om Hogepriester te worden, maar die tot hem gesproken heeft, Gy zijt mijn Sone heden heb ik u gegenereerd, Heb. V, 5. Dat die in Christum geloovd, in hem niet en geloovd, maar in den genen die hem gesonden heeft Joh. XII, 44. Dat wy door Christum geloven in God, welke hem opgewekt heeft uit den doden, en hem heerlijkheid gegeven heeft, op dat ons gelove en hope op God zijn zoude, 1 Pet. I, 21. Dat de Vader genoemd word de God Christi, Matth. XXVII, 40. Ioh. XX, 17. Eph. I, 17. Apoc. III, 12. Ja dat de Soon zodanig een God is, die een God boven hem heeft, Daarom heeft u ô God (Sone!) uwe God (de Vader) gesalvd med olie der vreugde, boven uwe medegenoten, Heb. I, 9. Dat God (namelijk de Vader) het hoofd Christi is, 1 Cor. XI, 3. Dat Christus Godes is (of Godes besittinge is) gelijk wy Christi zijn, 1 Cor. III, 23. Eindelijk (om niet alles dat hier toe behoord, van stuk tot stuk te verhalen,) dat de Sone in de voleindinge der wereld, het Koningrijk Gode en den Vader overgeven zal, en dat hy hem onderworpen zal zijn, op dat God zy alles in allen, 1 Cor.

1 Cor. xv, 24. Welke dingen al te samen/ een grote uitstekenheid van den Vader boven den Soon/ te kennen geven / of dat den Soon in alle dingen verre onder den Vader gesteld is. Waar op die genen niet wel en letten / die daar seggen/dat Christus (gr. autotheos/) God seivs is, of (gr. aph'eautou theos) van sig selven God is. Want sy ontkennen onvoorsigtiglijk dat hy Godes Sone is. Sy maken wel onderscheid tussen den Soon en tussen God / wanneer se seggen / dat Christus voor zo veel hy Godes Soon is / wel van den Vader is ; maar dat hy / voor zo veel hy God is/ van sig selven is. Maar dit onderscheid strijd tegen sig selven / en stoot ook sig selven om verre ; om dat Christus om geen andere reden God is / dan alleen om dat hy Godes Soon is. En dewijl dit van sommigen word gemerkt / zo knibbelen se over het Griekze woord Autotheos, en seggen dat'et niet en beteken d/ God van sig selven, maar waarlijk God. maar het zoude veel beter zijn / dat men sig van dat woord ganz en al wagtede/ dewijl d'H. Schrijvers het selve niet en gebruiken ; als dat men het hardnekkig houdende / sig selven en anderen in perikel stelle / van in een groot misverstand te vervallen.

XI. Men kan ook 't selve van den H. Geest bewijsen/uit alle die Schrivtuur-plaatsen/daar geseid word/ dat de H. Geest de Kragt Godes is, Luc. 1, 35, en xxiv, 49. Dat hy van den Vader uitgaat, Ioh. xv, 26. Dat hy uit God is, 1 Cor. 11, 10, 11, 12. Dat hy van hem selven niet en spreekt, maar dat hy spreekt zo wat hy zal gehoord hebben, Ioh. xvi, 15. Dat hy't uit die dingen neemd, welken Christi zijn, op dat hy't aan anderen verkondige, Ioh. xvi, 14. Eindelijk/ dat hy gesonden, geschonken, en van God uitgestort word, Luc. xi, 13. Ioh. xiv, 26. Act. 11, 17. en v, 32. en xi, 17. en xv, 8. Rom. v, 5. Gal. iv, 6. welke plaatsen al te samen klaarlijk bewijsen / dat de H. Geest niet alleen onder den Vader/ maar ook eniger maten onder den Soon gesubordineerd is.

XII. Dit alles niettegenstaande/zo is'er evenwel zulk een nauwe verbintenisse tussen den Vader Soon en H. Geest / dat dese drie geseid worden een te wesen, 1 Ioh. v, 7. Want alhoewel dese plaats verdagt is ; dewijl se in vele oude Griekze en Latijnze boeken / als ook in de Syrize / Arabize/ en Ethiopize oversettinge niet gevonden/ en ook van verscheide Oudvaders niet erkend en word / als mede dewijl se in enige oude drukken niet en word gelesen ; zo is'er evenwel / door dien Christus openlijk getuigd / dat hy en de Vader een zijn, Ioh. x, 30. ganz geen perikel in / dat men het selve ook van den H. Geest segge / dewelke med den Vader ende den Soon/in de instellinge van den Doop/ t'samen gevoegd word. Dog op wat wyse dese drie een zijn / of alleenlijk in wil/ magt/en werken ; of ook in wesen : zulks is niet nodig te desinieren : dat zullen wy alsdan eerst volkomen weten / wanneer wy in de toekomende ewe / tot haar geselschap zullen ingelaten worden.

Cap. XX.

Dat'et in de verschillen der Christenen over de H. Drievuldigheid, beter is sijn oordeel op te schorten, dan iets ligtvaardig daar van vast te stellen.

I. Dat'et in de verschillen over d'H. Drievuldigheid beter is te seggen, 't en blijkt niet, als iets ligtvaardig daar van vast te stellen. II. Dat se med zodanige woorden zijn uitgedrukt, die in d H. Schrivtuur onbekend zijn. III. En om haar dubbelsinnigheid velerhande twist onderworpen, als daar is het griekze woord Prosopos. IV. Hypostasis. V. Homoonsios. VI. En dat'et Verschil meer over de woorden als over de saken selvs vald, of over zodanige dingen, die het Menzlijk verstand te boven gaan ; 't Wel uit de verschillen van Arius, Nestorius, en anderen kan blijken.

I. Ik agte nu dat de Christenen / in het gene ik tot nog toe geseid hebbe/ zo om en by overeenkomen / of ten minsten dat se geen genoegsame reden en hebben / om daar tegen te spreken. Maar daar word daarenboven gedisputeerd/ Of'er in het wesen Godes 't welk een in getal is, drie personen zijn die het selve wesen hebben, en ook elk anderen ganzlijk gelijk zijn : Of de twede persoon in de Drievuldigheid sig selven menz gemaakt heeft : En of ook d'H Geest t'samen van den Vader en van den Soon uitgaat, als van een en het selve beginsel ; en andere diergelijke dingen/daar de Christenen heden-daags in verschillen/ welken ook van sommigen voor / en van anderen tegengesproken worden. Dog wy en menen niet dat'et nodig is/ dat wy ons aan d'ene of d'andere kant voegen/ en die genen / die hier in van ons verschillen / veroordelen ; maar dat'et verre best is / dat men segge/ Het en blijkt niet, als dat men van dingen die ons verstand te boven gaan / iets ligtvaardig komt

vast te stellen. Dog wy zullen eens in't korte voorstellen, wat redenen dat wy hebben (want wy agten se zeer gewigtig te zijn) waarom wy alhier ons oordeel opschorten.

II. Voor eerst dan : Om dat d'H. Schrivtuur, dewelke al het gene, dat men ter saligheid noodsakelijk moet geloven, in sig begrijpt, en ook zo klaar uitdrukt, dat een yder, die de selve med aandagt en eerbiedigheid komt te lesen, den sin en meninge daar van zeer ligt kan verstaan, nergens zodanige woorden of manieren van spreken en gebruikt. Want indien men dese volmaaktheid der H. Schrivtuur vooronderstelt (waar over onder de Protestanten ganz geen geschil is/ gelijk wy ook de selve elders in't brede hebben bewesen/) zo komt daar uit te volgen / dat/ gelijk het ongeoorlovd is enige leer-stukken buiten de selven te verzieren/ het ook / in't verklaren van de geloovs-puncten/ niet nodig en is / enige woorden te gebruiken / welken aldaar niet en worden gevonden ; en dat'et ook zo veel te minder geoorlovd is / de selven iemand / als noodsakelijk op verbeurte van Zaligheid / op te dringen. Want dat men hier tegen inbrengd / dat men andersins de Ketters / die haar venijn onder de woorden der Schrivtuur weten te bedekken / niet wel en kan ontdekken ; dat en bind niet med al. Want niemand moet van ons voor een Ketter gehouden worden / die bekend staat/ dat hy al't gene med klare woorden in d'H. Schrivtuur geleerd word / religieuslijk aanneemd ; alhoewel hy in de verklaringe van enige duistere plaatsen / van ons komt te verschillen : Want selvs daar door/ dat hy al het gene / dat klaar geschreven staat / aanneemd / is hy nu al op den weg der Zaligheid/ ende dierhalven geen ketter ; en een misverstand ontrent enige dingen die duister zijn / en kan niet maken dat hy verdoemlijk zy.

III. Ten tweden, Om dat alle die woorden en manieren van spreken, welken uitgevonden zijn om het stuk van de Drievuldigheid te verklaren, veel ongevoeglijker zijn, als die wy in de Schrivtuur selvs hebben, dewijl se dubbelsinnig zijn, en dat ook de geleerden over de eigenlijke betekenisse der selven, onder elk anderen niet over een en komen. Zodanig is/ by voorbeeld / het Griekse woord prosopos, persoon / 't welk in de Schrivtuur in't gemeen genomen word voor 't aangesigt/ of d'uitterlijke gedaante ; alwaar nergens geseid word / dat God meer als een persoon is. Men moet / volgens de definitie van Boëthius, door een persoon verstaan / een ondelige selvstandigheid van de redelijke natuur ; of gelijk de School-geleerden spreken / een verstandelijk onderstel. Indien men dese definitie alleen van de creaturen gebruikt / zo kan't gaan ; maar indien men se op God wil passen / zo is't zeer periculeus ; Want zo iemand seid / dat'er in Gode zodanige drie verstandelijke onderstelsels zijn / hoedanig drie Menzen / of drie Engelen zijn / die schijnd drie Goden te stellen. En dewijl'er by velen word geloovd / dat'er in Christo twe redelijke naturen zijn / namelijk een Godlijke / en een Menzlijke / zo zal men ook in hem twe personen moeten erkennen ; 't welk evenwel van een yder / wie't ook zy / als ongerijmd en strijdig tegen d'H. Schrivtuur / verworpen word. Hierom seggen anderen liever / dat een Godlijk persoon een tropos hyparxeos, dat is / een sekere manier of wijse van zijn is ; volgens Justinus Martyr, in Expositione fidei. Maar dit boekje en is van Iustinus niet gemaakt / gelijk Bellarminus aanwijsd de Scriptoribus Ecclesiasticis, en Rivetus in Critico Sacro. En al was'et van hem / zo en zoude dat niet genoeg zijn / om een ongerijmde definitie enige anctoriteit te doen hebben : Want dewijl een Modus entis of wijse van zijn, volgens de stellinge der Philosophen / een middelbare stand is / tussen een accidens, of toevallig ding, en een purum nihil, of enkele niet, zo zal een Godlijk persoon / indien se zodanig een wijse is / minder entiteit, of wesenheid hebben / als een accidens, en zal alzo byna een niet zijn. 't Welk niet veel en verschild van d'opinie van Sabellius, die daar meende/ dat de Godlijke personen enkele namen zijn / of dat sy / die in d'H. Schrivtuur genoemd worden med de namen van Vader, Soon, en H. Geest, een en de selven in getal zijn. En indien gy hier nog byvoegd / dat'et wesen in het Godlijke niet en genereerd / nog gegenereerd en word / maar dat zulks alleen een persoon eigen is / gelijk onse School-geleerden willen / zo zullen de Vader die den Soon gegenereerd heeft / en de Soon die van den Vader gegenereerd is / voor zo veel als sy zodanig zijn / iets minder wesen als een gering accidens. Of't nu wel billik is / dat men zulks van zo een heerlijke majesteit gevoele / wil ik gaarne de verstandigen in bedenken laten. Ondertussen zo zou men evenwel misschien niet ongevoeglijk konnen seggen / dat'et Woord en d'H. Geest enige modi of Wijsen zijn / die van God den Vader afvloeijen / gelijk wy daarna zullen tonen. Maar

dan

dan zoude men het woord wijse, vry anders moeten desinieren / als de Metaphysici in't gemeen plegen te doen.

IV. Wy sien ook / dat het Woord hypostasis, onderstandigheid / 't welk de Grieken nog behalven het woord prosopos gebruiken / om daar door de persoon der Godheid uit te drukken / van gelijken daar toe niet bequamer en is. Want alhoewel het selve / Heb. 1, 3. van God gebruikt word / zo word'er evenwel nergens in de ganze H. Schriftuur geseid / dat'er in Gode drie onderstandigheden zijn. 't Welk d'oorsaak is / waarom Hieronymus in den brieb aan Damasus klaagd / dat de Campenses hem daar toe wilden dringen / dat hy in Gode drie onderstandigheden zoude erkennen; en daarom zo disputeerd hy ook tegen haar aldus: Alle de Geleerden hebben geoordeeld, dat een hypostasis of onderstandigheid, niet anders en is, als een ousia of wesen. En wie vraag ik, zal med zijn kerkrovende mond dorven seggen, dat'er drie selvstandigheden zijn? enz. Waar uit men kan sien / dat hy gemeend heeft / dat'et op een en't selve uitkomt / of iemand in Gode drie onderstandigheden / dan of hy drie wesens erkend; en dewijl drie selvstandigheden in God te stellen / hem zo veel scheen te zijn / als drie Goden te stellen ('t welk in't gemeen de Arianen wierd te last geleid) zo heeft hy ook gemeend / dat alle die genen / die van hem een belijdenisse van drie onderstandigheden quamen te eisen / ook van gelijken gewild hebben / dat hy med de Arianen drie Goden zoude erkennen. Daarom heeft hy ook den Paus Damasus om raad versogt / hoe hy hem in dit geval zoude moeten dragen. Op dat niemand ook en zoude denken / dat dit verscheide gevoelen van Hieronymus ende de Latijnze Kerk / over het gebruik van het woord hypostasis, voordgekomen is uit onkunde van de Griekze taal / zo moet men alhier wel aanmerken / dat selvs de Grieken hier over med elk anderen niet eens zijn geweest / gelijk blijkt uit een brieb van het Synodus Sardicensis in't Jaar Christi / 347. alwaar uitdruklijk geseid word / dat de onderstandigheid van den Vader, van den Soon, en van den H. Geest, maar een is. Theodoret. Histor. Eccles. lib. 11, Cap. 8. En evenwel de Bisschoppen die desen brieb geschreven hebben / waren Catholijken, en ook zeer bittere vyanden van de Arianen. Men moet ook alhier aanmerken / dat die daar stelden / dat de personen of onderstandigheden van de Godheid / idioteetas of eigenschappen zijn / gelijk'er zodanige veel onder de Ouden waren / zeer veel verschild hebben / van het gemene gebruik van het woord persoon. Want niemand heeft oit geseid / dat drie Menzen / drie eigenschappen van het Menzlijke wesen zijn.

V. 't Selve moet men ook seggen van het Griekze woord homoousios, in't Latijn consubstantialis, of coëssentialis, dat is / mede-wesig, 't welk de Vaders van't Concilium Nicænum gebruikten / om de Arianen den mond te stoppen: Want de Theologanten en zijn / aangaande d'eigenlijke betekenisse daar van / onder elk anderen niet eens. De gemene schrijvers gebruiken't ook noit anders dan voor een unitas specifica, dat is / voor zodanig een eenheid van verscheide dingen / die onder het selve geslagt behoren. Zo citeerd d'onbekende Aucteur van het tractaat celebrium de anima opinionum, after de Philocalia van Origenes gedrukt / een plaats uit Aristoteles, alwaar hy seid / dat alle de Sterren (homoousia) van't selve wesen, of van de selve natuur zijn. Van gelijken seid ook Agapius, in de Bibliotheca van Photius, Dat de Son ende de Maan (homoousia) van't selve wesen med God zijn. Insgelijks Porphyrius de abstinentia ab esu animalium, lib. 1, 19. Aangesien de Zielen der beesten (homoousioi) van't selve wesen zijn med onse. En in die selve betekenisse hebben't ook de Ouden genomen / in haar disputatien tegen de Arianen, gelijk uit het Symbolum Chalcedonense klaar is / alwaar geseid word / dat de Soon (homoousios) mede-wesig, of van't selve wesen is med den Vader na de Godheid, en van 't selve wesen med ons na de Menzheid. 't Welk te kennen geevd / dat de Vaders, die dat Symbolum ingesteld hebben / ook hebben geloovd / dat de Soon op de selve wijse / van't selve wesen is med God sijn Vader / als alle menzen / om dat se de selve Menzlijke natuur hebben / ook onder elk anderen van't selve wesen zijn. Maar dit gevoelen der Ouden hebben de hedendaagze Theologanten verworpen / en leren nu / dat de Soon daarom geseid word van 't selve wesen med den Vader te zijn / om dat hy med hem in getal het selve wesen heeft. En hier uit is'et ook ontstaan / dat Valentinus Gentilis, die daar leerde / dat men in Gode drie onderscheide Geesten, die in wesenlijk getal van elk anderen verschillen, most aanmerken, als een die drie Goden diende / eerst van die van Geneve is veroordeeld / en daarna van die van Bern, die hem ook Anno

1566. hebben doen onthalsen; gelijk Benedictus Aretius ons sulks/ in de beschrijvinge van sijn dood/ verhaald: alhoewel dat s'er ganz geen reden toe en hadden/ dewijl hy in het selve gevoelen was med de Oudvaders, en med'et Symbolum Nicænum, 't welk uitdrukkelijk seid/ dat Christus een God van God, en een ligt van't ligt is. Maar dit zijn de vrugten geweest/ van dien verkeerden yver en onwetenheid der Theologanten; die haar niet ontsien en hebben/ de Magistraat van Geneve en van Bern, zodanigen raad in te boesemen. Alle die genen dan die voorsigtig zijn/ moeten door dit exempel gewaarschouwd wesen/ datse wel leren overwegen/ hoe periculeus dat'et zy/ op een anders aanraden/ van zodanige saken/ daar men geen kennis van en heeft/ en die ook ons verstand te boven gaan/ te willen oordelen.

VI. Ten Derden, zo en kan ik 't et ook med'et boven gemelde gevoelen niet houden/ nog ook alle de zodanigen/ die hier inverschillen/ veroordelen om dat ik sie, dat'er doorgaans veel meer over de woorden, als over de saak selvs getwist word; of indien't somtijds gebeurd, dat'er geschil over de saken is, dat de selven't menzlijk verstand zo zeer te boven gaan, dat'et veel beter is, sijn oordeel op te schorten, daar men niet en siet dat ons de H. Schrivtuur voorgaat; als dat men sig ligtvaardig onderneemd, buiten de selve iets te willen vast stellen, 't Welk ik ook sommierlijk zal aanwijsen/ uit enige disputen/ die de Orthodoxen med de Arianen, Nestorianen, Grieken, en Socinianen, wel eertijds gehad hebben; en die ook in dien tijd de voornaamste geschillen geweest zijn/ om welken de Christen Kerk in verscheide verdeeldheden gescheurd is geworden/ 't welk ook nog jegenwoordig niet op en houd. Waar uit een yder zeer ligt zal konnen oordelen/ wat hy van de verdere onenigheden diend te houden.

Cap. XXI.

Van het Geschil der Arianen en Nestorianen, als ook van d'onenigheid der Grieken, en van't gevoelen der Socinianen.

I. Dat'et geschil der Arianen, of over d Ewigheid des Soons Godes is, en dat et van anderen geinig verschild; II. Of over de wijse van sijn voordkominge van den Vader; en dat'et veel eer in de woorden van scheppen en genereren, als in de saak selvs bestaan heeft. III. Dat Nestorio moeigen is aangedaan geweest, of van wegen de naam van Godbaarster, IV. En dat hy daarom t'onregt is veroordeeld geworden. V. Of van wegen de wijse van vereniginge van de Naturen in Christo. VI. En op wat wijse dese twist gevoeglijk kan bygeleid worden. VII. 't Verschil der Grieken med de Latinen over de voordkominge des H. Geests. VIII. Dat dese twist, als ook van de Macedonianen, zeer ligt kan bygeleid worden. IX. Dat et beter is (daar de Schrivtuur niet voor en gaat) de manier van die voordkominge niet te definieren. X. Het gevoele der Socinianen van het onafscheidelijk inwonen des H. Geests in de menze Christus. XI. Dat die Geest geinig verschild van de de Godlijke natuur, welke hem in t gemeen word toegeschreven. XII. Dat se om de maniere van spreken voor geen Ketters moeten gehouden worden. XIII. Daar word een weg aangewesen, waar door't geschil, aangaande den H. Geest, of hy een persoon zy of niet, ligtlijk kan geslist worden. XIV. Dat d oude Christenen, de zodanigen voor Christenen gehouden hebben, die Christum beleden een bloot Menz uit de Menzen te zijn.

I. Wat d'Arianen aangaat/ die en quamen med de Orthodoxen, die daar seiden; dat de Sone Godes van ewigheid uit'et wesen des Vaders is gegenereerd/ niet over een; maar stelden daarentegen vast/ dat hy geworden is, uit die dingen die niet en waren, ofte uit niet, en dat hy was wanneer hy niet en was. Zo dat'et geschil in twe saken bestond. Het ene namelijk/ was aangaande de Ewigheid des Soons Godes; en het andere aangaande de wijse/ op welke hy van den Vader is voordgebragt. En alhoewel d'Arianen ontrent het eerste ontkende/ dat de Sone Godes absolut van ewigheid is geweest/ om dat sy niet en konden begrijpen/ hoe dat hy/ die waarlijk gegenereerd was/ altijd zoude geweest zijn; zo stonden se evenwel toe/ dat'er geen tijd zo oud kon aangewesen/ of med gedagten begrepen worden/ in welke Christus niet en zoude geweest zijn: indien se maar alleen niet en wierden gedwongen te bekennen/ dat hy even zo ewig was als de Vader/ van wien hy sijn zijn ontfangen hadde. 't Welk ook Hilarius Pictaviensis, die haar grootste Tegen-party was/ erkend heeft/ seggende/ d'Ewigheid in den Vader, de gedaante in het beeld, Jesus in sijn ampt: gelijk als Augustinus dit aantrekt de Trinit. lib. VI, Cap. 10. En't komt ook op een uit/ dat hy leerd/ dat de Soon uit'et besluit en de wille des Vaders is gegenereerd geweest, lib. de Synodis. Daar in, seid hy/ is de natuur der geboorte van God volmaakt, dat hy, die uit de selvstandigheid Godes geboren is, ook uit sijn besluit en wille geboren word. Maar in niet alleen alle die genen med hem eens geweest zijn/ die/ voor dat'et geschil med de Arianen opgekomen is/ geschre-

schreven hebben; maar selvs ook velen van die genen / die Arium bestreden hebben. Zo seid Marius Victorinus lib. 1. contra Arium: Het ligt ende de Geest, hebben haar beeld niet uit noodsakelijkheid der natuur, maar uit de wil van de grootheid des Vaders, enz. Waar in sy den Sone d'absolute ewigheid ontrokken. Want het gene sijn oorsprong heeft uit'et vrywillige besluit Godes / dat en kan niet t'enemaal van ewigheid zijn. Zo dat'et maar alleen op een hairig disput aanquam / gelijk zulks van enigen / aangaande de momenten of ogenblikken / word gevoerd; en ook hedendaags by sommige Theologanten doorgaans geleerd word / dat'er in de ewigheid zodanige ogenblikken gevonden worden; waar door gesteld word / dat'er enige / onder de dingen die ewig zijn / voorgaan / en d'andere volgen: als by voorbeeld / zo is het besluit van den Mens te zullen scheppen / en toe te laten / dat hy vallen zou / eerder dan het besluit van Christum in de wereld te zullen senden om de werken des Duivels te verbreken. 't En geld niet dat gy segd / dat d'Arianen Christo een beginsel des tijds hebben toegeschreven; dog dat d'Orthodoxen, in de ogenblikken niet anders dan een orde / waar door sy d'ewigheid onderscheiden / aanmerken. Want dese twe dingen en verschillen niet zo zeer in de saak selvs / als wel ten opsigte van de wijse van begrijpen. En gelijk'er ook ten allen tijden vele vermaarde Theologanten / en Philosophen geweest zijn / Zo zijn'er ook nog jegenwoordig verscheiden als onder anderen de Carthesianen, die daar willen / dat de tijd med de wereld heeft begonnen / en dat alle dingen / die voor de scheppinge zijn geweest / van ewigheid zijn: onder dit getal / moeten ook de niewe Duitze oversetters van den Bijbel, in d'Aantekeninge over Joh. Cap. 1. gesteld worden. Na welkers gevoelen d'Arianen t'enemaal Orthodoxen zullen zijn / die daar leerden / dat de wereld door Christum gemaakt is geweest.

II. Wat het twede geschil belangd / aangaande de wijse op welke de Zoon is voordgebragt / daar in behoorden de Orthodoxen, of op d'eigenschap van de woorden genereren en selvstandigheid te dringen / of te bekennen / dat se van dingen disputeerden / die sy niet en verstonden. Maar sy en mogten op d'eigenschap van die woorden niet blijven staan / om dat'er vele grote ongerijmdheden uit gevolgd zouden hebben / die tegen haar gevoelen zouden aanlopen: als by voorbeeld / Dat de Zone Godes niet van ewigheid ofte sonder begin van tijd en is / maar dat'er een tijd is geweest dat hy niet en was; want dewijl alle eigenlijk geseide generatie / een wijse is van niet te zijn tot te zijn / zo volgd dan / dat hy die waarlijk en eigenlijk gegenereerd is / t'eniger tijd niet geweest en is. Daarenboven zo zou moeten volgen / gelijk ook onder de menzen plaats heeft / dat'er / wanneer de Vader den Zone heeft gegenereerd / enig gedeelte uit of van sijn wesen is genomen of afgegaan / en dat dierhalven het wesen Godes deelbaar en verdervlijk is. 't En voegde ook niet / dat se voornamelijk med zulk een hevigheid / gelijk als se ge daan hebben / over een saak twisteden die 's Menzen verstand te boven gaat; hoedanig daar was / wat onderscheid dat'er by God zy tussen genereren en scheppen of maken. Want dat se andwoorden / dat God genereerd / als hy den Zoon uit sijn selvstandigheid voordbrengd; dog schept / zo wanneer hy iets / of uit niet / of uit enige voorgaande materie maakt; dat is van geen gewigt med al: dewijl wy nu getoond hebben / dat zodanig een generatie / welke op die voorgemelde wijse geschied / in God geen plaats hebben en kan; en dat wy ook nergens in d'H. Schriftuur lesen / dat God sijn Zoon uit sijn selvstandigheid gegenereerd heeft; maar dat'et daarentegen waaragtig is / dat hy heel op een andere wijse gewoon is / sig Zonen te procreeren of voord te brengen. Doet hier by / dat de woorden genereren en scheppen, somtijds in d'H. Schriftuur / als een en't selve betekenende / ook door elk anderen gebruikt worden / als Iac. 1, 18. Na sijnen wille heeft hy (God) ons gebaard, op dat wy zouden zijn eerstelingen sijner schepselen. En daar en schijnd niets in de weg te zijn / waarom men ook van Christo op de selve wijse niet en mag spreken; dat hy beiden van God gegenereerd / en geschapen of gemaakt is geweest: gelijk ook Paulus seid / Dat de Sone Godes geworden is uit een vrouwe, Gal. IV, 4. niet gegenereerd / maar (gr. genomenon voor gennoomenon) geworden of gemaakt. Voorwaar Dionysius de Patriarch van Alexandrien, een Orthodox Schrijver / die ontrent vijftig jaren voor d'opkomst van de ketterie van Arius gestorven is / die en heeft sig niet ontsien te seggen / in een Brief aan Ammonius, dat de Sone Godes een werk en gemaakt ding is. 't Welk Athanasius verschoond heeft / alhoewel het hem mishaagde / en hy zoude het ook van gelijken in Ario konnen verschoond hebben / 't en zy

het Concilium van Niceen, welkers woorden hy besworen hadde/ had vast gesteld/ dat men most seggen (gr. gennethenta ou pojethenta) gegenereerd niet gemaakt. Eindelijk op dat blijken mag/ hoe na de Arianen de Catholijken gekomen zijn/ zo moet men alleen letten/ op dese woorden van het Symbolum Sirmiense, 't welk by d'Arianen is ingesteld. Welke Hilarius gehelijk toestaat/ en aldus vertaald heeft; Dog die genen, die daar seggen, dat de Soon uit dingen is die niet geweest en zijn, of van een andere selvstandigheid, en niet uit God, en dat'er een tijd of ewe was dat hy niet en was, die weet d'H. Catholijke Kerk dat niet van de haren en zijn. Wat was'er dan anders in de weg/ waarom sy med elk anderen niet over een en quamen/ dan alleen hare grote twistgierigheid/ en onvreedsame gemoed?

III. Cyrillus Alexandrinus heeft Nestorio moeiten aangedaan/ om dat hy d'H. Maagd Maria geen (gr. Theotokos, lat. Deipara) Godbaarster wilde noemen. Hier uit besluitende/ dat hy qualijk gevoelde van de vereniginge der Godlijke en Menzlijke natuur in Christo/ en dat hy in hem twe personen stelde; en hy heeft ook de saak zo zeer gedrongen/ dat Nestorius eindelijk in het Synodus Ephesina, Anno Christi 431. als een ketter veroordeeld is geworden. Maar terstond daarna/ heeft Joannes Antiochenus t'Ephesen komende/ med d'Oosterze Bisschoppen/ aldaar een andere Synode by een vergaderd/ waar in hy Cyrillum med den ban heeft geslagen: waar uit onder haar een zeer hevige twist ontstaan is/ welke enige jaren geduurd heeft/ en nog eindelijk aldus is ter ne'ergeleid/ dat Johannes wel zoude toestaan in de veroordelinge van Nestorius, maar evenwel dat hy't gevoelen van Cyrillus niet en zoude onderteikenen/ 't welk hem toescheen een verwerringe der naturen in Christo in te voeren/ gelijk zulks in Eutyches, die de hardste party van Nestorius was/ ontrent twintig jaren na het Concilium van Chalcedon, is veroordeeld geworden; daar integendeel Nestorius daarna/ selvs tot dese tijd toe/ zeer veel navolgers gehad heeft/ en dat ook de Kerken/ die sijn gevoelen/ zo in't Oosten/ als in't Zuyden/ hebben aangenomen/ alle d'anderen/ die'er de gehele wereld door gevonden worden/ in getal zeer verre te boven gaan/ gelijk te sien is uit de Geographia Sacra Pauli Geslini, en Edmundi Brerewodii tractatus de diversitate linguarum & Religionum, en andere Schrijvers.

IV. Maar het zy zo't zy med alle die dingen/ die wy tot nog toe hebben verhaald/ welke somtijds van enigen wonderlijk gevouwen worden/ op dat de waarheid niet openlijk en zoude blijken/ zo is'et evenwel seker/ dat Nestorius t'onregt daar in is veroordeeld geworden/ om dat hy weigerde de Maagd Mariam (gr. Theotokon) een Godbaarster te noemen. 't Welk ook Johannes de Mey, Predikant tot Middelburg, in sijn Uitleggingen en Bedenkingen over enige bysondere moeijelijke plaatsen des N. Testaments, gedrukt Anno 1654. op het twede Vraag-stuk over Rom. I, 4. van gelijken bekend staat: alwaar hy onder anderen dese woorden heeft. Wy staan ook toe, dat dese manier van spreken, wel enigsins kan in enen goeden sin opgenomen worden, ten aansien dat uit Maria voordgekomen is, die menzlijke nature in welke God sig geopenbaard heeft, ja alle de volheid der Godlijkheid lighaamlijk woond, Col. II. I Timoth. III. Nogtans oordelen wy, dat dese benaminge van Moeder Gods niet prijslijk en is, nog de gemeinte Gods stigtelijk. Eerstelijk, om dat se nergens in Gods woord gevonden en word, want die segd uitdrukkelijk ook in onsen text, en dat med een bysondere bepalinge, dat Christus na den Geest der heiligmakinge, of in opsigt van sijne Godlijke natuur, niet en is uit den sade Davids. Ten anderen, om dat eigenlijk te spreken, Maria geensins en is de Moeder Gods, dewijl sy nog oorsaak is van de Godlijke natuur Christi, nog van de vereniginge der selve med de Menzlijke. Ten Derden, om dat zodanige benaminge, insonderheid onder het Pausdom, ergerlijk is, ende strekkende tot versterkinge harer bygelove, en ydele dwalingen, enz. En men moet ook seggen/ dat se med Nestorius zo veel te onredelijker gehandeld hebben/ om dat sijn partijen/ daar hy toonde dat'et genoeg was/ dat men Mariam (gr. Christotokon. lat. Christiparam) Christum-baarster noemde/ waar door te kennen word gegeven/ dat Christi persoon uit twe naturen is bestaande; evenwel daar mede niet te vreden en zijn geweest; maar uit een lautere twistgierigheid gewild hebben/ als of 'et t'enemaal ter saligheid noodsakelijk waar/ dat d'H. Maget Maria/ de naam van (gr. Theotokos) Godbaarster toegeschreven wierd.

V. Dog de twede questie/ welke de manier van vereniginge van de twe naturen in Christo aangaat/ die is zo swaar om door te sien/ dat men voorwaar alhier/ indien men ergens anders/ wijs

moet

moet zijn tot matigheid / en sig wel onthouden van iets vast te stellen / 't welk nergens klaar en uitdruklijk in de Schriftuur vast gesteld is. 't Is wel waar dat Nestorius het niet voor goed en hield / dat'er geseid wierd / dat de Sone Godes sijn selven Menz heeft gemaakt / om dat hy meende / dat door dese manier van spreken te kennen wierd gegeven / dat de Godlijke natuur in de menzlijke veranderd is geworden. Maar wie dwong die Vaders van Ephesen zo te spreken? Was'et het gene wy lesen / Ioh. 1, 14. kai ho log. s sarx egeneto? maar dat kan niet alleen vertaald worden / Het woord is vleez geworden; maar ook / Het woord is vleez geweest, gelijk een yder weet die verstand heeft van de Griekze taal. En door dese laatste vertalinge / ontgaat men zeer gelukkig die ongemakken / in welken men door d'eerste komt te vervallen. Waarom en zoude hy dan niet geoordeeld konnen worden ten minsten verdraaglijk te zijn? Voornamelyk dewijl men nergens leesd / dat God sig selven Menz gemaakt heeft / en dewijl ook zulks zo hard luid / als iets luiden kan: ja dewijl men veel safter / en med veel plaatsen der H. Schriftuur meer overeenkomende / kan seggen / dat God sig selven med de Menze Christus heeft verboegd / en in hem heeft willen wonen. Maar seggen sy / zo zal volgen / dat'er in Christo twe personen zijn / 't welk tegen de ganze H. Schriftuur aanloopt / die maar enen Christum erkend. Dog waarom / vraag ik? Want voorwaar / zulks en volgd niet meer uit'et gevoelen van Nestorius, als van Cyrillus en de Vaders van Ephesen, 't en zy sy t'enemaal in't gevoelen van Eutyches overgaan / en ook stellen / dat'er in Christo wel twe naturen zijn geweest / wanneer sy med elk anderen verenigd wierden / maar dat'er na de vereniginge / waar door se als in een gesmolten zijn / maar ene natuur / die uit de Godlijke en Menzlijke t'samengesteld is / overblijvd. Want zo lang sy staande houden / dat'er in Christo twe naturen zijn / welke elk in't byson der med verstand en wille zijn begaavd / zo zullen se evenwel / hoe zeer sy ook med woorden van Nestorio tragten te verschillen / bevonden worden in de saak selvs med hem over een te komen; en indien men seid / dat hy twe naturen in Christo steld / zo zal men ook moeten seggen / dat sy se van gelijken stellen; ja men zal nergens iemand onder de Christenen vinden / die in Christo twe naturen belijdende / niet mede gedwongen en word twe personen te erkennen. Want dat sy in't gemeen seggen / dat de Sone Godes de persoonlijkheid afleggende, de Menzlijke natuur med sig verenigd heeft, dat zijn maar alleen woorden en voorders niet med alle: Want daar zullen / 't en zy dat men stelle / dat de Menze Christus geen verstand en wille / dat is / geen redelijke Ziele gehad en heeft / gelijk eertijds d'Apollinaristen meenden / seggende / dat de Godlijkheid in Christo is geweest in plaats van de Ziele / in hem twe personen zijn; al is'et dat de menzlijke natuur zo naau med de Godlijke verenigd zy / dat se med haar / indien zulks konde geschieden / ene onderstandigheid heeft.

VI. Wat zal men dan seggen? Is'et dan niet ongerijmd dat men twe personen in Christo stelle? Gewislijk ja: en verre moet'et van my zijn / dat ik zulks zoude willen voorstaan. Maar ik meen / dat de Theologanten / die haar tegen Nestorius gesteld hebben / tot nog toe niet gevoeglijk dien knoop hebben los gemaakt. Ik zal dierhalven / behoudens het oordeel van anderen / die beter mogten gevoelen / eens in't korte voorstellen / hoe dat ik meen dat men de selve moet ontbinden. Indien men wil stellen dat'er in Christo maar alleen ene persoon is / zo moet men ook al het gene hy gedaan heeft / maar alleen van ene natuur afleiden: Want indien men seid / dat hy enige dingen als God / en enige als Menz gedaan heeft / zo en kan men't niet ontgaan / of men moet hem twe personen toeschrijven / alhoewel dat zulks med woorden uitdruklijk ontkend word; want alle uitwerkingen komen eigenlijk van haar onderstelsels; nu dan een redelijk onderstelsel is een persoon. En hier op meen ik dat Cyrus Phasidis en Sergius Constantinopolitanus, die Aucteuren zijn geweest van't gevoelen dat'er maar ene wil in Christo is / en daarom ook Monotheliten genoemd zijn / om dat se namelijk vreesden / zo se in Christo twe willen quamen te stellen / dat se ook zouden gedrongen worden van gelijken in hem twe personen toe te laten. Maar men kan / na mijn oordeel / wel twe willen in Christo erkennen / al is'et dat wy evenwel med de Monotheliten niet eens en zijn: indien namelijk alle de werkingen Christi / maar alleen van een van beide die willen / genoemd worden: dog welke van die beiden dat nu zy / namelijk de Godlijke of de Menzlijke / dat staat ons nu t'ondersoeken. Dat men se van de Godlijke niet en moet afleiden / dat schijnd ons d'Evangelize historie genoegsaam te kennen te geven / dewelke ons Christum als een waaragtig Menz beschrijvd / verhalende sijn ge-

boorte /

boorte / opvoedinge / ommegang med de Menzen/
uitvoeringe van sijn prophetiz ampt / lijden / dood/
begravinge / opstandinge / opvaringe ten hemel /
en ook andere diergelijke dingen/ welke de menzen
eigen zijn. Maar evenwel zo en moet men niet
stellen / dat de Godlijke natuur in Christo ledig is
geweest: want sy was altijd by hem / s'heeft hem
bewogen / versterkt / kragt mede gedeeld om mi-
raculen te doen / en ook sijn lijden ende sterven zo
waardig gemaakt / dat'et genoegsaam was tot
versoeninge van onse sonden: zo dat Christus son-
der de selve weinig dingen gedaan heeft: want
dat hy enige dingen in dier voegen gedaan of veel
liever geleden heeft / staat een yder gaarne toe/als
daar zijn zodanige/ welken de Menzlijke swakheid
eigen zijn / gelijk te hongeren/ te dorsten/ vermoeid
te zijn / te slapen / in sijn gemoed bedroevd te zijn /
pijn en de dood uit te staan ; zo heeft ook de God-
lijke natuur den dag van't laatste oordeel aan de
Menzlijke natuur niet geopenbaard / en heeft de
selve van gelijkē, door sekere vrywillige schikkinge/
zodanig in't lijden voor een korten tijd op haar sel-
ven gelaten / dat se van noden hadde van een En-
gel vertroost te worden; en dat s'ook aan het kruce
uitriep / Mijn God, Mijn God waarom hebt gy my
verlaten ? Matth. xxvII, 46. In desen sin zal
men te regt konnen seggen/dat de vereniginge van
de twe naturen / na de onderstandigheid geschied
zy ; of op zodanig een wijse / dat se t'samen vere-
nigd zijnde bestaan ; en dat wel sonder enige ver-
menginge, sonder verwisselinge, sonder verdelin-
ge, en onafscheidelijk, gelijk het Symbolum van't
Concilium Chalcedonense spreekt / by Evagr. lib.
2, Cap. 14. En wy agten / dat dit eenvoudig ge-
loov genoeg is/ alhoewel wy ons uit alle die spits-
vindige strikken / die de School-geleerden byeen-
halen / zo ligt niet en konnen redden: Want in-
dien wy nog de vereniginge van onse Ziel med
ons lighaam / nog hoe d'H. Geest in de Prophe-
ten en in de gelovigen woond / en de selven be-
weegd / en konnen begrijpen / zo en moet'et ons
ook geen wonder schijnen / dat wy tot in de verbor-
genheid van dese vereniginge Godes med de men-
ze Christus / zo lang wy nog med dit stervlijke lig-
haam omvangen zijn / niet grondig konnen ver-
staan.

VII. 't Verschil dat de Grieken med de Room-
ze Kerk ende de Protestanten / aangaande den H.
Geest / hebben ; of hy namelijk van den Vader al-
leen / gelijk de Grieken menen / dan of hy van den
Vader en den Soon te samen/ als van een en't sel-
ve beginsel / voordkomt / gelijk de Latijnze Kerk
wil, en die ook med haar hier in eens zijn/ en schijnd
ons zo gewigtig niet te wesen/ dat die kerken daar-
om haar broederlijke gemeenschap hebben behoe-
ven na te laten / en ook elk anderen Anathema te
seggen. Want daar is / wat aangaat den voor-
naamsten inhoud der lere van den H. Geest / tus-
zen haar zodanig een overeenstemminge, welke ge-
noegsaam is / om den band van enigheid te behou-
de / alhoewel sy in enige kleinigheden van een ver-
scheide gevoelen zijn. En / indien men eens med
aandagt / over den oorsprong van dat geschil / sijn
gedagten laat gaan / zo zal men buiten twijfel be-
vinden/ dat de Latijnen meerder schuld hebben dan
de Grieken ; daar in namelijk / dat se op haar ei-
gen houtjen / in een gemeen Symbolum des Ge-
loovs, 't welk te Niceen eerst gemaakt / en daar
na te Constantinopolen vermeerderd was / heb-
ben dorven inlassen dat d'H. Geest van den Sone
voordkomt. Want dewijl'er in het Symbolum van
Constantinopolen gelesen word / In den H. Geest,
die een Heer is, die levendig maakt, die uit den
Vader voordkomt, die med den Vader ende den
Soon te gelijk moet aangebeden, en te gelijk ver-
heerlijkt moet worden. Zo heeft de Roomze Kerk/
after de woorden uit den Vader, daar bygevoegd/
en den Soon, sonder de Griekze daar over te moei-
jen; 't welk haar magtig gestoten heeft ; voor
eerst, om dat se van haar eigen opinie / en die te
voren niet voor noodsakelijk gehouden was / een
fondamenteel hoofd-stuk des geloovs maakte: ten
anderen, om dat se zulks had dorven bestaan
sonder haar toestemminge / daar s'er zo veel als
de Latijnze in te seggen had. Andersins zo schijnd'et/
dat de Grieken, dat gevoelen alhoewel het haar
mishaagde / in de Latijnen zouden willen verdra-
gen / nog ook daarom van haar afgescheiden heb-
ben ; maar sy en hebben niet konnen verdragen /
dat anderen dat jok op haar conscientien zouden
leggen.

VIII. Jegenwoordig en ben ik niet van voor-
nemen / naaukeurig t'ondersoeken / wien men van
beiden diend gelijk te geven. Dit zal ik maar al-
leen in't voorbygaan seggen / dat sy beiden voor
haar saak dese woorden Christi hebben bygebragt/
Maar wanneer de Trooster zal gekomen zijn, dien
ik u senden zal van den Vader, namelijk de Geest
der waarheid die van den Vader uitgaat, die zal
van my getuigen, Ioh. xv. 16. Maar indien ie-
mand

mand die woorden wat nader insiet / zo zal hy zeer ligt bevinden / dat aldaar geen gewag gemaakt word / van de Geest / voor zo veel hy een persoon / en ook gelijk hy in God is : maar voor zo veel hy een gave en een geschapen ding is ; en dierhalven / dat'et de saak/daar sy onder elk anderen over disputeerden / niet eens en raakte. 't Welk men van gelijken ook seggen kan / aangaande het geschil dat'er eertijds geweest is/ tuszen de Orthodoxen en de Macedonianen , dewelken veroordeeld zijn in't Concilium van Constantinopolen , Anno 380. want het schijnd dat se beiden zeer ligt zouden hebben konnen verenigd worden / door't gebruiken van een kleine distinctie/welke nu ook van een yder voor goed gekeurd word. d'Orthodoxen die daar dreven / dat d'H. Geest God is / gevoelden wel / indien zulks word verstaan van de Geest / die in God van ewigheid is / en sijne Kragt genoemd word / Luc. 1, 35. waar door hy de wereld gemaakt heeft/ Gen. 1, 2. Psal. xxxIII, 6. en ook alle dingen weet die Godes zijn / gelijk de Geest des Menzen die in hem is / die dingen weet die des Menzen zijn / 1 Cor. 11, 21. En men moet seggen / dat de Macedonianen zeer blind geweest zijn/ indien se dat niet hebben konnen merken. Men kan ook aan d'andere syde seggen / dat sy van gelijken niet en doolden / wanneer se seiden / dat die gaav des Geestes / welke Christus aan sijn Apostolen beloofd/ en ook over haar op den Pingsterdag uitgestort heeft/een creatuur geweest is: Want God en word niet uitgestort / nog in delen verdeeld / ja selvs geen geschapen persoon / veel min een Godlijke. Dierhalven zo en mosten sy niet veroordeeld worden / om dat sy weigerden / dien Geest voor God te houden. Sy hebben daar in wel gedoold/ dat se hem voor een Godlijk persoon hielden / dog die minder dan den Vader en den Soon is ; nemende hier toe aanleidinge / uit die plaatsen daar geseid word / Hy en zal van hem selven niet spreken, maar zo wat hy zal gehoord hebben, dat zal hy spreken , en hy zal het nemen uit die dingen die Christi zijn, Joh. xvi, 13, 14. niet eens merkende/dat dese dingen door een persoons-bootsinge / van de gave des Geestes / die d'Apostolen beloofd was / geseid worden. Maar sy en hebben evenwel God tot geen schepsel gemaakt/ dat men se onder dat pretext / van Godslasteringe zoude hebben konnen beschuldigen: maar sy hebben alleen die dingen / die van de ene creatuur geseid zijn / van een andere / die van verscheide soort is / verstaan ; welk misverstand zo groot niet en is/ nog ook zo verderflijk / als't wel in't gemeen gezagt word.

IX. Daarenboven / al was'et dat'er inde woorden Christi/daar hy d'Apostolen den H.Geest beloofd / gehandeld wierd van den Geest die in God is / zo en zoude evenwel daar uit niet bewesen worden / 't gene tuszen de Grieken en de Latijnen in geschil is : en't zoude beter zijn / eenvoudig te geloven / dat d'H. Geest van den Vader uitgaat / en van den Soon gesonden word / gelijk Christus uitdruklijk seid / en ook de Grieken bekend staan / als de manier van dat uitgaan / welke van hem niet uitgedrukt en is/ naaukeurig tewillen bepalen. Ja men kan seggen / dat'et gevoelen der Latijnen vry slegter zal zijn/ dewijlse daar door niet donkerlijk / d'uitstekenheid van den Vader in de Godheid wegnemen ; en ontkennen / dat hy alleen het beginsel is/dewijl se hem/in't voordbrengen van den H. Geest / den Soon gelijk maken. En ik en sie ook niet / hoe sy die knoop zullen ontbinden / welken haar Photius leid / seggende: Indien de Soon uit den Vader word gegenereerd: Indien de Geest van den Vader en den Soon voordkomt ; wat niewe verniewinge geschied'er , waarom van hem (namelijk den Geest) niet een ander voord en komt? Alzo zullen'er niet alleen drie onderstandigheden / maar vier / indien niet liever oneindige gesteld worden / op dat de vierde een andere uit sende / en die wederom een andere / tot dat men eindelijk tot een oneindig getal der Goden komt te vervallen / gelijk de Heidenen. Epist. 2. Encyclica ad Orientis Archiepiscopos.

X. 't Gevoelen der Socinianen (waar van enige heetgebakerde Theologanten / zo onder de Protestanten als Paus-gesinden/ hebbende wel een yver Gods / maar niet med verstand / haar niet en ontsien te oordelen / dat'et/ sonder een gehele vernietiginge van de Christlijke Religie / niet en kan verdragen worden ; en med een roepen / dat'et in Godloosheid het Jodendom gelijk is / en slimmer dan het Mahumetisdom) is nog ligter te verenigen med de lere der Orthodoxen , indien'er maar zodanige bescheidenheid / als'er behoord / toegebragt word. Sy worden beschuldigd dat se d'ewige Godheid Christi ontkennen/ en dat se hem voor een bloot Menz houden ; en dat zulks een grote Godloosheid is. Maar sy andwoorden/ dat haar ongelijk geschied ; want dat sy geloven / dat Jesus Christus uit den ewigen Geest Godes in de H.

Maget is ontfangen / om in hem / selvs van de geboorte af / altijd te wonen; alhoewel hy / na dat hy gedoopt was / overvloediger van sijn gaven overstort is geworden / wanneer hy sijn middelaars ampt begon uit te voeren / als hy wel geweest was in sijn kindsheid / en toen hy nog een privaat leven leide. Dat hy door dien Geest in sijn woorden en werken is gedreven geworden / en / wanneer het hem believde / ook Miraculen gedaan heeft. Daarenboven / dat hy van den doden opgewekt / en aan Godes regter hand verhoogd zijnde / alle magt verkregen heeft in hemel en op aarden / en dat daarom in de name Jesu alle knien moeten buigen / der gener die in de hemelen / die op der aarden / ende die onder de aarden zijn. Welke belijdenisse / indien men liever de saak selvs / dan de woorden en manieren van spreken insiet / zeer weinig van't gevoelen der Orthodoxen schijnd te verschillen. Want die Geest Godes / welken de Socinianen belijden onafscheidelijk in Christo gewoond te hebben / en is niet anders dan de Godlijke natuur / dien de Christenen hem in't gemeen toeschrijven / en die ook somtijds med den naam van Geest genoemd word / als Marc. II, 8. Heb. IX, 14. I Pet. III, 18, en enige andere plaatsen; op dat ik nu niets en segge van de oude Kerken-leraars / die Christum / ten opsigte van de Godlijke natuur / zeer dikwijls een Geest noemen.

XI. Daar en sit niet in / dat de Socinianen niet altijd / van de gedurige inwoninge des Godlijken Geests in Christo / zo gesproken / of ook zo gevoeld hebben. Want het is genoeg / dat se in de Belijdenisse / die op haar aller naam Anno 1642. eerst uitgegeven / en tien jaren daarna wederom nagesien / en vermeerderd is; als ook in andere schriften / zo openlijk haar meninge hebben uitgedrukt / dat niemand daar nu med regt aan twijfelen kan. En voorwaar indien gy'er wel op let / daar en leid geen swarigheid in: Want dat d'H. Geest / van dien tijd af / dat hy op Jesum Christum / als hy gedoopt wierd / in een lighaamlijke gedaante is nedergedaald / altijd in hem gewoond heeft / zulks staan sy al te samen gelijklijk toe. Dog wat de kindsheid belangd / 't welk sommigen haar ontsien te seggẽ / getuigd Lucas Cap. II, 40, Ende het Kindeken (Jesus) wies op, en wierd gesterkt door den Geest, ende vervuld med wijsheid, ende de genade Godes was over hem. Al is'et dat in die plaats niet genoegsaam en blijkt / of de Geest waar door Jesus gesterkt wierd / d'H. Geest Godes is / en dat'et ook van sijn Menzlijke geest kan verstaan worden; zo is'et evenwel seker / dat'er gesien word op de kragt des H. Geest die in hem woonde / waar door hy gesterkt wierd in sijn gemoed / en med wijsheid vervuld; dewijl't ongerijmd is / dat men van die Godlijke effecten / een andere oorsaak zoude willen stellen. De volgende woorden en doen ook niet minder om zulks te bewijsen / alwaar d'Evangelist verhaald / Dat Jesus twaalv jaren oud zijnde van sijne ouders in den tempel gevonden is, sittende in het midden der Leraren, haar horende, en haar ondervragende, en dat alle die hem hoorden haar ontsetteden over sijn verstand en andwoorden, vers 46, 47, 48. Want niemand zal konnen ontkennen / of die extraordinare wijsheid / welke sig in't andwoorden / en vragen van d'Here Jesus / verre boven sijn jaren openbaarde / is van den H. Geest voorgekomen. Waarom men ook seggen kan / dat hy van sijn kindsheid af / vol is geweest van den H. Geest / al is'et dat de gaven des selvs / haar med zo een overvloed in hem niet en vertoonden / als wel daarna / maar alleen na mate van sijn jaren. Doet hier by / dat men diend te seggen / dewijl Christus een bysondere toeversigt Godes van noden gehad heeft / zo lang als hem d'H. Maget in haar lighaam heeft gedragen / op dat sijn temperament door geen smette zoude besoeteld worden: en daarna ook in sijn kindsheid / op dat hy de selve / gelijk zulks den enig-geboren Sone Godes waardig is / zoude doorbrengen; dat'et niet en voegde / dat zulks op enige andere wijse zoude geschieden / als door dien H. Geest / uit welken hy ontfangen is: welkers bysondere pligt het is / d'heiligheid in de Menzen te bevorderen / en haar insgelijks van alle besmettinge des vleez en des Geests / onbevlekt te bewarẽ. Dat Jesus Christus door de kragt des H. Geest miraculen gedaan heeft / daar is niet aan te twijfelen. Want hy geevd zulks selv te kennen / wanneer hy seid / dat hy door de Vinger Godes de Duivelen uitwerpt, Luc. XI, 20. Want de vinger Godes / is sijn kragt; en d'H. Geest is ook de kragt des Allerhoogsten Luc. I, 35. En even gelijk het med dese miraculen / alzo is'et ook van gelijken med d'andere gelegen / midsgaders med alle sijn Godlijke werken.

XII. Indien nu de Socinianen deselve manieren van spreken niet en gebruiken / in het uitdrukken van de vereeniginge der Godlijke en Menzlijke natuur in Christo / med andere Christenen / zo is dat

dat evenwel zulk een saak niet/ dat se daarom moeten gehouden worden/ aan verderflijke ketterije schuldig te wesen. Want de woorden der H. Schriftuur/ waar aan sy haar liever willen houden / en zijn niet minder bequaam om die verborgenheid te verklaren/ als de woorden/ die van de Vaders, of ook van de Concilien zijn uitgevonden geweest. En het schijnd genoeg te zijn / indien sy Petrum navolgen en seggen/ God was med hem, Act. x, 38. niet alleen gelijk in alle andere Heiligen/ maar alzo/ dat hy in hem bleev, Joh. xiv, 10. En dat God hem den Geest niet en heeft gegeven med mate, Joh. iii, 34. maar med zulk een overvloed/ dat een yder uit sijne volheid komt t'ontfangen, Joh. i, 16. om dat in hem de volheid der Godlijkheid lighaamlijk woond, Col. ii, 9. al is'et dat sy van de onderstandige vereniginge (waar over eertijds zo veel twisten zijn geweest/ en als nog in de Kerke zijn) geen gewag en maken.

XIII. De Socinianen hebben aangaande den H. Geest maar alleen een enig verschil med de Catholijken, te weten / of hy een persoon is of niet. Want andersins zo erkennen sy / dat'er in Gode een ewige / almagtige / alwetende Geest is / door welken hy de wereld geschapen/ en de Propheten aangeblasen heeft / en ook onse wedergeboorte uitwerkt/ enz. Alleen ontsien sy haar / hem een persoon onderscheiden van den Vader te noemen / op dat sy niet en zouden schijnen meer Goden te stellen dan een. Maar sy en zouden'er misschien niet zeer tegen zijn / indien door den naam van persoon / gelijk in't gemeen geschied / niet en wierd verstaan een redelijk onderstelsel / maar alleen een eigenschap/gelijk velen van de Ouden gesproken hebben/ of een wijse van bestaan in God / gelijk nu velen behaagd / en wel zodanig een wijse / die misschien med de kragt Godes wel over een zoude komen; en niet zodanig een wijse als van de Philosophen word gesteld / welke / zo als sy die voorstellen / schier op niet uitdraaid / en ook op God ganzlijk niet en past. Alhoewel / na mijn oordeel / alle die genen veel voorsigtiger doen / die haar selven onthouden van alle zodanige woorden / die dubbelsinnig zijn en twistingen konnen veroorsaken; en derhalven niet alleen liever med de H. Schriftuur willen gevoelen / maar ook daar mede spreken.

XIV. Indien dan d'Oude Christenen/ten tijde van Justinus Martyr, dat is ontrent het jaar 150. niemand van haar weerden of veroordeelden / die beleed dat Jesus de Messias is / al was'et dat hy stelde / dat hy is een Menz uit de Menzen voorgeteeld; hoe veel te billijker is'et dan / dat men de Socinianen , die veel hoger gevoelen van hem hebben / tot de broederschap toelate? Dit nu/ dat ik segge/ blijkt zeer klaar uit seker disput van desen uitstekenden Leraar / med Trypho de Jode / alwaar wy aldus lesen. Maar evenwel Trypho, zo blijvd niettemin mijn stellinge vast, dat dese Christus Godes is , alhoewel ik niet konde bewijsen, dat hy van te voren een Sone van den Schepper van dit geheel-al geweest is , en dat hy God is , en dat hy uit de Maget een menz geboren is ; behalven uit alle dat gene, waar door getoond word dat dese de Christus Godes zoude zijn , om dat van te voren is bewesen , dat hy zodanig zijn zal. Maar , seg ik , indien ik niet en zal bewijsen , dat hy en te voren is geweest , en dat hy heeft willen een Menz geboren worden , med ons het selve lijden onderworpen , vleez hebbende na't besluit ende den wille des Vaders ; zo zal't maar alleen billijk zijn te seggen , dat ik daar in gedwaald hebbe, en niet dat ik ontken dat dese de Christus Godes is, al is'et dat hy als een Menz uit de Menzen schijnd geboren te zijn; en dat'er geseid word dat hy door verkiesinge de Christus is geworden. Want daar zijn'er, ô mijn vrinden ! enige onder ons, die wel belijden dat hy de Christus is , maar sy seggen dat hy een Menze is uit de Menzen geboren ; dien ik dat niet en kan toestaan ; en ik denk ook niet , dat'er velen zullen gevonden worden , die med my van een gevoelen zijn , die zulks seggen zullen.

Cap. XXII.

Dat de Oude Kerken-Leraars in de geschillen van d'H. Drievuldigheid niet van het selve gevoelen en zijn med die van onse tijden.

I. *Dat de Vaders van de drie eerste ewen niet veel verschild en hebben van't gevoelen van Arius ; en dat zulks be e-sen word uit de Schriven.* II. *Van Justinus Martyr.* III. *Irenæus,* IV. *Clemens Alexandrinus.* V. *Origenes.* VI. *Tertullianus.* VII *Novatianus.* VIII. *en Lactantius.* IX. *Dat de Vaders die voor het Concilium van Niceen geleevd hebben het woord homoousios van een identitas specifica hebben verstaan, en dat zulks be esen word uit de Getuigenisse van,* X. *Athanasius of Maximus Martyr.* XI. *Gregorius Nyssenus.* XII. *Augustinus.* XIII. *Cyrillus Alexandrinus.* XIV. *en Athanasius.* XV. *De*

voortreffelijke getuigenisse van Salvianus, med wat matigheid men die genen, die in gevoelen verschillen, moet handelen.

I. De vierde reden, die ons beweegd/ dat w'ons/ in de verschillen van de Drievuldigheid/ aan de gemene manieren van spreken niet en laten binden/ is dese; om dat alle d'Oude Leraren, selvs tot de tijden van de School-geleerden, die ontrent den jare 1150. in de Latijnze Kerk sijn opgestaan, anders gevoeld hebben, als die van de volgende ewen. 't Welk voor eerst bewesen word/ voor zo veel het die genen/ die tot'et Concilium van Niceen, dat is tot'et Jaar 325. geschreven hebben/ aangaat: ten anderen ook aangaande die genen/ die enige ewen na dat Concilium geleevd hebben. Maar dewijl't een saak is/ die ten opsigte van ons voornemen en maniere van schrijven/ wat te wijdlopig zoude zijn/ zo zal ik maar alleen enige weinige plaatsen tot een staaltie bybrengen.

II. In de Schriften van alle de Vaders/ niemand dat ik weet uitgesonderd/ die in de eerste drie ewen van't Christendom iets geschreven hebben/ worden verscheide dingen gevonden/ welken't gevoelen van Arius begunstigen. 't Welk uit Justinus Martyr, daar even aangetrokken/ die in't jaar 163. als een Martelaar gestorven is/ en ook d'alleroudste van allen is/ welkers authentijke schriften tot nog toe zijn over gebleven/ blijkt. Hy seid in de t'samenspraak med Trypho de Jode, Pag. 283. tot Parijs gedrukt/ Anno 1636. aldus. Dat d'Engel, die tot Moses heeft geseid, ik ben de God Abrahams, en de God Isaaks, en de God Jacobs, niet en is de Schepper van dit geheel-al, maar dat hy den wille des Scheppers van het geheel-al heeft gediend. Want (seid hy) niemand die maar enig verstand heeft zal dorven seggen, dat d'aucteur en schepper van't geheel-al den groten hemel heeft verlaten, en dat hy sig selven in een zeer klein gedeelte van de aarde heeft vertoond.

III. Irenæus, die gemartyrizeerd is/ Anno 197, contra hæreses lib. II. Cap. 49. Indien iemand na de reden vraagd, waarom dat de Vader, die den Sone alles mededeeld, van den Here geseid is geweest alleen de ure en den dag (des laatsten oordeels) te weten, zo zal hy voor't tegenwoordige geen bequamer, nog gevoeglijker, nog ook geen reden die meerder sonder perikel is, vinden, als dese; op dat wy, dewijl de Heer alleen een waaragtig Leermeester is, door hem leren, dat de Vader boven allen is.

IV. Clemens Alexandrinus, die ontrent het Jaar 200. is gestorven/ in admonitione ad Gentes pag. 74. gedrukt te Parijs, Anno 1641. seid/ Dat God het Woord gesamenlijk med ons door lov-sangen verheerlijkt hem die ongegenereerd, en bevrijd is van te konnen verderven, en die ook alleen waarlijk God is, enz. En in Pædagogo lib. I. Cap. 2. Dog onse Meester (het Woord) is God sijn Vader gelijk, doende den wille sijns Vaders.

V. Van Origenes, die Anno 256. gestorven is/ zoude ik veel dingen konnen verhalen/ van wien Hieronymus, in den brief aan Pammachius, na't verstand van die ewe/ seid/ dat hy qualijk heeft gevoeld van den Sone, en nog erger van den H. Geest. Maar ene voorname plaats zal genoeg zijn/ waar uit niet zo zeer en blijkt wat sijn eigen/ als wel/ wat'et gevoelen van de gehele Kerk van sijnen tijd is geweest. Laat'et wesen dat'er enigen zijn, gelijk't in zo een groot getal van gelovigen ligt kan gebeuren, die van anderen verschillende onvoorsigtiglijk seggen, dat de Saligmaker die God en Heer is van alles; voorwaar wy en seggen evenwel zulks niet, maar wy geloven hem, wanneer hy seid: Die my gesonden heeft is meerder dan ik. Tegen Celsus, lib. VIII, pag. 398.

VI. Tertullianus, die ontrent'et Jaar 215. gestorven is/ tegen Hermogenes Cap. 3. Al is'et dat en de Vader God is, en de Regter God is, zo en volgd daar niet uit, om dat God ewig is, dat hy ook altijd en Vader en Regter geweest is. Want hy en heeft geen Vader konnen zijn voor dat hy den Soon hadde, nog Regter voor dat'er enige misdaad wierd gepleegd. Dog daar is een tijd geweest, dat'er nog misdaad, nog Soon en was, 't welk vereizt wierd om den Regter een Regter, en den Vader een Vader te maken. Alzo en is ook de Heer geen Heer, voor dat die dingen in wesen zijn, waar van hy een Here is, maar hy zou maar alleen te sijner tijd een Heer zijn, gelijk de Vader een Vader zou worden door den Soon, en een Regter door de misdaad: zo ook zoude de Here een Heer zijn, door die dingen, welke hy zoude maken om hem te zullen dienen.

VII. Novatianus, ontrent het Jaar 250. lib. de Trinitate, Cap. 17. Alhoewel dat hy (Jesus) geseid hadde, dat hy God uit God den Vader is, zo heeft hy hem selven noit by God den Vader vergeleken of gelijk gesteld, dewijl hy wist, dat hy uit sijn Vader is, en dat hy dat selve dat hy is, heeft, om dat'et de Vader hem gegeven had.

hadde. Eindelijk van die tijd af, en voor het aannemen van't vleez, en ook na't aannemen van't lighaam, ja selvs ook na d'opstandinge, heeft hy sijn Vader in alle dingen alle gehoorsaamheid bewesen, en bewijsd de selve van gelijken ook nog. Waar uit getoond word, dat hy de Godheid noit gelijk als enen roov geagt heeft, op dat hy sig Gode den Vader zoude gelijk maken: ja hy is ook in tegendeel te vreden geweest, al het gene hy mogt komen te gebieden en te willen, gehoorsaam ende onderdanig te zijn, ook zo verre dat hy de gedaante eens dienstknegts zoude aannemen.

VIII. Eindelijk Lactantius, die gestorven is Anno 320. op dat ik'er geen meer en noeme/ Institut. lib. 4. Cap. 6. God de Schepper en Maker der dingen, heeft eer hy dit voortrefflijke werk van de wereld begon, een heiligen en onverdervlijken Geest voordgebragt, welken hy een Soon noemde. En alhoewel hy'er daar na door hem nog andere ontallijke, die wy Engelen noemen, geschapen heeft, zo heeft hy evenwel desen eerst geboren alleen, med den titel van den Godlijken naam verwaardigd, namenlijk dewijl hy hem voorsien heeft med de magt en majesteit des Vaders En Cap. 8. verklaard hy het onderscheid/ 't welk'er is tusзen de scheppinge van den Soon en de Engelen/ dat hy uit de mond Godes als een reden is uitgegaan, en dat dese als swijgende geesten uit sijn neusgaten zijn voordgekomen. En Cap. XIV. Dog hy (de Sone Godes) is Gode getrouw geweest. Want hy heeft geleerd dat God een is, en dat hy alleen moet gediend worden; nog hy heeft hem selven oit voor God uitgegeven: om dat hy anders niet getrou zoude geweest zijn, indien hy, daar hy gesonden was, op dat hy de veelheid der Goden zoude wegdoen, ende bewijsen dat'er maar een enige God is, nogtans buiten desen nog een zoude komen in tevoeren. Dat en was niet prediken dat'er maar een is, en dat nog die, die hem gesonden had, maar sijn eigen saak voorstellen, en sig selven van dien afscheiden, om welkers eer hy gekomen was te verbreiden. Daarom om dat hy zo getrou is geweest, en om dat hy ook sig selven geheel en al niets heeft toegeschreven, op dat hy de geboden van hem die hem gesonden hadde, vervullen zoude, zo heeft hy de waardigheid van een ewigen Priester, en de eer van een opperſten Koning, en de magt van een Regter, en den naam van een God ontfangen.

IX. Wat belangd de Leraars/ die van de tijd van't Concilium van Niceen af hebben geschreven/ die verschillen ten meesten deel van de School-geleerden/ en later Schrijvers/ daar in/ dat sy/ gelijk wy boven hebben aangeroerd/ het woord (homoousios) medewesig, in het stuk van de Drievuldigheid/ hebben verstaan van een identitas speciei, dat is/ van zodanig een selvwesenheid die onder sekere bysondere soort plaats heeft/ en niet van een identitas numeri, dat is/ van een selvwesenheid die in een enkel of bysonder getal bestaat. 't Welk een yder ligt kan sien dat een saak van groot gewigt is. Dat'et nu med dese saak alzo gelegen is/ bewijsen dese weinige getuigenissen zeer klaar/ dewelken van ons uit ontelbare anderen zijn uitgekosen.

X. Athanasius die gestorven is Anno 371. (of gelijk andere liever willen/ Maximus Martyr, die een weinig later als Athanasius geleevd heeft) Dial. I. de Trinit. niet verre van't einde/ die voerd aldaar een Ariaan in/ onder den naam van Anomæus, dewelke aan een Orthodoxus aldus vraagd. Hoe is'et med de drie onderstandigheden in de Drievuldigheid gelegen? En d'Orthodoxus die andwoord daar op/ Gelijk'er van Petrus, en van Paulus, en van Timotheus drie onderstandigheden zijn en een Menzheid. Anom. zo zijn'er dan drie Goden. Orthod. 't Moet verre van my zijn zulks te seggen. Anom. Indien se zodanige onderstandigheden zijn, als van Petrus, en Paulus, en Timotheus, zo zijn'er drie Goden, nademaal Petrus, Paulus, en Timotheus, drie Menzen zijn. Orthod. Selvs ook dese zijn geen drie. Anom. En zijn dan Petrus, Paulus, en Timotheus geen drie? Orthod. Sy zijn wel drie; maar geen drie Menzen; om dat se dan drie Menzen zijn, wanneer sy een hert hebben 't welk onder elk anderen niet gelijk en is, gelijk een Griek, (dat is een Heiden) en een Jode, en een Christen heeft. Dog zo se 't selve gevoelen, en zo'er tusзen haar geen twistingen en zijn, zo zijn se wel drie onderstandigheden, maar een in den Here, om dat se een gemoed en een herte hebben; en sy zijn wel drie in't getal, maar niet daar in, dat sy onder sig een verscheide natuur of een verscheide hert hebben. Anom. Ik segge dat die drie zijn, drie zijn. Orthod. Dog ik segge dat sy drie zijn, indien sy onder sig verschillen: maar indien sy uit Godes woord, door enen sin en gevoelen zijn t'samen gevoegd, zo seg ik, dat se ene niewe Menze zijn, blij-

de evenwel de onderstandigheden. **Anom.** Maar dese dingen worden van de Menzen geseid, dog in Gode is'et anders med de saak gelegen. **Orthod.** Indien de Schrivtuur van die dingen die lighaamlijk gescheiden zijn, zo se maar in't verstand des gemoeds niet en verschillen, seid dat se ene en een zijn, veel meer moet men dat seggen van die dingen, welke sonder stoffe en lighaam bestaan. Of steld anders dat'er in die dingen twespald is, om te konnen seggen dat'er drie Goden zijn, om dat d'ene dit en d'andere dat wil; ofindien'er onder haar geen verschil en is, zo laat de Vader en de Soon en de H. Geest ene God zijn, gelijk die genen die in Christo zijn t'samengevoegd, ook ene Menz zijn, gelijk als'er geschreven is. **En aan het einde van die selve t'samen-spraak doet hy den Orthodoxum aldus spreken:** Die een medewesenheid steld, is een Christen; dog die meend dat die geen Christen en is die een medewesenheid steld, en evenwel selv zulks steld, die word bevonden sig selven te veroordelen, gelijk die quade dienstknegt uit sijn eigen selvs mond veroordeeld is. **En d'Anomæus andwoord.** Maar hoe word ik bevonden zulks te stellen? **Orthod.** Wy (hebt gy geseid) gevoelen dat de Vader Soon en H. Geest, is gelijk een Bisschop, Ouderling, en Diaken. **Anom.** Ik beken dat ik geseid hebbe, gelijk een Bisschop, Ouderling, en Diaken. **Orthod.** Maar een Bisschop, Ouderling, en Diaken zijn (homoousioi) eenwesig. Dierhalven hebt gy bekend, dat de Vader, Soon, en H, Geest (homoousioi) Eenwesig zijn. **Uit welke plaatsen klaarder als de Son blijkt / dat hy maar alleen daarom seid / dat de Vader/Soon/en H. Geest/van de selve selvstandigheid zijn / om dat se in de selve soort / namelijk in de Godheid / overeenkomen / en om dat'er tuszen haar d'allergrootste overeenkominge van wil is.**

XI. Gregorius Nyssenus, **die ontrent het jaar 396. gestorven is / in het tractaat / Van dat men niet en moet menen / dat'et behoorlijk is / dat men seid / dat'er drie Goden zijn / aan** Ablavius. Voorders 't gene van u geseid word is zodanig: Petrus en Jacobus en Johannes, dewijl se in ene Menzlijke natuur zijn, worden drie Menzen geseid te zijn. En't en is ganz niet ongerijmd, dat die genen, die ten aansien van de natuur zijn verenigd, indien sy meerder in getal zijn, van wegen de natuur, in't meerder getal genoemd worden. Indien dan de gewoonte zulks aldaar toelaat, en een yder seid, dat die genen die twe zijn ook twe zijn, en dat die genen drie zijn, die boven de twe zijn; hoe konnen wy dan die in de verborgene besluiten drie onderstandigheden belijden, en in de selven wat de natuur belangd geen onderscheid erkennen, enigsins geseid worden tegen die belijdenisse aan te gaan; daar wy wel seggen, dat de Godheid des Vaders, en des Soons, en des H. Geestes maar een is, dog ondertusszen wel uitdruklijk verbieden, dat men segge, dat'er drie Goden zijn, enz. **Andw.** Wy seggen dat'et een qua'e gewoonte is, dat wy die genen die van nature niet onderscheiden en zijn, door de naam selvs van de natuur in't meerder getal noemen, en seggen veel Menzen; waar mede overeenkomt, indien iemand seide, veel Menzlijke naturen, enz. Maar gelijk't volk, de gemeente, 't leger, de byeenkomst, al t'samen in't enkel getal worden genoemd, en dat men verstaat, dat se elk in't bysonder in een meerder getal bestaan: alzo zou ook op de selve wijse de Menz, volgens een nette en naaukeurige manier van spreken, eigenlijk een geseid konnen worden, alhoewel sy, die in de selve natuur worden getoond te zijn, een menigte uit maken: zo dat'et veel beter zal zijn, die qua'e gewoonte onder ons te verbeteren, en niet meer de naam van de natuur tot'et meerder getal uit te breiden, dan de gewoonte opvolgende, 't misverstand, 't welk hier in schuild, ook tot enig Godlijk leerstuk over te brengen, enz. **De selve** in libro de fide ad Simplicium. Gelijk in Adam en Abel ene Menzheid of ene Menzlijke natuur is, op de selve wijse is in den Vader en den Soon ene Godheid of Godlijke natuur.

XII. Augustinus, **die Anno 430. gestorven is/** lib. 1. contra Maximium: Waarom is hy (**Christus**) waaragtig God? Om dat hy is de waaragtige Sone Gods. Want indien hy aan de dieren gegeven heeft, dat se niets voord en brengen, dan 't gene dat sy selvs zijn, alzo brengd ook een Menz een Menz voord, een hond een hond, en God brengd ook een God voord? Indien hy dan van de selve selvstandigheid is, waarom segd gy dan dat hy minder is? **En** in Responsione ad Sermonem Arianorum: Maar de Arianen en Eunominianen, en geen andere Ketters buiten haar, noemen ons (homoousianen) voorstanders van de eenwesenheid, om dat wy tegen haar misverstand, med het griekze woord homoousion beweren dat de Vader, en de Soon, en d'H. Geest een zijn, dat

is,

is, van een en deselve selvstandigheid (of, om uitdrukkelijker te spreken) van een en't selve wesen, 't welk in't Grieks ousia genoemd word; 't welk klaarder geseid word, van een en de selve natuur. En evenwel indien iemand van die genen, die ons homoousianen noemen, eens quam te stellen, dat sijn soon niet van de selve, maar van een andere natuur, als hy selv is, zo zoude sijn Soon liever willen ontervd zijn, dan dat iemand zulks van hem menen zoude. Door hoe groten Godloosheid worden de zodanigen dan verblind, die niet en willen bekennen, daar se evenwel den enig-geboren Sone Godes belijden, dat hy van de selve natuur is gelijk als de Vader, maar van een geheel andere, die dese zeer ongelijk is, en op velerlei wijsen, en in vele saken, daar niet na en gelijkend, als of hy van den Vader niet geboren, maar van hem uit niet geschapen waar, en dat hy ook daar door selv een schepsel is, een Sone zijnde, door genade, en niet van nature.

XIII. Cyrillus Alexandrinus, **die** Anno 444. **gestorven is**/ Dial, 1, de Trinitate. Daar is een groot onderscheid tusschen een wesen en een onderstandigheid, om dat een wesen singuliere of bysondere dingen in sig begrijpt. Dierhalven zo schijnd de verklaringe van een wesen, zodanig iets gelijk te zijn, 't welk gemeen, en ook algemeen is: en dat de namen der onderstandigheden onder dat algemeen worden begrepen. By voorbeeld: wy definieren een Menz, te zijn een redelijk stervlijk dier, en dese definitie, seggen wy, dat op alle particulieren kan gepast worden, die onder de Menzen zijn. Waar uit dan volgd, dat onder dat gemene, dat is, onder het woord Menz, of onder de definitie van een Menz, begrepen word, en Thomas, en Marcus, of (indien't u zo gelievd te spreken) en Petrus, en Paulus. En zo iemand op die wijsen het wesen heeft uitgedrukt; die en heeft tot nog toe geen duidelijke en klare verklaringe gegeven, van die dingen, welke verstaan worden bysondere dingen te zijn. Want indien iets een Menz is, zo en is't juist terstond geen Petrus en Paulus, en indien iemand seid Thomas of Marcus, zo en geevd hy juist niet terstond een definitie van het wesen. Dierhalven zo is de naam van wesen, als de naam van Menz, en begrijpt in sig een algemene naam: daarentegen zo verstaat men door de naam van onderstandigheid, gevoeglijker zodanig iets 't welke een in getal is.

XIV. Anastasius en Cyrillus **in hare korte uitlegginge van het Regtsinnige Geloof.** Hoe veel onderstandigheden bekend gy in de Godheid? Drie, den Vader, en den Soon, en den H. Geest. Wat is een onderstandigheid? Een wesen med enige sijne eigenschappen, in getal onderscheiden van alle zodanige wesens, welke van de selve soort zijn, dat is, een medewesig persoon.

XV. **'k Zal nog tot een Toegift bybrengen de getuigenisse van** Salvianus Massiliensis, **die geleevd heeft ontrent het jaar** 460. **uit het boek** de Gubernatione Dei lib 5. **waar door getoond word/ med wat matigheid de Ketters moeten gehandeld worden.** Sy (**d'Arianen**) zijn Ketters zuld gy seggen; 't Is waar maar niet willens nog wetens: sy zijn Ketters in onse ogen, maar niet in haar eigen ogen. Want in haar eigen ogen zijn sy zo Catholijk, dat se ons voor Ketters houden en schelden: zulke dan als sy in onse ogen zijn, zijn wy in hare ogen. Wy zijn versekerd dat sy de Godlijke geboorte ongelijk aandoen, daar mede, dat sy seggen dat de Soon minder is als de Vader; Sy menen dat wy des Vaders Majesteit te kort doen, daar mede dat wy seggen, dat de Sone even-gelijk is med den Vader. By ons is de waarheid. Maar sy menen dat se by haar is. De Ere Gods word van ons voorgestaan, maar sy menen dat het gene sy geloven, allermeest strekt tot Godes Ere: Sy en willen d'officien van Godsdienstigheid med ons niet plegen, maar daar in menen sy dat haar beste Godsdienst is gelegen. Sy zijn ongodvrugtigen: maar daar in stellen sy haar hoogste Godvrugtigheid. Sy dolen dan, maar med een vroom gemoed, vastlijk gelovende dat se niet uit haat, maar uit een yver tot God, den Here eren en liev hebben. Al hebben sy geen regt geloov, nogtans houden sy, dat'et gene sy geloven en doen, de volmaakte lievde Gods is. Hoe sy van wegen zulke dolinge of valze opinie zullen gestraft worden in den dag des oordeels, en weet niemand, als de Regter alleen, die ons en haar regten en oordelen zal. Daarom zo duld en draagd haar ook God, zo ik mene, om dat, al siet hy dat se niet regt en geloven, nogtans hy daar by siet, dat se niet dan uit een sterke sugt en drivt van een godvrugtigen waan dolen: en dat zo veel te meer, dewijl hy weet, dat sy die dingen doen die se niet en weten, maar dat d'onsen dat gene versuimen **en nalaten** 't geen sy geloven, **enz.**

ONDERWIJSINGE VAN DE CHRISTLIJKE RELIGIE.

HET DERDE BOEK.

CAP. I.

Van de Besluiten Godes, en bysonderlijk dat'er geconditioneerde Besluiten zijn.

I. Med wat woorden de Besluiten Godes in d'H. Schrivtuur uitgedrukt worden. II. *Wat dingen in de besluiten aan te merken zijn: En wat een Besluit is.* III. *Dat Godes besluiten, 1. of ontrent sijn eigen, of ontrent een anders werkingen plaats hebben.* IV, 2. *Dat se of generaal of singulier zijn;* V, 3. *of ook absolut, of geconditioneerd.* VI. *Dat'er geconditioneerde besluiten zijn, blikt uit de belovten en dreigementen Godes.* VII. *Dese sijn een med sijn besluit.* VIII. *Konnen med geen absolut besluit bestaan.* IX. *Hoe een en de selve saak, in verscheide opsigt, tegegelijk een conditie en een middel kan zijn.* X. *Dat God niet absolut voorgenomen heeft Noach te behouden.* XI. *D'Israëliten 't land Canaan te doen besitten.* XII. *Of David tot Koning te maken.* XIII. *Nog dat de Messias noodsakelijk uit den Koning David heeft moeten geboren worden.* XIV. *Dat de geconditioneerde Besluiten niet en strijden med Godes Almagtigheid.* XV. *Voorwetenschap.* XVI. *Onveranderlijkheid.* XVII. *en Voorsienigheid.* XVIII. *Dat'er evenwel gevoeglijk, zo men enige dingen waarneemd, geseid kan worden, dat alle de besluiten Godes absolut zijn.*

I. at God zy/ en wie dat hy zy/ hebben wy in't voorgaande gesien: nu volgd'er/ dat wy hem in sijne Werken beschouwen. Waar onder dese twe wel de voornaamste zijn/ namelijk de Scheppinge en de Voorsienigheid, waar toe alle d'andere ook gebragt konnen worden. Maar dewijl God niets en doet/ 't en zy hy van te voren by sig selven besloten heeft zulks te doen/ zo staat ons/ voor al eer wy toetreden om sijne werken wat nader te beschouwen/ iets voor af van sijn Decreten of besluiten te handelen. Het woord Decreet, wanneer't een nomen of naamwoord is/ zo word'et wel meesten tijd gebruikt/ om Godes geboden/ welken in't Hebreeuz Chukkim worden genoemd/ uit te drukken/ Deut. IV, 5, 40. 1 Reg. VIII, 61, en Psal. CXIX. meermaals. En Paulus noemd ook de Ceremoniele geboden/ Dogmata of Decreta, dat is/ Insettingen/ Eph. II, 15. Col. II, 14. Dog wanneer'er van God gesproken word/ zo betekend het verbum of werkwoord Decernere, of Besluiten/ dat gene 't welk hy vast gesteld heeft te zullen/ of te willen doen; gelijk Esa, XIV, 27. Act. IV, 28. zo word ook het woord prothesis, of voornemen in dien selven sin genomen Rom. VIII, 28. Eph. I, 11. en III, 11. 2 Timoth. I, 9. Insgelijks het woord prognoosis, of voorkennisse/ 't welk afkomstig is van proginooskoo, te voren kennen of weten Act. II, 23. 1 Pet. I, 2. Rom. VIII, 29, 30. Eph. I, 5, 11. En het woord proorizein, of te voren bepalen. Act. IV, 28. Rom. VIII, 29, 30. Als ook het Hebreeuze woord gnetzah, en het Griekze boulee, of raad/ Psal. XXXIII, 11. Esa. XLVI, 10. Luc. VII, 30. Act. II, 23. en IV, 28. Eph. I, 11. Maar daar en zijn geen woorden/ die dikwijler gebruikt worden/ om de besluiten Godes uit te drukken/ als de woorden van Wil, en van Willen, in't Hebreeuz chephetzh, en in't Griekz theleema, gelijk Psal. CXV, 3. Esa. XLVI, 10. Joh. VI, 40. Act. XXI, 14. Eph. I, 5, 9, 11. 1 Cor. IV, 19. Jac. IV, 15. en elders meer.

II. Wy zullen jegenwoordig de besluiten Godes/ wat de saak selvs belangd/ maar in't generaal aanmerken/ (van gedagten zijnde/ op een andere plaats in't speciaal van de predestinatie te handelen/) en in't korte eens voorstellen/ van wat natuur dat se zijn; hoe se onderscheiden worden; wat orde dat'er in plaats heeft; als ook hoedanige eigenschappen dat se hebben. Door een Decreet of besluit Godes/ word in't gemeen verstaan zodanig een werkinge van sijn vrije wil/ welke toekomende dingen aangaat: en heeft ook in zodanigen aard van saken plaats/ welken onder Godes magt staan/ dat se/ zo als't hem believd/ zullen geschieden of niet geschieden: 't welk ook het woord raad

genoegsaam te kennen geevd / 't welk noit van natuurlijke dingen / en die t'enemaal noodsakelijk zijn / gebruikt word / maar alleen van zodanige / die vrywillig geschieden: alhoewel men 't selve woord op een Godlijke wijse moet verstaan; alzo namelijk / dat'et die bekommerlijke en lange deliberatien of overleggingen / welke in der Menzen raadslagen gebruikt worden / t'enemaal uitsluit / en ook als in een ogenblik volbragt word.

III. Door eerst dan / zo worden enige besluiten Godes geseid plaats te hebben ontrent sijn eige werkingen; en enige ontrent de werkingen van anderen, dat is / ontrent de werkingen van sijn creaturen. Onder de eerste soorte behoren alle zodanige besluiten / waar door God vastgesteld heeft selv iets te zullen doen; als daar is / de wereld te zullen scheppen; de gelovigen te zullen salig maken: of iets niet te zullen doen; als daar is / de wederspannige Israëliten in't land Canaan niet te zullen inleiden. Dog onder de twede soorte worden zodanige besluiten geteld / waar door hy iets van de Menzen wil gedaan of gelaten hebben: en worden ook door sijne geboden te kennen gegeven / welkers onderhoudinge hy wel in des Menzen vrije wil gelaten heeft / sonder haar tot'et gehoorsamen of ongehoorsamen te willen noodsaken / of te willen dringen; maar evenwel zodanig / dat hy hare wederspannigheid niet ongewroken wil laten.

IV. Ten tweden, zo word'er geseid / Dat enige van Godes besluiten algemene, en enige ook bysondere zijn. D'Algemene besluiten zijn / waar door God wetten heeft gesteld / aangaande de besturinge van de wereld / welke op allen / of ten minsten op velen / haar opsigt hebben; gelijk wanneer hy vast gesteld heeft / dat hy de goeden zal belonen / ende de quaden zal straffen / en diergelijken. De Bysondere besluiten zijn / waar door hy iets aangaande dese of gene Menz in't bysonder heeft vastgesteld; gelijk wanneer hy Saul van den Throon wil stoten / en David in sijn plaats setten. Dese besluiten hebben in generale saken / voor zo veel als se mogelijk zijn / en geschieden konnen / plaats; maar evenwel zodanig / dat se de bysondere werkingen van Godes wil / waar door de generale besluiten op bysondere saken geappliceerd worden / vereizen. Alzo is'et wel noodsakelijk / dewijl God besloten heeft de gelovigen salig te maken / en d'ongelovigen te verdoemen / dat Petrus salig en Judas verdoemd zy: maar evenwel zo en kan of zal zulks niet geschieden / sonder een bysonder besluit / waar door genen ten leven / en desen ter ewiger verdoemenisse geschikt word: en alzo is'et ook med andere saken gelegen.

V. Zo zijn'er ook / ten derden, enige Besluiten Godes die absolut zijn / en enige die onder sekere conditie zijn. Alle de zodanige worden absolute Besluiten genoemd / die ganz geen conditie / in sig besluiten / welke noodsakelijk om uitgevoerd te zullen worden / eerst moet verevuld zijn. Hoedanig / by voorbeeld / geweest is / het besluit waar door God vastgesteld heeft / de wereld / midsgaders alle die verscheide soorten van schepselen / welken in de selven gevonden worden / te zullen maken; en de selven door sijne Voorsienigheid te zullen regeren / en onderhouden. Door de geconditioneerde besluiten worden de zodanige verstaan / die gefundeerd zijn op een sekere conditie / die eerst moet voorgaan / of niet moet voorgaan / eer de dadelijke uitvoeringe der selver daar op komt te volgen: hoedanig ten meren delen alle die besluiten zijn / waar door God besloten heeft / de Menzen enig goed of enig quaad te zullen toesenden / indien se maar dit of dat komen te doen of na te laten. Dog daar word zeer over gedisputeerd / of God ook wel zodanige besluiten maakt. Want daar zijn enigen die zulks med alle magt ontkennen; en ook staande houden / dat alle de Besluiten Godes absolut / of sonder enige bepalinge zijn: tot zo verre / dat se't gevoelen aangaande de geconditioneerde besluiten / voor ten hoogsten verfoeilijk uitmaken; en med enen haar niet en ontsien te seggen / dat'et onder de Christenen onverdraaglijk is; alhoewel Musculus, Zanchius, Aretius, Polanus, en enige andere vermaarde Leraars onder de Gereformeerden, 't selve voor goed kennen.

VI. 'k Zal dan / 't Gevoelen van dat'er geconditioneerde besluiten zijn / alleen med een argument / 't welk mijns oordeels zeer kragtig is / soeken vast te maken: namelijk / Dat God byna overal in d'H. Schrivtuur, wanneer hy sijn wil te kennen geevd, daar ook enige condities byvoegd. Hier toe zal ik maar alleen / uit die grote menigte van Schrivtuur-plaatsen / waar uit zulks zeer klaar blijkt / enige weinigen tot een staaltie bybrengen. God seid tegen Cain / die sig vergramde / om dat sijne offerhande zo aangenaam niet en was / als van sijn broeder Abel / Is'er niet indien gy weldoet verhoginge? Ende zo gy niet wel en doet, de sonde ligd aan de deure, Gen. IV, 7. dat is / de

straffe van de sonde. Als ook tegen't ganze volk Israëls / Indien gy naarstiglijk mijne stemme zuld gehoorsamen, en mijn verbond houden, zo zuld gy mijn eigendom zijn uit alle volken, Exod. XIX, 5. Op een andere plaats sweerd God / dat niemand van alle die genen / die ongehoorsaam waren / en med murmureren tegens hem en sijnen knegt Moses opstonden / het land Canaan zoude sien; waar van hy hare voorvaderen geswooren hadde / dat hy't aan hare nakomelingen zoude geven Num. XIV, 21, 22, 23. alwaar het noodsakelijk is / 't en zy men God tot een leugenaar wilde maken / dat die eerste belofte / en dierhalven ook het besluit / 't welke daar voorgegaan is / conditioneel is geweest. Alzo is'et ook gelegen / med'et gene wy van Eli / die sijn ondeugende Sonen niet genoeg in den band en hield / komen te lesen / wanneer hem God aldus aanspreekt. Ik hadde wel klaarlijk geseid, uw' huis, ende uws Vaders huis zouden voor mijn aangesigt wandelen tot in ewigheid Maar nu spreekt de Here, dat zy verre van my, want die my eren zal ik eren, maar die my versmaden, zullen ligt geagt worden, 1 Sam. II, 30. Alwaar van gelijken dat eerste voornemen conditioneel heeft moeten zijn. Alzo seid ook Samuel tegen Saul / die't uitgedrukte gebod Godes / door't offeren van brand-offeren / overtreden hadde: Gy hebt sottelijk gedaan, want de Here zoude nu uw' Rijk over Israël bevestigd hebben tot in ewigheid: (door een besluit namelijk / dat hy dies aangaande hadde gemaakt) maar nu en zal uw' Rijk niet bestaan, enz. 1 Sam. XIII, 13, 14. Alwaar insgelijks uit d'uitkomst blijkt / dat'et eerste besluit conditioneel geweest is. Ook seid de Propheet Azaria uit Godes naam / tot den Koning Asa / en het Joodze volk / De Here is med u-lieden, terwijle gy med hem zijt: ende zo gy hem soeket, hy zal van u gevonden worden; maar zo gy hem verlatet, hy zal u verlaten, 2 Chron. XV, 2. Indien gy lieden willig zijt, ende hoord, (seid God tot de Joden) zo zuld gy het goede des lands eten: maar indien gy weigerd, en wederspannig zijt, zo zuld gy van het swaard gegeten worden, want de mond des Heren heeft het gesproken. Jes. 1, 19, 20. God getuigd ook by Jeremiam / Dat hy, zo wanneer hy over een volk of Koningrijk zal gesproken hebben, van't selve te zullen verdoen, evenwel, indien dat volk, of dat Koningrijk, sig van de sonden bekeerd, zulks niet en zal doen: en integendeel, zo wanneer hy over een volk of Koningrijk gesproken zal hebben, van't selve te zullen bouwen, dat hy evenwel dat niet en zal nakomen, indien dat volk of dat Koningrijk, sijn stemme niet en gehoorsaamd, maar in sijne ogen quaad komt te doen, Jerem. XVIII, 7, 8, 9, 10. Van gelijken / Indien de Godlose sig bekeerd van alle sijne sonden, die hy gedaan heeft, zo zullen alle sijne overtredingen, die hy gedaan heeft, hem niet gedagt worden, maar hy zal in sijne geregtigheid leven, Ezech. XVIII, 21, enz. En zo ook in het N. Testament / alwaar Christus tot sijn discipulen seid / Indien gy mijne geboden bewaard, zo zuld gy in mijne lievde blijven, gelijkerwijs ik de geboden mijns Vaders bewaard hebbe, ende blijve in sijne lievde. Van gelijken / Gy zijt mijne vrinden, zo gy doet wat ik u gebiede, Joh. XV, 10, 14. En Paulus / Indien gy na den vleze leevd zo zuld gy sterven: maar indien gy door den Geest de werken des lighaams dood, zo zuld gy leven, Rom. VIII, 13. En / Indien gy med uwen mond zuld belijden den Here Jesum, en med uwe herte geloven dat hem God uit den doden opgewekt heeft, zo zuld gy salig worden, Rom. X, 9. Als ook / Indien wy med hem gestorven zijn, zo zullen wy ook med hem leven: Indien wy verdragen, wy zullen ook med hem heerzen; Indien wy hem verlogenen, hy zal ons ook verlogenen, 2 Timoth. II, 11, 12. En nog veel meer diergelijke plaatsen / in den brie v tot de Hebreen, en in d'Apocalypsis.

VII. Die genen nu / die in de contrarie opinie zijn / excipieren alhier / dat in die gemelde plaatsen niet gehandeld en word van Godes besluiten; want dat de selven niet anders en behelsen / dan beloften en dreigementen / welken sy selvs bekennen / dat meesten tijd conditioneel zijn: En ook / dat daar door alleen aangewesen word / hoedanig een onverbreeklijken band dat'er is / tussen de gehoorsaamheid van Godes geboden en tussen de beloningen; tussen de ongehoorsaamheid en tussen de straffe; dog geensins / dat God enig ding onder conditie besluit. Waar op ik andwoorde. 1. 't Komt al op een uit / of'er zodanige plaatsen / die van Godes besluiten spreken / dan of'er maar alleen beloften en dreigementen worden bygebragt. Want wy en konnen byna op geen andere wijse / enige kennisse krijgen van Godes besluiten / als alleen uit sijn beloften en dreigementen; waar tussen maar alleen dat onderscheid is / dat de besluiten

ten

ten meesten delen verborgen / en dat de belovten en dreigementen / aan een yder die Godes woord komt te horen / bekend zijn. Want een beloute is niet anders als een openlijke verklaringe / dat men van voornemen is iemand enige weldaad te doen genieten; En een dreigement is diergelijk een verklaringe / dat men van voornemen is iemand enig quaad over den hals te senden. Want iets te willen / en ook iets te besluiten / zijn in Gode een en't selve. En dewijl God in't gemeen / door belovten en dreigementen ons sijne besluiten bekend maakt / zo zal'er dan voor ons / indien men daar uit niet verstaan en kan / wat sijn meninge is / ganz geen middel zijn / om tot regte kennisse van de selven te komen. Want wie heeft den sin des Heren geweten, of wie is sijn raadsman geweest? Rom. XI, 34. Alzo / agt ik / zou iemand die med een halve Jode quam te disputeren / die daar wilde stellen / dat de beloofde Messias niet gekomen en is / nog ook komen zal; om dat'et besluit van hem te zullen senden / conditioneel is / en om dat ook de Joden die conditie / dewelke van haar is geeizt geworden / niet nagekomen en hebben / hem op geen bequamer wijs konnen tegengaan / als dat hy maar toonde / dat alle de belovten / die van hem gedaan zijn / absolut zijn / en dat men nergens zal vinden / dat'er enige conditie is bygevoegd / of dat'er geseid word / dat God den Messias zal senden / indien de Joden haar van hunne sonden bekeren. Indien'er ook een Epicurist onder de Christenen gevonden wierd / die beweren wilde / dat God aangaande de bestieringe van de wereld / ganz geen besluiten heeft gemaakt; zo zou hy / die opinie vast gesteld zijnde / dat alle de besluiten absolut zijn / geensins we'erleid konnen worden. Want indien men exempelen van belovten en dreigementen / of ook van geboden / wilde voordbrengen / zo zou hy daar terstond op excipieren; dat zulks altesamen niet te pas en komt / en dat'et de questie / die hy over de besluiten moveerd / niet eens en raakt. 2. De conditionele belovten en dreigementen / en konnen med een absolut besluit niet t'samengaan. Want / by voorbeeld / indien God de zodanigen / die hy absolut heeft verworpen / onder conditie de saligheid quam te beloven; of ook aan de zodanigen / die hy absolut voorgenomen heeft het ewige leven te schenken / de verdoemenisse quam te dreigen / zo zou men immers moeten seggen / dat hy med die beiden den spot dreev; en niemand zou veiliglijk / en sonder perikel van te zullen bedrogen worden / op Godes belovten konnen vetrouwen; ja daar en zou ook geen reden zijn / waarom iemand sijn dreigementen zeer zou behoeven te vresen. Sy seggen hier wel op / dat de verworpenen door't geloov in Christum salig konnen worden / en dat d'uitverkozenen / 't en zy sy in't geloov volstandig blijven / verdoemd zullen worden / om dat het geloov en de saligheid / d'ongelovigheid en de verdoemenisse / onafscheidelijk aan elkanderen verknogt zijn. Maar dat en haald ganz niet toe; want steld eens dat'et med de saak in der daad zo gelegen is / zo word dat evenwel niet ten propoost bygebragt; om dat / volgens haar stellinge / nog de verworpenen konnen geloven; nog d'uitverkozenen oit van het geloov konnen afvallen. Daarenboven / steld eens dat'er een verworpene komt te geloven / zo kan hy evenwel door het geloov niet salig worden / 't en zy dat God het besluit / 't welk hy aangaande sijn verwerpinge gemaakt heeft / vernietige. Van gelijken / indien een uitverkozene van het geloov afwijkt / zo kan hy evenwel om sijn ongelovigheid niet verdoemd worden / 't en zy dat God het besluit van sijn verkiesinge wederom intrekt. Dog de voorstanders van dese opinie agten dat zulks zeer ongerijmd is: dierhalven heeft Marloratus de saak zeer wel / dat is / accorderende med sijn gronden uitgedrukt / wanneer hy schrijvd / Dat zodanig een die God voor de scheppinge der wereld heeft verworpen, niet salig en kan worden, alwaar het dat hy alle de werken der Heiligen dede, in Expositione Ecclesiastica in Joh XV, 2. Hy most'er maar alleen aan d'andere zijde bygedaan hebben / dat zodanig een die God voor de scheppinge der wereld heeft verkoren, niet verdoemd en kan worden, al was'et dat hy alle de werken der Godlosen dede.

VIII. Maar op dat nog zo veel te klaarder mag blijken / hoe weinig dat de conditionele belovten en dreigementen / med Godes absolute besluiten t'samen konnen gaan / zo zal ik maar alleen twe exempelen voorstellen / waar uit zulks zo klaar als den dag komt te blijken. De Propheet Jeremias seid van Godes wegen tot den Koning Zedekia / Indien gy gewilliglijk tot de Vorsten des Konings van Babel zuld uitgaan, zo zal uwe Ziele leven, ende dese stad en zal niet verbrand worden med vuur; ende gy zuld leven, gy, ende uw' huis: Maar indien gy tot de Vorsten des Konings van Babel niet en zuld uitgaan, zo zal dese stad gegeven worden in de hand der Chaldeen, ende sy zul-

len se med vuur verbranden; ook en zuld gy van haar lieder hand niet ontkomen. Jerem. XXXVIII, 17, 18. Indien God / gelijk sy willen / door een absolut besluit vastgesteld hadde / dat Jerusalem geheel en al verwoest zoude worden; als ook dat Zedekia en sijn kinderen / van de Chaldeen zeer wreedelijk zouden gehandeld / ende gedood worden / hoe kon dan dese belofte waaragtig wesen? Zou dan Jerusalem blijven staan hebben / en zou Zedekias med sijn kinderen behouden zijn gebleven / indien hy maar de woorde van den Propheet gehoorsaam hadde geweest? Is't et dan niet beter dat men seid / dat God over die saak een conditioneel / dan een absolut besluit heeft gemaakt / waar by hy een bedrieglijke belofte zoude gevoegd hebben / welke niet en zou konnen vervuld worden / 't en zy dat eerst het absolute besluit ingetrokken wierd? Wederom / Jonas predikt van Godes wegen den Niniviten / Nog veertig dagen, dan zal Ninive worden omgekeerd. Jon. III, 4. Onder welk besluit / of liever dreigement / een stilswijgende conditie / gelijk uit d'uitkomst gebleken is / wierd verstaan: Namelijk 't en zy sy haar van hunne quade wegen quamen te bekeren; alhoewel dese uitspraak / als of 't een absolut besluit waar geweest / voorgesteld wierd. 'k Vraag dan alhier / of God absolut vastgesteld hadde de stad Ninive te sparen / of niet? Niemand kan hier neen op seggen / om dat d'uitkomst 't contrarie heeft geleerd. Zo dat'et eerste dan vast staat. Waar uit dan volgd / dat God die stad gespaard zou hebben / al was't et ook dat hare Inwoonders haar niet en hadden bekeerd; gelijk zulks de natuur van een absolut besluit / 't welk van ganz geen conditie af en hangd / medebrengd: daar'er evenwel med uitgedrukte woorden geseid word / Ende God sag hare werken, dat sy haar bekeerden van haren bosen weg; ende het beroude God over het quaad, dat hy gesproken hadde hen te zullen doen ende en dede het niet. En 't en helpt ook niet / dat iemand / om die ongerijmdheden t'ontgaan / bybrengd / dat God het berou van de Niniviten / als ook de hardnekkigheid van den Koning Zedekia / in het verwerpen van dien heilsamen raad van de Propheet Jeremias / al van te voren heeft geweten. Want Godes voorwetenschap en kan niet maken / dat sijn belofte en dreigementen / daarom te minder geveinsd zouden wesen / dewijl hy se geen van beiden / sonder sijn absolute besluit te vernietigen / zou konnen volbrengen.

IX. Sy brengen ook by / Dat die genen die Gode conditionele besluiten toeschrijven, de conditie en het middel niet wel en onderscheiden: dat God wel door enige middelen sijn besluiten komt uit te voeren, maar dat hy se noit en maakt onder conditie, waar van de vervullinge van een anders welgevallen komt af te hangen. Dat hy alzo, by voorbeeld, absolut besloten hadde, Noach med sijn huisgesin, van de Sondvloed, dien hy over de aarden zoude senden, te zullen bewaren; en dat hy hem ook ten dien einde heeft geboden, dat hy voor sig d'arke zoude toebereiden. Van gelijken dat hy d'Israëliten 't land Canaan tot een besittinge wilde geven, maar dat s'er door veel moeiten en strijden zouden moeten inkomen. En dat hy voorgenomen had David tot Koning te maken, mids dat hem alvorens veel en velerlei swarigheden, zouden ontmoeten, waar in hy hem ridderlijk zoude moeten dragen. In dese allen, seggen se / heeft God wel de gehoorsaamheid van Noach in het toestellen van den Ark; de moeiten van d'Israëliten; en de kloekmoedigheid van David, als middelen gebruikt om sijne besluiten uit te voeren; maar evenwel zo en heeft hy die besluiten niet onder conditie gemaakt. Waar op ik andwoorde / Dat ik niet en wil ontkennen / of daar is tussen een conditie en een middel enig onderscheid. Want een conditie is, volgens het seggen van de Regts-geleerden / een wet, die by enige handelinge gesteld word, en ook de selve zo lang onafgedaan houd te wesen, tot dat se door 't nakomen van de gestelde conditie word bekragtigd. Dog een middel is zodanig een weg, welken iemand ingaat, om tot sijn voorgestelde einde te konnen komen. Het eerste / namelijk de conditie / word van een ander vereist / en heeft eigenlijk in geconditioneerde besluiten plaats: maar het twede / namelijk het middel / in absolute besluiten; en word van iemand in 't werk gesteld / die enig einde voor heeft. 't Kan evenwel somtijds gebeuren / dat een en de selve saak / in seker geval te gelijk een conditie en een middel is / alhoewel in verscheide opsigt. Alzo waren / wanneer Saul David beloofde aan hem sijn dogter ten huwelijk te zullen geven / indien hem David honderd voorhuiden van de Philistijnen bragt / dese honderd voorhuiden / ten opsigte van Saul een conditie / welke by dese belofte gevoegd was / en 't nakomen van de selve zo lang opschortede / tot dat de gemelde conditie van David zoude volbragt zijn. Maar dewijl David de Dogter van Saul absolut tot sijn huis-

vrou

vrou begeerde/ zo waren hem die honderd voorhuiden als een middel / om tot dat gewenzte huwelijk te konnen komen. Zo is ook op die selve wijse/ het geloov in Jesum Christum / ten opsigte van God de Here/ een conditie / op welke hy ons d'ewige saligheid beloovd / en ook voorgenomen heeft te geven; maar ten opsigte van ons/ die d'ewige saligheid absolut begeren / is het geloov een middel om de selve te verkrijgen. Indien't evenwel gebeurd/ dat hy die een ander een conditie heeft voorgeschreven / die selvs komt te volbrengen / alsdan zo en is'et / om eigenlijk te spreken / geen conditie meer / maar een middel: gelijk / indien Saul al sijn magt in't werk hadde gesteld / om die honderd voorhuiden / dien hy van David eizte / selv te bekomen. Zo dat men moet seggen / indien God door een onwederstaanlijke magt / het geloov in enige uitverkorenen werkt / dat'et dan ophoud een conditie van de saligheid te zijn. 't Welk regelregt tegen d'H. Schriftuur aanloopt / welke doorgaans van het geloov spreekt / als van een conditie om de saligheid te verkrijgen. Die geloovd zal hebben, die zal salig worden. Dog die niet geloovd en zal hebben, die zal verdoemd worden: en men siet ook niet / dat se ergens dese of diergelijke manieren van spreken gebruikt: God zal den genen het geloov geven, dien hy besloten heeft salig te maken; gelijk ons zulks zoude moeten voorkomen/ indien het geloov een middel was/ waar door God ons tot de saligheid zoude willen leiden. Zo zou ook / wat de verworpenen aangaat / die se seggen dat in Christum niet geloven en konnen/ het geloov geen conditie van de saligheid wesen. Want iets te beloven onder een onmogelijke conditie/ is zo veel als iets absolut te weigeren. Als by voorbeeld / indien een vader aan iemand beloofde sijn dogter ten huwelijk te zullen geven / zo hy maar med sijn vinger aan de Maan kan reiken; zo zou dat even eens zijn / als of hy rond uit seide/ Ik en wil se u niet geven.

X. En wat de bygebragte exempelen aangaat/ die en bewijsen in het allerminste het contrarie niet. Want God en had niet absolut vastgesteld Noach van de Zondvloed te zullen bewaren / dat is / sonder opsigt van sijn Godvrugtigheid en gehoorsaamheid als een te voren vereizte conditie. d'H. Schriftuur getuigd het tegendeel Gen. VI, 8. maar voornamelijk Cap. VII, 1, 2, alwaar God aldus seid / Gaat gy, ende uw' ganze huis in de Arke: want u heb ik gesien regtvaardig voor mijn aangesigt in desen geslagte. En daar en is niet aan te twijfelen / indien hy / van dien tijd af / dat hem God geboden hadde d'Arke te bouwen / van sijn voorgaande regtvaardigheid waar afgeweken / en / gelijk alle d'anderen / in ongebondenheid hadde geleevd / of hy zou ook med de wereld der Godlosen omgekomen geweest zijn. Want God en is geen aannemer der personen, maar hy oordeeld regtvaardiglijk na een ygelijks werk, 1 Petr. 1, 17. Gy zuld seggen / dat zulks onmogelijk is geweest, dewijl God voorgenomen hadde, door Noach het Menzlijke geslagt wederom op te regten. Maar ik ontken dat hy zulks absolut/ en sonder enige bepalinge voorgenomen hadde. God, die uit de stenen Abraham kinderen kan verwekken, Matth. III, 9. zoude andere middelen uitgevonden hebben / indien Noach sig selven sijne genade onwaardig gemaakt hadde. Ja selvs zo en was ook / wanneer God Noach beval de Arke te bereiden / het besluit van de wereld te zullen verderven / niet t'enemaal / of sonder veranderd te konnen worden/ vastgesteld; maar dese conditie wierd'er stilswijgende onder verstaan / 't en zy de Menzen haar van hare Godloosheid quamen te bekeren: 't welk sy niet minder konden doen als die van Ninive / die enige ewen na haar zijn gekomen. En daarom had hy ook tot haar / op dat se zulks doen zouden / Noach den Prediker der geregtigheid gesonden/ 2 Pet. II, 5. en haar honderd en twintig jaren gegeven / om haar te konnen bekeren / Gen. VI, 3. 't Welk hy te vergeefs zoude gedaan hebben / indien het besluit / van haar te zullen verderven / absolut en onwederroeplijk geweest was.

XI. God en had ook niet absolut besloten / d'Israëliten de besittinge van't Land Canaan te zullen geven / dat se in't selve / 't zy hoe dat se ook haar selven mogten dragen / zouden ingaan. Het tegendeel kan ons zeer klaar blijken uit'et gene hy tot Mosen seid / wanneer sy haar selven / med afgoderije ontrent het gulde kalv / hadden besoeteld; Ende nu, laat my toe, dat mijn toorn tegen haar ontsteke, ende haar vertere; zo zal ik u tot een groot volk maken. Exod. XXXII, 10. Indien hy absolut en sonder enige conditie vastgesteld had / d'Israëliten in dat land in te leiden/ hoe spreekt hy dan nu van haar in de woestijne te verderven? Of moet men dese zo ernstige bedreiginge / maar alleen voor een ydele bullebak houden; hoedanig die moeder gebruikte / waar van men by Æsopus

 leesd/

leesd / dewelke seide / dat se haar soontie / als hy te veel na haar sin kreet / voor den wolv zoude smijten / om van hem opgeslokt te worden ? Voorwaar Moses heeft'et vry anders ingesien / die daar door zo zeer is bewogen geworden / dat hy / als buiten sijn selven gerukt zijnde / in dese bede uitbarst / Nu dan, indien gy hare sonden vergeven zuld, dog zo niet, zo delgd my nu uit uw' boek, het welke gy geschreven hebt. En hy zou ook andersins / als dat volk door hare murmureringe Godes toorn hadde ontsteken / zo zeer niet gevverd hebben / om sijn gramschap van haar af te wenden; gelijk als wy sien dat hy heeft gedaan / wanneer God seid / Ik zal het med pestilentie slaan, ende ik zal't verstoten; en ik zal u tot een groter en sterker volk maken als dit is, Num. XIV, 12, enz. Want Moses zoude wel geweten hebben / dat zulks niet en was te vresen / indien het besluit / waar door God voorgenomen had d'Israëliten 't Land Canaan te zullen geven / absolut geweest was. Maar gelijk God in sijnen toorn gesworen heeft / dat de Godlosen / daar hy zo dikwijls van getergd was geworden / in het land niet en zouden ingaan / dat hy haar beloovd hadde; zo zouden ook buiten twijfel hare nakomelingen daar niet ingekomen hebben / 't en zy sy haar selven / door de straffen die hare ouderen overgekomen waren / hadden bekeerd; en God zoude de vervullinge van dese belovte / waar door hy sig selven aan Abraham verbonden had / gelijk hy nu al had beginnen te doen / uitgesteld hebben. Want hy was zo haast als d'Israëliten uit Egypten uitgegaan waren / bereid om 't geen hy beloovd hadde te volbrengen / gelijk te sien is / Exod. VI, 1, enz. 't en zy hare wederspannigheid / waar van men Num. XIV, leesd / zulks tegen gehouden hadde.

XII. Eindelijk wat David aangaat / wanneer God sijn voorsaat Saul om sijne ongehoorsaamheid verworpen hadde / op dat hy niet tot in ewigheid over Israël en zoude regeren / ('t welk andersins geschied zoude hebben / gelijk klaarlijk blijkt uit 1 Sam. XIII, 13. Hy zoude uw' Rijk over Israël bevestigd hebben tot in ewigheid, enz, welke plaats ook hier voren van ons is aangetrokken.) Zo en is'et evenwel niet te geloven / dat David zo absolut en onbeweeglijk tot'et rijk is verkozen geweest / dat hy'er door geen Godloosheid heeft konnen uitgestoten worden. Maar als God de Here Saul verstoten hadde / zo seid hy / Ik hebbe gevonden David de Sone Jesse, een man na mijn herte, die alle mijnen wille zal doen. Act. XIII, 22. uit Psal. LXXXIX, 21. Vierhalven zo moet het besluit / waar door hem het rijk over Israël toegevoegd is / med dese restrictie verstaan worden: 't en zy hy sig selven / daar toe door sijne sonden / gelijk Saul / onwaardig maakte. En hier in is hy van gelijke conditie geweest med sijn Sone Salomon / tegen wien dat God seid / Zo gy voor mijn aangesigte wandelen zuld, gelijk als uwe Vader David gewandeld heeft, med volkomenheid des herten, ende med opregtigheid, om te doen na al dat ik u geboden hebbe, ende mijne insettingen, ende mijne regten houden zuld; zo zal ik den throon uwes Koningrijks bevestigen in ewigheid; enz. Zo gy lieden u t'enemaal afkeren zuld, gy ende uwe kinderen, van my na te volgen, ende niet houden en zuld mijne geboden, ende mijne insettingen, die ik voor uwen aangesigte gegeven hebbe; maar henen gaan ende andere Goden dienen, ende u voor de selven nederbuigen zuld: zo zal ik Israël uitroeijen van het land, dat ik hen gegeven hebbe, ende dit huis, het welke ik mijnen name geheiligd hebbe, zal ik van mijn aangesigte wegwerpen, enz. 1 Reg. IX, 5, enz.

XIII. Maar sy seggen; Dat de Koninglijke regeringe in het huis van Saul niet heeft konnen bevestigd, nog ook uit'et huis van David weg genomen worden; en ook dat'er van beide die saken, geen geconditioneerde besluiten hebben konnen gemaakt worden, om dat God, al voor dat Saul geboren was, vast gesteld hadde, dat de Messias uit de Koninglijke stamme van David zoude geboren worden: 't welk niet en zou vervuld geweest zijn, indien de regeringe van Saul altijd hadde geduurd, of dat se van David weggenomen wierd. 'k Andwoorde / Wie heeft haar geopenbaard / dat God / voor dat Saul geboren wierd / vastlijk besloten hadde / dat de Messias uit de Koninglijke stamme van David zoude voordkomen? Uit wat Schriftuur-plaats / seg ik / hebben se dat gehaald ? Laat se ons dat eens tonen / zo se konnen. Jacob heeft wel te voren geprophetéerd / De Scepter en zal van Juda niet wijken, nog de Wetgever van tuszen sijne voeten, tot dat Silo komt, Gen. XLIX, 10. En daar uit leren we wel / dat de Messias / die door den naam Silo verstaan word / uit de stamme Juda / en ter tijd dat hare regeringe / die se na dien tijd krijgen zoude / nog stand zoude hebben / heeft moeten geboren worden. Maar de Messias en is aan het huis van David niet

beloofd geworden / dan na de dood van Saul; gelijk blijkt uit 2 Sam. VII, 12. enz. Hier op seggen se / Dat de Messias voorgekend is geweest voor de grondlegginge der wereld, 1 Petr. 1, 20. 't Is zo / maar daar uit en volgd niet / dat God / selvs al van dien tijd af / besluiten heeft gemaakt / en wel voornamelijk zodanige absolute besluiten / die alle d'omstandigheden van sijn sendinge aangaan; als daar is / van de tijd en plaats van sijn geboorte / en ook van de stamme uit welke hy voordkomen zoude: ja 't is veel waarschijnlijker / dat God voorgenomen heeft zulks vast te stellen / na dat d'occasien vereizen zouden / die daarna zouden voorkomen. Dierhalven dan / alwas'et dat de Regeringe van Saul / en ook sijn huis / enige ewen hadde geduurd / zo en zoude dat zo veel niet konnen te wege gebragt hebben / dat God / wanneer dat huis mogt uitgestorven zijn (want dat zulks op verscheide wijsen heeft konnen geschieden / leerd ons de veranderlijkheid van de Menzlijke saken) niet eindelijk iemand / die uit de stamme Juda voordgesproten was / op den Throon zoude setten / en uit sijn nakomelingen den Messias doen voordkomen / op dat hy alzo zoude maken / dat sijn besluit / door den Patriarch Jacob geopenbaard / vervuld wierd. Waar toe niet van noden en was / dat de Scepter in het huis van David / tot de komste des Messie zoude blijven / (want dat s'er niet in gebleven is / heeft d'uitkomst geleerd) maar alleen / dat se voor dien tijd niet van Juda / dat is / het Joodze volk / zoude weg genomen worden: 't welk ook niet geschied en is / dewijl de Messias / in dien tijd / dat de Joodze politie nog in stand was / gekomen is.

XIV. Laat ons nu eens horen / en med een ook kortlijk ondersoeken / wat redenen dat'er tegen de conditionele besluiten worden ingebragt. Alle zodanige besluiten, seggen se / strijden med d'Almagtigheid, Voorwetenschap, en d'Onveranderlijkheid Godes. Want wanneer de Menzen iets, onder zodanig een conditie die van een ander vrywillig moet vervuld worden, besluiten, zo doen se dat, of om dat se selvs geen vermogen genoeg en hebben om dat uit te voeren; of om dat se niet en weten wat'er gebeuren zal; of om dat se veranderlijk zijn, en dat se, wanneer de conditie vervuld is, beginnen te willen, 't geen se te voren niet en wilden. Maar alle dese dingen smaken na onvolmaaktheid; en moeten ook zeer verre van God afgeweerd worden: Dierhalven zo en maakt hy ganz geen conditionele besluiten. 'k Andwoorde / Dit is een sware / dog zeer onregtvaardige beschuldiginge. Want wat'et eerste belangd / namelijk het vermogen: 't en is niet altijd waaragtig / dat de Menzen / die iets onder conditie besluiten / zulks doen om dat'et haar selvs aan kragten ontbreekt. Voorwaar een Koning / die van voornemen is aan Wilhelmus of Henricus een vereringe te geven / indien se in't worstelen of andere kortswijlige oeffeningen / een proeve geven van haar raddigheid en handigheid / die en doet dat niet om dat hy die dingen van noden heeft / die hy selv niet doen en kan. In't minste niet. Maar om dat hy sijn behagen schept in diergelijke uitmuntende actien; als ook / om dat hy't voor hem heerlijk agt te wesen / dat hy se in andere liberalijk beloond. Ja 't kan gebeuren / dat hy selv anderen / in die dingen / daar hy zulk een prijs opgesteld heeft / verre zoude overtreffen. Van gelijken / wanneer God voorgenomen heeft / d'Israeliten het goede des lands te laten gebruiken / indien se sijne geboden gehoorsaam waren; en in tegendeel / indien se wederspannig waren / haar over te geven om van het s'waard gegeten te worden / Esai. 1, 9, 10. zo en is daar selvs de minste schijn van overmogen niet in: Want God eizte een vrywillige gehoorsaamheid van sijn volk; welke geen plaats zoude gehad hebben / indien hy se selv door sijn almogenheid te weeg hadde gebragt.

XV. Wat het twede belangd / namelijk het niet weten van't gene gebeuren zal / dat is ook altijd geen oorsaak / waarom dat de Menzen iets onder conditie voornemen te doen. Zo kan een Prins voornemen / aan een uitstekend Musicant een geschenk te zullen geven / onder dese conditie namelijk / indien hy in sijn presentie na de konst komt te singen; 't welk hy ondertussen wel weet / dat'et zeer gaarne van hem zal gedaan worden. Maar al is'et dat de conditionele besluiten / in de Menzen / een onkunde van't geen'er gebeuren zal / te kennen geven / zo heeft zulks evenwel op die wijse in Gode geen plaats; van wien Joannes seid / dat hy meerder is dan ons herte en alle dingen weet, 1 Joh. III, 20. 't Welk niettemin waaragtig is / alhoewel wy niet en begrijpen / op wat wijse hy alle die dingen weet. Men moet alhier alleenlijk daar op letten / dat God alle de dingen volgens een sekere orde weet / en niet confuselijk: En ook dat dese orde medebrengd / dat'et ene voor / en het andere na geschiede; voornamelijk / wanneer het

ene

ene een oorsaak is van het andere. By voorbeeld/ Zo heeft God Abraham eerder gekend als Isaac/ en Isaac als Iacob/ en zo voords. En hy en kan ook niet weten / dat Abraham uit Sara een Zoon zal hebben / 't en zy hy alvorens voorgenomen heeft/ haar aan Abraham tot een huisvrou te geven / en haar van onvrugtbaar vrugtbaar te maken. Indien dan God nog geen besluiten gemaakt en heeft/ welken noodsakelijk zijn om te maken / dat dese en gene dingen zijn / zo volgd daar uit / dat hy die dingen niet bepaald en weet ; niet om dat hy se niet en kan weten / maar om dat hy se niet en wil weten / en dat hy'er sijn ogen (om zo te spreken) van afwend. Dog wy zullen terstond tonen / dat God dagelijks niewe besluiten maken kan. 't Kan dierhalven gebeuren / dat God/ wanneer hy iets onder conditie vastlijk voorneemd / als by exempel / d'inwoonders van West-Indien salig te zullen maken / indien sy in Christum komen te geloven / nog niet vastgesteld en heeft predikers tot haar te senden / om haar 't Evangelium bekend te maken : om dat hy haar dese genade niet en wil deelagtig maken / 't en zy sy haar selven / door het wel gebruiken van het ligt der nature / daar toe eniger maten waardig maken / waar toe hy siet dat se nog niet genegen en zijn. Dit gesteld zijnde/ zo en zou'er geen swarigheid in sitten / indien men seide / dat God/ wanneer hy dat besluit gemaakt heeft / nog niet en heeft geweten / of de Indianen den Evangelio zouden geloven / of niet ; niet zo zeer om dat hy dat niet en zou konnen weten / maar om dat de orde der dingen zulks vereizt / en dat'et tegen elk anderen aanloopt / den Evangelio te geloven voor al eer men iets van het Evangelium gehoord heeft. 't Welk die genen ons moeten toestaan / die geen ander fundament van de voorwetenschap der toekomende dingen erkennen / dan alleen Godes besluit. Want alhoewel zulks niet altijd waaragtig en is ; evenwel dewijl'er geen ding geschieden en kan / of daar moet enig besluit / 't zy effectijf of uitwerkend / 't zy permissijf of toelatend / tussen beiden komen zo moet'er ook noodsaaklijk / zodanig een besluit/ voor de bepaalde wetenschap van't gene toekomende is / voorgaan.

XVI. Wat het Derde aangaat ; Dat namelijk de geconditioneerde besluiten een teken zijn van veranderlijkheid en onstandvastigheid / dat is absolut onwaaragtig / ja ook selvs onder de Menzen. Integendeel zo blijkt'er veel eer uit / dat die genen / die op zodanig een wijs iets besluiten / in haar voornemen standvastig willen wesen. Want dewijl se haar selven van haar eigen onwetenheid en swakheid bewust zijn / en ook wel konnen uitrekenen / dat'er veel dingen ondertussen konnen gebeuren / die haar afleiden konnen van haar voornemen uit te voeren/ zo willen se liever in twijfelagtige saken / iets onder conditie / dan absolut besluiten. Want zo gebeurd'et / dat se / 't zy hoe dat'et med de saak uitvald / niet anders gehouden en zijn te doen / dan't geen sy van te voren voorgenomen hebben. In dier voegen neemd een heer voor aan sijn knegt een goede vereringe te geven / boven sijn ordinare loon / indien hy sig in dit of dat geval naarstig en getrou komt te dragen ; daarentegen/ dat hy hem niet en zal geven / indien hy traag / of ook zo getrou niet en is. Hoe dat'et dan de knegt maakt / zo zal'er evenwel in den Heer geen veranderinge wesen / indien hy maar een van die twe dingen / die hy voorgenomen had / nakomt. 't Is wel waar / dat God in't maken of uitvoeren van sijn besluiten / juist niet die selve motijven of beweegredenen en heeft gelijk de Menzen ; maar evenwel / wanneer hy conditioneel voorgenomen heeft/ Petrus / indien hy in het gelove volhard / salig te maken ; en Paulus / indien hy in sijn ongelovigheid blijvd/ te verdoemen ; zo en zal hy niet veranderlijk wesen / al is'et dat hy Petrus / die van het geloov is afgeweken / verdoemd ; en Paulus / die van sijn ongelovigheid bekeerd is/ salig maakt.

XVII. Daar word ook tegengeworpen Dat de conditionele besluiten tegen Godes voorsienigheid strijden , waar door hy de Menzen , zo als't hem goed dunkt , regeerd : en dat se hem ook in twijfel houden , verwagtende wat de Menz zal doen , eer hy iets vast en onwederroeplijk by sijn selven besluit : 't welk Gode onwaardig is , en hem ons gelijk maakt. Maar ik andwoorde / op het eerste , Dat Godes voorsienigheid daar in niet en bestaat / dat hy aangaande d'uitkomst van alle saken absolute besluiten maakt ; 't welk niet en kan bestaan med'et gebruiken van de vrije wil / sonder welke eigenlijk nog gehoorsaamheid / nog ongehoorsaamheid plaats hebben kan. Men moet dan of ontkennen / dat de Menzen de magt ontfangen hebben / van Gode te gehoorsamen en niet te gehoorsamen ; of toestaan/ dat God / al het geen sy komen te doen / door geen absolut besluit vastgesteld heeft. Maar uit evenwel niet en volgd / dat God de Menzlijke dingen niet en regeerd / maar

de selven aan de losse fortuin overgeevd. Want daar en geschied niets sonder sijne toelatinge of besturinge; hy verleend sijn hulp om het goede te doen en het quade te vermijden; tot beiden geevd hy occasie / en hy beloond het ene / en het andere straft hy. Die dan dit al te samen doet / die en laat niet toe / dat de dingen zo blindelings / en sonder daar enige agt op te geven / daar heen rollen; al is'et dat hy / aangaande de dingen die hy in des Menzen vrije wil gelaten heeft / enige conditionele besluiten maakt. Op het Laatste seg ik / Dat God / wanneer hy de Menzen wetten geevd / die hy ook door belovten van beloninge / en dreigementen van straffe bevestigd / alsdan sig selven zo twijfelende maakt. Want hy verklaard wel uitdrukkelijk / dat hy alsdan eerst / ons het goede of het quade / 't welk hy toegeseid heeft / absolut wil besluiten te geven / wanneer wy sijne wetten zullen opgevolgd / of overtreden hebben. En dit vereizt ook de natuur van de wetgevinge / als mede van de vrije wil des Menzen. Waarom wy ook sien / dat God hem niet en ontsiet / sig selven in d'H. Schriftuur als op zodanigen wijse in twijfel zijnde / en verwagtende of wy sijne geboden zullen gehoorsamen of niet / te beschrijven. Och! dat sy zulk een herte hadden om my te vresen, ende alle mijne geboden t'allen dagen t'onderhouden: op dat'et haar, ende haren kinderen wel ginge in ewigheid! Deut. v, 29. Waarom heb ik verwagt dat mijn wijngaard goede druiven zoude voordbrengen, ende hy heeft stinkende druiven voordgebragt. Esai. v, 4.

XVIII. Indien sy evenwel / niet tegenstaande alle dese voorgemelde redenen / menen / dat'et maken van conditionele besluiten / med de nature Godes niet en accordeerd / zo willen wy haar zeer gaarne in hare opinie laten geworden / zo se ons maar wederom gelieven toe te staan / dat wy de saak op de volgende wijse verklaren. 1. Dat alle de generale besluiten Godes absolut zijn / al is'et dat se in haar sekere conditie behelsen. Want wanneer hy vastgesteld heeft dat alle gelovigen zullen salig / en alle ongelovigen zullen verdoemd worden / zo en hangd dat van ganz geen conditie af / maar het moet absolut en onwederroepelijk alzo geschieden. 2. Dat alle bysondere besluiten / die na't volbrengen van dese of gene conditie geschieden / ook van gelijken absolut zijn: gelijk wanneer God van te voren vaststeld dat Petrus / die tot'et einde van sijn leven in het geloov volstandig is gebleven / salig; en dat Judas / die in sijn sonden gestorven is / verdoemd zal wesen. Want zodanige besluiten en konnen niet wederom herroepen worden. 3. Dat'et niet noodsakelijk en is / dat men segge / dat de belovten en dreigementen / welken tot enigen in't bysonder worden gedirigeerd / gelijk se niet en konnen voordkomen uit een absolut besluit / ook van een conditioneel besluit afhangen: maar dat men daar uit niet minder waarschijnlijk kan besluiten / dat God / aangaande de uitvoeringe van die dingen / tot nog toe geen bysonder besluit / 't zy absolut / 't zy conditioneel / en heeft gemaakt. Indien onse partye / haar med dese explicatie gelievd te vreden te houden / zo zal alles tussen ons en haar des aangaande wel zijn.

Cap. II.

Dat God, na't scheppen van de wereld, en ook tot'et einde van de selven, de vryheid heeft, om somtijds niewe besluiten te mogen maken.

I. 4. Dat Godes besluiten of voor de scheppinge van de wereld gemaakt zijn geweest. II. *Of dat hy'er na de selve nog gemaakt heeft, en ook nog maken zal* III. *Dat Gode dese vryheid toekomt.* IV. *Dat d'H. Schrivtuur zulks getuigd, wanneer se seid, dat God, om dat de conditie van een voorgaande besluit niet volbragt en word, op nieuws wederom een ander besluit maakt, dat med et voorgaande strijdig is.* V. *Voorkominge van seker andwoord, dat namelijk het eerste besluit, in der daad geen besluit en is; maar dat'et alleen belovten en dreigementen zijn.* VI. *Andwoord op de plaatsen daar geseid word, dat Gode alle sijne werken van ewigheid bekend zijn.* VII. *Dat ook Christus te voren gekend, of dat wy in Christo voor de grondlegginge der wereld zijn geweest.* VIII. *Nog dat ook dese laatste besluiten, Godes wijsheid onwaardig zijn.*

I. Ten vierden, zo worden ook de besluiten onderscheiden / dat enige gemaakt zijn voor de scheppinge van de wereld, en enige daarna: Ja dat'er ook nog besluiten gemaakt zullen worden zo lang als de wereld staat. De besluiten / die voor de scheppinge van de wereld gemaakt zijn / zijn alle zodanige / die wy hier vorens generale besluiten hebben genoemd; als waar door God sekere orde gesteld heeft / welken hy in't regeren van de wereld heeft willen volgen; wat wetten dat hy de Menzen zoude voorschrijven; als ook med wat beloningen en straffen hy de selven zoude bevestigen / en diergelijken. Waar by men ook moet voegen dat singuliere besluit van Christo de Heer / de-

welke voorgekend, of tot een Saligmaker van't Menzlijke geslagt voorgeschikt is geweest, voor de grondlegginge der wereld, 1 Petr. 1, 20. dien de Vader liev gehad heeft voor dat de wereld gemaakt was, Joh XVII, 24. Wanneer hy hem namelijk / tot dat voortreffelijke werk geschikt / en ook voorgenomen heeft / indien hy sig selven daar in getroulijk quam te gedragen / med Godlijke eer en heerlijkheid te bekronen. Zo leerd ons Paulus van gelijken / Dat God ons in Christo uitverkoren heeft, voor de grondlegginge der wereld, Eph. 1, 4. dat is / dat hy een generaal besluit gemaakt heeft / van zo Joden als Heidenen door Christum Jesum tot de Saligheid te roepen: want het zoude ongerijmd zijn / indien men dat van de dadelijke verkiesinge selvs wilde verstaan / dewijl die genen die nog niet in wesen en zijn / med'er daad niet en konnen uitverkoren / of van anderen / die niet uitverkoren en worden / waarlijk onderscheiden worden. In desen sin word'er ook geseid / dat ons de genade gegeven is in Christo voor de tijden der ewen, 2 Timoth. 1, 9. En dat God ons het ewige leven beloovd heeft voor de tijden der ewen, Tit. 1, 2. 't Welk beide / gelijk ook zulks de saak selvs leerd / niet anders en is geschied dan in het besluit Godes: siet ook / 1 Cor. 11, 7. Eph. III, 2. Apoc. XIII, 8. alwaar van zodanige besluiten gehandeld word.

II. De besluiten die na de scheppinge der wereld zijn gemaakt / en ook na desen gemaakt zullen worden / zijn zodanige besluiten / die in sig een toepassingen behelsen van de generale besluiten op enige singuliere daden en personen: als van Petrus / die gelovig is geweest / salig te maken; en Judas / die ongelovig is geweest / te verdoemen / volgens het generale besluit / van alle gelovigen salig te maken / en d'ongelovigen te verdoemen. Alwaar de toepassinge van die generale besluiten op de singuliere daden / dewelke daar uit noodsakelijk volgd / openlijk blijkt: maar in enige andere gelegenheden en is de toepassinge zo klaar niet; om dat God de selve na sijn welgevallen doet of nalaat; als wanneer hy David / die vroom / en kloekmoedig was / tot een Koning over Israël heeft gesteld: want hy en brengd se niet allen die zodanig zijn / tot zulken heerlijkheid: en van gelijken wanneer hy Pharao en Herodes / die Godloos waren / en ook de gemeenten vervolgden / exemplaar in dese wereld gestraft heeft: 't welk hy ook niet altijd op zodanig een wijs en doet.

III. Alhoewel dat enigen ontkennen / dat'er van God / na de scheppinge van de wereld / zodanige besluiten gemaakt worden / zo word evenwel zulks door verscheide en bondige bewijs-redenen bevestigd. Voor eerst, Indien God sonder enige exceptie / van alle de dingen in't bysonder van ewigheid besluiten gemaakt heeft / zo heeft hy nu geen vryheid meer om iets op niews te besluiten: maar hy doet alles uit noodsakelijkheid / en hy en kan ook niet anders doen als het noodlot medebrengd / gelijk de Poëten haren Jupiter beschrijven: siet hier van by Lucianus Jovem confutatum. Maar zulks is ongerijmd / en't en komt ook med Godes waardigheid niet over een; dewijl hy hier door / van sijn vrije magt / sonder welke hy niet bequaam en zoude konnen zijn / om het geheel-al na behoren te regeren / ganz en al beroovd word: waar uit ook noodsakelijk een vernietiginge van alle Religie moet volgen. Want wie zal dien God vresen / of door Godvrugtige werken in sijn gunst soeken te staan / die sig inbeeld / dat hy nu geen vermogen meer en heeft / om iets vrywillig te konnē doen / en dat'er nu van hem nog meer nog minder / zo goed als quaad / te verwagten is / als hy van alle ewigheid door een onwederroeplijk besluit vastgesteld heeft? Ten tweden, Indien God alle sijne besluiten / zo wel singuliere als generale / voor de scheppinge van de wereld heeft gemaakt / en zo hy nu / aangaande dese of gene Menz of saak in't bysonder / ganz en al niet en besluit / zo en kan het niet helpen / dat men hem bidde; want wy zullen door alle onse gebeden niets verkrijgen / 't en zy hy voor de scheppinge van de wereld absolut voorgenomen heeft / sonder enigsins op de gebeden te sien / ons zulks te geven: en / indien hy ook in dien tijd vastgesteld heeft onse gebeden af te wijsen / al was het dat wy gehele jaren aan elk anderen sonder ophouden baden / zo zal't ons ganz niet mogen helpen; zo dat'et veel veel beter zau zijn na de vermaninge van de Poët te luisteren / wanneer hy uitroept /

> Hou op verdwaasde Menz, die't Noodlots stale wetten,
> Door bidden hopen dorvd, selvs 't minsten te versetten!

Maar David en is van die gedagten niet geweest / dewelke / wanneer hy sag / dat het kindeken / dat hem uit Bathseba was geboren / in doods nood lag / hem med bidden en vasten voor God vernederde / seggende by sig selven; Wie weet, de Here zoude my mogen genadig zijn, dat het kindeken

leven-

levendig bleev, 2 Sam. XII. 22. Want al is't dat hy niet verkregen en heeft het gene hy bad/ zo heeft hy evenwel gehoopt/ dat hy God zoude konnen bewegen om hem zulks te geven; 't welk hy niet gehoopt en zoude hebben/ indien hy geloovd hadde/ dat'er van ewigheid/ aangaande het leven of de dood van dat kind/ een besluit gemaakt was. Dog daar zijn anderen die hare gebeden verkregen hebben/ gelijk Hizkia/ die evenwel/ na dat hem God door den Propheet had doen aanseggen/ Geevd bevel aan uwen huise; want gy zuld sterven en niet leven, daarna door sijn gebeden en tranen verworven heeft/ dat'er tot sijne dagen die hy geleevd hadde/ nog vijftien Jaren wierden toegedaan. 2 Reg. XX. Esai. XXXVIII.

IV. Ten derden, zo doen ook alle die plaatsen voor ons/ waar in de Schriftuur seid/ dat God/ om dat de conditie/ dien hy door sijn besluit vereist heeft/ niet nagekomen en is/ wederom iets op niews besluit; 't welk niet alleen en verschild/ maar ook geheel en al strijdig is/ med'et gene hy te voren hadde voorgesteld/ gelijk wy daar van in't voorgaande Cap. 5. VI. al enige exempelen hebben bygebragt: gelijk wanneer God sweerd/ dat niemand van die rebellen onder't Israëltitze volk/ die sijne geboden/ die hy haar door Mosen voorgesteld hadde/ niet en wilden gehoorsamen/ het land Canaan sien zal/ waar van hy hare Vaderen gesworen hadde/ dat hy't aan hare nakomelingen tot een ewige besittinge zoude geven/ Num. XIV, 21, 22, 23. Want beide die contrarie eedsweringen/ onderstellen ook twe contrarie besluiten/ welke niemand kan denken/ dat God op het selve moment tegelijk gedaan heeft/ of tegelijk heeft konnen doen/ dewijl se elk anderen omverre stoten/ en dat'er ook voor beide te gelijk geen plaats heeft konnen zijn. Maar indien men seid/ dat se op verscheide tijden/ en by verscheide voorvallen zijn gemaakt/ zo en steekt'er de minste schijn van ongerijmdheid niet in. Insgelijks wanneer'er verhaald word/ dat God tot Eli heeft geseid/ die d'ongebondenheid van sijn kinderen door de vingeren sag/ Ik hadde wel klaarlijk geseid, uw' huis ende uws Vaders huis zouden voor mijn aangesigt wandelen tot in ewigheid: maar nu spreekt de Here, dat zy verre van my; want die my eren zal ik eren, maar die my versmaden zullen ligt geagt worden, 1 Sam, II, 30. Siet daar/ hier zijn wederom twe contrarie besluiten/ waar van het eerste door het laatste word omverregestoten/ en gevendierhalven klaarlijk te kennen/ dat se op een verscheide tijd/ en om verscheide redenen gemaakt zijn geweest. Wederom wanneer Samuel Saul bestraft/ dat hy sig ongehoorsaam tegen God de Here hadde gedragen/ zo seid hy/ Gy hebt sottelijk gedaan; want de Here zoude nu uw' Rijk over Israël bevestigd hebben tot in ewigheid; maar nu en zal uw' Rijk niet bestaan, 1 Sam. XIII, 13, 14. Hier zijn ook van gelijken twe contrarie besluiten/ welke niemand die wijs is/ sig oit zal konnen inbeelden/ dat van God op een en de selve tijd zijn gemaakt. Siet ook/ Jerm. XVIII, 7, 8, 9, 10.

V. Ik beken dat men op dese plaatsen wel zou konnen andwoorden/ dat'er uit de contrarie besluiten, die van de selve saak zijn gemaakt, klaarlijk komt te blijken, dat de eerste conditionele, dog de laatste absolute besluiten geweest zijn. Maar evenwel zo en is tot nog toe de swarigheid op die wijse niet gelijk't behoord opgelost. Want het en zou niet heel wel voegen/ en God en zou ook niet schijnen ernstig te handelen/ indien hy op het selve moment/ dat hy een conditioneel besluit maakt/ zo terstond/ sonder de tijd af te wagten dat de conditie kan nagekomen of versuimd worden/ van de selve saak een absolut besluit zoude maken: Want wat nuttigheid heeft zodanig een voorbarig besluit/ wanneer hy volgens sijne billijkheid genoegsame tijd verleend/ om de conditie die hy vereist te konnen waarnemen? Daar beneffens zo en willen die genen/ daar wy wel het meeste geschil me'e hebben/ in Gode geen conditionele besluiten erkennen/ dierhalven en zullen se dit andwoord niet gebruiken. Sy brengen dan alhier een generale exceptie by/ welke op alle dese en diergelijke plaatsen kan gepast worden: Namelijk dat God noit van de selve saak contrarie besluiten maakt: maar dat alleenlijk dat gene, 't welk uitgevoerd word, voor sijn besluit moet gehouden worden; dog dat'et andere maar een enkele belovte of dreigement is. Waar op ik andwoorde/ dat ik dese exceptie niet en zal mispriisen/ als my maar van gelijken toegestaan word/ dat God op dien tijd/ wanneer hy conditionele belovten of dreigementen komt te gebruiken/ nog ganz geen absolut besluit van die selve saak gemaakt en heeft; om dat/ gelijk ik boven getoond heb/ d'absolute besluiten/ med conditionele belovten en dreigementen/ niet en konnen te gelijk bestaan: Want zo zal ik het gene hebben dat ik wil; dat namelijk

God alle sijne besluiten voor de scheppinge van de wereld niet en heeft gemaakt / maar dat hy'er enige daarna gemaakt heeft; ja selvs dat hy'er in desen tijd nog maakt / en ook na desen / zo lang de wereld staat / maken zal. Dog dit laatste seg ik daarom / om dat / indien iemand toestond / dat God / terstond na't scheppen van de wereld / enige besluiten heeft gemaakt / hy dan geen reden zou hebben om t'ontkennen / dat hy ook honderd of duisend / of meer jaren daarna / besluiten maken kan.

VI. Maar daar word tegen ons gevoelen ingebragt / dat d'Apostel Jacobus seid, dat Gode alle sijne werken van ewigheid bekend zijn, Act. xv, 18. Alwaar wy sien / dat Beza in sijn oversettinge / het woord alle daar nog bylapt / seggende (lat. ab omni ævo) van alle ewe; en de Duitze Oversetters tekenen'er aldus op aan / al wat God in der tijd doet dat heeft hy van ewigheid besloten alzo te doen. Maar mijns oordeels niet wel. Want het Griekze woord Ajoon, gelijk zulks bekend is / en betekend geen ewigheid, voornamelijk geen absolute ewigheid / en die geen begin en heeft / hoedanig d'ewigheid Godes is: maar een (lat. ævum.) ewe, of (lat. seculum) een tijd van honderd jaar. En 'ten is ook niet nodig dat men uit kragt van dit woord / alhier het besluit hoger afleide dan van de tijden van Amos af / uit wiens woorden d'Apostel komt te bewijsen / dat God in dien tijd / aangaande de roepinge der Heidenen / geen niew besluit en maakte; maar dat hy dat besluit uitvoerde / 't welk hy eertijds ontrent agt ewen geleden / door sijn Propheet hadde bekend gemaakt. Doet hier by / dat dese plaats in editione Complutensi vry anders word gelesen / als in de gemene Griekze boeken des N. Testaments / namelijk aldus / legei Kurios ho poioon tauta panta, ha esti gnoosta ap'ajoonos autoo, dat is / seid de Here, die alle dese (dingen) doet, welken hem van over langen tijd bekend zijn, alwaar het woord alle niet gebruikt en word van Godes werken in't generaal: maar gerestringeerd moet worden (gelijk ook dese ganze plaats) op de roepinge van de Heidenen / waar over toen onder de Christenen gedisputeerd wierd. Zo dat / indien dese lesinge doorgaat / uit dese plaats niet en kan besloten worden / dat God, al wat hy in der tijd doet, van ewigheid besloten heeft dat te doen, gelijk de Nederduitze Aantekenaars willen: maar alleenlijk / dat God al van over lang besloten heeft / d'Heidenen tot de kennisse van sijnen Soon te roepen. Hier staat ook eindelijk aan te merken / dat'er in die plaats maar alleen mentie word gemaakt van Godes werken / en niet van de werken der Menzen / voornamelijk van de sonden: gelijk ook enigen (dog t'onregt) hier uit tragten te besluiten / dat God van ewigheid vastgesteld heeft / dat de selven geschieden zouden.

VII. Daar word ook gedrongen op het exempel Christi / 't welk hier vorens van ons is bygebragt / waar van Petrus seid / dat hy voorgekend is geweest voor de grondlegginge der wereld, 1 Petr. 1, 20. en ook op het exempel van die genen / daar Paulus van schrijvd / dat se in Christo uitverkoren geweest zijn voor de tijden der ewen, Eph. 1, 4. Waar uit sy menen dat komt te volgen / dat'et med alle d'andere besluiten Godes even eens gelegen is. Maar dese reden is zeer swak: want zo doende / zou'er in die besluiten / die zo speciaal gemeld worden / ganz geen uitstekenheid sitten / welke d'H. Schriftuur evenwel / door zo een heerlijke afkomst / heeft willen te kennen geven; en sy zouden ook alle andere besluiten / die van saken van klein belang gemaakt zijn / t'enemaal gelijk gesteld worden: Ja men zou niet konnen seggen / dat'er iets tot waardigheid van d'Here Christus / als ook van sijn ampt insteekt / dat hy voorgekend is geweest voor de grondlegginge der wereld / indien niet alleen in't bysonder de geboorte / of de saligheid / maar ook med een de geringste actien van alle andere Menzen / voor de tijden der ewen geordineerd zouden zijn. Zo leesd men ook van enige uitstekende mannen / als van Jeremias / Jerm. 1, 5. en van Paulus / Gal. 1, 15. dat se van haar moeders lijv aan / tot haar ampt geheiligd / en afgesonderd zijn geweest. Waar in niet bysonders zoude gelegen hebben / indien alle Menzen hoofd voor hoofd / tot een stijl of hanteringe / welke sy oefenen moeten / geschikt zijn; dese om een schoemaker / gene om een kleermaker te wesen / enz. Voegd hier nog by / dat'er niet geseid en word / dat dat besluit van ewigheid is gemaakt / 't welk veel voortreflijker zoude geweest zijn; maar dat'er maar van een korten tijd gesproken word. En dat ook de Schriftuur leerd / dat wy, dat is / alle de gelovigen sonder onderscheid / in Christo uitverkoren zijn geweest voor de grondlegginge der wereld; daar uit en meen ik niet dat men verstaan moet / dat'er zo een particulier besluit is gemaakt / aangaande yder Menz op sijn selven aangemerkt / als van Petrus / Jacobus /

Jo-

Johannes / enz. Maar een generaal besluit: gelijk ook d'omstandigheden van die Schriftuurplaatsen / waar in van zodanige besluiten gesproken word / tot dese explicatie grote aanleidinge geven: want daar en word in die plaatsen niet gehandeld / van de verkiesinge tot de saligheid van de gelovigen in't bysonder; maar van de roepinge van gehele volken tot'et geloof door het Evangelium / welke ook somtijds een verkiesinge genoemd word: voor zo veel namelijk als hy d'Heidenen / die hy het Evangelium heeft laten verkondigen / buiten alle anderen die te voren geleefd hebben / die hy in hare wegen heeft laten wandelen / tot een bysondere genade verkoren heeft. Nu dan Christus en heeft niet konnen tot een Saligmaker der wereld gedestineerd worden / of God moste med een vaststellen / dat de genade / dien hy toebrengen zoude / alle volken zoude aangeboden worden / en dat de gelovigen / die de selve zouden komen aan te nemen / salig / dog d'ongelovigen zouden verdoemd worden: en dierhalven zo heeft hy op de selve tijd / gelijk zulks nodig was / na het vrije welbehagen van sijn wil / van beide dese saken tegelijk besluiten gemaakt.

VIII. Daar word ook nog eindelijk bygebragt / dat'et de wijsheid Godes, die alles voor vele ewen geweten heeft, geheel niet en voegd, dat hy zo menig maal als hem iet nieuws voorkomt, hem na tijds gelegenheid schikkende, een niewe resolutie neemd. Maar ik andwoorde / dat zulks geen niewe resolutie en is: maar alleen een toepassinge van sijn oude resolutie / welke hy al voor vele ewen gemaakt heeft / op het gene nu eerst komt te geschieden. Want dewijl God / eer dat hy de wereld heeft geschapen / voorgenomen heeft de vromen / en die sijn geboden gehoorsaam zouden zijn / sijn gunst te bewijsen; en daarentegen d'onvromen en ongehoorsamen te verstoten; zo accordeerd het ook med zodanig een besluit / dat hy Petrus en Paulus / die vroom zijn / komt lief te hebben; dog Judas en Herodes / die onvroom zijn / te haten. Ja 't is seker / dat hy / wanneer hy zulke generale besluiten heeft gemaakt / sig selven die vryheid niet heeft willen benemen / van in enige particuliere voorvallen / die daar in niet uitdrukkelijk en zijn begrepen / na dat sijn wijsheid zulks raadsaam mogt oordelen / iets vast te stellen / of ook om gewigtige redenen / van die orde / die hy eens ingesteld heeft / af te treden.

Cap. III.

Van de Eigenschappen en Orde van Godes besluiten; en in't bysonder dat Godes besluiten God selv niet en zijn.

I. 5. Dat Godes besluiten of verborgen, of geopenbaard zijn. II. Om wat redenen God sijne besluiten heeft willen verbergen. III. Hoe hy de selven pleeg bekend te maken. IV. Dat se in den hoogsten graad wijs en onveranderlijk zijn. V. Dat se evenwel God selvs niet en zijn. VI. Dat'et niet ongerijmd en is dat men segge, dat de besluiten toevallen in God zijn. VII. Dat Godes besluiten niet absolute eeuwig en zijn. VIII. Dat iets om dat et voor de scheppinge der wereld is geweest, daarom niet absolut sonder begin is. IX. Hoe God na alle waarschijnlijkheid ontrent de Engelen sijn besluiten gemaakt heeft. X. Hoe ontrent de Menzen.

I. Ten vijvden, zo worden de besluiten Godes verdeeld in Verborgene en Geopenbaarde; waar van de betekenisse genoegsaam uit de woorden selvs blijkt. Want de Verborgene besluiten zijn / welken God / 't zy voor ewig / 't zy voor een tijd verbergd. Dog de Geopenbaarde, die hy nu al bekend gemaakt heeft / al is'et dat se te voren verborgen geweest zijn. Dit onderscheid sien we dat Moses ook maakt / wanneer hy seid: De verborgene dingen zijn voor den Here onsen God; maar de geopenbaarde zijn voor ons en voor onse kinderen tot in ewigheid om te doen alle de woorden deser wet, Deut. XXIX, 29. Dog enige besluiten Godes en zijn niet alleen voor de Menzen verborgen / maar selvs ook voor de Engelen / al is'et dat se altijd Godes aangesigt in den hemel aanschouwen / Matth. XVIII, 10. of se zijn ten minsten haar eertijds voor de komste Christi verborgen geweest. 't Welk Paulus te kennen geevd / wanneer hy seid / Dat hem dese genade gegeven is, om door het Evangelium te verkondigen die verborgenheid, die van alle ewen verborgen is geweest in Gode; op dat door de gemeente bekend gemaakt worde den Overheden ende den Magten in den Hemel (dat is / de salige Engelen) de veelvuldige wijsheid Gods, enz. Eph. III, 8, 9, 10. Daarom word hier geseid / dat enige verborgenheden door de Gemeente de hemelze overheden en magten bekend gemaakt zijn / om dat se uit die dingen / die God ontrent de Gemeente dede / kennisse gekregen hebben van't gene God eertijds voorgenomen hadde te doen. En hier op sien ook de woorden van Petrus / Dat de Engelen begerig zijn in te sien in de dingen, welken door den H.

Geest, die van den Hemel gesonden is, de Menzen aangediend zijn, 1 Petr. 1, 12. Als ook 't gene Paulus seid/ Hy (of sy) is aan de Engelen verschenen, 1 Timoth. III, 16. welke woorden in enige oude exemplaren/ en ook in de Syrize/ en de Gemene Latijnze oversettinge/ tot de verborgenheid der Godsaligheid worden gebragt; (ho ephaneroothee en sarki, enz/) welke geopenbaard is in den vleze. Waar voor in't gemeen gelesen word/ (Theos ephaneroothee en sarki,) God is geopenbaard in den vleze. Want 't zou weinig om't lijv gehad hebben/ te seggen dat Christus van d'Engelen gesien was/ dien allerhande soort van Menzen/ zo vromen als onvromen/ toen hy op aarden verkeerde/ gesien hadde.

II. De reden nu/ waarom dat God enige van sijne besluiten/ een langen tijd voor de Engelen en Menzen heeft willen verborgen houden/ (als van de roepinge der Heidenen tot de saligheid/ waar van in de terstond aangetogene plaatsen gewag word gemaakt/) schijnd drieder lei te zijn. 1. Op dat de Godlosen haar daar niet en zouden tegenstellen/ om d'uitvoeringe daar van te beletten. Waarom wy ook merken dat God/ zo wanneer hy enige dingen daar van heeft willen bekend maken/ alsdan figuurlijke en duistere wijsen van spreken gebruikt heeft: gelijk wy sien konnen in de boeken van Esaias, Ezechiel, Daniel, en d'Apocalypsis, enz. 2. Op dat m'er sig zo veel te meer over verwonderen zoude/ wanneer God de selven zoude komen t'openbaren; en med een ook/ op dat daar in de heerlijkheid van de goedheid/ wijsheid/ ende de magt Godes/ zo veel te meerder zoude uitblinken. Waar toe ook gebragt kan worden 't geen Salomon seid/ Het is Gods ere een sake te verbergen. Prov. xxv, 2. Waarom Paulus ook/ in den brief tot de Romeinen/ occasie neemd/ van God daar over te verheerlijken/ dat hy het Evangelium Jesu Christi/ 't welk hy een verborgenheid noemd/ die van de tijden der ewen verswegen is geweest, heeft gelieven t'openbaren. 3. Eindelijk/ op dat/ uit'et openbaren van de verborgene besluiten/ blijken zoude/ in hoe grote agtinge dat die genen by God zijn/ die hy verwaardigd de selven bekend te maken; dewijl hy se daar door nu niet meer voor sijn dienstknegten/ maar voor sijn sonen en vrinden houd/ Joh. xv, 15.

III. Dog God maakt sijn besluiten op verscheide wijsen bekend. Somtijds alleenlijk door't uitvoeren van de selven. Want zo haast als wy sien dat God iets doet/ zo konnen wy daar uit terstond besluiten/ dat hy dat al van te voren vastgesteld heeft te zullen doen; om dat namelijk sijn wijsheid niet toe en laat/ dat hy iets onderneemd te doen/ dat hy van te voren niet rijpelijk (om zo te spreken) overdagt en heeft. Maar 't en kan niet bestaan/ dat men, zo haast als men komt te sien dat'er iets gedaan word/ daar uit terstond een besluit maakt/ dat God vastgesteld heeft/ dat zulks alzo geschieden zoude/ 't en zy dat'et zodanig een saak is/ daar men God een oorsaak van mag maken. Want indien'et iet quaads is/ zo moet men wel toesien/ dat men hem zulks/ als of hy daar een aucteur van waar/ niet toe en schrijve; dewijl hy volmaaktlijk goed en heilig is/ en med'et quade geen gemeenschap en kan hebben. Waar in sommigen zeer schandelijk van de weg zijn/ die daar stellen/ dat alle dingen die'r geschi'en/ sonder onderscheid/ 't zy dat se goed/ 't zy dat se quaad zijn/ door Godes voorsienigheid bepaald/ en noodsakelijk gemaakt worden. Maar God word nog eigenlijker geseid/ sijn besluiten t'openbaren/ wanneer hy namelijk aan sijne dienaren bekend maakt/ 't gene hy voorgenomen heeft te doen. Waar van de Propheet aldus spreekt/ Gewisselijk de Here HERE en zal geen ding (of woord) doen; 't en zy dat hy sijne verborgenheid aan sijne knegten de Propheten geopenbaard heeft. Amos, III, 7. 't Welk men evenwel zo generaal niet en moet nemen/ als of God noit iets gedaan en hadde/ of hy heeft'er de Menzen van te voren van gewaarschouwd. Want/ 1. hy spreekt maar alleen van de straffen/ waar mede God de sonden van sijn volk besoekt/ gelijk d'omstandigheden van den text leren; dat hy namelijk haar de selven niet onvoorsiens over den hals wil senden; maar dat hy/ voor al eer hy slaat/ zal waarschouwen/ en volgens sijne goedheid ook tijd van bekeringe vergunnen. 2. Men moet dat alleen van de tijden des O. Testaments verstaan/ in welke God veel maal, en op verscheide wijsen tot de Vaderen gesproken heeft door de Propheten, Heb. 1, 1. Maar 't is heel anders med'et N. Verbond gelegen/ waar onder men/ na dat God den ganzen raad van sijn welbehagen/ zo veel als d'ewige saligheid betreft/ ons door sijn enig-geboren Soon heeft bekend gemaakt/ en door sijn Apostolen en Evangelisten heeft laten beschrijven/ geen volkomener openbaringe van sijn wil na desen te verwagten heeft. Voornamelijk indien men by de geboden en Godlijke belovten/

die wy doorgaans in het Evangelium hebben/ daarenboven nog komt te voegen/ alle die voorseggingen/ die d'Here Jesus aan sijn Apostolen/ Petrus/ Joannes/ en Paulus/ en bysonderlijk in't boek der Openbaringe gedaan heeft. Waar van Joannes/ die de schrijver daar van is/ seid/ Dat de Leeu die uit de stamme Juda is, de wortel Davids (dat is/ Jesus Christus) overwonnen heeft om het boek te openen, dat med seven segelen versegeld was, 't welk niemand, nog in den hemel, nog op de aarden, nog onder de aarden konde openen, nog het selven insien; en om sijn segelen op te breken, Apoc. v. Want dit boek/ schijnd geweest te zijn het boek van Godes besluiten/ aangaande die dingen/ die de Christen kerke selvs van d'opvaart Christi ten Hemel af/ tot de voleindinge der wereld toe/ zullen overkomen.

IV. Nu volgen d'Eigenschappen van Godes besluiten; waar onder d'eerste is/ dat se in den hoogsten graad wijs zijn: Want van hem die de wijsheids fontein is/ en kan niets voordkomen dan't gene volmaaktlijk wijs is. Hierom is't et dat Paulus uitroept/ O diepte der rijkdom beide der wijsheid, ende der kennisse Gods! hoe ondoorsoeklijk zijn sijne oordelen, ende onnaspeurlijk sijne wegen! Rom. XI, 33. want hy spreekt alhier van de besluiten/ die de saligheid/ en ewige verdoemenisse der Menzen aangaan. Siet ook Eph. III, 10. De twede eigenschap/ die hier uit voordvloeid/ bestaat daar in/ dat Godes besluiten onveranderlijk zijn. Hier van spreekt God selv aldus/ Mijn raad zal bestaan, ende ik zal mijn welbehagen doen. Esa. XLVI, 10. Van gelijken/ Ik de Here en worde niet veranderd, Mal. III, 6. 't Welk sommigen wel op Godes wesen passen/ dat gelijk bekend is/ geen veranderinge onderworpen en is; maar ik agt'et gevoeglijker te zijn/ indien men d'omstandigheden van de plaats wel insiet/ dat men het van sijn wil explicere. Zo seid ook d'Apostel. By welken (God) geen veranderinge en is, of schadue van omkeringe, Jac. I, 17. 't Is wel zulks dat d'H. Schriftuur somtijds seid/ dat God van enige dingen berou heeft/ gelijk Gen. VI, 6. en 1 Sam. XV, 11, en elders meer. Maar daar en is nu niemand onder de Christenen die niet en weet/ dat zulks figuurlijker wijs word geseid/ dog dat'et Gode/ om eigenlijk te spreken/ van die dingen die hy eens voorgenomen heeft/ noit en berouwd: gelijk de Propheet ons leerd/ Ende ook en liegd hy, die de overwinninge Israëls is niet, ende het en berouwd hem niet; want hy en is geen Menz dat hem iets berouwen zoude. 1 Sam. XV, 29. Dierhalven zo worden alle Godes besluiten sekerlijk uitgevoerd. Want dewijl'er maar alleen twe dingen zijn/ welke de Menzen beletten/ dat se't geen se voorgenomen hebben niet en volbrengen; namelijk om dat se van sin veranderen/ en ook om dat'et haar aan kragten ontbreekt; zo is'et dan seker/ gelijk het eerste in Gode geen plaats en kan hebben/ zo als wy terstond hebben getoond/ dat ook het twede in hem geen plaats kan hebben/ dewijl hy almagtig is/ en sonder enige verhinderinge alles doet wat hy wil.

V. Evenwel zo en kan men niet seggen/ dat Godes besluiten God selv zijn/ gelijk enigen willen/ die daar leren/ dat Godes besluiten niet anders en zijn dan de besluitende God/ even gelijk Godes goedheid en regtvaardigheid/ de goede en regtvaardige God selv zijn. Want het is heel anders med Godes besluiten/ als med die eigenschappen gelegen. Want dese eigenschappen zijn Gode van nature eigen/ ende en konnen van hem niet af zijn/ of hy houd ook op Gode te wesen. Dog med de besluiten en gaat'et op die wijse niet toe. Op dat dan dit misverstand zo veel te klaarder mag blijken/ zo moet men op de volgende redenen letten. 1. De besluiten Godes zijn vrywillige werkingen van sijn Godlijke wil/ welken hy/ na dat et hem believd/ kan voordbrengen of niet voordbrengen. Want al is'et dat God niet anders en kan/ of hy moet iets willen of besluiten/ gelijk zulks ook in een Menz/ die sijn natuurlijk verstand heeft niet anders wesen en kan; zo heeft hy evenwel volkomenlijk sijn vryheid/ om liever dit dan dat te besluiten. Maar hy is selvs een wesen dat t'enemaal noodsakelijk is/ waar van men sonder Godslasteringe niet eens en kan in gedagten nemen/ dat hy niet en is. Doet hier ook by/ dat de Besluiten effecten sijn van Godes wil: maar God en is geen effect van sijn eigen wil/ nog hy is ook om dat hy heeft willen zijn: Want zo zou hy geweest hebben eer hy was; of hy zou eerder en later geweest hebben als hy selv is. Zo dat daar uit volgd/ dat God en sijn besluiten niet een en't selve en zijn. 2. De besluiten zijn ook/ zo haast als se volbragt zijn/ geen besluiten meer. Want eertijds is'er een besluit geweest van de wereld te zullen scheppen/ van Christum te zullen senden: maar nu en is'er niet meer zodanig een besluit. Dog God en houd noit op van te zijn/ en hy en is ook geen veranderinge van

sijn

sijn wesen onderworpen/ maar hy blijvd van ewigheid tot ewigheid de selve. 3. De besluiten Godes zijn velerlei/ en ook onder elk anderen zeer verscheide; ja enige strijden regel-regt tegen elk anderen: gelijk daar is het besluit van de wereld te zullen scheppen en het besluit van den selven te zullen verdelgen. Zo is'er ook ganz geen overeenkominge/ tussen het besluit van Methusalem den tijd van 969. jaren te zullen laten leven; en het besluit van die genen die den toorn van Babel wilden bouwen/ de spraak te zullen verwerren; als ook van d'Israëliten het eten van swijnen vleez te zullen verbieden/ en nog vele andere diergelijke/ op dat men niet en segge dat se alle een het selve besluit zijn. Dog God is op de allereenvoudigste wijse een/ en in hem heeft ganz geen veelheid/ veel min enige tegenstrijdigheid plaats.

VI. Daar word alhier tegengeworpen/ Indien de besluiten in God zijn, en God selv niet en zijn, zo zullen'er in hem accidentia of toevallen wesen. Maar zulks is ongerijmd. Dierhalven, enz. 'k Andwoorde/ 1. Dat men voor die ongerijmdheid (indien'er enige in is/) zo zeer niet en behoevd te vresen; als wel voor alle die ongerijmdheden/ die ik terstond getoond hebbe dat uit de contrarie opinie volgen. 2. Daar en sit geen ongerijmdheid in dat men Gode enig toeval toeschrijvd; als het maar zodanig niet en is/ dat de tegenwoordigheid van het selve iets tot sijn volmaaktheid toebrengd/ en d'afwesigheid van't selve/ daar iets van onttrekt; maar dat'er alleen sijn volmaaktheid word door te kennen gegeven; gelijk wy elders geseid hebben. Doet hier by/ dat die genen Gode toevallen toeschrijven/ die in hem enige modos of wijsen van zijn verzieren/ stellende dat de personen van de Godheid/ namelijk de Vader/ de Soon/ ende de H. Geest modi existendi, wijsen van zijn of van bestaan zijn. Want een modus en een accidens zijn een en't selve; alhoewel dat anderen menen/ dat een modus nog iets minder is als een accidens, 't welk niet veel en verschild van een enkele niet.

VII. Men kan ook niet seggen/ dat Godes besluiten/ 't zy dat men dit van alle/ of van enige verstaat/ absolut ewig zijn/ dat is/ sonder enig begin/ als God is/ gelijk dese twe redenen aanwijsen. 1. Alle vrywillige uitwerkinge is in tijd later als haar oorsaak. 'k Seg vrywillige; en niet die door een natuurlijke/ en noodsakelijke afvloeijinge van haar oorsaak voordkomt/ gelijk het ligt van de Son/ de warmte van't vuur/ en diergelijke; welke/ al is'et dat se van nature later zijn als haar oorsaken/ in tijd evenwel gelijk zijn. Maar de besluiten/ zijn vrywillige uitwerkingen van God/ welke God na sijn welgevallen kan doen en niet doen, en liever op dese als op die wijse doen/ gelijk wy terstond getoond hebben. 2. 't Geen ewig is/ dat is ook absolut noodsakelijk/ gelijk in God klaarlijk blijkt/ welkers wesen ten hoogsten noodsakelijk is. Want indien hy gebeurlijk waar/ zo zou hy ook wel niet konnen zijn/ 't welk de grootste ongerijmdheid is die men bedenken kan. Dog de besluiten Godes en zijn niet absolut noodsakelijk/ maar alleen door onderstellinge van sijn vrije wil/ waar van se als effecten voordkomen. Voegd hier nog daarenboven die bewijs-redenen by/ waar mede wy in't voorgaande Cap. §. III, en IV. getoond hebben/ dat'et gevoelen/ waar door gesteld word/ dat alle de besluiten Godes voor de scheppinge der wereld gemaakt zijn/ Gode ganz en al sijn vryheid ontneemd/ en alle Religie/ midsgaders den yver om te bidden/ omverrewerpt.

VIII. Hier word ook tegen ingebragt/ dat d'H. Schrivtuur leerd, dat'er enige besluiten gemaakt zijn selvs voor de scheppinge der wereld, gelijk daar is het besluit waar door Christus voorgekend is geweest tot een Saligmaker van't Menzlijke geslagt, 1 Pet. 1, 20. En waar door wy in hem uitverkoren zijn, Eph. 1, 4. en diergelijken. Waar op ik andwoorde/ dat niet alles/ dat voor de scheppinge der wereld is geweest/ absolut ewig is/ of ganz geen beginsel van sijn zijn en heeft. Want vele geleerde mannen zijn van gevoelen/ dat de Engelen al lang voor de scheppinge van dese sigtbare wereld geweest zijn/ welken sy evenwel ontkennen dat ewig zijn/ en worden van haar onder het getal van de schepselen gesteld. Op die selve wijse is'et ook med die voorgemelde besluiten gelegen/ dewelken/ indien se gemaakt zijn/ en dat ook door Godes vrye wil/ gelijk wy hier vorens getoond hebben/ ook een begin gehad hebben/ en dierhalven niet absolut ewig en zijn; dewijl het gene absolut ewig is/ nog begin nog einde moet hebben.

IX. Nu resteerd'er nog/ dat wy ook iets seggen aangaande de orde van Godes besluiten. En dewijl enige van de selven plaats hebben ontrent de Engelen/ en d'onsigtbare wereld; en andere wederom ontrent de Menzen/ en dese sigtbare wereld/ waar van men d'overeenkominge/ dien se med elk anderen hebben/ vry beswaarlijk kan begrij-

gezijpen / zo zullen wy se elk in't bysonder aanmerken; 't welk wy voor eerst en voor al aldus willen opgevat hebben / dat wy maar alleen / 't geen wy voor het naasten gissen / voorstellen / waar aan wy niet en willen dat iemand op eniger wijse gehouden zy. Want dewijl'er niets beswaarlijker en is om te konnen weten / als het gene God heeft voorgenomen / 't en zy ons zulks van God selvs geopenbaard word; en dewijl ook d'H. Schrivtuur Godes besluiten niet op orde en steld / en de selven alzo verhaald / zo moeten wy alhier / indien we selvs niet dwalen en willen / zeer voorsigtig wandelen. Het Eerste besluit dan ontrent de Engelen en d'onsigtbare wereld / daar in wy wonen / is van haar te zullen scheppen. Het Twede, van haar te zullen onderhouden en te regeren / als ook van d'Engelen een wet te zullen geven. Het Derde, van toe te zullen laten dat d'Engelen zouden vallen. Het Vierde, van die genen / die gevallen zouden mogen zijn / te zullen straffen; dog de gehoorsamen sijn gunst te zullen bewijsen.

X. Wat de twede soort belangd / daar van is het Eerste besluit / van dese wereld / en wel insonderheid van den Menz / als zijnde het hoofd ende een Heer van alle de verdere schepselen / die in de selve zijn / te zullen scheppen. Het Twede, van de wereld te zullen onderhouden en te regeren; en wel voornamelijk den Menz: waar toe ook behoord het voorschrijven van een wet / waar na hy sijn leven en handel zou moeten reguleren / indien hy in Godes gunste wilde blijven / en de straffe / die door de wet gedreigd word / ontvlieden. Het Derde, van toe te zullen laten / dat de Menz zoude vallen / of het selve door sijn almogenheid niet te zullen beletten. Het Vierde is / van Christus in de wereld te zullen senden / indien't mogte gebeuren / dat de eerste Menzen / of iemand uit hare nakomelingen / de wetten / die haar van God voorgesteld waren / quamen te overtreden. Het Vijvde, van sijne Genade / terwijl dat Christus verwagt zoude worden / op verscheide wijsen uit te zullen delen / eerst namelijk van Adam tot Moses / en daarna van Moses tot Christus. Het Sesde, van de Menzen door Christum en sijn Apostolen / en ook verscheide andere verkondigers van't Evangelium / door de gehoorsaamheid des geloovs tot de saligheid te zullen roepen; en ook die roepinge med zodanige genade en hulpe by te wonen / dat'et alleen de Menzen haar schuld zoude zijn / dat se niet gehoorsaam en waren / en den Evangelio niet en geloovden. Het Sevende, van de gelovigen te zullen verkiesen; regtvaardig te zullen maken; en tot sijn kinderen aan te zullen nemen; en ook eindelijk / indien se in de gehoorsaamheid des geloovs tot'et einde van haar leven komen te volherden / haar te zullen verheerlijken / of med'et ewige leven te zullen beschenken: En ook aan d'andere zijde / van d'ongelovigen te zullen verwerpen; en in hare blindheid en verhardinge te zullen laten; en ook eindelijk / 't en zy dat sy haar bekeren / haar te zullen verderven / en in't ewige vuur te zullen werpen. Wat de singuliere besluiten aangaat / welke onder dit sevende generale besluit gesubordineerd / en uit haar eigen aard en natuur in het selve begrepen zijn / daar van heb ik hier boven getoond / dat'er geen reden en is / die ons dringd te geloven / dat de selven voor de scheppinge der wereld zijn gemaakt; en dat'et veel waarschijnlijker is / dat God het maken van onwederroeplijke besluiten / aangaande de saligheid of verdoemenisse van dese of gene Menzen in't particulier / tot zo lang uitsteld / tot dat se het einde van haar leven in geloov of ongelovigheid voldragt hebben. Want wanneer hy haar nodige tijd en genade verleend om haar te bekeren / zo toond hy dat hy afwagten wil / wat se doen zullen eer hy zodanigen vasten besluit over haar maakt. Dese orde menen wy / dat in Godes besluiten plaats heeft; indien evenwel iemand een andere orde heeft uitgevonden / die gevoeglijker is / zo zullen wy'er niet tegen zijn. Maar ondertussen zo schijnen ons die genen alles 't onderste boven te keren / die daar leren / dat God voor af enige Menzen tot de saligheid / en enige tot d'ewige verdoemenisse heeft geschikt / eer hy vastgesteld heeft / haar te zullen scheppen / gelijk elders in't brede zal getoond worden.

Cap. IV.

Van de Scheppinge der onsigtbare Wereld, dat is, van den alleropperſten Hemel, en van de Engelen.

I. Dat God dit Geheel-al geschapen heeft 't welk uit een onsienlijk, en een sienlijk gedeelte bestaat. II. *Dat et onsienlijke gedeelte, den derden Hemel, en ook het Paradijs word genoemd.* III. *Dat Godes throon en woonplaats is, maar evenwel niet even ewig med hem.* IV. *Dat God ook de Inwoonders van dien alleropperſten Hemel, namelijk d'Engelen heeft geschapen; en wat de Sadduceen van haar gevoeld hebben.* V. *Dat men de scheppinge der Engelen uit de Schrivtuur halen kan.* VI. *Dat de scheppinge der*

onsigtbare wereld ende der Engelen , vele ewen voorgegaan schijnd te zijn voor de scheppinge der sigtbare wereld. VII. *Dat de Engelen Geesten zijn.* VIII. *Dat se onstervlijk.* IX. *En med verstand begaavd zijn.* X. *Hoedanig een kennisse haar in't gemeen toegeschreven word.* XI. *Dat se geen kenders des herte en zijn.* XII. *Dat se ook geen kennisse en hebben van alle toekomende dingen.* XIII. *Dat se van God med een vrije wil begaavd zijn.* XIV. *Wat taal sy med de Menzen , en ook onder elk anderen gebruiken.* XV. *Haar Kragt.* XVI. *Haar Gesundheid:* XVII. *En ook haar Getal.*

I. Wy hebben in't voorgaande gehandeld van Godes besluiten ; nu volgd'er dat wy verder toetreden tot'et overwegen van sijn Werken ; waar onder het eerste is de Scheppinge van het geheel-al. Dat de selve niet alleen volgens Godes besluit / maar ook volgens het voorbeeld / dat hy van te voren by sig selven begrepen hadde / geschied is / dat is een saak daar ganz geen geschil over en vald ; dewijl en de wijsheid van den Werkmeester , en d'uitstekende heerlijkheid van het Werk selvs / zulks t'enemaal vereizen. Dierhalven zo en is'et niet nodig daar op langer te blijven staan. Het Geheel-al bestaat uit twe delen / waar van 't ene onsigtbaar / en voor ons ontoeganglijk is / namelijk d'alleropperste Hemel, med d'Engelen, die in de selve wonen : dog het andere is sigtbaar / begrijpende in sig de sigtbare Hemelen , en de sterren die daar in schijnen / t'samen med den Aard-kloot die wy bewonen. Want dat God beide dese delen heeft geschapen / daar is ganz geen twijfel aan. Want al is'et dat Moses / maar alleen de scheppinge van het laatste gedeelte in het particulier beschrijvd / zo konnen evenwel de woorden In den beginne schiep God den Hemel ende de aarde , daar hy het boek Genesis mede begind / ook zeer gevoeglijk van het eerste gedeelte verstaan worden. Alzo dat alhier door het woord Hemel , d'alleropperste Hemel word betekend / dewelke de woonplaats van God / ende van de Engelen is : dog dat door het woord Aarde , die materie of stoffe verstaan word / waar uit dese sigtbare wereld daarna gefabriceerd of t'samengesteld is / welke in't gemeen de Chaos of verwarde Klomp word genoemd : waar van men evenwel niet noodsakelijk behoevd te seggen / dat se gelijk en op de selve tijd med den Hemel geschapen is geweest ; alhoewel dat se beide in den beginne / ten opsigte van de sigtbare wereld / geschapen zijn. Want dat'er tuszen die scheppinge / en de scheppinge van de sigtbare wereld / een zeer merklijke wijdte van tijd geweest is / dat geven de volgende woorden te kennen. De Aarde nu was woest ende ledig , ende duisternisse was op den afgrond. Welke woorden dese Godlijke Propheet daar niet en zoude bygedaan hebben / indien op het scheppen van de aarde / of van de eerste stoffe / het ordineren van de selve / dat is / het voortbrengen van planten / van dieren / en van alle andere dingen / die in de selve zijn / terstond gevolgd hadde. Daarenboven dewijl het firmament / of den hemel dien wy dagelijks med onse ogen aanschouwen / en waar in ook het gesternte sig komt te vertonen / geseid word daarna op den tweden dag der scheppinge geschapen te zijn / zo blijkt daar uit / dat'et ook van het gene in den beginne tegelijk med de aarde geschapen is / verschild. Evenwel zo menen anderen / dat dese woorden / In den beginne schiep God den Hemel ende de aarden , een sommiere voorstellinge in sig begrijpen / van alle die dingen welke in die twe eerste Capittelen stuk voor stuk verhaald worden ; en dat Moses daar door niet anders heeft willen te kennen geven / als dat God de gehele wereld geschapen heeft / die onder die twe voornaamste delen / namelijk onder hemel en aarde word uitgedrukt. 't Welk ik juist zo heel zeer niet en wil tegenspreken ; indien se my maar van gelijken willen toestaan / dat God ook d'onsigtbare dingen / daar Moses geen gewag van en maakt / geschapen heeft / en ook de stoffe daar de sigtbare wereld uit is gemaakt / dien men anders uit de woorden van Moses niet bewijsen en kan van God geschapen te wesen / 't en zy men de selven op die wijse verklare / als wy gedaan hebben. Want 't geen'er terstond op volgd / De Aarde nu was woest ende ledig , enz. geevd te kennen dat se op dien selven tijd niet geschapen en is.

II. God heeft dan / wanneer hy het werk der scheppinge by der hand nam / den alleroppersten Hemel eerst en voor af geschapen / welken Paulus den derden Hemel noemd / 2 Cor. XII, 2. name- in opsigt van de lugt / daar de vogelen vliegen / en de wolken gins en weder gedreven worden / 't welk by ons den eersten Hemel is ; als ook in opsigt van het firmament / daar de sterren haar vertonen / 't welk by ons den tweden Hemel is. Hy noemd ook den alleroppersten Hemel med den naam van Paradijs, welk woord d'Here Jesus ook gebruikt Luc. XXIII, 43. en Apoc. II, 7. hebbende sijn afkomst van den Lusthov Eden , waar in God de Here onse eerste voorouders geset heeft / wel-

welken de LXX. Oversetters (gr. Paradeison) Paradijs noemen. In desen sin moet men ook alle die Schrivtuur-plaatsen verstaan / die daar seggen / dat God in den Hemel woond, of dat hy den Hemel voor sijn throon heeft, als Psal. 11, 4. en CXV, 3. Esa. LXVI, 1. Waar mede ook overeenkomt / dat Christus ons leerd bidden Onsen Vader die in de Hemelen zijt; en dat hy dien Hemel het huis van sijn Vader noemd / Joh. XIV, 2. Hier toe kan ook gebragt worden / 't geen wy 1 Timoth. VI, 16. lesen / Dat God een ontoeganglijk ligt bewoond: alhoewel sommigen liever willen / dat men daar door veel eer Gods heerlijkheid en majesteit / als de plaats van sijn woninge verstaat.

III. Daar zijn'er heden-daags enigen / die tegen het gemene / en onder de Christenen alomme aangenomen gevoelen / willen beweren / dat die Hemel ewig en ongeschapen is: 't welk se zo med reden / als ook med d'H. Schrivtuur tragten te bewijsen; maar / mijns oordeels / niet heel bondig. Want dat se hier toe bybrengen / dat men Gode / die ewig is / een ewige plaats moet toeschrijven / dat en heeft niet om't lijv; om dat het gene nergens is / ook niet en is. Want van een plaats in't generaal alzo genoemd / en kan men geen gevolg trekken tot zodanigen plaats / als dat heerlijke en hemelze paleis is / daar wy van disputeren. Wanneer'er van ewigheid buiten God niets en was / zo heeft God selv sig selven een plaats geweest. 't Geen se ook hier toe uit de H. Schrivtuur aantrekken / is immers alzo ongelukkig; dat namelijk d'Apostel seid / dat die meerder en volmaakter tabernakel, daar Christus, na dat hy uit den doden was opgestaan / ingegaan is, niet med handen gemaakt, nog ook van dese scheppinge en is, Hebr. IX, 11. Maar ik andwoorde / dat den Hemel genoemd word een tabernakel niet med handen gemaakt, tot een onderscheid van dien tabernakel / welken Moses in de woestijne opgeregt hadde / en die door Menzen handen gemaakt was. Maar dat dien hemelzen tabernakel van God gemaakt is geweest / dat geevd ons die Godlijke Schrijver med uitgedrukte woorden te kennen / wanneer hy seid / Dat Christus een bedienaar des Heiligdoms is, ende des waren tabernakels, welken de Here heeft opgeregt, ende geen Menze, Heb. VIII, 2. alwaar het klaarlijk blijkt / dat door het woord (gr. epeexen) opregten of t'samenstellen, al is'et dat'et oneigenlijk word gebruikt / en afgenomen is van het opregten van een aardzen tabernakel / een Godlijke scheppinge verstaan word: En wanneer hy seid / Dat Ahraham een stad verwagt heeft die fundamenten hadde, welkers konstenaar en bouwmeester God is, Heb. XI, 10. Want de stad daar de gelovigen / die hier op aarden als vreemdelingen verkeren / na verlangen / is dien Hemel daar wy van spreken. Uit welke beide plaatsen klaarlijk komt te blijken / dat d'Apostel in die andere plaats / uit Cap. IX, bygebragt / niet heeft willen ontkennen / dat de hemelze tabernakel / daar Christus ingegaan is / van God gemaakt is geweest. Want zo doende zou hy sig selven openlijk tegengesproken hebben.

IV. Na dat nu de alleropperstên Hemel van God geschapen was / zo heeft hy ook d'Engelen gemaakt / om inwoonders van de selve te wesen. Voor eerst, zo word'er gevraagd of'er ook Engelen zijn? 't Welk eertijds de Sadduceen ontkend hebben / seggende dat'er geen opstandinge en is, nog Engel, nog geest, Act. XXIII, 8. Dog 't en is niet heel ligt t'expliceren / hoe se in dese opinie hebben konnen wesen / en med enen de schriften van Moses geloven / alwaar zo dikwijls van Engelen / en van verschijningen der Engelen mentie gemaakt word. Enigen seggen / dat se alleenlijk de Menzlijke affecten voor Engelen hebben gehouden / hoedanig zijn de lievde / de haat / en diergelijken. Maar zouden se zo zeer het spoor bijster geweest zijn / dat s' haar selven zouden ingebeeld hebben / dat d'affecten in een Menzlijke gedaante verschijnen / med anderen t'samenspraak houden / in huis ontfangen worden / ook eten en drinken? enz. Die genen dunken my de waarheid wel allernaast te wesen / die daar menen dat de Sadduceen geoordeeld hebben / dat de Engelen Godes kragten zijn / welke wel van hem niet afgescheiden en konnen worden / maar die hy als't hem believd uit hem selven doet voordkomen / en de selven wederom / als nu het werk verrigt is waarom hy se uitgesonden heeft / tot hem trekt; zo dat se buiten God op haar selven niet en bestaan. Want dat dese opinie eertijds van enige Joden gedreven is geweest / leerd Justinus Martyr in sijn t'samenspraak med Trypho de Jode. Maar alhoewel se zo ongerijmd niet en is als de voorgaande / zo blijkt evenwel / alwaar't selvs alleen uit d'apostasie of afval van enige Engelen / dat se valz is. Want de wesenlijke / en onafscheidelijke kragt Godes en kan niet sondigen / of van God afvallen / veel min tot de straffe des helzen vuurs overgegeven worden.

V. d'H. Schrifture en spreekt van de scheppinge der Engelen niet heel klaar. Want die woorden van Moses / Alzo zijn volbragt de Hemel ende de Aarde, ende al haar heir, Gen. II. 1. dewelken hier toe worden bygebragt / zijn wat te duister / als dat se genoegsaam zouden wesen / om zulk een grote saak te konnen bewijsen. Want al is'et dat door de Hemelze heirscharen Luc. II, 13, d'Engelen verstaan worden / zo en volgd'et evenwel niet / dat dese woorden in alle andere plaatsen zo moeten genomen worden. Want dikwijls word door de Hemelze heirscharen, of door het heir des Hemels, gelijk de Gemene oversettinge heeft / het gesternte betekend / als 2 Reg. XVII, 16. en XXI, 3, 5. en XXIII, 4, 5. Esa. XXIV, 21. en XXXIV, 4. Jerem. VIII, 2. en XIX, 13. en het is veel waarschijnlijker dat'et Moses op dese wijse verstaan heeft / als voor de Engelen / waar van hy tot nog toe geen mentie gemaakt en hadde. Om nu niet te seggen / dat hy het Heir des Hemels niet in't bysonder heeft genoemd / maar gesamenlijk het Heir des Hemels ende der Aarden. Nu ik en meen niet / dat iemand de Engelen med den naam van het Heir der aarden noemen zal. De scheppinge der Engelen word vry kragtiger besloten uit Psal. CXLVIII, alwaar de Propheet / na dat hy geseid hadde Loovd den Here alle sijne Engelen; loovd hem alle sijne heirscharen; loovd hem Son en Maan; loovd hem gy hemelen der hemelen, enz. eindelijk tot een reden daar byvoegd; Want als hy't beval zo wierden se geschapen. Want die woorden en worden niet minder tot de Engelen / als tot de Son / Maan / en de verdere creaturen gerefereerd. 't Selve geevd ook de titul van kinderen Gods te kennen / welke d'Engelen word toegeschreven / Job. I, 6, en II, 1. en XXXVIII, 7. Want sy en schijnen om geen andere reden alzo genoemd te worden / als om dat God haar na sijn beeld geschapen heeft. Hier komt nog by / dat se geseid worden sijne dienaars te zijn, die sijn welbehagen doen, Hebr. I, 14. Psal. CIII. 21. Nu sy en zouden niet gehouden zijn Gode te gehoorsamen / 't en zy dat se haar zijn van hem hadden ontfangen.

VI. Maar wat de tijd belangd / wanneer dat d'Engelen geschapen zijn / daar en is niet veel blijk van. De meesten zijn van gedagten / dat'et geschied is op den eersten dag van de scheppinge / om dat alle de kinderen Gods (dat is / de Engelen) juichden, wanneer God de aarden grondede, Job. XXXVIII, 7. Zo moeten se dan al op den derden dag in wesen geweest zijn / wanneer de aarde is geschapen / of wanneer se / na dat de wateren / die te voren de ganze aarden bedekten / in ene plaats vergaderd waren / begon te voorschijn te komen. Maar alhoewel dat daar uit med regt besloten word / dat de scheppinge der Engelen voorgegaan is voor die scheidinge der wateren van de aarden; zo blijvd'et evenwel nog onseker / of men de selve moet refereren tot den eersten dag der scheppinge van de sigtbare dingen; dan of se al eerder is geschied / en gelijk staat med de scheppinge van den alleropperste Hemel; 't welk wy wel voor het waarschijnlijkste houden. Want dewijl de Engelen alle de sienlijke dingen in waardigheid verre overtreffen / zo is'et insgelijks gevoeglijk geweest / dat se ook de selven in tijd hebben te boven gegaan. Dog men kan ook daar uit nog al vry kragtiger bewijsen / dat d'Engelen voor de scheppinge van de wereld geweest zijn / om dat de Duivel med sijne Engelen / al in den beginne / of ook al eer dat de wereld geschapen was / van God schijnd afgevallen te zijn. Want hier van is'et / dat hy zo haast als Adam en Eva geschapen waren / onder de gedaante van een Slange by haar is geweest / om haar tot de sonden te verleiden. En't heeft ook grote waarschijnlijkheid / dat d'H. Schriftuur seid / Dat God voor de tijden der ewen, niet alleen ons uitverkoren heeft in Christo, Eph. I, 4. maar ook dat hy ons het ewige leven heeft beloovd, Tit. I, 2. Want hoe heeft hy het selve anders konnen beloven / als door het voornemen van sijn wil aan de Engelen te openbaren? Hierom zo zijn'er ook enigen / die daar menen / dat de quade Engelen daar uit occasie genomen hebben / om tegen God te rebelleren / om dat se uit dit besluit verstonden / dat se t'eniger tijd de Menze Christus onderworpen zouden worden; waar van sy door hare hoogmoedigheid afkerig waren. Maar 't gene my nog vry meerder beweegd / om dit gevoelen / waar in ook velen van de Ouden geweest zijn / toe te stemmen / is dit; dat'et naaulijks geloovlijk schijnd te wesen / dat God / die van alle ewigheid is / maar alleen van de tijd van ontrent ses duisend jaar af / zoude begonnen hebben sijn goedheid aan anderen mede te delen / en dat hy voor dien tijd geen dienaars zoude gehad hebben / die sijne bevelen zouden uitvoeren / ende sijnen lob verbreiden. Ook kan men andersins zeer beswaarlijk op de tegenwerpinge van die genen andwoorden / die daar-

daarom d'Historie van de scheppinge verwerpen/ om dat se menen dat daar uit volgd / dat God oneindige ewen aan elk anderen ledig heeft geweest / 't en zy dat men seid / dat hy al lang voor de scheppinge van dese wereld / vele duisenden van Engelen heeft geschapen / om gedurig voor sijnen throon te staan. En alzo zal ook med een d'occasie weg genomen worden / dat iemand tegen den inhoud der H. Schrivtuur zal konnen verzieren / dat'er Præadamiten, of enige Menzen voor Adam geweest zijn. Enigen brengen hier tegen in/ dat dan d'Engelen, indien men steld, dat se voor de scheppinge van dese sigtbare wereld geweest zijn, ook van ewigheid en ongeschapen zullen wesen; om dat'er voor het scheppen van de Son en van de Maan, geen tijd is geweest, maar alleen de ewigheid. Maar men kan hier op zeer ligt andwoorden: want al is'et dat'er voor het scheppen van dese wereld die uitterlijke tijd niet en is geweest / welke door den gestadigen ommeloop van Son en Maan word gemeten; zo is'er evenwel een innerlijke geweest / welke een duringe der dingen / of een sekere bestendigheid in haar zijn is. Dat nu de Engelen niet van ewigheid en zijn / dat blijkt daar uit / om dat se geschapen zijn / en een begin van haar zijn gehad hebben.

VII. Nu staat ons voorders t'ondersoeken wat d'Engelen zijn. Sy konnen eniger maten beschreven worden / dat se geesten zijn / die med verstand en wil, als ook med kragt en geswindheid zijn begaavd. Dat se geesten zijn/ daar geeft d'H. Schrivtuur uitdruklijk getuigenisse van / Heb. I, 14. Matth, x, I. Luc. x, 20, en elders meer. Maar wat voor geesten dat se zijn / dat en kan men zo heel ligt niet seggen / dewijl men niet regt en weet/ van wat natuur dat een geest is / gelijk wy te voren / toen wy van de geestlijkheid Godes handelden / hebben aangewesen. De Christenen komen/ agt ik / altesamen hier in over een / dat de Engelen zulke suivere geesten niet en zijn / als God is: maar hier over verschillen se med elk anderen / of se ganz geen lighaamlijkheid en hebben: wat my belangd 't en schijnd my zo niet toe; maar ik geloov veel eer / dat lighaamlijk te zijn / en uit een sekere stoffe te bestaan / een bysondere onafscheidelijke eigenschap is van al't gene geschapen is / alhoewel dat'er verscheide graden of trappen zijn van lighaamlijkheid / en dat de ene stoffe veel suiverer is als de andere. d'Here Jesus seide dat een geest nog vleez nog been en heeft, Luc. xxIv, 39. maar ik meen dat m'er ook nog by zou konnē doen/ dat hy van zodanigen substantie niet en is gelijk de lugt/of het vuur/ maar van veel subtiler; alhoewel niet t'enemaal onlighaamlijk/gelijk God is. Indien men dat op die wijse komt te begrijpen/ en daarenboven d'Engelen zodanigen figuur toe te schrijven die niet t'enemaal en verschild van de Menzlijke/ zo zal men veel ligter konnen begrijpen/ op wat manier dat se dikwijls in de gedaante van Menzen zijn verschenen. 't Schijnd namelijk dat de natuur van een geestlijk lighaam daar in bestaat / dat'et overeenkomt med'et lighaam dat wy na d'opstandinge zullen hebben / I Cor. xv, 44, enz. dat'et sig in een ogenblik als't hem believd byeentrekt / of uitspreid ; sig laat sien of verbergd; en terstond is daar het wesen wil. Want dat enigen menen / dat God d'Engelen / wanneer hy se om iets te verrigten uitgesonden heeft / alsdan zo med der haast lighamen gegeven heeft; of dat se ook in der daad de lighamen van enige Menzen gebruikt hebben / welkers sinnen ondertussen zodanig gehouden wierden / dat se niet en wisten wat de Engelen al uitvoerden ; daar vind men nog taal nog teken van in d'H. Schrivtuur ; en het heeft veel minder waarschijnlijkheid / als het gene ik terstond van de natuur der geestlijke lighamen seide. Men zal ook daarenboven gevoeglijker konnen expliceren / hoe dat de Duivel en sijn Engelen / door het helse vuur / 't welk lighaamlijk is / konnen gestraft worden / Matth. xxv, 41. Want die explicatie / waar door alhier verzierd word / dat men dat van een oneigenlijk vuur moet verstaan/ die schijnd my zeer periculeus te zijn / en ook aanleidinge te geven / om te menen / dat ook de straffe / die over d'ongelovige Menzen / en de bose geesten komen zal / van gelijken oneigenlijk zal wesen. Alleenlijk moet men sig alhier daar voor wagten / dat men d'Engelen geen lighaam toe en schrijve / dat een plaats vervuld / en ook niet gelijklijk in een en de selve spatie wesen en kan / daar een Menzlijk lighaam is. Want zo doende zou d'H. Schrivtuur van onwaarheid beschuldigd worden / dewelke ons verhaald / dat'er in't lighaam van enen ellendigen / wel een legioen / dat is / een zeer groot getal van Duivelen haar woonplaats gehad hebben / Marc. v, 9.

VIII. By de geestlijkheid der Engelen komt ook haar Onsterflijkheid ; welke haar niet donkerlijk van d'Here Jesus word toegeschreven /

Luc. xx, 36. alwaar hy / na dat hy geseid hadde / dat de vromen uit den doden opgewekt zijnde niet meer en konnen sterven, tot een reden daar by voegd / Want sy zijn de Engelen gelijk. Indien iemand seid / dat d'Here Christus gesteld heeft / dat de vromen daar in den Engelen gelijk zullen zijn, dat se niet en zullen trouwen nog ten huwelijk gegeven worden; zo andwoorde ik daar op / dat men die dingen / die Christus heeft t'samengevoegd / niet van elk anderen moet scheiden; en dat'et laatste een gevolg is van't eerste. Want dewijl het huwelijk onder de Menzen tot dien einde van God ingesteld is / op dat'et Menzlijke geslagt / al is'et dat dese en gene daar in komt te sterven / evenwel in wesen zoude blijven; zo heeft dan ook het gebruik van't huwelijk onder de Engelen geen plaats / om dat se niet sterven en konnen. Evenwel zo verschild ondertusschen d'onstervlijkheid van de Engelen van d'onstervlijkheid Godes zeer veel. Want God word geseid onstervlijk te zijn / om dat hy niet alleen niet sterven en zal / maar ook niet sterven en kan. Want daar en is niet aan te twijfelen / of God / die haar het zijn gegeven heeft / kan ook dat selve / indien hy wil / van haar nemen; dewijl dat God dit voorregt alleen heeft / dat hy noodsakelijk / en absolut onstervlijk is / 1 Timoth. VI, 16. Evenwel zo worden de Engelen / med de Menzen vergeleken zijnde / med regt onstervlijk geseid te wesen / om dat se niet verdervlijk en zijn in haar selven / gelijk de Menzen; en ook om dat'er onder de schepselen niets en is / dat haar van buiten het leven kan ontnemen; daar wy sien / dat selvs de geringste dieren een oorsaak konnen zijn / dat de Menzen uit dit leven weggerukt worden.

IX. Dat de Engelen med Verstand begaavd zijn / leren wy selvs uit den naam van Sonen Godes med welken sy andersins niet genoemd zouden konnen worden; en ook uit die diensten / waar toe sy van God gebruikt worden / en die se ook sonder verstand niet en zouden konnen uitvoeren. Hoedanige zijn / dat God eertijds door sijn Engelen aan't Israëlitize volk sijn wet gegeven heeft / Act. VII, 38, 53. Gal. III, 19. en dat hy door haar vele verborgenheden / aan sijne dienstknegten de propheten heeft geopenbaard: gelijk de ses laatste Capittelen van Daniel, en het boek der Openbaringe te kennen geven. Nu staat ons t'ondersoeken / hoe verre dat de Kennisse die de Engelen hebben komt te reiken: 't Is dan voor eerst seker / dat de selve / alhoewel dat se zeer uitstekende is / zeer veel van de kennisse Godes verschild / niet alleen om dat sy de selve niet van haar selven / maar van God hebben: maar ook / om dat se sig tot zo veel objecten of verwerpen niet uit en strekt als de Godlijke kennisse / want sy en weten den dag van het laatste oordeel niet / Marc. XIII, 32. En ook zo wast haar kennisse dagelijks aan / heel anders als de Godlijke; in dier voegen / dat men seggen moet / dat se van dien tijd af / dat het Evangelium in de wereld gepredikt is geworden / vele dingen geleerd hebben / die se te voren niet en wisten; Want door de gemeente is den Overheden, ende den Magten in den Hemel, de veelvuldige wijsheid Gods bekend gemaakt, Ephes. III, 10, End'Engelen zijn begerig om in te sien in die dingen / die in den Evangelio begrepen zijn: 1 Pet. I, 12.

X. Dog haar word in't gemeen driederlei kennisse toegeschreven / namelijk een Natuurlijke, een Geopenbaarde, en een Experimentele. Door de natuurlijke verstaat men in't gemeen die kennisse / die haar van God in den beginne is ingeschapen; waar van wy niet anders en hebben te seggen / dan dat se zo groot is geweest / dat se genoegsaam was / om al het gene te konnen uitvoeren dat tot haar pligt behoorde. De geopenbaarde is / waar door God haar daarna bekend heeft gemaakt / 't geen hy geoordeeld heeft dat se noodsakelijk dienden te weten / om te beter hare pligt als getrouwe dienstknegten waar te nemen. Dog eindelijk zo verstaat men door de experimentele die kennisse / welke d'Engelen / even gelijk ook wy / uit die dingen / die se dagelijks sien / of daar se in verkeren / door een langdurige ondervindinge bekomen. Hoedanig / by voorbeeld / is / de bekeringe van een sondaar / waar over sy verblijd zijn / Luc. XV, 10. Zo dat de kennisse der Engelen / alle wetenschap die in alle Menzen / ja ook d'allerwijste gevonden word / zeer verre te boven gaat; dewijl se niet alleen veel scherpsinniger van verstand zijn als die; maar dat se ook zeer veel dingen door d'onmiddelijke openbaringe van God / en de langdurige ondervindinge van vele ewen / hebben konnen leren / die voor ons ondoorgrondlijk zijn.

XI. Maar alhier word gevraagd. Voor eerst, Of d'Engelen ook kennisse hebben van de verborgene gedagten der Menzen? Waar op ik andwoorde / Dat God dat voor sig selven alleen houd / dat hy een kenner des herten is, Reg. VIII,

39.

39. Jerem. XVII, 9, 10. dierhalven indien het oit gebeurd is / dat de Engelen wisten wat raadslagen de Menzen in haar herte overleiden / so is het seker dat se zulks niet van haar selven / maar door Godes openbaringe geweten hebben. Ondertussen zo en is'er niet aan te twijfelen / of de Engelen konnen door hare uitstekenheid van verstand / uit enige uitterlijke tekenen vele dingen gewaar worden / die de Menzen by haar selven soeken verborgen te houden; dewijl't ook somtijds wel gebeurd is / dat enige scherpsinnige Philosophen / en ervarene Medicijn-meesters uit het slaan van de puls / of andere diergelijke tekenen / hebben konnen oordelen / van zodanige bewegingen van liefde of van haat / die nog in het herte verborgen waren.

XII. Ten twede, zo word'er ook gevraagd / Of d'Engelen toekomende dingen voorseggen konnen? Waar op ik med onderscheid andwoorde: Want enige toekomende dingen zijn noodsakelijk / die door een onveranderlijke wet der nature / altijd op de selve wijse geschieden; dog andere gebeurlijk / die zo wel konnen niet geschieden als geschieden. En dese zijn wederom van twederlei aard; want of sy hebben haar oorsaken / waar van se meesten tijd / alhoewel niet altijd / plegen voordgebragt te worden; of sy hangen van de vrye wil des Menzen af / welke in alle ogenblikken des tijds veranderlijk is. Wat aangaat de toekomende noodsakelijke dingen / daar hebben d'Engelen een sekere en onbedriegelijke kennisse van; want anders zouden se minder zijn als enige geleerde luiden / die de selven weten te voorseggen / gelijk d'Eclypsis van de Son en van de Maan / het op en ondergaan van de sterren / en diergelijken. Zo zijn ook de gebeurlijke dingen / die van de eerste soort zijn / haar niet swaar om te weten / wanneer d'oorsaken / waar door se te wege gebragt worden / nu tegenwoordig zijn / alhoewel dat wy'er niet van en weten; waar onder alle die dingen geteld moeten worden / die gemeenlijk helder we'er / regen / wind / hette / koude / vrugtbaarheid of onvrugtbaarheid van 't aardrijk voordbrengen: van gelijken de raadslagen die hier en daar gehouden worden / en de voorbereidselen tot dit of dat werk; waar van d'uitkomst nu eniger maten al een begin heeft genomen: maar die dingen / die van de vrije wil des Menzen af hangen / en konnen se niet sekerlijk voorseggen / om dat se in het herte van een Menz niet en konnen insien. Dog evenwel / dewijl se 's Menzen imborst kennen / en ook wel weten wat haar in't gemeen wel gevald / zo en is'et haar niet beswaarlijk om te gissen / waar toe dat se hellen zullen; gelijk een gierigaard / daar toe daar hy winst uit hoopt; een toornigen tot wrake; een wellustigen / om / zo hy maar kan / sijn vleezlijke genegenheid op te volgen: alhoewel dat dese gissinge / dewijl'er in dusdanige saken schielijke en onverwagte veranderingen konnen voorvallen / zo heel seker niet en is / of sy komt somtijds wel eens te missen: hier van is'et dat de bose Geesten / die in hare oraculen wilden schijnen de waarheid te seggen / in't gemeen / dewijl se onseker waren van de uitkomst der saken / daar se over gevraagd wierden / gewoon waren hare andwoorden med dubbelsinnige woorden voor te stellen / op dat men zoude menen / hoe't ook mogt uitvallen / dat zulks van dien bosen Geest voorseid was; en zo wanneer de saak anders uitviel / als 'er wel verwagt wierd / dat alsdan de schuld niet gegeven en wierd aan den bosen Geest / maar geheel en al aan die genen / die men seide dat sijn meninge niet wel verstaan en hadden.

XIII. Beneffens het verstand zo hebben ook d'Engelen een Wil, die ganz en al vry is. Want al haar kennis / 't zy hoe groot dat se ook mogt wesen / zou te vergeevs zijn / 't en zy dat se haar selven na haar welgevallen konden overgeven / zo wel om het goede na te volgen / als om't quade te vlieden. 't Selve geevd ook de wet te kennen / die aan haar gegeven / en med belofte van beloninge / en bedreiginge van straffe bevestigd is. Want alle zodanige wet / ondersteld in den genen dien se voorgeschreven word een vrije wil; want anders is se onregtvaardig en belaglijk. Want in alle actien of werkingen / daar een onvermijdelijke noodsakelijkheid d'overhand heeft / kan nog deugd van gehoorsaamheid / nog schuld van ongehoorsaamheid plaats hebben: en daarom zo is ook die gene / die gehoorsaam of ongehoorsaam komt te zijn / nog loon nog straffe waardig.

XIV. Dewijl d'Engelen med verstand en wille begaavd zijn / zo is'et ook noodsakelijk dat se dese of gene spraak gebruiken / om hare meninge aan elk anderen / en ook aan de Menzen / daar se toe gesonden worden / te konnen bekend maken. Dog wat de spraak / dien se med de Menzen gebruiken / aangaat / daar en steekt zo veel swarigheid niet in; want sy voegen haar altijd na die genen / die se aanspreken / en gebruiken med de He-

breen d'Hebreeuze / en med de Grieken de Griekze sprak: dan alleen dat men moet seggen / dat zulks t'enemaal wonderbaarlijk is / en te kennen geevd / hoe verre dat se de Menzen in verstand overtreffen / dat se al haar talen / zo haast als't maar de nood vereizt / konnen spreken. Maar de vraag is aangaande de taal die se med elk anderen spreken / waar van d'Apostel seid / indien ik de talen der Engelen sprak, 1 Cor. XIII, 1. Enigen menen / dat alleen de wil om aan haar hunne meninge bekend te maken genoeg is. Maar zulks is onseker. Zo dat wy't liever onder de verborgenheden willen stellen / waar van wy in de toekomende ewe volkemener kennisse zullen krygen.

XV. Nu volgd de Kragt van de Engelen / die vry groot is / en de kragten van alle Menzen / al waren se selvs alle by een gevoegd / zeer verre te boven gaat. Daar van geevd David getuigenisse / noemende haar kragtige helden, Psal. CIII, 20. en Paulus / wanneer hy de Engelen kragten Godes noemd / 2 Thess. 1, 7. Van dese hare wonderbaarlijke kragt / hebben se dikwyls in verscheide voorvallen zeer uitstekende blyken gegeven: als wanneer de slaande Engel / op enen nagt / alle de eerstgeborenen die in Egypten waren / heeft omgebragt / Exod. XII, 29, 30. En in het leger der Assyriers honderd en vijf en tagtig duisend / 2 Reg. XIX, 35. Daar en steekt ook niet in / dat in die eerste plaats die nederlaag den Here toegeschreven word. Want dat geschied daarom / om dat God dien Engel sijn naam liet voeren / Exod. XIII, 20. enz. want hy heeft door dien selven Engel / dien hy d'Israëliten tot een leidsman gegeven hadde / Egypten med verscheide plagen geslagen / en ook in het rode meir vele wonderen gedaan / gelijk uit Exod. XIV, 19, enz. blijkt. Doet hier by / dat men het werk van de instrumentele oorsaak / ook med regt kan toeschryven aan de principale oorsaak / welke de selve komt te ge[..]uiken. Evenwel zo en is de kragt van de Engelen niet oneindig / maar binnen de palen van Godes voorsienigheid besloten: Waarom ook d'Engel / die gesonden was om Loth uit Sodoma uit te leiden / tot hem seide / Haast, behoud u derwaards; want ik en zal niets konnen doen, tot dat gy daar henen ingekomen zijt, Gen. XIX, 22. Dierhalven zo en konnen se dan door haar eigen kragten / geen waaragtige en eigenlijk alzo genoemde mirakulen / en werken die alle kragten der natuur te boven gaan / doen. Want God heeft zulks alleen door sig selven behouden / gelijk de Propheet leerd: Geloovd zy de Here God, de God Israëls; die alleen wonderen doet, Psal. LXXII, 18. namelijk uit sig selven en door sijn eigen kragt. Andersins zo is het seker / dat God de selven dikwyls medegedeeld heeft / niet alleen aan de Engelen / maar ook aan de Menzen.

XVI. Med de kragt van d'Engelen is ook vergeselschapt hare zeer grote geswindheid, waar door se haar selven in een ogenblik van d'ene plaats op d'anderen / gelijk van den Hemel tot op de aarden / konnen begeven: 't welk uit d'exempelen / die wy terstond hebben aangetogen / genoegsaam te sien is. Om dies wille worden se ook Cherubim genoemd / dat is / gevleugelde Menzen, gelijk de vogelen: andersins en zouden se niet bequaam zijn / om Godes geboden / med zulk een geswindheid als behoorlijk is / uit te voeren.

XVII. Het getal der Engelen is zeer groot. Want duisend maal duisenden dienen Gode, en tien duisend maal tien duisenden staan voor hem, Dan. VII, 10. En d'Apostel maakt ook gewag van vele duisenden der Engelen, Heb. XII, 22. Zo word ook in d'Apocalypsis geseid / dat het getal der Engelen ende der Ouderlingen / die rondom den throon Godes waren / geweest is tien duisend maal tien duisenden, ende duisend maal duisenden, Apoc. V, 11. waar op d'Here Christus ook sag / wanneer hy seide / dat hy sijn Vader konde bidden, om meer als twaalv legioenen Engelen, Matth. XXVI, 53.

Cap. V.

Van Godes Voorsienigheid ontrent de goede en quade Engelen.

I. *Dat God door sijn Voorsienigheid d'Engelen bewaard.* II. *En door wetten regeerd.* III. *Van de sonden van den Duivel ende sijne Engelen.* IV. *Dat se daarom tot het ewige verderv zijn veroordeeld geworden.* V. *Offe t'enemaal niet anders dan quaad en konnen willen.* VI. *Van d uitverkorene Engelen.* VII. *Offe van haar heiligheid niet en konnen afvallen, en waarom.* VIII. *Dat d Engelen en de Duivelen, in sekere ordens verdeeld zijn, en wie onder haar d'alleropperste is.* IX. *'t Gevoelen van den zogenoemden Dionysius Areopagita aangaande d opperhoofdigheid der Engelen.* X. *Van de drie verzierde ordens der Engelen, welken van enige Joden gesteld worden.* XI. *Dat'et ongerijmd is te menen, dat elk Menz van sijn geboorte af een go'e en een qua'e Engel toegevoegd is.* XII. *Of ook ten minsten aan een yder een go'e Engel is gegeven.* XIII. *Haar verscheide diensten.* XIV. *Dat de quade Engelen sonder Godes toelatinge niets en vermogen, ook niet*

on-

ontrent de ziele. XV. *Nog ontrent het lighaam van de Menzen.* XVI. *Of'er oo in desen tijd enigen gevonden worden, die med den bosen Geest beseten zijn.* XVII. *Van Godes regtvaardige oordeel, dat hy over de Duivel ende sijne Engelen houden zal.*

I. Zo veel hebben wy nu van de natuur der Engelen gesprooken: nu staat ons te handelen van Godes voorsienigheid ontrent de selven. Dese bestaat in twe dingen; namelijk in haar t'Onderhouden, ende te Regeren. Door't onderhouden der Engelen en verstaan wy niet anders / als dat God haar niet en wil van het wesen en de kragten / die hy haar ingeschapen heeft / beroven. Want 't en schijnd niet dat haar enige andere onderhoudinge van noden is / dewijl se in haar selven nog enig verderflijk beginsel hebben / nog van enig schepsel / hoedanig dat'et ook zoude mogen wesen / gequetst of beledigd konnen worden.

II. 't Regeren van de Engelen bestaat daar in / dat God haar wetten voorschrijvd / welken sy moeten waarnemen / en dat hy haar als sijne dienaren / om dese en gene dingen uit te voeren / gebruikt: waarom sy ook geseid worden / sijn woord te doen, ende de stemme sijns woords te gehoorsamen, Psal. CIII, 20. als ook gedienstige geesten te zijn, Heb. I, 14. Men leesd wel nergens in d'H. Schriftuur / dat haar een wet gegeven is: maar evenwel / dewijl'er van de sonde van enige Engelen gewag word gemaakt / zo moet m'er ook onder verstaan / dat'er een wet is geweest / dewijl de sonde een overtredinge van de wet is, I Joh. III, 4. En dat alwaar geen wet en is, aldaar ook geen overtredinge en is, Rom. IV, 15. en V, 13.

III. Daar word maar in het voorbygaan en in het generaal iets geseid / van de sonden die de Duivel / en enige Engelen med hem / bedreven hebben / wanneer'er staat / de Duivel is een Menzen-moorder van den beginne, ende en is in de waarheid niet staande gebleven: want geen waarheid en is in hem. Wanneer hy de leugen spreekt zo spreekt hy uit sijn eigen, want hy is een leugenaar, ende de vader der selven, dat is / een auteur van de leugenen / Joh. VIII, 44. Van gelijken De Duivel sondigd van den beginne, I Joh. III, 8. Zo word ook d'Engelen toegeschreven / dat se gesondigd, en haar beginsel niet bewaard en hebben; maar haar woonstede hebben verlaten, 2 Pet. II, 4. Jud. 6. Dog d'H. Schriftuur en drukt nergens in't speciaal uit / waar in dat de sonde van de Engelen heeft bestaan / zo dat'et te vergeefs is dat men daar na vraagd. In't gemeen word'er gemeend dat'et hovaardije geweest is / waar door sy haar selven Gode hebben willen gelijk maken / welke sig selven door sekere uitterlijke actie van ongehoorsaamheid / tegen God heeft geopenbaard. En daar uit word besloten / dat se den Menz door dese hope aangedrongen hebben / om Gods gebod t'overtreden / dat sy zouden als God wesen, kennende het goede ende het quade, Gen. III, 5. Dat'et evenwel een zeer grove sonde is geweest / dat kan men daar uit afnemen / om dat se daarom plotslijk / en sonder enige hope van genade / van God zijn verworpen / ende tot de straffe des ewigen vuurs bewaard; want God / die ten hoogsten barmhertig is / en zou een geringe misdaad zo swaarlijk niet gestraft hebben. Dierhalven zo menen enigen / dat'et juist in geen ene singuliere of enkele daad van sonden heeft bestaan; maar dat'et een lang gepleegde ongehoorsaamheid is geweest / waar door sy haar overgegeven quaadaardigheid des gemoeds hebben te kennen gegeven; en dat zulks van Petrus en Johannes / in de terstond aangetogene plaatsen / door het word van sondigen word te kennen gegeven / 't welk in d'H. Schriftuur meesten tijd een lang gepleegde quade gewoonte betekend. Dog 't zy hier mede zo 't zy / 't is altijd seker / dat vele aan dese ongehoorsaamheid schuldig zijn geweest / en dat d'afval die van enen haar begin genomen had / die de Duivel genoemd word / tot vele anderen / die hem daar in hebben nagevolgd / schijnd voorgegaan te zijn: waarom ook d'Here Jesus gewag maakt van de Duivel en sijne Engelen, Matth. XXV, 41. Ja daar is een geheel legioen van bose Geesten / dat is / indien men op d'eigenschap van't word siet / enige duisenden / in het lighaam van enen ellendigen besetenen geweest / Marc. V, 9. Dog daar moeten'er behalven dese nog veel meer geweest zijn / dewijl de Duivel geseid word / als een briezenden Leeu om ons te wandelen, soekende wien hy zoude mogen verslinden. I Petr. V, 8. Want dat en kan hy niet anders doen / als door hulp van sijn dienaren: waarom dat Paulus ook seid / dat wy den strijd hebben, niet alleen med enen die ons tegen is / maar in het meerder getal / tegen de Overheden, tegen de Magten, tegen de Geweldhebbers deser ewe, tegen de geestlijke boosheden in de lugt, Ephes. VI, 12.

IV. Dog dat God de quade Engelen onwe-

verroeplijk tot'et ewige verderv veroordeeld heeft/ dat konnen wy uit verscheide plaatsen der H. Schrivtuur leren; als voor eerst/ wanneer Christus seid/ dat'et ewige vuur voor den Duivel en sine Engelen bereid is, Matth. xxv, 41. En Petrus/ dat God de Engelen niet gespaard en heeft; maar dat hy se in de Helle geworpen hebbende, overgegeven heeft de ketenen der duisternisse, 2 Petr. II, 4, 5. Welken Judas navolgd/ alwaar hy seid/ dat God haar tot het oordeel des groten daags med ewige banden onder de duisternisse bewaard heeft/ Jud. 6. Want God en heeft tegen de Engelen/ om haar zeer grove sonden/ zodanigen barmhertigheid niet willen gebruiken/ als tegen de Menzen; tot welken hy sijnen enig-geboren Sone gesonden heeft in de wereld/ om haar van het verderv te verlossen. Waarom ook d'Apostel van d'Here Jesus seid/ waarlijk hy en neemd de Engelen niet aan, maar hy neemd het saad Abrahams aan, Heb. II, 16. alwaar het woord/ hy neemd aan (gr. epilambanetai,)'t selve is/ als hy neemd den genen die gevallen was by de hand/ om hem op te helpen/'t welk in't volgende 18. vers door het woord (gr. boeetheesai) te hulpe komen uitgedrukt word. Zo dat men niet en moet seggen/ dat God die Engelen alleen door een absolut besluit/ tot'et ewige verderv geschikt heeft/ gelijk enigen menen; maar om dat s'et door haar vrywillige sonden verdiend hadden; dewijl'er overal/ daar d'H. Schrivtuur van die straffe daar se toe geschikt zijn gewag maakt/ ook med een gesproken word van hare sonden; waar uit men dan zeer klaar Godes regtvaardigheid kan afmeten.

V. Dog hier word gevraagd/ of de wil van de quade Engelen, zo zeer tot'et quade is overgegeven, dat'et haar t'enemaal onmogelijk is, enig goed te willen of te doen? Waar op zo heel ligt niet te andwoorden en is/om dat d'H. Schrivtuur ons daar in niet voor en gaat. De selve getuigd wel doorgaans dat hare boosheid zeer groot is/ maar of se daar van konnen afstaan of niet/ daar en maakt se geen gewag van. Indien men steld/ dat de boosheid in de quade Engelen onverbeterlijk is/ en dat se ganz geen goed en konnen doen/ zo zal dit de reden moeten zijn; of dat God haar zulks tot een straffe van haar ongehoorsaamheid heeft opgeleid; of dat se door haar quaad doen haar selven zodanig een onvermogen op den hals hebben gehaald. Maar geen van beiden schijnd'et dat men seggen kan. Niet het eerste, om dat God/ indien hy gemaakt heeft/ dat de quade Engelen geen goed med allen en konnen doen/ een aucteur zal zijn van alle die sonden/ welken op die straffe gevolgd zijn/ 't welk med sijn volmaakte heiligheid ganz en al niet en accordeerd. Maar steld eens dat'et niet en strijd/ zo zou evenwel ten minsten sijn regtvaardigheid niet toelaten/ dat hy haar om zodanige sonden/ dewelken op die straffe onvermijdelijk gevolgd zijn/ zoude straffen: Want zo doende zou hy se straffen/ om dat hy se nu al gestraft heeft/ en op die straffe zou we'er sonder ophouden een andere straffe volgen; 't welk geensins med reden bestaan kan. Ook niet het twede, want niemand en verbald door het quaad doen zo verre/ dat hy daar door sijn ganze vermogen/ om daarna iet goeds te konnen doen/ komt te verliesen: ten minsten zo en heeft se zodanigen kragt niet/ wanneer die sonden maar alleen in ene enkele daad bestaat/ gelijk in't gemeen gemeend word dat de sonden van de quade Engelen bestaan heeft; ja selvs is ook geen gewoonte van sondigen zo magtig: want al is'et seker dat se het goed doen zeer beswaarlijk maakt/ zo strijd'et evenwel tegen de reden/ dat daar door het vermogen om goed te doen ganz en al weggenomen word. Want geen gewoonte is zo kragtig/ dat se niet en kan veranderd worden; maar gelijk se door het dikwijls plegen van enige actien of daden in ons geplant word/ zo kan se ook door't nalaten van die daden/ of door contrarie oefeningen/ eindelijk afgeleid worden. Dat dan de quade Engelen haar leven niet en beteren/ en moet men zodanig een onvermogen/ 't zy van de eerste/ 't zy van de twede soorte niet toeschrijven; ('t welk de swaarheid van hare sonden/ die se nu begaan/ zeer zoude verminderen/ en haar enigsins voor God excusabel maken) maar het komt daar van daan/ dat se weten/ dat het besluit van haar verdoemenisse onwederroeplijk is/ en dat se geen hope en hebben van by God enige vergevinge te zullen verwerven. Want niemand die Godloos is/ zal oit/ wanneer hy siet dat hem alle hope van vergevinge is afgesneden/ ernstig in gedagten nemen/ om afstand te doen van sijn sonden. Zo dat'et dan schijnd/ dat de wanhope alleen/ een oorsaak is van de verhardinge van de quade Engelen/ en niet enige straffe van God/ of ook enige noodsakelijkheid van een lang gepleegde en onvermijdelijke gewoonte. Gelijk ook van enigen zeer qualijk geleerd word/ dat se te gelijk noodsakelijk en vrywillig sondigen; de-

wijl

wijl dese stellingen elk anderen omverrestoten.

VI. d'Engelen, die getrou gebleven zijn in Gode te gehoorsamen / worden van Paulus Uitverkorene genoemd / 1 Timoth. v, 21. niet om dat God haar door een absolut en onwederroeplijk besluit / tot d'ewige saligheid / sonder enige opsigt van gehoorsaamheid / heeft gepredestineerd. Want dat woord en heeft zodanigen kragt niet; maar d'uitverkorenen en de gelovigen / zijn / volgens den stijl des H. Schriftuur / een en de selven; de gelovigen nu konnen van het gelove schipbreuk lijden 1 Timoth. 1, 19. haar selven ontrekken, Hebr. x, 38. en wederafkeren van het heilige gebod, dat haar overgegeven is, 2 Petr. 11, 20, enz. Sy zijn ook veel meerder in getal als de ongehoorsame Engelen / gelijk de plaatsen / die wy in het voorgaande Cap. § xvii. geciteerd hebben / aanwijsen / die alleen van de goede Engelen handelen.

VII. Maar daar word gevraagd / of de goede Engelen zo zeer in Godes gunst en het betragten van de heiligheid zijn bevestigd, dat se daar nu niet meer uitvallen en konnen? Waar op ik andwoorde / dat d'H. Schriftuur zulks nergens uitdruklijk en seid: maar de reden moet ons leren / wat men hier wel voor het naaste diend te houden. Ik segge dan / dat se of nog onder een wet staan / die door belovten en dreigementen is bevestigd / gelijk vastgesteld word dat se in den beginne geweest zijn; of dat s'er niet meer onder en staan. Indien ons het eerste gevald / zo moeten we noodsakelijk med een bekennen / dat'et niet t'enemaal onmogelijk en is / dat se haar tegen God besondigen / want andersins zouden se te vergeevs zodanigen wet ontfangen hebben. 'k Zou evenwel voor het naasten geloven / dat ten delen het exempel van de afgevallene Engelen / die van Godes aansichijn uitgedreven zijn / en tot de straffen des ewigen vuurs bewaard worden; en ten delen het gestadige gevoelen van Godes bysondere lievden dien hy tot haar draagd / in haar zodanigen groten haat tegen de sonden en ongehoorsaamheid heeft gebaard / dat'er ganz geen perikel en is / dat se daar toe zullen vervallen. Maar zulks en bewijsd evenwel niet dat'et absolut onmooglijk is dat se sondigen konnen. Dog indien ons het laatste nog beter gevald / dat namelijk de goede Engelen nu niet meer onder een wet en staan / die med belovten en dreigementen is bevestigd / maar dat se nu de vergeldinge van hare gehoorsaamheid komen t'ontfangen / en in den staat van verheerlijkinge zijn; zo zal ik gaarne bekennen / dat se Gode noodsakelijk gehoorsaam zijn / om dat haar wil / door het klare begrip / dat se van het hoogste goed hebben / zo kragtig gebogen word / dat se niet na en konnen laten / 't selve t'omhelsen. En dit gevoelen / 't welk ook meest alle Theologanten aannemen / staat my wel allermeest aan. Want hoe zou het konnen zijn / dat sy / die altijd in de Hemelen Godes aangesigt sien, Matth. xviii, 10. die nu zo langen tijd / sijne uitstekende lievde / dien hy tot haar draagd / hebben genoten; en die daar weten hoe magtig dat hy is / om alle wederspannigen en ongehoorsamen te straffen / dit in gedagten zouden willen nemen / om iets te doen dat hem zoude mogen mishaaglijk zijn? Zo dat men dan moet seggen / dat d'Engelen Gode wel gehoorsaam zijn; maar niet door vreze van straffe / nog hope van beloninge / waar van sy nu al de besittinge hebben; maar door een sekere natuurlijke toegenegenheid / en med zulken uitstekenden yver / dat se de minste gedagten niet en konnen hebben / om wederspannig te willen wesen. En op dese wijse kan men ook seggen / dat se het goede niet vrywillig en doen; waar uit dan ook komt te volgen / dat enigen t'onregt uit'et exempel van de Engelen besluiten / dat de gelovigen in dit leven / te gelijk noodsakelijk en vrywillig in Christum geloven / en den Evangelio gehoorsaam zijn.

VIII. Tot'et besturen van de Engelen / kan ook gebragt worden / dat se in sekere ordens zijn onderscheiden. Of 't en zy dat iemand dit liever tot de scheppinge wil refereren / en seggen / dat et onderscheid / 't welk onder d'Engelen plaats heeft / daar in bestaat / dat d'ene meer kennisse en kragten heeft als de andere / welke God aan een yder van haar / wanneer hy se schiep / heeft medegedeeld. 't Zy hier mede zo 't zy / dit is altijd seker / dat'er onder d'Engelen enige ordens en trappen zijn. Want / voor eerst, de reden leerd ons / dat de orde een van de voortrefflijkste saken is / en sonder welke geen societeit of geselschap bestaan en kan; insonderheid wanneer het groot is / en uit vele duisenden bestaat. Ten twede, Zo word'er gewag gemaakt van Michaël den Archangel, Jud. 9. En d'Here Jesus zal ten jongsten dage van den Hemel nederdalen med de stemme des Archangels, 1 Thess. iv, 6. welke Michaël is / om dat'er niemand is die zo genoemd word als hy. Waarom ook by Daniel. Cap. x, 13. Michaël ge-

noemd word een van d'eerste vorsten. En Apoc. XII, 7. word verhaald / dat'er een groten strijd geweest is in den Hemel, tuszen Michaël en sijne Engelen aan d'ene zijde / en den Draak en sijne Engelen aan d'andere zijde. Ten derde, Zo sien we ook dat Paulus Col. I, 16. gewag maakt van Thronen, van Heerschappijen, van Overheden, en van Magten, die in den Hemel van Christo geschapen zijn: 't welk d'uitleggers in't gemeen van de ordens die onder d'Engelen zijn verklaren: Siet ook Rom. VIII, 38. alwaar d'Engelen, Overheden, en Magten t'samen genoemd worden. Ten vierde, Zo sien wy ook / dat'er zodanig een onderscheid gebleven is onder d'afgevallen Engelen / waar van de overste den Duivel genoemd word / Matth. XXV, 41. en in de terstond aangetogene plaats uit Apoc. XII, 7, en XX, 2. word hy de Draak genoemd. 't Schijnd ook dat'et de selve is die de Satan genoemd word / den welken God toegelaten heeft dat hy Job zoude plagen / en die ook David aangeraden heeft / dat hy Israël tellen zoude / I Paral. XXI, I. Waar van die selve een Engel is geweest / die Paulo gegeven wierd / dat hy hem med vuisten slaan zoude / 2 Cor. XII, 7. Hier toe behoord ook 't geen de selve Paulus seid / dat wy den strijd niet en hebben tegen vleez en bloed, maar tegen de Overheden en Magten, enz. Ephes. VI, 12. En dat Christus d'Overheden en Magten uitgetogen, en over de selve getriumpheerd heeft, Col. II, 15. Of nu de Duivel of de Satan voor den val een overste is geweest van alle d'Engelen / in wiens plaats Michaël daarna gesuccedeerd is / zulks is onseker: En men kan't ook uit die woorden van Esaias niet bewijsen / wanneer hy seid / Cap. XIV. 12. Hoe zijt gy uit den Hemel gevallen, ô Morgensterre gy Sone des dageraads? Want het blijkt uit d'omstandigheden van den text / dat men die woorden van den Koning van Babylon moet verstaan / die om sijn luister en heerlijkheid / door een figuurlijke wijse van spreken / een Morgensterre genoemd word.

XI. 't Is ook / onses oordeels / al vrij wat naau gesogt / zo iemand in't speciaal wilde navorszen / wat ordens dat'er zo onder de goede als quade Engelen al plaats hebben. Dionysius Areopagita, zo als hy in't gemeen genoemd word / is / in sijn boek de cælesti hierarchia, zo stout / dat hy / als of hy med Paulus in den derden Hemel was opgenomen geweest / onder d'Engelen negen ordens steld te wesen / welke hy ook in drie hierarchien of opperste regeringen verdeeld. d'Eerste hierarchie is / volgens sijn seggen / onmiddelijk naast God / en sy begrijpt in sig drie ordens / waar van d'opperste de Seraphim zijn / de Cherubim de middelste / en de laatste de Thronen. De twede hierarchie staat onder de eerste / en bestaat uit drie ordens / waar van de Heerschappijen d'eerste zijn / de twede de Kragten, en de derde de Magten. Zo hangd ook de derde hierarchie van de twede af / en begrijpt insgelijks in sig drie ordens / namelijk d'Overheden, d'Archangelen, en d'Engelen. Maar dese Dionysius en is die Areopagita niet / dien Paulus tot'et geloov in Christum bekeerd heeft / waar van Act. XVII, 34. gewag word gemaakt / gelijk de geleerdste Uitleggers bekennen / als ook onder anderen Erasmus over dese plaats. Nog hy heeft ook dese dingen uit Paulus gehaald / die onder d'Engelen zodanig een onderscheid niet en maakt; maar integendeel / van die dingen / die hy in den hemel gehoord heeft / uitdruklijk seid / dat se onuitspreeklijk zijn / en dat se een Menze niet geoorlovd en zijn te spreken. 2 Cor. XII, 4.

X. Men kan ook seggen / dat'et op geen vaster fundament en rust / 't geen de Joden aangaande de drie onderscheide ordens der Engelen leren; waar van d'eerste onder sig begrijpt zodanige (Intelligentias) kennissen / die t'enemaal immaterieel of onstoflijk zijn / dewelken altijd rondom Godes throon staan: de twede de (Angelos ministerii) Engelen des diensts / dewelken geschikt zijn om de wereld te regeren / en die ook de vromen in hare noden helpen: de derde, de (spiritus sublunares) Geesten die in de lugt sweven; dewelken Godes oordelen ontrent de Godlosen uitvoeren / en ook Engelen des doods genoemd worden; die gelijk de Menzen sterven / en spijs en drank van noden hebben / Tob. XII, 19. die genereren en gegenereerd worden / en ook af gaau en loos zijn / of eenvoudig en onkundig. Want alle dese dingen en komen niet zeer wel med d'H. Schriftuur over een / dewelke daar leerd / dat God / zo om de vromen te beschermen / als om de Godlosen te straffen / een en de selve Engelen gebruikt / Exod. XIV, 19. enz. 't Zijn ten minsten twijfelagtige en onsekere dingen / zo se anders niet t'enemaal valz en zijn.

XI. Aangaande de pligt van de Engelen / word'er gevraagd / Of yder Menz terstond van sijn geboorten af, twe Engelen heeft, waar van den enen goed is, die hem tot de deugd raad; en den ande-

anderen quaad, die hem tot de sonden soekt te verleiden, gelijk eertijds de discipulen van Plato, en enige Christenen gewild hebben: of ten minsten, of God aan yder Menz hoofd voor hoofd een goeden Engel heeft gegeven, om haar te beschermen, die altijd by haar is, en dien se dierhalven med vertrouwen in hare noden konnen aanroepen? 'k Andwoord 1. Dat d'opinie van de Platonici of navolgers van Plato, dat namelijk God aan een yder Menz een quaden Engel zoude gegeven hebben, zeer ongerijmd is. Want alhoewel hy somtijds wel toelaat, dat de Menzen van den Duivel versogt worden, gelijk in't begin van de wereld Eva, en daarna de vrome Job, en de Godlose Achab, 1 Reg. XXII. 30 is hy evenwel daar niet op uit, om haar tot de sonden te verleiden, dewijl hy de sonden haat. En't en kan ook med sijn goedheid ganz niet bestaan, dat hy de kleine kinderen, die eerst in de wereld komen, zodanige bose Geesten zoude bysetten, die haar altijd zouden soeken lagen te leggen. 2. Dat'et gevoelen, dat namelijk aan een yder Menz een goeden Engel zoude gegeven zijn, vry waarschijnlijker, maar evenwel onseker is. Want d'H. Schriftuur getuigd nergens, dat God alle de Menzen altijd op zodanig een wijse bewaard; maar dat zulks alleenlijk ontrent de vromen plaats heeft; en wel insonderheid, wanneer de nood zulks vereizt. Daarenboven zo is'et zodanig, dat hy nu eens over velen maar enen Engel steld, gelijk over d'Israëliten in het uittrekken van Egypten, En in de woestijne, Exod. XXXIII, 20, enz. en wederom dat hy dan eens veel Engelen gebruikt om enen Menz te bewaren, gelijk Elizeus, 2 Reg. VI. siet ook Psal. XXXIV. 8 en XCI, 10, 11.

XII. Daar word ook tegengeworpen, dat d'Here Jesus seid, dat d'Engelen van de kleine (kinderen) in de hemelen altijd het aangesigt van sijn Vader sien, die in de Hemelen is, Matth. XVIII, 10. Maar door de kleinen en verstaat hy de kinderen niet, gelijk uit vers 6. blijkt, alwaar hy vermaand, dat men niemand van de kleinen die in hem geloven, enige ergernisse zoude geven, 't welk eigenlijk in de kinderen geen plaats en heeft. Enigen brengen ook by, wanneer Petrus uit den kerker verlost zijnde, aan de deure van Maria, de Moeder van Marcus, quam kloppen, dat de gelovigen, die aldaar vergaderd waren, seiden, dat'et sijn Engel was, Act. XII, 15. 't welk namelijk daar van daan quam, om dat se in die opinie waren, dat yder Menz, ten minsten yder gelovige, altijd een Engel by hem heeft. Maar ik andwoorde, dat het woord (gr. Angelos) Engel in die plaats geen hemelze geest en betekend, maar een bode die van Petrus was afgesonden, gelijk dat woord in't gemeen van de prophane of gemene Schrijvers word gebruikt, en ook selvs van Lucas, in sijn Evangelium Cap. VII, 24. alwaar hy de boden, die Joannes de Doper tot Christum gesonden hadde, Engelen noemd. En daar en is geen reden, waarom dat men zou denken, dat'et alhier van de gelovigen anders genomen word; dewijl sy noit gehoord en hadden, dat d'Engelen die in de Hemelen zijn, wanneer se ergens wilden in wesen, aan de deur hebben geklopt; en dewijl s'ook wisten, dat zulks niet over een en komt med de natuur van de geesten, die door hare subtijlheid, selvs door d'allervaste lighamen konnen doordringen. Waar uit dan volgd, dat de gebeden, die de Paus-gesinden uit kragte van dese opinie, tot den Engel, dewelke, zo sy menen, altijd by haar is, niet uit een welgefundeerd geloov voord en komen; dewijl't kan, ja pleeg te gebeuren, dat'er op die tijd dat se haar gebeden doen, geen Engel tegenwoordig en is, die haar hoord.

XIII. De diensten die d'Engelen aan de Menzen doen zijn verscheide. Want voor eerst zo maken se haar Godes wil bekend, gelijk daar veel exempelen van zijn, niet alleen van de vromen, als van Abraham, Gen. XVIII, van Loth, Gen. XIX. van Daniel, Cap. VII, enz. van Zacharias de Vader van Johannes de Doper, Luc. I. van de Maget Maria, Luc. I. van Joseph haar man, Matth. I, en II. van den Apostel Johannes, Apoc. I. enz. maar ook van de Godlosen, als van Bileam, Numer. XXII. En't en schijnd niet dat men zulks alleenlijk van haar verstaan moet, daar uitdrukkelijk van Engelen mentie word gemaakt; maar selvs ook daar God genoemd word; dewijl de naam van God dikwijls aan d'Engelen word gegeven; en ook dat het gene d'instrumentele oorsaak doet, tot de principale pleeg gerefereerd te worden. Ja daar zijn'er enigen die menen, dat God de Menzen noit onmiddelijk aangesproken en heeft, of aan haar verschenen is, maar alleen door tussenkomen van Engelen; om dat zulks med sijn majesteit meerder overeenkomt. Want sy vertroosten de Menzen in hare swarigheden, als Hagar, Gen. XVI, 7, enz. Elias, 1 Reg. XIX, 5. Paulus, Act. XXVII, 23, 24. Christus selvs, Luc.

xxii, 43. dien s'ook op een anderen tijd gediend hebben / Matth. iv, 11. Joh. i, 51. 't Heeft evenwel Gode niet believd / d'Engelen als sijn ordinare dienaars te gebruiken / om ons sijne geboden bekend te maken. Want 1, wy en zouden haar glans niet konnen verdragen / zo sy ons med haar hemelze glorie quamen verschijnen; gelijk d'exempelen van d'Israëliten ons zulks leren / Exod. xx. als ook van d'ouders van Simson / Judic. xiii. van Daniel / Cap. x. en van anderen / dien zodanige verschijningen zijn voorgekomen. 2. Om dat het geloov / daar God ons door salig maken wil / naaulijks med die heerlijke verschijninge der Engelen zou konnen bestaan. Want niemand en zou zo obstinaat ongelovig konnen blijven / die daar door niet en zoude bewogen worden; en zo doende zou het geloov geen kenteken zijn / wie dat vroom of onvroom van inborst is. Ten tweden, God gebruikt sijn Engelen / om de gelovigen van alle swarigheden / die haar over't hoofd hangen / te behoeden; volgens het gene David seid / De Engel des Heren legerd sig rondom de genen die hem vrezen, en hy rukt se uit, Psal. xxxiv, 8. Van gelijken / Want hy zal sijne Engelen van u bevelen, dat se u bewaren in alle uwe wegen. Sy zullen u op de handen dragen, op dat gy uwen voet aan genen steen en stotet, Psal. xci, 11, 12. Waar van wy veel exempelen hebben / gelijk in Loth / Gen. xix. in Jacob / Gen. xxxii. in Elias / 1 Reg. xix, 5, enz. in Elizeus / 2 Reg. vi, 16. enz. in Ezechias / en in de stad Jerusalem / 2 Reg. xix, 34, 35. in de drie medegesellen Daniels / Dan. iii. in Daniel / Cap. vi. in d'Apostel Petrus / Act. xii. Somtijds zo gebruikt hy se ook om de Menzen te kastijden / gelijk Zacharias om sijn ongelovigheid Luc. i. Ten derde, zo gebruikt ook God d'Engelen / om sijn oordelen over de Godlosen uit te voeren; gelijk te sien is in die van Sodoma / die hy door't vuur van den Hemel verteerd heeft / Gen. xix. in het doden van de eerstgeborenen van Egypten / Exod. xii, 29, enz. in het slaan van honderd en vijv en tagtig duisend in het leger van Senacherib / 2 Reg. xix, in Herodes / die door toedoen van een Engel van de wormen is gegeten geworden / Act, xii, 23. in die tseventig duisend in Israël / die door de pest zijn omgekomen / 2 Sam. xxiv. Alwaar evenwel vele vromen med de onvromen door het selve oordeel schijnen omgekomen te zijn. Hier toe behoord ook / dat d'Engelen de Godlosen beletten / dat se de vromen geen schade toe en brengen / gelijk Laban / die med toorn ontstoken zijnde sijn schoon-Soon Jacob najoeg / Gen. xxxi, 29. Eindelijk en ten Vierde, zo sien we dat d'Engelen / de zielen der gelovigen die ontslapen zijn / in hare rust-plaats overbrengen; gelijk de ziele van Lazarus / Luc. xvi. En sy zullen ook ten jongsten dage / alle Menzen uit alle hoeken der aarden by een vergaderen ten oordeel / Matth. xxiv, 31. 1 Thess. iv, 16.

XIV. Godes Voorsienigheid ontrent de quade Engelen / bestaat voornamelijk daar in / dat hy belet / dat se niet altijd het quade daar se toe genegen zijn / en konnen uitvoeren. Want dewijl se zeer grote vyanden zijn van de Menzen / en ook zeer veel vermogen / zo is't et buiten twijfel / of sy zouden alle Menzen zoeken te verderven / indien het God haar toeliet. Evenwel zo geevd hy haar somtijds den band / daar se mede gebonden zijn / een weinig los / en laat ook toe dat se de Menzen versoeken en quellen; voornamelijk de onvromen / die zulks door haar sonden verdiend hebben; maar evenwel zodanig / dat se de palen die haar voorgeschreven zijn / niet te buiten en treden; gelijk wy daar uit sien konnen / dat se selvs in de swijnen niet en hebben konnen varen / 't en sy dat de Here Jesus haar zulks toegelaten hadde / Matth. viii, 30. Dese bose geesten randen zo het lighaam als de ziele des Menzen aan / om die beiden te verderven / en zo van haar tijdelijke als ewige welstand te beroven. Waar van wy in d'H. Schriftuur veel exempelen en getuigenissen hebben. Het eerste en het allerdroevigste sien wy in onser aller eerste Moeder Eva / welken de Duivel door sijn arglistigheid verleid heeft / om Godes gebod t'overtreden / en ook door haar Adam / Gen. iii. en Paulus die seid / dat hy vreesd / dat zulks onder de Corinthers wel ligt mogt plaats hebben / want dat hem sijn arglistige aanslagen niet onbekend en zijn. 2 Cor. xi, 3. en 11, 10, 11. dewijl hy die gene is / die de sinnen der ongelovigen verblind, op dat haar niet en bestrale de verligtinge des Evangeliums der heerlijkheid, 2 Cor. iv, en die ook werkt in de kinderen der ongehoorsaamheid, Ephes. ii, 2. gelijk in Achab / waar van wy lesen / dat de bose geest sijn dienst aan God gepresenteerd heeft om hem te bedriegen / en tot andwoord heeft ontfangen / gaat uit en doet alzo, 1 Reg. xxii, welke woorden men evenwel niet gebiedender / maar alleen toelatender wijse moet verstaan; gelijk ook de woorden van de Here Jesus tot Judas / Dat je doet

doet'er

doet'et haastlijk, Joh. XIII, 27. 't Is een zeer sware slag geweest/ waar mede de Satan den vromen man Job sogt te verderven / wanneer hy hem beroovde van alle sijne goederen / sijn kinderen dodede / en hem van't hoofde tot de voeten med bose sweren sloeg; maar evenwel zo en vermogt hy op hem niet / om dat hy sterk in het geloov was. Alzo moet men den Duivel tegenstaan, die als een brieszende leeu rondom ons gaat, soekende wien hy zoude mogen verslinden, 1 Pet. v, 8. Doet aan, seid Paulus / de gehele wapenrustinge Gods, op dat gy kond staan tegen de listige omleidinge des Duivels, enz. Eph. VI, 11. enz. Dog God is getrou/ die de sijnen niet en laat besogt worden boven het gene sy vermogen / maar hy geevd med de besoekinge een uitkomst / op dat sy't konnen verdragen / 1 Cor. x, 13.

XV. 't Is zeer afgrijslijk / dat somtijds de Duivelen haar plaats nemen in de lighamen van enige Menzen / en de selven zeer ellendig quellen/ gelijk wy zulks uit verscheide exempelen / die wy daar van in de Evangelize historien hebben / zeer klaar konnen sien. Maar al is'et/ dat God aan de Duivelen zodanigen magt ontrent enige Menzen verleend / om haar te kastijden of te beproeven ; zo konnen se evenwel / dewijl alle de magt van de bose geesten / maar natuurlijk is / niemand ook op enige andere wijse enige schade toebrengen / als door natuurlijke middelen. Dierhalven wanneer'er geseid word / dat se in iemand de vallende siekte / enige dulligheid / of andere diergelijke qualen / waar mede de besetenen dikwijls gequeld worden / veroorsaken / zo is'et noodsakelijk / dat se daar toe/ of enige venijnen / die zodanigen kragt hebben / gebruiken ; ('t welk ook somtijds / gelijk verscheide historien getuigen/ van enige toveraars/ en quaadaardige Menzen is gepleegd/) of dat se enige luiden aantreffen / welkers humeuren in het lighaam daar toe gedisponeerd zijn / die door een kleine beweginge konnen gaande gemaakt worden. Zo schijnd'et dat de bose geesten / in die twe besetenen / en in die maansieke / daar Matth. VIII, en XVII. van gesproken word / bevonden hebben dat haar de hersenen niet wel gesteld en waren / en bequaam om zeer ligtlijk in haar zodanigen soort van siekte in te prenten ; dat'er in den doven / die ook beswaarlijk sprak / waar van Marc. VII. te sien is/ enig mangel aan sijn oren en sijn tonge was; en in die vrou / waar van Luc, XIII. gesproken word / die agttien jaren lang een geest der krankheid hadde gehad / die haar zo t'samen gebogen hield / enig mangel aan haar lendenen / of aan haar ruggraad. En zo ook in andere diergelijken. 't Selve schijnd ook Saul geleden te hebben / van wien 1 Sam, XVI, word verhaald / dat een bose geest van den Here hem verschrikte. Want die bose geest was niet anders dan een dolle raserny/ die hem van God was toegesonden door een goeden Engel/ of liever door toedoen van een quaden Engel / welken hy als een beul gebruikt heeft om dien Godlosen Koning te straffen.

XVI. Daar word gevraagd / Of'er ook wel in desen tijd zodanige besetenen gevonden worden: en uit wat tekenen dat men kan versekerd wesen, dat se van een bosen geest gequeld worden? 'k Andwoorde op het eerste. Dat ik meen dat men onder de Christenen weinig besetenen vind: want men heeft daarna bevonden / dat de meesten van die genen / die gehouden wierden zodanig te wesen / bedriegers waren / of dat se anderen daar door enig voordeel aanbragten. Maar d'Historien verhalen dat'er onder de Indianen, en andere volken / die van den waaragtigen God en Jesus Christus geen kennisse en hebben / vry veel zijn. Zo dat men het den Evangelio Christi moet toeschrijven / dat de kragten van den Duivel zo zeer onder ons zijn ingebonden. Gelijk ook die woorden van d'Here Christus zulks schijnen te kennen te geven / Ik sag den Satan als een bliksem uit den Hemel vallen, Luc. x, 18, namelijk zo haast als de uitgesondenen het Evangelium begonden te prediken. Siet ook Rom. XVI, 20. 1 Joh. III, 8. Op het twede andwoorden enigen / dat'et kentekenen van een ware besetenen zijn / indien hy med vremde talen spreekt/ en die hy van te voren niet geleerd en heeft; en ook indien hy toekomende dingen voorseid/ of verborgene dingen openbaard. Maar daar en word van die genen/ die d'Here Jesus genesen heeft / niets diergelijks verhaald. 't Is genoeg/ meen ik/ indien ervarene Medicijn-meesters in haar enige dingen bemerken / die se in gemene siekten niet en sien. Dog dewijl zulks niet altijd vast en gaat/ zo is'et beter dat men niet heel ligt sig inlaat/ om zodanig een oordeel daar van te vellen ; maar dat men ondertussen sijn toevlugt tot God neemd/ die alleen med een wenk allerhande siekten/ 't zy dat se den Menz van den Duivel worden aangedaan / of dat se uit een andere oorsaak gesproten zijn / kan genesen; volgens den raad die Christus daar van geevd / wanneer hy seid / dit geslagt van

Dui-

Duivelen en vaard niet uit dan door bidden en vasten, Matth. XVII, 21.

XVII. Ten laatste zo bestaat Godes Voorsienigheid / ontrent de Duivel ende sijne Engelen / daar in / dat hy aan haar die straffe komt uit te voeren / waar toe se / voor de tijden der ewen / wanneer se gesondigd hebben / veroordeeld zijn geweest. Zo heeft hy se / daar se te voren voor sijn aangesigt verkeerden / uit den Hemel gestoten / en in den afgrond geworpen. Waar van Petrus seid / Dat God de Engelen die gesondigd hebben niet gespaard en heeft, maar dat hy se in de Helle geworpen hebbende, overgegeven heeft den ketenen der duisternisse, om tot'et oordeel bewaard te worden, 2 Pet. II, 4. En na hem Judas / vers 6. Dat hy de Engelen die haar beginsel niet bewaard en hebben, maar haar eigen woonstede verlaten hebben, tot'et oordeel des groten daags med ewige banden onder de duisternisse bewaard heeft. Dog het schijnd dat de Helle / daar Petrus gewag van maakt / 't selve is geweest med den Afgrond / in welken de Duivelen baden dat se van Christus niet en zouden gesonden worden / Luc. VIII, 31. en dat daar door te kennen worden gegeven enige eensame en duistere plaatsen / voornamelijk med den Hemel / daar sy uitgeworpen zijn / vergeleken zijnde. Evenwel zo laat God misschien somtijds de Duivel toe / dat hy voor sijn aangesigt kome / gelijk ons d'Historie van Job leerd / Cap. I, 6. en II, 1. Ondertussen zo sweven se in't gemeen in de lugt / en de benedenste delen van de wereld; waarom ook de Duivel een Overste der magts des lugts genoemd word / Ephes. II, 2. dat is / die door Godes toelatinge magt heeft over de lugt / alwaar hy de wind ende den donder komt te verwekken / Job I, 16, 19. De straffe daar de Duivelen toe veroordeeld zijn / word genoemd den poel des vuurs ende sulphers, Apoc. XX, 10, 't Ewige vuur, Matth. XXV, 41. en het schijnd een en't selve te wesen / med'et vuur / waar door de wereld t'sijner tijd zal verbrand worden; om dat Petrus seid / dat de Hemelen die nu zijn, ende de aarde, ten vure bewaard worden tegen den dag des oordeels, ende der verdervinge der Godlose Menzen, Petr. III, 7. Dat ook de Godlosen in dat selve ewige vuur / 't welk den Duivel ende sijne Engelen bereid is / geworpen zullen worden / dat leren wy uit Matth. XXV, 41. Maar men moet van dese dingen med zeer grote matigheid gevoelen en spreken / houdende ons selven altijd binnen de palen van't gene ons des aangaande in d'H. Schrifture is nagelaten.

Cap. VI.

Van de Scheppinge van dese sigtbare wereld.

I. Dat God een vrywillige, en geen uitvloeijende oorsaak is van dese wereld. II. *Van het Jaar,* III. *en de tijd van't Jaar dat de wereld geschapen is.* IV. *Dat'et schijnd dat se uit niet geschapen is.* V. *Die genen die daar stellen, dat de stoffe des wereld med God ewig is, worden wederleid.* VI. *Dat de wereld niet in een ogenblik, maar in de tijd van ses dagen is geschapen.* VII. *Maar dat'et niet en schijnd, dat er om dit of dat werk te voltrekken gehele dagen zijn geconsumeerd.* VIII. *Dat God allereerst het ligt heeft geschapen.* IX. X. *Andwoord op twe tegenwerpingen van Simplicius.* XI. *Of dit ligt een substantia of een accidens geweest zy.* XII. *Dat God op den tweeden dag het firmament geschapen heeft.* XIII. *Andwoord op de hairkloverije van simplicius.* XIV. *Dat God op den derden dag d'aarde heeft geschapen.* XV. XVI. *Andwoord op twe tegenwerpingen van Simplicius.* XVII. *Dat God op den vierden dag de Son ende de Maan, ende de Sterren geschapen heeft.* XVIII. XIX. *Andwoord op twe tegenwerpingen van Simplicius.* XX. *Dat God op den vijvden dag de vissen en de vogelen geschapen heeft: En dat Moses hier t'onregt van den Philosooph berispt word.* XXI. *Dat God op den sesden dag de dieren die op de aarden wonen, en ook den Menz geschapen heeft: En dat Simplicius wederom berispt het gene hy niet en verstaat.* XXII. *Waarom dat'et Gode behaagd heeft, de dieren in het Manlijke en in het vroulijke geslagt t'onderscheiden.*

I. Tot nog toe hebben we gehandeld van de onsigtbare wereld / als ook van de Engelen die inwoonders van de selve zijn: nu volgd dat wy handelen van de sigtbare. Dat dese van God geschapen / en dierhalven niet van ewigheid en is / hebben wy boven / 1 Boek, Cap. 2. aangewesen. Behalven 't gene aldaar geseid is / seg ik nu dit nog / dat de wereld niet heeft konnen van ewigheid geschapen worden; niet dat God van alle ewigheid die kragt niet en heeft gehad / dien hy daarna in't scheppen van de selve heeft in't werk gesteld (want daar en is niet aan te twijfelen) maar om dat dese twe dingen / ewig te wesen en gemaakt te wesen / elk anderen omverrestoten. Want het gene gemaakt is / heeft een begin gehad: dog het gene ewig is en heeft geen begin. Aristoteles en sijne navolgers menen / dat de wereld van ewigheid is geweest / om dat se stellen dat God een causa emanativa, of uitvloeijende oorsaak daar van is: nu het is een uitvloeijende oorsaak eigen / dat se door haar zijn haar effecten voortbrengd; en dier-

dierhalven indien se ewig is / zo moet ook haar effect ewig zijn; gelijk/gesteld zijnde dat de Son ewig is/ook het ligt/waar van de Son een uitvloeiende oorsaak is / ewig zal zijn. Dog God en is zodanig een oorsaak van sijn werken niet. Want alzo zou hy alles noodsakelijk / en geen ding vrywillig en volgens sijn welbehagen doen. Dog het is ongerijmd / dat men meend dat een allervolmaaktst wesen / 't welk med verstand en wille begaavd is / op die wijse werkt: op dat ik nu niet en segge / dat die opinie alle religie omverrestoot / en den weg baand tot een Epicurisdom.

II. Men kan uit d'H. Schrivtuur wel eniger maten afmeten / ontrent wat tijd de wereld van God geschapen is geweest; maar evenwel zo net niet / dat d'opinien der Tijdrekenaars niet enigsins en verschillen: want om nu niet te spreken van de LXX Oversetters / die daar stellen dat'er tuszen de scheppinge der wereld / ende de geboorte Christi 5500. Jaren zijn verlopen; zo komen ook die genen niet over een/die den Hebreeuzen text volgen: want volgens het seggen der Joden / zo zijn'er tot Christum toe 3760. jaren: zo dat het 3761. jaar des werelds / med'et 1. jaar van Christi geboorte overeenkomt. Maar volgens Scaliger zijn'er 3949. jaren. Dog volgens de rekening van Capellus 4006, van wien Tirinus niet veel en verschild / die daar meend / dat de wereld tot op de geboorte Christi 4000, of 4001, of 4002, of 4003. jaren heeft gestaan: daarenboven / dewijl'er van de geboorte Christi af tot dese tijd toe / volgens de tijdrekening van Dionysius 1656. jaren geteld worden / zo zijn'er enigen die daar menen / dat'er twe jaren zijn overgeslagen/en dat men 1658. jaren tellen moet/ maar dat geschil is van weinig belang.

III. Daar is voornamelijk twederhande gevoelen/ aangaande de tijd van't Jaar/wanneer de wereld zoude geschapen zijn: want enigen menen/ dat zulks geschied is wanneer in de Lente dag en nagt even lang is / dog anderen stellen den hervst tijd: namelijk ten opsigte van die genen / die aan dees zijde van den æquator of evenaar/ in het noorder gedeelte van de wereld wonen / alwaar het aardse Paradijs was / waar in Adam en Eva geset zijn. De meeste Tijdrekenaars houden't med'et eerste gevoelen/ steunende op dit fundament/dat'et schijnd gevoeglijk te zijn / dat de wereld op die selve tijd sijn aanvang genomen heeft / wanneer het gewas uit de aarden begind voord te komen: Daarbeneffens dat God / in het instellen van't Pascha, tot'et volk Israëls geseid heeft / Dese selve maand (namelijk Nisan, die op de selve tijd komt wanneer in de Lente dag en nagt even lang is/) zal u lieden het hoofd der maanden zijn: sy zal u de eerste van de maanden des jaars zijn. Exod. XII, 2. en dat daar uit blijkt / dat de wereld in dien tijd geschapen is geweest. Med het twede gevoelen houd'et Scaliger, en die hem hier in navolgen Calvisius en Helvicus, seggende dat'et veel gevoeglijker is geweest / de Menzen / en ook het andere gedierte / in de wereld te laten komen / med den aanvang van den Hervst / wanneer de aarde med allerhande gewas / dat tot haar onderhoud van noden is / is verduld / als med'et aankomen van de Lente / wanneer se als een huis is dat men ledig vind. Daarenboven dat d'H. Schrivtuur aanwijsd / dat alsdan het burgerlijke jaar der Israëliten sijn aanvang neemd: Het Feest der insamelinge (namelijk der loov-hutten) op den uitgang des jaars, wanneer gy uwen arbeid uit den velde zuld ingesameld hebben, Exod. XXIII, 16, 't welk ontrent den Hervst komt / wanneer dag en nagt even lang is. Indien dan toen ter tijd het jaar eindigde / zo begon dan wederom terstond het niewe jaar: en daarom zo word'et ook genoemd den tijd wanneer het jaar om is, Exod. XXXIV, 22. En dat ook d'Israëliten van oude tijden / sonder daar in over te slaan / dat begin van't Jaar onderhouden hebben: alhoewel dat God daarna vastgesteld heeft / dat / ter gedagtenisse van hare verlossinge uit Egypten / het heilige of kerklijke jaar sijn aanvang zoude nemen / van de maand Nisan, dat is / van die tijd dat in de Lente dag en nagt even lang is.

IV. Op wat wijse de wereld geschapen zy / dat leerd ons Moses in het begin van het boek Genesis: waar uit alleenlijk d'onfeilbare waarheid van dese saak moet gehaald worden; want die dingen die anderen verhalen / zijn of pure fabulen / of zodanige dingen / die uit dese fontein haar oorsprong hebben. d'H. Schrijver en seid alhier wel niet uitdrukelijk / of God de wereld uit niet / dan of hy de selve uit enige stoffe / die al van te voren in wesen was / geschapen heeft; en't schijnd my toe / dat hy tot dit laatste gevoelen wel allermeest held / dat namelijk al dese sigtbare dingen / uit de aarden / die woest ende ledig was / gemaakt zijn. Maar evenwel zo is'et noodsakelijk dat de aarde uit niet is voordgebragt: waarom ook de moeder van die seven Machabeenze broeders / die gemartyrizeerd wier-

den/ seide/ Dat God den Hemel ende de Aarde med al dat'er in is uit niet gemaakt heeft, gelijk in de Gemene oversettinge gelesen word/ of uit dingen die niet en waren, gelijk de Griekze text heeft/ 2 Machab. VII, 28. Alhoewel die woorden/ uit dingen die niet en waren, zo konnen genomen worden/ dat se niet precijs en betekenen dat gene dat eigenlijk niet en was; maar alleen/ dat die dingen/ die geschapen zijn/ te voren niet in wesen en waren; om dat'er terstond bygedaan word/ en het Menzlijke geslagte; 't welk wy weten dat niet uit niet en is gemaakt geweest.

V. 't Zy zo 't zy/ daar en schijnd geen reden te zijn/ waarom dat men Gode/ wiens almogenheid in d'H. Schriftuur zo zeer geroemd word/ de scheppinge van de eerste stoffe der dingen zoude ontrekken: Want dat enigen menen dat'et tegen sig selven strijd/ dat iets uit niet voordkomt/ dat en gaat niet vast. 't Is wel waar/ dat iets te maken sonder voorgaande stoffe/ de kragten der natuur wel te boven gaat: maar 't zou al te stout en ligtvaardig gedaan zijn/ indien men Godes magt na ons verstand zou willen afmeten. Maar/ seggen se/ alle potentia activa of werkende kragt/ moet overeenkomen med de potentia passiva of lijdende kragt/ in welke de activa werkt. Ik beken dat zulks plaats heeft in dingen die op een natuurlijke wijse werken/ en welkers kragten bepaald zijn: maar hy die med een oneindige kragt voorsien is/ kan selvs voor sig selven een objectum of voorwerp toebereiden. En dit word van de Philosophen een potentia obedientialis of gehoorsamende kragt genoemd: dat is/ een niet tegenstrijdigheid om te zijn; welke door een sekere oneigenlijke wijse van spreken geseid word in en nihilum of niet te wesen/ voor zo veel het niet en strijd/ dat het gene niet en was door een oneindige kragt word voordgebragt. Indien we niet wel en konnen begrijpen/ hoe dat God iets uit niet kan maken; zo moet men ook seggen/ dat'et insgelijks niet wel te begrijpen en is/ hoe een stoffe uit haar selven sonder werkende oorsaak heeft konnen zijn. Dewijl'er dan aan beide zijden even grote swarigheid is/ zo is'et best dat men na die zijde helle/ die allermeest tot Godes ere strekt. Want indien de eerst stoffe even ewig med God is/ zo en zou se niet anders onder sijn magt staan/ als een ding dat geen heer en heeft/ onder die genen staat die het eerst heeft gevonden; en hy zou'er na sijn welgevallen niet van mogen disponeren; ten minsten de selve niet verderven/ of te niet maken/ om dat se onveranderlijk zoude wesen. Enigen zijn'er die Gode de scheppinge van de stoffe schijnen toe te schrijven/ en evenwel hem de selve med'er daad ontrekken/ om dat se menen dat se oneindig is. Want al 't gene geschapen is is eindig/ om dat'et door het scheppen eindig gemaakt of bepaald word: nu het oneindige en kan niet geschapen worden: maar zo'er zodanig iets gevonden word/ zo is't noodsakelijk ewig.

VI. De wereld is van God binnen den tijd van ses dagen geschapen/ gelijk Moses verhaald/ dien men veiliger mag geloven/ als Philo de Jode, Augustinus, en anderen/ die daar menen dat zulks in een ogenblik geschied is/ en dat'et onnosele luiden zijn die daar anders van gevoelen; dog dat Moses/ wanneer hy seid/ dat'et gebou van de wereld in ses dagen is volbragt geworden/ sig voegd na't begrip van de Menzen; om dat de dingen/ die in een ogenblik tijds gemaakt waren/ in geen ogenblik en konden geexpliceerd worden. Om dit gevoelen te bevestigen/ brengen se in't gemeen een plaats by uit Eccles. XVIII, 1. alwaar geseid word/ die in ewigheid leevd heeft alle dingen gelijk geschapen, Maar dat boek is Apocrijph/ en't en kan tegen Moses/ die door Godes Geest is aangeblasen geweest/ niet gesteld/ of med hem vergeleken worden: daarenboven zo luiden de woorden in het Griekze exemplaar anders: namelijk ho zoon eis ton ajoona ektise ta panta koinee: dat is/ in't gemeen, of't een zo wel als't andere, dog niet gelijk. En de sin is/ dat God alle dingen die in de wereld zijn/ sonder enig ding uitgesonderd/ heeft geschapen/ de kleine en slegte dingen zo wel als de grote en uitstekende: zo dat die woorden zeer verkeerdelijk tot de tijd getrokken worden/ in welke die dingen geschapen zijn.

VII. Daar word ook voorgegeven/ dat d'almagtige God geen tijd van noden en heeft om sijn werken te volvoeren, gelijk de schepselen; maar dat hy alle dingen in een ogenblik alleen med een wenk doet. Maar al is'et dat God geen tijd van noden en heeft om sijn werken uit te voeren; zo kan hy evenwel/ om dat hy vrywillig werkt/ indien't hem alzo believd/ de selven op distincte tijden volbrengen. En dat hy't alzo gewild heeft/ dat getuigd ons d'H. Historie; waar tegen zulke gesogte redenen niet gelden en mogen/ of andersins zal m'er niet sekers in konnen vinden/ dat zodanige vitterije niet onderworpen en is. Maar al is'et

dat

dat God dit gehele gebou van de wereld / in ses dagen volbragt heeft / gelijk Moses verhaald / zo is't evenwel geloovlijk / dat hy elke soort van schepselen / op haar selven aangemerkt zijnde / in een ogenblik gemaakt heeft / en ook dat hy in't maken van de selven / geen gehele dagen / dat is / den tijd van 24. uren / besig is geweest. Want dat en seid d'H. Text niet; 't en zy dat hy misschien / gelijk enigen van gevoelen zijn / hier toe d'Engelen heeft gebruikt / die van een eindige kragt zijn / en ook tijd van noden hebben om haar werk uit te voeren. Dit nu schijnd men daar uit te konnen besluiten / om dat Moses verhaald / dat God alles door een woord te spreken geschapen heeft / wanneer hy seide (fiat) daar worde, enz. Want wien zoude hy't anders geboden hebben dan d'Engelen? En waar toe heeft hy anders zo een groot getal van dienaren / als om haar in't uitvoeren van sijn werken te gebruiken?

VIII. Nu staat ons / van de dingen die God op elken dag geschapen heeft / iets in't bysonder te seggen. Hy heeft allereerst het Ligt gemaakt / 't welk het allervoortreflijkste / 't allernuttigste / en het alleraangenaamste is van alle creaturen / sonder 't welke de schoonheid van alle d'andere schepselen niet en zoude konnen gekend worden; ja 't welk / indien men in zo een swaarwigtige saak enige gissingen gebruiken mag / med sijn natuur wel allernaast overeenkomt / dewijl hy een ontoeganglijk ligt bewoond, 1 Timoth. VI, 16, en t'enemaal een ligt is, daar geen duisternissen in en wonen, 1 Joh. 1, 5. Dog dit ligt en is de Son niet geweest / nog ook een van de sterren: gelijk daar uit blijkt / dat de sterren eerst op den vierden dag geschapen zijn.

IX. Alhier worden van Simplicius, die over Aristoteles Commentarien heeft geschreven / twe dingen tegen geworpen. Voor eerst, dat'et niet wel van Moses geseid en is, dat'er voor de scheppinge van't ligt duisternissen zijn geweest op den afgrond, dewijl de duisternissen een privatio of berovinge van't ligt zijn; en dat een privatio niet en gaat voor een habitus of heblijkheid, maar daar op volgd, gelijk de dood het leven, de blindheid het gesigt, de doovheid het gehoor, enz. Waar op ik andwoorde / 1. Dat Moses niet meer te berispen en is als Aristoteles, dien hy voor zulken groten man houd. Want die wil beweren / dat de privatio, welke hy onder de eerste beginselen der natuurlijke dingen steld / voor de forma of gedaante gaat. 2. De duisternissen / die in den beginne den afgrond bedekten / en zijn om eigenlijck te spreken geen privatio van 't ligt geweest / 't welk daar na voordgebragt is / maar een negatio of ontkenninge van 't selve: want d'orde / die in de natuur plaats heeft / vereist / dat'et niet zijn voorgaat voor het zijn. En 't en volgd ook niet / indien de duisternissen / die nu op het ondergaan van de Son volgen / een privatio zijn / dat men daarom ook het selve moet seggen van de duisternissen / die'er voor de scheppinge van de Son geweest zijn: voorwaar niet meer / als dat een jong geworpen hond blind is / om dat hy / indien hy na den negenden dag niet wel en siet / geseid word blind te wesen.

X. Ten tweden, dat'et ongerijmd is, dat Moses seid, dat'er voor 't scheppen van de Son drie dagen zijn voorgegaan, daar nogtans de Son een oorsaak van den dag is, en dat het veroorsaakte niet eerder en kan zijn dan sijn oorsaak. Waar op ik andwoorde / 1. dat men geen gevolgen en moet trekken / van 't gene wy sien dat nu volgens de gewoonlijke cours der natuur geschied / tot'et gene in d'eerste scheppinge der dingen heeft plaats gehad; dewijl dese dingen van elk anderen moeten verschillen: 't welk klaarlijk blijkt uit dat vermaarde geschil / 't welk eertijds onder d'Heidenze Schrijvers zo veel moeiten gebaard heeft / of namelijk het ei eerder is geweest dan het hoen: Siet by Macrobius, Saturnal. cap. ult. Want zo gy segd / dat'et ei eerder geweest is / zo word daar op geandwoord / dat'er geen ei gevonden en word / 't welk van een hoen niet geleid en is: dog zo gy segd / dat het hoen eerder is geweest / zo zal men daar op seggen / dat'er geen hoen en is / of het is uit een ei voordgekomen. Gelijk ook het selve van 't voordbrengen van andere dieren en planten kan geseid worden; als daar is van den eikel en van den eikenboom / van de neut en van den neutenboom. Dierhalven indien men steld / dat'er een seker beginsel is geweest / daar de dingen uit voordgekomen zijn / zo moet men ook noodsakelijk bekennen / dat de dingen toen op een andere wijse voordgebragt zijn / als se nu voordgebragt worden. 2. De Son heeft wel van dien tijd af dat se geschapen is / een oorsaak van den dag geweest. Maar dat en maakt niet / dat God voor de scheppinge van de selve / het aardrijk op geen andere wijse heeft konnen verligten. Indien Moses geseid hadde / dat'er drie dagen gepasseerd waren sonder dat'er ligt was / zo zou sijn verhaal med

regt ongerijmd schijnen: maar dewijl hy zo uitdrukkelijk gewag maakt van een ligt dat van God geschapen was, zo en vald'er niets te berispen. Maar God heeft buiten twijffel gewigtige redenen gehad / waarom hy niet terstond van den beginne de Son heeft willen scheppen / gelijk hy wel konde doen; maar een ander helder schijnend lighaam: en ik agte / indien 't geoorlovd was daar na te ra'en, dat zulks is geschied / op dat de Son, dewijl se het allerschoonste en nuttigste is, boven alle die dingen die men in de ganze wereld siet, niet gehouden en zoude worden voor de eerste oorsaak der selver / en als een God zoude geeerd worden / gelijk daar na geschied is / wanneer de gedagtenisse van de scheppinge onder de Menzen begon op te houden.

XI Het doet heel weinig tot de religie / dat men weet / of'et ligt / 't welk op den eersten dag geschapen is / een substantia of een accidens geweest zy. Indien men med'et gemeen vast steld dat'et een accidens geweest is / zo staat ons na't subject t'ondersoeken / waar in dat'et sijn plaats heeft gehad; want voor enigen het water houden, 't welk den ongeformdē klomp des aardrijks rondom bedeckte. Maar dat ligt en heeft geen onderscheid konnen maken tuszen dag en nagt/ indien'et door dat ganze water versprzeid was; zo dat'er dan maar een gedeelte daar van most verligt worden/ 't welk door sijn bewegeginge dan eens maken zoude dat'et ligt/ en dan eens dat'et duister was. Maar het schijnd my waarschijnlijker te wesen / dat dat ligt / 't welk eerst is geschapen/ een stoffe geweest is / waar uit daarna de Son / en het verdere Gesternte gemaakt zijn / maar dat'et toen ter tijd tot zo een gevoeglijke gestalte nog niet gebragt en was. Want daar en schijnd geen reden te zijn / waarom dat God / na dat hy dit eerste ligt geschapen hadde / daarna een ander / dat daar van verschilde / zoude willen scheppen. En sy schijnen ook van de scheppinge der wereld geen heerlijke gedagten genoeg te hebben / die daar menen/ dat dat ligt van enig accident of toeval sijn begin gehad heeft; 't welk ook niet alleen / en sonder dat'et in een seker subject plaats heeft / kan geschapen worden. Daarbeneffens zo is ook het ligt / daar wy nu door gediend worden / 't zy dat'et in de Son als in sijn fontein en oorsprong daar't uit voordkomt; 't zy dat'et in sijn stralen / die daar van afvloeijen / aangemerkt word/ niet voor een accidens, maar voor een substantia te houden.

Aangaande het lighaam van de Son/ daar van is de saak klaar; want het ligt is daar geen accidens van / nog gemeen, nog eigen. Geen gemeen accidens, om dat'et van de Son zoude konnen afwesen / sonder vernietiginge van de selve; en ook geen eigen, om dat'et daar van / ten minsten med gedagten / zou konnen afgescheiden worden / dat is / dat men de Son zou konnen begrijpen sonder ligt; 't welk ongerijmd is. Zo is dan het ligt de Son wesenlijk eigen/ of s'is geheel en al een helder ligtende substantie. Ook zijn de stralen / die van de Son afvloeijen / geen accidens; want indien se een accidens waren / zo zouden se in enig subject haar verblijv moeten hebben; en dit en zou geen ander konnen zijn dan de lugt: maar indien de stralen van de Son in de lugt als in haar subject waren / zo zouden se ook te gelijk med de lugt bewogen worden; maar sy blijven / hoe dat de lugt ook bewogen word / altijd onbeweeglijk. Zo dat men ook van het eerste ligt moet seggen / dat'et een substantia en geen accidens is: maar 't is hier de regte plaats niet / dat wy ons verder inlaten/ om van alle dese dingen / die meer tot de Philosophie/ dan tot de Theologie behoren/ nog breder te handelen.

XII. God heeft op den tweden dag het uitspansel geschapen: want aldus moet men het Hebreeuze woord rakiah, 't welk afkomstig is van rakag, uitstrekken oversetten. De tseventig Oversetters gebruiken hier het Griekze woord stereooma; welken ook de Latijnze oversetter nagevolgd / en 't selve door 't woord (firmamentum) firmament vertaald heeft. Maar uit enigen ocasie genomen hebben van te menen / dat de Hemelen/ die van Moses door het uitspansel verstaan worden/ van een vaste substantie zijn gelijk het koper / en dat ook de Sterren in de selven/ door haar eigen beweginge niet bewogen en worden / gelijk de vogelen in de lugt / en de viszen in 't water bewogen worden: maar dat se in de selven vast staan/ gelijk de nagels die in een rad geslagen zijn / en med de Hemelen alleenlijk bewogen worden. Welke opinie hedendaags van alle verstandige Astronomisten verworpen word/om dat se niet over een en komt med de phainomena of tekenen die haar in de Hemelen vertonen. By voorbeeld / om dat'er bevonden word / dat eenige Planeten, gelijk Mars, op d'ene tijd boven / en op d'andere onder de Son zijn/ 't welk niet en zou konnen wesen / indien elke Sterre in haar eigen en verscheide Sphæra of hemels-

mels-kring vast stond. Want zo doende zouden se elk anderen moeten doordringen. Op dien selven dag heeft God ook een scheidinge gemaakt tuszen de wateren, die onder het uitspansel zijn, ende tuszen de wateren die boven het uitspansel zijn. Om den sin van dese woorden wel te begrijpen / zo moet men alhier aanmerken / dat door het uitspansel niet alleen dat gedeelte van de wereld / waar in de Sterren haar vertonen / en word verstaan; maar ook die gehele ruimte / die tuszen den hemel ende de aarden is / 't welk wy de lugt noemen: in de lugt nu zijn de wolken / waar in het water opgehonden word. Zo dat men door de wolken die wateren moet verstaan / die God boven het uit spansel gesteld heeft; en niet enige andere die hoger zijn dan alle de planeten en vaste sterren. Dog de wateren bene'en het uitspansel zijn de Ze / de Meren / ende de Rivieren: dewelken alzo in opsigte van haar plaats / van de wateren die boven het uitspansel zijn / onderscheiden worden / dat se evenwel van de selve stoffe of natuur zijn; dewijl de wolken uit de dampen / die uit'et water opklimmen / gemaakt / en in het bovenste gedeelte van de lugt verdikt zijnde / een tijd lang opgehouden worden / tot dat se in regen komen te veranderen; zo dat'er als een gedurige circulatie geschied / tuszen de wateren die boven en die onder zijn.

XIII. Simplicius brengd hier tegen in / dat Moses sig selven tegenspreekt, die daar seid, na dat hy in't voorgaande verhaald heeft, dat God op den eersten dag den hemel ende de aarde geschapen heeft, dat op den tweden dag het uitspansel gemaakt is: dog dat'et onmooglijk is, dat een en de selve saak, geheel op den eersten dag, en ook geheel op den tweden dag geschapen geweest zy. Maar men kan hier boven III. boek. cap. IV. §. I. eens nasien / wat men op dese vitterije heeft te andwoorden; Dat men namelijk / wanneer Moses seid / Gen. I. I, Dat God in den beginne den hemel ende de aarden geschapen heeft, zulks moet verstaan van den alleropperſten hemel / waar in hy med de Engelen sijn woonplaats houd; of dat in dese woorden een generale voorstellinge / of een kort sommier van alle die dingen begrepen word / welken in 't volgende stuk voor stuk verklaard worden. Dog het firmament of liever het uitspansel / 't welk God op den tweden dag gemaakt heeft / is dien sienlijken hemel / waar in sig het gesternte komt te vertonen. Zo dat alhier alles wel aan elk anderen hangd / en dat'er de minste schijn van tegenstrijdigheid niet en is / als of'er geseid wierd / dat een en't selve werk / geheel gemaakt waar geweest op twe verscheide dagen.

XIV. Op den derden dag der scheppinge heeft God de wateren, van onder het uitspansel, in ene plaats vergaderd, op dat het droge zoude gesien worden, dat is / op dat de aarde zoude gesien worden / dewelke ook by Matth. XII, 43. door de droge plaatsen verstaan word. Dit most dan alzo geschieden / op dat de aarde een woonplaats zoude zijn voor de dieren / die in 't water niet leven en konnen / en op dat s' ook voor haar voedsel zoude verschaffen. God heeft ook op den selven dag / zo haast als de aarde uit de wateren te voorschijn quam / haar geboden dat se allerhande soort van planten zoude voordbrengen; namelijk / kruiden / kruidbomē en bomen. Men siet wel niet / dat'er enige mentie word gemaakt van de mineralē en metalen / dewelken zo hier en daar in de aarden zijn verborgen; maar het schijnd evenwel / dat se op dien selven dag / t'samen med de planten voorgebragt zijn.

XV. Simplicius werpt alhier twe dingen tegen. Voor eerst, hoe dat God heeft konnen gebieden, dat de wateren, waar mede de gehele aarde bedekt was, in ene plaats hebben t'samen konnen vloeyen; om dat'er, indien de aarde geheel en al med de wateren bedekt was, in de selve geen plaats overig zoude wesen, daar de wateren zouden konnen by een vloeyen. Maar ik verwonder my / dat zo een scherpsinnige Philosooph, hier zo verlegen heeft gestaan / dat hy niet en sag / wat men hem daar op zoude konnen andwoorden. Al was't dat de gehele aarde med de wateren bedekt was / zo is'et evenwel voor God de Heer zeer ligt geweest / in de selve een bysondere plaats voor de wateren aan te wijsen / en te maken dat'er droog land zoude zijn; namelijk med diepten daar in te graven / om de wateren daar henen te leiden / gelijk men onder ons siet geschieden / van die genen die enige staande wateren willen droog maken; en van de aarden / die uit die diepten voordkomt / hoogten of bergen te maken. Of hy heeft misschien gemeend / dat de elementen in het tiende deel med elk anderen overeenkomen / als of'er tien maal meer water als aarde / tien maal meer lugt als water / en tien maal meer vuur als lugt was. En dan / wil ick wel bekennen / zou'er geen plaats genoeg konnen gevonden worden / om het water te konnen houden. Maar zo iemand van die gedagten

is/zo steld hy een valz fundament. Ja integendeel/ zo en schijnd'er niet minder tien maal meer aarde te zijn/als water.

XVI. Ten tweden, Dat'et groei'en van de planten van de Son afhangd; en dat daar uit dan volgd, dat se op den tweden dag, als'er geen Son en was, niet hebben konnen voordgebragt worden. Maar men kan hier zeer ligt aldus op andwoorden: Dat de planten nu wel door de Son komen voord te spruiten/ op te waszen/ en vrugten te dragen/ als door een twede oorsaak/ welken God gebruikt om zodanige effecten voord te brengen: maar dat'et hem behaagd heeft/ in den beginne een andere orden te volgen/ op dat blijken zoude/ dat hy aan de twede oorsaken niet gebonden en is/ maar dat hy/ als't hem maar believd/ sonder de selven sijn werk kan uitvoeren.

XVII. Op den vierden dag/heeft God de Son, ende de Maan, en het verdere gesternte geschapen; niet alleen om scheidinge te maken tuszen dag en tuszen nagt; maar ook/ op dat se zijn zouden tot tekenen en gesette tijden; ende tot dagen, ende jaren; dat is/ op dat se tekenen zouden zijn/ waar door men de tijden/ of de dagen ende de jaren zoude meten. Want dewijl men merkt dat de Son/ die de voornaamste onder het gesternte is/ twederhande cours heeft; waar van d'ene motus diurnus, of den daaglijkzen loop genoemd word/ welken se binnen den tijd van vier en twintig uren volbrengt; en d'andere motus periodicus, of den jaarlijkzen loop/ die in 365. dagen geschied; zo komt d'eerste de dagen te meten; en de twede de jaren en haar getijden/ als daar zijn de Lente/ de Somer/ den Herbst/ ende de Winter. Waar by ook de Maan ons diend om de maanden t'onderscheiden. Al't gene enige verders van haar influentien of invloeijingen weten te seggē/ voornamelijk dat daar door het doen en laten der Menzen geregeerd word/ dat en is niet alleē onseker/maar ook profaan en Godloos; als strijdende tegen de Godlijke voorsienigheid/en die vryheid welke in de Religie plaats heeft.

XVIII. Alhier werpt ons Simplicius ook tegen; Dat'et ongerijmd is, dat men steld dat de Son en de Maan med de verdere sterren, dewelken de digtste gedeelten zijn van haar loopkringen, na den hemel zijn geschapen geweest, dewijl het geheel sonder sijn delen niet worden en kan. Waar op ik andwoorde/ dat'et maar een privaat gevoelen van Aristoteles is, dat de sterren de digtste gedeelten zijn van haar loopkringen/ 't welk van de verstandigste Astronomisten niet voor goed gekeurd en word/die daar menen/dat den Hemel van een vloeibare natuur is/ en eniger maten med onse lugt overeenkomt: Dog dat de Son ende de sterren/ die aan het firmament haar schijnsel geven/ med'et vuur overeenkominge hebben/ dat is/ dat se ganz en al van den Hemel verschillen. (Wat de verdere planeten, behalven de Son/ aangaat/ van wat natuur dat die zijn/ daar van en is men nog niet wel seker/ en sy en schijnen niet veel van een aardagtige substantie te verschillen.) Waarom men niet en kan seggen/ dat de sterren meer gedeelten van den hemel zijn/ als de vogelen gedeelten van de lugt zijn; daar niemand zo dwaas en zal zijn/ dat hy zou menen/ dat de lugt sonder de vogelen niet en heeft konnen voordgebragt worden. Daarenboven steld eens/ dat de sterren gedeelten zijn van haar loopkringen/ zo zouden se evenwel geen (partes essentiales) wesenlijke gedeelten zijn/ dewelke noodsakelijk worden vereizt om het geheel uit te maken; maar (partes accessoriæ) bykomende gedeelten/van welke men wel zou konnen seggen/ dat s'er als een bysonder verciersel bygedaan zijn/ na dat het principale werk eerst voltoid was/ gelijk als de lampen die aan de wulvten worden gehangen.

XIX. Hy seid ook/ dat de Son en de Maan t'onregt grote ligten worden genoemd; daar d'Astronomisten door bondige redenen konnen tonen, dat enige sterren veel groter zijn als de Maan; gelijk onder anderen die sterren zijn, die in den rang van de eerste grote geseid worden te wesen. Ik andwoorde/ Alhoewel dat veel sterren groter zijn als de Maan/ dat evenwel de selve med meerder regt van Moses een groot ligt genoemd word/ als de sterren; om dat se ons meerder ligt toediend. Want hier word zo zeer geen reflexie genomen/ op de grootheid van die lighamen/ in haar selven aangemerkt zijnde/ voor zo veel als d'ene groter of kleinder zijn als d'andere; maar sy worden aangemerkt in opsigte van ons/ voor zo veel zy ons veel of weinig ligt toebrengen/ Want daar is geen Menz/ of hy moet blind zijn/ die ontkennen zal/ dat de Maan ons meer ligt geevd als de grootste van alle de sterren/ als by voorbeeld de Sirius; ja al waren ook alle de sterren byeengevoegd.

XX. Op den vijvden dag heeft God de viszen ende de vogelen geschapen. Alwaar wel te noteren staat/ dat Moses niet en seid/ dat de vogelen uit'et

uit'et water zijn gemaakt / gelijk de Gemene Latijnze oversettinge schijnd te kennen te geven / dewelke aldus heeft ; Ende God seide, dat de wateren voordbrengen een gewemel van levendige zielen, en het gevogelte boven d'aarden, onder het firmament des hemels, Gen. 1, 20. want after het woord gevogelte / moet het woord vliege geset worden ; Te weten aldus / ende het gevogelte vliege boven d'aarden, enz. Zo dat dese woorden / van de voorgaade / de wateren brengen voord een gewemel, enz. niet af en hangen. Waar uit dan blijkt / dat Simplicius heeft willen berispen; 'tgeen hy niet en verstond / seggende dat'et ongerijmd is, dat men steld dat de vogelen die in de lugt leven, uit'et water zijn voordgesproten. Alhoewel dat men het ook zeer gevoeglijk / gesteld zijnde dat Moses zulks geseid hadde / volgens het gevoelen van die genen / die daar menen / dat de lugt niet anders dan een verdund water is / zou konnen defenderen. Want alzo zouden de vogelen / in welken de lugt boven d'andere elementen d'overhand heeft / haar oorsprong / alhoewel juist niet haar naaste oorsprong / uit'et water hebben. En hy en kan ook med geen meerder regt berispen / dat de vissen geseid worden uit'et water voordgebragt te zijn / dewijl alle gemengde lighamen uit de vier elementen zijn 't samengesteld. Want Moses heeft med regt konnen seggen / dat de vissen uit'et water voordgekomen zijn / om dat se ten meren delen uit water bestaan / of om dat'et water een element is dat in haar de overhand heeft. Waar mede hy evenwel niet voor gehad en heeft t'ontkennen / dat se ten delen uit aarden / en ten delen uit vuur of warmte bestaan ; gelijk ook in de vogelen / behalven de lugt / iets van't water / en van de aarde / en van't vuur is.

XXI. Op den sesden dag / schiep God de dieren der aarden ; en onder de selven schiep hy den Menz laast van allen ; waar van wy in't volgende breder zullen handelen. Nu Moses seid dat se uit der aarden voordgebragt zijn / en dat wel om die selve reden / die wy terstond gegeven hebben ; namelijk om dat de aarde / in de dieren der aarden boven alle d'andere elementen d'overhand heeft ; zo dat Simplicius ook geen reden en heeft om dat te berispen. Want dewijl Moses niet voorgenomen en hadde een Physica of Natuurkunde te beschrijven / maar van den oorsprong der dingen te spreken volgens het gemene begrip der Menzen / zo heeft hy't geoordeeld genoeg te zijn / indien hy gewag maakte van die stoffe / die in yder e bysondere soort van dieren / wel insonderheid d'overhand heeft. Maar hy en heeft niet ontkend / 't welk voor een yder klaar is / dat'er onder die droge stoffe / daar de lighamen van de dieren der aarden uit gemaakt zijn / een natte stoffe gemengd is / sonder welke haar delen niet en zoude aan elk anderen konnen houden. Van gelijken / dat'er ook in haar vuur of warmte is / dewijl het leven van alle de dieren in sekere warmte bestaat. Wat aangaat het getal van de vier Elementen / namelijk het vuur / de lugt / het water / ende de aarde / waar uit Aristoteles, en het meeste groot der Philosophen menen dat alle dingen bestaan / daar van is de saak zo heel klaar niet / dat'et als een onbeweeglijk principium of grond-regel tegen Moses mag gesteld worden / om daar door zijn verhaal / indien het med dese opinie niet over een en komt / van valsheid te beschuldigen. Want daar zijn verscheide Philosophen, die niet min zeer geleerd zijn / dewelke andere principia of elementen stellen. En men kan ook seggen / dat men die vier elementen niet voor d'allereenvoudigste principia moet houden / maar dat se uit anderen / die nog eenvoudiger zijn / bestaan ; gelijk de Chymisten oogschijnlijk tonen konnen : die daar willen / dat alle dingen uit (Sal) Sout / (Sulphur) Swavel / en (Mercurius) Quiksilver t'samengesteld zijn. Waar van men evenwel onseker is / of se ook wel d'allereerste principia zijn / dewijl se de gehele lighamen in die geseide delen niet en konnen scheiden / maar dat'er daarbeneffens altijd nog iet anders overblijvd / 't welk se het caput mortuum, ofte den doden kop noemen.

XXII. Dog 't heeft Gode behaagd de dieren in een manlijk en vroulijk geslagt t'onderscheiden / niet om dat zulks noodsakelijk zoude zijn / om elke soort in wesen te houden : (want waarom en zoude hy aan elk in't bysonder geen kragt hebben konnen mededelen / om / sonder toedoen van anderen / haars gelijken voord te brengen / gelijk hy de planten gedaan heeft?) Maar / 'tgeen wel 't waarschijnlijkste is / om alle de zodanigen die van een en 'tselve geslagt zijn / onderling door lievde tot elk anderen te verbinden / gelijk voornamelijk in den Menz komt te blijken / welken de Philosophen een gesellig dier noemen.

Cap. VII.

Van de Scheppinge des Menzen.

I. Wat'et zy dat God als raad plegende geseid heeft, Laat ons Menzen maken. II. Dat'et lighaam des Menzen uit der aarden genomen is, en hoe konstig dat het is gemaakt. III. Waarom dat God den Menz onderscheiden heeft in Man en Vrou; en van het scheppen van d'eerste Vrous-persoon. IV. V. VI. d'Historie van de scheppinge des Menzen word tegen Simplicius verdedigd. VII. Dat de ziele des Menzen van God afkomstig is door inblasinge. VIII. En dat se van een geestlijke selvstandigheid is. IX. En onstervlijk; dog dat daar door niet bewesen en word, dat se een denkende werkinge is. X. Maar uit Godes regtvaardigheid, en om dat hy zulks heeft geopenbaard.

I. Na dat nu God allerhande soorten van dieren geschapen hadde / zo heeft hy eindelijk den vijvden en sesden dag/den Menz het laatst van allen gemaakt / om over de anderen heerschappije te hebben. In de scheppinge van den Menz staan ons twe dingen aan te merken / namelijk de voorbereidinge en d'uitvoeringe selvs. Door de voorbereidinge versta ik / dat God / eer hy dat werk by der hand nam / als raad plegende seide / Laat ons Menzen maken, enz. 't welk hy in andere werken niet gedaan en had. Niet dat hy om den Menz voord te brengen meerder kragten heeft moeten inspannen / maar om sijn voortreffelijkheid boven d'andere schepselen te kennen te geven. Dog daar word by velen gedisputeerd / waarom dat God alhier in het meerder getal heeft gesproken. Enigen menen dat hy zulks gedaan heeft / om daar door de verborgenheid van d'H. Drievuldigheid / welke hy onder't N. V. klaarder zoude openbaren/ aan te wijsen: maar in dese gissinge en is ganz geen klem want; men kan uit dat meerder getal/ niet meer een drievuldigheid als viervuldigheid / of tienvuldigheid bewijsen. Dog anderen willen / dat God alhier de Engelen zoude aangesproken hebben / dien hy voorgenomen had als sijne dienaren in dit werk te gebruiken. Maar alhoewel het niet onwaarschijnlijk en schijnd te zijn/ dat God d'Engelen heeft gebruikt in het scheppen van het lighaam des Menzen / zo schijnd'et my evenwel niet toe / dat men de reden aangaande die wijse van spreken zo verre moet halen / dewijl m'er veel beter van geven kan: Namelijk / dat'et by die genen / die med enige uitstekende magt voorsien zijn / zeer gebruiklijk is / dat se van haar selven in het meerder getal spreken / gelijk uit verscheide plaatsen kan getoond worden / waar van wy'er twe of drie zullen bybrengen. Bildad een van Jobs vrinden / seid alleen van hem selven / Merket op ende daarna zullen wy spreken: Waarom worden wy geagtet als beesten, en zijn onrein in u-lieder ogen? Job. XVIII, 2, 3. Ende de bruid seid van haar selven alleen tegen den bruidegom / Trekt my, ende wy zullen u nalopen, Cant. I, 4. Alzo seid Christus Jesus / Wy spreken dat wy weten, en getuigen dat wy gesien hebben, Joh. III, 11. Van gelijken / Waar by zullen wy het Koningrijke Gods vergelijken? Ofte med wat gelijkenisse zullen wy het selven gelijken? Marc. IV, 30. Siet hier breder van by Buxtorfius, Thesaur. Gram. lib. II, Cap. 10.

II. d'Uitvoeringe van het voornemen bestaat daar in / dat God de Menzen geschapen heeft, en insonderheid na sijnen beelde; en dat hy se man en wijv heeft geschapen. Dog dat hy het lighaam van de man uit het stov der aarden geformeerd heeft, Gen. II, 7. op dat hy op sijn afkomst denkende / sig niet en zoude verheffen. 't Zy dat men dan steld / dat de stoffe / daar de dingen uit geschapen zijn/ enerlei of twederlei is/namelijk droog en vogtig/ zo seid Moses evenwel med regt/dat'et lighaam van den Menz uit aarden / als uit zodanigen stoffe die in hem de overhand heeft / geschapen is; niet om de wateragtige vogtigheid daar van uit te sluiten / dewelke noodsakelijk was om de droogheid van de aarden t'samen te houden / op dat'et niet van een en zoude vallen. En dat ook die twe elementen / indien se volgens een behoorlijke grote / gestalte / getal / en plaats gebruikt worden / genoegsaam zijn / om het lighaam van den Menz zo konstig toe te stellen / daar aan kan niemand twijfelen / die eens gaat overwegen / dat XXIV. letteren byna op oneindelijke wijsen in elke taal konnen veranderd worden / om allerhande woorden uit te maken / waar mede de Menzen de gehele wereld door haar meninge weten uit te drukken. Dog uit hoe veel en verscheide delen dit lighaam bestaat / dat is eigenlijk het werk van een Physicus en Anatomicus, en niet van een Theologus, om daar van te spreken. Alhoewel dese ook daar uit geen geringe nuttigheid halen kan; en med enen daar door aangeset worden / om Godes grote kragt en wijsheid te verheerlijken: gelijk zulks klaarlijk blijken zal / zo iemand onder anderen maar eens de gestaltenisse van 't oog / van 't oor/ van de hand/enz. komt in te sien; hoe gevoeglijk

lijk dat alle de delen / tot haar gebruik / 't welk se hebben mosten / geschikt zijn. Zo dat'et een uit der maten grove domheid is van de Epicuristen, die liever geloven willen / dat dit alles voordkomt uit een t'samenvloeijinge van ondeelbare deelties / welke by geval geschied is; als dat'et alleen van God afhangd.

III. Dog gelijk God gewild heeft / dat'er onder allerhande soort van dieren / tweederhande geslagt / namelijk het Manlijke en het Vroulijke / zoude wesen / zo heeft hy ook gewild dat zulks onder de Menzen zoude plaats hebben. Hy had wel aan elk in 't bysonder / gelijk hy aan de meeste planten gedaan heeft / een kragt konnen mededelen / om haars gelijken in haar selven te konnen voordbrengen. Maar hy heeft'et geoordeeld raadsamer te wesen / dat geen Man sonder Vrou / en ook geen Vrou sonder Man / enige vrugt zouden voordbrengen / om alzo d'onderlinge lievde meer en meer te voeden / die hy gemaakt heeft dat onder allerhande soort van dieren / dog wel insonderheid onder de Menzen / zou konnen plaats hebben / op dat alzo de te're kinderen veel ligter van twe / als van een alleen zouden opgevoed worden. Daarom zo heeft God ook / zo haast als hy den Menz geschapen hadde / beginnen te denken om hem een Vrou / tot sijn geselschap en hulp / toe te voegen. Tot desen einde had hy dan over hem een diepen slaap laten vallen / en nam een van sijne ribben / waar uit hy een Vrou geformeerd heeft / Gen. II, 21. Waarom nu God de stoffe / om het lighaam van de Vrou daar uit te maken / liever heeft willen nemen uit de zijde / als uit enig ander gedeelte van den Menz / als daar is uit'et hoofd of uit de voeten / daar van schijnd dit wel de waarschijnlijkste reden te wesen; om dat hy haar tot een medgesellinne gedestineerd hadde / en niet om over hem te heerzen; gelijk zoude konnen schijnen / indien se uit sijn hoofd waar gesproten; nog ook om sijn dienstmeid te zijn / gelijk hy hem selven ligt zoude ingebeeld hebben / indien se uit sijn voeten voordgekomen was.

IV. Simplicius brengd tegen d'Historie van de scheppinge des Menzen drie dingen in. Voor eerst, Dat'et lighaam des Menzen t'onregt geseid word uit aarden gemaakt te zijn, dewijl'et, gelijk alle andere dieren, planten en mineralen, uit vier elementen bestaat. Waar op ik nu / in het voorgaande capittel / al geandwoord heb / dat de Philosophen daar niet eens in en zijn / dat alle dingen uit vier elementen zijn t'samengesteld. Want daar zijn'er die maar drie elementen erkennen / de aarde / 't water / ende de lugt; enigen twe, de aarde en 't water: en enigen ook maar een, namelijk het water. Maar steld eens / dat alle de lighamen / die we med onse ogen beschouwen konnen / uit de vier gemene elementen gecomponeerd zijn / zo zal dit evenwel niets tegen het verhaal van Moses konnen doen. Want hy en seid niet / dat'et lighaam van de Menz alleen uit aarden is gecomponeerd geweest: maar simpelijk / uit aarden / op dat hy zoude tonen / dat de aarde het element is geweest / 't welke daar in de overhand hadde. Hy en ontkend niet dat'er water by geweest is / 't welk vereizt wierd / om te maken dat de delen van de aarden / die van nature droog is / te beter zouden aan een houden. Gelijk ook zulks in het bloed / en d'humeuren van het Menzlijke lighaam / komt te blijken. En hy en ontkend ook niet dat'er ook vuur / of die ingeboren warmte en vogt in geweest is / waar in de Medicijn-meesters ons leren willen dat'et leven bestaat.

V. Ten tweden zo werpt hy tegen / dat'et formeren van de Vrou, uit de ribben van de Man, belaglijk is. Want dat daar uit haar gehele lighaam niet en heeft konnen gemaakt worden, maar alleen een klein gedeelte daar af. Daarenboven, of dat die ribbe in het lighaam van de Man te veel is geweest, en by gevolg dat hy dan geen wijslijk gemaakt, maar een monstreus werkstuk was: of datse tot de volmaaktheid van 't selve lighaam behoord heeft, en dierhalven dat'et na 't uitnemen van de selven, veminkt en onvolmaakt is gebleven. 'k Andwoorde / dat het formeren van een Vrou uit de ribben van een Man / voor een Philosooph / die in de geheimenissen der natuur ervaren is / niet meer wonderlijk en moet schijnen / als het dagelijks voordkomen van de planten en dieren / uit enige kleine saden. Want gelijk'er uit een kleinen eikel een groten eikenboom groeid / die in de selve in vermogen verborgen was; en ook uit'et saad van een ei een kuiken: alzo was ook het lighaam van de Vrou / in de ribbe van den Man in vermogen verborgen / waar uit'et voordgekomen is. Dit onderscheid is'er maar alleen geweest / dat het toebrengen van het voedsel tot het saad / 't welk in een natuurlijke generatie enige langdurigheid van tijd van noden heeft / alhier / door de boven-natuurlijke kragt Godes / in een ogenblik is te weeggebragt. En daar en is ook

 niet

niet veel aan gelegen / of men seid / dat die ribbe in het lighaam van de Man te veel is geweest / of dat se in het selve / na dat se nu daar uit genomen was / heeft ontbroken. Want indien u het eerste aanstaat / zo kan men seggen / dat evenwel die ribbe / alhoewel se te veel was ten opsigte van het lighaam van de Man / 't welck de selve niet van noden en had / niet te veel en is geweest / ten opsigte van het gebruik daar se toe geschikt was: niet meer als men seggen kan / dat het saad van enig dier te veel is / 't welk / alhoewel het niet noodsakelijk en is tot volmaaktheid van dat dier / evenwel vereizt word tot onderhoudinge of voordtelinge van sijn geslagt. Indien u het twede beter behaagd / 't welk wat meer waarschijnlijkheid heeft / zo en is evenwel het lighaam van de Man / na dat'er nu die ribbe uitgenomen was / daarom niet verminkt geweest / dewijl God / gelijk Moses aanmerkt / de plaats med vleez toesloot; 't welk hy van zodanigen sterkte heeft konnen maken / dat'et zeer ligt in plaats van een ribbe heeft konnen verstrekken / en dat alzo het lighaam van de Man niet min volmaakt was als te voren.

VI. Ten derden zo werpt hy tegen / indien de Vrou uit de substantie van de Man geformeerd is, dat hyse dan tot geen Wijv heeft mogen hebben: want dat'et niemand geoorlovd is, den zodanigen, die natuurlijk uit hem gegenereed ist, tot sijn Wijv te nemen, volgens Levit. XVIII. dierhalven ook niet die boven-natuurlijk uit hem voordgebragt is; dewijl voor beide die wijsen de reden even kragtig is. Ik andwoorde / dat die bovennatuurlijke voordbrenginge / zo veel verschild van de natuurlijke generatie / dat men / om te bewijsen of zo een huwelijk geschieden mag of niet / van d'ene tot d'andere in 't minstē geen gevolg en mag trekken. 't Is wel waar dat de stoffe in beiden wel een en de selve is; maar de werkende oorsaak / en de wijse van voordbrengen / is t'enemaal verscheiden. Want Adam en heeft / om Eva voord te brengen / niets toegebragt als alleen sijn ribben / welke uit sijn lijv genomen is dat hy 't niet en wiste: Ja hy heeft'er niets toegedaan / selvs niet dat hy als een instrument is gebruikt geworden: maar hy is in dit werk / dat God gemaakt heeft / niet anders als een (subjectum passivum) lijdend onderwerp geweest. Dat nu de gemene stoffe alleen niet genoeg en is om enig huwelijk te verhinderen / dat blijkt daar uit / om dat andersins de Menzen onder elk anderen ganzlijk niet en zouden mogen trouwen / dewijl se al te samen uit enen bloede geschapen zijn, Actor. XVII, 26. Waar by men ook voegen kan / dat'et in den beginne van de wereld / heel anders is gelegen geweest als daarna / wanneer se zo zeer toegenomen hadde. Want in die eerste tijden hebben enige dingen moeten geschieden / die / wanneer het Menzlijke geslagt vermeerderd was / een yder konde oordelen niet eerlijk te zijn / gelijk de huwelijken tuszen Broeders en Susters / welke de noodsakelijkheid in den beginne dede excuseren: en al is'et dat se tuszen Ouders en Kinderen altijd t'enemaal ongeoorlovd geweest zijn; zo doet dat evenwel niet tot Adam en Eva / die om de voorgemelde redenen / onder den rang van Vader en Dogter / nog konnen / nog moeten geteld worden.

VII. Wat de Ziele belangd / Moses seid / dat God / na dat hy den Menz geformeerd hadde uit het stov der aarden / in sijne neusgaten den adem des levens geblasen heeft, en dat de Menze alzo tot een levendige ziele geworden is, Genes. II, 7. Dog op wat wijse dat God in het lighaam van de Vrou de levendige ziele heeft doen komen / dat en verhaald hy niet. 't Gemene gevoelen is / dat hy haar ook van gelijken den adem in de neusgaten geblasen heeft / als hy de Man gedaan hadde. Maar dat is onseker; want gelijk God het lighaam van Eva uit het lighaam van Adam genomen heeft / zo heeft hy ook uit die ziele / die hy Adam ingeblasen hadde / de selve in haar konnen ontsteken. 't Zy med dese saak zo 't zy / dit staat altijd vast / dat de ziele van de Menz van een Godlijke af komst is / heel anders als de ziele van het onvernuftige Vee. Waarom se van enigen genoemd word / Een gedeelte van de Godlijke Geest, Horat. 2. Sat. 2. 't Welk ik niet en wil misprijsen / als'et maar wel verstaan word / niet als of'et van Godes wesen / als een gedeelte daar van / waar afgenomen geweest: maar dat hy het selve / op een onuitsprecklijke wijse / uit hem selven heeft doen voordvloeijen.

VIII. De ziele des Menzen is een geest / gelijk d'Engelen zijn; maar zo suiver niet / nog t'enemaal onlighaamlijk: want onder de dingen die geschapen zijn / en is'er niets dat t'enemaal onlighaamlijk kan wesen; en alle die dingen / die med den naam van geest genoemd worden / zijn van een lighaamlijke natuur / gelijk de wind en de animale of dierlijke geest. Evenwel zo agten we / dat de stoffe van de ziele subtiler is als de lugt en het vuur / en alle andere geesten die men sien / tasten / of ruiken kan.

IX. Dat

IX. Dat de ziele onverderflijk en onsterflijk is / dat is byna een algemeen gevoelen onder de Menzen. Dog ik zou al hard twyfelen / of men dat wel door natuurlijke redenen / sonder Godlijke openbaringe / onwedersprekelijk zou konnen bewijsen. De natuur leerd ons dit alleenlijk / dat'et niet noodsakelijk en is / wanneer het lighaam van een gescheiden word en vergaat / dat alsdan ook de ziele med een vergaat: Want sy is in het lighaam niet als een accidens, of toeval in sijn subjectum, of onderwerp / maar als het gehoudene in het houdende: en sy kan / wanneer haar woonplaats gedestrueerd is / in een andere verhuisen. 't Welk Paulus ook wenste / wanneer hy seide / Ik hebbe begeerte (gr. eis to analusai) om (ontbonden te zijn, of) te verhuisen, ende med Christo te wesen, Philip. 1, 23. Want dat enigen seggen / dat de ziele een denkende werkinge is / die t'enemaal onstoflijk / en dierhalven geen ontbindinge of verhuisinge onderworpen en is / dat en schijnd my niet genoeg te wesen. Want het en gaat niet vast dat se t'enemaal onstoflijk is: En 't en volgd ook daar niet uit / dat wy se als een denkende werkinge begrijpen / en niet als een uitgestrekt ding / gelijk alle stoffe is; want dat komt daar van daan / om dat de werkinge van denken dat gene is / dat de ziele van alle andere lighamen onderscheid / als zijnde sijn forma of gedaante; 't welk evenwel niet en maakt / dat'er niet iets in de selve en zy / dat na enige stoffe en gelijkt / en dierhalven uitgestrekt is. Maar / 't is ongerijmd / seggen se / dat men een uitgestrekt ding enige kragt van te konnen denken toeschrijvd. Sy hebben daar gelijk in / zo men seid / dat die kragt in dat ding plaats heeft / voor zo veel als'et uitgestrekt is. Want zo zou'er geen lighaam zijn of het zoude konnen denken. Maar evenwel zo kan de kragt van te konnen denken in een uitgestrekt ding wesen. Voegd hier by / dat de ziele niet alleen van ons begrepen word als een denkend ding / maar ook als een beginsel en een oorsaak waar door het lichaam bewogen word; waar toe enige uitgestrektheid word vereizt / dewijl het de hoofden van de senuen / die uit de hersenen haar oorsprong nemen / moet aanroeren / op dat se bewogen konnen worden. Want indien de ziele niet anders en is als een werkinge van denken / zo houd se op van te zijn / wanneer se ophoud van te denken; gelijk zulks geschied wanneer wy heel vast slapen / en niet en dromen. Sy seggen wel / dat se ook selvs in dien tijd denkt; maar sy en brengen niet anders by om zulks te bewijsen / als dat de ziele een denkende werkinge is / 't welk het geen is dat in geschil staat. Daarenboven dewijl se leren / dat dese denkende werkinge zodanigen onderhoudinge van God van noden heeft / welke een gedurige scheppinge is / zo en konnen se van haar onsterflijkheid niet versekerd wesen / 't en zy dat se weten / dat God de selve alzo wil onderhouden. Dog Godes wil en kan van ons niet onbedriegelijk geweten worden / 't en zy dat hy ons de selve openbare. Ik wilde ook wel / dat se my eens gelievden uit te leggen / hoe dat God die denkende werkinge altijd schept; en dat hy evenwel d'enigste oorsaak niet en is van alle haar uitwerkingen / zo goede als quade: want zulks schijnd daar t'enemaal uit te volgen. Eindelijk indien de ziele t'enemaal onsterflijk waar / en niet anders als een denkende werkinge / zo en zoude se door geen stoflijke dingen konnen geafficieerd of aangedaan worden / en de voorwerpen der sinnen zouden'er niet op konnen hegten. Als by voorbeeld / wanneer'er eenig sienlijk ding voor het oog / of enig geluid voor het oor komt / zo zou dat geen oorsaak zijn / dat de ziele zou oordelen dat se iets siet / of dat se iets hoord / en zo is'et ook med de andere sinnen gelegen. Waar dit nu van daan komt / daar van moeten de voorstanders van d'onstoflijkheid der ziele / selfs bekennen / dat se 't niet en weten. Dewijl'er dan in haar gevoelen iets is / dat s' onmogelijk niet en konnen expliceren / zo komt al 't gene / dat se van haar demonstratien of kragtige bewijs-redenen weten te roemen / in rook te verdwijnen: en men moet / om d'onsterflijkheid der ziele te bewijsen / een ander fundament soeken als d'onstoflijkheid.

X. 't Is een veel bondiger reden / die wel niet van de aard en natuur van de ziele selvs / maar van de religie / en Godes regtvaardigheid afgenomen is; dat namelijk de zielen daarom na de lighamen nog in wesen moeten blijven / op dat God haar na 't gene sy gedaan hebben / 't zy goed of 't zy quaad / zoude konnen vergelden; 't welk hy in dit leven niet en doet / alwaar dikwijls de vromen van de onvromen verdrukt worden. Voornamelijk / indien'er die uitgedrukte Schriftuur plaatsen nog bygevoegd worden: gelijk / Het stof keerd wederom tot aarde, als het geweest is; ende de Geest weder tot God die hem gegeven heeft. Eccles. XII, 7. Van gelijken / Dat de Menzen het lighaam wel doden, maar dat se de ziele niet dooden en

konnen, Matth. x, 28. En dat vereizt ook d'opstandinge uit den doden/ welkers geloov-waardigheid grote last zoude lijden / 't en zy dat de zielen na 't sterven van de lighamen in wesen bleven. Hier van is'et de d'Here Jesus / tegen de Sadduceen / die d'onstervlijkheid der zielen / en d'opstandinge der doden gelijklijk ontkenden / dit beiden door een en 't selve bewijs bevestigd. Wanneer hy haar aldus andwoord: God seid tot Mosen uit den doorn-bos, Ik ben de God Abrahams, de God Isaacs, ende de God Jacobs. God nu en is geen God der doden maar der levenden. Dierhalven zo leven se Gode, ende zy zullen t'eniger tijd obstaan, Exod. III, 6. Matth. XXII, 32. Luc. XX, 37. 38.

Cap. VIII.

Van het beeld Godes, waar na de Menz geschapen is.

I. *Dat de Menz med verstand, med wil, med memorie, en med affecten begaavd is.* II. *Maar dat'et van Moses voornamelijk genoteerd is, dat de Menz na Godes beeld is geschapen.* III. *Dat dit voornamelijk in d Heerschappije bestaat, die hy over al het geschapene heeft.* IV. V. *Dat de Menz ten reguarde van de reden, en van sijn lighaam, alle d'andere dieren te boven gaat, en dat hy daar door over haar sijn heerschappije gebruikt.* VI. *Dat dat beeld Godes niet bestaan en heeft in een aangebore regtvaardigheid.* VII. *Dat'et ook niet genoegsaam en blij t wat die regtvaardigheid ge eest zy.* VIII. *Wat Paulus verstaat door den niewen Menze die na God geschapen is in regtvaardigheid.* IX. *Dat ook daar uit, dat God regtvaardig is, niet en volgd, dat'et beeld daar de Menz n geschapen is, zodanig heeft moeten wesen.* X. *Nog ook daar uit, dat alle dingen die God geschapen heeft zeer goed zijn geweest.* XI. *Of dat Salomon seid, dat God de Menzen regt geschapen heeft.* XII. *Nog dat ook dat beeld Godes in den Menz bestaan heeft in onstervlijk te zijn.* XIII. XIV. XV. XVI. XVII. XVIII. XIX. *Daar word med seven redenen bewesen dat de Menz niet onstervlijk geschapen en zy.* XX. *Dat uit'et dreigen van de dood geensins bewesen en word, dat de Menz voor den Val onstervlijk geweest zy.* XXI. *Nog ook uit de woorden des Apostels,* Rom. v, 12, *en* VI, 23.

I. Dewijl de Menz med een redelijke Ziele geschapen is / zo hebben in hem twe voorname faculteiten plaats; namelijk het Verstand ende de Wille. Welke wel in't gemeen de ziele worden toegeschreven/om dat se daar in onmiddelijk plaats hebben: maar ik agte / dat men se gevoeglijker den gehelen Menz moet toeschrijven / die uit ziele en lighaam bestaat. Want dat de ziele komt te verstaan en te willen / dat en doet se niet uit haar eigen aard of natuur / maar alleen door lighaamlijke instrumenten / hoedanig de hersenen en de geesten zijn / die in de selven haar plaats hebben/en sig van daar door het gehele lighaam verspreiden: gelijk daar uit komt te blijken / dat zo wanneer de hersenen gequetst zijn / ook die faculteiten gequetst/ of zo gevoeglijk niet geoefend en worden. Het Verstand is een voorname faculteit des Menzen / waar door hy de dingen verstaat die hem door de sinnen voorkomen / of daar uit occasie neemd om van andere dingen / die onder de sinnen niet en vallen / te denken / en alzo daar van oordeeld of se waaragtig of onwaaragtig / goed of quaad zijn. De Wille is een twede voorname faculteit / waar door de Menz die dingen / die hy verstaan / en daar hy van geoordeeld heeft / vrywillig verkiesd of verwerpt. Maar dewijl dese twe faculteiten den Menz niet genoeg en zouden zijn / om na de reden te leven / 't en zy dat hy die dingen/ die hy eens gedagt heeft/ konde behouden/ zo heeft'er God een derde faculteit by gedaan / om zulks te wege te brengen / welke de Memorie genoemd word. Waar mede de Herdenkinge overeenkominge heeft / door welkers hulpe die dingen/ dewelken uit de memorie schenen gegaan te zijn / wederom ververzt worden. Daarenboven zo zijn'er ook in den Menz d'Affecten, dat is / zodanige bewegingen van de ziel en van't lighaam / dewelken of door't goede of door't quade verwekt worden / om't een te verkrijgen / en't andere te vlieden: hoedanig zijn de Liefde / de Haat / en vele diergelijken.

II. Maar van dese allen en word in d'Historie der scheppinge ganz geen mentie gemaakt. Want door dien Moses niet voor en hadde een Physica, of Natuurkunde te beschrijven / zo heeft hy alle die dingen / als in't gemeen bekend zijnde / voorbygegaan: dat alleen noterende dat zo bekend niet en was; namelijk dat de Menz na het beeld en de gelijkenisse Godes is geschapen geweest. Alwaar ik niet en meen / dat men naaukeurig moet ondersoeken / na't onderscheid dat'er is tuszen een Beeld, (hebr. tzelem) en tuszen een Gelijkenisse, (hebr. demouth.) Want die woorden komen zeer over een / en schijnen hier voor een en't selve gebruikt te worden / en ook te kennen te geven / dat de Menz / ten opsigte van een sekere uitstekende eigenschap / Gode gelijk geweest is. Dog dat alhier geen lighaamlijk beeld of gelijkenisse en moet verstaan worden / dat kan men genoegsaam / uit het gene boven van Godes geestlijkheid of onlighaamlijkheid

heid

heid geseid is / afnemen. Dierhalven zo moet dit beeld, of dese gelijkenisse van een andere natuur geweest zijn; in welke saak de Theologanten evenwel niet en konnen overeenkomen.

III. Wy menen dat dat Beeld in een heerschappije bestaat / welke God den Menze over alle dingen gegeven heeft / die op der aarden gevonden worden. En dit besluiten wy daar uit / om dat God / wanneer hy den Menze zoude maken / aldus seide; Laat ons menzen maken na onsen beelde, na onse gelijkenisse, ende dat sy heerschappije hebben over de viszen der Zee, ende over het gevogelte des hemels, ende over het vee, ende over de gehele aarden, ende over al het kruipende gedierte dat op der aarden kruipt. Want God schijnd dese laatste woorden / ende dat sy heerschappije hebben, enz. by de voorgaande gevoegd te hebben / om te kennen te geven / waar in dit sijn beeld / daar hy den Menz voorgenomen had na te scheppen / zoude bestaan. Daarom zo zijn ook alle de dieren / zo haast als Adam geschapen was / door Godes beleid / tot hem als tot haar heer gekomen / op dat se van hem haar naam zouden ontfangen / en hy alzo over haar zoude beginnen te heerzen / Gen. II, 19. En het en doet ook niet weinig om dese saak nog meer te bevestigen / dat Paulus / sprekende van't gebied dat de man over sijn vrou heeft / seid / De man is het beeld ende de heerlijkheid Gods; maar de vrou is de heerlijkheid des mans, 1 Cor. XI, 7. Want gelijk de man en de vrou beiden / ten opsigte van het gesag dat se over alle andere dieren hebben / med regt geseid worden na het beeld Godes geschapen te zijn; zo word ook de man / ten opsigte van d'heerschappye en't gesag / 't welk God aan hem als de waardigste over sijn vrou gegeven heeft / in't bysonder het beeld Godes genoemd: niettegenstaande dat de vrouwen somtijds / zo ten opsigte van verscheide inwendige als uitwendige gaven / haar mannen komen t'overtreffen.

IV. Dewijl dan de menz / voornamelijk door't behulp van de redē / bequaam is om die heerschappije te oefenen / zo behoord med een ook de reden / om het beeld Godes / daar de Menz na geschapen is / te stellen; ja sy is het fundament daar van. Want niettegenstaande de Menz / ten opsigte van de kragten en geswindheid / minder is dan verscheide soorten van dieren / zo word'er evenwel onder haar geen gevonden / dien hy door behulp van de reden geen meester en kan worden. Ja men moet seggen / dat nog de Stieren / nog de Paarden / nog de Leewen / nog d'Olyphanten / nog de Walviszen / zo veel door hare kragt vermogen; nog de Vogelen door de snelheid van hare vleugelen; nog de diepten der zee voor de Viszen / dat s'haar selven van d'heerschappije des Menzen ontslaan konnen. Hy gaatse alle door konst en naarstigheid te boven. En ook dat niet alleen; maar hy weet ook te maken dat de Son en de Maan / die zo verre van hem afgelegen zijn / hem tot sijn gebruik dienen / door 't ligt van de selven / na sijn welgevallen / hier of daar in te laten / of uit te sluiten; en 't selven / tot voordeel of nadeel van 't een of 't anderen / op verscheide wijsen te gebruiken. Gelijk wy ook sien / dat dese weldaad Godes ontrent den Menz / van den Koninglijken Psalmist zeer geroemd word. Psal. VIII.

V. Men bevind ook / dat selvs ook d'uitterlijke gestalte des lighaams / hem / in't gesag dat hy over de dieren heeft / niet weinig en komt te dienen; als daar is onder anderen / dat hy med'er aangesigt na den hemel gestrekt is; dat hy ook med handen is voorsien / die instrumenten zijn van zo veel voortreflijke werken; en insonderheid dat hem God de spraak geschonken heeft / waar door hy van anderen word onderwesen / en wederom ook anderen onderwijsd: zo dat het ligha am geseid kan worden / het Godlijke beeld / daar de Menz na geschapen is / eniger maten te volmaken / voor zo veel het een instrument van de ziele is / om hare werkingen uit te voeren.

VI. Nog anderen en willen evenwel niet / niettegenstaande dat se dit alles toestaan / dat het beeld Godes in die dingen voornamelijk bestaat; maar in een aangeboren verstand / regtvaardigheid en heiligheid / waar mede de Menz voor den val begaavd was; en ook in d'onstervlijkheid / die noodsakelijk op de regtvaardigheid en heiligheid zoude gevolgd hebben / indien hy in de selve volstandig hadde gebleven. Maar dat het beeld Godes niet en bestaat in een aangeboren regtvaardigheid en heiligheid / dat blijkt daar uit / om dat de Menz evenwel / na dat hy die qualiteiten nu al verloren hadde / geseid word na het beeld Godes geschapen te zijn. Wie des Menzen bloed vergiet, (seid God tot Noach) sijn bloed zal door den Menze vergoten worden: want God heeft den Menze na sijn beeld gemaakt, Gen. IX, 6. Door de tonge loven wy God ende den Vader, ende door haar vervloeken wy de Menzen, die na de gelijkenisse Gods gemaakt zijn, Jac. III, 9.

VII. Daarenboven, zo en weet men nog niet heel wel, waar in dat die aangeboren regtvaardigheid heeft bestaan. Sy word wel in 't gemeen gesteld; in een klare kennisse van Godlijke saken, en in een volmaakte heiligheid van de wille en van de affecten. Maar dat en komt daar niet me'e over een, dat de Menz, zo haast als hy van den Duivel besogt wierd, tot de sonden vervallen is. Want indien hy med zodanig een regtvaardigheid waar voorsiē geweest, zo zou de selve de sondē belet hebben; welke of uit een onwetenheid van het verstand, of uit een verkeerdheid van de wille en d'affecten, of uit beiden te gelijk heeft moeten voordkomen. Hier op seggen enigen, om haar selven uit dese swarigheid te redden, dat God op dien tijd dat de Satan den Menz tot de sonden besogt heeft, hem dese gaven heeft ontrokken, en op sig selven gelaten, op dat hy komende te vallen, zoude leren kennen hoe swak dat hy was. Maar dewijl dat God daar door tot een aucteur van de sonden gemaakt word, 't en zy dat men seid, dat God den Menze genoegsame gaven overgelaten heeft, om hem van de sonden t'onthouden, zo en word daar door de swarigheid niet weggenomen, maar veel eer vermeerderd.

VIII. Voor eerst zo werpen se tegen, dat Paulus leerd, dat het beeld Godes, na 't welke de Menz geschapen is, in regtvaardigheid en kennisse der waarheid bestaan heeft. Want hy vermaand de Christenen, dat se den niewen Menze zouden aandoen, die na God geschapen is in ware regtvaardigheid ende heiligheid, Ephes. IV, 24. En dat se den niewen Menze zouden aandoen, die verniewd word tot kennisse, na het evenbeeld des genen die hem geschapen heeft, Coloss. III, 10. 'k Andwoorde, dat'er in d'H. Schriftuur van twederlei scheppinge gewag gemaakt word, namelijk van een oude en van een niewe. Van d'eerste kan men doorgaans sien: dog van de twede word, 2 Corinth. VI, 17. Ephes. II, 10. en III, 9. Jac. I, 18. gehandeld. Als ook in de plaatsen uit Ephes. IV. en Col. III. aangetrokken; gelijk daar uit blijkt, dat d'Apostel wil, dat wy den niewen Menze aandoen. Nu door den niewen Menze word nergens in 't N. Testament Adam verstaan; maar een niewe wijse van leven, Eph. II, 15. gelijk 't schijnd dat men ook alhier verstaan moet, om de tegenstellinge, die'er is tuszen den niewen ende den ouden Menze, dat is, d'oude gewoonte van sondigen. Dog indien wy med enigen, door den ouden Menze, Adam liever willen verstaan, zo moeten wy hem ook uittrekken, op dat wy daarna dien niewen Menze Christus aantrekken. Want wy worden nergens belast Adam aan te trekken, maar Jesum Christum alleen, Rom. XIII, 14. Dog die niewe, of die gereformeerde, of wedergeboren Menze, word van God geschapen door Jesum Christum, door de predikatie des Evangeliums, 't welk het onverganglijke saad is, waar door wy wedergeboren worden, 1 Pet. I, 23.

IX. Ten tweden zo seggen se ook, dat God regtvaardig en heilig is: en dat dierhalven de Menz, die na sijn beeld geschapen is, ook zodanig heeft moeten zijn. 'k Andwoorde, dat zulks daar uit, dat de Menz na Godes beeld geschapen is, geensins en volgd. Andersins mosten in hem ook alle Godes eigenschappen wesen, als daar is sijn Almogenheid, Alwetenheid, en diergelijken; en niet alleen sijn Regtvaardigheid, Heiligheid, en Onstervlijkheid. 't Is genoeg dat in hem enige uitstekende Godlijke eigenschap geweest zy, hoedanig wy getoond hebben dat d'heerschappije was, die hy over d'andere creaturen gehad heeft. Voorwaar hy en is zo regtvaardig en heilig niet geweest, dat hy niet en konde sondigen, gelijk God is; nog ook zo onstervlijk, dat hy niet sterven en konde, gelijk God niet sterven en kan.

X. Ten derden zo werpen se ook tegen, dat al het gene God gemaakt heeft, zeer goed is geweest, Gen. I, 31. Dog dat de Menz niet goed en zoude zijn, 't en zy dat hy med regtvaardigheid en heiligheid waar voorsien geweest. 'k Andwoorde, De goedheid die in alle de werken Godes te sien was, en is geen volkome volmaaktheid geweest; maar alleen zodanig een volmaaktheid, als God oordeelde dat bequaam was, om het einde daar hy alles toe geschapen hadde, te bekomen. Gelijk in de planten zodanig een volmaaktheid niet en is, als in d'onvernuftige dieren; nog in d'onvernuftige dieren, zodanig een volmaaktheid als'er in de Menzen is; alzo en wierd'er ook niet vereizt, dat'er in de Menz zodanig een volmaaktheid zoude zijn, als'er in de Engelen, veel min in God is: ja selvs ook zodanig een volmaaktheid niet, als'er in d'onvernuftige dieren is, waar onder enige de Menzen in sterkte, raddigheid, en scherpheid der uitterlijke sinnen overtreffen. Indien dan die reden iets gelden mogt, zo most niet alleen de Menz, maar ook alle d'andere creatu-

ren

ren / dewelken altesamen / sonder exceptie / geseid worden goed geweest te zijn / med regtvaardigheid en heiligheid voorsien wesen: dog dat dit ongerijmd is / dat kan een yder zeer ligt bemerken.

XI. Sy brengen ook ten vierden by / dat Salomon seid / Dit hebbe ik gevonden, dat God den Menze regt gemaakt heeft, maar sy hebben vele vonden gesogt, Eccles. VII, 29. 'k Andwoorde / die regtheid / daar Salomon seid dat God de menzen mede geschapen heeft / is een natuurlijke en geen deugdelijke regtheid geweest; en sy betekend alleenlijk / dat hem niets ontbroken en heeft / dat vereizt wierd om God te dienen / en sijn gelukkigen stand te bewaren; ja ook om een groter als die is te verkrijgen; dog niet / dat de menz een habitus of heblijkheid van alle deugden ingeschapen is. Want hy most de selve / door na Godes wille te leven / soeken te verkrijgen; en God zoude ook te vergeevs op straffe van de dood / hem bevolen hebben sijn geboden te gehoorsamen / indien hy hem de deugd van gehoorsaamheid zo ingeschapen hadde.

XII. Het beeld Godes / daar de Menz na geschapen is / en bestaat ook niet in d'Onstervlijkheid. Want Adam heeft selvs ook voor den val konnen sterven. Sijn ziele zou wel niet gestorven hebben / gelijk wy te voren hebben geseid; maar daar uit en volgd niet dat de Menz onstervlijk is geweest. Want de dood is een ontbindinge van het t'samengestelde; niet juist een verdervinge van al de delen waar uit het geheel bestaat. Gelijk daar uit blijkt; dat enige vaste delen van't lighaam dat gestorven is / hoedanig de beenderen zijn / nog een zeer langen tijd onverdorven blijven. Ik beken ook / dat de Menz niet gestorven en zoude hebben / indien hy niet gesondigd en hadde. Want de noodsakelijkheid van te moeten sterven is alleen door de sonden veroorsaakt / Gen. II, 17. Rom. V, 12. En het gebruiken van den boom des levens / zou gediend hebben om hem van de dood te bevrijden / zo lang als het Gode gelieven zoude hem hier op de aarden te laten. Want het schijnd dat dese boom een kragt gehad heeft van den Menz van siekten te bewaren / en van d'aangeboren warmte / die dagelijks meer en meer komt te vervliegen / wederom in hem t'herstellen. Dog wat d'uitterlijke ongevallen aangaat / die hem het leven konnen ontnemen / behalven dat hy sig selven door sijn eigen voorsigtigheid daar van zoude moeten gewagt hebben / zo zoude hem God / in dingen die onvoorsiens mogten voorkomen / door sijne voorsienigheid bewaard hebben.

XIII. Maar evenwel zo heeft de Menz waarlijk stervlijk geweest / gelijk door de volgende argumenten bewesen word. 1. Om dat hy / indien hy niet en had konnen sterven / ook na de sonden niet en zoude konnen gestorven hebben / 't en zy dat sijn natuur van God veranderd wierd. Maar sy en is niet veranderd geworden; maar alleen op haar selven gelaten / gelijk blijkt uit'et gene God tot hem geseid heeft; Gy zijt stov, ende gy zult tot stov wederkeren, Gen. III, 19.

XIV. 2. Het lighaam des Menzen is gemaakt uit aarden die tot vleez en bloed was veranderd. Maar al dat uit aarden is / dat is de dood onderworpen: en het vleez en het bloed zijn zo verdervlijk / dat selvs de Menzlijke vergangkijkheid / doorgaans in d'H. Schriftuur door dese woorden word te kennen gegeven / Deut. VI, 26. Esa. XL. 6. Matth. XVI. 17. Gal. I, 17. I Cor. XV, 50. Waarom Paulus ook / stellende den staat van dit stervlijke leven / tegen dien glorieusen staat / die na d'opstandinge volgen zal / aldus seid / Gelijkerwijs wy het beeld des eersten, die aardz is, gedragen hebben, alzo zullen wy ook het beeld des tweden, die hemelz is, dragen, I Cor. XV, 49. Te kennen gevende / dat van den eersten / zodanig als hy geschapen is / de dood is voordgekomen / dog van den tweden d'onstervlijkheid..

XV. 3. Een dierlijk lighaam is de dood onderworpen. Maar d'eerste Menz heeft in de scheppinge een dierlijk lighaam ontfangen / gelijk Paulus leerd; d'Eerste Menze Adam is geworden tot een levendige ziele, I Cor. XV, 45. dat is / hy heeft een dierlijk lighaam ontfangen; gelijk uit de voorgaande woorden blijkt; Een dierlijk lighaam word'er opgewekt: en uit de volgende / Maar niet eerst dat geestlijk, maar dat dierlijk is, enz. Dat nu het dierlijke lighaam de dood onderworpen is / zulks kan men uit die qualiteiten / die het selve toegeschreven worden / klaarlijk afmeten; namelijk / het word gesaaid in verdervlijkheid, in onere, in swakheid. Alwaar het woord word gesaaid wel gerefereerd word tot de vleezlijke generatie van onse lighamen: maar evenwel in dier voegen / dat zulks van gelijken / volgens de gestadige wet der nature / dewelke ook voor het inkomen van de sonden in de wereld plaats gehad heeft / moet verstaan worden: gelijk wy uit de woorden / die terstond geciteerd zijn / konnen afmeten; De

eerste Menze is geworden tot een levendige ziele enz. namelijk wanneer hy van God geschapen wierd. Dat nu Adam tot een levendige ziele geworden is / dat en is niet anders / dan dat hy een levendig dier geworden is / waar in de ziele / die van God ingestort was / niet altijd en konde wonen / en dat dagelijks / gelijk een lamp den olie / ook voedsel van noden hadde. Daar integendeel / gelijk Paulus aldaar by doet / Christus de laatste Adam (dien wy hiernamaals gelijk zullen zijn) geworden is tot een levendigmakende Geest, dat is / dat hy een geestlijke substantie is / hebbende in sig selven een fontein van het ewig blijvende leven / sonder toedoen van iets dat buiten hem is.

XVI. Adam had voor den val spijs en drank van noden / om't leven t'onderhouden / Gen. I, 29, 31. en II, 15, 16, Dog die onsterflijk zijn en hebben zulks niet van noden ; Want de spijse is voor den buik, en de buik voor de spijse (te weten / geordineerd /) maar God zal beide desen ende die te niet doen, I Cor. VI, 13. namelijk in de dood / en dat voor ewig. Want na dat wy uit den doden opgestaan / en med een geestlijk lighaam / 't welk niet en zal bestaan uit vleez en bloed / zullen beschonken zijn / zo en zal de spijse en drank geen gebruik meer hebben.

XVII. 5. Wanneer het lighaam van den menz eerst geschapen was / zo konde hy gewond / door 't vuur gebrand / door 't water gesmoord / door 't vallen van een huis overrompeld / en op vele andere wijsen om 't leven gebragt worden / gelijk wy dagelijks sien gebeuren. Want alhoewel dat God / door sijn vaderlijke voorsorge / hem van zodanige ongevallen zoude bevrijd hebben / indien hy in sijn opregtigheid gebleven hadde; zo en volgd evenwel daar uit niet / dat hy die ongevallen van nature niet onderworpen en was.

XVIII. 6. 't Selve blijkt ook uit de voortelinge / die in den staat der onnoselheid plaats zoude gehad hebben. Want wanneer Adam en Eva eerst geschapen waren / zo heeft God tot haar geseid / Weest vrugtbaar ende vermenigvuldiget, ende vervullet de aarden, Gen. I, 28. Nu de voortelinge is daar toe van God ingesteld / op dat / zo wanneer dese en gene komt te sterven / het menzlijke geslagt evenwel / zo lang dese wereld staat / zou in wesen blijven. En om die selve reden / zullen die genen, die waardig geagt zullen worden die ewe te verwerven, ende d'opstandinge uit den doden, nog trouwen, nog ten huwelijk uitgegeven worden ; om dat se niet meer en zullen konnen sterven en d'Engelen gelijk zullen zijn, gelijk onse Saligmaker leerd / Luc. XX, 35. 36.

XIX. 7. Eindelijk / indien de sterflijkheid des Menzen door de sonden waar veroorsaakt / dewelke door 't aanraden van den Duivel in de wereld is gekomen / zo zoude de Sone Godes, die geopenbaard is op dat hy de werken des Duivels verbreken zoude, I Joh. III, 8. de selve weggenomen hebben ; Maar dat en heeft hy niet gedaan; want de gelovigen / en die de salige onsterflijkheid hiernamaals deelagtig zullen wesen / komen ook te sterven gelijk de andere menzen : 't welk een bewijs is / dat de sterflijkheid niet van de sonden / maar van de natuur voordkomt : alhoewel ik gaarne wil bekennen / dat de dood over den genen / die ganz en al sonder sonden mogt zijn (indien'er zodanig een in dese wereld gevonden wierd) geen magt en zoude hebben.

XX. Daar word voor eerst tegengeworpen / Dat God tot Adam geseid heeft, ten dage als gy van den boom der kennisse des goeds ende des quaads zuld eten, zo zuld gy sterven. Gen. II, 17. Dat hy dan van nature niet stervlijk geweest en is. 'k Andwoorde / dat zulks niet en volgd / gelijk daar uit blijkt / dat de wetten ook in dese tijd de misdadigers de dood komen te dreigen / die niet alleen sterflijk en zijn / maar ook noodsakelijk de dood onderworpen. Want God en dreigd Adam niet simpelijk de sterflijkheid / maar een violente dood / en die hem ook voor sijn tijd zoude overkomen / namelijk op dien selven dag / als hy dat gebod / 't welk hy hem gav / zoude overtreden. Waar tegen niet en strijd / dat hy nog enige honderd jaren / na 't begaan van die sonden / geleevd heeft ; Want zulks is door Godes singuliere genade geschied / waar door de strengheid van die Wet tot zo verre is versaft geworden / of van wegen 't berou dat Adam gehad heeft / (waar van men evenwel / als is'et dat men zulks religieuslijk kan geloven / niets en vind geschreven /) of liever ten gevallen van 't Menzlijke geslagt / 't welck hy wilde dat uit hem zoude voordgeset worden.

XXI. Ten tweden, dat den Apostel seid / Dat de sonde door een Menz in de wereld is gekomen, en door de sonden de dood, en dat alzo de dood tot alle Menzen voordgegaan is, om dat se alle gesondigd hebben, Rom. V. 12. Van gelijken / Dat de dood een besoldinge der sonden is, Rom. VI, 23. 'k Andwoorde / dat de dood en de sterflijkheid

heid niet een en 't selve en is / nog dat uit'et laatste het eerste noodsakelijk volgd: Want God kan den genen die van nature zodanig is / door sijn genade van de dood bevryden : 't Welk men ook meend dat hy gedaan zoude hebben / 't en zy dat de menz/ door sijn ongehoorsaamheid / sig selven dese weldaad onwaardig gemaakt hadde. Nu in d'aangetoge plaatsen en word van de sterflijkheid niet gesproken / maar van de dood selvs / die noodsakelijk en onvermijdelijk geworden was / 't welk wy weten dat door de sonden is veroorsaakt.

Cap. IX.

Van Godes Voorsienigheid in 't generaal, en voor zo veel se in't bysonder ontrent de redenlose schepselen plaats heeft.

I. *Dat de Voorsienigheid hier niet aangemerkt en word als een besluit maar als een werkinge.* II. *Dat'er, de scheppinge gesteld zijnde, ook noodsakelijk gesteld word, dat'er een voorsienigheid is.* III. *Dat se sig tot alle bysondere dingen uitstrekt.* IV. *Dat d'Epicuristen, die de voorsienigheid ontkennen, ook med een ontkennen dat'er een God is.* V. *Dat d'H. Schrivtuur overvloedig van de voorsienigheid getuigd.* VI. *Dat den hemel en 't gesternte objecten zyn van de Voorsienigheid.* VII. *Als ook de lugt.* VIII. *De aarden en de wateren, med alle de creaturen die daar in zyn.* X. *Dat d'onderhoudinge een actus negativus is.* XI. *En geen actus positivus, waar door God alle ogenblikken in de creaturen invloeid.* XII. *Dat God alle dingen door sijn voorsienigheid regeerd, zowel de levenlose.* XIII *als de dingen die leven hebben.* XIV. XV. XVI. XVII. XVIII. *Verderhande wysen op wel en de voorsienigheid geschied. Dat Gode de magt om miraculen te doen alleen eigen is; dat se evenwel somtijds aan de creaturen medegedeeld word.*

I. Op de Scheppinge van 't Geheel-al volgd de Voorsienigheid, dewelke het twede onder Godes voornaamste werken is / waar door hy over alle die dingen / die hy geschapen heeft / sorge draagd. Sy pleeg in 't gemeen op twederhande wijsen aangemerkt te worden / namelijk voor zo veel se een besluit / en voor zo veel se een werkinge is. Dog dewijl'er in het besluit van Godes voorsienigheid / niet speciaals voor en komt / buiten die dingen / die te voren van Godes besluiten in 't generaal geseid zijn / zo hebben wy voorgenomen daar van op de laatste wijse te handelen; gelijk wy ook sien dat d'H. Schrivtuur ons daar in voorgaat.

II. Hier van worden dan twe dingen ondersogt; te weten / 1. Of'er zy. 2. Wat se zy. Dat'er een Godlijke Voorsienigheid is / dat word klaarlijk uit de scheppinge getoond. Daarom zo en is'er niemand oit gevonden / die bekend staande dat de wereld van God geschapen is geweest / aan de Voorsienigheid / waar door hy de selve regeerd / heeft willen twijfelen. Dewijl wy dan in het voorgaande / het eerste door onwedersprekelijke bewijsredenen getoond hebben / zo moet ook noodsakelijk volgen dat het twede vast staat. De reden hier van is dese. Om dat alle werkmeesters het gene sy selvs hebben gemaakt / lief hebben / en sorge daar voor dragen dat'et in een goeden stand blijve. In dit Geheel-al en word'er onder alle de volmaakte dieren / 't zy onder de vogelen / 't zy onder 't kruipende gedierte (om nu van den menz niet te spreken) niet een gevonden / dat sijn jongers niet en besorgd; tot zo verre / dat se de selven niet alleen het voedsel / dat se nodig hebben / aanhalen; maar ook haar eigen selven in doods gevaar stellen / om de selven voor onheilen te behoeden. En hoe ook de kennisse in de dieren groter is / hoe se meerder voor de haren sorge plegen te dragen. Van waar komt haar dan dese grote besorgheid / 't en zy dat s'haar van den Aucteur der Natuur is ingeschapen geweest? Hoe zoud'et dan konnen zijn / dat s'in hem selvs geen plaats en zoude hebben?

III. 't Selve kan ook uit d'eigenschappen van Godes natuur besloten worden / hoedanig voornamelijk d'alwetenheid / d'almogenheid / de goedheid / en de regtvaardigheid zijn: dewelken van niemand med verstand overdagt konnen worden / of hy moet ook te gelijk Godes voorsienigheid bekennen. Dat kan men in Aristoteles en de Peripatetici, dat is / in sijne navolgers sien / die evenwel / niettegenstaande dat se de scheppinge van de wereld ontkenden / zo verre niet gekomen en zijn / dat se Gode alle sorge over de selve hebben dorven onttrekken; om dat se wel sagen / dat de selve aan die gemelde eigenschappen onafscheidelijk verknogt was. 't Is wel waar / dat se Gode wel een zeer onvolmaakte voorsienigheid hebben toegeschreven / dewelke namelijk sig selven ontrent de dingen die hier beneden zijn / niet verder uit en strekt / als haar bysondere soorten aangaat. Maar dat is daar uit ontstaan / om dat se ook een zeer kleine / en onvolmaakte kennisse gehad hebben van die eigenschappen Godes. Dog 't kan daar uit blijken hoe schandelijk dat se hier in gemist hebben; om dat men Gode / dewijl'er buiten de bysondere ondeelbare dingen / geen bysondere soorten en zijn / en dierhalven niet gekend / nog ver-

ſorgd en konnen worden / de kenniſſe der ondeelbare dingen niet en kan onttrekken / of men ontneemd hem ook med een de kenniſſe der byſondere ſoorten. Maar, ſeggenſe / de byſondere ondeelbare dingen zijn oneindig, en daar en is geen kenniſſe die ſig tot'et oneindige uitſtrekt. 'k Antwoorde / 't is onwaaragtig dat de byſondere ondeelbare dingen oneindig zijn. Het ſchijnd ons zo wel te weſen / en men kan het ook door een gemene manier van ſpreken zo ſeggen/ maar eigenlijk en zijn ſe niet oneindig. Zo moet men ſeggen / dat het ſand der zee / al is'et dat'et oneindig ſchijnd te weſen / evenwel niet oneindig en is; gelijk daar uit blijkt / dat de plaats / daar het in begrepen word / eindig is : nu het eindige en kan het oneindige niet begrijpen. Zo men dierhalven wil ſeggen/ dat de byſondere dingen / om zodanig een oneigenlijk genoemde oneindigheid / van God niet en konnen begrepen worden ; zo is't even evens als of wy ſijn verſtand na ons verſtand wilden afmeten. 't Welk niet minder ongerijmd en is / als of iemand aldus wilde beſluiten: de mieren en hebben geen verſtand om koninglijke huiſen te bouwen / dierhalven zo hebben ervare bouw-meeſters daar ook geen verſtand van. 't En zou ook niet volgen / al was'et dat de wereld van ewigheid waar geweeſt ('t welk men evenwel geenſins en moet toeſtaan /) dat daarom de byſondere ondeelbare dingen der verderflijke byſondere ſoorten/op ene tijd oneindig en onbegrijplijk zouden weſen / voornamelijk voor God / dier'er een aucteur van is / van wien ſe in haar zijn afhangen: ja ook ſelvs die dingen / die van ewigheid zouden geweeſt zijn / en zouden niet oneindig in getal weſen ; want geen getal is in der daad oneindig / dewijl het altijd kan vermeerderd worden / 't welk med de natuur van het oneindige niet over een en komt. Zo dat men niet en kan ſeggen / dat God van ewigheid alwetende en almagtig is geweeſt / of men moet ook med een ſijn voorſienigheid / die hy ontrent alle dingen / en wel inſonderheid ontrent de Menzen hoofd voor hoofd heeſt / komen t'erkennen. En 't is onmooglijk dat men Gode die eigenſchappen onttrekke / of hy moet ook med enen ophouden God te weſen.

IV. Dierhalven zo moet men oordelen / dat d'Epicuriſten, die geen voorſienigheid en erkennen / ook ſtellen dat'er geen God in de wereld en is. Want te willen verzieren dat God ledig ſit / is even zo veel / als t'ontkennen dat hy is / of ten minſten / als hem d'heerſchappye over't geheel-al t'onttrekken. En dewijl wy hem door onſe uitterlijke ſinnen niet en konnen bereiken / zo en is'er voor ons geen middel of weg / waar door wy enige kenniſſe van hem konnen krijgen / als dat wy uit d'effecten beſluiten dat hy is. Dat dan die Menzen med de mond toegeſtaan hebben dat'er Goden zijn / dat ſchijnen ſe veel eer gedaan te hebben / om daar door de ſchande van den naam van Atheiſten t'ontgaan / als dat ſe zulks waarlijk en van herten geloovd hebben. Sy hebben ten minſten geen reden van enig gewigt gehad / waarom dat ſe geloovden dat'er Goden waren. Sy gaven voor dat de voorſienigheid Godes med ſijn gelukſaligheid niet en zou konnẽ beſtaan/en dat ſe door't beſorgen van zo veel dingen / en die ook elk ogenblik voorkomen / zoude geturbeerd worden. 't Is waar ſy zouden hier in groot gelijk hebben / 't en zy dat God ons ſterflijke Menzen / in wijſheid / en in kragt / zeer verre te boven ging. Maar hoe onwaardig dat'et is / dat men hem ons gelijk maakt / dat kan een yder zeer ligt ſien / die niet t'enemaal van ſijn verſtand beroovd en is. Want indien God konde vermoeid worden / zo en zou hy geen allervolmaakſt weſen zijn / en waar in ganz niets en ontbreekt ; dewijl vermoeid te worden/ een en't ſelve is / als bedorven te worden / of na enig verderf te hellen / 't welk in een die onſterflijk is geen plaats en heeft.

V. d'H. Schriftuur verſchaft ons nog veel meer argumenten om Godes voorſienigheid te bewijſen / welke in de verklaringe van de ſelve/ waar toe wy nu overgaan / genoegſaam zullen blijken. Sy kan aldus gedefinieerd worden / Dat ſe een gedurige en kragtige toeverſigt Godes is, waar door hy de gehele wereld, en alle dingen die in de ſelve zijn, dog wel inſonderheid de Menzen, na eiz van ſijne wijſheid, en overeenkomende med de natuur en gelegenheid van yder ding in't byſonder, verſorgd en regeerd, tot haar eigen welſtand, en tot heerlijkheid van ſijn naam. Maar men moet / om de natuur der ſelve beter te verſtaan / inſonderheid op drie dingen agt geven / namelijk op de Voorwerpen ontrent welke de ſelve beſig is; de Werkingen waar in de ſelve beſtaat / als ook de Wijſen op welke de ſelve geſchied. Waar van wy hier ter plaatſe maar alleen in't generaal zullen handelen / latende de ſpecialer verhandelinge daar van / voor zo veel ſe op de verſcheide ſtand of gelegenheid des Menzen haar opſigt heeft / tot de volgende capittelen.

VI. De Voorwerpen ontrent welke Godes voorsienigheid plaats heeft / zijn het Geheel-al / en alle die dingen die'er in begrepen worden / van de minste tot de meesten / ganz geen uitbesonderd. Van d'Engelen / die d'uitstekenste van Godes schepselen zijn / hebben wy nu hier voren gesproken. Van de hemelze lighamen / als daar zijn de Son / de Maan / en het verdere gesternte / daar van geevd ons haar zo zeer gereguleerde loop getuigenisse / dewelke van't begin der wereld af tot de dese tijd toe / sonder daar in gesteut te worden / gebleven is / als alleen dat God de selve / op het gebed van Josua / enen dag heeft doen stil staan; en op de gebeden van Ezechias de Son tien graden heeft doen afterwaards gaan. 't Welk ook een klaar bewijs is van Godes regeringe / waar van wy nu handelen / dewijl God zulks niet te vergeevs / maar om zeer gewigtige redenen / heeft laten geschieden. 't Is ook geen klein bewijs van Godes voorsienigheid / dat de Son ende de Maan / midsgaders alle de planeten / haar gestadigen omloop niet en hebben langs den Evenaar / maar schuins langs den Zodiak / 't welk noodsakelijk was / om aan allen die op den aardbodem wonen / haar ligt en warmte by beurten mede te konnen delen / en de jaren in haar verscheide getijden / als van Lente / van Somer / van Hervst / en van Winter / t'onderscheiden. Want dewijl se door haar eigen drivt / en om haar eigen selvs willen / desen loop niet en houden / zo blijkt daar uit / dat se van een zeer wijse regeerder / tot welstand van de aarden / van de planten / en ook van de dieren / alzo bestierd worden. Waarom dan de Koninglijke Propheet med groot regt komt te seggen / Psal. XIX. De hemelen vertellen Godes eer, enz. en CIV. (welke Psalm niet anders en is dan een verheffinge van de Godlijke voorsienigheid) ver. 19. Hy heeft de Mane gemaakt tot de gesette tijden, de Sonne weet haren ondergang. En CXXXVI, 7. 8, 9. vermaand hy een yder om Gode te verheerlijken / van wegen den hemel / de Son / de Maan / ende de Sterren. Waar mede ook overeenkomt 't gene d'Here Jesus seid / Dat God sijn Son laat opgaan over goeden ende quaden. Matth. V, 45.

VII. Indien wy ook onse gedagten van den hemel / tot in de lugt / en alzo tot op de aarden laten nederdalen / zo sien we dat God alom verheerlijkt word / Psal. CXLVII, 8. Die de hemelen med wolken bedekt, ende die voor de aarden den regen bereid. en LXV, 10. Hy besoekt het land ende drenkt het selve, dat is / hy maakt'et door den regen nat. Waarom God ook geseid word den Hemel te openen / wanneer hy regen send / en te sluiten / wanneer hy den regen ophoud. Waar van ons de tijden van Elias een zeer klaar voorbeeld geven / 1 Reg. XVII. en XVIII. En God beloovd in de wet aan het volk Israëls / indien se sijn geboden wilden gehoorsamen / dat hy over haar land vroegen en spaden regen zoude geven, Deut. XI, 13. enz. En by Hoseas / Cap. II, 21, 22. Ende het zal te dien dagen geschieden, dat ik verhoren zal spreekt de Here; Ik zal den Hemel verhoren: ende die zal de aarde verhoren, ende de aarde zal het koorn verhoren, midsgaders den most ende den olie; ende die zullen Iizreël verhoren. Van gelijken / Hy geevd sneeu als wolle, hy strooid den rijm als asze, Psal. CXLVII, 16. Vuur, hagel, sneeu, ijs, en gy storm-wind die sijn woord doet. Psal. CXLVIII, 8. Eindelijk zo seid ook Christus / dat God regend over regtvaardigen en onregtvaardigen, Matth. V, 45

VIII. Op der aarden / en in de wateren / en is'er niets zo gering / of Godes sorge die gaat'er over. Want de lelijen en het gras des velds, 't welk heden is, ende morgen in den oven geworpen word, bekleed hy zo cierlijk, dat Salomon in alle sijne heerlijkheid zo niet en is bekleed geweest als een van desen, Matth. VI, 28, enz. Wat zal men van de dieren seggen? God versorgd se al te samen van't gene haar nodig is. De vogelen des hemels en saaijen niet, nog maaijen, nog versamelen in hare schuren, en onse hemelze Vader voed de selven nogtans, Matth VI, 26. Hy geevd het vee sijn voeder, ende den jongen raven als sy roepen Psal. CXLVII, 9. Sonder sijn wil en vald'er niet een musken op der aarden, Matth. X, 29. Maar voor al kan men eens nasien / hoe God selv sijne bysondere voorsorge / die hy over de ganze wereld / en allerhande soorten van gedierten / die in de selve zijn / draagd / komt te roemen / Job. XXXVIII, XXXIX, XL, XLI. Van gelijken ook Elihu / Cap. XXXVI, XXXVII, Dewijl God dan / ten gevallen van den Menz / zodanigen sorge draagd over alle dingen / beiden die levendig zijn / en waar in ook geen leven en is / zo kan daar uit blijken / hoe veel groter sorge dat hy dan voor den Menz komt te dragen. 't Welk wy in het volgende nog klaarder zullen tonen / zo dat'et niet nodig en is / voor het tegenwoordige ons daar verder in te laten.

IX. Godes Voorsienigheid bestaat in't gene-

raal in twe dingen, namelijk in d'Onderhoudinge en Regeringe, waar mede hy ontrent alle dingen besig is: alhoewel men moet seggen / dat de Regeringe vry eigenlijker sijn opsigt heeft op de dingen die med verstand begaavd zijn / als op andere. d'Onderhoudinge is die werkinge Godes / waar door hy het wesen ende de kragten / die hy aan alle creaturen in haar eerste scheppinge gegeven heeft / in stand houd zo langen tijd als'et hem goed dunkt. De selve heeft haar plaats / of in't onderhouden der bysondere ondeelbare dingen / of in't onderhouden der bysondere soorten. d'Onderhoudinge der bysondere ondeelbare dingen / is die generale werkinge Godes / waar door hy te wege brengd / dat enige bysondere ondeelbare dingen / als by voorbeeld / de sterren de zee / de aarde / enz. van de scheppinge der wereld af / tot de voleindiginge der selve in haar wesen komen te blijven: en enige alleen voor een kleinen tijd / 't zy dat men steld / dat d'ene wat langer / en d'andere wederom wat korter is / gelijk de dieren en de planten. d'Onderhoudinge nu der bysondere soorten / is die generale werkinge Godes / waar door hy sorge draagd / wanneer de bysondere ondeelbare dingen / zo onder de dieren als onder de planten / komen te vergaan / dat'er alsdan wederom andere in de plaats komen / op dat de bysondere soorten niet en zouden te niet gaan.

X Aangaande dese beiden word'er gedisputeerd / of'er een actus negativus of positivus in plaats heeft. Dog door een actus negativus en moet alhier niet verstaan worden / een gehele ophoudinge van alle werkinge. Want zo doende zouden alle dingen / dewelken enige saak of persoon niet en komen te vernietigen / geseid konnen worden de selven in haar wesen te bewaren. 't welk niemand oit gedagt heeft Gode in dien sin toe te schrijven. Maar daar worden daarenboven nog drie dingen toe vereizt: 1. Een wil te hebben / om enige saak of persoon niet te vernietigen. 2. Sorge te dragen dat'et van anderen niet en geschiede. 3. Zodanige middelen toe te dienen / sonder welken die saak of persoon niet en kan bestaan. En alhier en word niet anders uitgesloten / als zodanig een onderhoudinge / die een gedurige scheppinge is. Want die in dat gevoelen zijn / menen dat'et Gode niet eerlijk genoeg en is / indien hy zodanige dingen geschapen heeft / die selvs niet een ogenblik en konnen bestaan / 't en zy hy de selven door sijne almogende kragt komt t'onderhouden: dewijl wy sien dat andere bouw-meeesters zodanige huisen timmeren / die / sonder dat s'er iets toe doen / en selvs ook na haar dood / enige ewen lang in wesen blijven. Daarenboven zo seggen se dat'et onmooglijk is / dat d'onderhoudinge een en de selve werkinge med de scheppinge zy; dewijl de scheppinge bestaat in het voortbrengen van iets dat nog niet en is; dog d'onderhoudinge / in het versorgen dat het gene nu is / in sijn stand blijve. En sy en konnen ook niet begrijpen / hoe dat die wijse van onderhouden in de zodanigen plaats heeft / die allengskens door langdurige siekten na haar dood gaan. Want indien God haar in stand houd / hoe is'et dan dat se komen te sterven? Indien hy haar niet in stand en houd / hoe bestaã se dan nog? Zullen se dan niet moeten seggen / dat se God ten delen selvs in stand houd / en ten delen niet in stand en houd?

XI. Anderen daarentegen menen / dat'et tot Godes eer strekt / dat alle de creaturen zo van hem afhangen / dat se / 't en zy hy haar gedurig / door de almogende invloeijinge van sijnen Geest / onderhoud / terstond tot niet zouden vervallen: of dat se andersins niet geheel en al van haar schepper en zouden afhangen. Waar op d'eerste andwoorden / dat de creaturen daarom niet minder van haar schepper en zullen afhangen / al is'et dat hy niet gedurig en op elke ogenblik in haar komt in te vloeijen; om dat se al't gene dat se zijn en hebben / van God hebben ontfangen / die't haar ook als't hem believd ontnemen kan; zo dat se sonder sijne gunstige toelatinge niet een ogenblik tijds in wesen en konnen blijven. Sy brengen hier tegen in / dat de Propheet seid / Send gy uwen Geest uit zo worden se geschapen, Psal. CIV, 30. en dat in die plaats gehandeld word van dingen die nu in wesen zijn / en dat dierhalven door de scheppinge niet en kan verstaan worden d'allereerste voortbrenginge / maar alleen haar onderhoudinge / welke een gedurige scheppinge is / en door sekere almogende geest of kragt / die van God gedurig afvloeid / komt te geschieden. 'k Andwoorde / dat ik beken dat het woord scheppen hier ter plaatse door onderhouden moet verklaard worden / en dat'er / volgens den stijl van de Hebreeuze taal / waar in geen composita of t'samengestelde woorden en zijn / geseid word / zo worden se geschapen, voor zo worden se herschapen of verniewd, gelijk de volgende woorden te kennen geven / gy verniewd het gelaat des aardrijks. Maar daar word zodanig een wijse van onderhouden betekend / dewelke /

ke / door aan alle dieren in't bysonder haar behoorlijk voedsel toe te dienen / in't gemeen geschied; gelijk alle d'omstandigheden te kennen geven: voornamelijk de woorden die'er even voorgaan: Sy allen verwagten op u, dat gy hen hare spijse geevd te sijner tijd. Geevd gy se hen sy vergaderen se: doet gy uwen hand open sy worden med goed versadigd: verbergd gy uw' aangesigt sy worden verschrikt: neemd gy haren adem weg sy sterven, ende sy keren weder tot haren stov.

XII. Dog de Regeringe bestaat daar in / dat God / tot ere van sijnen groten naam / alle sijne creaturen / geen uitgesonderd / wanneer het hem goed dunkt / komt te gebruiken. Hy spreekt / en de dingen die geen leven nog gevoelen en hebben / die luisteren al zo wel na hem / als die med leven en gevoelen voorsien zijn: hy gebied / en sy zijn daarom de bevelen van haren Schepper te gehoorsamen / en sijne geboden med vaardigheid en magt te volbrengen: Want hy maakt sijne Engelen geesten, ende sijne dienaars tot een vlammende vuur, Psalm. CIV, 4. Hy seid tot de sneeu, weest op de aarde, ende tot den plas-regen des regens; dan is'er de plas-regen sijner sterke regenen. Door sijn geblaas geevd God de vorst; zo dat de brede wateren verstijvd worden: ook vermoeid hy de dikke wolken door klaarheid: hy verstroid de wolken sijnes ligts. Die keerd haar dan na sijnen wijsen raad door ommegangen, dat se doen, al dat hy se gebied op het vlakke der wereld, op der aarde, gelijk Elihu spreekt / Job. XXXVII, 6. 10.11.12. Hy heeft eertijds / om sijn volk te hulp te komen / gemaakt dat den hemel tegen de Koningen der Amoriten quam te strijden / ende hy wierp grote stenen op haar van den hemel, tot Azeka toe; en daar waren'er meer die van de hagelstenen storven, dan die de kinderen Israëls med den swaarden doden: en op de bede van haar overste, stond de Sonne stille in het midden des hemels, ende en haastede niet onder te gaan omtrent een volkomen dag, ende daar en was geen dag desen gelijk voor hem nog na hem, dat de Here ene stemme des mans alzo verhoorde, want de Here streed voor Israël, Jos. X. enz. Ten tijden van den Koning Hiskia dede de Here de schadue der graden van de Son afterwaards gaan / Esa. XXXVIII, 8. En wanneer onsen Saligmaker Christus gekruist wierd / zo heeft God de heldere stralen van de Son / in een dikke duisternis veranderd / Matth. XXVII, 45. Door sijn sterke hand heeft hy den hemel verdikt / en het gehele land van Egypten med duisternisse en schrik vervuld / terwijl'er by de kinderen Israëls ligt was in alle hare woningen / Exod. X, 22. 23. De onvrugtbaarheid ende den overvloed / zijn beide werken van God / na dat hy of vertoornd is / of mededogen over sijn volk heeft: Daarom onthouden haar de hemelen over u dat'er geen dauw en is, ende het land onthoud sijne vrugten. Want ik hebbe een droogte geroepen over het land, ende over de bergen, ende over het koorn, ende over den most, ende over den olie, ende over 't gene dat de aardbodem zoude voordbrengen, enz. Hagg. I, 10.11. Maar wanneer hy med sijn volk wederom versoend was / zo getuigd de Godlijke Propheet / dat hy haar aldus aengesproken heeft / Ende het zal ten dien dage geschieden, dat ik verhoren zal, spreekt de Here; Ik zal den hemel verhoren; ende die zal de aarde verhoren. Ende de aarde zal het koorn verhoren, midsgaders den most, ende de olie: ende die zullen Iizreël verhoren, Hose II, 20. 21. Hy gebied over het vuur en over den vlam na sijn welgevallen. Hy heeft de steden van Sodoma en Gomorrha door vuur en sulpher uit den hemel in asse geleid / Gen. XIX, 25. 2 Pet. II, 6. Zoo heeft hy ook insgelijks de boden van Ahazia ende haar hoofd-mannen / die gekomen waren om Elia den Thesbiter te vangen / door het selve vuur uit den hemel verteerd / 2 Reg. I, 10. 12. Den braam-bos / daar hy Mosi in verscheen / heeft hy in 't vuur doen branden / en ondertussen de kragt van de vlam zo zeer ingebonden / dat hy niet verteerd en wierd / Exod. III, 2. Op het bevel Godes heeft de vlam de drie Mannen / de welken door 't bevel van den tyran in den gloeyenden oven geworpen waren / gespaard; maar de rook en damp die daar uit voordquam / heeft de mannen / die dit wrede dessein hielpen uitvoeren / gedood / Deut. III, 22. 23. De wateren / d'hemelen / ende de diepten of afgronden / zijn insgelijks sijne bevelen gehoorsaam. Hy heeft eertijds alle de fonteinen des groten afgronds / ende de sluisen van den hemel geopend / om de wereld der Godlosen door de wateren der Sondvloed te verdrenken / Genes. VII, 11. Hy steld ook de wateren een pale, die se niet overtreden en zullen, en dat se de aarde niet wederom bedekken en zullen, Psalm. CIV, 9. Hy heeft de wateren van het rode Meir in tween gedeeld; en de wateren van de Jordane heeft hy doen wederkeren na hare fonteinen / om sijn volk daar door te doen gaan: en wanneer d'Egyptenaars

naars het selve wilden versoeken/ zo heeft hy de zee in haar vorige plaats doen komen/ en de wateren zijn Pharao / wanneer hy med sijn wagenen en ruiteren wilde vlugten/ te gemoet gelopen/ en God heeft haar in het midden van de zee door de baren doen overstolpen / Exod. XIV, 26. enz. Jos. III, 15. 16. Hy scheldet de zee ende maakt se droge; ende hy verdroogd alle rivieren, Nahum. I, 4. En wanneer het sijn volk ook aan drank ontbrak / zo kloovde hy de steenrotze in de woestijne; ende drenkte se overvloedig als uit afgronden. Want hy bragt stromen voord uit de steenrotze, ende deed' de wateren afdalen als rivieren, Psalm. LXXVIII, 15. 16.

XIII. Daar en is geen soort van dieren / die hy niet heen en leid daar het hem believd / en niet en gebruikt na sijn welgevallen. Hy versameld, seid de Propheet / de Vogelen des hemels ende de Viszen der Zee, op dat se tot een val zijn voor de Godlosen, Zephan. I, 3. Hier toe behoord ook d'historie van Jonas / die van een grote Vis opgeslokt / en op het droge geworpen wierd; Want de Here, seid d'H. text / hadde een groten Vis beschikt, om Jona in te slokken: ende wederom / De Here nu sprak tot den Vis, ende hy spoude Jona uit op het droge, Jon. I, 17. II, 10. Als ook de miraculeuse vis-vangst van Petrus / en d'andere discipulen / Matth. XVII, 27. Luc. V, 5. Joh. XXI, 5. Hy heeft het jokdragende en stomme dier doen sprekē med een menzen stemme/ om daar door d'uitsinnigheid van dien gierigen en dwasen Propheet te bestraffen / Numer. XXII. 23. en 2 Pet. II, 15. 16. Ik hebbe den raven geboden, seid de Here tot Elia / dat se u onderhouden zullen, ende d'H. text voegd'er by / Ende de raven bragten hem des morgens brood ende vleez; desgelijks brood ende vleez des avonds, I Reg. XVII, 4. 5. 6. Hy heeft twe Beren uit'et woud gesonden / om de kinderen te verscheuren/ die den Propheet kaal-kop nageropen hadden/ 2 Reg. II, 24. En ook den ongehoorsamen Propheet een Leeu op den weg doen ontmoeten / die hem verscheurd heeft / I Reg. XIII, 25. Integendeel zo heeft hy d'hongerige muilen der Leeuwen toegesloten/ op dat se Daniel niet en zouden beschadigen / Dan. VI, 22. En om alles med een woord te seggen / hy gebruikt selvs het allergeringste ongedierte/ als de Kikvorszen/ Sprinkhanē/ Luisen/ Vliegen/ Rupsen/ Kevers / en allerhande soort van Wormen / tot sijne krijgs-magten / om de wederspannige en Godlose menzen ter neder te werpen/ Exod. VIII. IX. X. Joël. I, 4. Act. XII, 23.

XIV. Wat de Wijsen van de Godlijke voorsienigheid aangaat/ die zijn voor eerst, dat hy of meerder of minder sorge voor sijn creaturen komt te dragen / na dat se hem of meerder of minder in waardigheid gelijk zijn: Alzo draagd hy meerder sorge voor de Menzen als voor de Ossen / of voor de Vogelen des hemels / of voor de Lelijen des velds / I Cor. IX, 9. Matth. VI, 26. En dewijl de dingen die leven en gevoelen hebben/ alle levenlose schepsels in waardigheid te bovē gaan; zo schijnd'et dat'et niet ongerijmd en is dat men seid / dat God meerder sorge draagd voor 't onvernuftige Vee / als voor het gras / dewijl hy het selve ook om harent wille heeft geschapen / gelijk'er geseid word / dat hy 't gras doet uitspruiten voor de beesten, Psalm. CIV, 14. en hy heeft ook ten gevallen van haar / selvs enige wetten gegeven / gelijk by Moses te sien is/ Enen Osse en zuld gy niet muilbanbanden, als hy dorzt, Deut. XXV, 4. Zo sien wy ook dat'et een van de redenen is geweest / waarom dat God de grote stad Ninive heeft willen sparen / om dat'er veel Vee in was, Jonæ III, 11. Om nu niet te seggen / dat de regtvaardige, in desen opsigte / van den wijsen Koning Salomon ook geprezen word / dat hy het leven sijner beesten kan; maar dat de barmhertigheden des Godlosen wreedheid zijn, Prov. XII, 10.

XV. Ten tweden, dat hy na sijn vrije welbehagen / dan eens dese / en dan eens gene schepselen / op dese en gene wijse komt te gebruiken/ gelijk men in de boven-gemelde exempelen in het brede sien kan. Want hy en vertoond sijn heerlijkheid niet minder aan de Menzen / wanneer hy de Vogelen gebruikt om sijne Propheten te spijsigen/ dan wanneer hy zulks Obadja den hov-meester van Achabs huis komt te bevelen / I Reg. XVIII, 13. Gelijk hy ook niet minder magtig en schijnd te zijn/ wanneer hy het kleinste en geringste ongedierte der aarden / gelijk de muggen of de wormen tegen de Godlosen opmaakt / als dat hy het vergivt van de draken/ en de klaauwen der leeuwen komt te scherpen / of uit sijn hemelz wapenhuis den donder ende den blixem doet voordkomen / om hem aan de veragters van sijne souveraine regeringe te wreken.

XVI. Het behoord ook ten derden tot de wijse van Godes voorsienigheid / dat hy / al is'et dat hy de wetten der natuur / die in de scheppinge eens ingesteld zijn / niet ligt en veranderd / maar wil dat se vast en als onbeweeglijk zullen

blijven/

blijven / en in de ordinare regeringe van het Geheel-al / die orde / dewelke van den beginne ingesteld is / onderhoud / en ook alle dingen volgens haar natuur / die hy elk ding in 't bysonder ingeschapen heeft / regeerd: waar toe ook gebragt kan worden / dat hy selvs by den Propheet Jeremiam seid / dat hy de Sonne gegeven heeft ten ligte des daags, ende de ordeningen der Mane ende der Sterren ten ligte des nagts, cap. XXXI, 35, 36. En ook dat hy een verbond van den nagt en van den dag heeft gemaakt, cap. XXXIII, 20. 25. evenwel om gewigtige redenē dese ingestelde orde somtijds niet en houd / om te betonē dat hy aan die wettē zo niet gebonden en is / of hy kan se ook om sijne vyanden te verderven / en de welstand van sijne dienaren te versorgen / overtreden; gelijk wy in 't voorgaande door verscheide exempelen getoond hebben. Want alzo heeft hy de verstorvene en onvrugtbare / wederom vrugtbaar gemaakt; den verdorden staf Aarons doen groeijen / en ook in de woestijne Manna doen regenē / om d'Israëliten te spijsigen: En vele diergelijke dingen meer / welke in 't gemeen Miraculen genoemd worden / en zodanige werken zijn die tegen d'orde der natuur strijden / en ook de selve te boven gaan.

XVII. Ten vierden, alhoewel dat niemand / als de Schepper alleen / kragt heeft om miraculen te doen / gelijk David ook seid / Geloovd zy de Here God, de God Israëls; die alleen wonderen doet Psal. LXXII, 18. Waar toe ook behoord / 't gene Psal. LXXXV, 10. en CXXXVI, 4. gesien word: zo en is'er evenwel niet aan te twijfelen / of hy kan ook dat vermogen aan anderen mede delen / en voornamelijk aan sijn allerliefsten Soon. Voorwaar segge ik u, de Sone en kan niets van hem selven doen, 't en zy hy den Vader dat siet doen; want zo wat die doet, het selve doet ook de Sone desgelijks. Want de Vader heeft den Sone liev, ende toond hem alles wat hy doet, ende hy zal hem groter werken tonen dan dese, (en hy had een Menze genesen / die agt en dertig jaren krank gelegen hadde) op dat gy u verwonderet, Joh. V, 19, 20. Wild gy weten hoe dat God werkt / zo hoord wat de Propheet seid / ende de Here wierp een groten wind op de zee; ende daar wierd een grote storm, zo dat het schip dagte te breken, waar in de vlugtende dienstknegt sig verborgen hadde van het aangesigte sijns Heren; maar zo haast als de zee-lieden hem in zee geworpen hadde; zo maakte hy dat de zee als voren stille stond / Want de zee stond stille van hare verbolgenheid: dies vreezden de mannen den Here med grote vreze. Jon. I, 3, 4, 15. Wild gy ook weten hoe de Sone de selve werken doet; zo hoord eens wat d'Evangelist seid; Hy bestrafte, seid Lucas / de wind, ende de water-golven; ende sy hielden op ende daar wierd stilte: maar sy (die med Christo in het schip waren) bevreest zijnde verwonderden haar, seggende tot elk anderen, Wie is dog dese, dat hy ook de winden en het water gebied, ende sy zijn hem gehoorsaam? Luc. VIII, 24, 25. Alle de schepselen / en moeten niet alleen den alleroppersten Heer van hemel en aarde / ende sijnen enig geboren Sone / den welken hy tot een erfgenaam heeft gesteld / gehoorsaam zijn / maar ook alle die genen / dien hy dese magt heeft willen mede delen. Zo gy een gelove haddet (seid de Here Jesus tegen d'Apostolen / die hem baden dat hy haar geloov wilde vermeerderen) als een mostard-saad, gy zoudet tegen desen moerbesie-boom seggen, word ontworteld ende in de zee geplant; ende hy zoude u gehoorsaam zijn, Luc. XVII, 6. En niet alleenlijk dat; maar gy zoud ook tot desen berg seggen, gaat henen van hier derwaarts; ende niet en zal u onmogelijk zijn, Matth, XVII, 20. Wanneer'er dan geseid word / dat de Propheten en Apostolen miraculen gedaan hebben / zo is dat zo te verstaan / dat s'er maar alleen morale oorsaken van geweest zijn / voor zo veel se door hare gebeden van God verkregen hebben / dat'et hem geliefde de selven te doen; of dat God haren dienst gebruikt heeft in de selven te voorseggen / en enige dingen / die ontrent het doen van de selven plaats hebben / uit te werken; maar eigenlijk en hebben sy se selvs niet gedaan. Elias, seid Jacobus / was een Menze van gelijke beweginge als wy, ende hy bad een gebed dat'et niet en zoude regenen; ende het en regende niet op de aarden in drie jaren, en ses maanden. Ende hy bad wederom, ende de hemel gav regen, ende de aarde bragt hare vrugt voord. Jacob. V, 17, 18. Waarom Petrus ook / wanneer hy den kreupelen genesen hadde / tot het volk seide / Gy Israëlitize mannen, wat verwonderd gy u over dit? Ofte wat siet gy zo sterk op ons, als of wy door onse eige kragt ofte Godsaligheid desen hadden doen wandelen, enz. Act. III, 12. 13, 16. En wanneer Ananias en Sapphira van Petrus aangesproken / en hare geveinsdheid zo bestraft wierd / dat se voor sijne voeten dood quamen neder te vallen / zo is'et God ge-

geweest / en niet Petrus / die haar door sijn kragt het leven benomen heeft / Act. v.

XVIII. Ten vijvden en ten laatsten. Alhoewel dat God / wanneer hy enige wonder werken doet / geseid kan worden inmiddelijk door sijn voorsienigheid op de creaturen te werken. Als by voorbeeld / wanneer hy op de gebeden van Josua / de Son in haar loop heeft doen staan / of de vlam haar kragt van te branden heeft benomen: zo schijnd'et evenwel / dat hy hem ordinaarlijk zo niet en draagd / maar dat hy in het regeren van de wereld enige middelen en instrumenten gebruikt / waar door hy dat gene / dat hy voorgenomen heeft / komt uit te voeren. Want het gevoelen van enigen is ongerijmd / die daar menen / dat de natuurlijke oorsaken tot'et werk selvs ganz niet en doen; maar dat God alleenijk werkt in haar tegenwoordigheid: als by voorbeeld / dat op die wijse het vuur niet en brand / of het water niet en verkoeld; maar dat God alleen / wanneer die middelen tegenwoordig zijn / brand en verkoeld. Want te vergeevs zou hy de dingen enige kragten ingeschapen hebben / indien se alleen ledig waren / en niet med allen uit en voerden.

Cap. X.

Van Godes Voorsienigheid ontrent de Menzen, en in't bysonder van den oorsprong der Ziele: als ook van het getal der Menzen.

I. Dat de Menz het voornaamste voorwerp is van Godes Voorsienigheid. II. *Dat God de Menzen door sijne voorsienigheid onderhoud.* III. *Of de ziele door voordtelinge is of niet.* IV. V. VI. VII. VIII. *Daar word door vijv redenen bewesen dat s'haar afkomst van d'ouders heeft* IX. X. XI. XII. XIII. *Daar word ook op vijv redenen geandwoord, waar door enigen in't gemeen soeken te bewijsen, dat de ziele onmiddelijk van God geschapen, en in de lighamen van de kleine kinderen ingestort word.* XIV. *Dat het getal der Menzen die geboren worden, en nog na desen geboren zullen worden, door geen absolut besluit Godes gedetermineerd is.* XV. *Uit'et voorgaande worden twee gevolgen tot leringe getrokken.*

I. Al het gene wy in het voorgaande Capittel / van de voorsienigheid Godes ontrent de levenlose en onredelijke schepselen in't generaal geseid hebben / moet men alhier in't speciaal op den Menz appliceren. Want hy is in dese sigtbare wereld het eerste en voornaamste object van Godes voorsienigheid: tot zo verre namelijk / dat God med geen andere oogmerk alle de verdere creaturen schijnd t'onderhonden / en te regeren / als med een seker opsigt op de Menzen / tot wiens nutte sy alle geschapen zijn / en welken sy ook / volgens d'instellinge van den Schepper / gehouden zijn ten dienste te staan; zo dat ook de Koninglijke Propheet / over de bysondere voorsorge Godes ontrent de Menzen verwonderd zijnde / komt uit te roepen / Wat is de Menz dat gy sijner gedenkt? Ende de sone des Menzen dat gy hem besoekt? Gy hebt hem een weinig minder gemaakt dan de Engelen; ende hebt hem med ere ende heerlijkheid gekroond: gy doet hem heerzen over de werken uwer handen, gy hebt alles onder sijne voeten geset; enz. Psal. VIII, 5, enz. Wy zullen dan / in het verhandelen van Godes voorsienigheid ontrent de Menzen / voor eerst aanmerken het onderhouden en regeren selvs / waar in de voorsienigheid insonderheid plaats heeft; daarna zullen we spreken van de wijsen / volgens welke de selve uitgevoerd word.

II. En op dat wy van het onderhouden een aanvang maken / zo behoord hier toe 't gene Paulus seid / Hy selve (te weten / God) geevd allen het leven, ende den adem, ende alle dingen. En wederom / In hem leven wy, bewegen ons, en zijn wy. Actor. XVII, 25. 28. Alwaar die maniere van spreken / in hem, volgens den stijl der Hebreen / niet anders en betekend / als door hem, gelijk wanneer de Pharisеen Christo tegenwerpen / dat hy in den oversten der Duivelen de Duivelen uitwierp, Matth. IX, 34. en XII, 24. dat is / door den oversten. En in dit selve capittel / Act. XVII, 31. God heeft enen dag gesteld, in welken hy de wereld in regtvaardigheid oordelen zal, in een man, dat is / door een man / dien hy daar toe gesteld heeft; namelijk door onsen Here Jesum Christum. Dog al is'et dat God de Menze niet en onderhoud door een gedurige scheppinge / zo en onderhoud hy se evenwel niet enkelijk door een actus negativus, dat is / door haar niet alleen niet te willen destrueren / daar hy 't anders wel ligt zoude konnen doen; maar enigsins door een actus positivus, dat is / daar door dat hy aan haar de hand houd / als wanneer hy den Satan ende de bose Geesten bedwingd / op dat se sijn werk niet en zouden vernietigen: wanneer hy de Menzen uit vele perikulen komt uit te rukken / gelijk Moses uit'et water / Daniel uit den kuil der leewen / enz. En wanneer hy die dingen hersteld / die med'er tijd in het lighaam van

den

den menz beginnen te verderven: als onder anderen/ wanneer hy in Abraham/ die ontrent honderd jaren oud was/ kragt geevd om kinderen te telen/ en Sara/ die nu onvrugtbaar/ en ontrent tnegentig jaren oud was geworden/ bequaam maakt om t'ontfangen; wanneer hy ook in Ezechias de kragten/ die door sijn doodlijke siekten vervallen waren/ wederom komt t'herstellen/ en diergelijke dingen meer. Voornamelijk in het versorgen van het dagelijkze voedsel ende de kledinge/ als ook van allerhande behoevtigheden/ die tot'et dierlijke leven van noden zijn/ van welke dingen hy haar rijklijk komt te voorsien/ Matth. VI, 25. enz.

III. Alhier staan ons in 't korte drie questien/ aangaande het onderhouden van den Menz/ t'ondersoeken; waar van de twe eerste behoren tot'et onderhouden van het Menzlijke geslagt in 't generaal; en de laatste/ waar van wy voorgenomen hebben in 't volgende capittel te handelen/ heeft sijn opsigt op d'onderhoudinge van yder Menz in't bysonder. Daar word dan namelijk voor eerst gevraagd/ hoe of van wien onse ziele voordgebragt word? Ontrent welke saak zo onder de Theologanten als onder de Philosophen/ een zeer groot en gewigtig geschil is: waar van enigen menen/ dat de selve van God is geschapen/ en in het lighaam van de kinderen/ wanneer se nog in haar moeders buik zijn/ word ingestort; dog anderen menen/ dat se van de ouders haar afkomst heeft. Het laatste gevoelen/ 't welk ons wel 't allerwaarschijnlijkste schijnd te zijn/ word door de volgende argumenten bewesen.

IV. Na dat God nu Adam en Eva geschapen hadde/ zo heeft hy over haar den segen uitgesproken/ tot voordplantinge van het Menzlijke geslagt/ seggende/ Weest vrugtbaar ende vermenigvuldiget, ende vervullet de aarden, Gen. I, 28. en IX, 1. Dierhalven zo heeft hy haar kragt gegeven om andere Menzen voord te brengen/ die haar zouden gelijk zijn/ en uit lighaam en ziel bestaan zouden; gelijk hy ook aan alle d'andere dieren/ daar hy sijnen segen over uit gesproken heeft/ zodanigen magt heeft medegedeeld. Want indien d'ouders maar alleen de lighamen van hare kinderen quamen voord te brengen/ en niets med allen en deden tot'et voordplanten van de zielen/ zo en zoude die segeninge/ in de Menzen zodanigen kragt niet hebben/ als se wel heeft in d'onvernuftige dieren/ die haars gelijkē/ bestaande uit lighaam en uit ziele/ voordtelen. Dog dat dit ongerijmd is dat kan een ygelijk heel ligt sien. En Moses en zou ook med waarheid niet konnen geseid hebben/ dat Adam sijnen Soon Seth/ gegenereerd heeft na sijnen beelde, na sijne gelijkenisse, Gen. V, 3. Namelijk gelijk hy selvs na het beeld Godes geschapen was. Want dat beeld Godes bestaat voornamelijk in de ziele/ en het is/ om het selve aan sijne kinderen mede te delen/ nodig geweest/ dat ook haar zielen van sijne ziele zoude voordgebragt worden. En Moses seid ook verder/ Alle de zielen die med Jacob in Egypten quamen, uit sijne heupe gesproten, uitgenomen de wijven der sonen Jacobs, waren al ses en sestig zielen, enz. Gen. XLVI, 25. enz. Dierhalven zo en zijn niet alleen de lighamen/ maar ook de zielen van de kinderen/ en van de neven Jacobs uit hem voordgesproten. Daar is in die plaats wel een oneigenlijke maniere van spreken/ waar door een deel voor het geheel genomen word; maar evenwel zodanig/ dat het deel/ waar van de benaminge afgenomen word/ niet en word uitgesloten/ dewijl zulks t'enemaal ongebruiklijk is.

V. 2. Indien men de contrarie opinie toelaat/ zo zal men moeten seggen/ dat'er somtijds van ouders die dood zijn kinderen gegenereerd worden. Want dewijl de generatie als dan eerst volkomen is/ wanneer de vrugt het leven ontfangen heeft; en dat'er ook in 't gemeen gemeend word/ dat God in de Knegtkens op den veertigsten/ dog in de Meiskens op den tagtigsten dag van d'ontfangenisse af te rekenen/ de ziele komt in te storten/ wanneer het lighaam med bequame werktuigen voorsien is om de selve t'ontfangen; zo zal 't konnen geschieden/ gelijk ook ontallijke exempelen bewijsen dat zulks gebeurd is/ dat de Vader alsdan al zal overleden zijn.

VI. 3. Na dat God het scheppen van de wereld in ses dagen volbragt hadde/ zo word hy geseid van al sijn werk gerust te hebben, Gen. II, 2. Dog hy en zoude niet waarlijk gerust hebben van te scheppen/ indien hy nu selvs op elke ogenblik vele zielen onmiddelijk quam voord te brengen. Om nu niet te seggen/ dat'et Gode t'enemaal onwaardig schijnd te zijn/ dat hy een dienaar zy van versoeilijke en bloedschandige generatien/ waar van hy selvs een gruwel heeft/ en die hy ook in de Wet zeer strenglijk heeft verboden; alzo dat hy/ wanneer het d'onreine Menzen maar lust haar lighaam med elk anderen te vermengen/ daar by moet zijn/ om in die vrugt/ al is'et dat se onwetlijk is ontfan-

gen / de ziele in te storten. En zodanigen God maken die genen in der daad / die daar leren / dat hy de zielen dagelijks onmiddelijk komt te scheppen.

VII. 4. Men siet dikwijls / dat de zielen van de kinderen med de zielen van de ouders zeer overeenkomen / en dat'er van verstandige ouders verstandige kinderen / en van botte ouders ook botte kinderen voortgebragt worden; voornamelijk zo bevind men / dat de sotten haar dwaasheid tot in enige graden toe / aan hare nakomelingen komen mede te delen. 't Welk nergens anders van daan en kan komen / als dat de kinderen hare zielen van haar ouders ontfangen. Want gelijk iemand uit de lineamenten of trekken van het aangesigt / geoordeeld word een natuurlijke Soon te zijn / van die genen die hy komt te gelijken; alzo is'et ook / wanneer de kinderen / ten opsigte van de ziele / na de ouders gelijken / een zeer klaar bewijs / dat haar zielen van d'ouders voortgekomen zijn.

VIII. De genegenheid tot'et quade / waar mede de kinderen geboren worden / geevd ook grote aanleidinge tot dese opinie. Want die genegenheid en is van God niet / gelijk se al te samen bekend staan / nog ook van het lighaam / waar in eigenlijk geen ondeugd plaats en kan hebben. Dierhalven zo moet se van de ziele voortkomen / welken de kinderen van haar ouders / die door de sonden besmet zijn / komen t'ontfangen.

IX. Daar worden evenwel voor het twede gevoelen / dat namelijk de zielen immediatelijk van God geschapen worden / verscheide redenen bygebragt / die van geen klein gewigt en zijn / dewelken wy eens in't korte zullen overwegen. 1. Daar zijn enige Schriftuur-plaatsen die zulks schijnen vast te stellen: gelijk / d'Adem des Almagtigen heeft my levendig gemaakt, Job. XXXIII, 4. De Geest keerd weder tot God die hem gegeven heeft, Eccles. XII, 9. d'Here formeerd des Menzen Geest in sijn binnenste, Zach. XII, 1. 'k Andwoorde / dat daar uit / dat Job seid dat d'adem des Almagtigẽ hem levendig gemaakt heeft / niet meerder en volgd / dat zulks immediatelijk van God geschied is / als dat men daar uit / dat de selve van gelijken seid / Hebt gy my niet als melk gegoten, ende my als een kaas doen runnen? Med vel ende vleez hebt gy my bekleed: med benen ook, ende senuen hebt gy my t'samen gevlogten: Job. X, 8. enz. gelijk ook diergelijken te sien is / Psal. CXXX, 15. en XXII, 10. en LXXI, 6. med regt besluiten mag / dat onse lighamen van onse ouders niet gegenereerd / maar immediatelijk van God selvs geformeerd worden Want men moet weten / dat al het gene 't welk volgens d'orde der natuur / die God selvs ingesteld heeft / komt te geschieden / tot hem / als tot den aucteur daar van pleeg gerefereerd te worden. En 't en is onse saak ook niet tegen / dat Job belijd / dat hy het leven of de ziele heeft ontfangen door den adem des Almagtigen. Want hy spreekt daarom zo / om dat sijn ziele door voortelinge uit die ziele / dien God eertijds in Adam ingeblasen hadde / voortgebragt was. In die twede plaats uit Eccles. XII. alwaar geseid word / dat de Geest wederom tot God keerd die hem gegeven heeft / blijkt klaarlijk / dat men dat even eens moet verstaan / gelijk als de volgende woorden / alwaar geseid word / dat het stov (dat is / ons lighaam dat uit stov bestaat) wederkeerd tot aarden, daar het uit genomen is: 't welk maar alleen op d'eerste scheppinge van Adam kan gepast worden / gelijk een yder moet bekennen. Wat de plaats Zachar. XII. aangaat / daar siet de Propheet al mede op d'eerste scheppinge der dingen / gelijk daar uit blijkt / dat hy van het uitbreiden des hemels, ende het grondvesten der aarden gewag maakt: want gelijk God nu niet meer de hemelen uitbreid / ende de aarden grondvest / ('t welk hy maar eens heeft gedaan in het scheppen van de wereld) zo en formeerd hy ook niet immediatelijk den Geest des Menzen in het midden van hem / gelijk in Adam geschied is; maar hy gebruikt daar toe het middel van onse ouders / die ons uit kragte van d'eerste segeninge / zo als wy uit ziel en lighaam bestaan / voortbrengen.

X. 2. De selve Schriftuur schrijvd Gode ook den titul van God en Vader der geesten toe, Numer. XVI, 22, en XXVII, 16. Hebr. XII, 9. dog niet der lighamen. Maar daar en zou ganz geen reden zijn / waarom dat se alzo zoude spreken / indien we zo wel de zielen als de lighamen van onse ouders hadden. Hier op andwoorde ik aldus / voor eerst, dat God in de plaatsen uit'et boek Numeri, genoemd word een God der geesten alles vleez, om dat hy aan al het levendige gedierte / selvs ook aan het onvernuftige vee / het leven geevd. Dog hy en schept de zielen der onredelijke dieren niet onmiddelijk / gelijk een yder bekend staat. Daarenboven / zo konnen ook dese woorden / door een uitlatinge van het koppel-woordeken ende geexpliceerd worden / als of 'er gelesen wierd / God der gee-

geesten ende alles vleez: of / 't welk op een uit komt / med het woord / God, aldus t'herhalen / God der geesten, God van alle vleez, gelijk het Junius en Tremellius overgeset hebben. Dog daar zal / op welk van beide die wijsen gy dese woorden komt te verklaren / geen bysonder privilegie voor de zielen wesen / welke ook op het vleez / of op de lighamen niet en kan gepast worden. Ten tweden, Hebr. XII. word God wel een Vader der geesten genoemd / in tegenstellinge van de Vaders des vleez. Maar onse ouders en worden daarom geen vaders des vleez genoemd / om dat van haar maar alleen ons vleez / en niet ook onse geest afkomstig is. Ja ik zou eerder agten / dat se alzo genoemd worden / om dat wy uit haar tot dit vleezlijke leven wordē geboren / en om dat sy alleen magt hebben over het lighaam: dog dat God een Vader der geesten genoemd word / om dat hy ons door sijn woord en Geest tot'et geestlijke leven wederbaard / en ook op een bysondere wijse over onse geesten heerzt / ende gebied. En men kan / door de vader der Geesten / door een Hebreeuze wijse van spreken / die ook in het N. T. zeer gebruiklijk is / 't selve verstaan / als de geestlijke vader.

XI. 3. Hoedanig d'oorspiong van de ziele Adams is / zodanig is ook d'oorsprong geweest van de ziele van alle sijne nakomelingen: maar hy heeft sijn ziele immediatelijk van God ontfangen; Dierhalven zo ontfangen wy ook de selve immediatelijk. 'k Andwoorde: Dit gevolg en heeft geen meerder kragt als of iemand seide / God heeft het lighaam van Adam uit der aarden gemaakt / dierhaven ook het lighaam van de andere Menzen: of / Eva heeft hy gemaakt uit de ribbe van de man; dierhalven ook alle de vrouwen. Ja die zulks bybrengen / en menen niet / dat God alle d'andere Menzen / op de selve wijse de ziele instort als Adam. Want God heeft Adam eerst den adem des levens ingestort / wanneer nu alle de delen van sijn lighaam volkomenlijk gemaakt waren. Maar sy willen dat de ziele op den veertigsten / of ten minsten op den tagtigsten dag in de vrugt ingestort word / wanneer se nog in't lighaam van de moeder is / om dat se alsdan haar begind te bewegen / en enige tekenen van leven te geven / niettegenstaande dat se nog op verre na niet volmaakt en is.

XII. 4. Indien de ziele van de Menz gegenereerd is / zo zal se ook de verdervnisse onderhavig zijn. Want daar en is niets dat gegenereerd is / dat vry is van de dienstbaarheid der verdervnisse. 'k Andwoorde / dat de generatie niet meerder een beginsel is van de verdervnisse / als de scheppinge. Maar zulks is alle dingen / zo wel die geschapen / als die gegenereerd zijn / van nature eigē / dat s'ook / gelijk se een begin gehad hebben / van gelijken een einde konnen hebben: en wederom / dat se / indien het Gode maar believd de selven te bewaren / tot in ewigheid konnen blijven. Zo dat dan de voortelinge van de ziele / die van d'ouders geschied / geen oorsaak en zal wesen dat se sterven zal / gesteld zijnde dat'et Gode believd haar in't levē te houden / gelijk wy boven getoond hebben dat hem zulks believd.

XIII. 5. Indien de ziele door de generatie voortgeteeld word / zo word se of t'samen van beide de ouders / of van een van haar beiden alleen / namelijk van de vader voortgeteeld. Van gelijken / zo is se of geheel van haar / of maar een gedeelte. Maar geen van beiden kan men sonder ongerijmdheid seggen. Want indien de ziele van de Vader en van de moeder voortgeteeld word / zo zal se t'samengesteld zijn uit de ziele van haar beiden / en by gevolg ook van een gescheiden konnen worden. Dog indien se maar alleen van de Vader voortgeteeld word / zo heeft Christus / die geen Vader op aarden gehad en heeft / ook geen Menzlijke ziel gehad / en dierhalven is hy geen waaragtig Menz geweest. Daarenboven indien de gehele ziele voortgeteeld word / zo zouden d'ouders noodsakelijk door't voortelen komen te sterven: dog indien maar alleen een gedeelte voortgeteeld word / zo zoude de ziele deelbaar / ende dierhalven sterflijk zijn. 'k Andwoorde / de ziele van de kinderen heeft wel van beide de ouders haar oorsprong / maar daar en volgd zodanig een t'samenstellinge niet uit / welke de ziele noodsakelijk doet vergaan. Want den ondergang van enig ding en ontstaat niet zo zeer uit de t'samenstellinge / als wel daar uit / dat de delen niet vast genoeg aan elk anderen verknogt en zijn. En daar en is niet aan te twijfelen / of God kan enige t'samengestelde dingen maken: ja of hy heeft se ook in der daad gemaakt / die de dingen welke niet t'samengesteld en zijn / ten opsigte van haar duursaamheid / niet en behoeven te wijken: hoedanig de Son / de Maan / ende de verdere Sterren zijn / dewelke zo uit haar essentiele delen / namelijk uit haar stoffe en gedaante / als ook uit zodanige delen t'samengesteld zijn / die haar volkomenheid en hoegrootheid uitmaken. Maar indien men meend / dat daar enige swarig-

heid in steekt; gesteld zijnde dat de ziele ordinaarlijk van de vader alleen voordgeteeld word / gelijk niemand ordinaarlijk als uit de t'samenkominge van man en vrou geboren word; zo en zoude dat evenwel den Here Jesum niet aangaan / in wiens generatie d'H. Geest door sijn kragt dat gene vervuld heeft / daar de natuur in te kort quam. Want waarom en heeft hy niet / gelijk hy het saad van de maget / 't welke van sig selven onvrugtbaar was / vrugtbaar gemaakt heeft / ook uit haar ziele / die andersins alleen niet genoeg en was / de ziele van de vrugt / tegen d'orde der natuur konnen voordbrengen? Dog het gene van't mededelen van de gehele ziele / of maar alleen van een gedeelte van de selve / bygebragt word / dat en doet niet ter saak / dewijl ons de wijse van die mededelinge onbekend is. Want het schijnd dat'et hier zo toe gaat / gelijk in het ontsteken van d'ene kaars aan d'andere. Gelijk de kaars / dewelke een andere kaars ontsteekt / sijn gehele ligt / sonder dat'et daar door word verminderd / immers zo niet dat men't merken kan / aan de kaars die ontstoken word mededeeld; alzo word ook de ziele van de vrugt / sonder merklijke verminderinge van de ziele van de ouders ontstoken. Nu die kleine verminderinge en kan niet maken / dat het gene God door sijne almogende kragt voorgenomē heeft te bewaren / de dood onderworpen zy. Even gelijk die kleine verminderinge die in de Son geschied / van wegen dat de stralen van't ligt daar gedurig van afvloeijen / zo veel niet maken en kan / dat se de wereld tot de voleindinge der ewen toe niet en zal verligten / en door haar levendigmakende warmte koesteren. Dit zy dan / behoudens het oordeel van een yder die de saak beter mogt begrepen hebben / van ons genoeg geseid / van dese duistere questie / dewelke veel eer tot de Philosophie / als tot de Theologie schijnd te behoren.

XIV. De twede questie behoord ook tot d'onderhoudinge van de bysondere soort / te weten van het Menzlijke geslagt; en sy bestaat insonderheid daar in / of namelijk het getal der Menzen / die van't begin der wereld af geboren zijn / en nu nog tot'et einde van de selve geboren zullen worden / van ewigheid door Godes absolute besluit gedetermineerd is; en of die saak in der tijd zodanig door sijn voorsienigheid bestuurd word / dat'et niet en kan geschieden / dat'er meer of minder Menzen zijn / of hiernamaals zijn zullen. Waar op ik andwoorde / 1. Dat'et ongetwijfeld is / of de kragt om te genereren / dewelke in de Menzen is / komt voord van dien segen / welken God in den beginne over de Menzen heeft uitgesproken / Weest vrugtbaar ende vermenigvuldiget, enz. dien hy ook nog tot desen huidigen dag toe / door sijn bysondere voorsorge onderhoud; ja ook wanneer se verdorven is / somtijds miraculeuslijk hersteld / door de zodanigen vrugtbaar te maken / die door enig defect in de natuur / onbequaam waren om enige vrugt voord te brengen / gelijk ontrent Sara / Anna / en Elizabeth geschied is; volgens het gene de Propheet seid; Die d'onvrugtbare doet wonen med een huisgesin, ene blijde moeder van kinderen, Psal. CXIII, 9. Welken segen hy ook somtijds tot een straffe van de sonden doet ophouden / gelijk in het huisgesin van Abimelech / waar in God / ter oorsake dat hy Sara weggenomen hadde / de baarmoeder van sijn huisvrou / en van sijne dienstmaagden toegesloten heeft / dat sy niet en baarden / tot dat hy door de voorbiddinge van Abraham versoend wierd / Gen. XX. 2. Men kan niet seggen / dat God door een absolut besluit vastgesteld heeft / hoe veel Menzen dat'er van't begin van de wereld af tot'et einde toe / zouden geboren worden / of men steld ook vast / dat hy van gelijken alle die t'samenkomingen / waar uit de Menzen geboren worden / absolut determineerd. Want het is noodsakelijk / dat een absolut besluit / ook door absolute en noodsakelijke middelen / op dat'et niet en zoude komen te missen / uitgevoerd word. Maar het is ongerijmd te menen / dat God alle zodanige t'samenkomingen heeft besloten. Want het en komt med sijn regtvaardigheid en heiligheid niet over een / dat hy zodanige huwelijken of t'samenkomingen / dewelken hy in de wet verboden heeft / en waar van hy getuigd een gruwel te hebben / absolut besluit te zullen geschieden. Als by voorbeeld / d'hoererijen / d'overspelen / de bloedschande / en zodanige huwelijken / die med ongelovigen en afgoden-dienaars aangegaan worden; waar uit evenwel / zo als ons d'ondervindinge leerd / dagelijks vele Menzen voordgeteeld worden. God laat de selven wel toe / dat is / hy en wil sijn magt niet in't werk stellen om de selven te beletten. Maar dese toelatinge verschild t'enemaal van een absolut besluit: alzo dat daar uit geensins en kan besloten worden / dat God vast gesteld zoude hebben / dat die saken / dewelken hy toegelaten heeft / onvermijdelijk zouden moeten geschieden. 3. Dewijl het God in een yders wille-keur gelaten heeft / voornamelijk na

de verkondiginge van 't Evangelium / ofte trouwen / of ongetroud te blijven / zo en heeft hy niet te gelijk door een absolut besluit konnen vast stellen / hoe veel Menzen dat'er uit elke Man / en uit elke Vrou / volgens den segen / van hem in den beginne over het Menzlijke geslagt ten desen opsigte uitgesproken / zouden geboren worden. Want dese dingen strijden tegen elk anderen / ende sy en konnen t'samen niet bestaan.

XV. Waar uit ik dan dese twe saken tot leringe kom te trekken. 1. Dat het gene in 't gemeen / van het onveranderlijk schikken van de huwelijken / geloofd of gedreven word / niet anders dan een oud wijfs praatje is. God is wel een insteller van 't huwelijk / gelijk Genes. II, 24. te sien is: en daar is ook geensins aan te twijfelen / of sijn voorsienigheid heeft ontrent de huwelijken / gelijk ook ontrent al het andere doen en laten der Menzen plaats. En hier van is'et ook / dat hy de vromen schiklijke Vrouwen / dog d'onvromen onschiklijke toevoegd; gelijk Salomon ook niet anders heeft willen te kennen geven / wanneer hy seid / Huis ende goed is een erve van de Vaderen; maar een verstandige Vrouwe is van den Here, Prov. XIX, 14. En het is ook een ygelijk bekend / hoe veel dat de voorsigtigheid in 't aangaan van huwelijken komt te baten / en d'onvoorsigtigheid te schaden. 2. Indien het getal der gener die geboren zullen worden van ewigheid niet absolut en is gedetermineerd / zo is ook veel minder d'ewige saligheid of verdoemenisse van alle Menzen hoofd voor hoofd gedetermineerd. Want het voorwerp moet'er eerst zijn / eer'er iemand ontrent het selve / med enige distincte en bysondere werkinge besig kan wesen.

Cap. XI.

Van Godes Voorsienigheid in het onderhouden of bewaren van een yder Menz in 't bysonder: en specialijk of de levens-tijd van alle Menzen vast staat, dan of se verlangd en verkort kan worden.

I. Dat'et niet en schijnd, dat God door een absolut besluit, een yder een sekere levens-tijd gesteld heeft. II. En dat zulks. 1. bewesen word door d'ondervindinge van die genen, die uit gesonde ouders zyn voordgesproten; of ervare Medicijn-meesters gebruiken. III. Dat de voorsigtigheid en matigheid alhier ook veel vermag. IV. Andwoord aan die genen, die daar seggen dat dese middelen niet minder gedetermineerd en zijn, als de levens-tijd selvs. V. 2. Uit de belovten van lang te zullen leven. VI. Dat ook God, gelijk enigen excipieren, med de Menzen niet en stameld. VII. 3. Uit de dreigementen van den draad des levens te zullen afsnijden. VIII. 4. Uit d'Exempelen der Godlosen, die in 't bloeyen van haar jaren en kragten omgekomen zyn. IX. 5. Of der Godvrugtigen, welkers dood God uitgesteld heeft. X. De plaats Job. XIV, 5. *word geexpliceerd.*

I. De derde questie is aangaande 't onderhouden of bewaren van de Menzen hoofd voor hoofd; of God namelijk door een absolut besluit / voor een yder Menz een sekere levens tijd vast gesteld heeft / welke niemand enigsins kan verkorten of verlangen. Wat ons aangaat / wy en menen dat niet; maar integendeel zo seggen we / dat die genen in 't gemeen langer leven als anderen / die van nature een welgesteld temperament hebben / dan die swak zijn; die genen / die in haar siekten onder de sorge van ervare Medicijn-meesters komen / dan die'er geen en hebben / of in de handen / van die onervaren zijn / vervallen; die genen / die voorsigtigheid gebruiken / in het vermijden van periculen / als die haar selven daar in onbedagtelijken komen te werpen; die genen / die haar onthouden van onmatig te eten en te drinken / en andere wellusten te plegen / dan die haar selven daar zeer toe overgeven; die genen / die God vrezen / als de Godlosen / die door 't bedrijven van dese en gene schelmstukken / haar eigen ondergang / voor dien tijd / dien se anders zouden konnen bereiken hebben / over den hals halen: niettegenstaande dat'et God / die een souverain regt heeft van leven en van dood / om gewigtige redenen somtijds anders doet uitvallen.

II. Ons gevoelen word voor eerst bewesen door d'Ondervindinge. Want wy sien dat die genen / die van gesonde ouders zijn voordgesproten / en van de geboorte af een regtschapen gesond lighaam hebben medegebragt / indien maar anders alle d'andere omstandigheden daar mede overeenkomen / minder door siekten gequeld worden / en ook tot hoger jaren komen / dan die genen / die zo gelukkig niet geboren en zijn. En die in haar siekten den dienst van ervare Genees-meesters gebruiken / komen ligter wederom tot haar vorige gesondheid / en ontgaan de dood / dan die't ongeluk hebben van ontwetende of ondeugende Genees-meesters te treffen / die in plaatse van haar heilsame remedien toe te dienen / verderflijke venijnen voorschrijven; of die ganz geen hulp en gebruiken. Andersins zou de gehele konst der Medicijne vrugteloos wesen / en God zoude ook te vergeefs / de planten

en

en mineralen zodanige kragten ingeschapen hebben/ die bequaam zijn om de siekten te genesen.

III. Dat ook de voorsigtigheid/ in het vermijden van de perikulen / veel te wege kan brengen / om het leven tot zo lang in stand te houden / als d'aangeboze constitutie van het temperament, 't zy dat se of sterk of swak is / toelaat / dat zal niemand / die enige ervarenheid heeft, ligt ontkennen. Want het gebeurd dagelijks / dat die genen / die haar buiten nood of onvoorsigtig in perikulen begeven / door de selven ook overvallen worden. Velen komen'er om hals in den krijg / op zee / op 't ijs / enz. die / indien s'haar selven t'huis gehouden hadden zo haast niet uit'et leven zouden weggerukt zijn. Hoe veel ook de matigheid in de se gelegenheid vermag / dat is een yder wel bekend; dewijl die genen / die wel naauwe agt geven op haar maniere van leven / niet alleen in 't gemeen veel gesonder plegen te zijn / maar ook langer te leven / als die genen / die haar selven aan eten en drincken / en andere wellusten verslaven.

IV. Enigen excipieren hier op / dat alle die voorgemelde middelen / niet minder van Godes absolute besluit af en hangen / als de vastgestelde levens tijd selvs. Want dat'er / med'et stellen van iemands levens tijd / ook te gelijk vast gesteld is / dat hy / wanneer hy siek zal zijn / een ervaren en getrou Medicijn-meester zal aantreffen; dat hy voorsigtig zal zijn in de perikulen te mijden ; en dat hy ook sijn leven matig en kuiz zal aanstellen: en dat voor den genen / die zo lang niet en moet leven / alle dese dingen regt contrarie vast gesteld zijn. Maar men moet seggen / dat niet alleen door zulke stellingen / ganz alle sorge en bekommernisse in de Menzen word uitgeblust / om haar schuldigen pligt wel waar te nemen; maar dat God ook tot een aucteur van haar onvoorsigtigheid / onmatigheid / ja ook van alle andere schelmstukken / gemaakt word. Sy seggen hier op / dat Paulus Act. XXVII, 30. 31. ons door zijn exempel leerd / dat het absolut besluiten van een seker einde / zeer wel med'et gebruiken van middelē bestaan kan. Want al was'et dat'et hem door een Engel van Godes wegen was geopenbaard / dat alle de genen die med hem voeren / uit dat schriklijke tempeest / waar door se geslingerd wierden / zouden behouden worden; zo'en heeft hy evenwel niet getwijfeld / wanneer hy sag dat de schippers het schip wilden verlaten / en gereedschap begonden te maken om med de boot t'ontsnappen / tegen den hoofdman en de krijgsknegten te seggen / Indien desen in het schip niet en blijven, gy en kond niet behouden blijven. 'k Andwoorde / ja uit dese woorden blijkt / dat d'Apostel / die allerbest den sin van die Godlijke belovte verstond / niet geloovd en heeft / dat God absolut allen die in het schip waren / wilde bewaren / maar alleen onder dese conditie / indien se niets van die dingen na en lieten / die tot haar behoudenisse konden dienen. Want indien de belovte / die hem gedaan was / uit een absolut besluit Godes voordquam / en indien hy se ook daat voor gehouden hadd / zo zoud' hy gelogen hebben med te seggen / Indien desen in het schip niet en blijven, enz. 't Welk verre van ons moet wesen / dat wy zulks van hem denken zouden. Maar dat'er in de belovte / die hem was gedaan / een sekere conditie was / dat kan men niet donkerlijk uit de woorden selvs sien / med welke sy voorgesteld word / Siet, God heeft u geschonken allen die med u varen ; dat is / hy heeft u die genade geschonken / dat gy haar allen door uwen raad van de dood zuld bevrijden / indien se na u komen te luisteren: want anders is'et med haar gedaan / en sy zullen door haar eigen schuld om den hals komen.

V. Onse twede reden is dese; Indien'er voor een ygelijk Menz een onveranderlijke levens tijd waar vastgesteld / zo zou de belovte van een lang leven ydel en vrugteloos zijn. Hoedanige in de Tien-geboden gevonden word / en die selvs ook onder de kinderen bekend is. Eerd uwen Vader, ende uwe Moeder, op dat uwe dagen verlengd worden in den lande dat u de Here uwe God geevd. Waar mede verscheide andere plaatsen overeenkomen: gelijk / Gy zuld den Heren uwen God dienen, zo zal hy uw' brood ende u water segenen: ende ik zal de krankheden uit het midden van u weren. Daar en zal gene misdragtige, nog onvrugtbare in uwen lande zijn : Ik zal 't getal uwer dagen vervullen, Exod XXIII, 25. 26. Van gelijken / Gy zuld houden sijne insettingen, ende sijne geboden, die ik u heden gebiede, op dat'et u, ende uwen kinderen na u wel ga ; en op dat gy de dagen verlenget in den lande, dat de Here uwe God u geevd, voor altoos. Deut. IV, 40. En van de genen / die haar op den Here verlaten / word geseid / Ik zal hem med langheid der dagen versadigen, ende ik zal hem myn heil doen sien, Psalm. XCI, 16. Dog aan Salomon word'er in het bysonder beloovd / Zo gy in mijne wegen wandelen zuld, onderhoudende mijne insettingen, ende

mijne

mijne geboden, gelijk als uw' Vader David gewandeld heeft: zo zal ik ook uwe dagen verlengen, 1 Reg. IV, 14. Eindelijk/ om juist niet alle de Schrivtuur-plaatsen/ die hier toe behoren/ by een te halen/ zo en kan'er niet klaarder bygebragt worden/ als het gene Salomon daar van getuigd/ wanneer hy seid; De vreze des Heren vermeerderd de dagen; maar de jaren der Godlosen worden verkortet, Prov. X, 27.

VI. Hier op excipieren se/ dat God/ wanneer hy de kinderen die haar ouders eren/ of allen die sijne geboden gehoorsaam zijn/ beloovd haar leven te zullen verlangen/ med haar als stameld/ gelijk de moeders gewoon zijn med haar kinderen te doen; en dat hy sig selven na haar verstand accommodeerd: maar dat/ om eigenlijk te spreken/ de levens tijd/ dien hy absolut vastgesteld heeft/ nog verkort nog verlangd kan worden: en dat zulks daar uit blijkt/ dat somtijds zodanige kinderen/ die haar ouders allermeest gehoorsaam zijn; en ook anderen die zeer vroom leven/ en God vrezen/ door een ontijdige dood weggerukt worden. Maar ik andwoorde/ 1. Dat ik toesta/ dat God/ wanneer hy de genen die hem dienen een lang leven heeft beloovd/ sig selven geen wet gesteld en heeft/ dien hy noit overtre'en en mag. Alhoewel dat ik agte/ dat hy onder het O. Testament/ welkers belovten ten meren delen lighaamlijk waren/ en haar opsigt hadden op dingen die tot dit leven behoren/ selden van die orde heeft afgeweken. Dog indien hy zulks oit dede/ dat hy alsdan de vromen/ in plaatse van het tijdelijke/ het ewige leven heeft geschonken; op dat se niet en zouden konnen klagen/ dat se te vergeevs gehoopt hadden. 2. Daar uit en volgd evenwel niet/ dat God in het beloven van een lang leven/ 't welk hy aan de vromen heeft gedaan/ zo gestameld heeft/ dat hy niet en sag op haar godvrugtigheid/ wanneer hy voor haar die levens tijd vast gesteld heeft/ maar alleen op sijn absolute en ongeconditioneerde besluit. Want Gode zodanig een stamelen te willen toeschrijven/ en is niet anders/ als hem bedektlijk van leugen-taal te beschuldigen/ en ook sijne belovten/ die hy gedaan heeft/ om de Menzen daar door tot de Godvrugtigheid op te wekken/ ganz en al haar kragt te benemen. Want wat Menz zal daar door bewogen worden/ die maar eens dese gedagten by sig selven vast gesteld heeft/ dat hy door al sijn gehoorsaamheid/ by God niet anders en kan verwerven/ dan alleen dat gene/ dat hy/ sonder enig opsigt op hem te hebben/ door een onveranderlijk besluit vast gesteld heeft/ hem te zullen geven? Indien het dan gebeurd/ dat God somtijds med de Menzen schijnd te stamelen: als by voorbeeld/ wannneer hy tegen d'Israëliten seid/ dat'et land Canaan/ 't welk hy haar beloovde/ van melk en van honig overvloeide; zo is'er in de woorden/ of in de maniere van spreken/ wel een oneigenlijke wijse; maar niet in de substantie van de saken selvs; als of die ook oneigenlijk mosten verstaan worden/ en dat'er in plaatse van het land/ dat van melk en honig zoude overvloeijen/ iets verstaan wierd dat geheel en al van het land zoude verschillen; of een land daar ganz geen melk en honig in wesen en zoude. Op die selve wijse is'et ook med'et lang leven gelegen: zo dat'et ongerijmd is te seggen/ dat God/ wanneer hy de vromen hope gav van lang te zullen leven/ sig wel uitterlijk geliet/ als of hy haar iets beloovde/ maar dat hy haar evenwel in der daad niets beloovd en heeft. Indien men dan zodanig een grove manier van spreken toelaat/ waarom en zal men ook niet mogen seggen/ dat God stameld/ wanneer hy ons in den Evangelio/ op conditie van geloov en bekeringe/ het ewige leven beloovd/ en dat alle die genen bedrogen worden/ dewelken die dingen na de letter komen te verstaan?

VII. Ten derden, zo seggen we/ dat'er in d'H. Schrivtuur verscheide plaatsen gevonden worden/ waar in hy de Godlosen komt te dreigen/ dat hy haar den draad des levens af zal snijdẽ: welke ook niet anders dan ydele bullebakken zouden zijn/ zo God/ in het vaststellen van een yder sijn levens tijd/ nog op de vroomheid/ nog op d'onvroomheid/ zoude gesien hebben. Zodanig is het gene David seid/ Mannen des bloeds ende des bedrogs en zullen hare dagen niet ter helvte brengen. Psal. LV, 24. Siet ook Deut. XXVIII, 59, enz. alwaar God d'Israëliten dreigd/ dat hy se med verscheide plagen zal slaan/ en ook uit het leven wegrukken/ indien se sijne wet niet en komen te bewaren. Sy excipieren hier op/ dat'er van de mannen des bloeds ende des bedrogs geseid word/ dat se haar dagen niet ten halven en zullen brengen/ om dat se selden tot den ouderdom van tseventig en tagtig jaren komen; aangesien dat se of in den krijg sneuvelen/ of door beuls handen komen te sterven/ of op een andere violente wijse om hals raken: alzo dat se/ al is'et dat se den tijd/ die voor haar leven vast gesteld was/ wel bereiken/ evenwel zo lang niet

niet en leven/ als'et schijnd dat se andersins geleevd zouden hebben. Maar dat en doet ter saak niet; 't en zy dat men segge/ dat'et daar van daan komt/ dat de Godlosen niet oud en worden / om dat God om haar schelmstukken haar leven verkort. 't Welk zo veel is als tot ons gevoelen over te gaan. Daarenboven zo en zoude David daarom niet geseid hebben / dat de Godlosen hare dagen niet ten halve en brengen / om dat se niet lang en leven; om dat zulks ook vele vrome luiden gebeurd / die door dese of gene violente dood / en ook voor haar tijd / omkomen. Dog het blijkt dat hy een bysonderen vloek / die de Godlosen om hare grove misdaden over't hoofd hangd / heeft willen uitdrukken. Anderen menen / dat'er daarom geseid word / dat de mannen des bloeds hare dagen niet ten halven en brengen / dewijl se / daar s'haar selven een lang leven toeleggen / het selve evenwel niet en bereiken. Maar dese exceptie en komt niet meerder te pas als de voorgaande. Want vele vromen luiden abuseren ook somtijds haar selven/ door de hope van langer te zullen leven; en integendeel vele Godlosen/ merkende d'onsekerheid van de Menzlijke dingen / en geloven niet dat se lang zullen leven; zo dat se in desen dele beiden van een en de selve conditie zouden zijn; 't welk verre van de meninge van David af is. Ja al was'et / dat de woorden van den Psalm desen sin enigsins konden lijden / zo en zoud'et evenwel med de woorden van Salomon niet accorderen konnen / Prov. x. De jaren der Godlosen worden verkortet, en wel in tegenstellinge van de vreze des Heren / dewelke de dagen vermeerderd. Want wie zal seggen / dat de dagen van die genen verkort worden/ die eerder stervd als hy gehoopt hadde/ indien hem geen geweld aangedaan en word.

VIII. Daar zijn ook ten Vierden verscheide exempelen / dewelken de waarheid van ons gevoelen bevestigen. Onder anderen sien wy zulks zeer klaar in Absolom / die / indien hy tegen sijn Vader David niet opgestaan / maar hem/ gelijk in de wet geboden is/ geeerd hadde/ in sijn conspiratie/ wanneer hy nog in't bloeijen van sijn jaren en kragten was/ niet omgekomen en zoude hebben / 2 Sam. XVIII. Hier by komen ook Er en Onan / Sonen van Juda / die in haar jonge jaren / om hare Godloosheid van God zijn gedood geworden / Gen. XXXVIII, 7, 10. Van gelijken / indien d'inwoonders van d'eerste wereld / die God CXX. jaren gegeven heeft om haar te bekeren / van hare sonden afstand hadden gedaan / zo en zouden se door de sondvloed niet omgekomen zijn geweest. Alzo zouden ook die van Sodoma / door het vuur uit den hemel niet verteerd geweest zijn / indien se de vermaningen tot beterschap / die haar Loth dede / niet verworpen en hadden. En dagelijks komen'er straatschenders / moordenaars / en andere diergelijke booswigten / in beuls handen te vervallen/ die nog lange jaren daarna konden leven / indien s'haar van die schelm-stukken / daar se nu med de dood om gestraft worden / gewagt hadden. Ja daar worden'er ook somtijds gevonden / die d'handen aan haar eigen selvs slaan / en veel eer als andersins geschied zoude hebben hier van daan scheiden. Was dan dese al te samen den tijd des levens/ door een absolut besluit Godes vastgesteld/ in welken dat se weggerukt zijn geworden? En hoe zou dat anders konnen geschieden / 't en zy dat God haar med een tot die schelm-stukken / die een oorsaak van haar dood geweest zijn / geschikt hadde? Daar zijn'er enigen die seggen / dat die genen / die om haar schelm-stukken med de dood gestraft worden / op die selve tijd hebben moeten sterven / alwaar't dat se geen quaad gedaan en hadden / maar dat zulks op een andere wijse zoude geschied hebben. Maar dat is ongerijmd/ dewijl het een effect sonder oorsaak steld; en het word ook van anderen niet voor goed gekeurd / die niet alleen en menen / dat de uur van sterven / maar ook de wijse/ de plaats / de genen die haar de dood aan doen/ en alle andere omstandigheden/ door een absolut besluit Godes bepaald zijn. En voorwaar die dingen schijnen zo naau aan elk anderen verknogt te zijn / dat se niet wel van een en konnen gescheiden worden. Waarom God dan noodsaaklijk / indien hy iemand destineerd om precijs op dit moment / van wegen sijn begane schelm-stukken / door beuls handen te zullen sterven/ hem tot die schelm-stukken / daar hy om sterven zal moeten / ook diend gedestineerd te hebben: want andersins zou zodanig een hem daar van konnen wagten / en alzo het besluit Godes te niet maken.

IX. Eindelijk en ten vijvden, zo tonen ook enige exempelen van het uitstellen van de dood/ dat de tijd daar van door geen onwederroeplijk besluit Godes vast gesteld en is. God belast door den Propheet Jonas den Niniviten te prediken / Nog veertig dagen dan zal Ninive worden omgekeerd. Alhier was haar tijd vast gesteld / 't en zy dat se door haar bekeringe van God verkregen hadden/

dat

dat se nog verlang wierd. De Koning Hiskia / die doodelijk siek lag / zoude ook moeten sterven hebben / 't en zy dat hy God door sijn gebeden bewogen hadde / dat hy sijn leven nog vijftien jaren verlangde / 2 Reg. xx. Esa. xxxviii. Sy seggen hier op / dat God de Niniviten niet gespaard en heeft om haar bekeringe; nog dat hy ook het leven van Hiskia verlangd heeft / om sijn gebeden; maar om dat hy zulks absolut vastgesteld hadde: al is'et dat hy gewild heeft / dat de bekeringe van de Niniviten / en de gebeden van Hiskia / daar tussen zouden komen / eer hy sijn besluit zoude uitvoeren. Maar zulks is d'H. Schriftuur openlijk tegensprekende / dewelke de saak aldus verhaald: Ende God sag hare (te weten / der Niniviten) werken, dat sy haar bekeerden van haren bosen weg; ende het beroude God over het quaad dat hy gesproken hadde hen te zullen doen, ende en dede 't niet, Jon. iii, 10. Dat ook God tegen Hiskia geseid heeft / Ik hebbe u gebed gehoord; ik hebbe uwe tranen gesien: siet, ik zal vijvtien jaar tot uwe dagen toedoen. Esa xxviii, 5.

X. Tegen alle dese redenen en word'er niets tegengeworpen dat enigen schijn heeft / als alleen ene plaats van Job: De dagen van den Menz zijn kort, het getal sijner maanden is by u, ende gy hebt sijne bepalingen gemaakt, die hy niet overgaan en zal, Job. xiv, 15. Ik en zal alhier niet op andworden / 't welk ik evenwel med regt zoude konnen doen / dat men niet alle de redenen van Job en van sijn vrinden / die in dit boek verhaald worden / sonder onderscheid voor Godlijk moet aannemen. Want alhoewel dat Job beter gesproken heeft als sijn vrinden / gelijk God selvs getuigd / Job. xlii, 7. zo word hy evenwel van God bestraft / en hy bekend selvs dat hy onvoorsigtiglijk van Godes doen heeft gesproken / Job. xxxviii, 12. xxxix, 34. enz. xlii, 1. enz. Maar dit wil ik alleenlijk seggen / dat dese plaats het geschil niet ter ne'er en leid. Want daar word niet gevraagd / of God wel enigen perk gesteld heeft voor het leven van den menz / dien hy niet overtreden en kan; (want dat word aan we'er zijden toegestaan /) maar of hy de selve door een absolut besluit vastgesteld heeft / sonder opsigt te hebben op de Godvrugtigheid en ongodvrugtigheid / of andere redenen / die maken konnen dat iemand sijn leven verkort / of verlangd word. Dit nu en seid Job niet / maar sijn woorden konnen gevoeglijk aldus genomen worden / dat'er niet anders door te kennen en word gegeven / dan alleen de kortheid van s' Menzen leven / 't welk van God binnen den omtrek van enige weinige dagen of maanden besloten is / gelijk van tseventig, of tagtig jaren, zo wy zeer sterk zijn, gelijk Moses seid / Psal. xc, 10. Als ook David / Siet, gy hebt mijne dagen een hand breed gesteld, ende mijne leev-tijd is als niets voor u: immers is een yder Menze, hoe vast hy staat, enkel ydelheid, Psalm. xxxix, 6. Van gelijken / De dagen des Menzen zijn als het gras; gelijk een bloeme des velds alzo bloeid hy. Als de wind daar over gegaan is, zo en is hy niet meer, ende hare plaatse en kend se niet meer, Psalm. ciii, 15. Maar evenwel zo konnen de Menzen / die korte levens tijd / die haar gesteld is / door haar schelmstukken / waarom se / 't zy van God / 't zy door de Magistraat / uit'et leven gerukt worden; als ook door onvoorsigtigheid of onmatigheid / nog al korter maken / en alzo tot dien perk van volkomen ouderdom niet komen / daar se anders / zo se haar leven beter ingesteld hadden / zouden toe gekomen hebben.

Cap. XII.

Van Godes Voorsienigheid in't regeren van de Menzen: als ook op wat wijsen de selve word uitgevoerd.

I. *Dat God de Menzen niet alleen door wetten regeerd,* II. *dewelken med belovten en dreigementen bevestig zijn;* III. *Maar ook door ingevingen, vermaningen, enz.* IV. *Dat hy evenwel het quade toelaat.* V. *Maar zodanig dat hy het selve palen steld.* VI. *Dat hy somtijds occasien tot sondigen laat voorkomen.* VII. *Dat hy het doen en laten van de Godlosen, sonder dat s'het weten dirigeerd daar heen hy wil.* VIII. *En dat hy somtijds maakt dat'et buiten weten van die't quade begaan, tot een goed einde komt te strekken.* IX. *Dat tot de wijsen van Godes Voorsienigheid haar hoegrootheid behoord.* X. *als ook haar hoedanigheid.* XI. XII. *'t Govoelen van Godes immediate mede werkinge, in elke bysondere daad die de Menzen doen, word wederleid.* XIII. *Dat God sig wonderbaar vertoond te zijn, wanneer hy geringe middelen gebruikt in't uitvoeren van grote dingen.* XIV. *Dat hy niets en doet, dan't gene med sijn natuur wel overeenkomt.* XV. *Of de natuurlijke eerlijkheid en schande, van Godes wil, of van sijn natuur afhangen.* XVI. *Dat hy ook niets en doet als't gene med de natuur van de Menzen, dien hy regeerd, overeenkomt: En dat hy daarom de vryheid niet weg en neemd, dien hy den Menze in den beginne gegeven heeft.*

I. De twede werkinge van Godes voorsienigheid is sijne Regeringe, dewelke wel ontrent alle creaturen plaats heeft / maar insonderheid

heid ontrent die med reden zijn begaavd / hoedanig de Menzen zijn. De selve vertoond haar op verscheide wijsen. Voor eerst zo is'er de wetgevinge; dat is zodanig een openbaringe / waar door God te kennen geevd/ wat hem aangenaam en behaaglijk / en integendeel onaangenaam en onbehaaglijk is: De Godlijke wet nu word op twederlei wijse aangemerkt; want s'is voor eerst, in de herten der Menzen in geschreven / en word in't gemeen de Reden genoemd; waar door namelijk een ygelijk Menz/ die van nature med een gesond verstand begaavd is / onderscheid maakt tuszen 't gene goed en quaad; of't gene eerlijk en schandelijk is: En ten twede, is s'ook daarenboven nog / 't zy door de levendige stemme/'t zy door geschrivt/ voorgedragen; hoedanig de wet Mosis is / en het Evangelium Jesu Christi. Maar de Reden schijnd meer tot de scheppinge te behoren; dog het laatste behoord eigenlijk hier ter plaatse.

II. 't Heeft dan Gode behaagd / sijnen wille aangaande het goede te doen ende het quade te laten / niet alleen simpelijk te verklaren; maar hy heeft ook / om te betonen hoe zeer hem dese saken ter herte gingen / sijne wetten door belovtenisse van beloninge / en bedreiginge van straffe willen bevestigen; op dat aan d'ene zijde / de hope van beloninge de Menzen tot gehoorsaamheid zoude aanlokken; en aan d'andere zijde / de vreze van straffe haar van d'ongehoorsaamheid zoude afschrikken; gelijk te sien is / Levit. xxvi, en Deut. xxviii, doorgaans. En ook dikwijls in de Schriften des N. Testaments. Hy en gebruikt hier toe sijn Almogenheid niet/ om dat hy een vrywillige gehoorsaamheid begeerd; en die en zou hy niet hebben / indien hy het gene hy gebied / selvs door sijn onwederstaanlijke kragt quam uit te werken / of't gene hy verbied / op die selve wijse te beletten.

III. En God en soekt niet alleen op die gemelde wijsen het doen van't goede / en't laten van't quade te bevorderen / maar ook door verscheide andere middelen / die evenwel van de selve natuur zijn / dat is / waar door hy de vryheid van de wil / waar mede hy den Menz beschonken heeft / in't minsten geen geweld aan en doet; hoedanig d'inwendige ingevingen zijn/ die door sijn geest geschieden; 't doen voorkomen van zodanige voorvallen / waar door hy ons tot'et goede soekt op te wekken/ of van het quade af te schrikken; als mede d'aan- en afmaningen / die hy door andere Menzen laat geschieden / voornamelijk door sijn Propheten en dienaars van sijn woord; door een eerlijke opvoedinge; door den ommegang med vrome luiden; door d'exemplare straffen/ die ontrent dese en gene ondeugende Menzen worden uitgevoerd; en door vele andere diergelijke saken.

IV. Maar evenwel zo laat God het quade toe / niet als of'et iemand vry stond 't selve te doen sonder daar over gestraft te zullen worden / (want zo zou hy sijn natuurlijke wet te niet maken / dien hy voor altijd wil laten blijven / op dat se den Menz tot een Regel-maat zy van sijn doen en laten) maar / gelijk ik geseid hebbe / voor zo veel hy sijn almogende kragt niet en gebruikt / om dat te beletten. Hy laat'et dan wetens en willens toe dat de Menzen sondigen: Wetens / seg ik / om dat hy van al't gene dat sy denken of pogen niet onwetende en is: Dog willens / om dat hy / indien hy t'enemaal niet en wilde dat'et zoude geschieden/ magtig genoeg is om't selve te beletten. En daar en is geen reden / waarom dat men de woorden van toelatinge of van toelaten, alhier niet en zoude mogen gebruiken / als of se / gelijk sommigen menen/ de Godlijke voorsienigheid iets ontrokken. 't Is wel waar dat zodanig een blote toelatinge / waar door gesteld word / dat God over het doen en laten van de Menzen geen opsigt en heeft / sijne voorsienigheid zeer veel komt t'ontrekken; maar zodanig een toelatinge niet/ als wy stellen; waar in en weten en willen plaats heeft. Voorwaar d'H. Schrivtuur is in dese materie / van die of diergelijke woorden ganz niet vreemd. Zo seid God van d'Israëliten / die weigerig waren geweest om sijn woord te horen / Ik heb het haar overgegeven in't goed-dunken harer herten, dat se wandelden in hare raadslagen, Psal. lxxxi, 13. Hy (namelijk God) heeft in de voorledene tijden alle de Heidenen laten wandelen in hare wegen. Act, xiv, 16. Dog God laat daarom het quade toe/ om dat hy't door sijne wonderbare wijsheid ten goede weet te keren.

V. Wanneer nu God d'ondeugende Menzen in de sonden laat vallen/ zo en geevd hy haar evenwel den toom zo ruim niet / dat hy haar alle boosheid / die sy mogten voornemen / laat uitvoeren. Want hy steld haar door sijne voorsienigheid zodanige palen / die se niet overtreden en konnen. Zo heeft hy de broeders van Joseph wel toegelaten / dat s'hem zouden verkopen / om tot een ellendige slavernije vervoerd te worden; maar niet dat se

hem zouden doden / gelijk se in't eerst in den sin hadden. Hy heeft ook den Satan toegelaten / dat hy Job van sijn rijkdommen en kinderen zoude beroven / en hem ook swaarlijk aan't lijv aantasten; maar niet dat hy hem het leven zoude benemen. Van gelijken / dat de Joden Christum zouden krucigen / maar niet dat se een been aan sijn lighaam zouden breken.

VI. God laat ook somtijds de Menzen occasien van sondigen voorkomen / dewelken enigen door haar eige ondeugenheid misbruiken / al is'et dat die occasien niet quaad en zijn; dog anderen niet / maar sy zijn integendeel haar voordelig om de deugd nog meer en meer t'oefenen: gelijk in David en Joseph te sien is / waar van gene / alleen door't aanschouwen van de schoonheid van Batseba / versogt is geworden om overspel te begaan; dog dese / selvs door't veelvuldig aanhouden van sijn Heers huisvrou / niet heeft konnen bewogen worden / om haar zodanig een grove misdaad in te willigen. Zo heeft Christus aan Judas / die een gierigaard / en een diev was / de geldbeurs te bewaren gegeven; 't welk de getrouheid van Petrus / of van Johannes / niet eens en zoude doen waggelen hebben.

VII. Dat behoord van gelijken tot de regerende voorsienigheid Godes / dat hy de sondaars somtijds / sonder dat s'het weten / en buiten haar gedagten / liever tot dit object / om daar tegen te sondigen / als tot een ander komt te leiden; of dat hy haar liever toelaat / dat se tot dese sonde / als tot een andere / die se nu al voorgenomen hadden te doen / gedreven worden. Zo heeft hy / wanneer de broeders van Joseph van sins waren om hem om't leven te brengen / door't ontmoeten van de Ismaëlitize koopluiden / en door de tuszen-spraak van Juda / zo veel te wege gebragt / dat se heel anders van beraad wierden; en dat s'het beter oordeelden te wesen / dat s'hem tot een slaav verkoften / Gen. XXXVII, 25. En wanneer de Koning van Babylon / door sijn heerzugtigheid opgehitzt zijnde / vastgesteld hadde den oorlog te beginnen / en nog in twijfel stond / niet wetende of hy de Joden / dan of hy de Ammoniten op't lijv wilde vallen / zo heeft God / wanneer de Koning op verscheide wijsen waarsegginge gebruikte / de sake zodanig gedirigeerd / dat hy dat magtige krijgs-heir tegen de Joden / welkers sonden de Godlijke wrake meerder getergd hadden / te velde bragt / Ezech. XXI, 29, enz.

VIII. Eindelijk zo vertoond sig de Godlijke voorsienigheid ook ontrent de sonden / wanneer se nu al begaan is / niet alleen med de selve volgens sijne gestrengheid te straffen / of volgens sijne barmhertigheid te vergeven; maar med de selve tot een seker goed einde te doen dienen / tegen het oogmerk van die genen / die de selve nu bedreven heeft. Zo heeft God het verkopen van Joseph gebruikt / om het huisgesin van sijn Vader / en het Koningrijk van Egypten te behouden / dat se niet en zouden van honger vergaan; als ook de misdaad van de Joden / die Christum ter dood overleverden / om het Menzlijke geslagt te verlossen.

IX. Ontrent de Wijsen, op welke God sijn voorsienigheid oefend / staan ons / om zo te spreken / en des selvs hoegrootheid, en des selvs hoedanigheid te considereren. En wat de hoegrootheid aangaat / de selve bestaat daar in. 1. Dat God groter sorge voor de Menzen draagd / als voor de ossen / of voor de vog'len / of voor de lelijen des velds / 1 Cor. IX, 19. Matth. VI, 26. 2. Dat hy na sijn vrije welbehagen / niet aan alle Menzē sijn wil op de selve wijse bekend en maakt; maar dat hy zulks aan enigen alleen door sijne werken komt te doen; dog aan anderen nog daarenboven door sijn woord / volgens 't gene de Propheet seid / Hy maakt Jacob sijne woorden bekend. Israël sijne insettingen ende sijne regten. Alzo en heeft hy genen volke gedaan; ende sijne regten die en kennen sy niet, Psal. CXLVII, 19, 20. Daar toe kan men ook brengen / 't geen'er in de parabel geseid word; En is'et my niet geoorlovd med'et mijne te doen wat ik wil, Matth. XX, 15. 't welk van de geestlijke genade / en de roepinge ter saligheid moet verstaan worden / gelijk d'omstandigheden te kennen geven. 3. Dat God de regtvaardigheid meerder liev heeft / ende de sonden meerder haat / als de Menzen simpelijk in haar selven aangemerkt zijnde / gelijk Petrus te kennen geevd / wanneer hy seid / dat God sonder aanneminge des persoons oordeeld na een ygelijks werk, 1 Pet. I, 17. Siet ook sijne woorden die hy tot Cornelius sprak / Act. X, 34, 35. Maar evenwel wanneer'er van ceremoniale werken gesproken word / zo sien we dat God de selven alleenlijk voor goed keurd / wanneer se uit een gelovig herte voordkomen; en ook verwerpt zo se niet van herten gedaan en worden. Hierom seid Moses / De Here sag Abel ende sijn offer aan; maar Kain ende sijn offer en sag hy niet aan, Gen.

iv, 4, 5. om dat'er gehandeld wierd van den ceremonielen dienst / welken die twe broeders Gode toebragten. 4. Dat God wel insonderheid sorge draagd voor de gelovigen en regtvaardigen / meer als voor andere Menzen. Waarom'er van Paulus geseid word / dat God een Saligmaker is van alle Menzen dog allermeest van de gelovigen, 1 Tim. iv, 10. siet ook Psal. xxxiv, 16. enz. cv, 15. Daar van is'et / dat hy haar med meerder / en groter genade komt te beschenken als anderen / Psal. xviii, 20. enz. Matth. xiii, 12. en xxv, 29, En haar ook in hare versoekingen meerder bystaat / op dat se niet en beswijken / 1 Cor. x, 13. Apoc. xiii, 10.

X. d'Hoedanigheid van de Godlijke voorsienigheid word insonderheid in twe dingen gesien. 1. Dat d'ene ordinaar is; dog d'andere extraordinaar. 2. Dat d'ene immediaat is / dog d'andere mediaat. d'Ordinare voorsienigheid is / waar door God in't regeren van de Menzen die orde / dewelke van hem in den beginne ingesteld is / komt t'onderhouden / en alle dingen volgens haar natuur / dien hy haar ingeschapen heeft / te regeren. Alzo regeerd hy ordinaarlijk de Republijken en Koningrijken / door magistraten en Koningen; en de Kerke door leeraars en ouderlingen / dien hy'er over gesteld heeft; dog evenwel in dier voegen / dat hy over hare raadslagen het opsigt heeft / en haar niet altijd laat uitvoeren / 't geen se voorgenomen hebben / maar haar buigd daar heen't hem believd. Waarom dat Salomon seid / De Menze heeft schikkingen des herten; maar de tonge is van den Here, Prov. xvi, 1. Van gelijken / des Konings herte is in de hand des Heren als water-beken; hy neigd het tot al wat hy wil, xxi, 1. Siet ook Jerem. x, 23. Ik weet ô Here dat by den Menze sijnen weg niet en is: het en is niet by enen man die wandeld, dat hy sijnen gang rigt. d'Extraordinare voorsienigheid is / waar door God in't regeren van't geheel-al / d'orde die van hem selvs ingesteld is / niet en houd. Gelijk wanneer hy de muil van het stomme dier geopend / en het beest med een Menzen stemme heeft doen spreken / om de dwaasheid van Balaam te bestraffen / Numer. xxii, 23. 2 Pet. ii, 16. En wanneer hy ook de ravens heeft belast / dat se Eliam zouden spijsigen / 1 Reg. xvii, 4, 5, 6. Dese en vele andere dingen / welke doorgaans in d'H. Schriftuur voorkomen / en mirakulen genoemd plegen te worden / zijn zodanige werken / die boven en tegen de natuur zijn / gelijk ook boven van ons geseid is.

XI. d'Immediate voorsienigheid Godes is / waar door hy selvs alleen / en sonder enige instrumenten te gebruiken / in't regeren van de wereld iets doet. De selve heeft insonderheid ontrent d'Engelen plaats / daar hy sig selven immediatelijk aan openbaard / en sijnen wil bekend maakt; alhoewel dat hy ook schijnd daarom enige ordens onder haar gesteld te hebben / op dat hy / door't gebruiken / en tussen-komen van die in hoger graad gesteld zijn / die anderen zoude regeren. De mediate voorsienigheid Godes is / wanneer hy in't regeren van de wereld / middelen en instrumenten gebruikt / waar door hy het gene uitvoerd / dat hy voorgenomen heeft. En hy schijnd hem ordinaarlijk op die wijse te dragen / en selvs weinig dingen immediatelijk uit te voeren. Want alle die dingen / die van Godes immediate medewerkinge of invloeijinge in elke bysondere werkinge / die van de schepselen en van de Menzen gedaan word / niet alleen die goed / maar ook die quaad zijn / van enigen worden gedisputeerd / indien se niet t'enemaal valz en zijn / zo zijn se ten minsten onseker / en hebben ganz geen vast fundament. Ik beken wel / dat God niet alleen door sijn voorsienigheid het leven van de Menzen / maar ook haar kragten en faculteiten om iets uit te werken / dewelken hy haar in den beginne gegeven heeft / onderhoud; en dat niemand de selve sonder Godes toelatinge en kan gebruiken; en dat God alzo van alle die dingen die de Menzen doen / een principium of beginsel is / ten minsten een principium remotum, en dat by toeval werkt. Indien iemand dit onder den naam van de Godlijke medewerkinge wil verstaan / zo heb ik'er niet veel tegen. Maar dat s'er verders bydoen / dat ydere bysondere werkinge des Menzen geheel van God afhangd / en geheel van den Menz / dat en zijn niet anders dan woorden sonder sin; of't is veel liever een uitstekende contradictie; als of iemand seide / wanneer'er twe paarden voor ene wagen gespannen zijn / dat de selve geheel van't ene / en geheel van't andere paard getrokken word. En het is ook onwaaragtig 't geen se onderstellen / dat God door sig selven / en ook de naaste oorsaak is / van al't gene dat enig wesen heeft. Want hy en is geen oorsaak van die werkingen / die hy verboden heeft: en't is te vergeefs / dat men tussen haar wesen / en haar wijse van zijn / wil distingueren; dewijl die distinctie geen plaats en heeft in de praktijk selvs / en dat ook in de meeste werkingen / de sondelijkheid van de

daad

daad selvs niet afgescheiden en kan worden. Daarenboven zo en kan men zodanigen immediaten medewerkinge Godes niet toelaten / of men steld ook med een / dat God een aucteur van de sonden is; voornamelijk dewijl haar voorstanders seggen / dat'et onmogelijk is / dese medewerkinge gesteld zijnde / dat de Menzen niet en werken / en selvs ook op die wijse niet en werken; om dat de wijse van werkinge iet positijvs is / waar toe de medewerkinge Godes niet minder vereizt en word / als tot'et wesen van de werkinge selvs. Dat'et alzo / by voorbeeld / wanneer God medewerkt tot'et begaan van dievstal / niet anders en kan wesen / of dien diev moet een ander mans goed stelen; als hy medewerkt tot'et begaan van een doodslag / dat'et niet wesen en kan of hy moet een ander dood slaan; tot'et bedrijven van overspel / dat'et niet anders wesen en kan / of hy moet het bedden van sijn naasten schenden. In welke ongerijmdheid die genen evenwel niet en vervallen / die daar leren / dat de medewerkinge Godes de werkingen van den Menz niet en determineerd; maar integendeel dat de Menz Godes medewerkinge determineerd; en dat hy de selve na sijn welgevallen kan gebruiken om te werken of niet te werken; en zo wel tot dit als tot dat te werken; om dat d'eerste oorsaak uit haar selven indifferent is. Maar sy en schijnen my niet gevoeglijk genoeg haar meninge uit te drukken.

XII. Maar / seggen anderen / indien men zo een immediate en determinerende medewerkinge niet toe en laat / zo en zullen de werkingen des Menzen / voor zo veel als se geschieden / niet van God afhangen / en de Menz zal als een God een onafhangend wesen zijn. 'k Andwoorde; dat dit gevolg zeer wonderlijk is / als of die werkingen niet genoeg van God af en hingen / die nog med gedagten konnen begrepen / nog op enige wijsen in't werk konnen gesteld worden / sonder dat'et God weet en toelaat; als ook die kragt / die hy gegeven heeft om te werken / onderhoud; en welken hy ook / wanneer hy wil / alleen door een wenk kan beletten / of op een andere wijse wenden als de Menz denkt / en ook eindelijk zo s' hem mishagen / swaarlijk straffen.

XIII. Godes mediate voorsienigheid gebruikt zodanige instrumenten / die of alleenlijk lijden / hoedanig de levenlose dingen zijn / als het vuur / den hagel / enz. en ook d'onredelijke dieren / als de kikvorsen / sprinkhanen / enz. of die med een ook werken / hoedanig de Menzen zijn. En hy toond dat hy wonderbaar is / wanneer hy om grote werken uit te voeren / zeer geringe instrumenten komt te gebruiken / gelijk de luisen of wormen om Pharao en Herodes te straffen / enz. En ook enige slegte vissers / die med geen uitstekende Menzlijke wetenschap / of magt voorsien waren / om den stand van de gehele wereld te veranderen / en het Heidendom uit te roeijen. Volgens 't gene d'Apostel seid / Het dwase der wereld heeft God uitverkoren, op dat hy de wijsen beschamen zoude: ende het swakke der wereld heeft God uitverkoren, op dat hy het sterke zoude beschamen. Ende het onedele der wereld, ende het veragte heeft God uitverkoren, ende het gene niet en is, op dat hy het gene iet is te niet zoude maken. Op dat geen vleez en zoude roemen voor hem. 1 Cor. 1, 27, 28, 29.

XIV. Het behoord ook tot de wijse van Godes voorsienigheid / dat hy niets en doet / dan't gene hem wel voegd / en med de natuur van die genen / die hy regeerd / of als instrumenten gebruikt / wel overeenkomt. Wat'et eerste aangaat / 't is seker / dat God noit iets en doet / dan't gene hem ook wel voegd / om dat alle sijne werkingen med sijn goedheid / regtvaardigheid / en diergelijke Godlijke eigenschappen / overeenkomen. Dierhalven zo en gebied hy niets dat van naturen quaad of schandelijk is / nog dat ook de kragtē van die genen te boven gaat / die hy zulks komt voor te stellen; en hy en straft ook de zodanigen niet / die niet gesondigd en hebben. By dese occasie word'er gevraagd / of God de Menzen daarom iets gebied, om dat'et goed is; en verbied om dat'et quaad is: dan of integendeel, het gene hy gebied, daarom goed is, om dat'et van hem is geboden; en het gene hy verbied, daarom alleen quaad is, om dat'et van hem verboden is. Men moet / om hier op te andwoorden / onderscheid maken tussen de natuurlijke, en de positive of gestelde wet. Door de natuurlijke wet en moet men niet alleen verstaan / 't geen we hier voren geseid hebben / dat in de herten der Menzen / van de geboorte af / ingeschreven is geweest; maar ook al't gene daar nog daarna / om de selve in verser gedagtenisse te doen houden / en meer en meer te verklaren / is bygedaan; In welken sin wy de wet / de welke in de Tien-geboden begrepen is / een natuurlijke wet noemen / om dat alle des selvs geboden (uitgesonderd het vierde aangaande d'onderhoudinge van den Sabbath / waar in iet ceremonieels is /) med de wet die in

d'herten ingeschreven is / overeenkomen / en als rivierties zijn / die uit dese fontein haar oorsprong nemen. De positive wet is / dewelke van de natuurlijke vry wat afwijkt / en daar uit niet uitdrukkelijk gehaald en is / maar van Godes enkele welbehagen schijnd af te hangen; hoedanig het verbod was dat aan Adam en Eva gedaan is / dat se van den boom der kennisse des goeds ende des quaads niet en souden eten; de besnijdenisse / en die plegtigheden die van Moses ingesteld zijn. Dit onderscheid gesteld zijnde / zo seggen we / dat die dingen / die door de natuurlijke wet worden voorgeschreven / haar goedheid niet en ontfangen van het gebod; of die verboden worden / haar quaadheid van het verbod; maar daarentegen / dat God die dingen gebied om dat se eerlijk / of verbied om dat se schandelijk zijn. Dog het is heel anders med de positive wet gelegen; want de dingen die se gebied / zijn daarom alleen eerlijk / om dat se geboden; en die se verbied / zijn daarom alleen schandelijk / om dat se verboden zijn: 't en zy dat misschien de positive wet somtijds med de natuurlijke t'samen gaat / of med de selve enige gemeenschap heeft.

XV. Maar gy zuld misschien verders vragen / of ook niet die natuurlijke eerlijkheid en schandelijkheid van Godes wil af en hangd; dewijl't ongerijmd is, iets te stellen dat voor Godes wil gaat, en ook daar een regelmaat van zy. 'k Andwoorde / dat daar in de natuurlijke eerlijkheid en schandelijkheid van't doen en laten der Menzen / van Godes wil afhangd / om dat'et van de selve afgehanhangen heeft / dat hy den Menz veel liever / als't onvernuftige vee / med reden heeft begiftigd. Maar de reden gesteld zijnde / waar door de Menzen tussen die dingen / die van nature eerlijk of schandelijk zijn / onderscheid maken / zo en heeft'et van Godes wil niet simpelijk afgehangen / dat hy de dingen die eerlijk zijn / zoude gebieden / en die oneerlijk zijn / zoude verbieden / maar van sijn eigen natuur / als ook van de natuur der dingen selvs; zo dat hy volgens den aard van die twe dingen het contrarie niet heeft konnen doen. Want / gelijk Paulus seid / hy en kan sig selven niet verlogenen, 2 Timoth. II, 13. Dog het en is niet ongerijmd / dat men steld / dat de nature Godes / dewelke noodsakelijk is / en waar mede de wil / op dat se billijk zy / moet overeenkomen / evenwel voor de wil gaat / voor zo veel de selve niet en word genomen voor een vermogen van te willen / maar voor een vrywillige uitwerkinge van't willen selvs. Dierhalven dan zo en kan God niet gebieden / dat sijn naam gelasterd / en gehaat word; nog verbieden / dat hy word gediend / en bemind; en andere diergelijke dingen / welke in de Tien-geboden begrepen zijn.

XVI. Wat het twede aangaat / dat namelijk God niets en doet / dan't gene med de natuur van die genen die hy regeerd / of als instrumenten gebruikt / overeenkomt / dat is ook seker; om dat de voorsienigheid als in plaatse van de scheppinge is; want 't gene God iemand heeft gegeven wanneer hy hem geschapen heeft / dat en neemd hy door sijne regeringe niet weg / dan misschien heel buiten gewoonte / en voor een korten tijd. Dewijl hy dan den Menz in den beginne beschonken heeft med de vryheid van sijn wil / zo en neemd hy het gebruik daar van niet weg / med'et maken van absolute besluiten / over en ontrent al het gene hy komt uit te werken / zo dat hy niet anders / 't zy goed / of 't zy quaad / en kan doen of nalaten / als 't gene / daar toe hy / om't selve te doen of na te laten / van God gedetermineerd is. Want zo doende zou hy een aucteur van de sonden zijn / en hy zou nog voor deugd / nog voor ondeugd / nog voor beloninge / nog voor straffe / enige plaats overig laten. Dierhalven zo moet men agten / dat die genen zeer groblijk komen te dolen / die de dingen / uit kragte van de Godlijke voorsienigheid / twederhande noodsakelijkheid toeschrijven; waar van d'ene sijn opsigt heeft op Godes onveranderlijkheid; om dat / dewijl God sijn besluit niet en veranderd / gelijk Psal. XXXIII, 11. en Mal. III, 6. geseid word / al't gene hy vast besloten heeft / ook sekerlijk geschied: dog d'andere op d'onbedrieglijkheid; om dat / dewijl sijn voorwetenschap niet en kan bedrogen worden / als steunende op sijn onveranderlijke besluit / al't gene hy ook weet / eindelijk ook noodsakelijk geschied of voorgebragt word / Act. XV, 18. Sy voegen'er wel by / dat door geen van beiden / of de gebeurlijkheid / of de vryheid / of ook 't geval in de twede oorsaken / enz. weg genomen word. Maar sy spreken haar selven openlijk tegen / dewijl'er med'et stellen van zodanigen twevoudigen noodsakelijk / ganz geen gebeurlijkheid plaats hebben en kan.

Cap. XIII.

Van Godes voorsienigheid ontrent de eerste Menzen, en van haar stand voor den val.

I. Dat God d'eerste Menzen in den lust-hov Eden gesteld heeft. II. Dat aldaar den boom des levens ge eest is. III. Als ook der ennisse des goeds ende des quaads. IV. Dat God om ge igtige redenen haar het eten van die vrugten verboden heeft. V. Dat hy ook sijn iet med'et dreigen van de dood heeft bevestigd. VI. Dat aan Adam geen belovte gedaan en is van't ewige leven. VII. De Jode Menasse word ederleid. VIII. Andwoord op d'argumenten, waar mede enigen tragten te be ijsen, dat aan Adam de belovte van't ewige leven gedaan is. IX. Dat'et maar beuselingen zijn, dat sommigen stellen, dat Adam en Eva op den eersten dag van de scheppinge zijn gevallen. X. Op hoe swakken fundament dese opinie steund; en dat er veel dingen in d H. Schrivtuur verhaald worden, die juist op die orde niet geschied en zijn.

I. Wy hebben gehandeld van Godes voorsienigheid/ dien hy ontrent alle Menzen in't generaal heeft / nu volgd'er dat wy de selve vorders aanmerken / voor zo veel als se ontrent de eerste Menzen in't speciaal heeft plaats gehad. Sy kan volgens drie verscheide tijden onderscheidelijk geconsidereerd worden / namelijk voor den val / in den val / ende na den val. De voorsienigheid Godes ontrent den Menz voor den val / bestaat voor eerst daar in/ dat hy den selven/ zo haast als hy hem geschapen hadde / in den Hov (of het Paradijs) Eden gesteld heeft, Gen. II, 15. 't welk buiten alle d'andere een plaisante en vrugtbare landstreek was. Dat'et Paradijs een zeer grote plaats beslagen heeft/ dat blijkt daar uit/om dat'et van vier rivieren / die vry verre van elk anderen leggen / bewaterd wierd / welke genoemd worden de Rivier Pison, Gihon, Hiddekel, en Phrath. Dat de twe laatste haren loop door Babylonia hebben / dat is by die genen / die in de Wereld-beschrijvinge ervaren zijn / bekend. De twe laatste en schijnen ook niet verre daar van daan te wesen; alhoewel dat men niet seker seggen en kan / wat rivieren dat'et zijn. Dog God heeft den Menz in dien hov gesteld om den selven te bouwen ende te bewaren / Gen. II, 15. Want hy en most aldaar sijn tijd niet in ledigheid doorbrengen; maar door't bearbeiden van de aarden / de vrugten / die de selve zoude voortbrengen / genieten; alhoewel dat hem dien arbeid zo moeilijk niet gevallen en zoude hebben / als se wel na den val / wanneer d'aarde van God verbloekt was / geworden is.

II. God had dien hov med velerhande soort van bomen / tot des Menzen gebruik / vervuld. Waar onder dat'er twe waren / die boven d'andere uitstaken / namelijk den boom des levens, ende den boom der kennisse des goeds ende des quaads, Gen. II, 9. Den boom des levens is alzo genoemd geworden / om dat se kragt hadde om het leven te bewaren / juist niet tot in alle ewigheid / ('t welk alleen een werk is van Godes almogenheid/) maar voor een zeer langen tijd. Waarom God ook den Menz/na dat hy hem om sijn sonden de dood noodsakelijk opgeleid hadde/ van dien boom afgeweerd heeft / Gen. III, 22, 23, 24. Zo dat men niet seggen en kan / dat se maar alleen een voorbeeld is geweest van't ewige leven / sonder dat'er enige uitstekenheid in geweest zy / gelijk enigen menen: maar s'heeft een kragt gehad om de Menzen van siekten te bewaren / en in haar d'ingeschape vogtigheid / waar in het leven bestaat / t'herstellen/ en het leven tot zo lang t'onderhouden / als de kragten van de natuur zouden toelaten: tot dat'et Gode eindelijk gelieven zoude / wanneer de Menz sijn loop in gehoorsaamheid voleindigd zoude hebben / hem in den hemel op te nemen / en med d'onsterflijkheid te beschenken.

III. Maar wat aangaat den boom der kennisse des goeds ende des quaads/ wy sien dat God den Menz geboden heeft / dat hy daar niet en zoude van eten / voegende dit strenge dreigement daar nog by / Ten dage als gy daar van eet, zuld gy den dood sterven, Gen. II, 16, 17. Dog wat voor een boom dit nu geweest zy / dat word van sommigen te vergeefs ondersogt, dewijl de Schriftuur zulks niet geopenbaard en heeft. Daar zijn'er enigen die menen / dat se spotswijse alzo genoemd is geworden / om dat se de Menzen / indien se daar van quamen te eten / het verstand zoude verduisteren. Maar ik en sie geen reden waarom men zo verre van d'eigenlijke betekenisse van die woorden behoevd af te treden. Zo dat ik veel liever zou willen stellen / dat se daarom dien naam gekregen heeft / om dat se waarlijk bequaam zou wesen/ om den Menz enige kennisse van goed en van quaad toe te brengen; dog evenwel geen kennisse van eerlijk en van schandelijk/ want daar van kon hem de gesonde reden / waar mede de Menz begaavd was / genoegsaam onderwijsen: om nu niet te seggen / dat'et ongerijmd is te denken / dat God den Menz zodanig een kennisse van goed en van quaad / sonder welke hy veel eer een beest als een Menz

Menz zou geweest hebben / heeft willen onthouden. Maar het goede en het quade / waar van dien boom den Menze dede kennisse hebben / was het betamelijke en het onbetamelijke ; dat'et namelijk den Menze betamelijk was sijn naaktheid te bedekken ; onbetamelijk daarentegen naakt te gaan / waar in Adam en Eva gelijk de kinderen onwetende waren. Want dat se zodanigen kennisse door't eten van dien boom gekregen hebben / dat konnen we uit d'historie leren ; Want sy begonden terstond over haar naaktheid beschaamd te worden, ende sy hebben vijg-boom-bladeren aan elk anderen gehegt, daar se deksels uit gemaakt hebben, Gen. III, 7. Dierhalven zo moet dat / wanneer'er geseid word / dat haar ogen geopend zijn / niet spotswijse / maar eigenlijk en sonder enige figuur verstaan worden.

IV. Waarom nu God den Menz zodanig een verbod voorgesteld heeft / dat is een saak die voor ons verborgen is : maar sijne wijsheid / volgens welke hy alle dingen komt te doen / en laat niet toe dat wy twijfelen / of hy heeft daar toe zeer gewigtige redenen gehad. Dat konnen we maar alleen na alle waarschijnlijkheid seggen / dat God een proev heeft willen nemen / of hem Adam en Eva ook wel zouden gehoorsaam zijn. Dog dit en kon niet geschieden in de geboden van de wet der nature / hoedanige in de Tien-geboden begrepen zijn. Want daar en was nog geen occasie om die t'overtreden; en 't en kon ook niet geschieden / dat sy / die d'eerste Menzen waren / tot afgoderije zouden vervallen / om dat God sig selven aan haar zo duidelijk geopenbaard hadde ; nog dat s'haar selven med doodslag / overspel / dieverije / of andere diergelijke sonden zouden besoetelen / zo lang als se alleen op de aarden waren. Want hy zoude te vergeevs verboden hebben / 't welk niet en zoude konnen geschieden ; dewijl dat eerst een ware en hertlijke deugd is / dat men sig van het quade onthoud / wanneer'er aanloksselen zijn om het selve te begaan. Ten dien einde dan was't nodig dat den Menz een ceremoniele of positive wet voorgeschreven wierd ; gelijk daar was dat s'haar wagten zouden / van't eten van die vrugt / dewelke een lust was voor d'ogen / en d'appetijt prikkelde ; en ook begeerlijk om kennisse te doen krijgen van goed en quaad / waar toe alle Menzen van nature genegen zijn. Dog God had ook behalven dit verbod / op dat blijken zoude hoe billijk / en hoe ligt dat'et om na te komen was / den menz dit nog toegestaan / dat hy van alle d'andere bomen des hovs vrylijk mogt eten / daar mede te kennen gevende dat hem niets en zoude ontbreken / dat hy tot onderhoudinge van't leven / en een eerlijk vermaak / zoude konnen wenzen / al was'et dat hy van den boom der kennisse des goeds ende des quaads geweerd wierd.

V. Daarenboven zo had ook God die wet med een nevensgaande dreigement bevestigd / seggende / dat'et geschieden zoude, dat de Menz ten dage als hy van den boom der kennisse des goeds ende des quaads zoude eten, den dood zoude sterven, dat is / sekerlijk zoude sterven / of dat hy de dood geensins en zoude ontvlieden. Want dat men dese wijse van spreken alzo verstaan moet / dat blijkt uit andere Schriftuur-plaatsen / alwaar de selve woorden voorkomen. Siet / by exempel / Gen. XXVI, 11. alwaar Moses verhaald / dat Abimelech sijn ganze volk / aangaande Isaak dit gebod voorgesteld heeft / Zo wie desen man of sijn huisvrou aanroerd, die zal voor seker gedood worden. En 1 Sam. XIV, 39. alwaar Saul seid / Zo waaragtig als de Here leevd, die Israël verlost, al waar het in mijnen Sone Jonathan, zo zal hy den dood sterven. 't Welk zeer wel van de Gemene Latijnze oversettinge aldus vertaald word / zo zal hy sonder genade of herroepinge sterven. Dierhalven zo zijn die genen van de weg / die daar menen / dat God Adam zoude gedreigd hebben / dat hy hem na't uitstaan van de tijdelijke dood med'et ewige vuur wilde straffen. Voornamelijk dewijl hy selvs op een andere plaats sijn meninge zo duidelijk verklaard / als hy immers zou konnen. Want wanneer hy den Menz over de sonde bestrafte / zo seide hy / Want gy zijt stov, ende zuld tot stov wederkeren, Gen. III, 19. 't Welk niet anders / gelijk men uit de woorden klaarlijk kan sien / als de ligchaamlijke dood en betekend. En al is'et dat die genen die't Evangelium komen te veragten / hier namaals in't ewige en onuitblusslijke vuur zullen geworpen worden / zo en volgd evenwel daar niet uit / dat van gelijken die selve straffe aan Adam is gedreigd geweest. Want het staat in Godes vrije magt / de sondaars zodanige straffen te dreigen / of te laten overkomen / als't hem believd ; dese swaarder / en gene ligter / na de verscheidenheid van haar misdaden. En het is ook een ygelijk bekend / dat de schuld aldaar groter is / en dat se ook veel swaarder straffe verdiend / alwaar de genade overvloediger is / hoedanige ons in het Evange-

lium aangediend word. En hier en kan ook geensins med regt tegengeworpen worden, indien God den Menz maar alleen de lighaamlijke dood gedreigd hadde, dat dan ook sijn ziel, gelijk de ziele der beesten, zou vernietigd moeten worden. Want daar en is geen reden, waarom dat de ziele van een sondaar, na dat se uit'et lighaam gescheiden is, niet in ewigheid zou konnen leven, en evenwel door geen gevoelijke straffe getormenteerd worden, maar alleen van de hemelze geluksaligheid zou worden uitgesloten.

VI. Alhier word gevraagd, Of ook Adam de belovte gedaan is, van hiernamaals in den hemel 't ewige leven te zullen genieten? Waar op ik andwoorde, dat we in d'H. Schriftuur ganz geen spoor en vinden, van dat hem iets zoude beloovd zijn geweest; en dierhalven dat we zulks sonder ligtvaardigheid te gebruiken niet en konnen seggen. Niet dat ik ontkenne dat'er tussen God en Adam zo een stilswijgend verbond geweest is, waar door God sig selven verbonden hield, om hem in dien gelukkigen stand, daar hy hem in gesteld hadde te bewaren, zo lang als hy hem door sijn wederspannigheid, zodanig een gunst niet onwaardig en zoude maken. Maar dat is maar alleen een dierlijk en aardz geluk geweest, en ik en sie ook niet, dat hy hem uitdruklijk enig ander geluk beloovd heeft. 't En zy dat'et iemand figuurlijker wijse een belovte wil noemen, dat God by hem selven voorgenomen hadde, hem dat leven te zullen geven, alhoewel dat hy hem sijn besluit niet geopenbaard en hadde; op die wijse gelijk als Paulus seid, Dat God ons voor de tijden der ewen het ewige leven beloovd heeft, Tit. 1, 2. 't Welk hy misschien daarom gedaan heeft, op dat zo veel te beter blijken zoude, dat hy hem al het goed, dat hy hem daarna zoude schenken, geensins schuldig en was, maar dat zulks uit sijn lautere genade voordquam.

VII. Seker Joodz Schrijver, med name Menasse Ben-Israël, besluit uit de woorden, gy zijt stov en gy zuld tot stov wederkeren, Gen. III, 19. dat Adam beloovd was, dat hy uit den doden zoude opstaan, om dat God niet en seid, gy zijt stov, ende gy zuld tot stov veranderd worden, maar gy zuld tot stov wederkeren. Want (seid hy) wanneer Adam nu stov was, zo en kon hy niet wel in stov veranderd worden; en zo en zou'er dan ook in den text niet wel geseid worden, gy zijt stov, en gy zuld in stov veranderd worden, of tot stov wederkeren; maar daar most geseid geweest zijn, gy zuld tot stov worden. Maar in dese plaats word d'opstandinge uit den doden te kennen gegeven. Want het is even eens, als of men las dat'er was geseid, gy zijt nu stov ô Adam, ende gy zuld wederom med dat stov aangedaan worden, ten tijde van d'opstandinge uit den doden: 't welk niet noodsakelijk en zou geweest zijn, indien Adam niet gesondigd en hadde, om dat hy alsdan, of niet gestorven en zou hebben, of dat hy te verwagten zou gehad hebben, dat hy med ziel en lighaam tegelijk ten hemel zou opgenomen worden gelijk Enoch, en Elias, lib. de Resur. mort. Cap. 1. Maar dit verziersel van desen Rabbijn is zo beuselagtig, dat ik niet en denk dat hem iemand onder de Christenen zal toevallen; Want, voor eerst, zo veranderd hy verkeerdelijk het dreigen van de straffe, in het beloven van een weldaad. Ten tweden, zo word Adam van God stov genoemd, ten opsigte van sijn afkomst, niet dat hy toen ter tijd, wanneer hy dat seide, nog stov was. Want dat stov, waar uit het lighaam van Adam eerst gemaakt is, was nu tot vleez, en bloed, en beenderen veranderd. Zo dat'er door de woorden, gy zuld tot stov wederkeren, niet te kennen en word gegeven, gy zuld wederom uit'et stov gemaakt worden, maar gy zuld in stov veranderd worden, waar uit uw' lighaam in't begin gemaakt is. Om nu ook niet te seggen, dat we in d'opstandinge geen stovlijke en aardze, maar hemelze lighamen zullen hebben; gelijk Paulus leerd 1 Cor. XV, 35. enz, van welke verborgenheid die Jode geen kennisse en heeft gehad.

VIII. Enigen onder de Christen Schrijvers werpen voor eerst tegen, Dat Christus tot dien einde gestorven is, op dat we door hem wederom zouden krijgen 't gene we in Adam verloren hebben. En dewijl wy door Christum het ewige leven verkrijgen, dat wy dan het selve in Adam hebben verloren. En by gevolg ook, dat'et Adam verkregen zoude hebben, indien hy in sijn opregtigheid gebleven waar. Maar ik andwoorde, dat de Schriftuur nergens seid, dat Christus alleenlijk daarom gestorven is, op dat wy door hem wederom zouden verkrijgen 't geen wy in Adam hebben verloren. Zo doende gevoeld men al te gering van sijn weldaden, en men trekt op die wijse niet weinig van onse pligt, dien wy hem schuldig zijn, af; voornamelijk indien men geloovd, dat al het quaad dat ons nu drukt, zo der schuld, als der straffe, uit de sonde Adams onvermijdelijk voordvloeit.

Daar toe is de Sone Godes wel geopenbaard, op dat hy de werken des Duivels verbreken zoude, 1 Joh. III, 8. de werken des Duivels nu zijn de ſonde / en de noodſakelijkheid van ſterven. Maar alhoewel de Menz voor den val de dood niet onworpen en was / zo en volgd evenwel daar niet uit / dat hem God het ewige leven beloofd heeft. Sy brengen ten tweden by / dat de boom des levens een ſacrament is geweeſt waar door het ewige leven wierd verſegeld, en dat zulks daar uit blijkt, dat in het N. Teſtament, door dien boom het ewige leven, waar van ons belovte gedaan is, dat wy't in d'hemelen genieten zullen, betekend word, gelijk Apoc. II, 7. en XXII, 2. 'k Andwoorde / dat dit gevolg niet door en gaat; want daar en is geen reden / waarom dat den naam van boom des levens / in het N. Verbond niet en zou konnen gebruikt worden / voor een figuur van 't ewige leven / gelijk de tijdelijke en aardze dingen / niet ſelden voorbeelden zijn van d'ewige en hemelze goederen: al is't et dat de belovte van't ewige leven / daar door aan Adam niet en is verſegeld geworden. Sy ſeggen ten derden, dat God in Enoch en Elias, die levendig in den hemel opgenomen zijn, getoond heeft, dat Adam dat ſelve zoude wedervaren hebben, indien hy niet geſondigd en hadde. 'k Andwoorde / dat ik zulks niet en wil ontkennen / ja integendeel dat ik gaarne bekenne / dat'et zeer waarſchijnlijk is: maar dat evenwel daar uit niet beweſen en word 't gene in queſtie ſtaat / om dat Adam voor den val ganz geen kenniſſe gehad heeft / van't gene die mannen enige ewen daarna gebeurd is; en dat'et hem dierhalven ook tot geen exempel heeft konnẽ zijn / waar uit hy konde leren / wat God med hem doen zoude. Of nu deſe dingen / en hoe verre ook de ſelve / de vromen daarna hebben konnen verſekeren / dat ſe med'et ewige en hemelze leven beſchonken zouden worden / dat zullen we op een andere plaats wat nader onderſoeken.

IX. Hoe lang nu d'eerſte Menzen in den ſtaat der onnoſelheid volſtandig geweeſt zijn / dat is een ſaak die onſeker is. 't Is waarſchijnlijk / dat'et zo heel lang niet geduurd en heeft / om dat Moſes niet en verhaald / wat ſ'ondertuſzen gedaan hebben. Maar dat enigen dat zo net dorven bepalen / dat ſe al op den ſelven dag / als ſe geſchapen zijn geweeſt / in de ſonden vervallen zijn / dat en word niet alleen vry los geſeid; maar't ſchijnd my ook ſelvs belacchens-waardig te weſen. Want het en accordeerd niet heel zeer med die aangeboren regtvaardigheid / welken ſe zo hoog weten te verheffen; en die ook van haar in de verligtinge van het verſtand / en in d'heiligmakinge van de wil / midſgaders van alle d'affecten / geſteld word. Want ſy moet van zeer kleine kragten geweeſt zijn / indien ſe zo veel niet heeft konnen te wege brengen / dat ſe den Menz enen dag / of maar enige weinige uren ſijn ſchuldige pligt de'e waarnemen

X. Sy ſteunen op dit fundament / dat Moſes Gen. III, beſchrijvd / hoe de Menz in de ſonden is komen te vallen / en dat hy terſtond daar op Cap. IV ſeid / Ende Adam bekende Eva ſijne huiſvrou, ende ſy wierd ſwanger, ende baarde. Dit nu ſchijnd op dien nagt die immediatelijk na de ſcheppinge is gevolgd / geſchied te zijn. Want zo haaſt als Eva geſchapen was / zo is ſ'hem tot een huiſvrou gegeven / en daar wierd tot haar beide geſeid / weeſt vrugtbaar ende vermenigvuldiget. 'k Andwoorde / Niemand / die in't leſen der H. Schrivtuur enigſins ervaren is / en weet niet / dat'er dikwijls verſcheide dingen worden verhaald / die juiſt niet op die ſelve orde geſchied en zijn: om niet verre te gaan / zo meen ik abſolut / dat het gene we Cap. II, 9. leſen / door diergelijk een wijſe verhaald word / Dat namelijk wanneer God de Here, uit der aarden alle gedierte des velds, en al't gevogelte des hemels hadde gemaakt, dat hy ſe tot Adam bragt, om te ſien hoe hy ſe noemen zoude, enz. 't welk evenwel / al is'et dat'et voor het ſcheppen van de vrou verhaald word / na alle waarſchijnlijkheid daarna is geſchied. Want ik en meen ook niet / dat men de woorden / hy heeft ſe tot Adam gebragt, zo moet verſtaan / als of God alle de dieren tegelijk en op enen tijd by een doen komen / en voor Adam geſteld hadde / om haar elk haren naam te geven. 't Is veel waarſchijnlijker / dat God door ſijn voorſienigheid te weeg heeft gebragt / dat ſ'hem elk byſonder / en op verſcheide tijden voorgekomen zijn / op dat hy ſe te ligter zoude kennen / en by gelegenheid haar aard zou afſien / en alſdan aan elk een naam geven / die't hem goed mogt dunken. En dat Adam ook in het geven van deſe namen / ſijn huiſvrou Eva tot een medgeſellinne gehad heeft / of ten minſten dat ſ'er kenniſſe van heeft gehad. Dog 't zy hier mede zo't zy / dewijl Adam laatſt van alle de dieren geſchapen / en ook enigen tijd alleen is geweeſt / gelijk die woorden van Moſes te kennen geven / voor Adam en wierd geen hulpe gevonden, die als tegen hem over was, Gen.

II, 20. en dat God ook een diepen slaap op hem heeft laten vallen / en een van sijn ribben genomen heeft om een vrou daar uit te maken; indien hy daarbeneffens alle de vogelen des hemels / ende de dieren der aarden / waar onder so velerhande soorten zijn / tot hem gebragt heeft / om haar bequamelijk hare naam te geven: zo is'er voorwaar voor de Satan heel weinig tijd geweest / om den Menz te versoeken / en op dien selven dag / gelijk sy willen / tot de sonden te verleiden. Doet hier by / dat'et selvs uit'et verhaal van die versoekinge blijkt / dat dien verleider de tijd waargenomen heeft / wanneer Eva alleen was / en dat hy haar toen aan boord heeft gekomen; om dat hy hoopte dat hy se so doende beter in't net zoude krijgen / als dat'er haar man by was. Dog 't en is niet geloovlijk / dat Eva op dien selven dag / of die selve uur / dat se geschapen was / zo verre van Adam is afgegaan / dat de Satan haar buiten sijn weten tot de sonden heeft konnen verleiden. Ja 't en schijnd ook niet / dat de Satan / zo haast na't scheppen van den Menz / gedagt heeft / om hem tegen God wederhorig te maken: maar dat hy / siende een tijd lang sijn gelukkigen stand / door nijd ontstoken is geworden / en heeft beginnen te soeken / hoe hy hem uit dien staat zou doen vervallen.

Cap. XIV.

Van d'eerste sonden Adams en Eve.

I. Dat de Duivel, onder de gedaante van een slange, d'aandrijvende oorsaak is geweest van d'eerste sonde. II. Simplicio word geandwoord, die dese historie. III. als ook d'historie van den boom der kennisse des goeds ende des quaads, onder de poëtize fabulen steld. IV. Dat Philo en Origenes dese historien in allegorien veranderd hebben. V. Dat het bedrog van de slange, Eva in't minsten niet en excuseerd. VI. Dat de Duivel maar alleen een morale, en geen natuurlijke oorsaak van de sonde geweest is. VII. En dat God den Menze geensins noodsakelijk heeft doen sondigen VIII. Nog door sijn voorwetenschap. IX. Nog door enig effectijv of permissijv besluit. X. Nog door een immediate medewerkinge tot de daad van sondigen. XI. Nog ook eindelijk door enige noodsakelijkheid van t gevolg. XII. Waar in die sonde bestaan heeft; en hoe swaar dat se geweest zy.

I. D'Orde van onse aangevangene onderwijsinge vereizt nu / dat we van de eerste sonde des Menzen handelen. d'Occasie en aandrijvende oorsaak daar van is de Duivel geweest / die sig in het lighaam van de slange verbergende Eva aan boord is gekomen / en haar verleid heeft om het gebod Godes t'overtreden. Dog men kan niet wel bedenken / dat hem iet anders zoude bewogen hebben om dese versoekinge t'ondernemen / als alleen dat de gelukkige stand / waar in hy sag dat onse eerste ouders waren / waar op ook waarschijnlijk nog groter zoude gevolgd hebben / indien se in Godes gehoorsaamheid volstandig waren gebleven / sijn nijdigheid ontstoken heeft. Hier van is'et dat d'Aucteur van het boek der Wijsheid seid / dat de dood door nijdigheid van den Duivel in de wereld is gekomen, Cap. II, 24. De dood nu is in de wereld gekomen / wanneer de sonde daar in gekomen is / waar van se een straffe is / Rom. V, 12. En hier op heeft ook d'Here Jesus gesien / wanneer hy seide / dat de Duivel een Menzenmoorder is van den beginne, Joh. VIII, 44. om dat hy namelijk al terstond in den beginne van de wereld / Evam tot de sonden verleid heeft / waar uit de dood ontstaan is. En dewijl de Satan / om dat snode stuk werks uit te regten / het lighaam van de slange misbruikt heeft / zo word hy daarom / den draak, d'oude slange, die de gehele wereld verleid, genoemd / Apoc. XII, 9. en XX, 2. Gelijk ook Paulus seid / dat de slange door hare argligtigheid Evam bedrogen heeft, 2 Cor. XI, 3.

II. Maar dewijl het ongerijmd schijnd te zijn / dat de slange zoude gesproken hebben / zo is hier uit ontstaan / dat enigen uit d'Heidenze Schrijvers / dese heilige historie hebben willen van valsheid betigten; dog anderen / zo uit de Joden als uit de Christenen / hebben de selven / als of se niet anders en konde gedefendeerd worden / in een allegoria (dat is / zodanig een maniere van spreken / waar door iet anders verstaan word / als de woorden uitterlijk medebrengen /) veranderd. Onder d'eersten is Simplicius wel de voornaamste Bel-hamel / die sig niet en ontsiet te seggen / dat'et verhaal, 't welk Moses ons doet aangaande het begaan van de eerste sonde, de fabulen van de Poëten gelijk is, door dien hy seid dat de slange heeft gesproken, en ook Eva zo onnosel insteld, dat s'haar van een slang heeft laten bedriegen. Van gelijken ook daarom, dat hy verzierd dat'er een sekere boom is geweest, die aan den Menz kennisse van goed en quaad konde geven; en ook nog een andere die hem tot in ewigheid konde doen leven; even gelijk ons de Poëten van die hemelze drank, by haar Nectar en Ambrosia genoemd, willen wijs maken, dat se maar eens geproevd zijnde den Menz onstervlijk maakt. Waar op wy andwoorden / dat'et wel natuurlijker wijse niet geschieden en kan / dat een

slang spreekt: maar 't en moet niet ongeloovlijk schijnẽ / dat enige magtige geest / hoedanig de Duivel is / de tong van een beest kan doen bewegen / en daar door een verstaanlijke stem formeren: voornamelijk zo hebben de Platonize Philosophen daar geen reden toe / die rond uit bekennen dat'er zodanige geesten zijn / die somtijds in enige beelden haar plaats genomen / en daar door gesproken hebben / gelijk d'Heidenze historien ons doorgaans leren. Maar, seggen se / hoe is Eva zo onnosel en onvoorsigtig geweest, dat s'het bedrog dat'er schuilde niet enigsins en merkte, en haar van zo een botte slang heeft laten bedriegen? Voorwaar dese knoop is vry beswaarlijk voor die genen t'ontbinden / die haar selven inbeelden / dat Adam in den beginne med zo een uitstekende kennisse van de natuurlijke dingen voorsien is geweest / dat niemand van alle sijne nakomelingen daar by te vergelijken is: want indien't med de saak zo gestaan heeft / zo is't onmogelijk / of Eva heeft ten minsten een straal van die zo uitstekende kennisse in haar boesem gehad: andersins en zou men niet konnen seggen / dat se med Adam van een en de selve soort is geweest. Maar, zuld gy seggen / hoe diend men't dan med dese swarigheid te stellen? 'k Andwoorde / Dat Adam en Eva in de scheppinge wel med een zeer goed verstand begaavd zijn geworden (alhoewel de man in desen dele wat meerder voorregt gehad heeft als de vrou /) maar evenwel dat se in alle dingen ganz onervaren waren / waar van se niet anders / als door een langdurige ondervindinge / kennisse en konden krijgen: zo dat'et niet te verwonderen en is / indien se van eersten af niet geweten en hebben / of'er buiten haar onder de dieren nog niet een andere soort en was / die verstand hadde en spreken konde.

III. En't en moet ook niet ongeloovlijk schijnen / dat een sekere boom kragt heeft gehad / om iemand kennisse van goed en quaad te doen hebben; en ook een andere / om den Menz van de dood te bewaren: dewijl'er ook selvs in desen tijd enige Medicijn-meesters gevonden worden / die voorgeven / dat se diergelijken door middel van haar konst konnen doen: Ja men hoord haar dikwijls roemen / dat se remedien hebben / die zo kragtig zijn dat s'er 't verstand en de memorie me'e konnen opscherpen / en zo de siekten als ook de dood selvs me'e afweren: 't welk / al is't dat'et juist zo heel vast niet en gaat / evenwel buiten alle waarschijnlijkheid niet en is. Dog wy hebben ons hier boven al verklaard / hoe't te verstaan zy / dat beide die bomen med zodanigen kragt zijn begaavd geweest.

IV. Dierhalven zo en hebben Philo de Jode, Origenes, en anderen / geen reden gehad / waarom dat s'haar over dien sin behoevden te schamen / en d'historie aangaande d'eerste sonde / ook in allegorien te veranderen / seggende / dat Moses d'inwendige trek of genegenheid, waar door Eva versogt is geworden om van den verboden vrugt te eten / onder de figuur van een slange beschreven heeft. Want alhoewel men / de waarheid van den letterlijken sin voor af ondersteld zijnde / dese historie / om't volk daar door tot de deugd op te wekken / niet onaardig zo oneigenlijk kan toepassen / zo agt ik dat'et evenwel ongerijmd zou wesen / indien iemand de selve geheel en al figuurlijk wilde verklaren. Want de dingen die hier aangaande de straffe / welke de slange wegens het verleiden van Eva opgeleid is / worden verhaald / en passen ganzlijk niet op 's Menzen inwendige genegenheid. Dierhalven zo zijn zulke allegorize verklaringen t'enemaal te verwerpen / die daar maken / dat de letterlijken sin ganz geen plaats en kan hebben. Want het zijn periculeuse vonden en grepen van 's Menzen herzenen / die zo doende maken / dat'er in d'H. Schrivtuur niet sekers en is / daar men veiliglijk sijn geloov op funderen kan.

V. Alzo is de Duivel / schuilende quansuis onder de gedaante van de slange / d'eerste oorsaak geweest dat Eva / en Adam / die haar hier in terstond heeft nagevolgd / overtreden hebben. 't Welk evenwel ganz niet en kan baten om haar t'ontschuldigen. Want al is'et dat Eva na hare eenvoudigheid / de verleidingen van dien doorslepen bedrieger / die haar / onder den schijn van haar een weldaad te willen bewijsen / tot de sonden quam verlokken / niet gemerkt en heeft / zo is se evenwel niet t'excuseren / dat se tegen het verbod Godes / die haar schepper en maker was / haar oren aan een anderen geleend heeft. God hadde geseid / Ten dage als gy van dien boom eet zuld gy den dood sterven. De slange daarentegen / Gy lieden en zuld den dood niet sterven, al is'et dat gy daar van etet; maar gy zuld als God wesen kennende het goed ende het quaad. Wien van beiden most se liever geloven? En al is'et dat de vrugt daar van / aangenaam was voor de ogen / en bequaam om kennisse te doen krijgen van goed en van quaad / zo is't haar evenwel niet geoorlovd geweest / van de pligt dien se Gode schuldig was af

te treden; maar sy behoorde veel eer die wijsheid/ dien se sonder Gode te vertoonnen niet en konde verkrijgen/ te veragten. Adam en zijn die beweeg redenen niet voorgesteld geworden/ of ten minsten hy en is'er niet door verleid geweest om te sondigē. Want d'Apostel seid med uitgedrukte woorden/ Adam en is niet verleid geworden, maar de vrouwe verleid zijnde is in overtredinge geweest, 1 Timoth. 11, 14. Zo dat Adam/ door een al te groten genegenheid om sijn vrou in te willigen/ schijnd gesondigd te hebben/ tot zo verre dat hy van gelijken ook liever sterven wilde/ als dat sijn vrou zou moeten sterven/ en hy overblijven.

VI. Dierhalven zo is de Duivel maar alleen een morele of aanradende oorsaak van de sonden geweest/ voor zo veel hy door sijn gepractizeerde bedriegerijen Evam verleid heeft/ en ook door haar Adam. Maar hy heeft haar geensins gedwongen om Godes gebod t'overtreden: want indien hy dat gedaan hadde/ zo zouden sy ontschuldig geweest zijn. Sy hebben haar selven daar toe vrywillig laten bewegen/ alhoewel dat se med genoegsame kragten gewapend waren om hem te wederstaan.

VII. Veel minder is'et te geloven/ dat God den Menz enige noodsakelijkheid om te sondigen opgeleid heeft. Want dat en kan med den haat/ dien hy tegen de sonden draagd/ niet bestaan; nog med dat strenge gebod/ 't welk hy aan Adam heeft gegeven; nog ook med de straffe/ waar mede hy de selve gewroken heeft. Dierhalven zijn se verre van de weg/ die daar seggen/ dat de Menz wel vrywillig en gebeurlijk/ ten opsigte van sig selven/ tot de sonden vervallen is/ maar noodsakelijk en onvermijdelijk/ ten opsigte van de voorwetenschap/ het besluit/ en de medewerkinge Godes. Want dese dingen strijden tegen elk anderen/ en sy en konnen ook door geen verscheide opsigten med elk anderen overeengebragt worden. Indien Adam vrywillig en gebeurlijk gesondigd heeft/ zo heeft hy hem van de sonden konnen wagten: dog indien hy noodsakelijk en onvermijdelijk gesondigd heeft/ zo heeft hy hem'er niet van konnen wagten.

VIII. En wat de voorwetenschap Godes belangd/ die en kan/ al is'et dat die seker is/ geen saak enige noodsakelijkheid opleggen. Want sy werkt niets buiten haar/ maar se siet de dingen zo in als se t'sijner tijd geschieden zullen: indien se noodsakelijk geschieden zullen/ zo siet sy se als noodsakelijk; indien se gebeurlijk geschieden zullen/ zo siet sy se als gebeurlijk. Dog gelijk het onmogelijk is/ dat de dingen die noodsakelijk geschieden zullen/ niet en geschieden/ alzo konnen de dingen die gebeurlijk geschieden zullen/ zo wel niet geschieden als geschieden. De voorwetenschap Godes en maakt hier geen veranderinge/ maar sy laat elk ding zo als'et in sig selven is/ al even eens als of'et God niet en voorsag.

IX. 't En is ook niet door Godes besluit te wege gebragt/ dat Adam noodsakelijk zoude sondigen. Niet door sijn uitwerkende besluit/ om dat hy zo doende een aucteur van de sonden zoude wesen/ 't welk t'enemaal ongeoorlovd is van dien allerheiligsten God te denken. Nog ook door sijn toelatende besluit. Want dat God vastgesteld heeft/ den val des Menzen door sijn almogenheid niet te beletten/ dat en heeft hem geen noodsakelijkheid om te sondigen toegebragt; maar dese toelatinge gesteld zijnde/ zo kon'et evenwel nog geschieden/ dat hy vast bleev staan: 't en zy dat God/ gelijk enige willen/ hem de hulpe/ dewelke tot'et vermijden van dien val vereizt wierd/ onttrokken heeft: 't welk even zo veel zou zijn/ als den Menz van de schuld vryspreken/ en de selve geheel en al op God leggen. Dog indien het besluit Godes/ gelijk se voorgeven/ de gebeurlijkheid van dese en gene uitkomst niet weg en neemd/ zo en zal'er niets overblijven/ daar sijn onbedriegelijke voorwetenschap bequaamlijk op rusten kan. Want sy menen dat de toekomende gebeurlijke dingen niet weetlijk en zijn/ en dat se God/ op dat hy se van te voren zoude konnen weten/ op dese of gene wijse determineerd. Waarom sy dan moeten bekennen/ of dat God van te voren niet onbedrieglijk gesien en heeft dat de Menz zoude vallen; of indien hy't voorsien heeft/ dat'et dan alleen noodsakelijk/ en niet tegelijk gebeurlijk geschied is.

X. Dog ten laatsten/ zo is ook Godes medewerkinge/ tot'et eten van den boom der kennisse des goeds ende des quaads/ geen oorsaak geweest dat de Menz daar van noodsakelijk eten most: want men kan Gode zodanig een medewerken niet toeschrijven/ of men steld hem tot een aucteur van de sonden. Sy seggen wel/ dat hy tot dat eten medegewrogt heeft/ niet voor zo veel als'et een sonde/ maar alleen voor zo veel als'et een daad was. Maar dat en zijn niet anders als woorden: want na het verbod Godes/ en kon dat eten niet meer aangemerkt worden als een simpele daad/ maar als een ondeugende of sondige daad. Waar uit dan volgd/ indien God zodanig tot de daad medege-

wrogt heeft / die van de sonde niet en konde afgescheiden worden / dat op sijn medewerken de Menz noodsakelijk most werken / dat hy tegelijk en van de sonde / en van de daad oorsaak geweest is. Die genen maken d'ongerijmdheid nog groter / die daar seggen / dat'et noodsakelijk geweest is / dat de Menz van den verboden boom most eten / om dat God voorgenomen had / dit sijn doen te gebruiken om sijn barmhertigheid en regtvaardigheid openlijk te doen blijken. Want hy en kon de selve niet openlijk doen blijken / door't eten van den boom der kennisse des goeds en des quaads / voor zo veel als'et een sonde was. Want sonde als sonde word of door de barmhertigheid vergeven / of gestraft door de regtvaardigheid / niet voor zo veel het een enkele daad is.

XI. Enigen menen / dat se dese ongerijmdheden gelukkiger ontgaan konnen / med te seggen / dat de sonden van Adam alleenlijk noodsakelijk geweest is door een noodsakelijkheid des gevolgs / niet van't volgende: en dat dese laatste alleen de gebeurlijkheid wegneemd / dog niet die eerste. Dat se nu op dese wijse noodsakelijk is geweest / dat bewijse se daar uit / om dat God de selve van te voren geweten heeft; en dat hy se van te voren geweten heeft / dat bewijsen se wederom daar uit / om dat hy om de selve weg te nemen / voor de grondlegginge der wereld in Christo een remedie bereid heeft / 1 Pet. 1, 20. Ephes. 1, 4. 'k Andwoorde / 1. 'k Zou haar hier in niet tegen vallen / indien sy insgelijks bekenden / dat God de toekomende gebeurlijke dingen weet: maar dewijl sy ontkennen / dat hy se anders als in sijn besluit voorsiet; en dat een besluit 't welk noodsakelijk moet uitgevoerd worden / de gebeurlijkheid wegneemd / zo blijven se nog even verward midden in die swarigheid steken. 2. 'k Zou liever willen seggen / dat God Christum niet absolut te voren verordineerd en heeft tot een verlosser van't Menzlijke geslagt / maar onder dese conditie / indien de Menzen in de sonden zouden komen te vervallen / en hem van noden te hebben.

XII. Daar word gevraagd / waar in dat eigenlijk de sonde van Adam en Eva heeft bestaan: of'et in hovaardije is geweest, waar door se, med'et goede en quade te kennen, Gode hebben soeken gelijk te worden; dan of'et geweest is in de wellust van de smaak, die door de schoonheid van de vrugt gaande gemaakt is? 'k Andwoorde / dat'et my toeschijnd / dat se zo uit'et een als uit'et andere heeft bestaan: alhoewel ik in plaats van hovaardije / liever curieusheid of nieusgierigheid zou willen seggen / waar toe de vrouwen / en ook d'onkundige van saken / uit der maten genegen zijn. En daar en is ook niet aan te twijfelen / of het is een overtredinge van het uitgedrukte bevel Godes / waar toe men nog onwetenheid / nog swakheid kon bybrengen / om de selve t'excuseren. Evenwel zo meen ik / dat die genen de maat te buiten gaan / die daar seggen / dat se de swaarste van alle de sonden geweest is / die oit van een Menz begaan zijn / om dat de selve med een haat tegen God vergeseld was / dien se van leugen-taal beschuldigd hebben / wanneer se den Satan meer geloovden als hem; ja tot zo verre dat s'ook afgoden-dienaars / lasteraars / doodslagers geweest zijn: en om med een woord te seggen / dat se de ganze Tien-geboden stuk voor stuk overtreden hebben. Want al is'et / dat se niet sonder enige schijn zodanige gevolgen daar uit halen; en dat'et waar is / dat onse eerste ouders Gode in dien sin gehaat hebben / in welken d'H. Schrivtuur / van allen die sijn geboden overtreden / seid dat s'hem haten; zo en is'et evenwel niet waarschijnlijk / dat se zo in een ogenblik of op enen stond / van die regtheid / waar mede sy geschapen zijn geweest / zo zeer zijn afgeweken / dat se Gode uitdruklijk zouden gehaat hebben ('t welk naaulijks in d'allerondeugenste Menzen vald / en alleen de Duivelen schijnd eigen te wesen) of aan die andere grove misdaden / die'k nu verhaald hebbe / zoude vast geweest zijn. Maar d'eenvoudigheid en onbedagtsaamheid die in Eva was / als ook d'ongematigde lievde tot sijn vrou in Adam / hebben zo veel te wege gebragt / dat s'er niet aandagtig genoeg op gelet en hebben / aan hoe swaar een misdaad dat s'haar selven schuldig maakten.

CAP. XV.

Van de straffe en uitwerkingen van d'eerste sonden.

I. *Van de straffe van de slang, en waarom dat se gestraft is.* II. *Dat de slang voor het opleggen van de straffe niet regt op gegaan en heeft.* III. *Van de straffe van de Duivel; en de vyandschap wel e God tuszen het saad der slange ende der vroune heeft geset.* IV. *Van de twederhande straffe der vrouwe.* V. *Van de straffe des mans.* VI. *Van de straffe des doods, die haar beiden gemeen was.* VII. *Dat noit door het woord dood in d H. Schrivtuur te kennen word gegeven, het verliesen van de vrije wil, en de magt om Godes geboden te gehoorsamen.* VIII. *En dat Adam na't proeven van de vrugt die dingen niet verloren en heeft.* IX. *Voornamelijk dewijl God daarna van hem geeist heeft,*

heeft, dat hy hem zoude gehoorsamen. X. *Wat quaad dat'er uit de sonden van onse eerste ouders tot de nakomelingen overgegaan is.* XI. *Dat d'ervsonde, zo als se in't gemeen genoemd word, een enkel verziersel is.*

I. Nu volgd de straffe van die eerste sonde/ welke we zullen aanmerken 1. in haar aandrijvende oorsaak; te weten/ in de slange en in de Duivel. 2. in de vrou. 3. in de man. 4. in haar beiden te gelijk. 5. in hare nakomelingen. Wat de slange aangaat/ God seid tot haar/ Dewijle gy dit gedaan hebt, zo zijt gy vervloekt boven al het vee, ende boven al't gedierte des velds: op uwen buik zuld gy gaan, ende stov zuld gy eten alle de dagen uwes levens. Ende ik zal vyandschap setten tuszen u ende tuszen dese vrouwe, ende tuszen uwen sade, ende tuszen haren sade: dat selve zal u den kop vermorselen, ende gy zuld het de versenen vermorselen. Gen. III, 14, 15. Alwaar voor eerst gevraagd word/ of'et niet onredelijk en was, dat de slange, dewelke een dom dier is, daarom gestraft wierd, om dat de Duivel haar misbruikt hadde om Evam te verleiden? 'k Andwoorde/ dat'et tot meerder verfoeijinge van de sonde doet/ indien niet alleen haar principale oorsaak/ maar ook het instrument waar door de selve geschied/ gestraft word: selvs ook somtijds in het onvernuftige vee. Daarom heeft de wet geboden/ dat den stotigen os zoude gedood worden/ Exod. XXI, 28. enz. op dat d'Israëliten daar uit zouden leren/ hoe veel te swaarder straffe dat een Menz wel waardig was/ die sijn even Menz quam om te brengen. Sy heeft ook belast/ dat'et beest/ waar mede een Menz sijn verfoeilijke wellust mogt gepleegd hebben/ most gedood worden/ Levit. XX, 15, 16. op dat'er namelijk van zo een verbloekte daad/ selvs niet de minste voet-stap en zoude overblijven.

II. Ten tweden word'er gevraagd/ of de slange voor de sonde med'et lighaam regt op ging, dewijl't haar tot een straffe opgeleid is, dat s'op haar buik gaat? 'k Andwoorde/ dat'er geen andere veranderinge in de slange schijnd gemaakt te zijn/ als daar in/ dat se/ daar se te voren haar selven zo geswind kon doen voordschieten/ daarna veel beswaarlijker en lomer heeft moeten gaan. Waar door het ook geschied is/ dat se haar voedsel in het stov der aarden moet soeken/ daar s'haar te voren heel ligt kon opbeuren om het gras/ en d'andere vrugten der aarden te eten. Zo dat haar de voeten en de benen niet benomen en zijn/ gelijk enigen gemeend hebben; maar't gene haar van nature eigen was/ dat is haar tot een straffe geworden/ gelijk wy ook terstond zullen sien dat den Menz gebeurd is.

III. Ten derden word'er gevraagd/ hoedanig de straffe van de Duivel geweest is? 'k Andwoorde/ Gelijk hy in het lighaam van de slange verborgen zijnde gesondigd heeft/ alzo word ook sijn straffe onder haar straffe begrepen. Volgens den letterlijken sin is'et klaar/ dat'er tuszen de slangen ende de Menzen zulk een groten vyandschap is/ dat/ waar dat sy elk anderen ook ontmoeten/ den een des anders verderv en ondergang soekt. Maar volgens den verborgen sin/ die ons in N. Verbond geopenbaard is/ word door het saad der vrouwen Jesus Christus de Sone Godes verstaan/ die daar toe verschenen is, op dat hy de werken des Duivels verbreken zoude, 1 Joh. III, 8. en hy heeft de gelovigen magt gegeven om over hem te triumpheren; volgens 't gene Paulus seid/ De God des vredes zal den Satan haast onder uw' voeten vertreden, Rom. XVI, 20. Siet ook Apoc. XII. en XX.

IV. De straffe die de vrou opgeleid is geworden/ is twederlei geweest. 1. Dat se med smerte hare kinderen zoude baren; waar onder begrepen zijn/ alle die moeilijkheden/ die onder't swanger gaan/ en ook in de selven op te brengen/ voorkomen: Want alhoewel de gestaltenisse van't vroulijke lighaam zodanig is/ dat se natuurlijker wijse niet en schijnd sonder pijn en moeilijkheid hare kinderen te konnen dragen/ als ook te konnen baren en sogen/ zo zou se evenwel/ indien se in hare opregtigheid standvastig waar gebleven/ van die ongemakken vry geweest zijn; alzo God door sijne bysondere genade hare swakheid te gemoet zoude gekomen hebben. 2. Dat se onder d'heerschappije ende de magt van haar man zoude moeten staan: want alhoewel de man volgens de natuur het hoofd van de vrou is/ als zijnde eerst geschapen/ 1 Timoth. II, 13. en dat ook de vrou daarom selvs voor de sonde onderdanig zou'moeten geweest hebben; zo zou evenwel/ in den staat der opregtigheid/ die onderdanigheid haar niet moeilijk geweest zijn/ maar de vrou zou de billijke geboden van haar man/ door haar bereidwillige gehoorsaamheid/ volbragt hebben. Nu is'et med de saak anders gelegen/ dewijl het dikwijls gebeurd dat de vrouwen/ selvs die vroom en eerlijk zijn/ hare mannen/ al is'et dat se hard en knorrig zijn van aard/

aard / onderdanig moeten wesen / gelijk Abigail Nabal was.

V. De straffe van de man is geweest (waar aan evenwel somtijds de vrou al mede haar deel heeft) dat hy in't sweet sijns aanschijns sijn brood zoude moeten eten / en al sijn leven lang swaren arbeid doen / om dat de aarde om sijnent wille vervloekt was. Want indien hy niet gesondigd en hadde / zo zou d'aarde med weinig moeitē / al't gene dat tot 's Menzen onderhoud nodig zoude wesen / voordgebragt hebben ; ja ook veel dingen van selvs : gelijk ook in desen tijd in enige dingen geschied.

VI. De straffe die haar beiden gemeen was heeft daar in bestaan / dat se uit'et Paradijs geworpen zijn / en dat den weg tot den boom des levens voor haar afgesloten was / door middel van een Engel / die den selven med een vlammend swaard bewaarde. Waar op de noodsakelijkheid van sterven gevolgd is / volgens dese sententie / welke van God selvs is uitgesproken / Gy zijt stov, ende gy zuld tot stov wederkeren, Gen. III, 19. Dat ook onder dese woorden de siekten / en andere ongevallen / die tot de dood leiden / begrepen worden / dat zal niemand / zo ik agte / ontkennen.

VII. Maar daar word gedisputeerd / of al het gene d'H. Schriftuur zo hier en daar door het woord dood te kennen geevd / tot dese straffe behoord ; 't welk enigen menen / om dat'er in het dreigement tegen den Menz geseid is / gy zuld den dood sterven , of stervende zuld gy sterven , Gen. II, 17. Maar ik heb hier boven Cap. XIII, §, V. getoond / hoe zeer dat se van den weg zijn. Waar uit dan komt te volgen / dat'et gene in't gemeen van het onvermogen om Godes geboden te gehoorsamen / 't welk door die ene sonde zoude ontstaan zijn / als ook van het verliesen van de vrije wil / geseid word / niet anders dan een puur verziersel en is. Doet hier by / dat'et ten minsten onseker / indien't niet t'enemaal valz en is / dat'et selve door't woord dood in d'H. Schriftuur pleeg betekend te worden. 't Welk klaarlijk blijken zal / indien de Schriftuur-plaatsen / daar zulks in't gemeen uit bewesen word / eens nader ingesien worden. Gelijk / Wanneer Christus seid / Laat de doden haar doden begraven , Matth. VIII, 22. en gy hebt den naam dat gy leevd, ende gy zijt dood , Apoc. III, 1. Van gelijken / wanneer Paulus van de Heidenen seid / daar gy dood waart door de misdaden ende de sonden , Ephes. II, 1. Coloss. II, 13. en van een wedue die in wellust leevd / dat se levende dood is , 1 Timoth. V, 6. Want sy willen t'enemaal iet anders te kennen geven ; namelijk dat die genen / daar van gehandeld word ; als of se dood waren / op de hemelze dingen / en die tot'et koningrijke Godes behoren / niet eens gedagt en hebben ; dog niet dat s'ontbloot sijn geweest van ganz alle vermogen om daar op te denken : andersins en zouden se daar over niet bestraft / en tot'et plegen van het tegendeel opgewekt worden / gelijk van Paulus geschied / wanneer hy seid / Ontwaakt gy die slaapt , ende staat op uit den doden , ende Christus zal over u ligten , Eph. V, 14. Of se geven ook te kennen / dat sy om hare sonden wille de dood verdiend hebben gehad : 't welk de sin schijnd te zijn van de plaatsen / uit de brieven tot d'Ephesen , en Colossensen bygebragt / alwaar de vergevinge der sonden tegengesteld word / tegen dood te zijn in de selven. En't schijnd ook dat dese wijse van spreken in d'H. Schriftuur niet ongebruiklijk en is. Want God spreekt tegen Abimelech / die Sara Abrahams huisvrou tot hem genomen hadde / aldus ; Siet gy zijt dood om der vrouwen wille die gy weggenomen hebt , Gen. XX, 3. dat is / de dood waardig. In dien selven sin is'et dat David / gehoord hebbende het verhaal dat Nathan hem dede / van den rijken die des armen mans enige ooi-lam genomen hadde / seide / De man die dat gedaan heeft is een kind des doods , 2 Sam. XII, 5.

VIII. Waar uit men sien kan / hoe beuselagtig dat'er uit de manier van spreken / gy zuld den dood sterven , besloten word / dat Adam / na dat hy van den boom geproevd hadde / het vermogen om goed te doen ganz en al verloren heeft / al even eens als of hy gestorven waar. Want daar is niemand die niet en weet / dat men de figuurlijke wijsen van spreken zo niet en moet dringen / als of se eigenlijke waren / en of s'ook in alles daar mede naaukeurig over een quamen ; want andersins en zal men niets zo ongerijmd konnen bedenken / 't welk uit de Schriftuur niet en kan gehaald worden. Want indien't et med de geestlijke dood even eens gelegen is / als med de tijdelijke / zo volgd daar uit / dat gelijk men die ten opsigte van't ligchaam dood zijn / het Evangelium niet en verkondigd / alzo en moet ook het selve die genen niet verkondigd worden / die ten opsigte van de geest dood zijn ; regt-draads tegen het gene men 1 Pet.

IV, 6. leesd; alwaar geseid word / Dat den doden het Evangelium verkondigd is, enz.

IX. Ik en wil wel niet ontkennen / dat Adam / na dat hy die eerste sonden hadde begaan / door voord en voord d'ene sonde op d'andere te hopen, sig selven tot zodanigē quade habitus, of diepgewortelde gewoonte heeft konnen overgeven / dien hy daarna zeer beswaarlijk door sijn eige kragten zou hebben konnen afleggen / voornamelijk indien hem God niet had willen in genaden aannemen. Want de wanhope van enige vergevinge te zullen erlangen / zou hem in het quade verhard / en tot een Vyand Gods gemaakt hebben. Maar dewijl God ook daarna van hem gehoorsaamheid heeft geeist / zo en is'et niet te gelovē / dat hy hem die kragten heeft benomen / sonder welke hy hem die gehoorsaamheid niet en konde bewijsen. En't is ook onwaaragtig 't geen anderen bybrengen / dat Adam door't begaan van de sonden / sig selven onvermogende gemaakt heeft / om daarna iet goeds te konnen doen. Want indien zulks in Adam plaats heeft gehad / zo zou't nu ook in allen die sondigen / komen te gebeuren / dat se na't begaan van enige sonden / 't vermogen verliesen zouden om goed te doen. 't Welk evenwel door d'ondervindinge getoond word valz te wesen.

X. Laat ons nu eindelijk eens ondersoeken / wat quaads dat'er uit die eerste sonden over alle Menzen / die na Adam geboren zijn / is gekomen. Alwaar wy voor eerst die opinie verwerpen / welke Pelagius in't gemeen word toegeschreven / dat namelijk Adam maar alleen sig selven door't sondigen schadelijk geweest is. Want indien dat eigenlijk sijn gevoelen is geweest / zo was hy buiten twijfel zeer verre van de waarheid verdoold. Want wy sien / dat het ganze Menzlijke geslagt de selve qualen onderworpen is / welke God tot straffe van die eerste ongehoorsaamheid / zo op de man als op de vrou geleid heeft. Van't begin der wereld aan tot dese tijd toe / baren de vrouwen haar kinderen med grote smerte / en sy dragen se en sogen se ook med moeilijkheid / alhoewel d'ene meer als d'andere; en sy staan elk onder haar man als onder haar hoofd / en moeten hem ook gehoorsaam zijn. De mannen moeten insgelijks med groten arbeid en sorg / (waar van de vrouwen van gelijken niet t'enemaal vry en zijn /) haar huisgesin van alles versorgen dat tot voedsel en deksel van noden is; tot zo verre / dat selvs de rijken / die grote middelen door ervnisse zijn toegevallen / de selve naaulijks sonder grote bekommernisse genieten konnen. Sy zijn eindelijk al te samen / zo wel de mannen als de vrouwen / van wat staat ofte conditie dat se zijn velerhande siekten / en ook de dood onderworpen / en uit'et Paradijs / als ook van't eten van den boom des levens uitgesloten / door welkers gebruik sy haar selven in volkomē gesondheid zouden hebben konnen bewaren. Niet dat de sonde van Adam haar eigenlijk toegerekend word; maar om dat de natuur der dingen dat medebrengd / dat de kinderen niet minder ervgenamen en zijn van het quade / als van het goede van haar ouders. En hier van is'et dat d'Apostel seid / dat se allen in Adam sterven, I Cor. XV, 22. dat is / door Adam / of om dat se allen uit Adam voordgesproten / en med hem de selve stervlijke natuur deelagtig gemaakt zijn.

XI. Dog dat'er in't gemeen geloovd word / dat'er uit dese eerste sonde Adams / nog een andere ware en eigenlijke sonde is voordgevloeid / en tot'et ganze Menzlijke geslagt doorgegaan / 't welk by velen d'ervsonde genoemd word / dat en is niet anders als een enkel hersen-verziersel; dewijl'er nog in het dreigement 't welk aan Adam gedaan is / Gen. II. nog in d'uitvoeringe van't selve / Gen. III. van zodanig een sonde enig gewag gemaakt en word. Want indien'er iets aan was / zo zou't buiten twijfel in dese plaatsen aangewesen geweest zijn; en men zou zulks niet behoeven uit zodanige plaatsen / alwaar een geheel andere materie verhandeld word / door vergehaalde en spitsvindige gevolgen / te trekken.

Cap. XVI.

Van de Ervsonde, en in't speciaal van't toerekenen van de selve.

I. *Verscheide opinien van de natuur der Ervsonde.* II. *Dat men kan toestaan dat se een ontberinge is van de geregtigheid.* III. *Maar dat God de Sonde van Adam sijne na omelingen zo nie toe en re end, dat hy de selven daarom in dier voegen haat, en med d'ewige dood straft, als of se aarlik aan die sonden schuldig aren.* I. *Om dat God onse eerste ouders die sonden vergeven heeft.* IV. 2. *Om dat hy selvs etuigd, dat de Soon de misdaad van de Vader niet en zal dragen.* V. *In at sin God de sonden der Vaderen besoe t in de kinderen.* VI. *Dat dese besoe inge niet gemeens en heeft med'et toerekenen van de sonde Adams.* VII. *Dat God med ons niet en handeld gelijk een Tyr in in de misdaad van gequetste Majesteit.* VIII. 3. *Dat Abraham de selve niet geloovd en heeft.* IX. 4. *Nog ook Moses en Aaron.* X. 5. *Dat God hiernamaals een ygelijk oordelen zal na sijn eigen, en niet na een anders er-*

ken. XI. *Dat d'exceptie van de doodlijke sonden op de jonge kinderen niet en past.* XII. 6. *Dat'et absolute besluit der verkiesinge niet wel over een en komt med dese toerekeninge* XIII. *Andwoord op het argument uit* Rom. v. *En dat de woorden des Apostels qualijk overgeset worden,* in welken allen gesondigd hebben. XIV. *Twederhande verklaringe van de gehele plaats.* XV. *Dat se beiden de Griekze woordekens* eph hoo *door* voor zo veel, *of* daarom dat *oversetten.* XVI. *Dat de woorden,* dat de sonde in de wereld is geweest tot Moses toe, *tonen dat alhier van d'ervsonde niet gehandeld en word.* XVII, *Waar in de gelijkenisse tuszen Adam en Christus bestaat.* XVIII. *Dat door die genen die niet gesondigd en hebben na de gelijkenisse, enz. de jonge kinderen geensins en konnen verstaan worden.* XIX. *Dat Paulus selvs het woord* alle, *van velen verklaard.* XX. *En dat een sondaar gesteld te worden, dikwijls in d'H. Schrivtuur genomen word voor gestraft te worden.* XXI. *Op wat wijse Adam, wanneer hy sondigde, de persoon van het gehele Menzlijke geslagt heeft gerepresenteerd.*

I, Maar nu staat ons van de Ervsonde een weinig naaukeuriger te handelen / en het gene zo van des selvs natuur, als van de straffe geseid word / t'overwegen. Wat'et eerste aangaat / d'ervsonde word van de Theologanten zeer verscheiden gedesinieerd; zo dat men naaulijks kan weten wat s'er eigenlijk door verstaan. De School-geleerden seggen / dat'et een ontberinge is van d'oorspronglijke geregtigheid, die in den Menz zijn moet. Maar de Protestanten en houden haar med die desinitie niet te vreden / nog sy komen ook med elk anderen heel wel over een. Want enigen menen / dat d'ervsonde niet anders en is, dan d'eerste sonde van Adam en van Eva, welke God alle hare nakomelingen zodanig toerekend, als of sy se selvs gedaan hadden, en by gevolg, dat hy haar van de oorspronglijke geregtigheid, waar mede hy haar eerste ouders beschonken hadde, ontbloot. Dog anderen menen / dat'et een gehele verdorvenheid is van't verstand, van de wil, en van alle de faculteiten van de ziele, dewelke de Menzen ganz en al genegen maakt tot'et quade, en onbequaam tot'et goede. Welke verdorvenheid van Flaccus Illyricus zo zeer vergroot is geworden / dat hy seggen dorvde / dat se des Menzen substantie selvs is. Maar behalven dese / zijn'er anderen / die de twe laatste definitien by elk anderen voegende / willen dat d'ervsonde ten delen bestaat, in het toerekenen van d'eerste sonden, en ten delen in een verdorvenheid van onse natuur. Welk gevoelen wel allermeest onder de Protestanten schijnd aangenomen te zijn.

II. Wy zullen nu eens med korte woorden aanwijsen / wat onses oordeels aan die gemelde opinien ontbreekt. Dat de School-geleerden willen seggen / dat d'ervsonde een ontberinge van d'oorspronglijke geregtigheid is, dat en schijnd zo heel verre van de waarheid niet te zijn; indien men maar daar in wel over een quam / wat men door die geregtigheid moet verstaan. Want het is seker / dat alle Menzen nu geboren worden sonder die geregtigheid en heiligheid / welke God van ons in den Evangelio vereizt / om ervgenamen des ewigen levens te zijn; en ook daarenboven / dat se tot de sonden zeer genegen zijn. Maar dat s'er bydoen / dat die geregtigheid in de Menzen wesen moet, dat is twijfelagtig om te verstaan. Want se moet in haar wesen / of als een saak / dewelke haar volmaakter zoude maken / indien se de selve hadden: 't welk wy zeer gaarne toestaan. Of se moet zo in de Menzen wesen / dat het afwesen daar van / de selven voor God waarlijk gehaat maakt: 't welk wy seggen dat onwaaragtig is. Want niemand is gehouden zodanigen gaav te hebben / welke hem God niet en heeft gelieven mede te delen. Adam heeft wel swaarlijk gesondigd med die geregtigheid te verwerpen: maar sijn nakomelingen en sondigen eigenlijk niet / dat se ontbloot van de selve geboren worden: en ten hoogsten genomen / zo en is'et niet anders als een sekere ellendigheid.

III. Wy en erkennen geen andere toerekeninge van de sonde van Adam als dese / dat ter occasie van de selve / alle die van hem zijn voordgesproten / de dood / en verscheide ellendigheden in dit leven / onderworpen zijn. Maar wy en geloven niet / dat God ons waarlijk zodanig aan dese sonden schuldig agt te zijn / als of wy de selve selvs bedreven hadden; nog ook dat hy ons daarom haat / of enige eigenlijk genoemde straffe wil aandoen. 't Welk ik ook door dese volgende bewijs-redenen zal tragten te tonen onwaaragtig / en onregtvaardig te wesen. 't Eerste bewijs stel ik dan aldus voor: God heeft die eerste sonde Adam en Eva, die de selve wetens en willens, tegen het uitgedrukte verbod Godes begaan hadden, goedertierenlijk vergeven, gelijk alle zo Joden als Christenen in't gemeen geloven; en't welk ook voor eerst daar uit besloten word / om dat God / in de sententie tegen de slange / van het saad der vrouwe seid / dat'et den slang den kop vertreden zal, Gen. III, 15. Want door dat saad der vrouwe word Christus verstaan / die,

gelijk Johannes leerd / 1 Joh. III, 8. daar toe geopenbaard is, op dat hy de werken des Duivels verbreken zoude; die de grote draak ende die oude slange is, die de gehele wereld verleid, Apoc. XII, 9. en XX, 2, 3. dien God onder de voeten der gelovigen vertreed, Rom. XVI, 20. Ten tweden daar uit / dat God niettegenstaande dat onse eerste ouders om haar sondē de dood onderworpen zijn geweest / evenwel haar terstond / op dien selven dag als se gesondigd hadden / med de dood niet gestraft en heeft / volgens strengheid van het dreigement / Gen. II, 17. maar grote langmoedigheid gebruikende / de dood van Adam tot sijn negen honderd en dertigste jaar heeft uitgesteld. 't Welk ook d'aucteur van het boek der Wijsheid openlijk bekend / wanneer hy seid / Dese wijsheid heeft bewaard den eerstgebeelden, ende alleen geschapenen Vader der wereld; ende heeft hem getrokken uit sijn eigen val, Sap. X, 1, 2. om dat hy namelijk door sijn berou daar van vergevinge verkregen heeft: alhoewel men ook kan seggen / dat God insgelijks om de nakomelingen / die hy van haar wilde doen voordkomen / haar de sonden vergeven heeft. Indien God dan sig selven tegen haar / die waarlijk en eigenlijk aan de sonden schuldig waren / zo barmhertig heeft getoond / dat hy haar de sonden vergaf; zo en is'et ganz niet waarschijnlijk / dat hy hare nakomelingen / die t'enemaal onschuldig / ja selvs ook op die tijd / als de sonde geschiede / nog niet geboren en waren / de silve wil toerekenen. Want dat zou even eens zijn / als of hy alle stijl van regts-pleginge t'enemaal wilde verkeren / med de schuldigen voor onschuldigen / en d'onschuldigen voor schuldigen te houden. Wy lesen wel in d'Historien / dat enige wrede tyrannen / tegelijk med d'ouders / daar se van beledigd waren / haar ganze geslagt hebben uitgeroeid / en dat se de jonge kinderen / die in de wieg lagen / niet en hebben verschoond / om dat se namelijk vreezdē / dat se de dood / die haar ouders aangedaan was / t'eniger tijd zouden willen wreken. Maar daar is tot nog toe niemand gevonden / die den selv-schuldigen vader in genaden aangenomen hebbende / bestaan heeft aan sijn onschuldige kinderen / op zo een wrede wijse / sijn moed te koelen. Zo dat die genen / die zulke dingen dorven staande houden / tot grote veragtinge van Godes goedheid en regtvaardigheid / hem ons zodanig afschilderen / als of hy wreder was dan d'alleruitstekenste tyrannen.

IV. Ten tweden, zo seg ik / dat God ons in d'H. Schriftuur selvs leerd / dat hy de sonden van d'ouders de kinderen tot geen straffe en wil toerekenen. De ziele die sondigd die zal sterven; de sone en zal niet dragen d'ongeregtigheid des vaders, ende de vader en zal niet dragen d'ongeregtigheid des soons: de geregtigheid des regtvaardigen zal op hem zijn; ende de Godloosheid des Godlosen zal op hem zijn, Ezech. XVIII, 20. 't Is wel waar dat alhier niet in't bysonder gehandeld en word van de sonde van Adam: maar van de sonden / dewelken de vaders van die Joden begaan hadden / die in de Babylonize gevangenisse gevoerd zijn geworden. Maar dewijl dat God sig selven altijd gelijk is / zo en kan men niet geloven / dat hy zodanig iets over het ganze Menzlijke geslagt heeft willen laten komen / 't welk hy in de saak van een seker particulier volk geoordeeld heeft onbillijk te wesen.

V. Maar, seggen zommigen hier op / God seid selvs uitdruklijk in de Tien-geboden, dat hy d'ongeregtigheid der vaderen besoekt in de kinderen, tot in het derde en vierde lid der gener die hem haten, 't Is zo: maar daar uit en word niet bewesen / dat God d'onschuldige kinderen straft om haar ouders sonden / daar se geen schuld aan gehad en hebben. Hy laat somtijds wel de jonge kinderen / tegelijk med de ouders in de selve onheilen vervallen / en rukt haar ook wel door een violente dood uit'et leven: maar hy en straft haar niet. De Godlose ouders zijn die genen eigenlijk die de straffe aangaat / wanneer God haar in haar lievste pand / en daar se allergevoeligst in zijn / dat is / in haar kinderen / welken enigen meerder beminnen als haar eigen selven / komt aan te tasten. Daarom word'er in de wet gewag gemaakt van het derde en vierde lid / 't welk die genen / die wat oud worden / plegen te sien. Want God wil op die wijse hare straffe verswaren / wanneer hy haar aanschouwers doet zijn van die onheilen / die haar kinderen en nasaten overkomen. En hier op heeft Nebucadnezar ook gesien / wanneer hy de sonen van Zedekia in sijn tegenwoordigheid / en eer hy hem d'ogen uitstak / heeft doen om hals brengen / Jerem. LII. Wat ook de kleine kinderen selvs aangaat / wanneer se zulks komen te lijden / zo moet men bekennen dat se Godes creaturen zijn / waar over hy d'alleropperste magt heeft / om med haar na sijn welgevallen te mogen handelen. Gelijk'et dan ook geen wonder en moet schijnen / dat hy liever / dewijl hy haar sterflijk geschapen heeft /

van haar op die tijd / en op die wijse / als op een andere / het leven wederom neemd.

VI. Dog dat die wijse van doen / geen gemeenschap en heeft med'et toerekenen van de sonde Adams, dat toon ik uit driederlei onderscheid. 1. Wanneer de jonge kinderen / tegelijk med de volwasze Menzen, in Godes oordelen, die hy over de Godlosen oefend, vervallen ; gelijk geschied is in de sondvloed / in het verbranden van Sodoma en Gomorrha / en diergelijken / zo en lijden se ganz geen meer swarigheid / als dat se door de lighaamlijke dood / die se nu van wegen de natuur harer geboorte onderworpen waren / en dewelke de zodanigen / die door enige siekte komen te sterven / somtijds immers alzo wreed is / als of se door't swaard / of door't vuur / om hals gebragt wierden / omkomen. Maar sy willen, dat God de sonde van Adam / het grootste gedeelte van sijn nakomelingen toerekend / om daar over med d'ewige dood gestraft te worden. 2. God en besoekt de misdaad der vaderen in de kinderen niet / 't en zy dat de kinderen haar voetstappen komen na te volgen. Want wanneer se vroom zijn / ende de geregtigheid navolgen / zo en lijden se / wegens de sonden van haar vaders / ganz geen leed / gelijk het XVIII. Cap. van Ezechiel doorgaans leerd. Dit moet men alleen ontrent dat straffen bysonderlijk aanmerken / dat God uit de begane sonden van de vaders / waar door hy nu al langen tijd getergd is geworden / occasie neemd / om de kinderen eerder te straffen / als hy anders wel gedaan zoude hebben. Maar sy leren / dat God de sonde van Adam alle sijne nakomelingen toerekend / wanneer se nog in haar moeders lighaam zijn / al eer se sijne navolgers konnen wesen / of den toorn Godes / door haar eige sonden / over haar selven gehaald hebben. 3. Het dreigement van de wet / maakt alleen gewag van het derde en vierde lid. Maar sy menen / dat het toerekenen van de sonde Adams / sig tot zo veel leden of geslagten uitstrekt / als'er van't begin van de wereld aan / tot'et einde van de selve / zijn zullen. 't Welk ganz geen plaats over en laat / voor Godes beloften van barmhertigheid t'oefenen over de kinderen der vromen / veel minder tot in duisend geslagten.

VII. Anderen brengen nog by / dat'et een gebruik, is dat de kinderen, wanneer'er crimen læsæ majestatis, of een misdaad van gequetste majesteit begaan is, te gelijk med haar ouders worden omgebragt : en dat de sonde van Adam een misdaad van gequetst majesteit geweest is. Maar dat en heeft niet med al om't lijf. Want daar word verkeerdelijk uit'et doen / of ook uit de wetten van enige wrede tyrannen besloten / hoe d'allergoedertierenste God sig tegen de Menzen draagd / voornamelijk daar sijn eigen wet regt-draads het tegendeel steld / waar van dit immers d'uitgedrukte woorden selvs zijn ; De vaders en zullen niet gedodet worden voor de kinderen, ende de kinders en zullen niet gedodet worden voor de vaders : een yder zal om sijne sonden gedodet worden. Deut. XXIV, 16. En Amazia de Koning van Juda word daar over geprezen / dat hy dese wet religieuslijk onderhouden heeft / doende haar wel na verdienste straffen / die den Koning sijn vader omgebragt hadden; sonder evenwel hare kinderen van gelijken te doden / 2 Reg. XIV, 5, 6. Ja wy zouden med veel meerder regt / die gewoonte voor onse saak konnen bybrengen / dewelke eertijds onder die volken / die vry wat meer werks maakten van't gene regt en billijk is / onderhouden is geweest ; dat namelijk de straffe van een swangere vrou / die de dood verdiend hadde / zo lang uitgesteld wierd / tot dat se hadde gebaard ; op dat d'onnosele vrugt / niet t'onregt med de moeder en zoude gestraft worden. Van welk geval Ulpianus aldus spreekt / Laat de straffe van een swangere vrou, die ter dood veroordeeld is, zo lang uitgesteld worden, tot dat se gebaard heeft. Dig. XLVIII, tit. 19. de pænis.

VIII. Ten derden zo seg ik / dat Abraham de vader der gelovigen / ook niet gedagt en heeft / dat God de sonde van Adam het gehele Menzlijke geslagt toerekend. Want wanneer hy sag / dat God gereedschap maakte om Sodoma te vernielen / waar in hy meende / dat nog enige weinige vromen (dat is / die haar selven med geen van die grove misdaden besoeteld en hadden / die de Menzlijke wetten med de dood straffen) overig waren / zo spreekt hy hem med zodanig een groter ernst aldus aan / 't Zy verre van u zulk een ding te doen, te doden den regtvaardigen med den Godlosen, dat de regtvaardige zy gelijk de Godlose, verre zy het van u, zoude de Regter der ganze aarde geen regt doen, Gen. XVIII, 25. Hy en zoude over dit oordeel zo zeer niet versteld gestaan hebben / indien het toerekenen van de sonde van Adam / by hem vast gestaan hadde / en dat God selvs maar om die sonde alleen / het grootste gedeelte van't menzlijke geslagt / tot d'ewige helze pijne veroordeeld heeft. Want de straffe die God over die van So-

doma

doma en Gomorrha voornam uit te storten / was / in vergelijkinge van zo een afgrijslijk besluit / nog maar enkele goedertierenheid.

IX. Ten vierden. Moses en Aaron en zijn ganzlijk van die gedagten niet geweest / die / wanneer se sagen / dat God haar dreigde om de sonde van Core in een ogenblik te verdelgen / uitroepen en seggen / ô God! God der geesten alles vleez, een enig man zal gesondigd hebben, ende zuld gy u over dese ganze vergaderinge grootlijks vertoornen? Num. XVI, 20, 21, 22. En evenwel en was die vergaderinge / die God te kennen gav dat hy wilde verdelgen / niet onnosel; maar aan vele en verscheide grove sonden en murmureringen tegen God schuldig / om welke de selve verdiend hadde uitgeroeid te worden. En al was'et ook dat zulks gebeurd waar / zo en zou evenwel die straffe niet eens by die gestrengheid / welke in't toerekenen van de sonde Adams plaats heeft / te vergelijken geweest zijn / om over't bekend maken van de selve versteld te moeten staan; voornamelijk indien sy zodanig een toerekeninge med geloviger herte omhelsden.

X. Men kan ook ten vijvden seggen / dat het toerekenē van de sonde Adams / niet bestaan en kan med'et gene wy doorgaans in d'H. Schrivtuur lesen / Dat namelijk / God een ygelijk vergelden zal na sijn werken, Matth. XVI, 27. Rom. II, 6, en elders. Dat een ygelijk sijn eigen pak zal dragen, Gal. VI, 5. Dat een ygelijk zal wegdragen 't gene door het lighaam geschied, na dat hy gedaan heeft, het zy goed het zy quaad, 2 Cor. V, 10. Want indien men dese opinie toelaat / zo moet men de Schrivtuur heel anders lesen; en seggen / dat God in het laatste oordeel / een ygelijk van de verworpenen zal vergelden na't gene Adam gedaan heeft; dat een ygelijk het pak van Adam zal dragen / of het gene Adam / dog niet hy selvs / in sijn lighaam heeft gedaan. Ja den dag van het laatste oordeel / en zou geen dag zijn der openbaringe van het regtvaardige oordeel Godes, gelijk Paulus den selven noemd / Rom. II, 5. indien'er in dien tijd iemand wegens de toegerekende sonde Adams zou gestraft worden. Want niemand en zou de billijkheid van dat oordeel konnen erkennen. Om dat de reden een ygelijk leerd / dat de sonde van den enen de sonde van den anderen niet en is; voornamelijk niet van den genen / die nog niet geboren en is / die'r ganz niet van geweten en heeft / nog aan de selve op enigerhande wijse handdadig is geweest. En evenwel is'et seker / dat'et zijn zal / dat alle mond voor God zal gestopt worden / wanneer hy de wereld oordelen zal / Rom. III, 19.

XI Enigen seggen hier op / dat de verworpenen in den jongsten dag, niet alleen gestraft zullen worden, om de sonde van Adam, die haar toegerekend word, maar ook om haar eigen sonde. Maar ik andwoorde / 1. Dat zulks op de jonge kinderen / die verworpen worden / niet en past / die geen dadelijke sonde bedreven en hebben / wanneer se uit dit leven weggerukt worden. 2. Wat de volwassenen aangaat / dewijl se geloven / dat alle de sonden die se begaan / uit die eerste sonde Adams noodsakelijk voordvloeijen / en dat se voor d'onwedergeborenen t'enemaal onvermijdelijk zijn; zo komt'et ontrent op een uit / als of se med ronde woorden seidē / dat se alleen om de sonde van Adam / de straffe des ewigen doods zullen moeten dragen.

XII. Ons sesde en laatste argument is / dat'et gevoelen van't toerekenen van de sonde Adams aan alle sijne nakomelingen, niemand uitgesonderd, niet wel over een en komt, med de lere van d'ewige en absolute verkiesinge ter saligheid, van enige Menzen in't bysonder. Want God en wil haar / die hy alzo van ewigheid uitverkoren heeft / de sonde van Adam niet toerekenen. Want indien hy haar de selve toerekende / zo zou hy haar daarom straffen / en zo en zouden se dien volgende tot'et getal der uitverkorenen niet behoren. Want iemand de sonde toe te rekenen / is zo veel als hem daar over te willen straffen / en ook med der daad te straffen; gelijk uit die Schrivtuur-plaatsen blijkt / alwaar ons dese maniere van spreken / van de sonde toe te rekenen / of die niet toe te rekenen / voorkomt. Siet onder anderen / Rom. IV, 8. en V, 13. 2 Cor. V, 19. en 2 Timoth. IV, 16. En sy en ontgaan ook de tegenstrijdigheid niet / med te seggen / dat de vergevinge der sonde / dewelke ontrent d'uitverkorenen geschied / in orde na de toerekeninge van de selve gaat. Want het en kan niet zijn / dat God med ernst de sonde toerekend / dat is / voorneemd te straffen / wanneer hy de selve op dat ogenblik besluit te vergeven; voornamelijk indien hy voorgenomen heeft / enigen te verkiesen / of haar de sonde niet toe te rekenen / sonder alvorens sijn opsigt te hebben op haar geloov en bekeringe / ja selvs niet op de versoeninge / die door de dood Christi zoude te wege gebragt worden. Dog indien se seggen / dat de sonde van Adam maar alleen de verworpenen word toegerekend / en niet

d'uitverkorenen / zo zal daar uit volgen / dat'er dan in d'uitverkorenen ganz geen natuurlijke of oorspronglijke verdorvenheid en is: dewijl de selve in't gemeen van de toerekeninge afgeleid word; en dierhalven dat d'uitverkorenen bevrijd zijn van alle die defecten of gebreklijkheden / die gesteld worden op d'oorspronglijke verdorvenheid te volgen / als by voorbeeld / van de genegenheid tot'et quade / en d'altijd-durende onvolmaaktheid / welke haar belet / dat se noit Godes geboden volmaaktlijk komen t'onderhouden.

XIII. Door het toerekenen van de sonde Adams / word voor eerst bygebragt / dat Paulus seid, dat wy allen in Adam gesondigd hebben, Rom. v, 12. en dat zulks niet anders als van het toerekenen van de sonde en moet verstaan worden, dewijl wy toen nog niet geboren en waren, wanneer Adam het gebod Godes overgetreden heeft, om waarlijk en in der daad part of deel aan die sonden te konnen hebben. Maar ik andwoorde / Dat d'Apostel zo niet gesproken en heeft als enigen hem wel opdigten. Want de constructie van de Griekze woorden eph' hoo pantes heemarton, die hy gebruikt / en laat niet toe dat se tot Adam gerefereerd worden; en sy en moeten ook niet overgeset worden / in welken allen gesondigd hebben. Om dit wat klaarder te tonen / zo zullen we de ganze plaats eens voorstellen. Daar word dan aldus gelesen / Daarom gelijk door enen Menz de sonde in de wereld gekomen is, en door de sonde dood; en alzo de dood tot alle Menzen doorgegaan is, voor zo veel, of om dat se alle gesondigd hebben. Alwaar het al te verdraaid zou zijn / zo men de laatste woorden / tot dien enen Menz / waar van in't begin van't vers mentie word gemaakt / wilde refereren. En daar en sit niet in / dat men misschien zo hier en daar / zodanig een overspringende wijse van spreken in d'H. Schriftuur vind / als by voorbeeld Luc. 11, 34, 35. en Act. iv, 27, 28. Want men mag alsdan eerst daar sijn toevlugt toe nemen / wanneer'er uit de woorden / zo als se simpelijk luiden / een ongerijmde sin / en die med de verdere Schriftuur strijdig is / ontstaat / welken men daar door moet soeken te vermijden: Dog hier heeft t'enemaal het tegendeel plaats / alwaar de woorden des Apostels / die klaar zijn / en in het minsten geen swarigheid en hebben / tot dien einde door een overspringende wijse verklaard worden / om daar uit zodanig een vreemd gevoelen te trekken / 't welk naaulijks van iemand die gesond van hersenen is kan geloofd worden; te weten / dat die genen / die nog niet geboren en waren / wanneer Adam de sonden beging / en dierhalven in haar eigen persoon niet en konden sondigen / evenwel in sijn persoon gesondigd / en alzo d'ewige verdoemenisse op haar hals gehaald hebben.

XIV. Daar zijn wel enige uitleggers / die in dese woorden een onvolmaakte gelijkenisse stellen / waar van het eerste voorstel / maar alleen uitgedrukt is: dog dat men het besluit op dese of diergelijk een wijse moet vervullen; Gelijk door een Menz de sonde in de wereld gekomen is, en door de sonde de dood, enz. Alzo is door een Menz, namelijk Jesum Christum, de regtvaardigheid in de wereld gekomen, en door de regtvaardigheid het leven, en alzo is het leven, tot alle Menzen, die op een geestlijke wijse uit hem geboren zijn, doorgegaan, om dat se al te samen na hare bekeringe Godes geboden onderhouden hebben. En men kan niet ontkennen / of die sin is vry fraai / en zeer overeenkomende med'et gene Paulus in't volgende seid. Maar 't en is evenwel niet nodig / dat men den sin in dier voegen soekt te vervullen / om dat'et in de woorden van Paulus een defect presupponeerd / 't welk'er niet in en is. Want ik meen / dat men de plaats aldus vertalen kan / Gelijk door een Menz de sonde in de wereld gekomen is, en door de sonde de dood; alzo is ook de dood tot alle Menzen doorgegaan, om dat se alle gesondigd hebben. Op die wijse is'er in de woorden Pauli een volkomen sin / en die geen vervullinge van noden en heeft: men moet alleen een woordtje versetten / en in plaats dat'er in't midden van't vers (gr. kai houtoos) ook alzo gelesen word / aldus vertalen / als of'er (gr. houtoos kai) alzo ook gelesen wierd / gelijk ons zulks voorkomt in de plaatsen Luc. xvii, 24, 26. Jac. ii, 26. 1 Thess. iv, 14. Alzo zal blijken / dat'et laatste gedeelte van't vers / waar in het besluit is van de voorgaande woorden / alzo is ook de dood tot alle Menzen doorgegaan, eph'hoo pantes heemarton, geensins tot Adam konnen gerefereerd worden; en dat ook de woorden eph' hoo med geen waarschijnlijkheid in welken moete overgeset worden / maar dat men se noodsakelijk door voor zo veel, of / om dat, of ook / nademaal moet verklaren.

XV. En op die wijse hebben't selvs d'allergeleerdste oversetters en uitleggers genomen / gelijk Photius onder de Griekze schrijvers; de Syrize over-

oversetter, Erasmus, Calvinus, die van Geneve in haar Franze vertalinge, Piscator, en anderen: De niewe Duitze oversetters bekennen ook in haar Aantekeningen, dat'et zo vertaald kan worden/ al is'et dat s'het in den text liever anders hebben willen vertalen: en op die wijse/ hebben meest alle die genen/ die over't N. Testament geschreven hebben/ de Griekze woordekens eph'hoo in dese twe plaatsen/ 2 Cor. v, 4, en Philip. III, 12, overgeset door voor zo veel, of om dat, of iets diergelijk: ja selvs ook de Griekze woordekens en hoo, Rom. VIII, 3. Heb. II, 18. alhoewel het ongetwijfeld is/ dat se eigenlijk en meesten tijd in welken betekenen. Dierhalven/ indien Paulus had willen aanwijsen/ dat alle Menzen in Adam gesondigd hebben/ zo en zou hy geen woorden hebben gebruikt/ die ordinaarlijk in een anderen sin genomen worden/ maar hy zou veel liever en hoo geseid hebben/ gelijk 1 Cor. XV, 22. welke plaats med dese zeer overeenkomt/ alwaar hy seid/ (gr. en too Adam pantes apothneeskousin,) in Adam sterven se alle, niet epi too Adam.

XVI. Wy sien ook/ dat de t'samenhanginge van Pauli reden/ selvs klaarlijk te kennen geevd/ dat de sonde/ die hy seid dat door Adam in de wereld gekomen is/ geen erfsonde maar een dadelijke sonde is; dewelke toen ter tijd haar begin genomen heeft/ wanneer Adam van de vrugt/ dien hem God verboden hadde/ heeft gegeten. Want indien hy van enige erfsonde hadde willen spreken/ zo en zou hy niet geseid hebben: Tot de wet toe was de sonde in de wereld, vers. 13. en dat de dood (die'er een straffe van is) geheerzt heeft van Adam tot Moses toe, vers 14. dewijl'er in't gemeen geloovd word/ dat die sonde/ en ook des selvs straffe/ van't begin des werelds af/ tot'et einde van de selve toe duurd; en dat se tot allen die uit Adam natuurlijker wijse voordkomen/ sonder dat'er iemand vry van is/ doorgaat. Wat wil dan dese restrictie of bepalinge seggen/ van Adam tot Moses toe, of tot de wet toe? Is'er dan iemand van de volwassenen geweest, die na de tijd van Moses, en onder de wet geleevd hebben, die bevonden wierd van dese sonde vry te zijn, en die ook niet gestorven en is? 'k Andwoorde niemand: maar d'Apostel heeft daarom zo gesproken/ om een vergelijkinge te maken/ tussen den eersten Adam/ die een oorsaak is dat alle die genen/ die na hem komen/ moeten sterven; ende den tweden/ die de sijnen een oorsaak van't leven is; gelijk hy zulks op het 14. vers te kennen geevd/ als hy seid/ dat Adam een voorbeeld is des genen die komen zoude, dat is/ een voorbeeld Jesu Christi.

XVII. Dog de gelijkheid die tussen haar beiden is/ bestaat kortelijk in dese twe saken/ 1. Gelijk de sonde in de wereld gekomen is door een Menz/ namelijk door Adam/ die allereerst Gods gebod overtreden heeft/ en door de sonde de dood/ welke God gewild heeft dat een besoldinge van de sonde zoude wesen: alzo is ook de regtvaardigheid door een Menz in de wereld gekomen/ namelijk door Jesum Christum/ die allereerst Gode volkomelijk heeft gehoorsaamd; en door de regtvaardigheid het ewige leven/ 't welk God uit enkele genade tot een beloninge van de regtvaardigheid gesteld heeft. 2. Gelijk de dood over alle die genen geheerzt heeft/ die van Adam tot Mosem toe geleevd hebben/ om dat se uit Adam voordgesproten waren/ die om sijne sonde de dood onderworpen was geworden/ alhoewel sy aan zo groot een misdaad niet schuldig en waren als hy/ die tegen't uitgedrukte gebod Godes/ en waar op ook de dood gedreigd was/ hadde gesondigd; of als die genen/ die geleevd hebben van de tijd van Moses af/ door wien God aan d'Israëliten de wet gegeven heeft; alzo dat de Menzen/ die in die eerste tijden van de wereld geleevd hebben/ veel eer om d'overtredinge van Adam/ als om haar eigen/ de dood schijnen onderworpen geweest te zijn/ om dat daar geen wet en is/ ook aldaar geen overtredinge plaats en heeft/ Rom. IV, 15. En om dat ook de sonde niet en word toegerekend als'er geen wet en is/ Rom. V, 13. Alzo kan men ook integendeel seggen/ dat alle die genen/ die uit Jesu Christo na den geest geboren worden/ zullen erfgenamen zijn van't ewige leven/ al is'et dat se Gode zodanigen volmaakten gehoorsaamheid niet toegebragt en hebben als hy/ maar dat se voor hare bekeringe grote sondaars geweest zijn/ en na de selve nog dikwijls uit swakheid komen te vallen; en dat se alzo veel eer om Christi regtvaardigheid en gehoorsaamheid/ voor regtvaardigen zullen gehouden worden/ als om haar eigen/ dewelke volgens strengheid van de wet geconsidereerd zijnde/ de naam van regtvaardigheid onwaardig is.

XVIII. Dog dat d'Apostel daar tussen invoegd/ dat ook de dood geheerzt heeft over die genen, die niet gesondigd en hadden in de gelijkheid der overtredinge Adams, dat moet nog van d'erfsonde der jonge kinderen/ nog van de dood/

die de selve onderworpen zijn / verstaan worden. Want dewijl'er in't voorgaande van zodanig een erfsonde niet gesproken en is / zo leerd de saak ook van selfs / dat'er hier mede niet van gesproken en word. Daarenboven zo en kan zulks op de jonge kinderen niet gepast worden: want sy konnen op generhande maniere sondigẽ; nog in de gelijkheid der overtredinge Adams / die tegen een uitgedrukte wet / welke hem gegeven / en med bedreiginge van de dood bevestigd was / begaan is; nog tegen de wet der nature / dewijl se nog geen redens gebruik en hebben. Doet hier by / dat Paulus / indien hy voorgenomen hadde van de zodanigen te spreken / dese woorden niet gebruikt en zoude hebben / Dat de dood over haar geheerzt heeft van Adam tot Moses toe, maar liever van't begin van de wereld af tot sijn tijd toe / en dat se voords tot'et einde van de wereld heerzen zoude.

XIX. Van gelijken zo vind ook die toerekeninge geen meerder kragt in de volgende versen, namelijk in't 15, 16, 17, 18, 19, alwaar dikwijls mentie gemaakt word / van de misdaad van enen, en van d'ongehoorsaamheid van enen Menze, dewelke allen de dood aangebragt heeft. Want het woord allen moet hier in den selven sin genomen worden / als vers 12. Niet van alle Menzen sonder enige exceptie / maar alleen van alle die genen / die van Adam tot Mosem geleefd hebben. Want daar en is geen reden / waarom dat'et hier verder zou getrokken worden als daar / dewijl'et een vervolginge is van de selve redenkavelinge; en dewijl ook het volgende / tot verklaringe diend van het voorgaande. 't Welk ook d'Apostel niet donkerlijk te kennen heeft gegeven / wanneer hy in plaats van het woord alle, het woord vele gebruikt heeft. Siet vers 14, en 19. Want dat en zou hy buiten twijfel niet gedaan hebben / indien hy van alle Menzen hadde gesproken / die van't begin van de wereld af geweest zijn / en tot'et einde van de selve wesen zullen; maar het komt zeer wel med de continuatie van die vergelijkinge over een / die hy tussen den eersten Adam / en sijne nakomelingen tot Mosem toe / gemaakt heeft; en den tweden Adam den Here Jesum / en sijn geestlijk saad / welke de gelovigen zijn. Want dat enigen hier op seggen / dat alle Menzen in der daad veel zijn / en dat se daarom niet ongevoeglijk door het woord vele hebben konnen genoemd worden; dat strijd tegen de welvoeglijke wijse van spreken / (want niemand seid oit dat vele Menzen sondaars zijn / dat'er vele de dood onderworpen zijn / om dat zulks alle menzen eigen is /) en het verzierd sonder noodsakelijkheid / in de woorden een misbruikende wijse van spreken / waar door iemand zeer ligt zou konnen geabuseerd worden.

XX. Dat ook de woorden van het 19 vers aangaat / dat'er door d'ongehoorsaamheid van een Menz vele tot sondaars gesteld zijn, in welke sy menen dat meerder kragt steekt / daar door en word niet te kennen gegeven / dat die genen / die niet med allen tot de sonde van Adam toegebragt hebben / en selfs daar in't minsten niet van hebben konnen weten / in der daad door sijn sonde tot sondaars gemaakt of gesteld zijn / en dat se by gevolg hatelijk zijn voor God: zulks / seg ik / en kan niet geschieden. Want niemand word tot een sondaar gesteld als door sijn eigen wil; de wil van een ander en komt hier niet in consideratie / voornamelijk die geweest is voor de geboorte van die gene / die geseid word een sondaar gesteld te zijn. Maar de sin van die woorden kan twederhande zijn. 1. Dat Adam door sijn quaad exempel / 't welk hy sijn nakomelingen / med'et gebod Godes t'overtre'en / gegeven heeft / en sy ook / tegen't voorschrift van de gesonde reden sondigende / nagevolgd hebben / een oorsaak geweest is / dat se waarlijk en eigenlijk in der tijd sondaars gesteld zijn; even gelijk de gehoorsaamheid Christi / een exemplare oorsaak is van onse gehoorsaamheid / Joh. XIII, 15. 1 Pet. II, 21. 2. Dat de Menzen die van Adam tot Mosem toe geleefd hebben / alhoewel dat se zo swaar niet gesondigd en hadden als Adam / door dien se zo een grote kennisse niet en hadden van de Godlijke wil / en dat se dierhalven waardig schenen te wesen dat haar zulks vergeven wierd; evenwel om dat se uit hem voordgesproten waren / die door sijn overtredinge de dood verdiend hadde / ook de selve onderworpen zijn geworden. Want in d'Hebreeuze taal / welkers manieren van spreken d'Apostolen in het Griekz dikwijls navolgen / word de zodanigen den naam van sondaars gegeven / die als sondaars gehandeld worden / of die med haar in de selve ongemakken komen te vervallen / alhoewel dat se / om eigenlijk te spreken / geen sondaars en zijn. In dien sin seide Juda tegen sijn Vader Jacob / die vreezagtig was om Benjamin in Egypten te senden; Indien ik hem tot u niet en brenge, ende hem voor uw' aangesigt en stelle, zo zal ik alle mijne dagen tegen u een sondaar zijn, Gen. XLIII, 9. en XLIV. 32. dat

is /

is / zo zal ik als een sondaar de straffe onderworpen zijn: en wanneer de amptlieden / die over de kinderen Israëls in Egypten gesteld waren / haar tot'et werk mosten dringen / zo klagen se aldus by Pharao / Uwe knegten en word geen stroo gegeven, ende sy seggen tot ons maakt de tichel-stenen, ende uwe knegten worden geslagen, en uw' volk moet de schuld hebben, Exod. v, 16, alwaar de woorden uw' volk moet de schuld hebben, even eens genomen worden / als uw' volk krijgd slagen even eens als of'et schuld had. Van gelijken seid Bathseba tegen David / Het zal geschieden, als mijn heer de Koning med sijne vaderen zal ontslapen zijn, dat ik ende mijn Soon Salomo sondaars zullen zijn, 1 Reg. 1, 21. dat is / van Adonia als sondaars zullen gehandeld worden, indien hy in uw' plaats komt te regeren. In dien sin worden in dese plaats van Paulus / de Menzen / die voor de wet geleevd hebben / en geen andere generale regel-maat van leven en hadden als de gesonde reden / geseid / door d'ongehoorsaamheid van Adam tot sondaars gesteld te zijn / om dat sijn sonde haar een oorsaak van de dood geweest is.

XXI. Daar word ten tweden tegengeworpen / dat Adam de persoon heeft gerepresenteerd van het Menzlijke geslagt, 't welk uit sijn lendenen geboren is, en dierhalven wanneer hy gesondigd heeft, dat'et even eens geweest is, als of alle de Menzen te gelijk med hem gesondigd hadden; 't welk door't Exempel van Levi verklaard word / waar van d'Apostel schrijvd / Heb. VII, 9. dat hy in Abraham sijn overgrootvader de tienden gegeven heeft / wanneer Abraham de tienden uit den beuit / die de vyand ontjaagd was / aan Melchisedech betaald heeft / om dat hy nog in de lendenen sijns vaders was / wanneer hem Melchisedech te gemoet quam. 'k Andwoorde. 1. Dat Adam op geen andere wijse de persoon van het ganze Menzlijke geslagt gerepresenteerd heeft / als 't hoofd van dese of gene stam / de persoon van die genen gerepresenteerd heeft / die'er van afkomstig zijn. Als by voorbeeld / als Jacob de persoon van d'Israëliten; als Esau de persoon van de Edomiten. Indien dan de sonden van Jacob / alle d'Israëliten; of van Esau / alle d'Edomiten niet toegerekend en zijn / om zodanig een representatie of plaats-vullinge / zo en mag men zulks van de sonde van Adam niet verzieren. 2. Het gehele Menzlijke geslagt was ook in de lendenen van Adam / wanneer hem God vergevinge van sijn sonde beloovd heeft in het saad der vrouwe / 't welk den serpent den kop vertreden zoude. Dog sy en willen niet dat sijn bekeringe / waar door hy vergevinge heeft verkregen / sijne nakomelingen toegerekend word; daar'er evenwel ganz geen reden en is / waarom de toerekeninge meer in't een / als in't andere / plaats moet hebben; en waarom liever in die dingen die haatlijk / dan die aangenaam zijn; dewijl de gunst-bewijsingen / selvs tot die genen die't niet waardig en zijn / sonder onregtvaardigheid konnen uitgestrekt worden; dog dat'et med de straffe zodanig niet en is gelegen. 3. Het is wel waar / dat d'een somtijds wel d'anders persoon kan representeren / gelijk een voogd de persoon van een wees; een procureur de persoon van die hem tot een voorspraak gesteld heeft; en dat men alsdan het bedrijv van die genen die een ander representeerd / den genen toegerekend / wiens persoon gerepresenteerd word: maar evenwel zo en behoevd een wees niet in te staan / voor zodanige handelingen / die de voogd tot sijn prejudicie of nadeel gedaan heeft; nog ook de lastgever voor de handelingen van sijn procureur / indien hy de palen / die hy hem voorgeschreven hadde / heeft te buiten gegaan. Dog daar is niemand van de nakomelingen Adams die hem heeft last gegeven / om voor hem iets te doen / 't zy dat'et wel / of't zy dat'et qualijk zoude zijn; dierhalven zo is niemand van haar / aan't gene hy gedaan heeft schuldig / om daar door enige schade te moeten lijden. Gelijk ook de kinderen / die gehouden zijn haar vaders schulden te betalen / indien se ervgenamen van sijn goed zijn / niet gedrongen en konnen worden om te betalen / indien s'haar verklaren dat se van haar vaders goederen geen ervgenamen zijn willen / om dat'et onbillijk is / dat iemand van een saak / daar hy nog part nog deel aan't voordeel gehad heeft / schaden zoude moeten lijden. 4. Dat'er eindelijk geseid word / dat Levi in Abraham tienden gegeven heeft / dat is een figuurlijke en oneigenlijke wijse van spreken / gelijk d'Apostel selvs door sijn eigen versagtinge zulks te kennen geevd / als hy seid / om zo te spreken. Dierhalven word daar uit zeer ongevoeglijk besloten / dat iemand in sijn voorouders / of in Adam kan sondigen: om nu niet te seggen / dat'et heel anders med'et geven van tienden / als med'et bedrijven van sonden gelegen is. In het geven van tienden / 't welk iemand / die nog lange jaren daarna geboren word / komt te lijden / en is'et niet noodsakelijk dat de wil

van die genen / welkers goederen geseid worden de tienden te geven / daar tussen kome: 't is genoeg dat de tienden genomen worden uit die goederen / die t'eniger tijd by erfnisse op hem zullen vervallen: maar daar en kan geen sonde sonder d'eigen wil / of ten minsten de gedagten van die genen / die se toegeschreven word / geconcipieerd worden; en de selve bestaat noit in een enkel lijden / waar nevens ganz geen werkinge plaats en heeft. Laat iemand dan op de woorden des Apostels zo veel dringen als hy wil / zo zal hy'er ten hoogsten niet meer uit konnen halen / dan dat wy door een oneigenlijke wijse van spreken / geseid konnen worden in Adam gesondigd te hebben / gelijk Levi oneigenlijk in Abraham tienden gegeven heeft. Dog een oneigenlijke sonde en verdiend geen eigenlijke straffe; want alle straffe moet geproportioneerd zijn na de sonde. Want daar en is ganz geen proportie ofte overeenkominge tussen een eigenlijk genoemde straffe / welke iemand in sijn lighaam gevoeld / en een oneigenlijk genoemde sonde / die ook in een anders persoon begaan is; maar 't is noodsakelijk / om een regtmatige proportie tussen dese beiden uit te vinden / dat'et / gelijk'et figuurlijk een sonde genoemd word / en gelijk de selve van een ander begaan is / alzo ook alleen figuurlijk / en in een anders lighaam / gestraft diend te worden.

CAP. XVII.

Van de natuurlijke verdorvenheid, welke enigen menen dat uit d' Ervsonde voordgesproten is.

I. Dat in ons, wanneer we geboren worden, enige saden van ondeugden, en van genegenheid tot de sonden zijn; maar dat dese verdorvenheid voor geen eigenlijk genoemde sonde te houden en is, en die men ook seggen kan dat d'ewige dood waardig is. II. 1. *Om dat God dese verdorvenheid nergens verboden heeft.* III. *Nog dat hy de selve in Adam sijn nakomelingen heeft konnen verbieden.* IV. 2. *Om dat niemand de selve med sijn eigen wil bedreven heeft.* V. *En dat'et tot het wesen van een eigenlijke sonde behoord, dat se vrywillig begaan word.* VI. *Dat de sonde van onbedagtsaamheid niet t'enemaal onvrywillig geschieden.* VII. *Dat zulks ook niet bewesen en word uit de woorden* Rom. VII, Het goede dat ik wil en doe ik niet, *enz.* VIII. *Dat'et ongerijmd is, dat men seid, dat Adam vrywillig voor sijn nakomelingen gesondigd heeft.* IX. *Dat ook de genegenheid van de kinderen tot'et quade, te kennen geevd dat die verdorvenheid niet vrywillig en is.* X. 3. *Dat de Schrivtuur getuigd, dat'er in de kinderen ganz geen sonde plaats heeft.* XI. 4. *Dat men niet en kan begrijpen, hoe de sonde voor de natuurlijke geboorte voordgeteeld word.* XII. *De Schrivtuur-plaatsen werden verklaard, die in't gemeen voor de natuurlijke verdorvenheid bygebragt worden, als* Gen. VI, 5. XIII. Gen. VIII, 21. XIV. Psal. LI, 7. XV. Job. XIV, 4. XVI. Joh. III, 6. XVII. Rom. V, 12. XVIII. Rom. VII, *van d'inwonende sonde.* XIX. Ephes. II, 3. XX. *Andwoord op de redenen genomen uit de besnijdenisse.* XXI. *en uit d'offerhanden der kraam-vrouwen voor de sonden.* XXII. *Als ook uit de daadlijke quaadaardigheid der jonge kinderen.* XXIII *Van gelijken uit haar dood; En wat'et* Rom. VI. 23, *dat de dood een besoldinge van de sonde is.*

I. Zo veel hebben we nu gesproken aangaande de toerekeninge van d'eerste sonde / laat ons nu voordgaan om van de verdorvenheid te handelen / welke sommigen menen / dat uit die sonde voordgevloeid is / en van haar gesteld word het twede gedeelte van de ervsonde te zijn. Ik wil wel niet ontkennen / dat'er in ons / wanneer wy geboren worden / enige saden van ondeugden / of genegenheden tot de sonden zijn. Maar ik segge / dat se niet zo zeer voord en vloeijen uit d'eerste sonde Adams / als wel uit onse eigen ouders / uit welkers bloed wy geformeerd zijn. Want de Menzen / die door 't opvolgen van de sonden / haar eigen natuur bedorven hebben / die en setten die saden van verdorvenheid tot geen anderen van haar nakomelingen voord / dan tot die haar allernaast zijn / en zulks en geschied evenwel niet altijd / nog ook noodsakelijk. Zo dat de selve t'onregt tot onsen eersten vader Adam / die zo veel ewen voor ons geleevd heeft / als ook tot die enige sonde / dien hy heeft begaan / alleen gerefereerd word / als of se daar door / over het ganze Menzlijke geslagt / altijd en sonder enige exceptie / noodsakelijk uitgebreid wierd. Want indien die verdorvenheid of genegenheid tot sondigen / alleen uit de sonde van Adam voordquam / zo zou se in alle Menzen even zeer plaats hebben; daar evenwel d'ondervindinge ons leerd / dat de selve na de verscheidenheid der temperamenten / in d'ene Menz kragtiger / of op lang na zo kragtig niet word bevonden / als in den anderen. 2. De genegenheden tot'et quade / en zijn in de jonge kinderen / en ook in de volwassenen / die de selven niet op en volgen / eigenlijk geen sonden / welke haar voor God haatlijk maken; maar alleen een swakheid of gebrek van de natuur / welke twe saken zeer veel van elk anderen verschillen / gelijk daar uit zeer klaar blijkt / om dat ware en eigenlijke sonden een vrije toestemminge van de wil vereisen; Dog siekten en swakheden konnen selvs tegen onse wil in ons plaats hebben / gelijk wy hierna in't brede zul-

zullen aanwijsen. In somma daar en is in ons / wanneer we geboren worden / geen ware en eigenlijke sonde / waar over God sig vertoornd / of welke hy vastgesteld heeft te zullen straffen. 't Welk ik door de volgende argumenten bewijse.

II. 'k Seg dan voor eerst aldus: God heeft die oorspronglijke verdorvenheid nergens verboden, ja hy en heeft se ook niet konnen verbieden: Dierhalven zo en houd hy se voor geen ware en straffwaardige sonde. 't Gevolg hier van is klaar. Want de sonde is een overtredinge van de wet, 1 Joh. III, 4. En / alwaar geen wet en is, daar en is ook geen overtredinge, Rom. IV, 15. En de sonde en word niet toegerekend als'er geen wet en is, Rom. V, 13. 't Eerste lid van dit bewijs meen ik dat buiten alle geschil is. Namelijk 1. Dat God d'erfsonde niet verboden en heeft. Want men vind in den gehelen Bijbel ganz geen spoor van zodanig een verbod. En men kan ook niet seggen / dat de wet der nature / dewelke in de herten der Menzen ingeschreven is / de selve als sonde veroordeeld; gelijk wy sien dat se ons leerd / dat dood te slaan / overspel te bedrijven / sijn evennaastens goed te roven / en diergelijke bose stukken meer te bedrijven / schandelijk is. En ik en geloov ook niet / dat'er iemand gevonden word / die daar enige knaginge in sijn conscientie van gevoeld / dat hy eertijds in Adam gesondigd heeft / of dat hy van hem enige erflijke besmettinge me'e ter wereld gebragt heeft. 2. Dat die sonde door geen wet heeft konnen verboden worden. Want aan wien zou die wet gegeven zijn geweest? Is't aan de vrugt / die eerst in haar moeders lighaam begind geformeerd te worden? Maar dat is belacchens waardig. Want die vrugt en is alsdan nog niet bequaam om een wet t'ontfangen.

III. Enigen seggen / dat God ons zulks in Adam heeft verboden. Maar ik bid u / Waar dog? Laten s'ons eens de plaats aanwijsen. Ja steld eens dat'er ergens zodanig een verbod is. Dat behoorde immers de Menzen / eer se geboren wierden / bekend gemaakt geweest te zijn / op dat s'haar selven daar van zouden konnen wagten. Want het is al te laat zulks bekend te maken / na dat se nu in die verdorvenheid al ontfangen ende geboren zijn. Maar dat en heeft niet konnen geschieden. Anderen excipieren hier / al is't dat de wet Godes d'ervsonde niet uitdruklijk en verbied, dat se evenwel de selve veroordeeld, en ondersteld dat we daar van vry moeten zijn, en integendeel med d'oorspronglijke geregtigheid, waar mede Adam geschapen is, aangedaan. Maar dat en is niet anders als een ydele uitvlugt. Want nergens veroordeeld of verbied Godes wet d'oorspronglijke verdorvenheid; maar alleen die verdorvenheid / die de Menzen haar selven wetens en willens op den hals halen. En God en ondersteld niet / dat wy heiliger of volmaakter moeten worden geboren / als hy selv besteld dat wy volgens d'orde van de natuur geboren worden. En hy en eist ook van ons die oorspronglijke geregtigheid niet, waar mede hy ons noit begaavd en heeft. Doet hier by / dat een enkele vooronderstellinge voor geen wet en kan verstrekken / dat iemand daar door selvs aan de minste straffe zoude schuldig gemaakt konnen worden. Want het zou even eens zijn / of een Koning onderstelde dat ik honderd duisend guldens rijk was / om dat hy se eertijds aan mijn grootvader / of aan iemand van mijn voorouders gegeven hadde / en dat hy my om dies wille gebood / een compagnie ruiters op mijn eigen kosten / tot sijnen dienst te werven / en indien ik'et niet en dede / dat hy my dreigde om't leven te doen brengen; niettegenstaande dat hy wel wist / dat die goederen / al lang te voren / eer ik eens in de wereld was gekomen / geconsumeerd waren / en dat ik'er noit een penning van genoten en hadde. Welk gebod t'enemaal onbillijk zou zijn / en ganzlijk niet overeenkomende med de waardigheid van een goedaardig Prins.

IV. Ten tweden. Alle ware en eigenlijk genoemde sonde, welke geoordeeld word een sware straffe te verdienen, moet med iemands vrije wil en weten geschieden. Maar d'oorspronglijke of aangeborene verdorvenheid en is zodanig niet. Dierhalven zo en is se geen ware en eigenlijk genoemde sonde, waar toe God een sware straffe gesteld heeft. De major, of 't eerste voorstel van dit bewijs / is zo klaar en waaragtig / dat'et van alle volken / wie se ook zijn / als med enen monde toegestaan word. Niemand heeft oit sig selven / of een ander / aan enige misdaad schuldig geoordeeld / dan alleen om dat hy enig quaad vrywillig gepleegd / of sijn schuldigen pligt nagelaten heeft. Daar ganz geen wil plaats heeft gehad / daar geloovd men altijd dat'er ook waarlijk geen schuld en is. En hier van is'et / dat de Philosophen onder de principia of eerste beginselen van het doen en laten der Menzen / waar van het onderscheid tussen deugdelijk goed en quaad afhangd / ook de wille komen te

tellen; en dat ſe ook alle die dingen / die door geweld / of een onvermijdelijke onwetenheid begaan zijn / nog loon / nog lov / nog ſtraffe / nog veragtinge waardig agten te weſen; om dat'er namelijk in zodanige dingen ganz geen toeſtemminge van de wil plaats heeft. Med deſe ſtemmen ook de wetgevers over een die ganz geen ſtraffen ſtellen / op dingen die tegen iemands wil en weten geſchieden; en ook de kinderen / en die genen die niet by haar ſinnen en zijn / van de ſtraffe verſchonen / al waar't dat ſ'een doodſlag begaan hadden; om dat'er geen wil kan plaats hebben / daar geen redens gebruik en is. Van welke natuurlijke billijkheid de Godlijke wet ook niet af en wijkt. Want wanneer God zo strenglijk den doodſlag verboden hadde / dat hy selvs wilde dat men den zodanigen van den altaar afrukken / en voord zoude brengen om med de dood geſtraft te worden / die iemand moedwilliglijk om't leven gebragt hadde / Exod. xxi, 12, 14. zo heeft hy evenwel vry-ſteden geſteld / daar die genen haar toevlugt konden nemen / om aldaar veilig te wonen / die haar ſelven door onvoorſigtigheid en ſonder enig opſet / med'et bloed van haar naaſten mogten komen te beſoetelen / Num. xxxv. 10, enz. 't Selve geevd ook Chriſtus te kennen / wanneer hy van de Joden / die in hem niet en geloovden / aldus ſeid; indien ik niet gekomen en waar, en tot haar niet geſproken en hadde, ſy en hadden geen ſonde, enz. Joh. xv, 22, 23, 24. namelijk die ſonde niet van ongelovigheid / welke hy haar verwijt. De minor, of het twede voorſtel van dit argument / is in ſig ſelven klaar / en't heeft geen bewijs van noden. Want de vrugt / zijnde nog in haar moeders lighaam (want daar willen ſe dat d'aangeborene verdorvenheid ſijn begin neemd /) is ganz en al van wil en kenniſſe ontbloot.

V. Evenwel zo en houden de voorſtanders van d'ervſonde haar ſelven nog niet voldaan; maar ſy brengen / zo op het eerſte / als op het twede voorſtel van ons bewijs / verſcheide dingen in. Want enigen ſeggen / dat'et eerſte voorſtel niet altijd door en gaat, om dat men de ſonde niet en moet oordelen uit of volgens de wil van de Menzen, maar volgens de wet Godes, dewelke alles voor ſonden oordeeld, dat tegen de ſelve ſtrijd, 1 Joh. iii, 4. 't zy dat'et med wil of ſonder wil geſchied. Maar uit'et gene ik terſtond geſeid hebbe blijkt klaarlijk / wat men hier op deſe exceptie diend te andwoorden; namelijk dat'et t'enemaal tot'et weſen van een ware ſonde / en die ook ſtraffwaardig is / behoord / dat ſe vrywillig geſchiede; dewijl de wet der nature / die alle Menzen ingeſchapen is / als ook de wet Godes / ons zulks wel duidelijk leerd. En't heeft ganz geen ſchijn van waarheid / dat'er geſeid word / dat die oorſpronglijke verdorvenheid een overtredinge van de wet is / dewijl'er (gelijk ik boven getoond hebbe) in de Schrivtuur ganz geen wet en is / waar in de ſelve verboden word; ja dewijl ſe niet en kan verboden worden. Want ſteld eens dat alle overtredinge van de wet / ſelvs die ſonder wil of weten geſchied / ſonde is; zo ſtaat evenwel dat vaſt / dat'er geen overtredinge plaats en heeft / daar ganz geen wet en is, nog weſen en kan.

VI. Sy brengen ook nog by / dat de ſonden van onbedagtſaamheid, wanneer iemand op ſijn wegen niet wel agt gevende, of komt te doen 't geen hem verboden is, of na te laten 't geen hem geboden is, niet med wil en weten en geſchieden: En dat'et dierhalven tot'et weſen van de ſonde niet en behoord, dat ſe med wil en weten begaan word. 'k Andwoorde 1. Dat de ſonden van onbedagtſaamheid niet ſonder kenniſſe gedaan en worden; en dierhalven ook niet t'enemaal ſonder wil. Want alwaar enige kenniſſe plaats heeft / daar moet ook noodſakelijk enige wil zijn. Want dat en word niet alleen een wil genoemd / wanneer we iets expres beſluiten te doen of na te laten; maar ook wanneer we iets komen te doen of na te laten / ſonder zodanig een aandagt / als wy ſchuldig zijn / en ook konnen toebrengen. 2. Dat de ſonden van onbedagtſaamheid niet en konnen geſeid worden tegen wil en dank te geſchieden / hoedanig de ſonden zijn die door geweld of een onvermijdelijke onwetenheid bedreven worden; welke niemand oit onder de ware en eigenlijk genoemde ſonden geteld heeft. Zodanig nu is d'oorſpronglijke verdorvenheid / welke door een onvermijdelijke onwetenheid / en door zodanig een geweld / 't welk wy niet wederſtaan en konnen / in ons plaats heeft.

VII. Sy ſoeken daarenboven te bewijſen / dat iets vrywillig te doen / eigenlijk tot'et ſtellen van de ſonden niet en behoord / waar toe ſe de plaats van Paulus gebruiken / Het goede dat ik wil en doe ik niet, maar het quade dat ik wil, dat doe ik, Rom. vii, 19. Maar ik andwoorde 1. Dat ten minſten hier uit blijkt / dat de kenniſſe tot'et weſen van de ſonde behoord. Want het gene iemand wil / of dat hy waarlijk niet en wil / of daar een we'erſin van heeft / daar moet hy noodſakelijk ken-

nisse van hebben. Want gelijk men tot een saak/ die ons onbekend is / geen trek en heeft/ zo en heeft m'er ook geen afschrik van. Dog de kinderen die nog niet geboren en zijn/ die en hebben ganz geen kennisse; en van haar en kan niet geseid worden/ dat s'het goede niet en doen dat se willen; maar dat s'het quade doen dat se niet en willen. 2. Paulus en seid alhier niet dat hy sonder wil sondigd; maar hy toond alleen/ wat een strijd dat'er in de zodanigen/ die de wet Godes kennen/ en toestemmen/ tuszen haar verstand en haar affecten is. Want wanneer se med een bezadigd gemoed eens overwegen/ wat God in sijn wet gebied of verbied/ zo is in haar enige wil om haar selven daar na te schikken/ dat is/ om het goede/ dat se gebied/ te doen; en het quade/ dat se verbied/ te vlieden. Maar daarna/ wanneer haar de versoekinge komt te dringen/ en de gelegenheid om haar wellust op te volgen sig presenteerd/ zo vergeten se haar voorgaande wil/ en volgen alsdan dat gene op/ 't welk hare tegenwoordige drivt haar komt aan te raden. Zo dat de sin van de woordē Pauli/ het goede dat ik wil en doe ik niet, enz. dese is; alhoewel ik zeer gaarne/ wanneer ik de wet Godes kom in te sien/ en als goed t'approberen/ de selve gehoorsamen wil; zo bevinde ik evenwel dat ik daarna/ door de verleidinge der sonde verrukt zijnde/ het goede dat ik voorgenomen hadde te doen/ niet en doe; maar dat ik daarentegen van wil veranderd zijnde/ tot'et quade/ daar ik te voren een we'ersin in hadde/ gedreven worde. Op die wijse en geevd hy niet anders/ als d'onstandvastigheid van sijn wil in het goede te kennen; dat hy/ daar hy voorgenomen had/ het goede te doen en het quade te vlieden/ daarna van voornemen veranderd zijnde/ het quade doet. Maar hy en seid niet/ dat hy tegen sijn wil doet dien hy toen ter tijd hadde/ wanneer hy het quade begon te doen. Want dat en konde niet geschieden/ dewijl de wil de naaste oorsaak is van al ons doen en laten/ 't en zy dat misschien ons enig uitterlijk geweld dringd: in welk geval wy eigenlijk niet en konnen geseid worden iets te doen/ maar te lijden.

VIII. Anderen ontkennen de minor, of het twede voorstel/ en seggen/ dat dese aangeboren besmettinge vrywillig geschied, en dat in twederlei opsigt: 1. In opsigt van Adam, die de stam zijnde, en niet alleen sijn eigen maar ook de persoon van sijne nakomelingen dragende, zo wel voor haar, als voor sijn eigen selvs vrywillig heeft gesondigd. 2. In opsigt van het subject selvs, dat is, van de wil, waar in die besmettinge plaats heeft, welke tot de sonde genegen is, ja selvs ook in de jonge kinderen. Maar wat'et eerste aangaat/ 'k heb nu hier vorens geseid/ op wat wijse Adam onse persoon gedragen/ of niet gedragen en heeft; en ik heb getoond/ dat daar uit niet en volgd/ dat wy aan de sonde/ die hy bedreven heeft/ schuldig zijn; ten minsten niet meer als wy part of deel hebben aan sijne bekeringe/ waar door hy daarna de selve beschreid heeft/ en zo veel in hem was/ heeft verbeterd. 't Is ook een zeer ongerijmd seggen/ dat hy voor sijne nakomelingen vrywillig gesondigd heeft. Want de wil van Adam en is de wil van sijne nakomelingen niet geweest/ die in die sonde/ dewelke hy begaan heeft wanneer sy nog niet in wesen en waren/ niet en hebben konnen bewilligen. Hy heeft in't allerminste geen gedagten gehad/ om haar door die sonde/ die hy bedreev/ te besoetelen. Ja al was'et schoon dat hy zulks in sijn sin gehad hadde/ zo zou'et evenwel haar/ dewijl s'er niet in bewilligd en hebben/ niet mogen toegerekend worden/ aangesien dat'et tot haar nadeel strekt. Ja men kan ook seggen/ dat Adam sijn eigen selven zo niet verdorven en heeft/ dat hy daarna alleenlijk tot'et quade genegen/ en tot alle goed onbequaam is geworden/ (waar in sy willen dat de natuur van die aangeborene besmettinge bestaat:) Want gelijk ene swalue geen koude winter en maakt; zo en maakt ook ene enkele daad geen habitus, of gewoonte/ voornamelijk die zo diep geworteld is/ dat se geensins kan afgeleid worden/ en alle magt van het tegendeel te doen wegneemd. Geen habitus, selvs hoe diep geworteld/ hebben zodanigen kragt. Het is wel swaar om het tegendeel te doen/ van't gene daar ons een habitus toe aandringd; maar 't en is niet ganz en al onmogelijk; want andersins en zou men geen habitus, dien men eens aangenomen heeft/ konnen afleggen; 't welk de reden en d'ondervindinge betonen onwaaragtig te wesen. Want gelijk de quade habitus allengskens door't quaad doen in iemand plaats grijpen; zo worden se ook/ door sig van't quade te wagten/ en't goede te doen/ afgeleid; als iemand de selve maar wil tegenstaan/ en sig selven geweld aandoen. Alzo siet men't niet selden gebeuren/ dat zodanigen/ die in d'ondeugd als verdronken waren/ de selve laten varen/ en haar selven tot beterschap begeven.

IX. Op het twede andwoord' ik; dat de genegenheid tot de sonde / dewelke in de Menzen van haar kindsheid af is / niet te kennen en geevd / dat d'ervsonde vrywillig geschied. Want de selve komt in't gemeen uit een verdorven temperament of gematigheid des lighaams voord. Waar uit ontstaat / dat de galagtigen tot toorn / en de bloedrijken tot wellust genegen zijn; en zulks kan ook / sonder dat iemand waarlijk de sonde wil / plaats hebben. En men kan niet seggen / dat God enigsins over zodanigen genegenheid vertoornd is / zo lang als'er geen toestemminge by en komt om de sonde te doen; ja sy maakt de deugd nog veel heerlijker / zo se maar kloekmoedig wederstaan word. Want het is veel groter deugd / voor de versoekinge der sonde niet te wijken / als sig selven / sonder versoekinge / van de sonde onbevlekt te bewaren. Van die genegenheid en zijn ook onse eerste voorouders / voor den val niet vry geweest; want andersins en zouden se tot de sonden niet konnen verlokt geweest zijn. Daarenboven zo moet men ook weten / dat de genegenheden / die in de kinderen / voor dat se redens gebruik hebben / bespeurd worden / niet eigenlijk en formeel tot sonde en zijn; maar alleenlijk om die dingen te bekomen die haar vleez aangenaam / en van haar af te weren / die haar onaangenaam zijn. Dog in die dingen en is geen sonde gelegen / dan alleen wanneer se de maat te buiten gaan; nog ook voor al eer de reden / of de Godlijke wet dicteerd / dat men de selven moet tegenstaan; gelijk daar uit blijkt / dat de selve genegenheden in de beesten gevonden worden / en dat se evenwel voor geen sonden en worden gehouden; om dat se namelijk geen redens gebruik en hebben / en dat haar ook geen wet gesteld en is. Dog in desen dele zijn de jonge kinderen van gelijke conditie med de beesten; ja sy zijn ook voor een tijd veel onbequamer / om haar iets te doen begrijpen / of te leren / als enige van d'onredelijke dieren selvs.

X. Ten derden. De Schrivtuur geevd doorgaans te kennen, dat'er in de jonge kinderen geen verdorvenheid is die men voor sonden kan rekenen, of die haar by God haatlijk maakt. Als by voorbeeld / wanneer se seid / dat de kleine kinderen der Israëliten nog goed nog quaad en wisten, Deut. I, 39. Dat haar bloed onschuldig is, Psal. CVI, 38. Dat Jacob en Esau, wanneer se nog in haar moeders lighaam waren, nog goed nog quaad gedaan en hadden, Rom. IX, 11. En wat d'exceptie belangd / dat dese plaatsen / van de daadlijke sonden / dog niet van d'ervsonde moeten verstaan worden / die en kan geen steek houden. Want het most eerst blijken / dat'er buiten de dadelijke sonden / enige ware sonden zijn / eer dese exceptie in consideratie kan komen.

XI. Ten vierden, en ten laatsten / zo seggen we / dat dese leer daar door van valzheid verdagt word gemaakt, om dat men niet begrijpen en kan, hoe de sonde van de ouders tot haar kinderen overgaat. Want hoe gy't ontrent dese saak steld / zo moet gy u selven in onuitreddelijke swarigheden inwikkelen. Want die voordsettinge en geschied door de ziele niet / welke in't gemeen geloovd word dat immediaatlijk van God word geschapen / en dat se dierhalven suiver is van alle besmettinge der sonde. Enigen seggen wel / dat de selve ontbloot van d' oorspronglijke geregtigheid geschapen word, om dat Adam de selve voor sig selven, en voor sijn nakomelingen, door sijn sonde verloren heeft. Maar dat en bewijsd niet / dat de ziele van een jong geboren kind / of dat nog in sijn moeders lighaam is / aan sonde schuldig is. Want het en is geen sonde / een seker geschenk niet te hebben / 't welk niemand als God alleen geven kan: of zo daar enige sonde in sit / zo zal'er God alleen een aucteur van zijn. Dog indien gy liever wild seggen / dat de zielen van de kinderen / uit de zielen van de ouders voordgeteeld worden (gelijk zulks ons wel t'allerwaarschijnlijkste schijnd te wesen) zo hebt gy wederom de selve swarigheden / die wy op het eerste en twede argument voorgesteld hebben; namelijk dat d'ervsonde van God niet verboden en is / nog verboden heeft konnen worden: en dat se niet vrywillig en geschied / gelijk alle ware sonde geschieden moet. Men kan ook niet seggen / dat die aangeborene verdorvenheid / van d'ouders tot de kinderen door het lighaam voordgeset word. Want het lighaam en is sonder de ziele niet anders als een dode stronk / en al zo onbequaam tot sondigen / als een hout / of een steen. Waar uit ook volgd / dat de ziele / zo se van God onbevlekt geschapen word / van het lighaam niet bevlekt en word / dewijl het selve geen bevlekkinge aan een ander kan me'edelen / dien'et selvs niet en heeft. Daarenboven zo zou de ziele med haar wil / of tegen haar wil / van het lighaam bevlekt worden. Maar geen van beiden is mogelijk. Want indien het med haar wil geschied / zo laat ons eens uitgeleid worden / hoe dat in een eerst-geschapen vrugt /

die nog niet med allen en verstaat / selvs d'allerminste wil kan plaats hebben? Dog indien't tegen haar wil en dank geschied / hoe men dan kan seggen / dat zulks een ware sonde is? dewijl'er in een pure en enkele lijdinge / geen sonde plaats en kan hebben / maar dat'er enige werkinge van de wil toe vereizt word. Zo dat'et maar beuselingen zijn / 't geen'er in't gemeen bygebragt word; dat gelijk d'ouders die med de leprooz-siekte besmet zijn / leproze kinderen voordbrengen / ook alzo die med sonden besmet zijn / sondaars voordbrengen. Want 't en is med de sonde zo niet gelegen / als med de siekten des lighaams; dewijl't somtijds gebeurd / dat de Menzen niet alleen onwetende / maar selvs ook tegen haar wil en dank daar in komen te vervallen: 't welk 't ongerijmdste ding van de wereld zou wesen / indien men zulks van de sonde wilde seggen. Zo dat'er niet anders en resteerd / als dat men steld / dat God een aucteur van die aangeborene verdorvenheid is / die daarom de sonden van Adam de Menzen toerekend / op dat se al te maal sondaars zouden geboren worden. 't Welk ook enigen haar niet en ontsien med ronde woorden bekend te staan: maar med verschrikkinge van alle die genen die God van herte vrezen.

XII. Laat ons nu eens sien / wat'er bygebragt word / om te bewijsen dat de genegenheid tot'et quade / waar mede alle Menzen geboren worden / een ware en eigenlijke sonde is. Voor eerst, word God geseid gesien te hebben / dat de boosheid des Menzen menigvuldig was op de aarde, ende dat al het gedigtsel der gedagten sijnes herten t'allen dage alleenlijk boos was, Gen. VI, 5. 'k Andwoorde / dat alhier niet gehandeld en word van een sonde / die't gehele Menzlijke geslagt / niemand uitgesonderd / gemeen is. Want Noach word'er uitgesonderd / van wien Godes Geest getuigd / dat hy een regtvaardig en opregt man is geweest in sijne geslagten; en ook dat hy med God wandelde, vers 9. Daarom zo heeft ook Noach, wanneer God het ganze Menzlijke geslagt / om sijn uitstekende boosheid voorgenomen hadde te verdelgen / genade gevonden in d'ogen des Heren, vers 8. Zo dat daar uit klaar blijkt / dat die woorden alleen van zeer uitstekende misdaden moeten verstaan worden / waar mede de Menzen haar selven toen ter tijd besoeteld hadden; om welke Moses seid / dat de aarde voor Godes aangesigt verdorven, en med wrevel vervuld was; en dat alle vleez sijnen weg verdorven had op der aarde, vers II, 12. Die algemene verdorvenheid nu had haar aanvang genomen / wanneer de sonen Godes de dogteren der Menzen voor haar vrouwen hadden beginnen te nemen / en dat'er uit die huwelijken Godlose Menzen wierden voordgebragt / die anderen verongelijkten / en alzo over haar quamen te heerzen. Te voren waren maar alleen de nakomelingen van Cain zo verdorven; maar in de familie van Seth wierd den naam des Heren aangeroepen / Gen. IV, 26. waar uit Enoch gesproten is / die med God gewandeld heeft / en hem om sijn geloov en Godvrugtigheid zo liev is geweest / dat hy hem weggenomen heeft / op dat hy den dood niet en zoude sien / Gen. V, 24, Heb. XI, 5. Want dat de geciteerde plaats van een extraordinare boosheid moet verstaan worden / dat blijkt daar uit; dat God de ganze aarde / med alle haar inwoonders / door de wateren der sondvloed voornam te doen verdrinken. Want een natuurlijk en onvermijdelijk quaad / hoedanig gesteld word dat de erfsonde is / en zou Godes gramschap zo zeer niet ontstoken hebben; en't zou ook med sijn grote goedertierenheid / en onafmeetlijke barmhertigheid niet over een gekomen hebben / van dat quaad op zo een verschriklijke wijse wrake te nemen. Hy zou ook te vergeefs Noach sijnen dienstknegt gesonden hebben / om die Menzē tot beterschap te nodigen / 2 Pet. II, 8. Te vergeefs zou hy haar CXX jaren gegeven hebben / om haar van hare aangeborene verdorvenheid te bekeren / Gen. VI, 3. welke se niet meerder veranderen en konden / als sy haar geslagt konden veranderen / al was'et dat s'er duisend jaren in besig waren geweest. Hy zou ook eindelijk te vergeefs verwagt hebben / dat se dat genen doen zouden / 't welk alleen van sijne almogende werkinge most voordkomen. Dierhalven zo sien de woorden van de geciteerde plaats / op die tijden / die voor de sondvloed geweest zijn; alhoewel ik niet en wil ontkennen / dat misschien de boosheid in dese laatste tijden immers al zo groot is. Maar dat'er geseid word / t'allen dage, zo lang namelijk als de Menz leevd / dat moet tot dien tijd gerestringeerd worden / dat se kennis en verstand hebben / en in welke de Menzen zodanige misdaden begaan konnen / om welke de Schriftuur leerd / dat de toorn Godes over de kinderen der ongehoorsaamheid komt, Eph. V, 5, 6. Col. III, 5, 6.

XIII. Ten tweden, zo gebruiken se ook dese woorden / Het gedigtsel van 's Menzen herte is boos

boos van sijner jeugd aan, Gen. VIII, 21. Maar sy konnen'er evenveel me'e uitregten / als med de voorgaande / daar we terstond van gesproken hebben. Want sy en spreken niet van een natuurlijke verdorvenheid / maar van een verdorvenheid die in de wil plaats heeft / en med die overeenkomt / om welkers wille God bewogen is geworden / de ganze aarde door de sondvloed te verderven. En dien volgende zo moet de gehele plaats / volgens d'Hebreeuze grondtext / aldus overgeset worden. Ik en zal voordaan de aarde niet meer vloeken om des Menzen wille, om dat de gedagte van 's Menzen herte boos is van sijn jongheid aan; of liever / al was'et dat de gedagte van 's Menzen herte boos was van sijn jongheid aan. Want indien wy hier den gemenen oversetter volgen, die aldus heeft / Ik zal geensins voordaan d'aarde meer vloeken om des Menzen wille; want het gedigtsel des Menzen herte, enz. zo zal'er die ongerijmdheid uit volgen; dat de selve reden / die God te voren bewogen hadde / dat hy de wereld door de sondvloed wilde verderven / namelijk de boosheid des Menzen / daarna zoude te wege brengen / dat hy de selve zoude sparen. Dog 't zal alles heel wel aan elk anderen hangen; indien men steld / dat God door die exemplare straffe / die hy eens over de ganze wereld had laten komē / te vreden / en door d'offerhande van Noach versoend zijnde / geseid heeft / dat hy d'aarde niet meer door de sondvloed en wilde verderven / al was'et dat'et gebeurde / dat de Menzen / gelijk te voren / van der jeugd aan boos / en niet minder sijn gramschap waardig en waren / als die genen / die hy door de sondvloed heeft doen omkomen. Doet hier by / dat die worden / dat de gedagten des Menzen herte boos zijn van sijn kindsheid, of van sijn jeugd aan, te kennen geven / dat'et gene in't voorgaande uitgedrukt word / door t'allen dage, zo breed niet en moet genomen worden / als of'er de kindze jaren ook onder begrepen wierden / waar van d'H. Schriftuur getuigd / dat de selve tussen goed en quaad geen onderscheid en weten.

XIV. Ten derden, Zo seid David; Siet ik ben in ongeregtigheid geboren: ende in sonde heeft my mijne Moeder ontfangen, Psal. LI, 7. Dierhalven zo zijn alle Menzen zodanig van nature. 'k Andwoorde 1. Dat hy niet en seid / dat hy die ongeregtigheid / waar in hy geboren was / van Adam afgebragt heeft: want hy maakt maar alleen van sijn moeder gewag / als van de naaste oorsaak van die genegenheid tot'et quade / die hy bevond dat in hem plaats hadde. Even gelijk wy / wanneer we seggen / dat iemand in overspel geboren is / niet hem / maar sijn ouders beschuldigen; alzo heeft David ook / wanneer hy bekend dat hy in ongeregtigheid is ontfangen / en dat hy sijn moeder in sonden verwarmd heeft / niet anders als de sonde van sijn vader en sijn moeder verstaan. En't en gaat ook zo heel vast niet / dat juist al het gene David van sijn selven seid / ook op alle andere Menzen moet passen. Want alhoewel ik niet en wil ontkennen / dat alle de Menzen die nu geboren worden / terstond van haar geboorte af / enigsins tot'et quade genegen zijn; zo is evenwel die genegenheid in alle de Menzen niet even groot; maar men siet / dat se / na de verscheidenheid van temperament / in desen meerder / dog in anderen minder is. Hy heeft dan alleenlijk dat willen te kennen geven / dat'et geen wonder en is / indien hem van sijn moeder enige genegenheid tot die sonde / dien hy nu beklaagde / is overgeset; dewijl se in dien tijd dat s'hem heeft ontfangen / en in haar lighaam gedragen / med de sonde besoeteld is geweest. Want waarom en zouden de moeders / dewijl se alleenlijk door d'inbeeldinge / in de te're lighamen van hare kinderen enige merktekenen konnen indrukken / niet ook hare zielen med enige quade genegenheid konnen aandoen? Maar David en seid niet / dat zodanig een besmettinge een ware en eigenlijk genoemde sonde is / welke te wege brengd dat de Menz d'ewige helze pijn onderworpen is / en ook sijn ganze leven lang onbequaam om iet goeds te konnen doen. Tulks zal niemand med nijptangen uit sijn woorden konnen halen. Het is een hyperbolice of vergrotende wijse van spreken / by d'Hebreen zeer gebruikelijk / waar door se een zeer grote genegenheid tot sondigen te kennen geven. In dier voegen seid David op een andere plaats / De Godlosen zijn vervreemd van de baarmoeder aan; de leugen-sprekers dolen van moeders buik aan, Psal. LVIII, 4. Zo seid God ook tegen 't volk Israëls / Ik hebbe geweten dat gy troulooslijk handelen zoud, ende dat gy van den buik af een overtreder genaamd zijt, Esa. XLVIII, 8. Van gelijken de Pharizeen / wanneer se dien blind-geborenen / dien d'Here Jesus siende gemaakt hadde / berispten / Gy zijt geheel in sonden geboren, en leerd gy ons? Joh. IX, 34. In welke plaatsen men heel ligt kan sien / dat'er niet gehandeld en word / van een sonde / die't ganze

Menz-

Menzlijke geslagt gemeen is / en die ook van Adam tot alle sijn nakomelingen gelijklijk zoude voordgeset zijn. Want zo doende en zouden David en Esaias de Godlosen niets verweten hebben / 't welk in d'allerheiligste Menzen ook niet en zoude te vinden zijn. En de Pharizeen zouden den blind-geborenen zodanigen ondeugd voorgeworpen hebben / waar aan sy selvs niet minder schuldig en waren als hy. 't Welk een ganz belaglijke saak zoude zijn. Integendeel zo word'er van anderen geseid / dat se van haar moeders lighaam aan barmhertig geweest zijn / en op God haar vertrouwen gesteld hebben. Van mijne jongheid aan is de wese by my opgetogen, als by een Vader: en van mijns Moeders buik aan heb ik de wedue geleid, seid Job / Cap. xxxi, 18. En David / Gy hebt my doen vertrouwen, zijnde aan mijn moeders borsten, Psal. xxii, 10, 11. Van gelijken / Op u heb ik gesteund van den buik aan, Psal. lxxi, 6. In welke plaatsen de vergrotende wijse van spreken zo handtastlijk is / dat se de blinden byna zouden konnen gewaar worden. Ja indien iemand de selve wilde dringen / zo zou hy'er med geen minder schijn uit konnen besluiten / dat Job en David / als ook het ganze Menzlijke geslagt / med een oorspronglijke geregtigheid geboren is; als'er uit die enkele plaats van Psalm. li. besloten word / dat niet alleen David / maar ook alle andere Menzen / in zodanigen ervsonde ontfangen ende geformeerd zijn geweest.

XV. Ten vierden, worden'er dese woorden van Job te borde gebragt. Wie zal enen reinen geven uit den onreinen? niet een, Job. xiv, 4. Maar die zijn vry duister / en d'uitleggers en accorderen niet heel wel / van wat voor een reinheid of onreinheid aldaar gesproken word; dierhalven zo en konnen se ons in dit geschil ook voor geen vast bewijs verstrekken. Enigen menen / dat Job sijn opsigt heeft op d'onreinheid of onsuiverheid van de stoffe / waar uit het lighaam des Menzen in den beginne geformeerd is / of ook selvs in dese tijd in 's moeders lighaam geformeerd word. Dog dit is maar een natuurlijke onreinheid / en God die een aucteur van de natuur is / en zou geen regtvaardige reden konnen hebben / om daar over tegen de Menzen toornig te wesen. Anderen willen / dat hy van de geringheid der Menzen gesproken heeft / indien se med God vergeleken worden. In welken sin Eliphas seide; Siet hy (God) zal op sijne Heilige (Engelen) niet vertrouwen, en d'Hemelen (of d'inwoonders des Hemels) en zijn niet suiver in sijne ogen, Job. xv, 15. alwaar sijn mening niet en is / d'Engelen van sonden te beschuldigen / maar alleenlijk aan te wijsen / dat hy / al is'et dat se d'allervoortrefflijkste creaturen zijn / op lang na zo suiver niet en zijn als God is: veel minder de Menzen / die lemen-huisen bewonen, gelijk de selve Eliphas spreekt / Job. iv. 19. Anderen refereren dese onsuiverheid wel tot'et doen en laten der Menzen: als of Job hadde willen te kennen geven / dat'er in't gemeen van een Menz die med sonden besmet is / niet anders en is te wagten / dan't gene na de verdorvenheid van sijn natuur smaakt. Maar zodanig een verdorvenheid komt uit een quade gewoonte voord / en s'is niet t'enemaal ongeneeslijk / gelijk sy van d'ervsonde gevoelen. Sy is gelijk de verdorvenheid der Pharizeen / waar van d'Here Jesus sprak / seggende / Hoe kond gy goede dingen spreken daar gy boos zijt, want uit den overvloed des herten spreekt de mond, Matth. xii, 34. Dog sy konden door d'hulpe Godes / de boosheid harer herten van haar weg doen / en alzo beter dingen spreken. Maar steld eens / dat Job van d'aangeboren onsuiverheid des Menzen heeft gehandeld: daar uit en zoude nie volgen / dat se iet anders dan een siekte of gebrek van de natuur geweest is; voornamelijk wanneer sy tot die jaren nog niet gekomen en zijn / dat se redens gebruik hebbende / aan enige ware en eigenlijke sonde / die berispt / en by gevolg ook regtvaardiglijk kan gestraft worden / schuldig konnen wesen.

XVI. Ten vijvden, zo gebruiken se dese woorden van d'Here Christus tot Nicodemus / Het gene uit het vleez geboren is, dat is vleez; ende het gene uit den Geest geboren is dat is geest, Joh. iii, 6. Maar ik en sie niet wat sy'er me'e konnen uitregten / om d'oorspronglijke verdorvenheid / waar van wy nu disputeren / te bevestigen. Want alhoewel somtijds in d'H. Schrivtuur / door het woord vleez / de quade genegenheden der menzen / en de werkingen die daar uit voordkomen / te kennen worden gegeven / zo en volgd'et evenwel niet / dat zulks hier geschied / alwaar d'omstandigheden niet diergelijks te kennen en geven. Want d'Here Jesus andwoord op die grove tegenwerpinge van Nicodemus; Hoe kan een Menze geboren worden nu oud zijnde? kan hy ook andermaal in sijns moeders buik ingaan, ende geboren worden? En hy toond dat hy niet en

spreekt van een vleezlijke geboorte; want dat die/ van ganz geen waarde of vermogen en is / om in het hemelze Koningrijke Godes in te gaan; om dat het gene uit vleez geboren word / aardz/ stervlijk / ende verganglijk is / even gelijk het vleez selvs / waar van het sijn afkomst heeft: dierhalven dat sijn woorden van de geestlijke geboorte te verstaan zijn / waar door wy sijne Godlijke natuur deelagtig / en bequaam gemaakt worden / om het koningrijke der hemelen te besitten. Maar zal iemand seggen / die noodsakelijkheid van de geestlijke wedergeboorte, geevd te kennen dat onse vleezlijke geboorte med sonde besmet is. 'kAndwoorde, in't allerminste niet. Hy toond maar alleen dat niemand van de Menzen / die tot een volwassen ouderdom gekomen zijn / en welke alleen belast word / dat se moeten wedergeboren worden / vry is van sonden. Dog men moet d'oorsaak daar van de vleezlijke geboorte niet toeschrijven/ maar veel eer de quade gewoonte / dewelke de natuur zodanig heeft verdorven / dat se een gehele verniewinge van noden heeft. Daarenboven dat door die woorden Christi / 't gene uit'et vleez geboren is dat is vleez; zodanig een verdorvenheid niet en word te kennen gegeven / waar door de Menzen alleen tot'et quade genegen zijn / en t'enemaal onbequaam tot'et goede / dat kan selvs daar uit alleenlijk blijken / om dat die genen / die uit den geest geboren zijn / van welken hy daarna spreekt / in dit leven van de sonden niet vry en zijn/ of sy komen'er nog wel somtijds in te vervallen. Want indien'er uit de vleezlijke geboorte / noodsakelijk zodanig een verdorvenheid moet volgen / zo zoud'et ook noodsakelijk zijn / dat'er altijd med de geestlijke geboorte / zodanig een suiverheid zoude vergeselschapt gaan; andersins en zou'er tuszen die twe / geen ware tegenstellinge zijn / gelijk Christus te kennen geevd. Dog dat is'er zo verre van daan / dat die genen / waar mede wy nu voornamelijk dit geschil hebben / dit zouden toestaan / dat se daarentegen / d'altijd-durende onvolmaaktheid der wedergeborenen in dit leven / voor een artijkel van't Christlijke geloov komen te houden.

XVII. Ten sesden, zo werpen se die vermaarde plaats tegen / Rom. V, 12. Door een Menz is de sonde in de wereld gekomen, enz. Maar wy hebben se nu al in't voorgaande onse tegenparty ontnomen. Want wanneer wy toonden / dat men niet bewijsen en kan / dat de sonde van Adam alle sijne nakomelingen toegerekend word; zo hebben we ook med een aangewesen/ dat die woorden zeer beuselagtig tot de aangeboren verdorvenheid getrokken worden: en integendeel/ dat men se alleen van de sonden / die de Menzen wetens en willens begaan / verstaan moet.

XVIII. Ten sevenden word'er bygebragt dat Paulus seid / dat'er enige sonde is die in hem woond, Rom. VII, doorgaans / en voornamelijk vers 17, 21. Dat nu dat niet anders en kan verstaan worden als van de ervsonde. Maar ik andwoorde: dat'et integendeel / veel beter word gerefereerd tot zodanig een habitus of gewoonte van sondigen / die door't dikwijls plegen van de selven verkregen word. Want dat hy aldaar de sonde toeschrijvd / dat se oorsaak genomen hebbende door het gebod, in hem alle begeerlijkheid gewrogt heeft, enz. vers 8. en de volgende / dat past geensins op die aangeboren verdorvenheid / dewelke / gelijk se door de wet niet en kan verboden / alzo ook niet en kan gaande gemaakt worden.

XIX. Ten agtsten word'er gemeend / dat'er in dese woorden des Apostels grote kragt steekt; Wy waren van nature kinderen des toorns, gelijk ook d'anderen, Eph. II, 3. Maar men moet voor eerst aanmerken / dat in't citeren van dese woorden / in't gemeen een vry groot misslag begaan word; als of'er geschreven stond / wy zijn van nature kinderen des toorns; dewijl Paulus het Griekze woord eemen (wy waren /) 't welk van de onvolmaakte voorleden tijd is / gebruikt heeft. Want daar is zeer veel aan gelegen / gelijk de verstandigen ligt sien konnen. Want in dien sin geevd hy te kennen / dat hy van haar voorleden stand spreekt / die nu / wanneer hy desen brief schreev / in een beter veranderd was: 't welk uit'et volgende nog al klaarder zal blijken / alwaar hy seid / dat sy die van nature kinderen des toorns / en in hare sonden dood waren / levendig gemaakt ende behouden waren geworden / door de barmhertigheid Godes in Christo. Dog dat en past op d'ervsonde niet / dewelke sy willen dat in de Menzen / zo lang als se leven / plaats heeft / selvs in de gelovigen / alhoewel sy haar niet toegerekend en word. Zo dat sy haar selven zeer grovlijk misgrijpen / wanneer se die dingen / dewelke haar opsigt hebben op de voorgaande tijd der onwetenheid / tot den gedurigen stand der Christenen / die van jongs af in Godvrugtigheid opgebragt zijn/ komen te trekken. Daar uit blijkt ook / dat de woor-

worden Pauli van de daadlijke sonden moeten verklaard worden / om dat de Menzen die hy aanspreekt / geseid worden in de sonden gewandeld te hebben; 't welk op d'erfsonde niet en past / maar een gewoonte van sondigen betekend. Men kan ook / uit de benaminge van kinderen des toorns, of uit de woorden van nature, dewelke Paulus alhier gebruikt / het tegendeel niet bewijsen. Want de sondaars worden kinderen des toorns genoemd / om dat se / zo lang als se nog in den ellendigen staat der sonden verkeren / Godes toorn onderworpen zijn. In dien selven sin / als d'H. Schriftuur elders enigen kinderen des doods / of der helle noemd / Siet 1 Sam. xv, 20. en xxvi, 16. en 2 Sam. xii, 5. Matth. xxiii, 15. En het woord van nature, 't welk by de benaminge van kinderen des toorns gevoegd word / en betekend niet / dat de Menzen terstond van haar geboorte af Godes toorn onderworpen zijn. Want de dingen die natuurlijk of van nature zijn / die en worden niet veranderd. Dog wy hebben terstond gesien / dat sy / die van nature kinderen des toorns waren / voor dat het Evangelium haar verkondigd was / niet meer zodanig geweest en zijn / wanneer sy in Christum geloovd hebben. Doet hier by / dat men sonder Gode te verongelijken / die eigenlijk d'aucteur van onse natuur is / veel eer als onse ouders / niet en kan seggen / dat wy van de geboorte af sijnen toorn waardig zijn. Want alle de schuld van dat verkeerde werk-stuk / zou noodsakelijk op den aucteur en maker selvs moeten geleid worden / gelijk de Manicheen haar niet en schroomden zulks openlijk bekend te staan. Van nature een kind des toorns te zijn / betekend dierhalven / of zodanig waarlijk te wesen; gelijk wanneer Paulus seid / Wanneer gy God niet en kendet, zo dienden gy die genen die van nature geen Goden en zijn, Gal. iv, 1. dat is / d'Afgoden der Heidenen / die waarlijk geen Goden en zijn / al is't dat s'er van d'afgoden-dienaars voor gehouden worden. Of / dat s'haar selven zo zeer aan de sonde gewend hadden / dewelke Godes toorn verdiend / dat se scheen in de natuur veranderd te wesen / volgens / 't gene in't gemeen geseid word / dat de gewoonte de twede natuur is. In welken sin wy somtijds seggen / dat iemand van nature een dief is / of een leugenaar / om daar door te kennen te geven / dat hy tot'et liegen en't begaan van dieverije zeer genegen is / en dat hy'er nu sig selven al een langen tijd aan gewend heeft; niet om dat wy menen / dat hy nu al van sijn geboorte aan / zodanigen quaden gestalte gehad heeft / welke hy dien volgende geensins en kan afleggen. Want zulks en zou sijn sonden niet komen te verswaren / maar veel eer t'excuseren / en te verminderen.

XX. Behalven dese Schriftuur-plaatsen / worden'er ook enige redenen bygebragt / om te bewijsen / dat de natuur des Menzen / terstond van sijn geboorte af / med zodanig een sonde besoeteld is. d'Eerste is / Dat de besnijdenisse van God is ingesteld geworden, op dat d'aangeboren verdorvenheid daar door tegelijk betekend, en ook weggenomen zoude worden. 'k Andwoorde / dat alle de genen die zulks dorven seggen / daar na slaan. Want de Schriftuur leerd dat nergens. Laat iemand maar het xvii Cap. van't boek Genesis nalesen / alwaar Moses verhaald / hoe dat God Abraham bevolen heeft / dat hy sijn eigen selven / en alle de sijnen / die van het manlijke geslagt waren / zo wel sijn knegts / als sijn sonen / zoude besnijden / zo zal hy bevinden / dat'er in dat ganze Capittel niet een letter en is / die zodanig een gebruik van de besnijdenisse aanwijsd. En het blijkt ook / dat God om geen ander einde de besnijdenisse ingesteld heeft / als om de nakomelingen van Abraham / med de welken hy een verbond opgeregt / en waar uit hy hadde voorgenomen te sijner tijd den Messias te verwekken / van andere profane volken t'onderscheiden. Ja, zuld gy seggen / God hadde med'et instellen van die ceremonie, nog daarenboven iet anders voor, gelijk wy uit dese woorden van Moses leren. Besnijdet dan de voorhuid uwes herten, Deut. x, 16. De Here uwe God zal u het herte besnijden, ende het herte uwes saads, Deut. xxx, 6. Waar mede overeenkomt 't gene gelesen word, Jerem. iv, 4. Rom. ii, 29. Coloss. ii, 11. 'k Andwoorde / dat in dese plaatsen het woord besnijdenisse wel figuurlijker wijse genomen word / voor het afsnijden der sonden: maar dat daar uit niet en volgd / dat de selve tot desen einde is ingesteld geweest / op dat se der Menzen aangeboren verdorvenheid zoude te kennen geven / veel min dat se dienen zoude / om de kragt des selvs te we'erhouden. Andersins / waarom zijn dan alleen die van't manlijke geslagt waren / besneden geworden / en niet die van't vroulijke geslagt? Is't om dat de vrouwen van die aangeboren verdorvenheid / suiverer zijn als de mannen? Waarom wierd de besnijdenisse tot den agtsten dag uitgesteld? En waar voeren die kinderen /

die voor den agtsten dag quamen te sterven? Zijn se/ om het ontberen van die remedie/ altega'er verdoemd geworden? Voor't tegenwoordige en andwoorde ik niets op het argument/ 't welk in't gemeen afgenomen word van den Kinder-doop/ dewelke onder de Christenen word gepleegd: want in dien daar enige kragt in zou konnen steken/ zo diende voorafgetoond te worden/ dat'et gebruiken van de selve/ op enig uitgedrukt bevel van d'Here Jesus sijn steunsel heeft; en dat hy in't instellen van den Doop/ d'aangeboren verdorvenheid heeft willen afbeelden/ en de selve door't gebruiken van de selve wegnemen. 't Welk niemand noit zal bewijsen.

XXI. De twede reden is/ Dat'er in de wet Mosis geboden word, dat een kraam-vrou voor de sonde most offeren, en alzo gereinigd worden, Levit. XII. Dog dat'er geen andere sonde en kan verstaan worden als d'ervsonde, waar in haar vrugt ontfangen is. 'k Andwoorde/ dat'er in die plaats maar alleen gehandeld word van het kind/ dat sy gebaard hadde. Indien dan de besnijdenisse een remedie is geweest tegen d'ervsonde/ waarom bleev dan de moeder/ na dat'et kind op den agtsten dag besneden was/ nog gehele drie en dertig dagen onrein? En waarom was se tagtig dagen onrein/ wanneerse een meisken gebaard hadde? Of wierd daar door te kennen gegeven/ dat de meiskens meer als eens zo veel med d'ervsonden besoeteld zijn/ als de knegtkens; en dat se veel beswaarlijker daar van gesuiverd worden? Beuselingen! Dit is geen morele onsuiverheid geweest; maar alleen een ceremoniele/ steunende op dese natuurlijke reden/ om dat de vrouwen die meiskens gebaard hebben/ eens zo lang vloeijen/ als die knegtkens hebben gebaard. Maar waarom, zuld gy seggen/ most dan de kraam-vrou voor de sonden offerhande doen, indien'er in't ontfangen en in't baren geen sonde en is, nog van de moeder, nog van de vrugt? 'k Andwoorde/ Die natuurlijke onreinheid word door een figuurlijke wijse sonde genoemd/ om dat een vrou die gebaard hadde/ haar selven daar van reinigen most/ voor dat se in den tempel quam/ en sy was ook aan sonde schuldig/ zo sy zulks versuimde te doen. Maar een onreinigheid die t'enemaal lighaamlijk was/ en kon de ziele med geen sonde verontreinigen: voorwaar niet meer als het geheiligde hoofd van een Nazireer verontreinigd wierd/ indien iemand in sijn bywesen schielijk quam te sterven; niettegenstaande dat hy een offerhande moste doen/ van dat hy aan den doden lighaam gesondigd hadde, Numer. VI. dat is/ zodanig door het aanraken van een doden verontreinigd was geworden/ dat hy verbonden wierd sig selven te suiveren/ of dat hy andersins voor God aan sonde schuldig zoude wesen. Voegd hier by/ dat de Maget Maria/ die onsen Here Jesum sonder sonden ontfangen ende gebaard heeft/ Gode ook offerhande/ gelijk andere kraam-vrouwen/ voor hare reiniginge heeft gedaan. Luc. II. 24.

XXII. De derde is/ om dat men in de kinderen, selvs van haar geboorte af, niet alleen enige tekenen bespeurd van genegenheid tot'et quade, maar ook van het plegen van het quaad selvs, wanneer se anderen byten, of med de nagels krabben, ofte iet diergelijks doen. 'k Andwoorde/ dat al mede hier uit/ zodanig een ervsonde niet bewesen en word/ als men in't gemeen wel geloovd dat'er is. Want dese twe dingen mosten vooraf vaststaan. 1. Dat zodanig een genegenheid tot'et quade/ en d'effecten die'er by vergeselschapt gaan/ alleenlijk van de eerste sonde Adams haar oorsprong heeft: want men kan in dit geschil niet voordgaan/ zo lang als men hier van nog onseker blijvd. Dog wy hebben veel meer reden om te geloven/ dat se ook van iet anders voordkomt. Want indien die genegenheid alleen van Adam afvloeide/ zo zou se in alle Menzen even groot zijn: 't welk d'ondervindinge ons leerd vals te wesen. Want daar zijn enige kinderen/ die veel beter/ en safter van aard zijn als anderen. Derhalven zo is'et beter/ dat men stelle/ dat die genegenheid van haar eigen ouders/ uit welkers bloed sy geformeerd zijn/ afvloeid. Want elk een set sijn verdorven temperament tot sijn eigen nakomelingen voord. 2. Dat de selve van Gode voor een ware en eigenlijke sonde/ waar over hy ook vertoornd is/ geagt word: maar wy hebben hier boven het tegendeel zeer klaar aengewesen. Want dewijl'er twe dingen in de sonde staan te considereren/ namelijk het materiele en het formele, zo moet men seggen/ dat'et eerste somtijds in de jonge kinderen wel plaats heeft/ maar noit het laatste. Door het materiele versta ik alle hare actien/ waar mede sy iemand quaad doen: dog door het formele, dat gene 't welk med haar weten en wille begaan word. Dog dat het materiele van de sonde niet genoeg en is/ om een ware en eigenlijk genoemde sonde te stellen/ dat blijkt daar uit/ om

om dat'et ſelve ook dikwijls in de domme dieren plaats heeft / welke niemand evenwel daarom van ſonden beſchuldigd. 't Staat ons wel vry haar te doden; wanneer ſe ons enige ſchade doen: maar dat en is geen eigenlijk genoemde ſtraffe. En men zou ook zodanig een med groot regt van wreedheid konnen beſchuldigen/ die haar daarom/ allengskens en enige dagen aan elk anderen tormenterende/ quam aan kant te helpen. Hoe veel te minder zal dan God / die in den hoogſten graad goedertieren en barmhertig is / de jonge kinderen enkel en alleen om die aangeboren of aangeerfde onreinigheid / tot d'ewige helze ſtraffen overgeven? Op dat dan enige daad waarlijk en eigenlijk ſonde zy / en ook verdienen kan geſtraft te worden / zo is't noodſakelijk dat'et formele daar by kome / dat is / dat de ſelve wetens en willens word begaan: 't welk niet meer in de jong geboren kinderen plaats en kan hebben / als in de domme beeſten / gelijk een yder zo klaar als de Son op den middag bekend is.

XXIII. De vierde reden is: De kinderen ſterven: Dierhalven zo ſijn ſe ook med enige ware ſonden beſmet: om dat de dood een beſoldinge der ſonde is. 'k Andwoorde: Dat gevolg is zeer ſwak: want de beeſten ſterven ook: in welken ganz geen ſonde en is. En't en word door d'aangetogen plaats van Paulus niet beweſen. Want daar en word niet geſproken van de natuurlijke dood/welke de Menz om de broosheid of vergangelijkheid der ſtoffe/waar uit ſijn lighaam geformeerd is / ſelvs door de ſonde onderworpen was / gelijk ik boven getoond hebbe: maar van zodanig een noodſakelijkheid van ſterven / die een ſtraffe / en ook door de ſonde ontſtaan is. Gelijk klaarlijk blijkt / uit de tegenſtellinge die'er gemaakt word/ tuſzen de dood en het ewige leven. De beſoldinge der ſonden, ſeid d'Apoſtel / is de dood: maar de genade-givte Gods is het ewige leven door Jeſum Chriſtum onſen Here. Want de tijdlijke dood en word niet tegengeſteld tegen het ewige leven. Want het ſelve en word daar door in het allerminſte niet verhinderd / maar ſy is als een doorgang/ waar door wy tot dat leven ingaan. 't Zy zo, zuld gy ſeggen: maar Paulus heeft in't voorgaande geſeid, dat de ſonde door een Menz in de wereld is ingekomen, en door de ſonde de dood, Rom. v, 12. Van gelijken, de dood is door enen Menze: en wy ſterven allen in Adam, 1 Cor. xv, 21, 22. 'k Andwoorde: 'k Zal voor't tegenwoordige niet naaukeurig onderſoeken / of beide die plaatſen een en den ſelven ſin hebben; en of in de laatſte niet liever geſproken en word van de natuurlijke dood / die de nakomelingen van Adam komen te erven / om dat ſe / gelijk als hy/ uit vleez en bloed beſtaan/ en uit de aarden haar eerſtē oorſprong hebben/als van die dood / dien wy om der ſonden wille onderworpen zijn: Maar ik ſeg / dat'et / uit'et gene wy hier vorens geſeid hebben / klaarlijk blijkt / dat ſe geen van beiden gebruikt konnen worden / nog om het toerekenen van de ſonde Adams / nog om die verdorvenheid / die'er uit voordgeſproten zoude zijn / vaſt te maken; zo dat'et niet nodig en is/ dat wy'er langer op blijven ſtaan. 't Is wel zulks / dewijl Adam om der ſonden wille de noodſakelijke dood onderworpen geworden is / dat van gelijken ook alle Menzen/ die uit hem voordgeſproten zijn/ die ſelve nodſakelijkheid van te moeten ſterven onderworpen zijn geweeſt: maar dat komt daar van daan / om dat ſe allen in Adam ſtervlijk geſchapen zijn / en van de dood niet en konnen bevrijd worden / dan door een byſondere genade Godes. Dog 't en heeft Gode niet goed gedagt / na dat Adam ſig ſelven med de ſonden beſoeteld hadde / tegen ſijne nakomelingen die genade te gebruiken: maar haar in dien ſtand te laten blijven / latende de natuur ſijn ordinaren loop houden / dewelke vereiſt of medebrengd dat uit Menzen die ſtervlijk zijn / ook ſtervlijke worden voordgeteeld.

CAP. XVIII.

Van de ſtraffe der Ervſonde.

I. *Dat'er twederlei ſtraffe van d'Ervſonde geſteld word; of dat iemand ſimpelijk van't ewige leven verſteken is, of dat hy daarbeneffens een gevoelige ſtraffe komt te lijden: En dat d'eerſte kan toegeſtaan worden.* II. *Dog de twede geenſins,* voor eerſt, *dewijl Adam ſelvs d'ewige helze ſtraffe niet en is onderworpen geweeſt.* III. *Ten* tweden, *om dat de ſchuld van Adam, meerder kragt zoude hebben als de genade Chriſti* IV. *Ten* derden, *om dat God veel ſtrenger med de Menzen zoude handelen als med de Duivelen.* V. *Ten* vierden, *om dat de kinderen het knagen van den worm die niet en ſtervd, niet gevoelen en konnen.* VI. *Ten* vijvden, *om dat d'ewige pijn geen geproportioneerde ſtraffe en is med d'ervſonde.* VII. *De verklaringe van enige plaatſen die voor de contrarie opinie bygebragt worden: als onder anderen,* Epheſ. II, 3. VIII. Matth. III, 10. IX. Matth. III, 12. X. Matth. XIII, 40. XI. Matth. XXV, 31. XII. Apoc. XX, 15. XIII. *Daar word getoond, dat ons wel geen noodſakelijkheid om te ſondigen opgeleid is; maar evenwel, dat de verdorvenheid, door de quade opvoeding, enz. magtig toegenomen heeft.*

I. Maar steld eens dat'et enigsins waaragtig is / dat d'eerste overtredinge Adams alle sijne nakomelingen toegerekend word / en dat'er niemand onder haar is / die ganz en al vry van de besmettinge der sonde geboren word; zo staat ons evenwel te ondersoeken / wat straffe sy des aangaande / volgens Godes regtvaardigheid konnen te verwagten hebben. En dit is het twede deel van ons dispuit / dat wy tot ondersoekinge van d'ervsonde hebben aangevangen / tot'et welke wy nu toetreden. Daar zijn wel insonderheid twederlei gedagten / aangaande de straffe van d'ervsonde / die in de toekomende ewe zal uitgevoerd worden / (want hier en word nu niet meer gesproken van de lighaamlijke dood / als daar is van de siekten / of van enige qualen en ongevallen / die de Menzen tot de dood leiden.) Enigen zijn van gedagten / dat de straffe van die sonde alleenlijk daar in is gelegen / dat iemand maar simpelijk van't ewige en salige leven / 't welk God de gelovigen beloovd heeft / versteken blijvd; dog anderen willen / dat'er ook nog daarenboven een gevoelige straffe bykomt / dewelke bestaat in het verdragen van d'alleruitstekenste pijn en smerte / die in het ewige helze vuur geleden word. Om van dese saak med meerder fundament te konnen oordelen / zo is'et nodig / dat men eens beide dese straffen in de zodanigen komt aan te merken / die med geen andere dan alleen med d'ervsonde besmet zijn / hoedanig de jonge kinderen zijn / die in haar kindze jaren komen te sterven. Want wat de straffe der volwassenen aangaat / dewijl sy andere sonden bedreven hebben / zo en kan men daar uit niet afmeten / wat straffe dat d'ervsonde wel verdiend. Wat d'eerste soort van straffe belangd / namelijk het simpel versteken te zijn van't ewige en salige leven / wy sien dat'et grootste gedeelte der Pausgesinden in die opinie is. En wat my belangd / ik en zou de selve niet dorven veroordelen. Want zo se wel verstaan word / zo en steekt'er ganz geen ongerijmdheid in; want dewijl God niemand gehouden en is d'ewige saligheid mede te delen / zo en doet hy die genen geen ongelijk / die hy de selve niet mede en deeld: ja hy zou ook de gelovigen daar van konnen uitsluiten / 't en zy dat hy sig selven door belovte een schuldenaar gemaakt hadde. Dog iemand zou in dese opinie dit nog konnen vereizen / dat se dat gene een straffe noemd / 't welk waarlijk geen straffe en is / dewijl se enigen word aangedaan om sonden die se selvs niet bedreven en hebben: maar ik wil daar over geen harnas med iemand aantrekken. 't Is my ook niet tegen / dat men seid / dat God alle de kinderen der ongelovigen / buiten het hemelze Paradijs wil sluiten / om dat se van Adam / die een sondaar en den dood schuldig was / haar afkomst hebben / en buiten het verbond Godes geboren zijn: alhoewel dat ik'et veel veiliger agte te wesen / dat men hier in sijn oordeel opschorte / dewijl Godes woord daar van niet uitdruklijks en bepaald.

II. Het laatste gevoelen aangaande de gevoelige straffe / word in't gemeen by de Protestanten aangenomen; en sy seggen / dat de kinderen / die uit'et getal der uitverkorenen niet en zijn / wegens d'ervsonde tot d'ewige helze pijne zullen veroordeeld worden. 't Welk ik door de volgende argumenten bewijs valz te wesen. Ons eerste argument is dit: God en heeft niet gewild dat Adam die straffe onderworpen zoude wesen / maar alleen de lighaamlijke dood / of dat sijn ziele voor ewig van sijn lighaam gescheiden zoude worden / gelijk wy in't voorgaande gesien hebben. Dog het zoude tegen de billijkheid strijden / dat die genen / die ganz geen kennisse van de sonde / die van hem begaan is / gehad en hebben / en daar toe ook geen consent hebben konnen dragen / veel harder zouden getracteerd worden / als hy / die wetens en willens het uitgedrukte bevel Godes overtreden heeft. Doet hier by / dat wy nu in het voorgaande aangemerkt hebben / dat alle de Christenen doorgaans gevoelen / dat Adam en Eva van hare sonden quijtscheldinge hebben verkregen. Dierhalven zo en is'et niet te geloven / dat God de straffe daar van / heeft willen afeizen van hare onschuldige nakomelingen. Segd gy / dat se om haar berou quijtscheldinge verkregen hebben? Zo andwoord' ik / dat dan God / die de regtvaardigheid en billijkheid selvs is / ook die ellendige verworpene jonge kinderen / die zo vroeg uit'et leven weggerukt worden / geen tijd van bekeringe zou willen weigeren / welke hy haar / die alleen waarlijk aan de sonde schuldig geweest zijn / genadiglijk vergund heeft.

III. Het twede is. Indien God het grootste gedeelte van het Menzlijke geslagt / alleen om d'overtredinge Adams tot'et ewige vuur wilde veroordelen / zo zou die overtredinge meerder kragt hebben om den Menz te verdoemen / dan de genade Christi om den selven salig te maken. Dog Paulus leerd hier van het tegendeel / seg-

gende; Dog niet gelijk de misdaad alzo is ook de genade-givte. Want indien door de misdaad van enen vele gestorven zijn, zo is veel meer de genade Godes, ende de gave door de genade, die daar is enes Menzen Jesu Christi, overvloedig geweest over velen, Rom. v, 15. enz. Hier op seggen se / dat de genade Christi niettemin d'overtredinge van Adam overtreft / al is'et dat'er veel minder door die genade salig gemaakt worden / als'er door dese overtredinge worden verdoemd; om dat'et veel heerlijker is salig te maken / of van den dood te verlossen / waar toe een Godlijke kragt vereizt word; als te verderven / 't welk d'allergeringste Menzen somtijds wel konnen doen. Maar ik andwoorde / dat'er in dese vergelijkinge / die d'Apostel hier tuszen Adam en Christus maakt / niet alleen gesien en word op de voortreflijkheid van d'effecten / die van haar beiden voordkomen / maar ook op het getal der gener die of verloren gaan / of ook die behouden worden; ja op het laatste wel voornamelijk: gelijk die tegenstellinge tuszen enen en velen of allen, die zo dikwijls herhaald word / te kennen geevd.

IV. Het derde, Uit dese leer volgd / dat God veel strenger med de Menzen handeld / als med d'afgevallen Engelen; 't welk regel-regt tegen d'H. Schrivtuur aanloopt / die doorgaans Godes Menzlievenheid zo zeer verhevd / als Tit. III, 4. Joh. III, 16, en elders meer; en getuigd dat God d'Engelen niet aan en neemd (namelijk om haar salig te maken) maar het saad Abrahams, Heb. II, 16. Want die Engelen zijn alleen om haar eige sonde / die se wetens en willens begaan hebben / tot'et ewige vuur veroordeeld; dog de verworpene Menzen om een anders sonde / die al begaan was eer sy eens geboren waren: waar van sy dierhalven niet eens geweten / en waar toe sy in genen dele nog raad nog daad gegeven en hebben.

V. Het vierde. Onder de helze straffe is ook de worm die niet en stervd, Marc. IX, 43, enz. waar door in't gemeen een knaginge van de conscientie / wegens de begane misdaden / pleeg verstaan te worden. Maar die en zou geen plaats konnen hebben in de zodanigen / die haar selven geen selvs-bedreven / en vermijdelijke sonden / zouden bewust zijn; en die ook weten zouden / dat se om een anders / namelijk om haar eerste vaders sonde / gestraft wierden.

VI. Het vijvde. Indien'er enige straffe tot die sonde staat / zo zal se ten minsten na des selvs natuur moeten geproportioneerd zijn / en de selve in swaarheid niet te boven gaan. Dog dat bestaat alleen in d'ontberinge van d'oorspronglijke geregtigheid / gelijk de meeste Theologanten gevoelen / en ook anderen / die zulks / al waar't selvs tegen wil en dank / zullen moeten bekennen; 't en zy dat sy liever die sonde / niet sonder Godslasteringe / Gode als een aucteur daar van willen toeschrijven. En dat wy nu ontbloot van de geregtigheid geboren worden / dat en is niet door onse / maar door een anders schuld geschied. Dierhalven zo en kan d'ervsonde med geen andere straffe regtvaardiglijk gestraft worden / als med een privative straffe / die in een ontberinge / of uitsluitinge van't Koningrijke der hemelen bestaat. Indien God zulks gelievd te doen / zo zal niemand enige regtvaardige reden om te klagen hebben / dewijl hy niemand die geluksaligheid schuldig en is. Daarenboven zo en kan'er op een sonde / die figuurlijker wijse en oneigenlijk zo genoemd word / na regtvaardigheid geen andere straffe passen / dan die figuurlijk is / en oneigenlijk alzo genoemd word. En gelijk de nakomelingen van Adam / geseid worden die sonde in een anders persoon begaan te hebben; zo moeten sy ook de selve indien'er enige straffe op moet volgen / in een anders persoon komen te dragen / waar in sy gesondigd hebben / en niet in haar eigen. Andersins en zou'er tuszen die sonde / ende des selvs straffe / geen behoorlijke proportie ofte overeenkominge zijn / gelijk de regtvaardigheid Godes absolut vereizt.

VII. Laat ons nu eens sien hoe onse tegenparty haar gevoelen defendeerd. Sy werpen voor eerst voor / dat Paulus seid, Wy waren van nature kinderen des toorns gelijk ook de anderen Eph. II, 3. Dog dat wy den toorn Godes noodsakelijk de straffe volgd, gelijk de selve Apostel leerd, seggende, Dat de toorn Godes over de kinderen der ongehoorsaamheid komt, Eph. v, 6. Col. III, 6. Waar op ik andwoorde / dat ik boven getoond heb / dat in die plaats van d'ervsonde niet gesproken en word. Voegd hier by / dat niet alle de kinderen des toorns / dat is / die den toorn waardig zijn / noodsakelijk van God gestraft worden. Hier van konnen ons die Heidenen / aan welke d'Apostel schrijvd tot een exempel zijn / die vergevinge hebben verkregen van hare sonden / in welke sy hadden gewandeld / doende den wille des vleez, Waarom dan ook de kinderen

niet/

niet die nog aan geen selvs-begane sondē schuldig en zijn. Dog hoe beuselagtig is'et dat men op haar gaat passen / 't gene van de kinderen der ongehoorsaamheid geseid word / Eph. V, en Col. III. dewijl aldaar d'hoereerders / de gierigaards/ en diergelijken / alleen geseid worden zodanig te wesen? Zijn dan de kinderen / die nog aan haar moeders borsten leggen / hoereerders / en gierigaards? Zijn se dan ook hardnekkigen / wanneer men haar nog niet med allen / niet meer als de domme beesten / om dat se geen redens gebruik en hebben / en kan gebieden?

VIII. Ten tweden. Alle boom die geen goede vrugt voord en brengd, zal uitgehouwen, en in't vuur geworpen worden, Matth. III, 10. Luc. III, 4. Dog de kinderen die med d'ervsonden besmet zijn, die zijn bomen die geen goede vrugt voord en brengen. Dierhalven zullen se uitgehouwen, en in't ewige vuur geworpen worden. 'k Andwoorde / dat'er geen thuin-man zo dwaas en is / dat hy een boom afhoud / ende in't vuur werpt / om dat hy in 't eerste jaar dat hy hem geplant heeft geen vrugt en draagd. Hy wagt de tijd af die van de natuur gesteld is / om van de vrugtbaarheid of onvrugtbaarheid van dese of gene boom te konnen oordelen / of hy hem zal afhouwen of niet. Hoe kan men dan seggen / of men moet Gode schanden aandoen / dat hy harder med de kinderen handeld / als hij haar namelijk afhoud / en in het ewige vuur werpt / indien se zo haast als se geboren zijn / of selvs ook voor dien tijd / geen goede werken en komen te doen? Ja voorwaar hy en handeld selvs zo straff med de volwassenen niet / dewijl hy dikwijls lange jaren na hare bekeringe komt te wagten / eer hy haar uitroeid / gelijk d'Here Jesus zeer aardig te kennen geevd in de parabel Luc. XIII, 6, enz. Voegd hier by / indien men die spreuk op de kinderen wil passen / en indien se ook altesamen daar na zullen geoordeeld worden / dat'er dan niemand van haar zal salig worden/ dewijl se nog geen goede vrugten voord en brengen. Dierhalven zo heeft'et maar alleen op de volwassenen sijn opsigt / die wel quamen tot den doop Johannis/ en haar sonden beleden / maar van de selven geen ware afstand en deden.

IX, Ten derden. 'tKaff zal med'et onuitblusslijke vuur verbrand worden, Matth. III, 12. Luc. III, 17. Dog die med d'ervsonde besmet zijn, die zijn kaff. Dierhalven, enz. Het twede voorstel word daar uit bewesen / om dat'et noodsakelijk is / dat se of tarw zijn / of kaff. Dog sy en zijn geen tarw / om dat se in de schuur niet vergaderd en worden / gelijk men de goede vrugten gewoon is te doen. Dierhalven zijn se kaff. 'k Andwoorde / dat'et onwaaragtig is / dat die genen / die alleen med d'ervsonde besmet zijn / gelijk de jong geboren kinderkens / noodsakelijk of tarw / of kaff zijn. Want daar is nog een derde / dat men nog de naam van tarw / nog de naam van kaff kan geven / hoedanig / by voorbeeld / de groente is / die uit'et tarwen-graan dat gesaaid is begind voord te spruiten. Maar op dat de beuselagtigheid van dese bedrieg-reden / te beter mag blijken/ zo moet men die oneigenlijke woorden en manieren van spreken / in eigenlijke veranderen. Door de tarw dan worden de gelovigen te kennen gegeven/ en door't kaff d'ongelovigen. Tuszen dese twederhande soort nu / moet men de kinderen aanmerken / die nog niet en weten / wat onderscheid dat'er tuszen goed en quaad is / en dierhalven eigenlijk nog goed nog quaad en konnen zijn. Ja selvs onder de volwassenen zijn'er enigen die tuszen beiden staan / die nog gelovigen nog ongelovigen en zijn/ die genen namelijk die het Evangelium niet verkondigd en is / en daarom in Jesum Christum niet en geloven. Al is'et wel zulks / dat sy negativè ongelovigen konnen genoemd worden / zo en zijn s'et evenwel niet positivè, en zodanig dat se daar over te beschuldigen zijn / gelijk de zulken die in hem niet en willen geloven / gelijk te sien is Joh. XV, 24, enz.

X. Ten vierden. Gelijkerwijs het onkruid vergaderd, ende med vuur verbrand word, alzo zal het ook zijn in de voleindinge deser wereld. De Sone des Menzen zal sijne Engelen uitsenden, ende sy zullen uit sijn Koningrijk vergaderen alle de ergernisse, en die genen die ongeregtigheid doen; ende zullen de selven in den vurigen oven werpen; daar zal weninge zijn ende knersinge der tanden, Matth. XIII, 40, enz. Dog die aan d'ervsonde schuldig zijn, die zijn het onkruid. Dierhalven, enz. 'k Andwoorde / dat hier alleen van de volwassenen gesproken word. Want men kan med geen schijn de jong geboren kinderen / die nog niet eens en weten wat ongeregtigheid of ergernisse is / toeschrijven / dat se d'ongeregtigheid doen / of iemand enige ergernisse leggen / of oorsaak zijn dat een ander over haar komt te vallen/ en in't ewige verderv te storten. De zodanigen dan /

dan / die daar kennisse van hebben / zullen d'Engelen alleen in den vurigen oven werpen.

XI. Ten vijvden. Wanneer de Sone des Menzen komen zal in sijne heerlijkheid, om de gehele wereld te oordelen, alsdan zal hy'er enigen tot sijn regterhand setten, die salig; en enigen tot sijn slinkerhand, die verdoemd zullen worden, Matth. xxv, 31, enz. Zo dat dan noodsakelijk die genen, die alleen med d'ervsonde besoeteld zijn, onder een van die beide ordens moeten sorteren, Maar sy en zullen aan de regterhand niet zijn med de schapen, die het ewige leven besitten zullen. Dierhalven zo zullen se dan med de bokken aan de slinkerhand wesen, die in't ewige vuur zullen versonden worden. 'k Andwoorde / dat'et niet noodsakelijk en is / dat die genen/die maar alleen aan d'ervsonde schuldig zijn / onder een van beide die twe delen begrepen zijn / waar in alle de volken in den dag des laatsten oordeels zullen gescheiden worden. Want dat oordeel zal uitgevoerd worden / na de goede en quade werken/ die een yder zal gedaan hebben. Christus zal tegen die genen seggen/die aan sijne regterhand zullen zijn / dat sy hem als hy hongerde en dorstede/ hebben verquikt; als hy naakt was / hebben gekleed / als hy siek en gevangen was / hebben besogt: Dog die genen die aan sijn slinker hand zullen zijn / zal hy verwijten / dat se dese lievde-pligten aan hem hebben nagelaten te bewijsen. Gelijk'et dan alleen in de magt van de volwassenen is zulks te doen; zo is'et ook alleen in haar magt zulks na te laten. Waar uit dan volgd / dat de jonge kinderen / die nog geen goed of quaad zullen gedaan hebben / ook onder dat oordeel niet begrepen en worden.

XII. Ten sesden. Apoc. xx, 15. word geseid. Zo iemand niet gevonden en wierd geschreven in't boek des levens, die wierd geworpen in den poel des vuurs; Dog alle de kinderen en zijn niet geschreven in het boek des levens, maar alleen d'uitverkorenen. Dierhalven zullen de resterende altesamen d'ewige straffe moeten lijden. 'k Andwoorde: Dat is het geschil selvs / of'er wel zodanig een verkiesinge en verwerpinge ten opsigt van de jonge kinderen plaats heeft. Daar is selvs niet ene letter in de ganze H. Schriftuur die ons zulks leerd. En in die selve plaats van d'Apocalypsis word geseid / dat de doden geoordeeld zijn, uit'et gene in die boeken geschreven was, na hare werken, vers 12. Dog hoe konnen de werken van de jonge kinderen/ te weten/ de goede of de quade / geschreven zijn in de boeken / om daar na geoordeeld te worden / dewijl se nog geen zodanige werken gedaan en hebben? Hoe zal't dan, zuld gy seggen / med haar gaan? 'k Andwoorde. Dat is God bekend / en't en is niet noodsakelijk / dat men aan d'een of d'andere zijde / daar iets van vast stelle. 't Is genoeg tot onse vertroostinge / dat wy ons daar aan houden/ dat God/die ten hoogsten goed en regtvaardig is/ niets en kan doen / dat med sijn goedheid en regtvaardigheid is strijdende. Hy heeft wel de jonge kinderen / die nog geen geloov en hebben / nog lievde en oefenen / het ewige leven niet beloovd / maar daar en is niets in de weg waarom hy het selve haar niet en zoude willen schenken: Ja het komt zeer wel med sijn onafmeetlijke goedertierenheid overeen. Hy en heeft die te're zielties / die als nog geen onderscheid en weten te maken tussen goed en quaad/d'ewige helze straffen niet gedreigd: en sijn billijkheid en barmhertigheid / en laten niet toe / dat hy haar de selve zoude doen overkomen. Dierhalven zo en behoeven wy niet te vrezen / dat hy zulks oit doen zal / of dat hy haar door enig smertelijk gevoelen zal willen tormenteren.

XIII. Dog al is'et dat de noodsakelijkheid om altijd in al ons doen en laten te moetē sondigen/niet voortgevloeid en is uit d'eerste sonde van Adam/ maar (indien'er zodanig een noodsakelijkheid is) uit de verkeerde opvoedinge / en quade exempelen; als ook uit de vrywillige gewoonte van quaad te doen; zo is'et evenwel ongetwijfeld / dat de kragt der sonde med'er tijd buiten maten zeer toegenomen is / gelijk d'H. Historie ons doorgaans leerd. Want voor eerst zo is dit d'oorsaak geweest / dat Cain door een duivelze nijd tegen sijn broeder Abel ingenomen zijnde / niet geschroomd en heeft / hem om't leven te brengen. Ten tweden, dat wanneer de Menzen op der aarden vermenigvuldigd waren / alle vleez toen zo zeer sijnen weg bedorven heeft / dat God voornam het ganze menzlijke geslagt door de sondvloed te verdelgen / uitgesonderd Noach alleen / die om sijne regtvaardigheid genade by God gevonden heeft. Ten derden, dat'et'er zo verre van daan is / dat de Menzen na de sondvloed / door dat gestrenge oordeel Godes verschrikt zijnde / haar leven Godvrugtiger hebben aangesteld / dat daarentegen d'afgoderije / waar van in de eerste wereld ganz geen voetstappen en waren / alomme heeft beginnen in swang te gaan / en dat de Menzen zo God-

loos van leven zijn geweest / dat'er in Sodoma ende Gomorrha / selvs geen tien regtvaardigen / dat is / die van grove misdaden vry waren / hebben konnen gevonden worden / om welkers wille God die steden zoude sparen. Ten vierden, dat wanneer God Abraham uit het midden der afgoden-dienaars geroepen hadde / om med hem een verbond op te regten / selvs die genen / die niet lang daarna uit hem geboren en zijn / niet veel heiliger van leven en zijn geweest als alle d'andere Menzen: gelijk men in Esau sien kan / die sijn broeder Jacob heeft willen het leven benemen; en in de Patriarchen die Sonen waren van Jacob / waar van d'eerstgeboren med namen Ruben / het bedde van sijn vader door bloed-schande heeft geschonden; in Simeon en Levi / die de Sichemiten onder den schijn van een heilig verbond bedrogen / en haar wreedlijk hebben doodgeslagen; en tegen haren onnoselen broeder Joseph zijn t'samengespannen / en hem / om in slavernije weg gevoerd te worden / verkoft hebben. Ten vijvden, dat wanneer God d'Israëliten / door een bysondere weldadigheid / uit die harde slavernije van Egypten hadde verlost / en bereid was om haar in het land Canaan / 't welk hy hare vaderen beloovd hadde / in te leiden / sy hem zo zeer door haar ongelovigheid / afgoderije / en gestadige murmureringen verbitterd hebben / dat hy dat ganze volk door verscheide plagen in de woestijne heeft doen verteren. Selvs ook die heilige wet / dien hy van den berg Sinai tegen d'overtredingen hadde gegeven / heeft de selven niet konnen we'erhouden / maar integendeel meer gaande gemaakt. Want de sonde oorsaak genomen hebbende door de wet heeft alle begeerlijkheid gewrogt, Rom. VII, 7. enz. Waarom dat Salomon zeer wel seid / Daar en is geen Menz op der aarde, die het goede doet en niet en sondigd, 1 Reg. VIII, 46. Eccles. VII, 21. En Paulus / Daar en is niemand regtvaardig, ook niet een: daar is niemand die verstandig is, daar is niemand die God soekt. Allen zijn sy afgeweken, te samen zijn sy onnut geworden: daar en is niemand die goed doet, daar en is ook niet tot een toe, Rom. III, 10, enz. Want alhoewel dat wy van enigen komen te lesen / dat se regtvaardig en volmaakt zijn geweest: als by voorbeeld / van Noach / van Job / van Asa / van Josias / van Zacharias / en van Elizabeth / zo moet dat evenwel niet absolut / en van haar ganze tijd des levens verstaan worden; gelijk daar uit blijkt / dat d'H. Schrivtuur / die haar zo een voortreflijke getuigenisse geevd / niet alleen gewag maakt van enige swakheden / maar ook van grove sonden / daar sy in vervallen zijn: als by exempel / dat David sig med overspel en doodslag besoeteld heeft; dat Asa het volk verdrukt / en sijn vertrouwen meer heeft gesteld op de medicijn-meesters dan op God / en diergelijke dingen meer. Waar uit dan volgd / dat niemand zo regtvaardig is / dat hy door sijn werken / dat is / door zodanig een gehoorsaamheid die in sijn ganze leven med geen sonden en is vermengd geweest / voor God geregtvaardigd word / maar dat se allen de vergevinge der sonden / die ons uit genade in Christo word toegediend / van noden hebben. Maar men moet zodanigen groten kragt der sonden geen onuitreddelijke noodsakelijkheid toeschrijven / dewelke volgens het besluit Godes uit die enige overtredinge Adams voordvloeid. Want zulks zou den heerlijken lov van Godes genade / in't vergeven van de sonden t'enemaal verduisteren / ja het zou de selve ook in een zeer uitstekende wreedheid veranderen / indien God alle de Menzen onvermijdelijk onder de sonde besluitende / sig selven maar alleen over het allerminste gedeelte zoude willen ontfermen.

ONDERWIJSINGE VAN DE CHRISTLIJKE RELIGIE.

HET VIERDE BOEK.

CAP. I.

Van Johannes de Doper; ende van de voorbereidinge tot sijn Ampt.

I. Van't geslagt van Johannes de Doper; van sijn ouders, en van sijn miraculeuse ontfangenisse. II. Dat sijn Vader Zacharias noit het Hogenpriesters ampt bediend heeft. III. Dat de straffe van d'ongelovigheid ook een remedie van de selve geweest is. Dat Johannes van sijn moeders buik aan med den H. Geest is vervuld geweest, en dat hy in blijdschap opgesprongen heeft. IV. Dat hem sijn vader die naam gegeven heeft, die ook wanneer hem sijn tong ontbonden wierd, Godes lov daar over uitgebreid heeft. V. Dat Johannes tot een voorloper van Christus geordineerd is. VI, Dat hy in de woestijne geleevd heeft. VII. Dat zulks gediend heeft om sijnen dienst en sijn lere auctoriteit toe te brengen. VIII. Dat hier uit evenwel het leven der Eremijten niet en kan bewesen worden. IX. Sijn spijse. X. En kledinge. XI. Dat hy een bysondere sendinge van noden gehad heeft, om dat dat opgeleide ampt van het Priesterampt verschilde. XII. Dat d'H. Schrivtuur van sijn sendinge getuigenisse geevd.

I. Wy zullen / eer we tot'et verhandelen van de Christlijke Religie toetreden / voor af iets seggen van de bedieninge van Johannes de Doper / dewijl de selve daar onmiddelijk voorgaat. Voor eerst zo staat ons dan sijn Geboorte, en ten tweden sijn Ampt te considereren. In de Geboorte van Johannes komen ons verscheide heerlijke / en aanmerkens waardige dingen voor. Waar onder het eerste is / dat de selve enige ewen te voren / van den Propheet Malachias voorseid is geworden / Cap. III, 1. en Cap. IV, 6. en dat se door een Engel aan sijn Vader verkondigd is / Luc. I, 8. Het twede is / dat hy uit zodanig een geslagt is voordgesproten / 't welk in dien tijd onder de Jodē zeer aansienlijk was: want sijn vader Zacharias was een Priester; en had dierhalven sijn afkomst uit Aaron: alzo was ook sijn moeder Elizabeth uit de dogteren Aarons / Luc. I, 5. Zo dat hy / zo ten opsigte van sijn vaders; als van sijn moeders geslagt / zeer hoog van afkomst is geweest: want het koninglijke geslagt van David / 't welk te voren zeer gering was geweest / was wederom tot luiden van slegten staat vervallen / na dat Herodes Idumæus het rijk med geweld ingenomen / en ook het Hogenpriesterlijke regt tot hem getrokken heeft / gelijk Josephus in sijn leven verhaald. Het derde is / dat d'ouders van Johannes beiden regtvaardig voor God waren, wandelende in alle de geboden, ende regten des Heren onberispelijk, Luc. I, 6. 't Welk een veel voortreflijker uitstekenheid was als de voorgaande; dewijl geen uitstekenheid van geslagt / indien'er de vromigheid af is / by Gode iets geagt word. Het vierde is / dat hy niet sonder mirakel en is geboren geweest: want / behalven dat sijn ouders beiden verre op hare dagen gekomen waren, zo was ook Elizabeth sijn moeder onvrugtbaar, Luc. I, 7. En evenwel zo heeft God door sijne almogenheid beide dese hinderpalen weggenomen; gelijk wanneer eertijds uit Abraham die ontrent honderd / en uit Sara die ontrent tnegentig jaren oud / en onvrugtbaar was / Isaak is geboren geworden.

II. Wanneer nu dese dingen alzo waren / en Zacharias het priester-ampt bediende / zo is hem Gabriel den Engel des Heren verschenen / om hem de geboorte van dien Zoon te komen bekend maken / Luc. I, 8. enz. Dog daar word geseid / dat den Engel gestaan heeft aan de regter zijde van den altaar des reuk-offers, 't welk digt by het voorhangsel was / waar mede het Heilige van het Heilige der Heiligen gescheiden wierd. Waar uit sommigen besloten hebben / dat d'Engel aan Zacharias in het Heilige der Heiligen verschenen is / wanneer hy aldaar op het Feest der versoeninge het reuk-werk offerde; en dierhalven dat hy Hogepriester is geweest. Maar voor eerst / al is'et dat den altaar des reuk-werks allernaast het Heilige der Heiligen was / zo en was se evenwel niet in dat selve vertrek: zo dat den Engel

staande aan de regter zijde van de selve / Zacharias gemaklijker heeft konnen aanspreken / wanneer hy in het Heilige besig was med sijn ampt waar te nemen / als indien hy toen in het Heilige der Heiligen waar ingegaan geweest. Daarenboven zo kan men ook bewijsen / dat beide die dingen / die se seggen / valz zijn: Om dat Lucas seid / dat hy geweest is uit de dag-orde Abie, en dat hy het priester-ampt heeft bediend in de beurte sijner dag-orde, als ook dat hem te lote was gevallen, dat hy zoude ingaan in den Tempel des Heren om te reuk-offeren. Want de verdelinge der Priesteren in XXIV geslagten / waar van het geslagte Abie het agtste was / behoorde alleen tot de gemene Priesters: en d'Hogepriesters en namen ook den dienst niet by beurten waar; maar dagelijks indien se dat zo wilden: en't en was niet nodig / dat se behoevden te loten wiens beurt het was het reuk-werk te offeren / dewijl'er op een en deselve tijd maar ene Hogepriester was. Doet hier by / dat Lucas / indien Zacharias een Hogepriester was geweest / zulks niet stilswijgende en zoude voorbygegaan hebben / als zijnde zodanig een saak / die zeer veel tot recommendatie van Johannes den Doper konde dienen: Want hy seid maar simpelijk van hem / daar was een seker Priester med name Zacharias, enz. 't Welk op den Hogenpriester niet en past. En daar en is by Josephus in't register van de Hogepriesters niet enen Zacharias te vinden; maar die toen ter tijd het Hogepriesters ampt bediende / die wierd Joazarus genoemd.

III. Dog wanneer Zacharias / den Engel / die hem quam aanseggen / dat hem een soon zoude geboren worden / niet terstond en geloovde; om dat hy door zodanig een verschijninge verschrikt geworden zijnde / niet wel en overdagt / hoe groot dat Godes magt was / die hem zulks liet aanseggen; zo is hem dese straffe opgeleid / dat hy van die tijd af stom zou wesen / en niet en zou konnen spreken / tot dat al't gene d'Engel voorseid hadde / vervuld zoude zijn. Maar in wy Godes wonderbaarlijke goedertierenheid en wijsheid komen te bespeuren / die gewild heeft / dat dese ligte straffe / waar door hy de kleingelovigheid van sijnen knegt gekastijd heeft / tegelijk dienen zoude om hem sekerheid van die saak te doen hebben / daar hy aan twijfelde / en om dien soon in grote agtinge te doen zijn / die hem geboren zoude worden / om welkers wille dat mirakel geschiede.

Waar op een weinig tijds daarna nog twe andere wonderwerken gevolgd zijn; dat Johannes de Doper van sijn moeders buik aan med den H. Geest is vervuld geweest, 't welk nooit enig Menz (indien gy den Here Jesum uitsonderd) behalven hem / geschied is. En dat / wanneer de Maget Maria haren nigt Elizabeth quam groeten / het kind van vreugde in sijn moeders buik opsprong, als of't nu van dien tijd af Jesum al kende / van wien hy t'sijner tijd getuigenisse zoude geven. Alhoewel men ook alhier kan aanmerken / dat'er enigen zijn / die dese woorden / van sijn moeders buik af, alzo verstaan / als of'er geseid waar geweest / zo dra als hy van sijn moeders lighaam gekomen was. Alzo dat Christus / die uit den H. Geest ontfangen / en in sijn moeders lighaam gekoesterd is / hem hier in zeer verre te boven gaat. Dat ook de woorden van vreugde, verstaan konnen worden / van de vreugde van Elizabeth / door welkers gevoelen het kind bewogen zijnde / in haar buik opgesprongen heeft / al is't dat't selvs niet verblijd en is geweest. Maar al was't dat in het dragen van Johannes de Doper / beide die wonderwerken niet geschied en waren / zo zijn'er evenwel verscheide andere tekenen geweest / die te kennen geven / dat't selve hooglijk t'agten is.

IV. Wanneer nu voor Elizabeth de tijd van te baren vervuld was / zo heeft sy dien uitstekenden soon ter wereld gebragt / die na de wet op den agtsten dag besneden; en volgens het gebod van den Engel / Johannes, dat is / d'Aangename is genoemd; 't welk op hem zeer wel paste / dewijl hy gesteld was om allereerst d'Evangelize genade onder de Menzen te prediken: en toen is de tong van Zacharias wederom ontbonden / die terstond is uitgebarsten om Gode lov te seggen / en hy heeft ook med den Prophetizen geest aangedaan zijnde / dien heerlijken lovsang / welken Lucas verhaald / uitgesproken; waar in hy de voornaamste verborgenheden van onse saligheid / en het ampt van sijnen niew geboren soon verklaard. Zo veel wonderen zijn'er tegelijk in de geboorte van dat kind te samen gekomen!

V. Wat sijn Ampt belangd; 't is zulks dat God / wanneer hy nu van voornemen was geworden / Christum / dien hy te voren beloofd hadde / aan de wereld te schenken / en door hem med de Menzen een N. Verbond op te regten / Johannes de Doper tot een voorloper voor hem heeft willen senden / om hem den weg te bereiden; even

eben gelijk de Koningen gewoon zijn / wanneer se voor hebben iemand tot een aansienlijk gesandschap te gebruiken / om med enige potentaten te handelen / een ander die minder is voor af te senden / die van des selvs aankomste kondschap doet / en al 't gene van noden is te voren verbaardigd. Daarenboven / gelijk wy in de natuur sien / dat de dageraad of tweligt tussen den dag ende den nagt is; en dat de lente / ende den hervst / tussen de somer ende de winter komen / op dat de dieren ende de planten / door de schielijke en grote veranderinge / niet en zouden beschadigd worden; alzo heeft 'et God ook raadsaam geoordeeld / dat het ampt van Johannes den Doper tussen de Wet en het Evangelium sijn plaats zoude hebben.

VI. Dog daar in staan voornamelijk twe dingen te consideeren; namelijk / de Voorbereidinge tot 'et ampt / en d'Uitvoeringe van het ampt selvs. En wederom zo bestaat de Voorbereidinge in twe saken: namelijk in sijn bysondere manier van leven; en ook dat hy van God was gesonden. In de Maniere van leven staan ons drie dingen aan te merken: voor eerst de plaats: ten twe den sijn voedsel: en ten derden, sijn kledinge. De Plaats daar Johannes in verkeerde is geweest de woestijne, gelijk wy uit Lucas leren / Cap. I, 80, alwaar hy seid / dat hy geweest is in de woestijnen tot den dag sijner vertoninge aan Israël: siet ook Cap. III, 3. en Marc. I, en Matth. III. Sommigen menen / dat men door die woestijne het bergagtige gedeelte van Judea moet verstaan / waar van Luc. I, 39, gewag gemaakt word / alwaar d'ouders van Johannes woonden; en dat die landstreek een woestijne genaamd is geworden / ten opsigte van andere delen van Judea / die meerder beboud / en volkrijker waren. Maar 't is ganz niet gebruiklijk / dat men de steden den naam van woestijne geevd. Dog Lucas verhaald in die plaats / dat Zacharias en Elizabeth in een sekere stad haar verblijv gehad hebben. Dierhalven zo zou ik 'et veel eerder agten / dat aldaar de woestijne van Arabien verstaan word / dewelke naby Judea was: en dat word ook uit de spijse besloten / waar mede Johannes sig selven onderhield; hoedanige in de woestijne te vinden was. 't Is ook niet noodsakelijk dat men seid / ja 't en is ook niet waarschijnlijk / dat Johannes van sijn kindsheid aan in de woestijne geleevd heeft; want hy schijnd in die te're jaren / in welke hy een anders hulpe niet en konde ontberen / op die wijse in sijn ouders huis opgevoed te zijn gelijk als andere kinderen: Maar dat hy / wanneer hy nu wat meerder jaren begon te krijgen / en sijn eigen selven konde regeren / van Godes Geest / waar mede hy verbuld was / aangedreven is geworden / om sig selven van 't geselschap der Menzen t'ontslaan / en in de woestijne te leven; indien niet altijd / ten minsten ordinaarlijk / en vry het meeste gedeelte van de selve.

VII. Want zulks diende voor eerst / om den dienst van Johannes meerder aansien te doen hebben: want dewijl het Gode niet en geliedde / hem med enige kragt te voorsien om mirakulen te doen / op dat hy mogelijk niet en zoude schijnen Christo gelijk te wesen / wiens dienaar hy maar alleen was / zo heeft hy gewild / dat hy hem selven door een extraordinare strenge wijse van leven / by het volk in agtinge en waarde zoude brengen: Waar uit blijken zoude / dat hy sig niet onderstaan en hadde / een niewe lere te verkondigen / om daar door vermaaklijk te leven / of rijkdom te bekomen / en in eer en aansien te raken / dewijl hy alle dese dingen als med de voeten quam te treden. Daarenboven / zo kon men daar uit besluiten / dat hy de lere die hy verkondigde / niet van enige Menzen maar van God selvs geleerd hadde; want hoe kon 'et anders zijn / daar hy niet in de scholen onder enige leermeesters gestudeerd en hadde / en evenwel zo schielijk zulk een uitstekenden prediker geworden was / of hy most God selvs tot sijn meester en leraar gehad hebben? Eindelijk zo heeft ook de gelijkenisse / die hy med Elias den Thesbiter zoude hebben / in wiens geest en kragt hy quam / zulks vereist: Want die heilige Propheet / heeft ten delen uit eigen beweginge / en ten delen om de vervolginge t'ontvlieden / een groot gedeelte van sijn leven in de woestijnen geleevd / gelijk wy uit I Reg. XVII. en XVIII. en XIX. als ook uit 2 Reg. I, en II, konnen leren.

VIII. Hier uit kan evenwel ganz geen bewijs voor het leven der Eremijten, 't welk onder 't Pausdom zeer gebruiklijk is / gehaald worden: Want Johannes die van Gode tot een voorloper van sijnen soon / en een aankondiger van een niewe leer geschikt was / heeft door den drivt van de Godlijke Geest in de woestijnen verkeerd: Dog d'Eremijten doen zulks door haar eigen drivt. Daarbeneffens zo heeft Johannes / wanneer de tijd sijner openbaringe aan Israël gekomen was / sig binnen uit de woestijne begeven / en is aan de

wegen onder het volk gekomen / om alle die genen / die haar derwaards begaven / in Godes wegen t'onderwijsen. d'Eremijten daarentegen zijn gewoon / selvs wanneer se nu mannen geworden zijn / en allermeest anderen konnen en moeten stigten / het geselschap der Menzen te verlaten / en haar t'enemaal in de woestijne t'onthoudē; en men kan niet seggen / dat se of Johannes / of Elias navolgen; maar veel liever / dat se door een melancholizen / en uitsinnigen geest gedreven worden. 't Welk ik verstaan wil hebben sonder enige veragtinge van Antonius, Paulus, en andere diergelijken / die eertijds om de vervolginge der Heidenen t'ontvlieden / in de woestijnen haar hebben moeten begeven / geseid te wesen; alhoewel men moet bekennen / dat de praktijke daar van niet lang daarna / wanneer een yder onder de Menzen in rust en stilheid mogt leven / in superstitie is veranderd.

IX. In de Spijse, die Johannes gebruikte / staat voor eerst aan te merken / dat hy van sijn geboorte aan een Nazareer heeft moeten wesen; gelijk door die woorden / die d'Engel tot sijn Vader Zacharias sprak / te kennen word gegeven / Wijn en sterken drank en zal hy niet drinken, Luc. I, 15. Hoedanig Samson ook geweest is / Jud. XIII, 2. enz. Dog de Nazareers leiden een uitstekend hard leven buiten andere Menzen / waar in sy haar selven om Godes wille / van alle wellustigheden des vleez onthielden / Numer. VI. Maar buiten die dingen / die Johannes med alle de Nazareers Godes gemeen hadde / zo waren hem bysonderlijk tot spijse gr. Akrides ('t welk in't gemeen Springhanen word overgeset /) en wilde honig, hoedanig namelijk in de woestijne geschaft kon worden. Dog 't is ligt te begrijpen / wat men door wilden honig moet verstaan; namelijk / zodanigen honig / die niet in bije-korven is gemaakt; maar die somtijds in holle steenrotzen / of stronken van bomen in de woestijne en andere bosschadiens gevonden word / en daarom den naam van wilden honig draagd. Maar wat de Akrides zijn / dat en is zo heel ligt niet te seggē: Enigen menen dat daar door de bovenste toppen der planten worden te kennen gegeven / die allerdunst zijn en niet onbequaam om te eten: maar sy en brengen niet enen aucteur tot bewijs / waar uit blijkt / dat dat woord somtijds in dien sin gebruikt word. Het word in't gemeen in't Latijn Locustæ overgeset; 't welk wel niet quaad en is: maar men moet door die Locustæ, dat ongedierte niet verstaan / dat de Franzen in't gemeen Sauterelles, en de Ne'erlanders Springhanen noemen: want se zijn venijnig / en niemand kan de selve sonder nadeel van sijn gesondheid eten. Maar wat zijn't dan? 't Zijn sekere dierties / die de geringe luiden in oosten souten / en in de rook of in de son gewoon zijn te drogen / en alzo voor spijs te gebruiken: Plinius maakt'er gewag van / lib. VI, Cap. 30. en lib. XI, Cap. 29. Als ook Leo Afer in Africæ descriptione, lib. IX. Sy worden Levit. XI, 22, onder de reine spijsen geteld / die't d'Israëliten geoorlovd was te gebruiken. Wat drank Johannes gebruikt heeft / daar en spreken d'Evangelisten niet van / om dat zulks onnodig was: want men kan'et daar uit ligt begrijpen / dat'et puur water is geweest / om dat hy sig van wijn en sterken drank / gelijk een Nazareer / onthouden most,

X. De Klederen van Johannes de Doper waren uit kemels hair; namelijk uit'et slegtste soort van laken; gelijk d'arme luiden / en boeren in die plaatsen gewoon waren te gebruiken; en zo konstig niet gemaakt / gelijk men by ons de rijke luiden de kemels-haire of greine kleren siet dragen; maar ruig en ruw t'samengesteld. Hier van is'et / dat d'Here Jesus te kennen geevd / dat hy med geen safte klederen en is gekleed geweest / gelijk die genen gewoon zijn / die in der Koningen hoven verkeren / Matth. XI. 8. Daarenboven zo had hy enen lederen gordel om sijn lendenen, waar mede hy sijn kleed of sijn langen tabbard opgespte: t'enemaal op de wijse van Elias / die als een man med een hairig kleed / ende med een lederen gordel gegordet om sijn lendenen / beschreven word / 2 Reg. I, 8. welke dingen altesamen den prediker der bekeringe allerbest quamen te voegen: Want ook eertijds waren die genen die in rouwe saten / gewoon haar selven med haire-klederen en sakken te bekleden / en geen lekkere spijse aan te raken. Maar dese dingen worden door een verkeerden yver quansuis van de Monniken nagevolgd / die nog rouw bedrijven / nog penitentie doen; maar daarentegen in overdaad en lekkerheid leven / en gewoon zijn van de beste soort van wijn / daar se Johannes noit geproevd en heeft / meesten tijd voor haar drank te gebruiken.

XI. Dog al is'et dat Johannes uit een Priesterlijk geslagt geboren was / en gelijk sijn vader Zacharias regt hadde / om in sijne orde den altaar

te bedienen; zo is'et evenwel noodsakelijk geweest/ dat hy extraordinaar van God gesonden wierd/ om het ampt van een voorloper van de Messias uit te voeren / 't welk med'et Levitize Priesterschap ganz geen gemeenschap en hadde: En zulks was nu al van te voren voorseid, Siet ik sende mijnen Engel, (of bode/) die voor mijn aangesigte den weg bereiden zal, seid God Malach. III, I. En wederom/ Siet ik sende u lieden den Propheet Eliam, ende hy zal het herte der vaderen tot de kinderen wederbrengen, ende het herte der kinders tot hare vaders, enz. Cap. IV, 5, 6. 't Welk wy geseid hebben op Johannem te sien/ voor eerst/ uit de toepassinge die d'Engel Luc. I, 16, 17, op hem maakt. Als ook/ uit de getuigenisse Christi/ Matth. XI, 10. enz. en XVII, 10. enz. Zo dat'er tot nog toe sonder fundament verwagt word/ dat Elias in de laatste dagen komen zal/ om med Enoch tegen den Antichrist te vegten.

XII. Dog Lucas maakt uitdrukkelijk van de Godlijke sendinge van Johannes den Doper gewag; wanneer hy Cap. III, aldus seid/ Het woord Godes geschiede tot Johannem den sone Zacharie in de woestijne. En hy tekend ook wel insonderheid de tijd aan/ wanneer zulks geschied is/ namelijk in het vijftiende jaar der regeringe des Keisers Tibery, enz. wanneer Johannes nu dertig jaar oud was geworden/ gelijk in de Priesters vereizd wierd/ eer sy haar ampt begonden te bedienen/ Numer. IV. Van dese sendinge word ook Joh. I, 6, 33. gesproken. En Christus bevestigd de selve ook niet donkerlijk wanneer hy d'Overpriesters vraagd/ Den Doop Johannis van waar was die? Uit den Hemel of uit de Menzen? enz. Matth. XXI, 24. Alwaar hy door een figuurlijke wijse van spreken door den Doop/ de gehele lere van Johannes verstaan heeft/ gelijk ook Act. XVIII, 25. En daarom zo vereerd hy hem med zo een heerlijke getuigenisse/ wanneer hy seid/ Onder die genen die van vrouwen geboren zijn, en is niemand opgestaan meerder dan Johannes de Doper Matth. XI, II. Luc. VII, 28, Dog sijn sendinge en is door geen mirakulen versegeld geworden/ Joh. X, 41. behalven die dingen/ die in sijn geboorte zijn voorgevallen; om dat dese eer voor d'Here Jesus was overig gelaten; op dat die genen/ die Johanni geloof hadden gegeven/ daar hy geen tekenen en dede/ veel meer in Jesum zouden geloven/ die'er ontallijke dede. Dog hy is alleen gesonden geweest tot het Joodze volk/ gelijk ook d'Here Jesus; want dewijl't het ampt van Johannes was hem den weg te bereiden/ zo was'et genoeg/ dat hy zulks in Judea dede/ daar Christus selvs stond te komen: En sijn dienst heeft als in het midden gestaan/ tusschen de Wet en het Evangelium; zijnde wel veel uitstekender als de Levitize Godsdienst/ maar evenwel minder als d'Evangelize. Hierom is'et dat Christus in die plaats/ daar hy hem zo zeer verheft/ dat hy hem boven alle die genen die van vrouwen geboren zijn komt te stellen/ daar by voegd/ Dog die de minsten is in het Koningrijke der hemelen, (dat is/ in het rijke des Messias/) die is meerder dan hy. En om med een woord te seggen/ Johannes is als den dageraad of morgenstond geweest/ ten opsigte van zo een helderschijnend ligt/ als Christus/ d'opgaande Sonne der geregtigheid/ de wereld heeft toegebragt. 't Welk d'Apostel te kennen geevd/ wanneer hy seid/ Hy en was het ligt niet, (namelijk dat ware/ of volmaakte ligt/) maar hy was gesonden, op dat hy van het ligt getuigen zoude, Joh. I, 8.

Cap. II.

Van het Ampt van Johannes den Doper.

I. *Dat Johannes de Doper bekeringe gepredikt heeft.* II. *Om dat het Koningrijke der hemelen naby was gekomen.* III. *En op wat voor een wijse dat nabykomen een argument is genomen, om iemand tot bekeringe te bewegen.* IV. *Dat hy verscheide vermaningen van de bekeringe heeft voorgeschreven.* V. *Dat hy een belijdenisse van de sonde vereizt heeft.* VI. *Dat hy die haar sonden quamen te belijden vergevinge der sonden heeft verkondigd.* VII. *Dat hy door't indompelen van't gehele lighaam gedoopt heeft.* VIII. *Dat de Doop van Johannes en van Christus ten delen overeenkomen, en ten delen verschillen.* IX. *Dat die genen die van Johannes gedoopt waren, wederom van Christi discipulen schijnen herdoopt te zijn.* X. *Dat Johannes selvs tot sijn dood toe, van Christo getuigenisse heeft gegeven.*

I. In het Ampt van Johannes staan voornamelijk vier dingen aan te merken. I. Dat hy, een prediker der bekeringe is geweest. 2. Dat hy die haar bekeerden, vergevinge van alle hare sonden heeft verkondigd. 3. Dat hy haar heeft gedoopt. 4. Dat hy van Jesus getuigd heeft, dat hy de Messias was. Wat het eerste aangaat/ Johannes seide tegen alle die genen die tot hem quamen/ Bekeerd u, want het Koningrijke der hemelen is naby gekomen, Matth. III, 2. Op

welke

welke wijse ook d'Here Jesus sijn Prophetiz ampt heeft begonnen / Matth. IV, 17. En dese wijse van bekeringe te prediken/ waar by vergeselschapt ging een belofte van alle de sonden te willen vergeven / was niew' / en te voren onder de Joden noit gehoord / als behorende meer tot'et Evangelium / als tot de Wet. In dese woorden / moet men en op het gebod selvs / en ook op de reden die'er bygevoegd word / wel letten. Het Griekze woord / 't welk d'Evangelisten in het voorstellen van het gebod gebruiken / is metanoein, en betekend zo veel als na te verstaan, dat is / na't begaan van de sonden de selve t'erkennen / en daar over droevig te zijn / of sig te bekeren. In welken sin het Griekze woord metamelesthai insgelijks gebruik word / dat is/ na dat men iet quaads begaan heeft / bang en bekommerd te zijn. En tussen beide dese woorden / maken se dit onderscheid / dat het woord metanoein altijd van een bekeringe ter saligheid gebruikt word; daar het woord metamelesthai somtijds een onvolmaakte bekeringe betekend / sonder opset om de sonde adieu te seggen / en een hope te hebben / van by God genade te zullen vinden; hoedanig de bekeringe van Judas geweest is / Matth. XXVII, 3. die wel berou gehad heeft van het verraad / dat hy bedreven hadde / maar van Godes genade heeft gewanhoopt/ en tot geen beteringe van leven is voordgegaan. Dat'er evenwel door dat woord ook een bekeringe ter saligheid word te kennen gegeven / dat konnen we uit Matth. XXI, 29, en 32, leren: alwaar d'Here Jesus d'Overpriesters verwijt / dat sy / wanneer Johannes de Doper tot haar in den weg der geregtigheid was gekomen / hem niet en hadden geloovd; maar dat de tollenaren ende de hoeren in hem geloovd hadden; dog dat sy zulks siende / haar niet bekeerd en hadden / alwaar het Griekze woord metamelesthai gebruikt word. Dog tot een ware en saligmakende bekeringe / waar toe Johannes de Doper / en d'Here Jesus hare toehoorders quamen te vermanen / en word niet alleen een smerte wegens de begane sonden vereist / maar ook een voornemen om sijn leven te beteren; en dan daarbeneffens een daadlijke verbeteringe van het leven selvs. 't Welk Johannes te kennen gav / wanneer hy tot die genen / die tot hem quamen / seide / Brengd vrugten voord der bekeringe waardig, Matth. III. Hoedanig nu die vrugten mosten wesen / dat gav hy haar of selvs terstond te kennen / of sy konden't uit de wet Mosis leren. Want alle de goede werken / die Johannes gebood / en alle de quade die hy verbood / worden in de selve begrepen: maar wanneer d'Here Jesus buiten de Wet nog enige andere niewe dingen van de sijnen komt te vereisen / die se navolgen / of vlieden moeten / zo word de lere der bekeringe van hem wat volkomener voorgesteld / en ook breder geextendeerd / als de lere die Johannes de Doper predikte.

II. De reden waar mede zo Johannes de Doper / als ook d'Here Jesus / hare vermaninge tot bekeringe bevestigen / is dese; Want het Koningrijke der hemelen is nabygekomen. Alwaar voor eerst gevraagd word / Wat door het Koningrijke der hemelen word verstaan? want alhoewel dese woorden somtijds in d'H. Schriftuur genomen worden voor die geluksaligheid / dewelke de gelovigen hiernamaals in de hemelen zullen genieten / gelijk Matth. V, 10, en VIII, 11. te sien is; zo blijkt evenwel daar uit / dat se Johannes zo niet en heeft genomen / om dat hy het ewige leven niet klaar en heeft verkondigd / 't welk d'Here Jesus eerst door het Evangelium aan den dag heeft gebragt, 2 Timoth. I, 10. Andersins zou hy het waaragtige ligt geweest zijn / 't welk van hem ontkend word / Joh. I, 8. 't Is waar dat enigen hier evenwel een plaats uit Joh. III, 36. tegen inbrengen; alwaar geseid word / Die in den Sone geloovd heeft het ewige leven, enz. Maar men kan daar op andwoorden / dat dit woorden zijn van den Evangelist / die hy / tot meerder verklaringe / by de woorden van Johannes de Doper gevoegd heeft. Dog een yder mag hier van blijven gevoelen zo als't hem believd. Men kan ook daarenboven seggen / dat'er geen reden en zou zijn / waarom dat Johannes de Doper of d'Here Jesus geseid zouden hebben / dat het Koningrijke der hemelen nabygekomen was / indien se zulks van de geluksaligheid / die voor de gelovigen in den hemel weggeleid is / zouden willen verstaan hebben / dewijl wy de selve maar alleen in de voleindinge der ewen te verwagten hebben. Dierhalven zo word het selve beter tot het Rijke des Messie gerefereerd / 't welk toen ter tijd aanstaande was / en daar ook van alle vromen / die onder het Joodze volk waren / med een groot verlangen na verwagt wierd / dat'et nu nu opgeregt zoude worden. En alzo word die wijse van spreken dikwijls in de Schriften des N. Verbonds gebruikt / gelijk onder anderen Matth. XIII, en

elders

elders. Het word dan een Koningrijke der hemelen genoemd / om dat'et van een hemelze of Godlijke afkomst zoude wesen; niet gelijk andere Koningrijken der wereld / dewelken / al is'et dat se sonder Godes voorsienigheid niet ingesteld en worden / evenwel ten meesten dele door Menzlijke raadslagen geregeerd worden / tot zo verre / dat m'er naaulijks iet Godlijks in schijnd te bespeuren; geheel anders als'et in't rijke des Messie most zijn / 't welk zo ten opsigte van sijn afkomst / als van sijn forme van regeringe / hemelz zoude wesen: alzo dat de Menzen onder het selve / 't en zy dat de tegenstrevinge van de wereld / ende hare sonden zulks quamen te beletten / eniger maten zodanigen geluksaligheid zouden smaken / die d'hemelze zoude gelijk wesen.

III. Daarbeneffens zo word'er gevraagd / in wat sin het nabykomen van het Koningrijke der hemelen een argument is om de Menzen tot de bekeringe te bewegen? Waar op ik andwoorde / dat de Godlosen ganz geen voordeel uit dat rijk en konnen trekken; en dat se ook 't selve / wanneer s'er toe genodigd worden / verwerpen / en haar selven daar tegen aanstellen. Daarom zo vermanen dan Johannes en d'Here Jesus de Joden / dat se / indien se begerig zijn om in dat niewe rijk ingelaten te worden / haar selven van herten moeten bekeren / en zodanig dragen / als'et voor onderdanen van God de Here betamelijk is; of dat se andersins daar van zullen uitgesloten worden. En daar toe strekken ook alle die zo ernstige bestraffingen / en bedreigingen / over d'ongelovigheid der Joden; dat'et namelijk gebeuren zal / dat sy als quade bomen zullen afgehouwen, en in het onuitblusslijke vuur zullen geworpen worden: dat het Koningrijke Gods van haar zal weggenomen, en een volk gegeven worden, die daar van vrugten voordbrengen, Matth. III, 7. enz. En XXI, 41.

IV. Lucas verhaald drie bysondere dingen / die Johannes wilde dat in of ontrent de bekeringe plaats zouden hebben. Want voor eerst, wanneer het volk hem vraagde / wat zullen wy doen? (namelijk om de straffe des ewigen vuurs / die de Godlosen bereid is t'ontgaan. Zo andwoorde hy haar / die twe rokken heeft dele hem mede (te weten / een van die twe rokken) die geen en heeft: ende die spijse heeft, doe desgelijks, dat is / laat een yder die overvloed van middelen besit / en die hy wel kan ontberen / mededelen aan die zulks van noden hebben. Zo doende zal hy van God vergevinge sijner sonden verwerven. Ten tweden, wanneer de tollenaren hem ook quamen vragen / wat zullen wy doen? Zo heeft Johannes geandwoord / en eizt niet meer dan't gene u geset is, gelijk namelijk zodanig een soort van Menzen in't gemeen is gewoon te doen / die niet te vreden zijnde d'opgestelde tollen voor de Magistraten in te samelen / meer komen te eizen / als men gemeenlijk schuldig is. Ten derden, wanneer de krijgs-lieden Johannem ook vraagden / Ende wy wat zullen wy doen? Zo heeft hy haar ook geandwoord / En doet niemand overlast, nog en ontvreemd niemand het sijne med bedrog, en laat u vergenoegen med uwe besoldinge. Niet dat in haar geen meer dingen en zouden konnen vereizt worden: als by voorbeeld / dat s'haar selven in geen onregtvaardigen oorlog zouden inlaten: maar dewijl die gemelde dingen wel d'allervoornaamste waren / waar op dat sy toen ter tijd mosten agt geven / tot dat de tijd zou gekomen zijn / dat een yder van Christo / die een leermeester zoude zijn van een veel volmaakter heiligheid / die dingen zoude konnen leren / die hem te doen of te laten zouden staan.

V. Daarenboven zo vereizte Johannes van die genen / die tot sijn Doop quamen / dat s'haar sonden mosten belijden: dat is niet alleen zo te verstaan / dat se simpel mosten belijden sondaars te zijn / 't welk de Menzen dikwijls uit haar selven doen / en ook niet veel om't lijv en heeft; maar dat se wel insonderheid die sonden zouden openbaren / die haar conscientie allermeest ontrusteden / ende de selven med leedwesen verfoeijen.

VI. Voor het twede moet men in het ampt van Johannes aanmerken / dat hy alle die genen vergevinge van sonden verkondigde / die berou daar van hadden / en zodanige vrugten voordbragten / die daar mede overeenquamen. 't Welk iet nieuws was dat by de wet wierd bygedaan / waar in ganz geen vergevinge van sware sonden en is beloovd geweest: en ook maar alleen zodanige door d'offerhanden versoend zijn geworden / die door onwetenheid of swakheid begaan waren / gelijk Levit. IV. V. en VI. Num. XV, 16. enz te sien is / Want de ziele die iets gedaan mogt hebben med opgehevener hand, die most uit het midden van haar volk uitgeroeid worden, Num. XV, 30. 't Welk men evenwel in deser voegen moet verstaan / dat zulks plaats hadde / 't en zy dat God

door een sonderlinge genade / die sonden quam te vergeven / gelijk hy David gedaan heeft / 2 Sam. XII. Maar hoe groot dat dese genade was / die Johannes verkondigde / zo is'et evenwel seker / dat se op lang na niet te vergelijken en was med die genade / dewelke daar na door Jesum Christum geworden is. Want Johannes verkondigde voor die genen / die haar bekeerden / alleenlijk dat se vry zouden wesen van de verdiende straffen: maar Jesus Christus heeft haar nog daarenboven de uitstekende beloninge des ewigen levens beloovd / waar in de volmaakte regtvaardigmakinge des N. Verbonds bestaat / dewelke niet alleen aan die genen / die haar bekeren / een vergevinge der voorbedrevene sonden laat toekomen / maar haar ook in dier voegen beloond / als of se volkomelijk regtvaardig waren.

VII. Ten derden, zo behoorde het ook tot het ampt van Johannes / dat hy die tot hem quamen / ende hare sonden beleden / in de Jordane doopte. Welke ceremonie niet ganz en al niew en was; maar nu al van te voren onder de Joden gebruiklijk; die gewoon waren haar selven / wanneer se iet onreins aangeraakt hadden / med water af te wassen; en ook de Jodegenoten / die hare religie aannamen doopten; door welke uitterlijkheid de gedoopten openlijk beleden / dat se nu haar voorgaande leven / 't welk se in sonden doorgebragt hadden / versaakten / en van voornemen waren geworden / in niewigheid des levens te wandelen. Dese ceremonie nu / wierd gepleegd med'et gehele lighaam in't water in te dompelen / en niet (gelijk huidendaags geschied /) med'et oversproeijen van enige droppelen / Want Johannes doopte ook in Enon by Salim, dewijle aldaar vele wateren waren; ende sy quamen daar, ende wierden gedoopt, Joh. III, 23. Alzo kan men ook seggen / dat de discipulen die van Christo gesonden zijn geworden / op geen andere wijse gedoopt en hebben; Want die wijse komt ook veel beter over een med'et gene daar van Rom. VI. 4, gelesen word. Weshalven ik van gedagten ben / dat men sijn best behoord te doen / indien't sonder aanstoot van de swakken kan geschieden / om die oude gewoonte van in te dompelen / wederom t'herstellen en ingebruik te brengen: andersins zo schijnd'et beter te zijn / dat misbruik te verdragen / als daarom in de kerke een grote twist en onenigheid te verwekken.

VIII. Dog hier word gevraagd / Of den doop Johannis, en die daarna van Christo ingesteld, en van sijne discipulen is bediend geweest, van de selve natuur zijn? Waar over de Paus-gesinden en Protestanten med elk anderen een zeer hevigen twist hebben; dewijl'er d'eerste neen / en d'andere ja op seggen. 'k Agte dat men dit geschil zeer ligt zou konnen ter ne'er leggen / zo men maar op dese twe volgende saken komt te letten. 1. Dat de Doop Johannis / niet minder en is geweest een doop der bekeringe tot vergevinge der sonden / als den doop die van Christo is ingesteld; en dat'er ten opsigte van dat gebruik / med regt geseid word / dat se beide van een en de selve soort en natuur zijn. 2. Dat Johannes sijne discipulen niet gedoopt en heeft in den name des Vaders, ende des Soons, ende des H. Geests, nog ook ('t welk op een uit komt) in den name Jesu Christi / gelijk de Christenen volgens het gebod van haar meester doen / maar dat hy haar alleenlijk vermaand heeft / dat se in dien geloven zouden, die na hem zou komen, namelijk in Jesum. En dat'er in desen dele / tussen beide die dopen onderscheid genoeg is; daar wy sien dat onse doop een inlijvinge is in de Christlijke Religie: Dog dat de doop Johannis tot dat einde niet gediend en heeft.

IX. Daarenboven zo word'er ook by dese gelegenheid gedisputeerd: Of die genen die van Johannes gedoopt waren, als se daarna tot de Christlijke Religie quamen, wederom in de name Christi zijn gedoopt geworden: dan of alleen de doop Johannis voor de zodanigen genoeg was. Welke saak haar merklijke swarigheid heeft. Dat de XII Apostolen Christi / en d'andere LXX Discipulen / die altesamen / of ten meesten dele van Johannes gedoopt waren / (Want niemand / dan die ondeugende en Godloos was / veragte sijn doop /) daarna wederom med den doop Christi zijn gedoopt geworden / dat en leesd men nergens: maar dewijl'er vele dingen konnen geschied zijn / die niet en zijn beschreven / zo heeft dat weinig klem tot oplossinge van dese swarigheid. 't Is altijd seker / dat Petrus aan die genen / die op den Pingsterdag / na d'opvaringe Christi ten Hemel / in hem quamen te geloven / en aan d'Apostolen vraagden / wat zullen wy doen? sonder enig onderscheid te maken / dit andwoord geevd / Bekeerd u, ende een ygelijk van u worde gedoopt in den name Christi Jesu, tot vergevinge der sonden: ende gy zuld de gaven des H. Geests ontfangen, Act. II, 38. En het is ook waarschijnlijk / dat'et mee-

ste

ste gedeelte van haar indien niet alle / nu al van te voren van Johannes gedoopt waren; tot wien Jerusalem uitging, ende geheel Judea, ende het gehele land rondom de Jordaan, ende van hem in de Jordane gedoopt wierden, Matth. III, 5. Daarenboven zo sien we / dat die XII Discipulen / die Paulus t'Ephesen vond / niettegenstaande dat se te voren in den doop Johannis gedoopt waren / daarna in de name Jesu horende Pauli vermaninge / zo als hy Christum verkondigde / gedoopt zijn geworden / Act. XIX. 't Welk men evenwel zo verre niet en moet trekken / als of den doop die eenmaal behoorlijk in Christi naam is geschied / wederom zou moeten vernieuwd worden / wanneer iemand sig by een suiverer gemeente komt te voegen / als daar hy in gedoopt is geweest. Want die genen die in den doop Johannis gedoopt waren / konden daarna med regt med den doop Christi gedoopt worden; om dat se volmaakter was: maar daar en is geen volmaakter soort van doop / als den doop die in de name Christi geschied is: Waarom Paulus ook seid / Een Here, een gelove, enen Doop, enz. Eph. IV, 5.

X. Ten vierden ende ten laatsten / zo heeft ook dit tot'et ampt van Johannes behoord / dat hy van Jesu getuigenisse heeft gegeven / dat hy de Christus of Messias was / die eertijds aan het volk Israëls was belooved: om dan dit med een volkomen versekerdheid des gemoeds te konnen doen / zo was'et nodig / dat hy aangaande dese saak eerst selvs van Godes wegen volkomen onderrigtinge ontfing; want hoe zou hy anderen van de waarheid van enige saak konnen versekerd hebben / waar aan hy selvs had komen te twijfelen? God heeft aan hem dan door een bysondere openbaringe Jesum bekend gemaakt / gelijk hy selvs getuigd / wanneer hy seid / Ik en kende hem niet, maar die my gesonden heeft om te dopen med water, die hadde my gesegd, op welken gy zuld den Geest sien nederdalen, ende op hem blijven, dese is't die med den H. Geest doopt. Ende ik hebbe gesien, ende hebbe getuigd, dat dese de Sone Gods is, Ioh. I, 33. enz. En wanneer de Joden hem boven den Here Jesum wilden stellen / en voor de Messias omhelsen / zo heeft hy standvastiglijk die ere van hem afgewesen / en haar tot Jesum gesonden / dien hy ook als med de vinger aanwees / wanneer hy seide / Siet het Lam Gods, dat de sonden der wereld wegneemd, Ioh. I, 29 En dat hy niet waardig en was sijn schoenen na te dragen, of de selven t'ontbinden, Matth. III, 3. Luc. III, 16. Waarom heeft dan / zuld gy seggen / d'Here Jesus sijn getuigenisse als verworpen / wanneer hy tegen de Joden seide / Gy lieden hebt tot Johannem gesonden, ende hy heeft de waarheid getuigenisse gegeven: dog ik en neme geen getuigenisse van een Menze, Joh. V, 33. 'k Andwoorde dat zulks niet absolut en moet verstaan worden / als of Jesus het getuigenisse van Johannes weinig agtede. Dat's'er verre van daan. Hy heeft by vergelijkinge alzo gesproken / om te tonen / dat hy niet alleen op het getuigenisse van Johannes en steunde: maar dat hy een voortreflijker getuigenisse van sijn vader hadde. 't Welk de volgende woorden van hem te kennen geven: Ik hebbe een getuigenisse meerder dan dat van Iohannes. Want de werken die my de vader gegeven heeft om die te volbrengen, de selve werken die ik doe getuigen van my, dat my de vader gesonden heeft. Dog Johannes en heeft niet alleen maar eens van Jesu getuigd; maar verscheide malen / gelijk Matth. III, II. Luc. III, 16. Joh. I, 15, enz. en III, 25, enz. te sien is. Ja selvs ook wanneer hy nu aan het einde van sijn leven / van Herodes / die de vrymoedige bestraffingen van sijn misdaden / en dat hy sijns broeders Philippi huisvrou voor de sijne had genomen / niet en konde verdragen / in den kerker geworpen is / zo heeft hy evenwel niet opgehouden daar in te volharden / Matth. XI, I, enz. Maar, zal iemand seggen / hy schijnd aldaar liever van Christo te twijfelen, als standvastig van hem te getuigen. Want hy send tot hem twe van sijne discipulen, die vragen zouden of hy de Christus was, 't welk zodanig een niet en voegden, die van God gesonden was om van Iesu te getuigen. Dog men moet alhier aanmerken / dat die woorden / die in't gemeen alzo genomen worden / als of se gesproken waren van iemand die nog in twijfel stond / Zijt gy de gene die komen zoude, of verwagten wy enen anderen? enz. niet en zijn van iemand die twijfeld; maar daarentegen / van zodanig een die de saak sterk bevestigd; en dat se in het eerste lid / med den ouden oversetter / sonder manier van vragen moeten gelesen worden: Gy zijt de gene die komen zoude: en dat men het teken van vragen after de volgende woorden moet setten / of verwagten wy enen ander? 't welk / gelijk een yder kan sien / een kragt heeft van bevestigen. En dat geven ook de volgende woorden

Christi / die hy van Johannes tot de schare sprak / te kennen / Wat zijt gy uitgegaan in de woestijne t'aanschouwen? Een riet dat van den wind gins ende weder beweegd word? Want hy heeft door dese figuurlijke wijse van spreken willen te kennen geven / dat Johannes geen onstandvastig man is geweest / en die gelijk het riet door den wind / gins en weder bewogen wierd: maar integendeel / dat hy in de waarheid getuigenisse te geven standvastig is gebleven: van zo een uitstekenden man andere gedagten te hebben / zou zo veel zijn als hem groot ongelijk aan te doen: en voorwaar daar en is niets dat hem meerder voegde / als dat hy ook / gelijk hy nu sijnen dienst begonnen hadde / med van Jesu getuigenisse te geven / alzo in de selve op die wijse quam te volharden; op dat de vuile stank van de gevangenisse / of de vrese des doods / niet en mogten schijnen / sijn gemoed in enigen delen veranderd / en sijn standvastigheid overwonnen te hebben. Als nu dit alles van hem volbragt was / zo heeft hem Herodes / op het begeren van de dogter van Herodias / die voor hem gedanst hadde / in den kerker doen onthalsen; op dat hy / gelijk meest alle de Propheten / en ook d'Here Jesus Christus / ellendig sijn leven zoude eindigen / Matth. XIV, 1. enz.

Cap. III.

Van de Persoon Jesu Christi, en in't bysonder van sijn ontfangenisse.

I. Dat d'ontfangenisse Christi aan de maget Maria is ververkondigd geweest. II. Waarom God daar toe een maget heeft uitgekosen. III. Dat Christus uit een maget heeft moeten geboren worden. IV. Dat'er driederlei opinie zijn aangaande het vleez Christi. 1. Dat'et geheel uit Maria is. V. 2. Dat'et ten delen uit Maria, en ten delen uit den H. Geest is geboren geweest. VI. 3. Of dat d'Here Iesus 't selve uit den hemel gebragt heeft: En dat dese opinie tegen sig selven strijd. VII. Dat'er zeer veel ongerijmdheden in zijn. VIII. Dat s'ook strijdig is tegen verscheide plaatsen der H. Schrivtuur. IX. De woorden. Joh. 1, 14. worden verklaard. X. Dat'et lighaam Christi allengskens in den buik van de Maget is geformeerd geworden.

I. Nu zullen we van de Christlijke Religie beginnen te handelen. Want alhoewel alle die dingen / die wy tot nog toe geseid hebben / daar toe behoren / en een fundament daar van zijn / gelijk daar is de lere van d'H. Schrivtuur / van God / en van de werken Godes / namelijk van de Scheppinge en van de Boosheid: zo en hebben wy de selve evenwel nog niet in haar eigen aard en natuur aangemerkt / voor zo veel de selve van andere religies word onderscheiden. En dit is het gene ons nu in't volgende med Godes hulpe te verhandelen staat. Wy zullen dan voor eerst aanwijsen / wie d'Aucteur is van de Christlijke Religie, en dan daarna uit wat delen de selve bestaat. d'Aucteur of liever de Middelaar van de Christlijke Religie (want dat God d'eerste en voornaamste aucteur daar van is / dat zal overvloedig uit'et volgende blijken) is Iesus Christus d'enig geboren Sone Godes: In wien men voor eerst sijn Persoon, en ten tweden sijn Ampt moet aanmerken. Tot de kennisse van de Persoon Jesu Christi word vereizt / dat wy dese drie dingen insien / sijn Ontfangenisse, sijn Geboorte, ende de delen uit welke de selve bestaat / of de vereniginge van de Godlijke med de Menzlijke natuur. Wat d'Ontfangenisse Christi aangaat / na dat ses maanden te voren door den Engel Gabriel d'aanstaande geboorte van Johannes den Doper aan Zacharias bekend was gemaakt / zo is die selve Engel van God gesonden tot een Maget Maria genoemd / die te Nazareth woonde / en ondertroud was aan een man die uit'et geslagte Davids afkomstig was / med name Joseph / om haar te verkondigen / dat se zoude bevrugt worden / ende een sone baren / wiens name sy Iesus, dat is / Saligmaker zoude heten: ende dat hy groot zoude zijn, en een sone des allerhoogsten genaamd worden, aan wien God den throon sijns vaders Davids zoude geven, op dat hy in het huis Iacobs Koning zoude zijn in der ewigheid, Luc. 1, 26, enz.

II. God heeft dan liever een maget dan een getroude vrou verkosen / om daar uit voor hem een sone voord te brengen / niet om daar door het huwelijk / waar van hy selvs d'eerste insteller is geweest / al eer dat de Menz nog med enige besmettinge der sonde besoeteld was / te veragten / of klein te agten / maar om twe andere redenen. Want voor eerst, indien Jesus Christus door de t'samenkomst van man en vrou / volgens de gemene loop der natuur was geboren geworden / zo en zou hy op zo een uitstekende wijse geen sone Godes geweest konnen hebben / als God wel wilde / en als hem betamelijk was / dien hy tot een Saligmaker van het Menzlijke geslagt / ende een Regter van levenden / ende van doden gesteld hadde.

Want zou hy God alleen eigenlijk voor sijn vader erkennen / zo most hy op der aarden geen vader hebben: waarom hy dan of immediatelijk van God most geformeerd worden / gelijk als Adam; of in het lighaam van een maget uit den H. Geest sonder toedoen des mans worden ontfangen. d'Eerste wijse nu en heeft Gode niet behaagd / om dat hy / die gesonden wierd om de Menzen salig te maken / uit de Menzen diende geboren te worden / en uit den selven bloede. Dierhalven zo heeft hy de twede uitgekosen: maar in dier voegen / dat de maget / dien't hem gelievd heeft dese ere te verwaardigen / aan een man ondertroud was / die zo lang by het volk voor de vader van dat kind zoude gehouden worden / tot dat de tijd om zo groten verborgenheid t'openbaren / na d'opvaringe Christi ten hemel / zoude gekomen zijn. En op die wijse heeft God sorge gedragen / zo voor de goede naam van d'eerbare maget / die andersins indien se buiten huwelijk het kindeken gebaard hadde / niet ongeschonden en zoude gebleven hebben; als ook voor het kindeken dat uit haar geboren zoude worden / op dat'et voor geen bastaard en zoude worden geagt. 't Is genoeg geweest / dat hy alleen in't begin van dese saak genoegsaam versekerd wierd / dien'er allermeest aan gelegen was zulks te weten / namelijk Joseph de bruidegom; gelijk Mattheus verhaald dat door den dienst van een Engel geschied is / Cap. I.

III. Ten tweden, zo most ook in Jesu de prophetie verbuld worden / die eertijds door Esaiam Cap. VII. van hem geschied was. Want dat de selve op Jesum haar opsigt gehad heeft / en ook in hem verbuld is geworden / dat leerd ons Mattheus in die selve plaats. En't en strijd hier niet tegen / dat de Joden tegenwerpen / dat aldaar van geen maagd gesproken en word / maar van een sekere jonge dogter / die uit haar eigen man ontfangen zoude / ende een sone bareu / en dat wel korts daarna; dewijl God de geboorte van dat kind den Koning Achas tot een teken geevd / waar door hy versekerd zoude worden / dat de stad Jerusalem van de Koningen van Syrien en Israël / die de selve belegerden / zoude verlost worden. Want daar word terstond bygedaan / Eer dit knegtken weet te verwerpen het quade ende te verkiesen het goede; zal dat land, daar over gy verdrietig zijt, verlaten zijn van sijne twe Koningen. Dog d'Here Jesus is wel seven honderd jaren na de tijden van Esaias geboren. Want ik andwoorde / dat'et Hebreeuze woord Almah, 't welk de Propheet gebruikt / doorgaans in d'H. Schriftuur een maagd betekend / en dat'er niet een exempel kan bygebragt worden / waar uit het contrarie blijkt. Want de plaats Prov. XXX, 19. van de weg des mans by een maagd, is zo te verstaan / dat sy die nu med een man te doen gehad heeft / toen maagd is geweest / en daarna ook wil dat se daar voor gehouden worde. Maar dewijl dat niet genoeg en is / om de swarigheden / die de Joden moveren / op te lossen / zo voeg ik'er dit nog by / dat dese prophetie twederlei sin heeft / gelijk ook vele andere prophetien des O. Testaments / namelijk een letterlijken en een verborgen: ('t welk ook de Joden niet ongerijmd en moet schijnen / die somtijds d'H. Schriftuur op die wijse uitleggen) dog dat de selve na den letterlijken sin eertijds / in een seker jong vrouwmenz / is verbuld geworden ten tijden van Esaias / dewelke toen / wanneer de Propheet zulks seide / nog maagd was / maar daarna getroud zijnde / of aan Achaz / of aan een ander man / van hem bevrugt is geworden / ende een sone gebaard heeft / die nog niet tot jaren van kennisse en was gekomen / of de Stad Jerusalem is al van de vreze der Koningen / die tegen haar opstonden / bevrijd geweest. Dog dat dese plaats in een verborgen sin / zeer wel op Jesus Christus / die een Saligmaker is van sijn kerke of gemeente / gepast word / die d'enigste is onder alle Menzen / die waarlijk en eigenlijk uit een maget geboren is; dewelke namelijk een maagd was / wanneer se ontfangen / als ook wanneer se gebaard heeft. Dat nu desen sin in die woorden verborgen is geweest / daar in mogen wy Mattheus med groot regt geloven / die een Apostel Jesu Christi / en med dien selven H. Geest als Jesaias aangedaan is geweest. Op dat ik nu niet en segge / dat die prophetie / indien se wat nader ingesien word / op niemand van de groten / die ontrent dien tijd geleevd hebben / en komt te passen. Want wie is'er van haar geweest / die wonderlijk, raad, sterke God, vader der toekomende ewe, Vrede-vorst, enz. is genoemd geworden / of die zodanig in der daad geweest is? gelijk'er van het kindeken / dat de maagd ontfangen ende baren zoude / geseid word. Esai. IX. Sy seggen hier wel op dat de soon van Maria geen Immanuel is genoemd geweest / gelijk'er Cap. VII, voorseid word / en dierhalven dat dese prophetie op hem niet en siet. Maar wie

en weet niet dat'et in d'H. Schrivtuur gebruiklijk is / dat genoemd worden voor zijn genomen woord? gelijk Prov. XVI, 21. en XXIV, 8. Esai. I, 26. en IV, 3. en LVIII, 12. en LXI, 6. Jer. XIX, 6. Dewijl dan het woord Immanuel zo veel betekend als God med ons, zo heeft God toen ter tijd getoond dat hy waarlijk med de Menzen was / dat is / dat hy haar sijn gunst wilde mededelen / wanneer hy tot haar sijnen gelievden soon gesonden heeft / om haar van hunne sonden salig te maken / alzo dat in hem de betekenisse van die naam is vervuld geweest.

IV. Wanneer nu Jesus uit de maget Maria was ontfangen sonder toedoen van enig man; zo word'er gevraagd / van waar hy sijn vleez of sijn lighaam gehad heeft. Van welke sake hedendaags onder de Christenen driederlei gevoelen is. Voor eerst zo menen enigen / dat Christus sijn vleez geheel en al uit Maria heeft; en dat d'H. Geest haar saad / 't welk sonder de hulpe van een man onvrugtbaar / of niet genoegsaam en was om enige vrugt ter wereld te brengen / vrugtbaar gemaakt heeft / op dat daar uit / als uit een sekere stoffe / het lighaam Jesu Christi zoude konnen geformeerd worden. En dese opinie is nu in't gemeen by de meeste Christenen / zo onder de Pausgesinden als Protestanten / aangenomen; en ook wel allermeest overeenkomende med d'H. Schrivtuur / dewelke daar leerd 1. Dat Jesus een soon is van de maget Maria. Siet (seid d'Engel tegen haar) gy zuld bevrugt worden, ende enen sone baren, Luc, I, 31. Gesegend is de vrugt uwes buiks, seid Elizabeth / vers 42. In de volheid des tijds heeft God sijnen sone uitgesonden geworden uit een vrouwe, Gal. IV, 4. 2. Dat d'H. maget de moeder Jesu is / Matth. I, 18. en II, 11, 13, 14, 20, 21. Luc. II, 48. Ioh. II, 1, 3, 5, 12. en XIX, 26, 27. Act. I. 14. 3. Dat Jesus uit den sade Davids geboren is / Matth. I, 1. Luc. I, 32. Act. II, 30. en XIII, 23. Rom. I, 3. En dat hy uit de vaderen is zo veel het vleez aangaat / Rom. IX, 5. Nu Jesus en zou niet waarlijk een sone van Maria wesen; nog Maria waarlijk sijn moeder / enz. 't en zy dat hy uit Maria sijn vleez ontfangen hadde / gelijk andere Menzen / die niet alleen uit de vaders / maar ook uit de moeders haar lighaam hebben.

V. De twede opinie is / dat de maget Maria wel dat gene tot'et formeren van't Lighaam Jesu toegebragt heeft / dat andere vrouwen tot haar vrugten gewoon zijn toe te brengen / en dat'et selve op dese wijse uit de substantie en het bloed van haar / als voor een gedeelte voordgebragt is: maar dat d'H. Geest in dese geboorte dat gene vervuld heeft / dat aan de mans zijde quam t'ontbreken / door immediatelijk in't lighaam van d'H. Maget enige substantie te scheppen / waar uit / t'samengevoegd med'et bloed van Maria / het lighaam Jesu geformeerd is geworden. Dog ik en weet niet / dat dit gevoelen door ene Schrivtuur-plaats kan bewesen worden / dan alleen dat'er / om de saak zo wat waarschijnlijkheid te geven / geseid word / dat de Menze Jesus / 't en zy dat'et'er zo mede gelegen is / niet terstond van sijn geboorte af / een sone Godes zoude geweest hebben / volgens 't gene d'Engel med uitgedrukte woorden seid / d'H. Geest zal over u komen en de kragt des allerhoogsten zal u overschaduwen, en daarom zal het gene uit u geboren zal worden, een sone Gods worden genoemd, Luc. I, 35. Maar dese reden en schijnd zo veel kragt niet te hebben / dat wy daarom genoodsaakt zijn haar zulks toe te staan: om dat Jesus ook wel med regt een sone Godes kan genoemd worden / om dat hy uit'et saad van een maget niet en zoude geboren geweest zijn / 't en zy dat God door sijn kragt / welke d'H. Geest is / dat vrugtbaar gemaakt hadde: zo dat men moet seggen / indien men de saak op die wijse verstaat / gelijk se ook in't gemeen verstaan word / dat God veel meer tot die ontfangenisse toegebragt heeft / als de maget Maria selvs / en dat hy med geen minder regt / van de vrugt die daar uit voordgekomen is / voor de vader / als de maget voor de moeder te agten is. Evenwel zo beken ik / dat die opinie ganz geen ongerijmdheid in sig en heeft / of dat se tegen d'H. Schrivtuur strijd / alhoewel dat'er enigen zijn die haar aan dese niewigheid stoten; 't welk geen genoegsame reden en is om de selve van valzheid te beschuldigen.

VI. Ten derden zo zijn'er enigen / die van gedagten zijn / dat d'Here Jesus sijn vleez van den hemel medegebragt heeft / alzo dat de maget Maria / tot sijn voordbrenginge niets van hare selvstandigheid gecontribueerd en heeft; maar dat hy alleen door haar lighaam doorgegaan is / als het water door een goot. Want sy stelden dat het Woord / of d'enige Zone Godes / in het lighaam van d'H. Maget uit den Hemel nedergedaald is / en dat hy aldaar vleez is geworden / alzo nogtans

dat

dat hy niet opgehouden en heeft dat gene te zijn / dat hy van te voren was. Maar het schijnd my toe / dat dit gevoelen tegen sig selven strijd; dat'er zeer veel ongerijmdheden in zijn; en ook dat'et regtdraads tegen d'H. Schriftuur aanloopt. Daar in strijd'et tegen sig selven / dat sy seggen dat d'ewige Zone Godes / vleez is geworden/ of in vleez veranderd is / en dat hy evenwel niet en heeft opgehouden de Zone Godes te zijn. Want het gene in een andere substantie veranderd is / dat en is niet meer die selve substantie / die't voor de veranderinge was. Gelijk wanneer d'Here Jesus / op de bruilovt te Cana in Galilea / het water in wijn veranderd heeft / zo heeft'et na de gedane veranderinge opgehouden water te zijn / en't en is niet anders dan pure wijn geweest.

VII. d'Ongerijmdheden / daar dese opinie vol van is / die zijn wel voornamelijk dese. 1. Dat sy menen dat God in sijn selvstandigheid kan veranderd worden / daar evenwel de Schriftuur doorgaans seid / dat hy onveranderlijk is / als Psal. c11,27, 28, Jac.1,17, en elders meer. 2. Dat se seggen dat God / die een geest is / in vleez is veranderd / 't welk geheel en al med sijn natuur niet over een en komt: Want zulks en is niet minder ongerijmd / als of iemand seide / dat'et vuur in water / of een Menz in een mier of schallebijter is veranderd geweest. Daarenboven / dewijl de Menz insonderd uit twe delen bestaat / namelijk uit lighaam en uit ziele; zullen se dan stellen / dat d'ewige Zone Godes / dien se seggen dat vleez geworden is / alleen in het lighaam / of dat hy ook in de ziele is veranderd? Indien se 't eerste seggen / zo zal daar uit volgen / dat d'Here Jesus een lighaam sonder ziel gehad heeft / en waar in by gevolg niet alleen geen reden plaats en hadde / maar dat selvs ook dood was: 't welk sy buiten twijfel als belaglijk zullen verwerpen: Indien se 't laatste seggen / zo zal de Godlijke natuur noodsakelijk moeten gedeeld geweest zijn / en dat'et ene gedeelte daar van in vleez / en het andere in geest is veranderd geweest; 't welk niet minder ongerijmd en is als het voorgaande. 3. Dat sy menen dat d'onstervlijke God in een stervlijk menz veranderd is / ja dat hy in der daad is gestorven: want dat is even eens als of men seide / dat'et ligt duisternisse is geworden; of dat'et leven in de dood veranderd is. Daarenboven zo zal d'ewige Zone Godes / dien se seggen dat in stervlijk vleez veranderd / en enigen tijd daar na waarlijk den dood is gestorven / by haar van het selve wesen med den Vader ende den H. Geest zijn / of van een verscheide. Indien se seggen dat hy van een verscheide wesen is / zo zullen 'er dan volgens hare gedagten meer allerhoogste Goden zijn / die in wesen verschillen / ene die stervlijk is / dog twe onstervlijke: 't welk med'et gevoelen van alle de Christenen ganz niet over een en komt / en ook geensins med Godes eenheid kan overeengebragt worden. Dog indien sy liever willen dat hy van het selve wesen is; zo zijn dan wanneer de Zone Godes gestorven is / ook med een de Vader en d'H. Geest gestorven; en zo heeft dan de wereld een tijd lang sonder God geweest. Indien dan God gestorven is / wie heeft hem dan opgewekt? Selvs heeft hy't niet konnen doen; want die dood is heeft ganz en al geen kragt meer behouden om iets te doen. Vierhalven zo is hy in de dood gebleven / en van die tijden af tot dese tijden toe en is'er geen God meer / en ook in ewigheid en zal'er ook geen God meer wesen. Wie en moet niet versteld staan over zulke monstreuse opinien? Dog sy en konnen'er van herte geen afkeer van hebben / die als nog hardnekkiglijk zodanigen fundament vast houden / daar diergelijke grove ongerijmdheden zo handtastlijk uitgehaald worden. 4. Daar uit zal komen te volgen / dat Jesus geen waaragtig Menz en is / en van de selve natuur gelijk anderen zijn / als zijnde uit de substantie Godes gemaakt / heel anders als alle anderen / die uit de aarden even gelijk Adam haar oorsprong hebben. Maar aangesien dat die genen / die zodanig een gevoelen hebben / die gevolgen niet en erkennen / maar uitdruklijk staande houden / dat se het tegendeel geloven / zo en willen wy haar de selve niet / als of se alle die dingen selvs leerden / te last leggen. Wy vermanen haar alleenlijk / zo s'haar selven van die vervaarlijke gevolgen ganz en al willen suiveren / dat se dan ook zodanig een leer / waar uit de selven zo handtastlijk voordvloeijen / den schop geven.

VIII. Eindelijk zo strijd ook dese opinie tegen zeer veel plaatsen der H. Schriftuur / alwaar ons geleerd word / dat Jesus de Soon van de Maget Maria / en Maria de moeder van hem is; als ook dat hy geboren is uit den sade Davids / en dat hy uit de Vaderen na den vleze is voordgekomen / welke plaatsen wy in't voorgaande § IV. hebben aangetrokken. Want Jesus en zou niet waarlijk een soon van Maria / nog ook

Ma-

Maria waarlijk de moeder van hem wesen / enz. indien dese H. maget zo veel niet toegebragt en hadde / tot de generatie van sijn lighaam / als andere vrouwen van haar kinderen ; en indien d'Here Jesus alleenlijk door haar lighaam was doorgegaan / als het water door een goot / of de stralen van de Son door een glas ; welke gelijkenissen sy in't verklaren van dese saak gebruiken, alhoewel de selve med een eigenlijk genoemde soonschap of moederschap / ganz geen gemeenschap en hebben.

IX. Het voornaamste argument daar de voorstanders van dese opinie op steunen / is gelegen in dese vijv woorden van Johannes / En't Woord is vleez geworden, Joh. I, 14. Waar van sy menen dat geen anderen sin en kan gegeven worden / dan dat het Woord / of d'ewige Sone Godes in vleez veranderd is geworden. Maar alhoewel dat wy ook door het Woord Jesum Christum verstaan / zo menen wy evenwel / dat hy veel liever ten aansien van sijn ampt / voor zo veel hy een uitlegger van de Godlijke wil is geweest / als ten aansien van sijn persoon alzo genoemd geweest is. Sijn ampt nu heeft hy in de Menzlijke natuur uitgevoerd. En in dien sin zouden die woorden betekenen / dat het woord of de Menze Christus / wanneer hy geworden is / vleez / dat is / een stervlijk Menz is geworden / med de selve swakheden omringd als de andere Menzen. Want het woord vleez word dikwijls by d'H. Schrijvers in dien sin genomen / als Matth. XVI, 17. Act. II, 17. Rom. III, 20. I Cor. I, 29. Gal. I, 16. I Pet. I, 24. en andere plaatsen meer. Want d'Evangelist schijnd hem liever med dese naam / 't welke een broosheid of swakheid te kennen geevd / te willen noemen / als med den naam van Menz ; want alle die voortreflijke dingen / die hy te voren het Woord hadde toegeschreven / als onder anderen / dat alle dingen / en by gevolg ook de wereld / door hem gemaakt was / en dat hy het ligt der wereld zoude wesen / konden iemand een scrupel doen hebben / of hy / daar hy zulke grote dingen van geseid hadde / ook wel een waaragtig Menz was / en de selve swakheden onderworpen / als wy altesamen zijn. Maar daarenboven zo moet men ook aanmerken / dat die plaats ook zo kan vertaald worden / ja misschien zo diend vertaald te worden / ende het Woord is vleez geweest. Want het Griekze woord egeneto, 't welk Johannes heeft gebruikt / heeft ook zodanig een betekenisse. 't Welk men in dit selve eerste Cap. vers 6, kan sien / alwaar aldus gelesen word / egeneto anthroopos apestalmenos para Theou, 't welk van alle d'uitleggers eenstemmig aldus word vertaald / Daar was een menze van God gesonden. Zo ook Luc. XXIV, 19, hos egeneto aneer propheetees, welke een propheet was, en in veel andere plaatsen. En de ganze orde van't verhalen van die historie / geevd klaarlijk te kennen / dat men't alhier liever op die wijse moet vertalen / dan als'et in't gemeen vertaald word. Want d'Evangelist en zou niet schijnen zodanigen accuraten of naaukeurigen orde in't maken van die beschrijvinge waargenomen te hebben / als hy wel behoorde / indien hy na't verhalen van vele dingen die de Menze Christus gedaan heeft / als dat hy tot de sijnen is gekomen / dog dat hem de sijnen niet en hebben aangenomen / en dat Johannes de Doper gesonden is geweest om van hem te getuigen ; daar eindelijk quam by te voegen / dat hy Menz is geworden / even eens of iemand een historie van Alexander Magnus, of van Julius Cæsar beschrijvende / na dat hy veel van hare kloeke daden verhaald hadde / voor het laatste daar quam by te doen / dat se geboren waren ; 't welk voor alle die gemelde dingen behoorde voorgegaan te hebben. En daarom zo wil ik liever dese oversettinge en beschrijvinge aannemen / als die andere voorgaande / alhoewel ik niet en ontken / dat se al me'e goed is.

X. Sy en schijnen my op ganz geen genoegsame redenen te steunen / die daar menen / dat het lighaam van d'Here Jesus niet allengskens in sijn moeders buik / gelijk de lighamen van andere menzen gewoon zijn te doen / maar ganz en al gelijk / en in een ogenblik tijds / is geformeerd geworden ; ja men zou verscheide redenen konnen bybrengen / waar door die opinie ganz en al omverre gestoten word. Want wat hebben die negen maanden te beduiden gehad / in welke d'H. maget dat waarde pand van Godes lievde in haar lighaam gedragen heeft ? Waarom maakt de Schriftuur gewag van het vervuld worden der dagen dat sy baren zoude ? Luc. II, 6. 't En zy dat in d'ontfangenisse en geboorte van hem / die, gelijk d'andere kinderen des vleez ende des bloeds deelagtig geweest zijn, ook insgelijks der selver deelagtig is geworden, Heb. II, 14. mede de selve tijd en natuurlijke loop is geobserveerd geweest.

Cap. IV.

Van de Geslagt-rekeninge Jesu Christi.

I. Hoe wy seker konnen zijn dat Jesus een Sone van David is, dewijl men van het geslagt van Maria geen sekerheid en heeft. II. Dat Joseph uit kragte van de wet Num. XXXVI, *niet verbonden en is geweest uit de selve stam en het geslagt daar hy uit gesproten was, een vrou te trouwen. III. Dat Jesus evenwel geseid kan worden uit de stamme Iuda gesproten te zijn, om dat Ioseph uit de selve afkomstig was. IV. Op wat wijse d'aangenomen soon van Ioseph een vrugt uit de lendenen Davids heeft konnen geseid worden. V. Dat beide d'Evangelisten alleen de Geslagt-rekeninge van Ioseph beschrijven. VI. En dat Matthæus zulks doet door Iacob die de natuurlijke vader van hem was; dog dat Lucas de selve door sijn Vader na de wet, namelijk Heli, deduceerd. VII. Dat dese overeenbrenginge der Evangelisten uit* Julius Africanus *is genomen. VIII. Dat er in d'hedendaagze Evangelien van Lucas drie namen gelesen worden, die eertijds in dese Geslagt-rekeninge niet gevonden en wierden. IX. Dat de wet van sijn broeders vrou te moeten trouwen, sig tot broeders die van ene moeder waren uitgestrekt heeft. X. Dat sig niemand daar aan stoten en moet, dat Lucas in de geslagt-rekeninge van Joseph meer personen teld als Mattheus.*

I. Daar word dan alsnog gevraagd / hoe dat Jesus een sone van David is geweest, gelijk Matthæus seid, Cap. I, en Lucas Cap. III, als ook Paulus 2 Timoth. II, 8. dewijl hy uit Joseph niet en is voordgesproten, van wien alleen verhaald word, dat hy uit'et geslagte Davids is geweest, Luc. I, 26. en II, 4. Matth. I, 20. en wiens geslagt-rekeninge van beide d'Evangelisten tot David gerefereerd word. Want van Maria sijn moeder en leesd men niets in d'H. Schriftuur / waar uit blijkt dat sy van David afkomstig is. Ja daar zijn'er enigen die menen / dat se uit de stamme Levi is gesproten / om dat se de nigt van Elizabeth genoemd word / dewelke uit de dogteren Aarons was / Luc. I, 5, 36. 't Welk evenwel weinig waarschijnlijkheid heeft. Want Maria en Elizabeth konden nigten zijn van moeders zijde. Want steld eens dat Maria een vader heeft gehad / die uit de stamme van Juda / en het geslagt van David was / dog dat haar beide moeder / of uit de stamme Juda / of uit de stamme Levi is voordgesproten / en dat se susters of susterlingen zijn geweest / zo zouden Maria en Elizabeth nigten geweest zijn / en evenwel uit verscheide stammen / ten opsigte van haar vaderlijke / waar op alleen in de geslagt-rekeningen gesien word.

II. Dierhalven zo zijn'er enigen / die daar uit / dat Joseph / de bruidegom van Maria / uit de stamme Juda / en het Koninglijke huis van David afkomstig was / willen besluiten / dat Maria ook uit het selve geslagt geweest is / om dat'et den Joden niet geoorlofd en was buiten haar stam of geslagt te trouwen / volgens de wet / Numer. XXXVI, 7. Alle mannen zullen de zodanigen tot vrouwen nemen, die uit haar geslagt en maagschap zijn: en alle vrouwen zullen aan zodanigen trouwen die uit de selve stamme zijn, enz. Maar dat dese wet zo ganz absolut en algemeen niet en moet verstaan worden / als de woorden schijnen te luiden / dat kan men zeer klaar uit d'occasie / by welke de selve gegeven is / afnemen; namelijk de dogteren Zelapheads / dewelken alleen uit haar vaderlijke geslagt overgeblevén waren / begeerden dat zo wel aan haar als aan d'andere Israëliten / de besittinge der erfnisse in het land Canaan zoude gegeven worden. Want God heeft haar begeerte toegestemd / maar onder dese conditie / dat se aan het geslagte van haar vaders stamme tot wijven zouden worden / om dat God wilde / dat d'erfnisse in de selve stammen moste blijven / nog dat de stammen onder elk anderen zouden gemengd worden / maar dat se alzo zouden blijven / zo als se van den Here gescheiden waren / gelijk'er in die plaats ook bygevoegd word. En van dien tijd af is'et in Israël onderhouden geweest / zo'er enige dogters alleen erfgenamen van haar vaders goederen waren / dat'et haar niet geoorlofd en was / dan alleen in haar vaders geslagt te trouwen / of indien se zulks niet doen en wilden / dat se dan haar erfnisse mosten laten varen / en aan een man van de selve familie / die regt hadde om de selve over te nemen / te verkopen. In andere voorvallen / en wanneer de dogters voor haar huwelijks goed / geen akkers / maar geld ontfingen / zo was'et haar geoorlofd / in zodanig een geslagt en stamme te trouwen / als'et haer geliefde. En daarom zo konden de Leviten en Priesters / die geen landen of besittingen in't land Canaan en hadden / vrouwen nemen / uit zodanige geslagten als'et haar goed dagt / om dat'er geen perikul en was / dat se een ander mans erfnisse tot haar zouden trekken. Zo heeft Jojada de Hogepriester tot een vrou gehad Josabetham / de dogter des Konings Jorams / ende de suster van Ochosias / 2 Chron. XXII, 11. En David / die uit de stamme Juda was / heeft getroud Michol de dogter van Saul / uit

uit de stamme Benjamin / 1 Sam. XVIII. En men leesd niet dat se daar over bestraft zijn geworden / als of se iets tegen de wet gedaan hadden. Dierhalven zo en kan daar uit niet sekerlijk besloten worden / dat Maria uit'et huis en geslagt van David is geweest / gelijk Joseph haar man was; 't en zy dat men med enige ouden stelle / dat se alleen ervgenaam is geweest van haar vaders goederen. Maar dewijl se zulks med geen genoegsaam bewijs bevestigd hebben / zo zou men ook al zo ligt konnen seggen / dat'et niet genoeg en is / om de voorgestelde swarigheid op te lossen.

III. Niettemin zo seid d'Apostel in den briev tot d'Hebreen / Cap. VII, 14, Dat'et openbaar is dat d'Here Jesus uit Juda is gesproten. Hoe heeft dat, zuld gy seggen / zo openbaar geweest, indien men geen sekerheid en heeft van het geslagt van Maria? 'k Andwoorde: d'H. Schrijver en schijnd om geen andere reden zo te spreken / dan alleen om dat Joseph uit de stamme Juda was. Want in de geslagt-rekeningen word'er op de moeders geen agt genomen / maar op de vaders alleen. Gy zuld seggen / dat zulks in andere Menzen wel plaats heeft, maar niet in den Here Jesu, die op aarden geen vader gehad en heeft. Maar ik andwoorde. Al is'et dat d'Here Jesus geen natuurlijken vader gehad en heeft / uit wiens selvstandigheid hy geboren is / dat hy evenwel een vader na de wet gehad heeft / die hem voor sijn soon hield / en wiens ervnisse volgens de wet op hem zoude gekomen hebben. Waarom dat ook Joseph en Maria sijn ouders genoemd worden / Luc. II, 43. en Maria seide tegen hem / Siet uw' vader en ik hebben u med angst gesogt, vers 48. Hier en en strijd ook niet tegen dat Lucas / Cap. III, 23 van hem schrijvd / Jesus was (alzo men meinde) de sone Josephs. Want al was hy sijn natuurlijke soon niet / gelijk de Joden in't gemeen geloovden / zo was hy evenwel sijn soon op een andere wijse. Want het is onder alle volken gebruiklijk geweest / dat d'aangenomene sonē / 't selve regt genoten med de natuurlijke / en dat se van hem die haar aannam / den naam en het geslagt verkregen / als ook in sijn ervnisse succedeerden. Dog Jesus is meer als een aangenomen soon van Joseph geweest / als zijnde uit sijn vrou / en onderwijl dat se t'samen getroud waren / geboren. Want indien zodanig een / die van een swager uit des afgestorvens broeders huisvrou geboren was / voor de soon van den overledene gehouden wierd / en in sijn naam en goederen succedeerde / volgens de wet Deut. XXV, 5, enz. Hoe veel te meer was d'Here Jesus een sone van Joseph / die uit Maria sijn huisvrou / selvs toen hy nog leevde / zo van God voorgeteeld was / dat hy op aarden niemand anders voor sijn vader erkende als Joseph.

IV. Maar enigen seggen hier voorders op / dat Jesus absolut uit den bloede Davids heeft moeten geboren worden / om dat God David med ede gesworen hadde, dat hy iemand uit de vrugt sijner lendenen verwekken zoude, om hem op sijnen throon te setten, gelijk Petrus seid / Act. II, 30, uit Psal. CXXXII, 11. alwaar David de belovte die hem van God gedaan was aldus voorsteld: De Here heeft David de waarheid gesworen, waar van hy niet wijken en zal: seggende / van de vrugt uwes buiks zal ik op uwen throon setten, dat is / ik zal hem ervgenaam van u rijk maken. Dog dat die belovte niet anders en heeft konnen vervuld worden / of de maget Maria most uit'et geslagte van David zijn. Waar op ik andwoorde / dat de woorden van Petrus / van de vrugt der lendenen, verklaard moeten worden door de woorden van den Psalm / van de vrugt des buiks, alzo dat Jesus med regt geseid word verwekt te zijn uit de vrugt der lendenen Davids / om dat hy van de vrugt sijns buiks verwekt is. Want Petrus / als wijsende byna med de vinger op die belovte / en heeft niet anders willen seggen / als't gene in de selve begrepen is. Dewijl dan de mannen de kinderen in haar buik niet en dragen / maar de vrouwen / zo is die belovte / die David gedaan was / toen ter tijd vervuld geworden / wanneer God uit den buik van de vrou van zodanig een man / die uit de nakomelingen van David was / door sijn immediate kragt / sonder toedoen van enig ander man / hem een sone gegeven heeft. Want het en is ook niet ongebruiklijk in d'H. Schrivtuur / dat de buik van de vrou / de buik van haar man genoemd word / of dat de vrugt / die uit de buik van de vrou geboren is / de buik van de man word toegeschreven. Dat kan men enige malen sien / Deut. XXVIII, 4, 11, 18, 53. alwaar Moses het volk Israëls aanspreekende / van de vrugt hares buiks gewag maakt. En hy en spreekt niet alleen om dies wille op zodanig een wijse / om dat se vaderen waren van de vrugten / die uit de buiken van haar vrouwen geboren wierden / maar ook / om dat se door't regt van't huwelijk / bevoogd waren om over die vrugten te ge-

gebieden en te heerzen. Waarom ook de reden van die maniere van spreken plaats heeft gehad / wanneer God aan Joseph / die sijn geslagt van David afleide / op een miraculeuse wijse uit sijn huisvrou een soon gegeven heeft. Want gelijk hy een vrugt was van den buik van Joseph / zo kon hy ook sonder enige verhinderinge een vrugt van David genoemd worden.

V. Dewijl dan de voorgestelde swarigheid ge-maklijk op dese wijse opgelost word / zo en is'et niet noodsakelijk / dat wy / gelijk enigen doen / onse toevlugt daar toe nemen / dat wy seggen / dat de geslagt-rekeninge van Joseph van Mat-theus wel beschreven word / op dat'et voor een ygelijk zou konnen blijken / dat hy / die doorgaans gehouden wierd de vader van d'Here Jesus te wesen / van David afkomstig was : maar dat Lucas in de geslagt-rekeninge / welke hy opge-steld heeft / heeft willen tonen / dat de H. maget uit'et selve geslagt is voordgesproten / op dat'er geen reden van twijfelen over zoude wesen / of d'Here Jesus was waarlijk en eigenlijk te spreken een sone Davids. Want de reden / waarom dat wy haar dit niet en konnen toestaan / is dese ; dat wy sien dat Lucas in sijn geslagt-rekeninge alleen van Joseph gewag maakt / en dat hy van Ma-ria ganz niet med allen en spreekt. Sy seggen hier wel op / dat Heli / van wien Joseph / na't seg-gen van Lucas een sone is / sijn schoon-vader / en de Vader van Maria geweest is ; en dat d'Evan-gelist zulks wil te kennen geven / wanneer hy seid / Jesus was alzo men meinde de sone Josephs, die geweest is een sone Heli, enz. Luc. III, 23. Maar alhoewel de namen van vader en van schoon-vader ; als ook van soon en van schoon-soon, somtijds in den gemenen ommegang door elk anderen gebruikt worden ; zo is't evenwel / in't t'samen-stellen van geslagt-rekeningen / med de saak zo niet gelegen / die andersins geen nut-tigheid en zouden hebben / 't en zy dat men daar in naaukeurig op d'eigenschap van de woorden staan blijvd. Voegd hier by / indien alhier het woord soon voor schoon-soon gebruikt wierd / dat'et dan in alle de verdere geslagten tot Adam toe / insgelijks op die wijse zoude moeten genomen worden / 't welk ongerijmd is. En men kan niet seggen / dat de woorden van Lucas / alzo men meinde, zodanig iets betekenen / of dat se daar toe enigsins konnen getrokken worden / aange-sien de selve niet gesteld en zijn tussen Joseph en Heli / gelijk zulks behoorde geweest te hebben / maar tussen Jesum en Joseph / om aan te wijsen / dat d'Here Jesus / die in't gemeen voor de soon van Joseph gehouden wierd / evenwel uit hem niet eigenlijk voordgesproten en was.

VI. Maar, seggen se / indien beide d'Evange-listen, zo wel Mattheus als Lucas, de geslagt-rekeninge van Joseph hebben voorgesteld, en dat se geen van beiden van't geslagt-register van Ma-ria en spreken, waar komt'et dan van daan, dat'er zulk een grote verscheidenheid onder haar is, en dat Lucas t'enemaal andere voorouders van Jo-seph opteld als Mattheus, en dat hy sijn geslagt-rekeninge door Nathan tot David brengd, daar Mattheus aanwijsd, dat hy van David door Salo-mon is voordgesproten ? 'k Andwoorde / dat'er my geen gevoeglijker wijse en schijnd te zijn / om de-se schijn-strijdigheid weg te nemen / als dese / welke Eusebius in sijn brief aan Aristides, uit Julius Africanus bybrengd / Hist. Eccles. lib. I, Cap. 7. dat namelijk Jacob / daar Mattheus mentie van maakt / de natuurlijke vader van Joseph geweest is / die hem uit sijn eigē lighaam geprocreeerd heeft ; dog dat Heli / van wien by Lucas gesproken word / sijn vader is geweest na de wet / of dat hy uit sijn huisvrou / van sijn broeder Jacob / na dat hy gestorven was / was verwekt / volgens de wet Deut. XXV, dien ik hier vorens geciteerd hebbe / dat wan-neer iemand van de broeders sonder kinderen was komen te sterven / een andere broeder van den overleden sijn vrou most nemen / en uit haar sijn broeder saad verwekken / en dat hy den eersten soon die uit dat huwelijk zoude voordkomen / med den naam van den overleden zoude noemen / op dat sijn naam uit Israël niet en zoude uitgedaan worden.

VII. Hy verklaard dan de saak op de volgen-de wijse. Wanneer Mattheus de geslagten van David door Salomon opteld, zo sien we dat Mat-than de derde is van het einde af te rekenen, die Iacob den Vader van Ioseph gegenereerd heeft. Dog van Nathan door David, gelijk Lucas teld, zo word insgelijks Melchi bevonden de derde van't einde te zijn, van wien Heli de vader van Ioseph een sone was. Zo staat ons dan te verkla-ren, op wat wijse en Iacob en Heli, d'een sijn geslagt uit Salomon, en d'andere uit Nathan af-leidende, beide sijn vader genoemd worden. En voor eerst, op wat wijse die twe, namelijk Iacob en Heli, bewesen worden broeders geweest te zijn;

daarna hoe hare vaders Matthan en Melchi, die uit een verscheide geslagt voordgesproten zijn, getoond worden grootvaders van Ioseph te wesen. 't Is dan med de saak aldus gelegen. Matthan en Melchi hadden de selve vrou getroud, en beide by haar kinderen gehad. Matthan, die sijn gegeslagt van Salomon afleide, heeft allereerst uit Estha (want daar word geseid dat die vrou zo genoemd wierd) Iacob geprocreeërd. En wanneer Matthan dood was, zo heeft Melchi, die van Nathan afkomstig was, sijn wedue tot een huisvrou genomen, uit welke hy Heli een sone verwekt heeft. Alzo zullen we bevinden, dat Iacob en Heli, die uit verscheide geslagten afkomstig waren, broeders zijn geweest van moeders zijde, waar van d'ene, namelijk Jacob, wanneer sijn broeder Heli sonder kinderen gestorven was, sijn vrou trouwende, uit haar Ioseph, die volgens de natuur en volgens de wet hem een soon wa, voordgebr gt heeft. Waarom dat'er geschreven staat, Iacob genereerde Ioseph, die volgens de wet voor een soon van Heli gehouden is. Want dewijl Iacob een broeder van Heli was, zo heeft hy hem saad verwekt. Zo dat men niet en kan seggen, dat dese geslagt-rekeninge, die by den Evangelist Mattheus gevonden word, Iacob heeft Ioseph gegenereerd, nog ook die geslagt-rekeninge dien men by Lucas leesd, Iesus was, alzo men meinde, de sone Iosephs, die geweest is de sone Heli, de sone Melchi, op geen reden gefundeerd en is. Want de wijse van genereren die na de wet is, en kon niet klaarder uitgedrukt worden. Daarom zo heeft hy het woord (genuit) heeft gegenereerd in zodanig een verwekken van kinderen, wanneer hy van trap tot trap opklimmende, de slagten tot Adam toe, die van God geschapen is, komt op te tellen, tot'et einde toe med stilswijgen voorbygegaan. Africanus, die geleevd heeft ontrent het jaar 200 na Christi geboorte / seid dat hy alle dese dingen niet verzierd / maar van die genen gehoord heeft / die onsen Saligmaker in maagschap bestonden / en daarom in t gemeen onder de Christenen / desposunoi, of (gelijk andere lesen) despotikoi genoemd wierden. Maar behalven desen / zo sien wy ook dat die zeer oude schrijver / (Auctor Quæstionum & Responsionum ad Orthodoxos,) die onder de werken van Iustinus gevonden word / daar insgelijks getuigenisse van geevd. Als ook Eusebius en Nazianzenus, en anderen onder de ouden; zo dat ik'et veel veiliger agte in die verklaringe gerust te wesen / als dit of dat verziersel van enige later schrijvers voor waarheid aan te nemen.

VIII. Dierhalven zo is'er grote reden / om dese wijse van beide die Evangelisten over een te brengen / geloov te geven / en de selve zou ook / zo ik agte / van een yder aangenomen worden / indien de gemene text van Lucas niet in de weg en was / alwaar men zo niet en leesd / gelijk ik t erstond uit Africanus verhaald hebbe / Iesus was, gelijk men meende de sone Iosephs, die daar was een sone Heli, de sone Melchi, enz. Maar Iesus was, gelijk men meende, de sone Iosephs, die daar was een sone Heli, een sone Matthat, een sone Levi, een sone Melchi, enz. Zo dat'er by Lucas twe namen / namelijk Matthat en Levi tussen Heli en Melchi gelesen worden / die by Africanus niet gevonden en worden. Maar ik andwoorde / dat'er ten tijden van Africanus by Lucam immers zo is gelesen geworden / gelijk als hy selvs verhaald / andersins / zo en zou hy hem zo agteloos niet geciteerd hebben / dat hy op staande voet / zo maar alleen de text selvs ingesien wierd / zou konnen we'erleid worden. Daar moet dan daarna in de text van Lucas veranderinge gekomen zijn / 't zy dat dese namen Matthat en Levi elders van daan in den text van Lucas ingelapt zijn / 't zy dat se onder het uitschrijven verset zijn. Maar dat s'er ingelapt zijn / dat schijnd daar uit te konnen blijken / om dat Irenæus seid / dat'er in de geslagt-rekeninge die Lucas verhaald / maar alleen LXXII, namen zijn; en dat w'er evenwel in onse exemplaren LXXV vinden / waar uit men bedenken kan hebben / dat die twe / Matthat en Levi, daar in geslopen zijn / gelijk ook tussen Sala en Arphaxad, de naam Caïnan vers 36, welke in den Hebreeuzen text / Gen. XI, 11, 12, niet gevonden en word. Zo u dan dat niet aan en staat / zo zuld gy seggen / gelijk anderen willen / dat dese twe namen uit vers 29, onder't uitschrijven verset zijn / (gelijk ligt gebeurd) de welke d'overeenbrenginge / die Africanus maakt / komen te verwerren.

IX. Tegen dese overeenbrenginge word ook tegengeworpen / dat de wet van sijn broeders wijv te trouwen, waar van Deut. XXV, gesproken word, tot de broeders van moeders zijde niet en behoorde, maar tot die genen, die uit een en de selve vader voordgeteeld waren. Waar op ik andwoorde / 1. Dat'et wel waar is / dat de broeders van moeders zijde / voor zo veel als se maar alleen we-

wegens de moederlijke maagschap onder elk anderen verknogt waren / door die wet niet verbonden en zijn geweest / maar dat'et evenwel heeft konnen gebeuren / dat enigen van haar / om hare lievde / dien se tegen haar afgestorvene broeders hadden / te betonen / haar van selvs saad hebben willen verwekken. 2. Dat Jacob en Heli niet alleen broeders zijn geweest van moeders zijde / maar dat s'ook ten opsigte van haar vaderlijke geslagt / vrinden zijn geweest / voor zo veel se beiden uit'et huis van David voortgesproten waren. Want dat die wet niet alleen aan de broeders / maar ook aan andere nabestaande gegeven is geweest / gelijk uit d'Historien van Ruth klaarlijk komt te blijken.

X. Niemand en moet hem ook daar aan stoten / dat Lucas tot David toe veel meer vooronders van Joseph opteld / als Mattheus: dewijl men zeer ligt kan sien / zo m'er maar wel op let / dat somtijds in verscheide geslagten / zo se tegen elk anderen vergeleken worden / het getal van die genen die'er uit voortgesproten zijn / al is'et dat'er selvs een gelijke reeks van jaren is / zeer veel komt te verschillen. Voegd hier by / dat'et kan gebeuren / gelijk Mattheus in sijn twede veertien-getal / drie namen overgeslagen heeft / namelijk Ochosias, Ioas, en Amasias, die tussen Joram en Oziam mosten geteld worden / 2 Reg. VIII, enz. 2 Paralip. XXI, enz. dat hy se ook alzo in het derde niet alle opgeteld en heeft: om dat hy / om de memorie van de lesers wat te gemoet te komen / sig selven voorgesteld hadde / de geslagt-rekeninge Christi alleenlijk in drie veertien-getalen te verdelen: gelijk'er in der daad geen meer als veertien geslagten en waren / in het eerste gedeelte / 't welk sig van Abraham tot David toe komt uit te spreiden.

Cap. V.

Van de Geboorte Jesu Christi.

I. Dat Christus op de tijd die te voren voorseid was, en op d'ordinare wijse ter wereld gebragt is. II. *te Bethlehem.* III. *En dat zulks geschied is door Godes bysondere voorsienigheid.* IV. *In het een en veertigste jaar der regeringe van den Keiser Augustus.* V. *Dat'et allereerst aan de Herders is bekend gemaakt.* VI. *Dog niet aan d'aansienlijken van dese wereld.* VII. *Dat hy ten agtsten dage besneden is, en dat hy 40 dagen te Jerusalem geweest is om den Here voorgesteld te worden* VIII. *Dat'et ook aan de wijsen, die op den hemels loop agt gaven, bekent gemaakt is, en dat door een sterre die noit te voren gesien en was.* IX. *Dat de selve Christo geschenken opgeofferd, en hem aangebeden hebben.* X. *Van waar; en op wat tijd, dat se gekomen zijn.* XI. *Dat se d'eerstelingen geweest zijn van de roepinge der Heidenen.*

I. Nu staat ons toe te treden / om de geboorte onses Saligmakers Jesu Christi / med den aankleven van dien / wat nader te consideren. Dat de selve op den negenden maand / gelijk de geboorte van alle andere Menzen / die volgens den loop der nature ontfangen zijn / geschied is / dat geevd d'Evangelist te kennen: wanneer hy seid / dat de dagen van Maria vervuld waren, dat se baren zoude, Luc. II, 6. Hy is ook op de selve wijse ter wereld gebragt als andere Menzen / door't openen van sijn moeders baarmoeder / gelijk zulks daar uit af te nemen is / dat Lucas / Cap. II, 23. op hem past / 't gene in de wet geschreven is / Exod. XIII, 2. Al wat manlijk is dat de baar-moeder opend zal den Here heilig genaamd worden. Dierhalven zo word'er te vergeevs verzierd / dat hy door de gesloten baar-moeder van sijn moeder doorgegaan is / dewijl de Schrift zulks nergens en leerd / maar wel expres het tegendeel. En hier en volgd ook niet uit / dat Maria in het baren en na het baren maagd is gebleven. Want de maagdom en word niet geschonden door baren / maar door de vleezlijke t'samenkomst med een man.

II. De voornaamste omstandigheden van de geboorte Christi / zijn de Plaats, de Tijd, en sijn Openbaringe. De Plaats is geweest te Bethlehem in Iudea gelegen / een stedeken dat ontrent vier mijlen van Jerusalem lag: want het gene Mich. V, 1. voorseid was most vervuld worden / Ende gy Bethlehem Ephrata, gy zijt klein om te wesen onder de duisenden van Iuda: uit u zal my voordkomen die een heerzer zal zijn in Israël. Welke prophetie van d'Overpriesters en Schriftgeleerden geciteerd word / wanneer Herodes haar vraagde / waar de Christus zoude geboren worden / Matth. II, 4. enz. Alwaar men wel tussen Micheas en Mattheus enige verscheidenheid van worden siet / maar in de saak evenwel komen se zeer wel over een. Want de Propheet heeft willen te kennen geven / dat dat stedeken / 't welk in sijnen tijd klein was / en niets en hadde / waar door het van enig aansien was; dan alleen dat'et Davids geboorteplaats was geweest / daarna nog in een zeer groten naam zoude komen / dewijl'er de Christus in geboren zoude worden. 't Welk wy ook sien dat op den huidigen dag de gehele Chri-

sten wereld doorverbuld is / alwaar het Evangegelium verkondigd word; zo dat die kleine plaats/ selvs d'allergrootste steden in vermaardheid niet en behoevd te wijken.

III. Dog Gods wonderlijke voorsienigheid heeft hier in op een uitstekende wijse gebleken / dat hy te wege gebragt heeft / dat d'Here Jesus/ volgens de voorseggingе van Micheas/ te Bethlehem is geboren geworden. Want dewijl de Maget Maria hem te Nazareth hadde ontfangen / alwaar sy t'samen med Joseph haren bruidegom woonde / zo zou se ook aldaar buiten twijfel gebaard hebben / 't en zy dat God buiten haar weten / en sonder dat sy daar enige gedagten op hadden / de saak zo beleid had / dat se ontrent de tijd dat se baren most / occasie zoude hebben om na Bethlehem te reisen. Welke dan dese is geweest/ dat de Keiser Augustus, die over de Romeinen heerzte / en hy gevolg ook over Syria en Palestina te seggen hadde / een gebod had laten uitgaan / dat alle de volken / die onder sijn heerschappije stonden / zouden beschreven worden / op dat hy namelijk zoude weten / hoe veel mannen dat'er in ydere provintie woonden / die tot den oorlog bequaam waren / en wat middelen dat se besaten. Dewijl'er dan onder de Joden een gewoonte was/ die al van dien tijd af sijn begin genomen hadde / dat se onder haar eige Koningen leevden / dat se in zodanige beschrijvinge / al te samen hoofd voor hoofd wierden aangetekend / in die plaats daar se uit voordgesproten waren / en alwaar se hare besittingen en goederen hadden leggen; zo heeft Joseph na sijn vaderland Bethlehem moeten gaan/en aldaar beschreven worden. Dog alhoewel hy uit kragt van het gebod des Keisers niet en schijnd gehouden geweest te zijn Mariam daar heen med hem te voeren / zo heeft hy haar evenwel/ om dat haar tijd van baren aanstaande was/en dat hy haar niet heeft willen te Nazareth alleen laten / buiten twijfel door een Godlijke ingevinge med hem genomen / en by die occasie is'et by gekomen/ dat se Jesum te Bethlehem ter wereld heeft gebragt. Alzo heeft God d'heersugtigheid en gierigheid van Augustus, die niets minder en dagt / als om het besluit Godes te vervullen / gebruikt/ om te weeg te brengen/ dat sijn enig geboren soon/in de plaats die van de Propheet Micheas voorseid was / geboren wierd.

IV. De Tijd wanneer Jesus ter wereld is gebragt / is geweest in het een en veertigste jaar van de regeringe des Keisers Augusti; en dat word daar uit besloten / om dat hy in het vijftiende jaar van de regeringe van Tiberius, nu dertig jaar oud geworden was / Luc. III. 1, 23. dierhalven zo was hy in het eerste jaar van de regeringe van Tiberius, vijftien jaar oud. Nu Augustus heeft LVI. jaar geregeerd / en indien gy'er XV aftrekt/ die Jesus nu al oud was toen Augustus is gestorven / zo zal't op het XLI jaar van sijne regeringe uitkomen / welke de tijd zal zijn wanneer Christus geboren is. Dog toen was'et het 3950 jaar/ van het begin des wereld af te tellen / volgens de tijd-rekeninge van Dionysius Exiguus, en Josephus Scaliger, en dierhalven volgens de Juliaanze rekeninge 4713. Maar volgens Capellus en Tirinus 4000. Volgens de Joden 3760. Volgens de Grieken en de vertalinge van de LXX, Oversetters 5508. wel verstaande dat men doorgaans volle jaren moet rekenen. Maar / daar hier wel insonderheid op te letten staat / d'Here Jesus is in de wereld gekomen / en ook gestorven op die selve tijd / die in de Prophetien / zo van Jacob als anderen aangewesen was / Gen. XLIX, 13. Dan. IX, 24, 25, 26, 27. Hag. II, 7, 8, 9, 10. gelijk wy een weinig hier na / zo't God toelaat / wat breder zullen tonen.

V. Wat sijn Openbaringe aangaat : dewijl Jesus van die genen gekend most worden / tot welkers saligheid hy gekomen was / zo heeft'et Gode behaagd / op die selve stond des nagts / als hy van sijn moeder geboren wierd / een Engel uit den Hemel te senden / die sijne geboorte d'Herders/ die op het veld waren / ende de nagt-wake over haar vee hielden / quam te verkondigen / en te seggen / Siet ik verkondige u grote blijdschap die alle den volken wesen zal; Namelijk dat u heden geboren is de Saligmaker, welke is Christus de Heer in de stad Davids, enz. Luc. II, 9. En alhoewel dat enen Engel / die med zodanigen uitstekenden glanz omringd was / dat selvs de duisternisse des nagts daar door verligt wierden / genoeg kon zijn om getuigenisse van die saak te geven ; zo is evenwel / op dat blijken zoude / hoe groot dat dit niew geboren kindeken was / den lov van sijne geboorte ook door een grote menigte der hemelze heirscharen uitgebreid / die ten aanhoren van de Herders / een niew lied hebben gesongen / hoedanig van de scheppinge der wereld aan noit en was gehoord / Ere zy God in de hoogste Hemelen, enz.

VI. 't Zou

VI. 't Zou iemand in desen wonder konnen schijnen / waarom dat God sijne geboorte niet liever aan de magtigen van dese wereld; voornamelijk aan d'Ouderlingen der Joden / aan de Priesters en Schrivtgeleerden / welkers pligt het was d'andere Menzen in't omhelsen van den Messias voor te gaan / heeft bekend gemaakt; maar aan d'eenvondige en veragte Menzen. Maar men moet weten / dat God niet gewoon en is na't uiterlijke aansien van den Menz t'oordelen. Want de Menze siet aan dat voor ogen is; maar de Here siet het herte aan, 1 Sam. XVI, 7. Hy verbergd die dingen voor de wijsen en verstandigen, die hy aan de kleinen openbaard, Matth. XI, 25. Want de groten en wijsen van de wereld zijn in't gemeen door hoogmoed opgeblasen / welke Gode een gruwel is: daarom zo is de verborgenheid des Heren voor de genen die hem vrezen, Psal. XXV, 14. Siet ook / 1 Cor. I, 26. enz.

VII. Op den agtsten dag van sijn geboorte is Jesus besneden geworden / en op den veertigsten / wanneer nu de reiniginge van Maria vervuld was / is hy te Jerusalem gebragt / op dat hy den Here zoude voorgesteld worden: om dat hy onder de wet geworden was, Gal. IV, 4. zo hebben ook alle die dingen / dewelken de wet quam te gebieden / in hem moeten vervuld worden / alhoewel dat se med sijn persoon niet en schenen over een te komen. Waar toe men appliceren kan 't geen hy Johannes de Doper / die hem weigerde te dopen / geandwoord heeft: Laat nu af; want aldus betaamd ons alle geregtigheid te vervullen. Matth. III, 14, 15. Toen is hy aan Simeon Justus geopenbaard geworden / die te voren van Godes wegen geopenbaard was / dat hy den dood niet sien en zoude, eer hy den Christum des Heren zoude sien. Want hy is door den Geest in den tempel gekomen / als d'ouders het kindeken Jesum inbragten / en hy en heeft niet alleen het selve gesien / maar ook in sijn armen genomen / ende God daar over geloovd / en is alzo / sijne begeerte verkregen hebbende / in vreugde uit dit leven gescheiden. In die selve plaats / en op die selve tijd / is hy ook geopenbaard aan Anna de Prophetesse, een wedue van ontrent vier en tagtig jaar / die door den Geest daar by komende / insgelijks den Here quam te belijden, en van hem tot allen, die de verlossinge Israëls verwagteden, te spreken, Luc. II. 36. enz.

VIII. Maar wel insonderheid zo is de openbaringe / die aan de uitheemze Wijsen, door't verschijnen van een niewe sterren geschied is / zeer uitstekende geweest. Alwaar men voor eerst in aanmerkinge nemen moet / dat se geen Koningen en zijn geweest / gelijk in't gemeen in de Roomze Kerk geloovd word / dewelke onder die naam nog alle jaar haar feest gewoon is te vieren. Want wanneer Mattheus Cap. II. dese historie beschrijvd / zo en noemd hy haar geen Koningen / gelijk hy buiten twijfel zoude gedaan hebben / indien se zodanig geweest waren / om dat zulks tot meerder eer van d'Here Jesus strekte: maar hy noemd haar maar alleen med den naam van Magi of Wijsen. Dog het woord Magus is een Persiz woord / en betekende eertijds een Wijse of een Philosooph; niet gelijk'et nu genomen word voor zodanig een / die med den bosen Geest omgaat; alhoewel dat de meesten onder haar / die eertijds onder de Heidenen zo genoemd wierden / aan die snode daad vast waren / en dese haar verbloekte konst med die heerlijke naam sogten te bedekken. Dog dat die genen / die gekomen waren om d'Here Jesum / zo hy nog in de wieg lag / t'aanbidden / zo vreemd van zodanig een Godloosheid waren / dat kan men daar uit afmeten / om dat God / voor wien dese duivelze konsten een gruwel zijn / haar zodanig een uitstekende en heilsame openbarige niet en zoude verwaardigd hebben. Dat s'haar selven in de Sterrekunde geoefend hebben / dat blijkt daar uit / dat God haar door't verschijnen van een niewe sterre de geboorte van sijn Zoon heeft bekend gemaakt. Dog dewijl de Sterre-kunde ten delen bestaat in't onderscheiden van de plaatsen en de bewegingen van de sterren / ten delen in't voorseggen van toekomende dingen / voornamelijk die de Menzen aangaan; en dat'er in dit laatste gedeelte meer ydelheid / ja Godloosheid te vinden is / dan waarheid; zo en kan men dat juist zo heel vast niet seggen / of die Wijsen daar ook aan vast geweest zijn / dan of s'haar selven maar alleen in't eerste oefenden. Zo s'er aan vast zijn geweest / zo heeft God de Here / siende dat se veel eer uit onwetenheid dan uit quaadaardigheid sondigden / haar zulks goedertierenlijk vergeven; en hy heeft alzo / gebruikende d'occasie van dese konst daar se professie van deden / haar gemoederen opgewekt tot'et naaukeurig ondersoeken van dieper verborgenheden. De voornaamste sterren / die van d'ouden geobserveerd waren / en ook in wat gedeelte van den hemel de selven haar plaats hadden / wisten se zeer

wel t'onderscheiden. Maar dewijl se nu een niewe sterre / en die se van te voren niet gesien en hadden / gewaar wierden / zo zijn se opgewekt geworden / om naaukeurig na te vorssen / wat dog deselve wilde betekenen. En dewijl se zulks med een godvrugtig voornemen deden / zo agt ik / dat God haar / door enige openbaringe / 't zy dat zulks uitterlijk voor haar ogen / 't zy dat'et maar alleen innerlijk in haar gemoed is geschied / te kennen heeft gegeven / dat door die sterre de geboorte van dien uitstekenden Koning der Joden betekend wierd / dien se uit'et lesen van de voorseggingen der Propheten / en wel insonderheid van Daniel / wisten dat te voren beloovd was geweest. Want 't zou t'enemaal onmooglijk geweest hebben / dat se uit'et enkele sien van een sterre / al was'et dat'et een niewe was / ja dat s'ook haar cours na Judea hadde / daar van zouden konnen versekerd worden / 't en zy dat'er enige Godlijke openbaringe was bygekomen. Daarenboven zo heeft s'haar selven veel lager als d'andere moeten vertonen / niet alleen om de Wijsen op den weg te geleiden / maar ook om te Bethlehem het huis aan te wijsen daar d'Here Jesus was: 't welk noit van enige sterre of hemelz ligt / als van dese / geschied is.

IX. Sy seggen dat dese Wijsen med haar drien zijn geweest / dog meer / agt ik / door gissinge / om de driederhande vereringen / dewelke se med haar bragten / namelijk Goud / Wierook / en Myrrha / als uit enig seker bewijs dat se daar van hebben. Maar waarom en kan men niet seggen / dat se dese dingen alle te gelijk / en niet dat elk in't bysonder sijn eigen geschenk medegebragt heeft? 't Is ongetwijfeld dat'er meer zijn geweest als een / om dat d'Evangelist in het meerder getal spreekt. Dog het was een gewoonte onder de Oosterze volken / dat se noit med ledige handen voor hare Koningen verschenen. Zo hebben dan die Wijsen die dingen medegebragt / die se of selvs best by de hand hadden / of die se allerbequaamst oordeelden te konnen dienen / om een groot Koning daar mede te vereren. 't Was alom gebruiklijk / dat men een Koning med goud beschonk. Waar by dat sy ook Wierook gevoegd hebben / om daar mede het Priesterampt des Heren Jesu af te beelden; en Wierook om hem van sijne stervlijkheid indagtig te maken / om dat'et een gewoonte was / dat de lighamen van de groten / med Myrrha en andere specerijen gebalsemd wierden. Dog het aanbidden / 't welk sy ontrent d'Here Jesus gepleegd hebben / bestond alleen in een burgerlijke eerbiedigheid / hoedanig d'Oosterze volken gewoon waren hare Koningen toe te brengen. Zo heeft Abraham de Hethiten aangebeden / Gen. XXIII. 7. en Adonias Salomon / 1 Reg. I, 53. 't Welk ook / wanneer Christus nog op der aarde wandelde / van velen geschied is / gelijk als onder anderen van de Melaatze / Matth. VIII, 2. Van d'Overste der Synagoge / Cap. IX, 18. en van anderen / die geen groter gedagten van Christo en hadden / als dat hy een uitstekend Propheet van God gesonden was; dewijl se nog niet en wisten / dat de vader al het oordeel den Soon hadde gegeven, op dat sy allen den Sone eren, gelijk se den Vader eren, Joh. V, 23. Dog hier in heeft wel insonderheid het geloov van de Wijsen uitgestoken / dat se evenwel / niettegenstaande dat se in Jesu geen heerlijkheid en sagen na den vleze / maar dat hy slegte en veragte ouders hadde / die med gene uitterlijkheid / zo van dienaars / als ander koninglijk beslag / beset en waren / hem waardig geagt hebben / dat s'haar selven voor hem ter aarden nederwierpen.

X. Dog sy worden in't gemeen geseid uit Persia gekomen te zijn / en om dat de naam van Magi of Wijsen in dat gewest zeer vermaard was / als ook om dat'et ten Oosten van Judea was gelegen / 't welk de plaats is / daar se / zo als d'Evangelist verhaald / van daan gekomen zijn. Maar 't is misschien niet nodig dat men zulks stelle / dewijl beide die dingen ook op Arabia, 't welk'er veel nader bleid / komen te passen. Want indien s'haar eerst / gelijk waarschijnlijk is / op de reis hebben begeven / wanneer nu Jesus al geboren was / zo en zouden se op den dertienden dag / gelijk ons d'ouden leren / uit Persien niet te Bethlehem konnen gekomen hebben. Dewijl in dese saak geen geringe swarigheden en sitten / waar in de meeste uitleggers als verstrikt blijven hangen / zo zal ik eens in't korte voorstellen / wat gedagten dat ik 'er van heb. Mattheus verhaald / dat de Wijsen Jesum t'samen med sijn moeder Maria te Bethlehem / daar hy geboren was / gevonden hebben. Dog Lucas seid dat sijne ouders / wanneer se hem / als nu de dagen der reiniginge van Maria / (dat is / de XL. dagen van de geboorte af te rekenen / volgens de wet Levit. XII.) vervuld waren / te Jerusalem in den tempel den Here opgeofferd hadden / wedergekeerd zijn in Galilea in de stad Nazareth. Zo heeft'et dan moeten zijn / dat de Wijsen

te

te Bethlehem gekomen zijn om Jesum t'aanbidden / voor den veertigsten dag van sijn geboorte af te rekenen; ja dat meer is / dat Jesus ontrent dien tijd in Egypten gevloden en daar uit wedergekeerd zoude zijn / of ten minsten niet lang daarna: 't en zy dat men het aankomen van de Wijsen tot'et volgende jaar / of nog verder wil uitstellen / en seggen / dat Joseph en Maria in dien tijd twemaal van woonplaats zijn veranderd; namelijk dat se terstond na de reiniginge wedergekeerd zijn na Nazareth / gelijk Lucas verhaald: en dat se een weinig daarna na Bethlehem verhuisd zijn: alwaar haar de Wijsen hebben gevonden: en dat se eindelijk na Nazareth zijn gekeerd / alwaar Jesus is opgevoed / Luc. IV, 16. Welke dingen weinig waarschijnlijkheid hebben / en niet wel med de woorden van Mattheus overeenkomen / die daar seid: Wanneer Jesus geboren was te Bethlehem; siet enige Wijsen van Oosten zijn tot Jerusalem aangekomen, enz. welke te kennen geven / dat'er tussen de geboorte Christi / en het verreisen van de Wijsen / geen of zeer weinig tijd verlopen is geweest. Maar daar word tegengeworpen / dat de tijd van XL. dagen al te kort is / dat alle dingen / die van d'Evangelisten verhaald worden / daarentussen hebben konnen geschieden. En dierhalven dat de Wijsen zo haastig niet als se seggen / gekomen zijn om Jesum t'aanbidden / maar alleen in't volgende jaar / of ook nog later; en dat zulks daar uit waarschijnlijk blijkt / om dat Herodes alle de kinderen die twe jaar en daar onder oud waren heeft laten ombrengen, en dat wel na den tijd dien hy van de Wijsen naarstelijk ondersogt hadde. Waar op ik andwoorde / dat de Bethlehemze kinder-moord van twe jaar en daar beneden / alleenlijk d'overgrote wreedheid van Herodes bewijsd / en sijn meer als gemene naarstigheid / dien hy aangewend heeft / op dat hem Jesus niet ontsnappen en zoude; maar niet / dat hy van de Wijsen heeft gehoord / dat hy ontrent twe jaar oud was (alhoewel dat ik wel wil geloven / dat se voor hem niet en hebben soeken te verbergen / of de sterre maar eerst een weinig / of lange te voren / van haar gesien was /) want indien Herodes geloovd hadde / dat Jesus toen al ontrent twe jaar oud was / zo en zou hy alle de kinderen van twe jaar en daar onder / dat is / ook de jong geboren / als van een, twe / drie maanden of weken / niet hebben laten om hals brengen / maar veel liever zulke / die na de drie of vier jaar liepen / die veel meer na kinderen van twe jaar gelijkenen / als die een of twe maanden oud zijn. Dog alle die dingen / die by d'Evangelisten worden verhaald / namelijk 't aankomen van de Wijsen / de vlugt van Joseph en Maria med Jesu in Egypten / haar verblijv aldaar / de dood van Herodes / de wederkeringe Christi / en sijn opofferinge in den Tempel / hebben altesamen binnen die veertig dagen of daar ontrent konnen geschieden. Want laat ons eens onderstellen / dat de Wijsen op den dertienden dag van de geboorte af / Jesum te Bethlehem hebben aangebeden; dog dat Joseph in de volgende nagt van daar med sijn moeder in Egyptē gevlugt is / en dat se op die reis seven dagen hebben doorgebragt / om dat iemand / al is't dat se wel in minder kan gedaan worden / med een kraam-vrou en een jong geboren kind zo vaardig geen weg en kan spoe'n / als die kloek en sterk zijn; zo zullen we twintig dagen hebben. Voords dat se in Egypten twaalv of dertien dagen / tot de dood van Herodes hebben gewoond; en dat se terstond door de vermaninge van den Engel van daar zijn wedergekeerd: zo hebben se op die wijse zeer ligt op den veertigsten dag / of niet lang daarna / te Jerusalem konnen wesen / en Jesum aldaar voor den Here stellen; en dat ook alzo de prophetie verbuld is geworden / uit Egypten heb ik mijnen Sone geroepen, Hos. XI, 2.

XI. In die Wijsen / die God door een niewe sterre heeft genodigd / op dat se Jesum / wanneer hy nog in de wieg lag / zouden komen aanbidden / hebben wy een voortreflijk voorbeeld van de roepinge der Heidenen / tot de kennisse Godes door het Evangelium / van welke zo dikwijls in de Propheten gewag gemaakt word / als Amos, IX, 11, Hosea, 11, 23. Esai. XLV, 1. Waarom sy genoemd plegen te worden d'eerstelingen der Heidenen, al is't dat se toen maar een kleine kennisse gehad hebben van de verborgenheid Christi. Maar God is op die wijse gewoon / de Menzen van kleine en slegte beginselen allengskens hoger op te trekken / gelijk ons Christus leerd in de parabolen van't mostard-saad / en den suerdeessem / Matth. XIII, 31. enz.

CAP. VI.

Van de Menzlijke en Godlijke Natuur Christi; en van der selver Vereniginge.

I Dat Christus een waaragtig Menz geweest is, 1. Om dat hem de Schrivtuur uitdruklijk een Menz noemd. II. 2. Om dat de selve hem de wesenlijke delen van een Menz, namelijk een lighaam en een ziel toeschrijvd. III. 3. Ook die dingen die de Menzen eigen zijn, als swakheden, werkingen, enz. IV. Dat men zulks om verscheide redenen noodsakelijk van Christo moet weten. V. Dat'er eertijds vele hier in gedwaald hebben, en ook als nog van dese waarheid afdwalen. VI. Dat Christus ook daarenboven een Godlijke Natuur heeft gehad. VII. Dat der selver vereniginge uit die plaatsen bewesen word, daar van die beiden te gelijk gewag gemaakt word. VIII. En dat d'eenheid des persoons te kennen word gegeven, daar de Schrivtuur van Christo als van een ondeelbaar persoon spreekt. IX. Dat de wijse van die vereniginge, door de vereninginge van de ziel en van't lighaam enigsins afgebeeld word. X. Dat d'Effecten van die vereniginge t'enemaal wonderbaarlijk geweest zijn. XI. Dat se evenwel komen te dolen, die daar seggen, dat alle d'Eigenschappen van de Godlijke natuur, aan de Menzlijke medegedeeld zijn. XII. Dat'er ook nergens in de Schrivtuur geseid word, dat Christus niet en heeft konnen sondigen.

I. Uit'et gene tot nog toe van d'ontfangenisse en de geboorte Christi gehandeld is, blijkt klaarlijk, dat hy een waaragtig Menz is geweest, zo dat'et overtollig schijnd te zijn, zulks in't breden te willen bewijsen: Evenwel zo zullen we ten overvloed, nog enige bewijsen, die de saak wat naarder komen, te borde brengen. Voor eerst zo word hy in verscheide plaatsen der H. Schrivtuur, uitdruklijk een Menz genoemd, Daar is een God, daar is ook een middelaar Godes ende der Menzen, de Menze Christus Jesus, 1 Timoth. II, 5. Gelijk de dood door enen Menze is, alzo is ook d'opstandinge der doden door enen Menze (Jesum Christum) 1 Cor. XV, 21, 22. Johannes de Doper seid van hem, Na my komt een man, Joh. 1, 30. En Petrus beschrijvd hem aldus, Een man van God betoond door kragten en wonderen, en tekenen, die God door hem gedaan heeft, Act. II, 22. Paulus seid van gelijken, Dat God een dag gesteld heeft, op welken hy den aardbodem regtvaardiglijk zal oordelen, door een man, dien hy daar toe geordineerd heeft, Act. XVII, 31. Maar wat behoeven we enige plaatsen by een te soeken, die ons van dese saak getuigen, daar Jesus sig selven doorgaans in't Evangelium een Zone des Menzen noemd? Als onder anderen Matth. VIII, 20. IX, 6. XI, 19. en XII, 8. Want een sone des Menzen en is, door een Hebreeuze maniere van spreken, niet anders als een Menz.

II. Ten tweden: zo worden ook Jesu de wesenlijke delen uit welke een Menz bestaat, namelijk een ziel en een lighaam toegeschreven. Van't Lighaam siet, Matth. XXVI, 12, 26. Joh. XX, 12. 1 Pet. II, 24. Waar toe ook de Schrivtuurplaatsen behoren, daar van sijn vleez en bloed, en beenderen, gewag word gemaakt, Matth. XXVI, 28. Joh. XIX, 36. Act. XX, 28. Heb. II, 14. Van de ziele en van de geest siet Joh. XII, 17, Matth. XXVI, 38. en XXVII, 50. Luc. XXIII, 46.

III. Ten derden, zo word'er van Christo getuigd, dat in hem alle die dingen plaats gehad hebben, die de Menzlijke natuur eigen zijn; want hy heeft toegenomen in grote, enige dingen niet geweten, gehongerd, gedorst, gegeten, gedronken, vermoeid geweest, geslapen, geweend, bedroevd geweest, gevreezd, hy is gestorven, begraven, en wederom opgestaan, gelijk doorgaans by d'Evangelisten te sien is. In summa daar en is niets dat men van een Menz seggen kan, of men leesd, dat'et in Jesu plaats gehad heeft, alleenlijk uitgenomen de sonde, Want hy heeft in alles den broederen moeten gelijk zijn, op dat hy by God een barmhertig en getrou hogepriester zoude wesen, enz. Hebr. II, 17. Dog dewijl de swakheden van de Menzlijke natuur twederlei zijn, waar van enige alle Menzen sonder exceptie gemeen zijn, als t'eten, te drinken, te moeten slapen; dog andere maar in sommige Menzen plaats hebben, als daar zijn de siekten, die of uit een quaad temperament, of uit een quade manier van leven haar oorsprong hebben; zo is d'Here Jesus d'eerste soort wel onderworpen geweest, maar niet de laatste. Waarom dat wy niet en lesen, dat hy oit siek is geweest, of dat hy enige dingen geleden heeft, als die genen doen, die door haar eigen schuld, haar selven zodanige quaalen over den hals halen, die se andersins zeer ligt zouden konnen ontgaan hebben.

IV. Dog daar is veel aangelegen, dat men weet, dat Christus een waaragtig Menz geweest is, en dat om verscheide redenen. Voor eerst, om dat hy zodanig aan de ouden beloovd is, als die geboren moste worden uit den sade Abrahams en Davids na den vleze. Van Abraham siet Gen. XXII, 18. en van David 2 Sam. VII, 12, enz.

Waar

Waar mede overeenkomt 't geen God door Ezechiel seid / Cap. XXXIII, 23, 24. Ten tweden, om dat Christus / door sijn dood de sonde van't Menzlijke geslagt heeft moeten versoenen / gelijk voorseid is Esai. LIII. Dan. IX, 24, enz. Ten derden, om dat Christus ons van Gode is voorgesteld geweest / tot een exempel zo van geloof en gehoorsaamheid tegen hem / als van beloninge en vergeldinge / welke sijne getrouwe dienaren te verwagten staat; of waar uit wy zouden sien / hoe wy door gehoorsaamheid en velerhande verdrukkingen / tot de heerlijkheid van het Koningrijke der hemelen moeten ingaan. Want dat exempel zou ganz geen kragt hebben om ons te bewegen / om de voetstappen Christi na te volgen / indien hy van een andere natuur was geweest als wy / dat is / 't en zy dat hy een waaragtig Menz / ons gelijk / en de selve swakheden onderworpen / geweest was.

V. Zo dat eertijds de Marcioniten, Cerdonianen, Manicheen, en andere diergelijken / grovlijk gedoold / ja selvs ook de fundamenten van de Christlijke Religie omverregeworpen hebben / die daar ontkenden / dat Jesus een waaragtig lighaam / gelijk het onse gehad heeft / en ook meenden / dat dat lighaam / waar in hy aan de Menzen verschenen is / maar alleen een spooksel is geweest. Als ook d'Apollinaristen en Arianen, die Christo de Menzlijke ziel onttrokken / en ook seiden / dat in hem in plaatse van de ziel de Godlijkheid geweest is. By desen komen'er ook in onse tijd velen die wel niet en ontkennen / dat Christus een waaragtig Menz geweest is / maar hem evenwel zodanige dingen toeschrijven / waar uit zodanig een gevoelen volgd. Hoedanig die Mennoniten zijn / daar wy hier voren van gesproken hebben / die daar menen / dat hy sijn lighaam van den Hemel me'egebragt heeft / en dat het ewige Woord Godes in den buik van Maria vleez geworden is. Want indien't med de saak zo gelegen is / zo is sijn natuur ganz en al med d'onse ongelijk geweest. Van gelijken de Paus-gesinden en Lutheranen / die daar seggen / dat'et lighaam Christi onsienlijk en ontastelijk overal is / zo wel in den hemel als op der aarden; of ten minsten daar het H. Nagtmaal gehouden word; en dat'et geheel in het minste gedeelte van het brood / en van de wijn des Avondmaals begrepen word. Want dese dingen zijn al te samen zodanig / dat se d'eigenschappen van een waaragtig lighaam t'enemaal omverrestoten.

VI. Dog Christus en is niet alleen een waaragtig Menz geweest / maar in hem heeft ook waarlijk een Godlijke natuur gewoond / gelijk ik boven getoond heb / wanneer ik van de H. Drievuldigheid handelde. Dierhalven zo staat ons maar alleenlijk de vereniginge van die twe naturen / te weten van de Godlijke / en van de Menzlijke / te considereren. De selve is zeer naauw / en tot een persoon geworden; alzo dat'er geen meer Christi / of enig geborene Sonen Godes en zijn dan maar alleen ene.

VII. De vereniginge van de twe naturen in Christo / word kragtiglijk bewesen uit zodanige Schriftuur-plaatsen / die van beiden te gelijk gewag maken: hoedanig de volgende zijn. Voor eerst, dat hy is een Sone Godes / die geworden is uit den zade Davids na den vleze, die kragtiglijk bewesen is te zijn de Sone Godes na den Geest der heiligmakinge, Rom. I, 3, 4. Ten tweden, Uit welke (Vaderen) Christus is zo veel het vleez aangaat, de welke is God boven al te prijsen in der ewigheid, Rom. IX, 5. Ten derden. Die wel is gedodet in het vleez, maar levendig gemaakt door den Geest, I Pet. III, 18. Ten vierden. God was med hem, Act. X, 38. namelijk med Jesu van Nazareth. Ten vijvden. De Vader die in my blijvd, de selve doet de werken, Joh. XIV, 10. Ten sesden. Alle de volheid der Godlijkheid woond in hem lighaamlijk, Col. II, 9.

VIII. Dog d'Eenheid des persoons word uit alle die plaatsen bewesen / waar in de Schriftuur van Christo / als van een ondeelbaar persoon komt te spreken: hoedanige de volgende zijn. Voor eerst. Wy hebben enen Here Jesum Christum, door welken alle dingen zijn, ende wy door hem, I Cor. VIII, 6. Ten tweden. Een Heer, een geloov een Doop, Eph. IV, 5. Dat zulks van Jesu Christo / en niet van God de Vader / te verstaan is / blijkt uit'et gene dat'er terstond op volgd / een God en Vader van allen. Ten derden. Daar is een middelaar Gods, ende der Menzen, de Menze Jesus Christus, I Timoth. II, 5, Ten vierden, zo word'er tegen vele Levitize priestere ene Hogepriester tegengesteld Heb. VII, 23, enz. Ten vijvden, zo bewijsen ook dese eenheid des persoons in Christo de woorden des Engels tot de Maget Maria; 't Heilige dat uit u geboren zal worden, zal Gods Sone genaamd worden, Luc. I, 35. Namelijk die enig geboren Soon.

IX. Op wat wijse die twe naturen verenigd

zijn / dat zal niemand heel ligt seggen; en't en is ons ook niet nodig te weten. Dit is altijd seker / dat se niet en bestaat in een plaatslijke nabyheid; of daar in / dat d'ene natuur van d'andere niet gescheiden en is / gelijk'er wel vereizt word in de vereniginge van onse ziel med ons lighaam; welke gescheiden / of verbroken word / zo haast als se maar plaatslijk van elk anderen worden gescheiden; maar die vereniginge en bestaat daar alleen niet in. Want dewijl'er geloovd word/dat de Godheid overal wesenlijk tegenwoordig is / zo en zou de selve niet minder med een ygelijk Menz / ja med een yder beest / t'samengevoegd zijn / dan med Jesu de sone van Maria/ indien die nabyheid van plaats / tot die vereniginge genoeg was. Maar gelijk'er in de vereniginge van de ziel med'et lighaam / ook een bysondere invloeijinge en werkinge van het een in het andere vereizt word / waar door het kragt ontfangd om sig te konnen bewegen / en levendig gemaakt word; alzo schijnd ook de Godlijke Geest Christi in sijn Menzlijke natuur bysonderlijk ingevloeid / en op zo een uitstekende wijse in de selve gewrogt te hebben / dat hy in geen Menz oit op zodanig een wijse gewrogt heeft Dog in dese saak staan ons wel voornamelijk twe saken vast te houden. 1. Dat de vereniginge van de twe naturen in Christo zo naaw is / dat se in ewigheid niet en zal van een gescheiden worden: 't welk de Griekze schrijvers hebben willen te kennen geven / seggende tegen Nestorius, dat se beide (gr. adiairetoos, ende achooristoos) sonder te konnen verdeeld, of gescheiden worden, bestaan. 2. Dat se ook geschied is/ sonder dat d'eigenschappen van beide de naturen vermengd of verwisseld zijn: alzo dat nog de Godlijke natuur veranderd is geworden in de Menzlijke / nog de Menzlijke in de Godlijke: Gelijk sy zulks tegen Eutyches, door de woorden (gr. atreptoos en asugchutoos) sonder verwisselinge, en sonder vermenginge, verstaan hebben.

X. d'Effecten van dese vereniginge bestaan daar in / dat aan de Menzlijke nature Christi/ zodanige uitstekende Geestlijke en Godlijke gaven zijn medegedeeld / als'er in een creatuur vallen konnen / en die ook alle de gaven / welke andere Heiligen oit van God ontfangen hebben / zo in grootheid als getal zeer verre overtreffen. Waarom dat ook d'Apostel seid / Daarom heeft u God gesalvd med olie der vreugde boven uwe medegenoten, Heb. 1, 9. verstaande door de olie der vreugde die uitstekende gaven des Godlijken Geests / dewelke maken / dat die gene / die med de selve overstort is / sig med regt in Gode komt te verheugen. En daar in is de prophetie vervuld/ Daar zal een rijsken voordkomen uit den afgehouwen tronk Isai, ende een scheute uit sijne wortelen zal vrugt voordbrengen: Ende op hem zal de Geest des Heren rusten: de Geest der Wijsheid ende des verstands, de Geest des raads ende der sterkte, de Geest der kennisse, ende der vreze des Heren. Esai. XI, 1, enz. Dese Godlijke Geest nu is van Christo / selvs van de tijd sijner ontfangenisse af / noit afgeweken / en heeft sig al van sijn kindsheid af in hem vertoond: Want het kindeken wies op, ende wierd gesterkt in den Geest, ende vervuld med wijsheid, ende de genade Gods was over hem, Luc. II, 40. Want alhoewel men / wanneer'er geseid word / dat hy in den Geest gesterkt wierd, zulks van sijn Menzlijke Geest kan verstaan/ zo quam evenwel de wijsheid / med welke hy vol was/en de genade Godes / die geseid word in hem geweest te hebben/ nergens anders van daan / dan van den Geest Godes. Maar hy heeft evenwel daarna / wanneer hy van Johannes gedoopt was / en dat de Geest in een sienlijke gedaante / gelijk een Duive / van den hemel op hem nedergedaald was / Matth. III. Luc. III. de selve in veel groter overvloed ontfangen als te voren: en toen heeft de waarheid gebleken van't gene hy selv seid; God en geevd den Geest niet med mate. De Vader heeft den Sone liev, ende heeft alle dingen in sijn hand gegeven, Joh. III, 34. Door desen Geest heeft hy kennisse gehad van de verborgenheden Godes / die hy daarna aan de Menzen geopenbaard heeft. 't Welk hy te kennen geevd / wanneer hy seid / niemand en kend den Vader dan de Sone, ende dien het de Sone wil openbaren, Matth. XI, 27. Hy heeft ook door den vinger Godes, dat is / door een Godlijke kragt / dewelke eigenlijk de Geest Godes is / de Duivelen uit geworpen, Luc. XI, 20. En alle die wonder-werken gedaan / welke in d'Evangelize historien verhaald worden. Waarom hy geseid word gevoeld te hebben, dat'er kragt uit hem gegaan was, Marc. V, 30. En dat de kragt des Heren in Jesu geweest is, om de sieken die tot hem gebragt wierden te genesen, Luc. V, 17. welke kragt in hem gedurig geweest is / alzo dat hy de selve konde gebruiken om mirakulen te doen / als't hem maar geliefde / niet gelijk andere / 't zy Propheten /

't zy Apostolen / die de gaven van mirakulen wel hebbende / de selve evenwel niet en konden gebruiken zo dikwyls als se wilden. Eindelijk op dat'er geen gaven zijn en zouden / die men zou konnen seggen / dat Christo niet en zijn medegedeeld / zo heeft hy ook na sijn opstandinge uit den doden / sijn opvaren ten hemel / en sijn verhoginge aan Godes regterhand / van God den H. Geest ontfangen / om den selven na sijn welgevallen over alle gelovigen / die hem daar om mogten komen te bidden / te konnen uitstorten / gelijk Petrus leerd / Hy dan door de regterhand Godes verhoogd zijnde, ende de belovte des H. Geests ontfangen hebbende van den Vader, heeft desen Geest, of dese gave uitgestort, dien gy nu siet en hoord, Act. II, 33. Waar op Johannes sag / wanneer hy seide / Want de H. Geest en was nog niet, overmids Jesus nog niet verheerlijkt en was, Joh, VII, 39.

XI. Dierhalven zo zijn alle die genen van de weg / die daar seggen / dat aan d'Here Jesu / buiten dese dingen / die hy / door een innerlijke / en persoonele vereniginge van de Godlijke natuur med hem selven / verkregen heeft / van't eerste ogenblik sijner ontfangenisse af / alle de Godlijke eigenschappen medegedeeld zijn / als Godes overaltegenwoordigheid / almogenheid / alwetenheid / en diergelijke / 't welk de Lutheranen in't gemeen dringen ; of die ten minsten willen / dat hy van den beginne aan / van geen ding onwetende geweest is / dat hy daarna zou geleerd hebben ; en dat hy noit in sijn ziele ontroerd / of med enige droevheid aangedaan en is geweest / 't welk ook het gevoelen van de Pausgesinden is. Welke dingen wy onnodig agten te we'erleggen / dewijl se zo ongerijmd / en tegen de ganze Schriftuur strijdig zijn ; behalven dat ook uit'et gene van ons hier boven § III. en IX, in't korte geseid is / de valzheid van de selve genoegsaam kan gesien worden.

XII. Dat Christus ook door de vereniginge van de Godlijke natuur med de Menzlijke / zodanig is geworden / dat hy niet en heeft konnen sondigen / zulks leerd ons d'H. Schriftuur nergens ; dierhalven zo en moet'et ook onder de geloofspuncten / die ter saligheid noodsakelijk zijn / niet geteld worden. En indien't med de saak zo gelegen is geweest / zo zal men naaulijks / ja misschien ganzlijk niet konnen begrijpen / hoe dat sijn gehoorsaamheid / dien hy ontrent sijn Vader gepleegd heeft / vrywillig / en dienvolgende een regtschapen deugd is geweest / die waardig was van God bemind / en beloond te worden / gelijk hy ons selver leerd Joh. X, 17. Daarom heeft my de Vader lief, overmids ik mijn leven aflegge, op dat ik 't selve wederom neme. En Paulus / Philipp. II, 8, 9. Hy heeft hem selven vernederd, gehoorsaam geworden zijnde tot den dood, ja den dood des kruices; Daarom heeft hem ook God uit der maten verhoogd, ende heeft hem een naam gegeven, welke boven alle naam is, enz. Of hoe dat hy tegen sijn discipulen geseid heeft / Indien gy mijne geboden bewaard, zo zuld gy in mijne lievde blijven gelijkerwijs ik de geboden mijns vaders bewaard hebbe, ende blijve in sijne lievde, Ioh. XV, 10. 't Welk wy evenwel zo niet en willen opgevat hebben / als of wy meenden / dat Christus oit med enige / selvs de minste besmettinge der sonde is bevlekt geweest. Verre moet'et van ons zijn / dat wy zulks van dien allerheiligsten Saligmaker zouden willen vermoeden / die geen sonden gedaan en heeft, nog daar en is geen bedrog in sijnen mond gevonden, I Petr. II, 22. Want zodanig een Hogepriester betaamde ons, heilig, onnosel, onbesmet, afgescheiden van de sondaren, enz. Heb. VII, 26. Die als een onbestraflijk en onbevlekt lam ons verlost heeft van onse ydele wandelinge, I Pet. I, 18, 19.

CAP. VII.

Van den staat der Vernietiginge of Vernederinge Jesu Christi: En in het bysonder zo van de eerste, als van de twede oorsaken van sijn dood.

I. Dat Jesu een Saligmaker betekend; en dat die naam waarlijk op hem die onsen Heer is, komt te passen. II. *Dat Christus een Gesalvde betekend, en dat onse Iesus van sijn Vader tot een Propheet, Priester en Koning is gesalvd geweest.* III. *Dat hy dese ampten: Of in den staat der vernietiginge, of der verhoginge uitgevoerd heeft.* IV. *Dat voor eerst het besluit des Vaders een oorsaak is geweest van de vernietiginge of dood Christi,* V. *Ten twedtn de vrywillige gehoorsaamheid van de Soon selvs.* VI. *Alhoewel hy sijn Vader gebeden heeft, indien het mooglijk is laat desen beker enz.* VII. *Ten derden de Duivel en Iudas.* VIII. *Dat Iudas ook niet van ewigheid daar toe geschikt en is, dat hy Christum verraden zonde.* IX. *Ten vierden, de Oversten der Ioden med het ganze volk.* X. *Ten laatsten, Pontius Pilatus med de soldaten, en de verdere gerigts-dienaars.*

I. Tot nog toe hebben wy gesproken van de persoon Christi / nu volgd'er dat wy van sijn Ampt gaan handelen. 't Selve word volko-

menlijk uitgedrukt / door die twe namen van Iesus en van Christus, waar mede hy in't gemeen in d'H. Schriftuur genoemd word. Want d'eerste / namelijk de naam Iesus, betekend een Behouder of Saligmaker, en s'is hem door bevel van den Engel gegeven / om dat hy het volk zoude salig maken van hare sonden, Matth. I, 21. Zo dat hy waarlijk zodanig geweest is / als sijn naam medebragt. Dog dewijl de saligheid in twe dingen bestaat / namelijk in vry te zijn van alle onheilen en qualen; en in alle zodanige goederen te besitten / die tegen die qualen zijn tegengesteld; en dat se ook beide of tijdelijke of ewige zijn; zo is'et ongetwijfeld / dat zodanig een d'allervolmaaktste Saligmaker is / die ons van alle zodanige qualen en onheilen komt te bevrijden / en in tegendeel alle dese goederen mede te delen. Zodanig is God alleen / de fontein en oorsprong van alle heil en saligheid. Waarom hy selv seid / Daar en is geen Heiland dan ik, Hos. XIII, 4. En Paulus noemd hem med dese eer-naam / dat hy is een Saligmaker van alle Menzen, maar allermeest der gelovigen, 1 Timoth. IV, 10. Evenwel zo sien we dat de naam van Saligmaker, of het woord van salig maken, 't welk op een en't selve uitkomt / daarbeneffens ook anderen word toegeschreven / en dat op een volmaakter of onvolmaakter wijse / na dat het heil en de saligheid is / waar van sy instrumenten geweest zijn. Hier toe behoord het gene Nehemias in sijn gebed seid / Als sy (d'Israëliten) in den tijd der benaaudheid tot u riepen, zo hebt gy van den Hemel gehoord, en hen na uwe grote barmhertigheden verlossers (of saligmakers) gegeven, die se uit de hand harer benauwers verlosten, Cap. IX, 27. Zodanig een is Moses geweest / die haar uit d'Egyptize slavernije verlost heeft / alhoewel hy nergens / dat ik weet / med dien naam genoemd word. En Iosua, die haar in de besittinge van het land Canaan ingeleid heeft; wiens naam med de naam Iesus overeenkomt / maar nog wat meer na d'Hebreeuze uitspraak gebogen is. Van gelijken Othoniel, die uitdrukklijk een Verlosser of Saligmaker genoemd word / Regteren III, 9. Alzo worden ook die genē die de geestlijke saligheid van anderen versorgen / somtijds med de naam van Saligmakers vereerd. Zo word'er by de Propheet Obadja / vers 21, geseid / Ende daar zullen Heilanden (of Saligmakers) op den berg Sions opkomen, om Esaus gebergte te regten; ende het Koningrijke zal des Heren zijn. En by Paulus / Hebt agt op u selven, ende op de lere. Want dat doende zuld gy ende u selven behouden (of saligmaken) ende die u horen. 1 Timoth. IV, 16. En by Jacobus / Die enen sondaar van de dwalinge sijns wegs bekeerd, die zal ene ziele van den dood behouden, ende zal menigte der sonde bedekken, Cap. V, 20. Maar alle die genen zijn onvolmaakte saligmakers / en die naaulijks een kleine schadue van die heerlijke saligheid / die ons door Christum verkregen is / komen te vertonen. Want dewijl'er twe uitstekende qualen zijn / die het ganze Menzlijke geslagt op den hals leggen / namelijk d'heerschappije der sonde / en d'ewige dood; en twe uitstekende goederen / waar van het selve ontbloot is / namelijk de geregtigheid en het ewige leven / zo heeft hy zo veel in hem geweest is / en ook med de billijkheid en d'aard der religie bestaan konde / alle Menzen van die qualen bevrijd / en haar dese goederen toegebragt. In welken sin Johannes seid / Ende wy hebben't aanschoud, ende getuigen dat de vader sijnen Sone gesonden heeft, tot een Saligmaker der wereld, 1 Ioh. IV, 14. En zo word hy doorgaans in de boeken des N. Verbonds genoemd.

II. Dog d'andere naam Christus, welke hem als een toenaam is gegeven / betekend eigenlijk een Gesalvden, dat is een Koning; hebbende sijne benaminge daar van / dat de Koningen onder d'Israëliten / door de salvinge in haar ampt ingewijd / en gesalvde des Heren genoemd wierden. Maar om dat'et van God besloten was / dat d'Here Jesus / niet anders als door het bedienen van het Prophetiz en Priesters ampt / tot sijn Koningrijk zoude ingaan / en dat niet alleen de Koningen / maar ook de Propheten en Priesters somtijds gesalvd wierden / zo worden onder de benaminge van Christus die drie Ampten / te weten / het Prophetiz, Priesterlijke, en Koninglijke tegelijk begrepen. Zo dat door de naam van Iesus het einde word te kennen gegeven / waar toe hy van God gesonden is / namelijk op dat hy een Saligmaker der wereld zoude wesen: Dog door de toenaam van Christus, worden de middelen aangewesen / waar door hy dat einde bereikt heeft / en ook alsnog komt te bereiken; namelijk de Prophetize bedieninge, waar door hy ons Godes uitterste wil heeft bekend gemaakt: de Priesterlijke, waar door hy hem selven op der aarde voor onse sonde opgeofferd heeft / en ook nog jegenwoordig in den Hemel komt op te offeren: en de

Koninglijke, waar door hy ons hier onderhoud ende beschermd/ midsgaders med allerhande geestlijke segeningen verrijkt/ en ons ook eindelijk tot d'ewige saligheid zal komen in te leiden.

III. Dog Christus heeft dese ampten in twederlei staat bediend en uitgevoerd/ te weten in den staat der vernederinge/ en in den staat der verhoginge waar van wy vooraf dienen te spreken/ eer wy tot de bysondere verklaringe van dese ampten voordgaan. Dog de vernederinge en verhoginge/ Jesu Christi/ en behoren niet tot sijn Godlijke natuur/ maar alleenlijk tot sijn Menzlijke. Want de Godlijke natuur en kon niet vernederd/ nog ook verhoogd worden. En dierhalven zo en heeft hy de ampten van Propheet, Priester en Koning, niet na sijn Godlijke natuur bediend/ maar na sijn Menzlijke; dog evenwel zo/ dat de Godlijke de Menzlijke altijd bygestaan/ en de selve geholpen/ en versterkt heeft. De staat der vernederinge begrijpt sijn lijden/ sijn dood/ sijn begravinge en nederdalinge ter helle. Belangende het lijden en de dood Christi/ daar van staan ons voor eerst d'oorsaken t'overwegen/ en daarna ook de delen. Wy sien dat in desen verscheide slag van oorsaken te samen komen.

IV. d'Eerste en alleropperste oorsaak van alle is God de Vader geweest/ volgens wiens besluit Christus in de handen der Godlose sondaren overgeleverd is/ die hem ter dood gebragt hebben/ gelijk Petrus ons leerd/ Act. II, 23. Desen door den bepaalden raad ende voorkennisse Godes overgegeven zijnde, hebt gy genomen, ende door de handen der onregtvaardigen aan het kruis gehegt, ende gedodet. En voorwaar/ God had alleen magt en regt over sijn Soon/ om na sijn welgevallen over hem te konnen en mogen besluiten; en sonder sijn wil en zouden alle de raadslagen/ en listige aanslagen der Joden tegen Jesum/ niet med al konnen uitvoeren hebben. 't Welk evenwel zo niet en moet verstaan worden/ als of God van ewigheid door sijn absolute besluit vastgesteld hadde/ dat Christus van die Godlose Menzen zoude om hals gebragt worden. Want dewijl hy tot'et uitvoeren van absolute besluiten sijn almogenheid of zadanig een directie gebruikt/ die d'uitkomst onvermijdelijk maakt/ zo zouden die genen/ (indien men zodanig een besluit vaststeld) die geordineerd waren om zulks uit te voeren/ haar selven van dat ombrengen niet hebben konnen wagten; en dien volgende van alle misdaad vry zijn. Dierhalven zo en heeft God geen Menzen in't bysonder/ voornamelijk niet voor dat se geboren waren/ gedestineerd/ om Christum ter dood te brengen; maar dewijl hy wist/ dat'et noit aan Godlose haters van de waarheid zoude ontbreken/ die niet en zouden willen lijden dat haar schelm-stukken en geveinsdheid/ sonder wrake daar over te nemen/ zouden aangewesen worden/ zo heeft hy voorgenomen sijn Soon in de magt van zodanige Menzen over te geven/ en toe te laten/ dat s'hem ter dood zouden brengen. Waar in hy niet en heeft gedaan/ 't welk hem onwaardig is/ of waar uit men besluiten kan/ dat die toelatinge sonder enige directie is geweest/ gelijk enigen tegenwerpen. Want wanneer God enig schelm-stuk toelaat/ zo bestuird hy alle de raadslagen en overleggingen der Godlose Menzen/ door sijne voorsienigheid zodanig/ dat se niet anders en konnen doen/ nog ook op een andere wijse/ als't hem gelievd toe te laten/ eveneens als een jager/ die sijn honden aan een band vast heeft/ en niet toe en laat/ dat se enig wild gedierte bespringen/ dan wanneer hy't raadsaam oordeeld. Wanneer hy dan Christus aan sijne vyanden quam over te geven/ zo heeft hy haar med een zodanige bepalinge voorgesteld/ binnen welke sy haar selven hebben moeten houden. Zulks blijkt voor eerst klaarlijk in de tijd/ welke wy sien dat se niet en hebben konnen verhaasten nog uitstellen/ al is't dat s'er genoeg haar best toe gedaan hebben. Waarom Johannes seid/ Cap. VII, 30. Sy sogten hem te grijpen maar niemand en sloeg de hand aan hem, want sijne ure en was nog niet gekomen. En Cap. VIII, 20, Niemand en greep hem, want sijn uur en was nog niet gekomen. En wanneer se t'samen beraadslaagden, dat se Jesum med listigheid vangen ende doden zouden; dog niet in het feest op dat'er geen oproer en wierde onder het volk, Matth. XXVI, 4, 5. zo hebben se evenwel daarna/ wanneer Judas van selvs sijn dienst quam presenteren om hem te vangen/ haar voornemen veranderd/ vers 14, 15, 16. Van welke tijd hy selvs getuigd/ dat'et haar uur, en de magt der duisternisse was, Luc. XXII, 53. Daarbenefsens zo kan men in d'andere omstandigheden/ dewelke net op die dingen gepast hebben/ die te voren afgebeeld of voorseid waren; als by voorbeeld daar in/ dat wanneer Christus aan't kruis hing/ sijn benen niet gebroken en zijn/ gelijk aan de moordenaars/ die med hem gelijk gestraft wierden/ geschied is/ klaarlijk sien/ dat hy door het Paaz-lam

al te voren was afgebeeld geweest / Joh. XIX, 36. Exod. XII, 46.

V. Dog gelijk God / door sijn wijsen raad / voorgenomen heeft / sijn Soon in de handen van sijne vyanden over te leveren / alzo heeft ook de Soon selvs / med een vrywillige en ongedwongen gehoorsaamheid / hem selven het besluit van sijn vader onderworpen. Daarom seid hy / heeft my de Vader liev, overmids ik mijn leven aflegge, op dat ik 't selve wederom neme. Niemand en neemd het selve van my, maar ik legge het van my selven af, Joh. X, 17, 18. En Paulus / Hy heeft hem selven vernederd, gehoorsaam geworden zijnde tot der dood, ja den dood des kruices, Philip. II, 8. Gelijk ook zulks de ganze Historie van sijn lijden te kennen geevd. Want dewijl hy die dingen van te voren wist / die hem overkomen zouden / zo is hy haar te gemoet gegaan / die daar quamen om hem te vangen / seggende / Wien soekt gy-lieden? En wederom / Ik ben't. En om te tonen / dat hy niet door swakheid in haar handen en verviel / zo dede hy haar door 't spreken van dit ene woord / Ik ben't als door een blixem ter aarden nederstorten. En hy liet sijne vyanden over sijne discipulen ganz geen magt / niet tegenstaande dat se ook tegen haar niet weinig vergramd en waren / maar hy gebood haar med een bysondere nadruk / waar op ook de daad selvs gevolgd is / Indien gy my soekt zo laat dese henen gaan, Joh. XVIII.

VI. Maar evenwel / zal iemand seggen / Christus soekt hier mede de dood af te bidden / als hy seid / Mijn Vader, indien het mogelijk is, laat dese drink-beker van my voorbygaan. 't Is zo. Want een Menz heeft van nature een afschrik van de dood / en het lijden van smerte; en daar en steekt ook geen sonde of onvolmaaktheid in / maar men moet veel eer seggen / dat d'uitstekenheid van Christi gehoorsaamheid daar in uitblinkt / dat hy terstond die natuurlijke genegenheid komt in te binden / en de selve sijns vaders wille t'onderwerpen / wanneer hy seid / Dog niet gelijk ik wil maar gelijk gy wild. En wy sien / alhoewel hy sijn vader konde bidden / die hem terstond meer als twaalv legioenen Engelen zoude bysetten om sijn vyanden te wederstaan, dat hy evenwel zulks niet heeft willen doen; maar dat hy d'aanstaande perikulen kloekmoedig is te gemoet getreden / med dese gedagten gewapend zijnde / Hoe zouden dan de Schrivten vervuld worden, die seggen, dat'et alzo geschieden moet? Matth. XXVI.

VII. De gesubordineerde of onderstelde oorsaken van het lijden en sterven Christi / zijn de Satan / Judas / d'Overpriesters / de Schrivt-geleerden / de Pharizeen / 't ganze Joodze volk / Pilatus / de soldaten / ende de geregts-dienaars / die altesamen haar beweeg-redenen gehad hebben / (dog d'een dese en d'andere gene) waar door se gaande gemaakt zijn geworden / om zo een uitstekend boos schelm-stuk te bedrijven. Van den Duivel getuigd Johannes / dat hy in't herte van Judas heeft gegeven, dat hy Christum verraden zoude, Joh. XIII, 2. Want hy vreesde voor hem / wetende dat de Sone Godes daar toe geopenbaard was, op dat hy de werken des Duivels verbreken zoude, 1 Ioh. III, 8. En dat hy het saad der vrouwen was, dat den serpent den kop vertreden zoude, Gen. III, 15. Judas is ten delen door geldgierigheid / en ten delen door wraakgierigheid / aangedreven geworden om Christum / die hem te voren bestraft / en den beuit daar hy na haakte / uit de handen gerukt hadde / te verraden / Ioh. XII, 3. en Matth. XXVI, 14, 15. Luc. XXII, 3. De Duivel gaat wel rondom als een briezende leeu, soekende wien hy zoude mogen verslinden, 1 Pet. V, 8. Maar hy heeft evenwel over niemand enige magt / als die hem selvs eerst door sijn sonde de deure komt te openen / waar door hy ingaat; en daarom zo voegd'er ook d'Apostel by / den welken wederstaat vast zijnde in het gelove, vers 9. En Jacobus / Cap. IV, 7. Wederstaat den Duivel ende hy zal van u vlieden. Zo dat men moet seggen / dat'et de Duivel onmogelijk zoude geweest hebben / 't en zy dat Judas gierig / en med toorn ontstoken was geweest / in hem te varen / als ook in sijn herte in te geven / dat hy Jesum verra'en zoude. Waar by ook Godes regtvaardig oordeel gekomen is / om alzo de Godloosheid van Judas te straffen / en hem in de magt des Satans over te geven / die hem als een verslaavden dienaar / om Christum aan een kant te helpen / quam te gebruiken.

VIII. Evenwel zo en agt ik niet / dat men med enigen moet menen / dat Judas van ewigheid van God is gepredestineerd geweest om Jesum te verraden / en dat hy daarom daarna aan den Satan overgegeven is / alzo dat'et in sijn magt niet en zoude gestaan hebben / hem selven van dat schelm-stuk te wagten. 'k Weet wel / dat'er uit'et O.T. enige Schrivtuur-plaatsen bygebragt worden / in welke de verraderije van Judas / en

de straffe daar van schijnd voorseid te zijn / als Psal. XLI, 10. Selvs de man mijnes vredes, op welken ik vertroude, die mijn brood at, heeft de versenen tegen my grootlijks verheven. Van gelijken LXIX, 26. en CIX, 8. Sijne woninge zy woest, en een ander neme sijn opsienders ampt, Welke worden by Johannem Cap. XIII, 18. en Act. I, 16, 20, in't bysonder op Judas gepast worden. Maar ik andwoorde / dat dese plaatsen in haar eigenlijken en letterlijken sin / verstaan moeten worden van een zeer uitstekend vyand en verrader die David in sijnen gehad heeft / en dat se alzo in sijn persoon zijn verbuld geworden. Dog dewijl David een voorbeeld Jesu Christi geweest is / zo worden se door een verborgen sin in het N. Verbond op hem gepast / als in sijn persoon ook haar verbullinge hebbende. Want het is den raad Godes geweest / dat d'Here Jesus zodanige dingen van iemand uit sijn huisgenoten zoude lijden / als David eertijds van die genen / die med hem familiaar verkeerden / geleden hadde. Onderstellende namelijk uit sijne voorwetenschap / gelijk wy boven § III. geseid hebben / dat'et noit aan Godlose Menzen ontbreken en zoude / die door enige verlokkinge / of ook door enige voorgestelde aanritselinge der boosheid / zodanig een schelmstuk gieriglijk zouden bedrijven. Niet dat hy Judas / eer hy geboren was / absolut daar toe gepredestineerd heeft / (verre / seg ik / moet'et van ons zijn / dat wy van den allerheiligsten God / zodanige Godlose gedagten zouden dorven hebben:) Maar dat hem God / wanneer hy hem bequaam vond om sijn voornemen uit te voeren / en dat'er maar alleen van noden was / dat hy hem occasien van quaad te doen liet voorkomen / en sijne boosaardigheid den toom ruim gav / (om zo te spreken) misbruikt heeft om sijn werk uit te voeren: alzo dat d'H. Schrijvers / wanneer hy Jesum verraden heeft / te regt geseid hebben / dat in hem vervuld is geworden 't gene voorseid was, om dat'et namelijk / door zodanig een Menz als Judas was / most verbuld worden. Tot dien einde schijnd ook Jesus hem in sijn geselschap genomen te hebben / dewijl hy hem heel wel kende, gelijk Johannes seid / Cap. VI, 64. Maar evenwel zo kon hy nog tot die tijd van sijn boosaardigheid afstand doen. En't en schijnd niet dat hem enige noodsakelijkheid gedrongen heeft / om Jesum te verraden / dan alleen na dat hy / tot een straffe van sijn voorgaande grove sonden / in de magt van de Satan was overgegeven; en wanneer God de hand t'enemaal van hem quam af te trekken / alzo dat'et niet meer in sijn magt en was / sig selven tot beter gedagten te begeven: 't welk Jesus ook / (na't schijnd) heeft willen te kennen geven / wanneer hy / als nu de Satan / na dat hy de bete ontfangen hadde / in hem gevaren was / tegen hem seide / Dat gy doet, doet'et haastlijk, Joh. XIII, 17.

IX. d'Overpriesters / de Schrift-geleerden / en de Pharizeen / waren nu al lang van te voren med een haat tegen Jesum ingenomen / die hen over hare schelmerijen en geveinsdheid bestrafte; en sy hadden't'er dikwijls op toegeleid om hem door list aan een kant te helpen; ja ook eindelijk in een solemnele vergaderinge besloten / haar dessein by d'eerste gelegenheid uit te voeren / Joh. XI, 47. Matth, XXVI, 3. En wanneer hy van haar gevangen was / zo hebben s'hem de dood waardig geoordeeld / en aan Pilatus overgelevend om gekruicigd te worden / Matth. XXVI, 65. 66. Van gelijken zo hebben ook de Joden in't generaal niet weinig hier toe geholpen / die / wanneer haar Pilatus de keur gav / wien sy wilden dat op het Feest van Pascha vry gelaten zoude worden / Jesus of Barrabas / haar niet ontsien en hebben Barrabam / die een moordenaar / in plaatse van Jesu die onschuldig was / te kiesen / en van Jesu te roepen / Neemd weg, neemd weg, kruize hem.

X. Wel insonderheid Pontius Pilatus / die Stadhouder van Judea was / zonder wiens auctoriteit en toestemminge / Jesus niet en konde wettelijk veroordeeld worden. Want niettegenstaande dat hy hem versekerd hield / van dat Jesus onschuldig was / en dat hy ook wist dat hy door nijdigheid van d'oversten aan hem was overgelevend / zo heeft hy hem evenwel / uit vreze van by de Keiser in ongunste te komen / na dat hy hem eerst wel wredelijk doen geesselen hadde / veroordeeld om gekruicigd te worden / Joh. XIX. Matth. XXVII. Voor het laatsten zo behoren ook onder dit getal de Romeinze soldaten / die / niettegenstaande dat s'het gebied van den Stadhouder gehoorsaam waren / verscheide blijken van haar eigen boosaardigheid gegeven hebben / med Jesum med vuisten en roeden te slaan; hem in het aangesigt te spuwen; een doornen kroon op sijn hoofd te setten; en op verscheide andere wijsen te bespotten: alzo dat s'haar altesamen aan een zeer swaar / en een ganz on-

onverschoonlijk schelm-stuk schuldig gemaakt hebben.

Cap. VIII.

Wat den Vader heeft bewogen, dat hy gewild heeft, dat sijn Soon den dood sterven zoude; en in't bysonder van de vrugten die uit de dood Christi komen voord te vloeijen.

I. *Dat de Vader sijn Soon in den dood overgegeven heeft, op dat hy ons van onse ellenden verlossen zoude.* II. *Dat Christus ons van d'Heerschappie der sonde verlost heeft, wanneer hy sijn bloed niet en spaarde, op dat hy van sijn leer getuigenisse zoude geven.* III. *Op dat hy alle dingen, die op der aarden, en in de hemelen zijn, zoude bevredigen.* IV. *Op dat hy ons tot onderlinge lievde zoude opwekken* V. *En op dat hy ons een volmaakt voorbeeld van alle deugden zoude voorstellen* VI. *Dat Christus ons daarenboven door't opofferen van sijn bloed van d'ewige dood komt te verlossen: En door sijn Koninglijke magt, dien hy door sijn dood heeft bekomen, in de besittinge van't ewige leven in te leiden.*

I. Daar zijn verscheide oorsaken die God den Vader bewogen hebben/ om sijnen Soon in den dood over te geven/ en Christum/ om het besluit van sijn Vader gewillig te gehoorsamen. d'Eerste oorsaak/ waar door God innerlijk is bewogen geworden/ is sijne lievde geweest/ dien hy het Menzlijke geslagt toedroeg; waar van Christus aldus spreekt/ Alzo liev heeft God de wereld gehad, dat hy sijn enig geboren Sone gegeven heeft, Joh. III, 16. dat is/ in den dood heeft overgegeven/ gelijk uit'et voorgaande vers blijkt/ alwaar hy geseid hadde/ Gelijk Moses de slange in de woestijne verhoogd heeft, alzo moet ook de Sone des Menzen verhoogd worden, enz, te weten aan het kruis. En Paulus/ Die ook sijn eigen Sone niet gespaard en heeft, (namelijk om de lievde/ waar mede hy tegen ons was aangedaan/) maar voor ons allen heeft overgegeven, Rom. VIII, 32. Van gelijken ook Johannes/ Hier in is de lievde, niet dat wy God liev gehad hebben maar dat hy ons liev heeft gehad, ende sijnen Sone gesonden heeft, tot een versoeninge voor onse sonden. I Joh. IV, 10. De twede oorsaak/ die buiten God was/ en hem daar toe ocasie heeft gegeven/ is de twevoudige ellendige stand der Menzen geweest/ namelijk de sonde/ ende d'ewige dood/ dien sy om der sonden wille onderworpen zijn. Dierhalven zo heeft God gewild/ dat sijn Soon in de wereld zoude komen/ en den vervloekten dood des kruices lijden zoude/ op dat hy het Menzlijke geslagt/ uit dien rampsaligen stand/ dat is/ en van de sonde/ en van d'ewige dood verlossen zoude: 't Welk Johannes te kennen geevd/ wanneer hy seid/ Hier toe is de Sone Godes geopenbaard, op dat hy de werken des Duivels verbreken zoude, I Joh. III, 8. De werken des Duivels nu zijn dese/ die wy ook terstond genoemd hebben/ namelijk de sonde ende d'ewige dood, waar toe hem Christus geheel en al ten besten gegeven heeft/ om de selve t'enemaal te verbreken.

II. Hoe veel nu sijn dood hier toe te wege gebragt heeft/ dat konnen we uit'et volgende leren. Voor eerst, zo is hier door de waarheid en sekerheid van de lere des Evangeliums bevestigd: Want in het Evangelium worden wel insonderheid dese twe dingen begrepen. De geboden namelijk van een volkomen heiligheid/ waar door wy Gode aangenaam zijn. Als ook de belovten van de vergevinge van alle sonden/ zo iemand de selven van herte komt te versaken/ en vrugten der bekeringe waardig voord te brengen; midsgaders van een salig en onstervlijk leven/ 't welk wy hier namaals in de hemelen by God zullen genieten: op dat ik nu van de dreigementen/ die aan d'andere zijde tegen die belovten gesteld zijn/ niets en segge; alzo dat'er daarenboven tot onse saligheid niet anders vereizt en word/ als dat wy de lere des Evangeliums med een waaragtig en levendig gelove komen t'omhelsen. En dit is ook de reden geweest/ waarom dat d'Here Jesus/ wanneer hy stond om nu veroordeeld en gekruicigd te worden/ tegen Pilatus seide/ Hier toe ben ik geboren en in de wereld gekomen, op dat ik de waarheid getuigenisse geve, Joh. XVIII, 37. Dog niet alle waarheid/ maar alleen de saligmakende/ en die waarheid die na de Godsaligheid is, Tit. I, I. Dit is die goede belijdenisse/ dien hy onder Pontio Pilato betuigd heeft/ welke van d'Apostel word gerecommandeerd I Timoth. VI, 13. En om dies wille word hy ook de getrouwe en waaragtige getuige genoemd/ Apoc. I, 5. en III, 14. Hier komt ook by/ dat de bevestiginge van het N. Verbond/ de dood en het bloed Christi word toegeschreven: want wanneer hy daags voor sijn dood/ dien drink-beker/ waar onder zo groten saligheid als verborgen lag/ aan

sijne Discipulen gav / zo seide hy / Dat is mijn bloed, het bloed des N. Testamentes, het welk voor velen vergoten word, tot vergevinge der sonden, Matth. xxvi, 28. Want het was eertijds de manier / dat de opgeregte verbonden door het slagten der dieren wierden ingewijd / ende bevestigd: 't welk wy ook sien / dat in de Mosaize wetgevinge is gepleegd geworden: gelijk Exod. xxiv, 4. enz. te sien is / alwaar geseid word / Moses maakte hem des morgens vroeg op, ende hy boude enen Altaar onder aan den berg: ende twaalv colommen na de twaalv stammen Israëls. Ende hy sond de Iongelingen der kinderen Israëls, die brand-offeren offerden: ende offerden den Here dank-offeren van jonge ossen. Ende Mose nam de helvt des bloeds, ende sette het in bekkens: ende de helvt des bloeds sprengde hy op den Altaar. Ende hy nam het boek des verbonds, ende hy las het voor de oren des volks, ende sy seiden, al wat de Here gesproken heeft, zullen wy doen, ende gehoorsamen. Doe nam Mose dat bloed, ende sprengde het op het volk, ende hy seide, siet dit is het bloed des verbonds, het welke de Here med u-lieden gemaakt heeft over alle die woorden. Waar op Petrus gesien heeft / wanneer hy seide / dat de gelovigen uitverkoren zijn, na de voorkennisse Gods des Vaders, in de heiligmakinge des Geest, tot gehoorsaamheid ende besprenginge des bloeds Iesu Christi, 1 Pet. 1, 2. om te tonen dat het N. Verbond in de conscientien der gelovigen / door het bloed ende de dood Christi bevestigd ende versegeld is geweest / waar door sy van de waarheid en vastigheid des selvs / nog meer versekerd worden. Hier toe behoord ook / dat Iesus van een beter verbond (als het oude was) borge is geworden, Hebr. vii, 22.

III. Daarenboven zo heeft God ook door het bloed des kruices alles bevredigd / 't zy de dingen die op der aarden / 't zy de dingen die in de hemelen zijn / Col. 1, 20. Want Joden en Heidenen / die te voren als vyanden van elk anderen verschilden / zijn / wanneer se het N. Verbond aangenomen hebben / tot een lighaam van Christi gemeente t'samengevoegd / en med elk anderen verenigd: Waarom'er geseid word / Ephes. ii, 14. Hy is onse vrede, die dese beide (namelijk Joden en Heidenen) een gemaakt heeft, ende den middel-meur des afscheidsels gebroken hebbende, heeft hy de vyandschap in sijn vleze te niet gemaakt, namelijk de wet der geboden in insettinge bestaande: op dat hy die twe zoude in hem selven tot enen niewen Menze scheppen, vrede makende, enz. En dat niet alleen / maar hy heeft ook de salige Engelen en inwoonders van den Hemel / die vyanden waren van de Godlose en afgodize Menzen / med haar bevredigd / wanneer sy gesien hebben / dat se tot God bekeerd waren. Om welke reden wy ook merken / dat'er in de plaats die terstond uit Coloss. 1, geciteerd is / word geseid / dat hy versoend heeft de dingen die op der aarden, ende die in den hemel zijn, enz. En toen is'er een zeer grote blijdschap geweest voor de Engelen Godes / wanneer se sagen / dat'er zo veel sondaren uit de klauwen des doods ende der helle ontrukt waren; dewijl Christus getuigd / dat se verblijd zijn over enen sondaar die hem bekeerd, Luc. xv, 10. Dit zijn dan altesamen goederen / die voordvloeijen uit'et storten van Christi bloed / om daar door het N. Verbond in te wijen en te bevestigen: Want wie zou'er reden om te twijfelen konnen hebben / of al het gene dat in het selve begrepen is / is ten vollen waaragtig en seker / die eens by sijn selven med aandagt gaat overwegen / dat Christus med een bereid en couragieus gemoed / hem selven in de dood heeft overgegeven / om ons dat geloov te doen aannemen / en het selve in ons te bevestigen? Zou een verleider zulks gedaan hebben / daar wy weten dat zodanige Menzen / niet anders gewoon en zijn / als rijkdommen / wellusten / en ere van dese wereld na te jagen?

IV. Daarenboven zo kan ook nog op een andere wijse de dood Christi dienen / om in ons het betragten van deugd en heiligheid op te wekken: Want dewijl God de Vader daar in zo een grote lievde betoond heeft / dat hy dat gene 't welk hem allerwaardigst was / voor onse saligheid heeft willen te kosten leggen: en dewijl Christus voor ons / die sijne vyanden waren / stervende / den alleruittersten trap van lievde / die men onder de Menzen siet plaats hebben / verre te boven gegaan is / dat iemand voor sijn vrind en weldoender bestaat te sterven, Joh. xv, 13. Rom. v, 6, 7, 8. Wat is'er dan billijker / als dat wy haar beiden wederom van onse zijde med weder-lievde komen t'omhelsen / en ook onse lievde / door't onderhonden van die geboden / welke sy ons gegeven hebben / te betuigen? Op dese wijse sien wy dat Johannes argumenteerd / wanneer hy seid / Hier aan hebben wy de lievde gekend, dat hy sijn

leven voor ons gesteld heeft: ende wy zijn schuldig voor de broeders het leven te stellen, 1 Ioh. III, 16. Indien God ons alzo liev heeft gehad, zo zijn ook wy schuldig elk anderen liev te hebben. Cap. IV, 11. En / Dit is de lievde Gods dat wy sijne geboden bewaren, Cap. V, 3. voornamelijk dewijl hy selvs seid; Indien gy mijne geboden bewaard, zo zuld gy in mijne lievde blijven: gelijkerwijs ik de geboden mijns vaders bewaard hebbe, ende blijve in sijne lievde. Ioh. XV, 10.

V. Eindelijk / dewyl'er niet nuttiger en is / om in de heiligheid des levens meer en meer toe te nemen / als een volmaakt voorbeeld daar van voor ogen te hebben / waar op men in allerhande voorvallen sijn ogen kan slaan; zo heeft God / willende ook in desen dele onse swakheid te hulpe komen / ons zodanig een voorbeeld in sijnen Sone Jesu Christo voorgesteld / en wel insonderheid in sijn dood / waar in haar / als in een beknopt tafereel / verscheide uitstekende deugden / die den Menz volmaken / en Gode aangenaam zijn / komen te vertonen: want de deugd blinkt allermeest in tegenspoed uit / waar door wy ons selven / zo wy se maar kloekmoedig verdragen / Gode ende de Menzen beproevd voorstellen. Dog dese schijnd wel onder alle rampen die den Menz in dit leven konnen overkomen / d'allerswaarste te wesen / indien iemand niet alleen onschuldig / maar wanneer hy aan een yder d'allergrootste weldaad heeft soeken te bewijsen / med smaad- en scheld-woorden bejegend / en eindelijk op een wrede en schandelijke wijse / als een misdadige / die by God ende de menzen hatelijk is / aangedaan word. En dit is het gene d'Here Jesus is wedervaren; en waar in hy sijn geloov en gehoorsaamheid tegen God; sijn nederigheid / geduld / saftmoedigheid / en lievde tegen sijn naasten / ook selvs tegen die hem om hals hebben gebragt / heeft laten blijken, Waarom Petrus med regt seid / Christus heeft voor ons geleden, ons een exempel nalatende, op dat wy sijne voetstappen zouden navolgen, 1 Pet. II, 21, 22, 23. Dierhalven zo en moeten wy niet alleen de deugden / die in het leven en in de dood Christi hebben uitgeblonken / navolgen; maar wy konnen ook 't selve door Gods genade doen / al is't dat wy de volmaaktheid der selver niet en bereiken.

VI. Zo heeft dan Christus med sijn lijden en sterven voor gehad ons van d'heerschappije der sonden te verlossen; en ten dien opsigte heeft'et tot sijn Prophetiz ampt behoord; maar op dat hy voor ons een volkomen saligmaker zoude zijn / zo heeft'et daarenboven van noden geweest / dat hy ons verlossen zoude van de straffe der sonde / welke d'ewige dood is; en ons tot de besittinge van't ewige leven inleiden: 't Welk hy ook door sijn dood gedaan heeft / voor zo veel het een gedeelte is geweest van sijn Priester-ampt / en heeft ons den ingang geopend tot de heerlijkheid van't Koningrijke der Hemelen: Want hy heeft door sijn Priester-ampt onse sonden versoend / ende de straffe / die wy anders zouden moeten lijden hebben / van ons afgewend: Want gelijk onder het O. Verbond de beesten eerst geslagt wierden / eer de Priester het bloed der selver in het heiligdom inbragt / om de tijdelijke straffe van de sonde des volks te versoenen; alzo heeft Christus ook moeten geslagt worden; op dat hy door sijn bloed regt zoude hebben / om voor Godes aangesigt in het hemelze heiligdom voor ons te verschijnen / en aldaar een ewige verlossinge van alle onse sonden te weeg te brengen / Heb. IX, 12, 24. Waarom'er ook geseid word / Dat de gelovigen zijn gekomen tot den middelaar des N. Testaments Jesum, en het bloed der besprenginge, dat beter dingen spreekt dan Abel, Heb. XII, 24. Want het bloed Abels riep tot God om wrake tegen Cain / die sijn broeder hadde vermoord; maar het bloed Christi roept om vergevinge en quitscheldinge van alle sonden / voor die genen / die in hem geloven. Door sijn Koninglijke en Godlijke magt zal hy ons uit den doden opwekken / en med d'ewige geluksaligheid in den hemel beschenken: Dog hy en kon op geen andere wijse / volgens de wille Godes / tot die waardigheid verheven worden / als door den weg van lijden / waar door hy volmaakt most worden / gelijk hy selvs seid / En moste de Christus niet dese dingen lijden, ende alzo in sijn heerlijkheid ingaan. Luc. XXIV, 26.

CAP. IX.

Van het lijden Christi: en in't bysonder van die Strijd en Benaaudheid, dien hy in den Hov gehad heeft, en hoe hy aldaar gevangen is.

I, Dat Christus veel en schriklij e dingen in den Hov, te Jerusalem, en op den Berg van Calvaria geleden heeft. II. Waar dien hov geweest zy. III. Van den Strijd die Christus gehad heeft. IV. Dat hy d'helze pijn in sijn ziele niet gevoeld en heeft; en dat ook zulks tot onser verlossinge niet nodig en is geweest. V. Of Christus minder kloekmoedigheid getoond heeft, dan vele Martelaren.

VI. Wat

Wat men diend te verstaan door't afbidden van den beker, de dood, of maar alleen de vreze voor de dood. VII. *Of Christus ook bloedig sweet gesweet heeft.* VIII. *Dat'et niet onbetamelijk en is geweest, dat Christus door een Engel vertroost wierd.* IX. *Dat Jesus van Juda door een kus verraden is.* X. *Van die dingen, die ontrent het gevangen nemen van Christus gebeurd zijn.*

I. Laat ons nu tot de delen van het lijden Christi toetreden. 't Selve beginnen we med' et eten van het laatste Pascha / en het instellen van het H. Avondmaal. Want alle die wederwaardigheden en ongemakken die Christus te voren had uitgestaan/ als onder anderen d'armoede / den arbeid in het waarnemen van sijn ampt / den haat van sijn vyanden / de lasteringen / de scheldworden / de lagen / enz. die hebben maar voorbereidselen van sijn lijden geweest/ waar door hy te voren bereid en bequaam gemaakt wierd / om dien zeer swaren strijd te konnen aangaan. Dog de selve kan in drie voorname leden onderscheiden worden/ volgens de plaatsen in welke hy geleden heeft / namelijk in den Hov/ te Jerusalem / en op den Berg van Calvaria.

II. Wat het eerste aangaat: d'Here Jesus wetende wat Judas med sijne vyanden tegen hem bestoken/ en in den sin hadde/ zo begav hy hem selven van selvs daar na toe / om aldaar van hem verraden/ en van d'anderen gevangen te worden. Lucas drukt die plaats wat generaler uit/ wanneer hy se den Olijv-berg noemd: Cap. XXII, 39. en Marc. XIV, 26. Dog Mattheus nog vry specialer / onder de naam van het gehugte genaamd Gethsemane, Cap. XXVI, 36. gelijk ook Marcus XIV, 32. Maar Iohannes allerspeciaalst/ als hy seid / Dat Iesus gegaan is over de beke Cedron, daar een hov was, in welken hy ging ende sijne Discipulen; ende dat Iudas ook die plaats wist dewijl Iesus aldaar dikwijls vergaderd was geweest, Cap. XVIII, 1, 2. Zo dat die hov in het gehugte van Gethsemane schijnd geweest te zijn / en het gehugt selvs / aan de voet van den Olijvberg. Aldaar heeft het lijden Christi voor onse sonden een begin genomen / gelijk d'eerste overtredinge des Menzen in den hov Eden geschied was/ Genes. III, 3.

III. Men moet alhier onderscheidelijk aanmerken / wat'et is dat Christus geleden heeft / zo voor die tijd dat sijne vyanden op hem quamen aansetten / als daar na. Dog al is'et dat hy alle sijne discipulen med hem gebragt hadde/ zo heeft hy evenwel gewild/ dat'er maar drie zouden getuigen zijn van sijn allerswaarste strijd/ namelijk Petrus/ Jacobus / ende Johannes / in welkers bywesen hy veranderd was geworden op den berg Tabor/ en de dogter van Jairus opgewekt hadde / op dat sy / die sijne heerlijkheid gesien hadden / ook aanschouwers zouden wesen van sijne vernederinge. Wanneer hy aldaar de dood die hem aanstaande was/ quam in te sien / zo begon hy bedroevd, verbaasd, en zeer beangst te worden, Matth. XXXVI, 37. Marc. XIV, 33. en heeft / sig selven ter aarden nederwerpende / den Vader tot driemaal toe gebeden / dat / indien het mogelijk waar / die drinkbeker zoude van hem voorbygaan / en dat hy den selven niet en zoude drinken: en sijn sweet wierd als druppelen bloeds / die op der aarden nedervielen. En toen is hem een Engel verschenen van den Hemel/die hem vertroostede/ Luc. XXII, 43. 44. Dog wy zullen alhier / op dat dit te beter mag verstaan worden/ in't korte enige swarighedē oplossen.

IV. Daar word gevraagd/ 1. Of Christus toen ter tijd zodanig d'helze pijn in sijn ziele gevoeld heeft, als de verdoemden hier namaals de selve gevoelen zullen? 'k Andwoorde: Geensins. Want onder de straffen / die de verdoemden zullen lijden / zal dit wel d'allerswaarste zijn / dat se zullen gevoelen dat God op haar vertoornd is / en dat s' in der ewigheid geen verlossinge en zullen te verwagten hebben; 't welk zodanige dingen zijn die op Christum ganz niet en passen. Noit heeft hy den toorn Godes gevoeld / 't en zy dat daar door oneigenlijk die smerten verstaan worden / die hem sijne vyanden door Godes toelatinge aangedaan hebben. En hy en heeft ook niet gevreesd / dat God op hem vertoornd was. Want hy heeft altijd ten vollen versekerd geweest van Godes liefde tegen hem; en toen wel voornamelijk / wanneer hy hem zodanig een uitstekende gehoorsaamheid in het aangaan van de dood quam te bewijsen: welke Paulus noemd een offerhande en slagt-offer Gode, tot een welriekende reuk, Eph. V, 2. Gy zuld seggen: Hoe heeft Christus ons dan door sijn dood, van d'ewige dood verlost, indien hy se selvs niet geleden en heeft? 'k Andwoorde 1. Dat Christus d'ewige dood niet en heeft geleden / dat is klaar. Want sijne smerten en hebben geen gehelen dag aan elk anderen geduird. En dat se geseid worden immers zo swaar geweest te zijn / of dat men se zo hoog te agten heeft/ als d'ewige smerten selvs / om dat de Godlijke med de menzlijke natuur in Christo zijn verenigd geweest / dat's maar

een ydele klap: dewijl'er tussen enen dag en d'ewigheid ganz geen proportie en is: en dat Christus in sijn Godlijke natuur ganz niet geleden en heeft / maar alleen in sijn menzlijke. 2. 't En heeft ook niet noodsakelijk geweest tot onser verlossinge/ dat Christus die selve straffen / die wy verdiend hadden / lijden zoude: maar hier toe was maar alleen sijn offerhande van noden / waar door hy ons Gode versoenen zoude. Hy heeft dan sig selven voor ons in de dood opgeofferd: en dese opofferinge is Gode zo aangenaam geweest / dat hy ons om dies wille alle onse sonden uit genaden, ende sonder enige betalinge heeft willen vergeven/ indien wy maar voordaan de selve komen te versaken/ en in nieuwigheid des levens te wandelen.

V. Gy zuld verder seggen: Indien Christus den toorn Godes ende de smerten der helle in sijn ziele niet gevoeld en heeft, waar uit is'et dan ontstaan, dat hy in sijn gemoed zo uit der maten benaud was? Want zo doende zou hy in kloekmoedigheid veel minder geweest zijn als vele van de Martelaren, die, zo als d'Historien getuigen, blijmoedig, ende sonder enig teken van vreze d'allerwreedste straffen te gemoet gegaan hebben. 'k Andwoorde 1. Dat'et niet en schijnd/ dat alle die dingen/ die van de kloekmoedigheid der Martelaren/ in het midden van haar smerten / ja in de dood selvs / verhaald worden / juist zo geheel vast gaan. Want die genen / die d'historie daar van beschreven hebben/ die hebben of geen nette kennisse gehad/van al't gene die Martelaren in den ganzen tijd van haar gevangenisse / en ook dat se te regt gesteld wierden/ wedervaren is: maar alleen van de dingen die in 't openbaar / en voor de ogen van velen geschied zijn: of s'hebben't raadsaam geagt / niettegenstaande dat se wel van enige van hare swakheden kennisse hadden/ de selve med stilswijgen voorby te gaan; en ook om anderen aan te moedigen / hare standvastigheid en kloekmoedigheid/ op de wijse van de Redenkonstenaars / vry breed uit te meten. 't Kan ook zijn dat de Martelaren (al was'et dat se andersins uitstekende heilige mannen waren/) haar selven geweld hebben aangedaan / en in haar gelaat en discoursen meerder kloekmoedigheid vertoond hebben / als se waarlijk en in der daad in haar herte gevoelden. By voorbeeld; zo sien we dat Ignatius, als hy tot de beesten veroordeeld was / aan de gelovigen die te Romen woonden versoekt/ dat se voor hem niet en zouden bidden/ dat hy die straffe ontgaan mogt. En hy seid/ Och of ik voor de beesten mogt geworpen worden, die my bereid zijn! 'k Zal haar selvs aanlokken op dat se my t'eerder vernielen, en indien sy niet en willen, zo zal ik'er haar toe dwingen. 't En zy dat'et misschien/ ('t welk ik veel liever zou willen geloven/) een verzierden brief is / die t'onregt op den naam van Ignatius uitgaat. Andersins zou hy veel kloekmoediger als Petrus geweest zijn/ waar van Christus voorzeid / dat hy tegen sijn wil ter straffe zoude geleid worden/ Joh. xxi, 18. 19. en als Paulus/ die/ om de dood t'ontgaan / sijn saak met een groten yver gedefendeerd heeft/ Act. xxi, enz. 2 Tim. iv, 16. 17. Maar steld eens dat alle dese dingen/ die de Martelaren worden toegeschreven/ absolut waar zijn; namelijk/ dat'er van haar selvs/ of van die genen/ die haar leven en bedrijv beschreven hebben / geen van hare swakheden zijn verswegen; en dat'er enigen van haar gevonden zijn / die alle vreze en gevoelen des dood ende der smerten uitgetogen hadden; zo zal ik ten 2. seggen/ dat men zulks de bysondere kragtige werkinge des H. Geests moet toeschrijven / die haar gemoederen med blijdschap overstort / en med een extraordinare / en meer als menzlijke kragt heeft aangedaan. Dog dat God niet gewild en heeft/ d'Here Jesus med dese genade in 't begin van sijn lijden te beschenken / maar dat hy hem/ om onsent willen/ voor een tijd op sijn selven gelaten heeft. Want dat doet veel tot onser vertroostinge / op dat wy / zo'et t'eniger tijd komt te gebeuren / dat wy geroepen worden om voor den Evangelio te lijden / en dat wy die kloekmoedigheid in ons niet en bevinden / die wy wel gehoord hebben dat in andere Martelaren geweest is/ maar dat wy door vreze beangst zijn en wenen; daarom niet en zouden menen / dat onse gehoorsaamheid Gode minder aangenaam is / dewijl't med Jesu Christo / den welken ons God tot een volmaakt voorbeeld des deugds voorgesteld heeft/ op die selve wijse gegaan is. En 't is ook nodig geweest / dat d'Here Jesus alzo toebereid wierd / op dat hy een getrou ende barmhertig Hogepriester zoude worden, die med onse swakheden medelijden zoude konnen hebben. Want in het gene hy selvs geleden heeft, en versogt is geworden, kan hy ook die genen die versogt worden te hulpe komen. Hebr. ii, 17. 18. en iv, 15, 16. God heeft dan de sake zo gedirigeerd; dat wanneer Jesus sig selven tot'et lijden gereed maakte / alle de smerten/ smaadheden / en aanvallen van sijne vyanden / die

hy

hy verdragen moste/ hem gelijklijk voor sijn gedagten zijn gekomen/ en hem zo zeer ontroerd hebben/ dat'er geen soorte van besoekinge en was waar door hy niet beproevd en wierd. Die benaaudheid evenwel en is hem niet heel lang bygebleven/ maar s'heeft terstond opgehouden/ na dat hy/ gelijk d'Evangelisten de selve verhalen/ vurige gebeden tot God uitgestort hadde/ en dat hy door een Engel was vertroost geworden.

VI. Ten tweden word'er gevraagd. Hoe men het diend te verstaan, dat Christus de volgende woorden gebeden heeft, Vader indien het mogelijk is, laat desen drinkbeker voorby gaan, dat ik hem niet en drinke? Matth, XXVI, 39. Of hy de dood selvs heeft soeken te verbidden, dan alleen die benaaudheid waar door hy gedrukt wierd? 'k Andwoorde/ dat'et niet en schijnd/ dat hy door den beker/ dien hy bad dat van hem voorbygaan zoude/ de dood verstaan heeft. Want hy had sig nu daar toe van selvs al geschikt; om dat hy wist dat'et zo verre med de saak gekomen was/ dat het besluit Godes niet en konde veranderd/ of die ure meerder uitgesteld worden/ gelijk hy daarna te kennen geevd/ als hy tegen Petrus seid/ Hoe zouden dan de Schrivten vervuld worden, die seggen dat'et alzo geschieden moet? Matth. XXVI, 54. En tegen de krijgsknegten die gekomen waren om hem te grijpen. Dit is uwe ure, ende de kragt der duisternisse, Luc. XXII, 23. Maar wat die benaaudheid des gemoeds aangaat/ daar hy in was/ daar van heeft hy geloovd/ dat hy konde verlost worden/ indien't sijn Vader maar zo geliefde. Anderen menen evenwel dat Jesus gebeden heeft/ dat hy de dood niet lijden en zoude/ om dat d'Apostel seid/ dat hy in de dagen sijns vlezes, gebeden ende smekingen tot den genen, die hem uit den dood konde verlossen, med sterke roepinge ende tranen geofferd heeft, Hebr. v, 7. Alwaar hy buiten twijfel op de gebeden/ die in den hov gestort zijn/ het oog heeft. Maar men kan andwoorden/ dat de woorden hem verlossen uit den dood, niet en betekenen/ dat de Vader te weeg zoude brengen/ dat hy niet en zoude sterven/ maar dat hy in de selve niet en zoude blijven en verlaten worden. 't Welk hy ook verkregen heeft. Want God heeft Jesum uit den doden opgewekt/ ende en heeft niet toegelaten dat sijn heilige de verdervnisse zoude sien, en heeft hem alzo waarlijk/ gelijk hy gebeden hadde/ van de dood verlost. Want d'Apostel doet'er in die selve plaats by/ dat hy verhoord is geworden uit de vreze, dat is/ dat hy verkregen heeft/ dat hy in dat quaad/ dat hy vreesde/ niet vervallen en zoude. Dog hy en zou niet verhoord geweest zijn/ indien hy gebeden hadde/ dat hy niet sterven en zoude. Maar evenwel dewijl men noit en bevind/ dat het woord drinkbeker, ergens in die betekenisse gebruikt word/ maar somtijds voor de dood word genomen/ als Matth. XX, 22, 23. Joh. XVIII, 11, zo en heb ik'er niet tegen/ dat m'et ook in't gebed Christi voor de dood komt te nemen. 't Welk men niet en kan seggen/ dat enigsins den lov van sijn volmaakte gehoorsaamheid kan verminderen. Want zo doende geevd hy maar alleen te kennen/ dat sijn vleez/ 't welk/ gelijk in alle andere Menzen/ swak was/ van't gevoelen der smerten/ en het uitstaan van een wrede dood/ afkerig was; maar dat'er evenwel een bereidvaardig gemoed in hem was/ om al het gene op hem te nemen/ en te verdragen/ dat sijn Vader mogte komen te gelieven/ dewijl hy sijn gebeden aldus besluit/ niet mijnen wille, maar uwen wille moet geschieden.

VII. Daar word ten derden gevraagd/ Wat men verstaan moet door't gene Lucas seid, Cap. XXII, 44, dat'et gebeurd is, wanneer Christus in dien swaren strijd was, en zeer ernstig bad, dat sijn sweet gelijk druppelen bloeds wierd, die op de aarden afliepen. Waar op enigen andwoorden/ dat'et niet onmogelijk en is/ dat iemand natuurlijker wijs bloed kan sweten. En Maldonatus verhaald over dese plaats/ dat'et by sijn tijd/ seker kloek en sterk man/ die ter dood verwesen was/ te Parijs gebeurd is. Want dat'et kan gebeuren/ (dewijl het sweet niet anders en is als een wateragtig gedeelte van't bloed dat sig in de aderen onthoud/) dat'er in zodanige personen/ die dun van vel/ en ruim van sweetgaten zijn/ wanneer se in een zeer groten angst zijn/ tegelijk med'et sweet ook bloed komt uit te sijpelen. Evenwel zo zijn'er anderen die menen/ dat hy geen bloed en heeft gesweet/ dewijl d'Evangelist zulks niet uitdruklijk en seid/ maar alleen/ dat sijn sweet is geweest, als druppelen bloeds: 't welk men zo kan verstaan/ dat dat sweet dikagtig is geweest/ alzo dat de druppels byna zo dik waren als geronnen bloed. 't Zy hier mede zo't zy/ het blijkt dat'er iet/ indien niet bovennatuurlijks/ ten minsten extraordinaars geweest is/ 't welk uit dien geweldigen angst des gemoeds/ waar van wy boven gespro-

ken

ken hebben / is voorgekomen. Want in zulk een geval / pleeg het lighaam als van sweet te drijven, gelijk men in zodanigen / die op haar sterven leggen / sien kan.

VIII. Daar word ook ten vierden gevraagd. Of 't wel med de waardigheid van den enig geboren Sone Godes heeft konnen overeenkomen, dat hy van een Engel, die minder als hy was, vertroost wierd? Luc. XXII, 43. 'k Andwoorde: Waarom niet? voornamelijk in dien staat / wanneer hy van wegen het lijden des doods minder was geworden dan de Engelen? Hebr. II, 7, 9. 't Schijnd evenwel dat in dese saak / 't verhaal niet wel op orde en staat / en dat 't gene Lucas vers 44. van het bloedagtige sweet Christi verhaald / voorgegaan is / voor 't gene hy vers 43. seid / van den Engel die hem vertroostede. Want alle dien angst des gemoeds / waar door hy zo zeer ontsteld wierd / is buiten twijfel door d'aanspraak van den Engel t'enemaal weggenomen geworden. En daar is ook niets dat meer med sijn waardigheid overeenquam / als dat God een Engel van den Hemel sond / om hem van de verhoringe van sijne gebeden te verseekeren /, en tot 't kloekmoedig uitstaan van dien aangenomen strijd aan te moedigen. Want men siet uit d'Evangelize historien / dat hem d'Engelen op een ander tijd wel meer dergelijke diensten bewesen hebben / als Matth. IV, 11. Joh. XII, 27, 28, 29. En alzo is vervuld geworden 't geen hy sijne discipulen voorseid hadde / Van nu aan zuld gy den Hemel sien geopend, ende de Engelen Gods opklimmende, ende nederdalende op den Sone des Menzen, Joh. I, 52. Daar en schijnd dan geen andere reden geweest te zijn / waarom God d'Here Jesum niet liever door den H. Geest / die altijd in hem was / heeft willen versterken / als door een Engel / dan op dat alzo te beter blijken zoude dat hy een Menz was / d'anderen in alles gelijk.

IX. Ondertussen als dese dingen geschieden / zo zijn de vyanden Jesu Christi aangekomen om hem te grijpen. De leidsman hier van is Judas geweest / een uit sijne XII discipulen, die de plaats wist daar hy gewoon was te vergaderen, Joh. XVIII, 2. Dog hy heeft hem med een kus verraden / 't welk hy haar tot een teken gegeven hadde / die gekomen waren / om med hem die snode daad uit te voeren; Dien ik zal kussen, de selve is 't grijpt hem, Matth. XXVI, 48. 't Welk buiten twijfel d'Here Jesus uit'er maten zeer door het hoofd heeft geslagen / en even eens geweest is / als of hem med een priem door 't herte gestoken wierd. Waarom hy ook tot dese beweeglijke woorden is uitgebarsten / Juda verraad gy den Sone des Menzen med een kus? Luc. XXII, 48. Indien een vyand zulks gedaan hadde / 't zou geensins wonder / nog ongehoord geweest zijn. Want wie zal van een vyand iet anders verwagten / dan 't gene vyandig is? Maar van een discipul verra'en te worden / en die ook een huisgenoot is / die gy te voren door zo vele en zo grote weldaden aan u hebt verpligt en verbonden / dat gelijkt na een mirakel; voornamelijk med 't geven van een kus / 't welk een teken van liefde en toegenegenheid pleeg te zijn / zo een onmenzlijken haat te verbergen.

X. Op dit teken / zo maken de dienstknegten des Hogepriesters / die med stokken en wapenen tegen Jesum gekomen waren / haar gereed om hem te vangen: dog Jesus gaat haar van't selve te gemoet / om te tonen dat hy niet gedwongen / of enigsins onwillig in haar handen en quam te vervallen / en hy vraagd haar: Wien soekt gy? en wanneer sy seiden / Jesum den Nazarener, zo andwoord hy Ik ben 't. Waar op gevolgd is / dat se door de Godlijke kragt van dese woorden / als of se door den blixem geslagen waren / afterwaards gingen, en ter aarden nedervielen, Joh. XVIII, 4, 5, 6. Waar uit sy leren konden / indien se niet t'enemaal verblind en waren geweest / hare handen in 't allerminsten niet te slaan / aan die sy sagen dat med zulk een uitstekende magt gewapend was. Maar niettemin zo gaan se in haar aangevangen werk voord. Dog Jesus wederom openlijk geseid hebbende dat hy 't was / zo laat hy hem van haar vangen: maar hy voegd'er / om sijne discipulen wille / dit bevel by / Indien gy dan my soekt, zo laat dese henen gaan, Joh. XVIII, 8. op dat hy klaarlijk zoude doen blijken / dat hy niet minder med gemak haar handen en konde ontgaan / indien hy maar gewild hadde / als te maken dat sijne discipulen van hare handen vry quamen. Toen is'et gebeurd / dat Petrus / door een al te buitensporigen yver gedreven zijnde / sijn swaard uit de schede trok / en den dienstknegt des Hogepriesters een oor afhiew. Maar Jesus bestrafte hem / seggende / Keerd uw' swaard wederom in sijn plaatse; want alle die het swaard nemen, zullen door het swaard vergaan: den drinkbeker dien my de Vader gegeven heeft, en zal ik

dien niet drinken, Matth. XXVI, 51, 52. Ioh. XVIII, 10, 11. En wanneer hy sijn oor aangeraakt hadde, zo genas hy het selve, Luc. XXII, 51. Dog sy en geven selvs op dat twede mirakul geen agt/ om daar door den aucteur die 't selve dede te vrezen. Toen is'et geschied/ dat alle de discipulen Christum verlieten/ om haar eigen leven uit'et gevaar te redden. Want sy en waren nog niet bequaam/ om de waarheid des Evangeliums med haar bloed te versegelen. En God en heeft haar ook med Christo niet willen laten lijden/ op dat sy niet gehouden en zouden worden/ enig deel te hebben/ in de verlossinge van het Menzlijke geslagt/ welke hy door sijn dood zoude te wege brengen. Waarom wy sien/ dat Jesaias Prophetizer wijse van hem voorseid heeft/ Ik hebbe de persse alleen getreden, ende daar en was niemand van de volkeren med my, Cap. LXIII, 3. Voegd hier by/ dat hy voorgenomen hadde den dienst der Apostelen te gebruiken/ om alvorens die heilsame lere door de ganze wereld te prediken/ eer sy voor de selve den dood zouden lijden.

Cap. X.

Van't gene Christus geleden heeft te Jerusalem in't hov van den Hogepriester, en in't regt-huis van den Stadhouder.

I. Christus word geleid tot Annas, ende van daar na Cajaphas. II. Petrus versaakt driemaal sijn Heer. III. Hoe dat Christus dese verlogeninge heeft konnen voorseggen. IV. Dat in Petro, een bewijs van de Menzlijke swakheid te sien is; en in Christo een bewijs van Godes goedertierenheid. V. De bespottinge der dienstknegten des Hogepriesters tegen Jesum. VI. Christus word van den Hogepriester ondervraagd, en van een van sijn dienaars geslagen. VII. Daar worden tegen hem valze getuigen gesogt. VII. Wanneer d'Hogepriester Christum beswoer, en Christus beleed wie hy was, zo wierd hy van Godslasteringe veroordeeld. IX. Wederom word hy van de knegten smadelijk bejegend. X. Hy word overgeleverd aan Pilatus. XI. Hy werd beschuldigd, maar sonder bewijs. XII. Christus word van Herodes, tot wien hem Pilatus gesonden had, bespot. XIII. De Ioden eizen dat Barrabas zal los gelaten, en Christus gekruicigd worden. XIV. Pilatus soekt med Iesum te geesselen het gemoed van de Ioden te versaften, maar te vergeevs. XV. Den droom van d'Huisvrou van Pilatus. XVI. Pilatus geevd Christum over om gekruicigd te worden. XVII. En op wat uur hy ter dood is veroordeeld geworden, ten drie uren gelijk Marcus, of ten ses uren, gelijk Iohannes verhaald.

I. Alzo is Christus dan gebonden geweest/ en uit den hov/ die digt aan de stad gelegen was/ na Jerusalem geleid/ alwaar hy vele smadelijke bejegeningen en wederwaardigheden verdragen heeft/ zo den gehelen nagt eer hy voor't geregt verscheen/ als ook in dien tijd selvs dat hy in't regthuis was. Voor eerst zo hebben se hem na Annas geleid/ die de schoonvader was van Cajaphas de Hogepriester; of om dat haar in't voorby passeren/ dat huis allereerst voorquam; of om dat se hem allereerst dese blijde tijdinge hebben willen mededelen/ dat sy hem nu gevangen hadden/ daar hy med zulken groten haat tegen ingenomen was. Of hy aldaar is geexamineerd geworden/ dat en blijkt niet heel wel uit'et gene d'Evangelisten daar van schrijven. Johannes die seid wel/ eer hy mentie maakt van het weg leiden Jesu na Cajephas/ dat de Hogepriester hem ondervraagd heeft van sijne discipulen/ ende van sijne lere. Maar het verhaal schijnd hier 't afterste voor geschied te zijn/ of men zou moeten seggen/ dat Annas med den naam van Hogepriester word genoemd/ 't welk my niet waarschijnlijk en is/ dewijl hy een weinig te voren uitdruklijk van hem onderscheiden is geworden. Dierhalven zo schijnd sig de saak volgens die orde toegedragen te hebben/ als d'andere Evangelisten verhalen/ die sonder van Annas gewag te maken/ (om dat misschien Jesus daar niet lang geweest en is/ of om dat daar niet bysonders is voorgevallen/) seggen dat Jesus tot Cajaphas gebragt is/ in wiens huis de Schriftgeleerdē en Ouderlingen t'samengekomen waren/ dat is/ die groten Raad/ bestaande uit LXX Regters/ dewelke na die tijd van de Hebreen het Sanedrin is genaamd geworden/ 't welk sijn afkomst heeft van het Griekze woord synedrion.

II. Onder verscheide merkwaardige dingen/ die daar zijn voorgevallen/ zal ik de verlogeninge Petri d'eerste plaats geven; om dat de selve/ al is't dat'et juist 't allereerste niet geweest en is/ dat'er is voorgevallen/ niet lang na't ingaan Christi in het regthuis/ gevolgd is. Wy sien dan dat Petrus/ wanneer hy ten delen uit lievde tegen Christum/ ten delen door niewsgierigheid aangedreven zijnde/ hem tot in het hov van den Hogepriester gevolgd was/ en dat hy door't tussenkomen van een ander discipul/ die den Hogepriester bekend was/ (van Johannes namelijk/ gelijk'er gemeend word/) was ingelaten/ en van een

dienstmeid gevraagd wierd / of hy niet me'e een discipul Christi en was / zulks plat uit ontkend heeft; en dat hy het wederom / wanneer een andere het selve vraagde / ten twede maal heeft gelogend: als ook dat hy / wanneer seker dienstknegt des Hogepriesters / die maagschap was van den genen/dien Petrus het ore afgehouwen hadde/ med assurantie quam te seggen / dat hy hem in den hov gesien hadde / voor de derde maal med een eed / ja med vervloekinge van sijn selven / ontkend heeft dat hy enige kennisse aan den Menz hadde/ en toen heeft de haan voor de twede maal gekraaid; op dat de voorsegginge Christi zoude vervuld worden / Eer de haan twemaal gekraaid zal hebben, zuld gy my driemaal verlogenen, Marc. XIV,30. En die daad van Petrus heeft het gemoed Christi zeer swaarlijk gewond: alhoewel het uit geen quaadaardigheid / gelijk het verraad van Judas / voordgekomen en was / maar uit een swakheid en vreze voor de dood; zo was'et evenwel zeer schandelijk / dat een discipul / voornamelijk die van zulk een groten standvastigheid buiten d'andere hadde geroemd / zo schielijk sijn pligt en belovte quam te vergeten; dierhalven zo en kon het niet anders zijn / of het most d'Here Jesus zodanig smerten / als of sijne wonden med scherp-bijtenden edik doorgoten wierden.

III. Dog't is een diepsinnige questie / en swaar om op te lossen / op wat fundament de voorsegginge van de verlogeninge Christi haar steunsel heeft/ voornamelijk dewijl se zo accuraat/ en med alle hare omstandigheden geschied is. En't en schijnd niet / dat die genen haar daar gevoeglijk weten uit te redden / die daar seggen / dat dien val van Petrus / van God / door sijn regtvaardig oordeel / is vastgesteld geweest / om sijn onbedagtsaamheid te straffen; om dat hy zo zeer op sijn eigen kragten quam te steunen: want men kan niet wel begrijpen / hoe dat'et med Godes heiligheid overeenkomt iemand tot zodanig een misdaad te schikken: nog ook hoe dat'er in't begaan van een onvermijdelijke daad / zulk een grote sonde kan gestoken hebben / dat Petrus de selve bitterlijk heeft moeten beschreijen. Daarom zo andwoorden anderen/ dat d'Here Jesus wegens de volkomen doorsigt / die hy van de swakheid Petri hadde/ besloten heeft/ wat hy / indien hem dese of gene versoekingen voorquamen / doen zoude; en dat'et maar van noden geweest heeft / dat God Petrum voor een tijd op sijn selven zoude laten / en de saak zo bestieren / dat hem de dienstmeiden / ende de dienstknegten zouden voorkomen / die seggen zouden / dat hy een discipul Christi was. Maar / zuld gy seggen / 't kon zijn / dat de voorsegginge van de verlogeninge niet t'enemaal seker en vast zoude geweest zijn / om dat Petrus sijn toevlugt tot de hulpe Godes konde nemen / die hem de selve op sijn begeren niet en zoude geweigerd hebben. 'k Andwoorde: Indien God vastgesteld hadde / sijn hulpe aan Petrus / als hy hem'er om quam te bidden/ niet te weigeren / zo en heeft de voorsegginge van sijn val op geen onbedrieglijke voorwetenschap gesteund / maar de selve moet voor een conditioneel dreigement gehouden worden/waar door hem aangekondigd wierd/wat hy te verwagten hadde/ 't en zy dat hy med een grote naarstigheid op sijn eigen selven quam te letten. Een yder kan van dese twe laatste opinien uitkiesen / 't geen hem de waarheid wel allernaast dunkt.

IV. Dog gelijk wy in Petrus een voorbeeld hebben van de Menzlijke swakheid wanneer God iemand op sijn selven komt te laten / nog med sijn hulpe in de versoekinge t'ondersteunen; alzo sien wy ook in Christo / die hem na zo een grove misval quam aan te sien / en wegens sijn pligt te vermanen/ dat hy is de waaragtige Saligmaker van het Menzlijke geslagt / die gekomen is om te soeken 't gene verloren was, Luc. XIX, 10. die het gekrookte riet niet en verbreekt, ende 't rokende lemmet niet uit en bluzt, Matth. XII,20. Dog alhoewel Petrus in dien overval / die kort geweest is / het geloov niet verloren en heeft / aangesien Christus voor hem gebeden hadde dat sijn geloov niet en zoude ophouden, Luc. XXII,32. zo en volgd daar evenwel niet uit/ dat hy sonder het gelove te verliesen / nu kan versaakt worden.

V. Nu volgen de smadelijke bejegeningen / die Christo van die genen aangedaan zijn / die hem gevangen gebragt hadden / eer hy voor het regt gesteld wierd. Want ondertussen als den dag begon aan te ligten / zo hebben sy hem overdekt en in het aangesigt geslagen, en sy vraagden hem spots-wijse, seggende, propheteerd wie het is die u geslagen heeft, ende vele andere dingen seiden sy tegen hem, lasterende, Luc. XXII, 63, 64, 65. Dog Marcus Cap. XIV, en Mattheus Cap. XXVI, verhalen dat zo wat op een andere wijse / als of'et geschied was / na dat Jesus van de vergaderinge der Overpriesters en Ouderlingen als een Godslasteraar was veroordeeld. Maar dewijl'er van

haar

haar enige omstandigheden aangetekend worden/ die van Lucas overgeslagen zijn / zo zal misschien daar uit niet qualijk besloten worden/ dat sy van erscheide saken spreken / en dat Christus verscheidemalen / zo voor als na de sententie / van dat schuim van volk is bespot geworden. 't Welk t'enemaal zodanig een wijse van doen was / die tegen de costumen van alle welgestelde regtbanken komt te strijden / alwaar het de dienaars van de justitie selvs het minsten niet geoorlovd en is / tegen den schuldigen of beschuldigden t'ondernemen/ dan uit expresse last van die genen / onder welkers gehoorsaamheid dat se staan; voornamelijk eer se geoordeeld / of van enige misdaad overtuigd zijn. 't Gene dan in de saken van d'allergrootste deugnieten pleeg te geschieden / dat sien we dat ontrent d'Here Jesus niet eens en is geobserveerd geworden ; op dat'er geen soort van lijden en zoude wesen / waar in de gelovigen vervallen/ 't welk in hem geen plaats gehad en heeft / op dat hy alzo op allerhande wijsen beproevd zijnde / d'ellendigen zouden leren te hulpe te komen : en op dat'et ook alle de genen / die om Christi en der geregtigheid wille vervolginge lijden / tot een voorbeeld zoude strekken / ten einde het haar niet wonder en moet schijnen / indien'er med haar op de selve wijse gehandeld word / als'er med onsen Saligmaker gehandeld is geweest ; en op dat se sijne lijdsaamheid leren navolgen.

VI. Wanneer nu d'Here Jesus voor het geregt verscheen / zo heeft d'Hogepriester voor eerst gevraagd van sijne lere en van sijne discipulen, Joh. XVIII, en wanneer hy daar op andwoorde/ dat men veel eer die genen behoorde t'ondervragen , die hem gehoord hadden , om dat hy in het verborgen niet gesproken en hadde , maar altijd openbaar in de Synagogen en in den Tempel , zo heeft hem een van de dienaren die daar by stond / een kinnebak-slag gegeven / seggende / andwoord gy alzo den Hogepriester ? Waar op Jesus hem wederom te gemoet voerde / Indien ik qualijk gesproken hebbe , zo getuigd van't quade , indien wel, waarom slaat gy dan my? Joh. XVIII, 19, enz. door dit besluit ook hare ondeugenheid zeer kragtig wederleggende. En voorwaar Jesus en beging geen mislag med zodanig te andwoorden / maar d'Hogepriester med zulks te vragen. Want die manier van doen / en quam niet over een med de wijse van procederen / die in de wet voorgeschreven is / en in't gemeen by de Joden in andere saken geobserveerd wierd ; namelijk dat eerst de getuigen gehoord wierden / en dat daar na de schuldige of beschuldigde gevraagd wierd / of hy bekende dat haar getuigenisse waaragtig was. Want niemand en is gehouden hem selven te beschuldigen / gelijk de natuur leerd / en de Regts-geleerden ook eenstemmig getuigen. 't Welk hier voornamelijk behoorde geschied te hebben / alwaar niet gehandeld en wierd van enig heimelijk bedreven feit / maar van een leer / welke in't openbaar/ ten aanhoren van enige duisenden van Menzen / was gepredikt; zo dat'et voor haar zeer ligt was om d'Here Jesus t'overtuigen / indien hy iets geleerd hadde / dat valz of Godslasterlijk was. Dog daar was d'Here Jesus ten hoogsten aangelegen/ om sijn onschuld openlijk te tonen / dat hy hem selven defendeerde. Want indien hy zo groot een ongelijk med stilswijgen voorbygegaan hadde / zo zou hy konnen geschenen hebben / als of hy't verdiend / en den Hogepriester med geen behoorlijke reverentie bejegend en hadde; 't welk zeer verre van de waarheid af was.

VII. Dog wanneer de vyanden Christi / op die wijse med haar saak niet wel voord en konden/ zo tragten sy't med praktijk op een andere manier uit te voeren. Sy soeken dan med grote moeiten getuigen op / die iets voor den dag zouden brengen / om hem med enigen schijn om hals te helpen. Maar wy sien / dat s'er of geen en vonden / of dat de getuigen die se vonden / ganzlijk med elk anderen niet en accordeerden . Dewijl niemaud / dan med valzheid / den onnoselen enige misdaad konde te laste leggen. Want al is'et dat die Menzen weinig daar op pasten / of de geregtigheid plaats hadde / zo waren se evenwel daar op uit / dat se zodanig mogten schijnen / op dat se hare heiligheid/ welke by het volk in grote agtinge was / ongeschonden bewaren mogten. Dat dan d'Evangelisten seggen / dat sy na valze getuigen gesogt hebben / dat moet men duiden op haar voornemen 't geen se hadden / niet op het gene sy openlijk bekend stonden. Eindelijk komen'er twe voor den dag / die haar niet en ontsien te getuigen / Dese heeft geseid, ik kan den tempel Gods afbreken , ende in drie dagen den selven opbouwen , Matth. XXVI, 61. Of gelijk Marcus Cap. XIV verhaald / Ik zal desen Tempel die med handen gemaakt is afbreken , ende in drie dagen enen anderen sonder handen gemaakt bouwen. En 't is waarschijnlijk dat'et d'een op dese / en d'andere op gene wijse ge-

tuigd heeft; dewijl'er geseid word / dat selvs dese getuigenissen med elk anderen niet en accordeerden. Maar behalven dat s'et zeer trouloosljjk op den Tempel van Jerusalem pasten; 't geen hy door een figuurlijke wijse van spreken van sijn lighaam geseid hadde / gelijk Joh. II. te sien is / en dat se sijn woorden verdraaiden / als of hy geseid hadde / dat hy den tempel zoude afbreken; daar hy alleenlijk had willen te kennen geven / dat'et gebeuren zoude / indien de Joden sijn lighaam quamen te verbreken / dat hy't in drie dagen wederom zoude opregten: en evenwel zo en scheen die getuigenisse geen reden genoeg / om hem ter dood te veroordelen. Weshalven het geen wonder en is / dat d'Here Jesus daar niet med allen op geandwoord en heeft: want 't en was niet waardig wederleid te worden / dewijl'er selvs ganz geen schijn van enige misdaad in en stak.

VIII. Ten laatsten dan zo besweerd hem den Hogepriester in den name Godes / dat hy seggen zoude / of hy de Christus is / namelijk die Koning / die eertijds aan het Israëlitize volk beloovd was. En hier op is'et dat d'Here Jesus niet lang stil en swijgd; ten delen / uit eerbiedigheid van Godes naam / waar door hy besworen wierd; ten delen ook / om dat'et de saak selvs quam te vereizen / dat hy openlijk beleed wie hy was. Want indien hy zulks niet gedaan en hadde / zo zouden die genen / die hem veroordeelden / enige redenen / als of hy schuldig was / schijnen gehad te hebben. Dierhalven zo en bekend hy niet alleen / dat hy de Christus is; maar hy seid ook / op dat hy sijne vyanden een schrik zoude aanjagen / en hare slapende conscientie wakker maken / dat se te sijner tijd de Sone des Menzen sien zouden, (dien namelijk / die voor haar compareerde om geoordeeld te worden) sittende ter regter hand Godes, ende komende in de wolken des Hemels; namelijk om de wereld te oordelen / en van haar straffe te eizen wegens haar begane misdaden. Maar dien hypocrijt / scheurd sijne klederen / als of hy een Godslasteringe gehoord hadde; daar hy nogtans / indien hy op de werken die Jesus dede behoorlijk agt gegeven hadde / uit de selven de waarheid van die belijdenisse zoude konnen gekend hebben. En dewijl de wet Levit. XXIV, 10, enz. gebied dat men de Godslasteraars moet ombrengen / zo vraagd hy den gehelen raad haar gevoelen / wat se van dese belijdenisse / die Jesus dede / oordeelden? niet twijfelende / of sy zouden na haar vooroordeel / over hem terstond de sententie des doods uitspreken. 't Welk ook gebeurd is: en alzo is den Vorst des levens van haar ter dood veroordeeld geworden. Waar uit wy konnen leren / dat'er geen zo uitstekend Concilie en is / dat niet somtijds zeer grovlijk in het geloov kan komen te dolen.

IX. Dog dit oordeel van Godlasteringe / 't welk d'Overpriesters van hem quamen te vellen / scheen de dienstknegten den ruimen toom te geven / om d'Here Jesum op allerhande smadelijke wijsen te bejegenen: zo dat s'hem in't aangesigt gespogen / kinnebakslagen gegeven / en med stokken geslagē hebben / seggende / spots-wijse / wanneer se sijn aangesigt bedekt hadden / Propheteerd ons Christe, wie is'et die u geslagen heeft? Matth. XXVI, 67. Marc. XIV, 65. Op welke smadelijke bejegeningen / hy als een lam voor sijnen scheerder, en als een schaap dat ter slagtinge geleid word, stom is geweest, en sijnen mond niet opgedaan en heeft, Esai. LIII, 7. latende alzo aan ons een uitstekend voorbeeld van saftmoedigheid en lijdsaamheid / om hem hier in na te volgen / 1 Petr. II, 21, enz.

X. Daar resteerde dierhalven niet anders aan / als dat se die sententie / welken se over hem geveld hadden / ook med'er daad lieten uitvoeren. Maar dewijl het haar / gelijk se Joh. XVIII, 31, selvs bekennen / niet geoorlovd en was iemand te doden / zo begeven se haar na Pilatus, die van den Keiser Tiberius tot Stadhouder over Judea gesteld was / om hem als med geweld af te dringen / dat hy van gelijken de sententie des doods tegen Jesum wilde uitspreken / en de selve sijn voordgang laten hebben. Sy brengen Jesum dan uit het hov van Cajaphas in het regthuis van Pilatus / daar se evenwel selvs niet en dorven ingaan / op dat se niet verontreinigd en zouden worden / dewijl se andersins het Pascha niet en zouden konnen eten. Ei! siet dog haar handtastelijke geveinsdheid. Sy vrezen verontreinigd te worden / indien se in het regthuis gaan / 't welk evenwel door de wet niet verboden en word / maar alleen door d'insettinge van hare voorouders; en sy en vrezen hare handen / en conscientien / niet te besoetelen med'et storten van onnosel bloed / 't welk immers een afgrijslijke misdaad was / en die ook tot God om wrake riep. Zo dat wy sien / dat se med'er daad getoond hebben waaragtig te wesen / 't geen haar Jesus te voren in het aangesigt verweten hadde / dat se den mugge uitsijgden, en den kameel doorswolgen, Matth. XXIII, 24.

XI. Pilatus dan willende haar gunste bewijsen, quam uit het regthuis voor den dag, op dat hy horen zoude wat se tegen Jesum in te brengen hadden. Dog sy begonnen hem te beschuldigen, en te seggen, Wy hebben bevonden, dat dese het volk verkeerd, ende verbied den Keiser schattinge te geven, seggende dat hy selve Christus de Koning is, Luc. XXIII. Waar in drie puncten van beschuldiginge gevonden worden; waar van de twe eerste calumnieus en valslijk gelogen waren; dog het derde was wel waar, maar't wierd evenwel, om d'Here Jesus daar door by den Stadhouder hatelijk te maken, in een heel anderen sin als'et geseid was, verdraaid voorgesteld. Dog de valsheid hier van, namelijk dat Jesus voor hadde gehad, het Joodse volk te verkeren, die kan daar uit voor een yder genoegsaam blijken, dewijl hy een prediker der bekeringe was, en dat hy, door het voorstellen van de vergevinge der sonden, als ook van d'ewige hemelse geluksaligheid, sijn best dede, om de Mensen van de sonden af te trekken, en tot d'heiligheid des levens over te brengen. Want zulks was eigenlijk het volk meer en meer tot deugd en gehoorsaamheid aanmanen, en niet verkeren. Het twede en was ook niet min valslijk gelogen, te weten, dat hy verboden hadde den Keiser schattinge te geven: Want het tegendeel blijkt uit die voortreflijke spreuke, Geevd den Keiser dat des Keisers is; ende Gode dat Godes is, Matth XXII, 21. Om dese beschuldiginge te bewijsen sogten se enige getuigen te vinden, maar te vergeevs. Sijne onschuld was zo groot, en alomme zo bekend, dat'er selvs onder dat volk, dat zo zeer verdorven was, geen twe of drie en konden gevonden worden, die tegen de selve iets eenpariglijk, en als med enen monde, wisten te getuigen. Waarom sy ook wanneer Pilatus tot haar seide, Wat beschuldiginge brengd gy tegen desen Menze? niet anders en hadden t'andwoorden, dan Indien dese geen quaaddoender en ware, zo en zouden wy hem niet overgeleverd hebben, Joh. VIII. Willende dat haar auctoriteit zoude geloovd worden, om dat'et haar aan bewijsen ontbrak, die genoegsaam waren om hem van enige misdaad te konnen overtuigen: gelijk Pilatus ook selvs heeft te kennen gegeven, hoe onbillijk dat zulks was, wanneer hy als med veragtinge seide, Neemd gy hem, ende oordeeld hem na uwe wet, vers 29, 30, 31. En wat aangaat de derde beschuldiginge, wy sien dat d'Here Jesus, van Pilatus gevraagd zijnde, of hy de Koning der Joden was, die voortreflijke belijdenisse betuigd heeft, die Paulus zo zeer verheft, 1 Timoth. VI, 13. Mijn rijk en is niet van dese wereld, enz. Waar op gevolgd is, dat Pilatus, als hy zulks hoorde, tot de Joden uitging, en ook geseid heeft, Ik en vinde geen schuld in hem. Dewijl hy genoegsaam kon sien, dat zodanig een Koningrijk, als Jesus sig aantrok, voor het rijk van den Keiser niet nadelig en was.

XII. De Stadhouder ondertusschen gehoord hebbende dat Jesus een Galileer was, en willende, na't schijnd, sijn selven, van zo een haatlijk vonnis uit te spreken, ontslaan, zo heeft hy hem na Herodes de Vierdvorst van Galilea gesonden, die toen te Jerusalem was, om het aanstaande Paaz-feest, na het schijnd, gevende hem in sijne magt over, om indien't hem geliefde, sijn proces te maken. Dog Herodes en wilde ook die saak niet over hem nemen, maar heeft Jesum, als hy hem eerst veragt en bespot hadde, om dat hy hem niets en wilde andwoorden, nog enig teken, tot voldoeninge van sijne niewsgierigheid, voor hem doen, een blinkend kleed aangedaan, quansuis als een die Koning zoude worden, en alzo tot Pilatum wedergesonden. 't Welk ook geen klein gewigt toegebragt en heeft, om Christi lijden en smertelijke bejegeningen, nog meerder te verswaren.

XIII. Als nu Pilatus Jesum wederom gekregen hadde, zo bedenkt hy een ander middel, om hem vry te stellen. 't Was onder de Joden een gewoonte, dat op het Feest van Pascha, tot gedagtenisse van de verlossinge uit d'Egyptize slavernije, gelijk'er gemeend word, iemand die op sijn hals gevangen was, los gelaten wierd. Zo steld hy haar dan voor, of sy liever wilden hebben, dat hy haar Jesum los liet, dan Barrabam, dewelke om sekeren oproer, die in de stad geschied was, en om een doodslag, in de gevangenisse was geworpen. Want hy oordeelde; dat se zo verre niet en zouden vervallen, dat se dit zodanig een die een openbaren oproermaker, en straatschender, ja selvs ook een doodslager was, boven Christus, die ganz en al geen schuld en hadde, zouden prefereren; en op die wijse dagt hy dat Jesus zoude vry raken. Maar sy lieten haar van de Overpriesters en Ouderlingen bewegen, om dese zo schandelijke keuse te doen, gelijk Petrus haar zulks med regt in't aangesigt verwijt, Act.

III, 14, 15. dat zo een ondeugend Menz boven den Heiligen en Regtvaardigen hebben gepreferreerd / en gewild / dat Christus zoude gekruizt worden.

XIV. De Stadhouder willende Jesum van den dood verlossen / en zeer verre verdoold zijnde / dat hy de gemoederen der Joden na sijn gemoed quam af te meten / gebood dat hy med roeden gegeesseld zoude worden / en heeft alzo dat mishandelde / gewonde / en bebloede lighaam aan de Joden vertoond seggende / Aansiet den Menz; op dat hy hare gemoederen door dit erbermlijke spectakel zoude versaften / of hare wreedheid versadigen / op dat se niet verder en mogten dringen dat hy zoude gedood worden. Want dat dit het oogmerk van Pilatus is geweest / dat blijkt uit Johannes / daar het / indien gy d'andere Evangelisten insiet / zou konnen schijnen / als of hy Jesum volgens de wijse der Romeinen med roeden hadde laten geesselen / om hem daarna over te geven om gedood te worden. Maar wy sien dat hy zulks waarlijk sogt t'ontgaan / en dat hy / dewijl het volk zo magtig aanhield / om haar iets toe te geven / heeft toegestaan dat Christus zoude gegeesseld worden / quansuis of hy daar door hem de waarheid uit den hals wilde halen / daar't evenwel niet anders geweest en is / als om sijne beschuldigers tot mededogen te bewegen. Dog hy en heeft se ook op die wijse niet konnen voldoen; zo dat dese slagen alleenlijk gedijd hebben tot verswaringe van de straffe. Ondertusschen zo sien wy dat de krijgsknegten / (of nu de Stadhouder zulks gebood / dan of hy't alleen toeliet / dat is onseker; 't is altijd waar dat hy't med goede ogen aansag /) op velerhande wijsen med hem den spot dreven; dat s'hem kinnebakslagen gaven; een kroon van doornen vlogten / en die op sijn hoofd setteden; hem een purpur kleed aandeden; en hem spotswijse aanbaden; als ook op haar knien vallende / tot hem seiden / Weest gegroet gy Koning der Joden. Welke wederwaardigheden hy med een ongeloovlijke geduldigheid heeft verdragen / selvs dat hy'er niet een woord quam tegen te kikken.

XV. Wy sien ook dat de Vader selvs / willende tot d'onschuld van sijnen Soon getuigenisse geven / en Pilatus daar van kragtiglijk overtuigen / sijn huisvrou in haar slaap zo zeer aangedaan en verschrikt heeft / dat se aan haar man / als hy op den regter-stoel sat / heeft gesonden / en hem liet aanseggen / Hebt dog niet te doen med dien regtvaardigen, want ik hebbe heden veel geleden in den droom om sijnent wille, Matth. XXVII, 19. Want het is belaglijk 't gene enigen over dese woorden komen te verzieren; dat namelijk de Duivel in haar desen droom verwekt heeft / om alzo de verlossinge van't Menzlijke geslagt / dewelke door de dood aanstaande was / te beletten. Aleveneens als of't hem te voren onbekend waar geweest / en of hy't toen ter tijd maar eerst te weten was gekomen / hoe groten schade dese soenofferhande aan sijn rijk zoude toebrengen: want andersins en zou hy't in't herte van Judas niet ingegeven hebben / dat hy hem verraden zoude. Door desen droevigen droom dan is het ongestadige gemoed van den Stadhouder nog meer bevestigd geworden / alzo dat hy sijne beschuldigers sogt aan te raden / dat'et haar genoeg mogt wesen / dat hy med Christo op een safter wijse zoude handelen. Maar daar en was ganz geen gehoor.

XVI. Wanneer dan het volk nog al meer begon te roepen en te tieren / als of se een oploop wilden maken; en dat de Joden ook nog al sterker aandrongen / en haar al enige malen lieten horen / Indien gy desen los laat, zo en zijt gy des Keisers vrind niet, enz. zo is hy haar eindelijk / door dit laatste dreigement omgeset zijnde / te wille geweest; alzo dat hy / uit vreze van des Keisers gunst te verliesen / preparatie begon te maken / om den genen te veroordelen / wiens onschuld hem zeer wel bekend was. Dog eer hy de sententie des doods over hem uitsprak / zo heeft hy water genomen / en sijn handen voor het volk gewassen / seggende / Ik ben onschuldig van het bloed deses regtvaardigen. Willende daar mede voor een ygelijk te kennen geven / dat hy gedwongen wierd om dat gene te doen / daar sijn gemoed andersins een zeer groafkeer van hadde. Maar't is te vergeevs dat hy sijn handen wast / wiens gemoed med sonden en gruwelen besmet is. En voorwaar hy en wierd niet anders daar toe gedwongen; als om dat hy meer vreezde voor een sterflijk Menz / als voor den onsterflijken God. 't Volk dan andwoorde hier op / Sijn bloed kome over ons ende over onse kinderen: Gelijk ook dese wenz veertig jaren daarna / in de verwoestinge van Jerusalem / en het ganze volk / wel degelijk hare vervullinge gehad heeft / en dat med zulk een grote verdrukkinge / hoedanig niet en is geweest van het begin der wereld / tot nu toe / nog ook zijn en zal / gelijk haar Christus te voren geprophetеerd hadde /

Matth.

Matth. xxiv, 21. Ja 't schijnd / dat se nog op desen huidigen dag over dat ellendige volk komt te duren / 't welk byna de gehele wereld door van de Godlijke gramschap op de hielen gevolgd word. Niet dat God haar eigenlijk om de misdaad van haar voorouders komt te straffen / waar van sy vry zijn ; want dat en accordeerd niet med het gene hy selvs getuigd / Ezech. xviii, dat de Soon niet dragen en zal de misdaad des Vaders, maar dat de ziele die gesondigd heeft sterven zal : maar om dat se in de Godloosheid van hare vaderen volherdende / tegen Christum en sijn allerheiligste Religie med een haat zijn ingenomen / en zo doende haar selven meer en meer Godes genaden onwaardig maken. Toen heeft Pilatus dan Christum ter dood veroordeeld / en aan haar overgeleverd om gekruicigd te worden. Door welke wijse van straffe de slaven / en andere diergelijke veragte Menzen / by de Romeinen pleegden omgebragt te worden. Dog d'Here Jesus heeft dien dood des kruices moeten lijden / op dat hy voor ons een vervloekinge geworden zijnde, ons van den vloek des wets verlossen zoude, om dat'er is geschreven, Vervloekt is een ygelijk die aan het hout hangd, Gal. iii, 13. uit Deut. xxi, 23.

XVII. Maar al eer wy med de bedroefde en wenende schare / den Saligmaker tot op den berg van Calvaria navolgen / zo zullen wy iets seggen aangaande de tijd en ure / ontrent welke dese dingen geschied zijn : aangesien het bekend is / dat'er van dese saak geen gering geschil word gemaakt : Want Marcus seid / Cap. xv, 25. Ende het was de derde uur, ende sy kruicigden hem. Dog Johannes verhaald dat'et drie uren later is geschied. Ende het was, seid hy Cap. xix, 14. de voorbereidinge des Pascha, ontrent de sesde ure, wanneer Pilatus namelijk in het regthuis sat / ende tot de Joden seiden / Siet uwen Koning. Wy sien dat enige uitleggers / geen kans siende om dese schijnstrijdigheid op te lossen / gemeend hebben / dat'er van de uitschrijvers of boekdrukkers een mislag is begaan / in een van beide d'Evangelisten / die in plaats van gehele woorden het getal in cijfer hebben gesteld. En dierhalven / dat men of in Marcus / in plaatse van de derde ure / de sesde moet lesen ; of integendeel in Johannes / in plaatse van de sesde, de derde stellen moet. Maar dat's de knoop niet los maken / maar aan stukken snijden. En't is ook perikuleus daar sijn toevlugt toe te nemen / insonderheid wanneer alle de boeken daar in eenstemmig overeenkomen. De Dortze oversetters menen in hare Aantekeningen over dese plaatsen der Evangelisten / dat Johannes de Romeinze tijd- of uur-rekeninge heeft gevolgd / die gewoon waren van de midder nagt / gelijk als wy nog tegenwoordig doen / een aanvang te maken. Dog dat Marcus volgens de Joodze wijse gesproken heeft / die d'eerste uur van den dag med'et opgaan van de Son beginnen. Maar ik en kan dese wijse van overeenbrengen niet wel approberen. Want voor eerst zo sien we / dat se doorgaans in haar historie / in het verhalen van de tijd / de Joodze wijse gevolgd hebben / gelijk Matth. xx. in de parabel van de Arbeiders ; voornamelijk Johannes / gelijk ons zulks verscheide plaatsen van sijn Evangelium klaarlijk te kennen geven / als onder anderen / Cap. i, 39, iv, 6, 52. en xi, 9. Sy brengen wel uit Cap. xx, 19, dese woorden by. Als het dan avond was op den eersten dag der weke. Alwaar Johannes de dagen niet na de Joodze / maar na de Roomze wijse schijnd gerekend te hebben ; dewijl de twede dag van de week / by de Joden haar begin nam med het ondergaan van de Son / die op den dag van d'opstandinge des Heren volgde / die / gelijk uit de getuigenisse van d'Evangelisten blijkt / op den eersten dag opgestaan is. Maar't en blijkt niet wel uit dese plaats / dat Johannes de dagen anders als volgens de Joodze wijse geteld heeft ; dewijl de tijd / die digt aan't scheid van de twe dagen is / zo wel aan den voorgaanden dag heeft konnen gevoegd / als tot den volgenden getrokken worden. En't en is ook niet denklijk / dat de Joden in haar gemenen ommegang / zo haast als de Son onder was / een niewen dag hebben beginnen te tellen ; maar dat se veel eer gerekend hebben / dat die tijd / die'er heen liep tot dat se te bedde gingen / aan den voorgaanden dag behoorde. Dog 't zy hier mede zo 't zy / 'k andwoorde ten tweden : dat se alhier iets als seker onderstellen / 't welk geensins en kan bewesen worden / dat namelijk de Romeinen toen ter tijd gewoon waren / d'uren op een andere wijse te rekenen als de Joden. Het tegendeel blijkt uit Martialis, een tijdgenoot van d'Evangelist Johannes / die lib. iv, Epigram. 8, de uren van den dag aldus verdeeld.

De *eerst'* en *twede* uur des morgens, zijn de Menzen,
Elk anderen gewoon geluk en heil te wenzen.

Want

De *derde* uur men pleit. En doorgaans tot ten *vijven*,
Verscheide werk sy doen, en allen handel drijven.
Ten *sessen* is'er rust voor alle moede leden,
Tot *seven* uren toe; volgens de Roomze zeden. enz.

Dog wat de gewoonte belangd / die tegenwoordig in swang gaat / daar van en vind men niet / dat enige mentie onder de Romeinen of andere volken / voor het driehonderdste jaar van Christi geboorte af te rekenen / gemaakt word. 'k Voeg'er ten derden by / dat'er de selve swarigheid blijvd / indien wy dese wijse van d'Evangelisten over een te brengen / willen navolgen. Om dat in dien tijd dat dag en nagt even lang is / ontrent welken d'Here Jesus geleden heeft / de Son volgens onse rekeninge / te weten als men van de midder nagt begind te tellen / ten ses uren opgaat / en dat'et / wanneer't by de Joden / die med'et opgaan van de Son tellen / drie uren is / by ons negen uren is. Vierhalven zo agte ik dat d'overeenbrenginge van die genen veel waarschijnlijker is / die alhier komen aan te merken / dat'er by Johannes niet geseid en word / dat'et te ses uren is geweest / maar ontrent de sesde ure; welke wijse van spreken te kennen geevd / dat men dat med enige ruimte verstaan moet. En dat Marcus ook / wanneer hy van de derde uur gewag maakt / op die selve wijse kan verklaard worden / alzo dat se elk anderen vry nader komen / als of die uren zo precijs genomen wierden. Daarenboven / dat'er in de beschrijvinge van het lijden / alleen gewag word gemaakt / van de derde, sesde, en negende ure / en niet van die tussen-tijd / om dat die uren / wegens het doen van de publike gebeden / en offerhanden / onder de Joden zeer vermaard waren / gelijk Act. III, I. en X, 3, 9, te sien is. Zo dat die genen / die't niet geraden en agteden / de tijd juist zo net te definieren / maar gewoon waren / de dingen die ontrent de selve quamen te geschieden / daar toe te refereren.

Cap. XI.

Van de Kruicitinge Christi.

I. Christus draagd sijn kruis, en word na de geregts-plaats gebragt. II. *Word tussen twe moordenaars gekruizt.* III. *De Son word verduisterd.* IV. *Dat toen ter tijd de woorden van Psal. XX. Sy hebben mijne handen, enz. hare vervullinge gehad hebben.* V. *Christi klederen worden verdeeld.* VI, *Een van de moordenaars lasterd hem.* VII. *d'Andere betuigd op een wonderbare wijse sijn geloov in Christum.* VIII. *Van d'onwetenheid der gener die Christum gekruizt hebben, voor welke hy sijnen vader heeft gebeden.* IX. *En of se allen vergevinge van hare misdaad verkregen hebben.* X. *Van het dorsten Christi, en dat hem tot tweemaal toe te drinken is gepresenteerd.* XI. *Christi sorge voor sijn moeder en de discipel.* XII. *Van dat'et alles volbragt was.* XIII. *Dat Christus med een grote stemme sijnen Geest in de handen van sijn Vader heeft bevolen.* XIV. *Van het scheuren des Voorhangsels.* XV. *Van de aardbevinge.* XVI. *Van't opstaan van vele heiligen.* XVII. *Wat vrugt die miraculen gedaan hebben.*

I, Na dat Christus nu sijn sententie ontfangen hadde / zo wierd hy buiten de stad Jerusalem na de geregtsplaats geleid / alwaar se gewoon waren / de misdadigen ter dood te brengen. 't Welk niet sonder Godes voorsienigheid geschied en is / op dat het gene te voren / door d'offerhanden des wets afgebeeld was / vervuld zoude worden. Want welker dieren bloed voor de sonde gedragen wierd in't heiligdom door den Hogepriester, der selver lighamen wierden verbrand buiten de leger-plaatse; daarom heeft ook Jesus, op dat hy door sijn eigen bloed het volk zoude heiligen, buiten de poorte geleden, enz, Heb. XIII, 11, 12, 13. Dog het was onder de Romeinen de manier / volgens welker wet / hy / als een die aan crimen læsæ majestatis, dat is / aan gequetste majesteit schuldig was / tot den dood des kruices is veroordeeld geworden / dat de misdadigen haar kruis daar se aan gehangen zouden worden / de ganze stad door droegen / om haar daar mede nog te groter schande aan te doen. Maar dewijl hy onder die last besweek / als hebbende den ganzen voorgaanden nagt / onder verscheide quellingen des lighaams sonder slapen doorgebragt / eerst van den olijv-berg na Jerusalem gevangen gesleept zijnde / daarna uit'et huis van Cajaphas geleid / en van daar in het regthuis tot Pilatus / en terstond van Pilatus na Herodes / en van Herodes wederom na Pilatus gesonden / zo hebben se enen Symon van Cyrenen / die van den akker komende haar ontmoetede / gedwongen / dat hy Jesum in het dragen van het kruis zoude helpen. Dog ondertussen als hy na de geregtsplaats geleid wierd / zo volgde hem een grote menigte van volk ende van vrouwen / welke ook weenden / ende hem beklaagden. Dog hy heeft meer-

meerder over de welstand van anderen / als sijn eigen besorgd geweest / gelijk daar uit blijkt dat hy de vrouwen vermaande / dat se veel eer over die uitstekende swarigheden zouden wenen/die over haar / ende hare kinderen te komen stonden/ als over sijne. Want, seide hy / om daar reden van te geven / indien sy dit doen aan het groene hout, Wat zal aan het dorre geschieden? Luc. XXIII, 31. 't Welk een bekend spreekwoord is / waar in door het groene hout / dat is / dat nog groeid en niet afgehakt en is / de regtvaardigen verstaan worden / die gelijk de vrugtbare bomen / overvloedige vrugten van goede werken voordbrengen: En de sin is / indien ik die regtvaardig ben / en ganz onschuldig / zodanige dingen kome te lijden/ wat zuld gy lieden / die sondaars zijt / en med vele fouten besoeteld / te verwagten hebben? Volgens 't gene Petrus seid / 1 Pet. IV, Indien de regtvaardige naaulijks salig en word, (namelijk van de besoekingen deses levens /) waar zullen de Godlozen, ende de sondaars verschijnen? dat is / hoe veel te minder zullen sy die sware besoekinge ontvlieden.

II. Wanneer Jesus nu op de geregts-plaats gekomen was / zo is hy gekruizt tuszen twe moordenaars; als of hy het hoofd van de selve was / en die haar in ondeugenheid overtreft hadde; op dat ook in desen dele verbuld zoude worden / 't gene Esai. LIII, voorseid is / Hy is med de misdadigen gerekend. Pilatus heeft ook op het kruis doen setten / JESUS DE NAZARENER DE KONING DER JODEN; 't welk hy niet en heeft willen veranderen / alhoewel de Joden daar hard op drongen; buiten twijfel door een bysondere voorsienigheid Godes / die op dese wijse de Godloosheid van de Joden / als die haar eigen Koning en Saligmaker kruicigden / openlijk aan de wereld heeft willen bekend maken. Want die drie talen / waar in dat opschrivt gesteld is geworden / namelijk d'Hebreeuze, de Griekze en de Latijnze, waren in dien tijd te Jerusalem allerbest bekend; en daar en was niemand die daar verkeerde/of hy kon'er ten minsten een van die drie. Maar evenwel zo en moet men niet seggen / dat se daarom meerder tot de Godsdienst geheiligd zijn als andere talen/ als of'et ongeoorlovd waar/d'Evangelize verborgenheden anders te verklaren of te verbreiden / als med een van dese drie. Want daar is geschreven / Alle tonge (of tale) zal God belijden, Rom. XIV, 11, uit Esai. XLV. En wat de swaarheid van de straffe belangd / die ontrent en med het krucigen vergeselschapt ging / daar van en behoeven wy niet veel te seggen. J. Lipsius heeft'er een bysonder tractaat van geschreven / 't welk daar over kan nagesien worden. 't Is seker / dat'et onder alle de wijsen van straffen / die zo by de Joden / als by de Romeinen in gebruik waren / een van d'allerbitterste / en allerwreedste geweest is; voornamelijk dewijl de Menzen op die wijsen zo haast niet aan haar dood quamen/ als op d'andere; alzo dat enigen / die maar wat sterker van nature waren / somtijds twe of drie dagen aan't kruis bleven hangen / eer dat se de geest gaven: 't welk zeer schriklijk was om aan te sien. Na dat nu d'Here drie uren daar aan gehangen hadde / namelijk van ten sessen tot ten negenen, zo heeft hy sijnen geest in Godes hand wedergegeven; maar over Pilatus / als hem zulks van Joseph van Arimathea aangediend wierd / als over een saak die selden of noit en gebeurde / verwonderd was; en hy en heeft'et ook niet eer konnen geloven / als wanneer'et hem van een hoofdman over honderd / nog nader wierd bevestigd. Maar God is med barmhertigheid ontstoken geworden/ over de bittere smerten van sijnen allerlievsten Soon / en heeft hem eerder uit de selven gelieven te verlossen/ als andersins ordinaarlijk in diergelijke wijse van straffen pleeg te geschieden.

III. Dog ondertuszen dat hy aan het kruice hing / is'er duisternisse geweest over de gehele aarde / niet alleen over het Joodze land / maar ook over d'andere omleggende provincien van het Roomze Rijk / doordien de stralen van de Son / na't schijnd door een zeer dikke wolke verhinderd wierden / dat se haar schijnsel op de aarden niet en konden geven. Want het en is geen natuurlijke Eclipsis geweest / welke in't gemeen geschied / wanneer de Maan tuszen de Son ende de aarde staat. Want zulks gebeurd maar alleen/wanneer't niewe Maan is. Dog in dien tijd / als Christus aan het kruis hing / was het volle Maan; namelijk op den veertienden dag van de maand Nisan, welke geordineerd was om het Pascha te houden. 't Gene Dionysius, die t'onregt Areopagita genoemd word / daar van verhaald / in sijn briev aan Polycarpus, is niet anders als voor een fabel te houden; dat hy zijnde med den Philosooph Apollophanes te Heliopolis zulks onverwagt gesien heeft, wanneer de Maan voor de Son schoot, en wederom op sijn vorige plaats quam.

Want indien'er iet diergelijks gebeurd was / zo zouden't onse H. Schrijvers / en anderen / die van dese grote duisternisse gewag maken / niet verswegen hebben. Dog God heeft gewild / dat dit wonderwerk als een getuigenisse zoude zijn / dat Jesus onschuldig leed / gelijk ook zulks den Hoofdman / die't opsigt over de krijgsknegten hadde / daar door openlijk quam te belijden: en dat'et insgelijks te kennen zoude geven / tot hoe groten blindheid en Godloosheid de Joden vervallen waren / en wat al swareonheilen dat'er op zoude komen te volgen. Alzo dat toen vervuld is geworden / 't gene de Propheet Amos, Cap. VIII, 9. voorseid heeft / Ende het zal ten dien dage geschieden spreekt de Here Here, dat ik de Sonne op den middag zal doen ondergaan, ende het land by ligten dage verduisteren; ende ik zal uwe feesten in rouwe veranderen, enz. Want door de duisternisse / word d'onwetenheid / boosaardigheid / als ook d'ellende te kennen gegeven.

IV. Op wat wijse nu d'Here Christus gekruizt is geworden / daar van en hebben wy by d'Evangelisten geen wijdlopige beschrijvinge. Maar men kan het al vry klaar uit de woorden van Thomas besluiten / als hy by Johannes Cap. XX, 25. aldus seid / Indien ik in sijne handen niet en sie het teken der nagelen, ende mijn vinger en steke in het teken der nagelen, enz. ik en zal geensins geloven. Welke te kennen geven / dat Jesus niet med touwen gebonden of opgehangen is geweest / gelijk somtijds wel geschiede / maar dat hy'er med ijsere nagels / die hem door d'handen en voeten geslagen waren / is aan vast gehegt geworden. Waar uit men heel ligt med sijn gedagten kan nagaan / hoe groot en bitter dat lijden geweest zy. Dog men moet alhier aanmerken / dat beide sijn voeten van elk anderen / op een dwers-hout / daar het gehele lighaam op rustede / elk med een bysondere nagel vast geslagen zijn / en niet beide over elk anderen med ene nagel / gelijk'et de schilders in't gemeen afmalen. Dit heeft David / die een voorbeeld van Christus geweest is / ook in sijnen tijd voorseid / gelijk wy Psal, XXII, 17, lesen / Sy hebben mijne handen ende mijne voeten doorgraven. Maar evenwel wy sien / dat die plaats van geen van d'Apostelen op Jesus Christus geappliceerd word. En het geevd ook geen kleine moeilijkheid / dat'er in den Hebreeuzen text anders word gelesen. Want aldaar en vind men het woord Caru niet / 't welk zo veel betekend als / sy hebben doorgraven, maar Caari, dat is / als een leeu. Daarom zo dringen de Joden / willende med alle magt de Christenen dese voortreflyke prophetie uit de handen wringen / op d'auctoriteit van den Hebreeuzen text; en sy begeren dat'et geschil daar uit zal geslegt worden. De Christenen daarentegen seggen / dat die plaats van de Joden vervalzt is; 't zy dat s'et med opset gedaan hebben / om daar uit niet van ongelovigheid of ontrouwigheid overtuigd te worden; 't zy dat'et by geval geschied is / om d'overeenkomst die'er is / tuszen de letters Vau en Jod. waar door het ligt heeft konnen gebeuren / dat d'uitschrijvers of boekdrukkers daar niet wel op lettende / d'ene in plaatse van d'andere gebruikt hebben. En sy steunen daar op / dat niet alleen de gemene Latijnze oversettinge / sy hebben mijne handen doorgraven, enz. en leesd; maar ook dat de woorden van de LXX. Oversetters, in't Griekz aldus luiden / ooruxan tas cheiras mou, dewelke het selve betekenen. Dat sy dierhalven in haar exemplaar Caru, of Caaru, door't tuszensetten van de letter Aleph, en niet Caari, gelesen hebben. En men moet dese meer geloov geven als de Joden / die na de tijden Christi geleevd / en uit een ingenomen haat / die se tegen hem hadden / die plaats in een anderen sin getrokken hebben. Daarenboven / dat ook de vertalinge van de LXX. Oversetters, en de gemene Latijnze / veel gevoeglijker sin maakt / als uit d'hedendaagze Hebreeuzen text te halen is. Want dat men niet wel begrijpen en kan / hoe dese woorden / als een leeu, med d'omstandigheden van den text aan een hangen. Waar door ik ook bewogen word / dat die lesinge / welke de meeste Christenen voor goed keuren / my ook veel waarschijnlijker toeschijnd / als de andere. Maar ik en zou evenwel niemand willen raden / dat hy in cas van disput med de Joden / juist daar op zo zeer zou willen dringen / dewijl wy wel op een andere wijse hare ongelovigheid konnen te keer gaan; en dat ons de plaatsen / die van d'H. Schrijvers des N. Verbonds / uit'et Oude zijn bygebragt / hier toe genoeg konnen dienen.

V. Wanneer sy nu Christum ontkleed / en alzo aan't kruis genageld hadden / zo is'et dat de krijgsknegten / terwijl hy daar hing / en buiten twijfel dat hy't selvs aansag / en hoorde / sijn kleren onder elk anderen deelden. Maar alzo hy onder anderen een rok gedragen hadde / die geheel geweven / en sonder naad was / dewelke ge-

scheurd zijnde nergens toe gediend en zoude hebben/ zo wierpen sy'er het lot over/ wiens dat se wesen zoude. En dit is ook niet sonder Godes bestieringe geschied/ op dat verbuld zoude worden/ 't gene in dien selven Psal. xxii, geschreven staat/ Sy hebben mijne klederen onder hare verdeeld, ende over mijne kledinge hebben sy het lot geworpen. 't Welk wy zo veel te geruster konnen seggen/ om dat die plaats van Mattheus, Cap. xxvii, 35. en van Johannes, Cap. xix, 24, op dese saak med uitgedrukte woorden gepast word. Ondertussen nu dat Christus aan het kruis hing/ zo wierd hy van allerhande soort van Menzen bespot en smadelijk bejegend; Van de Priesters/van de Schriftgeleerden/ van't gemene volk/ van de soldaten/ enz. seggende/ Indien hy de Sone Godes is, laat hem nu afkomen van het kruis, ende wy zullen in hem geloven. Dog 't en was Godes voornemen niet/ dat hy op zulk een wijse zoude verlost worden/ maar op een veel heerlijker/ namelijk door d'opwekkinge uit den doden; 't welk nog een veel groter mirakel was/ als het gene sy begeerden.

VI. Dog dewijl beide Mattheus en Marcus aantekenen/ dat ook de moordenaars/ die med d'Here Jesu gekruicigd zijn geworden/ hem gelasterd hebben; zo word'er gevraagd/ of ook die, wiens bekeringe Lucas verhaald, hem in't begin gelasterd heeft, en of hy dan daarna, als in een ogenblik, en op een miraculeuse wijse, t'enemaal is veranderd geworden? 'k Andwoorde: Dat en is in mijn gedagten niet waarschijnlijk. En ik meen dat d'Evangelisten/ wanneer se geseid hebben/ dat ook de moordenaars/ die med Christo gekruizt waren/ hem hebben gelasterd/ zulks op haar beiden niet en hebben willen passen; maar dat s'alleen op die wijse gesproken hebben/ om te tonen/ dat'er selvs onder de moordenaars/ die med hem de selve straffe mosten dragen/ ook geen gemanqueerd en heeft/ die hem med spotten en schelden bejegende: Gelijk d'Apostel spreekt/ Hebr. xi, 33, seggende/ dat'er enigen door het gelove de muilen der leeuwen toegestopt hebben: en vers 37, dat se aan stukken zijn gesaagd; daar ondertussen het eerste maar alleen op Daniel past; en het andere alleen op Esaias/ van wien de Joodze historien getuigen/ dat hy door bevel van den Koning Manasse midden door is gesaagd. Dog alhoewel'et God heel ligt doen kan/ dat hy iemands herte zo kragtig aanraakt/ dat hy hem in een ogenblik tot een geheel ander Menz maakt/ zo en is'er evenwel geen reden/ waarom dat wy zouden geloven/ dat zulks in dit geval geschied is/ dewijl't med sijne gewoonlijke wijse van doen ganz niet en accordeerd. En d'omstandigheden van dese historie schijnen t'enemaal te vereizen/ dat men stelle/ dat de bekeerde moordenaar/nu al van te voren/eer hy gekruicigd wierd/ enige kennisse van Christus gehad heeft. Want horende de laster-woorden van sijn medgesel/ zo bestraft hy hem/ seggende/ en vreezd gy God niet, daar gy in het selve oordeel zijt? Maar indien hy even te voren Jesum gelasterd hadde/ zo most hy ook sig selven onder dese bestraffinge begrijpen; en het is ganz en al waarschijnlijk/ dat hy sijn voogaande Godloosheid/ die hy med Christum zo onwaardiglijk te bejegenen bedreven hadde/ zoude bekend/ en verfoeid hebben/ gelijk hy ook de sonden/ om welke hy aan't kruis gehangen was/ bekende en verfoeide. Voorders doet hy'er by/ Ende wy dog regtvaardiglijk; Want wy ontfangen straffe waardig het gene wy gedaan hebben: maar dese en heeft niet onbehoorlijks gedaan. 'k Vraag dan/van waar wist hy't anders dat Christus onschuldig was/ dan om dat hy hem eertijds hadde horen leren/ en ook sijne mirakelen gesien hadde? En het is waarschijnlijk/ dat hy sig nu al lang voor dien tijd had beginnen te bekeren/ eer hy om sijn voorbedrevene schelmstukken gevangen was geworden. Of indien men seid/ dat hy nog na dien tijd/ dat hy Christum hadde horen prediken/ enig doodwaardig schelmstuk begaan hadde/ zo heeft'et konnen zijn/ dat hy in't gevangenhuis geworpen zijnde/ die lere/ dewelke hy te voren uit Christo gehoord en veragt hadde/ nu wat nader by sijn selven heeft beginnen t'overleggen/ en dat hy door die overdenkinge tot'et geloov en de bekeringe gekomen is; dat hy ook daar van zodadige vrugten heeft voortgebragt/ als hem in dien staat/ zo als hy aan't kruis hing/ enigsins mogelijk waren; namelijk med sijn medegesel te bestraffen/ en openlijk getuigenisse te geven van Christi onschuld.

VII. Maar daar men sig nog meer over verwonderen moet is dit/ dat'et geloov van desen moordenaar/ het geloov van d'Apostolen zeer verre overtreft heeft. Want wanneer sy Christum altesamen quamen te verlaten; wanneer hem ook Petrus quam te verlogenē/ en dat die twe discipulē die na Emaus gingen/ als alle hope/ dien se van hem ge-

geschept hadde / verlozen hebbende / quamen te seggen / Wy hoopten dat hy was de gene, die Israël verlossen zoude, Luc. xxiv, 21. Zo heeft hy daarentegen hem openlijk beleden een Koning te wesen: Here, seide hy / gedenkt mijner, als gy in uw' Koningrijk zuld gekomen zijn. Waar uit blijken kan / hoe schandelijk dat se dit sijn exempel misbruiken / die hare bekeringe als tot den laatsten snak van haar leven uitstellen / hopende / dat se med hem de selve genade door het geloov in Christum zullen erlangen; want daar en is geen Menz / van die tijd af dat Christus opgestaan / en in d'hemelze heerlijkheid verhoogd is / die zodanig een geloov als die moordenaar / of dat hy des selvs voortreflijkheid enigsins te pas komt / kan hebben. Waarom het ook geen wonder en is / dat hy zo een aangenaam en genadig andwoord heeft ontfangen; Amen seg ik u, heden zuld gy med my in't Paradijs zijn. Indien men alhier door het zijn in het Paradijs / het genieten van d'ewige geluksaligheid komt te verstaan / gelijk'et 2 Cor. xii, 4. en Apoc. ii, 7. schijnd verstaan te worden; zo zou ik agten / dat men het woord heden med de voorgaande woorden moet voegen / om alzo after elk anderen te lesen / Amen seg ik u heden, om namelijk sijne toeseggínge nog meerder nadruk te geven; gelijk wy sien dat Moses spreekt / Deut. xxx, 11, 15, 18, 19. en elders. Want d'hemelze heerlijkheid en geluksaligheid / en word niemand in d'H. Schriftuur voor den jongsten dag beloovd / 2 Timoth. iv, 8. Tit. ii, 13. 2 Petr. iii. 12. 1 Joh. iii, 2. Heb. xi, 39. Maar indien iemand door het woord Paradijs, liever wil verstaan die rustplaats / waar in de zielen der gelovigen haar verblijv houden / en in Godes bewaringe zijn / tot den jongsten dag der opstandinge / wanneer se wederom med hare lighamen zullen verenigd worden / om de ware en volkomen besittinge der ewiger geluksaligheid te genieten / zo en zal ik'er niet tegen hebben / dat de comma gesteld word / after de woorden Amen seg ik u, en dat de volgende / heden zuld gy med my in't Paradijs zijn, med enen adem gelesen worden.

VIII. Men moet alhier niet nalaten iets van Christi gebeden te seggen / die hy gedaan heeft voor die genen / die hem kruicigden: Vader vergeevd het haar; want sy en weten niet wat sy doen, Luc. xxiii, 34. Alwaar voor eerst staat aan te merken / dat hy niet alleen en bid voor de Romeinze soldaten / en de dienaars van Pilatus / die als beuls sijn sententie uitvoerden / over welke men sig niet en moet verwonderen / dat se niet en wisten aan hoe groten misdaad sy haar selven quamen schuldig te maken / dewijl se heidenen waren / en vreemd van de ware religie: Maar ook voor de Joden / die hem dese straffe over den hals hadden gebragt; hoedanige voornamelijk d'Overpriesters / de Schrivtgeleerden / en de Phariseen waren; als ook het ganze volk / dat zo onstuimig riep / Neemd weg, kruizt hem. En wat haar aangaat / men zou konnen vragen / hoe dar'et is, dat d'Here Jesus hare schuld zo zeer komt te verschonen, dat hy seid, dat se niet en wisten wat se deden, daar de ganze historie van Christi lijden klaarlijk te kennen geevd, dat se uit enkele quaadwilligheid gesondigd hebben? Waar op ik andwoorde / dat die dingen niet t'enemaal tegen elk anderen en strijden / dat iemand uit quaadwilligheid sondigd / en dat'er te gelijk enige onwetenheid med sijn sonden vergeselschapt gaat. Dat kan men in die Menzen duidelijk sien. Want sy waren genoegsaam overtuigd / dat Jesus onschuldig was / en dat hy niets en hadde gedaan / dat de dood kon waardig zijn; maar sy sogten hem om politike en tijdelijke insigten aan kant te helpen: Indien wy hem zo laten geworden, seggen se / zo zullen se alle in hem geloven, ende de Romeinen zullen komen, en wegnemen beide onse plaats en volk. Van gelijken / Het is ons nut dat een Menze sterve voor het volk. ende het gehele volk niet verloren en ga, Joh. xi, 48, 50. Zo sien wy ook dat Pilatus / die / na dat hy alles ondervraagd hadde / geen quaad in hem en bevond / dat de dood kon verdiend hebben / evenwel uit vreze van in des Keisers ongunst te geraken / de sententie des doods over hem uitspreekt; 't welk ook een zeer swáre misdaad was. Want hy behoorde hem door sijne auctoriteit beschermd te hebben; dewijl God het swaard aan de Magistraat niet minder en heeft gegeven / om d'onschuldigen te beschermen / als om de quaaddoenders te straffen. Zo dat men moet seggen / dat men die dingen van geen quaadwilligheid kan vryspreken. Maar evenwel zodanig dat'er enige onwetenheid onder liep / in den enen groter / dog in den anderen wederom kleinder. Waarom Christus tegen Pilatus seide / Die my aan u overgeleverd heeft, namelijk d'Hogepriester / of den Joodzen Raad / heeft groter sonde, Joh. xix, 11. om dat'er na-

melijk minder onwetenheid in haar was/als in Pilatus. En niettemin zo getuigd Paulus ook van haar/ Indien d'oversten deser wereld de wijsheid Godes gekend hadden, dat se den Here der heerlijkheid niet gekruizt en zouden hebben, 1 Cor. II, 8. 't is ook seker/ dat sy/ door de slegte gedaante des Heren Jesu bedrogen zijnde/ hem voor den Messias/ en Koning/ die haar beloovd was/ niet gehouden en hebben. 't Welk men van de rest van't volk/ nog al veel meer mag seggen/ die door een blinden yver gedreven zijnde/ tegen hem opstonden. Hierom is't et dat Petrus/willende haar hope doen scheppen van de vergevinge harer sonden/ ook seide/ Ende nu broeders, ik weet dat gy't door onwetenheid gedaan hebt, gelijk ook uwe Oversten, Act. III, 17. Want al is't et dat d'onwetenheid van die Menzen/ voornamelijk zo een grove onwetenheid/ niet genoeg en was/ om dese sonde t'excuseren/ zo wierd evenwel de swaarheid en kragt der selve/ daar door eniger maten verminderd en weggenomen. Waarom dan Christus ook/ als een barmhertig Hogepriester voor haar by den Vader komt te bidden.

IX. Maar ten tweden, dewijl'er niet aan te twijfelen en is/ of Christus is altijd in sijn gebeden verhoord geworden/ Joh. XI, 42. zo word'er gevraagd/ of alle die genen, die Christum hebben doen of helpen kruizen, wegens die misdaad vergevinge van God verkregen hebben? 'k Andwoorde: Geensins; want velen van haar hebben in hare ongelovigheid volherd/ en zijn diershalven onder den toorn Godes blijven leggen. Hoedanige die genen geweest zijn/ die de soldaten med geld hebben omgekoft/ dat se niet en zouden seggen dat Christus opgestaan was/ en die ook daarna sijne Apostolen vervolgd hebben. Van gelijken/ die genen/ die hy Matth. XII, 31, in haar aangesigt seide/ dat se den H. Geest lasterden/ en dat die lasteringe/ noit en zoude vergeven worden. Want voor die genen/ die tot der dood sondigen/ word te vergeefs gebeden/ 1 Joh. V, 16. om dat het besluit dat over hare verdoemenisse gemaakt is nu al vast staat/ en niet wederom en kan herroepen worden. Ja die voor de zodanigen zou willen bidden/ wel wetende dat se aan zodanig een sonden schuldig zijn/ die zou schijnen tegen God te strijden/ en sig aan de selve te besondigen. Christus en heeft ook van God niet absolut gebeden/ dat hy't haar zou vergeven/ hoe s'haar zouden komen te dragen; want dat en komt med d'Evangelize wetten niet over een; maar alleen dat hy haar niet schielijk den draad des levens en zoude afsnijden/ gelijk se verdiend hadden/ maar dat hy haar tijd van bekeringe zoude gelieven te vergunnen/ op dat se tot beter gedagten zouden mogen komen. Dat hy ook zulks verkregen heeft/ dat blijkt uit'et uitstellen van de verwoestinge van Jerusalem/ dewelke eerst veertig jaren na Christi dood geschied is/ waar in die onbekeerlijke Joden zijn omgekomen; dog vele anderen/ die ondertussen haar misdaad bekenden/ hebben haar tot Christum bekeerd; niet alleen uit'et gemeen gepeupel/ Act. II, 41. en IV, 4. maar ook uit d'Overpriesters/ Act. VI, 7. Alzo dat Jacobus/ wanneer Paulus de laatste maal te Jerusalem was gekomen/ tegen hem seide/ dat'er aldaar vele duisenden van Joden waren/die gelovig waren geworden/ Act. XXI, 20. Die/ indien se te voren al mede in Christi dood toegestemd hadden/ (gelijk'et van de meesten waarschijnlijk is/) schuldig waren/ hare bekeringe en saligheid die gebeden ganz en al toe te schrijven.

X. Dog wanneer nu Jesus al enigen tijd/ in het midden van die allerfelste pijn en smerte gehangen hadde/ zo seide hy/ My dorst, Joh. XIX, 28. 't Welk enigen van een oneigenlijken dorst verstaan/ waar mede hy na de saligheid van het Menzlijke geslagt dorstede/ dat is/ uit'er maten zeer verlangde/ even gelijk die dorsten/ na drinken verlangen. En dat hy ook op die wijse gedorst heeft/ daar en kan niemand aan twijfelen. Want te voren had hy/ niettegenstaande dat hy zeer groten honger hadde/ geen spijse willen nemen/ op dat hy de saligheid van anderen bevorderen zoude/ wanneer hy'er dese reden van gav/ Mijn spijse is, dat ik doe den wille des genen die my gesonden heeft, ende sijn werk volbrenge. Joh. IV, 34. Maar evenwel zo is'et seker/ dat hy ook een ligchaamlijken/ en eigenlijken dorst gehad heeft/ dewelke ontstond uit de swaarheid van de straffe die hy leed; en uit oorsake dat'er uit de wonden/ die hy in handen en voeten hadde/ zo veel bloed liep. Want het is bekend/ dat'er ook in't gemeen/ zo iemand een grote quantiteit bloed quijt raakt/ groten dorst op volgd. Maar zuld gy seggen/ wat is dan de meninge van Johannes, wanneer hy verhaald, dat d'Here Jesus geseid heeft, My dorst, op dat de Schrivt zoude vervuld worden? Is hem dan dese dorst tot dien einde overgekomen, op dat de Schrivtuur hare vervullinge zou-

de konnen hebben? 'k Andwoorde geen sins. Dat Griekze woord hina en betekend het einde niet waar toe/ maar d'uitkomst van de saak selvs/ gelijk zulks dikwijls op andere plaatsen geschied; en't is even zo veel als het Griekze woord hooste, alzo dat, of/ zo dat. Siet Matth. XXXIII, 35. Luc. XIV, 10. Rom. V, 20. Hy wil dierhalven niet anders seggen/ als dat de dorst Christi occasie heeft gegeven/ tot vervullinge van een sekere Schriftuur-plaats/ die op hem sijn opsigt heeft. Dese plaats nu hebben we *Psal.* LXIX, 22. *Ja sy hebben my galle tot mijne spijse gegeven: ende in mijnen dorst, hebben se my edik te drinken gegeven.* 't Welk niet anders als in een oneigenlijken sin van David kan verstaan worden; maar na de letter past'et op d'Here Jesus. Alwaar men/ om dese plaats beter te verstaan/ moet aanmerken/ dat Christo in de tijd van sijn lijden twemaal drinken is gepresenteerd. d'Eerste reis was/ na't schijnd/ eer hy nog gekruizt wierd/ en sonder dat hy'er om vraagde. Want Mattheus verhaald; dat se d'Here Jesu/ wanneer hy tot de geregts-plaatse gekomen was/ edik med galle gemengd hebben gegeven; en dat hy/ als hy dien gesmaakt hadde/ niet en wilde drinken/ Cap. XXVII, 34. Dog Marcus seid/ dat sy hem gemyrrheden wijn te drinken gaven/ Cap. XV, 23. Welke woorden niet tegen elk anderen en strijden. Want Mattheus/ siende op de bitterheid van den drank/ dien se Christo gaven/ seid dat'et wijn med galle gemengd is geweest. Want men is in't gemeen gewoon alle bittere dingen med galle te vergelijken. Dog Marcus verhaald de saak zodanig/ als se eigenlijk geschied is. 't Schijnd dan dat se Christo desen drank gepresenteerd hebben/ volgens een gebruik/ 't welk se ontrent die genen/ die gekruicigd wierden/ gewoon waren t'onderhouden; of om haar daar door veel eer aan haar dood te helpen/ om dat de myrrha een sekere kragt heeft om het bloed na haar te trekken; en alzo te wege bragt/ dat'et eerder uit de opene aderen quam te vloeijen: of op dat se op die wijse haar de hersenen en't verstand te meer verbijsteren/ en gevolglijk het gevoelen van die uit'er maten sware pijn enigsins verminderen zouden; quansuis om hier in op te volgen/ 't gene Prov. XXXI, 6, geboden word/ *Geevd sterken drank den genen die verloren gaat; ende wijn de genen, die bitterlijk bedroevd van ziele zijn,* enz. Maar, zuld gy seggen/ hebben s'er ontrent Christus dit me'e voorgehad, zo zou men'et veel eer voor een bewijs van medelijden over hem, als van wreedheid, moeten agten; daar'et David evenwel *Psal.* LXIX bybrengd, om de quaadwilligheid sijner vyanden tegen hem nog meerder te vergroten. 't Is zo. Maar men kan evenwel daarom niet te minder seggen/ dat de wreedheid der Joden tegen Christum groot/ en onverschoonlijk geweest is/ dat se hem/ daar hy onschuldig was/ ja daar hy se al te samen alles goeds hadde soeken te doen/ en ook hadde gedaan/ tot zo een erbarmlijken en ellendigen staat hadden gebragt/ dat hy dien gemyrrheden drank van noden hadde/ dien se gewoon waren aan d'allerslimste booswigten uit mededogen te geven. Dog hy heeft (zo als d'Evangelisten verhalen) wanneer hy de selve geproevd hadde/ daar van niet willen drinken/ om dat hy wist wat s'er me'e voor hadden; en dat hy nu vastlijk by sig selven voorgenomen hadde/ allerhande lijden/ hoe swaar of langdurig het selve zoude mogen wesen/ med geduldigheid uit te staan. Dog de twede maal/ wanneer hy nu enigen tijd aan't kruis gehangen hadde/ en te kennen gav dat hy dorstede; want toen namen se een spongie/ en vulden dien med edik/ en staken se op een hysops-steel/ of liever een rosemarijn-stok (want d'hysop word van enigen in't Hebreeuz *Esob* genoemd/ 1 Reg. IV, 33. en't betekend na hare meninge rosemarijn/ welke de Joden gebruikten om iets mede te besproeijen/) en bragten de selve alzo aan sijn mond. Maar med een ander oogmerk na't schijnd/ namelijk om alleē daar door sijn dorst/ die hem uit der maten zeer quelde/ enigsins te laven; of om hem wat te versterken dat hy niet qualijk en wierd/ als of se wilden afwagten/ of Elias/ tot wien sy meenden dat hy sijn toevlugt genomen hadde/ hem uit die grote ongelegenheid zoude komen redden. 't Zy hier mede zo't zy/ dit staat altijd vast/ dat in beide die voorvallen/ wederom vervuld is geworden/ en wel insonderheid op een zeer uitstekende wijse/ 't welk eertijds in het voorbeeld van David plaats hadde gehad; alzo dat men klaarlijk sien kan/ dat Godes voorsienigheid/ sig tot de minste omstandigheden van het lijden Christi/ en die andersins zouden konnen schijnen by geval geschied te zijn/ uitgestrekt heeft.

XI. Van het uitroepen/ *Mijn God, mijn God, waarom hebt gy my verlaten?* hebben wy nu al iets van te voren geseid/ en getoond/ dat daar door niet te kennen en word gegeven/ dat d'Here Jesus de pijn en smerte der helle in sijn ziele gevoeld

voeld

voeld heeft/ nog ook dat hy van al't gene hy geleden heeft/ selvs het minsten med een onwillig en wederstrevend gemoed heeft verdragen. En dit zal ons/ dewijl wy van voornemen zijn de saak nog wat nader t'ontleden/ voor't tegenwoordige genoeg zijn. Men zou ook alhier iets konnen aanmerken/ wegens die bysondere sorge/ die d'Here Jesus voor sijn moeder heeft gedragen/ wanneer hy haar aan dien discipul/ welken hy boven d'andere op een bysondere wijse lief hadde/ quam te recommanderen (dat is/ aan Johannes/ gelijk Cap. XXI, 20, en 24, kan gesien worden/) en te seggen/ Vrouwe siet uwen Soon; die u namelijk (in plaatse van my/ die van hier scheide/) als een soon sijn moeder/ op allerhande wijsen zal dienen en behulpsaam wesen: en ook tegen dien discipul/ siet uwe moeder, dat is/ die vrouwe/ med welke gy/ als med een welgelievde moeder/ moet handelen en verkeren. Hier uit kan aan d'een zijde blijken/ hoe uitstekende lief dat d'Here Jesus sijn moeder gehad heeft; dat hy selvs in het midden van sijn allersvaarste lijden/ 't welk in't gemeen alle de sinnen en faculteiten van de ziele zo veel te doen geevd/ dat se natuurlijker wijse nawelijks anders mede konnen besig zijn/ niet nagelaten en heeft aan haar te denken. En ook aan d'andere zijde/ med wat een meer als moederlijke toegenegenheid d'H. Maget tegen haren lieven soon is aangedaan geweest/ dat se namelijk haar niet ontrokken en heeft/ om het bittere lijden/ en de smadelijke schande/ welke hem overquam/ med haar eigen ogen aan te sien/ daar in't gemeen alle andere moeders/ in zodanig een gelegenheid niet tegenwoordig en willen wesen/ en gewoon zijn haar aangesigt daar van af te wenden. Maar het was ook in desen noodsakelijk/ dat vervuld wierde/ 't gene Simeon te voren/ wanneer hy het kind Jesum op sijn armen droeg/ voorseid hadde; Dese word geset tot een val ende opstandinge veler in Israël, ende tot een teken dat wedersproken zal worden; ende ook een swaard zal door uws selvs ziele gaan, te weten/ door de ziele van Maria/ Luc. II, 34. Want indien zulks oit gebeurd is/ dat de ziele van Maria med zeer bittere smerten/ als med een scherp swaard doorstoken is geworden; zo is'et voorwaar toen ter tijd geweest/ wanneer se voor haar ogen gesien heeft/ dat haar soon aan het kruis hing/ tot een spot en smaad van een yder. Dog in Johannes hebben we ook een exempel van een bereidvaardige gehoorsaamheid/ die van die ure af Maria in sijn huis genomen/ en haar med zodanig een liefde en eerbiedigheid/ als of hy haar eigen soon waar geweest/ omhelst heeft.

XII. Eindelijk (gelijk Johannes verhaald/) wanneer Jesus den edik/ dien se hem aan sijn mond bragten/ geproevd hadde/ zo heeft hy geseid/ Het is volbragt. Dog in't voorgaande heeft hy verhaald/ dat hy geweten heeft dat nu alles volbragt was, dat is/ nu volbragt stond te worden/ alwaar om de sekerheid en nabyheid van de saak/ de voorleden voor den tegenwoordigen tijd genomen word; gelijk wanneer hy in het instellen van het H. Avondmaal seide/ Dit is mijn bloed dat voor velen vergoten word; dat is/ in't korte zal vergoten worden. Dog dat en moet zo breed niet uitgestrekt worden/ als'et wel van sommigen gedaan word/ als of in de dood Christi alle die dingen/ die tot de saligheid van't Menslijke geslagt behoren/ t'enemaal volbragt waren/ en dat'er toen niet meer te doen en was. In sijn dood waren wel alle die dingen/ die hy lijden most/ volbragt; maar daar resteerde nog aan/ dat hy door d'opstandinge en het opvaren ten hemel/ over de dood most triumpheren/ want anders zou ons de dood Christi niet voordelig geweest zijn/ maar veel eer in een wanhope over onse saligheid doen vervallen hebben; dewijl wy sien zouden/ dat hy/ die gekomen was om ons te verlossen/ selvs van de dood verslonden was. Dierhalven zo schijnd'et/ dat men'et in't bysonder op enige prophetijen en voorbeelden/ die in het O. T. van het lijden Christi gevonden worden/ passen moet; die vervuld mosten worden/ op dat de waarheid volkomelijk med haar schaduen en figuren zoude overeenkomen. 't Welk daar uit komt te blijken/ dat d'Evangelist/ ter occasie van de prophetije Psal. LXIX, van dat Christo gal en edik zoude te drinken gegeven worden/ van dat volbrengen gewag maakt.

XIII. Ten laatsten zo is'et/ dat Jesus/ roepende med groter stemme/ seide/ Vader in uwe handen bevele ik mijnen geest, en dat hy dit gesegd hebbende/ den geest heeft gegeven/ Luc. XXIII, 46. Alwaar enigen menen/ dat dat sterk roepen daar uit voordgekomen is/ dat de natuur haar uitterste vermogen in't werk gesteld heeft/ dewelke dan wel insonderheid/ wanneer se als t'enemaal overvallen word/ hare kragten pleeg in te spannen/ en zo veel als enigsins in haar ver-

vermogen is / de dood / waar van se een afkeer heeft / tegen te staan ; gelijk wy somtijds sien / dat een kaars / wanneer se haast verbrand is / en nu nu staat uit te gaan / alsdan med een schielijkheid meerder ligt van sig komt te schitteren. Maar dat hier iet meerders onder verborgen was / dat kan men klaarlijk afnemen / uit'et gene Marcus verhaald / dat de Hoofdman over honderd / die daar tegen over hem stond / siende dat hy alzo roepende den geest gegeven hadde / geseid heeft / *Waarlijk dese Menze was Gods Sone.* Want al is'et dat Mattheus en Lucas dat seggen van den Hoofdman / tot alle de mirakulen / die ontrent het sterven van d'Here Christus plaats gehad hebben / waar van wy ook in't volgende zullen spreken / uitstrekken / zo en verhinderd dat evenwel niet / dat hy wel insonderheid op dat sterke roepen / sijn oog en opsigt gehad heeft. Want het en is by die H. Schrijvers niet ongebruikelijk / dat d'een somtijds veel naaukeuriger enige bysondere omstandigheden der saken / die se verhalen / voorsteld / als d'andere. Zo dat men kan seggen / dat dese Hoofdman / die gesteld was om ontrent het uitvoeren van het vonnisse des doods / 't welk over Christus uitgesproken was / goede orde te houden / op al het gene toen ter tijd quam te geschieden / als een kloekhertig man naaukeurig agt gevende / wel gesien heeft / dat hy nog sijn volkome kragten hadde / wanneer hy med luider stemme roepende den geest gav ; en dierhalven dat zulks niet sonder mirakul / gelijk ook enige andere dingen / die hy daar geobserveerd hadde / en heeft konnen geschieden. 't Schijnd namelijk dat daar in vervuld is geworden / 't gene Jesus selvs te voren geseid hadde / *Niemand en neemd het leven van my ; maar ik legge het van my selven af ; en ik hebbe magt het selve af te leggen, ende hebbe magt het selve wederom te nemen. Dit gebod heb ik van mijnen Vader ontfangen, Joh. x, 18.* Dog d'Here Christus heeft ook in die laatste woorden / die hy med zo een luide stemme heeft uitgesproken / den Prophete David / dien men als een voorbeeld van sijn lijden kan houden / tot een voorganger gehad / dewelke van gelijken / in een grote benaaudheid ingewikkeld zijnde / seide / *In uwe hand beveel ik mijnen geest, gy hebt my verlost, Here, gy God der waarheid, Psal. xxxi, 6.* Want gelijk David sijnen geest / dat is / sijn leven op dat'et hem van sijne vyanden niet en zoude benomen worden / onder Godes protectie of bescherminge stelde ; alzo heeft ook d'Here Jesus sijnen geest / om de selve wederom in d'opstandinge t'ontfangen / in de handen van sijn Vader overgegeven. 't Welk alle de zodanigen een voorbeeld moet zijn / *die na den wille Godes komen te lijden, dat sy hare zielen hem als den getrouwen Schepper bevelen med weldoen, 1 Petr. iv, 19.* Alzo heeft ook Stephanus d'eerste Martelaar / zo als hy Jesum Christum in sijn heerlijkheid sag / en staande aan de regterhand Godes / hem sijne ziele bevolen / seggende / *Here Jesu ontfangd mijnen Geest, Act. vii, 59.* Waar uit wy te leren hebben / dat'et nu even eens is / 't zy dat iemand den Vader / 't zy dat hy den Soon / die alle magt in hemel en op aarden ontfangen heeft / sijne ziele komt te bevelen. En niet alleen in zodanig een geval / wanneer men voor de religie en als een Martelaar komt te lijden / maar ook in allerhande soorte van dood / hoedanig ook de selve zoude mogen wesen. Want dewijl de geest des Menzen uit het lighaam gaande / wederom tot God keerd die hem gegeven heeft / Eccles. xii, 7. wat kan'er dan redelijker zijn / als dat de gelovigen hem den selven bevelen / biddende dat hy haar wil waardig agten / dat se dat pand / volgens sijne belovten / in d'opstandinge der regtvaardigen / wederom mogen ontfangen ?

XIV. Nu volgd'er dat wy eens overwegen / hoedanige miraculen dat'er med de dood Christi vergeselschapt gegaan hebben / en van sijne onschuld / en dierhalven ook van de waarheid van de lere des Evangeliums / welke hy verkondigde / getuigenisse hebben gegeven / dat hy de selve niet op sijn eigen houtje verzierd / maar dat hy se van God ontfangen hadde. Behalven de duisternisse / dewelke drie uren aan elk anderen geduurd heeft / waar van wy hier voorens gesproken hebben / zo verhaald'er Mattheus nog drie of vier andere daarenboven. Het eerste is geweest / *dat het voorhangsel des Tempels in tween scheurde, van boven tot beneden.* Dog hy verstaat hier door het *twede voorhangsel*, gelijk'et Hebr. xi, 3, genoemd word / 't welk ook de plaats / waar in de Priesters den dienst deden / van't Heilige der Heiligen afscheide / in't welke niemand geoorlovd en was in te gaan / dan de Hogepriester alleen / en dat eenmaal des jaars op het Feest der verzoeninge. Want daar was ook een ander voorhangsel / 't welk de plaats daar't volk in vergaderde / van't Heilige afscheide / daar de Priesters ordinaar gewoon wa-

waren in te gaan. Van beide kan men Exod. xxvi, 31, 36, in't brede sien. Of'er evenwel in den Tempel van Salomon een muur is geweest / dan of'er maar alleen een voorhangsel was / waar door het Heilige / van de plaats daar't volk in t'samen quam / gescheiden wierd / dat is by my onseker. Dog wat God de Here / door dat van een scheuren van het voorhangsel / heeft willen te kennen geven / dat kan een yder klaarlijk sien / die maar agt geevd op het gene Heb. ix, 8, gelesen word / dat, namelijk / d'H. Geest daar door te kennen heeft gegeven (te weten door het voorhangsel / 't welk het Heilige van het Heilige der Heiligen afscheide / waar in selden gekomen wierd dan alleen van den Hogepriester / dien zulks geoorlovd was) dat de weg des Heiligdoms nog niet openbaar gemaakt en was, zo lang d'eerste Tabernakel nog stand hadde. Want het Heilige der Heiligen was een voorbeeld van den Hemel / gelijk uit vers 24, blijkt / alwaar geseid word / Dat Christus niet ingegaan en is in het Heiligdom dat med handen gemaakt is, het welk een tegenbeeld is des waren, maar in den Hemel selvs, enz. En hy word geseid / daar ingegaan te zijn door't voorhangsel, dat is, door sijn vleez, Heb. x, 20, Wanneer dan dat voorhangsel scheurde / zo wierd'er te kennen gegeven / dat Jesus door sijn bloed / eerst voor hem selven den weg om in den hemel in te gaan geopend hadde / en daarna ook voor alle d'andere gelovigen / welker sonden door dat kostlijke bloed versoend zouden wesen / volgens 't gene Paulus Rom. iii, 24, 25, daar van leerd. Men kan ook seggen / dat med het scheuren van dat heilige voorhangsel / dat bysondere wonderwerk ook sijn overeenkomst gehad heeft / 't welk Josephus, lib. vii, Cap. 31, de bello Judaico, verhaald / dat voor de verwoestinge van Jerusalem is voorgegaan: hoe men namelijk gesien heeft / dat d'oost deur van binnen in den tempel / die van koper was / en ook zo swaar / dat se naaulijks van twintig mannen 's avonds wierd toegedaan / en med ijsere sloten versorgd / hebbende ook lange grendels / die in een stenen drempel / welke uit een stuk gemaakt was / wierden ne'ergelaten / des nagts ten ses uren van't selvs open stond. En dat ook de Magistraat / wanneer haar zulks door de Tempel-bewaarders wierd aangediend / derwaards gekomen is / en dat se naaulijks wederom heeft konnen toegesloten worden. Josephus voegd'er selvs by / dat dit werk van de verstandigen zo ingesien is, als of'et een voorbeduidsel was, dat die sorge, welke tot voorstand van den Tempel gedragen wierd, van't selvs zoude komen op te houden, en dat de deuren van de selve voor de vyanden open gesteld zouden worden. 't Welk geen ydele gissinge en is geweest / gelijk zulks d'uitkomst daar van geleerd heeft.

XV. Het twede is / dat de aarde heeft gebeevd; namelijk alleen in Judea / en in d'omleggende landschappen. Want men heeft noit bevonden / dat'er zodanige aardbevingen / of ook Sons Eclipsen geweest zijn / die tegelijk de gehele wereld door geschieden. Dog het schijnd / dat door die aardbevinge; als van te voren is te kennen gegeven / niet alleen die grote veranderinge / dewelke door de predikatie des Evangeliums / korts daarna in een groot gedeelte van de wereld is geschied; maar ook Godes toorn over het Joodze volk / 't welk sijn geliefden Soon / dien hy tot saligheid van de Menzen hadde gesonden / wredelijk hadde om hals gebragt. Want dat zulks somtijds door d'aardbevinge word afgebeeld / dat kan men klaarlijk uit verscheide plaatsen sien / als Psal. xviii, 8: Joël. ii, 10. en iii, 16. en elders meer. Daar word ook geseid / dat beneffens d'aardbevinge die'er geschiede / ook de steenrotsen gescheurd zijn / als een saak die daar aan vast was / of door die grote beweginge veroorsaakt wierd. Zo sien wy ook dat dat beide t'samen word gevoegd / Psal. cxiv, 7, 8. Dog dat ook door dat teken Godes toorn word te kennen gegeven / dat kan men sien uit / Reg. xix, 11. Nahum. i, 6.

XVI. Het derde is / dat de graven geopend zijn. Het vierde, dat'er vele lighamen der Heiligen, die ontslapen waren, zijn opgestaan, enz. Welke twe saken ik agte dat men alzo van elk anderen moet onderscheiden / dat namelijk de graven wel geopend zijn op die tijd / als Jesus sijn geest gav / om te tonen dat'er in sijn dood een kragt was om levendig te maken / Heb. ii, 14. maar dat evenwel die Heiligen / van welke mentie gemaakt word / niet voor dat hy opgestaan en was / opgewekt zijn geworden / en uit hare graven te voorschijn gekomen zijn / op dat blijken zoude / dat Christus d'eersteling is der gener die ontslapen zijn, of dat hy d'eerst geboren uit den doden is, gelijk hy genoemd word / 1 Cor. xv, 20. Col. i, 18. Apoc. i, 5. Dog Mattheus maakt hier van de lighamen der Heiligen gewag / op dat niemand sig inbeelden en zoude / dat alhier een geestlijke of

oneigenlijke opstandinge te verstaan is: Maar 't en is niët ongebruiklijk; zo in d'H. Schriftuur/ als by andere goede aucteuren/ dat even gelijk door de zielen/ of door de geesten / alzo ook door de lighamen/ de Menzen zo als se geheel bestaan/ verstaan worden. Siet hier van Exod XXI, 3, 4. Nehem. IX, 37. 't Is te vergeevs dat iemand zoude willen vragen/ wat voor Heiligen dat'et zijn geweest/ die van gelijken / wanneer Christus gestorven is / ook opgestaan zijn/ dewijl't d'H. Geest niet gelievd en heeft / zulks aan de nakomelingen t'openbaren. Daar kan alleen med enige apparentie geseid worden / dat'et enige schijnen geweest te zijn / die niet lang te voren gestorven waren / en van welke de gedagtenisse nog verz was / op dat se zeer ligt zouden konnen gekend worden. Dog sy en zijn niet tot dit stervlijke leven opgestaan / gelijk die genen / die Christus voor sijn lijden uit den doden opgewekt hadde; als daar was de dogter van Jaïrus / de soon van de wedue van Nain/ en ook Lazarus; maar tot'et onstervlijke / op dat se medegesellen zouden zijn van Christi glorieuse opvaringe / en om nu ook med hem d'hemelze heerlijkheid en geluksaligheid / beide na het lighaam en na de ziele te genieten.

XVII. Alle dese miraculen en zijn dan niet sonder merklijke nuttigheid alzo geschied. Want voor eerst zo is'et zulks/dat de hoofdman over honderd, ende die med hem Jesum bewaarden, siende de aardbevinge, ende de dingen die geschied waren, zeer bevreezd zijn geworden, seggende, Waarlijk dese was Gods Sone, Matth. XXVII, 44. Alwaar haar twe merkwaardige dingen worden toegeschreven/ namelijk een grote vreze/ en dat se een voortreflijke belijdenisse van Christo gedaan hebben. En wat de vreze aangaat / die schijnd wel alleen voor de straffe geweest te zijn/ dat se namelijk zo een onnosel Menz/ en die Gode zo lievd en aangenaam was / om hals gebragt hadden / over wiens dood God de Here zeer gestrengelijk wrake zoude nemen. Want alhoewel de krijgsknegten daar de voornaamste oorsaak niet van en waren / zo wisten se evenwel / dat sy / die als instrumenten daar toe gebruikt wierden / niet gehouden en konden worden van die misdaad vry te zijn. En indien die vreze niet verder gegaan en heeft/ zo en is se ganz en al niet waardig / dat men se zou dienen te prijsen. Maar 't en is daar niet by gebleven / ten minsten in enigen van haar/ uit welkers mond sy die even verhaalde belijdenisse uitgeperst heeft. By Marcus en Lucas word de selve maar den Hoofdman toegeschreven / om dat hy namelijk d'anderen med sijn exempel voorgegaan heeft / 't welk sy daarna (gelijk zulks in't gemeen pleeg te geschieden) ook nagevolgd hebben. Het word ook verscheidelijk verhaald. Want Mattheus en Marcus getuigen / dat hy geseid heeft / Waarlijk dese Menz was de Sone Godes. Dog Lucas / Waarlijk dese Menz was regtvaardig. En't is buiten twijfel waarschijnlijk / dat hy die saak vry breder heeft uitgemeten / en niet alleen een van die twe / maar beide die sententien gebruikt heeft; alzo dat ik niet en sie / dat men enige moeiten behoevd te doen / om d'Evangelisten op enige andere wijsen over een te brengen. Maar daar sit wat meer swarigheid in / in wat sin hy geseid heeft / dat Jesus de Sone Godes was. Want dewijl hy een Heiden was / zo is'et seker / dat hy geen kennisse gehad en heeft / van die verborge generatie van den enig geboren Sone Godes / en van sijn ontfangenisse uit den H. Geest / welke dingen toen ter tijd nog aan weinigen geopenbaard waren. En't en was ook onder haar geen manier / dat alle die genen die goed en vroom waren / med den naam van sonen Godes vereerd wierden / gelijk wy sien dat in d'H. Schriftuur geschied. 'k Wil dan voor't naasten geloven / dat Jesus van hem op de selve wijse med den naam van Sone Godes is genoemd geworden / als Mercurius, Hercules, Bacchus, en andere diergelijken/ die van de Poëten in't gemeen geseid worden/ van Jupiter voordgesproten te zijn. En al is'et dat hy hier in een groot misverstand gehad heeft / zo toond'et evenwel / dat hy geen geringe gedagten van Christo heeft gehad; eveneens gelijk die van Lijstren/ die Barnabas Jupiter, en Paulus Mercurius noemden, Act. XIV. en die van Melite / die daar seiden / dat Paulus een God was, Act. XXVIII. Want gelijk in dese luiden / die voortreflijke opinie / die se van Paulus en Barnabas in haar gedagten foveerden / een voet en beginsel is geweest / waar door se tot vry groter kennisse van Godlijke saken zouden opgevoerd worden; alzo heeft ook in desen hoofdman / als ook in sijn krijgsknegten / dese inbeeldinge / dien se van Jesu hadden / konnen wesen. Want God is gewoon/ de Menzen allengskens en by trappen tot de kennisse van hem / en ook tot sijnen dienst op te trekken. Lucas voegd'er by / Ende alle de scharen, die daar te samen gekomen waren om dit te aanschouwen, siende de

dingen die geschied waren, keerden wederom slaande op haar borsten. Alwaar insgelijks in die Menzen een grote verslagenheid en bedroefdheid des gemoed komt te blijken. 't Welk in enigen misschien geweest is / uit vreze van die straffen / dewelke haar over't hoofd hingen / aangesien sy haar selven bewust waren / dat se ook in sijn dood toegestemd / Barrabam boven hem gekosen / en ook Pilatus genoegsaam gedwongẽ hadden / om de sententie des doods over hem uit te spreken. Dog in anderen / die med een geheel ander gemoed tegen Jesum aangedaan waren / daarom / dat se wisten / dat God zo een uitstekend schelmstuk niet ongewroken en zoude laten / en dat het ganze Joodze volk om dies wille / grote ellende en swarigheden te verwagten hadde / die zo wel over d'onschuldigen / als over de schuldigen (gelijk in't gemeen in zodanige publike besoekingen geschied /) te komen stonden. Dog sy zijn beiden alzo geprepareerd en bequaam geworden / om Jesum / die haar een weinig daarna van d'Apostolen verkondigd wierd / med den gelove t'omhelsen. Want daar uit is'et ontstaan / dat'er door een of twe predikatien die Petrus dede / zo een grote menigte tot'et geloov in hem is overgegaan / gelijk Lucas zulks verhaald / Act. II. 41, en IV, 4. Alhoewel dat men den lov hier van de kragt des H. Geestes / die haar in d'Apostelen vertoonde / moet toeschrijven / zo is'et evenwel ongetwijfeld / dat se veel ligter in die gemoederen / die door de grote wonderwerken verbaasd en vermurwd waren geworden / doorgedrongen is / als se andersins wel gedaan zoude hebben.

Cap. XII.

Van Christi Begravinge en Nederdalinge ter Helle.

I, *Waarom God gewild heeft dat Christus begraven zoude worden.* II. *Dat hy zulks heeft laten geschieden door Joseph van Arimathea en Nicodemus.* III. *Die sijn lighaam in een niew grav geleid hebben.* IV. *Dat'er ook haar enige Godvrugtige vrouwen daar by gevoegd hebben.* V. *Hoe langen tijd Christus in dat grav gebleven is.* VI. *Dat d'artikel van de nederdalinge Christi ter helle in d'oude geloovs-formulieren eertijds niet en is gevonden geworden.* VII. *Dat de plaatslijke nederdalinge van de ziele Christi in het voorburg der Vaderen uit de Schrivtuur niet bewesen en word.* VIII. *Het Voorburg der Pausgesinden word med enige redenen wederleid.* IX. *Andwoord op de plaats* 1 Petr. III, *van die geesten in de gevangenisse* X. *Op* Psal. CVII, vers 16. *van't verbreken der kopere poorten.* XI. *Op* Zach. IX, II, *van't uitlaten der gevangenen uit den poel.* XII. *Op* Philip. II, 10. *Van't buigen der knien van die genen die onder de aarden zijn.* XIII. *Dat door die wijse van spreken, zodanige pijn en smerten niet te kennen gegeven en worden, als de verdoemden in de Helle moeten lijden.*

I. Op de dood Christi is sijn Begravinge gevolgd; Waar in voor eerst staat aan te merken / wat oogmerk dat God daar mede heeft gehad; daarbeneffens wat voor luiden hy daar toe gebruikt heeft; en ook hoe lang hy in het grav gebleven is. Wat het eerste belangd / 't was noodsakelijk / dat een yder sig volkomen versekerd hield dat Christus waarlijk gestorven was. Want indien men daar van niet ten vollen versekerd en was / zo zou ons geloov / 't welk op sijn opstandinge komt te rusten / ydel wesen / en wy zouden te vergeevs hopen / dat wy t'eniger tijd door hem uit den doden opgewekt zullen worden. Dog daar en was niets bequamer om ons te versekeren / dat Jesus waarlijk gestorven was / als dat hy openlijk / en voor d'ogen van een yder / die't maar gelievden te sien / in het grav geleid wierd / en aldaar een genoegsame tijd in quam te blijven. Want op die wijse word zeer ligt het bedenken / dat iemand misschien zoude mogen hebben / van dat'et niet genoegsaam en blijkt / dat Jesus gestorven is / weg genomen / en daar en blijvd ganz geen reden meer overig om daar aan te twijfelen / gelijk uit het volgende klaarlijk zal blijken. Waar toe men ook brengen kan / dat de zijde Christi van een krijgsknegt med een lance doorstoken is / op dat de Schrivt zoude vervuld worden / Gy en zuld geen been daar aan breken, Exod. XII, en dat uit sijne wonde bloed en water is gevloeid, om te betonen dat'et herte gewond was / en dat Christus van die wonde zoude gestorven hebben; indien hy te voren niet gestorven en waar geweest. Want Johannes seid / om aan te wijsen / dat'et geen saak van klein gewigt en was / die het gesien heeft, die heeft'et getuigd, enz. Dit dan aldus geschied zijnde / zo is namelijk ten vollen bevestigd geworden / dat'er in Jesu ganz geen leven meer en was. Daarbeneffens zo kan men ook seggen / dat zulks noodsakelijk vereizt wierd / op dat in Christo alles plaats zoude hebben / dat in't gemeen ontrent andere sterflijke Menzen pleeg te geschieden / en op dat men insgelijks zoude konnen seggen / dat hy tot de uitterste trap van vernederinge is nedergedaald. En dese trap weten we is het grav geweest /

waar in de dood hare gevangenen/ als in een wijde kerker/ besloten houd. Op dese twe dingen schijnd'et dan dat God sijn oog gehad heeft/ wanneer hy heeft gewild/ dat sijn Soon/ na dat hy de dood uitgestaan hadde/ in het grav zoude geleid worden.

II. Dog wy sien dat hy dese uitvaard heeft laten versorgen door twe Godvrugtige mannen/ namelijk door Joseph van Arimathea ende Nicodemus/ die Raads-heren onder de Joden waren/ zijnde van te voren bedekte discipulen Jesu geweest. Waar van d'eerste sig verstoutede om tot Pilatus te gaan, en het lighaam Jesu te versoeken, Marc. xv. om hem namelijk eerlijk te begraven. Alwaar hy med regt de vrymoedigheid van Joseph zeer hoog verhevt/ dat hy in dien tijd dorvde bekend staan een discipul van Jesus te wesen/ wanneer zulks zo uit'er maten periculeus was/ en dat anderen ook haar wegens haren Meester schaamden. Maar Pilatus naaulijks gelovende/ dat Jesus nu al gestorven was/ dewijl die genen die gekruicigd wierden zo haast niet aan haar dood en quamen/ maar dat'et somtijds gebeurden/ dat die ellendige Menzen/ wel twe of drie dagen levendig aan het kruis bleven hangen/ zo heeft hy't niet eer willen toestaan/ dat het lighaam zoude begraven worden/ als dat hy uit een ander de sekerheid gehoord hadde/ dat hy gestorven was; (waar in hy onwetende gediend heeft/ om dat oogmerk Godes/ waar van ik terstond sprak/ uit te voeren.) Wanneer hy dan den Hoofdman had laten ontbieden (namelijk die selve/ die in't uitvoeren van de straffe het opsigt gehad hadde/ en ook op alles dat'er geschied was opmerklijk gade hadde geslagen/) zo heeft hy hem afgevraagd/ of hy ook gestorven was. En wanneer hy de saak uit sijn mond verstaan hadde/ zo heeft hy Joseph/ die hem quam versoeken om het lighaam Jesu te begraven/ het selve geschonken. Dese heeft dan/ hebbende tot dien einde suiver fijn lijnwaad gekoft/ het lighaam van het kruis afgenomen/ en in het selve gewonden. Dog ondertussen terwijl hy in dit Godvrugtige werk geheel besig is/ zo voegd sig Nicodemus daar by/ om hem hier in van gelijken de hand te bieden/ (zijnde nu veel stouter geworden/ als wanneer hy eerst des nagts by Jesum was gekomen/) brengende een mengsel van Myrrha en Aloë/ ontrent honderd ponden gewigts/ en sparende geen kosten om het selven te balsamen/ en van verrottinge te bewaren/ gelijk de gewoonte was in't begraven van Vorsten en grote Heren; waar door God te wege heeft gebragt/ dat de schandelijkheid van de dood des Heren Jesu/ door dese eerlijke uitvaard enigsins is gebalanceerd; en dat med een ook vervuld wierd/ 't gene Esai: LIII, 9, voorseid is/ Dat Christus by de rijken in sijnen dood zoude wesen. 't Welk evenwel niet en verhinderd/ dat men de begravinge Christi/ waar door hy als onder de magt en het geweld des doods gehouden wierd/ voor de uitterste trap van sijne vernederinge kan houden. Want die eer/ die hem ontrent de selve is aangedaan/ mag zo groot zijn als se wil/ s' is evenwel weinig te agten ten opsigte van de schande/ dien hy in die gelegenheid uitgestaan heeft/ wanneer med hem even eens gehandeld wierd/ als med andere gemene Menzen/ die niet Godlijks in haar en hebben. Die twe Godvrugtige en rijke mannen/ hebben dan med gemener hand het lighaam Jesu genomen/ en't selve in linnen doeken med de bereide specerijen gewonden/ eer dat s'et in't grav quamen te bestellen. Alwaar het overtollig is dat men vraagd/ of sy med haar beiden al dit werk alleen gedaan hebben/ dan of se van hare dienaars daar in geholpen zijn. Want het geen iemand door een ander doet, dat word hy geoordeeld selvs te doen, gelijk de Regts-geleerden spreken. En daarenboven/ zo kan men seggen/ dat'et seker is/ dat s'er tegenwoordig zijn geweest/ en hand aan't werk geslagen hebben/ en dat se ook den dienst van anderen niet gebruikt en hebben/ om haar selven van de moeilijkheid van zo een veragt werk t'ontslaan/ maar alleen in die dingen/ die de hulp en sterkte van meer personen vereisten/ als in het lighaam van het kruis af te nemen/ en elders na toe te dragen; 't welk van een of twe Menzen naaulijks zou konnen geschieden hebben. Zo dat de lov- en prijs-waardigheid van hare lievde/ dien se tegen d'Here Jesum hebben bewesen/ door de hulpe dien se van de haren gehad hebben/ ganzlijk niet verkort of verminderd en word.

III. Dog hy is in een niew grav geleid/ dat Joseph toebehoorde/ 't welk hy voor hem selven in een steen had laten houwen/ in een hov die niet verre van de plaats en lag/ daar Jesus gekruicigd was; om dat het aanstaande feest des Sabbaths/ 't welk med'et ondergaan van de Son begon/ (want Jesus was maar drie uren van te voren gestorven/) niet toe en liet/ dat hy sijn gedagten over een andere plaats liet gaan. En wanneer se nu

mi 't selve aldaar ter ne'ergeleid hadden / zo zijn sy henen gegaan / sonder nog alles volkomen gedaan te hebben / dat tot'et balsamen bereizt wierd / om dat de tijd haar hier in overviel. Men kan ook seggen / dat selvs ook in dese saak Godes voorsienigheid zeer klaar heeft uitgeblonken / dat Christus in een niew grav gesteld wierd / daar niemand van te voren in gelegen en hadde; op dat daarna niet en zoude konnen geseid worden / dat hy niet en was opgestaan / maar een ander; of dat hy door een anders heiligheid was opgewekt geworden / gelijk die gene / die in het grav van Elisa geworpen was / en door't aanraken van sijne beenderen wederom levendig was geworden / 2 Reg. XIII, 21.

IV. Selvs ook d'H. Vrouwen en hebben niet nagelaten / om iets tot het balsamen van het lighaam Christi toe te brengen / namelijk Maria Magdalena, en Maria Jacobi, en Salome, dewelke hem van Galilea gevolgd waren / en van verre aan het kruis hadden sien hangen. Want sy hebben haar na't grav begeven / en gesien hoe sijn lighaam daar geleid was. En van daar wedergekeerd zijnde / hebben se specerijen en salven bereid / op dat se hem / zo haast als den Sabbath voorby was / zouden gaan balsamen.

V. Dog wy zullen nu eens sien hoe langen tijd dat Jesus in het grav is opgehouden geworden. Om dit dan wel te begrijpen / zo moet men een vergelijkinge maken / tuszen den tijd wanneer hy gestorven / en ook wanneer hy uit den doden opgestaan is. Want het eerste is geschied ontrent ten negen uren op de voorbereidinge des Sabbats / of op Vrydag / gelijk se in't gemeen van ons genoemd word: dog het laatste op den eersten dag der weke / dien wy Sondag noemen / med'et opgaan van de Son. 't Welk in sig begrijpt een tijd van negen en dertig uren / waar van'er / zo gy'er twe aftrekt / welke ten minsten van noden zijn geweest / om het lighaam van het kruis af te nemen / en te begraven / seven en dertig zullen overblijven / die hy in het grav gelegen heeft. Maar alhier ontstaat geen kleine swarigheid / hoe zulks med sijne voorseggingе overeenkomt / by Matth. Cap. XII, 40, Gelijk Jonas drie dagen ende drie nagten was in den buik des walvis, alzo zal de Sone des Menzen drie dagen ende drie nagten wesen in't herte der aarden. Want het is'er verre van daan / dat seven en dertig of negen en dertig uren / den tijd van drie dagen en drie nagten zouden uitmaken / welke in sig twe en seventig uren begrijpt. 'k Andwoorde / dat alhier een gedeelte word genomen voor't geheel; welke wijse van spreken / zo by d'H. Schrijvers / als by de gemene aucteuren zeer gebruiklijk is. Alzo word by Virgilius, Georg. I, een uur voor een gehelen dag genomen; Noit zal u de uur (dat is / de dag) van morgen bedriegen. Gy zuld seggen / dat'et blijkt dat dese manier van spreken uitdruklijk uitgesloten word / door de woorden / Drie dagen en drie nagten. 'k Andwoorde: Geensins. Want door drie dagen en drie nagten en word niet anders verstaan / als driemaal dag en nagt / ('t welk de Grieken nuchtheemera noemen /) of drie natuurlijke dagen / volgens d'Astronomisten, die elk wel uit dag en nagt bestaan / maar door de geseide maniere van spreken / zeer gevoeglijk drie nuchtheemera konnen genoemd worden / indien se maar ten minsten enige uren van die gemelde tijd in sig begrijpen. Gelijk ook zulks in dit geval plaats heeft. Want 's Vrydags zijn'er drie uren gepasseerd dat Jesus nu al was gerust; daar op is terstond den Sabbath gevolgd; en dit heeft nog zo voords gecontinueerd den tijd van twaalv uren of daar ontrent van de Sondag / dewelke d'eerste dag van de week is. En op die wijse sien we dat de lasteringe om verre vald / die de Joden uit dese plaats tegen de Christenen bestaan in te brengen; als of de voorseggingе van d'Here Jesus niet wel med de waarheid over een en heeft gekomen; of anders / dat d'Evangelisten niet getrow genoeg die historie verhaald en hebben. Voorders zo kan men ook aanmerken / in wat sin Paulus geseid heeft / 1 Cor. XV, 4. Dat Christus begraven is geweest, en ten derden dage is opgewekt na de Schriften. Want dewijl die laatste woorden na de Schriften, niet minder tot'et eerste / als tot'et twede lid en schijnen te moeten gebragt worden / zo zal het niet heel klaar zijn / hoe dat de begravinge Christi in de Schriften des O. T. voorseid is / 't en zy dat men het teken van Jonas / waar van ik terstond gesproken hebbe / hier toe komt te trekken. En voorwaar in dat exempel is zo voortreflijk de dood Christi / als ook sijn begravinge en opstandinge afgebeeld geworden / dat de selve daarom med groot regt kan geseid worden / na de Schriften geschied te zijn. De plaats uit Esai. LIII, 9, die boven aangetrokken is / kan van gelijken hier toe gebragt worden; maar s'is al vry wat duister.

VI. Eindelijk zo staat ons alhier te handelen van het nederdalen Christi ter helle/ 't welk in de gemene Symbola of Geloovs-belijdenissen der Apostolen/ welke wy gebruiken/ by de begravinge gevoegd word. Evenwel zo word'er in de meeste oude Geloovs-belijdenissen/ ganz geen gewag van gemaakt. Ruffinus spreekt in de verklaringe van het Symbolum, welke onder de werken van Cyprianus word gevonden/aldus: Voorwaar men moet weten, dat in het Symbolum van de Roomze Kerke niet gelesen en word, dat'er bygevoegd is, Hy is nedergedaald ter Helle. En men voerd ook in de Oosterze Kerken zodanigen taal niet. Maar evenwel het schijnd, dat de kragt daar van in't selve even eens is, als of'er geseid wierd, hy is begraven. Daar zijn'er ook veel van de Vaderen/ die in het verhalen van het Symbolum, daar geen gewag van en maken/ als Irenæus, Tertullianus, Augustinus, en anderen. Ja 't en staat ook in het Symbolum van Niceen en van Constans niet. Maar het schijnd daarna uit het Symbolum van de Kerke van Aquilejen, daar Ruffinus het Bisschops ampt bediende/ overgebragt te zijn in het Symbolum van de Roomze Kerk/ 't welk de Christenen nu alomme gebruiken. Men vind'et ook in het Symbolum, 't welk in't gemeen Athanasius word toegeschreven; maar zo/ dat'er d'artijkel van't begraven word uitgelaten: 't welk een klaar bewijs is/ dat'et voor een en't selve is gehouden geworden. En voorwaar niet sonder grote reden. Want het Hebreeuze woord Scheol, 't welk eigenlijk een grav betekend/ of in't generaal de plaats en staat der doden/ word in't gemeen van de LXX. Oversetters door't Griekze woord hadees vertaald/ en van de Latijnze gemene oversettinge/ door't woord Infernus, ('t welk de helle betekend/) gelijk gesien kan worden/ Gen. XXXVII, 35. Psal. VI, 6. en. XXX, 4. Esai. XXXVIII, 18. Waarom Petrus ook Act. II, 27, die woorden op Christum applicerende/ die David Psal. XVI geschreven hadde/ de selve aldus verhaald/ Gy en zuld mijne ziele in de helle niet verlaten, nog en zuld uwen Heiligen overgeven om verdervinge te sien. Op welke plaats die genen schijnen gesien te hebben/ die den artijkel van het nederdalen ter helle, in het Apostolize, of liever het Roomze Symbolum ingelast hebben. Nu door dat nederdalen ter helle, verstaan se/ of een plaatslijk en eigenlijk nederdalen/ of een oneigenlijk/ 't welk of het selve is med'et begraven/ of 't betekend zodanigen stand/ waar in men geheel en al dood is. Want daar konnen driederlei trappen van den stand der doden gesteld worden; waar van d'eerste word te kennen gegeven door het woord gestorven, en heeft sijn opsigt op de gehele Menz; de twede door het woord begraven, en raakt het lighaam; dog de derde door't nederdalen ter helle, 't welk op de ziel slaat.

VII. Dog hier uit is het misverstand van die genen ontstaan/ die daarna 't selve verklaard hebben van de plaatslijke nederdalinge van de ziele Christi/ in een sekere plaats ergens beneden d'aarden/ daar de zielen van de vromen/ die voor sijn tijd geleevd hebben/ en ook gestorven waren/ haar verblijv hebben gehad. Sy dringen wel op die woorden/ Gy en zuld mijne ziele in de helle niet verlaten, en sy menen dat se van het grav niet en konnen verstaan worden/ om dat de zielen na't afsterven van de Menzen/ niet gesamenlijk med de lighamen in het grav besloten en blijven. Maar men kan hier gemaklijk op andwoorden. Want in de Schriftuur en worden niet alleen door de ziele de Menzen selvs verstaan/ bestaande uit ziel en lighaam/ als Gen. XLVI, 29. Rom. XIII, 1. maar ook de dode rompen der afgestorvenen Lev. XIX, 28, Gy en zuld om een dood lighaam (hebr. ziele) geen snydinge in uwen vleze maken. En XXI, 1. Over enen doden (hebr. ziele) en zal een priester sig niet verontreinigen onder sijne volken. En vers 11, Hy en zal ook by geen dode lighamen (hebr. zielen) komen. Ziet ook Numer. V, 2. VI, 6 en IX, 6. Toen waren'er lieden geweest, die over het dode lighaam (hebr. ziele) enes Menzen onrein waren, ende op den selven dag het Pascha niet en hadden konnen houden, enz. Sy brengen ook by/ 't gene Ephes. IV, 9 geseid word/ Nu dit, Hy is opgevaren, wat is't, dan dat hy ook eerst is nedergedaald in de nederste delen der aarden? En sy seggen/ dat de nederste delen niet en konnen verstaan worden van het grav Christi, om dat'et in de bovenste delen der aarden, of ten minsten niet zeer diep en was. 'k Andwoorde/ 1. Dat'et niet heel wel en blijkt/ dat Paulus door de nederdalinge Christi in de nederste delen der aarden/ sijn begravinge heeft willen te kennen geven. Immers uit d'omstandigheden van de plaats en kan zulks niet getoond worden. En die genen schijnen 't selve al vry gevoeglijk te verklaren/ die 'et refereren tot de nederdalinge Christi uit den hemel/ wanneer

neer hy op der aarden tot de Menzen gekomen is/ om haar het Evangelium te verkondigen/ waar van hy Joh. VI, 28. aldus seid/ Ik ben van den Hemel nedergedaald, niet op dat ik mijnen wille zoude doen, enz. 2. Steld eens dat d'Apostel sijn oog gehad heeft op den stand Christi / die immediatelijk op sijn dood gevolgd is / zo en volgd daar niet uit/ dat'et niet wel en zou wesen/ indien men't selve van't grav verstond. Want op die wijse en zal hier geen vergelijkinge gemaakt worden/ tussen de delen der aarden tegen elk anderen/ waar van enige nader aan het bovenste gedeelte/ en andere daar verder van af zijn/ en na by het middelste gedeelte komen; 't welk ten opsigte van die genen/ die op het bovenste vlak van de aarden wonen/ de benedenste plaats heeft. Maar daar zal een tegenstellinge zijn tussen den hemel en de aarden/ waar van het eerste in't gemeen voor het bovenste gedeelte van de wereld/ dog het twede voor het benedenste pleeg gehouden te worden. Zo spreekt David Psal. CXXXIX, 15. Mijn gebeente en was voor u niet verholen, als ik in't verborgene gemaakt ben, ende als een borduursel gewrogt ben in de nederste delen der aarden. Nu hy en is in het centrum of middelste gedeelte van de aarde niet geformeerd geworden/ maar in des selvs bovenste gedeelte; te weten/ in de baarmoeder van sijn moeder. En Esai. XLIV, 23. Singd med vreugden gy hemelen, want de Here heeft'et gedaan; juichd gy benedenste delen der aarden; dat is/ niet de delen van de aarden die digt aan't centrum zijn/ maar de ganze aarde/ dewelke beneden den hemel is. Sy houden vorders aan en seggen/ dat Jesus voorseid heeft, Dat de Sone des Menzen, dat is, hy selvs in het herte der aarde zal wesen drie dagen en drie nagten, gelijk Jonas geweest is in den buik des walvis drie dagen en drie nagten, Matth. XII. Dog het grav waar in sijn lighaam is geleid geweest, en was niet in de middel van de aarde, maar niet verre van het vlak of bovenste gedeelte der selve. 'k Andwoorde 1. Dat een saak geseid word in het herte/ of in de middel van iet anders te zijn; niet die juist daar geheel diep in is/ maar die daar mede rondom omvangen word/ in welkers herte of middel sy geseid word te zijn. Zodanig was het grav Christi/ dat in een steenrotse uitgehouwen was/ zo dat de discipulen mosten bukken om daar in te sien/ Luc. XXIV, 12. Joh. XX, 5. Op die selve wijse word ook Ezech. XXVII. 2, geseid/ dat Tyrus in het herte der zeen gelegen was: niet om dat'et in't midden van de zee lag/ (want het was na by het vaste land gelegen/) maar om dat'er de zee rondom spoelde/ gelijk ook te Venetien geschied. 2. Men zou ook/ volgens 't gevoelen van die genen/ die dit andwoord gebruiken/ konnen seggen/ dat Christus geen drie dagen en drie nagten in het herte der aarden en is geweest/ dat is/ in het Voorburg der Vaderen/ 't welk se verzieren dat ontrent het Centrum of middel-punct van de selve is; maar alleen voor een zeer korten tijd. Want sy seggen/ dat hy op dien selven dag/ dat hy gestorven is/ ten hemel is opgevaren/ onder het geselschap van alle die zielen der Vader/ die hy uit het Voorburg verlost hadde/ als ook van de moordenaar die med hem gekruizt was/ volgens de toeseggingе die hy aan hem hadde gedaan/ Amen seg ik u, heden zuld gy med my in't Paradijs wesen. Dat hy dierhalven terstond na dat hy gestorven was/ in het Voorburg ingegaan zijnde/de kopere deuren heeft verbroken, en de ijsere grendelen in stukken gehouwen, gelijk'er Psal. CVII, 16, geseid word: en dat hy med een de genen/ die aldaar gevangen gehouden wierden/ verlost heeft/ en terstond van daar triumpherende ten hemel is gevaren. Zo dat se dan ook med geen schijn daar toe konnen trekken/'t gene Jesus voorseid hadde/ dat hy drie dagen ende drie nagten in't herte der aarden zoude wesen: maar dat se dat noodsakelijk med ons van sijn verblijv in het grav moeten verklaren.

VIII. Dewijl wy nu den regten sin van desen artijkel med bondige redenen aangewesen hebben/ zo en is'et niet nodig/ dat wy veel woorden gebruiken/ om tegen de valze uitleggingen van anderen te disputeren. Voornamelijk zo en staat my het gevoelen van de Paus-gesinden niet aan/ 't welk wy terstond aangetogen hebben. 1. Om dat'er in d'H. Schriftuur ganz geen gewag en word gemaakt van dat Voorburg der Helle/ daar Christus/ zo sy seggen/ na sijn dood ingegaan is; nog ook van dat de zielen der gelovigen/ daar in/ als in een kerker/ besloten zijn geweest/ zo dat'et van noden was/ dat Christus sig daar heen begav/ om haar daar uit te verlossen. Dierhalven zo en is zulks niet anders/ als voor een enkel hersenverziersel te houden. Men kan ook niet wel absolut bepalen/ in wat plaats of staat de zielen der Menzen zijn/ na dat se van't lighaam zijn gescheiden. Wy konnen alleen med Salomon seggen/

Eccles. XII, 7. Dat de Geest wederom tot God keerd die hem gegeven heeft. En al is'et dat men juist niet onwederspreeklijk en kan bewijsen / dat zulks in't bysonder van de geest der gelovigen te verstaan is; ja dat'et veel waarschijnlijker is / dat'et sonder onderscheid / zo wel van de geesten van de goede / als van de quade Menzen / is geseid / die / wanneer se komen te sterven / tot God / als tot den genen die over haar voorgaande leven / of ten goeden af ten quaden het vonnisse zal wijsen / wederkeren; zo zou't evenwel ganz ongerijmd zijn / indien men die plaats van dese of gene onderaardze kerker wilde verklaren; dewijl die maniere van spreken / te weten / wederom tot God te keren, zulks niet toe en laat. Zo leesd men Sap. III, 1. De zielen der regtvaardigen zijn in de hand Godes, ende geen quale en zal haar aanraken Welk boek; al is'et dat'et een valz opschrivt heeft / en Apocryph is / evenwel van de Pausgesinden voor Canonijk erkend word. Nu de hand Godes / daar geen tormente toereiken en kan / en is geen kerker / 't welk een plaats is / die tot straffe geordineerd word. Daar word ook uit de parabel van den rijken Brasser / en van Lazarus / Luc. XVI, besloten / dat de zielen der gelovigen / wanneer se uit het lighaam scheiden / in zodanig een plaats ontfangen worden / daar se rust en vertroostinge genieten / dewelke aldaar door een oneigenlijke maniere van spreken / Abrahams schoot genoemd word; als of die vader der gelovigen / die genen / die sijn kinderen zijn na den geest / na dat se de moeijlijkheden van dit leven uitgestaan hebben / in sijn schoot komt t'ontfangen / om aldaar veilig en onbekommerd te rusten. 2. Steld eens dat de zielen der gelovigen onder d'ouden / in zodanig een voorburg opgesloten zijn geweest / zo en schijnd'er evenwel geen reden geweest te zijn / waarom Christus na de ziele tot haar zoude nederdalen. Voorwaar niet op dat hy haar sijn dood zoude verkondigen / en die genen / die in hem geloovden / daar uit verlossen; gelijk enigen van gedagten zijn. Want de zodanige worden ondersteld / haren loop in geloov voleindigd te hebben; zo dat'et niet nodig en is geweest haar te prediken / om haar tot'et geloov te brengen. En al waar'et dat'et med de saak anders gelegen was / zo zou evenwel het berou na de dood al veel te laat komen. Dog indien sy willen / dat daar maar alleen de zielen der gelovigen zijn opgesloten geweest / 't welk wel het gemeenste gevoelen is / zo hebben se voorwaar wel door sijn Godlijke kragt konnen verlost worden / zo dat'et niet nodig en was / dat de ziele van d'Here Christus plaatslijk tot haar nederdaalde: voornamelijk dewijl de werkingen van haar onderstelsels voortkomen / daar nogtans de ziele gescheiden zijnde / eigenlijk geen onderstelsel / of menzlijke persoon en is / maar alleen het ene gedeelte van't t'samengevoegde. 't Zijn ook maar beuselingen / 't geen anderen bybrengen / dat Christus ter helle nedergedaald is / op dat hy aan de Duivel en de bose geesten sijne overwinninge zoude gaan vertonen. Want hy en was nog geen overwinner / zo lang als hy van de dood gehouden wierd / maar alleen na dat hy door d'opstandinge over de selve heeft getriumpheerd. 3. Indien Christus tot in het voorburg waar nedergedaald / om de zielen daar uit te verlossen / zo zou men moeten seggen / dat die daad med een bysondere glorie en heerlijkheid is vergeselschapt geweest / en dierhalven dat se tot sijn verhoginge behoord. 't Welk ook van de Paus-gesinde Schrijvers alzo geoordeeld word; dewelke in hare uitlegginge over het Symbolum Apostolicum, en in het optellen van des selvs artijkulen / desen artijkel van het nederdalen ter hellen / med'et opstaan uit den doden t'samenvoegen. Maar d'H. Schrivtuur observeerd nogtans een geheel andere orde / dewelke de nederdalinge Christi ter helle / voor den allerlaagsten trap van sijn vernederinge komt te houden. Siet Act. II, 31, alwaar Petrus de woorden van David op Christum applicerende / uit Psal. XVI, aldus seid / Alzo hy een Propheet was, enz. zo heeft hy dit voorsiende gesproken van de opstandinge Christi, dat sijne ziele niet en is verlaten in de helle, nog sijn vleez verdervinge heeft gesien. En Paulus Eph. IV, 9. Nu dit, Hy is opgevaren, wat is't, dan dat hy ook eerst is nedergedaald in de nederste delen der aarden. Welke plaats van haar / gelijk ik boven heb aangemerkt / van't nederdalen Christi ter helle verklaard word. Maar indien't zo med de saak gelegen is / zo behoord se absolut tot sijn vernederinge; gelijk ook uit het voorgaande blijkt.

IX. Maar sy brengen hier tegen in / dat Petrus in sijn 1 Briev. Cap. III, vers 18, 19, seid / dat Christus gedodet is in het vleez, maar levendig gemaakt door den Geest: en dat hy ook in den selven henen gegaan zijnde den geesten die in de gevangenisse zijn gepredikt heeft, die eertijds

tijds ongehoorsaam waren, wanneer de langmoedigheid Gódes eenmaal verwagtede in de dagen van Noach, als de Arke toebereid wierd. Want sy menen dat door die gevangenisse het Voorburg der helle verstaan word / en dat Christus daar ingegaan zijnde / de zielen der ongelovigen / die daar in gevangen waren / gepredikt heeft / op dat hy die genen / die sijne predikatie zouden komen te geloven / daar uit zoude verlossen / ende med hem na den hemel opvoeren. En om haar gevoelen nog wat meer schijn van waarheid te doen hebben / zo brengen se ook hier toe by 't gene Petrus in't volgende Cap. IV, 6, seid / dat den doden het Evangelium is verkondigd. Anderen evenwel die willen / dat men dese plaats liever van het Vagevuur, dan van het Voorburg der helle verklare. Waar op ik andwoorde / 1. Indien dese verklaringe toegestaan word / dat dan die plaats ganz niet en doet voor het Voorburg der gelovige Vaderen / als van Abraham / David / en vele anderen: ja dat'er niet anders uit besloten en kan worden / als dat Christus d'ongelovigen heeft gepredikt / die ten tijden van Noach geleevd hebben; zo dat sijn nederdalinge ter helle / d'andere Menzen niet eens aangegaan en heeft / 't zy dat se van de voorgaande / 't zy van de volgende tijd geweest zijn. 2. Dat dese plaats zeer duister is / en dierhalven niet zeer bequaam / om enig verschillend leerstuk der religie daar uit te bevestigen; gelijk ons zulks blijken kan uit de verscheide verklaringen / die'er / zo wel van de oude als hedendaagze Schrijvers / over gemaakt worden; als ook daar uit / dat enige van onse tegenpartijen / de selve gebruiken / om daar mede het Voorburg / dog andere om het Vagevuur te beweren. Dit schijnd my de sin van dese plaats te wesen / dat d'Here Jesus / na dat hy door den Geest / dat is door de Godlijke kragt / (want de Geest is de kragt des Allerhoogsten / Luc. 1, 35.) levendig was gemaakt / door dien Geest / dewelken hy aan sijne Apostolen medegedeeld heeft / is henen gegaan / en d'ongelovige Heidenen / die van het burgerschap Israëls vreemd waren / gepredikt heeft. Want 't gene hy door sijne Apostolen gedaan heeft / en wel insonderheid voor zo veel se van hem med een Godlijke kragt waren aangedaan / dat selve word hem med groot regt toegeschreven. En in desen sin seid Paulus / Ephes. II, 17. Komende (te weten Christus) heeft hy door't Evangelium vrede verkondigd u die verre waart, ende dien die naby waren; alwaar hy door die genen die naby waren de Joden verstaat / en door die genen die verre waren de Heidenen. Nu het blijkt uit d'historie / dat Christus de Heidenen niet anders het Evangelium verkondigd en heeft / als door d'Apostolen / die hy tot haar heeft afgesonden; dewijl hy selvs in persoon / in den ganzen tijd van sijne bedieninge hier op aarden / buiten de palen van Judea niet gegaan en is. Dog daar uit / dat Petrus seid / dat hy de geesten gepredikt heeft, en volgd niet / dat zulks geschied is / na dat die Menzen nu al gestorven / en hare zielen uit hare lighamen uitgevaren waren. Want dat door zielen / dikwijls door een figuurlijke wijse van spreken / waar door een deel voor het geheel genomen word / de Menzen verstaan worden / dat's een saak die by een yder bekend is; en't is ook zeer klaar te sien uit het volgende vers, alwaar geseid word / dat'er in de Arke agt zielen behouden zijn geworden, dat is / agt gehele Menzen / bestaande uit ziel en lighaam. Maar, seggen se / daar word uitdruklijk geseid, dat die geesten eertijds ongehoorsaam zijn geweest, wanneer de langmoedigheid Godes eenmaal verwagtede in de dagen van Noach. Dierhalven zo moet dat dan eigenlijk verstaan worden van de geesten, die van hare lighamen gescheiden waren, van die Menzen, die vele ewen voor de komste Christi, in de sondvloed omgekomen waren. 'k Andwoorde: Dese sin is zo wonderlijk / en ook zo ongebruiklijk in d'H. Schriftuur / dat s'ons noodsakelijk leerd omsien na een andere verklaringe, Want wat reden is'er om te seggen / dat die veragters van de predikatie van Noach / een bysondere privilegie zouden gehad hebben / buiten alle andere sondaars / alzo dat Christus ter helle zoude nederdalen om haar te verlossen? Sy seggen / dat se berou hebben gehad van hare misdaden, eer se nog in't water zijn gestorven. Maar ik oordeel / dat dit niet anders en is / als'er puur na slaan: want nog Moses maakt'er in het Boek Genesis, nog ook Petrus in dese plaats / enig gewag van. Ja hy seid wel expres / 2 Briev, Cap. II. Dat God d'oude wereld niet en heeft gespaard, maar dat hy Noë den Prediker der geregtigheid bewaard hebbende, de sondvloed over de wereld der godlosen gebragt heeft. Maar steld eens dat'et waar is / dat'er enige geweest zijn die haar bekeerd hebben / zo moet men die in enen graad stellen med d'andere gelovigen. En daar en is ook geen reden / dat

Petrus/ daar hy van de gemene weldaad/ die door't nederdalen Christi ter helle over alle gekomen is/ komt te handelen/ alleen van haar in't bysonder zoude gewag maken. Maar wat zullen we dan van dese plaats seggen? Ik agte dat Petrus een vergelijkinge heeft willen maken tussen d'ongelovigen van sijnen tijd/ die't Evangelium/ 't welk d'Apostolen haar predikten/ quamen te verwerpen/ en die genen/ die eertijds Noach den prediker der geregtigheid hadden veragt/ op dat hy haar op die wijse een schrik en vreze zoude aanjagen; en dierhalven dat onder dese woorden/ het woord gelijk, ofte iet diergelijks moet verstaan worden; en dat men de plaats aldus moet lesen/ Henen gegaan zijnde heeft hy de geesten, die in de gevangenisse zijn gepredikt, die eertijds ongehoorsaam waren, gelijk wanneer de langmoedigheid Godes eenmaal verwagtede, in de dagen Noë. Want 't en is in d'H. Schrivtuur niet ongebruiklijk/ dat'er somtijds zodanige woordekens uitgelaten worden/ en dat men s'er moet invoegen om den sin te verbullen; als Psal. XI, 1. Hoe segd gy lieden tot mijne ziele, swervd henen na uw gebergte een vogel, voor als een vogel. En Psal. XXII, 14. Sy hebben haren mond tegen my open gesperd een verscheurende ende brullende leeu, voor als een leeu. En II Pet. III, 4, Van dien dag af dat de Vaders ontslapen zijn, blijven alle dingen alzo van't begin der scheppinge, in plaatse van gelijk van't begin der scheppinge. Maar de swarigheid en is nog niet geheel en al weggenomen; want daar staat nog t'ondersoeken/ wat'er door de geesten die in de gevangenisse zijn verstaan moet worden. Enigen menen dat d'Apostel/ dewijl hy voor hadde sijn seggen te verklaren/ med een exempel 't welk ten tijden van Noach was voorgevallen/ ook heeft willen spelen op die woorden/ med welke Moses die historie beschrijvd. En dat hy Gen. VI, 3. aldus seid/ Mijn geest en zal niet altijd in den Menze blijven; gelijk de gemene oversettinge heeft: maar dat men/ indien men d'eigenschap van de woorden wil volgen/ lesen moet; Mijn geest en zal alzo in den Menz niet wesen als in de schede gehouden: dat is/ de geest dien ik hem gegeven hebbe/ en zal niet zijn sonder nuttigheid te doen/ gelijk een degen in de schede is/ die niets van dat gene uit en regt daar hy toe gemaakt is. Dog dat de schede gelijk als een gevangenisse voor een degen is. Dat dierhalven die hardnekkige veragters van de predikatie des Evangeliums/ den geest Godes eertijds gelijk als in een gevangenisse opgehouden hebben/ en dat se door den selven/ gelijk als se behoorden/ tot geen berou en bekeringe gebragt en zijn. Maar alhoewel dese verklaringe vry geestig is uitgevonden; zo schijnd se my evenwel wat gedwongen/ en te verre gehaald te wesen. 'k Zou dierhalven/ wat my aangaat/ liever willen seggen/ dat door die gevangenisse te kennen word gegeven/ dat God die ongelovigen tot de straffe des ewigen vuurs bewaard; gelijk Petrus, 2 Briev, Cap. II, van d'Engelen die gesondigd hebben/ schrijvd/ Dat God haar in de helle geworpen hebbende, overgegeven heeft den ketenen der duisternisse, om tot 'et oordeel bewaard te worden, En alzo zal dit gebragt konnen worden tot den stand na haar dood/ terwijl se ondertussen den jongsten dag komen te verwagten. En misschien heeft Petrus ook om dies wille geseid/ dat Christus door den geest henen gegaan zijnde, de geesten gepredikt heeft die in de gevangenisse zijn; om dat die Menzen toen ter tijd/ wanneer hy dit schreev/ nu niet meer in't leven en waren/ en dat'er niet anders van haar overig en was/ dan alleen haar geest. En op die wijse zullen ook de woorden van't vierde Cap. gevoeglijk konnen verstaan worden/ dat den doden het Evangelium verkondigd is; namelijk die genen/ die toen ter tijd/ wanneer Petrus desen briev schreev/ gestorven waren/ alhoewel dat se zodanig niet en waren/ wanneer haar het Evangelium verkondigd wierd; door die selve wijse van spreken/ als Naomi tegen hare schoondogteren Orpa en Ruth gebruikte/ wanneer se Ruth. 1, 8, aldus seide/ De Here doe by u weldadigheid, gelijk als gy gedaan hebt by de doden, ende by my, dat is/ by uwe mannen die nu gestorven zijn. Alhoewel ik de verklaringe van die genen niet en wil verwerpen/ die de plaats 1 Petr. IV, 6, van de geestlijke dood verstaan/ dat is/ van die genen die in den staat des dood/ ende der ewige verdoemenisse waren: gelijk bekend is/ dat dit woord somtijds in d'H. Schrivtuur in dien sin gebruikt word: als onder anderen/ wanneer Paulus van een wedue seid die in hare wellusten leevd/ dat se levende dood is/ 1 Timoth. V, 6. Siet ook/ Matth, VIII, 22. Apoc. III, 1. Eph. II, 1, en elders meer.

X. De twede plaats/ dien se gewoon zijn voor het Voorburg by te brengen/ hebben we hier boven uit Psal. CVII, 16, geciteerd/ alwaar geseid

word/ Hy heeft de kopere deuren gebroken, ende d'ysere grendelen in stukken gehouwen. Maar ik andwoorde/ dat alhier van Christus ganz geen gewag en word gemaakt/ en dat ook de woorden med ganz geen waarschijnlijkheid verstaan en konnen worden/ van't geen hy na sijn dood gedaan heeft; 't welk evenwel absolut most bewesen worden. 't Oogmerk van de Propheet is/ Godes grote kragt te roemen/ dien hy bewijsd in het verlossen van die genen/ die in perikul en tegenspoed zijnde/ tot hem komen te roepen. Onder die gemelde swarigheden/ en is'et niet voor het geringste te houden/ dat iemand in banden en gevangenissen gehouden word; die in't gemeen med kopere deuren/ en ysere grendels worden besorgd; alzo dat'er een groot geweld van noden is/ om al dien toestel open te breken/ en die genen/ die'er in gevangen gehouden worden/ uit te verlossen. Dierhalven zo word dat med regt Gode toegeschreven/ die de zodanigen/ die haar vertrouwen op hem stellen/ noit en komt te verlaten/niettegenstaande dat se hem van te voren door hare sonden swaarlijk vertoornd hebben. d'Occasie en omstandigheden van de plaats geven klaarlijk te kennen/ dat dit de sin is. Want hy hadde een weinig te voren/ aldus geseid/ Wanneer se tot den Here, in de benaaudheid dien se hadden, riepen; zo verloste hy se uit hare angsten. Hy voerde se uit de duisternisse, ende de schadue des doods; ende hy brak hare banden. Waar op de woorden/ waar over ons geschil nu is/ zeer gevoeglijk komen te volgen. Zo dat men hier uit klaar kan sien/ hoe verkeerdlijk dat de selve tot den stand der zielen na de dood getrokken worden.

XI. De derde plaats is Zachar. IX, 11. Gy hebt ook door het bloed uwes verbonds uwe gebondenen uit den kuil daar geen water in en is uitgelaten. 'k Andwoorde: Die plaats heeft wel een weinig meer waarschijnlijkheid als de voorgaande. Maar de partijen en konnen selvs med elk anderen nog niet wel accorderen/ waar toe dat men de selve moet refereren/ door dien d'ene de selve op het Voorburg/ en d'andere op het Vagevuur komt te passen. Ondertussen dat se med elk anderen accorderen/ zo seg ik dat se voor haar geen van beiden enigsins en kan dienen. Want 1. sy kan geheel anders uit het Hebreeuz vertaald worden als se in de gemene oversettinge gelesen word/ gelijk by Pagninus en Arias Montanus te sien is; namelijk op dese wijse/ Ook gy (te weten Jerusalem/ verheugd u) in het bloed uwes verbonds; dat is/ in het bloed van d'uwen/ die haar selven hebben laten ombrengen/ op dat se het verbond Godes niet overtreden en zouden. Ik hebbe (niet in de derde maar in d'eerste persoon/) uwe gebondenen, uit den kuil daar geen water in en is, uitgelaten; dat is/ haar geholpen uit grote onheilen en benaaudheden/ in hoedanige die genen zijn/ die in onderaardze kuilen en gevangenissen/ daar niet anders dan vuiligheid en stank en is/opgehouden en gequeld worden. In welken sin David seide/ Psal. XL, 3. Hy heeft mijne gebeden verhoord, ende uit een ruizende kuil, en het modderige slijk opgehaald. En Psal. LXXXVIII, 7. Gy hebt my in den ondersten kuil geleid, in duisternissen, in diepten. Van gelijken ook Jeremias/ Klaaglied. III, 53, Sy hebben mijn leven in een kuil uitgeroeid, ende sy hebben enen steen op my geworpen. De gemene lesinge toegestaan zijnde/ zo seg ik ten 2. Dat dese plaats door een figuurlijke wijse van spreken/ verstaan kan worden van den stand der Heidenen/ ten tijden wanneer haar het Evangelium verkondigd wierd/ door welkers kragt sy zodanig tot gehoorsaamheid gebragt zijn geworden/ dat se van selvs hare halsen quamen te buigen onder het jok des Heren/ en alzo konden geseid worden sijn gevangens te wesen. Want toen ter tijd zijn se verlost geworden van hare verderflijke dwalingen/ en van de dienstbaarheid der sonde/ waar onder sy gehouden waren/ gelijk als uit een diepen en duisteren kuil/ daar geen water/ dat is ganz geen ligt en vertroostinge in en is. 't Welk wy uit de schriften der Apostolen leren/ dat in of door het bloed Christi is te wegegebragt/waar mede het N. Testament is bevestigd en versegeld geworden. Waarom Paulus/ Eph. II, 13, seide/ Gy (Heidenen) die eertijds verre waart, (namelijk van God en sijn verbond) zijt naby geworden in het bloed Christi, enz. Diergelijken lesen wy ook/ Coloss. I, 21, en elders meer.

XII. De vierde plaats is/ Phil. II, 10. Alwaar geseid word/ dat in den name Jesu sig moeten buigen alle knien, der gener die in de hemelen, die op der aarden, ende die onder de aarden zijn. Waar toe men ook twe plaatsen/ uit Apoc. V, 3, 13 kan bybrengen/ daar gewag word gemaakt/ van creaturen, die in den hemel, die op der aarden, ende die onder de aarden zijn. Dog door de creaturen/ die onder der aarden zijn/ menen

nen se / dat geen anderen en konnen verstaan worden / als de doden die in het Voorburg of in het Vagevuur gehouden worden ; om dat de verdoemden of de Duivelen de knien voor Christo niet en zullen buigen / of sijnen naam verheerlijken. Maar ik andwoorde 1. dat'er niets in de weg en is / waarom dat men dat ook niet med enige uitleggers van de Duivelen en zoude konnen verstaan / die selvs tegen haar wil zullen gedwongen worden / d'heerschappije Jesu Christi t'erkennen; al is't dat s'haar selven onder hem niet en willen onderwerpen. Want alhoewel se geen knien en hebben gelijk wy / dewelke sy konnen buigen / zo kan evenwel daar door / volgens een figuurlijke wijse van spreken / de dienst en eerbiedigheid verstaan worden / dewelke haar door de vreze van de straffe zal afgeperst worden. 2. My aangaande 'k zou niettemin agten, dat d'H. Schrijvers / door de creaturen / die in den hemel / op der aarden / en hier beneden of onder de aarden zijn / een algemeenheid der creaturen hebben willen verstaan en begrijpen / dewelke in dese drie classen of hoofd-delen plegen verdeeld te worden ; niet alleen die med gevoelen en verstand zijn begaavd / maar die ook daar van ontbloot zijn. Want haar kan ook zeer aardig door een persoons-bootzinge toegeschreven worden / dat se God bidden / en hare knien voor hem buigen. In dien sin seid David / Psal. xcvi, 11. Dat de hemelen haar verblijden, ende de aarde haar verheuge ; dat de zee bruize med hare volheid : dat het veld huppele van vreugde med al dat'er in is, dat dan alle de bomen des wouds juichen. En Psal. xcviii, 8. Dat de rievieren med de handen klappen, dat te gelijken de gebergten vreugd bedrijven. Voorwaar 't en is geen harder wijse van spreken / dat men seid / dat de creaturen / selvs ook die ongevoelig zijn / de knien zullen buigen / als dat de bomen des wouds van vreugden zullen juichen / en dat de rivieren med de handen zullen klappen. Want op die wijse word de majesteit en heerlijkheid van Christi gesag en heerschappije zeer duidelijk en nadrukl ijk afgemaald ; waar van ganz geen schepsel / 't zy van wat staat of conditie 't selve zoude mogen wesen / 't zy dat'et in den hemel / 't zy dat'et op der aarden / 't zy dat'et hier beneden of onder de aarden is / uitgesonderd zal worden ; maar alles zal gehouden zijn / om tot verbreidinge van sijne heerlijkheid / het sijne toe te brengen. En dit agte ik dat genoeg is / aangaande het nederdalen Christi in het Voorburg der helle.

XIII. Anderen verstaan door sijn nederdalen ter helle / d'allerswaarste pijn en smerten der zielen / hoedanige de verdoemden komen te lijden ; en sy menen / dat Christus de selve ten delen in den hov geleden heeft / wanneer hy den Vader bad / dat den drink-beker des doods van hem zoude voorbygaan ; ten delen aan't kruis / wanneer hy klaagde / dat hy van sijnen vader verlaten was. Van welk gevoelen wy nu hier boven al iets geseid hebben. Nu is alleen overig dat ik med een woord twe of drie aanwijse / dat dese maniere van spreken / nederdalen ter helle, naaulijks oit in dien sin in d'H. Schrivtuur genomen word / veel min dat zulks op d'Here Jesus zoude passen. Sy brengen / om dit te bewijsen / de woorden van Anna by in haar lovsang / De Here doet ter helle nederdalen, ende hy doet weder opkomen, 1 Sam. 11, 6. Ende van David / Banden der helle omringde my, strikken des doods bejegenden my, Psal. xviii, 9. Van gelijken / De banden des doods hadden my omvangen, ende de angsten der helle hadden my getroffen, Psal. cxvi, 3. Maar men kan hier ligt op andwoorden. Alhoewel dat men zou konnen toestaan / dat door de smerten der helle hier verstaan worden d'allerswaarste benaaudheden des gemoeds / zo en zullen't evenwel geen andere wesen / als die tot de dood leiden / of med de selve vergeselschapt gaan / waar van wy weten / dat alle Menzen die'er leven / een zeer groten afschrik hebben ; voornamelijk indien iemand de selve op een violente en wrede wijse word aangedaan. Dog daar is niets dat ons beweegd / om't selve van de pijn en smerte der verdoemden te verklaren. Ja dat woord helle word nergens / dat ik weet / in d'H. Schrivtuur genomen voor de plaats daar de verdoemden in gepijnigd zullen worden / behalven in de parabel van den rijken Brasser / Luc. xvi, 23, alwaar geseid word / Ende als hy in de helle sijn ogen ophiev, enz. 't welk evenwel / dewijl't van den stand spreekt / die'er is tussen de dood en het laatste oordeel / niet ongevoeglijk van het grav zou konnen verstaan worden. Ja wy sien ook dat de helle / selvs tegen de plaats der verdoemden tegengesteld word / Apoc. xx, 14. Ende de dood ende de helle wierden geworpen in den poel des vuurs, om te kennen te geven / dat na de laatste en algemene opstandinge / de dood zal vernietigd worden / en dat'et grav of het begraven ganz geen gebruik meer en zal hebben / even

tens als of de selve / in den brandenden poel van vuur en sulpher / waar in de Duivel / en alle godlose Menzen zullen geworpen worden / nu al verteerd waren geworden.

Cap. XIII.

Van den staat van Christi Verhoginge; en in't bysonder van sijn Opstandinge.

I. *Dat het getuigenissr van de twaalv Apostolen, van groot gewigt behoord te zijn.* II. *Dat Christus waarlijk gestorven, en dierhalven ook waarlijk opgestaan is.* III. *Dat'et getuigenisse, 't welk de Discipulen van haren Meester geven geensins van onwaarheid moet verdagt gehouden worden.* IV. *Dat se niet bedrogen en zijn geweest.* V. *Dat'er veel en verscheiden zijn die Christum levendig gesien hebben.* VI. *Waarom dat Christus aan d'oversten der Joden niet verschenen en is.* VII. *Enige voorseggingen van d'Opstandinge Christi.* VIII. *Dat God de Vader sijnen Soon uit den doden heeft opgewekt.* IX. *In wat sin zulks somtijds in d'H. Schrivtuur Christo schijnd toegeschreven te worden.* X. *Dae Christus med geen verheerlijkt lighaam opgestaan is,* XI. *Andwoord op de tegenwerpingen die hier tegen ingebragt worden.* XII. *Dat Christus op den derden dag is opgestaan.* XIII. *Op den eersten dag van de week.* XIV. *En med'et opgaan van de Son.* XV. *Of ook de Son, wanneer se op den Paaz-dag jaarlijks opkomt, huppeld.* XVI. *Van de tijd op welke het Pascha moet gehouden worden, en wat het Concilium van Niceen hier over vastgesteld heeft.* XVII. *Dat'er wanneer Christus opstond een aardbevinge geschied is.* XVIII. *Dat'er Engelen verschenen zijn, en dat se van sijn opstandinge getuigenisse hebben gegeven.*

I. Dewijl wy hier vorens in het brede gesproken hebben / van den staat der Vernietinge of Vernederinge Jesu Christi / zo zou hier nu volgen / dat wy verders zouden gaan handelen van de Heerlijkheid / waar mede de Vader sijnen Soon in den dag van sijne verhoginge gekroond heeft / van welke hy selvs / wanneer hy de discipulen die na Emaus gingen aansprak / seide / En moste de Christus niet dese dingen lijden, en alzo in sijne heerlijkheid ingaan? Luc. xxiv, 26. 't en zy dat wy alvorens die graden of trappen dienden aan te wijsen / langs welke hy tot de selve is opgeklommen. Dese zijn twe in't getal / namelijk sijne Opstandinge uit den doden, ende sijn Opvaringe ten hemel; van welke ons med weinig woorden staat te handelen. Aangaande d'Opstandinge Christi, daar van staat ons voor eerst door bondige redenen te bewijsen / dat se waarlijk geschied is. Want dewijl dit het fundament is van de ganze Christlijke Religie / waar mede de selve of komt vast te staan / of omverre te vallen; zo en is'er geen ding in de wereld / waar aan men oirbaarlijker sijn arbeid en moeiten komt te besteden / als in't selve behoorlijk vast te leggen. Wy seggen dan / dat we zo sufficante en bondige redenen hebben van d'Opstandinge Christi / dat men andersins / indien de geloovwaardigheid van dese historie in twijfel word getrokken / ganz geen oude geschiedenisse / waar van die genen / die't selvs med haar ogen gesien hebben / nu niet meer in't leven en zijn / veiliglijk en mag geloven. Dog dewijl dit laatste t'enemaal ongerijmd is / zo moet men ook van gelijken 't selve van het eerste oordelen. De waarheid van het eerste voorstel blijkt ons daar uit / om dat d'opstandinge Christi door het getuigenisse der Apostolen is bewesen geworden / die nog in dese saak hebben willen bedrogen worden / nog ook anderen bedriegen. Want dewijl'er om een saak die in geschil staat te bewijsen / alleen vereist word het getuigenisse van een of twe Menzen / die'er selvs / wanneer se geschied is / tegenwoordig zijn geweest; zo hebben we dan hier twaalv zodanige getuigen / waar by ook daarna de dertiende / te weten Paulus / is gekomen; die alle twaalv / als uit enen mond tot'er dood toe hebben getuigd / dat se Jesum uit den doden opgestaan zijnde wederom levendig hebben gesien / en dat se ook med hem dikwijls gesproken / veertig dagen lang med hem verkeerd / en t'samen med hem gegeten en gedronken hebben; en dese ook / dat hy hem gehoord heeft / wanneer hy hem van den hemel quam aan te spreken ende te bestraffen. Welker getuigenisse by ons van zo veel te groter gewigt moet zijn / dewijl s'haar selven zeer beswaarlijk hebben laten wijs maken / dat Jesus opgestaan was / tot zo verre dat een van haar / te weten Thomas / seide / Indien ik in sijne handen niet en sie het teken der nagelen, ende mijnen vinger en steke in het teken der nagelen, ende steke mijne hand in sijne zijde, ik en zal geensins geloven, Joh. xx, 25. Dog dat anderen het voor een ydel geklap hielden, en ook het selve niet en geloovden, wanneer de vrouwen seiden, dat se gesien hadden dat d'Here Jesus opgewekt was, Luc. xxiv, 11. Alzo dat Jesus haar med regt hare ongelovigheid en hardigheid des herten verweten heeft / daar hy zo dikwijls sijn opstandinge voorseid hadde / dat se die heilige vrouwen niet en geloovden / dewelke daar van getuigenisse gaven. Maar dese hare traagheid om te geloven / kan ons daar toe dienen / dat

wy veel meer redenen hebben om dese dingen aan te nemen; dewijl wy hier door versekerd zijn / dat ons geloov niet en is gefundeerd op het getuigenisse van enige onvaste Menzen / die zeer ligt al 't gene haar maar aangediend word aannemen en als waarheid omhelsen; maar van zodanige / die niets en hebben willen geloven en ook anderen in de hand steken / dan 't gene sy eerst wel ter degen onderstaan hadden / of 't et ook wel waar was.

II. Hier en kan ook med geen waarschijnlijkheid tegengeworpen worden / dat de dood Christi onseker is; en dat men dierhalven ook al 't gene dat van sijne opstandinge geseid word / voor ydele klap moet houden. Want hy is / gelijk wy in d'historie van sijn dood gesien hebben / in't openbaar aan't kruis gestorven / voor de ogen van velen die het aansagen / en daarna in het grav gesteld / alwaar hy tot den derden dag gelegen heeft. En daar en is ook niemand / zo onder de Joden als onder de Heidenen / die toen ter tijd geleevd hebben / gevonden / die de selve in twijfel heeft getrokken. Ja dese smadelijke dood des kruices / waar van sy volkomen overtuigd waren / was een schandaal en hinder-paal waar door se van het geloov in hem afgeschrikt wierden; waarom ook d'Apostolen haar uitterste vermogen gedaan hebben / om dese ergernisse weg te nemen. En hier van is 'et dat de Joden selvs tot op desen huidigen dag / altijd hebben bekend gestaan / dat Jesus van hare voorvaders is omgebragt / niettegenstaande dat se med zulks te seggen / haar selven by de Christenen daar se onder leevden / in haat bragten. Zo dat Mahumet hier geen geloov med al en meriteerd / die in sijnen Alkoran schrijvd / dat niet Jesus / maar Judas in sijn plaats is gekruizt geworden / die zodanig veranderd was / als of hy Jesus selvs geweest waar. Want hy heeft maar eerst ses honderd Jaren na Christum geleevd / en hy brengd ook nog getuigen / nog argumenten by / om dit sijn zo vreemde en wonderlijke seggen enigsins te bewijsen. Dog indien de Mahumetisten, door desen verleider betoverd zijnde / hem voor een Propheet willen aannemen / zo moeten se ook sijn gehele getuigenisse / 't welk hy van hem geevd / geloven / en niet maar alleen een gedeelte. Dewijl hy dan seid / dat Jesus niet en is gekruizt geworden / maar dat hy van God levendig in den hemel is opgenomen / zo volgd daar uit / dat hy Gode aangenamer is geweest als Mahumet, dien se bekennen dat gelijk d'andere Menzen gestorven is; en dierhalven / dat de Christlijke Religie hoger te agten is / dan de Mahumetaanze, dewijl hy / die d'aucteur hier van is / jegenwoordig by God in den hemel leevd.

III. En men kan ook niet seggen / dat het getuigenisse van d'Apostolen van valsheid verdagt moet gehouden worden / om dat se Discipulen en vrinden van Jesus geweest zijn. Want sy hebben daarom sijn vrinden geweest / om dat se hem voor een Leraar der waarheid gekend hebben. Dog indien se daarna bevonden hadden / dat se van hem bedrogen waren / zo en zouden se niet volstandig gebleven zijn in hem liev te hebben / maar die lievde zou zeer haast in een haat veranderd hebben. Ja sy mosten ook wel uitsinnig en vyanden van haar eigen welstand zijn geweest / indien se om het getuigenisse van een saak / welken se geloovden valz te wesen / haar selven wilden ten toon stellen / om van alle Menzen gehaat en vervolgd te worden. Want dat iemand zou willen seggen / dat s'et gedaan hebben om eer en lov by de Menzen te behalen / dat is ganz niet waarschijnlijk. Want wat eer konden se hopen daar van by de Menzen te zullen hebben / daar se voor haar ogen sagen / dat haar Meester / door een schandelijke dood was om hals geraakt? Dewijl s'er dan nog eer / nog rijkdom / nog andere voordelen van dese wereld / maar veel eer alles ter contrarie van te verwagten hadden / zo volgd daar noodsakelijk uit / dat se niets tegen haar conscientie en beter weten gedaan en hebben. Want niemand is zo dwaas / dat hy om niet quaad doet / of sig selven / sonder enige hope van winst / in gevaar werpt. Wat 'et uitstrojen aangaat / dat de Discipulen sijn lighaam zouden weggenomen hebben / wanneer de soldaten sliepen / dat is belachlijk. Want hoe is 'et mooglijk / dat die genen / die leggen en slapen / van een saak getuigenisse konnen geven / die van anderen die waken gedaan word? Of wie kan sig inbeelden / dat sy zulks hebben dorven denken / ik swijg in't werk stellen / daar se een weinig te voren med zulk een grote vreze beset waren / dat sy of haren Heer schandelijk verlochenden; of hem / toen hy gevangen wierd / verlieten / en haar selven med de vlugt salveerden / volgens het gene geschreven is / Ik zal den herder slaan, ende de schapen der kudde zullen verstroid worden, Zach. XIII, 7. Matth. XXVI, 31.

VI. Maar iemand zal nog ligt mogen seggen / dat d'Apostolen wel opregtlijk van d'opstandinge Chri-

Christi getuigd hebben / en dat se by haar selven geen voornemen gehad en hebben om anderen te bedriegen; maar dat se selvs eerst zijn bedrogen geworden / door de verschijninge van enig spooksél / 't welk sy haar selven ingebeeld hebben / dat Christus was; voornamelijk dat zulks in Paulo plaats heeft / die med hem op der aarden niet en heeft verkeerd / dewijl hy alleen seid / dat hy hem van den hemel verschenen is / en van daar heeft aangesproken / waar in ligt enige bedriegerije en verleidinge van sinnen kan steken. Op dese wijse spreekt seker niew Schrijver / dewelke een Halve-Jode is / en ook uit'et getal van die genen / die daar seggen dat de Messias nog gekomen en is / nog komen en zal / om dat hy d'Israëliten onder conditie van bekeringe is beloovd geweest / welke van haar niet en is nagekomen; en dierhalven / dat se de vervullinge van die belovte / dewelke haar op die wijse gedaan is / in ewigheid zullen moeten derven. Maar ik andwoorde / wat d'Apostolen belangd / die Jesum gevolgd zijn in dien tijd dat hy op aarden verkeerde / dat'et onmooglijk is geweest / dat s'haar selven zo zeer zouden laten bedriegen hebben / dat s'een spooksel voor een waaragtig en levendig Menz zouden hebben aangesien / en 't selve daar voor gehouden. Dese gedagten heeft wel eens op een sekere tijd onder haar plaats gehad / wanneer Jesus op den selven dag van sijn opstandinge / schielijk en onverwagt in het midden van haar stond / zijnde zo als de deuren gesloten waren / miraculeuslijk by haar gekomen (want het schijnd de selve historie te zijn / die Luc. XXIV, 36. enz. en Joh. XX, 19, verhaald word) Maar hy heeft selv terstond die twijfelinge weggenomen / seggende / *Wat zijt gy ontroerd, en waarom klimmen zulke overleggingen in uwe herten? Siet mijne handen ende mijne voeten, want ik ben de selve. Tast my aan ende siet, want een geest en heeft geen vleez ende benen, gelijk gy siet dat ik hebbe, enz.* En sy zijn door dese / en ook door vele andere verschijningen / en familiare t'samensprekingen / die daar op gevolgd zijn / zodanig in het geloov / 't welk se van sijn opstaandinge hadden / versekerd geweest / dat se noit door enigerhande tegenheden of periculen hebben konnen afgeschrikt worden / van de selve door hare getuigenisse te bevestigen. Dog al is'et dat Paulus juist dese privilegie niet en heeft genoten / zo is evenwel de verschijninge / die hem uit den hemel geschied is / zo uitstekende geweest / dat se hem t'enemaal alle scrupel en vreze van dat'er enig bedrog mogt onder schuilen / uit sijn gemoed heeft weggenomen; en om dies wille heeft hy ook / die te voren een vervolger was van Christus en sijne Discipulen / niet getwijfeld dat gelove / dat hy vervolgd hadde / t'omhelsen / en daarom alle gemak en eer / die hy med'et Jodendom aan te hangen konde verkrijgen / t'enemaal te laten varen / en dat harde en swaare kruis / 't welk de belijders van het Evangelium te verwagten hadden / op sig te nemen. 't Welk hy voorwaar / gelijk hy een voorsigtig man was / noit gedaan en zoude hebben / 't en zy dat de waarheid van die saak / om welke hy leed / hem volkomen was bekend geweest. Voegd hier by / dat d'Apostolen / wanneer se daarna Jesum ten hemel sagen opvaren / en dat hy van daar / volgens sijne belovten / na tien dagen den H. Geest over haar sond / door welkers kragt sy in een ogenblik verscheide talen / die se te voren niet en konden / quamen te spreken; en dat se allerhande miraculen deden / ja ook doden opwekten / in haar gemoed ganz geen twijfelinge en hebben konnen overig hebben / aangaande de waarheid van d'opstandinge des Heren Jesu.

V. Dog indien iemand meend / dat het getuigenisse van dertien of veertien mannen niet genoeg en is / om zodanigen groten saak voor waarheid te doen aannemen / die moet weten / dat sy wel als de voornaamste getuigen van die saak van Christo zijn gesteld / op dat sy de selve door de ganze wereld verkondigen zouden. Maar evenwel dat sy'et niet alleen en zijn geweest. Want Paulus seid 1 Cor. XV, *Dat Christus uit den doden opgewekt zijnde, van meer als vijv honderd broeders op enen tijd gesien is, van welke het meerder deel, wanneer hy dien briev schreev, nog overig was, dog dat enige waren gestorven.* Dat nu zo veel mannen te gelijk / of hebben konnen bedrogen worden / of hebben willen bedriegen / niet alleen sonder enige nuttigheid daar uit te genieten / maar tot haar grote nadeel en schade / wat het tijdelijke aangaat / dat is een saak die ganz en al ongeloovlijk is. Dog te seggen / dat hy sig zoude dorven beroepen hebben op getuigen / die hem van leugentaal zouden konnen overtuigen / dat's ook zeer ongerijmd; om dat hy zo doende sig selven alle geloovwaardigheid en agtinge zoude benomen hebben / om welke iemand zou konnen denken / (indien'er iets mogt onder schuilen /) dat hy in het ge-

getuigen van die saak zo standvastig geweest is. Dierhalven zo en resteerd'er niet anders / als dat wy dit poinct van d'opstandinge Christi / voor volkomen waaragtig en seker omhelsen / dewijl't selve door zo veel getuigen bevestigd is / dat'er med regt niet meer en kan vereizt worden.

VI. Enige brengen hier nog wel tegen in / dat d'opstandinge Jesu Christi veel heerlijker en voortreflijker zoude wesen; en dat ook alle twijfelinge, aangaande de waarheid van de selve, t'enemaal uit de gemoederen der Menzen zou weggenomen geweest zijn, indien hy nu wederom levendig geworden zijnde, sig selven aan Pontius Pilatus, aan Herodes, en aan de Oversten der Joden, die hem hadden laten ombrengen, ja ook aan het ganze Joodze volk, vertoond hadde. Maar dat is Gode een middel voorschrijven / hoe hy sig aan de Menzen moet openbaren; 't welk een yder wel siet / hoe onredelijk dat'et is. Die godlose Menzen hadden haar selven zo een grote weldaad Godes onwaardig gemaakt / die evenwel / daar se wisten / en als med haar eige ogen sagen / dat Jesus zo veel mirakulen hadde gedaan / in hem niet en hadden willen geloven; ja hem gehaat en ter dood toe vervolgd hadden. Want dat zou even eens geweest zijn als haar tot'et geloov te dwingen; 't welk God niet en wil doen / om dat zulks den lov en de waardigheid van het geloov komt weg te nemen. Want dat Jesus aan d'Apostolen en andere Godvrugtige Menzen is verschenen / dat en is niet geschied om hun toen eerst tot'et geloov te brengen / maar om haar geloov / 't welk sy nu al voor sijn dood / en wanneer hy nog in den staat der vernederinge was / op hem gesteld hadden / meerder te bevestigen. 't Welk heel wat anders is / als sig aan zodanige Godlose veragters en vervolgers t'openbaren. Ondertussen / op dat blijken zoude hoe groot dat sijne goedheid / en genegenheid tot de saligheid van alle Menzen zy / zo heeft hy d'Apostolen na sijne verhoginge / med zodanig een uitstekende kragt aangedaan / op dat daar uit voor alle zoude konnen blijken / die niet t'enemaal ongeneeslijk en waren / wat gedagten sy van Christo behoorden te hebben / dewijl d'Apostolen alle de tekenen en mirakulen die sy deden / tot hem als den aucteur daar van refereerden; alzo dat ook die daad geen minder kragt by haar behoorde gehad te hebben / om te geloven dat Christus opgestaan was / als of sy hem selvs voor haar ogen levendig gesien / med haar handen getast / en med hem verkeerd hadden. Indien nu Christus is opgestaan / zo volgd dat de religie die hy geleerd heeft / waaragtig is / en van Gode voordgekomen. Want God en zou geen bedrieger / en die valslijk hadde voorgegeven / dat hy van hem gesonden was / uit den doden hebben willen opwekken / dewijl hy niemand op een uitstekender wijse by de Menzen kan recommanderen / als dat hy hem wederom uit den grave doet opstaan / en tot hem in den hemel opvoerd.

VII. Maar om zo veel te sekerer van de waarheid van d'opstandinge Christi te konnen zijn / zo moet men weten / dat de selve eertijds door de mond der Propheten is voorseid geworden / en door enige figuren afgemaald. Waarom Paulus 1 Cor. xv, 4, seid / Dat Christus ten derden dagen opgestaan is na de Schrivt. Wy hebben dan voor eerst / dat uitstekende voorbeeld van den Propheet Jonas / 't welk Jesus ook de Schrivtgeleerden en Phariseen / die van hem begeerden dat hy haar een teken uit den hemel zoude tonen / voorsteld / Gelijk Jonas drie dagen en drie nagten geweest is in den buik des walvis, (en daarna daar uit door de kragt Godes is verlost geworden /) alzo zal de Sone des Menzen drie dagen en drie nagten in het herte der aarden zijn, (en zo wanneer die verschenen zullen zijn / zo zal hy wederom opstaan.) Matth. xii, en xvi. Hier toe behoren ook de woorden / dewelke David verhaald dat God tegen hem geseid heeft / Gy zijt mijn Sone heden heb ik u gegenereerd. Want alhoewel de selve in een sekeren sin op David / als een voorbeeld van hem / volgens den letterlijken sin komen te passen / die gelijk als van niews van God gegenereerd is / om sijn soon te wesen / wanneer hy uit de listige aanslagen der vyanden verlost zijnde / tot een Koning over Israël gesteld is; zo zijn se evenwel wederom op een veel uitstekender wijse in Jesu vervuld geworden / wanneer hem God uit den doden opgewekt / en tot een Koning en Priester in der ewigheid gesteld heeft. Dat leerd ons Paulus / Act. xiii, 32. Wy verkondigen u de belovte die tot de Vaderen geschied is, dat namelijk God de selve vervuld heeft aan ons hare kinderen, gelijk ook in den tweden Psalm geschreven staat, Gy zijt mijn Sone, heden hebbe ik u gegenereerd. Waar mede overeenkomt 't gene wy Hebr. v, lesen. Alzo ook Christus en heeft hem selven niet verheerlijkt om Hogepriester te worden, maar die tot hem gespro-

sproken heeft, Gy zijt mijn Sone, heden hebbe ik u gegenereerd. Want dewijl d'opstandinge Christi d'eerste trap geweest is / waar door hy tot de hemelze Koninglijke en Priesterlijke waardigheid is opgevoerd / zo kan men dan ook het gene van dese dingen geseid word / daar op passen. 't En verhinderd ook niet dat Jesus nu al d'enig geboren Sone Godes was / als zijnde ontfangen uit den H. Geest / of hy kon nog wel wederom op een uitstekender wijse zodanig worden / wanneer hem God / nu uit den doden opgewekt / en in den hemel opgenomen zijnde / alle magt gegeven heeft in hemel en op aarde. Want toen is hy waarlijk volkomen de Sone Godes geweest / en op d'alleruitstekenste wijse Gode den Vader gelijk / wanneer hy hem aan de regterhand van sijne Majesteit / in de hoogste hemelen gesteld / en alles onder sijn voeten onderworpen heeft / alzo dat'et geen wonder en moet schijnen / indien de woorden van den gemelden Psalm nu op d'opstandinge Christi / en dan ook op sijn Koninglijke en Priesterlijke waardigheid gepast worden. Waar uit blijkt / dat die genen dese plaats / Act. XIII, 32. verkeren / die de selve op de sendinge Christi in de wereld komen te passen; en daarom het Griekze woord anasteesas, liever verwekkende Jesum oversetten / 't welk generaler is / als wederopwekkende / dat niet anders als van de dood en kan verstaan worden. Want het is klaar / dat d'omstandigheden van de reden des Apostels / desen sin / dien wy volgen / absolut vereizen: want hy seid vers 30, Dat God Jesum van den doden opgewekt heeft, en om dat te bewijsen / zo brengd hy daar op de gemelde woorden van Psal. II, by: en daarna zo gaat hy aldus voord / Dewijl hy hem uit den doden opgewekt heeft, alzo dat hy niet meer en zal tot verdervinge keren, enz. Zo dat men moet seggen / dat de reden nog hangen nog kleven en zou / en dat'er ook geen bewijs med al in de woorden des Apostels en zou sitten / 't en zy dat die woorden / die'er tuszen ingevoegd worden / ook tot d'opwekkinge Christi uit den doden gerefereerd wierden. Eindelijk zo hebben we ook Psal. XVI, een prophetie van Christi opstandinge in dese woorden / Want gy en zuld mijne ziele in de helle (dat is / in het grav /) niet verlaten; nog uwen heiligen overgeven om verrottinge te sien, welke Petrus Act. II, 31, en Paulus Act. XIII, 35. op d'opstandinge Christi passen. Want alhoewel ik niet en ontken / dat de selve enigsins in David vervuld zijn geweest / als in haar voorbeeld / wanneer hem God uit de handen van sijne vyanden verlost heeft / en niet toegelaten dat se hem het leven benamen / op dat hy daarna in het grav zoude verzoten; zo past'et evenwel veel heerlijker op Christus / die in het grav niet gelaten en is dan voor een korten tijd; waar in hy geen verrottinge geleden en heeft / en tot'et welke hy daarna niet wedergekeerd en is: daar David / alhoewel hy in dien tijd de verrottinge niet gesien en heeft / evenwel daarna / gelijk alle andere Menzen / volgens den loop der nature is gestorven. Dit zijn de voornaamste prophetijen van d'opstandinge Christi / die van d'Apostolen op hem zijn gepast; dewelke / niettegenstaande dat se vry uitstekende zijn / en niet weinig en doen om ons in het geloov van Godes beloften te bevestigen / na dat haar verborgen sin ons is geopenbaard geworden / evenwel / 't en zy dat'er het standvastige getuigenisse der Apostolen bygekomen was / dat naaulijks alleen en zouden konnen te wegegebragt hebben: Waarom wy sien / dat de Joden in het verstand van de selve nog blind zijn / om dat se na d'Apostolen niet en luisteren. Dierhalven zo is'et verre best / als men med haar in disput is / dat men med kragt dringd op het getuigenisse van d'Apostolen aangaande d'opstandinge Christi / waar tegen sy niet en hebben / dat se med enigen schijn van waarheid konnen inbrengen / als die prophetijen / dewelke sy zeer listig weten te verdraijen. En indien se dese beide by een gevoegd zijnde geen geloov en willen geven / zo zijn se med regt voor ongeneeslijk te houden.

VIII. Nu staat ons tot de verdere eigenschappen van dese opstandinge voord te gaan / en eens te sien wie dat daar van d'aucteur of werkende oorsaak is. In welke saak ganz geen swarigheid en schijnd te zijn / dewijl d'H. Schriftuur de selve doorgaans tot God den Vader / als tot den eersten aucteur pleeg te refereren. Dat blijkt voor eerst uit die plaatsen / in welke de Vader of uitdrukklijk genoemd word; of daar'et uit de tegenstellinge / die'er tuszen God en sijnen Soon gemaakt word / bekend is dat hy'er alleen moet verstaan worden. Gelijk onder anderen uit dese woorden blijkt / Paulus een Apostel niet van Menzen, nog door een Menze, maar door Jesum Christum en God den Vader die hem uit den doden opgewekt heeft. Gal. I, I. En Petrus seid / God opgewekt hebbende sijn kind Jesum, heeft den selven eerst tot u gesonden, dat hy u-

lieden zegenen zoude, Act. III, 26. Waar mede t'enemaal overeenkomt/ 't gene wy terstond uit Act XIII, hebben bygebragt. Van gelijken/ Sy verkondigen, hoe gy tot God bekeerd zijt van de afgoden, om den levendigen ende waaragtigen God te dienen, ende sijnen Sone uit den hemel te verwagten, den welken hy uit den doden verwekt heeft, namelijk Jesum, die ons verlost van den toekomenden toorn, 1 Thess. I, 9, 10. 't Selve getuigen ook alle die plaatsen/ in welke Gode d'opwekkinge Jesu Christi uit den doden word toegeschreven; alwaar alle d'omstandigheden klaarlijk te kennen geven/ dat zulks van de Vader alleen te verstaan is; Als Act. II, 24. Welken (namelijk Jesum) God opgewekt heeft, de smerten des doods ontbonden hebbende, alzo het niet mogelijk en was, dat hy van de selve zoude gehouden worden, enz. En wederom vers 32. Desen Jesum heeft God opgewekt, waar van wy alle getuigen zijn. Siet ook Cap. III, 15, IV, 10. V, 30. X, 40. XVII, 31. Rom. X, 9. 1 Cor. VI, 14. XV, 15. Col. II, 13, Heb. XIII, 20. 1 Pet. I, 21. Ja in enige plaatsen word God de Vader med dese omschrijvinge uitgedrukt/ Die Jesum onsen Here uit den doden opgewekt heeft, als Rom. IV, 24. En VIII, 11. Als ook 2 Cor. IV, 14. Maar onder anderen hebben we Eph. I, 19, 20. een zeer aanmerklijke plaats/ alwaar geseid word/ dat de God en Vader onses Heren Jesu Christi, de uitnemende grootheid sijner kragt gewrogt heeft, in hem uit den doden op te wekken, en tot sijne regterhand in den hemel te stellen, enz. Uit welke plaatsen dan zeer ligt te sien is/ wie d'eerste en voornaamste oorsaak is van d'opwekkinge Jesu Christi uit den doden; namelijk hy die de fontein en oorspong is van alle leven/ en door wiens kragt alle dingen die leven hebben/ in het leven behouden worden.

IX. Maar evenwel daar zijn ook enige plaatsen/ in welke Jesus selvs geseid word een oorsaak van sijne opstandinge te wesen; als wanneer hy tegen de Joden seid/ die een teken van hem begeerden/ Breekt desen tempel af en in drie dagen zal ik hem wederom opwekken, of opregten: 't welk hy verstond van den tempel sijns lighaams/ gelijk'et Johannes verklaard/ Cap. II, 18. enz. Van gelijken/ Daarom heeft my de Vader liev, overmids ik mijn leven aflegge, op dat ik 't selve wederom neme. Niemand en neemd het selve van my, maar ik legge het van my selven af: Ik hebbe magt het selve af te leggen, ende hebbe magt 't selve wederom te nemen. Dit gebod heb ik van mijnen Vader ontfangen. Joh. X, 17, 18. Hier toe word ook bygebragt 't gene Paulus seid/ Rom. I, 4. Dat Jesus kragtiglijk bewesen is de Sone Gods te zijn, na den Geest der heiligmakinge, uit d'opstandinge der doden. Alwaar men moet aanmerken/ dat'er in geen van die plaatsen geleerd en word/ dat Jesus Christus de voornaamste oorsaak is van sijne opstandinge; andersins zou'er een contradictie schijnen te zijn/ tussen dese ende de voorgaande woorden/ dewelke de selve God den Vader toeschrijven: maar dat s'alleen te kennen geven/ dat'et in Christi magt heeft gestaan/ dat hy door de Godlijke Geest of kragt/ die in hem woonde/ uit den doden zoude opstaan: gelijk Petrus ons leerd/ 1 Briev, III, 18, seggende/ dat hy gedood is geworden in het vleez, maar dat hy is levendig gemaakt door den Geest. Door de selve wijse van spreken als Paulus gebruikt/ Rom. VIII, 11. wanneer hy seid/ Indien de Geest des genen die Jesum uit den doden opgewekt heeft in u woond, zo zal hy uwe stervlijke lighamen levendig maken om of door sijnen Geest die in u woond. Want in het Griekz veranderd hier de lesinge een weinigje/ en enige exemplaren hebben/ (gr. dia to enoikoun autou pneuma,) om of wegens sijnen Geest die in u woond: Dog andere/ (gr. dia tou enoikountos autou pneumatos) door sijnen Geest die in u woond; waar van het eerste een uitterlijk bewegende oorsaak betekend/ dog het twede zodanigen oorsaak/ dewelke door haar eigen kragt werkt. Maar daar is weinig aan gelegẽ/t' zy hoe dat men't leesd. Dog de plaats van Petrus geevd te kennen/ dat Christus door de kragt van die Godlijke Geest/ die in hem woonde/ uit den doden is opgewekt geweest; maar evenwel dat men het zo moet verstaan/ dat God de Vader daar van de voornaamste oorsaak geweest is; 't welk Christus ook selvs te kennen geevd in de aangetoge plaats uit Joh. X, alwaar hy van sijn opwekkinge uit den doden handelende aldus seid/ Dit gebod, (dat is/ dese magt/) heb ik van mijnen Vader ontfangen. Tot wien hy daarom in de dagen sijnes vlezes (dat is/ sijner swakheid/) gebeden en smekingen med sterke roepinge en tranen geofferd heeft; dat hy hem van den dood wilde verlossen; dat is/ dat hy hem in de selve niet en wilde laten blijven/ maar door sijne kragt daar uit wilde opwekken: en hy

word geseid verhoord te zijn van de vreze, dat is/ van het gene dat hy vreesde; namelijk dat hy in de dood zoude verlaten worden / gelijk in't gemeen in d'andere Menzen plaats heeft / Heb. v, 7. Dog wat de plaats Rom. 1, aangaat/ daar en word niet geseid / dat daar door bewesen of geopenbaard is / dat Christus de Sone Godes is / om dat hy door sijn eigen kragt uit den doden is opgestaan / (gelijk sommigen die woorden verstaan.) Want die aldus argumenteren / behoorden eerst uit andere plaatsen seker te weten / dat Christus door sijn eigen kragt opgestaan is / eer se daar uit zodanig een besluit zouden konnen trekken; ja al was't et dat iemand daar nu al van verseker̃d waar / zo en zou hy daar niet noodsakelijk uit moeten besluiten / dat Jesus de Sone Godes is / maar hy zoude zo het een als het andere/ maar op een en de selve wijse gelijklijk moeten geloven. Men moet dan weten / dat het Griekse woord horisthentos, niet en moet overgeset worden / gedeclareerd of bewesen ('t en zy dat men het woord declareren in dien sin neme / als de Latinisten somtijds seggen/dat iemand tot burgemeester of schout gedeclareerd / dat is / gesteld is /) maar dat'et alleen bepaald of gesteld betekend / gelijk'et Act. x, 42, en xvii, 26, 31, genomen word. Niet dat Jesus Christus een Menz zijnde / geen Sone Godes geweest en is voor sijn opstandinge uit den doden; (verre moet'et van ons zijn / dat wy dat zouden willen seggen.) Want hy heeft nu al van sijn geboorte af zodanig geweest / als zijnde uit den H. Geest ontfangen; en hy heeft ook wegens sijne heiliginge tot sijn ampt / nog med meerder regt de waardigheid van een Sone Godes gehad / Joh. x, 34, 35, 36. Maar hy is op de allervolkomenste wijse tot een Sone Godes gesteld / wanneer hy in dier voegen uit den doden is opgewekt geworden / op dat de dood over hem daarna niet meer en zoude heerzen; maar integendeel / op dat hy daar selvs heerschappije over hebben zoude / om sijne gelovigen daar uit te konnen verlossen. Wat my aangaat / indien't iemand evenwel liever bewesen is wil oversetten / ik mag het wel lijden: dewijl daar uit gebleken is / dat hy Godes lieve Soon was / wanneer hy hem / gelijk hy selvs voorseid hadde / in de dood niet verlaten / maar daar uit op een glorieuse wijse verlost heeft.

X. Hier word gevraagd / in hoedanigen lighaam d'Here Jesus opgestaan is? 'k Andwoorde. t'Enemaal in het selve lighaam dat hy gehad heeft in dien ganzen tijd dat hy hier op aarden verkeerde / en med'et welke hy gestorven is. Dat heeft gebleken uit de tekenen der wonden / die hem in sijn handen en voeten / midsgaders in sijn zijde gemaakt waren / die hy sijne discipulen med hare handen heeft laten voelen en tasten. Siet / seid hy / mijne handen, en mijne voeten; want ik ben de selve, enz. Luc. xxiv, 39, 40. Joh. xx, 27, En dat wierd alzo noodsakelijk vereist / om haar van de waarheid van d'opstandinge Christi te versekeren. Want indien sijn lighaam waar veranderd geweest / zo zouden se gemeend hebben / dat se door de verschijningen / waar door hy sig selven aan haar levendig quam te vertonen / bedrogen wierden / en dat hy een ander was die gestorven was / en een ander die sig na de dood levendig liet sien. Maar hoe, zuld gy seggen / is Christus dan niet in of med een onstervlijk en verheerlijkt lighaam opgestaan? 'k Andwoorde. Geensins. Want alhoewel dat men misschien in een sekeren sin zou konnen seggen / dat hy / wanneer hy uit'et graf quam / een onstervlijk lighaam gehad heeft / om dat hy de dood niet meer onderworpen en is geweest / gelijk Paulus leerd Rom. vi, 9. En Act. xiii, 34, zo heeft'et evenwel / dewijl'et het selve was / dat'et te voren was geweest / en dat'et nog uit vleez en bloed / 't welk zo verdervlijk is / dat daar door in d'H. Schriftuur de verdervlijkheid in't gemeen word te kennen gegeven / bestond / zo heeft'et niet konnen geseid worden / eigenlijk onstervlijk en verheerlijkt geweest te zijn. 't Welk ook daar uit bewesen word / dat Jesus na sijn opstandinge med sijne discipulen gegeten en gedronken heeft / 't welk med de natuur van een onstervlijk lighaam niet wel over een en komt. Want dat enigen seggen / dat de spijse en drank die hy genomen heeft / in hem tot geen voedsel en is veranderd / gelijk wel te voren was geschied in de tijd van sijne swakheid / maar dat se door sijne Godlijke kragt is verteerd / en tot niet geworden; die en merken niet / dat se zo doende dat argument al sijn kragt benemen / waar door d'Apostolen getuigen / dat se in het geloov van sijn opstandinge zijn bevestigd geworden / om dat se namelijk gesamenlijk med hem gegeten en gedronken hebben. Desen, seid Petrus Act. x, 40, heeft God opgewekt ten derden dage, ende gegeven dat hy openbaar zoude worden, niet alle den volke, maar den getuigen die van God te voren verkoren waren, ons namelijk die med hem gegeten ende gedronken hebben,

na dat hy uit den doden opgestaan was. Voegd hier by / dat indien Christus een verheerlijkt lighaam gehad hadde / sijne Discipulen sijn glanz niet en zouden konnen verdragen hebben: voorwaar veel minder als d'Israëliten het glinsterende aangesigt van Moses verdragen konden / wanneer hy van het gesprek dat hy med den Engel gehad hadde wederkeerde / zo dat hy een deksel op sijn aangesigt most leggen, Exod. xxxiv, 30, enz. Want wanneer hy voor d'ogen en in't bywesen van drie van sijne discipulen / veranderd is geworden van gedaante ('t welk maar een schadue is geweest van sijne hemelze heerlijkheid) zo blonk sijn aangesigt als de Son, Matth. xvii. En de regtvaardigen zullen blinken als de Son in het Koningrijke hares Vaders, Matth. xiii, 43. Gy zuld vragen: Wanneer is Christus dan verheerlijkt geworden, indien zulks niet geschied en is, wanneer hy uit'et grav opstond? 'k Andwoorde. Dat schijnd geschied te zijn wanneer hy ten hemel opvoer / na dat hy van of uit de ogen van sijne Discipulen is weggenomen geweest. Want dewijl den hemel de setel en woonplaats der onstervlijkheid is / zo heeft hy in den selven niet konnen ingaan / voor dat hy de stervlijkheid hadde afgeleid. En dat is die selve tijd / in welke Christus, de laatste Adam, tot een levendigmakenden geest geworden is, 1 Cor. xv, 45. En dierhalven zo en heeft hy niet meer een lighaam gehad bestaande uit vleez en bloed / 't welk het Koningrijke Godes niet en kan besitten / vers 50. En hy zal ook te sijner tijd / onse lighamen dit sijn verheerlijkte lighaam gelijk maken Philip. iii, 21.

XI. Maar daar word tegengeworpen / dat'er uit verscheide redenen blijkt, dat Christus terstond in het opstaan uit den doden een verheerlijkt lighaam gehad heefr. 1. Om dat hy, door dien groten steen, waar mede de deure van het grav versorgd was, gepenetreerd of doorgegaan is. 2. Om dat hy door de gesloten deur tot sijne Discipulen is ingekomen. 3. Om dat hy, zo haast als hy van die twe Discipulen die na Emaus gingen gekend wierd, uit haar ogen verdwenen is. Welke dingen altesamen niet anders als op verheerlijkte lighamen gepast en konnen worden. Waar op ik andwoorde / dat d'eerste tegenwerpinge wonderlijk in mijn ogen schijnd te zijn / dewijl se regtdraads tegen die dingen aanloopt / die we Matth. xxviii, lesen / Dat d'Engel des Heren van den hemel nedergedaald is, ende den steen afgeweteld heeft. Want tot wat einde heeft hy dien steen weggenomen / als om voor Christo den weg te openen / wanneer hy uit'et grav quam? Maar, seggen se / Christus was'er nu al uitgegaan eer den Engel den steen afgewenteld hadde. 'k Andwoorde / waar uit blijkt dat? En waarom word zo ligt een ding geseid / dat selvs door de minste reden niet en kan bewesen worden? Ik beken wel dat'et niet nodig en is geweest / dat een Engel den steen zoude weg doen; als of Christus andersins / indien hy sijn hulpe niet genoten en hadde / med sijn lighaam door dien steen zou hebben moeten doordringen. Want hy konde de selve wel door sijn Godlijke kragt selvs weg doen; maar het heeft Gode goed gedagt den dienst van den Engel te gebruiken / om d'opstandinge van sijnen Soon zo veel te heerlijker te maken. Op het twede andwoord ik / dat'er van Johannes niet geseid en word / dat d'Here Jesus door de gesloten deur is ingegaan / maar dat hy gekomen is (gr. toon thuroon kekleismenoon) wanneer de deuren gesloten waren; 't welk heel wat anders is. Want hy wil maar alleen door dese woorden te kennen geven / dat de deuren op een sekere extraordinare wijse / en die de Discipulen onbekend was / voor Jesu open zijn gegaan / om tot haar in te komen / gelijk wy Act. v, lesen / dat d'Engel des Heren des nagts de deuren van de gevangenisse / in welke d'Apostolen opgesloten waren / heeft geopend / en haar daar uit geleid; en dat evenwel daarna de dienaars / die van den Hogepriester gesonden waren / de selve wel vast ende med alle versekerdheid toegesloten gevonden hebben: Als ook Cap. xii, dat wanneer den Engel Petrum uit de gevangenisse zoude leiden / dat toen de ysere deur voor haar van 't selvs is open gegaan. Zo dat'et niet nodig en is zodanigen ongerijmden wijse van het ingaan Christi te verzieren / als enige willen / te weten in dier voegen / dat hy med sijn lighaam door de gesloten deur zoude gepenetreerd hebben. Op het derde seg ik / dat de woorden die Lucas gebruikt / (gr. kai autos ephantos egeneto ap autoon,) hy wierd onschijnbaar van haar, of hy quam weg uit haar gesigt, niet en betekenen dat Jesus / alhoewel hy med sijn lighaam by die twe discipulen tegenwoordig bleev / evenwel niet en heeft konnen gesien worden / om dat hy verheerlijkt was. In't minsten niet; maar dat hy schielijk en onvoorsiens uit haar gesigt is weggenomen. Want die woorden (gr. ap autoon,) van

haar, geven een veranderinge van plaats te kennen / alhoewel een zeer schielijke / zo dat'et haar konde toeschijnen als of hy in de lugt verdwenen was. Dog indien iemand dat niet en wilde toestaan / zo zou het beter zijn dat men seide / dat haar ogen gehouden zijn / dat s'hem niet en sagen / gelijk te voren / op dat s'hem niet en zouden kennen/ als dat men een lighaam / 't welk uit vleez en been bestaat/ zou willen toeschrijven dat'et onsienlijk geweest is / 't welk alleen in de geesten plaats heeft. Waar uit men dan kan afnemen/ hoe beuselagtig dat dese dingen bygebragt worden / om daar mede 't gevoelen van d'onlighamelijke / dog evenwel onplaatslijke en onsienlijke tegenwoordigheid Christi in't H. Avondmaal / een glimp te geven. Om nu niet te seggen / dat ons in het selve niet het verheerlijkte lighaam Christi en word gerepresenteerd / maar het gestorvene / namelijk gebroken en sonder bloed zijnde ; alzo dat'er verkeerdlijk uit de eigenschappen der verheerlijkte lighamen besloten word / dat hy daar tegenwoordig kan zijn / al is'et dat men zulks door geen van onse vijf sinnen en kan gewaar worden.

XII. Om nu ook iets aangaande d'omstandigheden van d'opstandinge Christi hier by te voegen / zo moet men voor eerst de tijd / ontrent welke de selve geschied is / aanmerken ; dat'et namelijk geweest is op den derden dag na sijn dood. Want wanneer hy 's Vrydags ontrent ten negen uren was gestorven / zo is hy op den volgenden Sondags med'et lumieren of aanligten van den dag opgestaan. Hoe dit nu overeengebragt moet worden med het voorbeeld van Jonas / die drie dagen en drie nagten in den buik des walvis geweest is / daar van hebben wy boven gesproken ; namelijk om dat hy drie nuchtheemera, of etmalen / dat is / natuurlijke dagen / dewelke elk uit een artificielen dag en nagt bestaan / onder het geweld des doods is gebleven. Wat redenen dat'er nu zijn / waarom hy niet eer / nog niet later opgestaan en is / dat staat ons nu wat nader t'ondersoeken. 't Schijnd dan dat Jesus daarom tot op den derden dag in het grab heeft moeten blijven / om dat'et andersins / indien hy eer opgestaan was / niet gebleken en zoude hebben / dat hy waarlijk was gestorven. Want iemand zoude hebben konnen denken / dat hy niet gestorven en was/ maar alleen in een qualijkte hadde gelegen / gelijk somtijds wel geschied ; voornamelijk dewijl die genen die gekruicigd wierden / niet gewoon en waren zo haast te sterven ; waarom Pilatus ook / wanneer hy hoorde dat hy dood was / daar over verwonderd stond / Marc. xv. Dog daar was ten hoogsten aangelegen / dat wy versekerd waren van de dood Christi ; om dat andersins / indien hy niet waarlijk en was gestorven/ nog ook waarlijk opgestaan/ ons geloov /'t welk op d'opstandinge / als op een vast fundament sijn steunsel heeft/ ydel zoude wesen. Dierhalven zo heeft God / door sijn wijse voorsienigheid / de saak alzo besteld / dat'er een bequame tijd / tussen de dood Christi en sijn opstandinge zoude tussenkomen / hoedanig de tijd van drie dagen is / waar uit volkomelijk zoude konnen blijken / dat hy dood geweest was. Maar aan d'andere zijde en heeft'et God niet oirbaar geoordeeld / dat d'opstandinge Christi langer uitgesteld wierd ; om de swakheid van d'Apostolen / als ook van ons / die namaals door hare getuigenisse zouden komen te geloven / te gemoet te komen. Want alhoewel'et Gode zo ligt is / iemand die nu al veel jaren dood is geweest / en tot stof geworden is / op te wekken / als een die nu maar voor een dag of twe is gestorven / zo zou'et evenwel / indien d'opstandinge Christi zo lang uitgesteld waar geweest / tot dat sijn lighaam had beginnen te verderven / veel beswaarlijker geweest zijn / om d'Apostolen te doen geloven / dat hy waarlijk de selve was / die gestorven was/ dan indien zulks op den derden dag na sijn dood quam te geschieden ; en ook om die twijfelinge/ waar mede wy lesen dat se zijn versogt geworden / namelijk dat se een spooksel sagen / en niet dien selven Jesum med welken sy voor sijn dood verkeerd hadden / uit hare gemoederen/ daar se nu al diepe wortelen in geschoten zoude hebben / uit te roejen. Dit uitstekende quaad / 't welk een verderv en ondergang geweest zoude hebben voor de ganze Christlijke Relig.e / heeft God dan / na den rijkdom sijner goedertierenheid / willen voorkomen / med d'opwekkinge Christi te verhaasten.

XIII. Ten tweden zo staat alhier aan te merken / dat hy op den eersten dag van de week is opgewekt geworden / dien de Latinisten of Romeinen den Sondag noemden / op welken God ook/ ontrent voor den tijd van vier duisend jaren / dit geheelal begonnen hadde te scheppen ; op dat namelijk de twede scheppinge / welke men voor het grootste gedeelte d'opstandinge Jesu Christi moet toeschrijven / med d'eerste / gelijk ook in vele andere dingen / alzo ook in de tijd / zoude overeenko-

men. Dien dag is daarna / ter gedagtenisse van d'opstandinge Christi / den dag des Heren genoemd; en hier van worden ook by een yder de woorden van Johannes / Apoc. I, 10. in't gemeen genomen / alwaar hy seid / dat hy in den geest (verstaat opgenomen) is geweest op den dag des Heren. Maar evenwel 't en blijkt zo heel klaar niet / of hy den eersten dag van de week verstaan heeft / die alle agt dagen eens komt / dan dien dag van't jaar / op welken d'Here Jesus uit den doden opgewekt is; even gelijk wy den vijv en twintigsten December, den geboorten-dag Christi gewoon zijn te noemen / dewijl't in't gemeen daar voor gehouden word / dat hy op dien dag ter wereld is gekomen. Want enige menen ook van gelijken / dat hy op den vijv en twintigsten Maart is opgewekt geworden / en dat dien dag / dewelke alle jaar maar eens komt / van Johannes den dag des Heren is genoemd geworden. Waar uit men kan sien hoe swak dat'et bewijs is / 't welk sommigen uit de benaminge van dag des Heren, die Johannes gebruikt / soeken te trekken / om te tonen dat ook selvs al in dien tijd / d'eersten dag van de week / tot'et houden van de Christlijke vergaderingen is gedestineerd of geschikt geweest / en dat dit een Apostolize en Godlijke insettinge is. Voegd hier by / dat men d'onderhoudinge van de selve / wel allermeest de Keiserlijke Constitutien of instellingen moet toeschrijven / gelijk zulks breder kan nagesien worden / Cod. Lib. VI, tit. 12. de Ferijs.

XIV. Ten derden, Wat'et uur belangd / ontrent welke Jesus opgestaan is / dat is d'eerste uur van den dag geweest / of / volgens onse wijse van rekenen / des morgens ten ses uren, wanneer de Son in het Joodze land aan den horizont begon te ligten / dog by ons twe uren en meer voor 't opgaan van de Son. Want dewijl men rekend dat Jerusalem op ses en sestig graden in de langte / dog Amsteldam op ses en twintig en een halv leid / zo blijkt dat de Son te Jerusalem twe uren en tien minuten eerder opgaat als te Amsteldam. Dog 't schijnd dat God door het verkiesen van dien tijd heeft willen te kennen geven / dat Jesus die ware Sonne der geregtigheid is, onder welkers vleugelen genesinge is, Malach. IV, 2. Die opgegaan is de genen die in den lande en schadue des doods saten, Esa. IX, 1. Matth. IV, 16. En dat insonderheid / om hare voeten te rigten op den weg des vredes, Luc. I, 78, 79. Of om den dood te niet te doen, en het leven en d'onstervlijkheid aan den dag te brengen door het Evangelium, 2 Timoth. I, 10. Voegd hier by / dewijl God niet en wilde dat Jesus / wanneer hy uit'et grav quam / van een yder zoude gesien worden / dat zodanig een uur van den dag / veel gevoeglijker is geweest voor sijn opstandinge / als de volgende tijd / wanneer de Menzen gewoon zijn haar selven alomme tot hunnen handel en beroepinge te begeven.

XV. Maar wat geloov moet men geven aan dat gevoelen, 't welk onder 't gemene volk plaats heeft, dat de Son alle jaar juist op den dag van Paschen, wanneer de gedagtenisse van d'opstandinge Christi word gehouden, wanneer se opkomt, huppeld, als of se daar mede hare blijdschap wilde te kennen geven? 'k Andwoorde / dat ik niet en wil ontkennen / dat zulks wel t'eniger tijd geobserveerd is; maar evenwel dat men niet en kan seggen / dat'et altijd vast gaat / en dat'et ook op andere dagen dan op Paschen geschied / beide in de lente / en in den hervst: Want in dien tijd schijnd'et somtijds / wegens den groten overvloed der dikke dampen / die ontrent den horisont zijn / en op verscheide wijsen bewogen worden / als of'er enige sterren op en ne'er sprongen; en dat niet alleen wanneer de Son opgaat / maar ook wanneer se ondergaat; zo dat'et kinderagtig is te menen / dat de Son bysonderlijk op dien dag wanneer se opkomt / wegens d'opstandinge Christi hare blijdschap med huppelen wil te kennen geven. 't Welk daar uit ook blijkt / dat het Pascha niet altijd en overal op de selve tijd gehouden en is / of nog jegenwoordig van de Christenen gehouden en word; van welker instellinge de Son kennisse zoude moeten hebben / en na de selve sig haar weten te schikken; ja ook niet alleen voor een korten tijd / maar den gehelen dag huppelen / dewijl de Son ende de verdere sterren / wegens de rondte van het aardrijk / op die selve tijd / wanneer se ten opsigte van enigen in haar opgaan zijn / ten opsigte van anderen in't midden van den hemel staan / van anderen wederom aan't ondergaan zijn / en ook eindelijk ten opsigte van anderen / den midder nagt komen te maken.

XVI. 't En zal niet ongevoeglijk zijn / dat we ook alhier in't korte iets seggen / aangaande de tijd van het houden van't Pascha, alhoewel dit eigenlijk tot de Chronologie of Tijdbeschrijvinge behoord. Wy hebben hier voren / in't 1 Boek, wanneer

neer we van de traditien handelden / aangewesen / dat'er eertijds aangaande dese saak een groot geschil is geweest / tussen de kerken van Asien en van Romen. Want d'eerste wilden / dat het Pascha gehouden zoude worden op den veertienden dag van de Joodze maand Nisan, wanneer de maan vol is / en de Joden eertijds volgens d'insettinge van Moses het Paaz-lam slagteden. Dog de laatste / dat zulks zoude geschieden / op de Sondag die daar allereerst op volgde. En om dit geschil te slegten / is van Constantinus de Grote te Niceen, zijnde een Stad in Bithynien, in het Jaar 325, na Christi geboorte / dat vermaarde Concilium by een geroepen / waar in de gewoonte van de Roomze Kerk is geapprobeerd geworden; en op dat'er daarna ganz geen occasie en zoude zijn / om aangaande den tijd van het houden van't Pascha wederom te twisten / zo heeft het selve daar van dese twe regels voorgeschreven. D'Eerste is / dat men den een en twintigsten dag van Maart, altijd zoude houden voor het Æquinoctium, dat is / dien tijd op welken dag en nagt even lang is / wanneer het ook / zo't alsdan volle maan is / of zo se daar allernaast op volgd / de veertienden is van de maand Nisan, welke dag onder d'Israëliten geordineerd was om het Pascha te houden. Dog dat is van die Vaderen alzo gesteld / op dat'et / door de verscheidenheid van gevoelen onder de Astronomisten, in het uitrekenen van het Æquinoctium, niet en zoude gebeuren / dat het Pascha niet van alle de Christen kerken op den selven tijd en zoude gehouden worden. De twede is / dat men het Pascha zoude houden op den eerst volgenden Sondag na de volle maan / die op den een en twintigsten Maart zoude komen / of op den Sondag na d'eerste volle maan / die na dien dag van den een en twintigsten Maart zoude volgen. En dat men / zo't gebeurde dat de volle maan op een Sondag quam / het houden van't Pascha agt dagen zoude uitstellen. Maar de Vaders van't Concilium van Niceen zijn in haar gedagten bedrogen / menende dat'et Æquinoctium 't welk in de Lente komt / altijd op den een en twintigsten Maart zoude blijven / dewijl't nu in onse tijd al ontrent elv dagen voor die tijd is gekomen / en na desen nog hoe langer hoe meer voor die tijd komen zal. Welk misverstand occasie heeft gegeven / om den Juliaanzen Calendier of Almanach te verbeteren / 't welk ook Anno 1582, door auctoriteit en bevel van den Paus Gregorius de XIII, geschied is / wanneer door het te rug halen van tien dagen uit den maand van October, het Lentze Æquinoctium wederom op den een en twintigsten Maart gebragt / is / op welke het ten tijden van het Concilium van Niceen was / en also is'er / door alle vier honderd jaren drie schrikkel-dagen na te laten / een middel verschaft / dat'et gedurig op dien tijd stip komt te blijven. Evenwel zo en is dese saak by enige geleerde Mathematici of Wis-konstenaars van zo groten gewigt niet geagt / dat daarom de wijse van de jaren te rekenen zo geheel zoude verset worden / menende dat'et beter zoude wesen / dat men het Pascha doorgaans hielde op een sekeren dag / die altijd vast zoude staan / als by voorbeeld / den vijf en twintigsten Maart, op welken dag d'oude Christenen geloovd hebben / dat Christus opgestaan is / als dat men zo zeer / even gelijk de Joden / ontrent het rekenen van de niewe manen / ende de maanden / bekommerd is. Maar integendeel zo heeft'et den Roomzen Paus / en de Vaderen van't Concilium van Niceen, gesamenlijk toegeschenen / dat'et een grote ongerijmdheid of onbetaamlijkheid zoude wesen / indien't gebeurde dat de Christenen op den selven dag med de Joden / die Christum om hals gebragt hebben / haar Pascha quamen te houden; waarom sy ook daarenboven daar in hebben willen voorsien / dat'er op dien tijd / wanneer men het Pascha komt te houden / geen eclipsis in de Son en zoude voorvallen / welke aan de Joden oorsaak en stoffe zoude konnen verschaften / om d'eclipsis, die ten tijden van het lijden Christi op een miraculeuse wijse geschied is / te lasteren; oordelende dierhalven / dat men zulks med alle magt / door een naaukeuriger tijdrekeninge te maken / moet soeken te beletten.

XVII. De vierde omstandigheid / welke in d'opstandinge Jesu Christi is t'observeren / is dese / dat se namelijk geschied is med een Aardbevinge. Want gelijk wanneer hy den geest gav / d'aarde van het Joodze land / als of se de Godloosheid verfoeijen wilde / is beweegd geworden / Matth. XXVII, 51. alzo is se ook wanneer hy opstond / om te betuigen wat een grote reden een yder zoude hebben om verblijd te zijn / wederom bewogen / Matth. XXVIII, 2. Waarom het evenwel schijnd / niettegenstaande dat God in beide die voorvallen sijne almogenheid heeft bekend gemaakt / welkers gebied hemel en aarde / en alle de creaturen komen te gehoorsamen / dat hy d'aarde /

de/ zo in het sterven/ als ook in het opstaan van
sijnen Soon/ geheel tot een verscheide oogmerk
bewogen heeft; in het eerste namelijk/ tot een
teken van versoeijinge/ dog in het twede van een
bysondere toegenegenheid. Voegd hier by/ dat
het Gode niet ongebruiklijk en is/ door die ver-
schrikkinge/ welke d'aardbevingen in't gemeen
veroorsaken/ de herten van de Menzen te berei-
den/ om die dingen med eerbiedigheid t'ontfangen/
die't hem geliefd haar bekend te maken. Siet ten
opsigte van dese saak eens na/ 't gene Psal. LXVIII,
8, 9. En LXXVII, 19. En XCIX, 1. En CXIV, 7.
Als ook Act. XVI, 26, gelesen word. Zo sien wy
dan hier van gelijken/ dat'er voor de Verschijnin-
ge van de Engelen een aardbevinge is voorge-
gaan.

XVIII. Dog dese is de vijvde omstandigheid/
van welke ons nu ook iets staat te spreken. Ja'k en
denk niet dat'er iemand zal gevonden worden/ die
seggen dorvd/ dat d'opstandinge Jesu Christi/
door enige kragt der Engelen geschied is. Want
wy sien in verscheide plaatsen/ dat God de Vader/
gelijk wy ook boven getoond hebben/ de selve sig
al te klaarblijklijk als hem alleen eigen toeschrijvd.
En Paulus die leerd ook Ephes. 1, 19, 20. dat
hy om dat wonderwerk te volbrengen d'uitne-
mende grootheid sijner kragt in't werk gesteld
heeft. Dog even gelijk d'Engelen/ als dienstba-
rige geesten/ in de meeste dingen die ontrent Chri-
stum geschied zijn/ Gode en hem ook ten dienst
hebben gestaan/ als in sijn ontfangenisse/ sijn ge-
boorte/ sijn versoekinge/ sijn lijden/ en meer an-
dere dingen/ alzo was'et ook insgelijks betame-
lijk/ dat zulks in sijn opstandinge zoude geschie-
den/ en dat wel niet alleen om dien groten steen/
waar mede den ingang van het grav besorgd was/
af te wentelen/ en andere diergelijke diensten te
doen/ (dewelke veel eer klaarblijkelijke bewijsen
zijn geweest van Christi majesteit en heerlijkheid/
als dat hy zulks enigsins van noden hadde/) maar
voornamelijk om getuigenisse te geven van de
waarheid van sijne opstandinge/ op dat niemand
aan't gene die hemelze boden quamen te verkondi-
gen/ en zoude dorven twijfelen. En daar en steekt
ook geen swarigheid in/ dat Marcus Cap. XVI, 5,
seid dat'er een jongeling aan de regter zijde van
het grav sat: of dat Lucas Cap. XXIV, 4, haar
mannen noemd. Want het is by de H. Schrijvers
zeer gebruiklijk/ d'Engelen med de naam van
mannen uit te beelden; om dat se in de gedaante
van mannen verschijnen/ gelijk in d'historie van
Abraham/ Gen. XVIII, van Loth Cap. XIX, en
van vele anderen/ te sien is. En dat ook de vrou-
wen/ die se aanspreken/ iet Godlijks in haar ge-
merkt hebben/ dat blijkt uit die bevinge en angst/
med welke sy bevangen geweest zijn. Voorwaar
die blinkende klederen, daar se mede aangedaan
waren/ gaven een genoegsaam blijk dat se uit den
Hemel quamen. Maar daar sit wat meerder
swarigheid in/ dat Mattheus en Marcus maar
van enen Engel gewag maken/ dog Lucas en Jo-
hannes van twe/ Cap. XX, 12, 13. Want daar
uit nemen sommigen occasie/ om dese ganze histo-
rie van d'Opstandinge Christi van valzheid te be-
schuldigen/ of ten minsten voor verdagt te hou-
den. Dog daar en is evenwel tuszen haar geen
ware tegenstrijdigheid. Die van twe Engelen ge-
wag maken/ die sien op de waarheid van de saak.
Want daar zijn in der daad even zo veel Engelen
geweest; en daar mosten'er ook zo veel wesen/
om dat se quamen om getuigenisse te dragen/ van
een saak die ongeloovlijk was/ en de kragten der
natuur te boven ging. Dog die maar alleen van
enen Engel mentie maken/ die doen dat daarom/
om dat'er maar alleen een was/ die de vrouwen
aansprak/ en die (gelijk het schijnd/) het hoofd
van de besendinge geweest is. En wat de Joden
belangd/ die en konnen daar med geen waar-
schijnlijk op smalen/ of qualijk van spreken/ 't en
zy dat se ook van gelijken de boeken van Moses
haar geloovwaardigheid willen ontrekken. Want
het blijkt in die historie/ die ik daar even van A-
braham en Loth aangetrokken hebbe/ dat'er
meer als enen Engel geweest is; en evenwel zo
spreken'er Abraham en Loth maar alleen een in
het enkel getal aan/ gelijk ook een alleen haar
hadde aangesproken. Men zou ook alhier nog
iets vorders konnen seggen/ van dat'er, wan-
neer Christus opstond/ ook vele lighamen der hei-
ligen die ontslapen waren, opgestaan zijn; en dat
se na hare opstandinge van de graven uitgaande, in
d'heilige stad gekomen, en aan velen zijn ver-
schenen, Matth. XXVII, 53, 't en zy dat wy nu
al in't voorgaande/ wanneer wy van de dood
Christi handelden/ daar van iets gesproken had-
den/ en med een ook aangewesen/ op wat wijse
dat men die saak verstaan moet.

Cap. XIV.

Van de verscheide Verschijningen Christi, die aan dese en gene geschied zijn.

I. Dat Christus eer aan de vrouwen is verschenen als aan de Discipulen. II. *En dat hy sig eerst aan Maria Magdalena vertoond heeft.* III. 2, *Aan haar en aan de verdere vrouwen.* IV. 3. *Aan Simon Petrus.* V. 4. *Aan de Discipulen die na Emmaus gingen.* VI. 5. *Aan alle de Discipulen, uitgesonderd aan Thomas.* VII. 6. *Aan haar alle in presentie van Thomas.* VIII. *Van de sendinge der Apostelen.* IX. *Van de overblasinge des H. Geestes.* X. *En van de magt van de sonden te vergeven.* XI. *Dat hy ten 7 aan de Discipulen verschenen is aan de zee van Tiberias, en dat hy Petro belast heeft sijne schapen te weiden.* XII. *Dat weiden niet en betekend het alleropperste gesag te hebben.* XIII. *Dat'er nog door lammeren nog door schapen de Bisschoppen en Koningen selvs verstaan worden.* XIV. *Dat daar uit niet en volgd, al was'et dat Petro 't alleropperste gesag over alle de Christenen gegeven was, dat'et selve ook den Roomzen Paus toekomt.* XV. *Dat Christus Petro te voren geseid heeft dat hy lijden zoude.* XVI. 8. *Aan d'elv Discipulen in Galilea.* XVII. 9. *Aan Jacobus alleen.* XVIII. 10. *Op den dag van sijne opvaringe aan alle sijne Discipulen.* XIX. *Dat'er verscheide einden en nuttigheden zyn van de voorgaande lere.*

I. Dese plaats/ en ook d'orde der saken/ die wy tot nog toe verhandeld hebben/ vereizen/ dat wy nu voorders gaan spreken van de verscheide Verschijningen Christi, waar door hy de waarheid van sijn opstandinge heeft bevestigd; wanneer hy med sijne Discipulen den tijd van veertig dagen familiaarlijk quam te verkeren/ tot dat hy van haar wierd weggenomen/ ende alzo ten hemel opvoer. Dog hy is eerst aan de vrouwen verschenen/ dewelke/ na dat se op den Sabbath gerust hadden/ 's morgens heel vroeg/ op den eersten dag der weke/ tot'et graf gekomen zijn/ om sijn lighaam med specerijen te balsamen. Want alhoewel'et een bewijs was van de swakheid van haar geloov/ dat se den levenden onder de doden quamen soeken, gelijk d'Engelen haar verwijten/ Luc. xxiv; en dat se ook aan de woorden van haren Heer niet gedagtig en waren/ die haar al enige malen sijn opstandinge voorseid hadde/ zo heeft evenwel haren brandenden yver hem zo zeer behaagd/ dat hy haar heeft waardig geagt/ om hem selve allereerst aan haar/ selvs voor sijne discipulen/ levendig t'openbaren. En voorwaar men kan seggen/ dat de discipulen/ die haren Heer zo schandelijk verlaten/ en byna alle hope van sijne opstandinge verworpen hadden/ verdienden/ dat se door die heilige vrouwen beschaamd wierden/ en van haar d'eerste tijdinge van dat grote wonderwerk/ waar van sy selvs verkondigers mosten wesen/ t'ontfangen. Want al is'et dat se daarna uit dien diepen slaap wederom wakker zijn geworden/ en tot'et graf Christi gekomen zijn om hem te soeken/ zo en hebben se dat evenwel niet gedaan/ voor dat se uit'et verhaal van de vrouwen verstaan hadden/ 't geen 'er was geschied. Dog hier staat ons enige twijfelinge aan te merken/ aangaande de tijd ontrent welke die vrouwen tot'et graf zijn gekomen/ en Christus gesien hebben. Want dewijl Marcus seid dat'et geschied is/ (gr. anateilantos heeliou) als de Son opgegaan was, of als de Son opging; en Johannes daarentegen/ (gr. prooi skotias eti ousees,) vroeg morgens als'et nog duister was; med wien Lucas heel wel overeenkomt/ die daar seid/ dat'et is geweest (gr. orthrou batheos) zeer vroeg in den morgenstond. Maar die knoop en is zo heel beswaarlijk niet om los te maken. Namelijk in deser voegen/ dat men seid/ dat die vrouwen haar 's morgens heel vroeg als'et nog duister was/ vervaardigd hebben om na't graf te gaan; maar dat ondertussen/ terwijl d'een na d'ander wat quam te wagten/ gelijk dat wel gebeurd; en dat se die grote stad doorgingē en tot'et graf quamen/ 't welk buiten de stad was/ en misschien daar een einde wegs van daan/ de Son nu begon op te gaan/ of nu al opgegaan was.

II. Nu op dat de verschijningen Christi/ die d'Evangelisten verhalen/ beter mogen verstaan worden/ zo zullen we eens zo veel als doenlijk is/ de selve op orde na elk anderen voorstellen. Sy zijn of op dien selven dag geschied/ of op enige dagen daar aan volgende. Op den dag van d'opstandinge is hy voor eerst verschenen aan Maria Magdalena/ uit welke hy seven duivelen uitgeworpen hadde/ ende dat terstond des morgens/ Marc. xvi, 9. Joh. xx, 1, 11, enz. Dog hare ogen zijn/ na 't schijnd/ door de kragt Godes zo gehouden/ dat se hem zo terstond niet en kende/ maar gemeend heeft dat hy den Hovenier was. Maar daarna/ is se door sijn aanspraak als uit den droom geholpen zijnde/ wederom by haar selven gekomen; en hem aansiende/ heeft s'hem med den naam van Rabboni aangesproken. En wanneer se nu van blijdschap/ en om hare lievde aan hem te tonen/ na hem wilde toekomen/ en hem aanraken/ zo wierd se van Jesu hier in verhinderd/

seggende / En raakt my niet aan, want ik en ben nog niet opgevaren tot mijnen Vader. Alwaar gevraagd word / waarom hy van die Godvrugtige vrou niet en heeft willen aangeraakt worden, daar hy nogtans zulks selvs aan Thomas ende d'andere discipulen van selvs gepresenteerd heeft? Brengd, seid hy / uwen vinger hier, enz. Besiet en betast my, enz. En ook wat die reden wil seggen, want ik ben nog niet opgevaren. 'k Andwoorde. Dese vrou en had niet van noden / dat se in het geloov van d'opstandinge Jesu versterkt wierd / waar van sy nu al / dewijl s'hem voor haar ogen sag / en hoorde spreken / genoegsaam versekerd was; maar het was Thomas en d'Apostolen nodig / dat haar swak geloov hier door onderschraagd wierd. Hy heeft haar dan willen aftrekken van die menzlijke en aardze toegenegenheid / dien hy in haar bespeurde / en haar tot die Godlijke en hemelze aanleidinge geven. Als of hy geseid hadde / Gy wild my om uwe lievde tegen my te betuigen / med lighaamlijke handen aanraken; maar gy zuld my / wanneer ik tot mijnen Vader zal opgevaren zijn / en van u med'et lighaam afgescheiden wesen / op een veel voortreflijker wijse aanraken / namelijk med de hand des geloovs / waar door gy med my een zuld worden. Dog ik en wil evenwel de verklaringe van die genen niet veragten nog verwerpen / die de reden / waarom Christus van Maria Magdalena niet en wilde aangeraakt wesen / alzo opvatten / als of hy geseid hadde; Gy en hebt geen reden waarom gy zo haastig zijt om my aan te raken / gy zuld dat op een ander tijd / wanneer't beter gelegen komt / gevoeglijker konnen doen; want ik en zal d'aarden nog zo haast niet verlaten / en tot mijnen Vader henen gaan. Daar is nu wat anders voor u te doen / daar meer aan gelegen is: namelijk / Gaat henen tot mijne broeders, ende segd haar, Ik vare op tot mijnen Vader, ende uwen Vader, en tot mijnen God, ende uwen God. Welk gebod sy ook terstond / en sonder te vertoeven heeft gehoorsaamd.

III. De twede verschijninge van d'Here Jesus is geweest aan d'andere vrouwen / te weten / behalven aan Maria Magdalena / aan Maria Jacobi en Jose moeder / aan Johanna / aan Salome / ende aan anderen / die hem van Galilea gevolgd waren / Matth. xxviii, 9, alwaar geseid word / Ende sy tot hem komende grepen sijne voeten, en aanbaden hem, 't welk haar toen van d'Here Jesus / gesamenlijk med Maria Magdalena / die med haar was / wierd toegelaten / daar hy 't te voren Maria Magdalena alleen niet toegelaten en hadde. 't Is buiten twijfel dat hy van dese verscheide directie en schikkinge gewigtige redenen gehad heeft / alhoewel dat se ons juist in den eersten opslag niet bekend en zijn.

IV. Ten derden is hy verschenen aan Simon Petrus / Luc. xxiv, 34. en 1 Cor. xv. 5. Alwaar het onseker is / of zulks is geschied / wanneer hy van Maria Magdalena vermaand en gaande gemaakt zijnde / 's morgens med d'andere discipul / dien Jesus liev hadde / dat is / med Johannes / aan't grav is gekomen / Joh. xx, 2. enz. Want hier en word niet geseid / dat Jesus van Petrus is gesien geweest; en indien hy van Petrus gesien geweest waar / zo zou Johannes van gelijken aan die verschijninge deel gehad hebben / dewijl se alle beide by elk anderen waren. Dog al is'et dat Lucas / dese verschijninge na die komt te verhalen / welke geschied is aan die twe discipulen die na Emaus gingen / zo schijnd de selve evenwel daar voor gegaan te zijn; om dat die twe / wanneer se nu in de vergaderinge der Apostolen quamen / haar hoorden seggen / als een saak die nu al van te voren was geschied / Dat de Here waarlijk opgestaan, en van Simon gesien was.

V. Voor het vierden dan is hy verschenen aan die twe discipulen die na Emaus gingen / gelijk Marcus med weinig woorden aanroerd / Cap. xvi, 12, dog Lucas in't brede verhaald / Cap. xxiv. By welke hy als een vremd man was / alzo hare ogen gehouden wierden dat se hem niet en konden / dog hy heeft haar uit de Schriften des O. Testaments aangewesen / dat de Christus heeft moeten lijden, en alzo in sijn heerlijkheid ingaan; verklarende haar med een den verborgen sin der prophetize voorseggingen / op dat sy de selven verstonden / gelijk ook van alle d'Apostolen geseid word. Siet aldaar vers 44, enz. Maar daarna is hy van haar gekend geworden onder het breken des broods; om dat namelijk haar ogen geopend zijn / of dat die hinderpaal / dewelke belettede dat s'hem niet en konden kennen / is weggenomen geweest.

VI. Ten vijfden is hy gesien geweest van alle de discipulen / zo als se by elk anderen vergaderd waren / uitgesonderd Thomas / die toen ter tijd med haar niet en was / Luc. xxiv, 36. enz.

Joh. xx, 19, enz. Dog hy is tot haar des avonds ingekomen/ wanneer de deuren gesloten waren om de vreze der Joden; niet med sijn lighaam daar door heen penetrerende/ maar de selve op een miraculeuse wijse door sijn Godlijke kragt open doende. Aldaar heeft hy om haar geloov te versterken/ alzo hy sag/ dat se door sijn schielijk en onverwagt inkomen/ verset en ontsteld waren/ en hem voor een geest of spooksel hielden / aan haar sijn handen en voeten vertoond/ om van haar gesien en getast te worden; en ook med een in hare tegenwoordigheid een stuk van een gebraden vis gegeten/ ende van honigraten. Dese dingen nu zijn al te samen op den selven dag van sijn opstandinge geschied. Dog of hy sig zo doorgaans op de volgende dagen aan enigen vertoond heeft/ dat word van d'Evangelisten niet uitdrukkelijk gesеid. Het schijnd evenwel seker te wesen/ dat hy die dagen niet en heeft laten passeren/ sonder meerder uit te regten. Want hy zou te vergeevs zo lang op d'aarde gebleven hebben/ indien hy in vele dagen van niemand gesien en waar. En alzo en zou ook 't gene Lucas seid/ med de waarheid niet accorderen konnen/ Dat hy namelijk hem selven, na dat hy geleden hadde, levendig vertoond heeft, med vele gewisse kentekenen, veertig dagen lang, zijnde van haar gesien, ende sprekende van de dingen die het Koningrijke Godes aangaan. Act. 1, 3.

VII. Ten sesden zo is hy op den agtsten dag van sijne opstandinge/ aan alle d'Apostolen verschenen/ wanneer Thomas t'samen med d'anderen vergaderd was/ Joh. xx, 26. Aldaar heeft hy hem/ med de tekenen en wonden in sijn handen en voeten/ als ook in sijn zijde aan te wijsen/ van sijne ongelovigheid overtuigd; waar by hy ook dese woorden quam te voegen/ Om dat gy my gesien hebt Thoma, zo hebt gy geloovd. Salig zijn se, die niet en zullen gesien hebben, ende nogtans zullen geloovd hebben: dat is/ die/ al is'et dat se med haar eigen ogen niet gesien en zullen hebben/ dat Jesus opgestaan is/ niettemin hier na/ wanneer hy haar verkondigd word/ in hem zullen geloven. Niet dat Thomas niet salig of gelukkig en was/ die eerst/ wanneer hy het lighaam Jesu gesien en getast hadde/ quam te geloven dat hy opgestaan was; (want dat was een grote weldaad die God aan hem bewees) maar dat hy zo salig niet en was/ als die genen/ die meerder bereidvaardigheid in het geloven komen te betonen; hoedanig die genen geweest zijn/ van welke Petrus in deser voegen getuigd/ Den welken (Jesum) gy niet gesien en hebt, ende nogtans liev hebt: in den welken gy nu, hoewel hem niet siende, maar gelovende, u verheugd, med een onuitspreeklijke ende heerlijke vreugde, verkrijgende het einde uwes geloovs, namelijk de saligheid der zielen. 1 Briev, 1, 8, 9. Want het is een teken van een Godvrugtig gemoed/ en dat door lievde tot de deugd ontstoken is/ dat iemand sig med zeer waarschijnlijke argumenten te vreden houd/ wanneer'er van de beloninge van zodanigen heiligen leer gehandeld word/ dien we al te samen gehouden zijn/ uit ons selven t'omhelsen. Hier zodanige klare en onwederspreeklijke bewijsen te willen vereisen/ als of men't voor sijn ogen sag/ dat is'et doen van zulke lieden/ die voorwendselen en schuilhoeken voor haar ongelovigheid en onbekeerlijkheid soeken; als of se quansuis niet sonder reden in haar oude sondige trant van leven nog komen te continueren. Dierhalven zo en is het geloov van Thomas/ die niet anders voor waarheid en heeft willen aannemen/ dan 't gene hy voor sijn ogen sag/ en med sijn handen tastede/ in zo groten waardije en agtinge niet te houden/ dan 't geloov van die genen/ die daarna door de predikatie van hem/ en van d'andere Apostolen/ hebben komen te geloven/ dat Christus van den doden opgestaan is. Maar dat en is niet sonder een bysondere schikkinge van de Godlijke voorsienigheid geschied/ dat Thomas en d'andere Apostolen/ haar zo beswaarlijk die saak hebben laten wijs maken. Want het diend zeer veel tot versterkinge van ons geloov; dewijl wy weten/ dat wy het getuigenisse van zodanigen komen t'omhelsen/ die niets voor waarheid en hebben willen aannemen/ dan 't gene sy alvorens wel grondig ondertast/ en in alle manieren waaragtig bevonden hadden. Dog daar zijn in die verschijninge/ welke eerst aan de tien discipulen geschied is/ alwaar Thomas niet tegenwoordig en is geweest/ enige merkwaardige dingen voorgevallen/ waar aan hy evenwel daarna van gelijken deelagtig is geworden/ gelijk zulks sijn Apostelschap klaarlijk te kennen geevd. Hoedanige zijn/ dat Jesus sijne discipulen heeft gesonden om het Evangelium te verkondigen; dat hy op haar geblasen heeft dat se den H. Geest ontfingen; en med een de magt heeft gegeven/ om de sonden te vergeven/ en ook de selve te houden. Dog dat hy die gaven zo haast

niet en heeft verkregen als d'andere sijne medediscipulen / dat doet ons leren hoe periculeus dat'et is / dat men sig van de vergaderingen der heiligen affonderd / daar God sijne genade komt mede te delen. Dat nu Christus haar dese dingen meer als eens geseid heeft / dat kan men daar uit besluiten, om dat Mattheus en Marcus het gebod van het Evangelium alle creaturen te verkondigen / tot de laatste verschijningen Christi refereren. En voorwaar die saak was van zulken groten gewigt / dat se niet alleen en diende zo maar in't voorbygaan geseid / maar ook al enige reisen herhaald te worden / gelijk wy ook sien dat d'Here Jesus zodanig een gewoonte gehad heeft / als by voorbeeld / wanneer hy sijn dood en opstandinge heeft voorseid / en andere diergelijke dingen meer. 't En zal dierhalven niet ongevoeglijk wesen / indien wy hier een weinigje op blijven staan.

VIII. Voor eerst zo seid hy dan tegen haar / Gelijk mijn Vader my gesonden heeft, alzo sende ik ook u-lieden, namelijk om het Evangelium de ganze wereld door te verkondigen. Niet dat hy wilde seggen / dat s'haar selven terstond / en voor dat hy ten hemel opgevaren was / tot dat werk begeven zouden. Want sijn meninge was / dat se zouden afwagten / tot dat se den H. Geest zouden ontfangen hebben / gelijk uit Luc. XXIV, 49, blijkt / alwaar geseid word / Siet ik sende de belovte mijns Vaders op u; maar blijvd gy in de Stad Jerusalem tot dat gy zuld aangedaan zijn med kragt uit de hoogten. Dierhalven zo word'er door een figuurlijke wijse van spreken / waar door de tegenwoordige voor de toekomende tijd gebruikt word / geseid ik sende, voor ik zal ulieden een weinig na desen senden. Dog de woorden / Gelijk my de Vader gesonden heeft, en betekenen niet / dat Christus zodanig een magt aan sijn Apostolen quam te geven / die t'enemaal in alles med de magt dien hy van den Vader ontfangen hadde / overeenquam; maar in dier voegen een gelijke magt / dat'et onderscheid / dat'er tuszen een Heer ende sijne dienaars is / altijd komt te blijken. De gelijkheid dan tuszen Christum en d'Apostolen bestaat hier in. 1. Gelijk de Vader den Zoon volkomenlijk geleerd / en van sijnen wil onderwesen heeft / op dat hy de selve aan de Menzen verkondigen zoude / alzo heeft Christus ook sijn Apostolen geleerd en onderwesen; 't welk hy niet alleen med de mond gedaan en heeft / zo lang als hy med haar verkeerde / maar ook door den H. Geest / waar mede hy haar na sijne verhoginge overstort / en gelijk hy beloofd hadde / in alle waarheid heeft geleid. 2. Gelijk de Vader Christum med kragt heeft voorsien / om allerhande soorte van miraculen te doen / om sijn leer te bevestigen / alzo heeft Christus ook med sijne Apostolen gedaan; alleen med dit onderscheid / dat Christus sijn miraculen in sijns Vaders naam dede / Joh. x, 25. Dog d'Apostolen in de name Christi / Act. III, 6, 16. En dat Christus dese kragt zodanig in sig wonende hadde / dat hy miraculen konde doen / wanneer het hem maar gelievde; dog dat d'Apostolen dat niet altijd en konden doen; gelijk uit Paulus blijkt / die sijn lievste vrinden Epaphroditum en Timotheum door geen miraculeuse wijse en heeft konnen genesen; den enen van een zeer periculeuse siekte / Phil. II, 27. en den anderen van de swakheid van sijn maag / 1 Timoth. V, 23. Ja die ook genoodsaakt is geweest om Trophimum te Mileten krank te laten / 2 Timoth. IV, 20.

IX. Ten tweden, zo heeft Christus op sijn Apostolen geblasen, en tot haar geseid, Ontfangd den H. Geest. Alwaar gevraagd word / hoe hy haar den H. Geest heeft konnen mededelen / dewijl dat bewaard was / tot de tijd van sijn verheerlijkinge / gelijk wy uit Joh. VII, 39, en XVI, 7. leren. Daarbeneffens / indien hy toen ter tijd aan d'Apostolen den H. Geest gegeven heeft / waar toe dat'et dan van noden is geweest / den selven daarna op den Pingster-dag te senden? Enige andwoorden dat Christus haar in dien tijd enige gaven des H. Geestes medegedeeld heeft; dog dat hy de volheid / waar mede sy vervuld zouden worden / uitgesteld heeft tot sijn opvaringe ten hemel. Maar sy en voldoen my niet. Want wanneer Christus hier nog op aarden verkeerde / zo en schijnd'et niet / dat hy den d'H. Geest op sijn Apostolen heeft willen uitstorten / dewijl hy haar altijd tot dien tijd gewesen en uitgesteld heeft / wanneer hy van haar zoude weggegaan zijn. En ook dat hy op haar blies / dat en is d'H Geest niet geweest / nog ook een middel waar door de selve gegeven zoude worden. 'k Meen dan dat hy door dat sienlijk teken heeft willen te kennen geven / dat hy zo seker / na sijn verhoginge / den H. Geest over haar van den hemel zoude senden / als sy nu dien adem / waar mede hy haar overblies / klaarlijk gevoelden. Zo dat de sin van dese woorden Ontfangd den H. Geest niet anders en is / als gy

moogd

moogd versekerd wesen / dat gy een weinig na desen den H. Geest ontfangen zuld. Gelijk wy sien dat de Propheten somtijds / om de sekerheid van de dingen die se voorseggen / uit te drukken / in de tegenwoordige / of ook wel in de voorledene tijds komen te spreken.

X. Ten derden, wat aangaat de woorden / zo gy iemands sonden vergeevd, dien worden se vergeven: zo gy iemands sonden houd, dien zijn se gehouden, die komen over een med'et gene wy Matth. XVIII, lesen / Al wat gy op der aarden binden zuld, zal in den hemel gebonden wesen: ende al wat gy op der aarden ontbinden zuld, zal in den hemel ontbonden wesen. Want ontbinden is zo veel als de sonden vergeven; en binden is'et selve als de sonden houden. Dat dit beide van een dienstbare en bepaalde magt te verstaan is / dat blijkt uit de saak selvs. Want het is God alleen die d'alleropperste is / en een onbepaalde magt heeft. Zo dat Christus aan d'Apostolen de magt gegeven heeft om de zodanigen de sonden te vergeven / daar se van wisten dat haar geloov en boetvaardigheid sinceer en opregt was / namelijk door de gaav van onderscheidinge der geesten / waar mede sy aangedaan waren / 1 Cor. XII, 10. med byvoeginge van dese belovte / dat dese vergevinge by God stand zoude grijpen / en in waarde gehouden worden. Waar van dit ook een teken was / dat se de siekten konden genesen / die enigen om hare sonden over den hals gestuurd waren / waar van Iac. V, 14, 15, te sien is. Hy heeft haar daarbeneffens ook de magt gegeven / om d'onboetvaardige en geveinsde van de weldaad der vergevinge uit te sluiten / die de Godvrugtigheid veinsden dien se niet en hadden; en om daar enig blijk van te geven / zo sloegen se de zodanigen med enige lighaamlijke straffen; gelijk te sien is uit'et exempel van Ananias en Sapphira / Act. V. van Elymas Bar-Jesu / Cap. XIII. en van die genen die aan den Satan zijn overgegeven om haar te plagen en pijnigen / als onder anderen dien onkuizen Corinther / 1 Cor. V, 5. Hymeneus en Alexander / 1 Timoth. 1, 20. Waar uit blijkt / dat dit een miraculeuse kragt is geweest / waar in se ganz geen navolgers gehad en hebben; alzo dat men klaarlijk siet / dat de Paapze Priesters haar selven t'onregt die magt toeschrijven / die haar niet en is gegeven.

XI. Christus is ten sevende maal verschenen aan seven van sijne discipulen / namelijk aan Petrus / Thomas / Nathanael / de Sonen Zebedei / en twe andere discipulen / Ioh. XXI, 1, 2. Maar / zuld gy seggen / Johannes seid selvs vers 14, dat dit sijn derde verschijninge is geweest. Dit was nu de derdemaal, dat Jesus sijnen discipulen geopenbaard is, na dat hy van den doden opgewekt was. 'k Andwoorde / dat dat van de verschijninge te verstaan is / die aan velen tegelijk is geschied / en niet aan een / of aan twe / want het blijkt uit'et voorgaande / dat'er zodanige verschijningen meer zijn geweest. d'Here Christus gav hier verscheide blijken / waar uit die geseide discipulen hem genoegsaam konden kennen. 1. Uit dat uitstekende mirakel van het vangen van hondert en drie en vijftig grote vissen / die se tegelijk med'et net op het land trokken / en dat evenwel / niettegenstaande dat'er zo vele waren / het net niet en scheurde. 2. Ook daar uit dat se / med'et vissen besig zijnde / een kool vuur sagen / ende vis daar op leggen / ende brood; waar van hy ook haar daarna gegeven heeft om t'eten / en (na alle waarschijnlijkheid) van gelijken med haar gegeten heeft. 3. Als ook uit de t'samenspraak die hy med Petrus van verscheide saken heeft gehouden; Want hy vraagde hem af / of hy hem ook meerder liev hadde dan d'andere discipulen, ende beval hem daar op sijne lammeren te weiden. 't Welk hem ook niet genoeg en is geweest zo maar eens gevraagd te hebben / maar hy heeft'et voor de twede ja de derde maal wederom hervat. Alwaar gevraagd word / waarom d'Here Jesus dat alleen tegen Petrus heeft geseid, en niet tegen d'anderen; en waarom dat hy'et driemaal herhaald heeft? 'k Andwoorde / De reden hier van en is niet beswaarlijk om na te vorssen. Want wanneer d'Here Jesus / een weinig te voren eer hy gevangen wierd / tegen sijne discipulen seide / Van desen nagt zuld gy alle aan my geergerd worden: Zo andwoorde Petrus daar op / Al wierden se al te samen aan u geergerd, zo en zal ik geensins aan u geergerd worden. En wanneer Jesus ook daar by voegde / Voorwaar ik segge u, dat gy in desen selven nagt, eer de haan gekraaid zal hebben, my driemaal zuld verlochenen, zo seide Petrus / Al moste ik ook med u sterven / zo en zal ik u geensins verlochenen. Matth. XXVI, 31. En evenwel zo is hij / gelijk bekend is / aan die dingen / die Jesu overquamen / zo zeer geergerd geworden / dat hy hem / om sig uit'et gevaar te verlossen / tot driemaal toe schandelijk verlochend heeft. Dierhal-

halven zo komt hem d'Here Jesus nu med regt dat grote vertrouwen te verwijten / die / daar hy sig selven boven alle d'andere discipulen verheven hadde / evenwel nu swaarder als sy was komen te vallen; en dewijl hy tot driemaal toe van hem verkochend was / zo heeft hy hem ook tot driemaal toe sijne betuiginge van lievde tegen hem willen afvorderen / om daar door sijne begane sonden eniger maten te verbeteren: En dewijl hy sig onwaardig gemaakt hadde het ampt van een Apostel te bedienen / zo heeft hy hem wederom in het selve hersteld / med hem tot driemaal toe het weiden van sijne lammeren en schapen te bevelen. Waar in men moet aanmerken / dat Petrus door dien val tot erkentenisse gekomen zijnde van sijne swakheid / wanneer hy van Christo gevraagd wierd / Simon Jona Soon hebt gy my liever dan dese, niet meerder gedorven en heeft / sig selven boven d'andere te verheffen / maar dat hy te vreden is geweest / med alleen te seggen / Ia Here, gy weet dat ik u liev hebbe. Zo dat al't gene de Paus-gesinden uit dese plaats willen besluiten / om daar mede de Kerklijke opperhoofdigheid van Petrus en alle sijne navolgers vast te maken / t'enemaal omverre komt te vallen. Voorwaar Petrus en heeft'et zodanig niet opgevat / dat hem van Christo / door dat driemaal vragen / enige opperhoofdigheid gegeven wierd. Want andersins en zou hy daar door niet bedroevd zijn geworden.

XII. Sy seggen 1. dat door het woord weiden d'opperste magt te kennen word gegeven; om dat die gene niet eigenlijk geseid en word een ander te weiden / die op dese of gene wijse de spijse toediend; maar die een ander de spijse versorgd / 't welk het ampt is van zodanig een die heerschappije heeft. Dierhalven dat dat weiden, volgens het gemene gebruik / den ganzen pligt van een herder in sig begrijpt / welke niet alleen en bestaat in de spijse toe te dienen / maar ook te leiden / te herleiden / te beschermen / opsigt daar over te hebben / te regeren / te kastijden / enz. Dat God daarom van den Koning Cyrus seid / by Esaiam Cap. XLIV. Cyrus mijnen herder. En dat Homerus Agamemnon dikwijls (gr. poimena laoon) een Herder des volks noemd. Maar ik andwoorde / dat'et onwaaragtig is / dat door het woord weiden een opperste magt word te kennen gegeven; dewijl't ook dikwijls van het ampt van zodanigen gebruikt word / die niet haar eige / maar een ander mans schapen weiden / waar over sy geen ander regt en hebben / als by toelatinge. Alzo word'er Gen. XIII, van de herders van Abrahams vee / en van de herders van Loths vee gesproken. En Cap. XXX, seid Jacob tegen Laban / Ik zal uwe kudde weiden ende bewaren; en evenwel zo noemd hy aldaar dat werk enen dienst / Gy weest mijnen dienst dien ik u gediend hebbe. En wat d'oneigenlijke maniere van spreken aangaat / de selve bevind men dat ordinaar van zodanigen gebruikt word / die alleen een ondergestelde magt hebben om de kerk te regeren. Dat kan men Eph. IV. sien / alwaar Paulus d'ampten komt te verhalen / die Christus ingesteld heeft / en d'Herders de vierde plaats geevd / na d'Apostolen / Propheten / en Evangelisten / De selve heeft gegeven sommigen tot Apostolen, ende sommigen tot Evangelisten, ende sommigen tot Herders ende Leraars. En 1 Petr. V, alwaar Petrus tegen d'Ouderlingen seid / Weidet de kudde Gods die onder u is; die evenwel de Paus-gesinden willen dat minder zijn niet alleen als d'Apostolen / maar ook als de Bisschoppen. Al is'et dan dat'et woord weiden, wanneer het van de Koningen gebruikt word / d'alleropperste magt uitdruk / zo en volgd'et evenwel niet / dat'et alsdan ook zulks betekend / wanneer'et gebruikt word van den Kerken dienst; ja'et en begrijpt in sig ganz geen heerschappije med allen / gelijk uit de plaats / die wy terstond uit Petrus aangetogen hebben / klaarlijk blijkt / alwaar hy verbied dat d'Ouderlingen / die hy de kudde Gods bevolen heeft te weiden / geen heerschappije en zullen voeren over het erfdeel des Heren. Weshalven het ongerijmd is dat Bellarminus, in den laatsten druk van sijne werken / die hy nu in sijn ouderdom oversien en uitgegeven heeft / komt te seggen / dat uit de woorden Christi tot Petrus / Weid mijne schapen, zodanig een auctoriteit en gesag kan besloten worden / als de Koningen in hare Regeringe gebruiken; dewijl wy weten / dat hy niet en wil dat sijne discipulen / de Koningen en Vorsten zullen gelijk zijn; Gy weet dat de Oversten der Volken heerschappije voeren over haar, ende de groten gebruiken magt over haar, Dog alzo en zal't onder u niet zijn: maar zo wie onder u zal willen groot worden, die zy uwen dienaar: Ende zo wie onder u zal willen d'eerste zijn, die zy uwe dienstknegt, enz. Matth. XX. Daarenboven zo kan men daar uit afmeten / dat Petro door die woorden / Weid mijne schapen, ganz geen magt en is gegeven boven d'andere Aposto-

postolen / om dat hy haar gelijklijk den selven last van het Evangelium te verkondigen / opgeleid heeft / wanneer hy seide / Gelijkerwijs my de Vader gesonden heeft, sende ik ook u lieden. Zo gy iemands sonden vergeevd, dien zijn se vergeven. Gaat in de gehele wereld en predikt het Evangelium alle creaturen, enz. Alwaar Petro ganz geen voorregt buiten d'anderen gegeven en word. Voorwaar Paulus en heeft in hem zodanig een auctoriteit niet erkend / die sig niet geschroomd en heeft / hem in het aangesigt te wederstaan / Gal. II, II. En hy seid ook in die selve plaats / Van die genen die geagt waren wat te zijn, hoedanige sy eertijds waren en verschild my niet, of gelijk'et in't gemeen vertaald word / en is my niet aangelegen, enz. Dog daar zou een groot onderscheid geweest zijn tuszen Petrus en Paulus / indien hy het hoofd van d'Apostolen / en van de ganze Kerk / en dese maar een onderdaan geweest waar. 't Selve word ook bewesen uit'et gene wy Act: VIII, 14. komen te lesen; dat d'Apostolen die te Jerusalem waren / wanneer se gehoord hadden dat Samaria het woord Godes aangenomen hadde / Petrum ende Johannem tot haar gesonden hebben. Want indien Petrus 't Hoofd en d'Operste van d'Apostolen geweest waar / zo en zouden sy geen magt gehad hebben om hem te senden / maar het stond veel eer aan hem anderen te senden daar't hem believde. Niet dat ik wil ontkennen / dat Petrus in't collegie van d'Apostolen d'eerste of preses is geweest. Want dat word aan weder zijden toegestaan; maar 't en geevd hem ganz geen magt / om over d'anderen te gebieden of te heerzen.

XIII. 2. Sy maken ook een groot werk van de woorden Lammeren, en Schapen, seggende dat Christus niet alleen aan Petrus belast en heeft / dat hy de Lammeren, dat is / de Leken of 't slegte volk zoude weiden / maar ook de Schapen, dat is / d'Ouderlingen / de Bisschoppen / de Koningen en Princen. Alwaar men moet aanmerken / dat in den Griekzen text / in het eerste gebod het woord (gr. arnia) Lammeren gelesen word; dog in het twede en derde het woord (gr. probata) Schapen; en dat enigen menen dat de twede plaats vervalzt is / en dat men voor het woord probata, moet lesen probatia, dat is / Schaapkens of Lammeren; steunende op het gene Ambrosius seid / over't laatste Cap. van Lucas, dat Christus aan Petrus 1, sijne Lammeren. 2, sijne Schaapkens. En 3. sijne Schapen bevolen heeft. Maar gesteld zijnde dat men dese verscheide lesinge toeliet / en dat se boven de gemene wierd geprefereerd ('t welk niet noodsakelijk en is/) zo en behoevde men evenwel daarom niet die gemelde verklaringe voor goed te keuren. Want daar en zou geen reden zijn / waarom dat'er door de Lammeren, Schaapkens, en Schapen, de verscheide graden van gelovigen niet en zouden konnen verstaan worden / waar van enige nog niewelingen zijn / die eerst verz tot'et geloov bekeerd worden / en nog zo te'er zijn als de lammeren: anderen / die nu al vry geborderd zijn / in welker gemoederen het geloov wat dieper geworteld is / en die door't selve gelijk de schaapkens / al enige vrugten van goede werken hebben voordgebragt: dog anderen / die nu volwassen zijnde / in het geloov zijn bevestigd / en gelijk de vrugtbare schapen / daar door med een bysondere wakkerheid allerhande goede vrugten komen voord te brengen. Want dese waren altesamen onder Petri sorge en opsigt bevolen: niet alleen d'eerste en twede / ontrent welke meerder moeite en naarstigheid nodig is / maar ook de derde / die somtijds van noden hebben / voornamelijk wanneer haar enige besoekinge over't hoofd hangd / dat se in haar heilig voornemen versterkt worden. Dog nergens en is aan Petrus enige magt gegeven over d'andere Apostolen / maar sy hebben al te samen in dat ampt gelijk gestaan; veel min over de Koningen en Princen.

XIV. Maar steld eens dat dit altesamen zodanig is / gelijk als sy't hebben willen / wat voordeel zal'er dan voor den Roomzen Paus uit volgen? Sy seggen / dat hy een Successeur of Navolger van Petrus is. Laat s'ons eens het Testament voor den dag brengen / waar by Petrus hem tot Ervgenaam van sijn magt gesteld heeft. Hy is te Romen gestorven. Maar wat doet dat om den Roomzen Bisschop enig regt van successie toe te schrijven? Indien Petrus ergens in een slegt dorpje waar gestorven / zou daarom de Parochiaan of Kerk-paap van die plaats het hoofd van de ganze Kerk wesen? Petrus heeft vele jaren te Romen gewoond / en die Kerk geregeerd. 'k Andwoorde / dat dat onseker is. Want het en kan niet heel wel overeengebragt worden / med d'Historie van het leven en bedrijv der Apostolen / die Lucas ons beschreven heeft; als ook med'et gene Paulus op verscheide plaatsen van sijn brieven seid / alwaar / wanneer'er van Romen gehan-

handeld word / van Petrus ganz geen gewag en word gemaakt; ja daar worden vele dingen geseid/ die te kennen geven dat hy toen aldaar niet ge weest en is. 't Is veel sekerer dat Petrus langen tijd de kerk van Antiochien geregeerd heeft; en evenwel zo en is de Bisschop van Antiochien noit voor het hoofd van de gehele kerk gehouden. Christus is te Jerusalem gestorven / zou men dan ook niet liever moeten seggen / indien die waardigheid erblijk was / en tot de Bisschoppen van die selve plaats overging / dat men den Bisschop van Jerusalem / de waardigheid van het hoofd der Kerke te zyn/ zou moeten toeschrijven? Alle die auctoriteit dan die de Roomze Paus van oude tyden af gehad heeft / die en moet hy niet de successie van Petrus toeschrijven (want d' Apostolen en hebben in haar ampten geen Successeurs gehad /) maar de waardigheid van de stad Romen / dewelke de Hoofd-stad was van het ganze gebied der Romeinen / en ook de Decreten van het Concilium van Niceen, 't welk Canone VI, sijn reflexie of opsight nemende op die saak / d' onderhorige provincien / gelijk 'et Ruffinus verklaard/ onder 't opsigt van den Roomzen Bisschop gesteld heeft / en med een ook heeft gewild/ dat hy onder de Bisschoppen in orde d' eerste zoude wesen. Maar evenwel zo en heeft 'et hem over d' andere Bisschoppen ganz geen magt gegeven; ja 't heeft in 't Synodus van Chalcedon vastgesteld / Canone 28. of 27. welke in enige Latynze drukkẽ niet gevonden en word / dat de Bisschop van Constantinopolen gelijke magt zoude hebben als de Bisschop van Romen/ om dat Constantinopolen toen ter tijd de setel van het Ryk en niew Romen was. Dit Synode en heeft niet bygebragt / dat de Bisschop van Constantinopolen een Successeur van Andreas was / die de broeder was van Petrus; 't welk sy med zo groten regt zouden konnen gedaan hebben / als de Roomze Pausen geroemd hebben op de successie van Petrus. Maar toen ter tyd en waren de Christenen nog niet gewoon haar selven med zulke swakke argumenten te behelpen.

XV. Op dien selven tijd heeft d' Here Christus Petro ook voorseid / dat hy door een violente of geweldige dood des kruices zoude om hals gebragt worden/ Wanneer gy zuld oud gewordẽ zijn, zo zuld gy uwe handen uit strekken, ende een ander zal u gorden, ende brengen waar gy niet en wild; betekenende (gelijk 'er d' Evangelist byvoegd) med hoedanigen dood hy Gode verheerlijken zoude: en hy voegd 'er ook daarna by/ volgd my, dat is / neemd uw kruis op gelijk gy siet dat ik u hier in voorgegaan hebbe. Maar uit men dan besluiten kan / dat ook zodanige martelaars Gode door haar dood verheerlijkẽ ende hem aangenaam zijn / die tegen haar wil en dank ter straffe geleid worden / dat is / die zulks liever niet en zouden willen lijden / indien s' et op een eerlijke wijse konden ontgaan; dewijl wy sien dat zulks in Petro plaats heeft gehad; ja ook in den Here Jesu Christo selvs / die daar seide / Vader indien het mooglijk is, laat desen drinkbeker van my voorbygaan dat ik hem niet en drinke. Geheel anders als enigẽ uit d' oudẽ van gedagtẽ geweest zijn/ die haar van selvs in de dood hebben overgegeven/ sonder dat se of gevangen/ of van de vijanden van de Christlijke Religie eens ondersogt waren. In welke menzen wel een groten yver tot verbreidinge van Godes eer is geweest / maar die misschien niet voorsigtig genoeg med verstand gematigd en was; ja het schijnd na enige rukeloosheid / en een al te groten vertrouwen van sig selven te smaken/ 't welk God somtijds getuigd heeft dat hem mishaagd / med de hand van de zodanigen af te trekken/ en toe te laten / dat se schandelijk quamen te vallen / en het geloov te versaken / die zo zeer op haar eigen kragten wilden steunen. 't Is dan genoeg dat men het kruis kloekmoedig verdrage / wanneer ons God daar toe roept / en 't en is niet nodig dat men het selve op sijn hals hale / of te gemoet lope. Wanneer nu Christus dese dingen tegen Petrus geseid hadde / en hy den discipel die Jesus liev hadde/ dat is Johannem / sag volgen / zo heeft hy door een sekere niewsgierigheid van 's menzen verstand gedreven zijnde / hem gevraagd / Here maar wat zal dese. Dat is/ zal hy ook door een violente dood/ gelijk als ik/ de waarheid getuigenisse geven. Waar op hem Jesus andwoorde / Indien ik wil dat hy blijve tot dat ik kome, wat gaat 'et u aan? 't Welk in dier voegen is opgenomen / Dat dit woord onder de broederen uitging, dat die discipul niet en zoude sterven; alhoewel Jesus zulks niet geseid en hadde. Want dese woorden / Indien ik wil dat hy blijve tot dat ik kome, en betekenen niet dat hy niet en zoude sterven / al wierden se vertaald gelijk in de gemene oversettinge/ Ik wil dat hy alzo blijve tot dat ik kome. Want het en is niet noodsakelijk / dat men die komste Christi van sijn laatste toekomste ver

klare

klare / in welke hy van den hemel zal wederkeren / om te oordelen levenden ende doden; en het kan ook al zo gevoeglijk van een andere toekomste die namelijk in den Geest is / verstaan worden waar van Apoc: II. 5. 16. gesproken word. Ik zal haastlijk tot u komen, enz / namelijk om u te kastijden. En het is waarschijnlijk / dat Christus eniger maten heeft willen te kennen geven / sijn komste tot d'ongelovige Joden om haar te verderven / en de Stad Jeruzalem med 'et ganze volk uit te roeijen. Omtrent welke komste Johannes nog in wesen was / en ook tot de Regeringe van den Keiser Trajanus toe geleevd heeft / dat is / ontrent dertig jaren na die tijd / en is nu oud geworden zijnde gerustelijk in den Here ontslapen.

XVI. Ten agtsten is Christus verschenen aan de elv discipulen tegelijk op een sekeren berg in Galilea / gelijk hy haar voorseid hadde Matth: XXVIII, 16. Aldaar schijnd die vermaarde verschijninge aan vijf honderd broeders te gelijk geschied te zijn / waar van Paulus I. Cor: XV 16. gewag maakt. Want wanneer Jesus haar de plaats / en misschien ook de tijd hadde bekend gemaakt / zo hebben haar ook alle Godvrugtigen / die med een bysondere genegenheid aangedaan waren om hem te sien / derwaards begeven.

XVII. Hy is ten negenden aan Jacobus in het bysonder verschenen / gelijk Paulus I. Cor: XV. 7. te kennen geevd. Want het en en schijnd niet dat hy van Jacobus alleen zoude gewag gemaakt hebben / indien 'er toen ook anderen tegenwoordig geweest waren; dewijl hy nergens van hem iet by sonders komt te seggen.

XVIII. Ten tienden zo heeft hy sig op den dag van sijn opvaringe ten hemel / aan alle de discipulen geopenbaard / zo te Jeruzalem als te Bethanien / of aan den Olijv-berg / daar Bethania gelegen was / Luc: XXIV. Act: I. Want Lucas seid daar / dat Christus sijne Discipulen bevolen heeft / dat se van Jerusalem niet en zouden scheiden / en dat hy haar na buiten geleid heeft na Bethanien. Dierhalven uit de Stad Jerusalem / van waar Bethania ontrent vijftien stadien af was gelegen / Joh. XI. 18. dat is / een weinig minder als twe duisend treden. En dit zijn de verschyningen Christi / waar van d' H. Schryvers uitdrukelijk gewag maken / buiten welke men daar uit zeer waarschynlijk besluit / dat 'er meer zijn voorgevallen / om dat hy na sijn opstandinge nog veertig dagen op der aarden gebleven is; en dat sijn oogmerk is geweest / niet alleen sijne Discipulen volkome versekeringe te doen hebben van sijn opstandinge (waar toe de bovengemelde verschijningen ten overvloed zouden genoeg geweest zijn /) maar ook haar volkomener t' onderwijsen in die dingen / welke tot 'et Rijke Godes behoorden / als hy van te voren gedaan hadde / wanneer s' et nog niet dragen en konden. Want die onderwijsinge vereiste nog wat meer tijds; waar toe hy ook / gelijk Lucas uitdrukelijk seid / die veertig dagen besteed heeft / Act: I. 3.

XIX. Nu resteerd 'er nog / dat wij 'er iets aangaande de Einden van d' opstandinge Christi bijvoegen / waar onder ook de nuttigheden, die wy daar uit komen te trekken / begrepen worden. Dese nu zijn velerlei; waar onder dan voor eerst Godes eer en heerlijkheid alhier in aanmerkinge komt. Want God heeft med Jesum Christum uit den doden op te wekken te kennen gegeven / hoe groot dat sijn kragt was / en dat hy een Heer is over leven en dood / wiens gebied selvs ook de helle en het grav erkennen. Waarom Paulus seid / dat Christus uit den doden opgewekt is tot heerlijkheid des Vaders, Rom: VI, 4. Van gelijken / dat God d'uitnemende grootheid sijner kragt in 't werk gesteld heeft in Christo, wanneer hy hem uit den doden heeft opgewekt, Ephes: I. 19, 20, Welke kragt d' heidenen niet en geloovden dat in haar Goden was; gelijk het exempel van d' Atheniensers te kennen geevd / die Paulum quamen nit te lachhen / wanneer hy haar van d' opstandinge der doden sprak / Act: XVII, 32. Ja de Sadduceen selvs / die in Godes wet onderwesen waren / trokken de selve in geschil; waarom Christus haar ook verwijt / dat se dwaalden, niet wetende de Schrivten, nogte de kragt Godes, Matth, XXII, 29, Het twede einde is / te bevestigen dat Christus van God gesonden is geweest / en dat sijne lere waaragtig en Godlijk is. Dat leerd hy selv / wanneer hy de Schrivtgeleerden en Pharizeen / die een teken van hem begeerden / tot andwoord gav / Het boos ende overspelig geslagte versoekt een teken, ende haar en zal geen teken gegeven worden, dan het teken Ione des Propheten. Want gelijk Ionas drie dagen ende drie nagten was in den buik des walvis, alzo zal de Sone des menzen drie dagen ende drie nagten wesen in 't herte der aarden, Matth. XII, 38. 39. 40. En XVI, 4. Van gelijken, Breekt desen tempel afende in drie dagen zal ik hem weder-

opregten, Joh: 11, 18. 19. verstaande dat, gelijk 't et d' Evangelist verklaard / van den tempel sijns lighaams. Ende als hy opgestaan was van den doden, wierden sijne Discipulen gedagtig, dat hy dat tot haar gesegd hadde; ende sy geloovden de Schrivt, ende het woord dat Iesus gesproken hadde, vers 22. En God en konde ook op geen uitstekender wijse tonen / dat hy Christum gesonden hadde / en dat hy den aucteur was van die lere / dien hy de menzen hadde verkondigd / als med hem uit den doden op te wekken. Want dewijl Christus selv te voren aan die genen dat teken gegeven hadde / die van hem een teken quamen te eizen / zo bleek uit d' uitkomst / dat hy de waarheid geseid hadde. Want God en zou geen bedrieger / die valzlijk hadde voorgegeven / dat hy van den hemel gekomen was / auctoriteit doen krijgen / door hem uit den doden op te wekken / 't welk even zo veel zoude zijn / als een verderflijke dwalinge zodanigen kragt bij te leggen / dat men sig daar onmogelijk niet van en zoude konnē wagten. Daar op siet ook 't gene Paulus van Jesu Christo seid / Dat hy bewesen is de Sone Gods geweest te zyn in kragt, na den Geest der heiligmakinge, uit d' opstandinge der doden, Rom: 1. 4. Want God heeft ook med Jesum uit den doden op te wekken getoond / dat hy 't voor waarheid keurde 't gene hy zo dikwijls geseid hadde / dat hy de Sone Godes was / anders zo zou hij hem buiten twijfel / indien hy dat valzlijk voorgegeven hadde / gelijk als alle d' andere menzen / ja gelijk als een valze Propheet / in de dood gelaten hebben. Het derde einde is / dit bysondere hoofd-punct des geloovs te bevestigen / dat namelijk die genen / die op God komen te vertrouwen / ende sijne geboden te gehoorsamen / ten ewigen leven opstaan zullen. Want God heeft ons Christum als een onderpand van sijn belovten gegeven / op dat wij weten zouden / dat 'er med ons eveneens zal gehandeld worden / als med hem. Welk argument d' Apostel Paulus 1 Cor. xv, wydlopig verhandeld / tonende uit d' opstandinge Christi / dat alle de gelovigen van gelijken zullen opstaan. Hy is d' eersteling / dog wy het deeg: 't geen nu aan d' eersteling geschied / dat moet ook aan't deeg geschieden. Hy is het hoofd / dog wy sijn leden: het hoofd nu ende de leden moet een en 't selve lot wedervaren. Gelijk het hoofd in de dood niet verlaten en is / alzo en zullen ook de leden niet verlaten worden. Het vierde einde is / onse geestlijke opstandinge / of wedergeboorte tot een beter leven. Waar van Petrus aldus spreekt / 1. Brief 1, 3. Geloovd zy de God ende vader onses Heren Jesu Christi, die na sijne grote barmhertigheid ons heeft wedergeboren tot een levende hope door d'opstandinge Jesu Christi uit den doden, enz. En dit einde neemd sijn oorsprong uit 't et gene in het voorgaande geseid is. Want wanneer wy sien dat Christus / die op God vertroud heeft / en hem tot den dood des kruices gehoorsaam is geweest / van God uit den doden opgewekt / en med een onsterflijke heerlijkheid beschonken is / zo en kan het niet anders wesen / of het moet in ons een lust en yver verwekken om sijne voetstappen na te volgen / op dat wy van gelyken zodanigen beloninge van onse geloov ende gehoorsaamheid mogen verkrijgen. Daar toe behoord ook 't gene Paulus seid / Rom. IV, 25. Dat Christus opgewekt is om onse regtvaardigmakinge, om dat wy namelijk in hem gelovende / van de sonden afstand doen / en in niewigheid des levens wandelen / op dat wy van God geregtvaardigd mogen worden. waarom hy in het volgende Cap: het leven Christi meerder kragt toeschryvd / om ons salig te maken / als sijn dood. Want seid hy / indien wy vyanden zynde med God versoend zijn door den dood sijns Soons, veel meer zullen wy versoend zynde behouden worden door sijn leven; namelijk door dat onsterflijke en glorieuse leven / 't welk hy na sijn opstandinge verkregen heeft / en ook vergeselschapt is / med een magt om sijne gelovigen 't selve mede te delen.

Cap. XV.

Van d' Opvaringe Christi ten hemel.

I. *Van hoe groten ge[illegible]igt het getuigenisse der Apostolen te houden is, die volmondig seggen, dat Christus ten hemel is opgevaren.* II *Dat d'uitstortinge van den H. Geest zulks overvloediglij[illegible] komt te bevestigen* III. *Dat dese opvaringe* Psal: LXV[illegible] II, *is voorseid ge[illegible]orden.* IV. *En by* Daniel Cap: VI[illegible] V *Dat de selve door 't ingaan van den Hogenpriester in 't Heilige der Heiligen te voren is afgebeeld geweest.* VI *Dat'er door d'opvaringe Christi een plaatslijke be[illegible]eginge verstaan [illegible]ord.* VII. *Van der aarden.* VIII. *Tot in den Hemel.* IX. *Oplossinge van de tegen[illegible]erpingen der Lutheranen. En hoe Christus heeft konnen seggen, Ik ben med u-lieden, enz.* X. 2, *Van gelijken, Al[illegible]aar 'er twe of drie vergaderd zijn, enz.* XI. 3, *Hoe hy geseid kan worden, in het midden der kandelaren te [illegible]andelen* XII. 4, *En alles te vervullen.* XIII. 5, *De[illegible]ijl 'er boven den hemel geen plaats en is.* XIV. 6, *En dat hy in den hemel sijn aangesigt na ons, en van ons niet wenden*

den en kan. XV. 7, *En dat oo[k] uit de hoogte van den allderopppersten hemel schijnd te volgen, dat dese plaatsly[k]e opvaringe onmogelijk is.* XVI. *Dat de vader door si[j]n [k]ragtige hand den Soon verhoogd heeft.* XVII. *Op dat hy sijne gehoorsaamheid belonen zoude.* XVIII. *En dat Christus voor den throon van sijne Godlijke majesteit sijn priesterampt zoude verrigten.* XIX. *Dat hy den H. Geest over sijne gelovigen zoude uitstorten.* XX. *En dat wy meerder versekerd zouden worden van onse opvaringe.* XXI. *En door wat middel wy tot die heerlijkheid konnen geraken.* XXII. *Dat zulks Geschied is op den veertigsten dag van sijn opstandinge; na dat hy ondertusschen aan de Discipulen verscheide malen was verschenen, en med haar van het Koningrijke Godes gesproken hadde.*

I. Op d' Opstandinge Jesu Christi/ is sijn Opvaringe ten hemel gevolgd / welke de tweede trap is / waar door hy tot de besittinge van sijn Koningrijk is ingegaan. En dewijl 'et een saak van groot gewigt is / dewelke onse saligheid ten hoogsten betreft / en dat 'er ook grootlijks aangelegen is / dat wy daar van ten vollen versekerd zijn / zo staat ons voor eerst eens in te sien / op wat argumenten de waarheid van de selve haar fundament en sekerheid heeft. Wij hebben hier dan XII. Apostolen / die niet alleen geloofwaardige en vrome mannen/ maar ook Propheten zijn geweest/ en miraculen gedaan hebben/ die daar van standvastig / gelijk ook van sijne opstandinge / hebben getuigd/ alhoewel dat se uit zulks te getuigen ganz geen tydelijke winst of eer en konden hopen / maar daarentegen wel wisten / dat se by de menzen in haat zouden raken / en vele wederwaardigheden / ja ook een ellendige en pijnlijke dood moeten uitstaan. Want indien de Joden geen swarigheid en maken om het getuigenisse van enen Eliseus te geloven / van dat Elias sijn Heer ten hemel is opgevoerd / 2. Reg: II. zo hebben we veel meer reden om zo veel Apostolen te geloven / die med zo een grote standvastigheid/ gelijk wy geseid hebben/ van d' Opvaringe Jesu Christi getuigenisse komen te dragen. Want gelijk Eliseus een oog-getuigen van die saak geweest is / van wien namelijk d' H. Historie seid/ Eliseus sag ende riep mijn Vader, mijn Vader, wagen Israëls ende sijne ruiteren; alzo zijn ook d' Apostolen oog-getuigen van dese saak geweest/ van welke Lucas in d' Hand. aantekend / dat hy (te weten / Jesus) opgenomen wierd daar sy 't sagen, en dat een wolke hem wegnam van hare ogen. Dog indien iemand mogt tegenwerpen / dat se gelijklijk/ d' een zo wel als d'andere/ hebben konnen bedrogen worden / want al is 'et dat Eliseus gesien heeft / dat Elias door een dwarlwind of onweer uit sijn gesigt is weg gevoerd / en ook d' Apostolen / dat Jesus Christus van een wolke opgenomen wierd / dat se evenwel niet seker geweten en hebben / of Elias en Jesus in den hemel opgenomen zijn. Waarom ook twaalf Sonen der Propheten / wanneer se uit Eliseus verstaan hadden wat 'er geschied was/ vijftig dappere mannen gesonden hebben / die drie dagen na hem sogten / seggende / Misschien of niet de Geest des Heren hem opgenomen, ofte op enen der bergen, of in een der dalen geworpen heeft. Zo zal ik andwoorden / dat 'et zo heel ligt niet te bewijsen en is / dat Elias in dien allerhoogsten hemel is opgenomen geworden / dewelke de plaats is der saliger onsterflijkheid/ en alwaar God med sijne Engelē sijn woonstede houd; en dat'er vele zijn die daar aan twijfelen / menende dat dit voorregt d' Here Jesu alleen toekomt / dat hy d' allereerste onder de menzen geweest is / die med ziel en een verheerlijkt lighaam derwaards is opgevaren. Maar van wij niet en willen oordelen / latende een ygelijk daar van gevoelen 't geen hem best in sijn gedagten toeschijnd. Maar in Jesu Christo heeft dese tegenwerpinge ganz geen waarschijnlijkheid. Want voor eerst wanneer d' Apostolen na den hemel sagen / zo als Jesus van haar wegvoer / zo zijn haar twe Engelen verschenen om dese twijfelinge weg te nemen/ seggende/ Wat staat gy ende siet op na den hemel? Dese Jesus, die van u opgenomen is in den Hemel, zal alzo komen gelykerwijs gy hem na den hemel hebt sien henen varen. Daarbeneffens zo is hy ook aan Stephanus verschenen / wanneer hy in de vergaderinge der Joden sijne verandwoordinge dede / want sijne ogen houdende na den hemel, sag hy de heerlijkheid Godes, ende Jesum staande ter regterhand Gods, 't welk hy ook in de tegenwoordigheid van sijne vyanden openlijk betuigd heeft/ Act: VII, 55, 56. Ten derden, zo is hy ook verschenen aan Saulus / wanneer hy na Damascus reisde om de Gemeinte Godes te vervolgen/ Act: IX, en XXII, 't Welk hy selv ook I. Cor: XV, 8, getuigd / wanneer hy seid / Ten laatsten van allen is hy ook van my, als van een ontydig geboren, gesien, namelijk van den hemel.

II. Maar 'tgene ook d'ongelovigheid van d'allerhardnekkigste menzen moet doen verdwijnen / is d'uitstortinge van den H. Geest/ over d' Apostolen op den Pingsterdag geschied / dewelke sig daar in kragtiglijk heeft laten blijken / dat

se verscheide vreemde talen gesproken/ ende andere miraculen gedaan hebben/ waar van sy selvs quamen te getuigen / dat se zulks al te samen in de name Jesu Christi deden/ die van God verheerlijkt / en van hem in den hemel aan sijn regterhand gesteld was. Want indien Jesus Christus niet waarlijk in den hemel tot God sijnen Vader opgevaren en was geweest/ zo en zou hy van daar zo een voortreflijk geschenk niet gesonden hebben/ 't welk voor seker van God alleen afkomstig is. Waarom de Schrijver aan d' Hebreen / sprekende van d' Apostolen die den Here Jesum gehoord hadden / komt te seggen / Dat God med haar medegetuigd heeft door tekenen ende wonderen, ende menigerlei kragten, ende bedelingen des H. Geestes na sijnen wille, Cap: II,4.

III. 't En is ook geen klein bewijs van dese saak / dat d'opvaringe Christi van de Propheten eertijds onder het O. Testament voorseid en afgemaald geweest is. Want het doet zeer veel om ons geloov te versterken en te bevestigen / dat d'uitkomst der saken med de voorseggingen overeenstemd. Zodanig is de Prophetije die Psal: LXVIII, 19, gelesen word; welke Paulus ook aantrekt / en op dese saak appliceerd / wanneer hij seid/ Als hy opgevaren is in de hoogte, heeft hy de gevangenisse gevangen genomen, ende heeft de menzen gaven gegeven, 't Welk in den eersten en letterlijken sin wel verstaan word van het opvaren van de Arke des verbonds op den berg Sion / alwaar hem David een plaats bereid hadde. Want dewijl dese Arke onder d' Israëliten een teken en onderpand was van de Godlijke tegenwoordigheid / zo word se ook med den naam van God genoemd; gelijk insgelijks Psal, XXIV, 7, enz. En XLVII, 6, med Numer: X, 35, 36, vergeleken zijnde / te sien is. Of het kan ook van God selvs verstaan worden / die aan David vele overwinningen quam te verlenen / en med hem ten strijde te trekken / brengende sijne vyanden onder sijn geweld / en haren roov onder d' Israëliten / die sijne landsgenoten waren / verdelende. Maar sy worden van den Apostel met regt in een verborgen sijn tot d' Opvaringe Christi gerefereerd / dewelke door die Arke is gerepresenteerd geworden. 't Welk hy ook in de volgende woorden nog breder komt te verklaren / wanneer hy 'er byvoegd / Nu dit, Hy is opgevaren, wat is 't dan dat hy ook eerst is nedergedaald in de nederste delen der aarden; Die nedergedaald is, is de selve ook die opgevaten is verre boven alle de hemelen, op dat hy alle dingē vervullē zoude. Onder die vyanden nu / die Christus overwonnen / en over de selven getriumpheerd heeft / zijn de bose geesten of Duivelen wel de voornaamsten / die onwillig waren om haren hals onder sijn jok te buigen / gelijk de selve Apostel Col: II 15, leerd/ seggende / Ende de Overheden ende de Magten uitgetogen hebbende, heeft hy die in 't openbaar ten toon gesteld, ende heeft in hem selven over haar getriumpheerd, of door het selve, indien het tot 'et kruiee gerefereerd word / waar van in 't voorgaande mentie is gemaakt: als of het kruis Jesu Christi / als een triumph-wagen is geweest / waar mede hy gevoerd is geworden / om over sijne vyanden te triumpheren / en haar openlijk te schande te makē.

IV. Hier toe behoord ook dat heerlijke gesigt / 't welk aan Daniel verschenen is / Cap: VII, 13, 14, 15. alwaar hy seid/ Ik sag in de nagt gesigten, ende siet daar quam een med de wolken des hemels, als enes menzen sone, ende hy quam tot den Ouden van dagen, ende sy deden hem voor den selven naderen; ende hem wierd gegeven heerschappije, ende ere, ende het Koningrijke, enz. Want het schijnd dat de verhoginge Christi en sijn hemels Koningrijk/ 't welk hy van den Vader ontfangen heeft / niet klaarder en heeft konnen beschreven worden / als in dese plaats geschied is. Waarom hy ook voor den Joodzen Raad staande / in dese woorden daar op gesien heeft/ Ik segge ulieden, van nu aan zuld gy sien den Sone des Menzen sittende ter regterhand der kragt Godes, ende komende op de wolken des hemels, Matth: XXVI. 64. 't Welk sy voor Godslasteringe opgenomen hebben / siende dat hy die voortreflijke Prophetije van den Mesias / die in de gemelde plaats/ by Daniel te lesen is / op hem selven quam te passen.

V. Eindelijk zo is d' Opvaringe Christi ten hemel / afgebeeld geweest door 't ingaan van den Hogenpriester in 't Heilige der Heiligen / 't welk eenmaal des jaars med bloed geschiede / dat hy voor sijn selven en voor de sonden des volks offerde; gelijk d' Apostel / Heb: IX, 7. enz. leerd / alwaar hy dese vergelykinge in 't brede voorsteld. En enigen zijn van gedagten / dat dit te voren figuurlijker wijse is te kennen gegeven / wanneer God de Here tot Ezechiel in een gesigt seide / Dese poorte zal toegesloten zijn, sy en zal niet geopend worden, nog iemand door de selve ingaan, om

dat

dat de Here de God Israëls, door de selve is ingegaan: daarom zal se toegesloten zijn. De Geest, de Geest zal in de selve sitten, enz. Cap: XLIV, 2. Sy willen dan dat Christus die Vorst is/ die alleen magt gehad heeft om in Godes waaragtige hemelze Heiligdom in te gaan/ niet med vreemd/ maar med sijn eigen bloed/ en dat tot onsen besten; waarom d'Apostel/ Heb; VI, 20, seid/ Dat Iesus, als onse voorloper, ingegaan is tot in het binnenste des voorhangsels, na de ordeninge Melchisedeks een Hogepriester geworden zynde in der ewigheid.

VI. Nu zullen we eens sien/ wat'er door d'Opvaringe Jesu Christi ten hemel word verstaan. En daar en schijnd ook ganz geen swarigheid in te wesen. Want d'H. Schrijvers gebruiken in't verhalen van de selve zodanige woorden en manieren van spreken/ uit welke klaarlijk blykt/ dat de selve een ware en eigenlijk genoemde plaatslijke beweginge is/ waar door Christus med 'et verlaten van de aarden/ daar hy tot dien tyd toe sijn verblijv op gehad hadde/ opgevoerd is tot in dien alleropperssten hemel/ dewelke de troon van God/ ende de woonstede der salige Engelen is. Want zo word'er Marc: XVI, 19, geseid/ De Here dan na dat hy tot haar (namelijk tot sijne Discipulen/) gesproken hadde, is opgenomen in den hemel, ende is geseten aan de regterhand Godes. En Lucas in sijn Evangelium/ Cap: XXIV, 51, Ende het geschiede als hy se segende, dat hy van haar scheide, ende wierd opgenomen in den hemel. En in d'Handelingen Cap: I, 9. Ende als hy dit gesegd hadde, wierd hy opgenomen daar sy 't sagen, ende een wolke nam hem weg van hare ogen. En d'Engelen vers: 11. Dese Jesus, die van u opgenomen is inden hemel, zal alzo komen, gelijkerwijs gy hem na den hemel hebt sien henen varen. En Petrus, Cap: III, 21, welken den hemel moet ontfangen. Welke woorden wel een dubbelsinnige constructie hebben/ en/ indien men op de Grammatica, of Spraak-konst sien wil/ niet minder betekenen en konnen/ dat Jesus den Hemel omvangd/ als dat hy van den Hemel omvangen word. Maar indien men agt geevd op de meninge van den spreker/ en d'omstandigheden van de reden/ zo en konnen se niet anders als zeer ongerijmdlijk op d'eerste wyse verklaard worden. Want wanneer Petrus d'ongelovige Joden/ die Jesum hadden omgebragt/ komt aan te spreken/ zo en wil hy haar niet anders te kennen geven/ als dat God Jesum uit den doden verwekt/ en in den hemel opgenomen heeft. En wanneer hy'er byvoegd/ Tot de tijden der wederopregtinge aller dingen, enz. Zo blijkt dat hy de tijd heeft willen te kennen geven/ dien hy in den hemel most blijven/ overeenkomende med'et gene hij te voren gesamenlijk med d'andere Apostolen van d'Engelen gehoord hadde. Want die grove Joden/ die van Christo niet anders en gevoelden dan 'tgene menzlijk en gemeen was/ en zouden die verborgenheid niet konnen begrijpen hebben/ dewelke de Christenen selvs niet en verstaan/ namelijk dat Jesus den Hemel omvangd. En indien dat de meninge van Petrus geweest was/ zo en zou hy'er die bepalinge niet bijgevoegd hebben/ die wy terstond seiden; dewijl (indien dat dat gevoelen waaragtig is/) Jesus niet alleen den hemel voor een sekeren en bepaalden tijd omvangd/ maar absolut tot in alle ewigheid omvangen zal. Paulus seid/ Eph: IV, 10. Hy is opgevaren boven alle Hemelen, op dat hy alles vervullen zoude. Alwaar dese woorden/ op dat hy alles vervullen zoude, niet en betekenen dat Christus t'enemaal alle dingen/ namelijk den Hemel ende d'aarden med sijn lighaam vervuld. Want om de selve op die grove en lighaamlijke wijse te vervullen/ en was 'et niet van noden/ dat hy opvoer boven alle Hemelen. 't Zou genoeg geweest zijn dat hy sig wyd en zyt/ en alomme verspreide. Ja hy en zou ook dat na sijn opvaringe ten hemel niet hebben konnen doen/ indien hy uit kragt van de vereniginge van de menzlijke med de Godlijke natuur/ van 't eerste ogenblik sijner ontfangenisse af/ niet minder dan God selvs overaltegenwoordig geweest en waar. Maar dese saak is zeer klaar voor alle de zodanigen te verstaan/ welker gemoed med geen vooroordeel verblind en ingenomen en is/ namelijk dat d'Here Jesus daarom ten hemel is opgevaren/ op dat hy sijn Kerk en gemeinte med de gaven des H. Geestes vervullen zoude. Want het was noodsakelijk dat hy in den Hemel voor sijnen Vader verscheen/ om van hem den Geest t'ontfangen/ dien hy over sijne gelovigen senden zoude; volgens 't gene men Joh: VII, 39, lesen kan/ De Geest en was nog niet om dat Jesus nog niet verheerlijkt en was. En XVI, 7. Het is u nut dat ik weg ga: Want indien ik niet weg en ga, zo en zal de Trooster tot u niet komen: maar indien ik henen ga, zo zal ik hem tot u senden. Voorwaar dese woorden geven klaarlijk te kennen/ dat men door d'opvaringe Christi/ een ware en eigen-

lijk

lijk genoemde plaatslijke beweginge verstaan moet/ waar door hy d'aarde verlatende ten hemel is opgevoerd.

VII. Maar om te beter alle occasien/ om enige uitvlugten te konnen maken/ weg te nemen / zo zullen we eens aangaande dese beweginge twe dingen onderscheidelijk aanmerken/ namelijk de plaats van waar/ als ook de plaats waar na toe de selve geschied is. Wat de plaats belangd van waar Christus ten hemel is opgevaren/ die is d'aarde geweest/ op welke hy den ganzen tijd van sijne bedieninge med de Joden verkeerd hadde. 't Welk ook op den Olijv-berg geschied is/ welke ontrent een Sabbaths-reise/ dat is / ontrent twe duisend voeten of duisend gemene schreden van Jerusalem gelegen was. Dog het schijnd dat d' Here Jesus dese verhevē plaats/van welke men rondom konde siē/tot sijn opvaringe heeft willē uitkiesen/op dat alle die genē die tegenwoordig waren/en daar van getuigenisse mosten dragen/ geen occasie en zouden hebben / om niet het selve vermoeden te hebben / als de Sonen der Propheten van Elia hadden/ dat hem misschien de Geest des Heren opgenomen, ende op enen der bergen, of in een der dalen hadde geworpen. Dewijl dat alle de nabijleggende plaatsen als voor haar ogen open stonden/ en dat sy klaarlijk gesien hadden dat hy na boven toe was gevoerd geworde. Dat nu Jesus de plaats/ van welke hy opgevaren is/ in dier voegen verlaten heeft / dat hy aldaar na sijn opstandinge med sijn lighaam niet tegenwoordig en is geweest/ dat geevd hy klaar te kennen / wanneer hy seid / Wederom verlate ik de wereld en ga henen tot den Vader, *Joh:* XVI, 28. En vers 7, het is u nut dat ik henen ga. En Matth: XXVI, 11, d'Armen hebt gy lieden altyd by u; dog my en zuld gy niet altijd med u hebben. Van gelijken, indien Christus op aarden waar zo en zou hy geen Hogepriester wesen, enz. Hebr: VIII, 4. Want dese dingen en zouden niet kohnen bestaan / indien hy med sijn lighaam op aarden tegenwoordig waar. Want zodanig een en kan niet geseid worden van een plaats gegaan te zyn / en de selve verlaten te hebben/ die'er nog in komt te blijven / al is 'et dat hy 'er zodanig verborgen is / dat hy van niemand gesien en word. En wy zouden Christum nog op der aarden hebben/ indien hy de selve med sijn lighaam vervulde / al waar 'et dat hy voor ons onsigtbaar was; voornamelijk indien men steld/ (gelijk sy willen) dat wy hem in 't H. Avondmaal med onse lighaamlijke mond komen te eten.

VIII. De plaats daar Christus na toe gevaren is / is den Hemel; niet dien hemel die allernaast aan d'aarde is / in welke de vogelen vliegen / die daarom vogelen des hemels genoemd worden / Matth: VI, 26. En van waar den regen vald / dewelke d'aarde bevogtigd / waarom 'er geseid word dat den hemel regen gav, Jac: V, 18. Nog ook na dien Hemel / in welke de Son / de Maan / en't verdere gesternte sig komt te vertonen. Want Christus is nog verder gegaan / wanneer hy opgevaren is verre boven alle de Hemelen, Eph: IV, 10. Wanneer hy door de hemelen is doorgegaan, Heb: IV, 14. En wanneer hy hoger geworden is dan de Hemelen, Heb: VII, 26. En IX, 2. Maar men moet alhier den derden Hemel verstaan / in welken Paulus opgenomen is / en die ook het Paradys genoemd word/ 2 Cor: XII, 2, 3, 4. Want dat is de throon Godes, gelijk d'aarde de voetbank sijner voeten is, Esai: LXVI, 1. Dog Christus is henen gegaan tot sijnen Vader / In het huis mijns Vaders zyn vele woningen; andersins zo zoude ik 'et u gesegd hebben; ik ga henen om u plaatse te bereiden, enz. Joh: XIV, 2, 3. Waarom Petrus ook seid / dat hy ten hemel opgevaren is, 1 Briev, III, 22. En Paulus, Soekt de dingen die boven zijn, daar Christus is, Coloss: III, 1. Dit is den hemel waar mede Christus moet omvangen worden/ niet als in een gevangenhuis/ gelijk eenige spots-wijse tegenwerpen / maar als in sijn heerlijk paleis / en in zodanig een verblijv-plaats / welke veel beter med sijn hoogwaardige majesteit overeenkomt / als de aarde / waar op hy in de dagen sijnes vlezes / en sijner vernederinge sijne woninge gehad heeft.

IX. Laat ons nu eens in 't korte overwegen / wat se hier weten tegen in te brengen. Sy seggen dat se bekennen/ dat dit opvaren/waar door Christus van d'aarde is opgenomē/waarlijk en plaatslijk geschied is/ tot dat hem een wolke opgenomen/ en van d'ogen der Discipulen weggenomen heeft. Maar sy ontkennen dat hy daarna hoger opgevaren is/ en door dien Hemel/ in welke de planeten en vaste sterren haar plaats hebben / tot in dien allerhoogsten hemel / in welke wy geseid hebben / dat God de Here ende d' H. Engelen haar woonplaats houden/ opgeklommen is. Want sy en kennen zodanigen hemel niet/ menende dat door dien naam niet anders en word te kennen gegeven/dan den staat der verheerlijkinge. Dit kan men by Johannes Brentius sien / in sijn boek / 't welk hy

van

van d'Opvaringe Christi / tegen H. Bullingerus heeft geschreven / waar in hy hem niet en ontsiet te seggen / dat Christus / in plaatse van waarlijk ten Hemel op te varen / maar allenlijk uit haar ogen verdwenen is. De voornaamste redenen waar mede sy haar saak soeken te beweren zyn dese. 1. Wanneer Christus nu nu ten hemel zoude opvaren zo seide hy tot sijne Discipulen Siet ik ben med u lieden alle de dagen, tot aan de voleindinge der wereld, Matth: XXVIII, 20. Dog dat en zou niet waar konnen wesen, indien hy in dien hogen hemel was opgevaren, welke zo verre van ons af is. Dierhalven zo en moet door sijn opvaringe ten hemel, niet anders verstaan worden, als een veranderinge van staat, waar door hy van een swakke en stervlijke staat, in een heerlijke en onstervlijke is overgegaan; en dat med regt kan geseid worden, dat Christus in den hemel is opgevaren, wanneer hy uit dien nederigen staat, waar in hy te voren was, tot een hogen en heerlijken verheven is. Maar ik andwoorde / dat 'et niet nodig en is / dat men zulks verziere / om te tonen op wat wyse Jesus by sijne discipulen / en by d'andere gelovigen tegenwoordig kan zyn / tot aan de voleindinge der wereld. Want onse party / waar mede wy nu te doen hebben / bekend selvs / dat zulks niet en is te verstaan van een sigtbare en tastlijke tegenwoordigheid. En evenwel zo is alle lighaamlijke tegenwoordigheid zodanig. Want sig een andere te willen inbeelden / en is niet anders als een enkel herzenversiersel. Dog indien ondertussen het woord opvaren of opklimmen somtijds in een oneigenlijken sin gebruikt word / als wanner men seid / dat iemand tot grote eer / of tot een Koninglijke waardigheid opgeklommen is; zo en volgd daar niet uit / dat'et alzo moet verklaard worde, wanneer 'er van d'opvaringe Christi ten hemel gehandeld word / dewyl alle de manieren van spreken / waar door de selve uitgedrukt word / en alle des selvs omstandigheden klaarlijk bewijsen / dat zulks van een ware en eigenlijk genoemde veranderinge van plaats te verstaan is. Dierhalven zo moet men dat van een andere wijse van tegenwoordigheid verstaan; welke niet anders en is dan een tegenwoordigheid des Geests. Want Christus is daarom tot den Vader opgevaren / op dat hy dien Geest voor sijne Discipulen ontfangen zoude / die haar in sijn plaatse tot in ewigheid zoude byblijven. Door den selven woond hy in de herten der gelovigen / en niet med sijn lighaam / 't welk wy hier vooren getoond hebben / dat in dien hogen hemel is opgenomen geworden.

X. 2. Sy gebruiken ook die woorden Christi / Alwaar twe of drie in mynen name vergaderd zyn, daar ben ik in het midden van haar, Matth. XVIII, 20. Maar men kan hier op eveneens / gelijk als op de voorgaande plaats / andwoorden: Dat'et daar uit blijkt / dat Christus niet lighaamlijk by de gelovigen / die in sijnen name vergaderd zyn / tegenwoordig en is / om dat hy'er nog getast nog gesien en kan worden. Zo dat zulks dan van de tegenwoordigheid van sijn Geest te verstaan is. Hier op word van haar wel geëxcipieerd / dat Jesus wel eertijds voor sijn opstandinge van de discipulen niet en is gesien geworden / niettegenstaande dat hy by haar lighaamlijk tegenwoordig was: Want dat Lucas / wanneer hy die t'samenspraak / dien hy med de twe discipulen die na Emmaus gingen / komt te verhalen / en hoe hy ook van haar onder het breken des broods is bekend geworden / daar byvoegd / dat hy weg quam uit haar gesigte, of van haar onschijnbaar wierd, Cap: XXIV, 31. Maar door die woorden en word niet te kennen gegeven / dat Christus in die selve plaats blijvende daar hy was / van die twe reisgesellen niet meer gesien en wierd. In't minsten niet: maar alleen / dat hy sig door een schielijke beweginge van haar ogen ontrokken heeft / voor zo veel als hy verre van daar quam weg te wijken / alzo dat hy om dies wille van haar niet en konde gesien worden. En dat hy ook waarlijk Emmaus verlaten heeft / dat word daar uit bewesen / om dat hy sig niet lang daarna / aan sijne Discipulen / die te Jerusalem vergaderd waren / heeft geopenbaard / 't welk van daar sestig stadien gelegen was.

XI. 3. Die in het midden van de seven goude kandelaren, of in het midden van de strijdende Kerken op aarde wandeld, die is waarlijk op aarden tegenwoordig. Nu Christus, voor zo veel hy God en menz is, wandeld in't midden der seven kandelaren, Apoc: I, 13. En II, I. Dierhalven zo is Christus, voor zo veel als hy God en menz is, op der aarden tegenwoordig. 'k Andwoorde / de plaats die uit d'Apocalypsis bijgebragt word / om het minder of twede voorstel te bewijsen / en betekend niet dat Christus in het midden van de kandelaren of Kerken lighaamlijk wandeld / of op een lighaamlijke wijse tegenwoordig is; en daar en is geen reden / waarom dat zulks niet op een geestlijke wijse verstaan en word. Want hy word geseid

seid in het midden van de sijnen te wandelen / wanneer hy op haar doen en laten agt geevd / haar van hare vyanden bewaard / of om hare sonden kastijd / of enige andere tekenen van sijn geestlyke tegenwoordigheid geevd. 't Welk hy heeft willē te kennen geven / wanneer hy in alle de brieven / die hy aan de Kerken van Asien gebied te schrijven / terstond in den aanvang med een bysondere nadruk komt te seggen / Ik weet uwe werken, enz.

XII. 4. Sy behelpen'er ook med de woorden / Hy is opgevaren verre boven alle hemelen, op dat hy alle dingen vervullen zoude, Eph, IV, 10. Maar ik heb nu boven getoond / dat hy niet en heeft willen te kennen geven / dat Christus med sijn lighaam hemel ende aarden vervuld / 't welk ik niet en weet / of sy ! die zo disputeren / dat ook selvs zouden willen toestaan. Want / indien Christus med sijn lighaam hemel en aarde quam te vervullen / zo zou hy alle d'andere lighamen daar van uitsluten / dewijl 'er in een en de selve spatie of plaats / geen meer lighamen tegelijk en konnen zyn / gelijk wy ook sien dat alle Philosophen oordelen dat zulks ongerijmd / en tegen sig selven strijdig is. Dierhalven zo blijkt'et dat men dat van zodanigen vervullinge verstaan moet / die door de gaven des H. Geestes geschied.

XIII. 5. Word'er van haar op dese wijse geknibbeld. Boven alle de Hemelen en is geen plaats, om dat een plaats een vlakte is, welke enig lighaam omvat, gelijk Aristoteles leerd. Dierhalven wanneer de Schrivtuur seid, dat Christus boven alle de Hemelen is opgevaren, zo en geevd se de plaats niet te kennen, waar in hy med sijn lighaam is, maar sijn glorieuse staat en conditie. 'k Andwoorde. Dat s' haar t'onregt med Aristoteles behelpen / die ons geen goe'e definitie van een plaats en geevd / dewijl daar uit volgd / dat'er enig lighaam is / 't welk in geē plaats en is / namelijk d'alleroppersten Hemel / dewelke med geen ander lighaam omvangen en word. Van gelijken dat enig lighaam 't welk onbeweeglijk blijvd / van plaats veranderd / als by voorbeeld eē toorn / welke wanneer het waaid elke ogenblik med een niewe logt omvangen word / of een boom die in een lopend water geplant is / welke alle ogenblik van het voorbyvloeijende water word bespoeld. Als ook integendeel / dat eenig lighaam / 't welk snellijk bewogen word / van geen plaats en veranderd / als by voorbeeld een menz die loopt / en altijd med de selve kle'ren is aangedaan. Dierhalven zo geven die genen een beter definitie van een plaats / die daar seggen / dat'et een spatie of ruimte is / dewelke van enig lighaam beslagen word. Want dese definitie kan op alle plaatsen gepast worden / dog d'andere geensins. Eindelijk zo setten wy tegen Aristoteles / die daar meend dat'er boven de sigtbare hemelen geen plaats en is / d'auctoriteit van d' Here Christus / die daar seid / Ik ga henen om u lieden plaatse te bereiden, Joh: XIV, 2. Gelijk dan de gelovigen te sijner tijd in den hemel hare plaatsen zullen hebben / alzo heeft Christus ook tegenwoordig sijn plaats / die tot dien einde haar voorgegaan is / om haar een plaatse te bereiden.

XIV. 6. Indien Christus in een sekere en vaste plaats in den Hemel is, zo en zal hy ten opsigte van alle die hem aanroepen niet boven haar, maar ten opsigte van velen beneden haar zyn; nog hy zal ook sijn aangesigt na haar alle toewenden, maar van haar afwenden, en zyn rugge toekeren; Ja hy sal zommigen onder de voeten, en zommigen wederom regt boven het hoofd wesen. Dog het Voorgaande is ongerymd, 1. Om dat'er tot alle die hem aanroepen geseid word, Hevd uwe herten na boven. 2. Om dat Christus sijn aangesigt wend, na alle die genen die hem in geest en waarheid aanroepen. 3. Om dat men zo doende zou moeten twijfelen, waar na toe dat men in de gebeden sijn handen en herten zou dienen uit te strekken. 'k Andwoorde. Die genen die door d' Opvaringe Christi ten hemel een ware veranderinge van plaats verstaan / die en menen daarom niet dat hy zodanig aan een sekere plaats in den hemel gebonden is / dat hy ten opsigte van anderen moet geseid worden afwesig te zyn. En daar en is niemand ook zo onkundig dat hy niet en weet / dat den Hemel / dewelke rondom d'aarde uitgestrekt is / van de Philosophen niet minder geseid en word boven ons te zyn / ten opsigte van dat gedeelte dat tegen onse voeten / als dat boven ons hoofd is. Want het Centrum of middel-punct van het Geheel al / hoedanig de aarde is / word voor des selvs benedenste gedeelte gehouden. Weshalven men altyd / 't zy in wat plaats dat Christus in den Hemel is / onse herten en handen tot hem na boven toe moet opheffen. En 't is belachlijk te menen / dat hy onse gebeden niet en kan verhoren / 't en zy dat hy sijn aangesigt na ons toewend / dewijl het genoeg is indien se hem maar bekend zyn. Want wanneer 'er van God / of van Christo geseid word / dat hy

sijn

sijn aangesigt na iemand toe of van iemand af wend / zo word dat door een sekere oneigenlijke maniere van spreken verstaan / welke afgenomen is van de menzen/ die tot die genen haar aangesigt wenden / welker reden of gebeden sy genegen zyn te horen; en het selve van die genen afwenden / in welker aanspraak of gebeden sij geen gevallen en hebben. Maar in God en Christo is 'et med de saak heel anders gelegen / dewijl sy geen nabyheid van plaats van noden en hebben/om te weten wat ons ontbreekt / of om onse gebeden te horen.

XV. 7. De plaatslijke Opvaringe Christi in den alleropperſten Hemel, dewelke boven alle d'andere ſigtbare Hemelen haar plaats heeft, is ongerijmd en onmooglijk. Dierhalvẽ zo en moet men ſe niet aannemen. Het eerste Voorstel word bewesen, om dat, indien dien alleropperſten hemel, in welke Christus geseid word ingegaan te zyn, boven alle d'andere hemelen is, in welke de sterren haar schijnsel komen te geven, de ſelve zo verre van de aarden afgelegen is, dat Christus vele jaren van noden heeft gehad om daar te komen, ja misschien tot nog toe daar niet heeft konnen komen, zo verre is't 'er van daan, dat hy van daar op den tienden dag van ſijn opstandinge den H. Geest heeft konnen ſenden, gelijk Lucas Act: II. verhaald. Want daar zyn, volgens de stellinge van Alfraganus d'Arabier, van d'aarde tot 'et onderste gedeelte van het rond der vaste sterren, of het firmament, 20110 halve diameters van de grote der aarden. Nu indien we voor de dikte van 't Firmament 7000 halve diameters nemen, zo zullen 'er in 't geheel 27110 halve diameters van de grote der aarden, tot het bovenste vlak van 't Firmament, of den ingang in den derden hemel wesen. Dog dat 'er niet minder als 7000 halve diameters en konnen genomen worden voor de dikte van 't Firmament, dat blijkt daar uit, om dat Alfraganus de dikte van de loopkring van Iupiter 5529 halve diameters, en van de loopkring van Saturnus 570 toeschrijvd, alhoewel die loopkringen elk maar ene sterre bevatten, en die ook veel kleinder is, als de sterren van 't Firmament zyn, dewelke onder d'eerste grote sorteren, en de reden vereizt, dat men een groter lighaam ook een groter plaats moet toeschrijven. Nu ene halve diameter van de grote der aarde word geschat op 860 Duitze mylen. Waar uit dan zal volgen, dat 'er van de aarde tot aan het bovenste vlak van 't Firmament, of den ingang van den derden Hemel 23314600 mylen zijn; en dierhalven indien Christus op elken dag duisend mylen in ſijn opvaringe gevorderd hadde, dat hy niet anders dan na 23314 dagen of 63 Egyptize jaren en 319 dagen in den derden Hemel en zou hebben konnen ingaan; daar hy nogtans op den tienden dag na d'opstandinge van daar den H. Geest gesonden heeft. Dog volgens 't gevoelen van Lansbergius, die de stellinge van Copernicus volgd, zyn 'er van d'aarde tot aan het Firmament 28000000 halve diameters van de grote der aarde, dewelke, indien men gelijk boven ene halve diameter 860 mylen toeschrijvd, 24080000000 mylen zullen uitmaken. Waar uit zal volgen, dat indien Christus alle dagen 100000 mylen gevorderd hadde, dat hy niet anders dan in den tyd van 2408000 dagen, of 6597 jaren en 95 dagen, ſijn reis tot 'et onderste vlak van 't Firmament en zou volbrengen, en dierhalven dat hy daar niet en zoude konnen komen, dan byna na den tyd van vyv duisend jaren: en dat hy dan nog, wanneer hy nu daar al zoude gekomen zyn, dat zeer grote rond der vaste sterren zou moeten doorpasseren. Dewijl dan alle dese dingen ongerymd zyn / en strydende med'et Christlijke geloov/zo besluitẽ sy daar uit/dat Christus niet door een plaatslijke opvaringe in dien hogen / en van ons zo verre afgelegen hemel ingegaan en is / ja dat dien hemel niet anders dan voor een enkel verziersel en moet gehouden worden. Waar op ik med weinig woorden andwoorde. 1. Dat alle die dingen onseker zyn/ die d'Astronomisten van de distantie of afgelegenheid des Firmaments van de aarde komen te schrijven / dewijl se maar alleen op enige gissingen gefundeerd zijn. Dat men wel niet ontkennen en kan / dat de selve uit'er maten groot is / maar dat men 'et voor een zeer ydel bestaan moet houden / zo iemand juist het getal van de mylen zoude willen narekenen. Van gelijken / dat men wel iets na waarschijnlijkheid kan seggen / van de distantie die de Maan en ook de Son van de aarde heeft / en dat de selve heel aardig word nagerekend uit de schaduе van de aarde die men in d'Eclipsen van de Maan bespeurd/maar dat'er ganz geẽ vaste fundamentẽ en zyn / daar de rekeninge die'er gemaakt word van de distantie van die zeer hoge Planeten / als van Mars, Jupiter, Saturnus, veel min van de vaste sterren/op steund. 2. Maar evenwel laat ons eens stellen/ dat se zo groot is als sy willen / ja ook nog al veel groter / zo en zou men niettemin daarom

niet moeten seggen / dat de plaatslijke opvaringe Christi in dien hemel / ongerijmd en onmogelijk is. Want op de selve wijse zou iemand ook d'historie der scheppinge van hemel en aarde / dewelke in ses dagē geschied is / verwerpē. Want den omtrek van den hemel / in welke de sterren sig vertonen / gaat de distantie die'er tussen de selve en de aarde is / op een oneidige wijse te boven / en bevat ook in haar begrijp bijna ontelbare millioenen van mijlen. Wat Christen zal evenwel ontkennen / dat God deselve maar alleen med een wenk in enen dag / Ja misschien in een ogenblik / gelijk enige menen / uitgestrekt heeft? Indien die mensen dat geloven / waarom trekken se dan d' Historie van d' Opvaringe Christi in geschil? Heeft 'et Gode dan swaarder gevallen / Christum in een ogenblik tot hem in dien hogen hemel op te nemen als den hemel selvs uit te bereiden? De Son schiet sijne stralen in een ogenblik op der aarden / en d' Engelen volbrengen ook Godes bevelen in een ogenblik / en waarom en heeft dan ook het lighaam Christi niet van der aarden tot in den hemel konnen komen? Indien se dan enige Godvrugtigheid in haar hebben / zo behoren se haar selven van 't maken van zodanige besluiten te wagten / die geheel en al d' autoriteit der H. Schriftuur omverrewerpen / ende te denken dat de magt Godes veel groter en uitstekender is / als wy med ons verstand konnen begrijpen.

XVI. En dit zy dan geseid aangaande de waarheid van d' Opvaringe Christi / nu moeten wy tot des selvs oorsaken toetreden. De principale werkende oorsaak is God de Vader geweest / gelijk Petrus getuigd / Act. II, 32, 33, Desen Jesum heeft God uit den doden opgewekt, enz. hy dan door de regterhand Gods verhoogd zynde, enz. En wederom / Cap. V, 30, 31. De God onser Vaderen heeft Jesum verwekt, enz. Desen heeft God door sijn regterhand verhoogd tot een vorst en Saligmaker, enz. Alwaar een yder kan sien / dat men door de regterhand Godes / volgens een oneigenlijke wijse van spreken / Godes uitstekende kragt en vermogen verstaan moet. Indien hy de selve van de scheppinge der wereld af oit in enig ding te werk heeft geleid / zo heeft hy 't voorwaar in dit werk van de verhoginge Christi betoond. Waarom Paulus ook med groot regt de selve zeer hoog komt te verheffen / wanneer hy Eph. I, 19, 20 aldus seid / Na de werkinge der sterkte sijner magt, die hy gewrogt heeft in Christo, als hy hem uit den doden heeft opgewekt: ende heeft hem geset tot sijne regterhand in den hemel. Want wat kan 'er heerlijker bedagt worden / als dat God een mens / die van nature d'andere gelijk / en de selve swakheden onderworpen is / alleenlijk uitgenomen de sonde / onsterflijk maakt / en hem boven alle d' hemelen opvoerd / midsgaders alle dingen / zo die in de hemelen als die op der aarden zyn / onder sijn voeten onderwerpt / om over de selve na sijn welgevallen te heersen ende te regeren? Want dat alle dese dingen onder d' Opvaringe Christi / en sijne verhoginge in den hemel begrepen moeten worden / dat geven d' omstandigheden te kennen / en niet dat hy maar simpelijk ten Hemel is opgevoerd / gelijk eertijds in Enoch voor de wet / en onder de wet in Elias geschied is / sonder dat se eerst quamen te sterven / of dat haar enig gesag gegeven wierd. Want niettegenstaande dat dit voortekenen en figuren geweest zyn / van d' opvaringe Christi ten Hemel (als ook van onse /) zo verschillen se evenwel oneindelijk van elk anderen. Dog dat hem een wolke van d'ogen der Apostolen wegnam Act. I, 9, dat en heeft eigenlijk voor hem geen hulpmiddel geweest om op te varen / (want een wolke en is geen vast lighaam / om tot zodanigen einde te konnen dienen / voegd hier by dat d'allerhoogste wolken naaulijks een mijl of twe boven d'aarde verheven worden / dewijl se uit enige uitwasemingen van aardagtige en wateragtige deelties haar oorsprong hebben:) maar 't heeft gediend tot een bewijs van sijne grote magnificentie en heerlijkheid. Want zo word'er ook van God selvs geseid / Die van de wolken sijnen wagen maakt, Psal. CIV, 3. En in den selven sin / Donkerheid was onder sijne voeten, enz. Van gelijken / Duisterheid (namelijk der wolken) settede hy tot sijne verberginge, Psal. XVIII, 10, 12. Want de duisternisse geevd tot de Godlijke saken enige ontsag en heerlijkheid.

XVII. De einde nu waarom God Christum zodanig verhoogd heeft / zijn twederlei; enige hebben haar opsigt op Christum selvs / dog anderen op de verdere mensen; om nu daarenboven van Godes heerlijkheid niet te seggen / welke sig in die beide klaarlijk komt te vertonen. Voor eerst, wat Christum aangaat / dewijl hy / die t'enemaal onnosel was / sig selven aan God den Vader gehoorsaam heeft getoond tot den bitteren dood des kruices toe / op hope van een zeer heerlijke vergeldinge / zo vereiste de billijkheid / dat God sijn belofte

aan

aan hem voldede / en niet toe en liet dat hy in enigen dele / daar in hy sig aan sijnen allerlievsten Soon verbonden hadde / zoude komen in gebreken te blijven. Alle andere dingen nu / als zijnde ongestadig en vergangelijk / waren beneden Christi verdiensten / of de waardigheid van sijne gehoorsaamheid. Dierhalven zo heeft 'et den Vader goed gedagt / hem in den hemel op te nemen / welke de plaats der onsterflijkheid is / en waar in hy ook hiernamaals alle d'andere gelovigen / na dat se haren loop op der aarden in gehoorsamheid zullen voleindigd hebben / en uit den doden opgewekt zijn / tot hem zal inlaten. Want 't gene hy tegen sijne discipulen seide / Verblijd ende verheugd u, want uwen loon is groot in de hemelen, Matth. v, 12, heeft allereerst in hem als het hoofd moeten vervuld worden / want de heerlijkheid van de leden bestaat daar in / dat se haar hoofd gelijkformig zyn. En gelijk God / wiens heerschappije sig over alle dingen uitstrekt / sijn woonplaats in den hemel heeft / welke sijn throon is / gelijk d' aarde de voetbank sijner voeten; alzo was 'et ook gevoeglijk dat Christus / die een deelgenoot van sijns vaders magt en heerschappije stond te worden / boven alle d'hemelen opvoer / op dat hy van daar over alle creaturen / zo die in den hemel als die op der aarden zyn / heerzen zoude.

XVIII. Daarbenevens was 'et ook noodsakelijk dat Christus d' aarde quam te verlaten / op dat hy de verdere dingen / die tot sijn ampt behoorden / zoude konnen verrigten. Hy most voor den throon van Godes majesteit verschijnen / op dat hy onse voorspraak zoude zyn. Want gelijk d' Hogepriester onder de wet / die sijn voorbeeld gedragen heeft / na dat het bloed der slagtofferhande / welke hy voor sijn eige en voor des volks sonden quam te offeren / uitgestort was / in het Heilige der Heiligen inging; alzo heeft Christus ook / na dat hy sijn bloed voor de sonden der geheler wereld uitgestort hadde / in het hemelze heiligdom / 't welk door dat aardze afgebeeld is geworden / moeten ingaan / op dat hy voor ons voor den Vader verschijnen zoude / en door de kragt van sijn bloed / sijnen toorn van onse sonden zoude afwenden. Welke saak van d' Apostel / Hebr. IX, doorgaans en in 't brede word verhandeld / en voornamelijk vers 24, alwaar hy seid / Dat Christus niet ingegaan en is in het heiligdom dat med handen gemaakt is, het welke een tegenbeeld was des waren, maar in den hemel selvs, om nu te verschijnen voor het aangesigte Godes voor ons. En Cap. VIII, 4, toond hy de noodsakelijkheid van d'opvaringe Christi in den hemel / seggende / Want indien hy op aarden ware, zo en zoude hy selvs geen Priester zyn, dewijl daar Priesters zyn die na de wet gaven offeren, welke het voorbeeld ende de schadue der hemelzer dingen dienen. Want zo lang als de voorbeelden en schaduen volgens de wille Godes nog quamen te duren / zo en kon'er geen plaatse voor het lighaam / dat is / voor de waarheid zijn / welke door die dingen afgebeeld wierd. Waar uit ook besloten word / dat het voornaamste gedeelte van het Priesterampt Christi in d'opofferinge bestaat / dewelke van hem in den Hemel geschied / alzo dat alle de dingen die hy op aarden gedaan heeft / als ook sijne smertlijke dood / gelijk als voorbereidselen tot de selve schijnen geweest te zyn.

XIX. Ten tweden wat ons aangaat / het was noodsakelijk dat Christus d'aarde quam te verlaten / en in den hemel op te varen. Want hy en zoude / 't en zy dat zulks geschied was / den H. Geest over sijne gelovigen niet konnen senden hebben / om dat zo een uitstekend werk / volgens het besluit Godes / tot de tyd van sijne verheerlijkinge bewaard was / op dat hy van de selve een kragtige en onwedersprekelijke getuigenisse geven zoude. Waarom wy ook sien dat Johannes Cap. VII, 39, aldus seid / De H. Geest en was nog niet, overmids Jesus nog niet verheerlijkt en was. En Christus selvs / Cap, XVI, 7, enz. Dog ik segge u de waarheid, het is u nut dat ik weg ga: want indien ik niet weg en ga, zo en zal de Trooster tot u niet komen, maar indien ik henen ga, zo zal ik hem tot u senden. En op dat hy tonen zoude / hoe noodsakelijk dat de komste van dien Trooster was / zo voegd hy 'er by / Ende die gekomen zijnde, zal de wereld overtuigen van sonde, ende van geregtigheid, ende van oordeel, enz. Namelijk van de sonde van ongelovigheid / dat se in hem / dien de Vader selvs med zo een voortreflijke getuigenisse voorsien heeft / niet en wil geloven: van Christi geregtigheid / en dat hy t'onregt van de Joden is om hals gebragt / om dat hem God uit den doden opgewekt / en tot hem in den Hemel opgenomen zijnde verheerlijkt heeft / aan hem den Geest mededelende / dien hy over de gelovigē zoude uitstorten: ende van oordeel / 't welk hy over den Duivel den vorst deses werelds heeft uitgevoerd / berovende hem van sijn magt / waar door hy te voren de menzen onder sijn geweld bragt / en overal onder d' on-

gelovigen de meester speelde: 't welk door de predikatie des Evangeliums / vergeselschapt zijnde med de kragt des H. Geests / dewelke ook bestond in het doen van verscheide miraculen / is uitgevoerd geworden.

XX. Daarenboven zo hebben we ook uit d'Opvaringe Christi dese nuttigheid / dat se ons ook van onse Opvaringe ende verheerlijkinge / meer en meer komt te versekeren. Want 't en zy dat hy den Hemel voor ons ontsloten hadde / en daar ook ingegaan was / zo en zouden wy 'er hiernamaals niet konnen ingaan. En dit is ook het gene / d'Apostel te kennen geevd / Hebr. x, 19, 20. Dewijl wy de vrymoedigheid hebben om in te gaan in't Heiligdom, enz. Als ook d'Here Jesus selvs / wanneer hy seid / In het huis mijns Vaders zijn vele woningen; andersins zo zoude ik'et u gesegd hebben, ik ga henen om u plaatse te bereiden. Ende zo wanneer ik henen zal gegaan zijn, ende u plaatse zal bereid hebben, zo kome ik weder; ende zal u tot my nemen, op dat gy ook zijn moogd daar ik ben. Joh. xiv, 2, 3. 't Welk hy ook te voren beloovd hadde / Alwaar ik ben, aldaar zal ook mijn dienaar zijn, Joh. xii, 26. En in sijn gebed / 't welk hy Joh. xvii, 24, doet / Vader, ik wil dat daar ik ben, ook die by my zijn, die gy my gegeven hebt: op dat sy mijne heerlijkheid mogen aanschouwen, die gy my gegeven hebt, want gy hebt my liev gehad, voor de grondlegginge der wereld. Alwaar onder het sien van de heerlijkheid Christi insgelijks begrepen word / dat se aan de selve gemeenschap zouden hebben / gelijk wy uit Johannes leren / 1 Briev, iii, 2. Wy weten, dat als hy zal geopenbaard zijn, wy hem zullen gelijk wesen; want wy zullen hem sien gelijk hy is. 't Selve gav Christus ook te kennen wanneer hy seide / Ik vare op tot mijnen Vader ende uwen Vader, en tot mijnen God ende uwen God. Joh. xx, 17. Want op die wijse heeft hy haar willen bekend maken / dat hy med den Vader / en sy med hem / en door sijn tusschenkomste / tegelijk med den Vader / aan de selve heerlijkheid en hemelsche gelukzaligheid zouden deelagtig gemaakt worden. Waarom wy ook sien dat Paulus / hebbende sijn opsigt op die heerlijkheid die wy aldaar verwagten / als van een saak die nu al tegenwoordig was / seide / God heeft ons, toen wy dood waren in de sonden, medelevendig gemaakt in Christo, enz ende heeft ons medeopgewekt, ende heeft ons medegeset in den Hemel in Christo Jesu, Eph. ii, 5, 6. En om d'overeenkominge van onse med sijne opvaringe aan te wijsen / zo seid hy / Wy zullen opgenomen worden in de wolken den Here te gemoet in de logt, 1 Thess. iv, 17.

XXI. Dog om daar eindelijk toe te geraken / zo is'et noodsakelijk / dat wy eerst med ons gemoed / en zodanig een wandelinge / dewelke med de waardigheid van den Hemel overeenkomt / tot hem opklimmen. Indien gy med Christo opgestaan zijt, seid Paulus Coloss. iii, 1, 2. zo soekt de dingen die boven zijn, daar Christus is sittende ter regterhand Godes: bedenkt de dingen die boven zijn, niet die op der aarden zijn, enz. Van gelijken ook Philip. iii, 20, 21. Onse wandel is in de Hemelen, waar uit wy ook den Saligmaker verwagten, namelijk den Here Jesum Christum, die ons vernederd lighaam veranderen zal, enz. Alzo zullen hiernamaals onse zielen / wanneer wy zullen gestorven zijn / tot God en Christum in den Hemel opgevoerd worden / om aldaar rust te genieten / tot den dag der laatste opstandinge; 't welk in de parabel van Lazarus is afgebeeld geworden / van wien wy lesen / dat hy nu gestorven zijnde / na de ziele namelijk / van d'Engelen in Abrahams schoot gedragen is / Luc. xvi. Waarom wy ook sien dat Stephanus stervende d'Here Jesu sijnen Geest bevolen heeft / Here Jesu ontfangd mijnen Geest, Act. vii, 59. En die na de wille Godes komen te lijden, moeten hare zielen aan den getrouwen Schepper bevelen med weldoen, 1 Petr. iv, 19. Ende eindelijk in de voleindinge der ewen / wanneer Christus van den Hemel zal wederkeren / alsdan zal hy sijne gelovigen tot hem nemen / om aldaar med hem in ewigheid te wesen / gelijk Paulus dat in't brede verklaard / 1 Thess. iv, 14, 15, 16, 17, 18. Waar in onse volkomen opvaringe in den Hemel / en gelijkformigheid med Christo / bestaan zal. Indien Christus dan med sijn lighaam in den Hemel is / zo is'et dwaaslijk hem op aarde te soeken / 't zy in't H. Avondmaal / 't zy elders; als of wy nu med hem enige lighaamlijke gemeenschap konden hebben; welke evenwel / gelijk die genen tonen / die de selve zo hevtig beweren / van kleine waarde is; dewijl se bekennen / dat zo de goeden als de quaden / zo de gelovigen als de ongelovigen / daar aan gemeenschap hebben / en dierhalven dat men de selve niet en moet stellen / onder het getal van Christi heilsame weldaden.

XXII. Door-

XXII. Voorders staan ons ook d'omstandigheden van Christi Opvaringe aan te merken. Maar dewijl wy nu in het voorgaande van de plaats hebben gesproken/ midsgaders van die genen/ in welker bywesen de selve geschied is/ zo en resteerd'er nu niet anders als de Tijd te considereren. De selve is geschied op den veertigsten dag na sijn opstandinge/ Act. 1, 3. Alwaar Lucas/ van dat verblijven Christi onder sijne discipulen/ in't korte twe redenen aanwijsd/ seggende/ Zijnde van haar gesien, ende sprekende van de dingen die het Koningrijke Godes aangaan. 't Was namelijk voor eerst zeer noodsakelijk/ dat Christus om de swakheid van sijne discipulen/ al vry een geruimen tijd med haar verkeerde/ op dat hy haar volkomenlijk zoude doen geloven/ dat hy opgestaan was. Want wy weten/ hoe beswaarlijk dat se daar toe hebben konnen gebragt worden/ dat se 't selve quamen aan te nemen/ en dat s' in't eerst/ wanneer hy haar verschenen was/ geloovd hebben dat hare ogen bedrogen wierden/ en dat se enig spooksel sagen. Ten tweden zo waren se in vele hoofd-puncten des geloovs nog zeer onervaren/ dewelke sy voor het lijden Christi/ door hare vooroordelen verblind zijnde/ niet en hadden konnen vatten/ niettegenstaande dat sy de selve dikwijls van hem gehoord hadden. Hy heeft dan dien tijd van veertig dagen genomen/ om haar van die dingen t'onderregten/ daar sy noodsakelijk kennisse mosten van hebben/ op dat se haar opgeleide ampt getroulijk zouden konnen uitvoeren. Toen heeft hy ook geandwoord op de vrage/ of hy in dien tijd Israël het Rijk wederom zoude opregten, waar van hier na/ wanneer wy van het Rijke Christi zullen handelen/ gevoeglijker zal gesproken worden. Dog waarom hy geen meer/ nog geen minder dagen/ med sijne discipulen verkeerd en heeft als veertig/ dat word te vergeevs ondersogt. Want men zou het selve konnen vragen/ indien hy sijn opvaringe/ of dertig/ of vijftig/ of ook enige honderd jaren uitgesteld hadde. Want zulks heeft van sijn Vaders/ als ook van sijn vrije wil afgehangen/ welke med wijsheid vergeselschapt is geweest/ waar door hy geoordeeld heeft/ dat zodanig een ruimte van tijd genoegsaam en bequaam was/ om die dingen te verrigten/ die op der aarden nog quamen te resteren.

Cap. XVI.

Van het Prophetize Ampt Christi, en in't bysonder van d'overeenkominge, en't onderscheid van de Wet en het Evangelium.

I. Dat'er Deut. XVIII. *een Propheet beloovd word. II. Dat dat van de Messias moet verstaan worden. III. En dat'et d'Apostolen op Christus gepast hebben. IV. Dat Christus de Prophetye* Esa. XI, *op hem selven heeft toegeeigend. V. En dat hy van sijn geboorte af den H. Geest in hem wonende gehad heeft. VI. Dat hy in het dertigste jaar van sijn ouderdom tot den Doop Johannis gekomen is. VII. Dat de Geest in de gedaante van een duiv op hem is nedergedaald. VIII. Dat hy med alle geestlijke genade sonder mate is vervuld geweest. IX. Dat hy voor het verkondigen van het Evangelium in den Hemel geweest is. X. Dat hy getuigenisse van sijn Vader uit den Hemel ontfangen heeft. XI. Dat hy veel en verscheide miraculen heeft gedaan. XII. Dat hy geen Middelaar en is geweest van het Oude, maar alleen van het Niewe Verbond. XIII. Dat dese twe verbonden, 1. overeenkomen in d'auctheur. XIV. 2. Daar in dat se een onderling contract zijn tusschen God ende de Menzen. XV. Dog dat se komen te verschillen, 1. In de Middelaar. XVI. 2. In de wijse van bevestigen. XVII. 3. In de Belovten. XVIII. 4. In de Geboden. XIX. 5. In haar kragt, om de Menzen tot gehoorsaamheid te bewegen. XX. 6. In haar Uitbreidinge XXI. 7. En in haar Duringe.*

I. Na dat wy nu dese dingen/ dewelke de Persoon Christi/ en sijn twederlei staat betreffen/ aldus verhandeld hebben; zo staat ons ook voord te gaan tot de verklaringe van sijn Ampten. Het eerste in orde is sijn Prophetiz Ampt geweest; waar van ons drie dingen staan te seggen. 1. Dat de Messias, die eertijds aan de Joden is beloovd geworden, een Propheet heeft moeten zijn, en dat onse Jesus zodanig geweest is. 2. Hoe hy van den Vader is gesonden geworden, om dat ampt uit te voeren. 3. Welke d'eigenlijke bedieningen van dat ampt geweest zijn. De verhandelinge van het eerste hoofd-deel is noodsakelijk/ om dat'et hedendaags van de Joden in geschil getrokken word/ die daarom weigerig zijn om onsen Jesum voor de Messias t'erkennen/ om dat wy niet en willen belijden dat hy maar alleen een Koning is/ maar dat wy hem ook voor een Propheet en een Priester komen te houden. Voorwaar dat'er een uitstekend Propheet aan hare Vaderen beloovd is geworden/ dat en konnen se med geen schijn ontkennen/ dewijl dat uitdrukkelijk in haar wet te vinden is. Want Moses seid/ Deut. XVIII, 15.

15. aldus. Een Propheet uit het midden van u, uit uwe broederen als my, zal u de Here uwe God verwekken; na hem zuld gy horen. Sy excipieren dat men die plaats niet en moet verstaan van de Messias/ maar van de Propheten/ die God na Moses op verscheide tijden onder sijn volk verwekken zoude; volgens een sekere figuurlijke wijse van spreken/ die in d'H. Schriftuur zeer gebruiklijk is/ door welke het eenvoudig getal niet selden gebruikt en word voor het meervoudig; en dat ook het oogmerk van dese plaats dien sin vereizt/ 't welk daar toe strekt/ om het volk Israëls te leren/ dat se de waarseggers en valze Propheten geen raad en zouden vragen; en om haar versoek te voldoen/ dat se niet wederom de schriklijke stemme Godes/ tot haar uit'et midden des vuurs/ ende der donder-slagen sprekende/ en zouden horen/ op dat se niet om en zouden komen; dat ook God daarom beloovd/ dat hy haar in de volgende tijden door de Propheten zoude aanspreken/ ende haar sijnen wille bekend maken/ op dat se niet van noden en zouden hebben/ haar selven tot enige anderen te keren. Daarenboven/ dat ook het selve uit de volgende woorden komt te blijken. Maar de Propheet, die hoogmoediglijk zal handelen, sprekende een woord in mijnen name, het welke ik hem niet geboden en hebbe te spreken, ofte die spreken zal in den name van andere Goden; de selve Propheet zal sterven. Want dat'et seker is/ dat die dingen op den Messias in het allerminsten niet en passen.

II. 'k Andwoorde. 1. Dat ik niet en wil ontkennen/ indien men alleen op het blote oogmerk van die plaats/ midsgaders op het voorgaande en volgende siet/ dat se ook niet ongerijmdlijk tot andere Propheten buiten den Messias kan uitgestrekt worden. Maar dat enige omstandigheden evenwel vereizen/ dat'et voornamelijk en in't bysonder van de Messias verstaan word. Want de eigenschap van de woorden doet voor ons/ waar van men niet ligt sonder enige klaarblijklijke noodsakelijkheid en behoord af te gaan. De Schriftuur spreekt in het eenvoudig/ en niet in het meervoudig getal. Dierhalven zo moet'et ook voornamelijk van een in't bysonder verstaan worden; 't en zy dat men toond/ dat'er in dese verklaringe enige ongerijmdheid sit. Daarenboven zo seid Moses/ een Propheet gelijk als my; 't welk op andere Propheten/ die hem gevolgd zijn/ niet en past. Want niemand van haar is by Moses te vergelijken geweest; dewijl se maar alleen uitleggers van die wet waren/ welke van hem den volke was voorgedragen. Waarom'er Deut. XXXIV, 10, geseid word. Daar en stond geen Propheet meer op in Israël, gelijk Mose, enz. En daar en sit ook niet in/ dat de laatste woorden van dese Prophetie/ tegen den Propheet die den name Godes valzlijk gebruikt/ of in den naam van vreemde Goden spreekt/ van de Messias niet en moeten verstaan worden. Want het is by de Propheten zeer gebruiklijk/ zeer schielijk van d'ene persoon tot d'andere over te gaan. 't Welk ook de Joden selvs erkennen in een andere vermaarde plaats 2 Sam. VII, dien sy van de Messias verklaren. Want die woorden welke God tot David spreekt/ Wanneer uwe dagen zullen vervuld zijn, ende gy med uwe Vaderen zuld ontslapen zijn, zo zal ik uw' saad na u doen opstaan, ende ik zal zijn Koningrijk bevestigen, enz. verstaan sy van den Messias. Dog de volgende/ Dewelke als hy misdoet, zo zal ik hem med een Menzen roede, ende med plagen der Menzen kinderen straffen, enz. en zullen se/ zo ik agte/ op hem niet appliceren.

III. Alhoewel de Joden med dit andwoord niet te te vreden en zijn/ zo moet'et evenwel voor ons Christenen genoeg wesen/ die daar weten/ dat die plaats in het N. Testament/ Act. III. en VII. van Petrus en Stephanus/ die vol des H. Geestes/ en in het doen van miraculen niet minder en zijn geweest dan Moses/ op Jesum Christum gepast worden. Want daar en is niet aan te twijfelen/ of die uitleggingen der Prophetijen zijn voor waaragtig te houden/ die d'Apostolen voorgesteld hebben/ dewijl se op de selve wijse/ gelijk als d'oude Propheten/ med Godes Geest aangedaan zijn geweest. En't en moet ook de Joden geen wonder schijnen/ dat wy geloven dat de Messias ook een Propheet is/ dewijl ook David/ die sijn voorbeeld gedragen heeft/ zodanig is geweest. En dat ook dese opinie ten tijde Christi in't gemeen is geloovd geworden/ dat konnen we uit verscheide plaatsen van d'Evangelize historie afmeten; onder anderen Joh. VI, 14. alwaar het volk van Christo seid/ Dese is waarlijk de Propheet die in de wereld komen zoude. Dog sy en verwagteden anders geen Propheet dan de Messias. En Cap. IV, 25. alwaar de Samaritaanze vrouwe seid. Wanneer de Messias zal gekomen zijn zo zal hy ons alles verkondigen. Dog dat dit tot sijn Prophetiz ampt behoord/ dat's een saak die openlijk bekend is

IV. Med dese Prophetie van Moses komen ook verscheide andere passagies overeen/ voornamelijk by den Propheet Esaiam, alwaar wy Cap. XI, aldus lesen. Daar zal een rijsken voordkomen uit den afgehouwen tronk Isai, ende een scheute uit sijne wortelē zal vrugt voordbrengen: Ende op hem zal de Geest des Heren rusten, de Geest der wijsheid ende des verstands, enz. Siet ook Cap. XLII, XLIX. en LXI. Van welke laatste plaats d'Here Jesus te Nazareth in de Synagoge predikende getoond heeft/ dat se in hem is vervuld geworden/ Luc, IV. Dog indien sy evenwel nog enige scrupel in haar gemoed mogten gehad hebben/ welke haar tegenhield/ dat sy hem nog niet voor den Messias aan en namen/ om dat se namelijk nog niet en sagen/ dat alle die dingen/ die voorseid waren ten tijden van den Messias te zullen geschieden/ hare vervullinge hadden/ zo mosten sy hem ten minsten als een Propheet geloven; 't welk maar alleen van haar in't begin geeizt wierd; en af te wagten tot dat die dingen zouden vervuld worden/ toesiende dat se haar selven niet in de weg en waren/ om die dingen zo wel niet te konnen sien/ als se anders wel gedaan zouden hebben

V. In de sendinge Christi om het Prophetiz Ampt te bedienen/ staat voor eerst aan te merken/ hoe hy daar toe bereid/ van Godes wilie onderwesen/ en med zodanige gaven/ die nodig waren om 't selve na behoren uit te voeren/ is voorsien geworden. Hier toe behoord/ dat hy niet alleen uit den H. Geest ontfangen is/ maar dat hy den selven ook gestadig van sijn geboorte af in hem wonende gehad heeft. Dat blijkt daar uit/ dat'er van hem zo haast als hy geboren/ of ten minsten toen hy nog een kind was/ geseid word/ Luc. II, 40, Ende het kindeken (Jesus) wies op, ende wierd gesterkt in den Geest, ende vervuld med wijsheid: ende de genade Gods was med hem. Want dit vervuld te zijn med Godlijke wijsheid ende genade/ en kan nergens anders/ als tot den H. Geest/ waar mede hy terstond van jongs aan is begaavd geweest/ ja die selvs van sijn ontfangenisse af in hem is gebleven/ gerefereerd worden. Dog hy heeft hier van zeer klare blijken gegeven/ wanneer hy nu maar twaalv jaren oud was geworden; en dat selvs in't openbaar in den tempel van Jerusalem/ alwaar hy in het midden der leraren sittende, haar hoorde en ondervraagde; zo dat alle die hem hoorden, haar ontsetteden over sijn verstand en andwoorden, Luc. II. Want dese vroege wijsheid en kennisse van Godlijke saken/ welke sig in Jesu selvs voor sijn jaren quam te uitten/ gav te kennen/ dat hy den H. Geest tot sijn leermeester hadde: voornamelijk dewijl hy de scholen der geleerden niet en hadde gefrequenteerd/ nog van haar in de Godlijke wet onderwesen en was geweest; zo dat men niet en kan seggen/ dat die extraordinare wijsheid/ waar mede hy begaavd was/ van de natuurlijke bequaamheid van sijn verstand/ waar door hy boven anderen sijns gelijken toegenomen hadde/ quam af te hangen. Waarom de Joden ook/ hem daarna in den tempel horende leren/ verwonderd waren/ ende ook seiden/ Hoe weet dese de Schrivten, daar hy se niet geleerd en heeft? Joh. VII, 15. Want sijne opvoedinge was onder de Galileers/ med welke hy van sijn kindsheid af verkeerd hadde/ zeer wel bekend/ dat hy altijd t'huis by sijn ouders was geweest/ en med Joseph getimmerd hadde; waarom sy hem ook niet alleen de sone des timmermans, Matth. XIII, 55, maar ook de timmerman noemden. Alzo dat Justinus Martyr in sijn t'Samenspraak med Trypho de Jode seid/ dat d'Here Jesus in sijn jongheid ploegen/ en jokken/ die men aan de ossen gebruikt/ gemaakt heeft.

VI. Maar al is'et dat d'Here Jesus van eersten aan med den H. Geest is vervuld geweest/ zo heeft hy evenwel/ dewijl hy dat ampt/ daar hy van sijn Vader toe geschikt was/ nog niet uitvoeren en most/ in hem med zulk een groten overvloed niet geweest/ als hy wel daarna gedaan heeft. Want wanneer hy dertig jaren oud was geworden/ en de tijd ook gekomen was/ dat hy het Evangelium most verkondigen/ zo is hy tot Johannem gegaan/ om van hem gedoopt te worden in de Jordane; niet dat hy dien doop der bekeringe/ ende der vergevinge der sonden/ van noden hadde/ die, gelijk Petrus van hem getuigd/ geen sonden gedaan en heeft, ende daar en is geen bedrog in sijn mond gevonden, I Petr. II, 22. Nog ook/ 't welk ik sie dat enige eertijds behaagd heeft/ op dat hy door het aanraken van sijn allersuiverste vleez de rivier zoude heiligen, en alle de wateren een wederbarende kragt mededelen, gelijk Jacobus de Vitriaco, Cap. LIV, spreekt: of/ gelijk enigen nu leren/ op dat hy in sijn persoon onsen doop zoude heiligen/ gelijk hy/ wanneer hy besneden is geworden/ de besnijdinge

der

der Joden geheiligd hadde. Want van dese dingen / en word doorgaans / in onse H. Boeken / niet een enkel woord gesproken. Want de Schriftuur en leerd nergens / dat hy gedoopt is geworden / op dat hy onse doop heiligen zoude; maar alleen dat'et hem en Johannes de Doper betaamde alle geregtigheid te vervullen, Matth. III, 15. dat is / alle de geboden Godes / dewelke / dewijl se in den hoogsten graad regtvaardig zijn / med de naam van geregtigheid en regtvaardigmakingen genoemd worden / waar te nemen. En wat Johannes aangaat / med hem te dopen; dog wat hem belangd / med sig selven Godes ordinantie t'onderwerpen / op dat hy anderen op die wijse / med sijn exempel / om 't selve na te volgen / zoude voorgaan / en ook de bedieninge van Johannes med een recommanderen. Alzo en is hy ook niet besneden geworden / om de besnijdenisse der Joden te heiligen / maar om dat hy onder de wet was geworden, Gal, IV, 4, dat is / om dat hy / gelijk d'andere Israëliten / verbonden was de wet te onderhouden / om dies wille dat hy na den vleze een Sone Abrahams was. En voorwaar / 't en zy dat hem d'eerbiedigheid van de Godlijke insettinge bewogen hadde / hy konde / dewijl hy / gelijk wy boven geseid hebben / volkomen heilig was / en nog boete / nog vergevinge van sonden van noden en hadde / sig van dien doop onthouden hebben. Of'er ook nog tegenwoordig iemand gevonden word / die alle de wateren een wederbarende kragt toeschrijvd / dat's een saak die my onbekend is. Wat de kragt van den doop aangaat / als of se door haar kragt de sonden wegnam / of een heiligmakende genade toebragt / daar van seg ik nu dit maar alleen / dat men dese plegtigheid wel in waarde moet houden / wegens d'auctoriteit en't gesag van hem die de selve ingesteld heeft; maar evenwel dat men moet toesien / dat men de selve niet toe en schrijve / 't gene geen uitterlijke ceremonie eigen en is / dat se namelijk het herte reinigd / en ons Gode aangenamer maakt. Want dat is alleen een eigenschap van den inwendigen doop / welke een vrage is ener goeder conscientie tot God, gelijk Petrus uitdruklijk leerd / 1 Briev, III, 21.

VII. Christus heeft dan door die afwassinge willen te kennen geven / hoe zeer hy verbonden was om in alle heiligheid en reinigheid des levens te wandelen en voord te gaan / 't welk ook door die ceremonie wierd afgebeeld. Maar 't zou belachlijk zijn te menen / dat Jesus in sijn eigen selvs naam is gedoopt geworden. En Johannes heeft ook niemand in dien naam konnen dopen / dewijl hy sijne discipulen in de Christlijke Religie niet en quam t'onderwijsen of in te wijen / maar alleenlijk vermaande de selve aan te nemen / wanneer se door Christum zoude geopenbaard worden. Ende na dat hy gedoopt was / en uit'et water der Jordane opgeklommen / en gebeden hadde / zo zijn de hemelen geopend / en d'H. Geest is uit de selve op hem nedergedaald in een lighaamlijke gedaante gelijk een duive / Matth. III. Marc. I. Luc. III. Alwaar enigen menen / dat men de woorden gelijk een duive, niet en moet verstaan van de figuur in welke d'H. Geest is verschenen / maar van de wijse op welke hy op d'Here Jesum nedergedaald is. Maar die verklaringe is gedrongen en al te subtijl. Want wie zal het onderscheid van het vliegen van een duiv ligt onderkennen konnen van een andere vogel? De Schriftuur seid uitdruklijk dat d'H. Geest op Christum is nedergedaald in een lighaamlijke gedaante of figuur / en dat wel van een duive. Zo dat'et dan niet van noden en is / tot een andere gedaante sijn toevlugt te nemen / waar van wy niet anders / dan uit enige gissingen / die ganz en al geen fundament en hebben / en konnen spreken; voornamelijk dewijl'er geen bequamer en zal zijn / wat figuur dat wy ook ons selven inbeelden / om die hemelze gave af te beelden / als de gedaante van een duive. Ik en wil evenwel niet menen / dat hy t'enemaal gelijk een duive is geweest / als wat de coleur / of diergelijke dingen meer aangaat. Want het is seker / dat'et geen ware en natuurlijke duiv en is geweest / waar in d'H. Geest verborgen was / en hoedanig die bedrieger Mahomet gewend hadde aan sijn oor te komen vliegen / gelijk men seid / om alzo valzlijk voor te geven / als of hy med den H. Geest was begaavd geweest. Maar het schijnd een vurige gedaante van een duiv geweest te zijn / hoedanige voor hem paste / die de sijnen med den H. Geest ende med vuur dopen zoude / en die den Geest op sijn Apostolen in de gedaante van vurige tongen gesonden heeft. Dog al is'et dat die geestlijke gave door de lighaamlijke gedaante niet en is gerepresenteerd geworden / nog dat'et van noden en is geweest / dat de selve een middel zoude zijn / om den Geest daar door te doen nederdalen; zo wierd'er evenwel om de Menslijke swakheids wille absolut vereist / dat

God

God zodanig iets gebruikte / dat voor de sinnen bevatlijk zoude zijn / en op dat Johannes med een volkomen verseekerdheid zoude konnen seggen / dat hy den H. Geest uit den Hemel had sien nederdalen en op Jesum blijven. Joh. I, 31, enz.

VIII. Dog d'Here Jesus heeft toen ter tijd zo overvloedig den H. Geest ontfangen / dat'er niemand oit in desen dele med hem is te vergelijkenen geweest. Waar toe de woorden van Johannes gebragt worden / Cap. III, 34, God en geevd hem, (te weten / Jesu Christo / dien hy gesonden heeft /) den Geest niet med mate. Dat is / God en heeft aan sijnen enig geboren Soon den H. Geest niet med een sekere en bepaalde maat medegedeeld / gelijk hy aan anderen pleeg te doen; maar hy heeft over hem alle de schatten van sijne hemelze genade / of van de gaven des H. Geestes uitgestort. Dog indien wy niet en willen / dat alhier het woord hem daar onder verstaan word / zo blyvd evenwel de selve sin / namelijk dat Christus den H. Geest op een veel overvloediger wijse ontfangen heeft / als iemand anders / en dat se om dies wille altesamen / zo d'Apostolen als de Christenen / geseid worden uit sijne volheid ontfangen te hebben, Joh. I, 16. En dat alle de volheid der Godlijkheid in hem lighaamlijk woond, Col. II, 9. Want alhoewel dat gebragt kan worden tot de verborgenheid Gods des Vaders en Jesu Christi / waar van in't voorgaande gesproken word / dat is / tot het Evangelium / waar in die verborgenheid aan de wereld geopenbaard is; zo en zou'er evenwel zodanigen volheid der Godlijkheid in het Evangelium niet gevonden worden / 't en zy dat se te voren in Jesu Christo selvs / die een aucteur van 't selve is / gewoond hadde. Hier uit kan men sien / hoe verre d'Here Jesus in de kennisse van de Godlijke wille / en in de wijse van de selve bekend te maken / alle de Propheten / ja Mosem selvs ook / komt t'overtreffen. Moses heeft wel in desen dele buiten d'andere Propheten een groot voorregt gehad / gelijk God selvs getuigd / Zo daar een Propheet onder u is; Ik de Here zal door een gesigte my aan hem bekend maken, door enen droom zal ik med hem spreken, Alzo en is mijn knegt Mose niet, die in mijnen ganzen huise getrou is. Van mond tot mond spreke ik med hem; ende door aansien, ende niet door duistere woorden: ende de gelijkenisse des Heren aanschoud hy, Numer. VII, 6. Maar evenwel wanneer hy vraagde / dat de Here hem sijn heerlijkheid tonen wilde / en dat hy sijn aangesigte mögte sien / zo is hem zulks geweigerd geworden / wanneer God tot hem seide / Gy zuld mijne afterste delen sien, maar mijn aangesigte en zal niet gesien worden, Exod: XXXIII. 18, enz. Dierhalven zo moet men / dat God med Moses van mond tot mond gesproken heeft / zo verstaan / dat'er het sien van sijn aangesigte of van sijn heerlijkheid niet onder begrepen en word. 't Gene nu Mosi is geweigerd geworden / dat heeft d'Here Jesus verkregen. Niemand heeft oit God gesien; d'enig geboren Sone, die in den schoot des Vaders is, die heeft'et verklaard, Ioh. I, 18, namelijk aan anderen / na dat hy God gesien heeft. Van gelijken / Niet dat iemand den Vader gesien heeft, dan die van God is, (namelijk gesonden /) dese heeft den Vader gesien, Ioh. VI, 46. Daarom zo seid hy ook / Niemand en kan den Vader dan de Sone, en dien het de Sone zal willen openbaren, Matth. XI, 27. Dog hy heeft in die t'Samenspraak med die twe discipulen die na Emmaus gingen / zeer klaar getoond / hoe zeer dat hy in de verborgenheden der H. Schriftuur ervaren was / wanneer hy begonnen hebbende van Mose, ende van alle de Propheten, haar uitleide in alle de Schrivten, het gene van hem geschreven was, Luc. XXIV, 27. En een weinig daarna / wanneer hy sijne discipulen het verstand geopend heeft / op dat sy de Schriften verstonden / vers 45. 't Welk men verstaan kan / of van een bysondere gave des Geestes / overeenkomende med'et gene daar Paulus 1 Cor. XII, 10. van handeld / en welke hy een uitlegginge der talen noemd / onderscheidende de selve van de verscheide soorten der talen. Of het betekend dat d'Here Jesus sijne discipulen enige regulen heeft voorgeschreven / waar uit sy den verborgen sin der H. Schriftuur / en die tot de tijden des Evangeliums behoorde / van den letterlijken / en die nu al lang voor dien tijd vervuld was / zouden konnen onderscheiden.

IX. Ja de Schriftuur schijnd te kennen te geven / dat d'Here Jesus by sijnen Vader in den Hemel is geweest / eer hy gesonden wierd om het Evangelium aan de Menzen te verkondigen. Hier toe behoren die plaatsen: Voor eerst, Niemand en is opgevaren in den hemel, dan die uit den hemel nedergekomen is, namelijk de Sone des Menzen die in den hemel is, Ioh. III, 13. Want die woorden / die in den hemel is, en konnen ook niet minder alzo gevoeglijk vertaald wor-

en / die in den hemel was, dewijl'er in't Grieks staat / ho oon en too ouranoo, 't welk de tegenwoordige en ook d'onvolmaakte voorledene tyd betekend. En't is de woorden geweld aangedaan / zo men dat tot de Godlijke natuur wil trekken / dewijl hy uitdrukklijk de Sone des Menzen genoemd word. Ten tweden. Ik ben uit den Hemel nedergedaald, niet op dat ik mijnen wille zoude doen, maar de wille des genen die my gesonden heeft, Joh. VI, 38. Want al is'et dat dat nederdalen van den Hemel / figuurlijker wijse kan verstaan worden / gelijk'er Iac. I, 17, geseid word / Alle goede givte, en alle volmaakte gave, is van boven, van den Vader der ligten afdalende; zo is'et evenwel zulks / dewijl'er in die plaats enige omstandigheden zijn / die den letterlijken sin komen te begunstigen / dat'er geen reden en is / waarom dat de woorden op die wijse niet verstaan en worden. Zodanig is ten derde 't gene vers 61. gelesen word. Ergerd u-lieden dit? namelijk / dat ik geseid hebbe / dat ik'et brood ben / dat uit den Hemel nedergedaald is / en dat gy lieden mijn vleez moet eten / ende mijn bloed drinken / indien gy lieden het ewige leven wild verkrijgen; Wat zou'et dan zijn, zo gy den Sone des Menzen saget opvaren daar hy te voren was? Als of hy geseid hadde / gy zuld meerder reden van verwonderen hebben / wanneer gy dien Sone des Menzen / dien gy nu om sijn slegten staat komt te veragten / verheven zuld sien in den hemel / ende van daar sijne gaven openlijk uitdelende / alwaar hy te voren in't verborgen / en sonder dat'et iemand wist / geweest is. Ten vierden, Ik ben van den Vader uitgegaan, ende in de wereld gekomen; wederom verlaat ik de wereld en ga tot den Vader, Ioh. XVI, 28. Hier geevd d'Here Jesus te kennen / dat hy bereid is de wereld wederom te verlaten / en tot den Vader te gaan; gelijk hy te voren van den Vader uitgegaan / en in de wereld gekomen was. Dewijl'et dan seker is / dat hy in het laatste lid van dese sijne reden / van een eigenlijk en sijn lighaamlijk henen gaan tot den Vader spreekt / zo moet men dan ook dat eerste op die selve wijse verstaan / dat is / dat hy eigenlijk en lighaamlijk van den Vader uit den hemel / alwaar hy eerst was opgeklommen / uitgegaan was / ende in de wereld gekomen om het Evangelium te verkondigen. Dese woorden / seg ik / worden zeer waarschijnlijk op dese wijse genomen / en dienen ook om ons zo veel te meerder de uitstekende heerlijkheid Christi / ende des Evangeliums / te kennen te geven. Want indien Moses med een Engel / die de persoon Godes quam te representeren / op den berg heeft gesproken / en van hem bevelen ontfangen heeft: En indien Paulus tot in den derden hemel toe is opgenomen / alwaar hy zodanige verborgenheden gehoord heeft / die een Menz niet geoorlovd en is uit te spreken: zo en is'er ook ganz geen reden / waarom dat men dat insgelijks van Christo niet en wil geloven: Op dat men andersins niet en zou moeten seggen / dat de Sone in desen dele minder is geweest als de dienaars / en het Evangelium als de wet; voornamelijk dewijl de Schrivtuur zo klaarblijklijk van dit opvaren ten hemel komt te spreke͂. En daar en sit ook niet in dat men in d'Evangelize Historie nergens en leesd / wanneer dese opvaringe zoude geschied zijn. Want Lucas en verhaald ook niet / wanneer Paulus in den derden hemel is opgenomen geworden. En wy en sien ook niet wanneer dat gene vervuld is geworden / 't welk Ioh. I, 52, word verhaald / van de Engelen die opklommen, ende nederdaalden op den Sone des Menzen. Dog indien iemand evenwel dese Woorden liever anders wil verklaren / med dien en zal ik niet twisten / zo hy maar niet af en wijke van d'analogie of overeenstemminge des geloovs / en van die dingen / die ons uitdrukklijk in d'H. Schrivtuur geopenbaard zijn. Men neemd dese woorden zo als men se neemd / zo is dit evenwel seker / dat'er zo dikwijls in d'H. Schrivtuur geseid word / dat Christus van sijn Vader gesonden is om het Evangelium te verkondigen / dat'et van niemand oit in geschil en is getrokken geworden. De Vader die my gesonden heeft, die heeft my een gebod gegeven wat ik seggen zal, Joh. XII, 49, Van gelijken / Gelijkerwijs my de Vader gesonden heeft, alzo sende ik ook u lieden, Joh. XX, 21, Siet ook / Joh. XVII, 3. Rom. VIII, 3. Gal. IV, 4, En op meer andere plaatsen. Daar toe kan ook getrokken worden / 't gene wy Hebr. V. van sijn Priesterampt komen te lesen / En niemand en neemd hem selven die ere aan, maar die van God geroepen word gelijkerwijs als Aaron. Alzo ook Christus en heeft hem selven niet verheerlijkt om Hogepriester te worden, enz. Want het is med beide dese ampten eveneens gelegen. Niemand en moet sig het ampt van een Godlijk gesant aanmatigen / 't en zy dat hy ook waarlijk van God is gesonden geworden / voornamelijk wanneer'er van't ver-

kondigen van een niewe lere / en die te voren niet geopenbaard en was / gehandeld word. Hier van is't dat God ook van de valze Propheten klaagd / Die het gesigte hares herten spraken, en niet uit des Heren mond, Ierem. XXIII, 16, enz.

X. Tot de sendinge Christi behoord ook dat getuigenisse / 't welk hem den Vader van den hemel gegeven heeft / wanneer hy is gedoopt geworden / en den H. Geest heeft ontfangen / Dese is mijn welbeminden Sone, in den welken ik mijn welbehagen hebbe. 't Welk ook herhaald is geworden / wanneer hy in de tegenwoordigheid van sijne Discipulen veranderd wierd / med byvoeginge van dit bevel / Hoord hem, Matth. XVII. Van gelijken wanneer'er op het gebed Christi / Vader verheerlijkt uwen naam; een stemme uit den hemel gekomen is / seggende / Ende ik heb hem verheerlijkt, en ik zal hem wederom verheerlijken, Joh. XII. Namelijk door desen mijnen Sone / en ook door de werken / die ik hem gegeven hebbe in mijnen name te doen. Want Christus is door alle dese getuigenissen gerecommandeerd geworden / op dat hy als een gesant / die van sijnen Vader gesonden was / zoude gehoord / en sijn lere voor hemelz en Godlijk aangenomen worden. Waarom hy in de laatste plaats seid / Niet om mijnent wille is dese stemme geschied maar om uwent wille.

XI. Hier is ook bygekomen de kragt om miraculen te konnen doen / op dat de lere Christi daar door / als door een segel van God selvs ingedrukt / zoude bevestigd worden; en op dat niemand enige reden en zoude konnen hebben / om de selve / als een Menzlijk verziersel / te verwerpen. En dit is ook de reden / waarom hy hem op de selve beriep / seggende / De werken die my de Vader gegeven heeft om die te volbrengen, de selve werken die ik doe getuigen van my, dat my de Vader gesonden heeft, Ioh. v, 36. En wederom / Indien ik niet en doe de werken mijns Vaders zo en geloovd my niet. Dog zo ik de selve doe, ende gy my niet en geloovd, zo geloovd de werken, Ioh. x, 37. Als of hy hadde geseid / mijne lere behoorde wel by u lieden geloov te vinden / dewijl ik niets voor en stelle / dat niet over een en komt med de wet ende de Propheten / die gy lieden voor Godlijk erkend; maar indien gy lieden dat nog niet en kond begrijpen / zo geloovd my ten minsten om de werken wille / dewijl'er niemand en is die zodanige werken doen kan / als ik doe / 't en zy dat de kragt Godes med hem is. Dog wy zullen in't volgende van dese dingen wijdlopiger handelen. Zo dat wy dan sien / dat d'Here Jesus med zodanige gaven aangedaan / en van God sijnen Vader gesonden zijnde / sig selven geschikt heeft om sijn Prophetiz ampt te bedienen.

XII. Hier word gevraagd / Of men niet en moet seggen, dat hy ook onder't O. Testament zodanigen ampt bediend heeft, niet wel onmiddelijk, gelijk hy onder het N. Testament heeft gedaan; maar middelijk door de Propheten, die hy in de naam van sijn Vader, als zijnde des selvs WOORD heeft aangesproken; en dat hy de Propheten med sijnen Geest heeft aangeblasen, gelijk Petrus 1 Briev, 1, 11. schijnd te kennen te geven? Waar op ik andwoorde geensins; gelijk uit de woorden des Apostels blijkt / Heb. 1, 1. Dat God eertijds veelmaal en op verscheide wijsen tot de Vaderen gesproken heeft door de Propheten, maar dat hy in de laatste dagen tot ons gesproken heeft door den Sone. Want zo doende zou d'H. Schrijver verkeerdelijk een onderscheid maken / tussen de wijse van voorstellen / die God de Here zo onder het O. als N. Testament gebruikt heeft / om de Menzen sijnen wille bekend te maken / indien hy haar ook onder het Oude door sijnen Soon aangesproken hadde. Zo dat ik verwonderd ben / dat de Dortze Oversetters, in hare Aantekeningen, over Ioh. 1, 1. de plaats Hebr. 1, 1. komen by te brengen / om te bewijsen / dat God de Vader sijnen verborgen raad aangaande onse saligheid / door dat WOORD, waar van Johannes spreekt / zo wel in het O. als in het N. Testament de Menzen geopenbaard heeft. Want dese uitlegginge loopt handtastelijk tegen de woorden van den text aan; nog sy komt ook over een med'et gene sy over Hebr. 1, 1. selvs hebben aangetekend. 't Gene Petrus dan van de Geest Christi seid / die in de Propheten geweest is / dat en verstaat hy niet van de Geest die van Christus zoude gegeven zijn; want dat en heeft hy niet gedaan voor dat hy verheerlijkt was / Ioh. VII, 39. maar die zodanige dingen quam te openbaren / die op Christum haar opsigt hadden / en tot hem behoorden.

XIII. De bedieningen die tot'et Prophetiz Ampt Christi behoren / konnen al te samen onder dese enige begrepen worden / dat hy het Evangelium verkondigd heeft / waar in d'openbaringe van de laatste en allervolmaakste wille Godes

aangaande d'ewige ſaligheid der Menzen / en de wijſe om de ſelve te verkrygen / begrepen is. Om dit te beter te verſtaan / moet men aanmerken / wat overeenkominge dat'er tuſzen 't ſelve ende de wet is / en hoe 't ſelve ook daar van komt te verſchillen. De Wet en het Evangelium komen voor namelijk op deſe twe wijſen over een. 1. Dat ſe beiden een en de ſelve aucteur hebben / namelijk God / de Vader onſes Heren Jeſu Chriſti ; daar wy integendeel ſien dat de Marçioniten en Manicheen eertijds het ſpoor geheel bijſter zijn geweeſt / ſtellende twe beginſelen der dingen / namelijk het ene goed / en het andere quaad ; waar van het laatſte een aucteur van het Oude / en het eerſte van het Niewe Teſtament / en ook de Vader Chriſti is. Want wy hebben in het voorgaande / wanneer wy van de eenheid Godes handelde / getoond / hoe ongerijmd het is / zodanige twe beginſelen te verzieren. Voorwaar 't is een contradictie in't bygevoegde / te bekennen dat iets God is / en te ſeggen dat'et quaad is ; dewijl'er door de naam en betekeniſſe van God d'alleropperſte / en een volmaakte goedheid verſtaan word / en dat ook een yder / die niet geheel bijſter van verſtand en is / ſonder de minſte twijfelinge zal oordelen / zo haaſt als hy maar is verſekerd dat iets quaad is / dat'et daar door den naam van God onwaardig word. Dat die ſelve Vader Jeſu Chriſti / die een aucteur is van de niewe wet / ook d'oude heeft voorgeſchreven / dat geven de Schriften des N. Teſtaments te kennen. Onder anderẽ in den Briev aan d'Hebreen in het begin / welke plaats een weinig te voren van ons is aangetrokken / alwaar geſeid word / dat die ſelve God, die eertijds tot de Vaderen geſproken hadde door de Propheten, in de laatſte dagen tot ons geſproken heeft door den Soon. 't Selve wijſd Zacharias ook duidelijk in ſijn Lov-ſang aan / wanneer hy ſeid / Geloovd zy de Here de God Iſraëls, want hy heeft beſogt, ende verloſſinge te wege gebragt ſijnen volke: Ende heeft enen hoorn der Saligheid ons opgeregt in't huis Davids ſijns knegts: Gelijk hy geſproken heeft door den mond ſijner heiliger Propheten, die van den beginne der wereld geweeſt zijn, Luc: 1, 68. Want het blijkt uit de woorden zeer klaar / dat hy van geen andere beſoekinge en verloſſinge van het volk Iſraëls en handeld / als van die / dewelke binnen korten tijd door Jeſum Chriſtum ſtond verbuld te worden / voor wiens aangeſigt Johannes de Doper / die een Soon van hem was / geſonden wierd. Hier komt ook by het getuigeniſſe van d'H. Maget Maria / dewelke God den Here grootmakende komt te ſeggen / Hy heeft Iſraël ſijnen knegt opgenomen, op dat hy gedagtig ware der barmhertigheid; gelijk hy geſproken heeft tot onſe Vaderen, namelijk tot Abraham ende ſijnen Sade, in der ewigheid, Luc. 1, 54. gevende klaarlijk te kennen / dat'et een ende de ſelve God is / die eertijds med de voorvaders der Iſraëliten een verbond opgeregt hadde / en die haar ook in de laatſte tijden opgenomen heeft / om haar in Jeſu Chriſto barmhertigheid te bewijſen. Eindelijk zo beveſtigd ook d'Here Jeſus dat ſelvs / wanneer hy de Joden aanſprekende komt te ſeggen / Mijn Vader is't die my eerd, welken gy ſegd dat uwe God is, Joh. VIII, 54. Want door die woorden geevd hy te kennen / dat die God / dien d'Iſraëliten eerden / en die haar de wet gegeven hadde / ſijn Vader was / van wien hy was geheiligd en geſonden om het Evangelium te verkondigen. Het Niewe Teſtament en kan niet aangenomen worden / of men moet ook med een toeſtaan / dat'et Oude van God afkomſtig is. Alle de Schrivt is van God ingegeven, en de Heilige Menzen Godes, door den H. Geeſt gedreven zijnde, hebben ſe geſproken, 1 Tim. III, 16. En 2 Pet. 1, 21.

XIV. 2. Sy komen daar in over een / dat beide de Wet en het Evangelium / een onderling contract of verbond tuſzen God ende de Menzen in haar behelſen ; waar in God iets van de Menzen eiſt of afvorderd / en ook van ſijne zijde haar iets beloovd te zullen geven / indien ſe de conditien van het verbond komen t'aftervolgen. 't Welk men tegen die genen moet aanmerken / die beweren willen / dat het Evangelium alleen uit beloften beſtaat / en dat'et ganz geen wetten voor en ſteld ; dog dat alle de geboden en dreigementen / die ons in de Schriften des N. Verbonds om wel te leven voorkomen / niet eigenlijk tot het Evangelium en behoren / maar uit de wet Moſis herhaald worden / en dat de ſelve ten opſigte van de uitverkorenen veel liever beloften als geboden zijn / aangeſien God beloovd dat hy de ſelve in haar verſtand wil ingeven / en in haar herten inſchrijven / Heb. VIII. En Jerem. XXXI. Maar 1. Sy ſcheiden die dingen t'onregt van elk anderen / die niet anders dan t'ſamengevoegd worden voorgeſteld. Alle verbonden beſtaan uit twe delen / namelijk uit een beding en afvorderinge /

ge/ en uit een belofte en dreigementen. Alle de beloften des Evangeliums zijn conditioneel / en worden van niemand genoten/ dan die de conditie van bekeringe / heiligheid des levens / of diergelijken / die onafscheidelijk aan het geloov vast is / volbragt heeft. Die in den Sone geloovd heeft het ewige leven, maar die den Sone ongehoorsaam is, die en zal het leven niet sien, maar de toorn Godes blijvd op hem, Joh. III, 36. Indien gy na den vleze leevd zo zuld gy sterven; maar indien gy door den Geest de werken des lighaams dodet, zo zuld gy leven, Rom. VIII, 12. Sonder heiligmakinge en zal niemand den Here sien, Heb. XII, 14. 2. Het Evangelium word van Jacobus een volmaakte wet der vryheid genoemd / Cap. I, 25. en II, 12. Dog alle wetten bestaan veel eer in geboden als in beloften. Dese laatste zijn aanhangsels van de selve/ dewelke dienen/ gelijk ook de dreigementen / om de geboden en verboden kragt en auctoriteit te doen hebben. 3. Dat'et Evangelium ware geboden in sig begrijpt / dat blijkt klaarlijk uit de predikatie Christi by Matth. Cap. V. alwaar hy sijne geboden tegen de geboden van de Wet Mosis komt te stellen / Gy hebt gehoord dat'er tot den Ouden geseid is; Dog ik segge u lieden, enz. Sy excipieren hier op / dat hy sijne regtsinnige verklaringen van de wet/ tegengesteld tegen de verdrajingen van de Pharizeen. Maar het contrarie blijkt zeer klaar / zo men maar alleen de plaats selvs eens insiet. Want hy en maakt geen gewag van enige uitleggingen of overleveringen; maar hy citeerd de woorden selvs van de wet Mosis / waar tegen hy daarna de sijne steld / gelijk breder in het volgende capittel zal geseid worden. 4. Hy seid selvs / dat hy een nieuw gebod aan sijne discipulen geevd, dat se elk anderen zouden liev hebben, gelijk hy haar liev gehad heeft, Joh. XIII, 34. En hy noemd dat sijn gebod, Ioh. XV, 12. Dierhalven zo en is'et niet het selve dat in de wet gevonden word. Maar, seggen se / de wet gebied, dat wy onse naasten zo liev moeten hebben als ons selven. Dog ik andwoorde / dat in de wet door de naam van naasten, een Israëlijt verstaan word / en dat de selve toelaat / dat iemand sijne vyanden haten en doden mag. Maar Christus strekt die benaminge tot alle Menzen uit / en wil dat wy ook onse vyanden zullen liev hebben. Daarbeneffens zo gebied hy ook een veel groter lievde als de wet; die med sijne / die voor ons sijn leven ten besten gegeven heeft / overeenkomt. 5. 't En komt niet wel med de waardigheid Christi over een / dat men steld / dat hy maar alleen een Uitlegger van de Wet Mosis is geweest; dewijl d'enig geboren Soon / in sijn Vaders huis meerder auctoriteit behoord te hebben/ als een dienaar / gelijk Moses was / Heb. III. Waarom ook de Vader / wanneer hy op den berg Tabor is veranderd geworden / en dat Moses en Elias verschenen zijn / selvs heeft geboden dat men hem horen zoude / namelijk boven Mosen ende de Propheten / dewijl haar ampt en auctoriteit / med de komste Christi uit hadde gediend. 6. Die belofte Godes / Ik zal mijn wetten in haar verstand geven, ende in haar herte zal ik de selve inschrijven, enz. en geevd niet anders te kennen / als dat God zo grote weldaden aan sijn volk zoude doen / eerst in de verlossinge uit de Babylonize gevangenisse / en daarna in de verlossinge door Christum uit de dienstbaarheid der sonde ende des doods / waar van die eerste verlossinge een voorbeeld en schaduw geweest is / dat het gevoelen van zo een uitstekende genade / een lievde tot de wet Godes in haar herten zoude indrukken / en te wege brengen dat sy de selve med meerder wakkerheid als te voren / zoude komen te gehoorsamen. Niet dat'er niemand onder haar ondankbaar en zoude wesen. Want die belofte word tot'et ganze volk Israëls gedaan / van welk het bekend is / dat'er altijd vele onder haar zijn gevonden geworden / die aan Godes weldaden niet eens en quamen te denken / en ook den H. Geest wederstonden / gelijk Stephanus haar verwijt / Act. VII. Zo dat men moet seggen / dat'et niet wel gedaan en is / dat men een weldaad die't ganze volk gemeen / en ook niew is / en voornamelijk ten tijden van de Messias zoude plaats hebben / tot enige die absolut uitverkoren zijn komt te trekken / dewijl'er ook (volgens d'aucteurs van dese verklaringe) zodanige uitverkorenen onder d'Israëliten zijn geweest / eer dat dese belofte door Jeremiam gedaan was; en sy zijn'er ook t'allen tijden van't begin des werelds af geweest. Dog dat men die woorden zo niet en moet verstaan / dat blijkt uit Ezech. Cap. XI, alwaar diergelijk een belofte te vinden is / Ik zal hen enerlei herte geven, ende zal enen niewen Geest in't binnenste van u geven; ende ik zal het stenen herte uit haren vleze wegnemen, ende zal hen een vlezen herte geven, enz. En daarna word'er bygevoegd / Maar welker herte het herte harer verfoeiselen,

ende harer gruwelen nawandeld, der selver weg zal ik op haren kop geven; spreekt de Here Here. 't Welk voorwaar op die uitverkorenen niet en past / welker herten geseid worden van God door een onwederstaanlijke kragt bewogen te worden / dat se niet wederspannig en konnen wesen. 7. Daar worden in het Evangelium d'allerswaarste straffen gedreigd / van't ewige vuur / welke in de Wet niet te vinden en zijn / Siet Heb. I. en X.

XV. Dog de Wet en het Evangelium verschillen med elk anderen in verscheide saken. 1. In de Middelaar van beide. Want de Middelaar van de Wet is Moses geweest / die de selve op den berg van de Engelen ontfangen hebbende / aan het Volk Israëls overgeleverd heeft / Gal. III. 19. Act. VII, 53. Dog de Middelaar van't Evangelium is Chzistus / die 't selve uit de immediate openbaringe Godes geleerd / en tot ons van den Hemel gebragt heeft / Joh. I, 18, en III, 13. Ik weet wel dat'er enigen zijn die leren / dat Christus een Middelaar is van beide die Verbonden / waar op wy nu hier voren al geandwoord hebben / en dat se de plaats die wy uit den brief tot de Galaten hebben bygebragt / dat namelijk de wet door de Engelen besteld is in de hand des Middelaars, niet van Moses maar van Chzisto / die een Middelaar is / verklaren / dewijl d'H. Schriftuur buiten hem geen Middelaar en erkend / gelijk ook de selve Paulus seid / 1 Timoth. II, 5: Daar is een God, daar is ook een Middelaar Godes ende der Menzen, de Menze Iesus Christus. Waar op ik andwoorde / indien de Menze Christus Jesus een Middelaar Godes ende der Menzen is / dat hy dan dat middelaars ampt niet en heeft bediend nog heeft konnen bedienen onder het O. Testament / dewijl hy toen nog geen Menz en was. En dat hy ene of d'enige Middelaar genoemd word dat geschied daarom / om dat hy d'enige Middelaar is des N. Verbonds / waar van Paulus een prediker was / en om dat niemand / zo onder't O. als N. Testament / aan de vergevinge der sonden / en by gevolg aan d'ewige saligheid / enig part of deel heeft / als door sijne weldaad. Maar daar en is geen reden / waarom een ander ook niet in een seker ander opsigt / een middelaar kan genoemd worden / zo hy namelijk een gesant Godes is die tot de Menzen gesonden word / en haar sijnen wille verkondigd. En zodanig een is Moses geweest / die tuszen God en d'Israëliten in't midde gestaan heeft / gelijk hy selvs tot d'Israëliten seid / Deut, V, 5. Ik stond in dien tijd tuszen den Here ende tuszen u, om u des Heren woord aan te seggen. Siet ook / Cap. IX, 18, 19. alwaar hy toond / hoe hy het ampt van een Middelaar bediend heeft / in het afweren van Godes toorn van d'Israëliten / die een gulden kalv gemaakt hadden. En dat Paulus Gal. III, van Moses spreekt / dat geven alle d'omstandigheden te kennen. Want door sijn hand, dat is / door sijn dienst en tuszenkomste / gelijk dese maniere van spreken doorgaans in d'H. Schriftuur gebruikt word / hebben d'Israëliten de wet ontfangen. Waarom Stephanus Act. VII, 38, seid, Dat hy de levendige woorden van den Engel ontfangen heeft, om die aan d'Israëliten te geven. En men kan ook Chzisto / sonder hem schande aan te doen / niet toeschrijven / dat hy een dienaar van den Engel geweest is / die van hem de wet ontfangen zoude hebben / om de selve aan de Israëliten te geven. Ook en is de titul van Middelaar niet hoger als van Verlosser / als of se daarom op Mosen niet en paste / maar integendeel veel lager Maar Moses word ook selvs van Stephanus een Verlosser van't volk Israëls genoemd Act VII, 35. Desen heeft God tot een Overste en Verlosser gesonden door de hand des Engels, die hem verschenen is in den doornenbosch. Eindelijk dat Moses niet van Jesu Chzisto / maar van een Engel de Wet ontfangen heeft op den berg Sinaï / dat blijkt ons daar uit zeer klaar / dat d'Apostel Heb. II. 2, seid / Indien het woord door d'Engelen gesproken, enz. stellende alzo tegen de Wet / dien hy het woord door d'Engelen gesproken noemd / het Evangelium / als zodanig iets zijnde / dat veel voortreflijker is / 't welk door den Here Jesum / den enig geboren Sone Godes / is verkondigd geworden. En om dies wille word Jesus een Borg van het N. Verbond genoemd, Als ook een Middelaar Heb. VIII, 6. IX, 15. en XII, 24. Waar uit blijkt / hoe groot in desen dele d'uitstekenheid van het Evangelium boven de Wet is. Want al is'et dat Moses getrou is geweest in het ganze huis Godes / zo heeft hy evenwel maar een dienaar geweest. Dog Christus is d'enig geboren Sone Godes / die dat huis heeft toebereid / en in sijn Vaders huis alle auctoriteit en gesag heeft. Nu daar en is niemand die daar aan twijfeld / of een lere die door den Sone voorgedragen is / gaat die lere / die door een Dienstknegt is verkondigd geworden / in waardigheid verre te bo-

boven. Want al is'et dat God van die beide d'eerste en voornaamste aucteur is, zo doet evenwel de waardigheid van den dienaar/ dien hy gebruikt heeft in de selve voor te stellen/ om dese boven gene in waarde te houden. 't Welk wy ook in de verbonden/ die enige Potentaten en Republijken onder elk anderen opregten/ sien gebeuren. Want wanneer'er saken van groot gewigt te verhandelen zijn/als van oorlog/ van vrede/ van Koninglijke huwelijken/ en diergelijken/ zo worden'er waardiger en adelijker Gesanten of Middelaars gebruikt/ dan wanneer'er maar alleen van enige koophandel word gesproken.

XVI. 2. In de verscheide wijse van bevestigen. Want om de Wet in te wijen of te heiligen/ is het bloed van beesten gebruikt geworden/ waar mede Moses het wetboek/ en het ganze volk besprengd heeft/ seggende/ Siet dit is het bloed des verbonds, het welke de Here med u-lieden gemaakt heeft over alle die woorden, Exod. xxiv, 8. En Heb. ix, 20. Alwaar men moet aanmerken/ dat Moses zo duidelijk geen gewag en maakt van't besprengen van't wetboek/ als d'Apostel; Maar evenwel dat'et selve geschied is/ dat word van d'H. Schrijver med regt besloten/ uit'et gene Moses seid/ dat hy namelijk een gedeelte van het bloed op den altaar gegoten/ en het wetboek genomen heeft/ om uit het selve voor den volke te lesen: Want dewijl hy't van den altaar heeft genomen/ zo is'et ook med den altaar besprengd geworden. Dog het N. Verbond/ is door het bloed van de Middelaar Jesus Christus selvs geheiligd ende bevestigd geworden/ Heb. ix, 12, enz. Waarom hy ook/ wanneer hy sig bereide om te sterven/ en het H. Avondmaal tot sijner gedagtenisse instelde/ van den drink-beker seid; Dat is mijn bloed, het bloed des N. Testaments, het welke voor vele vergoten word tot vergevinge der sonden, Matth. xxvi, 28. Waar uit men ook kan sien hoe veel dat dat verbond het oude komt t'overtreffen; dewijl het bloed van den enig geboren Sone Godes/ het bloed der beesten op een oneindige wijse in waardigheid en kragt te boven gaat,

XVII. 3. In de belovten, dewelke veel voortreflijker zijn in het Evangelium/ als in de Wet. Want zo gy op de klare en uitgedrukte woorden van de Wet siet/ zo en heeft se geen andere belovten/ dan die vleeslijk en binnen de palen van dit leven besloten zijn. Moses heeft'er Levit. xxvi, en Deut. xxviii. een wijdlopig register van opgesteld/ waar uit ons zulks komt te blijken. d'Ewige geluksaligheid is wel in een verborgen sin/en onder de gedaante van lighaamlijke saken gerepresenteerd geworden/ en de Godvrugtigen hebben ook daar op gehoopt/ gelijk d'Apostel leerd Cap. xi, Maar dat zodanige belovten van zo groten kragt niet geweest en zijn/ als die klaar en duidelijk voorgesteld worden/ dat's een saak die een yder openlijk bekend staat. Waarom'er vele gevonden zijn/ die niettegenstaande dat sy openlijk bekenden/ dat sy die wet omhelsden/ en voor Godlijk hielden; evenwel ganz geen hope gehad en hebben van een beter leven/ dan van het tegenwoordige; hoedanig eertijds de Sadduceen waren. Van gelijken zo en zijn'er ook ganz geen sonden dan ligte door d'offerhanden des Wets versoend geworden/ dewelke door onwetenheid of Menzlijke swakheid begaan waren. Die aan groter sonden schuldig was/ die wierd onder den vloek des Wets gehouden/ en konde niet anders dan door een bysondere genade Godes/ die nergens uitdruklijk beloovd en was/ daar van verlost worden. Maar het Evangelium is een aanbrenginge van een beter hope door welke wy tot God genaken, Heb. vii, 19. En het is in beter belovten bevestigd, Heb. viii, 6. Want in het selve word door Christum vergevinge der sonden verkondigd: Ende dat van alle, daar d'Israëliten niet èn konden van geregtvaardigd worden door de wet Mosis. Act. xiii, 38. En Christus heeft de dood te niet gedaan, en het leven en d'onstervlijkheid aan den dag gebragt door het Evangelium, 2 Timoth. i, 10. Daarenboven zo heeft hy ook den H. Geest beloovd aan de gelovigen/ en die den selven van Gode komen te bidden/ om door des selvs hulpe d'allermoeijelijkste en swaarste geboden te konnen uitvoeren/ Luc. xi, 13. Joh, vii, 38. En dese belovten komen ons doorgaans in de Schriften des N. Testaments zo klaar en uitdruklijk voor/ dat'er niemand en is die zulks oit in geschil heeft getrokken.

XVIII. 4. In de Geboden. Want de Wet heeft zeer vele/ en daar onder ook enige zeer moeijlijke ceremoniele geboden gehad/ van saken die in haar natuur indifferent waren/ dewelke alleen om de wil van die de selve ingesteld hadde/ als eerlijk mosten onderhouden/ of als schandelijk gemijd worden. En ten dien opsigte noemd Petrus de selve een ondraaglijk jok, Act. xv, 10. Daarentegen zo is'et dat het Evangelium zeer

wei-

weinige / en ook ligte ceremonien voorschrijvd. Waarom Christus niet sonder reden sijn jok saft, en sijnen last ligt komt te noemen. Matth. XI, 30. 't Welk ook / gelijk wy in't volgende zullen sien / op sijne verdere geboden kan gepast worden. En sy zijn al te samen van zo een klaarblijklijke billijkheid / dat een yder / die niet ganz dom en is zeer ligt kan vatten / waarom de selve van God geboden of verboden zijn. Waarom Paulus ook de Godsdienst der Christenen een redelijken Godsdienst noemd. Rom. XII, 1. En Petrus vereerd d'eerste beginselen van de religie / med den naam van redelijke melk. 1 Petr. II; 2. De morale geboden des wets begrijpen maar alleen d'eerste beginselen der Godvrugtigheid / zo dat Paulus seid / Dat de Heidenen die de wet niet en hebben, van nature doen de dingen die des wets zijn, en dat se de wet niet hebbende haar selven een wet zijn, Rom. II, 14. 't Welk ook daar uit bewesen word / dat de Philosophen en Heidenze wetgevers / veel een en de selve dingen med Moses gebieden en verbieden. Ja daar konnen ook volmaakter werken gedaan worden / als'er in die wet worden voorgeschreven / en daar en is ook geen twijfel aan / of sy zijn ook somtijds van enige Godvrugtigen en gelovigen gedaan geworden. Want sy liet de mannen toe / die vrouwen hadden dewelke moeijlijk / en niet na hare sin en waren / een scheidinge med haar te maken. Dog daar zijn'er enigen gevonden / die liever hare quade manieren wilden verdragen / als den band des huwelijks ontbinden. Sy liet toe oog om oog en tand om tand te eizen. Maar David heeft haar het ongelijk / dat hem van sijne vyanden aangedaan wierd / van selvs vergeven / en haar goed voor quaad vergolden / Siet Psal. VII, XXXV. XLI. en CIX. De belijdenisse van Saul van sijn ongewoonlijke vromigheid / 1 Sam. XXIV, en XXVI. Maar het Evangelium behelsd in sig zodanig een volmaakten regel van heiligheid en regtvaardigheid / dat'er niets bygevoegd en kan worden / en die de Menzen noit in gedagten en zoude konnen gekomen hebben / 't en zy dat se haar was geopenbaard geweest. Dat geevd Paulus te kennen wanneer hy seid / Al wat waaragtig is, al wat eerlijk is, al wat regtvaardig is, al wat rein is, al wat lievlijk is, al wat wel luid, zo daar enige deugd is, ende zo daar enige lov is, dat selve bedenkt, Phil. IV, 8. Alzo ook wanneer hy seid / Wy spreken de wijsheid Gods bestaande in verborgenheid, die bedekt was, welke God te voren verordineerd heeft tot onser heerlijkheid eer de wereld was: welke niemand van de oversten deser wereld gekend en heeft, enz. Zo voegd hy'er by / Dog God heeft'et ons geopenbaard door sijnen Geest, 1 Cor. II, 5. enz. Maar iemand mogt tegenwerpen / Indien d'Evangelize geboden zo volmaakt en uitstekende zijn boven de Wet Mosis, zo heeft Christus, die ons de selve voorgeschreven heeft, ons jok zeer verswaard, tegen 't gene hy selvs te kennen geevd, Matth, XI. En sijn Apostel seid ook t'onregt, Dat sijn geboden niet swaar en zijn, 1 Joh. V, 3. Waar op ik andwoorde / dat'et geensins en volgd. Want na de swaarwigtigheid van de last die hy ons opgeleid heeft / heeft hy ook onse kragten vermeerderd / dat wij dat zeer ligt en sonder moeijlijkheid konnen dragen. Zo sien we / dat / al is'et dat een gewigt van tien ponden / voor een swak en te'er kind swaar vald / evenwel een gewigt van twintig ponden voor hem / wanneer hy tot meerder jaren en sterkte gekomen is / zeer ligt zal schijnen. Dit heeft ook alhier plaats / en d'Evangelize genade is zo groot / dat'er voor de genen / die de selve voorkomt / en ontfangen hebben / niets en is / dat haar swaar of moeijlijk vald / nog armoede / nog schande / nog ballingschap / nog dood; en sy roemen ook in het midden van de verdrukkingē waar in anderen de moed laten sakken. Dewijl al dat uit God geboren is, de wereld overwind; en dewijl ook dit d'overwinninge is die de wereld overwind, namelijk ons gelove, 1 Joh. V, 4. En voorwaar voor die gene / die geloovd dat hy de hemelze en ewige goederen van God ontfangen zal / indien hy sijn geboden komt te bewaren / zijn alle de aardze en vergangelijke goederen in zeer kleine agtinge / en hy versekerd sig / dat ook selvs d'allerswaarste besoekingen / en ongemakken van dit tegenwoordige leven / niet te vergelijkenen en zijn med die vreugden / die voor hem zijn weg geleid.

XIX. 5. In de kragt om de Godvrugtigheid in de herten der Menzen in te boesemen. De wet is wel om der overtredingen wille gegeven, Gal. III, 19. Namelijk op dat sy de selve / door de vreze die se quam te dreigen / in toom zoude houden. Maar evenwel zo heeft se daar toe zeer weinig voordeel toegebragt. Alle zijn sy afgeweken, te samen zijn se onnut geworden, daar en is niet een die goed doet, ook niet tot een toe, Rom. III, 10, enz. Alwaar wel een sekere vergrotende wijse van spreken is / dewijl de Schriftuur ons leerd / dat'er

dat'er enige vromen en Godvrugtigen onder de wet geleevd hebben/ die med die misdaden/ dewelke aldaar verhaald worden/ niet besmet geweest en zijn/ ja die ook in alle de geboden en regten des Heren onberispelijk gewandeld hebben, Luc. I. 6. maar sy zijn evenwel zo klein in getal geweest/ dat se naaulijks in consideratie en komen/ dewijl de Godloosheid doorgaans in swang ging/ en de gehele aarde als een sterkdrijvende vloed quam te overstromen. Ja 't is'er zo verre van daan/ dat de wet de sonden konde intomen/ dat se integendeel de selve gaande maakte/ en vermeerderde. Waarom d'Apostel seid/ Maar de sonde oorsaak genomen hebbende door het gebod, heeft in my alle begeerlijkheid gewrogt, enz. Rom. VII, 8. 't Welk wel door toeval is geschied/ en niet door mangel van de wet/ welke heilig, en regtvaardig, ende goed is, maar door de bedorven natuur des Menzen/ dewelke gewoon is sig tegen 't gene verboden is aan te kanten. Maar evenwel zo toond'et hoe groot d'onmagt van de wet zy. En hier uit is'et ontstaan/ dat de wet/ dewelke ten leven was, (want sy seide/ doet dat ende gy zuld leven) de dood geworden is, en deselve gewrogt heeft. Waarom sy ook een dodende letter, ende een bedieninge der verdoemenisse genoemd word/ 2 Cor. III. En om dies wille word'er ook ontkend/ dat de selve heeft konnen levendig maken, Gal. III, 22. En d'offerhanden/ welke geordineerd waren om de sonden te versoenen/ al is'et dat se alle jaren sonder ophouden opgeofferd wierden/ en konden nimmermeer heiligen de genen die daar toe gingen, enz. Heb. X, I. Integendeel zo is het Evangelium van zo groten kragt/ dat'et dat gene 't welk het gebied/ in de herten der Menzen inschrijvd/ ende ingraveerd/ Heb. VIII, om dat'et namelijk in beter belovten bevestigd is/ welke niemand van herten en kan geloven/ of hy moet ook al sijn kragten inspannen/ om de conditien die daar aan vast zijn op te volgen. En dit geevd d'Apostel ook te kennen/ wanneer hy seid/ Het gene de wet onmogelijk was, dewijl se door't vleez kragteloos was, heeft God, sijnen Sone sendende in gelijkheid des sondigen vlezes, ende dat voor de sonde, de sonde veroordeeld in het vleez, op dat het regt der wet vervuld zoude worden in ons, die niet na den vleze en wandelen, maar na den Geest, Rom. VIII. En op een andere plaats/ De wet en heeft geen ding volmaakt, maar de aanleidinge van een beter hope, door welke wy tot God genaken, Heb. VII, 19. En daarom word het Evangelium een bedieninge des Geests ende der regtvaardigheid genoemd/ 2 Cor. III. om dat'et namelijk een geestlijke kragt med sig vergeselschapt heeft/ die tot in de herten doordringd/ en de selve tot de regtvaardigheid en heiligheid/ waar door wy Gode aangenaam zijn/ komt te reformeren. En het bloed Christi, die door den ewigen Geest hem selven Gode onstraflijk opgeofferd heeft, reinigd onse conscientie van de dode werken, om den levenden God te dienen, Heb. IX, 14. namelijk wanneer wy overwegen/ dat hy sijn kostelijke bloed uitgestort heeft/ om dat verbond te bevestigen/ waar in ons de vergevinge van alle onse sonden/ en het ewige leven onder dese conditie beloovd word/ indien wy de sonden komen adieu te seggen/ en in niewigheid des levens te wandelen. Misschien zal'er tegengeworpen worden/ dat de Christenen, die belijdenisse doen dat sy het Evangelium geloven, niet geschikter van leven en zijn als de Joden, die 't selve komen te verwerpen. 't Is zo/ en 't is zeer te beklagen/ dat se aan die genen/ die van 't gelove vreemd zijn/ zo groten ergernisse geven. Maar de zodanigen en geloven geensins med'et herte; 't gene sy med de mond belijden. Waarom men ook uit haar doen en laten/ niet oordelen en moet van de kragt die't Evangelium boven de wet heeft/ om de Menzen de Godvrugtigheid in te boesemen Men moet haar aard en natuur wat nawer aanschouwen/ en sien wat vrugten de selve bequaam is voord te brengen/ en ook voordbrengd in de herten van die wenigen/ die 't selve waarlijk komen te geloven.

XX. 6. In haar Uitbreidinge. Want de Wet is alleen aan't Israëlitize volk gegeven. Waarom Moses ook seide/ Wat groot volk is'er, dat zo regtvaardige insettingen ende regten heeft, als dese ganze Wet is, die ik heden voor u aangesigte geve? Deut. IV, 8. Van gelijken/ Hy maakt Jacob sijne woorden bekend: Israël sijne insettingen, ende sijne regten; alzo en heeft hy genen volke gedaan, ende sijne regten die en kennen sy niet, Psal. CXLVII, 19. Als ook Paulus/ beschrijvende den stand der Heidenen eer haar het Evangelium verkondigd wierd/ Gy waart in dien tijd sonder Christo, vervreemd van't burgerschap Israëls, ende vreemdelingen van de verbonden der belovten, geen hope hebbende, ende sonder God in de wereld, Eph. II, 12. Maar het E-

vangelium is de ganze wereld door gepredikt geworden. Christus heeft wel het selve door het gehele Joodze land verkondigd / gelijk hem van sijn Vader belast was. Waarom hy ook de Cananeze vrouwe / die sijn hulpe quam te versoeken / tot andwoord gav / Ik en ben niet gesonden, dan tot de verlorene schapen des huis Israëls, Matth. xv. 24. En daarom noemd hem Paulus ook een dienaar der besnijdenisse, Rom. xv. 8. Om daar door te kennen te geven / dat hy alleen onder de Israëliten / die besneden waren / en in het verbond Godes / sijnen dienst heeft uitgevoerd. In dien selven sin / als hy op een andere plaats seid / dat hem het Evangelium der voorhuid toebetroud was, gelijk Petro der besnijdenisse, Gal. II, 7. En wanneer Christus eerst voor sijn dood sijne Apostolen uitgesonden heeft om het Evangelium te verkondigen / zo heeft hy haar geboden / Gy en zuld niet henen gaan op den weg der Heidenen, nog gy en zuld niet ingaan in enige Stad der Samaritanen. Maar gaat veel meer henen tot de verlorene schapen des huis Israëls, Matth. x, 5, 6. Want het is iets extraordinaars geweest / dat hy somtijds de stralen van sijn ligt aan die genen heeft laten verschijnen / die aan het Joodze land quamen te palen / als onder anderen aan een stad van Samaria genaamd Sichar / waar van Joh. IV, 5, gesproken word. Maar na sijn dood en opstandinge heeft hy sijne Apostolen in de gehele wereld gesonden, en geboden het Evangelium allen creature te prediken, Matth, XXVIII. Marc. XVI. Seggende ook tot haar / Gy zuld mijne getuigen zijn te Jerusalem, ende in geheel Judea, ende Samaria, ende tot aan het uitterste der aarden, Act. I, 8. Welk gebod sy med een bysondere naarstigheid nagekomen hebben. Waarom Paulus ook in sijnen tijde seide / dat het Evangelium gepredikt was geworden onder alle de creature die in den hemel is, Col. I, 23. Van gelijken / Haar geluid is uitgegaan over de gehele aarde, ende hare woorden tot de einden der wereld, Rom. x, 18. namelijk / van die genen die het Evangelium hebben verkondigd. Dog alhoewel dat'et schijnd / dat'er in dese woorden een boven maten vergrotende en overschietende maniere van spreken is / dat'et geheel voor een gedeelte genomen word / dewijl men niet seker en weet / dat'et Evangelium van d'Apostolen / of van hare medearbeiders / in America is gepredikt geworden / 't welk eerst ten tijden van onse voorouders ondekt is / en by d'ouden onbekend is geweest; zo is'et evenwel ongetwijfeld / dat se de gehele oude wereld doorgereisd / en aldaar kerken geplant hebben; alzo dat Paulus alleen / van Jerusalem en d'omleggende landschappen af tot Illyricum toe / het Evangelium Christi vervuld heeft. Rom. xv, 19. 't Welk meer als een spatie van driehonderd mijlen begrijpt. Waar uit men kan oordelen / wat d'andere Apostolen / ende hare medearbeiders hier nog al verders in gedaan hebben. Wanneer Paulus nu van dese verscheide uitdelinge van Godes genade onder beide de verbonden komt te handelen / zo seid hy van het Evangelium / 't welk hy verkondigde / dat'et een verborgenheid is, die van de tijden der ewen verswegen is geweest; maar nu geopenbaard is, ende door de Prophetize Schrivten, na het bevel des ewigen Gods tot gehoorsaamheid des geloovs, onder alle de Heidenen bekend is gemaakt, Rom. XVI, 26. Waar mede overeenkomt 't gene Col. I, 26. 27. Ephes. III, 9, en elders gelesen word. Dog al is't dat God in de voorledene tijden alle de Heidenen heeft laten wandelen in hare wegen, zo heeft hy evenwel hem selven niet onbetuigd gelaten, goed doende van den Hemel regen ende vrugtbare tijden gevende, vervullende de herten der Menzen med spijs en vrolijkheid, Act. XIV, 16. 17. Want het gene van God kennelijk is, is in haar openbaar geweest, want sijne onsienlijke dingen, worden van de scheppinge der wereld af uit de schepselen verstaan, ende doorsien, beide sijne ewige kragt ende Godlijkheid, op dat sy niet te verontschuldigen en zouden zijn. Rom. I, 19, 20. Dierhalven zo word dat qualijk bygebragt om het besluit van d'absolute verwerpinge vast te maken / dewijl die genen die sonder een geschreven wet geleefd hebben / niet ontbloot en zijn geweest van alle middelen om God te kennen / en dat se de kennisse van regtvaardig en onregtvaardig in hare herten hebben ingeschreven gehad / en dat ook hare conscientien haar quamen te beschuldigen, of ook t'ontschuldigen, Rom. II, 14, enz. Ja dewijl't ook absolut seker is / dat d'allerregtvaardigste God niet meer van haar afeizen en zal / als sy ontfangen hebben / en dat hy niet meer en zal willen majen / dan na het gene hy gesaaid heeft. Matth. xxv, 26. Luc. XII, 48.

XXI. 7, In duringe. Want de Wet is gegeven geworden op dat se maar alleen tot de tijden Christi zoude duren / om alsdan voor hem te wijken. Dog

Dog het Evangelium / op dat'et tot de voleindiginge van de wereld zoude duren / alzo dat'er geen openbaringe van een volmaakter lere te verwagten en is. De Joden brengen hier tegen in / dat de Wet dikwijls een ewig verbond word genoemd, 't welk men insonderheid van de besnijdenisse op verscheide plaatsen kan sien. Maar wy menen dat wy op dese tegenwerpinge / elders volkomen geandwoord hebben.

Cap. XVII.

Van de Lere Christi, en de wijsen op welke hy de selve verkondigd ende bevestigd heeft.

I. Dat het Evangelium uit geboden en belovten bestaat; en dat'er onderscheid is tuszen affirmative en negative geboden. II. *Dat Christus de traditien der Schrivtgeleerden heeft berispt, en de wet van hare valze uitlegginge gesuiverd, en ook vermeerderd.* III. *In wat sin de Wet van David volmaakt word genoemd.* IV. *Dat Christus veel dingen voorseid heeft, die daar na geschieden zouden* V. *Dat hy de lere des Evangeliums med een groten yver, vrymoedigheid, wijsheid, enz. heeft verkondigd.* VI. *En med getuigenissen der H. Schrivtuur bevestigd.* VII. *Dat de Geest, het water ende het bloed, hem getuigenisse hebben gegeven.* VIII. *Van Christi Heiligheid.* IX. *En van sijn kragt om miraculen te doen.* X. *Dat de Joden hem niet minder en hebben moeten geloven als Moses.* XI. *Hoe bespotlijk hem de hedendaagze Joden van toverije beschuldigen.* XII. *En dat hy de Godlijke naam heimelijk zoude geroovd hebben.* XIII. *Dat'er in de ware miraculen vereizt word,* 1. *Dat'et bekend is, dat se geschied zijn.* XIV. 2. *Dat'et zodanige werken zijn die men sien en tasten kan.* XV. 3. *En die de kragten der natuur te boven gaan.* XVI. 4. *En dat se ook niet en strekken tot omkeringe van die religie, welkers waarheid nu al genoegsaam door miraculen is bevestigd geworden.* XVII. *Dat nog Christus, nog d'Apostolen de Wet afgeschaft en hebben.* XVIII *Dat Christus ook eindelijk sijn lere med'et uitstorten van sijn eigen bloed versegeld heeft.*

I. Uit'et gene in het voorgaande capittel van ons gedisputeerd is / kan men sien / dat het Evangelium / 't welk Christus aan het menzlijke geslagt geopenbaard heeft / voornamelijk in twe delen bestaat / namelijk in geboden en belovten, t'samengevoegd med de tegengestelde dreigementen. d'Eerste zijn een regelmaat van ons leven / en geven te kennen wat ons te doen en te laten staat / op dat wy Gode mogen behagen. Dog de laatste verklaren ons / wat goederen wy van God / zo in de tegenwoordige als toekomende ewe te verwagten hebben / indien wy hem gehoorsaam zijn / of wat quaad wy hebben te vrezen / indien wy ons selven tegen hem wederspannig en ongehoorsaam komen te tonen. Wat de geboden aangaat / die konnen al te samen tot'et geloov en de bekeringe gebragt worden / en worden gevoeglijk in affirmative en negative geboden onderscheiden; tuszen welke dit onderscheid is; dat dese altijd alle en een ygelijk verbinden / of op alle tijden en plaatsen; dog med die en is'et zodanig niet gelegen. De reden van't eerste is / om dat het niemand geoorlovd en is te doen / het gene God verboden heeft; en om dat hy noit / en ook nergens / van die verbintenisse vry word gemaakt; 't en zy dat God misschien selvs by sijn wet dese of gene exceptie komt te voegen: als wanneer hy Abraham bevolen heeft hem sijnen soon op te offeren / d'Israëliten de goederen van d'Egyptenaren weg te nemen; 't welk andersins ongeoorlovd zoude geweest zijn. Dog de reden van't laatste is / om dat de Menzen altijd verbonden zijn tot'et gene God bevolen heeft / maar evenwel zodanig niet dat se alle gehouden zijn 't selve altijd med'er daad na te komen; want het is somtijds genoeg / dat se daar toe een bereidvaardig gemoed hebben: als by voorbeeld / zo zijn de kinderen verbonden haar ouders te eren; maar indien s'er geen en hebben / of al te verre van haar af wonen / zo zijn se vry van dese verbintenisse. Van gelijken / wanneer d'ouders en kinders in levens gevaar zijn / zo zijn se alle aan we'er zijden gehouden elk anderen te hulpe te komen; maar d'afgelegenheid van de plaatsen maakt somtijds / dat'et haar beiden onmogelijk is in zodanig een geval de hand te bieden om haar te redden. Zo zijn wy schuldig d'armen aalmoessen mede te delen; maar indien'er geen armen en zijn / of dat wy selvs tot d'uitterste armoede zijn vervallen / zo houd dese verbintenisse op. En zo is'et ook in vele en verscheide andere gevallen gelegen. Dog 't is evenwel med dese saak zo gelegen / dat'et in onse vrije willekeur niet en staat / dat wy die geboden gehoorsamen of niet en gehoorsamen / juist op die tijd / wanneer het ons believd. Maar daar zijn somtijds zodanige omstandigheden / dat die gene / die de selve niet en volbrengd / sig selven grovlijk komt te vergrijpen. Als by voorbeeld / wanneer wy een arm Menz in een zeer groten nood sien / dien wy konnen helpen / zo en is'et ons niet geoorlovd / onse behulpsame hand van hem af te trekken. Alzo en was'et Daniel niet geoorlovd / hem t'onthouden van

in't openbaar God den Here aan te bidden / wanneer Darius dat Godlose gebod liet uitgaan / dat niemand in dertig dagen een versoek zoude doen van enigen God ofte Menze, behalven alleen van hem. Dan. VI. En van de beloofden staat ons hier beneden op sijn plaats te handelen. Nu staan ons / op dat wy in't verhandelen van de verdere dingen / die tot'et Prophetize ampt Christi behoren / voordgaan / enige saken te verhandelen / die als aanhangsels zijn van het Evangelium; daarna de wijse op welke Christus de selve verkondigd heeft; en eindelijk hoedanig hy het selve heeft bevestigd.

II. Die aanhangsels zijn twe in getal. 1. Dat d'Here Jesus de Wet Mosis van de valze verklaringen der Schrivtgeleerden en Pharizeen gesuiverd / en hare traditien / en verscheide sonden ontrent de religie / scherpelijk bestraft heeft. Gelijk dat uit Matth. XV, XVI, XXII, en XXIII. en andere plaatsen der Evangelize historie komt te blijken. Daar toe pleeg ook die predikatie gebragt te worden / die hy op den berg gedaan heeft / dewelke Matth. V, VI, en VII. te vinden is. En ik en wil niet ontkennen dat enige dingen die aldaar geleerd worden / dat te kennen geven / hoedanig de volgende woorden zijn. 't En zy uwe geregtigheid overvloediger zy dan der Schrivtgeleerden en Pharizeen, zo en kond gy ten hemel niet ingaan; en 't gene hy tegen hare hypocritize aalmoessen, gebeden, en vasten komt te spreken. Maar dese woorden en konnen daar toe niet gebragt worden / Gy hebt gehoord dat tot den ouden geseid is, enz. Maar ik segge u, enz. welke aldaar enige reisen herhaald worden. Het is wel waar / dat de Griekze woorden errethee tois archois, niet alleen en konnen vertaald worden / Tot den ouden is geseid; maar ook / daar is van den ouden geseid; als of daar door de Wet Mosis selvs niet en wierd verstaan / maar de verklaringen en traditien der Schrivtgeleerden en Pharizeen / waar door sy den regten sin van de selve quamen te vervalzen. Maar dewijl d'Here Jesus / (gelijk wy nu hier boven hebben aangemerkt) de woorden van de Wet selvs verhaald / zo word'er med geen schijn geseid / dat hy de vervalzingen en verkeerde uitleggingen der Schrivtgeleerden en Pharizeen tegengaat. Gy zuld hier tegen inbrengen / dat die woorden / Uwen vyand zuld gy haten, vers 43, nergens in de wet gevonden en worden / maar integendeel / dat de selve zo wel als het Evangelium gebied / dat wy onse vyanden moeten liev hebben. Wanneer (seid de selve /) gy uwes vyands osse, ofte sijnen dwalenden esel ontmoet, gy zuld hem den selven ganzlijk wederbrengen. Wanneer gy uwes haters esel onder sijnen last siet leggen, zuld gy dan nalatig zijn, om het uwe te verlaten voor hem? gy zuld het in aller maniere med hem verlaten. Exod. XXIII, 4, 5. Van gelijken / Gy en zuld uwen broeder in uw' herte niet haten: gy zuld uwen naasten naarstiglijk berispen, ende en zuld de sonden in hem niet verdragen. Gy en zuld niet wreken nogte toorn behouden tegen de kinderen uwes volks; maar gy zuld u naasten liev hebben als u selven. Levit. XIX, 17, 18. 'k Andwoorde dat in d'eerste plaats van een vyand gesproken word / die een Israëlijt is / gelijk blijkt uit de herhalinge die van dat gebod Deut. XXII, 1. gedaan word: alwaar hy een broeder word genoemd. Want zo noemden d'Israëliten in't gemeen haar selven / van wegen den gemenen aucteur en voorvader van haar geslagt / namelijk Abraham. Zodanige vyanden verbood de wet alleen te haten; alhoewel niet altijd / en in allerhande voorvallen. Want sy wilde / dat'er ziele voor ziele, oog voor oog, tand voor tand, hand voor hand, voet voor voet, van die genen geeizt zoude worden / die een ander zodanig beledigd hadde / Deut. XIX, 21. In de twede plaats blijkt'et nog al veel klaarder / uit de woorden broeder, inwoonder, naasten, waar mede die hater beschreven word. Maar wat anderen aangaat / voornamelijk de zodanigen / die uit die seven Cananeze volkeren waren / welker landschap God aan d'Israëliten in besittinge gav / die en was'et haar niet alleen geoorlovd te haten / maar het wierd ook haar wel uitdrukkelijk geboden. Maar van de steden deser volken, die u de Here uwe God ten erve geevd; en zuld gy niets laten leven, dat adem heeft. Maar gy zuld se ganzelijk verbannen, de Hethiten namelijk / ende de Amoriten, ende de Cananiten, ende de Pherisiten, ende de Heviten, ende de Jebusiten, enz. Deut. XX, 16, 17. Gy en zuld u over haar niet ontfermen. Deut. VII, 3. En van de Ammoniten en Moabiten word geseid / Gy en zuld haren vrede, ende haar beste niet soeken, alle uwe dagen in ewigheid. Deut. XXIII, 6. Van gelijken van Amalek / Gy zuld hare gedagtenisse van onder den Hemel uitdelgen: en vergeet het niet, Deut. XXV, 19. En om dies wille is Saul van God verworpen geweest / dat hy niet meer over Israël en zoude regeren / om dat hy

dat

dat gebod tegen Amalek niet uitgevoerd en hadde / En verschoond hem niet: maar dodet van den man af tot de vrouwe toe, van de kinders tot de sogelingen, van de ossen tot de schapen, van de kemelen tot de eselen toe, 1 Sam. xv, 3, Doorwaar dat is med'er daad den haat gebieden / en dat wel zeer uitdrukkelijk; alhoewel dat'er med zo veel woorden en syllaben in de wet niet gelesen en word / Gy zuld uwen vyand haten. Het is wel waar / dat d'Israëliten haren haat verder uitgestrekt hebben / als tot die volkeren / dewelke geordineerd waren om uitgedelgd te worden / en dat se daar mede tegen alle vreemdelingen zijn ingenomen geweest; dewijl se misschien van de Schriftgeleerden / en hare Leermeesters daar toe zijn opgehitzt geworden / die de wet op die wijse quamen te verklaren. Maar dat misverstand en maakt niet / dat'et haat daarom niet geoorlofd en was / enige die hare vyanden waren / te haten. En hier uit zijn die vervloekingen van David ontstaan / die hy over sijne vyanden heeft uitgesproken / Psal. LXIX. en CIX. Want sy verdedigden ook med groot regt haar eigen land / tegen alle die genen / die 't selve sogten t'overvallen / en sy verdelgden ook de selven / zo veel in haar magt was / door geweld van wapenen: 't welk een ygelijk weet / dat sonder een ganz bitteren haat niet en geschied.

III. Daar word ook bygebragt / dat de wet Godes van David volmaakt word genoemd / Psal. XIX, 8. En dat Moses van de selve seid / Gy en zuld tot dit woord, dat ik u gebiede, niet toe doen, ook daar van niet afdoen: op dat gy bewaret de geboden des Heren uwes Gods, die ik u gebiede, Deut. IV, 2. 'k Andwoorde / dat de Wet Godes med regt volmaakt word genoemd / om dat se geaccommodeerd en geschikt was / na de stand van haar / aan welke sy voorgedragen wierd / die in dien tijd tot geen hoger wijsheid bequaam en waren; en dierhalven wierd d'Israëliten med regt verboden op haar eigen houtjen daar iets by te voegen. Maar God en heeft hem selven het regt niet benomen / om zo 't hem believde / daar toe te doen / en de selve nog al meer te volmaken. En dit heeft hy op d'allergevoeglijkste wijse door sijnen enig geboren Sone gedaan / sendende hem tot desen einde in de wereld / op dat hy ons de ganze verborgenheid van sijnen wil zoude bekend maken. Dierhalven zo is'et onbetamelijk voor de Christenen / dat sy die volkomen volmaaktheid van de wet willen voorspreken / en de selve med'et Evangelium gelijk stellen / 't welk wy sien dat door zo verscheide lofspreuken boven de wet verheven word. Joh. I, 17. 2 Cor. III. En op verscheide plaatsen in den Briev tot de Hebreen. Als onder anderen / Cap. II. III. VII. En VIII. enz.

IV. 2. d'Here Jesus heeft ook ten delen selvs in persoon / wanneer hy nog op der aarde verkeerde / ten delen ook door sijne Apostolen / na sijn opvaringe in den Hemel / vele dingen / die tot den stand van sijne Kerke behoren / tot aan de voleindiginge der ewen / voorseid. Dewelke ook in haar selven zo uitstekende zijn / dat se alle die dingen zeer verre te boven gaan / die door de Propheten des O. Testaments oit geopenbaard zijn geworden. En alzo heeft hy ook in desen dele getoond / dat hy die grote Propheet was / die de Joden verwagteden dat komen zoude. De waarheid van dese saak blijkt uit Matth. XXIV, en uit'et gene by Marcus en Lucas des aangaande geseid word / alwaar hy duidelijk voorseid / dat sijn Evangelium door de gehele wereld zoude gepredikt worden; dat'er valze Propheten zouden opstaan / die haar selven daar tegen zouden aankanten; dat'et Joodze volk / en de Stad Jerusalem / t'samen med den Tempel om haar ongelovigheid zoude uitgeroeid worden / ende verscheide andere dingen / die voor sijne toekomste geschieden mosten. Siet ook 2 Thess. II. En 1 Joh. II. de Prophetijen van Paulus en Johannes / aangaande den afval van het ware geloov / en d'Openbaringe van den Antichrist. Maar voornamelijk het boek der Openbaringen, alwaar hy aan sijnen Apostel verscheide strijden en vervolgingen van de Christlijke Kerke / midsgaders des selvs aanstaande heerlijkheid / door den Engel heeft bekend gemaakt.

V. Om nu tot de wijse / op welke d'Here Jesus het Evangelium verkondigd heeft / voord te gaan / daar in staan ons verscheide omstandigheden / of veel liever deugden aan te merken. 1. Sijn bysonderen Yver, die hy in het waarnemen en uitvoeren van dat ampt betoond heeft; alzo dat d'Apostolen mosten bekennen / Joh. II. dat waarlijk op hem paste / 't gene wy Psal. LXIX, lesen. Den yver uwes huis heeft my verslonden. 't Welk wel in het bysonder gepast word op het suiveren van den Tempel / van dien onheiligen koophandel / die in de selve gedreven wierd; maar die ook in

vele en verscheide andere daden des Heren Jesu heeft uitgeblonken. Hier onder kan geteld worden / dat hy wegens die bysondere naarstigheid / die hy gebruikte om de waarheid voor te setten / geweigerd heeft spijse te nemen / niettegenstaande dat hy zulks zeer hooglijk van noden hadde / seggende / Mijn spijse is dat ik doe den wille des genen die my gesonden heeft, ende sijn werk volbrenge, Joh. IV, 34. Siet ook Marc. III, 20. Van gelijken 2. sijn Gedurigheid in de gebeden, die hy zeer dikwijls tot God sijnen Vader / tot een gelukkige voordsettinge van het Evangelium / quam uit te storten / en med zulken groten ernst / dat hy'er gehele nagten in overbragt / Luc. VI, 12. En IX, 18, 28. Siet ook dat uitstekende gebed / 't welk Joh. XVII, gelesen word / waar in hy sijne Apostolen / en alle die genen / die door haren dienst den Evangelio zouden geloov geven / Gode komt te recommanderen en op te dragen. Hier toe behoren ook 3. sijne Dankseggingen, dat sijne gebeden van God verhoord waren / Als Matth. XI, 25. Luc. X, 21. Joh. XI, 41. Med den yver van Godes eer en heerlijkheid / was ook den yver tot de welstand en saligheid der Menzen vergeselschapt. Waarom hy 4. med Barmhertigheid is beweegd geworden over de scharen / om dat hy sag dat se verstroid waren gelijk schapen die geen herder en hebben, Matth. IX, 36. Hy heeft med een grote naarstigheid d'Israëliten tot hem willen vergaderen, gelijk de henne hare kiekenen onder hare vleugelen, Matth. XXIII, 37. En ook geweend over d'ongelovigheid van de Stad Jerusalem / dien hy te vergeevs tot beter gedagten en bekeringe had soeken te brengen / en die ook dien tijd harer besoekinge niet bekend en hadde / siende dat hare ruine en ondergang aanstaande was / Luc. XIX, 41. 5. Sijne Vryheid en Vrymoedigheid die hy gebruikt heeft / in het leren van de waarheid / en in het bestraffen van der Menzen sonden / sonder enig aansien van personen / of vreze voor enig gevaar. 't Welk ook sijne vyanden bekend staan / wanneer se seggen / Wy weten dat gy waaragtig zijt, ende den weg Godes in der waarheid leerd, ende na niemand en vraagd, Matth. XXII, 16. En wanneer hem geboodschapt wierd / dat Herodes op hem lagen leide / zo heeft hy de selve veragt / en sig te vreden gehouden med te seggen / Gaat heen en segd dien vos, enz. Luc. XIII, 31. 6. Sijne Wijsheid; waar door hy sig in het leren na het verstand en de capaciteit van sijne toehoorders heeft weten t'accommoderen en te schikken / onderwijsende de ongeoefende zodanig door enige bekende parabolen en gelijkenissen / dat se evenwel voor die genen als raadsels waren / die haar niet en ontsagen tot hem te komen om hem te berispen / en in sijn redenen te verstrikken. Matth. XIII, XXI. en XXII. Waar door hy ook sijn tegenpartyen de mond gestopt / en tot stil swijgen gebragt heeft; door de vrage aangaande den Doop Johannis / van waar die was / Matth. XXI. Door het eizen dat hem den schatting-penning zoude getoond worden / Cap. XXII. Door het bewijsen van d'opstandinge der doden uit de wet. Door het tonen wat het grootste gebod der wet zy. En door het vragen / waarom dat David den Messias / die uit hem moste voordkomen / sijnen Here noemd: zo dat niemand hem een woord konde andwoorden / en daarna niet meer en dorvde vragen. 7. Sijne Welsprekenheid: waarom sy alle verwonderd waren, over de aangename woorden, die uit sijnen mond voordquamen, Luc. IV, 22. En de dienaren der Overpriesters en Pharizeen / die gesonden waren om hem te grijpen / zijn door sijne welsprekenheid zo verset geworden / dat se niet en dorvden de handen aan hem slaan / en hebben by hare meesters dese excuse gebruikt / Noit en heeft een Menze alzo gesproken als dese Menze, Joh. VII, 46. Hier toe behoord ook 8. sijn Auctoriteit en magt / waar mede hy in het leren was aangedaan; want hier uit ontstond'et / dat de schare haar zeer ontsettede over sijne lere, dewijl hy haar leerde als magt hebbende, ende niet als de Schrivtgeleerden, Matth. VII, 29. Want sy bevestigden haar seggen med het getuigenisse van enige Leraars / die onder haar een grote naam hadden / en in twijfelagtige saken seiden sy dat'et een swarigheid was die van Elias / die nu haast te komen stond / zoude opgelost worden: en dikwijls waren se maar alleen gewoon uit waarschijnlijkheden te argumenteren. Dog Christus refereerde sijn leringen tot God sijnen Vader / en hy stelde de selve med zodanigen auctoriteit voor als voor een Gesant Godes betamelijk was. Mijne lere (seid hy) en is de mijne niet, maar des genen die my gesonden heeft, Joh. VII. 16. 't Gene ik by den Vader gesien heb spreek ik; ik ben van God uitgegaan en in de wereld gekomen, enz. Joh. VIII, 38, 42. Die in my geloovd en geloovd in my niet, maar in hem die my gesonden heeft, Joh. XII, 44.

VI. Het

VI. Het laatste dat tot'et Prophetize Ampt Christi behoord / is de Bevestiginge van sijne lere. Door eerst dan zo heeft hy tot dien einde het getuigenisse der H. Schrivtuur gebruikt / 't welk noodsakelijk is geweest / om dat hy med de Joden te doen hadde / die de woorden Godes hadden ontfangen / en die de Wet ende de Propheten voor Godlijk omhelsden / ja die in deselve meende het ewige leven te vinden / Joh. v, 39. Dog dat d'Here Jesus zeer magtig in d'H. Schrivtuur geweest is / dat blijkt daar uit / om dat de Joden daar over verwonderd stonden / seggende / Hoe weet dese de Schrivten (namelijk d'H. Schrivten) daar hy se niet geleerd en heeft? Joh. VII, 15. Want sy en verstonde daar door geen gemene / maar zodanig een kennisse als'er wel in de alleruitstekenste Rabbijnen en Leraars plaats hadde / welker scholen sy wisten dat d'Here Jesus niet gefrequenteerd en hadde. Dog 't is ongetwijfeld / dat hy van sijne lere even 't selve konde seggen / als d'Apostel Paulus / wanneer hy voor den Koning Agrippa sijne verandwoordinge dede / van sig selven betuigde / Dat hy niet geseid en hadde buiten het gene de Propheten ende Moses gesproken hebben dat geschieden zoude, enz. Act. XXVI, 22. Want alhoewel dat het Evangelium een niewe leer / en tot nog toe in de wereld ongehoord was / zo had'et God de Here evenwel te voren beloovd door sijne Propheten in de H. Schrivten, Rom. I, 2. Ende regtvaardigheid Godes, die door het gelove Iesu Christi sonder de wet in den Evangelio geopenbaard was, hadde getuigenisse van de Wet ende de Propheten, Rom. III, 21. Dierhalven zo heeft d'Here Jesus tot bevestiginge van sijne lere het getuigenisse des O. Testaments gebruikt / gelijk doorgaans in d'Evangelize Historie te sien is. In de Synagoge te Nazareth lerende Luc. IV. heeft hy getoond / dat in hem de Prophetie van Esaias Cap. LXI, De Geest des Heren is op my, enz. hare verbullinge hadde. Hy heeft ook de Schrivtuur gebruikt / om daar mede den Duyvel af te weren / wanneer hy hem aan boord quam om te versoeken / als ook tot wederlegginge van de dwalingen der Schrivtgeleerden / Phariseen / en Sadduceen / Matth. IV, XV, XXI. en XXII, enz.

VII. Maar buiten de getuigenissen der H. Schrivtuur / heeft d'Here Jesus Christus ook sijne lere op verscheide andere wijsen bevestigd / en wel insonderheid op dese drie navolgende; namelijk door sijne t'enemaal volmaakte heiligheid des levens, hoedanige noit in iemand en is gevonden geworden; door allerhande miraculen, dewelke veel meer in getal waren als Moses / midsgaders alle d'andere Propheten gesamenlijk gedaan hadden; en eindelijk door sijn allerbitterste en schandelijkste dood, tot welke hy sig selven vrywillig heeft overgegeven / op dat hy de waarheid getuigenisse geven zoude. Welke drie saken Johannes gesamenlijk heeft voorgesteld / wanneer hy seid / Drie zijn'er die getuigenisse geven (namelijk dat Jesus de Christus is / de Sone des levendigen Gods / en dierhalven dat sijn lere absolut waaragtig en geloovwaardig is) de Geest, het Water, en het Bloed, ende dese drie zijn een, 1 Briev, V, 6. enz. Want door de Geest heeft hy die Godlijke kragt verstaan / dewelke in de Miraculen Jesu Christi uitblonk; (want d'H. Geest en is niet anders dan de kragt en magt des allerhoogsten Gods, Luc. I, 35.) Door het Water de suiverheid en onbevlektheid van sijn leven en ommegang: volgens die selve wijse van spreken als d'Apostel gebruikt / Heb. X, 22. wanneer hy ons recommandeerd / dat wy tot God zullen toetreden / ons lighaam gewaszen zijnde med rein water. En eindelijk door het Bloed, dat bloed 't welk Jesus aan het kruice hangende / te gelijk med sijn leven heeft uitgestort.

VIII. Van Christi heiligheid des levens getuigd d'Evangelize historie zeer overvloediglijk. De selve is zo volmaakt geweest / dat hy sig heeft dorven beroepen / op het getuigenisse van sijne allerbitterste vyanden; Wie van u overtuigd my van sonde. Ende indien ik de waarheid segge, waarom en geloovd gy my niet? Ioh. VIII, 46. Daarom noemen hem ook d'Apostolen doorgaans den Heiligen en Regtvaardigen. Gy lieden, seid Petrus / sprekende tot de Joden / Act. III, 14. hebt den Heiligen en Regtvaardigen verlochend, ende hebt begeerd dat u een man die een Doodslager was, zoude geschonken worden. Van gelijken Johannes / Indien iemand gesondigd heeft, wy hebben een voorspraak by den Vader, namelijk Iesum Christum den Regtvaardigen, 1 Ioh. II, 2. Ende door dese sijne onnoselheid heeft hy den Vader zo zeer behaagd / dat Paulus niet en twijfeld te seggen / Dat gelijk door de ongehoorsaamheid van een Menze, namelijk van Adam / vele tot sondaars zijn gesteld geworden; dat alzo ook door de gehoorsaamheid van enen, namelijk van Christus / vele tot regtvaardigen gesteld zullen

len worden, Rom. v, 19. Petrus recommandeerd ons ook dat wy hem zullen navolgen / wanneer hy seid / Christus heeft voor ons geleden ons een exempel nalatende, op dat gy sijne voetstappen zoudet navolgen: Die geen sonden gedaan en heeft, nog daar en is geen bedrog in sijnen mond gevonden, 1 Pet. II, 21, 22. Die selve Apostel beschrijvd ons ook sijne onnoselheid / wanneer hy hem vergelijkt by d'onbevlekte lammeren / hoedanig die mosten wesen / die onder de wet aan God wierden opgeofferd. Wetende, seid hy / dat gy niet door vergangelijke dingen, silver ofte goud, verlost en zijt uit uwe ydele wandelinge, die u van de Vaderen overgeleverd is; Maar door het dierbaar bloed Christi, als eens onbestraffelijken ende onbevlekten lams, 1 Pet. I, 18, 19. En d'H. Schrijver / Wy en hebben genen Hogenpriester, die niet en kan medelijden hebben med onse swakheden, maar die in alle dingen gelijk als wy is versogt geweest, dog sonder sonde, Heb. IV, 15. Waarom hy dan ook Cap. VII, 26, infereerd / Dat ons zodanig een Hogepriester betaamde, die Heilig, onnosel, onbesmet, afgescheiden van de sondaren, en hoger dan de Hemelen geworden was. Maar / zuld gy seggen / 't en schijnd niet dat dese H. Schrijver den Here Jesum voor absolut rein van alle besmettinge der sonden heeft gehouden; want wanneer hy vers 27, geseid hadde / Dien het niet alle dagen nodig en was, gelijk den Hogepriester, eerst voor sijne sonden slagtofferen op te offeren; zo voegd hy'er by / Want dat heeft hy eenmaal gedaan als hy hem selven opgeofferd heeft: Alwaar hy door die laatste woorden schijnd te kennen te geven / dat Jesus voor sijn eigene sonden slagtofferen opgeofferd heeft; even gelijk d'Hogepriester onder de wet dede. Maar men kan hier op andwoorden / 1. Dat de woorden / Want dat heeft hy eenmaal gedaan, niet noodsakelijk gerefereerd en moeten worden / tot de offerhande / welke Christus voor sijn eigen selven opgeofferd heeft: maar tot d'offerhande die hy heeft opgeofferd voor anderen / of voor het volk / 't welk hier beneffens hem gesteld word. 2. 't En is niet ongebruiklijk / zo in d'H. Schriftuur / als by andere goede Aucteuren / dat een en het selve woord / 't welk tot verscheide saken / die in de selve periode beneffens elk anderen staan / gerefereerd word / op d'ene saak eigenlijk / en op d'andere oneigenlijk komt te passen; en dat alzo door het woord sonde (indien iemand absolut meend dat men het selve tot Christum moet refereren /) hebben konnen te kennen gegeven worden / de swakheden / die d'Here Jesus in de dagen sijnes vlezes / gelijk als andere Menzen / onderworpen is geweest; om dat de selve gevolgen van de sonden zijn / alhoewel dat se in hem zodanig niet geweest en zijn. En dat schijnd Cap. V, 1, 2. 3. aangewesen te worden / alwaar geseid word / Dat alle Hogepriester zodanig moet zijn, dat hy medelijden kan hebben med d'onwetende en dwalende; en dat hy daarom gelijk voor het volk, alzo ook voor hem selven moet offeren voor de sonden. 't Welk hy daarna vers, 7. op Christum applicerende seid / Dat hy in de dagen sijnes vlezes, gebeden ende smekingen tot den genen die hem uit den dood konde verlossen, med sterke roepinge ende tranen opgeofferd heeft. En ten opsigte van die swakheden schijnd d'Apostel geseid te hebben / Dat God sijnen Sone gesonden heeft in de gelijkheid des sondigen vleez, Rom. VIII, 3. Dat is / dat hy een swak vleez gehad heeft / als of hy een sondaar waar geweest / alhoewel dat hy in der daad zodanig niet en is geweest / maar ganz en al onbesmet en onnosel / gelijk Petrus van hem klaarlijk getuigd / Christus heeft eenmaal voor onse sonden geleden, hy regtvaardig voor d'onregtvaardigen, 1 Petr. III, 18. Dierhalven zo en moet hy / in wien zo grote heiligheid / en vromigheid des levens komt uit te blinken / niet suspect gehouden worden van enige leugentaal. d'Eergierigheid / geldgierigheid / en andere ondeugden der valze leraars / komen haar selven terstond te openbaren; want daar en is niets dat door geveinsdheid lang verborgen kan blijven. Maar die de rijkdommen en de wellusten veragt / en zo verre af is van de gunst der Menzen te soeken / dat hy integendeel niet en schroomd / door sijne vrymoedigheid / die hy in 't spreken gebruikt / den haat van een yder op sijn hals te halen / die betoond waarlijk dat hy uit God is.

IX. Dewijl evenwel de schuilhoeken des menzen herte zeer verborgen zijn / en de geveinsdheid van enigen med een grote konst bedekt word / op dat se zo haastig aan den dag niet en zoude komen / zo heeft God gewild / dat sijn welbeminden Sone nog een meerder getuigenisse zoude hebben / en 't welk onder geen pretext ter wereld en zoude konnen verworpen worden. Hy heeft hem dan med de kragt van miraculen te doen voorsien / dewelke daarom tekenen genoemd worden / om dat se bewijsen

wijsen van de Godlijke kragt zijn. Dit zijn geloovs-brieven geweest / waar door d'Here Jesus getoond heeft dat hy van God gesonden was. Waarom Nicodemus zeer wel seid / Rabbi, wy weten dat gy zijt een Leraar van God gekomen: want niemand en kan dese tekenen doen die gy doet, zo God med hem niet en is, Joh. III, 2. En wanneer de discipulen / midsgaders vele anderen / de selve sagen / zo zijn se of eerst tot 'et geloov gebragt / of in het selve versterkt geworden / Joh. II, II. 23. En XI, 45. En hy beroept hem selvs ook dikwijls op sijn miraculen / om te tonen dat hy van God gesonden is geweest. De werken die my de Vader gegeven heeft om die te volbrengen, de selve werken die ik doe getuigen van my, dat my de Vader gesonden heeft, Joh. V, 36. En X, 36. XV, 24. Matth. XI, 4, 5. Waarom Johannes ook / als verwonderd zijnde over d'ongelovigheid der Joden / uitroept / Hoewel hy zo veel tekenen voor haar gedaan hadde, nogtans en geloovden sy in hem niet, Joh. XII, 37. En sy en hebben niet alleen voor die genen moeten dienen / die de selve voor haar ogen sagen / om haar tot'et gelove te bewegen; maar sy zijn ook van de getrouwe getuigen Jesu Christi by geschrivte gesteld / op dat se insgelijks in de volgende tijden het selve effect zouden hebben / Want Jesus heeft nog vele andere dingen in de tegenwoordigheid sijner discipulen gedaan, die niet en zijn geschreven in dit boek. Maar dese zijn geschreven op dat gy geloovd dat Iesus is de Christus, Ioh. XX, 30.

X. Enige hedendaagze Joden andwoorden / dat de miraculen niet genoeg en zijn / om te geloven dat Jesus / of enig ander Leraar van God gesonden is. Want dat Moses aldus seid Wanneer een Propheet, ofte droomdromer in't midden van u zal opstaan, ende u geven een teken ofte wonder; Ende dat teken, ofte dat wonder komt, dat hy tot u gesproken hadde, seggende: Laat ons andere Goden, die gy niet gekend en hebt, navolgen ende hen dienen. Gy en zuld na de woorden van dien Propheet, ofte na dien droom-dromer niet horen, enz. Deut. XIII. Dat de miraculen die Jesus gedaan heeft / door toverije geschied zijn / of door d'uitlegginge van de vierletterigen naam Godes / welke hy heimelijk uit den tempel genomen hadde / alwaar hy in een steen was uitgehouwen / en van een yder wel konde gelesen / maar van niemand onthouden worden / van wegen het yslijke gebrul van de twe lewen / die aan de deur des tempels gebonden waren: dog dat Jesus door een bysondere stoutigheid de selve uitgeschreven en after in sijn huit verborgen heeft. Maar wie en siet niet / dat dit maar alleen beuselagtige en kinderagtige uitblugten zijn / welke ganz en al op geen reden gefondeerd en zijn / om daarom in d'Here Jesum niet te willen geloven? Want wat de Wet Deut. XIII. aangaat / die spreekt maar alleen van zodanig een Propheet / die het volk aanraad van God af te vallen / en seid / Komt laat ons henen gaan, en andere Goden navolgen, ende de selven dienen. In zodanig een geval alleen mosten sy de woorden van zulken Propheet niet horen; dog andersins mosten sy hem wel expres horen. Want in het selve boek Cap. XVIII. seid God van de Propheet / die hy na Moses onder't volk Israëls verwekken zoude / Het zal geschieden, de man die niet en zal horen na mijne woorden, die hy in mijnen name zal spreken, van dien zal ik het soeken. 't Welk wy boven getoond hebben in het bysonder van d'Here Jesus geseid te zijn; dog de Joden trekken't tot alle de Propheten / die God na de tijden van Moses onder sijn volk verwekken zoude. En dese bekentenisse is ons hier ter plaatse genoeg / om te bewijsen / dat de zodanigen med aandagt en eerbiedigheid hebben moeten gehoord worden: die iet niews uit Godes naam quamen te verkondigen / indien se maar enig teken deden; wel te verstaan dat s'haar vast hielden aan het fundament van dien dienst / welken men den enigen waaragtigen God schuldig is; maar zo sy daar niet by en bleven / al was't ook dat se enig miracul deden / zo en most men de selven niet horen. Dog dat Jesus noit iemand van den dienst van dien waaragtigen God afgeleid heeft / dien d'Israëliten voor haren God erkenden / dat kan doorgaans uit d'Evangelize historie blijken; nog daar is hem oit des aangaande van sijne vyanden iets tegengeworpen geworden; dierhalven zo en hebben se geen reden gehad / waarom sy hem minder geloovwaardigheid toegedragen hebben dan Moses. Sy seiden wel / Wy weten dat God tot Mosem gesproken heeft: maar desen en weten wy niet van waar hy is, Ioh. IX, 29. Maar die blindgeboren andwoord haar heel wel / Hier in is immers wat wonders, dat gy niet en weet van waar hy is; ende nogtans heeft hy mijne ogen geopend, enz. Want waar van daan wisten sy dat God tot Moses gesproken hadde / als uit de miraculen / die

hare voorvaders / door een gestadige traditie van hand tot hand / haar verhaald hadden / dat van Moses gedaan waren? Maar indien se dese getuigenisse geloovden / waarom weigerden se dan die dingen te geloven / die sy voor haar ogen sagen? Voorwaar daar uit heeft die wedue van Sarepta besloten / dat Elias een waaragtig Propheet was / om dat hy haar soon uit den doden opgewekt hadde. Nu weet ik dit, (seid sy) dat gy een man Gods zijt, ende dat het woord des Heren in uwen mond Waarheid is, 1 Reg. XVII, 24. Van gelijken zo bragten die genen uit de Joden / die de miraculen die d'Here Jesus dede / gesien hebbende / in hem hadden geloovd / dese reden by / Wanneer de Christus zal gekomen zijn, zal hy ook meerder tekenen doen als dese gedaan heeft? Joh. VII, 31. Indien men dit bewijs wegneemd / zo en blijvd'er geen reden overig / waar door ons bewesen word dat enige Leraar van God gesonden is / en dat men sijne leringe / die hy of by monde / of by geschrivte komt voor te stellen / als Godlijk moet aannemen.

XI. Dog wat aangaat de tegenwerpinge van toverije / waar door sy seggen / dat de miraculen Christi geschied zijn / die is zo beuselagtig / dat se naaulijks waardig is dat men'er op andwoord. Want 1. hy is van de Joden van sijnen tijd / die hem ter dood veroordeeld hebben / van dese misdaad niet beschuldigd geworden. Want dat hem eens op een sekere tijd van de Pharizeen is tegengeworpen / Dat hy de Duivelen uitwierp door Beelzebub den oversten der Duivelen Matth. XII, 24. dat moet men veel eer voor den scheld- en laster-reden / die hem onvoorsigtiglijk / en tegen alle reden in't aangesigt is geworpen / als voor een beschuldiginge / die sy dagten dat enige waarschijnlijkheid zoude vinden / opnemen; dewijl in de beschrijvinge van de passie ganz geen gewag daar van gemaakt en word. Dierhalven zo hebben de Joden / die in de volgende ewen geleevd hebben / dit daarna zeer onbeschaamdelijk bygebragt. 2. Daar en zijn geen geloovwaardige historien die verhalen / dat'er oit zodanige miraculen door Duivels konst en toverije geschied zijn / als d'Here Jesu van d'Evangelisten worden toegeschreven. Kan ook de Duivel der blinden ogen openen? gelijk enige Joden zeer wel seiden / Ioh. X, 21. Alle die dingen die de Toveraars gedaan hebben / en zijn niet anders dan enkele gochelerijen geweest / en zodanige bedriegerijen / die zeer ligt van een yder die maar gaaw was / en op de saak wel lettede / konden gemerkt worden. Want de Duivelen en zijn noit med een bovennatuurlijke kragt aangedaan geweest / welke in ware miraculen vereizt word. 3. De Duivel en heeft ook zo dwaas niet geweest / dat hy sijn dienst en hulpe zoude willen verlenen aan een Leraar der volmaakte heiligheid; en dat hy med alle magt sijn rijk bestrijden zoude; gelijk daar uit gebleken heeft / dat zo haast als het Evangelium is begonnen verkondigd te worden / d'Heidenze oraculen alomme zijn opgehouden / en verstomd geworden; dat d'Afgoderije is uitgeroeid; en dat'er ontallijke volken tot den God Israëls bekeerd zijn.

XII. De tegenwerpinge / welke van de verklaringe van de vierletterige naam afgenomen word / en is niet minder ongerijmd. Want 1. indien'er in het pronuncieren of uitspreken van dien naam zodanig een kragt steekt / hoe is'et dan bygekomen / dat men niet en leesd dat iemand voor of na d'Here Jesus / de selve gebruikt heeft om miraculē te doen? Heeft dan niemand oit onder het volk Israëls dien naam geweten? Selvs Salomon niet / die geseid word de selve in dien steen ingegraveerd te hebben? En evenwel en leesd men in d'H. Schrivtuur niet / dat'er enige miraculen van hem gedaan zijn. 2. 'k Wilde ook een Jood wel eens vragen / of Jesus med wil van God de Here / of tegen sijn wil / door middel van die naam miraculen gedaan heeft? 'k En denk niet dat hy het laatste seggen zal. Want wie zal Gode tegen wil en dank sijn kragt ontweldigen? Dierhalven zo moet hy noodsakelijk het eerste seggen. Waar uit zal volgen / dat Jesus Gode behaagd heeft / en dat de lere die hy heeft verkondigd / Godlijk geweest is. Hy zal misschien andwoorden / dat'er tussen dese twe vragen een derde kan gegeven worden / namelijk dat God zulks heeft toegelaten. Maar wie zal geloven dat God / die in den hoogsten graad zeloers is voor sijne eer / toegelaten heeft dat sijn kragt van een boos en Godloos Mens zoude gebruikt worden / om de gehele wereld door miraculen te verleiden? Voorwaar indien oit elders / zo zoude hy't hier med'er daad moeten tonen hebben / 't gene hy door Esaiam seid / Ik en zal mijne ere aan genen anderen geven, Cap. XLII, 8. dat is / ik en zal niet toelaten / dat de selve my van iemand ter wereld ontroovd / en tot schande en veragtinge van mijnen naam hem toegeschreven word.

XIII. Maar't is evenwel, zuld gy seggen / bekend,

kend, dat enige bedriegers valzlijk voorgeven dat se miraculen doen of gedaan hebben. Hoe zal ik dan med onderscheid konnen oordelen, dat die miraculen van een anderen aard en natuur geweest zijn? 'k Andwoorde / Dat een vroom en voorsigtig man daar in geen grote swarigheid en zal vinden / indien hy op de volgende kentekenen of conditien med aandagt komt te letten. d'Eerste is / dat men genoegsaam is versekerd / wanneer'er ondersogt word of enig miracul waaragtig is of niet / dat'et selve / gelijk men voorgeevd / geschied zy: als by voorbeeld / indien men seid dat een blinde siende is geworden / dat'et bekend en ongetwijfeld is / dat hy te voren waarlijk blind is geweest / en dat hy nu ook waarlijk siet: Indien men seid / dat'er een bose geest is uitgedreven / dat men versekerd is / dat hy van wien zulks verhaald word / waarlijk med den bosen geest beseten is geweest / en dat hy ook daarna waarlijk van dien bosen geest bevrijd is. Indien men seid / dat iemand uit den doden is opgewekt / dat'et blijkt dat hy waarlijk dood is geweest / en dat hy nu ook waarlijk leevd. En men moet ook niet ligt / gelijk in't gemeen geschied / allerhande losse gerugten geloov geven / maar alleen zodanige dingen aannemen / die wy of selvs med onse ogen gesien hebben / of daar wy zodanige getuigen van hebben / daar ganz geen exceptie op en vald; van welke wy seker zijn / dat se van wegen hare voorsigtigheid niet en hebben konnen bedrogen worden / nog ook van wegen hare vroomheid en hebben willen bedriegen. Dat dat kenteken op de miraculen van d'Here Jesus kan gepast worden / dat blijkt daar uit / om dat se in het verborgen niet en zijn geschied / maar in de tegenwoordigheid van vele Menzen / onder welke ten minsten enige voorsigtige luiden waren / die niet en zouden toegelaten hebben / dat se door een valzen schijn / als of 'et miraculen waren / bedrogen wierden; vele waren'er ook med een haat tegen hem ingenomen / die op al sijn doen en laten naaukeurig agt gaven / om iets te hebben daar sy hem over berispen konden. Indien men nu eens aan desen regel / alle die dingen / die nu voor miraculen opgeveild worden / quam te toetzen / wat zou men'er al vinden die ganz geen monsteringe en zouden mogen passeren? Somtijds word'er geseid / dat iemand door de kragt en hulpe van desen of genen afgestorvene heiligen / van sijne siekte is genesen geworden / die / als men't eens naaukeurig ondersoekt / bevonden word noit siek geweest te zijn. En insonderheid is'er voor de verkeerde Menzen een grote occasie om anderen te konnen bedriegen / med valzlijk voor te geven dat se van den bosen geest geplaagd worden en beseten zijn / om alzo de ligtgelovigen wat geld uit de buidel te lokken; en med een ook om de Priester of Bisschop / die alsdan geseid word den Duivel uitgedreven te hebben / die eer te geven / als of hy een groot stuk werks uitgewrogt hadde.

XIV. De twede conditie is / dat'et gene men voor miracul voorgeevd / ook in der waarheid een miracul / of wonder-werk is / en dat'et die genen die het sien / doet versteld staan: dewijl'er dan niets en is dat enige verwonderinge kan baren / dan't gene voor onse uitterlijke sinnen komt / en de selve op een ganz ongewoonlijke wijse aandoet; zo word'er noodsakelijk vereizt / dat'et gene een miracul genoemd word / een openbaar en handtastelijk werk is / 't welk men med sijn ogen kan sien / med sijn handen kan tasten / en op enige andere wijse med de uitterlijke sinnen kan gevat worden. En zodanig zijn alle de miraculen van onsen Saligmaker geweest. Wanneer hy te Cana in Galilea het water in wijn veranderd heeft / zo heeft dat miracul van d'onkundigen / uit de grote veranderinge van smaak / konnen bekend worden. De hovmeester, seid Johannes / heeft het water, dat wijn geworden was geproevd, en heeft ook / de bruidegom geroepen hebbende / geseid / gy hebt den goeden wijn tot nu toe bewaard, Joh. 11, 9, 10. Wederom wanneer hy Lazarum uit den doden opgewekt heeft / zo hebben alle die tegenwoordig waren / zo haast als die niewe levengever med een groter stemme geroepen hadde / Lazare komt uit, Joh. XI, 43. gesien / dat dat dode lighaam / 't welk daar koud en sonder enige beweginge lag / en ook begon te rieken / wederom warm wierd / en uit'et grav / daar'et te voren sonder gevoelen gelegen hadde / te voorschijn quam / en alle actien of werkingen onbelemmerd uitvoerde / die in anderen levende lighamen plaats hebben. Want d'Apostel voegd'er by / vele dan uit de Ioden, die tot Mariam gekomen waren, ende aanschoud hadden, 't gene Iesus gedaan hadde, geloovden in hem, vers 45. Wat zullen wy nu seggen van het miracul / 't welk sy seggen dat dagelijks in't H. Avondmaal geschied / door de veranderinge van het brood ende den wijn in het lighaam en het bloed Christi? Want niemand en siet

daar enig blijk van selvs ook niet de Priester / die sig verkeerdelijk inbeeld / dat hy dat miracul doet / die selvs / indien misschien de geconsacreerde hostien med de ongeconsacreerde vermengd waren / de selve niet wel van elk anderen en zoude konnen onderscheiden. Of zullen we tot andere sigtbare miraculen onse toevlugt nemen / om dit miracul te bewijsen ? Maar dat is belachlijk en regt verkeerd. Want het is even eens of iemand een fakkel ontstak / om een ander de Son aan te wijsen. Of zullen wy dan seggen dat dit eigenlijk zodanig een miracul is / dat nog med de ogen gesien / nog med een van d'andere uitterlijke sinnen kan begrepen worden ? Maar dese niewe en ongehoorde eigenschap van dit miracul stoot de eigenlijke natuur van alle miraculen omverre / dewelke geschieden / niet eigenlijk om geloovd te worden / maar om het gene als waarheid geleerd word te doen geloven / en gelijk d'Apostel van de gave der talen spreekt / om een teken te zijn, niet de gelovigen maar d'ongelovigen, 1 Cor. XIV. 22, Indien het water te Cana in Galilea alle d'eigenschappen van water / te weten de coleur / de reuk / de smagk / enz. behouden hadde / menen wy dan / dat d'Apostel dit het beginsel der tekenen die Jesus gedaan heeft, zoude hebben dorven noemen; of seggen dat hy sijne heerlijkheid geopenbaard heeft; of indien hy dat hadde dorven seggen / dat'er iemand zoude gevonden geweest zijn / die / ik en wil niet seggen Johannes / maar Christus selvs / al was'et dat hy't meer als honderd maal / ja duisend maal geseid hadde / zoude geloovd hebben ?

XV. De derde is / dat een miracul niet alleen zodanig een werk moet zijn / daar men sig over verwonderd / maar dat ook de kragten der natuur te boven gaat. Want alle die dingen / die een verwonderinge in ons veroorsaken / en moet men niet terstond voor ware miraculen houden; dewijl vele van die dingen door de kragten der natuur / alhoewel dat se voor ons verborgen zijn / sonder twijfel geschieden konnẽ: en daar zijn somtijds Gochelaars gevonden / die door de hulp en bystand van dese of gene bose geest / wonderlijke dingen hebben uitgevoerd / namelijk door een zeer geswinde handigheid / en die voor d'ogen van de aanschouwers niet gesien en wierden / med'et ene ding in des anders plaats te stellen: en onder dit getal moeten alle die miraculen gerekend worden / dewelke in d'H. Schriftuur van d'Egyptize Tovenaars gelesen worden; en indien men van diergelijke in enige andere Schrijvers / by d'Heidenen of andere volken / die van de ware Religie vreemd zijn / komt te lesen / zo men maar anders van de getrouheid van den historie-schrijver versekerd is / en dat'et ook blijkt / dat hy de dingen die hy verhaald / niet maar alleen uit een lopend gerugt by een en heeft gesteld. Dog het kan voornamelijk op twederhande wijse geschieden / dat'et de kragten der natuur te boven gaat: Voor eerst, indien de saak zodanig is / dat se door de kragten der natuur geensins en kan geschieden; als daar is / de loop van de Son / of van de Maan te stuiten: Ten tweden, indien dat gene / 't welk natuurlijker wijse kan geschieden / binnen enige ruimte van tijd / en het gebruiken van bequame middelen / in een ogenblik geschied / en sonder middelen / of zodanige die geen bequaamheid en hebben; of indien se bequaam zijn / evenwel sonder een bysonder Godlijk gebruik niet en zouden werken: als onder anderen zeer sware siekten alleen door een woord / op staande voet / en volkomenlijk te genesen; bittere wateren door sout soet te maken; de melaatzheid door het wasschen in de Jordaan te reinigen; 't volk Israëls med vurige serpenten te slaan; en de kinderen van Bethel door de beren te verscheuren. d'Here Jesus heeft van beide die soorten veel en verscheide miraculen gedàan: en wel van de eerste / wanneer hy de doden heeft opgewekt / en ook den blind geboren siende gemaakt: dog van de laatste soorte / byna in alle die genen die hy genesen heeft: als by voorbeeld / in de schoon-moeder van Petrus / dewelke te bedde lag / en een sware koortse hadde / en op staande voet is genesen geworden / en zo volkomenlijk dat se terstond bequaam was om Jesu te dienen / en die med hem in sijn geselschap waren. Van gelijken / wanneer hy slijk gemaakt heeft om de ogen van den blinden te smeren / en ook beval dat hy hem in het bad-water van Siloë zoude afwasschen; of wanneer hy sijn vingeren gestoken heeft in de oren van een doven / om hem sijn gehoor te doen wederkrijgen; welke middelen van ganz geen kragt en waren / om zodanige bysondere en grote effecten voord te brengen.

XVI. De Vierde is / dat de miraculen niet en strekken tot verkeringe van die Religie / dewelke nu eenmaal genoegsaam door miraculen is bevestigd geworden. Want God en strijd tegen sijn eigen selven niet / en hy en werpt ook niet om verre / 't gene hy eenmaal opgebouwd heeft. Dierhalven

en

en zijn de zodanigen niet waardig dat men haar eens hoord / die in dese tijd van hare miraculen roemen / om zodanige leringen te bevestigen / die openlijk tegen het Evangelium strijdig zijn ; dewijl Paulus ook wil / dat selvs een Engel van den hemel vervloekt zy / indien hy zodanig iets mogt komen voor te nemen / Gal. I. En de Joden hebben onder hare kentekenen / waar door een waar van een valz Propheet moste onderscheiden worden / ook dit teken gehad / dat hy het volk tot den dienst van den enigen waaragtigen God aanmaand. En indien iemand in zodanig een geval miraculen komt te doen / zo willen se dat men hem geloven zal ; maar indien hy het volk van den waren God soekt af te brengen / en sijne miraculen doet om den dienst der afgoden te bevestigen / dat men hem dan niet en moet geloven / en sy stellen dat men sijn miraculen voor valze miraculen moet houden / 't welk sy ook bewijsen / uit de woorden / die Deut. XIII, van de valze Propheet die enig teken doet / of iets komt te voorseggen / gelesen worden / De Here uwe God versoekt u lieden, om te weten, of gy den Here uwen God liev hebt med u ganze herte, ende med uwe ganze ziele. Dewijl't dan med dese saak zo gelegen is / zo seg ik dat de Joden in desen dele ganz geen reden en hebben / of ook dat hare voorvaders ganz geen reden en hebben gehad / om onsen Jesum te verwerpen. Hy heeft vele wonderwerken uitgewrogt / die de kragten der natuur te boven gingen ; maar hy heeft de selve niet gedaan / op dat hy haar afleiden zoude / van den waren God / Schepper van Hemel ende van Aarde / te dienen / wiens Sone hy sig beroemde te wesen. En hy radede niemand aan van de wet Mosis af te vallen / dien hy ook selvs in alles heeft opgevolgd en nagekomen.

XVII. Gy zuld seggen / dat'et evenwel blijkt, dat d'Here Jesus de Wet afgeschaft heeft. 'k Andwoorde / Geensins. Want zo lang als hy med haar op der aarde verkeerde / zo heeft hy selvs het minste blijk niet gegeven / dat hy de Wet wilde te niet doen. Maar, zuld gy seggen / sijne Discipulen hebben't gedaan. 'k Andwoorde / 't Gene sijne Discipulẽ na sijn opvaringe ten hemel gedaan hebben / dat en moet voor geen reden bygebragt worden / waarom hy omgebragt is ; want dat was toen nog niet voorgevallen. En ook d'Apostolen en hebben / om eigenlijk te spreken / de ceremonien der wet niet afgeschaft ; maar sy hebben maar alleen geleerd / dat de Heidenen aan de selven niet gehouden en waren : 't welk de Joden op desen huidigen dag ook geloven. Want sy zijn alleen d'Israëliten gegeven geweest ; en dierhalven en was'er niemand buiten haar aan de selven verbonden. Wat de Joden aangaat / d'Apostolen en hebben haar noit soeken af te leiden / van d'onderhoudinge van hare gewoonten en plegtigheden / gelijk Act. XV. XXI. En in andere plaatsen kan gesien worden. Sy hebben maar alleen geleerd / dat se om haar voor God te regtvaardigen / ganz geen kragt en hadden / gelijk se ook in der daad noit daar toe enige kragt gehad hebben / selvs in dien tijd / dat de wet nog in haar stand en volle fleur was. Eindelijk zo heeft God selvs / med'et destrueren van de Stad Jerusalem / en den Tempel door de Romeinen / waar aan die ceremoniele dienst ten meesten dele gebonden was / uitdrukkelijk getoond / dat hy in de selve geen behagen meer en hadde. Zo dat dit t'onregt van haar als een reden bygebragt word / waarom sy den Here Jesum verworpen en veroordeeld hebben.

XVIII. Nu zou volgen / dat wy van het bloed Christi zoude spreken / waar aan d'Apostel Johannes ook / gelijk wy boven § VII, gehoord hebben / een kragt om te getuigen toeschrijvd. Want alhoewel door de suiverheid van sijn leven / sijne miraculen genoegsaam waren / om te tonen / dat hy van God gesonden / en sijne lere ook Godlijk was / zo heeft'et Gode evenwel behaagd / dat hy zulks ook door sijn wrede en smadelijke dood bewijsen zoude : Maar dewijl'er in't IX, Capittel van dit boek, wanneer wy van de vrugten van de dood Christi handelde / genoeg aangaande dese saak van ons gesproken is / zo gaan wy nu al voord / om d'andere ampten en pligten van onsen Saligmaker verders t'ondersoeken.

Cap. XVIII.

Van het Priesterampt Jesu Christi: en in het bysonder van het opleggen van 't selve ampt.

I. *Dat de Vader sijnen Soon tot de Priesterlijke waardigheid verheven heeft.* II. *Dat de Messias volgens de Prophetie van David,* Psal. 110. *een Priester heeft moeten wesen.* III. *Dat de oude Joden desen* Psal, *van den Messias verstaan hebben.* IV. *Dat'et woord* Cohen *aldaar voor een Priester genomen word* V. *Dat* Esa. 53, *de Messias Priesterlijke bedieningen worden toegeschreven.* VI. *Dat de verhoginge en vernederinge van den Messias* Cap. 52, *en* 53. *van* Esaias *voorseid worden.* VII. *En dat* Cap 53, *door de knegt Godes het Israëlitize volk niet en kan ver-*

staan worden. VIII. *Dat alle de Schrijvers des N. Testaments Christo Priesterlijke actien toeschrijven, maar dat hem de Schrijver tot de Hebreen in't bysonder med den titul van Priester vereerd.* IX. *Dat het Priesterampt Christi in verscheide sa en van het Aaronice Priesterschap verschild: en* 1. *Dat Christus med eeds eringe een Priester is gesteld ge orden.* X. 2. *En na de ordeninge Melchisedeks.* XI. *Dat'er verkeerdelij geseid word dat Melchisedek een voorbeeld Christi geweest is, sig selven opofferende onder de gedaante van brood en wijn.* XII. 3. *Dat Christus sijn eigen selven.* XIII. *En* 4. *dat hy eenmaal geofferd heeft.* XIV. *Dat'et dagelijks celebreren van de Misse, door de opofferinge Christi omverregeworpen word.* XV. *Dat de Vader sijnen Soon dat ampt vrywillig opgeleid heeft.* 1. *om dat een yder behoudens de regtvaardigheid van sijn regt kan afstaan.* XVI. *En dat'et wonder is, dat die genen Gode dat regt ontnemen, die daar leren, dat hy behoudens sijne barmhertigheid, een onnosel schepsel tot in der ewigheid kan pijnigen.* XVII. 2. *Dat hy zo in't straffen als in't vergeven, absolut vry is om te doen wat hem believd.* XVIII. 3. *Dat'et ongerijmd is te seggen, dat hy uit een absolute noodsakelijkheid straft.* XIX. *Andwoord op verscheide tegenwerpingen. En* 1. *dat'et de pligt der regtvaardigheid is, een yder te geven dat hem toekomt.* XX. 2. *En dat'et ook het ampt van een regtvaardig Regter is geen misdaad ongestraft te laten.* XXI. 3. *Dat God andersins sig selven ongelijk zoude doen.* XXII. 4. *Dat de Schrivtuur getuigd dat dat het regt Godes is.* XXIII. 5. *Dat God de sonden noodsakelijk haat.* XXIV. 6. *En dat God andersins op sijn Soon zo een sware last niet en zoude geleid hebben.*

I. Dewijl het Prophetiz ampt Jesu Christi in sijn dood sijn einde genomen heeft / waar van de selve als een toegivt en besluit geweest is; en dat het Priesterampt daar mede sijn aanvang heeft genomen / zo vereizt de orde nu / dat wy voordgaan om van dat ampt onses Saligmakers in het volgende te spreken. 't Selve bestaat in't generaal / in die dingen by God voor de Menzen te verrigten / die vereizt worden om hare sonden te versoenen / en voor haar een toegang te maken tot den throon van sijne genade. Om dit dan beter te verstaan / zo zullen we alhier drie saken verhandlen. 1. Dat Jesu Christo het Priesterampt van God de Vader is opgeleid geweest. 2. Dat hy 't selve getroulijk bediend / en alles waargenomen heeft / dat tot'et selve behoord. 3. Wat kragt in't selve steekt / of wat heilsame nuttigheden daar van tot ons komen. In het eerste zullen wy wederom drie dingen aanmerken: wie dat ampt opgeleid heeft; wien het selve opgeleid is; en op wat wijse zulks is geschied. Wat'et eerste aangaat / 't is God de Vader die Jesum Christum sijnen enig geboren Soon tot de Priesterlijke waardigheid beroepen heeft. Want niemand en hadde daar regt toe als hy. Daar wierd gehandeld van zodanig een die voor de Menzen het ampt van Ambassadeur by God de Here zoude bedienen. Dierhalven zo quam het God alleen toe een persoon te verkiesen / die 't hem believde dat dat ampt bedienen zoude. Want sijne waardigheid was zo groot / dat niemand / al waar'et dat hy regtvaardig was / (indien'er iemand zodanig onder de Menzen wierd gevonden /) dat ampt op hem zou dorven nemen hebben / 't en zy dat hy eerst van Godes wille verseekerd hadde geweest. Gelijk God dan eertijds / wanneer'er gehandeld wierd van een figuurlijke Priester onder't volk Israëls te stellen / door wien de ware en opperste Priester van het ganze Menzlijke geslagt zoude afgebeeld worden / den selven heeft willen uitkiesen / en die genen / die dat ampt op haar eigen auctoriteit wilden aanvaarden / swaarlijk gestraft heeft / Num. XVI, en XVII. alzo is'et ook hier van gelijken geschied. Waarom d'Apostel van de waardigheid van dat ampt handelende seid / En niemand en neemd hem selven dese eer aan (namelijk van het Hogepriesterschap in de Kerke /) maar die van God geroepen word, gelijk als Aaron, Heb. V, 4.

II. Dog dewijl de Joden haar selven hier tegenstellen / en ook menen dat'er noit enige andere Hogepriester heeft moeten zijn / dan die uit de geslagte Aarons is / en dat se haren belooveden Messias die waardigheid onttrekken; zo staat ons / eer wy verders voordgaan / te bewijsen / dat God onder het O. Testament bekend heeft gemaakt / dat dit sijn wil en welbehagen is / dat de Messias / dien hy sende zoude / niet alleen een Koning / maar ook een Priester zoude wesen. Dat kan men uit Psal. CX, sien / alwaar van de Messias geseid word / Gy zijt een Priester in der ewigheid na de ordeninge Melchisedeks. Om namelijk te kennen te geven / dat hy tegelijk een Priester en Koning zoude zijn / hoedanig Melchisedek was; van welke Moses seid / Gen. XIV, dat hy geweest is een Koning van Salem, en Priester des allerhoogsten Gods. De Joden excipieren hier twe dingen / dat dien Psalm ten gevallen en tot lov van David is beschreven geworden / van een sekere Propheet die onder hem stond / en dierhalven dat de selve van hem en niet van de Messias te verstaan is / en dat ook dese woorden / die wy geciteerd hebben / Gy zijt een Priester in der ewigheid, liever moeten overgeset worden / Gy zijt

een

een Vorst; want dat op die wijse het Hebreeuwse woord cohen niet selden genomen en word/ als Gen. XLI, 45. Exod. II, 16. en III, 1. Job. XII, 14. Maar voornamelijk/ 2 Sam. VIII, 18, alwaar van de sonen Davids geseid word/ dat se Cohanim geweest zijn: 't welk kennelijk is/ dat'et door het woord Vorsten (in't Grieks aularchai) en niet Priesters moet vertaald worden; dewijl David en sijne Sonen niet voortgesproten en zijn uit de stamme Levi/ maar uit de stamme Juda/ van welke niemand, gelijk bekend is/ hem tot den altaar begeven heeft, Heb. VII, 13. Dan gelijken uit Cap. XX, 26, alwaar Ira de Jaïriter geseid word een uit Davids Opper-officiers geweest te zijn. Maar ik andwoorde op het eerste/ dat het Hebreeuze opschrift van desen Psalm/ Le David mismor, te kennen geevd/ dat hy van David is t'samengesteld; en dierhalven dat dese woorden/ De Here heeft geseid tot mijnen Here, van David niet en konnen verstaan worden/ dewijl't ongerijmd is dat David sig selven sijnen Here noemd. Daarenboven dat'et uit Matth. XXII, 41, enz. blijkt/ dat de selve ten tijde Christi/ op die wijse in't gemeen van de Joden is verklaard geworden. Want wanneer hy de Phariseen gevraagd hadde/ Indien David de Messias sijn Here noemd, hoe is hy dan sijn Sone? Zo heeft hem niemand iets konnen andwoorden. Dog het andwoord zou wel haast gereed geweest zijn/ indien se geloovd hadden/ dat dese Psalm van iemand anders/ dan van David/ gecomponeerd waar geweest. Want sy zouden geseid hebben/ dat David zo niet en spreekt van den Messias: maar dat dit woorden zijn van de Priesters/ of van d'andere Israëliten/ sprekende van David/ die haren Koning en Heer was.

III. De hedendaagze Joden dit siende/ excipieren/ dat dese woorden Le David mismor, niet en betekenen een Psalm Davids, maar voor David, en dat daar door word te kennen gegeven, dat de selve van een van sijn Priesters die onder hem waren, is gecomponeerd en gesongen geweest, die hem med regt sijnen Here genoemd heeft. 'k Andwoorde/ 't zy zo/ dat desen Psalm in den eersten en letterlijken sin op David past; evenwel dewijl David een voorbeeld/ en wel een zeer uitstekend voorbeeld Christi geweest is/ alzo dat Christus verscheide malen med den naam van David word genoemd/ als Jerem. XXX, 9. Ezech. XXXIV, 23, 24. en elders; zo moeten die dingen/ die van David geseid zijn/ op een heerlijker en voortreflijker wijse op Christum passen. Hoedanig dese spreuke is/ Sit aan mijn regter hand; 't welk zo een uitstekende waardigheid betekend/ dat d'Apostel Hebr. I, 13. heeft konnen uitroepen/ Tot wien van d'Engelen heeft God oit geseid, Sit aan mijne regterhand? Dierhalven zo schijnd'et veel minder op David gepast te hebben/ die minder is geweest dan de Engelen. Maar steld eens dat'et enigsins en by duister/ op David/ als op een voorbeeld/ gepast heeft/ daar uit zal volgen/ dat'et evenwel op een veel uitstekender wijse op den Messias/ waar van hy een voorbeeld geweest is/ heeft gepast. En dit en hebben niet alleen de Phariseen bekend gestaan/ tegen welke Christus de even gemelde tegenwerpinge gemaakt heeft/ maar ook andere oude Rabbijnen onder de Joden/ die veel opregter hebben gehandeld/ als de hedendaagze doen/ die byna nergens anders en schijnen op toe te leggen/ als dat se de prophetyen/ die te voren van Christo zijn geschied/ op allerhande wijsen/ zo als se maar konnen/ soeken te verijdelen.

IV. Dog dat het Hebreeuze woord Cohen, in desen Psalm door 't woord Priester moet overgeset worden/ Gy zijt Priester in der ewigheid, enz. dat kan men daar uit afmeten/ om dat de selve op d'Historie van Melchisedek slaat/ waar van men Gen. XIV, komt te lesen. Want die Melchisedek word aldaar van Moses voorgesteld/ als een voorbeeld van den toekomenden Messias; en ook niet alleen geseid een Koning van Salem geweest te zijn/ maar ook een Cohen des allerhoogsten Gods, 't welk men door het woord Priester moet oversetten/ gelijk zulks klaarlijk blijkt uit de maniere van spreken/ en de werkinge/ die hem onmiddelijk toegeschreven word/ namelijk dat hy Abraham segende, 't welk de pligt van de Priesters was/ en het is ook van Abraham alzo opgenomen/ wanneer hy hem de tiende heeft gegeven van den beuit/ dien hy de vyanden ontjaagd hadde. Maar, zuld gy seggen/ indien desen Psalm eerst op David past, als een voorbeeld, en daar na ook op Christus, die door hem is afgemaald geworden, hoe hebben se dan beide konnen geseid worden een Cohen te zijn? 'k Andwoorde zeer wel/ wegens de twederhande betekenisse van dat woord. Want David heeft een Cohen geweest/ om dat hy een Koning en Vorst over Israël was. Dog Christus op een veel volmaakter wijse/ om dat hy een Priester is geweest na de ordeninge

Mel-

Melchisedeks / die tegelijk een Koning was / dat is / een Koninglijk Priester.

V. Selvs ook uit die dingen / die Esa. LIII, van Christo voorseid zijn geworden / blijkt dat hy een Koning heeft moeten wesen. Want aldaar worden hem zodanige dingen toegeschreven / die eigenlijk in de Priesters plaats hebben. Als / Waarlijk hy heeft onse krankheden op sig genomen, ende onse smerten die heeft hy gedragen. Hy is om onse overtredingen verwondet, om onse ongeregtigheden is hy verbrijseld. De straffe die ons den vrede aanbrengd was op hem, ende door sijne striemen is ons genesinge geworden. De Here heeft onser aller ongeregtigheid op hem doen aanlopen. Om de overtredinge mijnes volks is de plage op hem geweest. Het behaagde den Here hem te verbrijselen, hy heeft hem krank gemaakt, als sijne ziele haar tot een schuld-offer gesteld zal hebben, zo zal hy saad sien, hy zal de dagen verlengen: ende het welbehagen des Heren zal door sijne hand geluklijk voordgaan. Alwaar men voornamelijk op dese laatste woorden moet letten / dewelke tot de voorgaande een groot ligt konnen toebrengen / en de duisterheid / die in de selve is / wegnemen / dat is / dewelke haar generaalheid wat meerder konnen bepalen. Want sijn ziele te stellen (heb. ascham) voor de sonde, en is niet anders / als de selve tot een schuld-offer voor de sonde op te offeren / gelijk klaarlijk blijken kan uit verscheide plaatsen van de wet Mosis / in welke het Hebreeuze woord Ascham in die betekenisse genomen word / gelijk ook het woord Chatta. Siet Levit. V, 6. IX, 15. VI, 5, 17, 30. Hos. IV, 8. Ezech. XIV, 23. En XLVI, 20. Levit. VII, 1, 2. XIV, 25, en XIX, 21, Numer. VI, 12. 't En is my niet onbekend / dat de hedendaagze Joden / ontkennen dat dit Capittel van Esaias op den Messias past. Want sy sien te gemoet / indien se dat toestaan / dat se haar saak zullen quijt zijn / en ook med een / dat se Jesum voor den Messias zullen moeten aannemen / in wien alle die dingen / die daar voorseid worden / zo naaukeurig vervuld zijn geworden / dat'et absolut niet anders en kan zijn / of hy is die selve persoon / die de Propheet heeft voorgenomen te beschrijven. Maar daar in wijken se van de verklaringen van hare voorsaten af / die niet ongaarne en hebben willen toestaan / dat die knegt Godes / van welken de Propheet Cap. LII, 13. begind te handelen / de Messias is. Nu die dingen / die Cap. LIII, gelesen worden / zijn aan de voorgaande onmiddelijk gehegt / ende en konnen ook tot geen andere persoon getrokken worden / of men doet de woorden geweld aan.

VI. Sy excipieren hier op / dat die woorden tegen elk anderen strijden: om dat'er Cap. LII, geseid word, Siet mijn knegt zal verstandelijk handelen: Hy zal verhoogd, ende verheven, ja zeer hoge worden. Dog Cap. LIII, word hy geseid, veragt, ende de onwaardigste onder de menzen te zijn, enz. 't Is zo / ik beken't / en dese dingen en konnen op een ende de selve tijd / in een ende de selve persoon geen plaats hebben / maar wel op verscheide tijden; namelijk indien hy van een lage en veragte staat / gelijk niet selden en gebeurd / tot een hoge en uitstekende waardigheid word opgevoerd. Zulks kan men onder anderen in Joseph en David sien / dewelke voorbeelden van Christus geweest zijn / die door vele benaudheid en moeijelijkheid / tot den top van ere / waar toe se van God geschikt waren / zijn opgeklommen. En die veranderinge van staat word in die selve plaats van Esaias Cap. LII, aangewesen. Want na dat'er geseid word / dat die knegt Godes zoude verboogd worden, zo word'er immediatelijk bygevoegd / Gelijk als vele sig over u ontset hebben, alzo verdorven was sijn gelaat, meer dan iemands: ende sijne gedaante meer dan andere Menzen kinderen. enz. Alzo dat wy alhier een levendig voorbeeld hebben / van die dingen / die onsen Here Jesu Christo wedervaren zijn.

VII. De waarheid van onse verklaringe en zal niet donkerlijk uitblinken / indien men eens overweegd / hoe ongerijmd dat'et in tegendeel is / 't geen de Joden over dese plaats bybrengen. Sy willen dat in dit Capittel den ellendigen stand van't Joodze volk / 't welk van de Heidenen zeer hard gedrukt wierd / beschreven word. Maar 't is wonder med wat gedagten / dat se zulks dorven seggen / dewijl dien knegt Godes toegeschreven word / dat hy geen onregt gedaan en heeft, en dat'er geen bedrog in sijnen mond is geweest, vers 9. En dat hy om de sonden van anderen is geplaagd geworden: Hy is om onse overtredinge verwondet; om onse ongeregtigheden is hy verbrijseld, enz. En de Here heeft onser aller ongeregtigheid op hem doen aanlopen, vers, 5, 6. Dog het is seker dat het Joodze volk / in de ogen Godes niet onnosel en is geweest. Want men leesd by Esaias en d'andere Propheten van geen dingen zo dikwijls / als van de bestraffingen van

hare

hare sonden/ waar mede sy besoeteld waren. Waar uit ook blykt/ dat se geen straffe geleden en hebben voor die sonden / die anderen begaan hadden / maar alleen die sy selvs / door haar eigene bedorvene sonden / volgens Godes regtvaardig oordeel / op haren hals hadden gehaald. Dit past eigenlijk op de Messias alleen / die regtvaardig heeft moeten wesen / en om de sonden van anderen de dood sterven / en sijn selven Gode opofferen: weshalven men ook dit Capittel van Esaias van hem / en niet van het Joodze volk verstaan moet.

VIII. Dit gesteld zijnde / zo volgd ook / dat'er aangaande den Messias voorseid is / dat hy het Priesterampt zoude bedienen; dewijl hem niet alleen de naam van Priester/maar ook de saak selvs/ die door die naam te kennen gegeven word / word toegeschreven. Dog 't is een voornaam hoofdpunct van de Christlijke religie / en het word ook zeer wijdlopig in den brief tot de Hebreen getoond/ dat dit op Jesus Christus past / en dat hy die gene is/dien de Vader heeft gesteld / op dat hy voor de Menzen by hem een Hogepriester wesen zoude. Maar men zou hier konnen vragen / waarom andere H. Schrijvers hem doorgaans dien naam niet toe en schrijven, daar het evenwel noodsakelijk is, dat wy geloven dat Jesus onse Hogepriester is? 'k Andwoorde / dat'er in zodanig een benaminge weinig kragt steekt / als men maar andersins van de saak selvs wel versekerd is. Dese nu word Jesu Christo doorgaans in't N. Verbond toegeeigend. Want zo dikwijls als'er gewag gemaakt word van de vergevinge der sonde / die wy in sijnen bloede hebben / en van die magt die hy ontfangen heeft om de selve te versoenen / en van dat hy voor ons een voorspraak by God is / Rom. VIII, 34. Eph. V, 2. 1 Joh. II, 2. zo dikwijls moeten wy oordelen / dat sijn Priesterampt te kennen gegeven word. Daarenboven dewijl een groot gedeelte van dat ampt / namelijk dat Christus sig selven voor ons in den Hemel aan sijn Vader komt op te offeren / en dat hy ook onse Advocaat en Voorspraak is / wat de saak selvs belangd van het Koninglijke ampt niet en verschild / maar alleen in de wijse van aanmerken; zo hebben se geoordeeld dat'et genoeg was / indien se / na dat se de kragt van de dood Christi verklaard hadden / van sijn Koninglijke magt gewag maakten / waar onder ook sijn Priesterampt begrepen is. Want dat'er van haar op die wijse / niets van die dingen en is nagelaten / die wy van de ampten Christi nodig hebben te weten; onder wiens Koninglijke regeringe sijn Priesterampt behoord; en onder het Priesterampt sijn Koninglijke regeringe.

IX. Nu staat ons t'ondersoeken op wat wijse hem dat ampt opgeleid is / en med een wat onderscheid dat'er tussen het Aäronize Priesterschap is / en het Priesterschap Christi. Het eerst is/dat Christus med eedsweringe een Priester is geworden/ dog de Levitize Priesters sonder eedsweringe. Dat geevd d'Apostel te kennen Heb. VII, 21. uit Psal. CX, De Here heeft gesworen, en het en zal hem niet berouwen: Gy zijt Priester in der ewigheid na de ordeninge Melchisedeks. Dog al is'et schoon dat alle de woorden Godes niet anders dan enkele waarheid en zijn / en dat'et onmooglijk is / dat hy oit liegen zoude / Tit. I, 2. en dierhalven dat men hem in alles dat hy seid moet geloven; zo is'et evenwel zulks / dat hy / willende onse swakheid te gemoet komen / en ons van de onveranderlijkheid sijnes raads versekeren / somtijds sijne belofte med een eed komt te bevestigen / op dat wy te vaster vertroostinge zouden hebben, wy namelijk die den toevlugt genomen hebben om de voorgestelde hope vast te houden, enz, Heb. VI, 17. En daar in is het eerste onderscheid gelegen tussen het Priesterschap Jesu Christi en het Levitize; dat dit laatste / dewijl't te sijner tijd stond afgeschaft te worden / en voor een ander / dat veel uitstekender zoude wesen / zou moeten wijken / Aäron en sijne nakomelingen sonder eedsweringe is opgeleid: dog dat God selvs den Here Jesum tot het eerste / dewijl't tot in ewigheid zal duren / solemneel med een eed heeft geheiligd en ingewijd.

X. Daarenboven zo heeft hy een Priester geweest na de ordeninge Melchisedeks: dat is / niet alleen een Priester; maar ook een Koning / gelijk Melchisedek / die een Koning van Salem was en een Priester des allerhoogsten Gods, Gen. XIV. Daar God onder d'Israëliten vastgesteld hadde/ dat het Priesterschap en de Koninglijke Regeringe van een gescheiden zouden zijn / en van verscheide personen / en die van verscheide stammen zouden wesen / zouden bediend worden; en dat'et de Koningen ongeoorlovd zoude wesen / tot den altaar te genaken; en dat Saul daarom van God verworpen was / om dat hy bestaan hadde te offeren/ 1 Sam. XIII, 8, enz. En dat Usias ook med melaatsheid was geslagen / om dat hy in den Tempel des Heren ingegaan zijnde / roken wilde op

den reuk-altaar / 2 Par. xxvi, 16, enz. Maar gelijk voor het geven van de wet / de koninglijke en Priesterlijke bedieninge / 't samengevoegd was in de familien en geslagten der Patriarchen / en van de eerstgeborenen bediend wierd; alzo heeft'et ook Gode behaagd / dat beide die ampten daarna in de persoon van sijnen enig geboren Zoon zouden verenigd worden. Daarenboven gelijk Melchisedek van Moses ingevoerd word / sonder Vader, sonder Moeder, sonder geslagt-rekeninge, en sonder dat hy van sijn geboorte / of van sijn sterven gewag maakt; alzo heeft ook d'Here Jesus een onvergangelijk Priesterschap ontfangen / Heb. vii, 24. 't Welk hy nog van een ander ontfangen heeft / nog oit aan een ander zal overgeven. En dit is'et twede onderscheid tussen het Priesterschap Christi en het Aaronize.

XI. Dog het is beuselagtig en valz / 't geen de Paus-gesinden hier willen bygedaan hebben / dat het Priesterschap Christi en van Melchisedek ook daar in over een heeft gekomen / dat gelijk Melchisedek Gode brood en wijn opgeofferd heeft / ook alzo d'Here Jesus sijn eigen selven Gode sijnen Vader in het H. Avondmaal onder de gedaante van brood en wijn heeft opgeofferd. Want Melchisedek en heeft Gode geen offerhande gedaan uit brood en wijn. Moses en seid zulks niet; maar alleen / En Melchisedek de Koning van Salem heeft brood ende wijn voordgebragt. En hy was een Priester des allerhoogsten Gods, Gen. xiv, 18. Dog niet gelijk in de gemene oversettinge gelesen word / Want hy was een Priester. Want in't Hebreeuz staat de letter Vau, Vehou, ende hy, want alhoewel het selve somtijds voor Ki, want, of / om dat, genomen word; zo en moet men evenwel sonder noodsakelijkheid van de gemene betekenisse niet af wijken; welke wy niet en sien dat hier is. Want Moses en verhaald niet / dat Melchisedek Gode brood en wijn opgeofferd heeft; dewijl hier van geen opofferen / nog van God gewag word gemaakt. Hy seid simpelijk / dat hy brood en wijn voordgebragt heeft / sonder daar by te voegen / tot wat einde hy zulks gedaan heeft. Dog dit blijkt ook genoegsaam uit d'omstandigheden van d'historie. Hy quam Abraham te gemoet / zo als hy wederkeerde van het slaan van die Koningen / die Loth gevangelijk weggevoerd hadden. Dewijl hy oordeelde dat hy ende de krijgsknegten / die hy daar toe gebruikt hadde / vermoeid waren / en dat se van noden hadden ververst te worden / daarom zo heeft hy brood en wijn voordgebragt / om haar daar mede te verfrissen. Dog dat Moses daarna seid / Dat Melchisedek een Priester des allerhoogsten Gods geweest is, dat en strekt niet om te kennen te geven / dat hy Gode brood en wijn heeft geofferd; maar om reden te geven / van 't gene hy daar immediatelijk komt by te voegen / Dat hy Abraham gesegend heeft; namelijk op een uitstekende wijse / gelijk zulks eigenlijk het doen van een Priester was; en dat Abraham hem de thiende betaald heeft van den beuit / dien hy de vyanden had afgenomen. 2. Indien Christus een Priester was na de ordeninge Melchisedeks / om dat hy brood en wijn geofferd heeft / zo behoorde d'Apostel / die dese vergelijkinge zo wijdlopig in den brief tot de Hebreen komt te verhandelen / namelijk Cap. v, vi, en vii. zulks ten minsten med een woordeken aangeroerd te hebben. En dewijl hy zulks niet gedaan en heeft / zo blijkt'et dat men'et voor een Menzlijk hersen-verziersel moet houden / 't welk uitgedagt is om het sacrasicie der Misse vast te maken. Om nu niet te seggen / dat'er tussen Melchisedek en d'Here Jesus Christus een zeer kleine gelijkheid zoude wesen / indien Melchisedek Gode een offerhande uit brood en wijn hadde toegebragt / en Jesus uit sijn eigen lighaam en bloed / dog onder de gedaante van brood en wijn verborgen; dewijl d'ancteuren van dit verziersel stellen / dat de selvstandigheid van brood en wijn / in dat sacrificie vernietigd word / en dat'er niet anders dan de enkele toevallen over en blijven. 3. Daar uit dat Jesus een Priester is na de ordeninge Melchisedeks / volgd dat hy in sijn Priesterschap geen successeurs of navolgers en heeft / die hem alle dagen moeten opofferen / tot een soenofferhande voor de sonden / en dat het Priesterampt dat enigen haar selven aanmatigen / onwettelijk is.

XII. Het derde onderscheid is / dat'er van de Levitize Priesters onredelijke dieren wierden opgeofferd / welker bloed de conscientien die med sonden besmet waren niet en konde reinigen. Want het is onmogelijk, dat het bloed der stieren en bokken de sonde wegneme, Heb. x, 4. Maar Jesus Christus heeft hem selven Gode opgeofferd / op dat wy door het opofferen van sijn eigen lighaam, en het uitstorten van sijn bloed, van alle sonden zouden gereinigd worden, Heb. x, 10. en 1 Joh. i, 7. Want door de selve bekomen wy de vergevinge van onse voorbedrevene sonden / en worden zoda-

kig geheiligd / dat wy daarna in de selve niet wederom en vervallen / Ephes. 1, 7. Heb. IX, 14.

XIII. Waar uit het vierde onderscheid komt te volgen / daar in bestaande / dat de Levitize offerhanden alle jaren, ja alle maanden en dagen / vernieuwd wierden, om dat se kragteloos waren, en de herten der gener die de selve quamen te offeren, niet en konden heiligen van de dode werken. Andersins zouden sy opgehouden hebben opgeofferd te worden, om dat die genen die den dienst pleegden geen conscientie meer en zouden hebben der sonden, eenmaal gereinigd zijnde, Heb. X, 1, 2, 3. 4. Maar Jesus Christus heeft med ene offerhande in ewigheid volmaakt die genen die geheiligd worden, vers 14, vergeleken zijnde med vers 10. en 12. En Cap. IX. 9, 10, 11, 12, 25. 26. 27, 18. En dierhalven zo zou'et ook vergeevs zijn / indien men wilde dat dese sijne volmaakte offerhande dikwijls zoude hervat worden / en even eens als of men de selve van enige onvolmaaktheid wilde beschuldigen.

XIV. Waar door ook het sacrificie der Misse t'enemaal omverre gestoten word; waar in de Paapze Priesters seggen / dat se het lighaam Jesu Christi dagelijks aan God den Vader opofferen om de sonden te versoenen / niet alleen van die genen die nog leven / maar ook van die dood zijn. Want door dit dikwijls vernieuwen / komen se d'offerhande Jesu Christi stilswijgende van onvolmaaktheid te beschuldigen / als of'er aan de selve iets ontbroken heeft / 't welk vereizt wierd tot versoeninge van de sonden / gelijk d'Apostel daar uit bewesen heeft / dat de Levitize offerhanden onvolmaakt waren / om dat de selve dikwijls mosten verniewd worden. Om nu niet te seggen / dat Christus van niemand van de Menzen op der aarden en kan opgeofferd worden / dewijl hy nu in heerlijkheid in den Hemel regeerd / en de dood niet meer onderworpen en is. Want sonder bloedstortinge en geschied geen vergevinge, Heb. IX, 22. En dat'et noodsakelijk is, alwaar een Testament is, dat de dood des Testament makers daar tuszen kome, enz. 16, 17. Dewijl Jesus dan in de Misse niet geslagt en word / dien se een onbloedig sacrificie noemen / zo is'et klaar dat de selve niet en doet tot de vergevinge der sonden.

XV. Nu staat ons t'ondersoeken / of God uit enige noodsakelijkheid van sijn natuur / Jesu Christo het ampt van Hogepriester heeft opgeleid / om dat hy namelijk andersins sijn genegenheid niet en konde voldoen / waar door hy bewogen was om de Menzen de sonden te vergeven / 't en zy dat eerst iemand die sonder sonden was / de straffen die sy verdiend hadden / quam te dragen; dan of dat geheel en al van sijn vrije wil en welbehagen afhangd. Hier sien wy dat de Theologanten van geen een gevoelen en zijn / want sommigen stellen het eerste / dog anderen houden't med'et laatste. Wy voegen ons by het laatste gevoelen / alhoewel niet om die selve reden / die wy sien dat enigen heeft bewogen om het selve aan te nemen; namelijk om dat se menen / dat'er van nature niets eerlijk of schandelijk en is; maar dat het gehele onderscheid / dat'er nu tuszen die dingen gehouden word te wesen / daar uit ontstaat / dat God gemaakt heeft dat men enige dingen voor eerlijk moet houden / door dien hy de selve heeft geboden; en dat andere van ons voor schandelijk moeten geagt worden / door dien hy se heeft verboden; en dierhalven dat overspel / doodslag / moorderije / ja selvs God te lasteren / en hem te haten / eerlijk zoude zijn / indien't hem geliefd hadde zulks de Menzen te gebieden. Want op die wijse en hebben se niet konnen oordelen / dat'et schandelijk zoude wesen / indien God ganz en al om niet / en sonder tuszenkominge van enige voldoeninge van den Priester / de sonden wilde vergeven. Maar wat ons aangaat / wy verwerpen dat gevoelen als ongerijmd / en seggen evenwel med haar in dit particuliere geval / dat'et van Godes vrije wil afgehangen heeft / dat hy de Menzen de sonden heeft willen vergeven; en dat om de volgende redenen. Onse eerste reden is dan. 't Is een ygelijk geoorlofd van sijn regt zo veel af te staan als 't hem believd; namelijk wanneer'er een ander niet aan gelegen en is / of zodanig een sijn regt strict komt te vorderen of niet: als by voorbeeld / ik mag van iemand / die my enig geld schuldig is / 't selve afvorderen of niet afvorderen / na mijn eigen welgevallen / zo maar mijn vrou / mijn kinderen / of iemand anders daar ik aan gehouden ben / daar geen schade by en lijden. Dierhalven zo zal het Gode med veel meer regt geoorlofd wesen / wiens magt van niemand af en hangd / en die aan niemand gehouden is van sijn doen en laten enige rekeninge te geven. De sonden nu der Menzen plegen in d'H. Schriftuur med de naam van schulden genoemd te worden / waar door sy te verwagten hebben om daar over van God gestraft te worden / gelijk in het gebed des Heren te

 sien

sien is; als ook in de gelijkenissen Matth. XVIII, 23, enz. Luc. VII, 41, enz. Dierhalven zo en is'er geen reden / waarom dat God / indien't hem zo believd / de Menzen hare sonden niet en zoude konnen vergeven / sonder van haar / of van iemand anders / enige voldoeninge te ontfangen. Want sy zijn eigenlijk tegen hem begaan / wiens wet geschonden is / en daar is niemand anders aan gelegen / dat hy wrake van de selve neemd / die daar door van sijn regt verkort kan worden / indien hy de selve om niet komt te vergeven.

XVI. En 't is ganz wonderlijk / dat die genen / die God zodanig een regt toeschrijven / dat hy een onnosel schepsel med ewige tormenten in d'helle kan pijnigen en plagen sonder enige quetsinge van sijn regtvaardigheid / in desen dele sijn magt zo zeer bepalen / dat sy niet en menen / dat'et hem georlovd is / selvs enige sonden / hoedanig de selve zoude mogen wesen / sonder een volkomen voldoeninge te vergeven. Want zo doende zullen wy een God hebben / die het minste niet en zal vermogen om ons de sonden te vergeven / en tegen ons / die sondaars zijn / sijne barmhertigheid te betonen: en daarentegen een God / die een oneindig en onbepaald regt heeft / om selvs d'alleronnoselste schepselen ewiglijk te quellen en pijnigen. 't Welk ongerijmd is om te geloven. Maar, seggen se / 't en is zodanig een niet geoorlovd, wiens eer en goede naam door enige merklijke smaadheid geschonden is, dat ongelijk te vergeven, 't en zy dat sijn eer door een behoorlijke voldoeninge hersteld word; andersins zal men hem houden voor een die sijn eer en goede naam verwaarloosd. Maar ik andwoorde / dat zulks somtijds onder de Menzen wel plaats heeft / wanneer sy menen dat andersins hare onschuld en onnoselheid niet genoegsaam en zoude bekend zijn / 't en zy dat se van hem / die de selve heeft soeken te bekladden of te schenden / voldoeninge komen te eisen. Andersins is'et de pligt van een genereus gemoed zodanige beledigingen te veragten: en daarom zijn ook sommige grote Potentaten geprezen geworden / dat se zulks niet eens en hebben willen agten; ten minsten zo en is niemand daar oit over veragt geworden / ja vele hebben'er integendeel een grote lov door bekomen / dat se geringe verongelijkingen sonder voldoeninge quamen te vergeven. Maar al konden de Menzen / behoudens haar respect en goede naam / haar hier in niet anders dragen / zo en zoude dat evenwel Gode niet raken / wiens eer en glorie van niemands opinie buiten hem afhingd / en die uit sig selven volkomen geluksalig is / alzo dat hy niet van noden en heeft iets ergens anders van daan te ontlenen; gelijk hem ook niets van de Godlose Menzen / die hem niet en kennen / of sijnen naam lasteren / van sijn geluksaligheid die hy besit / en kan verminderd of onttrokken worden.

XVII. De twede reden is / Indien'er iets was dat verhinderde / dat God niet en konde de sonden om niet / en sonder een tussenkomende voldoeninge vergeven / zo zou men dat in sijn natuur / en niet buiten de selve moeten soeken. Want daar en is ganz en al niets buiten God / daar hy van afhangd; hy en is aan geen creatuur / dan door sijn eige en vrije wil verbonden / alzo dat hy ten gevallen van de selve / iets noodsakelijk zou moeten doen of nalaten. En daar en is ook in God selvs niets diergelijks. Gelijk sijn natuur niet noodsakelijk en vereizt / dat hy de sonden moet vergeven / alzo en vereizt de selve ook niet dat hy se moet straffen; maar het hangd geheel en al aan sijn vrije wil en welbehagen / dat hy de selve komt te vergeven of te straffen / zo wanneer het hem maar gelievd. Want indien'er / gelijk enige menen / in Gode een wesenlijke regtvaardigheid was / dewelke zoude dicteren / dat hy altijd de sonden moet straffen / en aan d'andere zijde zodanig een barmhertigheid / dewelke dicteren zoude / dat hy de sonden altijd zou moeten quijtschelden / zo zouden zodanige eigenschappen tegen elk anderen strijden / en elk anderen omverrestoten. Noit zou hy sijne barmhertigheid / waar toe hy genegen is / in het vergeven van de sonden konnen oeffenen; want de regtvaardigheid zou zulks tegenhouden / de welke zoude dicteren / dat de selve moet gestraft worden. Zo en zou hy ook aan d'andere zijde / die regtvaardigheid in het straffen van de sonden niet konnen betonen; want hy zou door sijn barmhertigheid verhinderd worden / dewelke hem noodsaken zoude om de selve te vergeven. Maar dese dingen zijn ongerijmd / en tegen d'H. Schriftuur / en d'ondervindinge strijdende; dewelke leren / dat God somtijds de sonden vergeevd / en dat hy ook somtijds de selve in de zodanigen komt te straffen / die haar selven daar in verlopen hebben. Waarom men moet besluiten / dat nog de barmhertigheid / waar door God de sonden vergeevd / nog de regtvaardigheid waar door hy de selve straft / sijne essentiele of wesenlijke eigen-

genschappen zijn: maar dat'et alleen vrywillige effecten of uitwerkingen zijn / die van sijn natuurlijke goedheid en heiligheid voortvloeyen. Want Godes wesenlijke eigenschappen en konnen van geen van sijn werken af wesen. Altijd en allesins is hy goed en heilig / 't zy dat hy de sonden vergeevd / 't zy dat hy de selve straft. Maar hy en kan se niet altijd en overal vergeven / en tegelijk altijd en overal straffen; om dat dit tegenstrijdige dingen zijn / waar van het een het andere uitsluit. Dat word ook daar uit bewesen / dat alle Godes wesenlijke eigenschappen onder elk anderen gelijk zijn; en dat d'ene d'andere niet te boven en gaat / nog van d'andere te boven gegaan en word. Maar de barmhertigheid waar door God bewogen word om de sonden te vergeven / is veel groter / als die regtvaardigheid / waar door hy genegen is / om de selve te straffen; gelijk uit verscheide plaatsen der H. Schriftuur blijkt / in welke God geseid word traag tot toorn te wesen, dog veel van barmhertigheid, als Num. XIV, 18. Nehem. IX, 17. Psal. CIII, 8, 10. en CXXX, 3, 4. Klaag-lied. III, 31, 32, 34. Jon. IV, 2. Want door den toorn Godes en word niet anders verstaan / dan sijn straffende regtvaardigheid; alzo dat'et affect / waar door hy genegen is om de sonden te straffen / dikwijler in d'H. Schriftuur med de naam van toorn, verbolgenheid, wrake, gestrengheid, en diergelijke / uitgedrukt word / als van regtvaardigheid; ja dat integendeel Godes regtvaardigheid somtijds voor sijn goedheid en barmhertigheid genomen word / als 1 Joh. 1. Hy is getrou en regtvaardig dat hy ons onse sonden vergeve. Dierhalven zo en is de regtvaardigheid / volgens welke God de sonden straft / geen wesenlijke eigenschap van hem / welke hy niet en kan nalaten in't werk te stellen / zo dikwijls als hem een bequaam object of voorwerp voorkomt; maar het hangd van sijn enkele welbehagen af / dat hy de sonden straft of quijtscheld. 't Welk Paulus ook heeft te kennen gegeven / Rom. IX, 18. seggende / Hy ontfermd hem diens hy wil, ende hy verhard dien hy wil.

XVIII. De derde is. Indien God niet magtig en was / de sonden sonder voldoeninge ongestraft te laten / zo zou het straffen van de selve uit een absolute noodsakelijkheid voortvloeyē. Maar het is ongerijmd / en tegen de waarheid strijdende / dat men zulks dorvd seggen. Want alle die dingen die uit een natuurlijke en absolute noodsakelijkheid werken / die werken altijd / en zo veel als se konnen. Als by voorbeeld; het vuur brand altijd / wanneer'er in't selve zodanig een materie ingeworpen word die branden kan / en het brand uit al sijn kragt. Maar God en straft niet altijd / wanneer'er sonden zijn / die verdienen dat se gestraft worden; maar hy steld'et meesten tijd nog uit / eer hy sig om te straffen overgeevd. 't Welk ook de reden is; waarom sijne langmoedigheid en geduld / waar door hy de bekeringe van de sondaars komt af te wagten / zo zeer in d'H. Schriftuur geprezen word: waar van men Rom. II, 4, 5. en IX, 22. en 2 Pet. III, 9. sien kan. Daarenboven zo en straft hy zo hard niet als hy kan / maar in't gemeen veel safter / want andersins zou hy alle de sondaars in sijnen toorn komen te verteren. En indien God door een natuurlijke noodsakelijkheid de sonde zo zeer strafte als hy kan / zo zou daar uit volgen / dat hy geen swaarder straffen over de selve en kan oeffenen / als hy in der daad oeffend. Maar zulks is ongerijmd / en med d'ondervindinge / als ook med d'H. Schriftuur strijdende / dewelke getuigd / dat de straffen / die God in dese wereld oeffend / veel ligter zijn dan die straffen / die in't laatste oordeel voor de Godlosen te verwagten zijn / wanneer sy in het ewige vuur zullen geworpen worden. Maar iemand zal hier ligt op excipieren / dat die beide te gelijk een en de selve straffe uitmaken; dewelke in dese ewe staat begonnen / en in de toekomende geeindigd te worden. Maar dat en is niet waar / dewijl de lighaamlijke dood tussen beide die straffen komt / dewelke de selve van elk anderen scheid / en belet dat men se voor een en het selve lijden niet en kan houden; en al was'et ook waar / zo en zou dat de swarigheid nog niet wegnemen. Want het blijkt / dat God enige ondeugende Menzen in dese wereld veel swaarder zou konnen straffen / als hy doet; 't welk ook gebeuren zoude / indien hy haar alle med een gelijke straffe quam te besoeken / 't welk een ygelijk weet dat hy niet en doet. En men kan hier niet bybrengen / dat'et de regtvaardigheid Godes niet toe en laat dat hy ongelijke sonden / med gelijke straffen komt te straffen. Want indien (gelijk de voorstanders van de contrarie opinie willen /) ook de minste sonden de dood en d'ewige smerten verdienen / zo is'et zodanig / dat al waar'et dat de straffe / waar door God de selve in dese tegenwoordige ewe quam te wreken / zeer swaar was / dat se evenwel op lang na zo swaar niet en zoude zijn / als de straffe die haar in de toekomen-

de ewe te verwagten staat / dewijl'er tussen het tijdlijke en ewige / of tussen het eindige en oneindige geen proportie of gelijkheid en kan gevonden worden: en God zoude in de straffe van de toekomende ewe / die ongelijkheid houden / welke d'ongelijkheid van de sonden komt te vereisen. Daar zou ook volgen / indien God uit de noodsakelijkheid van sijn natuur strafte / dat hy noit safter en zoude konnen straffen / als de sonde verdiend; of dat hy de straffen der Godlosen noit en zoude konnen uitstellen. Dog de Schriftuur en d'ondervindinge getuigen het tegendeel. Hier van is'et dat de gelovigen zo zeer komen te klagen / Psal. XXXVII. en LXXIII, van de tijdelijke voorspoed der Godlosen dat se ganz en al niet besogt en worden / of veel minder als de vromen / dewijl niemand en twijfeld / of sy verdienen dat se veel swaarder in dese wereld besogt worden / als de vromen en die God vresen. Dewijl wy dan sien / dat zulks niet en gebeurd / zo blijkt'et dat God dikwijls ligter straffen toesend als de sonde wel verdiend heeft / en dierhalven dat hy niet en straft uit de noodsakelijkheid van sijne natuurlijke regtvaardigheid / maar uit sijn vrije wil. Indien dan God sonder quetsinge van sijne regtvaardigheid ene trap van de straffe kan quijtschelden / zo zal hy se ook wel alle / dat is de gehele straffe konnen quijtschelden; want het is op de selve wijse med'et geheel gelegen / als med de delen; en daar en kan geen reden gegeven worden / waarom indien hy de helft van de straffe vergeevd / hy zulks ook niet van de gehele straffe en kan doen. Want indien het onregtvaardig is / dat de gehele straffe quijtgescholden word zo zal'er ook enige onregtvaardigheid zijn in het quijtschelden van een gedeelte van de selve; alhoewel dat se zo groot niet en zal wesen; en dese onregtvaardigheid zal alleen verschillen volgens meerder en minder. Maar men moet niet toestaan / dat God enige / selvs de minste onregtvaardigheid begaat. Want dewijl onse verlossinge Christo zeer duur gestaan heeft / namelijk dat hy daarom d'allerbitterste pijn heeft geleden / zo zou dien prijs aan den Vader betaald geweest zijn / op dat hy van sijn regt niet en zoude verkort worden.

XIX. Laat ons nu eens kortlijk de tegenwerpingen / die hier tegen ingebragt worden / gaan overwegen. d'Eerste dan word op dese wijse voorgesteld. Het is de regtvaardigheid eigen, dat men een ygelijk geevd 't gene hem toekomt, en 't gene men ook aan hem schuldig is. Nu de sondaars komen de straffen toe, die namelijk na hare sonden geproportioneerd en geschikt moeten zijn. Dierhalven zo en kan het niet anders zijn, of God, die in den hoogsten graad regtvaardig is, moet haar ook die straffen vergelden, of ten minsten (indien hy de sondaars wil sparen,) een genoegsame voldoeninge van een ander afvorderen. 'k Andwoorde. 1. Wanneer'er geseid word; dat'et de regtvaardigheid eigen is, dat men een ygelijk geevd 't gene 't sijne is, of hem toekomt, dat onder de woorden 't gene 't sijne is, of hem toekomt, de qualen of straffen niet begrepen en worden; als of den sondaar enig ongelijk geschieden zoude / 't en zy dat hem zodanig een straffe / als sijn sonde waardig is / vergolden wierd / in't minsten niet; want hy zou integendeel oordelen / dat hem een grote weldaad geschied was / indien hy'er sonder gestraft te worden af quam. Dierhalven zo moet men dat maar alleen verstaan van goederen die men iemand schuldig is / en tot sijn welstand behoren / van welke men hem / indien hy de selve van ons komt af te eisen / sonder hem ongelijk te doen niet en kan onthouden: maar wanneer hy de selve van ons niet en eist / of dat hy se van selvs vergeevd en quijtscheld / alsdan en vereist de regtvaardigheid niet / dat de selve hem wedergegeven of vergolden moet worden. 2. Men moet aanmerken / dat men de straffe de sondaars zo niet schuldig en is / als een regt dat haar toekomt. Want zulks is het regt van de Republijk / welke daar aan gelegen is / dat de bose Mensen niet ongestraft gelaten en worden / maar dat aan haar een exempel word gesteld / om anderen af te schrikken / die iet diergelijks zouden bestaan te bedrijven. Of misschien is dit een regt / dat die gene heeft / die beledigd is / en daar op dringd / dat de misdadigen na verdiensten mogen gestraft worden. Of eindelijk heeft God de Here regt tot die straffe / die de wet gegeven heeft van de misdadigen te straffen / dien de regters / die van hem gesteld zijn / gelijk eertijds in de Republijk van 't volk Israëls / van haar moeten afeisen. Maar gelijk de Republijk / en die in het bysonder beledigd zijn / haar regt de misdadigers konnen vergeven / en haar ongestraft laten henen gaan / alzo kan ook God dat doen / en dat nog zo veel te meer / dewijl hy van niemand af en hangd / gelijk de beedigde regters / die de wetten / die se beswooren hebben / volgens haar pligt gehouden zijn t'agtervolgen. Hy is aan niemand iet

ſchuldig / dat hy gehouden is te betalen / en hy kan ſonder iemand te verongelijken / indien't hem zo believd / de ſondaars de ſtraffen die ſe verdiend hebben / vergeven / dewijl hy maar alleen van't ſijne quijtſcheld / en niet van 't gene een ander toebehoord.

XX. De twede tegenwerpinge is deſe. Het is de pligt van een regtvaardig regter geen ſonde of ſchelmſtuk ongeſtraft te laten. Nu God is buiten twijfel d'allerregtvaardigſte van alle de regters. Dierhalven zo en kan hy ganz geen ſonden door de vingeren ſien en ongeſtraft laten. 'k Andwoorde dat men onderſcheid moet maken tuſzen Regters en Regters. Een Regter die van een ander geſteld is / en moet geen ſchelmſtuk ongeſtraft laten / waar op van de wetten / die hy beſworen heeft / enige ſtraffe is geſteld: anders is'et bekend dat'er vele ſonden zijn / daar zodanige Regters geen ſtraffe over en oefenen / om dat'er tegen de ſelve geen wetten en zijn gegeven / hoedanig is de dronkenſchap / de gierigheid / de leugen-taal / en diergelijken / die de publijke ſocieteit en ommegang zo niet en komen te verbreken. Maar wat dien alleropperſten Regter / of Regeerder en Heerzer aangaat / van wien de wetten afkomſtig zijn / en die de ſelve na ſijn vrije wil en welbehagen kan maken en wederom breken / die kan ſonder onregtvaardigheid / wanneer'er maar alleen van ſijn eigen regt gehandeld word / en als'er een ander niet aan gelegen en is / dat de ſchuldige geſtraft word / de ſonde ongeſtraft laten paſſeren. Nu het is bekend / dat God zodanig een Regter is / van wien de wetten afhangen / dog dat hy van niemand af en hangd / en aan niemand verbonden en is.

XXI. De derde is. God zoude ſig ſelven ongelijk doen, indien hy toeliet dat ſijn majeſteit geſchonden wierd, ſonder daar over te ſtraffen, en enige voldoeninge te eizen. Maar ik andwoorde / dat'er zeer wel van de Philoſophen geſeid word / dat niemand tegen ſijn eigen ſelven onregtvaardig is / en dat iemand die een ſekere ſaak wil / daar in geen ongelijk en geſchied ; en dierhalven dat God / med de ſonden vrywillig te vergeven / ſijn eigen ſelven geen ongelijk en kan doen. Want het gene voorgegeven word van het quetſen van ſijn majeſteit / zou wel enigen ſchijn hebben / indien'er geſeid wierd dat God d'onbekeerlijken / en die in hare ſonden komen te volharden / de ſonden kan vergeven / ſonder dat'er van hare zijde enige voldoeninge geſchiede ; dewijl hy / na't geven van de wet / waar door hy op de ſonden ſtraffe geſteld heeft / van ſelvs ſchijnd afſtand gedaan te hebben van die magt / die hy andersins zoude hebben. En voorwaar in zodanig een geval / zou hy ſijne Majeſteit als med voeten laten treden / indien en die genen die gehoorſaam / en die ongehoorſaam zijn ; die haar bekeren / en die haar niet en bekeren / by hem in een gelijken graad ſtonden. Want niemand zou ſig ſelven zo doende in't toekomende bekommeren om ſijne geboden te gehoorſamen / of door enige vreze van hem te vertoonen / in toom gehouden worden. Maar de Majeſteit Godes en zoude geenſins gequetſt worden / indien hy die genen die berouw hebben / en haar leven komen te beteren / hare voorgaande ſonden niet en quam te vergeven / ſonder enige andere voldoeninge / of van haar ſelvs / of van iemand anders t'ontfangen ; ja integendeel / zo zou deſe wijſe van doen / tot ſijn meerder heerlijkheid ſtrekken. Want zo doende zou hy ſijne billijkheid en barmhertigheid bekend maken / dat hy tegen de ſondaars ſijn hoogſte regt niet en wilde gebruiken ; en ook med een dat hy te verbidden is ; zo verre is 't'er van daan / dat die weldadigheid zoude te weeg brengen / dat God onder de Menzen in veragtinge zoude komen / dat hy daarna om dies wille veel eer zoude gevreezd ende geeerd worden / volgens 't gene de Propheet ſeid / Pſal. cxxx. Maar by u is vergevinge, op dat gy gevreezd word. Dog dat onder die conditie van berou en beteringe des levens / de ſondaars vergevinge word gepreſenteerd / en niet ſonder enige bepalinge / dat getuigen ons d'H. Schriften doorgaans. Siet onder anderen die vermaarde plaats Ezech. xviii. En de gelijkeniſſe Matth. xviii.

XXII. De vierde is. Paulus ſeid, dat'et het regt Godes is, dat die genen die zodanige dingen doen (dat is, de ſonden die hy in't voorgaande opgeteld heeft, of diergelijken,) des doods waardig zijn, Rom. 1, 32. Van gelijken / Het is regt by God verdrukkinge te vergelden den genen die u verdrukken, II Theſſ. 1, 6. 'k Andwoorde / 1. Dat daar uit niet en volgd / om dat'et regt is de ſondaars te ſtraffen / of om dat hy regt heeft ter dood te veroordelen / dat hy noodſaaklijk gehouden is dat te doen / 't en zy dat hy voor onregtvaardig wil gehouden weſen. Want die genen die regt of magt heeft / om van iemand iets af te vorderen / en is daarom niet terſtond gehouden om

dat

dat regt te gebruiken. Want hy kan daar afstand van doen / niet alleen sonder onregtvaardigheid / maar ook somtijds med een groten lov van goedertierenheid en mildadigheid. Als by voorbeeld; indien ik van mijn naasten enig leed heb ontfangen / of dat hy my een somme gelds schuldig is / zo kan ik wel / indien't my gelievd / van hem voldoeninge / of betalinge van mijn schuld afvorderen; want dat is mijn regt / 't welk ik sonder onregtvaardigheid mag gebruiken. Maar indien ik'et niet en wil gebruiken / zo en misdoe ik daar niet in / ja 't is integendeel voor een grote generusheid en weldadigheid te houden. 't Is dan ongerijmd / dat men meend / dat zulks Gode minder geoorlovd is / als ons arme Menzjes. 2. Dat'er in beide die geallegeerde plaatsen / niet gehandeld en word van allerhande sonden / maar van d'allerswaarste soort / gelijk wy klaar konnen afmeten / wanneer wy de plaats komen in te sien; en dat niet alleen / maar ook daar de Godlosen sonder bekeringe in komen te volherden. Dog wy hebben te voren bekend / dat'et Gode niet en past / dat hy zou toelaten / dat zodanige Menzen / in zulken overgegeven boosheid ongestraft zouden blijven; dewijl op die wijse sijne Majesteit in veragtinge zoude gebragt worden. Maar het is geheel anders med de minder misdaden / of ook med de grover sonden gelegen; waar van de sondaars afstand doen; en die se ook / door een ernstig berou geraakt zijnde / door een beter wijse van leven komen te verbeteren. Want alwaar'et schoon / dat God de selve sonder voldoeninge quam te vergeven / zo en zou hy niets doen dat med sijne waardigheid niet overeen en komt; en hy en zou daarom niet minder van de Menzen gevreezd of geeerd worden.

XXIII. De vijvde is. God haat de sonden noodsakelijk, als regtdraads strijdig en vyandig zijnde tegen sijne volmaakte heiligheid. Dierhalven zo straft hy se ook noodsakelijk, 't en zy dat'er een voldoeninge tuszen komt, dewijl hy sijn haat niet anders en kan betonen, dan door de selve te straffen. 'k Andwoorde. Dat dat gevolg daarom niet goed en is / om dat'et anders med de haat / en anders med de straffe gelegen is. De haat is zodanig iets dat inwendig in God is / 't welk / zo haast als'er enige schandelijkheid / of enige sonden die van hem is verboden / word gesteld / ook terstond en volgens sijn natuur gesteld word. Maar de straffe is iets dat uitwendig en van God afgescheiden is. Nu God en werkt niets buiten hem uit noodsakelijkheid van sijn natuur; want anders en zou hy niet onafhangende wesen. Dog dat'er geseid word / dat God sijn haat tegen de sonde niet anders en kan betonen / dan med de selve te straffen / dat en doet niet med al ter saak. Want die betoninge en is niet absolut noodsakelijk / maar alleen door onderstellinge van sijn besluit; en hy kan ook door geboden en dreigementen tonen hoe zeer hem de selve mishaagd; en eindelijk / indien de sondaars in de selve sonder bekeringe volharden / dat hy se swaarlijk na verdiensten zal straffen. Daarenboven dat uit een haat niet altijd straffe en volgd / dat blijkt uit'et exempel van d'allerschiklijkste Menzen / die d'ondeugden van anderen zodanig haten / dat se evenwel de personen lievd hebben / en dat se vele langmoedigheid ontrent de sondaars gebruiken / op dat se de selve tot bekeringe brengen zouden. Dat nu God sig ook op die selve wijse draagd / daar geven ons d'H. Schriften zeer klare getuigenissen van.

XXIV. De sesde en laatste tegenwerpinge is. Indien God sonder quetsinge van sijn Majesteit, de sonden konde vergeven sonder voldoeninge, zo en zou hy Christo sijn allerlievsten *Soon* zodanig een harden last niet opgeleid hebben, om de selve door sijn wrede en vervloekte dood des kruices te versoenen. Want waarom zou hy zo een swaar middel tot bevorderinge van onse saligheid uitgekosen hebben, daar'er zo een ligte weg voor de hand was, en daar hy ook alleen door een wenk alle onse sonden konde uitwissen? 'k Andwoorde / 1. Dat'et ons niet terstond overtollig en moet schijnen / 't gene niet absolut noodsakelijk en is; want zo doende zou dit geheel-al / en alle de dingen die in 't selve zijn / overtollig wesen. Want God en is tot'et scheppen niet gekomen uit enige noodsakelijkheid om dat hy anders niet en konde; maar om dat'et hem gevoeglijk scheen op dese wijse sijn heerlijkheid te verklaren. Waarom en kan men ook het selve niet seggen van het gehele middelaars ampt Jesu Christi / en in't bysonder van sijn dood? Namelijk dat God dit middel uitgekosen heeft om ons de saligheid deelagtigtig te maken / niet om dat hy niet anders en konde doen / maar om dat'et hem na sijn vrije wil alzo behaagd heeft / alhoewel wy de reden waarom'et hem alzo heeft behaagd / niet en weten. 2. God heeft buiten twijfel zeer gewigtige redenen gehad / waarom hy door zo sware verdrukkingen / en den bitteren

dood van sijnen enig geboren Soon / zo hem als d'andere gelovigen / in de heerlijkheid die voor haar bereid was / heeft willen inleiden / buiten de noodsakelijkheid van die voldoeninge: namelijk om dat hy / alhoewel hy ganz en al van sijn regt konde afstaan / in het afvorderen van de straffe der sonden / zulks evenwel niet en heeft willen doen; maar dat hy liever die straffe in een soen-offerhande heeft willen veranderen / op dat hy daar door betuigen zoude / wat een groten haat hy tegen de sonden hadde; dewijl hy niet en wilde dat sijn Soon Jesus een voorspraak voor de selve zoude wesen / 't en zy dat hy sijn bloed daar voor quam uit te storten: als ook dat hy den Hemel voor hem en voor ons niet en wilde ontsluiten / 't en zy dat wy door vele verdrukkingen in den selven zouden ingaan / en dat hy als een getrouw leidsman ons den weg eerst zoude voorwandelen / en den selven ook alzo aanwijsen. Van welke saak Paulus zeer heerlijk redeneerd / Rom. VIII, 17, 29, 30. en 2 Timoth. II, II, 12. Siet ook Luc. XXIV, 26. Act. XIV, 22. en 2 Timoth. III, 12. en Heb. XII, 1, 2. en elders meer.

Cap. XIX.

Van de Bedieningen van het Priesterlijke Ampt Christi; namelijk van sijne Offerhande, en Voorbiddinge.

I. *Dat'er twe delen zijn van het Priesterlijke Ampt, d'Opofferinge en de Voorbiddinge.* II. *Dat d'Offerhande Christi op der aarden alleen is toebereid.* III. *En dat de selve in de Hemelen sijn volkomenheid gekregen heeft.* IV. *De voorgaande stellinge word door* 10. *plaatsen uit den briev tot de Hebreen bewesen.* V. *Andwoord op de redenen, die voor het contrarie gevoelen worden bygebragt: Van de reinigmakinge die hy te wegen gebragt heeft*, Heb, 1. 3. VI. *Van de woorden Christi, die hy aan het kruice hangende gesproken heeft*, Het is volbragt, Joh XIX, 30. VII. *Van het dragen onser sonden aan het kruice*, 1 Pet. II, 24. VIII. *Wat'et te seggen is, dat Christus voor ons sonde is gemaakt*, 2 Cor. V, 21. IX. *Waarom onse versoeninge de dood Christi word toegeschreven, en van het* LIII, Cap. *van* Esaias. X. *Dat de offerhanden geen Slagt-offerhanden genoemd worden, om dat se voornamelijk in het slagten bestonden.* XI. *Dat de meeste gebeden Christi, die hy op der aarden heeft uitgestort, op sijn Prophetiz Ampt haar opsigt gehad hebben.* XII. *En op het Priesterlijke, 't welk hy nu voor ons in den Hemel bediend.* XIII. *Hoe Christus moet geseid worden nu sijn Vader te bidden.* XIV. *En hoe hy voor onse sonden voldaan heeft* XV. *Dat hy dat niet en heeft gedaan med alle de straffen te lijden, die wy verdiend hadden. En* 1, *dat de offerhanden geen betalingen geweest en zijn.* XVI. 2. *Dat Christus d'ewige dood niet en heeft geleden, die wy verdiend hadden.* XVII. 3. *Dat wy andersins meer aan den Soon dan aan den Vader zouden schuldig wesen.* XVIII. 4. *En dat God ons niet meer en mag straffen wegens onse ongelovigheid en ondankbaarheid.* XIX. *Dat het tegendeel niet bewesen en word, uit de titul van Borge, die Christo word toegeschreven.* XX. *Nog ook daar uit dat hy geseid word een Vervloekinge voor ons geworden te zijn.*

I. En dit zy geseid van het opleggen van het Priesterampt Christi: nu staat ons t'overwegen / op wat wijse hy het selve bediend heeft. Dat ampt heeft twe delen / namelijk d'Opofferinge en de Voorbiddinge. En van dese beide maakt de Schriftuur uitdrukkelijk gewag: wat d'Opofferinge belangd / daar van lesen wy zeer dikwijls in den briev tot de Hebreen doorgaans; en ook somtijds van de Voorbiddinge, namelijk Cap. VII, 25. En Rom. VIII, 34. Of sy nu door dat woord / enige Priesterlijke bedieninge heeft willen te kennen geven / welke onderscheiden is van de opofferinge / die in den Hemel geschied / dat en is niet ligt om te seggen. Wat my aangaat / 't en schijnd my niet toe / dat die twe dingen in de saak selvs van elk anderen verschillen; maar dat de voorbiddinge onder de opofferinge kan begrepen worden / of ten minsten dat'et een effect is / 't welk onmiddelijk uit de selve voortvloeid / en daar niet en kan van afgescheiden worden. 't Zy hier mede zo 't zy / wy zullen daar van op sijn plaats in't korte handelen. Dog laat ons ondertussen eens sien / wat ons van de opofferinge te seggen staat.

II. Om de aard en natuur hier van wel te verstaan / en kan ons niet weinig dienen d'overweginge van de plaats / in welke de selve is geschied / als ook de voorbereidinge daar toe / en d'opofferinge selvs. Sommigen menen dat de selve op der aarden geschied is / en wel insonderheid aan't kruis / 't welk sy daarom door een oneigenlijke maniere van spreken een altaar noemen; om dat gelijk Gode d'offerhanden onder de wet op den altaar geofferd wierden / Christus ook alzo sig selven aan het kruice Gode opgeofferd heeft. Maar men moet alhier aanmerken / gelijk eertijds de slagtinge van de dieren d'offerhande eigenlijk niet en maakte / nog ook het voornaamste gedeelte van de selve / maar niet anders en was dan een voorbereidinge tot d'opofferinge / welke Gode geschiede op den altaar; dat'et ook alzo med de saak gelegen is in d'offerhande Christi / dewelke

door de offerhanden des wets is afgemaald geweest. De selve is toen eerst / gelijk wy terstond zullen tonen / volbragt geworden / wanneer hy nu uit den doden opgestaan zijnde / sig selven aan God de Vader heeft opgeofferd. En dat daar in eigenlijk d'offerhande bestaat / dat geevd ons Paulus niet donkerlijk te kennen / Rom. XII, 1. alwaar hy van de Geestlijke offerhanden der Christenen handelende / het Griekze woord parasteesai, dat is / stellen of voorstellen, gebruikt / Ik bidde u dat gy uwe lighamen steld tot een levende offerhande, enz. Want daar in steld hy onse offerhanden / dat wy onse lighamen / of ons selven / Gode voorstellen. Alwaar wel vereizt word / dat wy onse vleezlijke affecten komen te doden / maar als iets dat voorgaan moet / sonder 't welke onse opofferinge Gode niet aangenaam en zoude wesen. Dat nu d'offerhanden des wets niet bestaan en hebben / in't slagten van de beesten die geofferd wierden / dat blijkt daar uit / dat'et selve ook geschiede door simpele Leviten / die geen Priesters en waren / en geen regt en hadden om tot den altaar te naderen. Gelijk wy zulks uit Ezech. XLIV. leren: alwaar God die Leviten / die haar med afgoderije besoeteld hadden / van het Priesterampt / als het selve onwaardig zijnde / afweerd; en haar evenwel toelaat / dat se de brandofferhanden en slagtofferhanden voor het volk slagten zouden. Dog wanneer hy die genen / die haar selven onbesmet bewaard hadden / in het Priesterampt quam te bevestigen / zo seide hy / (om een onderscheid tussen haar te maken /) Die zullen tot my naderen om my te dienen, enz. Die daad Christi / waar door hy sig selven voor ons in de dood heeft overgegeven / word wel in d'H. Schriftuur een Opofferinge, en een Slagtofferhande Gode genoemd / niet om dat se de gehele offerhande uitmaakte / of het voornaamste gedeelte van de selve / maar om dat se het allergrootste en uitstekenste werk der lievde geweest is. Want de Schriftuur is gewoon zodanige werken med zulk een naam uit te drukken. Alzo seid Paulus van die weldaden / die de Philippensen hem tot sijn onderhoud hadden toegesonden / Ik hebbe alles ontfangen, ende ik hebbe overvloed; ik ben vervuld geworden, als ik van Epaphrodito ontfangen hebbe, dat van u gesonden was, een welriekende reuk, een aangename offerhande, Gode welbehagelijk, Cap. IV, 18. Van gelijken / En vergeet der weldadigheid, ende der mededeelsaamheid niet, want door zodanige offerhanden behaagd men Gode, Heb. XIII, 16.

III. In de Priesterlijke Opofferinge Christi staan dierhalven twe dingen te considereren: de Voorbereidinge tot de selve / en eigenlijk d'Opofferinge selvs. De Voorbereidinge is door de dood geschied / dien hy vrywillig voor onse sonden heeft geleden. Want hy en most op geen andere wijse / dan med sijn eigen bloed besprengd zijnde / voor sijn Vader verschijnen / en sig selven aan hem in het hemelze Heiligdom opofferen. En op dese wijse kan men sien / hoe de dood Christi tot sijn Priesterampt behoord / namelijk als een toegang om het selve te bedienen. Dog dat het voornaamste gedeelte van de versoeninge van onse sonden / aan d'opstandinge uit den doden / aan d'opvaringe ten Hemel / en aan de verschijninge voor het aangesigte Godes / moet toegeschreven worden / dat konnen wy klaarlijk sien uit'et gene Paulus seid / 1 Cor. XV, 17. Indien Christus niet opgewekt en is, zo is uw' geloov te vergeevs, zo zijt gy nog in uwe sonden: zo zijn dan ook verloren die in Christo ontslapen zijn. Dog de gelovigen in Christum en zouden niet verlozen geweest zijn / indien in sijn dood de volkome voldoeninge der sonden was / al waar'et dat hy in de selve was gebleven. 't Selve geevd hy oook Rom. IV, 25, te kennen / wanneer hy van Christo seid / Welke overgeleverd is om onse sonden, ende opgewekt om onse regtvaardigmakinge; namelijk om dat wy door sijn overleveringe in de dood / niet geregtvaardigd en zouden geweest zijn van onse sonden / 't en zy dat hy uit den doden opgestaan zijnde / en voor God verschijnende / de selve versoend hadde. Maar hy toond'et nog al klaarder / Cap. V, 8, 9, 10. Indien wy vyanden zijnde med God versoend zijn door den dood sijns Soons; veel meer zullen wy versoend zijnde behouden worden door sijn leven. Want hier uit blijkt hoe veel de verhoginge Christi tot onse saligheid / dewelke bestaat in de versoeninge der sonden / komt toe te brengen; en dat sijn dood alleen / sonder dat'er sijn opstandinge op was gevolgd / ons veel eer zoude hebben doen wanhopen / dan dat de selve een vertrouwen in ons zoude verwekt hebben / van hier namaals de saligheid te zullen beerven.

IV. Dog op dat dese ganze saak te beter mag verstaan worden / zo zullen we eens kortlijk enige plaatsen uit den briev tot de Hebreen overwegen / in welke van de natuur van het Priesterampt en

d'op-

d'opofferinge Jesu Christi gehandeld word. Want men kan uit die byna alleen, de regte geschapenheid van dit hoofd-punct afmeten, dewijl andere H. Schrijvers in desen dele zo wijdlopig niet en zijn. d'Eerste zullen wy nemen uit Cap. II, 17. alwaar geseid word, Dat Christus in alles den broederen moste gelijk worden, op dat hy een barmhertig ende getrou Hogepriester zoude zijn in de dingen die by God te doen zijn, om de sonden des volks te versoenen. Waar uit wy leren, dat Christus na sijn dood en lijden de sonden der Menzen versoend, en dat hy daarom de dood, en alle de smerten en schande, waar mede de selve vergeselschapt is geweest, verdragen heeft, op dat hy een barmhertig en getrou Hogepriester zoude worden, of zoude wesen; indien iemand het Griekze woord generaal op die wijse wil vertalen, want het komt byna op een uit. Vierhalven dewijl de versoeninge van onse sonden, geheel en al afhangd van d'offerhande Christi, (gelijk uit die plaatsen blijken zal, die wy terstond uit het IX, en X. Capittel zullen bybrengen) zo volgd dat de selve aan het kruis niet en is volbragt geworden; nog dat Christus ook, wanneer hy voor onse sonden quam te lijden, alle de delen van het Priesterampt volkomelijk volbragt heeft; dewijl hy door dat lijden moest geheiligd en bequaam gemaakt worden, op dat hy onse barmhertige en getrouwe Hogepriester by God zoude worden, of wesen; 't welk een ygelijk heel ligt siet van hoe groten gewigt dat'et is. De twede plaats is, Cap. IV, 14, enz. Dewijl wy dan enen groten Hogenpriester hebben, die door de Hemelen doorgegaan is, namelijk Jesum den Sone Godes, zo laat ons dese belijdenisse vast houden: Want wy en hebben genen Hogepriester die niet en kan medelijden hebben med onse swakheden, enz. Welke de selve kragt heeft med de voorgaande. Want daarom word'er aangemerkt dat onsen Hogepriester Jesus door de Hemelen is doorgegaan, om dat hy sig aldaar als een offerhande dat nu geslagt was aan den Vader heeft moeten opofferen; en daar word getoond, hoe hy onse sonden versoend, namelijk door medelijden te hebben med onse swakheden, en ons genade en barmhertigheid te doen vinden, om geholpen te worden ter bequamer tijd, dat is, door ons van de straffe der sonden te verlossen, en tegen den toekomenden toorn te bevrijden. De derde hebben we Cap. V, 7, enz. Die in de dagen sijnes vlezes, gebeden ende smekingen tot den genen die hem uit den dood konde verlossen med sterke roepinge ende tranen geofferd hebbende, en verhoord zijnde uit de vreze; hoewel hy de Sone was nogtans gehoorsaamheid geleerd heeft uit'et gene hy heeft geleden: Ende geheiligd zijnde, is hy allen die hem gehoorsaam zijn een oorsake der ewige saligheid geworden, en is van God genaamd een Hogepriester na de ordeninge Melchisedeks. Waar uit wy leren dat Christus toen eerst een oorsake der ewige saligheid is geworden, (namelijk volkomen en volmaaktlijk; andersins was hy nu al zodanig, wanneer hy op der aarden verkerende, de Menzen in den weg der saligheid quam t'onder wijsen,) wanneer hy door sijn lijden is volmaakt geworden, en van God tot een ewige Hogepriester is gesteld; want van God een Hogepriester genaamd te worden, en is niet anders als tot'et Priesterampt gevorderd te worden. Want toen heeft hy een volkome magt ontfangen, om alle die genen die hem gehoorsaam zijn med d'ewige saligheid te beschenken. De vierde is Cap. VII, 26, 27. Want zodanig een Hogepriester betaamde ons, heilig, onnosel, onbesmet, afgescheiden van de sondaren, en hoger dan de Hemelen geworden zijnde, enz. Waar uit blijkt, dat Christus nog niet volkomen een Hogepriester geweest en is, of dat hy alle de delen van het Priesterlijke ampt niet en hadde vervuld, voor dat hy in de Hemelen ingegaan was, op dat hy aldaar voor het aanschijn Godes verschijnende, gedurig de sonden der gelovigen versoenen zoude. De vijfde plaats hebben we Cap. VIII, 1, enz. Wy hebben zodanig een Hogepriester die geseten is aan de regterhand des throons der majesteit in de Hemelen, enz. Want indien hy op aarden waar zo en zou hy geen Hogepriester zijn, enz. Men kan geen uitdrukkelijker woorden bybrengen als dese zijn; in welke niet alleen geseid word, dat den Hemel de plaats is daar Christus sijn Priesterampt moet bedienen als in het waaragtige heiligdom; maar dat hy ook geen Priester en zoude zijn (dat is, in der daad dat ampt niet en zoude bedienen) indien hy op der aarden gebleven waar; om dat namelijk het Levitize Priesterschap 't welk een schadue was, op der aarden moest bediend worden, zo lang als Christus in het ware en hemelze heiligdom nog niet ingegaan en was. Want dewijl hy geen Priester en was na de ordeninge van Levi, maar volgens d'ordeninge Melchisedeks, zo en konde hy op der aarden tegelijk med de Le-

vitize Priesters het Priesterampt niet bedienen. Want zo doende zouden de schaduen tegelijk med'et lighaam in de selve plaats geweest zijn; 't welk ongerijmd is. De sesde is/ Cap. IX, 7. In den tweden (namelijk tabernakel, of het heilige der heiligen,) ging alleen de Hogepriester eenmaal des jaars, niet sonder bloed, welk hy offerde voor hem selven, ende voor des volks misdaden, enz. Hier siet de H. Schrijver op die solennele offerhande/ die Levit. XVI. in't brede beschreven word. En men kan uit de vergelijkinge van beide die plaatsen sien/ dat die offerhande van de Levitize Priester niet volmaakt en is geweest/ eer hy med'et bloed van het geslagte kalv in het heilige der heiligen was ingegaan/ en med'et selve het versoendeksel besprengd hadde; dat ook van gelijken/ al was'et schoon dat Jesus op der aarden gedood waar geweest/ die offerhande evenwel niet en zoude volbragt geweest zijn/ voor dat hy voor het aangesigte Godes in den hemel zoude komen te verschijnen/ welke dat ware heiligdom is/ dat door het voorbeeld van het aardze is afgemaald. De sevende plaats is in't selve IX, Cap vers 11, 12. Maar Christus de Hogepriester der toekomende goederen gekomen zijnde, is door den meerderen en volmaakteren Tabernakel niet med handen gemaakt, eenmaal ingegaan in't Heiligdom, een ewige verlossinge te wegen gebragt hebbende. Alwaar hy wederom het ingaan Christi in den hemel door sijn eigen bloed/ of dat hy sig selven/ als med sijn eigen bloed besprengd zijnde/ voor het aanschijn Godes quam te stellen/ vergelijkt med'et ingaan van de Levitize Priester in het heilige der heiligen/ door vreemd bloed/dat is/ door het bloed van het geslagte kalv/ 't welk hy daar inbragt. En alzo geevd hy te kennen/ dat d'offerhande Christi na sijn ingaan in den Hemel/ en niet te voren geschied is; namelijk wanneer hy sig selven door den H. Geest Gode onstraffelijk opgeofferd heeft in sijnen bloede, waar door hy sig den weg gebaand heeft om in den Hemel in te gaan, gelijk als vers 14, geseid word. d'Agtste plaats vinden we in't selve IX, Cap. vers 24, 25. 26, Want Christus en is niet ingegaan in het Heiligdom dat med handen gemaakt is, het welke is een tegenbeeld des waren, maar in den Hemel selve, om nu te verschijnen voor het aangesigte Gods voor ons: Nog ook op dat sy hem selven dikmaal zoude opofferen, gelijk de Hogepriester alle jaar in't Heiligdom ingaat med vreemd bloed, (anders hadde hy dikmaal moeten lijden van de grondlegginge der wereld af) maar nu is hy eenmaal in de voleindiginge der ewe geopenbaard, om de sonde te niete te doen door sijns selvs offerhande. Med welke woorden hy te kennen geevd/ dat Christus daarom in den Hemel is ingegaan/ op dat hy aldaar sijne offerhande zoude volbrengen/ med te verschijnen voor het aangesigte Godes om onse sonden te versoenen. En door sijn vergelijkinge van sijn ingaan in den Hemel/ med'et ingaan van de Levitize Priester in het heilige der heiligen/ toond hy dat d'offerhande Christi in den Hemel geschied/ gelijk d'offerhande van de Levitize Priester in het heiligdom volbragt wierd/ wanneer hy het bloed van de slagtofferhande daar inbragt. Want indien d'Apostel gemeend hadde/ dat d'offerhande Christi in sijn dood was volbragt geworden/ zo en zou hy niet geseid hebben/ Andersins zou hy dikwijls moeten lijden hebben. Want zo doende zou hy het selve door het selve bewesen hebben. Maar indien d'offerhande Christi van sijn dood onderscheiden word/ zo zal blijken hoe bondig dat het argument van desen H. Schrijver is. Waar uit men kan sien dat het Griekze woord pephanerootai, in't einde van't 26 vers, van den ouden Oversetter gevoeglijker is overgeset geworden/ door het Latijnze woord apparuit, hy is verschenen, als van Beza, door de woorden patefactus est, hy is geopenbaard geworden. Want het word gerefereerd tot'et verschijnen Christi in den Hemel voor den Vader; 't welk door de woorden hy is geopenbaard zo gevoeglijk niet uitgedrukt en word. De negende is Cap. X, 5, enz. Daarom komende in de wereld zo seid hy, enz. Siet ik kome om uwen wille te doen ô God, enz. In welke wille wy geheiligd zijn door d'offerhande des lighaams Jesu Christi eenmaal geschied. Om dit wel te verstaan zo moet men aanmerken/ dat door het woord wereld den Hemel betekend word/ gelijk Cap. II, 5, alwaar den Hemel de toekomende wereld genoemd word/ namelijk ten opsigte van ons/ die in de selve nog niet en zijn/ maar die hopen dat wy te sijner tijd daar ingeleid zullen worden: en van die toekomende wereld word geseid/ dat God de selve d'Engelen niet onderworpen en heeft/ maar Christo; 't welk niet wel op d'aarde/ of op dese benedenste wereld passen en zoude, waar over wy weten dat d'Engelen van God een vry grote magt toegestaan is. Alzo dat dat komen in

de

de wereld niet anders en is als dat ingaan in den Hemel / waar van wy sien dat nu zo dikwijls gewag gemaakt word; en 't en kan van het andere komen Christi in dese benedenste wereld niet verstaan worden / of de gehele connectie zo aan't voorgaande als aan't volgende van het disput dat d'Apostel voerd, word t'enemaal gebroken. Daarom zo moet men ook door het lighaam / 't welke Christus seid dat hem van Gode toebereid is, dat dierlijke lighaam / 't welke hy in den buik van de Maget Maria ontfangen heeft / niet verstaan; maar dat geestlijke en onsterflijke lighaam / 't welke hem God / wanneer hy ten hemel opvoer / gegeven heeft / dewijl gelijk Paulus seid / 1 Cor. XV, vleez en bloed het Koningrijke Godes niet en konnen besitten; om in zodanig een verheerlijkt lighaam voor het aangesigte Godes te verschijnen. Toen heeft Christus eerst die woorden / die hem toegeschreven worden / gesproken / Siet hier ben ik enz. wanneer hy d'offerhande van sijn lighaam / in de plaatse van de oude offerhanden quam te stellen, en de selve af te schaffen. Want dat en is niet eer geschied als hy in den Hemel is ingegaan. De tiende plaats hebben we eindelijk in het selve X, Cap. vers 11, enz. Ende een ygelijk Priester stond wel alle dagen dienende, ende de selve slagtofferen dikmaals offerende, die de sonden nimmermeer en konden wegnemen. Maar dese ene slagt offer voor de sonden geofferd hebbende, is in ewigheid geseten aan de regterhand Godes. Alwaar te noteren staat / dat alhier door de Priester, d'Hogepriester verstaan word; (want in desen gehelen brief word Christus noit med de andere gemene Priesters vergeleken /) en dat'er word gesien op die solennele offerhande / die hy alle jaren in het heilige der heiligen dede voor sijne sonden / en voor de sonden van het ganze volk; alzo dat alle dagen hier genomen word voor altijd eenmaal des jaars; en dat'er geseid word / dat hy stond dienende, dat moet van den dienst verstaan worden / dien hy in het heilige der heiligen / voor de arke des verbonds gewoon was te volbrengen. Dat dierhalven (gelijk uit'et voorgaande te sien is) d'offerhande Jesu Christi in den hemel / of de verschijninge voor het aangesigte Godes des Vaders / waar door hy ons komt te beschermen en van den toekomenden toorn Godes te bevrijden / hier op slaat; alzo dat wy in't toekomende geen andere slagtofferhande voor de sonden / dan dese enige / van noden en hebben / waar door hy die genen in ewigheid volmaakt heeft die volmaakt worde, gelijk'er vers 14 geseid word: 't welk alleen door d'offerhande Christi in den Hemel geschied. Want indien hy sig maar alleen op aarden en aan't kruis voor ons opgeofferd hadde / zo zouden'er nog veel dingen ontbreken aan onse volmakinge / en die enige offerhande en zou zo een voortreffelijk effect niet konnen toegeschreven worden.

V. Maar daar word uit dien selven brief tot de Hebreen tegengeworpen / dat'er geseid word / Cap. I, 3. dat Jesus de reinigmakinge der sonden door hem selven te wege gebragt hebbende, geseten is aan de regterhand der majesteit boven in de hemelen. Alwaar de woorden (gr. katharismon pojeesamenos ekathisen,) de reinigmakinge der sonden te wege gebragt hebbende, te kennen geven, dat Jesus de sonden versoend heeft, eer hy in den hemel aan de regterhand Godes des Vaders quam te sitten. En dat daar uit volgd, dat die versoeninge op der aarde geschied is, wanneer hy aan het kruis hing. 'k Andwoorde / 1. Dat'er niet gemeender en is by de Grieken / en in't bysonder by de Schrijvers van de boeken des N. Testaments / als dat se de participia aoristorum, dat is / de deelwoorden van de onbepaalde tijd, in plaatse van de tegenwoordige gebruiken. Men kan dit zeer klaar sien / alwaar't maar alleen uit die bekende maniere van spreken / welke ons zo dikwijls voorkomt / gr apokritheis eipe, en niet vertaald en moet worden / als hy geandwoord hadde zo heeft hy geseid, maar andwoordende heeft hy geseid, als of'et in de tegenwoordige tijd stond. Waar van ook vele diergelijke exempelen in andere woorden gevonden worden / en dat selvs in desen brief tot de Hebreen, als onder anderen Cap. VII, 27 Dat heeft hy eenmaal gedaan (gr. heauton anenegkas) als hy hem selven opgeofferd heeft, of hem selven opofferende. 't Welk ook geappliceerd kan worden op de woorden van't IX, Cap. vers 12, die een weinig te voren van ons sijn bygebragt / Hy is eenmaal ingegaan in't heiligdom, (gr. aioonian luthroosin euramenos) een ewige verlossinge te wege gebragt hebbende, indien iemand daar uit wilde besluiten / dat Christus / eer hy in het heiligdom ingegaan was / een ewige verlossinge te wege gebragt heeft. En Heb. XI, 9. word van Abraham geseid / (gr. en skeenais katoikeesas meta Isaak kai Jakoob) dat hy woonde med Isaak en Jacob in tabernakelen. Maar ik segge 2. Gesteld zijnde dat die woorden

in de voorlede tijd moeten vertaald worden/ na dat hy de reinigmakinge te wege gebragt hadde, is hy geseten aan de regterhand, enz. Zo en zou daar uit niet volgen/ dat die reinigmakinge nu ganz en al op der aarden is volbragt geworden; maar sy zullen te kennen geven/ dat Jesus Christus med in den hemel in te gaan/ en hem selven/ als med sijn bloed besprengd zijnde/ aan den Vader op te offeren/ de reinigmakinge onser sonden te wege gebragt heeft/ namelijk de algemene. (Want wat de bysondere aangaat/ welke in het toeeigenen van de algemene bestaat/ die en geschied niet eer als een ygelijk in't bysonder geloovd/ en hem selven van de sonden bekeerd/ op dat niemand sig tot sijn eigen schade komt in te beelden/ dat d'offerhande Christi volkomenlijk aan het kruis volbragt is geworden; of ten minsten dat zo haast als de Hogepriester in ons heiligdom med sijn bloed is ingegaan/ sijn sonden nu in der daad versoend zijn/ eer hy sig van de selve komt t'ontslaan.) En dat hy daarna aan de regterhand der Majesteit is geseten; op dat hy namelijk het Koningrijk hem van den Vader gegeven/ als een Vice-roy zoude bedienen.

VI. Maar evenwel, zuld gy seggen/ wy sien dat Christus, zullende nu nu aan't kruis den geest geven, seide, Het is volbragt, Joh. XIX, 30. willende namelijk te kennen geven, dat de versoeninge der sonden, door die dingen die hy geleden hadde, volbragt was. 'k Andwoorde/ dat hy sijn oog op iet anders gehad heeft/ namelijk op het vervullen van enige voorbeelden/ waar door de dood Christi eertijds was afgebeeld/ gelijk wy in het voorgaande/ wanneer wy van sijn dood handelde/ getoond hebben. Gy zuld seggen dat d'Apostel buiten twijfel van de dood Christi spreekt/ in welken hy hem selvs vrywillig voor onse sonden overgegeven heeft/ wanneer hy tot d'Ephesers aldus komt te spreken/ Wandeld in de lievde, gelijk ook Christus ons liev gehad heeft, ende hem selven voor ons heeft overgegeven, tot een offerde ende een slagtoffer Gode tot een welriekende reuk, Ephes. V, 2. Maar/ seg ik/ dat d'Apostel die daad een offerhande/ ende een slagtoffer Gode tot een welriekende reuk noemd/ dat en betekend niet/ dat de dood die Christus aan het kruice geleden heeft/ die gehele offerhande geweest is/ waar door wy van de sonden vry gemaakt zijn. Want van dat soort van offerhanden/ namelijk van soenofferhanden/ word dese manier van spreken/ namelijk tot een welriekende reuk, noit gebruikt/ maar alleen van de gewillige en dank-offerhanden/ gelijk doorgaans in de boeken van Moses te sien is, Lev. III, 16. En in't bysonder/ Gen. VIII, 21, op welke historie d'Apostel schijnd te hebben willen spelen. Want wanneer d'H. Schrijver geseid hadde/ Dog Noach heeft den Here een altaar geboud, enz. en hy heeft hem op den selven geofferd, zo voegd hy'er by/ Ende de Here heeft dien lievlijken reuk geroken. Maar d'Apostel noemd het vergieten van het kostlijke bloed Christi zodanig/ om dat'et een zeer uitstekend werk van lievde geweest is/ om daar door sijne onuitspreeklijke lievde tegen ons te kennen te geven.

VII. Gy zuld seggen/ dat Petrus klaarlijk getuigd/ dat de versoeninge van onse sonden aan het kruice volbragt is/ wanneer hy van Christo seid/ Die onse sonden in sijn lighaam op het hout (gr. anenegken, lat. obtulit,) opgeofferd heeft, I Pet. II, 24. Want dat men het Griekze woord veel liever zo vertalen moet/ als verdragen heeft, of weggedragen heeft. En dat op die wijse te kennen word gegeven/ dat de dood Christi een offerhande is/ die aan God is geschied voor onse sonden/ voor zo veel hy door sijn lijden de straffen die wy verdiend hadden/ aan Godes regtvaardigheid voldaan heeft/ en ons van d'ewige dood/ daar wy anders zouden in moeten vervallen hebben/ heeft verlost. 'k Andwoorde/ dat'et Griekze woord anenegken eigenlijk zo veel is/ als hy heeft na boven toe gevoerd, en niet hy heeft opgeofferd, 't welk beter in't Griekz geseid zoude worde/ prostenegken. En dit woord gebruikt Petrus/ siende op de verheffinge Christi aan't kruis/ waar aan hy voor onse sonden geleden heeft/ om de selve weg te nemen; 't welk evenwel toen maar eerst volkomen is geschied/ wanneer hy hem selven aan God de Vader in de hemelen opgeofferd heeft. Maar dit word sijn dood toegeschreven als de prijs van de verlossinge/ om dat se Christo selvs zeer duur heeft gestaan. In dese betekenisse van wegnemen of wegdragen/ word ook het Griekze woord enegkein gebruikt/ Heb. IX, 28. alwaar Christus geseid word/ eenmaal opgeofferd te wesen/ op dat hy veler sonden zoude wegnemen. En in dien selven sin seide ook Johannes de Doper van Christo/ Siet het lam Gods dat de sonden der wereld wegneemd, Joh. I, 29. 't welk hy niet alleen door sijn dood te wege gebragt en heeft/ maar ook door de verhoginge die daar op gevolgd is.

is. Voegd hier by / dat'et ongerijmd is te menen / dat Christus onse sonden aan het kruis Gode als een offerhande heeft opgeofferd / daar hy selvs integendeel hem selve Gode voor de sonden heeft opgeofferd / gelijk de Schriftuur doorgaans te kennen geevd. En de sonden / als zijnde zodanigen onreinigheid / waar van God een gruwel heeft / en moeten hem tot geen offerhanden opgeofferd worden. Want d'offerhanden moeten rein wesen.

VIII. Daar word nog tegengeworpen / dat Paulus 2 Cor. v, 21, seid / Dat God Christum, die geen sonde gekend en heeft, voor ons sonden heeft gemaakt, enz. Alwaar het woord sonde, dat aan't einde van die plaats is / even eens is als een offerhande voor de sonde; alzo dat'et overeenkomt med'et Hebreeuze woord ascham, 't welk zeer dikwijls in die betekenisse in de wet genomen word / gelijk wy hier voren door verscheide exempelen hebben aangewesen. Dog dat Christus voor ons sonde gemaakt is / wanneer hy een vervloekinge voor ons is geworden, Gal. III, 13. dat is / wanneer hy aan het kruice gehegt is. 'k Andwoorde dat'er wel geen twijfel aan en is / dat het woord sonde, niet selden genomen en word voor d'offerhande / waar door de sonde versoend word. Maar evenwel zo is'et zo klaar als den dag / dat'et overal zo niet en word genomen. Voorwaar daar en is geen noodsakelijkheid / waarom dat men't in de plaats 2 Cor. v, alzo zoude verklaren. En de tegenstellinge die'er is tussen geen sonden gekend te hebben, dat is / onnosel of sonder sonden geweest te zijn; en sonde geworden te zijn, schijnd te vereizen / dat dese maniere van spreken genomen word / voor gehandeld te zijn als een sondaar / gelijk ook het woord sondaar somtijds in dien sin gevonden word / als Gen. XLIII, 9. en XLIV, 32, alwaar in de gemene oversettinge staat / aan sonden schuldig, en 2 Reg. I, 23. alwaar Betsaba tegen David seid / in die selve oversettinge / Ik en mijn Sone Salomon zullen sondaars wesen, dat is / wy zullen als sondaars gehandeld worden. Maar al waar'et dat'et woord sonde by Paulus in dien sin genomen wierd / gelijk als de tegenwerpinge wil / zo en zou ons dat niet med allen tegen wesen / die alhoewel wy niet en menen dat d'offerhande Christi in sijn dood geschied is / evenwel bekennen / dat sijn dood daar is tussen gekomen / en dat de selve daar van heeft moeten begonnen worden. Van gelijken / dat Christus een vervloekinge geworden is / wanneer hy den vervloekten dood des kruices geleden heeft / dat en geevd niet te kennen / dat de gehele kragt en natuur van sijne offerhande in sijn dood heeft bestaan; maar veel eer het tegendeel / dewijl een offerhande zodanig een saak is / die Gode aangenaam is / en waar door hy versoend word / 't welk op een vervloekinge niet en past. Dierhalven zo en is eigenlijk die vervloekinge / die in de dood Christi is geweest / die offerhande niet / waar door onse sonden versoend worden / of waar in God een behagen heeft gehad; maar d'uitnemende lievde Christi tegen ons / en de gehoorsaamheid tegen sijn Vader / waar door hy niet en heeft getwijfeld / den vervloekten dood des kruices uit te staan / op dat hy een bequaam Hogepriester zoude wesen / om onse sonden te versoenen / wanneer hy in den hemel voor het aanschijn Godes zoude komen te verschijnen.

IX. Maar waarom / zuld gy seggen / is dan de Schriftuur doorgaans gewoon / daar van de versoeninge van onse sonden gehandeld word / de selve de dood en het bloed Christi toe te schrijven. En wel insonderheid worden Esa. Cap. LIII, alwaar een voortreflijke prophetie van het lijden en de dood Christi te vinden is / sijne offerhande en opofferinge zodanig beschreven / dat daar uit blijkt / dat'er buiten sijn lijden en sterven / niets in de selve en is vereizt geworden. Want vers 10. word geseid / Als sijn ziele haar tot een schuld-offer gesteld zal hebben, zo zal hy saad sien, hy zal de dagen verlengen, enz. ('t welk wy boven getoond hebben dat van d'offerhande voor de sonde te verstaan is /) En vers 11. Om den arbeid sijner ziele, dien hy namelijk in de smerten des dood verdragen heeft. En vers 12, Om dat hy sijne ziele uitgestort heeft in den dood; ende med d'overtreders is geteld geweest; ende hy veler sonden verdragen heeft? enz. 'k Andwoorde / Dat onse versoeninge veel liever de dood Christi / als sijne opstandinge / sijne opvaringe / of sijne verschijninge voor het aangesigte Godes / toegeschreven word; niet om dat de selve geheel en al aan't kruis volbragt is / want het tegendeel hebben wy boven klaarlijk getoond; maar om dat de ganze swarigheid van dit grote werk in de dood Christi bestaat / dat hy daar door op d'alleruitstekenste wijse sijne lievde tegen ons bewesen heeft. Dog de verdere dingen die op de selve gevolgd zijn / en hebben geen moeijelijkheid in haar gehad / maar zijn integendeel een beloninge geweest van sijn voorgaande moeite en arbeid.

heid. Dog wat de woorden van den Propheet aangaat / dat de selve een zeer goede sin hebben / indien d'offerhande Christi op die wijse / als wy gedaan hebben / verklaard worde / dat namelijk de selve / niettegenstaande dat se in de dood des kruices niet en is volbragt geworden / evenwel daar van sijn begin genomen heeft / en dat se noodsakelijk daar toe is vereizt geworden; dewijl Christus andersins in den Hemel niet en zoude ingelaten geworden zijn / om aldaar onse sonden by God te versoenen / 't en zy dat'er het uitstorten van sijn bloed was tuszengekomen / op dat hy als med'et selve besprengd zijnde voor het aangesigte Godes zoude verschijnen; gelijk de Levitize Priesters / die med'et bloed van het geslagte beest / in het heilige der heilige ingingen / 't welk een schaduе en voorbeeld van den Hemel geweest is.

X. Maar misschien zal iemand alhier menen / dat'er grote kragt in steekt / dat d'offerhanden in't Grieks thusiai, dat is / slagtingen worden genoemd / 't welk afkomstig is van het Griekze woord thuoo, dat is / ik dode, ik slagte: als ook in't Hebreeuz zevach, een slagtofferhande, van het woord zavach, hy heeft geslagt, of hy heeft geofferd; als of d'offerhanden alleen in het slagten van de beesten bestonden / en dat men dierhalven het selve van de dood Christi moet oordelen. Maar dit gevolg / 't welk van de eigenschap en betekenisse van't woord genomen word / is zeer swak / als of 'et noodsakelijk waar / dat het gehele wesen en de natuur der saken of der werkingen / in de oorspronglijkheden der woorden / welke gebruikt worden om de selve uit te drukken / gelegen was; daar wy sien dat de selve zeer dikwijls van een sekere omstandigheid / die van weinig belang is / haar benaminge ontfangen. Waarom en zouden dan ook d'offerhanden geen thusiai, dat is / slagtingen moeten genoemd worden / dewijl se sonder slagtinge en dodinge niet en geschieden / en daar haar begin van namen / niet dat se geheel en al in dese slagtinge bestonden? Want andersins zou ik op de selve wijse mogen argumenteren / d'offerhanden worden in't Griekz prosphurai, dat is / voorstellingen genoemd; dierhalven zo bestaat haar gehele natuur en eigenschap in de voorstellinge of presenteringe / welke aan God gedaan word. Waar door evenwel med geen regt de voorgaande slagtinge en zoude uitgesloten worden. Gy zuld vorders seggen; In alle d'offerhanden der wet / die voor de sonden geofferd wierden / had wel het slagten der beesten plaats; maar daar en wierd geen bloed in het heiligdom ingebragt / dan wanneer die solemnele en jaarlijkze offerhande geschiede / waar van Levit. XVI, gelesen word. 'k Andwoorde. Geensins; want daar wierd geen offerhande van enig dier gedaan / waar in niet enig gedeelte op den altaar geofferd en wierd / 't zy het bloed / 't zy iet anders / 't en zy dat de selve geheel door het vuur verteerd wierd / gelijk in de brandofferhanden. Dog het en is geen wonder / dat het bloed van alle de dieren in het heiligdom niet en is ingebragt geworden; want d'opofferinge Christi en wierd door de selve niet gerepresenteerd / maar alleen door die solemnele welke d'Hogepriester quam te bedienen: die alleen een voorbeeld Christi geweest is / gelijk daar uit blijkt / om dat hy in den brief tot d'Hebreen alleen med hem vergeleken word / en noit med d'andere minder priesters. Dog door de slagtinge / dewelke in d'andere offerhande quam te geschieden / schijnd veel eer de verdienste van die gene die offerde afgemaald geweest te zijn / en dat hy hem selven / med al het gene hy besat / door't gewillig en bywillig versaken van die dingen / Gode quam op te offeren en toe te heiligen; als de dood en d'offerhande Christi.

XI. En dit zy geseid van d'offerhande Christi; nu volgd sijn Voorbiddinge. Sommigen stellen dat de selve twederlei is; d'ene welke van Christo / toen hy nog op der aarden verkeerde / en voor dat hy quam te sterven / gepleegd is; d'andere welke ook nog jegenwoordig van hem in den hemel geschied. Tot d'eerste refereren sy de gebeden / die hy dikwijls tot God uitgestort heeft / gelijk d'Evangelize historie getuigd. Waar van men Luc. III, 21, sien kan / alwaar geseid word / dat Jesu, wanneer hy gedoopt was en gebeden hadde, den hemel is geopend geworden. En Cap. VI, 12. Hy is uitgegaan na den berg om te bidden, èn hy vernagtede in de gebeden tot God. Van gelijken Cap. IX, 18, 28, 29. en XI, 1. en elders meer: voornamelijk in de beschrijvinge van sijn lijden / eerst in den hov eer hy van sijne vyanden gevangen wierd / Matth. XXVI, 39, 42, 44. Luc. XXII, 41, 44. Daarna aan het kruis hangende / Matth. XXVII, 46. Luc. XXIII, 34, 46. Waar op de Schrijver tot d'Hebreen het oog heeft / wanneer hy Cap. V, 7, seid / Die (te weten Christus) in de dagen sijnes vlezes, gebeden en smekingen tot den genen die hem uit den doden konde verlossen,

med

med sterke roepinge en tranen geofferd heeft, en verhoord is uit de vreze. Dog dese gebeden hebben ten meesten dele op d'Here Jesus selvs haar opsigt gehad; en die hy voor anderen uitgestort heeft, die worden beter tot sijn Prophetiz dan tot sijn Priesterampt gerefereerd. Want het is ook de pligt van de Propheten voor het volk, midsgaders ook voor den gelukkigen voortgang der lere die sy verkondigen, te bidden. En zodanig zijn de gebeden der Apostolen, waar van in de Handelinge, als ook in haar Brieven dikwijls gewag word gemaakt. Daarenboven zo is'et buiten geschil, dat Christus sijn Priesterampt voor sijn lijden niet begonnen en heeft; alzo dat de gebeden, die hy voor dien tijd heeft uitgestort, van sijn Priesterlijke voorbiddinge geen gedeelte en konnen uitmaken.

XII. Maar daar toe kan zeer wel gebragt worden, 't gene hy Joh. XIV, 6. seid, Ik zal den Vader bidden en hy zal u een anderen Trooster geven, op dat hy by u blijve in der ewigheid, namelijk den Geest der waarheid, enz. Want men kan uit de woorden selvs zeer ligt afnemen, dat hy sijn opsigt niet gehad en heeft op de tegenwoordige, maar op de toekomende tijd van sijn verhoginge. Van zodanig een natuur is ook dat voortreflijke gebed, 't welk Joh. XVII gelesen word, en ook een weinig tijds te voren van Christo gedaan is, eer hy van sijne vyanden gevangen wierd, waar in wy als een schaduë en voorbeeld konnen sien van die voorbiddinge, die hy jegenwoordig in den hemel voor ons komt te doen. Hier toe behoord directlijk 't gene wy Rom. VIII, 34, lesen, Wie is'et die verdoemd: Christus is'et die gestorven is, ja dat meer is, die ook opgewekt is; die ook ter regterhand Gods is, die ook voor ons bid (of onse voorspraak is.) En Heb. VII, 25. Waarom hy ook voor altijd, of volkomenlijk kan salig maken de genen die door hem tot God gaan, alzo hy altijd leevd om voor haar te bidden. Hier toe behoord ook de plaats van Johannes, 1 Briev II, 1. Indien iemand gesondigd heeft wy hebben een voorspraak by den Vader Jesum Christum den regtvaardigen; ende hy is een versoeninge voor onse sonden, enz. Van gelijken zo word ook van vele daar toe gerefereerd, 't gene Apoc. VIII, 3. 4, gelesen word, En daar quam een andere Engel, ende stond aan den altaar, hebbende een goude wierook-vat: ende hem wierd veel reukwerks gegeven, op dat hy'et med de gebeden aller heiligen zoude leggen op den gouden altaar die voor den throon is, enz. Want sy menen dat men door dien Engel Jesum Christum verstaan moet. En voorwaar men moet bekennen, dat het gene dien Engel toegeschreven word, zeer wel med'et Priesterampt Jesu Christi overeenkomt. Dat is'er maar alleen in de weg, dat d'Here Jesus nergens in't gehele boek der Openbaringe, med de naam van Engel genoemd word; maar dat hy altijd van de Engelen, die dienstbare Geesten zijn, word onderscheiden, 't zy dat hy Johannes onder de figuur van een lam dat geslagt is, 't zy onder een andere, komt te verschijnen. Maar dat en is zulk een grote swarigheid niet, dat men daarom genoodsaakt zoude zijn, dat gene een Engel toe te schrijven, die maar een dienaar Godes is, dat eigenlijk tot'et ampt van sijnen enig geboren Sone behoord; alhoewel dat ik merke, dat enige voorname mannen, zo onder d'oude als hedendaagze Schrijvers, in dat gevoelen geweest zijn. Evenwel zo en wil ik niemand, die in een duistere saak van my verschild, ligtlijk veroordelen.

XIII. Maar nu word'er gevraagd, waar in dat eigenlijk de voorbiddinge bestaat, die Christus van de tijd sijner verhoginge af voor ons in den hemel doet. Want het schijnd seker te zijn, dat hy den Vader op die wijse niet en bid, gelijk hy eertijds op aarden in den staat sijner vernederinge gedaan heeft, nog dat hy sig ook voor den Vader nederwerpt, om van hem die dingen te verkrijgen, die hy tot onser saligheid van noden heeft. Want dat en komt med de Koninglijke magt Christi, en med het sitten aan de regterhand des Vaders, niet over een; dewijl hy hem aldaar gesteld heeft verre boven alle overheid, ende magt, ende kragt, ende alle naam die genaamd word, niet alleen in dese wereld, maar ook in de toekomende, en dat ook alle dingen onder sijn voeten onderworpen zijn, gelijk Paulus Eph. 1, 21. spreekt. En ik en weet ook niet, dat iemand van de Theologanten, Christo zodanig een voorbiddinge toeschrijvd. Ik meen dan dat'et door een figuurlijke wijse van spreken een voorbiddinge genoemd word, dat Christus door de kragt van sijn bloed, 't welk hy aan het kruis uitgestort heeft, voor het aangesigte Godes verschijnd om onse saligheid te versorgen, en door de magt die hy van hem ontfangen heeft, de sonden der gelovigen te versoenen, op dat se wegens deselve in de verdoemenisse niet en

zouden komen. En voorwaar de Schriftuur en maakt van geen andere ſaak gewag / die Chriſtus nu voor ons verrigt / op welke de naam van voorbiddinge anders zoude konnen gepaſt worden. En d'H. Geeſt ſprekende door d'Apoſtolen / ſchijnd daarom dit woord gebruikt te hebben / op dat hy zoude te kennen geven / dat Chriſtus die magt / waar door hy ons de ſonden komt te vergeven / en d'andere dingen die tot onſe ſaligheid behoren / te verſorgen / niet van hem ſelven en heeft / maar dat hy ſe God de Vader moet dank weten / van wien hy de ſelve nu eertijds door ſijne gebeden heeft verkregen; alhoewel dat'et van dien tijd af / dat hy ſe eens ontfangen heeft / niet nodig en is / dat hy door ſijne gebeden en ſmekingen iets niews behoevd te verſoeken.

XIV. Hier uit kan men verſtaan / op wat wijſe Chriſtus God den Vader voor onſe ſonden voldaan heeft; namelijk voor zo veel hy uit een zeer grote lievde tegen ons / op dat hy ons uit het ewige verderv zoude rukken / en uit een vrywillige gehoorſaamheid tegen God / die hem dien laſt quam op te leggen / toegelaten heeft / dat hy van ſijne vyanden aan het kruice geſlagt wierd / op dat hy daarna wederom levendig geworden / en ten Hemel opgevoerd zijnde / hem ſelven in het hemelze Heiligdom Gode zoude opofferen / en onſe voorſpraak weſen / ende alzo ook onſe ſonden verſoenen / op dat wy noit om de ſelve onder het geſtrenge oordeel Godes en zouden komen te vervallen. Want al is'et dat God ons alleen door ſijn enkele welbehagen alle onſe ſonden zoude konnen vergeven hebben; zo en heeft hy evenwel / om te tonen hoe zeer hy de ſonden quam te haten / en ons in het toekomende te kragtiger van de ſelve af te ſchrikken / dat niet willen doen / dan door tuſzenkomen van die offerhande / waar door hem Chriſtus ſijn geſlagte lighaam opgeofferd heeft. Van welke ſaak wy niet alleen voorbeelden hebben in d'offerhanden die't Iſraëlitize volk in de wet Moſis voorgeſchreven zijn geweeſt; maar ook in enige andere extraordinare. Zo heeft God Eliphaz den Temaniter en ſijn twe medemakkers tot Job geſonden / om voor haar brand-offer te offeren en te bidden, op dat hy haar niet en zoude doen na hare dwaaſheid, dewijl ſe niet regt van hem ende ſijnen getrouwen knegt Job geſproken en hadden, Job. XLII, 7. enz. En wanneer Abimelech de Koning van Gerar Saram d'Huiſvrou van Abraham na hem genomen hadde / menende dat'et ſijn ſuſter was / zo heeft God hem die ſonden niet willen vergeven / dan door de voorbiddinge en tuſzenſpraak van Abraham / Geevd dan nu, ſeide hy / deſes mans huiſvrou wederom, en hy zal voor u bidden, want hy is een Propheet, Gen. XX, 7. Dog die toen ter tijd Propheten waren / die ſelve bedienden ook het Prieſterampt. Gelijk dan hare offerhanden en voorbiddingen gediend hebben / om vergiffeniſſe van die genen te verkrijgen / van welke ſy beledigd waren; alzo heeft ook d'offerhande Chriſti / die d'enig geboren Zone Godes was / aangeſien hy ſijn eigen ſelven (niet enige onredelijke dieren.) Gode opgeofferd heeft / de vergevinge der ſonden voor het ganze Menzlijke geſlagt te wege gebragt.

XV. Hy en heeft dan niet / gelijk ſe in't gemeen menen / voldaan med alle die ſtraffen te lijden / die wy voor onſe ſonden verdiend hadden. Want voor eerſt, dat en behoord eigenlijk tot de natuur van een offerhande niet / en het heeft ook med de ſelve ganz geen gemeenſchap. Want d'offerhanden en zijn geen betalingen van de ſchulden / gelijk blijken kan uit die offerhanden des wets. De beeſten die voor de ſondaars geſlagt wierden / en droegen de ſtraffen niet die ſy verdiend hadden; en haar bloed en was geen genoegſame prijs tot verloſſinge van de ziele der Menzen. Maar ſy waren maar offerhanden waar door ſy Gode tot barmhertigheid ſogten te bewegen / en van hem vergevinge van hare bedrevene ſonden te verwerven. Hier van ſien we dat dit gewoonlijke formulier / of die wijſe van ſpreken / de welke zo dikwijls geleſen word / wanneer'er van de verſoeninge der ſonden / die door de offerhanden geſchiede / word geſproken / haar oorſprong heeft / Ende ſy zal hem vergeven worden, als Levit. IV. 26, 31, 35. en V, 10, 16, 18. Numer. XV, 28, en elders meer.

XVI. Ten tweden. Chriſtus en heeft d'ewige dood niet geleden / dewelke een ſtraffe was die de Menzen door hare ſonden hadden verdiend. Want hy heeft maar alleen enige weinige uren aan't kruis gehangen / en hy is ten derden dagen van den doden opgeſtaan; 't welk med d'ewigheid geen overeenkominge en heeft. Ja al waar'et ook dat hy den ewigen dood geleden hadde / zo en ſchijnd'et evenwel niet / dat hy voor alle de ſonden van de gehele wereld heeft konnen voldoen. Want dit zou maar ene dood geweeſt zijn / dewelke by alle de doden / die yder voor ſijne ſonden verdiend hadde / niet en zoude te vergelijken geweeſt zijn. Sy excipieren

pieren hier op / dat de dood Christi wel niet ewig en is geweest in duringe, maar dat se evenwel, dewijl se d'allerswaarste geweest is, en gelijk de verdoemden in de helle zullen lijden, ewig kan geseid worden in kragt en uitstekenheid. Maar op ik andwoorde 1. Dat de smerten die Christus aan het kruice geleden heeft / t'onregt med de smerten der verdoemden vergeleken worden / die Godes toorn over haar gevoelen en van sijne barmhertigheid wanhopen ; 't welk in Christo noit plaats en heeft gehad. 2. Dat de sonden niet alleen een straffe verdienen die in kragt en uitstekenheid ewig is / maar ook in duringe / ja dat die duringe tot in alle ewigheid / veel swaarder is / als alle de graden en trappen die men in enige kragt en uitstekenheid med sijn gedagten kan begrijpen; en dierhalven dat die gene / die geen straffe en heeft geleden / die in duringe ewig is / ook geen straffe geleden en heeft na verdienste van de sonden. Sy excipieren verders / dat de smerten Christi, wegens de waardigheid van de lijdende persoon, die God is, niet alleen zo hoog en waardig zijn te agten geweest, als de straffen die alle de Menzen van de ganze wereld verdiend hadden tot in alle ewigheid in de helle te lijden, maar dat se ook de selve zeer verre overtreft hebben; ja tot zo verre dat sijn dood genoegsaam zoude konnen zijn om duisend werelden te verlossen, indien'er zo veel quamen te zijn, die een verlosser mogten van noden hebben. 'k Andwoorde. Dat ik gaarne toesta / dat de waardigheid van Christi persoon / een groot gewigt aan sijn lijden toegebragt heeft; maar evenwel / dewijl hy niet geleden en heeft als God / of in sijne Godlijke natuur / maar alleen in sijn Menzlijke / na welke hy d'andere Menzen in alles gelijk is geweest / dat'er geen evenwaardigheid of gelijkmatigheid en kan gevonden worden / tussen sijne smerten / die maar enige weinige uren geduurd hebben / en alle d'ewige tormenten en smerten / die alle de Menzen andersins in de helle zouden moeten lijden. Dierhalven zo moet men seggen / dat de dood Christi op geen andere wijse tegen zo veel straffen heeft konnen gesteld worden / dan om dat God de selve voor zodanig heeft willen houden en aannemen; 't welk niet weinig en verschild van die strengheid der volkome voldoeninge / welke enigen zo zeer willen drijven.

XVII. Ten derden. d'H. Schriften spreken doorgaans van Godes genade en lievde tegen de sondige Menzen zodanig / als van de fontein en oorsprong van hare saligheid / uit welke ook alle de verdere heilzame weldaden voordvloeijen ; hoedanig zijn / de sendinge Jesu Christi in de wereld / en de versoeninge van onse sonden door sijn bloed en offerhande / Alzo liev heeft God de wereld gehad ; seid hy selv / Joh. III, 16, dat hy sijnen enig geboren Sone gegeven heeft, enz. Van gelijken / God bevestigd sijne lievde tegen ons, dat Christus voor ons gestorven is, toen wy nog sondaars waren, Rom. V, 8. Siet 2 Timoth. I, 9, 10. en 1 Joh. IV, 9, 10. Dierhalven zo en is'et niet noodsakelijk geweest / dat Christus de Godlijke regtvaardigheid voor ons voldede / eer God ons zoude konnen liev hebben / en de sonden vergeven. Maar gelijk hy uit sijne onuitspreeklijke lievde ons den Sone tot een Saligmaker gegeven heeft; alzo konde hy ook uit die selve lievde / alleen med een wenk / indien het hem zo believd hadde / alle onse sonden uitwissen. Dienvolgende dan / dat hy vast gesteld heeft / dat de selve door d'offerhande Christi zouden versoend worden / dat en is daarom niet geschied / om dat hy van sijne essentiele of wesenlijke regtvaardigheid gedrongen wierd / dat hy se ons niet uit genade en zoude vergeven en quijtschelden; maar om dat hy volgens sijne wijsheid oordeelde / dat dese wijse d'allergevoeglijkste is / zo om sijne lievde tegen ons / als ook sijne haat / dien hy tegen de sonde heeft / te betuigen. Weshalven die genen van d'uitstekenheid van Godes genade zeer veel schijnen af te trekken / die de selve van de voldoeninge Christi doen afhangen; al even eens als of God sonder de voldoeninge / sijne genade tegen ons niet en zoude hebben konnen bewijsen. Want zo doende zouden wy meer aan Christo verbonden wesen / die door sijn wrede dood onse sonden versoend heeft / als aan God de Vader; die tot dese ganze saak niet anders en zoude toegebragt hebben / dan dat hy ons Christum tot een Soensman gegeven heeft / op dat hy door hem / al 't gene wy hem schuldig waren / zoude ontfangen. Want dewijl onse verlossinge Christo zeer kostelijk en duur gestaan heeft / namelijk dat hy daarom d'allersmertlijkste pijne heeft moeten lijden / zo zou dien prijs aan den Vader betaald geweest zijn / op dat hy van sijn regt niet en zoude verkort worden. En daar en zou eigenlijk niet konnen geseid worden / dat God ons de sonden vergeven heeft / dewijl hy niet med al van sijn regt en zoude laten sakken

hebben; maar men zou de ganze vergevinge die ons geschied is / enig en alleen de verdienste Christi moeten toeschrijven: daar wy evenwel sien / dat d'H. Schriften de genade van Godes barmhertigheid / die hy ons door Christum bewesen heeft in het vergeven van de sonden / op zo een heerlijke wijse gewoon is te verheffen / gelijk als Eph. I, 8, 9, en II, 4, 5, en elders meer / te sien is. Ten vierden. Dat gevoelen en kan niet bestaan med die genadige vergevinge van alle onse sonden / welke d'H. Schriftuur doorgaans leerd / dat God ons uit sijn grondelose barmhertigheid in Christo komt te bewijsen: Siet hier van Eph. I, 7. en IV, 32. Col. I, 14, en II, 13. 2 Cor. V, 19. Heb. VIII, 12. Want indien Christus door sijn dood / Gode al het gene wy hem door onse sonden schuldig waren / tot den laatsten quadrant voldaan heeft / zo en zal'er niets overig zijn dat God ons uit genade heeft konnen vergeven; even eens gelijk een crediteur / indien hy sijn ganze schuld van de borge heeft ontfangen / den debiteur niet med alle quijt en scheld / wanneer hy de schuld van hem niet af en eist; maar hy is dat na strengheid van regten schuldig te doen; 't en zy dat hy voor onregtvaardig wil gehouden worden / als die wil dat hem een en de selve schuld twemaal betaald zal worden.

XVIII. Ten vijvden. Indien Christus alle de straffen / die wy wegens onse sonden schuldig waren / gedragen hadde / zo en zouden wy med geen regt door enige ongelovigheid of ondankbaarheid van die weldaad konnen gepriveerd of beroovd worden / nog daar zoude ons enige condition / als van geloov en bekeringe / konnen voorgeschreven worden / onder welke wy eerst aan de selve enige part of deel zouden konnen krijgen. Even eens gelijk wy sien / dat een debiteur / zo haast als sijn crediteur van sijn borge ten vollen is betaald / van de schuld ontslagen is; en dat hem med geen regt enige andere conditie / om die ontslaginge te verkrijgen / voorgeschreven / nog de selve onder enig pretext zoude konnen herroepen worden. Dog wy sien dat het contrarie in cas van onse saligheid plaats heeft. Want God eist van die genen / voor welke Christus gestorven is / gelove / bekeringe / dat se in het ligt wandelen / dat se anderen de sonden vergeven / en diergelijke dingen meer / Siet hier van Joh. III, 16. Act. III, 19. I Joh. I, 7. Matth VI, 14, 15. Ja hy dreigd / dat hy sijne genade / die hy nu verleend heeft / wederom te rugge zal trekken / 't en zy dat wy sijne barmhertigheid navolgende / die genen die tegen ons hebben gesondigd / zullen vergeven hebben / Matth. XVIII, 23, enz. Dewijl'et dan ten hoogsten ongeoorlovd is te menen / dat'er in het afvorderen van die gemelde conditien enige onregtvaardigheid steekt; zo volgd dan dat Christus niet alles ten vollen voldaan en heeft / 't gene wy schuldig waren; maar dat God uit enkele genade / in d'offerhande die hy voor ons heeft opgeofferd / is vergenoegd geweest / en dat hy de selve voor een volkome betalinge heeft aangenomen / alhoewel hy na strengheid van regten niet gehouden en was zulks te doen.

XIX. Daar word tegengeworpen / dat Christus onse Borge by God geweest is, en dat hy ook van den Apostel med dien naam word genoemd, Heb. VII, 22. Dat ook, wanneer de selv-schuldigen niet magtig en zijn om te betalen, alsdan de ganze schuld med regt van de borgen mag afgevorderd worden, en dat zulks ook in't gemeen geschied. En dierhalven, dewijl wy d'ewige verdoemenisse schuldig geweest zijn, dat Christus ook de selve op hem heeft moeten nemen, op dat wy daar van zouden bevrijd worden. 'k Andwoorde / 1. Dat'er in de gemelde plaats uit den Briev tot de Hebreen niet geseid en word / dat Christus onse borge by God geweest is; maar dat'er aldus staat / Van zo veel te beter Testament (of Verbond) is Christus borge geworden, 't welk een geheel andere sin heeft; namelijk dat God / die d'aucteur en insteller is van het niewe Verbond / om ons te meerder te versekeren / dat hy de belovten / die in het selve begrepen zijn / getrouwelijk zal nakomen / indien wy maar van onse zijde des selvs conditien komen t'aftervolgen / ons den Here Jesum tot een Borge gegeven heeft. En voorwaar God en hadde tot sijn versekerdheid geen borge van noden om voor ons in te staan / dewijl hy wanneer hy maar wilde / de betalinge van onse schuld konde invorderen / aangesien'er voor ons ganz geen middel en was om sijne handen te konnen ontvlieden. Maar wy hadden / wegens de swakheid van ons geloov / van noden / dat ons iemand aangaande de verkrijginge van de Godlijke belovten quam te verseker. Dierhalven zo heeft God na sijne goedheid / ons Christum tot een borge gegeven van sijne getrouheid; die ons niet alleen door sijn lere ende werken daar van versekeringe gedaan heeft; maar ook in wiens per-

persoon hy ons des aangaande een zeer uitstekend voorbeeld heeft vertoond. Want na dat hy door den weg der gehoorsaamheid / dien hy ons heeft voorgeschreven / tot de hemelze geluksaligheid hadde soeken in te gaan / zo heeft hy ook de selve van God verkregen / en is ons derwaards voorgewandeld / om voor ons een plaatse te bereiden / op dat wy ook eenmaal te sijner tijd zouden mogen wesen / daar hy nu tegenwoordig is. Maar al was't et schoon dat'er in die plaats geseid wierd / dat Jesus by God onse borge is geweest / zo en zou daar niet anders uit volgen / dan dat God regt gehad heeft / al 't gene wy schuldig waren van hem af te eizen / dog niet dat hy't in der daad gedaan heeft. Want daar zijn ook somtijds schiklijke crediteurs / die op zodanig een wijse med de borgen handelen / dat se juist niet de ganze schuld / gelijk se med regt zouden konnen doen / van haar af en borderen / maar dat se te vrede zijn / indien se haar een gedeelte daar van komen te betalen. De Nederlandze Oversetters brengen ook in hare vertalinge een andere plaats by uit Jerem. xxx, 21. alwaar sy menen dat Christus een borge genoemd word. Want d'Hebreeuze woorden van den Propheet worden van haar op dese wijse vertaald / Want wie is hy die med sijn herte borge word, om tot my te genaken, spreekt de Here? Want alhoewel het Hebreeuze woord gnaraf, 't welk hier gelesen word / een Borge vertaald kan worden / zo vertalen 't evenwel de meeste Oversetters anders / als daar zijn de LXX. Oversetters, de gemene Latijnze, Pagninus en Arias Montanus, Vatablus, die van Zurich, die van Geneve, Deodatus, enz. De Latijnze Oversetter vertaald'et aldus / Want wie is die gene die sijn herte steld, om enz. Daarenboven zo en blijkt'et niet wel dat alhier van Christo gesproken word; en al waar'et schoon dat men dat toegav / zo zou men dat op de selve wijse moeten verklaren / als de voorgaande plaats uit den brieb tot de Hebreen / en 't en zou niet med alle doen tot decisie van dit geschil.

XX. Daar word ook nog tegengeworpen / Dat Christus voor ons een vloek geworden is, op dat hy ons van den vloek des wets verlossen zoude, Gal. III, 13. Dog dat een vloek voor iemand te worden niet anders en is, als den vloek die hy te verwagten zoude hebben, op hem te nemen, en den selven geheel en al te verdragen. En dierhalven, dewijl den vloek die ons om der sonden willen over 't hoofd hing, d'ewige dood geweest is, dat dan daar uit volgd, dat Christus den selven gevoeld heeft, of anders dat wy'er als nog onder blijven leggen. 'k Andwoorde / 1. Dat een vloek voor iemand te worden / niet noodsakelijk even eens is als den vloek / dien hy te verwagten zoude hebben / op hem te nemen / en den selven geheel en al te verdragen. 't Is genoeg indien hy med enige vervloekte straffe te dragen / den genen voor welken hy komt te lijden / daar van bevrijd / al is't et dat'et in specie de selve straffe niet en is / dien hy verdiend hadde. Want zo zijn wy gewoon te seggen / dat iemand voor een ander gestraft is / die om een anders sonde of misgrijpinge enige schade heeft geleden / niettegenstaande dat se geheel en al verschild van die straffe / die de selv-schuldige zou moeten lijden hebben; als by voorbeeld / indien in plaatse van een capitale of hals-straffe / van hem een sekere somme gelds is afgeeizt geworden. 2. Dat ook daar uit niet en volgd / om dat Christus voor ons dien vervloekten dood des kruices geleden heeft / van welke geschreven staat / Deut. XXI, 23, Vervloekt is een ygelijk die aan't hout hangd, dat hy daarom den ganzen vloek der verdoemden / of d'ewige tormenten en smerten der helle gevoeld heeft. Want de vervloekte straffe des kruices / en die tormenten der helle verschillen zeer veel van elk anderen. Ja ook Paulus selvs / wanneer hy de plaats uit'et boek Deuteronomium komt te citeren / om te verklaren op wat wijse Christus voor ons een vloek geworden is / die geevd genoegsaam te kennen / dat den vloek dien hy geleden heeft / daar in alleen bestaan heeft / dat hy aan het kruice gehegt / en aldaar gestorven is: alzo dat dat gene zeer ongerijmd tot d'ewige tormenten en smerten der helle uitgestrekt word / 't welk alle d'omstandigheden van die plaats betonen / dat'et d'Apostel van de tijdlijke dood verstaan heeft.

CAP. XX.

Van de Effecten van het Priesterlijke Ampt Jesu Christi; namelijk van sijne Verhoginge, en onse Versoeninge med God.

I. *Dat Christus door sijne offerhande alle magt ontfangen heeft in hemel en op aarden.* II. *En dat hy ons med God versoend heeft. En van de woorden wederom versoend te zijn.* III. *Versoeninge.* IV. *Vergevinge en Regtvaardigmakinge.* V. *Verlossinge.* VI. *En van de gelijkenisse tus-*

zen de geestlijke en lighaamlijke verlossinge. VII. *Van de manieren van spreken, dat Christus voor ons, of voor onse sonden gestorven is, of geleden heeft.* VIII. *Dat'er niet anders als oneigenlijk geseid en word, dat Christus voor ons is gestraft geworden.* IX. *Dat onse versoeninge med God tweederlei is, d'ene onvolmaakt, denwelke voor het geloov en de bekeringe gaat; d'andere volmaakt, die op het geloov en de bekeringe volgd.* X. *Wat'er door die eerste versoeninge verstaan word.* XI. *De selve word bevestigd uit de plaatsen, alwaar* 1. *het geloov.* XII. 2. *de bekeringe,* XIII. 3. *En in't bysonder de vergevinge der misdaden, van ons geeizt worden, om de versoeninge die door Christum te wege gebragt is, deelagtig te worden.*

I. Nu resteerd'er het derde deel van het Priesterlijke Ampt Christi / namelijk aangaande d'effecten van het selve. Dese zijn tweederlei; want enige hebben haar opsigt op Christum / en andere op ons. Het effect dat op Christum sijn opsigt heeft / bestaat daar in / dat hy door sijn dood alle magt ontfangen heeft in hemel en op aarden / waar door hy die genen tot in der ewigheid kan behouden en salig maken / die op hem haar vertrouwen komen te stellen. Want de dood / en wel insonderheid de wrede en schandelijke dood des kruices / dien hy geleden heeft / heeft een sekere conditie geweest / van welkers vervullinge sijne heerlijkheid afgehangen heeft / en by gevolg ook onse saligheid. 't Welk hy selvs te kennen geevd / wanneer hy tegen die Discipulen / die na Emmaus gingen / komt te seggen / En moste de Christus niet dese dingen lijden en alzo in sijn heerlijkheid ingaan? Van gelijken / Alzo is'er geschreven, ende alzo most de Christus lijden, ende van den doden opstaan ten derden dage: Ende in sijnen name gepredikt worden bekeringe ende vergevinge der sonden, onder alle volken, Luc. XXIV, 26, 46. Waar mede die woorden van Paulus overeenkomen / Hy heeft hem selven vernederd, gehoorsaam geworden zijnde tot den dood, ja den dood des kruices; daarom heeft hem ook God uit'er maten verhoogd, enz. Philip. II, 8, 9. En zulks was ook vele ewen te voren van Esaias voorseid / Indien hy sijne ziele tot een schuld-offer gesteld zal hebben, zo zal hy saad sien, hy zal de dagen verlengen: ende het welbehagen des Heren zal door sijne hand geluklijk voordgaan, Cap. LIII, 10. Alwaar men door het saad Christi / sijne geestlijke nakomelingen of de gelovigen verstaan moet / dewelke een saad worden genoemd / welkers dagen verlengd zullen worden / om dat s'er zo lang als de wereld staat / wesen zullen / en dat se ook door sijne hulpe en weldadigheid tot in ewigheid zullen leven. Want alzo zal de wille Godes door sijne hand geluklijk sijn voordgang hebben / wanneer hy nu de dood / die de laatste vyand is / overwonnen hebbende / haar te sijner tijd in die selve heerlijkheid / die hy verkregen heeft / zal inleiden. Hier toe heeft ook behoord de verkrijginge van den H. Geest / dewelke tot de versamelinge en opbouwinge van de Kerke Christi zo noodsakelijk is geweest / dat sonder de selve de predikatie des Evangeliums vrugteloos en sonder enige kragt zoude wesen. Want hy en konde den selven niet eerder van den Vader verwerven / voor dat hy was verheerlijkt geworden / volgens 't gene Johannes seid / Cap. VII, 37. d'H. Geest en was nog niet, dewijl Jesus nog niet verheerlijkt en was. Voegd hier by de woorden van Petrus / Act. II, 33. En van Paulus / Eph. IV, 8, enz. Nu Jesus en konde niet verheerlijkt worden / 't en zy dat hy eerst geleden hadde.

II. Het Effect van het Priesterampt Christi / 't welk op ons sijn opsigt heeft / is onse Versoeninge med God / en de daar op volgende ewige Saligheid. Wy zullen / om de natuur van die versoeninge wel te verstaan / eens insien / wat woorden en manieren van spreken d'H. Schriftuur in het beschrijven van de selve komt te gebruiken: als ook wat'er door word te kennen gegeven. En voor eerst wel het woord van Versoeninge of van Versoenen selvs / 't welk ons Rom. V, 10, 11. 2 Cor. V, 18, 19, 10. Eph. II, 16. Col. I, 20, 21, 22. voorkomt. Alwaar d'Apostel niet alleen seid / Dat wy door Christum med God versoend zijn geworden, maar ook dat God ons med hem selven versoend heeft; 't welk veel nadrukkelijker is / om de allergrootste liefde Godes tegen ons uit te drukken. Want wy en zijn selvs d'eerste niet geweest / die eens gedagt hebben om God med ons te versoenen; nog wy hebben ook tot hem een gesant gesonden / om van onsent wegen enige conditie van versoeninge voor te stellen. Maar God over onsen ellendigen staat med mededogen ontstoken zijnde / heeft hem selven uit eigen beweginge versoenlijk verklaard / en ook selvs versorgd / dat die saak tot een gewenzt / en voor ons salig einde / gebragt zoude worden; namelijk door het senden van sijnen enig geboren Soon in de wereld / om voor onse sonden den dood te sterven / en in den hemel verhoogd zijnde / de straffen die de Menzen verdiend hadden / door sijne magt

van

van haar af te wenden / en op dat hy ons selvs / midsgaders door sijne Apostolen leren zoude / wat'er vereizt wierd / om zodanig een grote weldaad deelagtig gemaakt te worden / door ons al te samen / onder de belovte van vergevinge / tot'et geloov ende de bekeringe te roepen en te vermanen. Waar uit blijkt / wat reden dat'er is / waarom d'H. Schrivtuur nergens en leerd / dat God med ons is versoend geworden, maar wy med God, of dat God ons med hem selven versoend heeft; namelijk dewijl wy selvs / of onse sonden een hinder-pale waren dat'er tussen God en ons geen vrede en was; en op dat de selve haar voordgaan zoude konnen hebben / zo was'et noodsakelijk dat wy van de sonden bekeerd en afgebragt wierden: want alhoewel dat God op de sonden der Menzen vertoornd was / zo toonde hy evenwel hem selven gewillig en bereid / om de vyandschap af te leggen / op die conditien als wy hier vooren geseid hebben.

III. Ten tweden. Op de selve wijse is'et ook gelegen med de woorden (lat. Propitiatio, en Propitiare) Versoeninge, ende Versoenen, dewelke Rom. III, 25. I Joh. II, 2. en IV, 10. Heb. II, 17. gelesen worden. Alwaar men moet aanmerken / dat in de geallegeerde plaats uit Rom. III, het Griekze woord hilasteerion gevonden word / 't welk de LXX. Oversetters, als ook de Schrijver tot de Hebreen / Cap. IX, 5, gebruiken / om het deksel van de Arke des Verbonds te betekenen / om dat God hem selven aan het Israëlitize volk in het selve genadig en versoend vertoonde / en wanneer hy raad gevraagd wierd / quam te andwoorden / als ook aan Moses bekend maakte wat hy van sijn volk wilde gedaan hebben / gelijk Exod. XXV, 22. te sien is. En in dien selven sin seid d'Apostel / Dat God Jesum Christum voorgesteld heeft tot een versoeninge, om dat God hem selven aan ons zeer genadig en versoend in hem vertoond heeft / door het voorstellen van de vergevinge van alle onse sonden; en dewijl hy ook door hem aan ons de ganze verborgenheid van sijn wil / aangaande onse ewige saligheid / zodanig heeft geopenbaard / dat wy in't toekomende geen andere openbaringen van noden en hebben. Nog de plaats I Joh. IV, luid aldus / Hier in is de lievde, niet dat wy God liev gehad hebben, maar dat hy ons liev gehad heeft, ende sijnen Sone gesonden heeft (gr. hilasmon) tot een versoeninge voor onse sonden. En hier uit blijkt ook klaar / (gelijk in't volgende breder zal geseid worden / wanneer wy van den aard van onse versoeninge zullen handelen /) dat'et van ons niet voordgekomen en is / dat Christus een versoeninge is voor onse sonden / maar van God selvs / die door sijn grote en onuitspreeklijke lievde bewogen zijnde ons is voorgekomen / wanneer wy niets minder als aan dese versoeninge en dagten; ja dat'et ook Christus selvs niet en is / die eerst te wege heeft gebragt / dat God tegen ons genadig en versoend wierd / maar dat'et maar alleen ten dien opsigte van hem gedaan is / voor zo veel hy het ampt dat hem van den Vader opgeleid was / bedienende / de hinder-palen weggeweerd heeft / dewelke zouden konnen veroorsaakt hebben / dat die goedertierene wille Godes tegen ons / geen effect en zoude hebben gehad. Nog Heb. II, word Christus in den Griekzen text geseid / hilaskesthai hamartias tou laou, 't welk eigenlijk betekend / de sonden des volks te versoenen, dat is / de straffen / die sy verdiend hebben / af te wenden / of te wege te brengen / dat den toorn Godes sig over de selve niet en komt uit te storten. In welke betekenisse dese maniere van spreken dikwijls by de LXX. Oversetters gebruikt word / als Deut. XXI, 8. I Sam. III, 14. Dan. IX, 24. Andersins indien die H. Schrijver / dit van de versoeninge Godes verstaan hadde / zo zou hy veel liever geseid hebben (gr. hilaskesthai peri hamartioon.) om voor de sonden te versoenen.

IV. Ten derden, zo komen hier in overweginge de woorden van Vergevinge, en van Vergeven, als ook de woorden van Regtvaardigmaken, ende van de sonden niet toe te rekenen, dewelke zeer op een uitkomen / en van d'H. Schrijvers in het verhandelen van dese saak gebruikt worden / van welke alle men in de volgende plaatsen sien kan / als Rom. III, 25. V, 9. 2 Cor. V, 19. Eph. I, 7. IV, 32. Col. III, 13. En andere meer. Alwaar niet anders aan te merken en is / als het gene wy nu in het voorgaande Capittel vermaand hebben / dat de genadige vergevinge van alle onse sonden / die ons God in Christo geschonken heeft / niet bestaan en kan med de volkome betalinge van de helze straffen / die wy verdiend hadden / indien't Gode gelievd hadde na sijn opperste regt med ons te handelen. Want iemand de sonde te vergeven / of uit genade quijt te schelden / en is niet anders / als hem uit enkele genade en goedertierenheid van de straffe te bevrijden / dien hy an-

anders om de selve zoude moeten lijden. Dog zodanig en zou de selve niet wesen / indien Christus alle de straffen / die wy schuldig waren / na rigeur en volkomenlijk aan Gode betaald zoude hebben. En dewijl dat onmogelijk is geweest / 't en zy dat hy tot in alle ewigheid onder het geweld des doods gram te blijven / zo zouden wy alsnog in onse sonden / en d'ewige verdoemenisse wesen / indien se niet anders en zouden konnen versoend geworden hebben.

V. Ten vierden, hebben we de woorden van Lossinge, van Verlossen, en van den prijs of het rantsoen der Verlossinge; waar van men Rom. III, 24. Gal. III, 13. Eph. I, 7. Col. I, 14. Tit. II, 14, I Pet. I, 18. Matth. XX, 28. I Timoth. II, 6, en elders meer / komt te lesen. Alwaar men moet aanmerken / dat'et oneigenlijke manieren van spreken zijn / en dat se in d'H. Schriftuur dikwijls gebruikt worden voor een simpele verlossinge / sonder dat'er enige prijs of rantsoen tusschenkomt; gelijk daar uit kan blijken / dat God de Vader geseid word sijn volk verlost te hebben, of voor sijn volk een verlossinge te wegen gebragt te hebben, wanneer hy haar uit de slavernije van hare vyanden verlost heeft / Exod. VI, 6. Psal. LXXVII, 16. en LXXVIII, 42. Luc. I, 68. van welken het evenwel seker is / dat hy aan niemand enigen prijs of rantsoen voor die verlossinge betaald heeft. 't Selve blijkt ook van die verlossinge die wy door Christum hebben / uit die plaatsen die daar leren / dat Christus hem selven voor ons gegeven heeft, op dat hy ons zoude verlossen van alle ongeregtigheid, Tit. II, 14. Dat wy verlost zijn uit onse ydele wandelinge, door het dierbare bloed Christi, als eens onstraffelijken en onbevlekten lams, I Pet. I, 18, 19. Alwaar ook de lossinge voor een simpele verlossinge moet genomen worden / sonder opsigt van enige prijs / dien het seker is dat Christus niet aan de ongeregtigheid / of aan de ydele wandelinge der Menzen betaald en heeft. 't Heeft evenwel d'H. Geest behaagd alzo te spreken / om dat die verlossinge van onse sonden Christo onsen Saligmaker zeer duur gestaan heeft / door dien hy / om de selve te wege te brengen / sijn kostlijke bloed heeft uitgestort; alzo dat die woorden zeer bequaam zijn / om die alleruitstekenste liefde uit te drukken / waar mede hy tegen ons is aangedaan geweest; dewijl sijn bloed / 't welk hy voor ons te koste geleid heeft / alle de schatten en rijkdommen / als daar is het goud / het silver / het kostlijke gesteente / in prijs en waardije zeer verre te boven gaat.

VI. Weshalven wy niet minder door een aardige als zeer nadrukkelijke wijse van spreken geseid worden / van Christo / en door sijn dood en bloed vrygekoft en verlost te zijn / om dat wy door tusschenkomen van sijn bloedige dood de verlossinge verkregen hebben / voor eerst van de sonden / op dat se over ons niet meer heerschen en zoude / gelijk se te voren gewoon was te doen; daarna van d'ewige dood / dewelke een straffe van de selve is / en integendeel dat wy d'ervnisse des ewigen levens komen te verkrijgen. En voorwaar onse verlossinge die wy door Christum verkregen hebben / heeft een zeer grote overeenkomst med de eigenlijk genoemde lossinge of vrymakinge. Want gelijk'er in een eigenlijke verlossinge iemand moet zijn die gevangen is / en iemand die den gevangen onder sijn geweld heeft / daarna een verlosser / en ten laatsten een prijs / waar door de lossinge of verlossinge geschied; alzo gaat'et ook in onse geestlijke verlossinge toe. Alle de menzen zijn die gevangenen / die door een ellendige slavernije gedrukt worden / alhoewel dat'er vele zijn die onkundig zijn van haren ellendigen stand / en hoe zeer sy een verlosser van noden hebben. Die genen die de Menzen onder haar geweld en gevangen houden / zijn de sonden / de wereld / de Duivel / en d'ewige dood. Want de sonde heeft heerschappije over de Menzen / die vervreemd zijn van Christo; of 't welk op een uit komt / de wereldze begeerlijkheden / de gierigheid / d'eersugtigheid / de wellust / den toorn / enz. van gelijken de Duivel / die altijd daar op uit is / om ons in de sonden te leiden en te verstrikken / en alzo ons sijn aard en natuur gelijkformig te maken; en eindelijk d'ewige dood / dewelke volgens Godes regtvaardig oordeel die genen te verwagten staat / die in sonden geleefd hebben. Hier tegen zijn God en Christus de verlossers van de gevangene Menzen: en wat God belangd / voor zo veel hy selvs die gene is / die ons Christum gegeven heeft / om door hem van onse gevangenisse verlost te worden; alzo dat onse verlossinge van hem / als van hare eerste fontein en oorsaak / haar oorsprong heeft. Eindelijk zo is de prijs onser verlossinge Christus selvs / of sijne gehoorsaamheid tot den dood des kruices / welke Gode zo aangenaam is geweest / dat hy hem daarom voor onsen Voorspraak heeft aangenomen / en ook magt gegeven / om ons uit

de gevangenisse / door welke wy gedrukt wierden / te verlossen. Dit onderscheid is'er maar alleen tusschen onse geestlijke of oneigenlijke / en de ligchaamlijke en eigenlijk genoemde lossinge of verlossinge / dat'er in dese laatste altijd iemand is / aan wien het rantsoen of losgeld betaald word; dog in de eerste en heeft dat zo geen plaats. Want dat gevoelen van Ambrosius is ongerijmd / dat dien prijs aan de Duivel is betaald geworden; als of wy hem iets voor de sonden schuldig geweest waren / 't welk hem door Christum van onsent wegen is voldaan geworden. En men kan ook niet seggen / dat se aan Gode betaald is / om dat'et God selvs is die dien prijs gegeven heeft; alzo dat'et even eens is / indien men seid / dat hy de dood of het bloed Christi voor den prijs van onse verlossinge ontfangen heeft / als of mijn debiteur sijn schuld dien hy schuldig is / uit'et geld quam te betalen / dat hy van my selvs zou mogen ontfangen hebben; 't welk veel eer een schets of schaduë van betalinge zoude wesen / als een ware en eigenlijk genoemde betalinge selvs. Dog ik en wil evenwel niet ontkennen / dat die uitnemende gehoorsaamheid Christi tot den dood des kruices / aan Gode is opgeofferd geworden als een prijs der verlossinge / op dat wy daar door van de banden der sonden ende des doods zouden ontbonden en vrygemaakt worden. Want Christus heeft de selve van't sijne gegeven / en s'is ook Gode zo aangenaam geweest / dat'et hem daarom gelievd heeft / zo maar het gelove in hem / en de bekeringe daar bykomt / ons van alle sonde ende des selvs straffe volkomelijk vry te maken; ja dat hy ons tot sijne kinderen en ervgenamen des ewigen levens heeft aangenomen.

VII. Ten vijvden. De Schriftuur leerd ons / Dat Christus voor ons geleden heeft, dat hy voor ons gestorven is, of den dood voor ons gesmaakt heeft, en diergelijken / Matth. xx, 28. Marc. x, 45. Alwaar d'Evangelisten het Griekse woordeken anti gebruiken. Van gelijken Joh. xi, 50. Rom. v, 7, 8. 2 Cor. v, 14. 1 Pet. ii, 21. Heb. ii, 9. Alwaar in't Grieks het woordeken huper gelesen word. Maar sy hebben beide een en de selve sin; namelijk dat wy door de dood Christi / en sijn lijden / verlost zijn geworden van de dood en d'ewige verdoemenisse / op dat wy de selve noit en zouden gevoelen. Niet juist dat Christus de selve geleden heeft ('t welk wy hier boven getoond hebben valsch te wesen /) maar om dat wy door tusschenkominge van de selve / als door een voorbereizte conditie / op dat hy hem selven voor ons Gode tot een offerhande zoude konnen opofferen / daarna in hem gelovende / en ons van de sonden tot de geregtigheid bekerende / door de Godlijke genade de dood en d'ewige verdoemenisse ontvlieden / die wy andersins zouden te verwagten gehad hebben. Dat dit alzo te verstaan is / dat kan blijken uit de vergelijkinge van andere diergelijke manieren van spreken / als wanneer Christus geseid word geleden te hebben, of gestorven te zijn voor onse sonden, 1 Cor. xv, 3. of om onse sonden, Rom. iv, 25. dewelke niet anders en betekenen / als dat wy op geen andere wijse de vergevinge der sonden verkregen en hebben / dan door de dood en het lijden Christi / behoudens dat'er die conditien / die wy geseid hebben / ook bykomen.

VIII. Waar uit men dan kan oordelen / wat men van dese maniere van spreken / die enigen komen te gebruiken / moet houden / Dat Christus voor ons is gestraft geworden, of dat hy de straffe van onse sonden gedragen heeft; namelijk dat men de selve in een eigenlijken sin wel niet en moet toelaten / gelijk se ook nergens / dat ik weet / in d'H. Schriftuur gevonden en word. Want dewijl een straffe een wrake over de sonden is / of een seker quaad dat iemand komt te lijden / tot vergeldinge van een quaad dat hy gedaan heeft; zo is'et seker / dat zodanig een niet regtvaardiglijk van God gestraft en kan worden / in welken ganz geen besmettinge der sonden en is / hoedanig d'Here Jesus geweest heeft. Waar by men ook kan voegen / dat onse sonden door de kragt van d'offerhande / die hy voor ons aan God de Vader opgeofferd heeft / uitgewist worden: Dog dat's heel wat anders als voor de selve gestraft te zijn. Maar evenwel zo meen ik / dat'er niets in de weg en is / waarom dat men zulks door een sekere figuurlijke wijse van spreken niet en zoude konnen seggen; indien namelijk de straffe voor een simpele afflictie of aandoeninge van smerte en quellinge / gelijk somtijds gebeurd / genomen word. Want Christus heeft voorwaar zeer sware smerten uitgestaan / wanneer hy den vervloekten dood des kruices geleden heeft / op dat hy onse sonden wegnemen en versoenen zoude. En in dien sin lesen wy dat van hem by Esaias Cap. liii, is voorseid geworden / niet alleen dat hy onse krankheden op hem genomen heeft, en onse smerten heeft gedragen, 't welk het selve kan betekenen als / dat

hy se van ons afgenomen / of dat hy'er ons van bevrijd heeft; gelijk'et Matheus uitleid Cap. VIII. 17. seggende dat toen, wanneer Christus vele siekten van't volk genesen hadde / is vervuld geworden, dat door Esaiam gesproken was, Hy heeft onse krankheden op hem genomen, ende onse siekten gedragen.) Maar ook ('t welk een weinig uitdrukkelyker is /) Hy is om onse overtredingen verwondet om onse ongeregtigheden is hy verbrijseld, de straffe (of kastydinge) die ons den vrede aanbrengt, was op hem, ende door sijne striemen is ons genesinge geworden; Van gelijken / De Here heeft onser aller ongeregtigheid op hem doen aanlopen: Want dese manieren van spreken geven iets te kennen dat na enige straffe gelykend.

IX. Wat de saak selvs belangd / die versoeninge / als ook die vergevinge / en die verlossinge is twederlei, d'ene onvolkomen / die voor ons geloov en bekeringe gaat; d'andere volkomen / dewelke op het geloov en de bekeringe komt te volgen. Dit onderscheid halen we uit Paulus / wanneer hy seid / God bevestigd sijne lievde tegen ons, dat Christus voor ons gestorven is, als wy nog sondaars waren. Veel meer dan zijnde nu geregtvaardigd door sijn bloed, zullen wy door hem behouden worden van den toorn. Want indien wy vyanden zijnde med God versoend zijn door den dood sijns Soons, veel meer zullen wy versoend zijnde behouden worden door sijn leven, Rom. V, 8, 9, 10. Want wanneer hy seid / dat wy med God versoend zijn geworden als wy nog sondaars waren, zo verstaat hy die eerste onvolkome versoeninge / waar door God de Menzen door d'offerhande Christi med hem selven versoend heeft / eer sy nog quamen te geloven / en haar van de sonden te bekeren. Want d'ongelovige en onbekeerde zijn vyanden Godes / en sy en konnen / zo lang als se in dien staat blyven / niet volkomen med hem versoend worden. Dog wanneer hy'er byvoegd / Veel meer zullen wy versoend zijnde behouden worden door sijn leven, zo geevd hy de twede en volkome versoeninge te kennen / dewelke wy door het geloov en de bekeringe bekomen. Want het leven Christi / of syne opstandinge uit den doden / en verhoginge aan de regterhand Godes / baard in ons dat waaragtige gelove / waar door wy ongetwijfeld de saligheid zullen verkrijgen. Waarom Petrus seid / Dat God ons wedergeboren heeft tot een levende hope, door d'opstandinge Jesu Christi uit den doden. Van gelijken / Dat hy Christum uit den doden opgewekt heeft, en hem heerlijkheid heeft gegeven, op dat onse gelove en hope op God zijn zoude, I Briev, I, 3, 21. Het selve onderscheid der versoeninge geven ook de woorden te kennen / dewelke 2 Cor. V, 19, 20. gelesen worden. God was in Christo de wereld med hem selven versoenende, hare sonden haar niet toerekenende; (dit is d'eerste versoeninge /) ende heeft het woord der versoeninge in ons gelegd; zo zijn wy dan gesanten van Christi wegen, als of God door ons bade; wy bidden van Christi wegen, laat u med God versoenen. (dit is de twede.) Want indien de wereld nu volkomen / door't gene Christus gedaan en geleden heeft / med God versoend waar geweest / zo zoude die vermaninge des Apostels onnodig wesen / laat u med God versoenen, waar door te kennen gegeven word / dat'er van ons het opvolgen en volbrengen van een sekere conditie vereizt word / indien wy volkomen med God willen versoend worden. Dog dese en is geen andere / dan het gelove / ende de bekeringe / dewelke ons doorgaans in de Schriften des N. Verbonds gerecommandeerd worden.

X. Maar wy zullen / om te beter te verstaan wat onderscheid dat'er tuszen beide die soort van versoeninge is / 't selve nog wat breder verklaren. d'Eerste versoeninge of vergevinge dan / betekend dat God door't tuszenkomen van d'offerhande Christi / tot zo verre med de sondaars is versoend geweest / dat hy bereid is haar de volkome vergevinge van alle hare sonden te schenken / en by gevolg ook het ewige leven / indien se maar in Christum komen te geloven / en volgens sijn voorschrivt haar leven te verbeteren. Dog dat hy ondertuszen / terwijl hy haar dit door het Evangelium laat verkondigen / sijnen toorn opschort / en haar tijd van bekeringe vergund / en ook niets van sijne zijde na en laat / dat tot bevorderinge van hare saligheid med regt kan geeizt worden. Dese vergevinge heeft Christus van sijnen Vader gebeden voor die genen / die hem quamen te kruicigen / seggende / Vader vergeevd'et haar, want sy en weten niet wat se doen. Luc. XXIII, 34. Want hy en heeft niet gewild / dat God haar in hare ongelovigheid en onbekeerlijkheid volherdende / in genade zoude ontfangen / en voor sijne kinderen / en ervgenamen des ewigen levens aannemen. Geensins. Dat zoude med'et Evangelium / 't welk

't welk hy verkondigd heeft / gestreden hebben al-waar niemand vergevinge derj sonden beloovd word / dan onder conditie van een waaragtig geloov, en dat door de liefde werkende is. Dierhalven zo en heeft Christus voor die Godlose Menzen niet anders gebeden / dan dat God niet schielijk sijnen toorn over haar en zoude uitstorten / gelijk se wel verdiend hadden / nog dat hy haar uit'et midden wilde wegrukken; maar dat hy haar genoegsame tijd om tot bekeringe te konnen komen, zoude gelieven te verlenen / en andere diergelijke hulpmiddelen van sijne genade te laten voorkomen / waar door sy tot bekentenisse van hare sonden / en een waaragtig geloov in Christum zouden gebragt worden. 't Welk wy ook sien dat hy verkregen heeft / dewijl de verwoestinge van de Stad Jerusalem / en d'uitroeijinge van het Joodze volk 't welk ongelovig gebleven was / is uitgesteld geworden; en dat ondertussen d'Apostolen tot haar gesonden zijn / om haar te vermanen / dat se haar med God wilden laten versoenen. Andersins indien Christus absolut voor die genen / die hem quamen te kruicigen / vergevinge gebeden hadde / zo en zou hy niet verhoord geweest zijn ('t welk ganz niet geoorlovd en is te denken /) dewijl zeer velen van haar in hare ongelovigheid volhard hebben / en omgekomen zijn. En wy sien ook dat God dese selve wijse tegen andere sondaars gewoon is te oeffenen / voornamelijk van die tijd af dat'et Evangelium is verkondigd geworden / dat hy haar niet schielijk en overvald / maar dat hy grote langmoedigheid tegen haar komt te gebruiken / haar ernstig op te wekken / te vermanen / ja gedurig door sijne dienaars te bidden / dat se dog van hare quade wegen willen afstaan / en alzo het verderv ontvlieden. Waarom Paulus seid / dat de Goedheid, Verdraagsaamheid, Langmoedigheid, en Goedertierenheid Godes de Menzen tot bekeringe leid, Rom. II, 4. En Petrus / Dat God langmoedig is tegen ons, niet willende dat iemand verloren ga, maar dat se alle tot bekeringe komen, 2 Briev, III, 9. Wanneer de sondaars dan dese genade / die haar aangepresenteerd word / omhelsen / en de condition / onder welke de versoeninge en vergevinge der sonden voorgesteld word / volbrengen / alsdan worden se eerst waarlijk en volkomenlijk op die twede wijse / dien wy geseid hebben / med God versoend / en verkrijgen alzo de vergevinge der sonden ten ewigen leven.

XI. 't Welk zo klaar is uit verschelde plaatsen der H. Schriftuur / dat'et niet klaarder en kan wesen. Wy zullen uit de selve enige van de voornaamste / en die wel d'alleruitdrukkelijkste zijn / voorbrengen. Hier toe behoren dan voor eerst die plaatsen / in welke het geloov van ons word afgeeist / om aan de versoeninge door Christum verkregen / enige part of deel te konnen hebben; hoedanige wy sien dat'er vele gevonden worden. Maar onder anderen zo zijn dese woorden Christi / die hy tot Nicodemus sprak / zeer klaar en nadrukkelijk / Joh. III, 14. enz. Gelijk Moses de slange in de woestijne verhoogd heeft, alzo moet de Sone des Menzen ook verhoogd worden (namelijk aan het kruis /) op dat een ygelijk die in hem geloovd niet en verderve, maar het ewige leven hebbe. Voegd hier by 't gene in't selve Capittel vers 36, gelesen word. Die den Sone ongehoorsaam is, die en zal het leven niet sien, maar den toorn Godes blijvd op hem; dien hy wegens sijn voorgaande sonden verdiend heeft / en door het geloov in Christum zoude konnen ontvlieden. 't Selve leerd Paulus ook Rom. III, 24, 25. wanneer hy seid / Wy worden om niet geregtvaardigd, uit sijne genade, door de verlossinge die in Christo Jesu is, welken God voorgesteld heeft tot een versoeninge door het gelove in sijnen bloede, tot een betoninge van sijne regtvaardigheid door de vergevinge der sonden die te voren geschied zijn, enz. Alwaar die middelste woorden aldus moeten geconstrueerd worden / Welken God voorgesteld heeft tot een versoeninge in sijnen bloede door het gelove. Want hy en wil niet te kennen geven / dat wy ons geloov in het bloed Christi moeten stellen / maar dat Christus de versoeninge van onse sonden te wege gebragt heeft / door tussenkominge van het uitstorten van sijn bloed; dog dat wy alsdan eerst de vrugt van die versoeninge komen te genieten / wanneer wy in Christum en sijn Evangelium geloven / en ons leven na sijn voorschrivt aanstellen. En wanneer hy seid / Dat God Christum voorgesteld heeft tot een versoeninge tot een betoninge van sijne regtvaardigheid, zo en moet men dit van sijn wrekende regtvaardigheid niet verstaan / waar door hy onse sonden in Christo gewroken heeft / gelijk enigen menen; maar van die regtvaardigheid / dewelke hy betoond in het standvastig houden van sijn woord. Want d'Apostel heeft sijn opsigt op het gene hy een weinig te voren geseid

hadde / Dat de regtvaardigheid Godes sonder de wet is geopenbaard geworden, dewelke getuigenisse heeft van de wet ende de Propheten: en hy wil te kennen geven / dat God sijn regtvaardigheid betoond heeft / wanneer hy die dingen quam te vervullen / dewelke de Propheten / die door sijnen Geest gedreven waren / voorseid hadden.

XII. Dat'er ook de bekeringe en beteringe des levens vereizt word / indien de versoeninge Christi ons enig heil zal aanbrengen / dat leerd ons Johannes uitdrukl ijk genoeg / 1 Briev, 1, 7. wanneer hy seid. Indien wy in het ligt wandelen, gelijk God in het ligt is, zo hebben wy gemeenschap med elk anderen, en het bloed Jesu Christi sijns Soons reinigd onsvan alle sonde. Dierhalven zo moet men vrugten voordbrengen die der bekeringe waardig zijn / 't welk is in het ligt wandelen / of werken des ligts doen / indien we enige reiniginge van sonden willen vinden in het bloed Christi / dat is / in d'offerhande / die hy / na dat hy sijn bloed aan't kruis uitgestort heeft / voor ons komt op te offeren. De woorden van Petrus hebben ook dien selven sin / Act. III, 19. Beterd u, ende bekeerd u, op dat uwe sonden mogen uitgewist worden. Want het is onder de Christenen seker en bekend / dat de sonden niet anders uitgewist en worden / als door de kragt van d'offerhande Christi.

XIII. In't bysonder word'er ook vereizt / dat wy anderen vergeven al 't gene sy tegen ons misdaan hebben / indien wy willen dat God ons de sonden vergeve / volgens 't gene Christus seid / Indien gy de Menzen niet en zuld vergeven, zo en zal ook uwe Vader u-lieden de sonden niet vergeven, Matth. VI, 15. 't Welk zo noodsakelijk is / dat selvs de vergevinge die nu verkregen is / herroepen word / indien wy hier in onse pligt niet en komen waar te nemen / gelijk wy leren konnen uit de parabel Matth. XVIII, van de dienstknegt / van welken de schuld van tien duisend talenten / die nu al quijtgescholden was / wederom afgeeizt wierd / om dat hy sijn mededienstknegt geen honderd penningen en hadde willen quijtschelden. Want op dat een ygelijk verstaan zoude waar toe die parabel tendeerd / zo voegd'er Christus tot een besluit by / Alzo zal ook mijn hemelze Vader u doen, indien gy niet van herten en vergeevd een ygelijk sijnen broeder sijne misdaden. Waar uit wy leren / dat de voorgaande woorden / Indien gy niet en zuld vergeven, zo en zal uwe Vader u-lieden niet vergeven, enz. niet alleen van het gevoelen van de vergevinge te verstaan en zijn; maar van de vergevinge zelvs / dewelke op geen andere wijse en conditie van God en kan verkregen worden. Want de woorden van dese gelijkenisse zijn al te uitdrukl ijk / dat men se zo zeer verdrajen zoude. Het werpen van dien onbarmhertigen dienstknegt in de gevangenisse / en het streng afeizen van de ganze schuld tot den laatsten quadrant toe / is voorwaar een geheel andere saak / als de blijdschap en vreugde wegens de verkregen vergevinge der sonden voor een tijd lang in sijn herte niet te gevoelen / en dat ondertussen de quijtschelding / die God eenmaal gedaan heeft / vast en onbeweeglijk komt te blijven. En daar en steekt ook in't gevoelen van de vergevinge zo groten gewigt niet / als'er by velen wel gemeend word. Want alhoewel het selve voor de sondaren zeer aangenaam is / die eertijds door hare sonden een beswaarde conscientie gehad hebben / zo en is'et evenwel tot verkrijginge van d'ewige saligheid niet noodsakelijk; en indien de gemelde vergevinge de zodanigen ongetwijfeld geworden zal / die se eenmaal toegeschikt is / zo en zal'er niet veel aan gelegen zijn / al is'et dat'er voor een sekere tijd in haar gemoed enige twijfelinge ontstaan kan.

Cap. XXI.

Van het Koningrijke Christi, en van de natuur van dat Rijk: als ook van dat Christus jegenwoordig over alle dingen het gebied heeft.

I. Dat het Rijke Christi na sijn opvaringe sijn aanvang genomen heeft. II. Dat het selve door het sitten aan de regterhand Godes te kennen gegeven word; en dat daar door niet alleen sijn heerlijkheid. III. Maar ook sijn magt word betekend. IV Dog niet d'overaltegenwoordigheid van Christi Menzlijke natuur. V. Dat de Messias niet alleen een Koning, maar ook een Propheet en Priester heeft moeten wesen. VI. Dat hy een Koning heeft moeten zijn, dat word uit de Schrivtuur bewesen. VII. En dat sijn Rijk geestlijk is. 1. om dat in de Messias alle de geslagten der aarden moeten gesegend worden. VIII. 2. Dat de Koningen der aarden hem van selvs onderdanig zullen zijn, IX. 3. Dat hem de Joden verwerpen zullen. X. 4. Dat hy na sijn dood een saad zoude sien, dat tot in ewigheid leven zal. XI. 5. Dat'et door het Rijk van David en Salomon is afgemaald geworden. XII. Dat Christus ook getuigd heeft, dat sijn Rijk van dese wereld niet en is. XIII. Dat hier niet tegen en strijd, 1. Dat'et als een aardz rijk beschreven word. XIV. 2. Of dat hem den

stoel

stoel van David word beloovd. XV. *Of dat Christus dese opinie uit de gemoederen van sijne discipulen niet weg genomen en heeft.* XVI. *Dat Christus nu in den Hemel regeerd, dat word bewesen uit de plaats* Matth. XVI, 28. XVII. Matth. XXVIII, 18. XVIII. *Uit'et uitstorten van den H. Geest.* XIX. *Uit d'Openbaringe Johannis.* XX. *Uit de getuigenissen der Apostolen.* XXI. *Uit de aanroepinge, en de belovte van verhoringe* XXII. *Uit de Koninglijke daden die Christus op der aarden verrichtende uitgevoerd heeft.* XXIII. *Dat hier niet tegen en strijd, dat wy nog niet en sien dat hem alle dingen onderworpen zijn,* Heb. II, 8.

I. Op de Dood, d'Opstandinge, en d'Opvaringe Christi ten hemel, en volgd niet alleen immediatelijk sijn Priesterlijke, maar ook sijn Koninglijke Ampt; dewijl den hemel niet alleen het Heiligdom Godes en is, maar ook sijn Koninglijke Sitplaats; gelijk hy selvs by den Propheet seid, Den Hemel is myn throon; ende d'Aarde is een voetbank mijner voeten, Esa. LXI, I. Act. VII, 49. En tot dien einde is Christus ook ten hemel opgeklommen, op dat hy het Rijk van sijnen Vader deelagtig zoude worden gemaakt. Want dat Paulus van sijn dood en opstandinge geseid heeft, Dat Christus hier toe gestorven ende wederom levendig geworden is, op dat hy over doden ende levenden heerzen zoude Rom. XIV, 9. dat past ook op sijn opvaringe, waar door hy tot de besittinge van sijn Rijk is ingegaan. Door sijn dood en opstandinge was hy wel ook een Koning; maar alleen voor zo veel het Rijk hem toegeschikt en geordineerd was, en niet dat hy het in der daad bediende; even gelijk de Konings Sonen, die tot de hope van te sijner tijd het Rijk te zullen besitten worden opgevoed, somtijds selvs van haar eerste jeugd en jaren af med Koninglijke namen en en eertitulen, genoemd en vereerd worden. Hierom seide d'Engel tegen de Herders van Bethlehem, Heden is u-lieden geboren de Saligmaker, welke is Christus de Heer, Luc. II, 10. En de Wijsen, die een weinig daarna te Jerusalem aangekomen zijn, Waar is de geboren Koning der Joden? Matth. II, 2. Als ook Christus selvs, wanneer hy voor Pilatus stond, zo andwoorde hy hem, Joh. XVIII, 37. Gy segd'et dat ik een Koning ben. Hier toe ben ik geboren, ende in de wereld gekomen, op dat ik de waaaheid getuigenisse zoude geven. 't Welk Paulus noemd die goede, of voortreflijke belijdenisse die hy voor Pontius Pilatus beleden heeft. I Timoth. VI, 13. En het en is ook niet sonder verborgenheid, en Godes bysondere voorsienigheid geschied, dat hy dit opschrivt op het kruis geschreven heeft, JESUS DE NAZARENER DE KONING DER JODEN. Want ook selvs aan het kruice hangende seide hy anderen het Koningrijk toe, gelijk dien moordenaar, Amen seg ik u, heden zuld gy med my in het Paradijs zijn. En hy heeft ook, wanneer hy op aarde verkeerde, somtijds enige tekenen en blijken van sijne Koninglijke magt gegeven, wanneer hy de bomen, de vissen, de zee, de winden, de siekten, de dood, ja de Duivelen selvs quam te gebieden, en sy alle ook hem gehoorsaam waren. Maar van sijne opvaringe af is hy eerst volkomen en volmaaktlijk een Koning geweest. Johannes seid wel van dien tijd dat Christus op der aarde wandelde, Ende hy heeft onder ons gewoond, ende wy hebben sijn heerlijkheid aanschoud, ene heerlijkheid als des enig geboren van den Vader, Joh. I, 14. En wederom wanneer hy het water in wijn hadde veranderd, Dit beginsel der tekenen heeft Jesus gedaan, te Cana in Galileen, ende heeft sijne heerlijkheid geopenbaard; ende sijne Discipulen geloovden in hem, Joh. II, II. Maar evenwel zo getuigd de selve Apostel, Dat Christus nog niet verheerlijkt en was, Joh. VII, 39. En dat hy sijn Vader aldus aangesproken heeft, Ik hebbe u verheerlijkt op der aarden: ik hebbe voleindigd het werk, dat gy my gegeven hebt om te doen. Ende nu verheerlijkt my gy Vader by u selven, med de heerlijkheid die ik by u hadde, eer de wereld was, Joh. XVII, 4, 5. En hy heeft ook het oog op dien tijd gehad die nu nu aanstaande was, wanneer hy seide, My is gegeven alle magt in hemel en op aarde, Matth. XXVIII, 18. En gelijk David, die een voorbeeld van hem geweest is, door vele strijd en verdrukkingen tot de besittinge van het Rijk gekomen is, 't welke hem geordineerd was, alzo heeft ook de Christus moeten lijden, en alzo in sijn heerlijkheid ingaan, Luc. XXIV, 26, 46. 't Welk Paulus nog vry breder en duidelijker verklaard, wanneer hy seid, Hy heeft hem selven vernederd, gehoorsaam geworden zijnde tot den dood, ja den dood des kruices, daarom heeft hem ook God uit'er maten verhoogd, ende heeft hem enen naam gegeven, welke boven alle naam is, enz. Philip. II, 8, 9. enz.

II. Dog het Koninglijke Ampt Christi word in d'H. Schrivtuur door verscheide woorden en manieren van spreken uitgedrukt. Want hy word in

de selve dikwyls een Koning en Here genoemd. Zo were dan sekerlijk het ganze huis Israëls, seide Petrus op den Pingster-dag tegen de Joden / die over het uitstorten van den H. Geest versteld stonden / dat God hem tot een Here en Christum gemaakt heeft namelijk desen Jesum die sy gekruizt hebben, Act. II, 36. Ja hy word ook / om d'uitstekenheid van sijn rijk en gebied / boven alle aardze rijken te kennen te geven / Een Koning der Koningen, en een Here der Heren genoemd / Apoc. XVII, 14. en XIX, 16. Dog het word eigenlijk uitgedrukt door het sitten aan Godes regterhand; welke maniere van spreken ook die genen hebben willen gebruiken / die het Symbolum Apostolicum, of Apostolize Geloovs-formulier, gelijk'et in't gemeen genoemd word / t'samengesteld hebben. Om dit wel te verstaan / zo moet men aanmerken / dat door de regter hand Godes in d'H. Schrivtuur sijn sterkte en kragt verstaan word / door een oneigenlijke wijse van spreken / afgenomen van de Menzen / die in't gemeen door haar regterhand / haar allerkloekste en wakkerste daden komen uit te werken. Hierom seid God by Esaiam Cap. XLVIII, 13. Mijne hand heeft de aarde gegrondet, ende mijne regterhand heeft de hemelen med de palme afgemeten. En dewijl hy een bysondere kragt bewesen heeft in Christum te verheerlijken / zo seid Petrus ook / dat hy door de regterhand Godes is verhoogd geworden, Act. II, 33. en V, 31. Daarbenessens zo moet men weten / dat de regter zijde van een Menz / volgens het eenstemmig oordeel van alle volken / voor eerlijker word gehouden als de slinker; en dat se daarom gewoon zijn de zodanige aan de regter hand te stellen / die se voorgenomen hebben meerder ere te bewijsen; en wanneer'er drie te gelijk zijn / dat de middelste plaats wel de eerlijkste is / maar dat tussen de andere twe de regter zijde ook boven de slinker uitsteekt. Dog dat de plaats van een Koning of Prins / 't zy waar hy komt te sitten of te staan / altijd de eerlijkste moet geagt worden te wesen; alzo dat men het daar voor moet houden / al is'et dat'er maar een tegenwoordig is / dien hy aan sijn regterhand komt te stellen / dat hy evenwel op de twede plaats / niettegenstaande de selve d'eerlijkste is die hy hem toevoegen kan / gesteld is. 't Welk ik daarom aanmerke / op dat niemand daar uit en besluite / dewijl Christus aan de regter hand Godes sit / dat de Vader aan de slinker hand sit van den Soon / dat is / dat hy minder is als hy; 't welk zeer ongerijmd zoude wesen. Want de Vader houd altijd d'eerste plaats / ook na die tyd dat hy Christum aan sijn regterhand gesteld heeft. Dat kan men sien in den Koning Salomon / die wanneer hy sijn moeder / zo als se tot hem quam / ter aarde toe gegroet hadde / sijn koninglijken throon wel behouden heeft / maar gebood / dat'er voor haar een anderen throon aan sijn regterhand zoude gesteld worden / om alzo hare eerwaardigheid te kennen te geven.

III. Dog het sitten aan de regter hand van een Koning en is niet alleen een bysondere eerbewijsinge / maar het begrijpt ook in sig een seker gedeelte van de koninglijke magt; gelijk men in't gemeen siet geschieden / dat de Koningen de zodanigen / die se zulk een ere verwaardigen aan te doen / ook over de voornaamste saken des rijks plegen te stellen. Waar op de moeder van de Sonen Zebedei het oog hadde / wanneer se van Christo versogd / dat hy zoude seggen / dat hare twe sonen, d'ene aan sijn regter, en d'andere aan sijn slinker zijde sitten zoude, Matth. XX, 20. Want sy schijnd behalven die eer en waardigheid / ook de voornaamste bedieningen van het rijke Christi voor hare sonen versogt te hebben. Waarom wy dan sien dat de H. Schrijvers / wanneer se seggen / dat Christus aan de regterhand van sijn Vader sit / of dat hem de Vader aan sijn regter hand gesteld heeft / niet simpelijk en verstaan / dat hem een grote eer bewesen is; maar daarenboven ook te kennen geven / dat hem als een gesante Godes d'alleropperste magt is bygeleid / om alle de saken van sijn ganze rijk en gebied te administreren en uit te voeren. 't Welk alwaar't maar alleen uit ene plaats van Paulus bewesen kan worden / alwaar hy seid / Dat God de Vader Christum tot sijn regterhand in den hemel geset heeft, verre boven alle Overheid, ende magt, ende kragt, ende heerschappije, ende alle naam die genoemd word, niet alleen in dese wereld, maar ook in de toekomende, en dat hy alle dingen onder sijn voeten onderworpen heeft, enz. Eph. I, 20, enz. Voegd hier by dat Petrus seid / Dat Christus aan de regter hand Godes is, opgevaren ten Hemel, de Engelen, ende Magten, ende Kragten hem onderdanig gemaakt zijnde, I Briev, III, 22. Dog Christus is aan Stephanus d'eerste Marteláar niet sittende / maar staande ter regter hand Godes verschenen / Act. VII, 55. om namelijk te ken-

kennen te geven / dat hy bereid is om hem in dien strijd / dien hy voor sijnen name leed / te hulpe te komen. Op een andere plaats sien wy evenwel dat doorgaans dese wijse van spreken / namelijk van aan de regterhand Godes te sitten / gebruikt word / als zijnde veel bequamer om sijne waardigheid en koninglijke majesteit uit te drukken / voor welke alle Menzen zullen moeten verschijnen om van hem geoordeeld te worden.

IV. Dierhalven al is't dat Christus geseid word / in den hemel aan de regter hand Godes te sitten / zo en word'er evenwel door de regter hand Godes niet een sekere plaats verstaan; nog door het sitten aan sijn regterhand een lighaamlijk sitten; maar sijn glorieusen staat / namelijk die majesteit en opperste magt / om alles te regeren / dien hy na sijn opvaringe ten hemel verkregen heeft. 't Welk die genen niet alleen en erkennen / maar ook dringen / die daar geloven dat de Menze Christus overal tegenwoordig is. Alwaar het te verwonderen is / hoe dat se daar uit willen besluiten / dat hy overal is zo in hemel als op aarden / om dat hy aan de regter hand Godes sit. Want sy argumenteren aldus / De regter hand Godes is overal; de Menze Christus sit aan de regter hand Godes; dierhalven zo is de Menze Christus overal. Maar dese Syllogismus of sluit-reden en is niet goed / dewijl se uit vier termen bestaat. Want de regter hand Godes / en het sitten aan de regterhand Godes / zijn verscheide saken / en maken twe termen uit. Dierhalven zo zou men het besluit op dese / of diergelijke wijse moeten voorstellen / Die aan de regter hand Godes sit is overal, om dat de regter hand Godes over al is; maar de Menze Christus sit aan de regterhand Godes; dierhalven is de Menze Christus overal. Maar alsdan zou het eerste voorstel valz wesen / en de reden / die tot bewijs bygebragt word / al te swak / selvs ook volgens de gronden van die genen / die zodanig een besluit maken. Want dewijl (gelijk se wel seggen) de regter hand Godes geen plaats en beteкend / maar de kragt Godes; en dat door het sitten aan de regter hand Godes / niet en moet verstaan worden een plaatslijk sitten / maar de Godlijke magt en majesteit; zo en word daar uit niet wel besloten / dat de Menze Christus overal is / om dat hy een Godlijke magt en gebied heeft. Want Godes kragt en magt en is in geen plaatsen in- of uitgesloten / gelijk David Psal. cxxxix. bekend staat / wanneer hy seid / Waar zoude ik henen gaan voor uwen Geest? Ende waar zoude ik henen vlieden voor u aangesigte? Dat is / voor uwe kragt die sig overal klaarlijk laat sien. Zo ik opvoer ten hemel gy zijt daar, of beddede ik my in de Helle, siet gy zijt daar, enz. En gelijk ook God selvs te kennen geevd / Jerem. xxiii, 23. Ben ik een God van naby, spreekt de Here? ende niet een God van verre? dat is / dat ik / indien ik van verre waar / mijn kragt niet en kan betonen / maar dat ik van noden hebbe nader by te komen / alhoewel ik niet verre van een ygelijk Menze en ben / Act. xvii, 27. Daarenboven al waar't schoon dat de regter hand Godes een sekere plaats betekende / zo en zoude evenwel daar uit niet volgen / dat die gene die aan de regter hand Godes sit / ook in alle die plaatsen tegenwoordig is / daar de regterhand Godes is. Also is een diamant of andere kostlijke steen innerlijk in een ring vast / nogtans en beslaat se geen gelijke plaats med de ring; zo is ook de Stad Amsteldam aan de Zee gelegen / en evenwel zo en strekt se sig zo breed niet uit als de Zee. Dierhalven zo en kan men daar uit / dat de Menze Christus aan de regter hand Godes sit / niet wel besluiten / dat hy overal is / gelijk de regter hand Godes overal is. Maar, seggen se / zo zal de regter hand Godes ergens wesen, daar evenwel de Menze Christus niet wesen en zal. 'k Andwoorde. Wat steekt daar in? indien maar overal waar de menze Christus is / ook aldaar de regterhand Godes is / en dat men geen plaats en kan bedenken daar de Menze Christus is / daar hy niet innerlijk en onafscheidelijk med de regter hand Godes verenigd en is.

V. Nu op dat wy nader tot d'overweginge van het Koninglijke Ampt Christi toetreden: 't is buiten geschil / dat de Messias / die eertijds onder't O. Testament beloovd is / een Koning heeft moeten zijn; en dit staan de hedendaagze Joden ons zo gewillig toe / dat se uit dien hoofde / dat se een Koning verwagten / hem voor geen Priester en Propheet en willen erkennen; daar't nogtans door de voorseggingen der Propheten is aangewesen / dat dese drie ampten in de persoon van de Messias zouden t'samengevoegd zijn. Want voorwaar sy en konnen niet ontkennen dat David / die grote Koning / ook een Propheet geweest is. En zal dan de Messias / die veel groter is als David / niet tegelijk een Koning en een Propheet konnen wesen? En waarom is'er voorseid /

dat

dat de Messias een Priester na de ordeninge Melchisedeks zoude wesen / Psal. cx. als om te kennen te geven / dat hy ook te gelijk een Koning en Priester heeft moeten zijn / gelijk eertijds Melchisedek / die een voorbeeld is geweest van de Messias / tegelijk een Koning van Salem en een Priester des allerhoogsten geweest is? Gen. xiv, Het is wel waar dat het Priesterlijke en Koninglijke ampt door de wet Mosis van elk anderen gescheiden is geweest / alzo dat'et de Koningen van Israël niet geoorlofd en was / die dingen te verrigten / die tot'et Priesterampt behoorden; en dat Saul en Hosias swaarlijk van God zijn gestraft geworden; om dat se buiten die palen getreden hadden. Maar evenwel zo sien we / dat niet lang voor de komste Christi / de Hasamoneen onder de Joden / die uit een Priesterlijk geslagt en familie voortgesproten waren / haar niet ontsien en hebben / de koninglijke regeringe aan te vaarden / en tegelijk het ampt van Priester en Koning te bedienen. Dierhalven zo en moet'et haar geen wonder schijnen / indien wy seggen / dat in zo een uitstekend Koning / hoedanig de beloofde Messias geweest is / het Priesterampt med de Koninglijke Regeringe / door een extraordinare dispensatie Godes tegelijk t'samengevoegd geweest is.

VI. Maar dit disput / aangaande de vereeninge van de Priesterlijke / en Prophetize / med de Koninglijke waardigheid / in de persoon van de Messias / overgeslagen zijnde; zo blijkt'et evenwel klaar uit zeer veel plaatsen des O. Testaments / dat hy een Koning zoude wesen. Hier toe behoord voor eerst de plaats uit Psal. ii. Ik heb u tot een Koning gesteld over Sion den berg mijner heiligheid. 't Welk alhoewel'et in den letterlijken sin op David past / evenwel in een verborgen sin tot de Messias moet gerefereerd worden / gelijk zulks blijkt uit die heerlijke en meer als Menzlijke eigenschappen / dewelke dien Koning toegeschreven worden / niet alleen dat hy de einden der aarden zoude besitten ('t Welk Psal. lxxii, 8, en 9, herhaald word / en ook nog op David / nog oit op enig aardz Koning gepast en heeft /) maar dat ook alle die genen geluksalig zijn, die op hem vertrouwen, 't welk van iemand die alleen een bloot Menz is / niet en kan geseid worden / dewijl die man vervloekt is, die op een Menze vertroud, ende vleez tot sijnen arm steld, Jerem. xvii, 5, Ten tweden, zo hebben wy die voortreflijke Prophetie / Siet, de dagen komen spreekt de Here, dat ik den David ene regtvaardige SPRUITE zal verwekken: die zal Koning zijnde regeren, ende voorspoedig zijn, ende regt ende geregtigheid doen op der aarden, Jerem. xxiii, 5. welke de Joden bekennen dat op de Messias sijn opsigt heeft; en het blijkt ook uit de saak selvs. Want hier word gehandeld van de Joden een Koning te verwekken uit den sade Davids / na hare verlossinge uit de Babylonize gevangenisse. Dog sy hebben geen zodanigen Koning gehad dan onsen Messias / dien se niet en hebben willen aannemen / om dat hy tot haar niet en quam med een Koninglijke pragt en heerlijkheid. Ten derden, zo seid God / sprekende van die tijden / Ende mijn knegt David zal Koning over hen zijn; ende sy zullen alle te samen enen herder hebben, enz. Ezech. xxxvii, 24. enz. Alwaar de Messias med de naam van David word genoemd / om dat hy een soon en erfgenaam van hem zoude wesen / die niet alleen heerzen en zoude over een of twe stammen / gelijk na de verdelinge van't rijk / alle sijn successeurs van Salomon af gedaan hebben / maar over geheel Israël / of liever over den ganzen aardbodem / op dat de Prophetie Psal. ii. in hem volkomenlijk na de letter zoude vervuld worden. Dat ook de Messias alle de Koningen der aarden in uitstekenheid verre zoude te boven gaan / dat en tonen niet alleen de boven gemelde getuigenissen / die van de grootheid van syn Koningrijk spreken; maar het blijkt ook daar uit / dat hy over haar alle zal gebieden en heerzen. Ook zal ik hem ten eerst-geborenen Sone stellen: Ten hoogsten over de Koningen der aarde, seid God selvs Psal. lxxxix, 28. Ja alle Koningen zullen sig voor hem nederbuigen: alle Heidenen zullen hem dienen, Psal. lxxii, 11. En haar word geboden / Nu dan gy Koningen, handeld verstandiglijk, laat u tugtigen, gy Regters der aarde. Kusset den Sone, op dat hy niet en toorne, enz. Psal. ii, 10. Van gelijken zo word daar uit ook bewesen / dat sijn Rijk ewig zal wesen / om dat alle andere Rijken binnen een kort begrijp van Jaren besloten worden / Sy zullen u vrezen zo lange de Sonne ende Mane zullen zijn, van geslagte tot geslagte, Psal. lxxii, 5. Ende ik zal sijn saad in ewigheid setten; ende sijnen throon als de dagen der hemelen, Psal. lxxxix, 30. Van gelijken / Sijne heerschappije is een ewige heerschappije, die niet vergaan en zal, ende sijn Koningrijk en zal niet verdorven worden, Dan. vii, 14. en ii, 44.

Door welke woorden de Joden menen / dat de nakomelingen van de Messias betekend worden / die d'een na d'andere op sijnen throon zullen sitten / en tot in ewigheid regeren zullen ; alzo dat'et Rijk 't welk de Messias oprechten zal / noit en zal vernietigd worden / of tot anderen overgaan / maar gedurig in sijn familie zal blijven. Dog hoe grovlijk sy in desen dele dwalen / dat konnen wy uit de Schriften des N. Verbonds leren / dewelke getuigen / dat d'Here Jesus zodanig een Rijk heeft / 't welk waarlijk ewig is / en van hem alleen / sonder dat hem daar iemand in succederen zal / beseten word.

VII. Dog dat alle dese dingen in d'Here Jesu Christo vervuld zijn / dat leren wy uit de Schriften der Apostolen / welker getuigenisse wy in het volgende van dese verhandelinge zullen bybrengen. Maar aangaande de hoedanigheid van het Rijke des Messias / daar vald groter geschil over. Want de Joden en geloven niet alleen / dat'et aards zal wesen / hoedanig eertijds het Rijk van David en Salomon geweest is ; maar daar worden ook vele Christenen gevonden / die door zodanig een opinie die hier niet veel van en verschild / verblind en ingenomen zijn: en het is nodig / tot meerder lov van den Messias / en onse gemene vertroostinge / dat wy haar beiden tegen gaan. Wy seggen dan / dat'et voor een yder die maar naarstig op de saak komt te letten / uit die dingen / die in de Schriften der Propheten voorseid zijn / blijken kan / dat de Messias een hemels / en niet een aards Koning zoude wesen. Want alhoewel sijn Rijk med zodanige manieren van spreken beschreven word / dewelke op hare wijse ook op de Rijken van dese wereld komen te passen ; zo worden het selve evenwel nog veel voortreflijker eigenschappen toegeschreven / en die de conditie en staat van alle d'andere Rijken overtreffen: waar uit de verstandigen zeer ligt konnen oordelen / dat het Rijk van de Messias van een ongelijke natuur heeft moeten zijn med d'andere Rijken. Hier hebben we een belovte die aan Abraham geschied is / Dat in sijnen sade alle de geslagten der aarde zullen gesegend worden, Gen. XXII, 18. welke Paulus leerd dat op Christum gesien heeft / Gal. III, 8. Dog alle de geslagten der aarden en zouden in den Messias / die uit den sade Abrahams voortkomen zoude / niet konnen gesegend worden med enige aardse segeninge. Want steld eens dat se gewillig en bereid zouden zijn om haar selven hem te onderwerpen / om de beloofde segeningen deelagtig te worden / zo zouden se hier in van hare Koningen en Vorsten verhinderd worden / die zo 't enigsins mogelijke was / over haar hun gesag en gebied zouden willen houden ; en daar uit zouden dan in plaatse van dien gewenste en verwagten gelukkigen stand / krijg en oorlog / dat is / allerhande ellenden komen t'ontstaan. Dierhalven zo moeten die segeningen / dewelke alle de volken der aarden in den Messias / die de voornaamste en alleruitstekenste van alle het saad Abrahams is / beloofd zijn / van een geheel andere natuur wesen / als zodanige die uit de gelukkige regeringe van enig aards Vorst tot hare onderdanen plegen te komen. Maar ik en wil nu daar op niet dringen / om dat'et van de Joden in geschil getrokken word / en dat wy ook andere argumenten hebben / die klaarder zijn.

VIII. Dat zal de Joden buiten twijfel van groter gewigt schijnen te zijn / dat'er geseid word / dat de Koningen en Vorsten der aarden / van selvs / niet overwonnen of gedwongen zijnde / hare scepters en kronen het gebied van den Messias zullen onderwerpen ; niet alleen sonder enige verminderinge van haar magt / maar ook tot haar grote heerlijkheid en voordeel. 't Welk een teken is / dat haar Rijken / en het Rijk van den Messias / zo veel als hemel en aarde van elk anderen verschillen. Want geen Koning zal daar oit enige heerlijkheid in stellen / dat hy onder het gebied van een ander staat / al was'et selvs dat hy d'allerregtvaardigste en wijste waar. De Koninginne van Saba / en andere Vorsten die ten tijde van Salomon geleevd hebben / verwonderd zijnde over de wijsheid waar mede hy begaavd was / zijn hem komen besoeken / en hebben hem geschenken gebragt / en grote eerbiedigheid bewesen ; maar men leesd evenwel niet dat se van haar eigen Rijk afstand hebben gedaan / en haar selven hem onderworpen hebben. Dewijl'et dan uit de voorseggingen der Propheten blijkt / dat zulks onder het Rijke van den Messias zal geschieden / zo gaat ons argument volkomen door. Leesd tot desen einde eens Psal. LXXII. dewelke wel volgens den letterlijken sin ter eren van Salomon gemaakt is ; maar zodanig / dat de selve / gelijk ik boven aangemerkt hebbe / verscheide dingen in sig vervat / die veel voortreflijker zijn / dan dat se op hem konnen passen / en op niemand anders geappliceerd en konnen worden / dan enig en alleen op den

Messias / voor zo veel hy onsen Koning is. Hoedanige zijn / dat sijn Koningrijk geen einde en zal hebben / en dat alle Koningen en volken der aarden hem onderdanig zullen zijn / en in hem zullen gesegend worden / en dat se hem ook gestadig zullen prijsen en grootmaken. Siet ook Esa. XLIX, 6,7. Siet ik hebbe u gegeven tot een ligt der Heidenen, om mijn heil te zijn tot aan het einde der aarde, enz. Koningen zullen het sien, ende opstaan, ook Vorsten, ende sy zullen haar voor u buigen om des Heren wille. En Cap. LX, 3. Ende de Heidenen zullen tot uwen ligte gaan, ende Koningen tot den glanz die u is opgegaan, enz. En Hag. II, 8. Ik zal de Heidenen doen beven, ende sy zullen komen tot den wenz aller Heidenen, enz. om dat hy namelijk tot haren beste en welstand zoude komen, 't welk men sonder ongerijmdheid niet en kan seggen / van iemand die over de Heidenen heerzen zoude / al waar't et ook dat hy andersins al van de beste slag was. Alwaar ons ook staat aan te merken / dat de Messias den Wenz aller Heidenen word genoemd / niet alleen ten opsigte van die genen die ten sijnen tijde geleevd hebben / maar die'er ook lange van te voren geweest zijn / en wel witten dat se hem noit med hare ligchaamlijke ogen en zouden aanschouwen; als van Abraham / wien voorseid is / dat sijne nakomelingen vierhonderd jaren / zouden dienstbaar zijn / en swaarlijk geplaagd worden. 't Welk voorwaar geen stoffe van vreugde en was / maar veel eer van grote droevheid / 't en zy dat sy in den Messias iets heerlijker verwagt hadden; en 't welke ook tot haar / niettegenstaande dat se in tijd verre van elk anderen verschilden / behoorde. Vergelijkt ook hier mede / dat de Koningen die tot Christum bekeerd zijn / gelijk als Constantinus en anderen / haar geluk in die onderwerpinge gesteld hebben.

IX. 2. Hier komt ook by / dat'er van de Joden / aan welke de Messias is beloofd geweest / voorseid word / dat se hem zullen verwerpen / dog tot haar eigen grote schade en nadeel / aangesien sy zo een billijken Koning niet en willen aannemen; en ganz niet tot nadeel van den Messias selvs / die alleen vrywillige onderdanen begeerd te hebben / en ook de wederspannigen na sijn welgevallen kan straffen. Siet Esa. LIII, en LXV. en verscheide andere plaatsen. Hoe weinig dit nu med den aard van de Koningrijken van dese wereld accordeerd / dat kan een yder ligtlijk sien; alwaar een Koning geen swaarder ongeval en kan overkomen / als dat sijn onderdanen wederspannig zijn om sijn gebied te gehoorsamen. Want al is'et dat hy sijn regt tot sijn Rijk / en ook over de wederspannigen behoud / zo houd hy evenwel med'er daad op over de zodanigen en Koning te wesen / die hem niet en willen gehoorsaam zijn: 't welk in't gemeen voor genereuse en hoogmoedige Koningen harder pleeg te vallen als de dood selvs. Maar de Messias onsen Geestlijken Koning die ganz geen weldaden van sijne onderdanen en ontfangd / maar integendeel haar alles toebrengd dat sy hebben / die en verliesd niet med allen door hare wederspannigheid / dog sy selvs zeer veel / aangesien sy / behalven het derven van sijn gunst en genade / van hem med een ysere stav verpletterd, en als pottebakkers vaten in stukken geslagen zullen worden, Psal. II, 9.

X. 3. Dit selve en word niet weinig bevestigd uit'et gene wy van den staat des Messias by den Propheet komen te lesen / Verheugd u zeer gy dogter Zions, juigd gy dogter Jerusalems, siet uw' Koning zal tot u komen, regtvaardig, arm (hebr, gnani, dat is / veragt, slegt en gering,) ende rijdende op enen esel, enz. Zach. IX, 9. 't welk t'enemaal vreemd is van de pragt en praal der aardze Koningen. Maar hier toe behoren insonderheid het lijden en de dood Christi / gelijk Esai. LIII. en Dan. IX. voorseid word / waar uit hy evenwel wederom most opstaan, en daarna zodanig een saad sien / dat vele ewen leven zoude namelijk een geestelijk saad van zodanigen die in hem zouden geloven. Want aldaar en kan geen ander saad verstaan worden. Dit nu sijn tekenen van een geestlijk Rijk / 't welk door het lijden en de dood niet en kan verhinderd worden; welke saken als trappen zijn geweest / om tot sijn hemelzen throon op te klimmen. Dit is de reden waarom de Joden de Prophetien / die zo duidelijk haar opinie omverrewerpen / ergens anders op soeken te verdrajen. Maar wy hebben nu op een andere plaats al genoegsaam getoond / hoe zeer dat se hier in van de weg zijn.

XI. 4. Eindelijk zo is ook het Rijke des Messias te voren afgebeeld geweest door de Rijken van David en Salomon / dewelke de voorspoedigste geweest zijn onder de Israëliten; en daarom word ook de Messias med de naam van David genoemd Ezech. XXXVII, 24, enz. En die dingen die God 2 Sam. VII. 12, enz. David door den Pro-

Propheet Nathan komt te voorseggen / aangaande sijnen Sone Salomon / die passen ten meesten dele beter en volkomener op den Messias / dien hy representeerde / als op hem: als onder anderen / dat God sijnen throon tot in ewigheid zoude bevestigen; dat hy hem tot een Vader zoude wesen / en dat hy hem voor sijnen Soon zoude erkennen. Nu de aardze en lighaamlijke saken plegen in d'H. Schriftuur Figuren en voorbeelden te zijn van de Hemelze en Geestelijke; en dierhalven zo heeft het Rijke van den Messias zodanig moeten zijn / 't welk door die voorbeelden is afgemaald geworden.

XII. Hier uit besluiten we / dat'er niets in de weg en kan zijn / waarom dat d'Here Jesus voor den waren Messias niet erkend en word; al is't dat hy med zodanigen uitterlijken pragt en aansien niet gekomen en is als de aardze Koningen. Want hy is volgens den regten sin der Prophetijen / een geestlijk en hemelz / dog geen aardz Koning geweest. 't Welk hy ook in den aanvang van sijnen dienst te kennen gaf / seggende / Bekeerd u, want het Koningrijke der hemelen is naby gekomen, Matth. IV. En wanneer hy d'eersugtigheid van twe van sijne discipulen / die na d'hoogste waardigheden in sijn Rijk stonden / komt te bestraffen / zo steld hy haar sijn exempel voor / seggende / Gelijk de Sone des Menzen niet gekomen en is om gediend te worden, Maar om te dienen, ende sijne ziele te geven tot een verlossinge voor velen, Matth. XX, 28. 't Welk / gelijk een ygelijk siet / med'et doen van de Koningen van dese wereld ganz niet overeen en komt / die gewoon zijn med een groten train van dienaren vergeselschapt te gaan. En wanneer iemand tegen hem seide / Meester, segd tegen mijnen broeder dat hy med my d'ervnisse dele, zo heeft hy geandwoord / Menze wie heeft my tot een regter ofte scheidsman over u gesteld? Luc. XII, 13, 14. Tonende dat hy sig ganz geen aardze of tijdelijke magt en wilde aanmatigen. En wanneer hy ook voor Pontius Pilatus quam te verschijnen / zo seide hy / Mijn Koningrijk en is niet van dese wereld: Indien mijn Koningrijk van dese wereld waar zo zouden mijne dienaars gestreden hebben, op dat ik den Joden niet en ware overgeleverd: maar nu en is mijn Koningrijk niet van hier, Joh. XVIII, 36. Welke woorden zo klaar zijn als se immers konnen wesen.

XIII. Dog hier word evenwel tegen ingebragt / voor Eerst, Dat doorgaans in het O. Testament / alwaar van de Messias en sijn Rijk gehandeld word / hy ons zodanig word beschreven als een Koning / die d'andere Koningen van dese aarde gelijk is / alhoewel dat hy zeer voortreflijk is / en onder haar uitsteekt / gelijk in die twe voven geallegeerde plaatsen / uit 2 Sam. VII. en Ezech. XXXVII. en andere diergelijken / te sien is. Maar ik andwoorde / dat zulks geschied / om dat wy de geestlijke en hemelze dingen niet anders en konnen vatten / 't en zy dat se ons onder lighaamlijke en aardze voorbeelden afgemaald worden. Alzo word de lievde Godes tegen de gelovigen / onder het voorbeeld van een huwelijk / en van die lievde waar mede een man sijn vrou liev heeft / afgemaald / Ezech. XVI, en elders dikwijls. En de hemelze vreugde in het ewige leven / word als een vrolijke en welopgediste maaltijd beschreven / Matth. VIII, 11. en XXII, 2. Evenwel zo en is't voor die genen / die ogen hebben om te sien / niet beswaarlijk om te merken / dat'er onder de schors van zodanige lighaamlijke saken / veel voortreflijker dingen verborgen zijn / wanneer'er van de voorbeelden enige dingen geseid worden / die / indien gy aan de letter blijvd hangen / geensins op de saken selvs en passen. Want steld eens dat'et waar is / dat God d'Israëliten een aardz Koning belovd heeft / zo zal hy evenwel overvloedig genoeg sijn belovten voldaan hebben / indien hy haar een hemelz Koning komt te geven / die den aardzen in waardigheid verre overtreft / en sijne onderdanen tot in der ewigheid kan gelukkig en salig maken; 't welk iemand te vergeevs van de Princen en Vorsten van dese wereld zoude verwagten. En de Joden en hebben geen reden om zodanig een verklaringe te verwerpen / welke van d'Apostolen is voorgekomen / die door den selven Geest / als de Propheten / aangeblasen zijnde / gesproken / en des selvs regte meninge geweten hebben. Gelijk wanneer God de lighaamlijke en aardze segeningen de vromen onder het O. Verbond belovd heeft / welke enigen / niettegenstaande dat se in Godvrugtigheid zeer uitstekende waren / niet deelagtig en zijn geworden / zo menen wy evenwel / dat se ganz geen verlies gedaan en hebben / indien se in plaatse van de selve / de geestlijke en hemelze verkrijgen; voornamelijk wanneer de belovten med zodanige woorden zijn uitgedrukt / die zeer ligt in desen sin konnen getrokken worden.

XIV. d'Engel die aan de Maget Maria de

geboorte Jesu Christi quam verkondigen / seide / God zal hem den throon sijnes Vaders Davids geven, en hy zal over het huis Jacobs heerzen tot in ewigheid, Luc. I, 32, 33. Waar uit sy ten tweden besluiten / Gelijk David een aardz Koning is geweest / dat alzo ook de Christus / die sijn Soon en erfgenaam is / zodanig heeft moeten zijn. Maar dat gevolg en gaat niet vast. Want Christus is een erfgenaam geweest van het Rijke van David / om dat gelijk David eertijds over d'Israëliten / die Gods volk waren / geregeerd heeft / ook Christus alzo over het geestlijke Israël regeerd / die het regte volk Godes zijn / uit wat geslagte dat se ook zijn voordgesproten / 't zy uit Abraham / 't zy uit anderen. Med welk andwoord de Christenen vergenoegd moeten zijn / die uit d'Apostolize Schriften weten / dat se niet alle uit Israël (verstaat / voordgesprotenen zijn /) die Israëliten zijn, Rom. IX, 6, 7, 8. en dat de gelovigen alleen het Israël Godes zijn, Gal. VI, 16. Dog dat dit van geen aardz Rijk en moet verstaan worden / blijkt daar uit / dat hy seid / dat hy tot in ewigheid zal regeren / en dat sijn Koningrijk geen einde en zal hebben. Want dat en kan op geen aardz Koningrijk gepast worden; dewelke in't gemeen successivelijk van den een op den anderen plegen over te gaan / ja verwoest of verdeeld worden; en ook in de handen van de zodanigen komen te vervallen / die'er ganz geen regt toe en hebben.

XV. Ten derden. Wanneer de discipulen Christi een weinig voor sijn opvaringe tegen hem seiden / Here zuld gy in desen tijd aan Israël het Koningrijk wederom opregten: Zo heeft hy geandwoord / Het en komt u niet toe te weten de tijden ofte gelegenheden, die de Vader in sijn eigene magt gesteld heeft, enz. Act. I, 6, 7. Alwaar sy aangemerkt willen hebben / dat hy niet en seide / Gy lieden zijt bedrogen / dat gy zodanigen wederopregtinge van het Koningrijke van Israël verwagt; en dat sy evenwel daar van behoorden vermaand geweest te zijn / indien hy noit op de wijse van andere Koningen en zoude regeren. 'k Andwoorde / Christus hadde voor waarlijk aan Israël het Koningrijk wederom op te regten / maar zodanig een Koningrijk niet als d'Apostolen toen ter tijd meenden / maar een Geestlijk en hemelz / door dit volk van hare ongelovigheid tot de kennisse van hem af te brengen / om in het midden van haar door sijn Evangelium te heerzen. 't Welk Paulus voorseid te zullen geschieden / Rom. XI, 25, enz. waar van wy ook hier na zullen spreken. Maar dewijl se door hare vooroordelen: waar mede haar verstand beneveld was / die verborgenheid nog niet en konden begrijpen / zo is't et dat hy te vrede zijnde med hare curieusheid in te tomen / ten opsigte van de tijd in welke dat geschiede moste / en dat'er haar ook niet aan gelegen en was zulks te weten / daar byvoegd / Maar gy zuld ontfangen de kragt des H. Geestes, die over u komen zal, enz. als of hy seide; die hemelze Leermeester / dien ik tot u lieden senden zal / die zal u / van 't gene gy my nu vraagd / onderwijsen / hoedanig namelijk die herstellinge van het Koningrijke van Israël zy / die gy verwagt; alhoewel dat dat gene voor een tijd verborgen is / 't welk mijn Vader nog niet raadsaam geoordeeld en heeft aan u lieden te openbaren / om dat gy sonder het selve uw' opgeleide ampt genoegsaam kond verrigten. Dog anderen menen / dat toen ter tijd van Christo het Koningrijk aan Israël wederom opgeregt is geworden / wanneer de Kerke Christi / dewelke het Israël na den Geest is / van de Christen Koningen en Vorsten is begonnen geadministreerd te worden: hoedanig driehonderd Jaren daarna Constantinus de Grote en de volgende Keisers geweest zijn. Maar wy agten dat de eerste verklaringe beter is. Want al is'et dat de Kerke door die Vorsten van de vervolginge gerust heeft / zo zijn evenwel d'heerszugtigheid / geldgierigheid / en zo veel andere qualen en gebreken in de selve ingekomen / dat men niet waarlijk en kan seggen / dat op die wijse het Koningrijke aan Israël wederom opgeregt is.

XVI. Zo dat'et dan blijkt / dat het Koningrijke Christi niet aardz en lighaamlijk / maar geestlijk en hemelz is. Op dese wijse kan men de swarigheid wegnemen / die enige halve-Christenen / van welke men veel liever kan seggen / dat se door een Joodzen / dan door de Geest Christi gedreven worden / komen te moveren / of namelijk Christus nu in den hemel regeerd / dan of sijn Koningrijk alsdan eerst sijn begin moet nemen / wanneer alle de volken zullen gebragt zijn tot de kennisse van den waaragtigen God door het Evangelium / en dat d'Antichrist / die in den tempel Godes sit / en door sijn tyrannije de Kerke plaagd en verdrukt / zal t'ondergebragt zijn. Want dewijl hy niet lighaamlijk en sigtbaarlijk en regeerd / gelijk de Koningen van dese wereld / zo menen se dat hy nog niet en regeerd / maar stil sit / en in le-

digheid verwagt / tot dat de Vader alle sijne vyanden onder sijne voeten zal onderworpen hebben: 't welk haar niet eens in gedagten en zoude gekomen hebben / indien se die dingen / die wy terstond van de natuur van Christi Koningrijk geseid hebben / wel verstonden. Wy zullen dan om haar zo veel te kragtiger van dolingen t'overtuigen / in't kort enige tegen-redenen bybrengen. 1. Wanneer de Schriften des N. Verbonds van Christi Koningrijk handelen / zo en spreken s'er zo niet van / als of't eerst over langen tijd sijn begin zoude nemen / maar terstond van sijn ingaan in den hemel af. Hier toe behoren dese woorden Christi / Voorwaar segge ik u, daar zijn sommigen van die hier staan, dewelke den dood niet smaken en zullen, tot dat sy den Sone des Menzen zullen hebben sien komen in sijn Koningrijk, Matth. XVI, 28. Welke waarschijnlijk van dat oordeel moeten verstaan worden / 't welk een weinig tijds daarna over de ongelovige Joden stond uitgevoerd te worden / wanneer veertig jaren na d'opvaringe Christi ten hemel de Stad Jerusalem en den Tempel is verwoest geworden. Want toen heeft hy haar waarlijk en med'er daad getoond dat hy regeerde / wanneer hy zodanige sware straffen over haar gebragt heeft; niettegenstaande dat hy nu al lang van te voren tot de besittinge van sijn Koningrijk ingegaan was. 't Heeft ten minsten noodsakelijk ontrent dien tijd moeten vervuld worden. Want dat hy niet gesien en heeft op de tijd die nu zo terstond aanstaande was / en die ook enige weinige maanden daarna gevolgd is / dat kan ons uit dese zo ernstige betuiginge blijken / Voorwaar seg ik u-lieden, daar zijn sommigen van die hier staan, dewelke den dood niet smaken en zullen, enz. dewelke te kennen geeft / dat de saak wel seker en ongetwijfeld was; maar zo nogtans / dat de distantie van tijd die'er tussen zoude komen / de selve beswaarlijker zoude maken om te geloven / 't en zy dat se van Christo door zodanig een getuigenisse waar bevestigd geweest.

XVII. 2. Christus seide een weinig te voren eer hy ten hemel opvoer tegen sijne discipulen / My is gegeven alle magt in hemel en op aarden, Matth. XXVIII, 18. Nu door die magt word sijn Koningrijk verstaan / tot welkers besittinge hy inging / wanneer hy ten hemel opvoer. Dog op dat niemand en excipiere / dat Jesus alzo spreekt / om dat hem die magt van den Vader geordineerd was / en sekerlijk stond gegeven te worden / even eens gelijk wy sien dat de Propheten / van saken die enige ewen daarna zullen geschieden / somtijds op zodanig een wijse spreken / als of se tegenwoordig / of nu al gepasseerd waren / om dat se seker aanstaande zijn / en dat ook het besluit Godes onveranderlijk is; zo moet men hier aanmerken / dat hy op de magt / die hem nu gegeven was / dit gebod komt te bouwen / 't welk hy aan d'Apostolen geeft / van overal het Evangelium te gaan prediken: Gaat henen, onderwijsd alle de volken, de selve dopende, enz. lerende haar onderhouden alles wat ik u geboden hebbe: als of hy hadde geseid. Dewijl ik zodanigen magt verkregen heb / zo vermaand se dan al te samen / dat se haar de selve onderwerpen / en mijne geboden onderhouden. 't Welk ongerijmd zoude zijn / indien hy de selve niet terstond na sijn opvaringe ten hemel gekregen en hadde. Want het zoude genoeg geweest zijn / dan eerst d'Apostolen te senden / om dat te prediken / wanneer hy nu waarlijk en in der daad over alle volken heerzte. Want niemand en is gehouden / hem selven iemand t'onderwerpen om enig gebied en gesag / 't welk hy daarna eens zal krijgen / indien hy nog ganz geen gebied of gesag en heeft. En om alle uitvlugten voor te komen / zo voegd hy'er by / Ende siet ik ben med u-lieden alle de dagen, tot de voleindinge der wereld: dat is / ik zal med de hulpe mijnes H. Geestes med u lieden zijn / en zal u ook / wanneer gy uw' opgeleide ampt zuld uitvoeren / tegen alle uwe vyanden beschermen. 't Welk hy niet en zoude hebben konnen doen / indien hy niet terstond na sijn opvaringe het Koningrijk verkregen en hadde.

XVIII. 3. 't Selve word ook onwedersprekelijk bewesen uit'et uitstorten van den H. Geest over d'Apostolen. Want dewijl de H. Geest de kragt Godes selvs is / zo blijkt daar uit / dat'er niets en is dat Christus in sijn magt niet en heeft / dewijl hy na sijn welgevallen van de selve kan disponeren. Waarom ook Petrus / wanneer hy van het uitstorten van den H. Geest by de Joden gepredikt / en haar getoond hadde / dat de gave van zo veel vreemde talen / waar door hy ende d'andere Apostolen de grote en heerlijke daden Gods quamen te spreken / daar uit hare oorsprong hadde / sijne reden aldus besluit / Zo wete dan sekerlijk 't ganze huis Israëls, dat God hem tot een Here en Christum gemaakt heeft, dat is / laten sy dan daar uit ongetwijfeld besluiten / dat Jesus tot een Koning is gesteld geworden / dewijl

d'effecten van sijn Koningrijk voor d'ogen van u al te samen zeer duidelijk en klaar zijn.

XIX, 4. Wy hebben in het boek der Openbaringe zo kragtige bewijsen van het tegenwoordige Koningrijke Christi, dat die genen, die 't selve niet en willen erkennen, anders geen uitvlugt en hebben, als dat se seggen, dat dat boek niet Canonijk en is. Want daar word in 't begin van 't selve geseid, Dat Jesus d'openbaringe, die hy van God ontfangen hadde, van de dingen die haast geschieden mosten, door sijnen Engel gesonden, ende sijnen dienstknegt Johanni te kennen gegeven heeft. Daarbeneffens dat hy wandeld in het midden der seven goude kandelaren, waar door de seven Kerken van Asia te kennen gegeven worden; ende dat hy seven sterren in sijne regter hand heeft, dewelke de Engelen van die seven Gemeinten waren. Want door dese woorden word de sorge te kennen gegeven, die hy zo over die Kerken en Gemeinten, als ook over de Herders selvs, die de selve regeerden, quam te dragen. Dog dat en kan niet gerefereerd worden tot een tijd die lang daarna komen zoude, dewijl'er van haar stand gehandeld word, zo als se by het leven van Johannes was, en dat ook die Kerken jegenwoordig nu niet meer en zijn, en ten meesten delen van de Christlijke Religie tot'et Mahumetisdom zijn afgevallen. Eindelijk zo seid Christus selvs in elken brief, die hy Johannem uit sijnen naam aan de Kerken van Asia belast te schrijven, dat hy hare werken, zo wel de goede als de quade weet; hy maakt haar haren schuldigen pligt indagtig; hy vertroost haar in tegenspoed; hy vermaand haar tot leedwesen en lijdsaamheid. Welke dingen al t'samen sijne tegenwoordige en dadelijke magt te kennen geven, en med ganz geen schijn van zodanig een magt, die hy eerst lang daarna te verwagten hadde, en konnen verstaan worden. Dog dat se d'auctoriteit van dit boek dorven verwerpen, dat's een teken van dat s'haar saak mistrouwen, dewijl se hier van geen andere reden en konnen voorwenden, als dat haar gevoelen, dat se med alle geweld voorgenomen hebben te defenderen, aldaar al te openlijk wederleid word. En 't en is ook niet nodig de selve med andere argumenten meerder te bevestigen, als we hier voren, wanneer we van d'auctoriteit van een yder boek des N. Testaments handelde, bygebragt hebben.

XX. 5. Om niet te schijnen de voornaamste vastigheid van onse saak in zodanig een boek te stellen, welkers geloofwaardigheid verdagt is, zo zullen w'er nog enige andere plaatsen byvoegen, die uit zodanige Schriften ontleend zijn, van welke in de Kerke noit enige twijfelinge geweest en is. Hoedanig een plaats wy Eph. 1,20, hebben, God heeft hem geset tot sijne regter hand in den hemel. Verre boven alle Overheid, ende magt, ende kragt, ende heerschappije, ende alle naam die genoemd word, niet alleen in dese wereld, maar ook in de toekomende: Ende heeft alle dingen sijne voeten onderworpen, ende heeft hem der Gemeente gegeven tot een Hoofd boven alle dingen, enz. 't Welk alle d'omstandigheden leren nu vervuld te zijn. Want Paulus en gebruikt niet alleen woorden van de voorlede tijd; maar hy maakt ook een tegenstellinge tussen de tegenwoordige ewe, in welke Christus zo een grote heerlijkheid geniet, en die toekomende welke wy verwagten; en hy voegd dese woorden immediatelijk op sijn opwekkinge uit den doden, en het stellen in den hemel; op dat hy daar door ons geloov in hem meerder versterken zoude; 't welk te vergeevs zoude zijn, indien hy jegenwoordig nog niet en regeerde. Want de Kerke en zoude tot nog toe geen hoofd hebben, waar van sy in ongelegenheid en benaudheid zijnde, enigen troost of hulpe zoude konnen verwagten. Voegd hier een andere plaats by uit 1 Cor. XV, 25. Hy (te weten, Christus,) moet als Koning heerzen tot dat hy alle de vyanden onder sijne voeten zal gelegd hebben. De laatste vyand die te niet gedaan word is de dood. Want hy heeft alle dingen sijne voeten onderworpen. Alwaar d'Apostel leerd, dat het Koningrijke Christi desen ganzen tijd duren zal, tot dat de laatste vyand der gelovigen, namelijk de dood, vernietigd word; 't welk geschieden zal, wanneer sy van hem uit den doden opgewekt zijnde, med de glorieuse onsterflijkheid zulken beschonken worden. En Petrus en is ook van geen andere gedagten, wanneer hy Act. v, 31. aldus seid. Desen heeft God door sijnen regter hand verhoogd tot enen Vorst en Saligmaker, om Israël te geven bekeringe ende vergevinge de sonden. Want het zoude te vergeevs en belaglijk geweest zijn, d'Israëliten tot bekeringe en het gelove in Christum te vermanen, op hope van van hem vergevinge van hare sonden te zullen erlangen, indien Christus nog ganz geen magt en hadde om haar zulks te konnen geven.

XXI. 6. Hier toe behoren ook alle die wenzingen van heil en segen in't begin van de Brieven Pau-

Pauli / Genade en vrede zy u van God den Vader, ende onsen Here Jesu Christo. Want het en zoude niet voegen van Christo genade en vrede te wenzen / dat is / allerhande segeningen / indien hy niet magtig en was de selve aan iemand te schenken. Daar word van enigen geëxcipieerd / dat hier niets van Christo gewenzt en word / maar alleen van God den Vader / die een Here is van Jesus Christus: om dat'er in de meeste Brieven gelesen word / (gr. apo tou Theou patros heemoon, kai kuriou Jeesou Christou) Van God onsen Vader, ende des Heren Jesu Christi. Maar dese uitvlugt heeft in den Briev tot de Galaten geen plaats / alwaar de woorden wat op een andere wijse staan / namelijk aldus (gr. apo Theou patros, kai kuriou heemoon Jeesou Christou) Van God den Vader, en onsen Here Jesu Christo, 't welk zodanigen sin niet toe en laat; om nu niet te seggen / dat'et by d'H. Schrijvers niet gebruikelijk en is / op zodanig een wanschiklijken of verkeerden wijse te seggen / Dat God onse Vader is ende des Heren Jesu Christi; dewijl God daarom onse Vader is / om dat hy ons in Jesu Christo sijnen enig geboren Zone tot kinderen aangenomen heeft. En daar en steekt ook geen kleine kragt in dese woorden Christi tot sijne Discipulen / Al wat gy zuld begeren. Ende / Indien gy iets begeren zuld in mijnen naam, ik zal het doen, Joh. XIV, 13, 14. Want hy en zoude de gebeden van de sijnen niet verhoren / en haar 't gene sy van hem begeren schenken / indien hy ganz geen magt of gebied en hadde. Maar uit blijkt / dat men de woorden / Indien gy iets begeren zuld in mijnen name, van de gebeden die tot hem immediatelijk gedirigeerd worden / verstaan moet; als of hy geseid hadde / Indien gy iets zuld begeren / met vertrouwen op mijne kragt ende belofte. Andersins zo en is'er niet aan te twijfelen / of wy konnen ook onse gebeden tot God den Vader dirigeren / in den name Jesu Christi / ja wy zijn zulks ook schuldig te doen / gelijk wy Joh. XV, 16. en XVI, 23, geleerd worden. Maar van zodanige gebeden en word hier ter plaatse niet gesproken. Daarom heeft ook Stephanus niet getwijfeld hem aan te roepen / seggende / Here Iesu ontfangd mijnen Geest, Act. VII, 59. Alwaar die genen een beaglijke uitvlugt maken / die daar menen / dat'et woord Iesu in genitivo casu staat; als of Stephanus sijne gebeden niet tot Jesum selve gedirigeerd en hadde / maar tot God den Vader / die een Heer van Jesus is. Want behalven dat Jesus Christus doorgaans in de Schriften des N. Testaments / med den naam van Here word genoemd / om een onderscheid te maken tussen hem en God den Vader / zo en laat ook d'eigenschap en 't gebruik van de Griekse taal niet toe / dat in de woorden Kurie Ieesou, dat is / Here Iesu, het laatste woord Iesu in genitivo Casu zoude staan; want hy zou'er d'articulus voor aangeset / en geseid moeten hebben / tou Ieesou, om een onderscheid te maken tussen de persone Jesu en God de Vader; andersins is'er niemand / die in de Griekse taal ervaren is / die die woorden op een andere wijsen / als in vocativo, kan nemen.

XXII. 7. Eindelijk zo kan men ook daar uit besluiten / dat Jesus nu jegenwoordig glorieuslijk in den hemel als Koning regeerd / om dat hy voor sijn dood / als hy nog op der aarden verkeerde / nu al hadde begonnen te regeren / wanneer hy sijn auctoriteit en magt / ontrent de siekten / de dood / de winden / de zee / de duivelen / en andere creaturen / quam te betonen en uit te voeren. Want het zoude ongerijmd zijn te menen / dat hy van die magt / dien hy in den staat der vernederinge hadde / na sijn opvaringe ten hemel / wanneer hy op den throon sijns Vaders en aan sijn regterhand quam te sitten / beroofd is geworden.

XXIII. Maar enigen werpen hier tegen / dat d'Apostel Heb. 11, 8, seid / Maar nu en sien wy nog niet dat hem alle dingen onderworpen zijn; en dat zulks te kennen word gegeven door de woorden / aan de regter hand Godes te sitten, 't welk zo veel is als te rusten; gelijk daar uit blijkt / dat dese spreuke allereerst Psal. CX. van David gebruikt is / wanneer sijne onderdanen dese woorden tot sijner ere gesongen hebben / d'Here heeft geseid, tot mijnen Here, sit aan mijne regter hand tot dat ik uwe vyanden zal geset hebben tot een voetbank uwer voeten. Dog dat dit geschied is / na dat hy in den krijg een groot gevaar hadde uitgestaan / dat hy van den Reus Jisbi-Benob niet omgebragt en wierd / en dat by die occasie de mannen Davids gesworen hebben / seggende / Gy en zuld niet meer med ons uittreken ten strijde, op dat gy de lampe Israëls niet uit en bluszet, 2 Sam. XX, 17. enz. 'k Andwoorde / dat wy niet en ontkennen dat dien Psalm / indien gy op den letterlijken sin siet / op David kan geappliceerd worden / die een voorbeeld van Christus geweest is. Maar 't gene van d'occasie / by welke desen Psalm gecom-

componeerd of t'samengesteld is / geseid word/ dat en is niet anders als een pure gissinge/ welke tot geen fundament van enig gewigtig leerstuk gesteld en moet worden; of ook maken dat wy de woorden tot de regter hand Godes te sitten, op een andere wijse expliceeren / als wy sien dat se elders doorgaans in d' H. Schriftuur genomen worden. En alhoewel dat alle die dingen die op den Here Jesum passen / op David niet en moeten geappliceerd worden/ en dat Jesus op een veel uitstekender wijse aan de regter hand Godes sit / als David oit gedaan heeft; zo is't nogtans seker/dat God David niet anders sijne vyanden onderworpen/ en de selve tot een voetbank sijner voeten gesteld heeft / als med hem in den krijg zodanigen hulpe te bewijsen / waar door hy haar onder sijn geweld bragt; niet wanneer hy stil sat en in rust leevde: by gevolg / zo en moet men daar uit niet besluiten / dat God de Vader Jesu Christo sijne vyanden zal onderwerpen / zo als hy stil sit / en niet med allen en doet / en dat hy nu waarlijk aan Godes regter hand zal sitten; dewijl'er uit de plaatsen / die wy boven bygebragt hebben/ blijkt / dat hy heerzt in het midden sijner vyanden/ welke hy ook eindelijk te sijner tijd med den yseren staf van sijne magt zal verbrijselen. En hier mede en strijd niet 't gene uit Heb. 11, word bygebragt; Wy en sien nog niet dat hem alle dingen onderworpen zijn. Want al is't dat Christus med zodanig een magt voorsien is/ dat hy hem selve alle dingen kan onderwerpen / zo en doet hy dat evenwel niet te gelijk en op enen stond / maar allengskens/ zo lang als desen ganzen tijd duren zal / in welke hy med een grote langmoedigheid de bekeringe van sijne vyanden af wagt / en de straffen uitsteld die sy verdiend hebben / tot dat hy de dood / die de laatste vyand is / zal komen te vernietigen / en de Duivelen t'samen med alle de Godlosen in den poel te werpen / die daar brand van vuur en sulphur. Al is't dan dat wy niet en sien / dat Christo voor dien tijd alle dingen zijn onderworpen; om dat'er nog vele van sijne vyanden overig zijn / door welke het hem behaagd heeft / het gelove/ de standvastigheid / ende de sterkte en kloekmoedigheid van de sijnen te offenen / zo en verhinderd dat evenwel niet / dat hy in der daad niet en regeerd; voorwaar niet meer als God de Vader selvs/ van wien niemand en twijfeld dat hy nu het gesag en gebied over alle dingen heeft/ alhoewel'er vele Godlosen en rebellen zijn / die sijne geboden niet en willen gehoorsamen.

Cap. XXII.

Van de Onderdanen van Christi Koningrijk: als ook van de Bedieninge, en Duringe des selvs.

I. *Dat de magt Christi sig zo wijd uitstrekt als den hemel en de de aarde* II. *Dat hem de toekomende wereld onderworpen is.* III. *Dat de sendinge des H. Geestes Christi hemelze magt te kennen geevd.* IV. *Dat hy over de goede Engelen heerzt.* V. *Als ook over de quade.* VI. *Dat ganz alle Menzen hem onderworpen zijn, gelovigen en ongelovigen, Princen en onderdanen, levenden en doden.* VII. *Dat Christus van den hemel alle dingen op der aarden bestuurd.* VIII. *Med haar te roepen, wetten te geven, haar door sijnen geest t'onderstutten en te oordelen.* IX. *In wat sin het Koningrijke Christi ewig word genoemd.*

I. Na dat wy nu / zo veel als nodig is / van de natuur van Christi Koningrijk en sijn jegenwoordige gebied gesproken hebben / zo staat ons eens nader t'ondersoeken / over wien / en op wat wijse hy dat gebied komt te oeffenen / en hoe lang het selve staat te duren. Wat dan d'onderdanen van Christi Koningrijk aangaat: dewijl'et veel tot de voortreffelijkheid van enig Rijk of gesag doet / indien'et verre uitgebreid word / en zeer veel volken en provincien in sig begrijpt; zo kan men daar uit sien / hoe uitstekende het Koningrijke Christi is / indien we de plaatsen considereren in welke hy regeerd / en de personen en saken over welke hy heerzt. Want wat de plaatsen aangaat/ sijn gesag en gebied strekt sig zo verre uit als dit geheel-al doet. My is gegeven, seid hy / alle magt in hemel en op aarden, Matth. XXVIII, 18. Want door Hemel en Aarden, welke de voornaamste delen van het geheel-al zijn / pleeg in d'H. Schriftuur de gehele wereld / en alle die dingen / die in de selve begrepen zijn/ verstaan te worden / als wanneer God genoemd word een Schepper van Hemel en van Aarden. En wat de saken en de personen aangaat / die in die plaatsen begrepen zijn / 't is zulks dat God wil en besloten heeft / dat in de name Jesu sig zoude buigen alle knie der gener die in de hemelen, op der aarden, en die beneden, of (gr. katachthonioon,) onder de aarden zijn, Philip. II, 10. Alwaar door het Griekze woord katachthonioon, de creaturen die in de zee zijn verstaan konnen worden / als Apoc. V, 12. dewijl de zee volgens de natuurlijken loop van't water de benedenste delen der aarden beslaat. Maar wy zullen / op dat dese dingen beter verstaan

staan mogen worden / de selve eens wat onderscheidelijker insien.

II. Om dan van de hemelen / de welke het voornaamste gedeelte van de wereld zijn / eerst te beginnen / zo leren wy daar uit dat Christus in de selve als Koning regeerd. 1. Om dat hy derwaards henen gegaan is / op dat hy voor de sijnen een plaatse zoude bereiden / waar in sy med hem in alle geluksaligheid tot in alle ewigheid zullen leven / Joh. XIV, 2, 3. en XVII, 24. 't Welk men / gelijk een ygelijk zeer ligt kan sien / van den allerhoogsten en oppersten hemel / waar in God t'samen med de salige Engelen in heerlijkheid woond / verstaan moet. En hier toe behoord ook 't gene wy Heb. II, 5. lesen / Want hy en heeft d'Engelen niet onderworpen de toekomende wereld van welke wy spreken. Alwaar d'omstandigheid en trein van reden toond / dat men'er moet onder verstaan of byvoegen / Maar Christo alleen. Dog den hemel der salige zielen word de toekomende wereld genoemd / ten opsigte van de gelovigen / die hier namaals in de selve zullen ingelaten en ontfangen worden. Andersins wat Christum aangaat / de selve is hem / al van dien tijd af dat hy opgevaren is / tegenwoordig geworden / als ook de Engelen / die daar terstond van hare scheppinge af / in gewoond hebben. Dog dese woorden / Van welken wy spreken, hebben haar opsigt op het gene d'Apostel een weinig te voren Cap. I. geseid hadde / Ende wanneer hy (te weten / God /) den eerst geboren inbrengd in de wereld, zo seid hy, Ende dat alle Engelen Gods hem aanbidden. De welke dierhalven tot de tijd van d'opvaringe Christi moeten gerefereerd worden / in welke hy als een Heer over alle dingen / sijn woonplaats in den hemel / als in een Koninglijk Paleis / heeft begonnen te hebben. Waarom Petrus ook seid / 1 Briev, III, 22. Opgevaren ten hemel, de Engelen, ende Magten, ende Kragten hem onderdanig gemaakt zijnde. Indien Christus dan in dien alleroppersten hemel als een Koning regeerd / zo en is'er niet aan te twijfelen / of die hier beneden zijn moeten ook sijn magt en gesag erkennen. En dewijl op de gebeden van Josua de Son ende de Maan een gehelen dag in haren cours hebben stil gestaan; en op de gebeden van Elias den hemel drie jaar en een halv is gesloten geweest / dat se geen regen en gav / en dat'er van daar vuur gevallen is om de krijgsknegten van Ochosias te doden; zo zal Christus voorwaar geen minder magt over haar hebben / die ook / wanneer hy nog op der aarden verkeerde / over de winden ende de zee geheerst / en hare onstuimigheid gestild heeft; en hy zal ook de selve uitvoeren / indien het heil ende de welstand van sijne Kerke zulks schijnd te vereizen. 't Welk ook daar uit bewesen word / om dat hy te sijner tijd de hemelen, als een veroud kleed zal in een rollen, en dat se veranderd zullen worden, Heb. 1, 12. Want 't zy dat men hier de vernietiginge van de hemelen / 't zy hare vernieuwinge en herstellinge in een beter stand moet verstaan / zo blijkt evenwel daar uit de grote magt Christi / die hy over de selve heeft.

III. 2. 't Selve blijkt ook uit'et senden van den H. Geest van den hemel; want dewijl hy de sterke en alles doordringende kragt Godes is / zo en zal'er aldaar niets zijn / dat voor Christo niet en wijkt / die zodanigen magt heeft als 't hem maar believd / en de selve na sijn welgevallen / en wanneer hy ook wil / komt te gebruiken. Dog dat dit een van de voornaamste voorregten van sijn Koningrijk is / dat konnen wy daar uit leren / dat wanneer hy geseid hadde / dat den genen die in hem zoude geloven, stromen des levende waters uit sijnen buik zouden vloeijen, Ioh. VII, 38, d'Evangelist dat verklaard van den H. Geest, den welken ontfangen zouden die in hem geloven; en dat hy seid / dat d'H. Geest nog niet en was, overmids Iesus nog niet en was verheerlijkt, door dien zo een voortreflijke gave van Christi glorieuse Koningrijk getuigenisse moste geven.

IV. 3. Dat Christus ook over d'Engelen heerst / dat konnen wy insgelijks uit de terstond geciteerde plaatsen sien / als Philip. II. Heb. I. en 1 Pet. III. Voegd hier by Ephes. 1, 20, 21. Alwaar door de Overheid, en door de Magt, en en door de Kragt, en door de Heerschappije, boven welke Christus gesteld is geweest / in't gemeen de Engelen verstaan worden; de welke alzo worden genoemd / wegens die uitstekende kragt / waar mede haar God begaavd heeft. Daar toe brengen ook enigen 't gene wy / Col. 1, 16, 17, lesen. In of door hem (te weten Christo) zijn alle dingen geschapen, die in de hemelen ende die op de aarde zijn, die sienlijk ende die onsienlijk zijn, het zy Thronen, het zy Heerschappijen, het zy Overheden, het zy Magten: alle dingen zijn door hem ende tot hem geschapen. ende hy is voor alle dingen, ende alle dingen bestaan te samen door hem. Want alhoewel dat'et disputabel

is / of die plaats van de oude dan van de niewe scheppinge te verstaan is / zo is'et evenwel seker / dat aldaar van Christo word gesproken / en dat d'Apostel d'Engelen / die med dese heerlijke titulen beschreven worden / sijn gesag en gebied komt t'onderwerpen. De reden nu / waarom d'Engelen het Koningrijke Christi onderworpen moeten zijn / is dese / op dat hy de gelovigen / wanneer sy hem om sijne hulpe komen aan te roepen / door haren dienst terstond zoude konnen helpen. Want sy zijn alle gedienstige Geesten, die tot den dienst uitgesonden worden om der gener wille die de saligheid zullen beerven, Heb. I. En het doet ook tot heerlijkheid van sijn Rijk / dat hy zodanige dienaren heeft / die altijd bereidvaardig zijn om sijne bevelen uit te voeren: gelijk ook God de Vader haar gebruikt / alhoewel dat hy haren dienst zoude konnen ontberen / en alle dingen immediatelijk door sig selven administreren en uitvoeren. Dog wanneer / en in wat saken / hy haren dienst komt te gebruiken / dat en zullen wy tegenwoordig niet verder ondersoeken / en wy hebben nu hier vorens / wanneer wy van de officien en diensten der Engelen handelden / daar van enige consideratien en bedenklijkheden voorgesteld. In't generaal moet men alleen dat weten / dewijl de Duivel d'allerbitterste vyand is van de Kerke Christi / en van alle de gelovigen / die rondom ons gaat als een briezende leeu / soekende wien hy zoude mogen verslinden / dat d'Here Jesus wederom sijn Engelen daar tegen steld / door welker dienst hy sijn voornemen en onderneminge komt te stuiten en te dempen / gelijk Apoc. XII, en ook elders in dat selve boek te sien is: want 't gene Psal. XXXIV, 8, geseid word / en heeft niet minder onder het Rijke Christi plaats / als eertijds / De Engel des Heren legerd sig rondom de genen die hem vrezen, ende hy rukt se uit. En Psal. XCI, II. Hy zal sijne Engelen van u bevelen, dat se u bewaren in alle uwe wegen: waar van wy Act. V, 19. en XII, 6, enz. en XXVII, 23, enige exempelen hebben. Hy gebruikt ook de selve om sijne oordelen over de ongelovigen uit te voeren / gelijk doorgaans te sien is in het boek der Openbaringen: En al is'et dat se niet sienlijk onder ons en verkeren / gelijk eertijds onder d'eerste tijden des Evangeliums / wanneer de gelovigen / die nu eerst bekeerd waren geworden / meerder hulp en steunsel van noden hadden; zo en is'er evenwel niet aan te twijfelen / of Christus gebruikt haar ook nog tegenwoordig tot die selve einden. Want hy en draagd geen minder sorge voor de sijnen als eertijds / en het zou ook ongerijmd zijn te menen dat zodanige voortreflijke dienaren nu niet med allen uit en regten.

V. Uit de magt die Christus over de goede Engelen heeft / kan men zeer ligt besluiten / dat de quade of bose Geesten / med haar opperhoofd den Duivel / hem ook onderdanig zijn; alzo dit een van de voornaamste redenen is / waarom hem zodanig een magt van sijnen Vader is gegeven / op dat hy de sijnen van het geweld en de listige aanslagen van die bose Geesten zoude bevrijden en bewaren. En dewijl hy haar nu eertijds / wanneer hy nog op der aarden verkeerde / uit de lighamen dewelke sy beseten hadden / tegen wil en dank heeft uitgeworpen / zo heeft hy haar in dese jegenwoordigen tijd / nu hy glorieuslijk in de hemelen als een Koning regeerd / onder sijn geweld en gebied. En hier toe pleeg bygebragt te worden 't geen Paulus Philip. II, van die genen seid / die onder de aarden zijn, en hare knien voor hem buigen, dat is / die sijn gebied erkennen / en haar selven hem onderwerpen; alhoewel hier door niet ongevoeglijk (gelijk ik boven aangeroerd hebbe) die genen die in de zee zijn / en konnen verstaan worden; of selvs ook de doden / die te sijner tyd Christi doordringende magt zullen gevoelen / wanneer hy haar uit'et stov / daar se in leggen / wederom zal opwekken. Maar 't zy med dese plaats zo't zy; (dien ik tot dien einde niet en wil dringen) 't is zulks dat wanneer'er geseid word dat d'Overheden / de Magten / de Kragten / en d'Heerschappijen / Christo onderdanig zijn / alsdan niet alleen de goede Engelen / maar ook de quade daar onder begrepen worden / die med een grote kragt en magt voorsien zijn; want al is'et dat se om hare wederspannigheid uit den hemel tot hier beneden zijn uitgestoten / en dat se med banden der duisternisse tot'et oordeel van dien groten dag bewaard worden, 2 Per. II, 4. Jud. 6. zo en zijn se evenwel van die uitstekende kragt niet beroovd / die se in de scheppinge ontfangen hebben: waarom Paulus Eph. VI, 12. seid / dat de gelovigen te strijden hebben tegen de Overheden en Magten, tegen de geweldhebbers des werelds, der duisternisse, tegen de geestlijke boosheden in de hemelze, dat is / die in de lugt haar woonplaats houden / gelijk haar Opperhoofd de Vorst des magts des lugts is, Eph. II, 2. Dese zijn dan al te samen Christo onderworpen / Want hy heeft de Overheden ende de Magten uitgetogen ende in't openbaar ten toon ge-

gesteld, en heeft in hem selven over haar gezegepraald, Col. II, 15. En sy konnen ganz niet med alle sonder sijn toelatinge doen / selvs niet in de swijnen varen / Matth. VIII. Ja sy worden tegen wil en dank / of sonder dat se zulks voor hebben / gedwongen om te dienen tot de verbreidinge van Godes eer / en de saligheid der gelovigen; gelijk Act. XIII, 6, enz. XVI, 16, enz. XIX, 13, enz. te sien is. Want hy gebruikt haar somtijds om de gelovigen te kastijden en te vernederen / En op die wijse is Paulo een Engel des Satans gegeven, die hem med vuisten zoude slaan, op dat hy sig door de uitnemendheid der openbaringen niet en zoude verheffen, 2 Cor. XII, 7. Somtijds gebruikt hy haar ook om die genen die Godloos / en den Evangelio ongehoorsaam zijn / te straffen; en heeft ook tot dien einde d'Apostolen med zodanig een magt voorsien / waar door sy de Menzen aan den Satan zouden overgeven om van haar gequeld te worden / 1 Cor. V, 5. en 1 Timoth. I, 20. En hy laat toe dat de God deser ewe, dat is / de Duivel, de sinnen der ongelovigen verblind, 2 Cor. IV, 4. Dat hy werkt in de kinderen der ongehoorsaamheid, Eph. II, 2. Van gelijke in den Antichrist / wiens toekomste is na de werkinge des Satans, in alle kragt ende tekenen ende wonderen der leugenen, enz. 2 Thess. II, 9. Maar die magt / en dat gebied Christi / zal allervolkomenlijkst ten jongsten dage blijken / wanneer hy den Duivel ende sijne Engelen in't ewige vuur werpen zal / Matth. XXV.

VI. Wat aangaat de magt Christi op der aarden / in de selve zijn zo de saken / als ook de personen / tot welke de selve uitgestrekt word / aan te merken. En onder de saken en worden niet alleen de aarde ende de wateren t'samen med de bygelegen lugt / en alle de creaturen die'er in zijn / begrepen; als de mineralen / de metallen / de planten / ende d'onredelijke dieren; maar ook alle die dingen / die in en ontrent de selve konnen of plegen te geschieden / als vrugtbaarheid en onvrugtbaarheid / gesondheid en ongesondheid / leven en dood / regen / wind / en andere diergelijke dingen meer. Dog Christus en schijnd over dese dingen zodanigen gebied niet te hebben / dat hy de selve ordinaarlijk administreerd ('t welk tot de gestadige voorsienigheid Godes behoord / waar van de Vader geen afstand gedaan en heeft wanneer hy sijnen Zoon alle magt heeft medegedeeld /) maar alleen / voor zo veel de selve dienen tot'et regeren van de Menzen / en om haar loon of straffe toe te voegen / waar op ons dierhalven hier voornamelijk te letten staat. De Kerke of Gemeente is Christi eigen goed alleen / welken hy door sijn bloed verlost / en voor hem selven verkregen heeft. Maar nademaal sijn oogmerk is alle Menzen tot sijne Gemeente te vergaderen / zo veel als behoudens hare vryheid geschieden kan / ten dien opsigte behoren alle Menzen sonder onderscheid onder sijn gesag en gebied; voor eerst en voornamelijk de gelovigen / die hem voor haren Koning en Heer erkennen: daarna ook d'ongelovigen; die tweederlei zijn; want enigen zijn maar alleen simpelijk van sijn wil onwetende / die in de selve onderwesen moeten worden; dog anderen betonen haar selven openbare vyanden van hem / ende der Gemeente te zijn / die ingetoomd en wederhouden moeten worden. En alzo en is'er op der aarden niemand onder de Menzen / die niet op dese of op gene wijse tot'et Rijke Christi en behoord. Want de Koningen en Princen / die als Goden over andere Menzen regeren / en zijn van dese sijne Heerschappije niet vry. En enigen van haar zijn hem wel gewillig en van selvs onderworpen / en stellen ook daar haar heerlijkheid in / dat se sijne wetten gehoorsaam zijn. Zodanige zijn die genen / van welke Psal. LXXII, 10. onder de figuur van het Rijke van Salomon voorseid is / De Koningen van Tharsis ende de eilanden zullen geschenken aanbrengen: De Koningen van Scheba ende Seba zullen vereringen toevoeren. En van welke Esaias spreekt / Cap. XLIX, 23. Ende Koningen zullen uwe Voester-heren zijn, ende Vorstinnen uwe Soog-vrouwen; Want die Voester-heren / en Soog-vrouwen van de Kerke Christi zullen zijn / die zullen dat doen uit een lievde die sy Christo toedragen / en volgens die gehoorsaamheid / die sy zullen erkennen dat se hem schuldig zijn. Dog d'anderen die ongehoorsaam zullen blijven / die zullen tot hare grote schade bevinden / hoe groten sonden dat'et is / zo een voortreflijken Koning niet te willen gehoorsamen / wanneer hy haar regeren zal med een yseren stav, en haar als pottebakkers vaten zal verbreken, Psal. II. En eindelijk zullen alle Koningrijken en Republijken die Christo tegen zijn / uitgeroeid worden / Dan. II. 44. Want men moet daarom niet menen dat Christus niet en regeerd / om dat'er nu nog vele Koningen en volken de ganze wereld door zijn / die hem niet aan en nemen; daar hy magt heeft om haar / tegen haar wil en dank hem te onderwerpen / en te verderven.

ven. Maar hy en zal/ om sijne goedertierenheid te betonen/ en hoe zeer hem de saligheid van alle Menzen ter herte gaat/ zulks niet eerder aan haar uitvoeren/ voor dat hy se door de predikatie des Evangeliums tot bekeringe en het gelove vermaand heeft. 't Welk hy Matth. xxiv, 14. selvs te kennen geevd. Ende dit Evangelium des Koningrijks zal in de gehele wereld gepredikt worden, tot een getuigenisse alle volken; dat is/ om haar van ongelovigheid t'overtuigen/ en dat se regtvaardiglijk straffe verdiend hebben/ indien se in't toekomende weigerig zijn hem te gehoorsamen. En daarom voegd'er David ook Psal. ii, na dat hy haar de straffen gedreigd hadde/ de volgende woorden by/ Nu dan gy Koningen, handeld verstandelijk, laat u tugtigen gy Regters der aarden. Diend den Here med vreze, ende verheugd u med bevinge. Kusset den Sone op dat hy niet en toorne, ende gy op den weg en vergaat. En men moet ook seggen; dat niet alleen de levenden onder de magt en het gebied Christi en staan/ maar ook de doden/ die hy te sijner tijd zal opwekken/ en na hare werken oordelen. Waar op Paulus ook siet/ wanneer hy seid/ Hier toe is Christus gestorven en wederom levendig geworden, op dat hy over doden en levenden heerzen zoude, Rom. xiv, 9. En daarom komen ook die genen/ die onder de aarden zijn, waar van wy boven uit Philip. ii, gesproken hebben/ hare knien voor hem te buigen. En op die wijse is'et ook dat David/ door den Prophetizen Geest gedreven zijnde/ Psal. cx. den Messiam/ dien hy sag dat uit sijne nakomelingen voordkomen zoude/ sijnen Here noemd; om dat hy van hem d'ewige saligheid was verwagtende/ welke knoop de Pharizeen niet en konden los maken/ Matth. xxii.

VII. Dog al is'et dat Christus op der aarden/ en over alle des selvs inwoonders regeerd/ zo hebben we evenwel hier boven med regt geseid dat hy geen aardz Koning en is. Want hy en heerzt en gebied niet op de wijse van andere aardze Koningen/ maar op een geheel Godlijke en hemelze. Sy en regeren niet alleen op der aarden/ maar ook op de wijse van de aardē of het landschap daar se in wonen; dog hy van den hemel/ alwaar hy tot de voleindiginge der ewen zal blijven. Hare magt bestaat in krijgs-benden/ waar door sy hare onderdanen in toom houden/ en de vyanden een schrik aanjagen; dog dese sijne magt bestaat in een Godlijke Geest/ waar door hy in de herten van de sijnen woond/ en de ongehoorsamen en wederspannigen/ op dat se niets en zouden ondernemen dat tegen sijnen wille strijdig is/ wederhoud. Ja hy heeft ook alle de creaturen die'er zijn onder sijn magt en gebied/ om sijne oordelen uit te voeren. In somma Christus regeerd t'enemaal op de selve manier als sijn Vader/ wiens ambassadeur hy is/ om alle die dingen die tot sijn Rijk behoren/ uit te voeren. Hier van is'et dat hy selvs seide/ De vader en oordeeld niemand, maar heeft al het oordeel den Sone overgegeven; op dat se alle den Sone eren gelijk se den Vader eren, Joh. v, 23. Niet dat de Vader hem selven van de magt van te regeren ontslagen heeft; dat zy verre: maar om dat hy die dingen die hy te voren selvs uitvoerde/ nu door sijn Zoon/ dien hy tot een medegenoot in sijn Koningrijk gesteld heeft/ wil uitvoeren. Waar van wy een voorbeeld hebben in Joseph/ tegen wien Pharao seide/ Siet ik heb u over ganz Egyptenland gesteld. Van gelijken/ Ik ben Pharao; dog sonder u en zal niemand sijne hand ofte sijnen voet opheffen in ganz Egyptenland, Gen. xli. 41, 44. En evenwel en ontsloeg hy sig niet van het Rijk/ maar hy behield'et wel uitdruklijk/ wanneer hy tot hem seide/ alleen desen throon zal ik groter zijn als gy.

VIII. De bedieningen dan die tot'et Koninglijke ampt Christi behoren/ en zijn niet minder als in het Rijke des Vaders. En sy konnen tot vier in't getal gebragt worden. d'Eerste is de roepinge tot de medegenootschap van sijn Rijk. Want Christus en vind geen onderdanen op der aarden/ maar zal hy de selve hebben/ zo moet hy se zodanig maken. De gehele wereld buiten Christum geconsidereerd zijnde/ is in het bosen gelegen. i Joh. v, 19. Die genen die in de sonden verdronken leggen/ zijn onderdanen van den Duivel/ wiens wille sy doen. Waarom sy dan daar toe gebragt moeten worden/ dat se sijn tyrannize magt en heerschappije verlaten/ en haar selven aan Christo overgeven om van hem geregeerd te worden. En dit doet hy door het Evangelium/ waar van hy d'Apostolen allereerst tot predikers en verkondigers gesteld heeft/ en 't welk hy wil dat overal tot de voleindiginge der wereld toe/ verkondigd zal worden/ gelijk wy uit Ephes. iv, 11. leren; alwaar d'Apostel aldus seid/ De selve heeft gegeven zommigen tot Apostolen, ende zommigen tot Propheten, ende zommigen tot Evangelisten, ende zommigen tot Herders ende Leraars, tot op-

bou-

bouwinge des lighaams Christi, enz. De twede is het voorschrijven van wetten / namelijk van geloov en bekeringe / voor die genen die hy tot sijn Koningrijk roept / dat is / tot een heilig en onberispelijk leven / 't welk med die hemelze roepinge overeenkomt; en dat onder belovte van d'ewige geluksaligheid / voor die genen die komen te gehoorsamen; en dreiginge van d'ewige verdoemenisse / voor die genen die ongehoorsaam zijn. Die in den Sone geloovd heeft het ewige leven: dog die den Sone ongehoorsaam is zal het leven niet sien, maar den toorn Godes blijvd op hem, Joh. III, 36. Voegd hier by 't gene hy een weinig voor sijn vertrek uit de wereld tegen de Discipulen seide / Dat in sijnen name gepredikt moste worden bekeringe ende vergevinge der sonden, onder alle volken, Luc. XXIV, 47. Maar dewijl het niet en kan zijn / dat de Menzen door hare natuurlijke kragten die roepinge gehoorsaam zijn / zo is'et dat Christus ten derden de predikatie des Evangeliums med sijnen Geest komt te vergeselschappen; om door des selvs kragt tot in de herten der menzen door te dringen / en haar tot gehoorsaamheid te buigen en te brengen. Waarom Petrus seid / Dat ons door sijne Godlijke kragt alles geschonken is dat tot'et leven, ende de Godsaligheid behoord, enz. 2 Briev, I, 3. Dog dien Geest moet men sonder ophouden van hem afbidden / Luc. XI, 13. Want door den selven versekerd hy de gelovigen van de ontfangene vergevinge van hare sonden / op dat se alzo gestadig in de loopbane der Godsaligheid meer en meer zouden soeken te vorderen / en van de genade Godes niet en wanhopen. Waarom hy geseid word / ons versegeld, ende het onderpand des Geestes in onse herten gegeven te hebben, 2 Cor. I, 22. Eph. I, 13. En Christus en schenkt ook aan de sijnen niet alleen de geestlijke goederen / maar ook al 't gene tot d'onderhoudinge van't tegenwoordige levē van noden is / indien se maar na 'tgene allernoodsakelijkst is med alle naarstigheid komē te tragten. Soekt eerst het Koningrijke Godes ende sijne geregtigheid, ende alle dese dingen zullen u toegeworpen worden, Matth. VI, 33. Van gelijken / De Godsaligheid heeft de belovte van het tegenwoordige, en het toekomende leven, 1 Timoth. IV, 8. Hier toe behoren ook de kastijdinge waar door hy de gelovigen in hare traagheid komt wakker te maken / en in hare feilen en vergrijpingen wederom op te regten / op dat se med de wereld niet verloren en zouden gaan / 1 Cor. XI, 32. Heb. XII, 5, enz. En integendeel d'ongelovigen / die in hare ongehoorsaamheid voordgaan / te verlaten / te verblinden / en ook med andere Geestlijke straffen aan te doen / Joh. XII, 40. Act. XXVIII, 26. en 2 Thess. II, 11. Hy houd haar ook in toom op dat se de sijnen niet en zouden beschadigen / dan alleen voor zo veel hy oordeeld dat'et tot oeffeninge van haar geloov en standvastigheid dienstig is. 1 Cor. X, 13. Apoc. II, 10, en elders. De vierde en laatste bedieninge van dat hemelze Koningrijk is / dat Christus ten jongsten dage over alle Menzen / midsgaders over haar doen en laten gerigte zal houden / en een ygelijk vergelden na sijne werken; voor zo veel hy namelijk de gelovigen / wanneer sy uit den doden zullen opgewekt zijn / tot hem in d'ewige vreugde nemen zal; en integendeel d'ongelovigen in't ewige vuur verstoten / Joh. V, 27, 28. en elders.

IX. Nu staat ons verder t'ondersoeken hoe lang het Rijke Christi duren zal. Wy sien dat d'Engel Gabriel tot de Maget Maria seide / wanneer hy sijne geboorte quam te verkondigen / Hy zal over het huis Jacobs Koning zijn in der ewigheid, ende sijns Koningrijks en zal geen einde zijn, Luc. I, 33. Overeenkomende med'et gene wy Dan. II. 44. lesen / God zal een Koningrijk des hemels verwekken, dat in der ewigheid niet en zal verstoort worden, enz. Want het is heel anders med de conditie en staat van desen Koning gelegen / als med alle d'andere die te voren onder het Volk Godes geregeerd hebben / en daarna / door dien se door de dood verhinderd wierden / gedwongen zijn geworden / haar Koningrijk voor anderen te laten / of ook selvs by haar leven daar uitgedreven zijn. Dog dese is wel gestorven / maar hy heeft na sijn dood in heerlijkheid beginnen te heerzen / en daar is tot nog toe niemand geweest / die hem in sijn Koningrijk gesuccedeerd is / en daar zal ook noit iemand zodanig gevonden worden. Maar / zuld gy seggen / wat willen dan dese woorden van Paulus / 1 Cor. XV, 24. Daarna zal het einde zijn, wanneer hy (Christus) het Koningrijk Gode ende den Vader zal overgeven, enz. En een weinig daarna / vers 28, Ende wanneer hem alle dingen zullen onderworpen zijn, dan zal ook de Sone selve onderworpen worden dien die hem alle dingen onderworpen heeft, op dat God zy alles in allen. Over welke woorden by enige uitleggers groot geschil is geweest / die niet en konden begrijpen /

hoe men kan seggen dat Christus tot in ewigheid regeren zal / en evenwel dat hy te sijner tijd het Koningrijk aan sijn Vader zal overgeven / van wien hy het selve ontfangen heeft. En de meesten hebben gemeend / dat men alhier door den Soon / niet Christus selvs verstaan moet / voor zo veel hy in sijn persoon aangemerkt word / maar voor zo veel hy de Kerke en Gemeente representeerd / waar van hy het hoofd is. Maar dat men dese verklaringe niet aannemen en moet dat kan men daar uit sien / dat'er noit enige tijd geweest is / in welke de Kerke Gode niet onderworpen en is geweest. Dierhalven zo agt ik dat die genen beter hier op andwoorden / die seggen / dat'et Koningrijke Christi ewig genoemd word / om dat'et tot de voleindiginge van dese ewe duren zal / en dat hy ook niemand en zal hebben / die in het Rijk succedeerd / gelijk als alle andere Koningen der aarden. Want dewijl de Vader Christo dat Koningrijk gegeven heeft tot dienst en welstand van de Kerke om de selve te regeren / en van alle hare vyanden te beschermen en te bevrijden / dat'et selve alsdan geen gebruik meer hebben en zal / wanneer de Kerke in den hemel zal triumpheren / en alle hare vyanden zullen overwonnen wesen ; en dierhalven dat hy 't selve aan God de Vader wederom zal overgeven ; eveneens gelijk een Veldoverste die van een Koning gesteld is / wanneer hy de vyanden daar hy tegen is uitgesonden / t'onder heeft gebragt / de magt dien hy van hem ontfangen heeft wederom ne'erleid / en aan hem overgeevd van wien hy se heeft ontfangen. Maar evenwel zo zal de Eer en Heerlijkheid Christi / van dat hy het Koningrijk wel bediend heeft / tot in der ewigheid blijven / en hy zal ook altijd in het Rijke des Vaders / wien hy onderworpen zal wesen / als het hoofd der gelovigen boven haar uitsteken / aangesien sy hem alle heerlijkheid en geluksaligheid naast God zullen moeten dank weten. En dewijl sy tot in alle ewigheid zullen regeren / Apoc. XXII, 5. zo zal zulks veel meer in Christo plaats hebben / alhoewel niet op de selve wijse gelijk als hy nu doet / wanneer hy in het midden van sijne vyanden heerzt en regeerd / en dat'er ook velen zijn / die tot nog toe sijn jok niet en willen op haar nemen / en hem onderdanig zijn.

CAP. XXIII.

Van het Duisend-jarige Rijke Christi.

I. *Dat'er driederlei opinien zijn van het duisend-jarige Rijke Christi.* II. *Dat enigen stellen dat'et nu al voorby is; maar t'onregt, dewijl de Satan tot nog toe niet gebonden en is geweest, nog van Christo in sijnen dood.* III. *Nog van Constantinus de Grote.* IV. *Dat enigen zodanig een Rijk verwagten maar dat aardz is; dog t'onregt, dewijl Christus voor het laatste oordeel van den Hemel niet en zal nederdalen.* V. *Of dewijl hy med de sijnen geen aardze wellusten en zal genieten.* VI. *Dat de gelovigen evenwel enige rust en geluksaligheid op der aarden voor de laatste toekomste Christi ten voordeel beloovd word: Dat zulks bewesen word uit* Esa. II. XI. XXV. XXVII. XLIII. LX. VII. Uit Jerem. XVI. XXIII. XXX. XXXI. XXXII. Ezech. XXXVI. VIII. *Uit* Dan. II. IX. Dan. XXII. X. Hos. III. Mich. IV. Soph. III. Zach. XII. *en* XIV. XI. Matth. XXIII. XXIV. *en* Luc. XXI. XII. *Uit* Rom. XI. XIII. *Dat de voorgaande prophetie niet vervulden is, nog ten opsigte van het ingaan van de volheid der Heidenen.* XIV. *Nog ten opsigte van de bekeringe der Joden.* XV. *En dat'er ook niet en kan bewesen worden, dat'er jegenwoordig geen regte Joden en zijn.* XVI. *Dat dat Rijk ook bewesen word uit enige plaatsen van d'Openbaringe.* XVII. *Dat ook tegen dit gevoelen niet en strijd, 1. 't Gene van de vervolgingen der gelovigen.* XVIII. *Of 2, van het onderbrengen van den Antichrist.* XIX. *Of 3, van het ophouden van de vervolgingen in de laatste toekomste Christi, voorseid word.* XX. *Of 4, dat door dat gevoelen de laatste toekomste Christi al te lang uitgesteld word.*

I. En dese dingen / die wy tot nog toe van het geestlijke en hemelze Koningrijk Christi geseid hebben / zijn by de meeste Christenen buiten geschil : Dog daar resteerd nu nog een vermaarde questie / waar van sy niet alle in een en het selve gevoelen en zijn : Of hy namelijk niet t'eniger tijd op der aarden / en op een lighaamlijke wijse als Koning heerzen en regeren en zal / gelijk uit verscheide Prophetien des O. Testaments / en voornamelijk uit Apoc. XX. schijnd te kennen gegeven te worden / alwaar geseid word / Dat de Satan moet gebonden ende in den afgrond geworpen worden, op dat hy de volken niet meer verleiden en zal , tot dat de duisend jaren zullen geeindigd zijn ; en dat ondertuszen de zielen der genen , die onthoofd zullen zijn om het getuigenisse Jesu , wederom levendig zullen worden , ende met Christo als Koningen duisend jaren heerzen ; en wanneer die duisend jaren zullen geeindigd wesen, dat de Satan als dan van sijne gevangenisse zal los gelaten worden , ende dat hy de volken zal verleiden , enz. 't Is naaulijks te seggen / hoe zeer de

de Christenen ontrent'et verklaren van dese saak en ook van dese plaats / med elk anderen verschillen. Wy zullen kortheids halve drie van de voornaamste opinien voorstellen. d'Eerste is van die genen / die menen dat Jesus Christus / voor het laatste oordeel / en d'algemene opstandinge der doden / van den hemel tot op der aarden zal nederdalen ; en dat hy / wanneer nu de Joden van hare ongelovigheid bekeerd zullen zijn / haar wederom in het land Canaan zal inleiden / en de Stad Jerusalem en den tempel / t'samen med den gehelen Levitizen Godsdienst / wederom zal herstellen ; en dat hy aldaar als Koning zal regeren; en dat de Wet Mosis van een ygelijk zal onderhouden worden ; en dat ook andere volken tot de gemeenschap van sijn Koningrijk zullen geroepen worden : dat ook voor dien tijd / eer hy dat Rijk komt op te regten / alle de gelovigen / of ten minsten de Martelaren / uit den doden zullen opgewekt worden / en dat se alle med elk anderen zeer gelukkiglijk in een groten overvloed van rijkdommen en wellusten / 't zy in 't zy buiten het huwelijk / duisend jaren lang zullen leven. De twede opinie is van enigen die menen / dat dese duisend jaren van Christi Koninglijke regeringe nu al over langen tijd verstreken zijn / en dat'et gene van't opwekken der Martelaren voorseid is / verstaan moet worden van de geestlijke wedergeboorte tot een beter en heiliger leven ; of van het inbrengen der zielen in den hemel / alwaar se med Christo duisend jaren / dat is / gelijk sy dat verklaren / tot in ewigheid zullen regeren. De derde staat als in't midden van de twe voorgaande / welke ik door enige plaatsen der H. Schriftuur zal soeken te verklaren en ook nader te bevestigen; dewijl de selve my de waarheid allernaast schijnd te zijn. Dog ik zal evenwel / eer ik hier toe kome / voor af eens aanwijsen / wat my eigenlijk in die twe voorgemelde opinien mishaagd.

II. En om van de laatste eerst te beginnen; daar word / mijns oordeels / niet wel geseid / dat dat duisend-jarige Rijke Christi nu al lang heeft opgehouden / 't welk na mijn meninge nog niet eens begonnen en is / om dat de Satan tot nog toe niet en is gebonden geweest / dat hy de volken niet en heeft verleid. Want die in die opinie zijn / en konnen ganz geen gevoeglijke tijd aanwijsen / wanneer dat binden zoude geschied zijn. Enigen die refereren'et wel tot de dood Christi en sijn opvaren ten hemel / om dat hy aan het kruice over den Satan getriumpheerd / en hem de magt / dien hy over de Menzen gebruikte / uitgetogen heeft. Dog anderen menen dat zulks geschied is onder de regeringe van Constantinus de Grote, ontrent drie honderd jaren na de geboorte Christi / om dat toen ter tijd / wanneer hy de Christlijke Religie had aangenomen / de vervolgingen / die de Kerke onder de Heidenze Keisers geleden hadde / opgehouden hebben. Maar geen van die opinien en staat my aan. Niet d'eerste ; want al is'et dat de Duivel / wat'et regt belangd / door de dood Christi overwonnen is geworden / zo en is hem evenwel terstond die magt med'er daad niet ontnomen / dien hy over de Menzen hadde / nog hy is ook gebonden geworden en in de gevangenisse geworpen. En voorwaar wy sien dat hy terstond zeer grote vervolgingen tegen de name Christi verwekt heeft / zo door de Joden / die zeer tegen hem ingenomen waren / als ook door de Heidenze Keisers ; waar van die tien Vervolgingen zeer bekend zijn / welke ons van de Kerkelijke Schrijvers verhaald worden. d'Eerste namelijk onder Nero, de twede onder Domitianus, de derde onder Trajanus, de vierde onder Adrianus en Antoninus Pius, de vijvde onder M. Aurelius, en L. Antoninus Verus, de sesde onder Severus, de sevende onder Maximinus, d'agtste onder Decius, de negende onder Valerianus, de tiende onder Diocletianus. Waarom wy ook Apoc. 11, 10. in den Brief aan de Gemeente van Smyrna lesen / Siet de Duivel zal enigen van u lieden in de gevangenisse werpen, op dat gy versogt word, ende gy zuld een verdrukkinge hebben van tien dagen. Door welke tien dagen enigen menen / dat men die terstond gemelde tien voorname vervolgingen verstaan moet: dog anderen die tien-jarige vervolginge / die onder M. Aurelius Antoninus is voorgevallen / in welke onder anderen Polycarpus d'Opsiender van de gemeente van Smyrna is om hals gekomen

III. En d'andere opinie en is niet veel beter / dat namelijk de Satan gebonden is geweest onder de Regeringe van Constantinus de Grote. Want al is'et dat de Kerke toen ter tijd haar adem heeft begonnen te scheppen van de vervolgingen der Heidenen / zo en is se evenwel daar niet ganz en al van bevrijd geweest. Want sy hebben onder Julianus den Apostaat wederom op een niew begonnen t'ontvonken ; en onder de Regeringe van Constantius, van Valens, en van enige anderen / zijn

zijn de Christenen / om verscheide opinien en insigten ontrent de Religie / tegen elk anderen med een groten haat ingenomen / en hebben ook onderling sware vervolgingen aangeregt: Ja de menigerhande ketterijen die'er ontstaan zijn / en hebben niet minder als de vervolgingen / de vrede der Kerke op een jammerlijke en beklaaglijke wijse verstoord; alzo dat'et schijnd / dat toen ter tijd de Duivel den toom zeer ruim heeft gehad / voornamelijk wanneer de verborgenheid der ongeregtigheid in het Oosten heeft begonnen t'ontvonken / en d'Antichrist het hoofd op te steken / wiens aankomste is na de werkinge des Satans, in alle kragt ende tekenen, ende wonderen der leugenen, 2 Thess. II, 9. En wanneer dien groten afval in't Oosten onder Mahomet is voorgevallen / in welke zo veel volken het Evangelium verwerpende den Alcoraan van dien bedrieger hebben aangenomen. Om nu niet te spreken van de algemene verdorvenheid der goede zeden / zo onder de Opsienders der Kerke / als ook onder het volk / waar door de Satan immers al zo wel als door de ketterijen / en ook veel meer als door de vervolgingen / de Christen Kerke schade komt toe te brengen / en de selve byna ganz en al onder de voet te helpen. Voegd hier by / dat d'orde en aaneenhanginge der prophetijen in het boek der Openbaringe / dese verklaringen niet toe en laat. Want wy sien dat Cap. XVII, XVIII, en XIX. eerst het oordeel ende den val van de Babylonize Hoere / en van het Beest daar sy op sit / midsgaders van den valzen Propheet / voorseid word: en dat'er daarna Cap. XX, gehandeld word van het binden van den Satan / waar mede het duisend-jarige Rijke Christi sijn begin moet nemen. Waar uit blijkt dat het Roomze gebied; 't welk door het Beest betekend is; en ook d'Antichrist die door de Hoere en valze Propheet is afgemaald / heeft moeten uitgeroeid worden / eer de Satan zoude gebonden / en dat duisend-jarige Rijke Christi / 't welk zo gelukkig zal zijn / ook konnen verwagt worden. Want't en schijnd niet dat dese Prophetijen in dit boek verward en sonder opmerkinge by elk anderen geraapt zijn / maar dat se op zodanig een orde zijn geordineerd en geschikt / zo als elk ding op sijn tijd zoude moeten geschieden. Dit dan gesteld zijnde zo is'et klaar / dat die verklaringen / waar in het binden van den Satan / en het Rijke Christi zo haast begonnen word / noodsakelijk omverre moeten vallen. Want alsdan zullen die genen opstaan / die om het getuigenisse Jesu med de bijle onthoofd zijn geworden; die het Beest nog des selvs beeld niet aangebeden en hebben; ende die het merkteken niet ontfangen en hebben aan haar voorhoofd; 't welk seker is dat'et de eerste driehonderd jaren na Christi geboorte niet en heeft konnen geschieden / in welke dat Rijk vast stond en in sijn fleur was / en wanneer in plaatse van dat omgekeerde Rijk / nog ganz geen beeld en was gesubstitueerd / nog ook van iemand aangebeden en konde worden. Ja 't schijnd ook niet dat de Duivel in de volgende ewen / die selvs tot dese onse jegenwoordige tijd toe verlopen zijn / gebonden is geweest dat hy de volken niet en zoude verleiden / ende de Kerke enig verderv toebrengen; dewijl wy sien dat hy in de volgende tijden meer en meer gegrasseerd en allesins gewoeld heeft; in welke wy konnen merken dat vervuld is geworden 't gene Apoc. XII, 12, geseid word / De Duivel is tot u afgekomen en heeft groten toorn, wetende dat hy enen korten tijd heeft, dat is / dat hy haast zal gebonden / en bedwongen worden.

IV. Wat d'eerste opinie aangaat / de selve staat my om verscheide redenen niet aan. Want sy zijn bedrogen / 1. die menen dat Christus med'et begin van die duisend jaren hier op aarden zal nederdalen / en dat hy aldaar med de gelovigen duisend jaren als Koning zal heerzen en regeren. En haar gevoelen en kan ook uit dese woorden van Johannes niet bewesen worden / Sy zullen med hem als Koningen heerzen duisend jaren, Apoc. XX, 4, 6. Want daar en is geen reden / waarom men niet en zoude konnen seggen / dat de gelovigen / niettegenstaande dat Christus in den hemel is en blijvd / med hem op der aarden konnen heerzen / namelijk indien se onder sijne bescherminge / bevrijd zijnde van alle ongemakken en vervolgingen harer vyanden / Godvrugtig en heilig komen te leven. Zo word'er Gen. V, 22, van Enoch geseid / wanneer hy nog op der aarden verkeerde / dat hy med God gewandeld heeft, om dat sijn handel en ommegang heilig was / en dat hy ook God altijd voor ogen hield / wetende dat hy van al sijn woorden en werken kennisse heeft / en van de selve ook te sijner tijd zal oordelen. In dien sin seid Paulus ook / Rom. VIII, 17. Dat wy mede-ervgenamen Christi zijn indien wy med hem lijden, op dat wy med hem mogen verheerlijkt worden. Alwaar blijkt dat die genen geseid worden med Christo te lijden / die sijne voet-

stap-

stappen navolgen/ en om het Evangelium swarigheid lijden/ al is't dat hy in den hemel/ dog sy op der aarden zijn. Daarbeneffens zo leerd ook de Schriftuur/ dat Christus niet lighaamlijk van den hemel nederdalen en zal/ voor al eer dat hy komt om over de levenden en doden het algemene oordeel te houden/ gelijk Petrus daar van spreekt/ Act. III, 21. Welken den hemel moet ontfangen tot de tijden der wederopregtinge aller dingen, die God gesproken heeft door den mond aller sijner heilige Propheten van alle ewen. Als ook Paulus 1 Thess. IV, 16. De Here zal med een geroep, med de stemme des Archangels, ende med de basuine Godes nederdalen van den hemel, ende die in Christo gestorven zijn zullen eerst opstaan, en daarna zullen die genen, die levendig overgebleven zullen zijn, veranderd worden, enz. ende zullen opgenomen worden in de wolken, den Here Christo te gemoet in de lugt: ende alzo zullen wy altijd med den Here wesen. Eindelijk zo en komt ook dit nederdalen Christi op der aarden/ om aldaar als Koning te heerschen/ niet wel over een med de hemelse heerlijkheid en majesteit die hy verkregen heeft. Want dat's byna eveneens/ als hem van sijnen throon af te stoten; en hem te willen schijnen van swakheid te beschuldigen/ als of hy sijn Kerke uit den hemel niet en konde regeren/ en haar voor't geweld harer vyanden beschermen. Maar door men zo doende zeer ligt vervallen zoude/ om sijn tegenwoordige Koninglijke magt in twijfel te trekken/ en alle vertrouwen/ dat men op hem heeft/ weg te werpen. 't Gene daarbeneffens ook geseid word van d'Herstellinge van den Levitischen Godsdienst/ dat strijd tegen de lere der Apostolen/ die niet gewild en hebben/ dat de Heidenen die tot Christum bekeerd wierden/ gehouden zouden zijn haar selven de Ceremonien des Wets te onderwerpen/ Act. XV. en elders. Maar de zodanigen dolen nog al veel grover/ die daar menen/ dat Christus na dat nederdalen noit in den hemel wederkeren en zal/ en dat hy de gelovigen niet derwaards med hem en zal opvoeren/ maar dat hy tot in ewigheid med haar op der aarden zal blijven: Want dat gevoelen strijd med vele uitgedrukte plaatsen der H. Schriftuur; hoedanige onder anderen dese zijn: In het huis mijns Vaders zijn vele woningen; andersins zo zoude ik het u gesegd hebben; ik ga henen om u plaatse te bereiden: ende zo wanneer ik henen zal gegaan zijn, ende u plaatse zal bereid hebben, zo kome ik weder, ende zal u tot my nemen, op dat gy ook zijn moogd daar ik ben, Joh. XIV, 2, 3. Van gelijken/ Verblijd ende verheugd u, want uwen loon is groot in de hemelen, Matth. V, 12. Ende velen zullen komen van Oosten ende Westen, ende zullen med Abraham, ende Isaac, ende Jacob aansitten in't Koningrijke der hemelen, Matth. VIII, 11. Wederom/ Want wy weten, dat zo ons aardze huis deses tabernakels gebroken word, wy een gebou van God hebben, een huis niet med handen gemaakt, maar ewig in de hemelen, 2 Cor. V, 1. en meer andere plaatsen.

V. 3. 't Gene enigen menen is ongerijmd/ en tegen de aard en natuur van het Rijke Christi strijdende/ dat namelijk Christus med de sijnen op der aarden als Koning zal heerschen/ med allerhande lighaamlijke geneugten en wellusten te genieten/ hoedanig zijn het gebruik van spijs en drank/ als ook van't huwelijk/ en diergelijken. Want al is't dat enigen onder haar seggen/ dat se zulks maar alleen van geoorlofde en eerlijke/ dog niet van enige beestlijke wellusten/ en die tegen de gesonde reden strijdig zijn/ en verstaan; zo en is dat evenwel niet genoeg. Want zodanige lighaamlijke wellusten en hebben med het Koningrijke Godes ganz geen overeenkomst/ gelijk Christus ons ook leerd wanneer hy tegen de Sadduceen disputeerd/ Die waardig zullen geagt zijn die ewe te verwerven, ende de opstandinge uit den doden, en zullen nog trouwen, nog ten huwelijk uitgegeven worden, enz. Luc. XX, 35. En Paulus/ De spijsen zijn voor den buik, ende de buik voor de spijsen, maar God zal beide dese ende die te niet doen, 1 Cor. VI, 13. 't Welk wy van d'ewige geluksaligheid/ die de vromen beloovd is/ verstaan willen hebben; waar van men leesd/ Dat se d'oge niet gesien, nog d'ore heeft gehoord, nog dat se in't herte des Menschen is opgeklommen, dewelke God bereid heeft voor die genen die hem lief hebben, 1 Cor. II, 9. Waar uit blijkt/ dat de selve alle lighaamlijke en aardze vermaaklijkheden zeer verre te boven gaat/ dewelke 't verstand des Menschen niet te boven en gaan. Want die Martelaren zullen in de selve nu al ingelaten zijn/ dewelke uit den doden opgewekt zullen worden/ wanneer Christus komen zal/ om van het duisend-jarige Rijk een aanvang te maken. Andersins indien'et van de wederoprechtinge van het Rijke Christi op der aarden verstaan word/ zo en is'er

geen ongerijmdheid in/ indien God de gelovigen/ die het Koningrijke Godes en ſijne geregtigheid eerſt ſoeken / de lighaamlijke goederen tot een toemate komt toe te werpen / om de ſelve in matigheid te gebruiken / wetende dat de gedaante deſer wereld voorby gaat / dog dat die gene / die den wille Godes doet / tot in der ewigheid blijvd. Dog men zou evenwel Chriſtus daar ganz en al moeten uitſonderen/ die nu tot een levendigmakende Geeſt geworden zijnde/ 1 Cor. xv, 45. door ganz geen lighaamlijke en aardze goederen en kan geaffiíierd en aangedaan worden ; gelijk men zulks ook moet ſeggen van de terſtond gemelde Martelaars.

VI. Nu kome ik tot de derde opinie / en ſegge/ dat'et klaarlijk blijkt / dat de gelovigen enige gelukſaligheid / en ruſte van de vervolgingen op der aarden belooved is / voor de laatſte toekomſte Jeſu Chriſti om te oordelen levenden ende doden; gelijk niet alleen Apoc. xx. te kennen word gegeven; maar ook in vele andere plaatſen des O. en N. Teſtaments dewelke onder de figuur van de wederkeringe der Iſraëliten uit hare verſtrojinge/ hunne bekeringe tot Chriſtum / en vereniginge med de Kerken/ die onder ſijn Koningrijk uit de Heidenen by een vergaderd zijn / afbeelden. Wy zullen uit'et grote getal der Schriftuur-texten / enige uitkieſen die wy agten de voornaamſte te zijn. d'Eerſte plaats is Eſai. 11, 1, 2, 3, 3, alwaar geſeid word/ Ende het zal geſchieden in't laatſte der dagen, dat de berg des huiſes des Heren zal vaſt geſteld zijn op den top der bergen, ende dat hy zal verheven worden boven de heuvelen, ende tot den ſelven zullen alle Heidenen toevloeijen : ende vele volken zullen henen gaan ende ſeggen, komt laat ons opgaan tot den berg des Heren, tot den Huiſe des Gods Jacobs, op dat hy ons lere van ſijne wegen, ende dat wy wandelen in ſijne paden: want uit Zion zal de wet uitgaan, ende des Heren woord uit Jeruſalem: Ende hy zal rigten onder de Heidenen, ende beſtraffen vele volken: ende ſy zullen hare ſwaarden ſlaan tot ſpaden, ende hare ſpieſen tot ſikkelen: het ene volk en zal tegen het andere volk geen ſwaard opheffen, nog ſy en zullen geen oorloge meer leren. Alwaar men moet aanmerken / dat deſe woorden niet en konnen gerefereerd worden tot de tijd van de wederkeringe der Joden uit de Babyloniẓe gevangeniſſe / ontrent welke / gelijk ſe allen / zo Joden als Chriſtenen/ bekennen / niets diergelijks geſchied en is ; maar dat ſe noodſakelijk van de tijden des Meſſias moeten verſtaan worden/ dewelke in't gemeen door de laatſte dagen in d'H. Schriftuur plegen betekend te worden ; en dat ſe ook ten meeſten delen nog niet vervuld en zijn. Den berg des Heren is wel vaſt geſteld op den top der bergen, dat is/ de Kerke Chriſti / dewelke afgebeeld word door den berg Sions / alwaar den Tempel was / is door de lere des Evangeliums en het uitſtorten van de Gaven des H. Geeſts / in een verheve en heerlijke plaats geſteld / op dat een ygelijk occaſie en aangang zoude hebben om hem ſelven daar by te voegen: ende de wet (verſtaat hier door de niewe wet Jeſu Chriſti) is uit Sion uitgegaan, wanneer d'Apoſtolen uit Jeruſalem gegaan zijn om het Evangelium door de ganze wereld te prediken. Maar evenwel zo en zijn alle de Heidenen der aarden, tot dien berg des Heren of de Kerke/ niet toegevloeid, (want vele zijn'er die nog in hare ongelovigheid volharden /) veel min hebben alle de volken hare ſwaarden tot ſpaden, ende hare ſpieſſen tot ſikkelen geſlagen, op dat het ene volk tegen het andere geen ſwaard meer op en zoude heffen ; maar het heeft alleſins / van dat'et Evangelium is begonnen gepredikt te worden/ tot op deſen tijd toe / van krijg en oorlog gebrand / en de vrede is als uit de wereld verbannen / uitgeſonderd onder enige vromen / die de ſelve med elk anderen onderhouden hebben/ maar die ten opſigte van de grote menigte van anderen / zo weinig zijn / dat ſe als geen getal uit en maken / zo dat'er med geen ſchijn en kan geſeid worden / dat die Prophetie van de algemene vrede hier op aarden vervuld is / en dat de vervullinge daar van med regt te ſijner tijd verwagt word. De twede plaats is Eſa. xi. 't gehele Cap. door, 't welk klaar is dat'et van de tijden des Meſſias moet verſtaan worden / dewijl'er terſtond in den beginne geſeid word / dat'er een rijſken voordkomen zal uit den afgehouwenen tronk Iſai, ende dat een ſcheute uit ſijne wortelen zal vrugt voordbrengen: door welke woorden te kennen gegeven word / dat in dien tijd / wanneer het geſlagte van David des Sone Jeſſe / byna zal uitgeſtorven / of tot'et gemene volk zal vervallen zijn / uit'et ſelve een Koning over het volk Godes / gelijk als een ſcheute of bloem uit een verdorden tronk / zal voordkomen. Dog 't gene vers 6, geſeid word / van het verkeren van den wolv med'et lam, en het neder-

leggen van den lupard by den geiten-bok, enz. alhoewel dat men dat na de letter niet en moet verstaan / gelijk van enige grove Joden en Christenen geschied / zo is'et evenwel seker / dat daar door zodanigen vredigen stand betekend word / als'er van de geboorte Christi af / tot nog toe / niet en is geweest / wanneer die genen die zo wild en woest waren als wolven en luparden / tot Christum zullen bekeerd worden / en haar wreden aard afleggen / en ook afstand zullen doen van de gelovigen te vervolgen. Dog de bekeringe der volken ende der Israëlitē word van vers 10, tot aan't einde van't Capittel treflijk beschreven / wanneer'er geseid word / Dat die wortel Isai staan zal tot een baniere der volken ende dat hy de verdrevene Israëls versamelen zal van de vier einden des aardrijks, enz. welke dingen een ygelijk zeer ligtlijk kan sien dat nog niet vervuld en zijn. De derde is Esai. xxv, 't ganze capittel door. Alwaar van gelijken een Prophetie is van de verlossinge der Kerke van hare vyanden / ende van de blijdschap waar mede sy die weldaad loven en prijsen zal. Dog men moet onder den naam van Moab alle de vyanden der Kerke verstaan / voornamelijk de valze Christenen / die tot de selve schijnen te behoren / gelijk eertijds de Moabiten en Edomiten / niettegenstaande dat se nabestaande van d'Israëliten waren / en uit de selve vaders voordgesproten / haar evenwel zeer vyandig waren. De vierde is Esai, Cap. xxvi. 't Welk een lov-sang in sig begrijpt / om van de gelovigen / zo onder d'Israëliten / als onder de Christenen / gesongen te worden / wanneer se van de tyrannije harer vyanden zullen bevrijd zijn. Alwaar voornamelijk de agt eerste versen aanmerklijk zijn / waar in die weldaad Godes / welke haar van God bewesen is / beschreven en groot gemaakt word. De vijvde is Esa. Cap. xxvii; welke plaats med de twe voorgaande op het selve uitkomt / gelijk uit de t'samenhanginge van de ganze reden kan gesien worden. En aldaar word ten delen de wrake beschreven / die God over de vyanden van sijn volk zal uitstorten / ten delen de bekeringe der Heidenen tot God / dien sy vertoornd hadden / en hare op- en aanneminge in genade. De sesde is Esa. Cap. xliii, doorgaans, alwaar van gelijken een zeer voortreffelijke Prophetie is van de bekeringe der Israëliten; en God word vers 5, en 6, ingevoerd aldus sprekende / Ik zal u saad van den opgang brengen, ende ik zal u versamelen van den ondergang. Ik zal seggen tot het Noorden, Geevd; ende tot het Zuiden, En houd niet te rugge, brengd mijne sonen van verre, ende dogters van het einde der aarden, enz. De sevende is Esa. Cap. lx. doorgaans: 't welk niemand med aandagt en kan lesen / of hy moet bekennen / dat aldaar zodanig een staat der Kerke / als ook van het volk Godes / beschreven word / als'er tot nog toe op der aarden niet gesien en is. Siet onder anderen vers 19, en 20. De Sonne en zal u niet meer wesen tot een ligt des daags, ende tot enen glanz en zal u de Mane niet ligten: maar de Here zal u wesen tot een ewig ligt, ende uwe God tot uwe cierlijkheid. Uwe Sonne en zal niet meer ondergaan, ende uwe Mane en zal haar ligt niet intrekken: Want de Here zal u tot een ewig ligt wesen. Welke woorden wy sien dat Apoc. xxi, en xxii, herhaald worden. Waar uit een seker bewijs genomen word / dat se haar opsigt hebben op den stand van het Rijke des Messias. Het is wel waar dat se in't gemeen gerefereerd worden tot de ewige en hemelze geluksaligheid. Maar daar zijn verscheide dingen dit ganze Capittel door / dewelke zulks niet toe en laten; als vers 10, De vreemde zullen uwe muren bouwen, ende hare Koningen zullen u dienen. Van gelijken / vers 16, Gy zuld de melk der Heidenen suigen, ende gy zuld de borsten der Koningen suigen, en andere diergelijken. Dat evenwel 't gene van de Son en de Maan geseid word / niet na de letter te verstaan en is / dat blijkt daar uit / dat'er andersins in de woorden een klaarblijklijke contradictie zoude wesen / namelijk dat'et zoude geschieden dat nog de Son des daags / nog de Maan des nagts en zoude schijnen; om dat de gelovigen de selve niet van noden en zouden hebben; dewijl God haar ewig ligt zoude wesen; en nogtans / dat de Son noit en zoude ondergaan / nog dat het ligt der Maan enigsins en zoude verminderd worden. Waar uit men kan sien / dat men door het schijnen der Son ende der Maan iets anders moet verstaan; namelijk ten delen de grote kennisse Godes / en ten delen de geluksaligheid / en heerlijkheid der gener die alsdan overwinnen zullen. 't Welk veel meer past op het gene Esa. xxx, 26, gelesen word. Ende het ligt der Mane zal zijn als het ligt der Sonne, ende het ligt der Sonne zal sevenvoudig zijn: als't ligt van seven dagen, ten dage als de Here de breuke sijnes volks zal verbinden, ende de wonde daar mede het geslagen is, genesen. Want indien men'et na de letter zoude

moeten verstaan / zo is't'er zo verre van daan / dat daar door de gelukfaligheid der gelovigen uitstekender zoude gemaakt worden / dat se integendeel het schijnsel / en ook de warmte die'er onafscheidelijk mede vergeselschapt gaat / geensins en zouden konnen verdragen / maar daar van zouden verblind ende verteerd worden; 't en zy dat haar lighamen verheerlijkt waren / 't welk wy weten dat niet geschieden en zal / zo lang als sy op deser aarden zullen leven. Dierhalven zo en schijnd'er niet anders te kennen gegeven te worden / als een extraordinare gelukfaligheid / midsgaders die grote vreugde / die'er beneffens de selve vergeselschapt gaat.

VII. d'Agtste is Jerem. xvi, 15, enz. Alwaar de bekeringe der Joden door dese woorden te kennen gegeven word / De Here leevd, die de kinderen Israëls heeft opgevoerd uit de landen van het Noorden, en uit alle de landen daar henen hy se gedreven heeft, enz. Als ook de roepinge der Heidenen / wanneer'er vers 19, geseid word / Tot u zullen de Heidenen komen van de einden der aarden, enz. Welke dingen alhoewel se nu ten delen al geschied zijn / zo en is'et evenwel zo volkomen niet / dat men kan seggen / dat dese Prophetie ganz en al haar vervullinge gehad heeft. De negende is Jerem. xxiii, 3, enz. Dewelke insgelijks een voorseggingе van de bekeringe der Israëliten in sig begrijpt / Ik zal het overblijvsel mijner schapen selvs vergaderen uit alle de landen daar ik se henen verdreven hebbe, enz. Ik zal David een regtvaardige SPRUITE verwekken die zal Koning zijnde regeren, ende voorspoedig zijn, ende regt ende geregtigheid doen op der aarden: In sijne dagen zal Juda verlost worden, ende Israël seker wonen, enz. Dog dese dingen en zijn niet anders dan ten delen vervuld / en dat wel ten opsigte van een zeer klein gedeelte. De tiende is Jerem. xxx. 3. Siet de dagen komen spreekt de Here, dat ik de gevangenisse mijns volks Israëls ende Juda wenden zal, seid de Here, enz. Als ook vers 8. Ende vreemden en zullen sig niet meer van hem doen dienen: Maar sy zullen dienen den Heren haren God, ende haren Koning David, dien ik haar verwekken zal. Nu't is bekend dat hier door David de Messias / die een Zone Davids is / verstaan word / wien tot nog [illegible]e niet anders dan het minste gedeelte der Joden gediend en heeft / gelijk alle die genen bekend is / die in de kerklijke historien ervaren zijn; zo dat wy / 't en zy men den Propheet van leugen-taal wil beschuldigen / te verwagten hebben / dat'et te sijner tijd vervuld zal worden. d'Elvde is Jerem. Cap. xxxi, doorgaans. Alwaar vers 31, gewag word gemaakt / van een niew verbond dat God med'et huis Israëls, en med'et huis Juda opregten zoude, 't Welk wy uit d'Apostel / Heb. viii, en x, leren / dat tot de tijden Christi behoord. Maar evenwel zodanig / dat die voortreffelijke dingen nog staan vervuld te worden / Ik zal mijn wet in haar binnenste geven, enz. Ende sy en zullen niet meer een ygelijk sijnen naasten, ende een ygelijk sijnen broeder leren, enz. Want sy zullen my alle kennen van haren kleinsten af tot haren grootsten toe. De twaalvde is / Jerem, xxxii, 37. enz. alwaar wy sien dat wederom herhaald word / 't gene wy terstond uit 'et voorgaande Capittel geciteerd hebben / Ik zal se vergaderen uit alle de landen, daar henen ik se zal verdreven hebben in mijnen toorn, enz. Als ook vers 40, Ik zal een ewig verbond med hen maken, dat ik van after hen niet en zal afkeren, op dat ik hen weldoe: ende ik zal hare vreze in haar herte geven, dat se niet van my af en wijken, enz. De dertiende is Ezech, xxxvi, 24, enz. dewelke med de twe voorgaande in substantie overeenkomt; Ik zal u uit de Heidenen halen, ende zal u uit alle de landen vergaderen, enz. Ende ik zal u een niew herte geven, ende zal een niewen Geest geven in het binnenste van u, enz. ende ik zal maken, dat gy in mijne insettingen zuld wandelen, enz,

VIII. De veertiende is Dan. ii, 44. Dog in de dagen van die Koningen, zal de God des hemels een Koningrijke verwekken, dat in der ewigheid niet en zal verstoord worden, ende dat Koningrijk en zal geen anderen volke overgelaten worden: dog het zal alle die Koningrijken vermalen ende te niete doen; maar selve zal het in alle ewigheid bestaan. Door welke woorden het laatste gedeelte van den droom van Nebucadnezar / die vers 34 en 35, verhaald is / verklaard word. Dat hy gesien heeft / dat'er uit den berg een steen sonder handen is afgehouwen geworden / die dat grote beeld aan sijne voeten sloeg / 't welk hem verschenen was / en 't selve tot stof vermaalde; dog dat daarna die steen tot een groten berg geworden is / alzo dat hy de gehele aarde vervuld heeft. Maar men moet tot beter verstand van

van deſe Prophetie aanmerken / dat in dat geſigt / 't welk Nebucadnezar verſchenen is / onder de gedaante van dat grote en afgrijſlijke beeld / welkers hoofd uit goud was / de borſt ende de armen uit ſilver / de buik ende de dijen uit koper / de benen uit yſer / dog de voeten ten delen uit yſer / en ten delen uit leem / vier grote Rijken gerepreſenteerd zijn / waar door het volk Godes zeer ſwaar ſtond gedrukt te worden. Het Eerſte, en ook ten opſigte van het volgende / het voornaamſte / was het Rijke der Aſſyriers. Het twede, 't welk ſlegter was / het Rijke der Perſen. Het derde, het Rijke van Alexander de Grote. Het vierde, het Rijke der Romeinen. En wat'et eerſte en twede aangaat / daar van en is wel onder de uitleggers ganz geen verſchil; maar aangaande het derde en vierde en komen ſe niet overeen. Want enigen menen / dat door het derde, alleen het Rijke van Alexander de Grote, en door het vierde, het Rijke van ſijne navolgers verſtaan moet worden / zo dat het Rijke der Romeinen hier niet onder gerekend en word. Waar uit dan verders noodſakelijk onenigheid ontſtaan moet in het verklaren van het Rijke des hemels / 't welk God geſeid word ten tijden van die Rijken te zullen opregten. Maar het blijkt daar uit dat ſe bedrogen zijn / dat ſe menen dat door de buik en de kopere dijen het Rijke van Alexander de Grote alleen is afgebeeld geworden. Want om het Rijke van een Menz alleen af te beelden / en zouden by de buik de dijen niet gevoegd geweeſt zijn / voornamelijk zodanig een Rijk 't welk zeer weinig tijds geduurd heeft. Dog door ſijn twe dijen / worden gevoeglijk de ſucceſſeurs of navolgers van Alexander de Grote verſtaan / welker gebied ten delen na't Noorden, ten delen na't Zuiden uitgeſtrekt wierd. Dierhalven zo is door de yſere benen / en door de voeten die van yſer en van leem t'ſamengeſteld waren / het Roomze Rijk afgebeeld geweeſt; 't welke zeer wel by yſer vergeleken word / zo om ſijn hardigheid (om dat gelijk het yſer alle andere metalen doet breken / alzo ook dat Rijk de drie voorgaande zoude verdeſtrueren en t'onderbrengen /) als ook om ſijne wreedheid / waar mede 't ſelve het volk Godes boven d'andere Rijken zoude verdrukken. Dog door de voeten / die ten delen uit yſer en ten delen uit leem zijn / worden ons zeer aardig d'inlandze onenigheden en beroerten afgemaald / waar mede dat Rijk dikwijls is gequeld geweeſt. Want gelijk het yſer en het leem noit ter degen med elk anderen en konnen verenigd worden / alzo heeft'er ook noit een vaſte eendragt geweeſt tuſzen den Raad en het gemene Volk / en ook ſelvs tuſzen de Staten van dat Rijk; ja al was'et ſchoon dat ſe ook haar beſt deden / om de ſelve door onderlinge huwelijken meer en meer te beveſtigen / zo zijn ſe evenwel daarna tot een groten haat / en ook daadlijke vyandige bejegeningen uitgebarſten / dewelke de ruine en ondergang van dat Rijk quamen te dreigen. Dat Daniel ook ſeid / vers 44, Dat de God des hemels in de dagen van die Koningen, een Koningrijk verwekken zal, dat is zo te verſtaan / dat ten tijde van het vierde Rijk / 't welk de drie voorgaande gelijk als opgeſlokt heeft / dat niewe hemelze Koningrijk ſijn aanvang zoude nemen. Dog daar en is niemand van de uitleggers onder de Chriſtenen / die daar aan twijfeld / dat dit op het Rijke Chriſti paſt; al is'et dat die genen de delen van de Prophetie niet wel over een en brengen / of tuſzen de ſelve een grote openinge laten / die daar willen dat het vierde Rijk op de ſucceſſeurs van Alexander de Grote ſijn opſigt heeft. Want hoe konnen ſe ſeggen dat God in de dagen van die Koningrijken / het Koningrijke des hemels zal oprегten / dewijl het Rijke van de ſucceſſeurs van Alexander de Grote, nu al lang vernietigd was / wanneer het Rijke Chriſti ſijn begin heeft genomen / die maar eerſt / gelijk uit d'hiſtorie van Lucas blijkt / onder den keiſer Auguſtus geboren is? De Propheet voegd'er by / Dat dat Koningrijk in der ewigheid niet en zal verſtoord, nog aan een ander volk en zal overgelaten worden. 't Welk d'Engel / wanneer hy d'H. Maget aanſprak / op de ſelve wijſe heeft uitgedrukt / Hy zal in het huis Jacobs als Koning regeren, en ſijns Koningrijks en zal geen einde weſen. Luc. 1, 33. En hier in zal'et med de vier voorgaande Rijken niet accorderen / dewelke na dat ſe enige ewen geduurd hebben / geeindigt zijn / en in andere Rijken veranderd / en ook tot andere volken zijn overgegaan. Dog ſy verklaren dit in't gemeen van het geeſtlijke Rijke Chriſti in den hemel / 't welk na ſijn opvaringe een begin genomen heeft / en voords tot'et einde van de wereld zal uitgeſtrekt worden. Maar alhoewel deſe verklaringe waaragtig is / zo en ſchijnd ſe evenwel niet genoeg te weſen / en den gehelen ſin van de woorden van Daniel uit te drukken. Want dat hy van het Koningrijke des Hemels ſeid / dat'et alle die Koningrijken vermalen ende

ende te niet doen zal, dat en is niet verwuld geworden / wanneer Christus tot de besittinge van sijn Koningrijk is ingegaan; want het Roomze Rijk heeft nog lange geduurd onder de Regeringe van de Heidenze Keisers / om nu van de Christen Keisers niet te spreken / welker regeringe niet veel heiliger geweest en is. En men kan ook niet seggen / dat'et eerst aan het einde der ewen zal vervuld worden. Want het en is geen wonder / indien med'et ondergaan van de wereld ook alle desselvs Koningrijken zullen vernietigd worden / dewijl dat niet anders geschieden en kan. En het en blijkt ook niet hoe dat het Rijke Christi / wanneer alle de aardze Rijken vermaald ende te niet gedaan zullen wesen / tot in ewigheid bestaan zal; dewijl Paulus 1 Cor. xv, 24, enz. leerd / Dat hy alsdan het Koningrijke aan God de Vader overgeven zal, en dat hy hem onderworpen zal wesen, op dat God alles in allen zy. Dierhalven zo moet men dat veel liever tot dien tussen-tijd refereren / wanneer Christus de Kerke wederom zal herstellen / d'ongelovigen tot sijn kennisse zal roepen / en heilige Rijken op der aarden zal oprегten / dewelke volgens sijne wetten zullen geregeerd worden; dewijl de Rijken die tot dees tijd toe plaats gehad hebben / veel eer Heidenze dan Christen Koningrijken schijnen geweest te zijn. 't Welk daar door bevestigd word / om dat in dese Prophetie het Rijke Christi / med het Rijke van sijne gelovigen t'samengevoegd geconsidereerd word / aan welke hy sijne heerlijkheid ende magt zal mededelen / volgens het gene wy Apoc. 1, 6, lesen / Dat hy ons gemaakt heeft tot Koningen ende Priesters Gode ende sijnen vader. Ja die saak past op de Kerke Christi vry eigenlijker dan op Christum selvs / dat namelijk de steen sonder handen afgehouwen tot een groten berg geworden is / en dat hy de ganze aarde vervuld heeft. Want door dese worden word de miraculeuse toeneminge en aanwassinge der Kerke te kennen gegeven / dewelke van kleine beginselen haar oorsprong genomen hebbende / haar selven alomme door de ganze wereld verspreid heeft. 't Selve word ook te kennen gegeven wanneer'er geseid word / dat dat Rijke des hemels aan geen ander volk en zal overgegeven worden, Want indien'er eigenlijk maar alleen van het Rijke Christi gehandeld wierd / zo zou'et beter geweest hebben dat'er wierd geseid / dat'et aan geen ander Koning en zal gegeven worden. Dog 't en is tot nog toe niet gesien geworden / dat de ware Kerke Christi op der aarden geregeerd en gefloreerd heeft / dierhalven zo staat zulks nog te sijner tijd / wanneer het Gode believen zal / vervuld te worden.

IX. De vijvtiende is Dan. xii, 11, 12. Ende van dien tijd af, dat het gedurig-offer zal weggenomen, ende de verwoestende gruwel zal gesteld zijn, zullen zijn duisend twe honderd ende tnegentig dagen. Wel geluksalig is hy, die verwagt ende raakt tot duisend drie honderd en vijv en dertig dagen. Hier en word niet alleen die geluksalige stand der Kerke onder het Rijke Christi te kennen gegeven / maar de tijd word ook med een aangewesen / wanneer de selve haar begin zoude nemen. 't En is my niet onbekend / dat enigen dit refereren tot de tijden van Antiochus Epiphanes, die / gelijk 1 Machab. 1, 62, verhaald word / dat gedurig-offer / 't welk alle dagen des morgens ende des avonds te Jerusalem in den Tempel geofferd wierd / heeft doen ophouden / dewijl hy aldaar den altaar aan den Afgod quam toe te wijen: welke ontheiliginge drie jaren lang geduurd heeft / gelijk uit Cap. iv, 52, van 't selve boek te sien is / alwaar verhaald word / hoe dat op den selven 25 dag des maand Casleu, op welken voor drie jaren ter eren van den Afgod was begonnen geofferd te worden / den Here wederom volgens de wet op niews geofferd is / na dat den Tempel van d'Afgoderije en den niew gebouden altaar gesuiverd was. Maar indien wy eens na de verklaringe luisteren / die Jesus Christus selvs / Matth. xxiv, 15. daar van geevd / zo zullen wy sien / dat men dat niet en moet verstaan van dien korten tijd / in welke Antiochus Epiphanes het gedurig-offer heeft doen ophouden / maar van die ganze te niet doeninge des selvs / in de laatste uitroejinge van de Stad Jerusalem en van den Tempel / dewelke door Titus te wege is gebragt / Want toen heeft die gruwel der verwoestinge, (gelijk Christus spreekt /) waar van gesproken is door Daniel den Propheet, in de heilige plaats gestaan. Dog hy en heeft niet alleen het oog op'et gene Dan. ix, 26, 27, geschreven staat / maar ook op dese plaats / die med de voorgaande overeenkomt. Drie jaren van de ontheiliginge des Tempels maken 1095 dagen. Zo schieten'er dan van het getal van de 1290 dagen van Daniel 195 dagen over / dewelke ses maanden en een halv uitmaken. Zo dat dat getal niet en kan geappliceerd worden op de ontheiliginge van Antiochus

Epi-

Epiphanes, dewelke maar alleen net drie jaren geduurd heeft. Dit dan zo gesteld zijnde / zo zal blijken / dat die gemelde 1290 dagen van Daniel / geen natuurlijke dagen en zijn van 24 uren / (gelijk sy willen dat'er van de ontheiliginge des Tempels door Antiochus, tot sijn dood toe verlopen zijn; want dat is onseker / en daar en is ganz geen genoegsame reden om 't selve te bewijsen /) maar prophetize dagen / welke in plaatse van Jaren genomen worden / gelijk wy sien dat ook in die vermaarde LXX weken / waar van Cap. IX. te lesen is / plaats heeft. Want dese Prophetie van Cap. XII, word med de voorgaande t'samengevoegd; en 't en is ook geensins waarschijnlijk / dat d'H. Geest in't voorstellen van dese andere wijse van spreken heeft willen gebruiken / dan van d'andere. Dog dewijl de LXX weken eindigen op het Jaar LXIX, na de geboorte Christi / wanneer Jerusalem is uitgeroeid / zo zullen we / indien men daar 1290 Prophetize dagen of jaren byvoegd / tot'et jaar na Christi geboorte 1359, komen / van welke tijd af tot dese toe / de tyrannije van den Antichrist / en d'afgoderije is begonnen bestreden te worden. En indien men hier wederom 1335 dagen of jaren byvoegd / zo zullen se een getal van 2694 jaren uitmaken / namelijk van de geboorte Christi af; wanneer enigen willen dat de duisend Apocalyptize jaren van de vrede der Kerke eindigen / dewelke dierhalven zouden moeten begonnen worden in't jaar 1694, dat is van nu af over 42 jaren / (want wy schrijven dese dingen in't jaar 1652 na de geboorte Christi / volgens de gemene rekeninge.) Dog anderen willen liever de selve beginnen in het geseide jaar 2694, om dat die gene van Daniel geluksalig geseid word / die daar toe zal komen. Maar wy willen Gode zeer gaarne het oordeel van dese verborgenheden des tijds overgeven. 't Is genoeg dat men aanmerkt / dat de Kerke in dese eew een seker uitstekend goed beloovd word / 't welk se tot nog toe niet genoten en heeft / maar med gelove en lijdsaamheid moet verwagten.

X. De sestiende is Hos. III, 4, 5. Want de kinderen Israëls zullen vele dagen blijven sitten, sonder Koning, ende sonder Vorst, ende sonder offer, ende sonder opgeregte beeld, ende sonder Ephod, ende Teraphim. Daarna zullen sig de kinderen Israëls bekeren, ende soeken den Here haren God, ende David haren Koning: ende sy zullen vrezende komen tot den Here, ende tot sijne goedheid, in't laatste der dagen. Hier word klaarblijklijk gehandeld van de bekeringe van het Israëlitze volk tot Christum / na dat se langen tijd zullen geseten hebben sonder Koning en sonder Vorst die uit haar volk en geslagt is voorgesproken / sonder offer na de wet / en sonder opgeregte beelden tegen de wet (in welken staat wy sien dat se tegenwoordig zijn.) Dog 't is ook klaar dat door David de Messias / die sijn soon en successeur is / verstaan word. Dewijl'et dan tot nog toe niet geschied en is / dat d'Israëliten tot den Here haren God / en sijnen Gesalvden bekeerd zijn / zo staat dat te sijner tijd vervuld te worden. De seventiende is Mich. IV, doorgaans, dewelke t'enemaal overeenkomt med de plaats Esa. II, daar wy nu te voren van gehandeld hebben / zo dat al het gene van de selve geseid is / op dese plaats ook komt te passen. d'Agtiende is Soph. III, van vers 9, tot'et einde van het Capittel; en is ook zeer klaar. Want aldaar word 1. de Roepinge der Heidenen voorseid tot de kennisse Godes en Christi door het Evangelium. 2. De bekeringe der Israëliten van hare ongelovigheid / vers 11, 12, 13, 19, 20. En eindelijk 3. Dat de vyanden van Godes volk zullen t'ondergebragt en vernietigd worden / van vers 14, tot 19 toe. De negentiende is Zacha. XII, doorgaans. Alwaar God beloovd dat hy door een bysondere voorsienigheid de Stad Jerusalem en des selvs inwoonders tegen alle haar vyanden zal beschermen. 't Welk niet en kan gerefereerd worden tot de verlossinge uit de Babylonize gevangenisse / dewijl Zacharias tot de Joden geprophetéerd heeft die uit de selve wedergekeerd waren. En men kan ook niet seggen / dat'et is vervuld geworden in de naast volgende eewen / in welke de Joden van verscheide vyanden zeer sware verdrukkingen hebben uitgestaan / en waar op ook eindelijk gevolgd is dat de Stad Jerusalem van de Romeinen ter aarden toe is nedergeworpen / en dat dat ellendige volk in een harde slavernije is weg gevoerd / en door de ganze wereld verstroid geworden. Dierhalven zo volgd daar uit / dat'et tot de tijden des N. Testaments behoord / en dat door Jerusalem in een verborgen sin de Kerke Christi verstaan word / dewelke niet alleen uit Heidenen / maar ook uit Israëliten / die eerst tot Christum bekeerd zijn / bestaat. De twintigste is / Zach. XIV, 6. enz. Alwaar ook van de tijden des N. Testaments / en van Godes weldaden tegen de bekeerde Israëliten / gehandeld word/

word / gelijk daar uit blijken kan / dat God over die genen die de Stad Jerusalem bestreden hebben / zodanige plagen niet uitgestort en heeft als'er voorseid worden; maar integendeel dat hy heeft toegelaten / dat de selve van de Romeinen is omgekeerd geworden. Waarom'er insgelijks / gelijk in de voorgaande plaats / niet het vleeslijke maar het geestlijke of verborgene Jerusalem verstaan word.

XI. d'Een en twintigste is Matth. xxiii, 39. Alwaar Jesus d'hardnekkige Joden aldus aanspreekt. Ik segge u lieden, gy en zuld my van nu aan niet sien, tot dat gy zuld seggen, gesegend is hy die daar komt in de name des Heren. Dog die komste en kan niet van sijn laatste toekomste ten oordeel verstaan worden. Want alsdan zullen d'ongelovigen tot de bergen en steenrotzen seggen / Vald op ons, ende verbergd ons van het aangesigte des genen die op den throon sit, ende van den toorn des lams, Apoc. vi, 16, Namelijk om dat se zullen sien dat de tijd der genade voorby is / en dat haar niets te verwagten en staat als Godes toorn en verbolgenheid. Dierhalvē zo moet de selve tot die tijd gerefereerd worden / wanneer Christus hem selven aan d'Israëliten op een geestlijke wijse in genade zal vertonen / en haar door het Evangelium tot hem bekeren. Want alsdan zullen sy haar over sijne toekomste ten hoogsten verblijden. De twee en twintigste is / Matth. xxiv, 14. Ende dit Evangelium des Koningrijks zal in de gehele wereld gepredikt worden, tot een getuigenisse allen volken: ende dan zal het einde komen. Dog dat en is nog niet vervuld geworden. Want daar zijn in de wereld veel plaatsen / tot welke de kennisse des Evangeliums niet gekomen en is. Dog wanneer zulks geschieden zal / alsdan zal'er voor de Kerke een tijd der verkoelinge zijn / dewelke wy verwagten. De drie en twintigste is. Luc. xxi, 24. Ende sy (namelijk d'ongelovige Joden /) zullen vallen door de scherpte des swaards, ende gevangelijk weggevoerd worden onder alle de volken: ende Jerusalem zal van de Heidenen vertreden worden, tot dat de tijden der Heidenen vervuld zullen zijn. Hier sien we dat'er een sekere tijd gesteld word voor de quellingen / waar mede de Joden van de Heidenen zullen aangedaan worden; en wanneer de selve verstrekē zal zijn / zo zal hy hem over de selve erbarmen / en haar tot hem roepen.

XII. De vier en twintigste is Rom. xi, 25. enz. Ik en wil niet broeders dat u dese verborgenheid onbekend zy, (op dat gy niet wijs en zijt by u selven) dat de verhardinge voor een deel over Israël gekomen is, tot dat de volheid der Heidenen zal ingegaan zijn, enz. Dese plaats is wel d'allervermaardste onder alle d'andere / waar in de roepinge der Israëliten tot de kennisse Christi voorseid word / waar mede die wederopregtinge der Kerke / van welke wy spreken / vergeselschapt zal wesen. En sy en kan med geen waarschijnlijkheid / gelijk enige andere plaatsen / tot die dingen getrokken worden / die in d'eerste komste Christi / door hem en sijne Apostolen te wege gebragt zijn. Want daar word in de gemelde eerste komste gesproken van ongelovige en onbekeerlijke Joden / die het Evangelium / 't welk haar verkondigd wierd / zo obstinaatlijk verwierpen / dat'er Menslijker wijse te spreken ganz geen hope overig en was / dat se oit zouden tot bekeringe komen. En Paulus bekend ook dat hy een mysterium of verborgenheid wil bekend maken, dewelke hem van God geopenbaard was / dat se namelijk nog eenmaal tot de kennisse Christi zouden geroepen worden / en dat med zulk een grote kragt van genade / waar door die wederspannigheid en hardnekkigheid / waar mede sy den Evangelio wederstonden / zoude vermorwd worden; en hy seid / dat'et zal geschieden, wanneer de volheid der Heidenen zal ingegaan zijn, namelijk in de Kerke / Dat geheel Israël zal salig worden. Daar zijn evenwel enigen die menen / dat dese Prophetie een weinig na die tijd / dat se van d'Apostel is beschreven geweest / hare vervullinge gehad heeft; dat alle de volken van de bekende wereld / tot God en sijnen gesalfden geroepen zijn geworden; en dat se ten meesten dele het Evangelium hebben aangenomen; als ook dat d'Israëliten ten delen door haar exempel bewogen zijnde / ten delen om dat se sagen dat haar Tempel en politie van de Romeinen ganz en al verwoest was / haar selven med een grote menigte tot Christum bekeerd hebben; en dat'et onseker is of die genen / die in dese tijd de gehele wereld door verstroid zijnde belijdenisse doen van de Joodze Religie / uit die Vaderen Abraham / Isaak en Jacob voordgesproten zijn / die de belovtenisse van God verkregen hadden; en dat men haar veel eer voor een opgeraapten hoop van Jodegenoten moet houden / die uit alle volken zijn t'samengekomen / welker ongelovigheid en obstinaatheid / dien se in het verwerpen van den Here Christum komen te tonen / geen reden en moet zijn / waarom men niet en zoude moe-

ten

ten geloven/ dat de Prophetie van Paulus / aangaande de saligheid en de bekeringe van geheel Israël / nu al lang is vervuld geweest. 't Welk ons in't korte staat t'ondersoeken.

XIII. Sy seggen dan / dat ten tijde der Apostolen het Evangelium de ganze wereld door is gepredikt geworden / en dat dierhalven de volheid der Heidenen ingegaan is / waar op in't korte de bekeringe der Israëliten most volgen. Want dat Christus sijne Apostolen bevolen heeft/ dat se heen zouden gaan in de ganze wereld / en aan allen het Evangelium verkondigen; en ook dat sy de last die haar van Christo opgeleid was getrouwlijk nagekomen hebben/ zo dat Paulus seid / dat'et Evangelium al in dien tijd, wanneer hy schreeb / onder alle de creature die onder den is, gepredikt was geworden, Col. 1, 23. Dog dat Christus Matth. XXIV. en Paulus Rom. XI. het oog niet eens gehad en hebben op de Inwoonders van America, die by de ouden onbekend waren / en nu eerst voor hondert en sestig jaren zijn begonnen bevaren te worden / en dierhalven niet eens in consideratie en moeten komen / wanneer'er gevraagd word/ of de voorseggingen / aangaande het prediken van het Evangelium door de ganze wereld / vervuld zijn geworden; dewijl door de gehele wereld, (gr. oikoumenee,) in d'H. Schriftuur de bekende wereld pleeg verstaan te worden / of een groot gedeelte van de selve / alzo dat zomtijds het Roomze gebied door die benaminge uitgedrukt word / als Luc. 11, 1. Waar op ik andwoorde / alhoewel'er niet selden door het woord wereld abusivelijk in d'H. Schriftuur het bekende gedeelte van de selve verstaan word; dat men't evenwel zo niet en moet nemen / wanneer'er van de saligheid word gesproken / dewelke voor de ganze wereld door Christum te wege gebragt is / en aan alle des selvs inwoonders door het Evangelium moet bekend gemaakt worden. Want zo doende zou men die uitstekende weldaad Godes zeer verminderen / indien men d'Americanen van de selve wilde uitsluiten; 't welk voorwaar die genen in het minsten niet en moeten doen / die beweren dat Godes genade zo algemeen is dat de selve sig tot allen en een ygelijk Menze komt uit te strekken / in tegenstellinge van de absolute verwerpinge / die by zommigen gedreven word. Gelijk sy dan / wanneer'er geseid word / Alzo liev heeft God de wereld gehad dat hy sijn enig geboren Sone gegeven heeft, enz. Joh. III, 16. Als ook / Hy is een versoeninge voor de sonde der geheler wereld, enz. 1 Joh. II, 2. en diergelijke plaatsen meer / dat zo verklaren / dat se ganz niemand daar van uit en sluiten / zo moeten se dat ook van gelijken doen / wanneer'er gesproken word van de predikatie des Evangeliums/ dewelke geordineerd is om de ganze wereld door te geschieden; waar uit noodsakelijk moet volgen / dat'er ganz geen gedeelte van de selve van dese weldaad uitgesloten en word/ voornamelijk zo een groot deel als America is/ als ook het Zuider gedeelte van de wereld / waar van nawelijks tot nog toe de buitenste kusten en stranden beseild en nagespeurd zijn. En dat'et Paulus/ in de plaats Rom. XI, waar van wy nu spreken/ alzo verstaan heeft / wanneer hy van de volheid der Heidenen / die te verwagten staat / gewag maakt/ dat blijkt daar uit/ dat hy in het voorgaande tiende Capittel, de gemene wijse van spreken navolgende / van de predikatie der Apostolen seid / haar geluid is over de gehele aarde uitgegaan, ende hare woorden tot de einden der wereld, vers 18. Want hy zou hem selven openlijk tegenspreken / indien hy in de eerste plaats verstond / dat'et Evangelium alle de volken / die'et gedestineerd was / gepredikt is geworden; en in de laatste te kennen gav / dat de volheid der Heidenen nog niet ingegaan en is. En men moet niet menen / dat hy in den Briev tot de Colossensen in een anderen sin gesproken heeft / als of dat gene / 't welk alleen begonnen was / wanneer hy aan de Romeinen schreev / nu al volkomenlijk vervuld was / wanneer hy aan de Colossensen heeft geschreven. Want daar zijn maar drie jaren of daar ontrent verlopen / tusschen het schrijven van den Briev aan de Romeinen, en den Briev aan de Colossensen, volgens de Rekeninge van Lud. Capellus die in sijn Historia Apostolica toond / dat de Briev tot de Romeinen Anno 53 na Christi geboorte geschreven is / in't 14 Jaar van de Regeringe van den Keiser Claudius. Dog de Briev aan de Colossen Anno 56 na Christi geboorte / in het 3 Jaar van de Regeringe van Nero, waar van ook onder de Chronologi of Tijd-rekenaars, ten opsigte namelijk van dese tussen-tijd / weinig verschil is. Dog 't en kan niet zijn / dat'er in zo een korten tijd / als daar is van drie / of (zo je't zo verstaat/) van vier of vijv jaren / zulk een grote veranderinge in de wereld geschied zoude zijn / dat hy de Colossensen zoude willen wijs maken dat dat gene nu al vervuld was / 't welk hy de Romeinen

als zodanig een verborgenheid voorstelde/ die lang daarna zoude vervuld worden. Indien dan toen ter tijd de volheid der Heidenen nog niet ingegaan en was / zo en moet men ook niet stellen / dat de bekeringe van Israël / dewelke / gelijk uit de voorsegginge van Paulus blijkt / op het ingaan van de volheid der Heidenen volgen moste / geschied is.

XIV. Maar / seggen se / het blijkt evenwel uit Act. XXI, 20, dat'er ontrent dien tijd / dat Paulus gevangen na Romen is gevoerd geworden / van waar hy den Brieve tot de Colossensen geschreven heeft / een grote menigte der Joden tot Christum is bekeerd geweest. Want d'Ouderlingen van de Kerke van Jerusalem by Jacobum vergaderd zijnde/ seiden tegen hem / Gy siet broeder, hoe vele duisenden van Joden daar zijn die geloven, ende sy zijn alle yveraars van de wet. Alwaar in't Grieks staat/ posai muriades, 't welk eigenlijk betekend hoe veel tien duisenden. Indien'er dan in ene Stad zo velen het Evangelium hadden aangenomen / wat zal men dan van 't gehele Joodze land / midsgaders van d'andere landschappen / door welke dat volk verstroid was / anders moeten oordelen / dan dat'et getal der gelovigen uit'er maten groot is geweest? Waar op ik andwoorde / dat ik niet en wil ontkennen / dat het prediken der Apostolen van een zeer grote kragt is geweest / en dat door'et selve zeer veel Joden / niet alleen te Jerusalem/ maar ook de ganze wereld door / tot'et gelove gebragt zijn geworden. Maar dese menigte mag zo groot zijn als se wil/ zo is'et evenwel seker dat se maar een klein gedeelte was ten opsigte van die genen / die in hare ongelovigheid gebleven zijn; volgens 't gene eertijds door Esaias voorseid is Cap. X, 22. welke plaats van Paulus Rom. IX, 27, aangetogen word / Al ware het getal der kinderen Israëls gelijk het sand der zee, zo zal het overblijvsel behouden worden, enz. 't Welk ook in de verwoestinge van Jerusalem gebleken is / waar in / gelijk Josephus verhaald / elv honderd duisend Joden om hals gekomen zijn / die al te samen ongelovig waren gebleven. Hier op seggen se / dat die genen / die in dien tijd wanneer Paulus leevde/ nog niet bekeerd en waren / daarna tot'et geloov gebragt zijn geworden / wanneer se gesien hebben / dat de Stad Jerusalem van de Romeinen tot de grond toe verwoest / den Tempel verbrand / en de gehele Levitize Godsdienst uitgeroeid was / sonder enige hope van oit wederom te zullen hersteld worden. 'k Andwoorde dat zulks door ganz geen geloovwaardige getuigenisse bewesen en word; ja dat d'historien van de volgende tijden getuigen dat'et ganz en al onwaaragtig is/ in welke wy sien dat overal een grote menigte der ongelovige Israëliten geweest is / die haar bysondere Synagogen hadden / waar in sy om hare Godsdienst te plegen by elk anderen quamen. Siet onder anderen Cod. lib. I. tit. 9. de Judæis & Cælicolis. En uit haar is die grote menigte voordgesproten / dewelke doorgaans in Europa, Asia en Africa gevonden word; ja ook in America en de niew gevonden wereld / indien men het relaas of verhaal van Antonio de Montezinos mag geloven / 't welk van Manasse ben Israël nu over twe jaren is uitgegeven / in seker tractaat welkers titul is de Hoop van Israël.

XV. Dog 't is een vreemde stellinge die Aretius, in Problemate de Genealogia, drijvd / dewelke ook niet ligt van iemand / die wat opmerklijk is / en zal aangenomen worden / dat namelijk alle die genen / die heden daags professie doen van de Joodze Religie / geen ware Israëliten en zijn/ dewelke uit Abraham zijn voordgesproten / maar dat men se voor een seker schuim van Menzen moet houden / 't welk uit den allerslimsten hoop is t'samen gebragt. Want al is't / gelijk hy tegenwerpt / dat se geen sekere stam of geslagte en konnen voorbrengen / waar uit sy voordgesproten zijn / zo en volgd evenwel daar uit niet / dat se uit dat volk niet en zijn / dewijl de religie / waar van se zo standvastig belijdenisse doen / het tegendeel leerd; maar men moet agten / dat die swaare vervolgingen en verstrojinge daar van een oorsake zijn / dewelke niet toegelaten en hebben / dat se hare geslagtrekeningen zo ongeschonden hebben konnen bewaren gelijk als eertijds. Gy zuld misschien seggen / dat'et geen wonder en is / dat dat schuim van Menzen professie doet van de Joodze Religie; want dat se uit die Jodengenoten voordgesproten zijn / die haar selven eertijds med een grote menigte by't volk Israëls gevoegd hebben / alzo dat Josephus getuigd / Antiquit. lib. XIII. Cap. 17. dat ontrent honderd jaren voor de tijden van Herodes, de meeste Edomiten / door't aandrijven van Hircanus, de Joodze Religie aangenomen hebben. Waar op ik andwoorde/ Dat'er eertijds wel vele Jodengenoten zijn geweest / die haar selven by d'Israëliten gevoegd

heb-

hebben / wanneer haar saken nog in fleur waren / om med haar de selve privilegien en goederen te genieten / en dat se van de selve conditie zijn med de andere Joden. Zo sien we dat wanneer God haar uit Egypten door Mosem med een sterken hand en uitgestrekten arm uitgeleid heeft / veel vermengd volk med haar trok / gelijk Exod. XII, 38, kan gelesen worden. Maar wie zal sig inbeelden / dat zulks ook geschied is / na dat de Joodze Republijk van de Romeinen tot de grond toe is omgekeerd / en wanneer dat volk ook alomme in een ellendige slavernije wierd weggevoerd? Want niemand en vervoegd sig gaarne by de zodanigen die ellendig zijn / waar van hy geen voordeel te verwagten en heeft / maar daar hy integendeel van moet vrezen / dat hy med haar in het selve ongeval zal raken. En daarom lesen we ook dat de Edomiten / die in dien tijd geleevd hebben / die'er verlopen is tuszen de wederkeringe der Joden uit de Babylonize gevangenisse en de komste Christi / wanneer'et d'Israëliten wel en voorspoedig ging / geroemd hebben / dat se med haar uit den selven Vader Abraham voordgesproten waren / maar dat se / wanneer de selve door enig kruis of ongeval gedrukt wierden / die maagschap ganz en al versaakt hebben. Josephus seid Lib. XI, Cap. 10. aldus. De Samaritanen zijn zo van aard, dat se wanneer'et de Joden qualijk gaat, ontkennen dat se van haar maagschap zijn, waar in sy wel de waarheid seggen. Maar indien't somtijds gebeurd dat'et haar vry wel gaat, zo willen se terstond med haar gemeenschap hebben, seggende dat se haar bloedvrinden zijn, en leiden dan ook haar geslagt van Ephraim en Manasse de Sonen Josephs af. Voegd hier by / dat die Edomiten / die onder Hircanus de Joodze Religie hebben aangenomen / dat gedwongen zijnde gedaan hebben / op dat se niet genoodsaakt en zouden worden hare landen en goederen te verlaten. Maar na de laatste verwoestinge van de Stad Jerusalem / en hebben se zodanigen magt niet gehad / dat se anderen konden dwingen; alzo dat men die genen / die nu belijdenisse van die religie doen / niet meer voor ware Israëliten en moet houden. En men kan ook daar uit bewijsen dat zulks valz is / om dat'er Apoc. VII, 4, enz. geseid word / dat'er 12000 uit elke stamme der kinderen Israëls getekend waren / (dat is / gelijk uit vers 9, blijkt / een grote schare welke niemand tellen en konde) op dat se van de oordelen Godes / die over de Godlosen stonden uitgevoerd te worden / bevrijd zouden zijn; en dat alzo de weg gebaand zoude worden / tot die voortreflijke bekeringe / waar van Paulus handeld. Want al is'et dat dese versegelinge voor die bekeringe gaat / zo moet se evenwel / volgens de connectie en aaneenhanginge der Prophetien / dewelke in d'Apocalypsis begrepen zijn / tot de tijden / die op de laatste verwoestinge van den Tempel en het Joodze volk gevolgd zijn / gerefereerd worden. Dog die genen die haar selven eertijds / wanneer de Joodze politie nog in stand was / door de besnijdenisse / en het waarnemen van de selve plegtigheden by haar quamen te voegen / wierden voor Joden gehouden / en de Godlijke beloften / die aan alle de genen gedaan zijn die de wet onderhouden / en behoorden niet minder tot haar als tot de anderen die uit Israël voordgesproten waren; voornamelijk de Edomiten en Egyptenaars / van welke wy een uitdruklijk gebod lesen Deut. XXIII, 7, 8. Den Edomiter en zuld gy voor genen gruwel houden, want hy is uwe broeder, nog ook den Egyptenaar, want gy zijt een vreemdeling geweest in sijn land: aangaande de kinderen, die hen zullen geboren worden in het derde geslagte, elk van dien zal in de vergaderinge des Heren komen. Nu die in de vergaderinge des Heren quamen / die hadden med de verdere Israëliten aan de selve goederen en privilegien gemeenschap. Zo dat men moet seggen / al waar't schoon dat'er bewesen wierd / ('t welk noit en zal geschieden /) dat onse heden-daagze Joden uit die oude Jodengenoten / die haar selven eertijds voor de komste Christi by de Joden gevoegd hebben / voordgesproten zijn / dat niettemin de Prophetie van Paulus aangaande hare bekeringe / tot haar zoude behoren. Want hy spreekt van dat ganze volk / zo als'et by sijn tijd was / wanneer hy seid / Alzo zal geheel Israël salig worden. En dewijl dit tot nog toe niet geschied en is / zo moeten wy dan verwagten dat'et t'eniger tijd geschieden zal / op dat wy niet en zouden schijnen d'Apostel van leugen-taal te willen beschuldigen / die ons dese saak med zulke duidelijke en uitdruklijke woorden voorseid heeft. Dog med dit verstand dat de woorden / Alzo zal geheel Israël salig worden, zo generaal niet en moeten genomen worden / als of'er ganz geen van d'Israëliten in hare ongelovigheid en zouden blijven / en van de saligheid uitgesloten worden; 't welk naaulijks zoude konnen geschieden / 't en

zy dat hare wil daar toe med geweld gebogen wierd; maar dat'er door de kragt der genade/ welke God haar wederom zal doen aanpresenteren/ een grote menigte van haar tot Christum zal bekeerd worden; alzo dat enige weinige/ die de selve door haar ongebonde quaadaardigheid zullen verwerpen / niet eens in consideratie en moeten komen. De vijv en twintigste plaats is/ 2 Cor. III, 15, 16. Maar tot den huidigen dag toe, wanneer Moses gelesen word, leid een deksel op haar herte, (namelijk van de kinderen Israëls :) Dog zo wanneer het tot den Here zal bekeerd zijn, zo word het deksel weggenomen. Dese plaats komt t'enemaal med de voorgaande overeen / en is ook zeer nadrukelijk om de selve te verklaren. Want d'Apostel leerd alhier twe dingen/ 1. Dat de verhardinge en wederspannigheid der Israëliten van sijnen tijde / in het verwerpen van Christus en sijn Evangelium/ zeer groot was. 2. Dat se niettemin t'eniger tijd/ door de kragt van de Geest Christi/ tot'et gelove zullen bekeerd worden. Dog dat enigen daarenboven seggen/ dat de Joden na hare bekeringe in haar vaderland zullen wederkeren / en aldaar de Stad Jerusalem / midsgaders den Tempel wederom opbouwen/ dat en zijn niet alleen altesamen onsekere dingen / maar sy en konnen ook med de waarheid van de Religie Jesu Christi niet bestaan.

XVI. De ses en twintigste is Apoc. XIV, 8, alwaar d'Engel seid/ Sy is gevallen, sy is gevallen, Babylon die grote Stad, enz. dat is/ sy zal te sijner tyd sekerlijk vallen / volgens een wijse van spreken by de Propheten gebruikelijk / die om de sekerheid van hare voorseggingen aan te wijsen/ in plaatse van de toekomende/ de voorledene tijden gebruiken. Dog dat alhier het verborge of geestlijke Babylon verstaan moet worden / 't welk in het voorgaande Capittel door het beest dat seven hoofden en tien hoornen heeft / is gerepresenteerd of afgebeeld geworden / daar in komen alle d'uitleggers med elk anderen over een. Dog dat'et selve de Stad Romen is / dat blijkt uit Cap. XVII, 9, alwaar geseid word / De seven hoofden zijn seven bergen, enz. Dewelke een ygelijk weet dat tot nog toe/ van die tijd af dat se een setel van den Antichrist geworden is / niet gedestrueerd of verwoest en is. Desen val nu moet voor die wederoprectinge der Kerke gaan / welke wy verwagten / gelijk d'orde der Prophetien in't boek der Openbaringe te kennen geevd. En dese selve val van Babylon / midsgaders van hare Koningen en Vorsten / die de selve aangehangen hebben/ word Cap. XVIII, doorgaans / en ten delen ook Cap. XIX, breder beschreven. Waar op Cap. XX, komt te volgen het binden van den Satan/ en de vrede der Kerke den tijd van duisend jaren. Na dat nu de Satan gebonden is geworden, en die duisend gelukkige jaren haar begin hebben genomen / gelijk Johannes seid / zo zijn de zielen dergenen die onthoofd waren om het getuigenisse Jesu, ende om het woord Godes, levendig geworden, en hebben med Christo geheerzt duisend jaren. Alwaar niemand / zo ik agt/ en zal ontkennen/ dat door de zielen, de Menzen selvs/ bestaande uit lighaam en ziele / door een figuurlijke wijse van spreken in d'H. Schriftuur zeer gebruikelijk / verstaan moeten worden. Dat ook het verbum simplex of enkele werk-woord, (lat. vixerunt) zijn levendig geworden, genomen moet worden voor het verbum compositum of t'samengevoegde werk-woord, (lat. revixerunt) zijn wederom levendig geworden, als ook de voorlede voor de toekomende tijd zullen levendig worden, dat blijkt uit de saak selvs. Dog 't is seker dat dat wederom levendig worden alleen de Martelaars beloovd word. Want de woorden van Johannes zijn al te klaar als dat se in een anderen sin zouden getrokken worden. Maar wat'er door dat wederom levendig worden verstaan word / dat's een saak die zo heel klaar niet en is. Want enigen menen / dat daar door de geestlijke wedergeboorte tot een niew leven word betekend / gelijk wy sien dat somtijds de woorden van wederopstaan en wederopstandinge in d'H. Schriften genomen worden. Maar de geestlijke wedergeboorte is een saak die niet alleen op de Martelaars en past/ nog ook die duisend jaren alleen eigen en zal wesen: want sy heeft t'allen tijden plaats/ dewijl sonder de selve niemand salig en kan worden/ volgens het gene Christus daar van seid/ 't en zy dat iemand wederom geboren worde, hy en kan het Koningrijke Godes niet sien, Joh. III, 3. En ook die wijse van wedergeboorte en volgd niet op de dood / maar gaat voor de selve. Want na de dood en is'er voor de verbeteringe des levens geen plaatse meer. Daarenboven zo en laat ook de tegenstellinge / die d'Apostel tussen de Martelaren en de verdere doden maakt / dese verklaringe niet toe / wanneer hy seid / d'Overigen der doden en wierden niet weder levendig,

tot dat de duisend jaren geeindigd waren. Want daar uit zoude volgen / dat'er na de dood enig berouw zoude konnen plaats hebben / en dat die genen die in Godloosheid gestorven zijn / na dat die duisend jaren zullen verlopen zijn / haar tot beterschap zullen schikken: 't welk doorgaans med den inhoud der H. Schriftuur strijdig is. Dierhalven zo zijn'er enigen / die dese ongerijmdheid merkende / menen dat men't wel van een Geestlijke opstandinge moet verstaan / maar die van een andere natuur is; namelijk in deser voegen / dat die vrome Martelaren / die als of se bose en Godlose Menzen waren gedood zijn geworden / by de gelovigen / dewelke in die duisend jaren op der aarden zullen wonen / in grote agtinge zullen zijn / en alzo als weder levendig worden; en dat hare gedagtenisse by een yder in segeninge zal wesen / als uitstekende helden Christi / die voor sijne waarheid tegen de Godlosen strijdende / van haar om hals gebragt zijn. Of dat God alsdan andere vromen zal verwekken / die med dien selven geest / als die vrome Martelaren / zullen aangedaan zijn / gelijk'er van Johannes de Doper geseid word / dat hy in de geest en de kragt Elie komen zal, Luc. I, 17. alzo dat de Martelaars in haar eniger maten zullen schijnen wederlevendig geworden te zijn. Maar alhoewel dese verklaringen enige waarschijnlijkheid hebben / zo en voldoen se evenwel niet; en dat om die tegenstellinge die'er gemaakt word tusschen de Martelaars ende de verdere doden / waar van wy in het wederleggen van de eerste opinie gewag hebben gemaakt. Want uit kragt van de selve zouden alle de doden / zo vromen als onvromen / aan het einde van die duisend jaren / na de agtinge van de Menzen opstaan / of anderen die haar gelijk zijn van God opgewekt moeten worden; 't welk een ygelijk zeer ligt kan sien dat beuselagtig is. Dewijl dan d'algemene opstandinge uit den doden / dewelke na de duisend jaren van de ruste der Kerke geschieden zal / niet en schijnd van een andere / dan van de lighaamlijke opstandinge / dien wy ten jongsten dage verwagten / te konnen genomen worden; zo is'et ook waarschijnlijk dat de wederopstandinge der Martelaren lighaamlijk wesen zal / namelijk dat se wegens hare bloedige dood / dien se om Christi wille / en tot voorstand van sijne waarheid geleden hebben / dit heerlijke voorregt boven anderen zullen genieten / dat se duisend en meer jaren voor haar zullen opstaan. Nog sy schijnen zo te zullen opstaan / dat se med geen verheerlijkte / maar dierlijke lighamen zullen aangedaan zijn; en evenwel dat se noit wederom en zullen sterven / maar in de laatste toekomste Christi ten oordeel zullen veranderd / en med d'onsterflijkheid begaafd worden. Nog sy zullen de voorgangers en wegwijsers zijn van d'andere gelovigen / die haar door haar voorbeeld en leringe tot de Godvrugtigheid zullen opwekken. Want duisend jaren schijnen een sekere lange reeks van tijd te betekenen / en niet juist dien tijd / dewelke door het duisend maal volbrengen van den jaarlijksen ommeloop der Sonne / bepaald word. Daarenboven zo en zal ook niet terstond na het eindigen van die duisend jaren / de voleindiginge der wereld / en d'algemene opstandinge der doden volgen. Want alsdan zal de Satan uit sijn gevangenisse los gelaten worden / en d'ongelovige volken / dewelke betekend worden door de namen van Gog ende Magog, dat is / gelijk enigen menen / van de Turken en Tarters (want Gog en Magog zijn een gedeelte van Scythia ontrent den berg Caucasus) opmaken om de Kerke te vervolgen; alhoewel het niet en schijnd dat die vervolginge lang zal duren / om dat God vuur van den hemel zal doen nederdalen / 't welk haar zal verteren; en de Duivel med het Beest ende de valze Propheet zullen in den brandenden poel van vuur en sulphur geworpen worden / ende alzo zal het laatste oordeel een einde nemen.

XVII. Wy zullen nu eens kortlijk ondersoeken wat'er al tegen 't gevoelen / 't welk wy tot nog toe voorgesteld hebben / word ingebragt. Voor eerst dan zo word'er tegengeworpen / Dat de Schriftuur overal te kennen geevd / dat de gelovigen zo lang sy in dese wereld zijn / van de vyanden der waarheid niet anders te verwagten en hebben / dan vervolginge / en dat het onkruid niet eer uitgetrokken en moet worden / dan in de voleindiginge der ewe / Matth. XIII. Dat ook Paulus en Barnabas / wanneer se de zielen der discipulen / die te Lystren / Iconien / en Antiochien waren / versterkten / en ook haar vermaanden dat se in het gelove zouden blyven / uit dien hoofden tegen haar geseid hebben / Dat wy door vele verdrukkingen in het Koningrijke Godes moeten ingaan, Act. XIV, 21. Van gelijken nog al gemeender / Alle die Godsalig willen leven in Christo Jesu, die zullen vervolgd worden, 2 Timoth. III, 12. En wy zijn ervgenamen Godes,

ende mede-ervgenamen Christi; indien wy maar med hem lijden, op dat wy ook med hem mogen verheerlijkt worden, Rom. VIII, 17. 'k Andwoorde dat die plaatsen en andere diergelijke / voornamelijk haar opsigt hebben op die eerste tijden der Kerke / in welke zo Heidenen als Joden / om strijd med al haar magt op de Christenen aanvielen om haar te verdrukken: maar dat se niet en betekenen dat'et altijd med haar zo zoude moeten gaan / sonder enige exceptie van tijden / plaatsen of personen. Want dat zou tegen d'ondervindinge strijden / dewelke leerd dat niet alleen vele gelovigen vry van vervolginge geleevd hebben / maar dat ook de ganze Kerke daar van heeft begonnen haar adem te scheppen / wanneer se van Christen Koningen en Princen / onder welker beschermingе sy in vrede quam te leven / begon geregeerd te worden. Dierhalven zo en is'er geen reden waarom dat van gelijken in die duisend jaren / welke van Johannes voorseid zijn / alle de vervolgingen tegen de vromen niet en zullen ophouden / 't zy onder wat pretext de selve van den Antichrist / of andere vyanden des Evangeliums / tegen haar zouden mogen verwekt zijn. Med een woord dan / men kan seggen dat de selve Geest Godes / die voorseid heeft dat de gelovigen vervolgingen zouden te verwagten hebben / insgelijks te kennen heeft gegeven dat se ook op een sekere tijd daar van zouden verlost worden; alzo dat in dese woorden een exceptie word gemaakt / van't gene iemand andersins zoude hebben konnen denken / dat t'enemaal algemeen zoude zijn / of in alle plaatsen en tijden plaats zoude hebben.

XVIII. Ten tweden word'er tegengeworpen / dat Paulus 2 Thess. II, voorseid / Dat Christus Jesus dien Menze der sonde en Sone des verdervs, van welken hy spreekt / dat is / den Antichrist / eerst in sijne doorlugtige toekomste te niet zal maken; dog dat wy willen dat na sijne te niet makinge de duisend vredige jaren zullen volgen / en dat d'Here Jesus eerst zal komen om te oordelen / wanneer de selve geeindigd zullen zijn. 'k Andwoorde 1. Dat'et niet noodsakelijk en is dat men door die toekomste Christi / in welke hy den Antichrist te niet zal maken / sijn laatste toekomste / in welke hy levenden en doden zal oordelen / moet verstaan. Want d'H. Schrivtuur maakt ook buiten dese van andere komsten gewag. Alzo seid hy ook Matth. X, 23, selvs tegen sijne discipulen / die hy eerst in Judea sond om het Evangelium te verkondigen / Gy en zuld uwe reise door de steden Israëls niet geeindigd hebben, of de Sone des Menzen zal gekomen zijn: 't welk voorwaar van sijn laatste toekomste niet en kan verstaan worden; maar veel beter van de toekomste om de sijnen te verlossen van de vervolginge / of om over d'ongelovigheid der Joden wrake te nemen. En Ephes. II, 17. komende (te weten Christus) heeft hy door't Evangelium vrede verkondigd u die verre waart, ende ons die naby waren. Dog het is seker dat Christus noit tot d'Ephesen of tot de Heidenen gekomen is om haar het Evangelium te verkondigen / maar 't gene hy door sijne Discipulen gedaan heeft word hem toegeschreven als of hy't selvs gedaan hadde. Van gelijken 1 Pet. III, 19. In welken hy ook henen gegaan zijnde de geesten die in de gevangenisse zijn gepredikt heeft; 't welk ook verstaan moet worden dat'et door sijn gesanten geschied is. Waarom en kan'er dan ook 2 Thess. II, zodanig een komste Christi niet verstaan worden / alwaar van het vernietigen van den Antichrist gesproken word? Namelijk dat Christus in de persoon van sijne dienaars komen zal / om dat oordeel uit te voeren. 't Welk ook in de voorgaande woorden schijnd te kennen gegeven te worden / alwaar geseid word / den welken hy verdoen zal door den geest sijns monds: want door den geest des monds Christi kan het woord des Evangeliums verstaan worden / 't welk van de getrouwe dienaren Christi gepredikt word / welkers kragt en doordringendheid zo groot zal wesen / dat d'Antichrist daar door zal t'ondergebragt en vernietigd worden. Dog indien iemand evenwel med kragt staande houd / dat Paulus in de voorgemelde plaats 2 Thess. II. van de laatste toekomste Christi ten oordeel handeld / med dewelke de gehele uitroeijinge van den Antichrist vergeselschapt zal gaan; zo seg ik 2. dewijl d'Antichrist / gelijk de Protestanten in't gemeen menen / geen een enkel persoon en zal wesen / maar veel liever een sekere rije en achtereenvolginge van personen / dewelke een onregtvaardige magt en heerschappije komen te oeffenen / dat'et kan geschieden / dat niettegenstaande hy selvs en ook sijn leer / (verstaat hier door 't Roomze geloov /) voor die duisend jaren van de vrede der Kerke zal t'ondergebragt zijn / dat hy evenwel wanneer de selve zullen gepasseerd wesen / door hulpe van andere vyanden der Kerke / by welke hy hem zal voegen /

eni-

eniger maten wederom kragt zal krijgen / en zo lang staande blijven / tot dat Christus hem in zijne laatste toekomste ten oordeel ganz en al zal uitroeijen. Maar ik zou evenwel het eerste andwoord wel voor 't beste houden.

XIX. Ten derden word'er tegen geworpen / dat Paulus ook nog verder 2 Theſſ. 1, 6, 7. seid / Het is regt by God verdrukkinge te vergelden den genen die u verdrukken, ende u die verdrukt word verquikkinge med ons, in de openbaringe des Heren Jeſu van den hemel med de Engelen ſijner kragt, enz. En dat daar uit blijkt / dat hy selvs niet verwagt en heeft / nog ook anderen heeft beloovd / dat se van de verdrukkingen / die se om des Evangeliums wille leden / zouden bevrijd worden / en van God de beloninge van hare moeiten en arbeid zouden genieten / dan in den laatsten dag van't algemene oordeel: 't welk med'et opstaan van de Martelaren duisend jaar voor d'andere doden / niet en kan bestaan. 'k Andwoorde 1. Dat d'Apostel hier spreekt van't gene alle de vromen / die in het gelove Christi gestorven zijn / in't gemeen geschieden zal; dewelke niet eer den loon van haren arbeid en zullen ontfangen / als wanneer die doorlugtige toekomste Christi om de wereld te oordelen / verschenen zal zijn; en dat hy hem selven / door een sekere figuurlijke wijse van spreken / dewelke by de Reden-konstenaars een Communicatio of medegenoodſchap word genoemd / med de andere gelovigen voegd / alhoewel dat hem niet onbekend en was / dat'er in de wijse van vergelden een seker groot onderscheid zoude wesen: of hy spreekt misschien zo / om dat hem die verborgenheid / dat de martelaren voor anderen zouden opstaan / niet geopenbaard en was / 't welk Gode daarna behaagd heeft ons door Johannem bekend te maken. Want daar en steekt geen ongerijmdheid in / indien men in zodanige verborgenheden / welker kennisse ter saligheid niet noodsakelijk en is / seid / dat God aan d'ene Apostel enige saak geopenbaard heeft / dien hy voor d'andere verborgen heeft willen houden. 2. Alhoewel dit een zeer uitstekend voorregt van de Martelaren zal zijn / dat se zo langen tijd voor anderen uit het stof der aarden zullen opgewekt worden; dat evenwel daar in die uitstekende beloninge / dewelke haar van God beloovd is / niet en bestaat / om dat se voor den jongsten dag niet verheerlijkt en zullen worden / wanneer Jesus haar tot hem in den hemel zal opnemen. En dierhalven dat'et geen wonder en is / indien Paulus / wanneer hy de zodanigen / die om Christi wille verdrukkingen leden / quam te vertroosten / daar op wel allermeest gesien heeft; alhoewel dat hy sijn eigen selven in sijne verdrukkingeu med dese hope ondersteund heeft / dat hem de krone der regtvaardigheid was weg geleid, welke hem de Here, de regtvaardige Regter in dien dag geven zoude, 2 Timoth. IV, 8.

XX. Daar word ook ten vierden tegengeworpen. Dat noodsakelijk / volgens het gevoelen 't welk wy voorstaan / de laatste toekomste Christi nog zeer lang uitgesteld word; van welke evenwel d'Apostolen in haren tijd seiden dat se voor de deur was / en die ook van een yder als in't korte aanstaande verwagt wierd. 'k Andwoorde med Petrus, 2 Briev, III, 8. Enen dag is by den Here als duiſend jaren, ende duiſend jaren als enen dag, enz. De Here en vertraagd de belovte niet, enz. Want al is'et dat ons / die in't gemeen maar weinig jaren leven / twe of drie duisend jaren een zeer langen tijd schijnen te zijn / zo en zijn se evenwel by God zodanig niet. Daarenboven / gelijk d'ondervindinge leerd / dat die gene in hare rekeninge zeer bedrogen geweest zijn / die nu al ten tijde der Apostolen meenden dat het einde der ewe aanstaande was / zo kan't ook in dese tijd med ons zijn. Dit misverstand schijnd daar uit sijn oorsprong genomen te hebben / dat het gene d'Here Jesus Christus van het schriklijke oordeel / 't welk de Joden en de Stad Jerusalem over 't hoofd hing / Matth. XXIV, Luc. XXI, en elders / voorseid heeft / zo is verstaan geworden / als of hy van het laatste en algemene oordeel gesproken hadde. En daar toe zijn ook in't gemeen die woorden van Johannes getrokken / 1 Briev, II, 18. Kinderkens het is de laatſte ure, enz. dewelke evenwel van de jongste of laatste ure van het Joodze volk moeten verstaan worden. Het is wel waar dat'et van d'Apostel de laatſte dagen worden genoemd / Heb. I, 2. in welke God tot ons geſproken heeft door ſijnen Soon. Maar sijn meninge en is niet geweest / wanneer hy zo sprak / te kennen te geven / dat de voleindinge des werelds naby was: dit heeft hy alleen willen seggen / dat'et de laatste openbaringe van Godes wil is / dewelke ons door Jesum Christum geschied is / na welke wy geen andere te verwagten en hebben. 1 Theſſ. IV, 15, word'er geseid / wy die leven, en overgeblevenzijn in de toekomſte des Heren, enz. 't Welk

zo veel betekend als / die genen die leven zullen / en overgebleven zullen zijn / wie se ook mogen wesen / niettegenstaande dat'et anders verstaan is geworden / gelijk 2 Thess. II, 1. te sien is. Waar uit men klaarlijk kan afmeten / dat'er in het pretext / 't welk genomen word van d'aanstaan- de voleindinge der wereld / om alzo het gevoelen van de toekomende wederoprechtinge der Kerke te verwerpen / niets en is dat dringd. Ondertussen dewijl wy altesamen het einde van ons leven aan- staande hebben / en dat de tijd hier van onseker is / na welke ons niet anders dan het laatste oordeel te verwagten en staat / zo word'er med regt geseid / dat de toekomste Christi zijn zal als een dieb in der nagt / en in die ure wanneer se allerminst verwagt word / zo dat men moet seggen / al is'et dat se de gehele wereld zo na niet en is / als zommigen haar selven wel inbeelden / dat se evenwel ons yder voor sijn particulier als over 't hoofd hangd; volgens de vermaninge des Apostels / Cap. V, 8, 9. De toekomste des Heren genaakt, enz. Siet, de Regter staat voor de deure.

CAP. XXIV.

Dat de Belovten van den Messias te zullen senden absolut, ofte sonder enige conditie zijn.

I. Het gevoelen van de halve Joden, als ook van de Joden. II. Dat de belovtenisse van de Messias absolut is. III. *Dat word bewesen uit* Gen. III. *en* XXII. IV. *Uit* Deut. XVIII. V. *Uit* 2Sam. VII. VI. Uit Esa. LIII. Jerem. XXIII. *en* XXXI. Ezech. XXXIV. *en* XXXVII. Dan. IX. VII. *Om dat'er voor de komste des Messias een sekere tijd is gedestineerd.* VIII. *Uit de Prophetien word bewesen, dat die tijd nu al lang verstreken is.* IX. *En uit den* Thalmud. X. *Dat velen Joden van de toekomste des Messias wanhopen.*

I. Alhoewel dat'er / uit'et gene wy tot nog toe van de persoon en het ampt Jesu Christi geseid hebben / genoegsaam kan blijken / dat hy die Messias is / dien God eertijds aan d'Israë- liten beloofd heeft; zo zal het evenwel / dewijl't een van de voornaamste fundamenten van de Christlijke Religie is / de pijne waardig zijn / dat wy daar nog een weinig op blijven staan / en eens aanwijsen / hoe men de Joden / en andere onge- lovigen / die dat ontkennen / hier van kan over- tuigen. Voor eerst dan zo staat ons 't gevoelen van enige later Schrijvers t'examineren / die daar menen / dat de belovten van de Messias / dewelke in de wet ende de Propheten gelesen worden / al te samen onder een sekere conditie zijn / en dat se ook zo moeten verstaan worden; te weten / dat God d'Is- raëliten den Messias / of een seker magtig Ko- ning zal senden / die haar van alle hare vyanden verlossen zoude / en onder wiens regeringe sy in het land Canaan in geluk en voorspoed zouden leven / zo se maar vooraf haar leven beterden / en haar selven van de sonden bekeerden; en dat hy om dies wille / dat sy haar tot dien bestemden tijd toe niet bekeerd en hebben niet gekomen en is / nog oit komen en zal / en dat hy ook nu te vergeefs meer verwagt word. Welke stellinge ten delen med'et gevoelen der Joden overeenkomt / en ten delen daar van verschild. Sy komt daar in over een; dat se niet alleen beiden en menen / dat'er van God een aardz Koning is beloofd geweest; maar ook / dat se geloven; dat sijne komste door de sonden en onbekeerlijkheid der Israëliten ver- hinderd is geworden. Maar sy verschillen med elk anderen daar in / dat de Joden hopen dat de Messias nog t'eniger tijd komen zal; en op dat sy God de Here tot het senden van hem bewegen zou- den / zo vernederen se haar selven med bidden en vasten / doende ook belovtenisse van haar leven te zullen beteren. Dog d'anderen seggen / dat de tijd / welke de Joden om haar te bekeren verleend is nu al over lang gepasseerd is / wanneer beide de Stad Jerusalem en den Tempel van de Ro- meinen verwoest zijn geworden / en dat de Mes- sias daarom noit komen en zal. Waarom sy ook de naam van Halve-Joden gekregen hebben / om dat men niet en kan seggen dat se volkome Joden zijn / nog ook dat se geheel van hare opinien vry zijn. Maar sy hebben / gelijk als blijkt / de Christ- lijke Religie ganz en al afgesworen / en houden alleen uit de wet Mosis de morele geboden / dewel- ke sy seggen dat uit de natuur bekend zijn / en ook alle volken verbinden; dog dat de ceremoniele en judiciele geboden alleen aan d'Israëliten zijn gege- ven / en dat niemand buiten haar verbonden en is om de selve t'onderhouden.

II. Nu zullen wy / om vorder te tonen dat de Messias niet en is beloofd onder conditie / 't zy dat men die geheel en al verstaat / gelijk die Halve Joden drijven / 't zy alleen in opsigt dat sijn komst of eerder of later zal zijn / zo als de Joden dat verstaan / (want men kan zeer ligt haar beider dolinge / dewelke op een uitkomt med de selve argumentē wederleggē /) maar geheel absolut /

enige aanmerklijke plaatsen uit de wet ende de Propheten voordbrengen / alwaar God beloofd dat hy de Messias senden zal. Want indien men niet en vind dat 'er enige conditie bygevoegd is / zo zal blijken dat die belofte geheel absolut geweest is.

III. d'Eerste zal dan zijn die vermaarde plaats uit Gen. III, 15. alwaar God / over die slange / die Evam verleid hadde dat se van de verboden vrugt quam te eten / dat is / den Duivel / die Apoc. XII, 9. en XX, 2. de grote draak en d'oude slange word genoemd / den vloek uitsprekende / aldus seid / Ik zal vyandschap setten tuszen u, ende tuszen dese vrouwe, ende tuszen uwen zade, ende tuszen haren zade, dat selve zal u den kop vermorselen, ende gy zuld het de versenen vermorselen. Dat zaad der vrouwen / 't welk den serpent den kop zoude vertreden / is de Messias / die daar toe is geopenbaard geworden op dat hy de werken des Duivels verbreken zoude, I Joh. III, 8. Door wiens genade wy zo zeer geholpen en versterkt worden / dat wy van hem d'overwinninge komen weg te dragen / volgens 't gene Paulus seid / De God des vredes zal den Satan haast onder uwe voeten verpletteren, Rom. XVI, 20. alwaar wy klaar konnen sien / dat op de plaats / dien we uit Gen. Cap. III, hebben bygebragt / gespeeld word. Want in de selve en is geen conditie bygevoegd / ja 't is onmogelijk dat'er enige conditie zoude konnen plaats hebben. Want wat? zal dan eerst de Messias het Serpent den kop vertreden / of de magt des Duivels verbreken / en ons kragten verlenen om hem te overwinnen / indien wy de victorie nu al zullen weg gedragen hebben / en uit de strikken waar door hy ons tot de sonden soekt te brengen / gered zijn? Maar dewijl die plaats vry duister is / en niet ligt dan van de zodanigen en kan verstaan worden / welker ogen door de klaarheid des Evangeliums verligt zijn / zo kan se wel dienen om het Christlijke geloof te bevestigen / maar niet om de Joden of Halve-Joden van ongelovigheid te overtuigen; dierhalven zo zal het beter zijn / dat wy tegen haar enige andere plaatsen bybrengen / en daar wat meerder op dringen. Wy zullen dan ten tweden gebruiken de plaats Gen. XXII, 18, alwaar wy dese belofte vinden die aan Abraham gedaan is / In uwen zade zullen alle de geslagten der aarden gesegend worden. 't Welk de Joden niet en ontkennen dat op de Messias siet / en dat'et wel insonderheid onder sijn Rijk moet vervuld worden. Dog het is wel waar / dat niemand de saligheid / die door hem beloofd word / en zal genieten / 't en zy dat hy hem selven van de sonden komt te bekeren / en volgens het voorschrift 't welk hy ons nagelaten heeft sijn leven te beteren: Maar daar en word evenwel niet geseid / dat hy niet komen en zal voor dat de Joden haar zullen bekeerd hebben; dewijl hy die gene is / door wiens hulpe sy tot beterschap moeten gebragt worden: zo dat'et intrekken van de belofte van sijne toekomste / of het uitstellen van de selve om hare ongelovigheid / even eens is / als of iemand de remedie die voor de siekte geordineerd is niet eer en wilde geven / voor dat de sieke volkomen van sijn quale genesen is: 't welk een ygelijk zeer ligt kan sien dat ongerijmd is.

IV. De derde plaats hebben we Deut. XVIII, 18. Alwaar God tot Mosen seid / Een Propheet zal ik hen verwekken uit het midden harer broederen, als u, enz. welke wy hier voren bygebragt hebben / wanneer wy van het Prophetiz Ampt Christi handelde. Ik weet wel dat hier pleeg op geexcipieerd te worden / dat dese plaats tot de Messias niet en behoord / dewelke een Koning zal zijn / dewijl hier maar een Propheet beloofd word. Maar men moet weten / dat beide die ampten / namelijk het Prophetiz en Koninglijke / zo zeer van elk anderen niet en verschillen / of sy konnen in een persoon wel t'samen gaan / gelijk in het exempel van David te sien is / die tegelijk een Koning en een uitstekend Propheet geweest is. 't Welk insonderheid in de Messias plaats heeft / die door sijn leringe en vermaningen tot bekeringe / sig uit de sondige Menzen zodanige onderdanen most vergaderen / die sijne wetten en insettingen zouden gehoorsamen. Waar uit men kan sien / dat hy niet en heeft moeten beloofd worden op conditie van voorgaande bekeringe; dewijl hem God tot dien einde heeft willen senden / op dat hy de Menzen van haar quaad leven tot beterschap zoude nodigen / en haar maar alleen onder die conditie voor sijn onderdanen erkennen.

V. De vierde is 2 Sam. VII, 12, 13, 14. alwaar God door Nathan tot David seid / Wanneer uwe dagen zullen vervuld zijn, ende gy med uwe vaderen zuld ontslapen zijn, zo zal ik uw' zaad na u doen opstaan, dat uit uwen lijve voordkomen zal, ende ik zal sijn Koningrijk bevestigen. Die zal mijnen Name een huis bouwen: ende ik zal den stoel sijns Koningrijks bevestigen tot in

in ewigheid. Ik zal hem zijn tot een vader, ende hy zal my tot een Sone zijn. 't Welk Psal. LXXXIX, 36, aldus verklaard word / Ik hebbe eens gesworen by mijne heiligheid, Zo ik aan David liege! Sijn zaad zal in der ewigheid zijn: ende sijn throon zal voor my zijn gelijk de Sonne. Hy zal ewig bevestigd worden gelijk de Mane, ende de Getuige in den hemel is getrou. Dese beide plaatsen staan zo de Joden als Halve-Joden toe / dat op de Messias passen / die David is beloovd geworden/en ook uit sijnen zade zoude voordkomen. Dog in geen van beiden is'er enige conditie gesteld / zo ten opsigte van het senden van de Messias / of ook ten opsigte van de tijd wanneer het geschieden zoude / gelijk blijkt zo men de plaatsen eens nasiet. Waar op sy ter contrarie excipieren / en seggen / dat God zo in die gemelde plaatsen als elders / een uitgedrukte conditie by sijne belovte gedaan heeft / namelijk / indien de nakomelingen van David in de wegen des Heren komen te wandelen / en sijn geboden te bewaren. Dat men zulks ook 1 Reg. II, 2, 3, 4, kan sien / alwaar David sijnen Sone Salomon aanspreekende / en de belovte die hem van God gedaan was herhalende / aldus seid / Ik ga henen in den weg der ganzer aarde; zo zijt sterk ende weest een man: ende neemd waar de wagt des Heren uwes Gods, enz. Op dat de Here bevestige sijn woord dat hy over my gesproken heeft, seggende: Indien uwe Sonen haren weg bewaren, om voor mijn aangesigte troulijk, med haar ganze herte, ende med hare ganze ziele te wandelen: zo en zal geen man, seide hy, u afgesneden worden van den throon Israëls. Twe diergelijke plaatsen lesen we ook 1 Chron. XXVIII, 4, enz. En 2 Chron. VII, 17. enz. Dog wy antwoorden hier op / dat dese plaatsen twederlei sin hebben / namelijk een letterlijken en verborgen; dat de letterlijke op Salomon en de verdere nakomelingen van David siet / dewelke God op dese conditie beloovd heeft / dat hy den stoel hares Koningrijks bevestigen zal / indien se in het waarnemen en onderhouden van sijne geboden zullen komen te volharden; dog dat de verborgen sin sijn opsigt op de Messias heeft / van wien David en Salomon voorbeelden geweest zijn; en dat op hem die woorden niet en passen / Dewelke als hy misdoet zo zal ik hem med een Menzen roede, ende med plagen der Menzen kinderen straffen, 2 Sam. VII, 14. Maar die alleen / Ik zal den stoel sijns Koningrijks bevestigen tot in ewigheid; volgens de verklaringe van dien Engel / die de Maget Maria aansprak / Luc. I, 32, 33. Maar dewijl die genen / med welke wy te doen hebben / de selve niet toe en laten / zo laat ons dat eens toegeven / dat de woorden / Dewelke als hy misdoet, enz. ook tot de Messias behoren; zo zal't voorwaar noodsakelijk wesen dat hy komt / dewijl die genen die niet geboren en is / niets begaan en kan dat of regtvaardig of onregtvaardig is. Voegd hier by / dat aldaar niet gehandeld en word van het Israëlitize volk / van welkers bekeringe sy evenwel willen dat de komste des Messias afhangd; alzo dat hy / indien het gemelde volk sig van sijne sonden bekeerd / komen zal; en dat hy andersins / of ganz niet en zal komen / of ten minsten vry later / als hy anders wel gedaan zoude hebben. Dierhalven zo en moet men dese dingen voor zodanig een conditie niet houden / dewelke haar opsigt heeft op het komen of niet komen van den Messias; maar alleen voor een conditie / op welke God aan de nakomelingen van David het tijdelijke of aardze Koningrijk zoude bevestigen; dog wanneer sy van het verbond Godes quamen af te wijken / zo heeft God van sijne zijde getrou gebleven / om dat verborgen of geestlijke Rijk / 't welk God door de Rijken van David en Salomen te voren hadde willen afbeelden / op te regten.

VI. De vijvde is Esa. LIII, alwaar de smerten en verdrukkingen die den Messias zouden overkomen / voorseid worden / en dat om de boosheid en godloosheid van het Israëlitize volk / Siet vers V, 6, 7, 8. Waar uit dan volgd / dat God de komste van den Messias niet uitstellen en wil tot de bekeringe der Israëliten; veel min dat hy sijne belovte wil intrekken / om dat sy tot nog toe in hare sonden komen te volharden; dewijl het kennelijk is dat hy hem daarom voorgenomen heeft te senden / op dat hy haar tot een beter leven zoude leiden. Dat nu dese plaats van de Messias verstaan moet worden / daar van hebben wy elders gesproken. De sesde is Jerem. XXIII, 5, 6. Siet, de dagen komen, spreekt de Here, dat ik den David ene regtvaardige SPRUITE zal verwekken: die zal Koning zijnde regeren, ende voorspoedig zijn, ende regt ende geregtigheid doen op der aarden, enz. In dese woorden en ontkennen de Joden niet dat een Prophetie van de Messias begrepen is; en men siet in de selve ook de minste schaduw niet van enige conditie / op wel

ke hy van God zoude gesonden worden; evenwel dat'et seker is / dat niemand de weldaden / die hy door sijne komste de wereld toebrengen zoude / en zal deelagtig worden / dan die hem selven ernstelijk en van ganzer herte tot God bekeerd zal hebben. De sevende is / Jerem. XXXI. 31. enz. Siet de dagen komen spreekt de Here, dat ik med den huise Israëls, ende med den huise Juda een niew verbond zal maken, enz. dewelke med de voorgaande overeenkomt / en buiten twijfel tot de tijden des Messias behoord / en ook geen bygevoegde conditie en heeft. d'Agtste is Ezech. XXXIV, 23, 24, Ende ik zal enen enigen Herder over haar (namelijk mijne schapen) verwekken, ende hy zal haar weiden; namelijk mijnen knegt David, enz. Dat alhier door David de Messias verstaan word/ die uit hem zoude voordkomen / daar in komen alle d'Uitleggers med elk anderen over een; en het blijkt ook daar uit zeer klaar / dat de belovtenisse Godes absolut is / om dat men niet en siet dat'er enige conditie bygevoegd word. De negende hebben we Ezech. XXXVII, 23, 24. Sy zullen my tot een volk zijn, ende ik zal hen tot een God zijn. Ende mijn knegt David zal Koning over hen zijn, enz. Dat hier almede van de Messias gehandeld word / dat en kan van niemand ontkend worden / zo klaar zijn de woorden van dese Prophetie. Maar iemand zal misschien seggen / dat'er aldaar een conditie bygesteld is / namelijk / Sy en zullen haar niet meer verontreinigen med hare drekgoden, ende med hare verfoeiselen, ende med alle hare overtredingen. Van gelijken / Sy zullen in mijne regten wandelen, ende mijne insettingen bewaren ende die doen. Waar op ik andwoorde / 1. Dat die woorden ganz geen conditie in sig en behelsen / maar dat'er in de selve voorseid word / wat de Joden ten tijde van de komste des Messias zullen doen / 't zy uit haar eigen drivt / 't zy door sijne aanradingen daar toe aangedreven zijnde. 2. Steld eens dat'er een conditie is / zo seg ik / dat sy de selve al volbragt hebben / wanneer sy haar van alle afgoderije hebben gesuiverd: Want men leesd nergens dat'er iemand onder het Joodze volk is gevonden / die sig selven na de wederkeringe uit de Babylonize gevangenisse med afgoderije heeft besoeteld / gelijk te voren dikwijls was geschied; maar sy hebben integendeel daar ten hoogsten een gruwel van gehad. Dog dat alhier voornamelijk die misdaad moet verstaan worden / dewelke den toorn Godes over haar verwekt hadde / dat geven de woorden van den Propheet selvs te kennen. En men kan ook hier niet excipieren / dat se aan vele andere sonden schuldig zijn; want al is'et dat ik de vroomheid van de Joden juist zo heel veel niet en wil voorspreken / zo is'et evenwel seker / dat se haar selven in't algemeen nu niet meer zo magtig en verlopen in die vuile sonden / dewelke haar van de Propheten worden tegengeworpen / als daar zijn doodslagen / overspelen / verdrukkinge van d'armen / ontheiliginge van de Sabbathen / en diergelijke; alzo dat men die dingen tot geen reden en kan stellen / dat de Messias nog niet gekomen en is / of noit komen en zal. De tiende is Dan. IX, 24, enz. Alwaar voorseid word dat'er 70 weken (verstaat hier door jaar-of Prophetize weken dewelke 490 jaren uitmaken) verlopen zouden van het bevel des Konings van Persen af / waar door hy de Joden toeliet dat se uit Babel zouden vertrekken / tot op Christum toe. Want daar word aldaar tegelijk bygevoegd dat de Christus zoude gedood / en de Stad Jerusalem om de Godloosheden die'er toen ter tijd in de selve in swang zouden gaan / omgekeerd worden. Waar uit klaarlijk blijkt / dat God sijn belovte van het senden van de Messias / niet en heeft willen afhangen van de bekeringe der Joden / want andersins en zou hy tot'et uitvoeren van de selve geen tijd gesteld hebben / in welke hy te voren sag dat se zo Godloos zouden wesen / dat se de Godlijke genade / die haar in den Messias aangeboden wierd hardnekkig verwerpen zouden / en dat se selvs den genen / die de selve zoude prediken en als middelaar voorstellen / zouden om hals brengen.

VII. Voegd hier by / dat'er in de belovten die op conditie geschieden / niet en pleeg een sekere en bepaalde tijd bygevoegd te worden / wanneer de selve moeten vervuld worden; want dewijl die tijd van het vervullen van die conditie afhangd / zo en moet'er niet anders geseid worden / als dat dan eerst de belovte sijn effect en vervullinge zal hebben / wanneer de vereizte conditie zal volbragt zijn. Maar wy sien dat'et in de belovten van den Messias anders gegaan is / tot welker vervullinge een sekere en bepaalde tijd is aangewesen. Dit zou ons nu verder staan te bewijsen / 't en zy dat wy dat nu al eniger maten gedaan hadden / wanneer wy van de persone Christi / en de tijd van sijne geboorte / gehandeld hebben; alwaar wy drie zeer klare en ook bekende plaatsen / die tot dese

saak behoren / hebben bygebragt; d'Eerste uit Gen. XLIX, 10. De twede uit Dan. IX, 24, enz. De derde uit Hag. II, 7, enz. Uit welke zeer klaar blijkt / dat God vastgesteld heeft den Messias te senden ontrent die selve tijd / in welke d'Here Jesus in de wereld is gekomen / dat is / voor duisend en ses honderd jaren, en ontrent vier duisend jaren van de scheppinge der wereld af te rekenen.

VIII. Waar uit ik dan / om nu tot het twede lid van ons propoost voord te gaan / namelijk dat de Messias gekomen is / en dat'er van die tijd af te vergeevs verwagt word / dat'er buiten hem / dien de Christenen voor zodanig houden / een ander komen zal / zodanig een besluit make. Nademaal de tijd / dewelke van de Propheten voorseid is dat de Messias komen zoude / nu al lang verlopen is / zo volgd daar uit dat de Messias ook al is gekomen / of dat God in hem op dien tijd te senden / dewelke hy voorseid hadde / sijn belovten niet en heeft gehouden. Dog het laatste voorstel is valz en ongerijmd. Dierhalven zo is het eerste waaragtig. Om de Minor of het minder voorstel te bewijsen / en behoeven wy niet bekommerd te zijn; want niemand agt ik zal zo Godloos zijn / dat hy God van leugen-taal dorvd beschuldigen. En wy hebben nu alle schuilhoeken afgesneden / waar in die genen haar zouden konnen verbergen / die haar selven inbeelden / dat de komste des Messias van God om de sonden en onbekeerlijkheid der Joden uitgesteld word. Om dan ons besluit vast te maken / zo resteerd'er alleen dat wy de Major of't meerder voorstel verder gaan bevestigen. Dog dat hebben wy nu al boven genoegsaam gedaan / wanneer wy van die drie gemelde plaatsen handelden. Daar zijn nu ontrent duisend en ses honderd jaren verlopen / dat de scepter / dat is / de regeringe / waar van de scepter een teken en bewijs is / van Juda is weggenomen. 't Welk enigen menen toen geschied te zijn / wanneer Herodes, die een vreemdeling of Edomiter was / de regeringe over het Joodze volk aan sig heeft getrokken; of wanneer de Joden van Pompejus Magnus overwonnen zijnde / gedwongen zijn geworden de Romeinen voor hare gebiedende Heren t'erkennen. Maar alhoewel ik niet en wil ontkennen / dat dat eniger maten waar is / zo is'et evenwel bekend / dat'et niet t'enemaal verbuld en is geweest / zo lang als se nog enige forme van regeringe / en eigen-wetgevinge behouden hebben / gelijk onder Herodes en de Roomze Stadhouders plaats hadde. Dierhalven zo is'et toen ter tijd maar eerst geschied / wanneer de Joodze Politie van Titus is omgekeerd geworden / en dat Jerusalem med d'andere omleggende Steden tot de grond toe verwoest is / en wanneer ook de Joden ten delen gedood / ten delen in een ellendige slavernije weggevoerd / en de gehele wereld door verstrooid zijn / 't welk al te samen in't jaar na de geboorte Christi 69. volbragt is. Want van die tijd af hebben de Joden nergens enige Republijk gehad. Want 't gene Benjamin van Tude in sijn Reis-beschrijvinge verhaald / van een seker Prins der gevangenisse / die uit'et geslagte Davids afkomstig is / en te Babel sijn Hov houd; daar van moet men weten / dat sijn regeringe maar alleen by toelatinge is / en van het welbehagen van den Koning der Persen afhangd / die over die Stad / en dat ganze omleggende land te gebieden heeft; waar over die Joodze Prins niet med al en heeft te seggen. Dog volgens de prophetie van den Patriarch Jacob Gen. XLIX, en most de scepter van Juda niet wijken / tot dat de Schilo of de Messias zoude gekomen zijn; waar uit blijkt / dat de tijd dewelke tot sijn komste bestemd is / nu al over lang is gepasseerd / en dat de Joden zeer bedrogen zijn die hem tot nog toe verwagten. Van gelijken zo zijn'er nu al duisend en ses honderd jaren verlopen / dat die 70 weken / van welke Daniel Cap. IX, handeld / verschenen zijn. Want alhoewel'er enig verschil is aangaande de tijd wanneer men die weken moet beginnen te tellen; zo en komt dat evenwel in dese tijd niet te pas / dewijl'er nog daarna zo een grote reeks van jaren verlopen is. Want 't zy van wat tijd die weken begonnen worden / zo is't evenwel seker dat se ontrent de tijden Christi eindigen; alzo dat'et nu niet eens te pas en komt / dat men / wanneer'er gevraagd word / of de tijd die tot de komste van den Messias bestemd is, voorby is of niet, op het verschil van 60, of 100, of ook een weinig meer jaren / blijvd staan. Alzo zijn'er ook van gelijken / ontrent sestien honderd jaren verlopen / dat de tweden Tempel van Jerusalem / dewelke de Joden / wanneer se uit de Babylonize gevangenisse wedergekeerd zijn / opgebouD hebben / tot de grond toe is verwoest / en dat'er volgens de Prophetie Christi / Matth. XXIV, in de selve niet enen steen op den anderen en is gelaten / die niet afgebroken en is. Nu volgens de voorseggingе van Haggæus Cap. II, med Malach. III, I, vergeleken

ken zijnde / zo most de Messias komen wanneer desen tweeden Tempel nog in stand zoude zijn. 't Welk zo klaar is / dat enigen onder de Joodze Rabbijnen geen andere uitvlugt dan dese en hebben konnen vinden / namelijk / dat de Messias op dien selven dag / wanneer dien Tempel van de Romeinen verbrand is / geboren is geworden; maar dat hy sig ergens in't verborgen houd / en aan de Joden niet en wil verschijnen / voor dat se haar selven tot God zullen bekeerd hebben. Dog wy hebben hier boven de ydelheid van dit verziersel genoegsaam getoond. Siet ook onder anderen 't gene wy van dese plaats / en van de twe voorgaande / hier voren geseid hebben / wanneer wy van de tijd van Christi geboorte handelde.

IX. Eindelijk zo kan men het ook selvs uit den Joodzen Thalmud bewijsen / dat de tijd / dewelke tot de komste Christi bestemd was / nu al lang verlopen is. Want zo staat'er in het boek Sanhedrin; Dit's gevoelen (of de sententie) van het huis Elie; Ses duisend jaren zal de wereld staande blijven; twe duisend zullen'er ledig zijn, twe duisend zal de wet plaats hebben, en twe duisend zullen'er wesen in de dagen des Messias. Alwaar men moet aanmerken. 1. Dat men door dien Elias / waar van hier gewag gemaakt word / den Thesbiter niet en moet verstaan / dat is / die Prophect die in de Schriftuur onder die naam bekend is / en med een onwe'er ten hemel is gevoerd; maar een anderen die lang na hem is gekomen / dog evenwel onder de Joodze Rabbijnen in een groot aansien word gehouden / en die ook ontrent de tijden van de Babylonize gevangenisse schijnd geleevd te hebben. Want hy is voor de geboorte Christi geweest / en hy gebruikt de Chaldëze taal / gelijk Daniel en Esdras doen. 2. Dat men dese rekeninge / waar in geseid word / dat'er twe duisend jaren ledig / dat is voor het geven van de wet / zullen wesen / en twe duisend onder de wet (daar wy nogtans sien / dat'er meer als 2450 jaren van de scheppinge der wereld af tot op het geven van de wet op den berg Sinaï verlopen zijn; en dat'er naaulijks van het geven van de wet tot op de geboorte Jesu Christi 1550 jaren zijn geweest /) enigermaten aldus een bequame sin kan geven / indien de ledige tijd alleen tot op Abraham uitgestrekt word / med wien God zodanig een verbond opgeregt heeft / waar in enige ruwe beginselen van de wet begrepen worden; en dat alzo de tijd van de wet van Abraham af begonnen / en tot de geboorte Christi gecontinueerd word. Want alzo zullen'er tussen elk van dese tijden ontrent twe duisend jaren geteld worden. Maar 't zy hier mede zo 't zy / dit is altijd seker / dat d'Here Jesus ontrent het vierduisendste jaar van de scheppinge der wereld af / geboren is / van waar die gemelde Elias de tijden des Messias begind: zo dat de Joden / indien se hem willen navolgen / noodsakelijk zullen moeten bekennen / dat de Messias nu al voor 1652 jaren gekomen is. 3. Dat'et voor ons ook niet noodsakelijk en is te bepalen / hoe lang de wereld onder het Rijke des Messias staan zal / of'et 2000, of meer jaren zullen zijn of niet. Want wy en gebruiken dese woorden van Elias tegen de Joden in dien sin niet / als of sijn getuigenisse Godlijke auctoriteit hadde / maar alleen voor zo veel de selve onder haar zijn aangenomen en als waarheid geapprobeerd. Maar sy excipieren hier op / dat'er in die plaats van den Thalmud, dese woorden immediatelijk volgen / Om onse sonden dewelke aangewaszen zijn, zijn'er uit die (te weten / jaren /) verlopen, die verlopen zijn; dat is / gelijk sy dat selvs verklaren / om onse sonden / dewelke vermenigvuldigd zijn / en is de Messias aan't einde van de vier duisend jaren niet gekomen. Waar op ik andwoorde / dat dit een glosse ofte uitlegginge is / dewelke de Schrijvers van den Thalmud by de traditie van het huis van Elias bygevoegd hebben / op dat se daar uit niet en zouden konnen overtuigd worden / dat de tijd dewelke tot de komste van den Messias bestemd is / nu al is verstreken. 't Welk daar uit blijkt / dat de sententie van het huis Elie in't Chaldeez beschreven is; dog dat de bygevoegde woorden Hebreeuz zijn / en dierhalven van een andere aucteur als de voorgaande geschreven.

X. Hierom is'et dat velen uit de Joden / dese dingen overwegende / van de komste des Messias t'enemaal wanhopen / seggende dat het Joodze volk sig selven zodanig een grote weldaad onwaardig gemaakt heeft; en menen ook volgens het gevoelen van enen Rabbi Hillel, dat de tijden van den Koning Ezechias den Messiam verslonden hebben: alhoewel dat hy niet boven de 29 jaren geregeerd en heeft. Dog anderen dorven ook over die genen het wee uitspreken / die de tijd van de komste des Messias willen determineren; 't welk niet anders en is / dan sig Godloosslijk te stellen tegen d'H. Schrijvers / en de terstond geci-

teerde Propheten. 't Is ook geen wonder dat se zo onseker en verdeeld van gedagten zijn. Want daar zijn nu al byna sestien ewen verlopen van die verwoestinge van de Stad Jerusalem en den Tempel / en de verstrojinge der Joden door de ganze wereld / dat is / langer als haar politie in't geheel geduurd heeft / selvs ook die 70 jaren, dat se in de Babylonize gevangenisse geweest zijn/daar onder begrepen zijnde. God en send ook ondertussen tot haar geen Propheten / die haar versekeringe doen van de wederkeringe in haar vaderland/ of ook bekend maken wanneer hare dienstbaarheid een einde zal nemen. Ja wanneer Julianus die in't gemeen toegenaamd word den Apostaat, genegen zijnde om door't bestaan van een groot stuk werks een ewige naam na te laten/ of uit haat tot de Christlijke Religie / voorgenomen hadde den Tempel van Jerusalem wederom med grote kosten te doen opbouwen / zo is hem zulks van God verhinderd geworden / gelijk Ammianus Marcellinus een Heidenz Schrijver verhaald / dewelke lib. 23 aldus seid. Wanneer Alypius (dien de Keiser last gegeven hadde om de saak te vervorderen,) het werk sterk aandrong, en dat ook de Stadhouder van die provintie daar toe hielp, zo zijn'er zeer dikwijls ontrent de fundamenten schriklijke vuur-ballen uit 'er aarden gebarsten, en hebben't al enige malen, door't verslinden van die genen die daar aan wrogten, gemaakt, dat'et onmogelijk was daar by te komen; en alzo is het begonnen werk, dewijl het vuur hoe langer hoe meer uitbarste, gestaakt geworden. Waar uit de Joden heel ligt merken konnen / dat God haar en haren Godsdienst verworpen heeft / en dat sy te vergeevs verwagten dat de Messias zal komen om de selve wederom op te regten. 't Welk te wenzen waar dat'et haar ogen konde openen/op dat sy mogten bekennen/dat hare voorvaderen den Messias / die tot haar gesonden is / verworpen hebben / en dat haar om dies wille / alle die ongemakken die sy daarna hebben geleden/ zijn overgekomen / ende alzo haar selven tot hem bekeren.

Cap. XXV.

Dat Jesus de Messias is.

I. Op Christum passen alle de kentekenen van den Messias, zo gemene als eigene. II. *'t* Eerste. *Dat hy gekomen is op de tijd die van de Propheten te voren voorseid is.* III. *Het* twede. *Dat hy te Bethlehem is geboren.* IV. *Het* derde. *Dat hy uit de stamme Iuda, en het geslagte Davids is voordgesproten.* V. *Het* vierde. *Dat hy veel en verscheide miraculen gedaan heeft.* VI. *En dat'er ook om sijnent wille veel en verscheide miraculen gedaan zijn.* VII. *Het* vijvde. *Dat ten sijnen tijde alle de volken tot de kennisse van den enigen waaragtigen God Israëls geroepen zijn.* VIII. *Het* seside. *Dat door hem d'afgoderije is uitgeroeid.* IX. *Hoe men kan seggen dat dat waaragtig is, niettegenstaande dat d'afgoderije doorgaans onder de Christenen in swang gaat.*

I. Dat nu Jesus van Nazareth, dien de Christenen voor haren Saligmaker omhelsen / de ware Messias is / die aan d'Israëliten is beloovd / dat bewijsen wy nu verder aldus. In wien alle de kentekenen gevonden worden, uit welke de Messias volgens de voorsegginge der Propheten zoude konnen gekend worden, die is de ware Messias die van God beloovd is. Nu in Jesu van Nazareth worden alle dese kentekenen gevonden. Dierhalven zo is'et ongetwijfeld of hy is de ware Messias. Het eerste voorstel van dit Argument is zo klaar als den dag / indien men niet alleen een of twe van die tekenen op haar selven considereerd/ die ook op anderen zouden konnen passen/gelijk'er enige zijn die meer dan een persoon gemeen zijn; maar alle tegelijk / en voornamelijk die kentekenen die iemand alleen eigen zijn / en op hem reciprocè, dat is / wederkerig komen te passen. Want uit de gemene kentekenen en mag men niet affirmatijv argumenteren / om aan te wijsen wie de ware Messias is; maar alleen negatijv / dat men dien voor den Messias niet en moet houden / in welke die kentekenen niet gevonden en worden. Dog uit de eigene kentekenen kan men zo wel affirmatijv als negatijv besluiten / dat namelijk die gene de Messias niet en is / in welke de selve niet bespeurd en worden; en integendeel dat hy de ware Messias is / die de selve heeft. De gemene kentekenen van de Messias zijn / dewelke insonderheid sien op de tijd van sijne komste / op de plaats van sijne geboorte / en op de ouders uit welke hy sijn afkomst heeft moeten hebben. Want dewijl die kentekenen velen gemeen konnen zijn / zo en kan men daar uit de Messias niet sekerlijk kennen / maar sy tonen maar alleen / dat men zodanig een voor den Messias niet en moet aannemen/ in welke de selve niet gevonden en worden; alzo dat de Joden een regtvaardige oorsaak zouden hebben om Jesum te verwerpen / indien hy med die kentekenen niet voorsien en was geweest. d'Eigene

gene kentekenen zijn / dat de Messias meerder en groter miraculen zoude doen als Moses of iemand van de Propheten; dat de Heidenen door hem tot de kennisse van den waren God zauden geroepen worden; en dat d'afgoderije zoude worden uitgeroeid. Waar onder men ook zoude moeten rekenen / dat hy uit een maget zoude geboren worden. Maar dewijl een yder niet heel wel heeft konnen versekerd zijn / of dit kenteken op iemand paste of niet/ dan sijn moeder alleen / en die genen/ die God dese verborgenheid geopenbaard heeft / zo zal men naaulijks iemand daar door van sijne ongelovigheid konnen overtuigen.

II. Nu wat aangaat het twede lid van ons argument / dat alle die kentekenen op d'Here Jesus passen / en dat ook de eigene in hem alleen plaats hebben / dat konnen we zeer ligt bewijsen. Laat ons dan de selve eens stuk voor stuk examineren / en op hem toeeigenen. Het eerste is aangaande de tijd van de komste des Messias / 't welk zeer naaukeurig op onsen Jesum past. Want volgens de Prophetie van den Patriarch Jacob, Gen. XLIX, en heeft de scepter van Juda niet weggenomen moeten worden, nog de wetgever van tuszen sijne voeten, tot dat de Schilo of Messias zoude gekomen wesen. Nu het is uit de Historien bekend / en't word ook van niemand in geschil getrokken / of onse Jesus is geboren geworden / voor de laatste verwoestinge van de Stad Jerusalem / dewelke van de Romeinen geschied is / waar door de scepter of de magt en heerschappije zodanig van het Joodze volk is weggenomen / dat sy de selve daarna niet weder en hebben gekregen. Volgens de Prophetie van Daniel Cap. IX. heeft de Messias moeten komen ontrent de 70 jaar-weken / dewelke van dien tijd af moeten begonnen worden / wanneer het bevel ten gevallen van de Joden is uitgegaan / dat'et haar toegestaan wierd in haar vaderland weder te keren / en de Stad Jerusalem / en den Tempel wederom op te bouwen; en eindigen ook voor dat se beide voor de laatste maal verwoest zijn. Dog ontrent desen tijd is Jesus geboren / en heeft sijn ampt bediend / en is ook gedood geworden. Eindelijk volgens de Prophetien van Haggæus en Malachias heeft de Messias moeten komen ontrent dien tijd dat den tweden Tempel / dewelke de Joden / na dat se uit de Babylonize gevangenisse wedergekeerd zijn/ wederom hebben opgeboud / nog stand zoude hebben. 't Welk insgelijks op Jesum past / die geboren is en geleden heeft / eer de selve van de Romeinen afgebroken / en tot de grond toe verwoest is. Alzo dat'er ten opsigte van d'omstandigheid van de tijd / dewelke tot de komste van den Messias bestemd was / niets en kan vereizt worden / 't welk in onsen Jesus niet gevonden en word. En dese saak was in dien tijd over al zo bekend / dat se selvs ook de Romeinen ter oren gekomen is / alhoewel dat s'et verkeerdelijk uitleiden / en tot de haren getrokken hebben/ gelijk by Suetonius in het leven van Vespasianus te sien is / Cap. IV. Daar was (seid hy) in geheel Oosten een oud en standvastig gevoelen, dat'et door het noodlot vastgesteld was, dat in dien tijd de Joden het opperste gesag zouden hebben, enz. Waar mede overeenkomt 't gene Josephus schrijvd / de bello Jud. lib. 6, Cap. 31. volgens de Griekze distinctie / 't Gene haar allermeest tot den oorlog opgewekt hadde, was een dubbelsinnig oracul 't welk in d'H. Schriyten gevonden wierd, dat'er in dien tijd iemand uit hare land-palen zoude zijn, die over de ganze wereld het gebied zoude hebben. 't Welk sy beiden / te weten / Suetonius en Josephus op Vespasianus passen. Maar verkeerdelijk / dewijl hy nog uit de Joden / nog uit de Joodze land-palen voordgesproten en is. Dog dese opinie / gelijk hy'et noemd; of dit oracul / gelijk dese daar van spreekt / en scheen nergens anders sijn oorsprong uit te nemen / als uit de 70 weken van Daniel/ dewelke sy merkten dat toen al gepasseerd waren. 't Welk bewesen word uit'et getuigenisse van Nehumias een Leraar onder de Joden / die ontrent 50 jaren voor dat Jesus geboren is / geleefd heeft / en ook oordeelde dat de tijd die Daniel voorseid hadde / niet langer als nog 40 of 50 jaren zoude aanlopen. En hier uit is'et ook ontstaan / dat de Joden / wanneer se toen doorgaans den Messias verwagteden / ende d'Here Jesu dese ere niet en hadden willen toedragen / veel liever verscheide bedriegers hebben willen aanhangen / als dat se die gedagten / waar mede sy ingenomen waren / zouden afleggen / dat de tijd dewelke tot'et senden van den Messias bestemd was/ nu was gekomen. En alzo is vervuld geworden 't gene Jesus haar voorseid hadde / Ik ben gekomen in den name mijns Vaders, ende gy en neemd my niet aan: zo een ander komt in sijn eigenen name, dien zuld gy aannemen, Joh. V, 43. Zodanig is voor eerst geweest Theudas, van wel-

ken

ken Gamaliel gewag maakt / Act. v, 36. Daarna Judas Galilæus, Cap. v, 37. of Judas Gaulonites gelijk hem Josephus noemd / Antiq. lib. 18. Cap. 1. Ten derde, zo heeft sig enige weinige jaren daarna / wanneer namelijk Herodes Agrippa nog regeerde / enen Barcozba, of Bencozba vertoond / van wien men in het boek Sanhedrin leesd; dien de Joden voor de Messias hebben aangenomen; 't welk niet alleen geschied en is van het gemene volk / maar ook van vele wijse en geleerde Mannen / als onder anderen van Rabbi Akiba, een man van grote auctoriteit onder de Joden / die een wapen-drager is geweest van desen valzē Messias. En sy zijn ook op dit vertrouwen van de Romeinen afgevallen. Maar Vespasianus wierd gesonden med sijn Sone Titus / om haar tot gehoorsaamheid te dwingen / die ook beiden een weinig tijds daarna after elk anderen Keiser zijn geworden / en hebben haar ten uitterste toe geruineerd. Dog wanneer de Joden sagen dat dese Barcozba haar niet en konde verlossen uit de handen van de Romeinen / zo hebben se hem selvs om hals gebragt. Sy hebben ook ten vierden, agt en veertig jaren na de verwoestinge van Jerusalem onder de Regeringe van Adrianus een anderen van de selve naam aangenomen. (haar daar niet eens aan stotende of selvs die naam niet goeds en beloofde / want Barcozba is een Sone der leugenen, van het woord Bazab, een leugen, die sig selven voor de Messias uitgav; dog hy veranderde sijn naam in Benchochab, dat is / een Sone der sterren, spelende op de plaats Numer. xxiv.) Dese heeft / gelijk se seggen / in de Stad Bitter een leger van twehonderd duisend Joden by een vergaderd / om het jok der Romeinen van hare halzen af te werpen. Maar sy zijn geslagen geworden / en die't nog uit die grote nederlaag ontquamen / die zijn na Spanjen gevoerd / en het Joodze land is aan andere volken gegeven om van haar bewoond te worden. Dog sy en zouden zo genegen niet geweest zijn om die valze Messiassen aan te nemen / van welke sy zo ellendig bedrogen zijn / 't en zy dat se haar selven ingebeeld hadden / dat de tijd dewelke van de Propheten tot de openbaringen van de Messias is aangewesen / nu gekomen was.

III. Het twede kenteken heeft sijn opsigt op de plaats daar de Messias zoude geboren worden. Dese nu was de Stad Bethlehem, volgens de voorseggingе van Micha, Cap. v, 1, Ende gy Bethlehem Ephrata, zijt gy klein om te wesen onder de duisenden van Juda? Uit u zal my voordkomen die een Heerzer zal zijn in Israël; ende wiens uitgangen zijn van ouds van de dagen der ewen. Dat men dese woorden van den Messias moet verstaan / dat hebben selvs d'Overpriesters en Schrivtgeleerden bekend / wanneer se Matth. 11, van Herodes ondervraagd wierden. Maar dat ook Jesus te Bethlehem geboren is / dat en is noit dat ik weet van iemand in geschil getrokken / dewijl't d'Evangelisten Mattheus en Lucas zo uitdruklijk getuigen: alzo dat hy ook om dies wille niet en kan verworpen worden / als of het teken 't welk op de Messias passen most / in hem geen plaats en hadde gehad. Hier tegen en strijd niet dat hy in den gemenen ommegang Jesus van Nazareth genoemd wierd / gelijk doorgaans by onse H. Schrijvers te sien is. Want hy heeft die toenaam gekregen van de plaats van sijn opvoedinge / namelijk de Stad Nazareth in Galilea / Luc. iv, 16. dewelke ook somtijds sijn Stad en vaderland genoemd word / om dat hy aldaar sijn eerste jaren gepasseerd hadde / en dat'er ook sijn bloedvrinden en nabestaanden woonden; niettegenstaande dat hy ter occasie van de beschrijvinge / dewelke door bevel van den Keiser Augustus geschied was / te Bethlehem geboren is / waar uit sijn voorsaten voordgesproten waren / Luc. 11. Maar daar uit heeft ook konnen geoordeeld worden dat hy de Messias was / om dat'er van de Messias was voorseid / dat hy in Galilea verkeren zoude. Waar toe de woorden Esa. Cap. ix, behoren / dewelke van Mattheus Cap. iv. geciteerd zijn. Het land Zabulon, ende het land Nephtalim, aan den weg der zee, over de Jordaan, Galilea der volken. Het volk dat in duisternisse sat, heeft een groot ligt gesien: ende de genen die saten in den lande ende schadue des doods, den selven is een ligt opgegaan. Dog sy zijn vervuld geworden / wanneer Jesus aldaar het Evangelium verkondigd heeft / waar door hy / als door een hemelz ligt / de gemoederen van dat volk heeft verligt / en de duisternissen der onwetenheid / waar in het selve lag / doen verdwijnen. Daarenboven zo word'er ook uit de verwoestinge van de Stad Bethlehem / al voor vele ewen geschied / dewelke geordineerd was tot een geboorte-plaats voor de Messias / zeer gevoeglijk besloten / dat de tijd van sijne komste nu al lang verschenen is / en dat hy tot nog toe te vergeevs verwagt word: 't welk het voorgaande kenteken aangaat.

IV. Het

IV. Het derde kenteken is / dat de Messias heeft moeten geboren worden uit de stamme Juda / en het geslagte van David. Wat de stamme Juda belangd / dat is klaar uit de Prophetie van den Patriarch Jacob / Gen. XLIX. dewelke nu al enige malen geciteerd is. De scepter en zal van Juda niet wijken, nog de wetgever van tuszen sijne voeten, tot dat de Schilo komt, enz. Want hier en word de Messias niet donkerlijk die stamme beloovd / in welke de scepter en wetgever mosten blijven tot sijne komste. Maar dat blijkt nog al klaarder uit de plaatsen / alwaar hy voorseid word uit David te zullen geboren worden / van wien het ongetwijfeld is / of hy is uit de stamme Juda voordgesproten / hoedanig onder anderen die vermaarde plaats is / uit 2 Sam. VII, hier voren geciteerd / waar mede vele andere plaatsen overeenkomen. Van gelijken / Daar zal een rijsken voordkomen uit den afgehouwen tronk Isai, ende een scheute uit sijne wortelen zal vrugt voordbrengen, Esai. XI, 1. welke niemand en twijfeld dat van de Messias te verstaan is. Jesse nu was de vader van David. Wederom / Siet de dagen komen spreekt de Here, ik zal David een regtvaardige SPRUITE verwekken, enz. Jerem. XXIII, 5. alwaar het ook blijkt dat van de Messias gehandeld word. En hier van is'et dat ook de Messias med de naam van David genoemd word / als Ezech. XXXIV, 23, 24. en XXXVII, 24, 25. 't Welk doorgaans onder de Joden zo bekend was / dat velen Jesum den Sone Davids noemden; ja hy heeft ook selvs daar uit occasie genomen om de Phariseen te vragen / Indien David den Messias sijnen Here noemd (namelijk Psal. CX,) hoe is hy dan sijn Sone, Matth. XXII, 45. Dat nu Jesus uit de stamme Juda voordgesproten is / daar van geven ons de Schrijvers des N. Verbonds getuigenisse; onder welke Heb. VII, 14. gelesen word / Het is openbaar dat onse Here uit Juda gesproten is, enz. Oog dat hy uit'et huis en de familie van David voordgesproten is / dat konnen wy uit sijn geslagt-register sien / 't welk van Mattheus en Lucas is beschreven / waar van wy hier voorens gehandeld / en med een ook de twijfelingen opgelost hebben / die ontrent het selve voorkomen.

V. Het vierde is / Dat de Messias veel en verscheide miraculen zoude doen. Dit word wel van de hedendaagze Joden in geschil getrokken; maar sonder enige schijn van reden. Want steld eens dat de Propheten van de miraculen die de Messias doen zoude / ganz niet med al voorseid en hebben / zo is'et evenwel seker / dat niemand op een heerlijker wijse kan betonen dat hy van God tot enig voortreflijk werk gesonden is / als indien hy miraculen komt te doen; want dewijl de selve niet en konnen geschieden dan door een Godlijke kragt / zo is'et dan seker / indien God iemand med zodanig een kragt voorsiet / dat hy sijne sendinge als door sijn ingedrukte segel bevestigd. Waarom Nicodemus zeer wel tegen d'Here Jesus seide / Rabbi, wy weten dat gy zijt een Leraar van God gekomen, want niemand en kan die tekenen doen die gy doet, zo God med hem niet en is. Joh. III, 2. Want al is'et dat hy hem nog niet en erkende voor den Messias / zo was dit evenwel een voet om tot dese kennisse te geraken / zo haast als hy ook andere tekenen quam te sien / die in hem plaats hadden: Dat de Messias veel en verscheide miraculen heeft moeten doen / dat's een saak die zeer klaar uit de voorseggingen der Propheten / die van hem geschied zijn / kan gehaald worden. Voor eerst zo hebben we Deut. XVIII, hier van een zeer klare getuigenisse / alwaar Moses tegen d'Israëliten seid / d'Heer uwe God zal u een Propheet verwekken gelijk als my, enz: Dese Messias nu / die door dese woorden beloovd word / en zou Most niet gelijk geweest zijn / maar veel minder als hy / indien hy ganz geen miraculen en zoude gedaan hebben / dewijl'er Moses zo vele en zo grote in in Egypten / in de rode zee / en in de woestijne veertig jaren lang gedaan heeft. Het twede bewijs hebben we by Esaias Cap. XXXV, 5, 6, alwaar hy van het Rijke des Messias propheterende / aldus seid / Alsdan zullen der blinden ogen opgedaan worden, ende der doven oren zullen geopend worden. Alsdan zal de kreupele springen als een herte, ende de tonge des stommen zal juichen. Maar 't en is niet van noden dat men in een klare saak meer getuigenissen byhaald / dewijl alle de werken die de Joden van den Messias verwagten / miraculeus zullen zijn / gelijk onder anderen die volkome vrede / in welke de wolv med'et lam zal verkeren / en de lupard med den geitenbok zal nederleggen / en andere diergelijke dingen meer. En dat de Joden eertijds med die gedagten ingenomen zijn geweest / dat blijkt uit'et gene velen uit de schare onder elk anderen seiden / wanneer se de miraculen des Heren Jesu sagen / Wanneer de Christus zal gekomen zijn, zal hy ook meer tekenen

kenen doen dan die, welke dese gedaan heeft? Ioh. VII, 31. Dat nu onse Jesus vele en uitstekende miraculen gedaan heeft/ dat is uit zo vele getuigenissen bekend/ dat'et de Joden niet en dorven ontkennen/ alhoewel dat se niet na en laten hem malitieuslijk of boosaardiglijk te lasteren/ med de selve de vierletterige naam toe te schrijven/ dewelke hy med geweld uit den Tempel van Salomon zoude genomen hebben/ of ook te seggen dat hy se gedaan heeft door den Prince en Overste der Duivelen. Alwaar het zeer aanmerklijk is/ dat Moses volgens hare rekeninge 76 miraculen gedaan heeft/ en alle d'andere Propheten med elk anderen 74. en dat in den tijd van vele honderd jaren: dog dat Johannes van d'Here Jesus seid/ dat hy'er zo vele gedaan heeft/ zo se elk bysonder beschreven wierden/ dat de wereld selve de geschreven boeken niet en zoude vatten. Uit welke woorden men klaar kan sien/ alhoewel'er een overschietende wijse van spreken in is/ dat evenwel het getal zeer menigvuldig is geweest/ en ook beswaarlijk heeft konnen nagegaan worden: Dog dese alle zijn binnen een zeer korten tijd geschied/ namelijk van drie jaren of daar ontrent; op dat de klaarheid der selve de Joden gedurig zodanig bestralen zoude/ dat se niet en zouden konnen nalaten/ 't en zy dat se hare ogen boosaardig quamen toe te sluiten/ de selve gewaar te worden. Waarom wy sien dat hy hem selven dikwijls op sijn werken heeft beroepen/ wanneer hy haar hunne ongelovigheid wilde verwijten. De werken die my de Vader gegeven heeft om die te volbrengen, de selve werken die ik doe getuigen van my dat my de Vader gesonden heeft, Ioh. V, 36. Van gelijken/ Indien ik niet en doe de werken mijns Vaders zo en gelooft my niet, enz. Cap. X, 37, 38. Wederom/ Indien ik de werken onder haar niet gedaan en hadde die niemand anders gedaan en heeft, sy en hadden geen sonden, enz. Cap. XV, 24. En op dat hy de Discipulen van Johannes tonen zoude/ dat hy die gene was die komen zoude/ zo heeft hy/ na dat hy in haar bywesen vele en verscheide miraculen gedaan hadde/ tot haar geseid/ Gaat henen en boodschapt Iohanni weder, het gene gy hoord en siet: De blinden worden siende, ende de kreupelen wandelen; de melaatzen worden gereinigd, ende de doven horen, de doden worden opgewekt, ende den armen word het Evangelium verkondigd, enz. Matth. XI, 4, 5. Luc. VII, 21, 22. Men moet ook hier beneffens aanmerken/ dat meest alle de miraculen die Jesus gedaan heeft/ uitstekende weldaden geweest zijn/ gelijk zulks den Messias paste/ van wien niet anders en wierd verwagt dan 't gene goed was: daar integendeel het meeste gedeelte van de Miraculen die Moses gedaan heeft/ tot verdervinge van anderen gestrekt hebben/ niet alleen van de zodanigen die vyanden waren/ maar ook van de Israëliten selvs. Van gelijken/ dat Moses noit een doden opgewekt heeft/ maar d'Here Jesus veel en verscheide; waar uit blijkt dat hy een aucteur des levens is. Alzo dat hy Mosem niet alleen in getal maar ook in hoedanigheid en voortreffelijkheid van miraculen zeer verre overtreft heeft. Waar uit dan ook volgd/ indien men Moses om sijne miraculen heeft moeten geloven/ dat zulks veel meer in d'Here Jesu plaats heeft.

VI. Op dat dit ook te beter blijken zoude/ zo moet men onder de miraculen Jesu Christi niet alleen de zodanige rekenen die hy selvs/ sonder hulpe van anderen/ in den tijd van sijne bedieninge gedaan heeft/ maar daarbeneffens ook die om sijnent wille geschied zijn. Voor eerst in sijne geboorte/ waar van de Herders ende de Wijsen getuigen zijn geweest; als ook in sijn dood in het aansien van alle/ die gekomen waren om dat spectakel t'aanschouwen/ 't zy Joden 't zy Heidenen; voornamelijk sijn glorieuse opstandinge/ dewelke door het standvastig en eenstemmig getuigen van sijne discipulen selvs tot'er dood toe wierd bevestigd; sijn opvaren ten hemel en het senden van den H. Geest/ welkers effecten of werkingen zo klaar onder de Joden gebleken hebben/ dat'er daar door vele tot'et geloov in Jesum zijn bekeerd geworden. Eindelijk alle die miraculen/ dewelke van d'Apostolen in de name Jesu/ en door de hulp en bystand die hy haar daar toe verleende/ gelijk sy selvs bekenden/ zeer veel in getal/ op veel en verscheide plaatsen en tijden/ in de tegenwoordigheid en voor d'ogen van Joden en Heidenen/ geschied zijn/ waar door de Christlijke Religie de gehele wereld door voortgeplant is/ en de superstitieuse Godsdiensten/ dewelke over al in swang gingen/ zijn omgekeerd en vernietigd geworden. Welke dingen al te samen indien se niet genoegsaam en zijn om te bewijsen dat Jesus de Messias is/ zo en weet ik niet wat'er meerder kan vereizt worden. Misschien zouden se wel willen dat dese miraculen dagelijks quamen te geschieden/ op dat'er niemand en zoude zijn/ die de selve voor sijn ogen niet en zoude konnen sien/ of

ten minsten dat se zo nu en dan wederom op niews vertoond wierden. Maar sonder reden. Want indien se zo dagelijks quamen te geschieden / zo en zouden s'ons niet meer bewegen als het op-en ondergaan van Son en Maan / en andere diergelijke werken van de natuur / dewelke niettegenstaande dat se wonderbaarlijk en voor ons onbegrijplijk zijn / evenwel / dewijl se ordinaarlijk geschieden / niet en beletten dat'er niet vele Godlose menzen gevonden en worden / die ontkennen dorven dat'er een God is / en sijn voorsienigheid ganz en al verwerpen / dewelke sig zo klaar in de selve komt te vertonen. Daarenboven zo en wil God de Menzen tot'et geloov niet dwingen. Dog hy zou zulks schijnen te doen/indien hy haar dagelijks elk in't bysonder van den hemel quam aan te spreken / en voor haar ogen niewe miraculen te doen. De gehoorsaamheid die hy van ons in den Evangelio vereizt / is zo billijk en redelijk / dat wy daar toe uit onse eigen beweginge behoren genegen te zijn / veel meer dan nu / wanneer wy waarschijnlijke bewijsredenen hebben / waar door wy versekerd worden / dat de Godlijke en hemelze beloninge voor de zodanigen weg geleid is / die haar doen en laten daar na zullen geschikt hebben. Dat nu het getuigenisse / 't welk d'oude Christenen van de miraculen Christi ende der Apostolen gegeven hebben / zodanig is / dat'et ten minsten de saak waarschijnlijk maakt / dat en kan van niemand / dan die zeer onbeschaamd is / ontkend worden.

VII. Het vijvde kenteken is / dat door den Messiam en ten sijnen tijde de Heidenen geroepen zouden worden tot de kennisse van den enigen waaragtigen God Israëls: welke de Joden wel erkennen / die med een groten yver sect-genoten soeken te maken; maar op zodanig een wijse / dat die vreemde volken / dewelke van haar tot de kennisse van den waaragtigen God zouden gebragt worden / d'Israëliten zouden dienen / gelijk eertijds de Gibeoniten / en op geen andere conditie en zouden toegelaten worden / dan dat se de besnijdenisse zouden aannemen / en d'andere ceremonien van de wet Mosis onderhouden. Maar de getuigenissen dewelke wy daar van hebben in de boeken des O. Testaments luiden heel anders / dewijl in enige van de selve / tegelijk med de roepinge der Heidenen / ook gewag word gemaakt niet alleen van het afschaffen van de ceremonien des wets / waar door de Heidenen med de Joden in enen graad zouden gesteld worden / maar ook van de verwerpinge der Joden / waar door de Heidenen in meerder gunst en agtinge zouden zijn als sy. Wy zullen uit het grote getal van Schriftuur-plaatsen de voornaamste uitkiesen. D'Eerste is / Deut. XXXII. 21. Sy hebben my tot yver verwekt door het gene dat geen volk en is; sy hebben my tot toorn verwekt door haar ydelheden: Ik dan zal se tot yver verwekken door die genen die geen volk en zijn, door een dwaas volk zal ik se tot toorn verwekken: dewelke van Paulus geciteerd word / Rom. X, 19. En hy toond dat niet alleen de vreemde volken te sijner tijd zullen geroepen worden om Godes volk te zijn / maar dat se ook van God meerder geagt zullen worden als d'Israëliten selvs / zo dat se tegen haar med zeloersheid en yver zullen ontsteken worden. Dat dit nu onder het Rijke des Messias gebeuren zal / dat leren d'omstandigheden van de plaats / in welke van de laatste tijden gehandeld word. De twede is Esai. II. waar mede de woorden Mich. IV. t'enemaal over een komen / Ende vele Heidenen zullen henen gaan, ende seggen komt laat ons opgaan ten berge des Heren, ende ten huise des Gods Iacobs; op dat hy ons lere van sijne wegen, ende wy in sijne paden wandelen, enz. welke sy alle bekennen dat tot de tijden des Messias behoren / en d'omstandigheden geven 't ook te kennen / indien'er iemand mogt zijn die't in geschil wilde trekken. De derde is Esai. XIX, 19, Ten dien dage zal de Here enen altaar hebben in het midden van Egyptenland, enz. welke woorden zeer voortreffelijk zijn / en d'afschaffinge van den ceremonielen dienst te kennen geven / dewijl het volgens de wet niet geoorlovd en zoude zijn overal altaren op te regten / maar alleen in zodanig een plaats die daar toe van God speciaal verkoren is. Ondertussen zo moet alhier door den altaar / volgens een figuurlijke wijse van spreken den dienst des N. Testaments verstaan worden. De vierde is Esai. XLIX, 6. Voorder seide hy (te weten tegen de Messias /) Het is te geringe dat gy my een knegt zoud zijn, om op te regten de stamme Iacobs, en om weder te brengen de bewaarde in Israël; Ik hebbe u ook gegeven ten ligte der Heidenen, om mijn heil te zijn tot aan het einde der aarden. 't Welk Paulus en Barnabas wel op haar selven passen / Act. XIII, 47. maar als dienaars en gesanten Jesu Christi / door welker predikinge Christus alle de volken der aarden quam te verligten. De vijvde is / Esai. LX, 3. Ende de Hei-

denen zullen tot uwen ligte gaan, ende Koningen tot den glans die u is opgegaan. Welke woorden wel haar opsigt op Jerusalem hebben / van waar de saligheid verspreid moste worden tot aan d'uitterste einden der aarden / Esai. II. Mich. IV, 2. maar alzo dat de andere volken en Princen van geen slegter conditie en zouden zijn onder het Rijke des Messias / als sy / waar in niet en is Griek ende Iode, besnijdenisse ende voorhuid, Barbare ende Scytha, dienstknegt ende vrije: maar Christus is alles ende in allen, Col. III, II. De sesde is Esai. LXVI, 21. Ende ook zal ik uit de selve enige tot Priesters, ende tot Leviten nemen, seid de Here, namelijk uit de bekeerde Heidenen; van welke in het voorgaande vers geseid word / Ende sy zullen mijne heerlijkheid onder de Heidenen verkondigen: ende sy zullen alle uwe broeders (namelijk de Geestlijke broeders wegens de gemeenschap des geloofs /) uit alle Heidenen den Here ten spijs-offer brengen. Alwaar beneffens de roepinge der Heidenen tegelijk de veranderinge van de wet te kennen word gegeven / en hare gelijkstellinge med de Israëliten. En vers 18. Het komt dat ik vergaderen zal alle Heidenen en tongen; ende sy zullen mijne heerlijkheid sien. De sevende is Esai. LXV, I, 2. Alwaar van de vreemde volken geseid word / Ik ben gevonden van die, die na my niet en vraagden, ik ben gevonden van de genen die my niet en sogten: tot het volk dat na mijnen naam niet genoemd en was heb ik geseid: Siet hier ben ik. Siet hier ben ik. Dog van d'Israëliten / Ik hebbe mijnen hand uitgestrekt den ganzen dag tot een wederstrevig volk, die wandelen op enen weg die niet goed en is, na sijne eigene gedagten, welke plaats ook Rom X, geallegeerd word / en insgelijks klaar voorgesteld 't gene Deut. XXXII, een weinig duisterder geseid wierd / van d'aanneminge der Heidenen tot'et volk Godes / en integendeel van de verwerpinge der Joden / heel anders als sy wel verwagteden / maar uit oorsake van haar grote ongelovigheid. d'Agtste is / Zach. II, II. Ende vele Heidenen zullen ten dien dage den Here toegevoegd worden, ende sy zullen my tot een volk wesen, ende ik zal in't midden van u wonen. Welke woorden men klaar kan sien dat op de tijden des Messias haar opsigt hebben / ontrent welke Zacharias / die na de verlossinge uit de Babylonize gevangenisse geprophetеerd heeft / nader is geweest als de meeste andere Propheten. Eindelijk zo is de negende plaats Malach. I, II. Maar van den opgang der Sonne tot haren ondergang, zal mijn name groot zijn onder de Heidenen; ende aan alle de plaatsen zal mijne name reukwerk toegebragt worden, ende een rein spijs-offer: want mijn name zal groot zijn onder de Heidenen, seid de Here der Heirscharen. Alwaar van gelijken de roepinge der Heidenen tot'et verbond Godes / sonder d'onderhoudinge van de ceremonien des wets / voorseid word / niettegenstaande dat'er manieren van spreken / die uit de wet genomen zijn / gebruikt worden. En 't is ook klaar dat dit kenteken op d'Here Jesus past. Want al is'et dat hy zo lang als hy op der aarden verkeerd heeft / geen anderen dan de Joden het Evangelium heeft verkondigd / Matth. X, en XV. en om dies wille van Paulo Rom. XV, 8, een dienaar der besnijdenisse genoemd word / zo heeft hy evenwel een weinig voor sijn opvaringe ten hemel / sijne Apostolen bevolen / dat se heen zouden gaan door de gehele wereld / discipulen zouden vergaderen / en haar tot de kennisse van den waaragtigen God zouden brengen. 't Welk sy ook getroulijk hebben nagekomen / gelijk ons d'historien van die tijden getuigen; en / zo iemand misschien de selve niet en wilde geloven / de saak spreekt in dese tijden ook van selfs. Want in die plaatsen / daar eertijds ganz geen kennisse en was van den waren God / aldaar word nu de ware God en schepper van hemel en aarde / die daar is de God Abrahams / Isaaks / ende Jacobs / aangeroepen; en d'H. Schriften des O. Testaments worden nu onder vele en verscheide volken / die te voren van God niets gehoord en hadden / in haar eigen land-taal gelesen. Dit nu en is niet geschied door de hulp en naarstigheid van de Joden; maar ter contrarie niettegenstaande dat'er de Jodē med geweld tegen waren / en 't selve sogten te beletten / door d'Apostolen Jesu Christi / en die genen die haar in't verkondigen van't Evangelium gesuccedeerd zijn / die de ganze wereld med de kennisse van den enigen waaragtigen God vervuld hebben: alzo dat wy sien dat vervuld is / 't gene van Esaias Cap. XI, 5, voorseid is geworden. De aarden zal vol kennisse des Heren zijn, gelijk de wateren den bodem der zee bedekken.

VIII. Het sesde kenteken is aan het voorgaande vast / dat namelijk ten tijde van den Messias d'afgoderije en het dienen van de valze Goden zoude uitgeroeid worden. Waar van de Propheten op verscheide plaatsen getuigen. Onder anderen

ren zijn de woorden van Esaias, Cap. II, 18, 20. zeer aanmerklijk / De Here zal alleen in dien dage verheven zijn; ende elk een der Afgoden zal ganzlijk vergaan. In dien dage zal de Menze sijne silvere Afgoden, ende sijne goude Afgoden, welke sy sig gemaakt hadden om haar daar voor neder te buigen, wegwerpen voor de mollen ende vledermuisen. Dog hy verstaat dien dag / daar hy in het voorgaande vers 3, van gesprooken hadde / in welke uit Syon de wet zoude uitgaan, ende des Heren woord uit Jerusalem, enz. 't welk klaar is dat'et tot de tijden des Messias behoord / ende de Joden en dorven't ook selvs niet ontkennen. Zodanig is ook de plaats / Zeph. II, II. De Here zal alle de Goden der aarden doen uitteren; ende een ygelijk uit sijne plaatse zal aanbidden, alle de eilanden der Heidenen, dat is / alle de Afgoden en valze Goden zullen vernietigd worden / en d'enige waaragtige God zal alleen van de Heidenen in hare landpalen aangeroepen worden; alzo dat'et niet meer van noden en zal zijn / dat se gelijk onder de wet ende de Levitize Godsdienst / na Jerusalem zullen moeten opgaan / om aldaar aan te bidden. Maar buiten d'anderen is ook dese plaats zeer uitdruklijk / Zach. XIII, 2. Ende het zal ten dien dage geschieden, spreekt de Here der Heirscharen, dat ik uitroeijen zal uit den lande de name der Afgoden, dat se niet meer gedagt en zullen worden: ja ook de Propheten ende den onreinen Geest zal ik uit den lande wegdoen, enz. 't Welk de Joden ook hopen dat ten tijden des Messias sijn vervullinge zal hebben / in welke d'afgoderije de ganze wereld door zal uitgeboend worden. Dog het blijkt dat dit kenteken op onsen Jesus past / door wiens Evangelium d'afgoderije alomme / daar se in swang ging / is uitgeroeid / waar op ook gevolgd is / dat de volken die med de selve besoeteld waren / tot den waren God bekeerd zijn. Want in desen tijd worden nergens Jupiter, Neptunus, Pluto, en andere diergelijke Afgoden / 't zy dat men se onder den rang van de opper of ook van de minder Goden teld / enige Godsdienstige ere bewesen; alzo dat hare gedagtenisse / 't en zy dat se door d'oude Heidenze Schriften bekend waren gebleven / geheel en al uit de wereld zoude uitgewist en vernietigd zijn. Daarenboven zo zijn ontrent dien tijd dat Jesus in de wereld gekomen is / d'Oraculen van Apollo en Jupiter, die eertijds zo vermaard waren / alomme verstomd geworde. Van welke saak Cicero in sijn boeken van de Waarsegginge, en Plutarchus in een bysonder tractaat / 't welk hy van het ophouden der Oraculen geschreven heeft / beide zeer naarstig d'oorsaak soeken na te vorszen / sonder dat se evenwel iets konnen vinden; om dat se namelijk onwetende zijn geweest van de verborgenheid der Godsaligheid / welke in den Evangelio geopenbaard is / waar door d'onreine Geesten / sprekende in die Oraculen / de kragt benomen is / om daarna de menzen te konnen verleiden. 't En strijd ook hier niet tegen / dat d'Afgoderije in de verreafgelegene gewesten van Asia, als ook in America, tot dese tijd toe niet weggenomen en is. Want het is genoeg om te tonen dat dese Prophetijen hare vervullinge hebben / indien'er in de toen bekende gewesten van de wereld / die in dien tijd med de selve besmet waren / ganz geen voetstappen meer overig en zijn. Voegd hier by / dat'et niet noodsakelijk geweest en is / dat se med ene slag / en op een en 't selve moment des tijds zouden vervuld worden; en dat men van 't gene tot nog toe niet geschied en is / med Godvrugtigheid kan verwagten dat'et t'eniger tijd sijne vervullinge zal bekomen / namelijk wanneer door Godes barmhertigheid het Evangelium tot die volken zal overgebragt worden / die tot nog toe door des selvs klaarheid niet verligt en zijn geweest.

IX. De Joden werpen hier verders tegen / Dat men uit'et te niet doen van de Afgoderije niet merken en kan dat Jesus de Messias is, dewijl de Christenen, die bekennen dat se sijn volk zijn, doorgaans med de selve zijn besoeteld, en wel insonderheid med zo een vuile, dat'er naaulijks oit diergelijke onder de Heidenen in swang heeft gegaan; dewijl se niet alleen d'afgestorvene Heiligen als minder Goden en eren, en in alle hare noden en ongelegenheden aanroepen; maar ook een brokje broods voor den alleropperstten God, Schepper van hemel en aarde komen te houden, en 't selve med dien selven dienst te vereren. Maar op ik andwoorde: Dat'et te beklagen is / dat de Christenen zo verre van de instellinge van haar Heer en Meester zijn afgeweken / dat se / daar se de Joden door haar exempel tot yver en navolginge behoorden op te wekken / en haar te bewegen om Christum t'omhelsen / haar integendeel door hare ergernisse die se geven / van sijne kennisse afkerig maken. Maar evenwel het pretext / 't welk de Joden daar uit maken tot voorstand van hare ongelovigheid / en is niet genoeg; dewijl se zeer wel

konnen weten (indien s'et maar willen ondersoeken/) dat de eerste Christenen/ die beter in de lere van haar Meester onderwesen waren/ als die daarna geleevd hebben/ van alle Afgoderije t'enemaal een gruwel gehad hebben; en ook sien dat'er in dese onse tijd vele duisenden van Christenen zijn/ die med d'Afgoderije en superstitie van anderen ganz geen gemeenschap en hebben/ en liever zouden willen sterven/ en allerhande vervolginge uitstaan/ als med de selve iets gemeins hebben: en dat sy ook tonen dat dit een afwijkinge is van de wet Christi/ dewelke van hem als ook van sijne Apostolen voorseid is; waar uit alle die genen/ welker gemoed door geen vooroordelen verblind en is/ konnen bekennen/dat hy kennisse heeft gehad van 't gene toekomende was/ en ook een waar propheet geweest is. Dat ook eindelijk d'Heidenze Afgoderije door het Evangelium Christi alomme verdreven is geweest/ dat's een saak die bekend is: en dat'et ook de selve is waar van de propheten gesproken hebben/ en die by haren tijd in swang ging: en daar zijn ook seven of agt ewen verlopen van de geboorte Christi af/ eer dat de Christenen in d'afgoderije quamen te vervallen; in welken tijd de Joden niets en hadden dat se haar konden tegenwerpen: ja sy en konnen ook selvs nu med regt niet seggen/ dat se van den dienst van den enigen God schepper van Hemel en aarden/ t'enemaal afgeweken zijn; want alle Christenen die in de ganze wereld zijn/ doen eenparig belijdenisse/ dat se geen anderen God en hebben/ dan hem alleen/ dien d'Israëliten eertijds hebben aangeroepen; alhoewel wy niet en willen ontkennen/ dat de Paus-gesinden den dienst dien sy hem schuldig zijn/ door hare superstitie en bygelovigheid zeer grovlijk besoeteld hebben/ en alzo aan die genen/ die van het gelove vreemd zijn/ geen kleine ergernisse voor en werpen/ waar door sy verhinderd worden om haar selven niet over te geven tot'et omhelsen van de Christlijke Religie.

Cap. XXVI.

Andwoord op de Tegenwerpingen der Joden.

I. *Andwoord op de* eerste *Tegenwerpinge, dat men die algemene vrede, die'er beloovd word ten tijden des Messias te zullen zijn, nergens en bespeurd.* II. *Dat de Messias voornamelijk een geestlijke vrede heeft moeten toebrengen.* III. *De voorsegginge dewelke van de wilde dieren gedaan word, dat se namelijk haar wreden en wilden aard zouden afleggen, moet van de Menzen verstaan worden.* IV. *En de dingen die aangaande die gemelde vrede nog niet vervuld en zijn, zullen hiernamaals hare vervullinge hebben.* V. *Op de* twede, *Dat Iesus de Ioden niet wedergebragt heeft in't land Canaan.* VI. *Op de* derde, *Dat de Ioden door hem niet behouden en zijn geworden.* VII. *Op de* vierde, *Dat hy geen saad na sig heeft gelaten.* VIII. *Op de* vijvde, *Dat Elias niet vooraf gekomen en is voor sijne komste.* IX. *Op de* sesde, *Dat Iesus op den Throon van David niet geseten en heeft.* X. *Dat'er van de Prepheten voorseid is dat de Messias vele dingen lijden zoude.* XI. *Enige Ioden versieren twe Messiassen.* XII. *Op de* sevende, *dat het Sanhedrin, of den breden Ioodzen Raad Iesum voor den Messias niet erkend en heeft.* XIII. *Hoedanig en hoe groot de magt van het Sanhedrin geweest is.* XIV. *Op de* agtste, *Dat Iesus de wet Mosis afgeschaft, en een andere in des selvs plaats gesteld heeft.* XV. *Dat de wet afgeschaft most worden word uit* Deut. XVIII. *en* Jerm. XXXI. *bewesen.* XVI. *Dat de wet zo volmaakt niet en is, dat'er geen beter en kan gegeven worden.* XVII. *Verder bewijs uit* Jerem. III. *en* Dan. IX. *dat de wet most afgeschaft worden.* XVIII. *Van gelijken uit* Malach. I. XIX. *Uit de aard van de Ceremonien en plegtigheden die niet ewig en hebben konnen zijn: 't welk aangewesen word van de besnijdenisse.* XX. *Van de Sabbath.* XXI. *Van't onderscheid der spijsen.* XXII. *Van de Offerhanden.*

I. Laat ons nu eens kortlijk enige van de voornaamste Tegenwerpingen der Joden, dewelke tegen de voorgaande lere ingebragt worden/ overwegen. d'Eerste is/ Dat'er voorseid is/ dat'er ten tijde des Messias zo groten vrede zal zijn in de wereld/ dat de krijgs instrumenten tot den akker-bou zouden veranderd ende gebruikt worden; volgens de woorden van Esaias Cap. II, 4. en Micha, Cap. IV. Sy zullen hare swaarden slaan tot spaden, ende hare spiessen tot sikkelen; het ene volk en zal tegen het andere volk geen swaard opheffen, nog sy en zullen geen oorlog meer leren. Ja dat'er ook voorseid is dat se geheel en al haar wilden aard zouden afleggen/ en med haar geselschap in stilligheid leven. De wolv zal med'et lam verkeren, ende den lupard med den geiten-bok nederleggen, enz. Esa. XI, 6. enz. Dog dat dese dingen tot nog toe op der aarden niet gesien en zijn. Dierhalven dat de Messias tot nog toe niet gekomen en is. Ja dat'et'er zo verre van daan is/ dat Jesus gekomen is om die dingen te vervullen/ dat hy integendeel selvs uitdruklijk seid. En meend niet dat ik gekomen ben om vrede te brengen op der aarden: Ik en ben niet gekomen om vrede te brengen maar het swaard, enz. Matth. X, 34, 35. En dat d'ondervindinge ook zulks geleerd heeft/ als ook dat hy

in desen dele in't minsten geen valz Propheet geweest en is: dewijl'er van de tijden Christi af tot dese jegenwoordige toe/ alomme zeer uitstekende oorlogen gevoerd zijn/ zo onder andere volken/ als onder die genen die van sijnen naam professie doen. 'k Andwoorde 1. Dat d'Here Jesus in de terstond geciteerde plaats niet voor gehad en heeft te tonen welk het einde was van sijne komste. 't Is'er verre van daan: hy heeft maar gesproken van d'uitkomst/ die hy voorsag dat op de verkondiginge des Evangeliums volgen zoude; die men niet sijne lere/ maar de boosaardigheid van de Menzen/ die haar selven daar tegen gesteld hebben/ toe moet schrijven. Want het is seker dat'er geen lere en kan voordgebragt worden/ dewelke meerder tot rust en vrede van het Menzlijke geslagt komt te strekken/ als het Evangelium; en dat'er/ indien alle Menzen na des selvs voorschrivt wilden leven/ ganz geen oorlogen of onenigheden in de wereld en zouden zijn; gelijk uit die leringen die hem eigen zijn kan blijken. Ik segge u, dat gy den bosen niet en wederstaat: maar zo wie u op de regter wange slaat, keerd hem ook d'andere toe, enz. van gelijken/ Hebt uwe vyanden liev, doet wel de genen die u haten, enz. Matth. v. Waar mede over een komt 't gene hy een weinig voor sijn dood tegen sijne discipulen seide/ Een niew gebod geve ik u, dat gy elk anderen liev hebt, Gelijk ik u liev gehad hebbe, dat ook gy elk anderen liev hebt. Hier aan zullen sy alle bekennen dat gy mijne discipulen zijt, zo gy lievde hebt onder elk anderen, Joh. XIII, 34, 35. Waarom'er ook van Johannes dien gelievden discipel Christi geseid word/ dat hy/ wanneer hy nu tot een hogen ouderdom gekomen was/ en wegens de swakheid van sijn lighaam/ niet meerder tot'et volk sijn reden en konde voeren/ tot de vergaderinge niet anders gewoon en was te seggen als dese woorden/ Kinderkens hebt elk anderen liev. En dat hy ook/ wanneer de toehoorders haar verwonderden dat dit zo dikwijls van hem gerepeteerd wierd/ geseid heeft/ dat'et sommier van de Christlijke Religie daar op uitquam/ en dat alle andere geboden die in de selve begrepen zijn/ te vergeevs onderhouden wierden/ indien iemand in't onderhouden van dit gebod alleen nalatig bevonden wierd. Dierhalven zo is't'er zo verre van daan/ dat men Christo d'oorlogen moet toeschrijven/ dewelke van sijne komste af in de wereld gevoerd zijn/ dat men integendeel med regt kan seggen/ dat'er niets en is dat meer tegen de lere des Evangeliums strijd/ als dat Menzen moorden 't welk in d'oorlogen gepleegd word; en dat die genen het Christendom schijnen versaakt te hebben/ die sonder d'uitterste en onvermijdelijke noodsakelijkheid tot de selve haar toevlugt nemen. 2. Dat de Joden ten meesten dele haar selven de schuld moeten toeschrijven/ van dat'er zo vele beroerten en oorlogen op de predikatie des Evangeliums gevolgd zijn; om dat se niet te vreden zijnde de zodanigen die't selve verkondigden/ te Jerusalem/ en in Judea en Syria te vervolgen/ ook de Heidenen opgemaakt hebben/ gelijk 1 Thess. II, 15, 16. doorgaans te sien is/ dat se die genen die professie deden van de Christlijke Religie med alle magt op het lijv zouden vallen/ gelijk ook Lucas op verscheide plaatsen van de Handelingen der Apostolen/ en andere Kerklijke Historie-Schrijvers getuigen. En het is ook ganz en al waarschijnlijk/ indien de Joden geen voorgangers en stokebranden van de vervolginge die over de Christenen gekomen is/ geweest en waren/ dat de Heidenen haar selven med zulken magt tegen den loop des Evangeliums niet en zouden aangesteld hebben; maar dat se die lere als een secte van de Joodze Religie/ dewelke onder het Roomze gebied toegelaten wierd/ onder die selve vryheid zouden laten passeren hebben/ en dat alzo door't gestadig toevloeijen van verscheide volken tot de Kerke Christi/ die gulde tijd sijn begin zoude hebben genomen/ in welke de Menzen/ haar selven onthoudende van enig geweld tegen elk anderen te gebruiken/ hare swaarden tot ploeg-ysers/ en hare spiessen tot sikkelen slaan zouden.

II. 3. Dat de Joden bedrogen zijn/ die van de Messias niet anders dan een lighaamlijke vrede en verwagten/ dewijl hy voornamelijk tot dien einde heeft moeten komen/ op dat hy tussen God ende de Menzen vrede zoude maken/ of op dat hy de reinigmakinge der sonden te wege gebragt hebbende/ haar wederom med God zoude versoenen. Dese vrede nu en word door de oorlogen die in de wereld zijn niet verhinderd of belet; want in't midden van de selve hebben die genen die door het gelove geregtvaardigd zijn, vrede by God door den Here Iesum Christum, Rom. v, 1. 't Moet ook hem toegeschreven worden/ dat de Joden en Heidenen/ die te voren vyanden waren/ med elk anderen versoend/ en in een lighaam der

der Kerke t'samengevoegd zijn. Waar toe dese woorden behoren / Hy is onse vrede, die dese beiden een gemaakt heeft, ende den middel-muur des afscheidsels gebroken hebbende, heeft hy de vyandschap in sijn vleez te niet gemaakt, enz. Eph. II, 14, enz. Van gelijken / Het is des Vaders welbehagen geweest, dat in hem alle de volheid wonen zoude: Ende dat hy door hem vrede gemaakt hebbende, door't bloed sijns kruices, door hem, segge ik, alle dingen versoenen zoude tot hem selven, het zy de dingen die op de aarde, het zy de dingen die in de hemelen zijn, &c. Coloss. I, 19, enz. Alwaar door de dingen die in de hemelen zijn de salige Engelen schijnen verstaan te worden / dewelke nu niet meer med de Menzen / die haar tot God bekeerd hebben / vyanden en zijn gelijk se te voren waren. Dese veranderinge en bekeringe nu word alleen door Jesum Christum en sijn dood te wege gebragt. Maar (seggen de Joden /) de Propheten spreken van een aardze vrede / Sy zullen haar swaarden tot spaden slaan, enz. 'k Andwoorde: 't Is by haar zeer gebruiklijk onder de figuur van lighaamlijke saken de geestlijke af te beelden. Voegd hier by / dat wy ook bekennen / dat'er onder de Messias een aardze vrede beloovd is / gelijk wy een weinig hierna zullen seggen.

III. 4. 't Gene van de wolven / luparden en lewen voorseid is / dat se haar wilden aard zullen afleggen / en med de lammeren / schapen / en kalven in stilheid t'samen weiden ende verkeren zullen / dat en word van alle de Joodze Rabbijnen niet volgens den letter verstaan / maar zommigen verklaren't ook van de Menzen / die daar se te voren als wrede en wilde dieren geweest zijn / veel safter manieren zullen aannemen / en niemand meer en zullen beschadigen. Dog dat dit door het Evangelium Christi in die genen te wege gebragt is / die't selve van herte omhelsd en aangenomen hebben / dat konnen we / zo uit d'H. Schriftuur / als andere kerklijke historien leren. Saulus verwoestede zeer wredelijk als een wolv of leeu de schaaps-kooje Christi / maar een weinig daarna is hy door de Godlijke genade makker geworden als een schaap. Wy lesen ook dat de scherp-regters / die gebruikt wierden om de gelovigen te pijnigen / wanneer se hare standvastigheid sagen / schielijk zodanig zijn veranderd geworden / dat se haar selven by de vergaderinge van die genen / die se vervolgden / quamen te voegen / en ook bereid waren om voor de name Christi gedood te worden. De Joden gaan voord en brengen in / dat'et nu allesins onder die genen / die belijdenisse doen van de name Christi / van haat / van oorlogen / en onenigden brand en blaakt. 't Is zo / en daar door word haar ook grote ergernisse gegeven / waar uit het ook ontstaat dat se tot de kennisse der waarheid niet en komen. Maar sy moeten weten / dat die genen die zo leven / geen ware discipulen Christi en zijn / alhoewel dat s'haar beroemen zodanige te wesen: en dierhalven dat men uit haar doen en laten van de Christlijke Religie niet en moet oordelen. 't Welk even eens zou zijn / als of iemand daar uit / dat de Joden eertijds dikwijls tot afgoderije genegen geweest zijn / wilde besluiten / dat de wet Mosis d'afgoderije voorspreekt.

IV. 5. Indien die grote vrede waar van de Propheten gesproken hebben / tot dees tijd toe in de Christen wereld niet gesien en is / zo en moet men daarom niet seggen dat Jesus de Messias niet en is / dewijl wy sien dat'er andere kentekenen van de Messias in hem plaats hebben; om dat dat gene 't welk tot nog toe niet vervuld en is / t'eniger tijd vervuld zal worden / namelijk in die wederoprechtinge der Kerke / dewelke Jesus ons door den Apostel Johannes Apoc. xx, geopenbaard heeft / in welke de Satan van den Engel zal gebonden en in den afgrond geworpen worden / op dat hy de volken niet meer verleiden en zoude. Want het gene van de vrede voorseid is / die ten tijden des Messias wesen zal / dat en behoevd men niet noodsakelijk tot die ewen te restringeren / die even na de komste Christi gevolgd zijn / dewijl'er in dien tijd weinig gevonden zijn / die hem van ganzer herte hebben aangehangen: maar men kan 't selve / sonder dat'et tegen de voorseggingen der Propheten strijdig is / als zodanig iets afwagten / 't welk over een sekeren tijd hierna geschieden zal / wanneer de volken die nu ongelovig zijn / sig tot Christum zullen bekeren. Alsdan zal den berg van den tempel Godes verheven worden boven de toppen der bergen, gelijk Esaias en Micheas voorseid hebben; om dat de Kerke Godes / dewelke door den materielen tempel is afgebeeld geworden / in heerlijkheid en waardigheid boven alle d'andere volken der aarden / dewelke dien glans siende tot de selve zullen toelopen / en haar selven daar by voegen / zal verheven worden: niet dat de natuur der dingen / gelijk enige grove Joden-dromen / moet veranderd / en d'orde / die tusschen de hemelze

en aardze lighamen van God eenmaal vastgesteld is/ zal omgekeerd worden.

V. De twede is: De Messias zal de Joden die de ganze wereld door verstrooid zijn / by een vergaderen / en wederom in dat land brengen / 't welk hare vaderen beseten hebben / gelijk God eertijds door Mosen beloofd heeft/ Deut. xxx, 3, 4, 5. De Here uwe God zal uwe gevangenisse wenden, ende sig uwer ontfermen: ende hy zal u weder vergaderen uit alle de volken, daar henen u de Here uwe God verstrooid hadde. Waar mede ook een andere plaats overeenkomt / namelijk Levit. xxvi, 44, 45. Ende hier en boven is dit ook; als sy in het land harer vyanden zullen zyn, zal ik haar niet verwerpen, nogte van hen niet walgen, om een einde van hen te maken, vernietigende myn verbond med hen, enz. Dog dit is tot nog toe niet geschied: Dierhalven zo en is de Messias tot nog toe niet gekomen. Ja 't is 'er ook zo verre van daan dat dit van onsen Jesus zou te wege gebragt zyn / dat integendeel een weinig na sijn komste de verstrojinge der Joden veel groter is geweest als oit te voren; en dat se nu byna al sestien ewen geduurd heeft. Wes halven in hem dit kenteken / waar uit de Messias heeft moeten onderscheiden worden / niet gesien en word. 'k Andwoorde 1. Dat dese woorden voornamelijk haar opsigt hebben op de Babylonize gevangenisse / uit welke God de Here beloofd dat hy d'Israëliten weder zal brengen / zo se maar alle afgoderye en Godloosheid versakende / haar selven van ganzer herte tot hem bekeren. Want Nehemias appliceerd die woorden op de selve wyse in syn gebed/ Cap. 1, 8, enz. Gedenkt dog des woords, dat gy uwen knegt Mose geboden hebt, seggende: Gy lieden zuld overtreden, Ik zal u onder de volken verstroyen. Ende gy zuld u tot my bekeren, ende myne geboden houden, ende die doen; al waren uwe verdrevenen aan 't einde des Hemels, ik zal se van daar versamelen, ende zal se brengen tot de plaatse die ik verkoren hebbe, om mynen naam aldaar te doen wonen. 2. Dat ik evenwel niet en wil ontkennen / of de woorden van die belofte konnen verder uitgestrekt worden / en de Joden zullen ook de waarheid daar van ondervinden / wanneer sy maar haar selven van herten tot God zullen bekeerd hebben: maar dewyl se dat tot nog toe niet en hebben gedaan/ ja integendeel in hare ongelovigheid verhard zynde / komen te volharde, dat se alleen haar eigen selven de schuld moeten toeschryven/ dat de tyden van hare verstrojinge tot nog toe blyven duren. Voorwaar God heeft haar noit beloofd / dat hy haar evenwel / nietteGenstaande dat se den Messias die tot haar gesonden is / zouden vervolgen / om hals brengen / en ook nog gedurig schelden en lasteren / door den selven / in het land / 't welk hare vaderen eertyds tot een erfdeel gegeven is / zoude wederbrengen. Laten sy dierhalven haar selven tot God bekeren/ en synen Christum of Gesalfden omhelsen / en dan zullen sy sien hoe getrou dat God is in het houden van syne belofte. Want indien hy haar niet weder en brengd in het land Canaan ('t welk niet noodsakelyk en is tot vervullinge van de waarheid van syne belofteniss en) zo zal hy haar een ander land geven 't welk niet slegter en is / waar in sy onder het geestlyke Ryke des Messias vry van de vervolgingen zullen leven; tot dat hy haar med alle d' andere gelovigen in de voleindiginge der ewen / in het Hemelze vaderland / alwaar sy noit uitgestoten en zullen worden / zal overvoeren.

VI. De derde is: Wanneer de Messias zal gekomen zijn / als dan zullen Juda en Israël verlost worden. Want alzo is 'er van Jeremias voorseid/ Cap. xxiii, 5, 6. Siet de dagen komen spreekt de Here, dat ik den David ene regtvaardige SPRUITE zal verwekken: die zal Koning zijnde regeren, ende voorspoedig zijn, ende regt ende geregtigheid doen op der aarden. In sijne dagen zal Juda verlost worden ende Israël seker wonen, enz. Maar ontrent de komste van Jesus van Nazareth en zijn de Joden niet verlost / maar veel eer verdorven geworden / dewyl haar veel groter swarigheden zijn overgekomen als oit te voren. Dierhalven zo en is hy de Messias niet / en de Messias en is ook tot nog toe niet gekomen. 'k Andwoorde: dewyl dese tegenwerpinge in substantie de selve is med de twe voorgaande / dat 'et niet noodsakelyk en is / dat wy 'er iets anders op aantekenen. 'k Seg dan dat de Joden haar selven tot nog toe in de weg zijn geweest / dat se 't heil 't welk de Messias zoude toebrengen / niet deelagtig geworden en zyn; om dat sy hem niet en hebben willen aannemen / maar daarentegen ter dood toe vervolgd hebben / en haar selven tot desen jegenwoordigen tijd toe tegen de lere des Evangeliums komen aan te kanten. Dog dat 'et evenwel hiernamaals zal vervuld worden in de wederoprezgtinge der Kerke dien wy verwagten / wanneer sy Jesum voor den Messias omhelsd zullen

len hebben. Dat ook ondertussen alle de ware Israëliten / dat is / die kinderen Abrahams zijn / dog niet alleen na den vleze / maar ook na den geest / die namelijk de voetstappen syns geloovs navolgen / de geestlijke behoudenisse of saligheid / dewelke verre de voornaamste is / selvs in 't midden der verdrukkingen / door sijne weldadigheid deelagtig worden; alzo dat haar in desen dele niets en ontbreekt / 't welk tot de ware vrede of geluksaligheid vereizt word.

VII. De vierde is: Indien Jesus van Nazareth de beloovde Messias was / zo zou hy zaad nagelaten hebben / volgens 't gene Esa. LIII, 10. en Psal. LXXXIX, 30, geschreven is / welke plaatsen de Christenen op de Messias passen. Want in d' eerste seid de Propheet / hy zal een ewigdurend zaad sien. En ook in de twede plaats word God aldus sprekende ingevoerd / Ende ik zal sijn zaad in ewigheid setten: ende synen Throon als de dagen der Hemelen. Maar Jesus en heeft geen zaad nagelaten / of enige nakomelingen. Dierhalven zo en is hy de Messias niet. 'k Andwoorde / Dat 'er twederlei zaad is / namelijk een lighamlijk en een geestlijk. Het lighaamlijke zaad worden de nakomelingen geseid te zijn / die uit iemand / als uit een sekere stamme van haar geslagt zijn voordgesprooten; Alzo zijn d' Israëliten het zaad van Abraham / als zijnde uit hem na den vleze afkomstig. En in dien sin bekennen we dat d' Here Jesus geen zaad nagelaten en heeft. Dog het geestlijke zaad zijn iemands discipulen / en die sijne lere omhelsen. Zodanig een zaad heeft d' Here Jesus zeer veel / en dat ook zeer vrugtbaar is; waar door men namelijk alle die genen verstaan moet / die hem voor haar Saligmaker erkennen / en sijn Evangelium aanhangen. Dog de Joden en hebben geen reden om dese betekenisse te verwerpen / dewyl se heel wel weten dat de discipulen der Propheten / med de naam van Sonen genoemd worden / waar van wy enige exempelen vinden 2 Reg. II, 3, 5, 7, 15. en IV, 38. en VI, 1. en IX, 1.

VIII. De vijvde is: De Propheet Elias moet eerst weder opstaan / eer de Messias zal komen / volgens 't gene wy lesen by den Propheet Malachias aan 't einde. Siet ik sende u lieden den Propheet Eliam eer dat die grote en die vreezlijke dag des Heren komen zal, enz. Waar mede overeenkomt 't gene Cap. III, 1. en Esa. XL, 3, gelesen word. Maar Elias de voorloper van de Messias en is tot nog toe niet gekomen. Dierhalven ook de Messias selvs niet; en by gevolg word Jesu van Nazareth die ere t' onregt toegeschreven. 'k Andwoorde / dat de Joden de sin van Malachias niet en verstaan. Hy en heeft niet willen te kennen geven / dat die Elias de Thesbiter / die door een onwe'er ten Hemel is opgenomen / wederom op der aarden zal komen; maar dit alleenlijk / dat God door sijne kragt iemand verwekken zal die Elias gelijk is / ofte med de selve gaven des H. Geestes als Elias geweest is / is voorsien. Want het en is niet niews / zo wel by de gemene als H. Schryvers / dat iemand door een vernoeminge de naam van zodanig een word gegeven / die hy gelijk is. Alzo geevd men iemand den naam van Cato, die in graviteit en statigheid med dien Cato den bestraffer overeenkomt. Hier van is 'et dat Augustus dese spreuke zeer dikwijls pleeg te gebruiken / Laat ons te vrede zijn med desen Cato, gelijk wy by Suetonius, en ook in enige Schimpdigten lesen / De derde Cato is uit den Hemel nedergedaald. Zo sien wy ook dat de naam van Nestor gebruikt word voor een man die voorsigtig is; van Ulysses voor een die schalk is; van Achilles voor een die sterk is; van Crœsus voor een die rijk is; van Jrus voor een die arm is; van Thersites voor een die mismaakt is / en diergelijke. Alzo word ook de naam van David den Messias toegeschreven / om de gelijkheid die 'er tussen de Messias en David heeft moeten zijn / gelijk Jerem. XXX, 9. Ezech. XXXIV, 23, 24, en XXXVII, 24, 25, te sien is. Indien de naam van Elias in dien sin genomen word / gelijk billijk is / (want wat reden zou God hebben / om Elias wederom uit dien saligen stand te roepen / om op niews hier op der aarden te strijden / dewijl hy zeer ligt een ander zoude konnen verwekken / die hem in kragt zoude gelijk zijn?) zo seggen we dat de Prophetie van Elias te zullen senden / in Johannes den Doper hare vervullinge heeft gehad; van wien d' Engel / die sijne geboorte aan sijn vader Zacharias verkondigde / geseid heeft / Hy zal voor hem (te weten / den Here Jesum) henen gaan in den geest ende kragt Elie, enz. Luc. 1, 17. Dewijl hy dan de voorloper van d' Here Jesus geweest is / die voor sijn aangesigt is gesonden / op dat hy voor hem den weg zoude bereiden / zo en is 'er geen reden / dat de Joden seggen / dat de Prophetie van Malachias niet vervuld en is. Maar / zal iemand seggen / wanneer de Pharizeen by Johannes

Cap. 1,

Cap. I, 21, aan Johannes quamen te vragen / Zijt gy Elias? Zo heeft hy geandwoord / Ik en ben die niet. 't Is zo / maar dat heeft hy gedaan om te tonen / dat hy die selve oude Propheet Elias niet en was / wiens ziele in sijn lighaam zoude verhuisd zijn / gelijk toen ter tijd enige meenden dat geschieden konde. Zo nogtans dat hy bekend / dat die dingen / die van Elias geschreven zijn / op hem passen; citerende tot dien einde de woorden van Esaias Cap. XL, dewelke op de komste Elie haar opsigt hadden / Ik ben de stemme des roependen in de woestijne, bereidet den weg des Heren, enz. En d' Here Jesus (wiens getuigenisse wy Christenen voor een Godlijk oracul houden /) verklaard dat daar in de Prophetie van Elias vervuld is geworden / Zo gy 't wild aannemen hy is Elias die komen zoude. Van gelijken / Elias is wel gekomen maar sy en hebben hem niet gekend, Matth. XI, 14. en XVII, 12, enz. Siet ook de gelijk-luidende plaatsen by Marcus en Lucas. En daar en steekt ook niet in dat de Joden excipieren / dat door Johannes de Doper / de bergen en dalen niet gelijk, en de kromme wegen niet regt gemaakt en zijn, gelijk Esaias voorseid heeft. Want hy moet zeer bot voor 't hoofd zijn / die niet en verstaat / dat men dese woorden op de manieren van leven moet passen / waar op Johannes ganz en al toegeleid heeft om de selve te reformeren en te verbeteren.

IX. De sesde is: Daar word in de Schriftuur een Messias beloofd die een erfgenaam van David is / en die gelijk als hy over het volk Israëls heerzen zal. Maar in Jesu van Nazareth en is niets geweest dat na een Koning geleken; maar hy is in een slegten en armen staat gekomen / sonder trawanten omringd / of med enige wereldlijke magt voorsien te zijn. Dierhalven zo en kan 't niet wesen dat hy de Messias zoude zijn. 'k Andwoorde: Dit schijnd het voornaamste argument te wesen / waar door eertijds de Oversten der Joden bewogen zijn geworden Jesum voor den Messias niet aan te nemen; daar se hem andersins zeer gaarne aangenomē zouden hebben / indien hy med een gewapende magt gekomen was; zo uit 'er maten begerig waren se om het jok van d'heerschappije der Romeinen / waar door sy gedrukt wierden / van hare halzen af te werpen. Maar wy hebben nu hier boven getoond / hoe zeer dat se bedrogen zijn geweest / die zodanig een Koning verwagt hebben; en dat daar uit ook niet en volgd / om dat de Messias een erfgenaam van David heeft moeten zijn / dat hy van gelijken op een wereldse wijse / gelijk als David heeft moeten heerzen. Het is genoeg om dien titul te mogen voeren / dat hy / gelijk als David / over het volk Godes te gebieden gehad heeft / alhoewel geheel op een andere wijse. En daar in hebben de Joden ganz geen verlies gedaan / indien God haar in plaatse van een aardz / een hemelz Koning gegeven heeft; maar sy behoorden integendeel / indien se niet geheel en al vleezlijk en waren / verheugd te zijn / dat se zo gelukkig in haar gedagten bedrogen zijn geworden; dewijlse door hulpe van d'Here Jesus / indien se hem wilden aannemen / het jok des Duivels ende der sonden / zouden konnen afwerpen / 't welk veel swaarder is als dat jok / waar mede haar de Princen en Vorsten / onder welker gebied sy geleefd hebben / hebben gedrukt; en dat se in plaatse van het land Canaan / een onverderflijke erfnissen in de Hemelen verkrijgen; ja sijne Godlijke werken zouden haar ook tot een onderpand zijn van dese zo grote goederen / als mede sijne verhoginge inden Hemel / alwaar hy niet alleen de selve eerst en zoude komen te genieten / maar ook med magt zou aangedaan zijn / om de selve aan anderen / die in hem geloven / mede te delen.

X. Daarbenessens zo moet men ook aanmerken / al is 'et dat de Messias als een Koning van de Propheten beschreven word / dat se hem evenwel verscheide dingen hebben toegeschreven die slegt en veragt zijn / waar uit men zoude konnen kennen / hoe veel sijn Koningrijk van andere Koningrijken van dese wereld zoude verschillen. Zodanig is 't gene wy Zach. IX, 9, lesen. Verheugd u zeer, gy dogter Zions, juigd gy dogter Jerusalems. Siet uw' Koning zal u komen, regtvaardig, ende hy is een heiland, arm ende rijdende op enen esel, ende op een veulen, een jong der eselinne. 't Welk buiten twijfel op den Messias siet / en in d' Here Jesu vervuld is geweest / wanneer hy / gelijk Mattheus Cap. XXI. en Johannes Cap. XII, verhalen / weinig dagen voor sijn dood / sijn intrede dede binnen Jerusalem. En al is 'et dat 'er in dat ingaan enige uitterlijkheid was / zo en quam het evenwel by de pragt en praal van andere Koningen / die gewoon zijn med vele wagenen en paarden te komen / geensins te pas; en evenwel worden d' inwoonders van Jerusalem belast haar selven daar over zeer te verheugen. Zodanige dingen zijn 'er verscheide / die David Psal. XXII,

van hem selven seid / maar als een voorbeeld zijnde van den Messias / en in wien de meeste van die dingen veel volkomener verVuld zijn geworden als in David. Gelijk onder andere / Ik ben een worm, ende geen man; een smaad van menzen, ende veragt van den volke. Alle die my sien bespotten my; sy steken de lippe uit, sy schudden den kop; seggende, hy heeft 'et op den Here gewenteld, dat hy hem nu uit helpe, dat hy hem redde, dewijl hy lust aan hem heeft. Van gelijken, Sy hebben mijne handen ende mijne voeten doorgraven. En / Sy hebben mijne klederen onder hen gedeeld, ende 't lot over mijn gewaad geworpen. Welke dingen al te samen zo als se volgens den letter luiden / d' Here Jesu overgekomen zijn / gelijk ons d' historie van sijn lijden selvs getuigd. 't Welk niet en zoude konnen zijn / 't en zy dat de selve Geest / die David aangeblasen heeft / ook op Jesum gesien hadde. 'k Weet zeer wel dat de Joden / over de woorden / Sy hebben mijne handen ende mijne voeten doorgraven, inbrengen / dat se uit 'et Hebreeuz anders moeten overgeset worden; want dat aldaar Caari, 't welk betekend / als een leeu gelesen word. Maar de woorden en worden in 't Hebreeuz niet eveneens gelesen / gelijk de Massoreten selvs op de kant aangetekend hebben / maar ook Caru, dat is / sy hebben doorgraven. En dat 'er eertijds voor de komste des Heren Jesu / zo is gelesen geworden / dat konnen wy sien uit de vertalinge van de LXX Oversetters / die 't ooruxan, dat is / Sy hebben doorgraven, overgeset hebben / gelijk ook de sin zeer klaar mede brengd; dewijl de woorden niet en hangen / indien men leesd gelijk een leeu mijne handen ende mijne voeten. Wy sien dat Aquila Ponticus, na dat hy van de Christlijke Religie was afgevallen / het selve in 't Griekz eeschunan, dat is / sy hebben beschaamd gemaakt, vertaald heeft. Dese nu heeft geleevd onder de regeringe van Adrianus, ontrent 120. jaren na de geboorte Christi. Waar uit blijkt / dat de Joden in sijnen tijd geen Caari gelesen en hebben; als mede niet ten tijde van Hieronymus, of van de gemene Latynze Oversetter / wie hy ook geweest is. Eindelijk zo komt 'et ook overeen med 'et gene Esaias Cap. LIII, de Messias toeschrijvd / namelijk / Hy is als een rijsken voor sijn (te weten / Godes) aangesigt opgeschoten, ende als een wortel uit een dorre aarde: Hy en hadde geen gedaante nog heerlijkheid: als wy hem aansagen zo en was 'er geen gestalte, dat wy hem zouden begeerd hebben. Hy was veragt ende d' onwaardigste onder de menzen; een man van smerte ende versogt in krankheid; ende een ygelijk was als verbergende het aangesigt voor hem: hy was veragt, ende wy en hebben hem niet geagtet, enz. Welke dingen al te samen op d' Here Jesum passen / gelijk wy uit d' Historie van sijn lijden leren konnen. Maar de Joden ontkennen dat dese dingen van den Messias geseid zijn / maar van het Israëlitize volk / 't welk sy seggen dat die knegt Godes is / daar de Propheet aldaar van spreekt. Dog wy hebben hier vorens de valzheid van dese verklaringe daar uit genoegsaam bewesen / dat het volk Israëls de rampen en swarigheden / die 't selve overgekomen zijn / niet onnosel / of om een anders sonden en heeft geleden / maar om haar eigene. Waar by wy ook voegen / dat dese dingen niet wel op Jeremias of Esaias en passen / gelijk enige menen. Want alhoewel dat 'er enige zijn / dewelke van dese of van gene konnen geseid worden / als van voorbeelden van de Messias; zo is 't evenwel seker / dat 'er vele dingen in dat Capittel zijn / dewelke op haar geen van beiden en passen: als / Waarlijk hy heeft onse krankheden op sig genomen, ende onse smerten die heeft hy gedragen. Van gelijken / Hy is om onse overtredingen verwondet, om onse ongeregtigheden is hy verbryseld; de straffe die ons den vrede aanbrengd, was op hem, ende door sijne striemen is ons genesinge geworden. Als ook / De Here heeft onser aller ongeregtigheid op hem doen aanlopen, enz. Insgelijks / Als sijn ziele haar tot een schuld-offer gesteld zal hebben, zo zal hy zaad sien, hy zal de dagen verlengen, ende het welbehagen des Heren zal door sijn hand gelukkiglijk voordgaan, enz. Tot aan het einde van 't Capittel. Van welke dingen het zo klaar is / dat se al te samen op niemand anders dan op den Messias en konnen passen / dat selvs enige Joodze Rabbijnen dat niet ongaarne bekend en staan.

XI. Maar op dat se niet en zouden gedrongen worden afstand te doen van haar opgenomene opinien / zo verzieren se twe Messiassen / een dien se seggen dat een Sone van David is / en altijd over sijne vyanden zal triumpheren; dog den anderen een Sone Josephs / op wien dese woorden van Esaias passen / en die in den oorlog zal omgebragt worden. En op dat se niet en zouden schijnen

nen zulks sonder enige blijk uit d'H. Schriftuur te doen / zo citeren se tot dien einde / 't gene God de Here Psal. CV, 15, seid. En tastet mijne gesalvden of Messiassen niet aan, al eveneens als of daar te kennen wierd gegeven / dat 'er meer Messiassen als een zouden komen. Daar nogtans die woorden niet op de toekomende / waar op de voorledene tijd haar opsigt hebben / wanneer de Patriarchen Abraham / Isaak / ende Jacob / als vreemdelingen in het land Canaan gewoond hebben / en God haar onder sijne besschermingе bewaard heeft / op dat se van de inwoonders niet en zouden beledigd worden / gebiedende haar / En tastet mijne Messiassen of Gesalvden niet aan; gevende die Patriarchen den naam van Gesalvden / zo wegens de veelvoudige genade en weldaden waar mede hy haar overstroomd / en als med een sekere olie gesalvd hadde; als ook om dat sy haar selven tot den dienst Godes hadden geheiligd. Alzo dat 'et verziersel van de twe Messiassen; te weten van een die arm en verdrukt is / en van een ander die magtig is en triumpheerd / med geen waarschijnlijkheid uit dese plaats en kan bevestigd worden; 't welk ik wel breder zou tonen / 't en zy dat ik my versekerd hield / dat dese saak / voor een yder die 'er maar med aandagt op komt te letten / zo klaar is als de Son aan den Hemel schijnd. En 't en is ook niet nodig / dat de Joden daar toe haar toevlugt nemen / dewijl die schijnstrydigheid / dewelke in die dingen gevonden word die de Propheten den Messias toeschrijven / op een veel gemaklijker wijse kan overeengebragt worden; namelijk door alleen een onderschied van tijd te maken / alzo dat 'et een en de selve persoon kan zijn / die door veel moeiten en tegenspoed / tot de hoogste eer en waardigheid zoude opklimmen. Waar van wy zeer voortreflijke voorbeelden hebben in Joseph / in David / en in anderen / die de ongevallen en periculen / als ladders gediend hebben / om door de selve / tot die waardigheden en Koninglijke magt op te klimmen / die haar geordineerd en toegeschikt waren. En dat zulks ook volgens den raad Godes heeft moeten geschieden / dat toond d'Here Jesus in dat gesprek / 't welk hy med die twe Discipulen / die na Emmaus reisden / gehad heeft / welke hy sag dat zo seer door sijn dood geergerd en verset waren / dat se byna aan het heil / 't welk sy anders ins van hem verwagt hadden / quamen te wanhopen; O overstandigen, seid hy / ende tragen van herten, om te geloven al het gene de Propheten gesproken hebben. En moste de Christus niet dese dingen lijden, ende alzo in sijne heerlijkheid ingaan? Luc. XXIV, 25, 26. 't Welk alzo tot een exempel is gesteld voor alle gelovigen / op dat sy weten zouden / dat 'er geen andere weg en is om in den Hemel in te gaan / als dat se door vele verdrukkingen / de voetstappen van haren voorganger en leidsman nawandelende / in den selven tragten te komen.

XII. De sevende is: Indien Jesus de Messias geweest was / die van God beloofd is / zo zou hy daar voor erkend geweest zijn van het Sanhedrin of breden Raad der LXX Ouderlingen / dat is / van de Priesters / Schriftgeleerden / en Leraars der wet / die toen ter tijd onder 't Joodze volk waren. Want sy waren in de wet ende de Schriften zo ervaren / dat sy niemand en hadden die by haar in kennisse en geleerdheid te vergelijken was; en God hadde ook op straffe van de dood bevolen / dat een yder haar uitspraak zoude navolgen / en ook daar van nog te regter nog ter slinker afwijken / Deut. XVII, 8. enz. Dog 't is 'er zo verre van daan / dat die grote mannen Jesus voor den Messias erkend hebben / dat se integendeel hebben geoordeeld dat hy een verleider en valze Propheet was / die med de dood most gestraft worden. Waarom sy ook selvs seggen by Johannes Cap. VII, 48. Heeft iemand uit de Oversten in hem geloovd, ofte uit de Pharizeen? Maar dese schare die de wet niet en weet is vervloekt. Dierhalven zo en is Jesus die Messias niet / die van God in de Schriften der Propheten beloofd is. 'k Andwoorde: Dat 'et geen wonder en is / dat d' Oversten en Leraars der Joden den Here Jesum voor den Messias niet erkend en hebben. Want sy waren door hare vooroordelen en boosaardigheid zo verblind / dat se selvs die dingen / die zo klaar waren als het ligt van de Son / niet en sagen. Andersins zo heeft Nicodemus / een uit haar / sig niet geschroomd tegen hem te seggen / Wy weten dat gy zijt een Leraar van God gekomen; want niemand en kan dese tekenen doen die gy doet, zo God med hem niet en is Joh. III, 2. En het en was ook niet niews / dat dat volk zodanige oversten hadde: Want God heeft haar al van oude tijden her hare blindheid en quaadaardigheid verweten. Hare wagters zijn alle blind, sy en weten niet, enz. Ia 't zijn herders die niet verstaan en kon-

nen: sy alle keren sig na haren weg, elk een na sijn gewin, elk uit sijn einde. Esa. LVI, 10, 11. Hoe segd gy dan, wy zijn wijs, ende de wet des Heren is by ons. Siet waarlijk te vergeevs werkt de valze penne der Schrivtgeleerden. De wijsen zijn beschaamd geworden, verschrikt, ende gevangen. Siet sy hebben des Heren woord verworpen, wat wijsheid zouden se dan hebben? enz. Van den kleinsten aan tot den grootsten toe pleegd een yder van hen gierigheid: van den Prophete aan tot den Priester toe bedrijvd een yder van hen valzheid. Jerem. VIII, 8, 9, 10. En / Hare Priesteren doen mijne wet geweld aan, ende sy ontheiligen mijne Heilige dingen, enz. Ezech. XXII, 26. En / De lippen des Priesters zullen de wetenschap bewaren, ende men zal uit sijnen mond de wet soeken, want hy is een Engel des Heren der Heirscharen. Maar gy zijt van den weg afgeweken, gy hebt 'er vele doen struikelen in de wet; gy hebt het verbond Levi verdorven, seid de Here der Heirscharen, Malach. II, 7, 8. Want sy hebben door hare werken / hare boosaardigheid te kennen gegeven; Esaiam hebben se om hals gebragt; en Micheam en d'andere Propheten wredelijk vervolgd: 't welk haar d' Here Jesus med regt verwijt / Matth. XXIII, 37. en Luc. XIII, 33, 34. En men kan ook hier niet excipieren / dat dese dingen wel zo geschied zijn / eer de Joden na Babylonien gevangelijk zijn weg gevoerd geworden / wanneer se nog tot Afgoderije genegen waren; maar dat se na hare wederkeringe uit die gevangenisse / niet meer Afgoden-dienaars geweest en zijn / nog dat se iemand van de Propheten vervolgd hebben / die haar van de selve wilde afleiden. Want alhoewel dat ik beken dat dat waar is / zo en waren evenwel die genen / die ten tijde Christi geleevd hebben / in andere dingen niet beter als hare voorvaders. 't Welk wy leren konnen uit 'et getuigenisse van Josephus, die in dese saak in het minsten niet verdagt en moet gehouden worden / de bello Judaico, lib: 7. Om dat God, seid hy / door haar uitstekende Godloosheid vertoornd was, en daarom van haar Stad en Tempel een gruwel hadde, zo heeft hy de Romeinze krijgs-magt derwaards gesonden, op dat hy de selve als door 't vuur zoude suiveren. Dog indien de Romeinen hare ruine een weinig uitgesteld hadden, zo zoude se buiten twijfel door een aardbevinge verslonden, of door een hoge water-vloed verdronken, of door het vuur verteerd geworden zijn, want dat volk was veel Godloser als die van Sodoma. Zo dat men klaar kan sien / dat de Joden van dien tijd zo wel niet gesteld en waren als se wel behoorden / om den Messias aan te nemen; en van zodanige menzen en kon ook niet anders verwagt worden / als dat se hem zouden verwerpen.

XIII. Gy zuld misschien seggen / dat daar uit volgd / dat God sijn volk een onvermydelijke noodsakelijkheid opgeleid heeft van haar selven te moeten misgrijpen; dewijl hy selvs op pene van de dood gewild heeft / dat se van zodanige leiders en leraars zouden afhangen. 'k Andwoorde: 't Is 'er verre van daan. Want hy en hadde haar geen absolute magt gegeven / om in saken die den dienst Godes ende de Religie aangingen / na haar wil en welgevallen te oordeelen; maar alleen tussen bloed en bloed / tussen regtsaken en regtsaken / tussen melaatzheid en melaatzheid / te weten alsdan / wanneer de oordelen van de minder regters / die in elke stad gesteld waren / niet med elk anderen over een en quamen; dat is / in civile of burgerlijke / en criminele of straf-verdienende twistsaken / die onder d'Israëliten ontstaan konden / en ook noodsakelijk / om de vrede onder haar te behouden / door een sekere hoogste regt-bank / daar geen appel of verder beroep van vallen en zoude / mosten uitgewesen en afgedaan worden. Want in alle Rijken en welgestelde Republijken / moet zodanig een hoogste regtbank zijn / dewelke evenwel noodsakelijk / niettegenstaande dat se uit geen onfeilbare regters en bestaat / tot behoudenisse van de gemene rust / med zodanig een auctoriteit voorsien moet zijn; dewijl 't veel beter is Regters te hebben die de dolinge zijn onderworpen / als ganz geen / en in 't wild te leven / alzo dat een yder mag doen dat hy wil. God had ook dien Raad de magt gegeven om van de valze Propheten te oordelen / die onder voorgeven van openbaringen aan haar geschied / het volk van den dienst des enigen en waren Gods sogten af te leiden. Maar in dat oordeel en stak ganz geen swarigheid / waar uit die genen die vroom van gemoed / en in de wet ervaren waren / haar selven niet ligt en zouden konnen redden. Want daar en wierd niet gehandeld van subtile questien van de Religie / hoedanige in dese tijd onder de Christenen gedreven worden / die d'een tegen den anderen over den sin van Gods woord disputeren; maar alleen of iemand de wet Mosis voor God-

lijk

lijk hield/ dan of hy de selve als een menzlijk verziersel verwierp/ en sijne naasten aanried daar van af te vallen; alwaar vrome regters en die niet moedwillig en wilden dolen/ zeer ligt konden sien/ aan welke zijde de waarheid was of niet. Dat de magt van dit Sanhedrin sig niet verder uitgestrekt en heeft/ dat blijkt daar uit/ dat se haar selven noit het oordeel hebben dorven aanmatigen/ over de geschillen die'er waren tussen de Pharizeen/ Esseen/ en Sadduceen/ om dat die al te samen professie deden dat se de wet aanhingen. Dog dewijl sy haar selven somtijds door quaadaardigheid in het oordelen vergrepen/ en de ware Propheten/ die in de name Godes spraken/ voor verleiders quamen te oordelen/ zo heeft God dikwijls/ op dat dat quaad niet verder en zoude inkruipen/ andere Propheten verwekt/ die de misdaden van de verdorvene regters aanwesen/ en ook het volk vermaanden dat se in den dienst van den waren God zouden volstandig blijven. Waarom wy ook sien dat ten tijden Christi/ niettegenstaande dat se zeer verbasterd waren/ die oude Propheten/ die van het Sanhedrin of den groten Raad als verleiders waren veroordeeld/ in grote agtinge geweest zijn. Eindelijk zo en was het volk niet gehouden/ om simpel en sonder onderscheid haar oordeel in alles op te volgen/ maar alleen in die dingen dewelke sy na de wet Godes leerden/ gelijk aldaar Vers 10. te lesen is; dog niet indien sy haar tot afgoderije wilden verleiden/ of dat se van den waren God zouden afvallen; in welk geval die genen die waarlijk vroom waren niet en twijfelden/ voor de wet Godes/ en tot voorstand van sijne eer/ liever den dood te sterven/ als dat s'haar selven med zulk een gruwelijken misdaad zouden besoetelen. Weshalven het klaar is/ dat d'hedendaagze Joden geen reden en hebben/ om al 't gene hare Voorvaders van d'Here Jesus hebben geoordeeld/ voor Godlijke oraculen t'omhelsen/ en daar uit oorsaak te nemen/ om in hare ongelovigheid te volharden/ als of die voorsaten niet en hadden konnen qualijk oordelen; maar sy zijn gehouden/ die dingen naarstig t'ondersoeken/ dewijl sy altesamen in desen tijd zeer ligt konnen sien/ dat se haar selven tegen verscheide Prophetize mannen/ die se om hals hebben gebragt/ zeer grovlijk misgrepen hebben.

XIV. d'Agtste is: Die gene en is de ware Messias niet/ die de wet/ dewelke van God door Mosen gegeven is/ om in ewigheid te duren/ afgeschaft/ en een andere niewe in des selvs plaats gesteld heeft; want andersins en zou hy geen getrouwe dienaar Godes zijn/ maar integendeel hem selven tegen hem aankanten; 't welk ongerijmd is van hem te denken. Nu Jesus van Nazareth heeft dat gedaan/ gelijk uit de Schriften en Handelingen der Apostolen blijkt. Dierhalven zo en is Jesus van Nazareth de Messias niet. 'k Andwoorde 1. op het minder voorstel/ dat d'Here Jesus de morale geboden van de wet niet afgeschaft en heeft/ maar dat hy se veel eer heeft vervuld en bevestigd/ Matth. v, 18. Rom. III, 31. want indien hy 'er enige dingen bygedaan heeft/ zo zijn 't zodanige geweest/ dewelke eigenlijk med d'intentie Godes/ wanneer hy de wet quam te geven/ accordeerden/ en die ook van zo een klaarblijklijke redelijkheid waren/ dat 'et de Joden selvs niet en dorven ontkennen; ja sy tragten veel eer/ op dat se niet en zouden gedwongen worden te bekennen/ dat het Evangelium enige uitstekenheid heeft boven de wet/ de selve als med geweld en door verre gehaalde gevolgen uit de wet te tonen. Dog wat de Ceremoniele geboden aangaat/ d'Here Jesus heeft de selve sorgvuldig onderhouden/ zo lang als hy op der aarden verkeerd heeft/ en hy heeft ook ganz geen blijk gegeven/ dat hy de selve wilde afschaffen. Hy nam de Sabbathen waar; hy quam op de Feest-dagen te Jerusalem; hy sond de genen die hy van de melaatzheid genesen hadde tot de Priesters; en andere diergelijke Ceremonien en plegtigheden onderhield hy/ gelijk de verdere Joden. Want dat hem zo nu en dan is tegengeworpen van het schenden of ontheiligen van den Sabbath/ dat heeft hy zo uit de wet/ als uit de dagelijkze practijke getoond/ dat 'et niet anders dan valze calumnien en waren. Ja men kan ook niet seggen/ dat sijn Apostolen na sijn opvaringe ten Hemel de selve eigenlijk afgeschaft hebben. Maar wanneer se van hem bevel ontfangen hadden/ van het Evangelium door de ganze wereld te verkondigen/ zo hebben se de Heidenen/ tot welke sy gingen/ geleerd/ dat se niet gehouden en waren die geboden t'onderhouden/ dewelke d'Israëliten eertijds alleen waren voorgeschreven. En dat en was ook niet niews; want de meeste Joden staan dat in desen tijd ook selvs bekend/ seggende dat de Ceremonien van de wet Mosis de vreemdelingen niet van noden en zijn/ om de toekomende ewe deelagtig te worden: dat 'et genoeg is/ indien se de seven geboden die Adam

en Noach gegeven zijn/ komen t' onderhouden; dog dat de verdere niet anders dan van die genen geeizt en worden/ die haar selven in heerlijkheid/ in waardigheid/ en in andere privilegien de Joden willen gelijk stellen. En het word ook uit de Propheten bewesen/ alwaar men nergens leesd dat de volken bestraft zijn geworden/ die de Ceremonien der wet niet onderhouden en hebben. Dierhalven zo word de Discipulen des Heren Jesu verkeerdelijk tegengeworpen/ dat se de wet afgeschaft hebben/ wanneer se de Heidenen/ die de selve noit gegeven en is/ niet en wilden aan het onderhouden van de selve verbinden. Want daar en steekt niets in dat na enige de minste afschaffinge gelijkend; al even eens als of iemand seide/ dat de Nederlanders niet gehouden en zijn de Rijks wetten van de Polen t' onderhouden/ daarom niet geoordeeld en zoude moeten worden de selve af te schaffen; dewijl se noit aan de selve verbonden en zijn geweest/ maar de Polen alleen. Maar/ zuld gy seggen/ d'Apostolen hebben ook geleerd/ dat de Joden sonder onderhoudinge van de Ceremonien der wet konnen salig worden; 't welk even eens is als de selve af te schaffen. 'k Andwoorde in 't minste niet. Want sy hebben haar hare vryheid gelaten/ om de selve t' onderhouden indien se wilden/ en ook niemand verboden in d' onderhoudinge te continueren. Welke vryheid ik agte dat men de Joden ook in dese tijd behoorde te laten/ die haar tot Christum wilden bekeren/ en haar med geen geweld te dwingen om de selve te verlaten/ gelijk eertijds in veel plaatsen geschied is. Sy zouden dat daarna wel uit haar selven doen/ wanneer se aangaande de vryheid van de Christlijke Religie beter onderwesen zouden zijn. Dog de Joden en hebben geen reden gehad/ om door die lere der Apostolen geergerd te worden: want sy konden heel wel weten/ dat hare voor-vaders/ die voor Abraham geleevd hebben/ ja Abraham selvs/ onbesneden zijnde Gode behaagd hebben/ en dat ook sonder onderhoudinge van de Ceremonien des wets: ja sy konden ook weten dat de selve Gode noit zo zeer behaagd en hebben/ als d' inwendige Godvrugtigheid des gemoeds/ en de werken die daar uit voordspruiten. Waarom wy by Hoseas lesen/ Cap. VI, 6. Ik hebbe lust tot weldadigheid, ende niet tot offer: ende tot de kennisse Gods, meer dan tot brandofferen. En Mich. VI, 6. Waar mede zal ik den Here tegen komen, ende my bukken voor den Hogen God? zal ik hem tegenkomen med brand-offeren? med een-jarige kalven. zoude de Here een welgevallen hebben aan duisenden van rammen? aan tien duisenden van oliebeken? zal ik mijnen eerst-geboren geven voor mijne overtredinge? de vrugt mijnes buiks voor de sonden mijner ziele? Hy heeft u bekend gemaakt ô Menze wat goed is: ende wat eizt de Here van u, als regt te doen, ende weldadigheid liev te hebben, ende ootmoediglijk te wandelen med uwen God? Dierhalven zo en bragten d'Apostolen niet niews voor den dag/ wanneer se de Joden leerden/ dat se door de ceremoniele werken der wet by God niet en konden geregtvaardigd worden/ maar alleen door de werken des geloovs/ hoedanige de Christlijke Religie komt voor te schrijven. Want de Propheten hadden te voren het selve ook geleerd/ en de zodanige dikwijls ingescherpt/ die in diergelijke plegtigheden haar hope en vertrouwen quamen te stellen.

XV. 2. 'k Segge dan voorders op het eerste voorstel: Ja integendeel die gene is de ware Messias/ die de wet Mosis te niet gemaakt/ en een andere niewe in plaats gesteld heeft. Want de Schrivten des O. Testaments leren ons dat dat tot 'et ampt van den Messias behoord. Zo beloovd God aan d'Israëliten dat hy haar een Propheet verwekken zal Mosi gelijk/ en dat hy sijne woorden in sijnen mond zal leggen/ en dat zo iemand ook de selve niet en zal willen horen/ hy de wrake Godes niet en zal ontvlieden/ Deut. XVIII, 15, enz. Welke plaats wy hier vorens klaarlijk getoond hebben dat op de Messias sijn opsigt heeft. Nu de Messias en heeft Mosi niet gelijk konnen zijn/ 't en zy dat hy ook een wetgever was/ gelijk Moses geweest is. Want indien hy maar alleen een uitlegger van de wet was geweest/ zo zou 'er tusʒen hem en Moses een groot onderscheid geweest zijn. Voegd hier by/ dat indien hy ganz geen niewe geboden van Gode mede gebragt en hadde/ God zo strengelijk geen wrake over die gene en zoude gedreigd hebben/ die weigerig zoude zijn hem te horen; om dat 'et genoeg was te seggen/ dat hy de overtreders van sijn wet swaarlijk zoude straffen. Maar wy leren 't selve nog al uitdruklijker uit Jeremias, alwaar God aldus spreekt/ Siet de dagen komen spreekt de Here: dat ik med den huise Israëls ende med den huise Juda een niew verbond zal maken: Niet na 't verbond dat ik med hare vaderen gemaakt

maakt hebbe, ten dage als ik hare hand aangreep, om haar uit Egyptenland uit te voeren, enz. Cap. XXXI, 31. enz. Uit welke plaats men zeer klaar 't afschaffen van de wet Mosis en 't invoeren van een andere niewe wet kan besluiten. Want een verbond en een wet betekenen een en 't selve/ gelijk daar uit blijkt/ dat dese woorden overal in de Schriftuur/ daar van God gesproken word/ door elk anderen gebruikt worden. Want al is 'et dat een wet en een verbond by de menzen veel plegen te verschillen/ zo en heeft dat evenwel by God geen plaats; dewijl hy by het verbond 't welk hy med de menzen maakt/ zodanige condities of wetten voegd/ dewelke hy van een yder wil onderhouden hebben/ op pene dat se andersins van de weldaad van dat verbond versteken zullen zijn. Indien 'er dan dit zodanig een veranderinge komt te gebeuren/ zo en zullen/ agt ik/ de Joden niet ontkennen/ dat de selve door den Messias geschieden zal/ van wien sy verwagten dat alle dingen in een beter stand zullen veranderd worden. Gy zuld hier op excipieren/ dat die woorden haar opsigt hebben op de tijd van de verlossinge uit de Babylonize gevangenisse. 'k En wil dat niet ganz en al ontkennen. Want toen schijnd God sijn verbond med sijn volk vernieuwd te hebben/ wanneer hy haar uit die harde slavernye verlost zijnde/ in haar land wedergebragt heeft. Maar evenwel zo is 'et seker/ dat die voortreffelijke beloften/ die aldaar gelesen worden/ van het inschrijven van de wetten Godes in hare herten, enz. Nog niet t' enemaal vervuld geweest en zijn: En dat het gene toen ter tijd gebeurd is/ alleen een voorbeeld is geweest van die dingen/ die ten tijden des Messias geschieden mosten.

XVI. Maar sy houden verder aan en seggen/ dat 'er in Gode geen veranderinge van raad en vald/ dat de wet door Mosen gegeven zo volmaakt is/ dat 'er geen beter/ alwaar 't ook van God selvs/ en kan gegeven worden; en dat 'er in de selve op verscheide plaatsen duidelijk geseid word/ dat se tot in ewigheid zal blijven: als Gen. XVII, 13, van de besnydenisse. Exod. XII, 24, van het Pascha. Exod. XXXI, 16, van den Sabbath. Van de morgen- en avond-offerhanden/ Num. XXVIII, 3, 10. En zo ook van andere ceremonien der wet. Waar op ik andwoorde/ dat men daarom Gode geen veranderinge van raad en moet toeschrijven/ indien hy de wetten/ die hy gegeven heeft/ afschaft/ en andere niewe in plaatse van de voorgaande steld; om dat sijn meninge noit en is geweest/ dat de ceremoniele wetten ewig duren zouden; maar dat se maar voor een tijd zouden zijn (namelijk zo lang als de Joodze Politie haar stand zoude hebben/) om na 't eindigen van de selve voor andere plaats te maken. Eveneens gelijk men niet seggen en kan/ dat zodanig een Koning veranderlijk of onstandvastig is/ die zodanige wetten/ die hy in tijde van oorlog ingesteld heeft/ wederom/ wanneer hy med sijne vyanden heeft vrede gemaakt/ komt af te schaffen. Nu de wet Mosis behoorde alleen tot die tijd/ in welke het volk Godes in sijn kindre jaren was/ en sy quam med de manlijke jaren zo wel niet over een; gelijk daar uit blijkt/ dat se ten meesten delen in indifferente saken bestond/ dat is/ die in haar natuur nog goed nog quaad en waren/ maar die maar alleen uit eerbiedigheid tot God de Here mosten gedaan of gelaten worden; in welker onderhoudinge de jonge kinderen veel eer/ dan de volwassene mannen plegen geoeffend te worden. Waar uit blijkt/ dat 'et niet wel geseid en is/ dat 'er geen volmaakter/ al waar 't van God selvs/ en kan gegeven worden. Want hy en heeft alle sijne wijsheid in 't geven van de selve niet te werk geleid. Sy heeft van d' Israëliten wel voor volmaakt moeten gehouden worden/ (hoedanig sy in der daad geweest is ten opsigte van alle andere menzlijke wetten/) zo dat sy op haar eigen houtje tot deselve niets en dorfden toedoen/ of van de selve afdoen. Maar het blijkt evenwel uit verscheide redenen dat de selve onvolmaakt geweest is/ 't zy dat gy hare Beloften, 't zy dat gy hare Geboden insiet. Want in de selve en wierden geen andere uitgedrukte geboden gevonden/ dan die lighaamlijk zijn/ en tot dit leven behoren/ alzo dat 'er in alle de vijf boeken Mosis/ ganz geen expresse mentie en word gemaakt van 't ewige leven/ of d' opstandinge uit den doden. Sy liet om geringe oorsaken de egtscheidingen toe/ en het nemen van wrake over het aangedane ongelijk; welke dingen de natuurlijke reden selvs leerd dat quaad zijn/ en waar van men ook niet en leesd/ dat enige vromen onder dat volk haar daar mede beholpen hebben. Eindelijk zo en volgd ook daar uit niet/ om dat 'er somtijds in het geven van die geboden bygevoegd word/ dat se tot in ewigheid of altijd mosten onderhouden worden/ dat se niet t' eniger tijd zouden afgeschaft worden. Want God en heeft door die woorden niet anders voor

gehad/ als dat hy zodanige geboden van enige andere/ wilde onderſcheiden/ dewelke alleen voor een tijd in de woeſtyne waren gegeven/ of in tijd van oorlog/ of zo lang den Tabernakel en d'Arke geen vaſte plaats en hadden/ maar ſomtijds van d'ene plaats op d'andere overgebragt wierden; hoedanige men Numer. I, 50, 51. Deut. XXIII, 12, en elders/ ſien kan. En med een ook te tonen/ dat de ſelve zo lang zouden duren/ als de Joodze politie ſtand zoude houden. Want op die wijſe plegen de dingen/ die een langen tijd duren/ ewig genoemd te worden/ alhoewel dat ſe niet ſonder einde en zijn: als by voorbeeld/ zo wierd een knegt geſeid ſijn heer ewig te dienen/ die niet alleen tot ſijn dood toe en diende/ maar ook tot het Jubeljaar/ alhoewel dat 'et niet verre af en was/ Exod. XXI, 6. Deut. XV, 17. In dien ſin wierden de ceremonien des wets ewig genoemd/ om dat ſe tot den Meſſias zouden duren/ en in hem hare vervullinge hebben. Want die tijd was lang genoeg/ om ten dien opſigte niet ongevoeglijk/ of tegen het gemeen gebruik/ ewig genoemd te worden; voornamelijk dewijl 'er in of med den Meſſias een niewe ewe/ en die van de voorgaande zeer veel zoude verſchillen/ en ook veel gelukkiger zoude weſen/ ſijn aanvang nemen zoude.

XVII. De derde plaats is/ Jerem. III, 16. Ende het zal geſchieden, wanneer gy vermenigvuldigd ende vrugtbaar zuld geworden zijn in den lande, in die dagen, ſpreekt de Here, en zullen ſy niet meer ſeggen; de Arke des verbonds des Heren, ook en zal hy in het herte niet opkomen: ende ſy zullen aan haar niet gedenken, ende haar niet beſoeken ende ſy en zal niet weder gemaakt worden, enz. Dat alhier van de tijd des Meſſias gehandeld word en zullen de Joden niet ontkennen; want dat is al te klaar. Want het zou ongerymd zijn 't ſelve te refereren tot de wederkeringe uit de Babyloniże gevangeniſſe/ wanneer d'Arke des Heren nergens gevonden en wierd/ om van iemand raad gevraagd te konnen worden. Want toen ter tijd ging het verlies van de ſelve de Joden zeer ter herte/ en in hare benaudheden gedagten ſy aan de ſelve. Maar in dien tijd welke van de Propheet word aangeweſen/ en zou de ſelve niet meer van noden weſen. Dewijl dan toen ter tijd d'Arke des verbonds/ dewelke een teken en onderpand was van Godes tegenwoordigheid onder de Joden/ en ook den allerkoſtlijkſten ſchat/ dewelke in het Heilige der Heiligen haar plaats hadde/ waar in d'Hogeprieſter alleen/ en dat niet anders dan maar eenmaal des Jaars inging/ geen gebruik meer en zoude hebben/ en van niemand meer en zoude geſogt worden/ zo blijkt 'et dat 'et ebeneens zoude gelegen zijn med den verderen toeſtel tot den ceremonielen Godſdienſt/ of dat de ſelve ten tijden des Meſſias niet meer en zoude gebruikt worden. Alzo dat alhier een figuurlijke wijſe van ſpreken is; in welke uit een ſeker deel/ 't welk ook wel het edelſte en voortreflijkſte is/ alle de verdere delen med een moeten verſtaan worden. De vierde is Daniel IX, 26, 27. in welke de tijd van de komſte des Meſſias na de 70 jaar-weken/ van het ſcheiden namelijk der Babyloniże gevangeniſſe af te rekenen/ bepaald word; wanneer ook den Engel onder anderen tegen Daniel ſeid/ Ende na die twee en ſeſtig weken zal de Meſſias uitgeroeid worden, maar het en zal niet voor hem ſelven zijn, enz. Ende hy zal velen het verbond verſterken een weke: ende in de helve der weke zal hy het ſlagt-offer, ende het ſpijs-offer doen ophouden; namelijk Chriſtus ſelvs; op dat niemand dat gene/ 't welk door ſijne/ als door d'auctoriteit van een regtvaardig regter geſcheid is/ alleen het geweld van de Romeinen toe en ſchrijve/ die door den Tempel in brand te ſteken/ tegelijk tot deſen tijd toe d'offerhanden der wet hebben doen ophouden/ dewelke maar in die plaats alleen mogten geofferd worden. Alhoewel dat de Joden/ indien ſe maar op deſe daad alleen aandagtig quamen te letten/ daar uit zouden konnen leren/ dat den gehelen Ceremonielen Godſdienſt/ volgens het welbehagen Godes/ is afgeſchaft. Want dewijl hy de ſelve aan den Tempel van Jeruſalem verbonden hadde/ alzo dat 'et niet geoorlovd en was de ſelve op een andere plaats te oeffenen/ zo heeft hy genoegſaam getoond/ med den Tempel aan het leger der Romeinen ten prooye over te geven/ om den ſelven te verbranden en tot de grond toe te ruineren/ dat hy in dien dienſt geen behagen meer en hadde; anderſins en zou hy die plaats zo veel ewen aan elk anderen niet woeſt laten leggen/ dat is/ een derde part langer als den Tempel oit geſtaan heeft; dewijl 'er van ſijn eerſte opbouwinge af door Salomon, tot ſijn laatſte verwoeſtinge toe door Titus, niet meer als 1084 jaren verlopen en zijn/ van welke indien gy die 70 jaren aftrekt/ in welke de ſelve durende de Babyloniże gevangeniſſe verwoeſt gelegen heeft/ zo zal men bevinden dat de ceremoniele dienſt der

offerhan-

offerhanden / niet veel boven de duisend jaren aldaar en is geoeffend geweest.

XVIII. De vijvde is, Malach. I, 11. Van den opgang der Sonne tot haren ondergang zal mijn name groot zijn onder de Heidenen; ende aan alle plaatsen zal mijnen name reuk-werk toegebragt worden, ende een rein spijs-offer: want mijn naam zal groot zijn onder de Heidenen, seid de Here der Heirscharen. Welke plaats wy nu al hier boven bygebragt hebben / om te bewijsen dat de roepinge der Heidenen door den Messias tot de kennisse van den enigen waaragtigen God / al eertijds van de Propheten voorseid is. Maar 't is ook daarenboven zeer dienstig / om d' afschaffinge van den ceremonielen Godsdienst aan te wijsen. Want men kan uit een seker gedeelte of soorte van de selve med regt tot de andere argumenteren; namelijk / indien het blijkt dat 'er een gedeelte afgeschaft is / dat 'er geen reden en is om te menen / dat de verdere altijd moeten duren. Onder het rijke des Messias en zal den dienst Godes niet meer geoeffend worden in ene plaats alleen / dewelke daar toe bysonderlijk van God is uitgekosen / hoedanig den Tempel van Jerusalem was; maar doorgaans en op alle plaatsen sonder enig onderscheid. Dierhalven zo zullen dan ook de verdere Ceremonien des wets afgeschaft worden / dewijl het med de selve eveneens gelegen is als med de plaats. Dog dat dit op geen andere dan op de tijd des Messias sijn opsigt en heeft / dat kan men al was 't maar alleen daar uit sien / dat Malachias de laatste van de Propheten geweest is / na wien God geen andere tot de Joden gesonden en heeft / om haar van sijnen wille t' onderwijsen; en dat hy haar van de komste des Messias als naby zijnde geprophet eerd heeft / gelijk wy boven gesien hebben. Dog dat alhier van het toebrengen van reukwerk, en een rein spijs-offer, gewag word gemaakt / dat en moet niemand bewegen / dat hy zoude menen dat die offerhanden van stieren en bokken / die door de wet Mosis geboden zijn / ten tijde des Messias zullen plaats hebben. Want men kan uit de boeken des O. Testaments leren / dat 'er andere soorten van offerhanden zijn / namelijk geestlijke / die Gode veel aangenamer geweest hebben als die offerhanden der dieren. Alzo word 'er Psal. L, 14, geseid / Offerd Gode dank. Psal. LI, 18, 19, In brand-offeren en hebt gy geen behagen. De offerhanden die Gode (te weten / aangenaam zijn /) zijn een gebroken geest: een gebroken en verslagen herte en zuld gy, ô God! niet veragten; en ook op andere plaatsen. Dog zodanig zijn d' offerhanden / dewelke de volken / die onder 't niewe verbond door den Messias bekeerd zijn / Gode komen op te offeren; en dat wel in alle plaatsen / gelijk d' Here Jesus seide tegen de Samaritaanze vrouwe Joh. IV, 20, enz. Men heeft sig daar over zo zeer niet te verwonderen / dat God in dien tijd / wanneer hy in het Joodze land alleen volgens een seker voorschrift gediend wierd / ook desen dienst aan een enige plaats verbonden heeft; om dat dat landschap zo groot niet en was / of d' Israëliten konden zeer ligt haar selven van alle des selvs gewesten na Jerusalem begeven / om aldaar die solennele of gemene jaarlijkze feesten waar te nemen. Maar wie zou konnen geloven dat God daarna / wanneer het hem geliefd heeft alle de volken tot de kennisse van hem te roepen door het Evangelium / gewild heeft / dat het selve onderscheid van plaatsen nog zoude blijven? Dewijl d' afgelegenheid van de plaatsen niet toe en laat / dat alle de menzen die op den ganzen aardbodem wonen / zo dikwijls alle jaren te Jerusalem zouden komen; en al was 'et ook schoon dat s' er zouden konnen komen / zo en zou die Stad niet groot genoeg zijn / om zo een grote menigte te ontfangen / of tot haar onderhoud de nodige behoudtigheden te versorgen.

XIX. En voorwaar indien wy die plegtigheden eens stuk voor stuk willen aanmerken / zo zullen wy ligt konnen sien / dat 'er in de selve niets en is dan alleen het gebod Godes / dat haar enige eerbiedigheid toebrengd / waarom dat se in agtinge zouden moeten zijn; en dat God / med de selve voor te schrijven geen geringe blyken gegeven en heeft / dat hy alle de volken der aarden aan de selve niet en heeft willen verbinden / nog ook het volk Israëls voor ewig en altijd. De Besnydenisse heeft onder de selve d' eerste plaats / waar in de Joden menen dat zo veel is gelegen / dat haar volk / alwas 't maar om de selve alleen / Gode aangenaam is / en dat de onbesnedenen noit by haar in gunst en genade by God en zijn te vergelijken. Maar evenwel dat de voorhuid geen ding en is dat simpelijk quaad is of niet en deugd / zo dat se noodsakelijk moet afgesneden worden / dat zal een ygelijk moeten bekennen / die maar overweegd dat 'et een deel van 's menzen lighaam is / waar mede Adam is geschapen; en dat God /

wanneer hy alle sijne werken beschoud hadde / gesien heeft se dat zeer goed waren. God heeft eertijds Abraham ende sijne nakomelingen de besnydenisse voorgeschreven / om door dat teken / 't welk in haar vleez ingedrukt wierd / dat volk uit 'et welke hy vastgesteld hadde den Messias te verwekken / af te scheiden van alle andere volken der aarden. Maar van dien tijd af dat hy (te weten / de Messias /) gekomen is / en ook het Evangelium is verkondigd / in het welke God verklaard / dat hy alle die genen die geloven / sonder enig onderscheid van natien ofte geslagten / voor sijn volk wil erkennen / is dat teken / waar door de Heidenen van d'Israëliten gescheiden wierden / overtollig of onnodig geworden. Laat haar dan of ontkennen dat de volken / die uit Abraham niet voordgesproten en zijn / oit tot Godes volk zullen aangenomen worden / tegen zo veel uitgedrukte voorseggingen door de Propheten gedaan / dewelke wy hier boven bygebracht hebben; of laat haar bekennen wanneer dat zal geschied zijn / dat alsdan de besnydenisse geen plaats meer hebben en zal / en dat sy om de selve Gode niet aangenamer en zullen zijn dan de andere gelovigen. Dat word daar uit bewesen / dat God de Here / wanneer hy Abraham de besnydenisse voorgeschreven heeft / tot hem heeft geseid / Gy zuld het vleez uwer voorhuid besnyden: ende dat zal tot een teken zijn des verbonds tusʃen my ende tusʃen u, Gen. XVII, 11. Dierhalven zo en is sijn meninge niet geweest / dat de selve langer als dat verbond / waar van het een teken was / zoude duren. Het verbond nu med Abraham opgeregt heeft moeten ophouden / en voor een ander dat veel voortreffelijker is / plaats maken / volgens de Prophetie van Jeremias Cap. XXXI, dierhalven ook med een de besnydenisse. 't Gene Gode allermeest in de selve schijnd behaagd te hebben / is de afbeeldinge geweest van de suiveringe des herte van de quade begeerlijkheden / gelijk hy te kennen heeft gegeven / wanneer hy tot haar seide / Besnydet dan de voorhuid uwes herten: ende en verhardet uwen nekke niet meer, Deut. X, 16. Jerem. IV, 4. Sonder dese geestlijke besnydenisse / kon de lighaamlijke by God weinig gelden; waarom hy haar ook verwijt / Het ganze huis Israëls heeft de voorhuid des herten, Jerem. IX, 26. Maar sonder de lighaamlijke besnydenisse hebben 'er vele geweest die Gode behaaglijk ware / als Abel, Enoch, Noach, ja selvs Abraham, van wien de Schriftuur / wanneer hy nog onbesneden was / komt te getuigen / Abraham geloovde God, en het is hem gerekend tot regtvaardigheid, Gen. XV, 6. En God en is ook daar over niet vergramd geworden / dat d'Israëliten die 40 jaren lang / wanneer se in de woestijne van Arabien waren de besnydenisse van hare kinderen hebben nagelaten / Jos. X, 6. Ja sommigen menen dat 'et door sijn expres bevel is geschied / ten opsigte namelijk van hare swakheid / die op den weg niet en zouden konnen besneden worden / of nu eerst besneden zijnde / tot 'et reisen niet wel bequaam en zouden wesen.

XX. Wat den Sabbath ende de verdere Feesten aangaat / in de selve zijn twe dingen te considereren / het celebreren of groot maken van de name Godes / med nevensgaande danksseggingen voor sijne weldaden / en een naaukeurig of volkomen rusten van alle werk of arbeid. Het eerste is van nature en in sijn selven goed / en dierhalven moet 'et ook tot in ewigheid plaats hebben; dog het andere en is niet goed / dan voor zo veel het tot bevorderinge en uitvoeringe van het eerste komt te dienen / en om dies wille is 'et ook veranderinge onderworpen / dewijl de menzen door het doen van enig handwerk of lighaamlijken arbeid niet belet en worden / dat se daarom den dienst Godes te minder konnen waarnemen; en dat God ook meer behagen heeft in 't onthouden van de sonden / 't welk door 't onderhouden van den Sabbath is afgemaald geworden / als in zodanig een lighaamlijk rusten / waar in het gemoed door bose gedagten besig gehouden word. Waarom God de Here een gruwel gehad heeft van de Feest-dagen die hem van de hypocriten onder de Joden gehouden wierden; En brengd niet meer vergeefzen offer, het reuk-werk is my een gruwel: de niewe maanden, en Sabbathen, ende het by een roepen der vergaderingen en vermag ik niet, 't is ongeregtigheid, selvs de verbods-dagen. Uwe niewe maanden, ende uwe gesette hoog-tijden hatet mijne ziele, sy zijn my tot enen last, ik ben moede geworden die te dragen, Esa. I, 13, 14, enz. Hier van is 'et dat de Sabbath een teken genoemd word / Exod. XXXI, 16. En d'Israëliten wierden ook door de selve van haren schuldigen pligt vermaand tegen hare dienstknegten / door een herdenkinge van haren vorigen stand daar se in geweest waren / Deut. V, 15. Gy zuld gedenken, dat gy een dienstknegt in Egyptenland geweest zijt, ende dat de Here uwe God u van daar heeft uit-

uitgeleid door ene sterke hand, ende enen uitgestrekten arm: daarom heeft u de Here uwe God geboden, dat gy de Sabbath-dag houden zuld. En hier op hadden ook de Feesten van Pascha ende der Lover-hutten haar opsigt. Maar de gedagtenisse van dese weldaad most eniger maten door groter en uitstekender weldaden uitgewist worden; volgens 't gene Jeremias seid / Siet de dagen komen spreekt de Here, dat 'er niet meer en zal geseid worden, Zo waaragtig als de Here leevd, die de kinderen Israëls uit Egyptenland heeft opgevoerd: Maar zo waaragtig als de Here leevd, die de kinderen Israëls heeft opgevoerd uit den lande van het Noorden, enz. Cap. XVI, 15. en XXIII, 7. Dog de Joden verwagten dat haar door den Messias d' allervoortreffelijkste weldaden zullen toegebragt worden. Dierhalven zo zal ten sijnen tijde vervuld worden / 't gene Esaias aan 't einde van sijn Prophetie seid / Ende het zal geschieden dat van de ene niewe Mane tot de andere, ende van den enen Sabbath tot den anderen, alle vleez komen zal om aan te bidden voor mijn aangesigte, seid de Here. dat is / gedurig en sonder ophouden / van den enen niewen Maan tot den anderen / ende van den enen Sabbath tot den anderen; 't welk veel voortreffelijker is als op enige gesette tijden t' samen te komen om God te dienen; en het geevd ons ook een voorbeeld van dien ewigen Sabbath / welken wy hiernamaals in den Hemel zullen celebreren en onderhouden.

XXI. Het Onderscheid der spijsen 't welk in de wet Mosis voorgeschreven word / is ook van de selve natuur / siet Levit. XI. en Deut. XIV. Na de sondvloed heeft God Noach ende sijne Sonen toegelaten het vleez der dieren tot spijse te gebruiken / 't welk te voren niet en schijnd geoorlovd geweest te zijn; en daar en is niets dat hy uitgesonderd heeft dan het bloed / waar in het leven van een ygelijk dier is / Gen. IX. Dog de oorsaak waarom hy daarna dese vryheid bepaald / en d' Israëliten verboden heeft enige dieren tot spijse te gebruiken / word gehouden dese te wesen / op dat se haar zo veel te meer van d' afgoderye zouden wagten / die onder de Egyptenaars gepleegd wierd / die gewoon waren swijnen en andere diergelijke dieren op te offeren; dog wanneer dit periculum quam te verdwijnen / zo heeft ook het maken van dit onderscheid van hem konnen afgeschaft worden. Want dat dese spijsen in haar selven niet quaad en zijn / dat kan men daar uit afmeten / om dat se niet minder als de andere van God en zijn geschapen / wiens werken al te samen goed zijn: en zo dese dieren van de menzen niet gedood en wierden / zo zouden se de aarden verwoesten / de vrugten verderven / en de selve grote schade toebrengen; en daarom en schijnd 'et ook niet dat se alle de menzen in 't generaal hebben konnen verboden worden. En wanneer God de Joden in toom wilde houden / zo heeft hy haar wel het eten van die spijsen verboden / die hy evenwel de vreemdelingen / die onder haar woonden vry gelaten heeft / Deut. XIV, 21. 't Welk hy niet gedaan en zoude hebben / indien 'er waarlijk enige besmettinge of onreinigheid in geweest was; om dat de vreemdelingen onder Godes sorge en toesigt waren / die hy ook wilde dat van d' Israëliten bemind zouden worden / Levit. XXV, 7. Deut. XXXIV, 17, enz. Wanneer dan het onderscheid der volken zal weggenomen zijn / en God de Here ook alle die hem vrezen voor sijne kinderen zal erkennen / ('t welk onder den Messias geschieden moet /) alsdan zal ook dese instellinge / welke haar van elk anderen scheid / komen op te houden.

XXII. Maar misschien zullen d'Offerhanden van meerder gewigt schijnen te zijn / in welke het grootste gedeelte van de oude Godsdienst bestond / en de versoeninge der sonden geschiede / om daar uit te bewijsen / dat de selve voor ewig en altijd moeten duren. 'k Andwoorde: voorwaar indien het zo med de saak gelegen is / zo zijn 'er de Joden van die tijd af zeer slegt aan / dat door 't verwoesten van den Tempel haar de magt benomen is om offerhanden te konnen doen. Want op wat wijse hopen sy God te konnen versoenen / indien d'offerhanden daar toe noodsakelijk vereizt worden? 't Is waar God wierd onder de wet door de selve versoend / om dat hy 't zo begeerde / niet om dat 'er in d'offerhanden enige kragt was om dit effect te weeg te brengen. Dat is ook van een seker wijs man onder de Heidenen alzo geoordeeld geworden / wanneer hy aldus heeft geseid /

> Hebt gy den dood verdiend, en zijt gy selvs in nood;
> Waar toe een ander dan in plaats van u gedood?
> Sijn wysheid is van huis die dorvd med reden hopen,
> Om dat een ander stervd daar door sijn heil te kopen.

zo heeft God ook / wanneer hy sag dat d'Israëliten d'offerhanden hoger agteden als wel behoorlijk was /

was/ haar daar over bestraft. De woorden die wy ten desen opsigte daar van by Jerem. Cap. VII, 22, hebben zijn zeer aanmerklijk/ Ik en hebbe med uwe vaderen, ten dage als ik se uit Egyptenland uitvoerde, niet gesproken, nog hen geboden van saken des brand-offers ofte slagt-offers. Maar dese sake hebbe ik hen geboden, seggende, Hoord na mijne stemme, zo zal ik u tot enen God zijn, ende gy zuld my tot een volk zijn, enz. Maar/ zuld gy seggen/ het meeste gedeelte van het boek Leviticus, en begrijpt niet anders als wetten aangaande d' offerhanden; hoe heeft God dan zo vele dingen van de selve voorgeschreven/ indien hy'er ganz geen behagen in en heeft? 'k Antwoorde: Dat volk was zeer genegen tot afgoderije/ en zou zeer ligt die onheilige gewoonte der Egyptenaren/ en andere omleggende volken nagevolgd hebben/ 't en zy dat God haar een moeyelijken dienst voorgeschreven hadde/ waar door sy besig zouden gehouden worden. Maar hy heeft ondertussen genoegsaam getoond/ welke die dingen waren/ waar in hy wel allermeest behagen hadde/ namelijk geen brand-offers en opofferingen van beesten/ maar van werken der gehoorsaamheid/ der regtvaardigheid/ ende der liefde. Dierhalven zo en moet men die woorden niet absolut nemen/ maar by vergelijkinge; en de sin der selve is/ dat God in het geven van de wet aan de Israëliten/ in welke vele geboden zijn aangaande d' offerhanden/ evenwel op de selve niet voornamelijk het oog gehad en heeft/ maar op d' inwendige Godvrugtigheid des gemoeds/ en vernederinge voor God de Here. 't Welk hy ook Psal. L. 30 duidelijk verklaard als hy immers kan/ Om uwe offerhanden en zal ik u niet straffen, enz. Zoude ik stieren vleez eten, enz. Offerd Gode dank, enz. Welke dingen niet alleen van de offerhanden der Hypocriten of geveinsden te verstaan en zijn/ gelijk enige menen/ maar in 't generaal van alle d' offerhanden/ selvs die de vroomsten quamen op te offeren; gelijk uit d' omstandigheden van de reden blijkt/ dewelke eerst tot de vromen gerigt word/ en van hare offerhanden handeld; en sig daarna tot de Godlosen keerd/ en toond wat God in haar vereizt. Dierhalven zo en moet 'et geen wonder schijnen te zijn/ dat God die dingen/ die hem noit in en door haar selven behaagd en hebben/ 't eniger tijd wil doen ophouden. Van welke saak hy geen duistere blijken gegeven en heeft in de plaatsen/ Esai. XIX, 19, enz. Malach. I, 11. Dan. IX, 27. welke hier boven van ons zijn bygebragt. En het blijkt ook van selvs voor die genen die de ogen niet alleen in 't hoofd en dragen/ dewijl 't niet en kan geschieden/ dat de Stad Jerusalem ende des selvs Tempel/ al waar 't dat se honderd maal groter was als den Tempel van Salomon/ na dat de Heidenen tot God bekeerd zijn/ d' offerhanden die opgeofferd zouden moeten worden/ kan bevatten/ of dat het ganze land van Palæstina de selve kan verschaffen. Om nu niet te seggen/ 't welk de Joden niet en verstaan/ dog wy evenwel uit 'et N. Testament komen te leren/ voornamelijk uit den Briev tot de Hebreen, dat die offerhanden des wets schaduen en voorbeelden geweest zijn/ waar van wy het ligghaam ende de vervullinge in Christo hebben/ alzo dat de selve med sijne komste hebben moeten verdwynen en ophouden/ als daarna van ganz geen nuttigheid zijnde.

ONDERWIJSINGE VAN DE CHRISTLIJKE RELIGIE.

HET VIJVDE BOEK.

Cap. I.

Van de Predeſtinatie der Menzen, zo tot de Saligheid, als tot de Verdoemeniſſe.

I. Daar zijn drie delen van 't niewe Verbond, namelijk Godes beſluiten, ſijn geboden, en ook ſijn belovten. II. *Het beſluit Godes aangaande de ſaligheid en verdoemeniſſe der menzen word een Predeſtinatie genoemd, en wat door dat woord betekend word.* III. *De Predeſtinatie en is geen beſluit Godes dat abſolut ewig is.* IV. *'t Object van de Predeſtinatie zijn of ſaken of perſonen.* V. *Daar en is geen oorſaak van de ſelve buiten God.* VI. *Het einde is, het verklaren van Godes heerlijkheid.* VII. *Deſe lere word med grote nuttigheid geleerd.* VIII. *De ganze lere van de Predeſtinatie word begrepen onder een generaal beſluit van de gelovigen ſalig te maken, en d'ongelovigen te verdoemen.* IX. *Hoe onder 't ſelve particuliere dingen begrepen worden.* X. *Dit beſluit kan ook een wet genoemd worden; en 't is niet alleen van hoedanigheden, maar ook van perſonen.* XI. *Uit de voorwetenſchap Godes en volgd geen particulier beſluit.* XII. *Wat voor een verborgenheid dat 'er in deſe lere gevonden word.* XIII. *d'Ongelijkheid der middelen tot de ſaligheid en bewijſd geen particulier beſluit.*

I. Wanneer wy in 't voorgaande van het Prophetize ampt Chriſti handelden / zo hebben we ook iets in 't generaal geſproken van het niewe Verbond / 't welk God med de menzen opgeregt heeft. Zo dat nu overig is dat wy ſien / welke de voornaamſte delen van 't ſelve zijn / op dat daar uit blijke / op wat wijſe God van ons gediend wil worden / en wat die genen die hem dienen / te hopen / en die hem niet en dienen / te vrezen hebben. De ſelve konnen tot drie in 't getal gebragt worden. Want voor eerſt zo hebben wy in 't ſelve een naakte verklaringe van de Decreten of Beſluiten Godes aangaande d' ewige ſaligheid en verdoemeniſſe der menzen. Ten tweden ſijne Geboden, volgens welke wy onſe leven moeten reguleren en aanſtellen. En eindelijk of ten derden ſijne Belovten en Dreigementen, waar mede hy die geboden heeft beveſtigd. Van welke ſaken ons ordentelijk ſtaat te handelen.

II. Wat 'et eerſte belangd / als is 'et dat God voor de tijden der ewen by hem ſelven voorgenomen hadde / die genen die hem uit den gelove komen gehoorſaam te zijn / het ewige leven te ſchenken / en d' ongelovigen en wederſpannigen van 't ſelve uit te ſluiten / zo heeft hy evenwel dat voornemen van ſijn wil niet klaar geopenbaard / dan eerſt in de laatſte tijden van de wereld door onſen Here Jeſum Chriſtum. Dit voornemen is 'et 't welk de Theologanten in 't gemeen de Predeſtinatie noemen; in 't Griekz prooriſmos; 't welk wel een generaal woord is / en door ſijn kragt gerefereerd kan worden tot alle de werken / welke God by hem ſelven lang te voren beſluit / eer hy de ſelve uitvoerd; hoedanig de dingen zijn die haar opſigt hebben op het beſtieren van de ſchepſelen / zo wel die verſtandig / als die onverſtandig zijn / in die dingen dewelke tot dit dierelijke leven behoren; en word ook in 't gemeen de Voorſienigheid genoemd. Maar evenwel zo pleeg het / volgens het gebruik 't welk het in d' H. Schriftuur heeft / tot de ewige ſtand der menzen / 't zy dat de ſelve gelukkig / 't zy ongelukkig zal zijn / gereſtringeerd of bepaald te worden. Want al is 'et dat 'et Griekze woord proorizein, dat is / te voren bepalen, meeſten tijd gevonden word op de ſaligheid geappliceerd te zijn / gelijk Rom. VIII, 29, 30. Eph. I, 5, 11. te ſien is / dewijl 't evenwel ook geſeid word van die dingen in welke de ſonden der menzen tuſzen zijn gekomen / als Act. II, 23, en IV, 28, van het overleveren Chriſti in de dood / en diergelijke handelingen meer; wat reden is 'er / of het word med even zo groten regt van de verdoemeniſſe gebruikt? 't Welk ook uit de natuur der tegen elk anderen geſtelde dingen volgd / dewijl 'er uit de predeſtinatie der gelovigen tot de ſaligheid / noodſakelijk beſloten word / dat d' ongelovigen daar van zullen

sen uitgesloten worden. Waarom wy die genen al te scrupuleus of naausoekende schijnen te zijn / die haar selven inbeelden / dat de woorden van predestinatie of predestineren, niet gebruikt en moeten worden dan van d' ewige saligheid; voornamelijk dewijl se niet en ontkennen / dat Godes besluit ook ontrent d' ewige verdoemenisse plaats heeft. Med de voorgaande komt ook het Griekze woord prothesis (dat is / een voornemen) overeen / 't welk ook generaal is / en niet minder van de menslijke dan van de Godlijke saken gebruikt en word: maar het word Rom. VIII. 26 en IX, 11. Eph. III, 11, op de saligheid geappliceerd. Van gelijken de Griekze woorden prognoosis en prooginooskein, (dat is / voorkennisse, en te voren kennen,) die ons Rom. VIII, 29. en XI, 2. Act. II, 23. en I Pet. I, 2, 20, voorkomen; dewelke in Gode geen voorsieninge van een sekere qualiteit of hoedanigheid en betekenen / 't zy goede 't zy quade / die eerst een langen tijt daarna in de menzen plaats hebben zal / volgens welke hy een besluit maakt van gene te zullen salig maken / en dese te verdoemen; maar het besluit Godes selvs: op de selve wijse gelijk by de Latinisten de decreta, scita genoemd worden / als Plebiscita, dat is / Ordinantien die van 't gemene volk gemaakt en besloten zijn; welk word evenwel niet gederiveerd en word van scio, ik wete, maar van scisco, ik ordinere. De zodanigen en schijnen ook niet wel te verstaan wat se seggen / die drijven willen / dat d' uitverkozenen gepredestineerd, en de verworpenen voorweten zijn; dewijl beide die woorden / namelijk predestineren en voorweten alhier een en de selve saak betekenen. Dog dit zal genoeg zijn wat de woorden belangd. Laat ons nu de saak selvs / die door de selve betekend word / eens wat nader in gaan sien.

III. De Predestinatie is een besluit Godes, waar door hy voor de tijden der ewen vastgesteld heeft de gelovigen, die sijne roepinge zouden gehoorsaam zijn, regtvaardig te maken, aan te nemen, en eindelijk med 'et ewige leven te beschenken; en integendeel d' ongelovigen en wederspannigen tot d' ewige dood te verdoemen. Wy seggen voor eerst dat 'et een besluit Godes is; hoedanig nu de natuur van Godes besluiten zy / dat hebben wy in het voorgaande gesien / zo dat 'et niet van noden en is dat wederom alhier op te halen. De selve zijn al te samen in den hoogsten graad vry en onbedwongen / dewijl se gemaakt zijn na den raad sijns willens, gelijk Paulus spreekt / Eph. I, 11. En de saak spreekt ook van 't selvs / dewijl God in alle die dingen die hy buiten hem selven werkt / een absolut vry werkmeester is / die na sijn welgevallen / en sonder dat hy door enige noodsakelijkheid gedrongen word / de dingen zo of zo doet / of ook sijn actien of werkingen komt op te schorten. Waar uit men kan sien dat 'et besluit der predestinatie niet absolut ewig en is / gelijk als God is / die geen begin van sijn zijn en heeft. Want het selve is een effect Godes / en dat wel een vrywillig effect. Dog in dingen die ewig zijn en heeft geen vryheid plaats / maar in de selve is een volkome noodsakelijkheid. Zo zou iemand dewijl het noodsakelijk is dat 'er een God is / indien hy seide dat zulks niet noodsakelijk / maar vrywillig is / dat is / dat 'et konde wesen en niet wesen / niet verre van atheisterye af zijn. Maar 't en is med 'et besluit der predestinatie op die selve wijse niet gelegen / 't welk hy zoude hebben konnen nalaten te maken / indien 't hem zo believd hadde; dewijl hy aan niemand gehouden en is het ewige leven te schenken / en dierhalven ook niet te besluiten. 't Welk men absolut moet vaststellē / indien wy de ere en heerlijkheid van dese zo grote weldaad / Gode ganz en al willen toeschrijven / en openlijk belijden hoe grootlijks wy aan hem ten dien opsigte verschuldigd zijn. Die dan leren dat het besluit Godes God selvs is / die moeten tegelijk bekennen / dat God al 't gene hy doet noodsakelijk doet / dat hy gelijk hy 't noodsakelijk besloten heeft / ook noodsakelijk uitvoerd / en dat 'er in hem ganz geen vryheid en is. Wy seggen evenwel dat dat besluit gemaakt is voor de tijden der ewen, om dat Paulus Ephes. I, 4, seid / Dat God ons uitverkoren heeft voor de grondlegginge der wereld, dat is / voorgenomen heeft te verkiesen. Want dat en kan niet anders dan van het besluit verstaan worden / dewijl een verkiesinge een vaneenscheidinge en afsonderinge is van zodanige saken of personen / die nu waarlijk en in der daad in wesen zijn. Dat word ook besloten uit 'et gene Petrus seid / I Briev, I, 20, Dat Christus voorgekend is geweest voor de grondlegginge der wereld, namelijk om een Saligmaker der wereld te zijn. Dog hy en heeft tot geen Saligmaker der wereld konnen gedestineerd geweest zijn / of God heeft ook med een besloten / wie en hoedanige hy door den selven wilde behouden. Daarbeneffens wanneer de selve Petrus Act. XV, 18, seid / Dat Gode alle sijne werken van

voor de tijden der ewen bekend zijn, zo moet dat ook op het werk der saligheid gepast worden / 't welk een van d' allervoortreffelijkste werken Godes is / en waar in sijn heerlijkheid wel allermeest uitblinkt. Alhoewel 'et / gelijk ik in 't voorgaande geseid hebbe / niet noodsakelijk en is / die plaats t' enemaal algemeen en sonder enige exceptie te verstaan / gelijk wy daar toe vryheid hebben door de verscheide lesinge van enige zeer vermaarde exemplaren / dewelke die woorden tot de roepinge der Heidenen / waar van aldaar gehandeld wierd / restringeren. Dog daar uit en volgd geen eigenlijk genoemde ewigheid van het besluit der predestinatie / dewijl iets kan gemaakt zijn en sijn begin gehad hebben voor 't scheppen van dese sigtbare wereld / 't welk niet ewig en is / gelijk de meesten onder de ouden van de Engelen geloovd hebben / alhoewel se bekenden dat 'et schepselen Godes zijn.

IV. Het Voorwerp van het besluit der predestinatie / 't welk enigen de materie noemen / maar oneigenlijk / is twederlei, namelijk de Godlijke saken, en daarna de Personen. En wat aangaat de Godlijke saken, de selve zijn allerhande soorten van geestlijke segeningen in dit leven / en onder de selve twe voorname / namelijk de regtvaardigmakinge / waar mede de vergevinge der sonden vergeselschapt is / en d' aanneminge tot kinderen Godes; en na dit leven / een ander dat veel voortreffelijker is / en ewig in de Hemelen duren zal. Siet hier van Eph. I, 3, enz. alwaar geseid word / Dat God ons gesegend heeft med alle geestlijke segeninge in den Hemel in Christo. Dat hy ons verordineerd heeft tot aanneminge tot kinderen door Jesum Christum; in welke wy de verlossinge hebben door sijnen bloede, namelijk de vergevinge der misdaden na den rijkdom sijner genade, enz. Van gelijken Joh. I, 12. en III, 15, 16. en op meer andere plaatsen / dewelke van d' aanneminge der gelovigen / en het leven 't welk voor haar in den Hemel weggeleid is / en andere diergelijke weldaden / handelen. De Personen zijn de gelovigen / dewelke God regtvaardig maakt / tot kinderen aanneemd / en med 'et ewige leven beschenkt: en aan d' andere zijde d' ongelovigen / dewelke alle dese goederen geweigerd worden. En dese dingen zijn al te samen zo klaar / en op zo veel plaatsen in d' H. Schrivtuur voorgesteld / dat niemand aan het gene d' Evangelist seid komt te twijfelen / Die geloovd zal hebben zal zalig worden: Maar die niet en zal geloovd hebbē zal verdoemd worden, Marc, XVI, 16. Namelijk dewijl 't van God zo geordineerd en vastgesteld is. Van gelijken / Die in den sone geloovd heeft het ewige leven; dog die den sone niet en geloovd, (of ongehoorsaam is /) en zal het leven niet sien, maar den toorn Godes blijvd op hem, Joh. III, 36, en dat insgelijks volgens Godes besluit. 't Welk somtijds door de naam van wille uitgedrukt word / als onder anderen / Dit is de wille des Vaders die my gesonden heeft, dat een ygelijk die den sone aanschoud, ende in hem geloovd het ewige leven heeft. VI, 40. Daarenboven zo zijn dese dingen selvs uit de uitkomste klaar / waar mede het besluit in alles moet accorderen. Want hoedanige menzen God in der tijd regtvaardig maakt / aanneemd / en voor ewig salig maakt; en integendeel / hoedanige hy niet regtvaardig en maakt / enz. Zodanige en heeft hy ook niet besloten regtvaardig te maken. Nu God maakt alle de gelovigen / en ook haar alleen / in der tijd regtvaardig / hy neemd haar aan / en hy maakt haar salig; en integendeel zo sluit hy alle d' ongelovigen / en ook haar maar alleen / van dese genade en weldaden uit. Vierhalven zo heeft hy zulks eertijds voorgenomen alzo te doen.

V. Nu indien 'er eens na de Oorsaak of reden word gevraagd / door welke God bewogen is geworden om zulks te doen / zo zullen we seggen / dat men de selve buiten God niet en moet soeken. Want dewijl God voor het scheppen van de wereld alleen was / zo en was 'er niets dat hem konde bewegen om iets te doen of te besluiten; ja hy en konde niets van te voren sien dat toekomende was / waar door hy zoude moeten bewogen worden / dewijl hy wist dat 'er niets en zou zijn / dan 't gene hy eerst zoude moeten besluiten. Vierhalven zo komt God alhier maar alleen in consideratie / als hebbende een absolute en onbepaalde magt om med sijne goederen / en ontrent de menzen / zo te handelen als 't hem believd / dat hy namelijk de selve schenkt die hy wil / en ook weigerd die hy wil. Waar toe ook die woorden van onsen Saligmaker Jesus Christus behoren / dewelke wy in de parabel Matth. XX, 15, komen te lesen. En is 'et my niet geoorlovd te doen med het mijne wat ik wil? En 't gene God ook tot Moses seide / Exod. XXXIII, 19. Ik zal genadig zijn dien ik genadig zal zijn, en ik zal my ontfermen, diens ik my ontfermen zal; 't welk ook van Paulus

Rom. IX. in dese materie geciteerd word. Dog men kan evenwel in het bysonder seggen/ dat God in de predestinatie der gelovigen tot de saligheid/ door sijn goedgunstige genegenheid bewogen is geworden/ om haar de geestlijke en Hemelze goederen te geven/ die de selve niet verdiend en hadden/ maar veel eer het tegendeel. Want hy heeft de zodanige voorgenomen de saligheid te zullen geven/ die hy wist dat sondaars wesen zouden; en het gelove/ 't welk hy haar als een conditie voorschrijvd om 't selve te verkrijgen/en is uit sijn selven zo groten beloninge niet waardig/ maar uit of door Godes genade. Waarom het selve ook dikwijls in d' H. Schriftuur Godes lievde en weldadigheid word toegeschreven. Alzo liev heeft God de wereld gehad, enz. Joh III, 16. Van gelijken/ Hier in is de lievde, niet dat wy God liev gehad hebben, maar dat hy ons liev gehad heeft, enz. I Joh. IV, 10. Hy heeft ons verordineerd tot aanneminge tot kinderen na het welbehagen sijns willens, Eph. I, 5. Maar indien men op die genen siet/ die God van de gemeenschap van die goederen uitsluit/ zo moet men dat selve sijne gestrengheid toeschrijven/ dewelke regtvaardig en ook vry is. Want gelijk hy hem ontfermd diens hy wil, alzo verhard hy dien hy wil, Rom. IX, 18. En de sondaars/ die God door hare vrije wil vertoornd hebben/ en tot bekeringe genodigd zijnde in hare sonden volharden/ en hebben geen reden om van God te klagen/ dat hy haar d' ewige saligheid niet en wil deelagtig maken. Want sy zijn selvs aucteurs van haar eigen ongeval.

VI. En in beide dese besluiten/ zo wel aangaande de saligheid der gelovigen/ als de verdoemenisse der ongelovigen/ heeft God de verheerlijkinge van sijn eer en naam op het oog/ waar toe alles dat in de wereld is dienen moet: gelijk zulks Paulus ook te kennen geevd/ Rom. XI, 36. Want uit hem, ende door hem, ende tot hem zijn alle dingen, hem zy de heerlijkheid in der ewigheid. En Eph. I, 5. Hy heeft ons te voren verordineerd in hem selven, tot prijs der heerlijkheid sijner genade, enz. En Salomon/ Prov. XVI, 4. De Here heeft alles gewrogt om sijns selvs wille, ja ook den Godlosen tot den dag des quaads, namelijk/ geschikt/ op dat hy door het verderv/ 't welk zodanig een door sijn eigen schuld op sijn hals heeft gehaald/ zoude verheerlijkt worden. Waar van wy een exempel in Pharao hebben/ van welken d' H. Schriftuur seid/ Exod. IX, 16. Daarom heb ik u verwekt, ofte u doen staande blijven/ op dat ik mijne kragt aan u betone, ende op dat men mijne naam vertelle op de ganze aarde. 't Welk wy niet by en brengen/ om te bewijsen dat Pharao med name tot de verdoemenisse is gedestineerd geweest: 't is 'er verre van daan; dat zullen wy in 't volgende wederleggen; maar alleen tot dien einde/ op dat blijke/ dat ook door het besluit van de Godlosen na regtvaardigheid te zullen straffen/ Godes naam en eer verheerlijkt word. Want andersins indien hy dat niet besloten en hadde/ zo en zou hy niet zeer schijnen van de sonden een afkeer te hebben/ nog ook zo heilig te wesen/ als hy sig wel doorgaans in d'H. Schriftuur beroemd te zijn.

VII. 't En komt niet eens te pas dat men van dese lere der predestinatie/ zodanig verklaard zijnde/ als wy gedaan hebben/ vraagd/ of 'et ook wel oirbaarlijk is/ dat men de selve in 't publijk/ en ten aanhoren van een ygelijk/ sonder des aangaande enig onderscheid te maken/ voorsteld. Want die daar aan wilde twijfelen/ zou ook schijnen te twijfelen/ of 'et ook wel dienstig is/ overal het Evangelium Jesu Christi te prediken; dewijl 'er van beide even veel reden is/ en dat dese lere niet anders en is als een kortbegrijp van 't Evangelium/ en by gevolg het fundament van onse saligheid/ midsgaders van de sekerheid die wy van de selve hebben konnen: want iemand zulks te verbergen/ zou even eens zijn als hem de saligheid te benijden. Die genen hebben reden om dese vraag voor te stellen/ die haar selven bewust zijn/ dat se aan een zeer periculeuse opinie vast zijn/ dat enige menzen med name en onwederroepelijk tot d' ewige saligheid zijn gedestineerd/ en andere daarentegen/ die de eerste zeer verre in getal overtreffen/ med name en onwederroepelijk tot d'ewige helze pijne en smerten verworpen; dewelke uit haar eigen aard nergens anders en kan toe dienen/ als om de menzen of tot sorgeloosheid/ of tot wanhope te doen vervallen; en daarom gebieden se dat men daar van niet anders als med grote voorsigtigheid moet handelen/ wel sorgvuldig agt gevende wat toehoorders dat men voor heeft/ dewelke door 't voorstellen van de selve/ na alle waarschijnlijkheid of gestigt zullen worden/ of haar selven daar aan zullen stoten. Waar van wy een gedenkwaardigheid voorbeeld hebben in de Contraremonstrantze Schrijvers van de Haagze Conferentie, die haar gevoelen aangaande de

verwerpinge noit en hebben willen openbaren / al was 'et dat 'et haar van d'Heren Staten van Holland geboden wierd; ja s' hebben het dispuit liever willen afbreken/ dan haar hier in te gehoorsamen. Van gelijken ook Beza in Colloq. Montisb. pag. 308, 310. Wat ons aangaat wy en behoeven zo omsigtig en beschroomd niet te zijn / om ons gevoelen med klare en duidelijke termen uit te drukken.

VIII. Maar / seggen se / de ganze lere der predestinatie en word in dat generale besluit van de gelovigen te zullen salig maken / ende d' ongelovigen te zullen verdoemen / niet begrepen. Daar is ook een ander particulier besluit / waar door het daarbeneffens vastgesteld is / wie med namen zullen salig / en wie zullen verdoemd worden. 'k Andwoorde: Indien 'er zodanig een particulier besluit is / zo is 'et evenwel seker dat 'et nergens in d' H. Schrivtuur en is geopenbaard / dewelke te brede zijnde de hoedanigheden / zo van die salig zullen worden / als van die verdoemd zullen zijn / voor te stellen / nergers in specie of in 't bysonder en verklaard wie die genen wesen zullen. Dierhalven zo konnen wy daar van sonder schade onwetende zijn / en 't en is niet anders dan een vergeevs werk/dat 'er in 't gemeen zo veel worde over gemaakt worden. Voegd hier by/ dat indien God zodanig een particulier besluit hadde gemaakt / van enige singuliere personen sonder aansien van enige qualiteiten of hoedanigheden te zullen salig maken of te zullen verdoemen / daar uit zoude volgen / dat Christus en d'Apostolen / die daar ganz geen mentie van gemaakt en hebben / en hare toehoorders zulks noit en hebben verkondigd / het grootste gedeelte van den raad Godes voor haar hebben verborgen / en dat se zo doende haar opgeleide ampt niet getrou genoeg uitgevoerd en hebben. Maar het is 'er verre van daan dat iemand zodanig een grote misdaad van haar zoude mogen vermoeden. Want Christus seid tegen sijne Discipulen/ Al wat ik van mijnen Vader gehoord hebbe, dat hebbe ik u bekend gemaakt, Joh. xv, 15. En wanneer Paulus d' ouderlingen van de gemeente van Ephesen aanspraak / zo protesteerde of betuigde hy voor haar / Ik en hebbe niet afgehouden dat ik u niet en zoude verkondigd hebben alle den raad Godes, Act. xx, 27. 't Welk hy buiten twijfel ook op andere plaatsen hadde gedaan / gelijk ook de verdere Apostolen / die sijne mededienaren waren. Gy zuld seggen / dat Jesus Christus en sijne Apostolen wel niet in specie verklaard en hebben / wat bysondere personen God de Here voorgenomen hadde salig te maken of te verdoemen; maar dat se evenwel op verscheide plaatsen der H. Schrivtuur aangewesen hebben / dat 'er zodanig een besluit van hem gemaakt is. 'k Andwoorde / dat dese twe dingen tegen elk anderen aanlopen / en niet t' samen bestaan en konnen / dat Christus en d' Apostolen verklaard hebben dat God besloten heeft / wat voor menzen hy wilde salig maken / en wat voor verdoemen / en dat hy tegelijk vastgesteld heeft / enige bysondere salig te maken ende te verdoemen / sonder in het maken van het besluit enig opsigt te hebben op haar qualiteiten. Zo volgd dan dat se / wanneer se 't eerste verkondigd hebben/gelijk een ygelijk moet bekend staan / het twede niet en hebben konnen verkondigen.

IX. Alhoewel wy niet en willen ontkennen / dat 'er onder een generaal besluit ook een particulier begrepen word; eveneens gelijk in de geboden geschied / dewelke in 't generaal uitgesproken zijnde alle menzen in 't particulier en hoofd voor hoofd verbinden: als by voorbeeld / wanneer 'er geseid word / Gy en zuld niet stelen, Gy en zuld geen overspel doen, zo moeten en Abraham / en Moses / en David/ en zo veel menzen als 'er meer in de wereld zijn / het daar voor houden / dat dat gebod tot haar behoord. Alzo behoren ook onder het besluit van de gelovigen het ewige leven te zullen geven / Petrus/ Paulus/ Johannes / Jacobus/ die geloven / en ook alle die genen die haar gelijk zijn. En integendeel onder het besluit van d' ongelovigen in de dood te zullen laten / worden Cain en Judas begrepen / die niet en geloven / en ook alle anderen die haar gelijk zijn.

X. Hier op seggen se: Dat generale besluit en moet geen predestinatie genoemd worden / maar alleen een sekere wet. 'k Andwoorde: dat een wet en een predestinatie zo zeer van elk anderen niet en verschillen / of die woorden konnen sonder confusie of verwerringe door elk anderen gebruikt worden. Want gelijk de predestinatie een besluit Godes is / alzo sien wy ook dat de wetten / zo wel de Godlijke als menzlijke niet selden besluiten genoemd en worden. Gy en zuld niet doden / en zo wie een ander zal gedood hebben / die zal med de dood gestraft worden / dat 's een wet. Maar het kan ook een predestinatie genoemd worden / om dat God by hem selven vastgesteld heeft / dese sijne

wet uit te voeren. Alzo wederom / Die geloovd zal hebben zal salig worden / dog die niet geloovd en zal hebben zal verdoemd worden / dat 's een predestinatie / en ook te gelijk een wet / waar in een voorschrift gegeven word / hoe men tot de saligheid kan komen / en de verdoemenisse ontgaan. Maar / seggen se / dat besluit is wel een predestinatie van hoedanigheden / dog niet van personen / dewijl daar door niemands saligheid of verdoemenisse in 't bysonder vastgesteld en word. 'k Andwoorde: Dat 'et een predestinatie van beide is / namelijk van hoedanigheden en van personen tegelijk. Want tot een predestinatie der personen en word niet vereizt / dat 'er juist op enigen in 't bysonder word gesien. 't Is genoeg indien de hoedanigheden / waar mede de selve bekleed of niet bekleed en moeten zijn / bepaald worden. Alzo had Jacob eertijds / wanneer hy van Laban sijn schoon-vader eizte / dat hem tot beloninge van sijnen dienst al het gespikkelde ende geplekte vee, ende al het bruine vee onder de lammeren, ende het geplekte, ende gespikkelde onder de geiten zoude gegeven worden, Gen. XXX, 32. waarlijk voor de lammeren en de geiten te hebben / en niet alleen haar hoedanigheden. Want hy had sijn oog op beide die dingen / als saken die aan elk anderen vast zijn. Alzo heeft ook Gideon / wanneer hy zullende tegen de Midianiten te velde trekken / door bevel Godes voornam / die mannen daar toe te gebruiken / die med haar tonge uit het water zoude lekken / gelijk de honden gewoon zijn te lekken / en de zodanigen te laten henen gaan / die op haar knien zouden bukken om te drinken / Judic. VII, 5. waarlijk by hem selven vastgesteld enige mannen van sijn leger by hem te houden / en enige te laten gaan / alhoewel dat hy op die terstond gemelde hoedanigheden het oog hadde, om dat hy wilde dat beide die dingen in die genen zouden t'samen gaan / die hy by hem zoude houden / of die hy zoude laten gaan.

XI. Gy zuld hier verders op seggen / dat 'er uit de voorwetenschap Godes komt te volgen / dat van hem besloten is / wat singuliere personen hy zal salig maken / en welke hy ook van de saligheid zal uitsluiten. En dat 'et / dewijl hy geweten heeft wie dat zullen geloven / en wie dat niet en zullen geloven / niet en heeft konnen zijn / of hy heeft ook tegelijk d'eerste tot 'et leven geschikt / en de laatste tot de dood verordeeld; dewijl iets te kennen en iets te besluiten by God in der daad niet en verschild / maar alleen in de wijse van aanmerken. 'k Andwoorde 1. Alhoewel dat God al het doen en laten der menzen te voren kan weten / indien hy 't selve eigenlijk weten wil / dat wy evenwel niet versekerd en zijn / of hy 't ook wel in der daad voor de scheppinge van de wereld geweten heeft / om volgens die voorwetenschap enigen med name tot de saligheid / en anderen tot de verdoemenisse te schikken. Want het is noodsakelijk indien God alle de daden der menzen zal weten / dat hy dan ook van alle de selve te voren besluiten gemaakt heeft / sonder welke die daden niet en konnen uitgevoerd worden. Dat hy nu zulks gedaan heeft / dat en is geensins waarschijnelijk; dewijl daar uit zoude volgen / dat hy nu niet meer iets niews en besluit / maar alleen die dingen uitvoerd / die hy van ewigheid heeft besloten; en dierhalven dat 'et even eens is of wy hem dienen of niet en dienen / dewijl ons daar door niets anders en kan wedervaren / als enkel en alleen dat gene / 't welk van hem / eer wy geboren waren / med name is vastgesteld. Dog daar uit en volgd niet dat God niet alwetende en is / dewijl daar toe niet vereizt en word / dat hy juist alle dingen in der daad van ewigheid weet / maar alleen dat hy med een magt voorsien is om alle dingen te konnen weten / wanneer hy zulks maar wil; al even eens gelijk hy waarlijk en in der daad almagtig is / om dat hy alle dingen kan doen die hy wil / alhoewel hy de selve niet en doet. 2. God weet de dingen op die wijsen als se zijn zullen / namelijk enige seker of noodsakelijk / en andere onseker of gebeurlijk. Nu het is med de natuur der gebeurlijke saken zodanig gelegen / dat se en konnen zijn / en ook konnen niet zijn. Dierhalven zo en kan God de selve niet voorweten als noodsakelijk toekomende; andersins zou hy in sijne voorwetenschap bedrogen worden; 't welk verre van ons moet zijn / dat wy zulks zouden seggen. Waar uit dan blijkt / dat de voorwetenschap die God heeft van het geloov en ongeloov / of van de gehoorsaamheid en wederspannigheid van yder menz hoofd voor hoofd / dewelke van nature gebeurlijke dingen zijn / en die zo tot d'ene als tot d'andere kant konnen overslaan / zodanig niet en is / dat daar op een absolut en onwederroepelijk besluit van de saligheid of verdoemenisse van een yder in 't bysonder moet gebouwd worden; en dat 'et daarom veel waarschijnlijker is / dat God dat particuliere besluit uitsteld / tot dat elk den loop deses levens in gelove / of in ongelovigheid zal volbragt

hebben. 3. Dat'et med de natuurlijke billijkheid strijd / dat men van wat saak het zoude mogen zijn / eer se is geschied / een onwederroepelijke sententie uitspreekt / waar door des selvs aucteur in specie en med name enige loon of straffe word toegeleid / selvs eer hy eens geboren is ; en dierhalven dat God med de menzen zo niet en handeld / die hy wetten voorgeschreven heeft / volgens welke hy heeft verklaard / dat hy te sijner tijd van haar doen en laten zal oordelen. Want zo doende en zou God niet konnen geseid worden / de wereld in regtvaardigheid te zullen oordelen / 't welk Paulus evenwel seid dat hy doen zal / Act. XVII, 31. maar alleen die sententie / welke hy voor 't scheppen van de wereld by hem selven gepronuncieerd heeft / te zullen uitvoeren. 't Is wel waar dat d'Here Jesus seid / Die niet en geloovd is alrede veroordeeld, Joh. III, 18. Van gelijken / Die geloovd en zal in de verdoemenisse niet komen: maar is uit den dood overgegaan in 't leven, Joh. V, 24. Maar geen van beide die plaatsen leerd ons / dat God van ewigheid van yder menz in 't bysonder een sententie uitgesprooken heeft. Want d'eerste is zo te verstaan / dat die niet en geloovd / geseid word nu veroordeeld te zijn / niet in sijn eigen persoon / maar in de generale uitspraak van het Evangelium / waar door alle die ongelovig zijn van het ewige leven uitgesloten worden ; maar welkers toepassinge op een yder in 't bysonder moet geschieden in den dag van het laatste oordeel. Dog de twede spreekt van het oordeel der verdoemenisse / waar in die genen die den Evangelio geloven niet komen en zullen ; maar sy zullen in het ondersoek / 't welk geschieden zal over al 't gene de menzen in den lighame zullen gedaan hebben / 't zy goed het zy quaad / volgens 't selve geabsolveerd en vrygesproken worden. Dat ondersoek nu zoude alsdan te vergeevs en verkeerdelijk geschieden / indien se nu al van te voren al te samen hoofd voor hoofd / onwederroepelijk tot 'et leven of d'ewige dood geschikt en veroordeeld zouden zijn.

XII. Eindelijk zo word 'er tegengeworpen ; Indien de gehele predestinatie daar in bestaat / dat God voorgenomen heeft een ygelijk menz te vergelden na 't gene hy wel of qualijk zal gedaan hebben / zo en zou 'er niets in steken waar over sig iemand zoude behoeven te verwonderen / nog men zou ook konnen seggen dat dat oordeel voor ons ondoorsoekelijk is / regel-regt tegen 't gene Paulus ons leerd / Rom. XI, 33, dewijl 'er niemand en is die de reden van zodanig een besluit niet ligtlijk en kan begrijpen. 'k Andwoorde: Dat 'er twederlei predestinatie Godes is / d'ene ter saligheid of ter verdoemenisse ; d'andere tot de middelen ter saligheid / of om de selve te weigeren: en dat wy / 't gene we geseid hebben / van d'eerste willen verstaan hebben / en niet van de twede. In gene en moet men niet denken dat enige meerder verborgenheid steekt ; of 't gene meerder van ons begrijp afgescheiden is / als in alle andere wetten / dewelke de gehoorsamen loon / en de wederspannigen straffe toevoegen. Die aldaar enige mysterien of verborgenhedē soeken die niet geopenbaard en zijn / die bedriegen zo wel haar selven als anderen / die sy zulks willen wijs maken. Dog in dese bekennen wy dat een onbegrijplijke verborgenheid is / waar van ook de redenen voor ons duister en onbekend zijn ; namelijk waarom God de middelen / door welke men tot 'et gelove kan komen / en by gevolg tot de saligheid / zo ongelijk onder de menzen verdeeld / gelijk wy sien geschieden. Want hy heeft in de eerste tijden van de wereld sijnen wille alleen aan enige weinige Patriarchen geopenbaard ; en daarna onder de wet aan geen andere / dan aan d'Israëliten: gelijk de Propheet ook die weldaad / welke aan sijn volk alleen verleend was / komt te roemen / Psal. CXLVII, 19, 20. En hy heeft ook alle de volken laten wandelen in hare wegen / gelijk Paulus spreekt Act. XIV, 15, als of hy over haar ganz geen opsigt en hadde. Ja na de komste Christi is sijn Evangelium niet overal gepredikt geworden ; maar daar zijn 'er eertijds vele geweest / gelijk 'er ook nog jegenwoordig volken in de wereld zijn / die van 't selve niet med alle gehoord en hebben. Van welk onderscheid niemand volkomenlijk reden en kan geven. Want alhoewel d'H. Schrivtuur verklaard / dat God die genen / die sijne voorgaande weldaden wel zullen gebruikt hebben / nog meerder weldaden goedertierenlijk zal schenken / volgens 't gene d'Here Christus seid / Een ygelijk die heeft dien zal gegeven worden, ende hy zal overvloedig hebben: maar van de gene die niet en heeft, van dien zal genomen worden ook dat hy heeft, Matth XXV, 29. en XIII, 12. Zo en kan men evenwel geen reden geven / waarom God somtijds die genen / die te voren sijne waarheid in ongeregtigheid ondergehouden / en hare vuile begeerlijkheden den ruimen toom gegeven hadden / zo goedertierenlijk verligt heeft / als onder anderen de Romeinen / de Corinthers / en d'E-

phesers / wanneer d' Apostolen tot haar zijn gesonden geworden; en dat anderen / die niet erger en waren / zijn voorbygegaan. Waarom Christus ook in Corazin en Bethsaida / welker inwoonders van een onverbeterlijke Godloosheid waren / zo vele en zo voortreffelijke miraculen gedaan heeft; dog in Tyrus en Sydon / dewelke zo verhard niet en waren / en ook haar op die tekenen / indien sy de selve maar gesien hadden / zouden bekeerd hebben / geen miraculen en heeft willen doen / Matth. xi, 21. Dit / seg ik / moet men alleen het enkele welbehagen Godes toeschrijven / waar door hy sijne genade-givten / zo als 'et hem maar goed dunkt / onder de menzen uitdeeld / of rijklijker of spaarsamer / sonder eens reguarde te nemen op hare waardigheid of onwaardigheid. En hier uit heeft Paulus ook / in die geciteerde plaats / occasie genomen om uit te roepen / O Diepte des rijkdoms beide der wijsheid ende der kennisse Gods! Hoe ondoorsoeklijk zijn sijne oordelen, ende onnaspeurlijk sijne wegen! Maar men moet dat ondertussen niet verder trekken / om daar uit enige besluiten te verzieren / die doorgaans in d' H. Schrivtuur onbekend zijn.

XIII. Gy zuld nog verder aanhouden en seggen / Dat uit die ongelijke toedieninge der middelen om tot 'et gelove te komen / waar in God de selve aan enigen overvloediglijk komt te verlenen / en wederom anderen te weigeren / med regt beslotenword / dat 'er een seker absolut decreet of besluit is / waar door enigen van te voren precijs ter saligheid / en anderen ter verdoemenisse geschikt zijn. 'k Andwoorde: In 't minste niet. Want God en deeld aan geen menzen dese middelen med zo een spaarsame hand uit (indien 't geoorlovd is zo te spreken) of sy zouden / indien se de selve wel quamen te gebruiken / tot de saligheid konnen komen. Waarom Paulus ook seid / Act. xiv, 16. Dat God hem selven noit onbetuigd gelaten heeft, goed doende van den Hemel, enz. En Rom. i, 19, 't Gene van God kennelijk is, is in haar openbaar; want God heeft 'et haar geopenbaard. En indien dese middelen niet genoeg en waren / zo zou God andere verschaffen / en noit toelaten / dat de zodanigen / die tot sijne hulpe haar toevlugt nemen / zouden verlozen gaan. Waar uit dan volgd / dat die genen die verlozen gaan / daarom niet verloren en gaan / dat God haar de middelen der saligheid zo overvloedig niet toegediend en heeft als wel enige anderen; maar daarom / dat se de middelen die se gehad hebben / niet wel en hebben gebruikt; alzo dat se niet Gode de schuld en moeten toeschrijven / maar haar selven / dat se een oorsaak zijn geweest van haar eigen verderv / 't welke sy wel hadden konnen ontgaan.

Cap. II.

Vierderhande gevoelens aangaande de predestinatie van singuliere personen.

I *Het gevoelen van die genen die de predestinatie boven den val stellen.* II. *Van die genen die de selve onder den val stellen.* III. *Van die genen die een absolute verkiesinge, en tegelijk een algemene genade stellen.* IV. *Die een predestinatie van singuliere personen uit het voorgesien geloov of ongeloov beweren.* V. *Vergelijkinge van het gevoelen van die genen die de predestinatie boven den val, en van die de selve onder den val stellen.*

I. Nu staat ons van die genen te handelen / die menen dat God bysondere en onwederroepelijke besluiten / aangaande de saligheid of verdoemenisse van een ygelijk menz hoofd voor hoofd / voor de scheppinge der wereld gemaakt heeft; waar van verscheide gevoelens gevonden worden / die niet alleen in enige dingen en verschillen / maar ook regt-draads tegen elk anderen aanlopen. Wy zullen ons vergenoegd houden med vier van de voornaamste opinien ontrent die materie voor te stellen. D' Eerste is van die genen / die menen / dat God door een ewig en onveranderlijk besluit / uit het ganze menzlijke geslagt / 't welk hy alleenlijk als nog te scheppen zijnde aanmerkte / een seker getal / 't welk nog vermeerderd nog verminderd en kan worden / tot 'et ewige leven / en de middelen die daar toe leiden / gepredestineerd heeft; en dat hy alle d' andere (die zeer verre den groosten hoop uitmaken) van d' ewige saligheid / en de middelen die daar toe kragtig zijn / heeft uitgesloten / en integendeel tot de dood en ewige helze pijne geordineerd. En dat enkel en alleen uit sijn eigen welbehagen / sonder in d' eerste enig opsigt te hebben van regtvaardigheid of ongehoorsaamheid / als een bewegende oorsaak; nog ook in de laatste van sonde of wederspannigheid; ten dien einde / op dat hy in die genen die salig zouden worden / sijne genade en barmhertigheid / dog in die genen die verdoemd zouden worden / sijne regtvaardigheid of absolute magt zoude tonen en bekend maken.

II. De twede is van die genen / die menen / dat God aanmerkende het ganze menzlijke geslagt / niet alleen als geschapen / maar in sonden vervallen /

len / en in Adam verdorven / en dierhalven ook aan d' ewige dood en verdoemenisse schuldig zijnde / door een ewig en onveranderlijk besluit vastgesteld heeft / enigen med name uit dit verderv te rukken / med hem selven door de dood en voldoeninge Christi te versoenen / en door andere kragtige middelen tot 'et ewige leven te brengen / om in haar sijne barmhertigheid te bewijsen ; maar d' anderen al te samen zo wel kinderen als bejaarden / en onder de selve ook niet alleen de kinderen der ongelovigen / maar ook selvs niet weinig van de Christen kinderen / die door het heilige segel des doops tot de vergevinge der sonden versegeld zijn / en in hare kindsheid komen te sterven / in dat verderv te laten leggen / en van de gemeenschap van de verdienste van Christi dood / niettegenstaande dat se andersins overgenoegsaam is om de ganze wereld te verlossen / en andere kragtige middelen tot de saligheid dienende / uit te sluiten / en ook eindelijk in 't ewige vuur te werpen / om in haar sijne regtvaardigheid te betonen ; sonder insgelijks in d' eersten opsigt te hebben op haar geloov of bekeringe / als een voorbereizte conditie / nog in de tweden van ongeloov of enige onbekeerlijkheid.

III. De derde is van die genen / die menen / dat God / aanmerkende het ganze menzlijke geslagt in Adam in sonde gevallen / door vele dadelijke sonden verdorven / en dierhalven d' ewige dood en verdoemenisse schuldig zijnde / vastgesteld heeft / sig over haar alle t' ontfermen / en sijnen enig-geboren Soon in de wereld te senden / die voor die gemene schuld / waar aan sy alle sonder onderscheid gehouden waren / door sijne dood en offerhande voldoen zoude / en zo voords aan een ygelijk een genoegsame genade aan te bieden / waar door sy / indien se maar wilden / in hem zouden konnen geloven / en sijne Godlijke barmhertigheid omhelsen. Maar dat hy / wanneer hy voorsag / dat 'er ganz geen / ofte ten minsten zeer weinig zouden zijn / die d' aangebodene genade wel zouden gebruiken / en door een opregt geloove tot sijne barmhertigheid haar toevlugt nemen / enige uit het ganze getal der menzen in 't bysonder heeft verkoren / die hy zo kragtig en onwederstandelijk med sijne genade zoude aandoen / dat se door de selve sekerlijk zouden geloven / en daar in tot 'et einde van haar leven volharden / en alzo d' ewige saligheid deelagtig worden: latende alle d' anderen in het verderv / 't welk sy door haar eigen schuld en vrywillige ongelovigheid en onbekeerlijkheid op haar hals zouden gehaald hebben.

IV. De vierde is eindelijk van die genen / die oordelen dat God / van te voren siende / wie die genen zouden zijn / die in een ware en eigenlijk genoemde sonde wetens en willens gevallen / en dierhalven de dood en ewige verdoemenisse schuldig zijnde / door hulpe van die genade / die hy haar in Christo zoude laten aanbieden / in hem zouden geloven / en haar leven beteren / en wie niet en zouden geloven / nog haar leven beteren / maar integendeel in haar ongelovigheid en onbekeerlijkheid zouden volharden / voor de grondlegginge der wereld een onwederroepelijk besluit gemaakt heeft / van d' eerste med name d' ewige saligheid te zullen schenken / dog de laaste van de selve uit te zullen sluiten / en in 't ewige vuur te zullen werpen. Welke opinien ons nu stuk voor stuk kortlijk staan t' overwegen.

V. D' Eerste en twede opinie word van die genen gedreven / die haar selven alleen de naam van Gereformeerden toeeigenen ; en de laaste van dese twe is van die genen die Infralapsarii genoemd worden / dat is / die de predestinatie onder den val Adams beginnen / welk gevoelen het Dortze Synode voor het hare aangenomen heeft ; dog de eerste is de stellinge van de Supralapsarii, dat is / die de predestinatie boven den val nemen / welk gevoelen by velen gemeend word dat van het geseide Synode verworpen is ; maar sy zijn bedrogen. Dog al is 'et dat beide dese opinien veel van elk anderen schijnen te verschillen / zo worden se evenwel op dese wijse by enigen over een gebragt: Indien God / seggen se / van ewigheid besloten heeft / enige uit de menzen door sijne barmhertigheid salig te zullen maken / en enige door sijne regtvaardigheid te zullen straffen / of de heerlijkheid van sijne barmhertigheid te zullen betonen in enige menzen salig te maken / en van sijne regtvaardigheid in enige te verdoemen ; zo heeft hy dan alle de menzen / zo wel namelijk die hy zoude salig maken / als die hy zoude straffen / aangemerkt als nog niet geschapen / nog ook in sonden gevallen zijnde. De reden is / om dat hy sonder tussenkominge van die twe middelen / tot die einden niet en heeft konnen komen. Want 't en zy dat hy enige menzen geschapen hadde / zo en zou hy 'er geen hebben die hy zoude salig maken / nog die hy zoude straffen ; en 't en zy dat se alle in sonden gevallen waren geweest / zo zou 't hem onmogelijk zijn enige door sijne barmhertigheid salig te maken / en ande-

andere door sijn regtvaardigheid te straffen. Waar uit sy besluiten dat 'et object of voorwerp van de predestinatie daar in bestaat / dat de menzen aangemerkt worden / en als nog niet geschapen / en ook als in de sonden gevallen zijnde / dog niet afgesonderd in een van beide die staten alleen. Maar anderen nemen in dese overeenbrenginge geen genoegen / en werpen elk anderen grote ongerymdheden tegen. Want die menen dat God in het predestineren den menz aangemerkt heeft als nog niet geschapen zijnde / die beschuldigen die genen die 't lager begrijpen / dat se een onwijsen God maken / die den menz geschapen heeft / sonder daar in by hem selven een seker einde voorgesteld te hebben: en hy en kan / seggen se / hem selven geen seker einde voorgesteld hebben / 't en zy dat hy een ygelijk menz hoofd voor hoofd med name tot d'ewige saligheid / of tot de verdoemenisse onwederroepelijk heeft gedestineerd. Siet hier van Beza over Rom. IX. Dog die integendeel menen dat God den menz aangemerkt heeft als in sonden vervallen zijnde / die beschuldigen d'anderen die hoger gaan / dat se God tot een aucteur en oorsaak van de sonden maken. Want dewijl God enigen van de menzen door sijne barmhertigheid niet en zou konnen salig maken / en anderen door sijne regtvaardigheid straffen / 't en zy dat se sondaars waren / op dat hy sijn besluit zou konnen uitvoeren / dat hy noodsakelijk de saak zo heeft moeten besturen / dat alle menzen onvermydelijk in de sonden zouden komen te vallen; dewijl 't andersins zou konnen gebeuren / dat se volgens de vryheid van hare wil / haar in d'eerste scheppinge van God gegeven / of alle / of ten minsten enige van haar / in haar eerste en aangeboren volmaaktheid zouden volstandig blijven / en hem alzo d'occasie afsnijden van sijne verschonende barmhertigheid en straffende regtvaardigheid uit te voeren en bekend te maken. Maar de selve swarigheid kan ook haar tegengeworpen worden / die / wanneer se den menz in de sonden gevallen zijnde tot een voorwerp van de predestinatie stellen / ook med een seggen / dat Adam in die eerste sonde / waar uit volgens haar seggen alle andere sonden haar oorsprong hebben / noodsakelijk volgens Godes ordinantie gevallen is. Want op die wijse komen dese twe opinien / die andersins vry veel van elk anderen verschillen / op een uit / en stemmen ook zeer wel over een; alzo dat alle die disputen / die enigen hier over onder elk anderen gewoon zijn te maken / na mijn oordeel op ganz geen bequaam fundament en schijnen te steunen. Voegd hier by / dat de menzen te werpen uit een enkel welbehagen van sijn wil / en om een anders sonden haar uit een enkel welbehagē van de wille Godes toegerekend / t'enemaal het selve is / en dat die dingen elk anderen in ongerymdheid en onregtvaardigheid niet een zier en wijken nog overtreffen. Weshalven wy nu beide dese stellingen gelijklijk / en med de selve argumenten / zullen wederleggen.

Cap. III.

Wederlegginge van het eerste en twede gevoelen.

I. *Voor* eerst, *zo is dese lere en zeer schadelijk en vedervlijk.* *'t Welk bewesen word*, 1. *dewijl se uit haar aard en natuur in enigen sorgeloosheid, en in anderen wanhope baard.* II. *Andwoord op de plaats* Philip. II, 12, 13, III. *En* Act. XXVII, 22, *enz.* IV. 2. *Dewijl de selve uit haar eigen aard en natuur alle sorge en bekommernisse om de Godvrugtigheid na te jagen, en de Godloosheid te vlieden in de menzen uitbluzt.* V. 3. *Den yver der gebeden vrugteloos maakt.* VI. *Ten* twede, *zo strijd dese lere tegen de ganze H. Schrivtuur, dewelke bestaat uit geboden en belovten.* VII. *Op wat wijse de wegen Godes hoger zijn als de wegen der menzen, gelijk de Hemelen hoger zijn als de aarde*, Esa. LV.

I. Het eerste argument. Welke lere schadelijk en verdervlijk is / die is ook valz en moet van een yder verworpen worden. Zodanig nu is de lere van de absolute predestinatie / waar door sonder aansien van geloov en bekeringe / of ongeloov en onbekeerlijkheid / als voorvereizte conditien / enigen ter saligheid / dog anderen ter ewiger verdoemenisse onwederroepelijk voor de scheppinge der wereld geschikt zijn. Dierhalven / enz. Het minder voorstel word door drie argumenten bewesen. Voor eerst. Welke lere uit haar aard en natuur in enigen een onheilige en ongebonde securiteit of sorgeloosheid / en in anderen een desperatie of wanhope baard / die is schadelijk en verdervlijk. Zodanig nu is de lere der absolute predestinatie. Dierhalven / enz. Het eerste voorstel en kan niet ontkend worden. Zo dat nu het twede voorstel maar in geschil staat. Alwaar onse tegenparty wel toestaat / dat de lere van de absolute predestinatie / in enigen een onheilige en ongebonde sorgeloosheid / en in anderen een wanhope kan baren / en daar uit onstaat ook hare grote bekommernisse om de selve ontrent zodanige menzen niet voor te stellen / daar se vrezen dat se zodanige effecten

ken zal voortbrengen / dan med de grootste voorsigtigheid en omsigtigheid : Maar sy voegen 'er evenwel by / dat zulks niet voord en komt uit aard van de lere / maar dat 'et by toeval door faute van de menzen gescheid / die dese heilige lere tot haar eigen verderv misbruiken / gelijk ook niet selden in andere goede dingen pleeg te geschieden. En Paulus / seggen se / geevd ook niet donkerlijk te kennen / dat 'et heeft konnen geschieden / dat enigen de lere aangaande de regtvaardigmakinge des sondaars uit genade / zouden misbruiken / als ook dat hy geseid hadde / dat waar de sonde meerder geworden is, dat aldaar de genade veel meer overvloedig is geweest, Rom. v, 20, 21. Want hy voegd 'er terstond daar aan by / Wat zullen wy dan seggen? zullen wy in de sonde blijven op dat de genade te meerder worde? Rom. vi, 1, 2. Waar op ik andwoorde / dat 'et niet by toeval en geschied / dat enigen uit de lere der absolute predestinatie occasie nemen om in een onheilige sorgeloosheid te leven / en anderen om te wanhopen; maar ter contrarie uit haar eigen aard en natuur. Want dewijl die genen die uit 'et getal der uitverkorenen ter saligheid zijn / door ganz geen sonden uit Godes genade / en van de saligheid en konnen vervallen / nog door overspel of hoererije / nog door moord of doodslag / nog door afgoderije / enz. En dat ook die genen die tot 'et selve niet en behoren / door geen weg of middel daar toe en konnen geraken / al is 't dat se de werken der Heiligen gedaan mogten hebben / gelijk August. Marloratus spreekt over Joh. xv, 2. en dat ook alle menzen onder een van beide die soorten behoren; zo en resteerd 'er niet anders te doen / dan dat een yder by hem selven seid / Nademaal 'er nu al eer ik eens geboren ben geworden / aangaande mijn persoon een absolut en onwederroepelijk besluit gemaakt is / of ik ewig gelukkig of ongelukkig zal wesen / waar toe is 'et dan nodig dat ik daar over besorgd of bekommerd ben? Waarom en verwagt ik niet liever med lijdsaamheid na d' uitkomste / en leev ondertussen lustig en vrolijk / op dat ik misschien niet ellendig en ben voor den tijd? Of dat aan d' andere zijde / die gene die schroomhertig en bekommerd is / by hem selven seid / Dewijl d' uitverkorenen weinig / dog de verworpenen veel zijn / zo is 'et waarschijnlijker dat ik tot 'et grote dan tot 'et kleine getal behore. Waar uit by gevolg ontstaan zal / dat hy van sijne saligheid wanhopende / nu in dit leven sijne helle zal beginnen te hebben / en hem selven door verwagtinge en vreze van het toekomende quaad te quellen en te pijnigen. Gy zuld misschien seggen / dat niemand de verborgenheid van sijne predestinatie geopenbaard en is / en dat een yder van Godes barmhertigheid het beste moet hopen / en ondertussen sijn best doen / om door een vroom en Godvrugtig leven in sijn gunst te geraken. 'k Andwoorde: Alhoewel 'et niemand in 't bysonder geopenbaard en is / of hy tot 'et getal der gener die salig / of der gener die verdoemd zullen worden behoord / dat se evenwel al te samen uit dese lere weten / dat se tot een van die beide behoren / en dat 'er niemand en is die van het een tot 't andere kan overgaan / maar dat elk een onwederroepelijk onder dien rang daar hy eens onder gesteld is / tot in alle ewigheid zal moeten blijven: waar uit geen ander besluit en kan gemaakt worden / dan 't gene wy terstond geseid hebben. En men zal ook niet heel ligt bevinden / dat iemand die dese lere aangenomen heeft / en de selve na haar aard wil opvolgen / enige vlijt zal aanwenden / om door sijne Godvrugtigheid de gunste Godes tot hem te trekken. Want hy zal aldus by hem selven redenkavelen en besluiten. Indien ik uit 'et getal der uitverkorenen ben / zo is 'et seker dat God my nu al gunstig is / en dierhalven dat ik uit sijne genade niet en kan uitvallen : Maar is 'et integendeel dat ik uit dat getal niet en ben / zo en kan ik door ganz geen middelen te wege brengen / dat hy my sijne gunst en genade doet erlangen / en by gevolg zal alle die moeite dien ik daar toe zal aanwenden / al zo vrugteloos zijn / als of ik med een ladder na den Hemel wilde klimmen / of te maken dat ik niet en zal sterven. Indien evenwel iemand daar zodanige besluiten niet uit en trekt / zo moet men seggen / dat hy dat niet en heeft uit kragt van die lere selvs / maar ergens anders van daan, namelijk om dat hy de selve niet wel en verstaat / of dat hy tegen sijn eigen stellinge aan spreekt.

II. Maar evenwel / zuld gy seggen / Paulus die leerd ons dat een Godvrugtige bekommernisse des menzen ook wel bestaan kan med een absolut besluit Godes / wanneer hy de Philippensen komt te vermanen / in welke God het willen en het volbrengen wrogt na sijn welbehagen, dat se haar saligheid zouden werken med vrezen ende beven, Philip. ii, 12, 13. En wanneer een Engel Godes hem geopenbaard hadde / dat 'er in die periculeuse schipvaart als hy na Romen trok / onder haar geen verlies en zoude geschieden van iemands le-

ven / zo seide hy daarna / wanneer de schiplieden sogten uit 'et schip te vlieden / tot den Hoofdman / ende tot de krijgs knegten / Indien dese in het schip niet en blijven, gy kond niet behouden worden, Act. XXVII, 22, enz. Maar ik andwoorde / dat die plaatsen ganz geen gemeenschap en hebben med de lere der absolute predestinatie. Want wat de eerste aangaat. Paulus en seid niet dat de Philippensen / die hy vermaand om haar saligheid med vrezen en beven te werken / absolut tot de selve verkoren zijn geweest. En daar en is ook niets in die plaats dat daar na gelijkend / waar uit misschien iemand zoude konnen denken / dat God namelijk daarom het willen en het goede te volbrengen in enigen werkt / om dat hy haar tot d' ewige saligheid gedestineerd heeft. Want hy en verstaat geen onwederstaanlijke wijse van werken / die noodsakelijk dat willen en dat volbrengen / waar van gesproken word / moet voordbrengen; maar zodanig een als med den aard van het Evangelium overeenkomt / alwaar God de herten der menzen door belovten en dreigementen beweegd: die van de onheilige menzen in de wind geslagen worden. Dat blijkt daar uit / dat se niet alle / die van Paulo vermaand zijn geworden / aangaande het werken van hare saligheid med vrezen en beven / na sijne vermaninge en hebben geluisterd / hoedanig die genen waren van welke hy klaagd / Cap. III, 18. Vele wandelen anders; van dewelke ik u dikmaal gesegd hebbe, ende nu ook wenende segge, dat se vyanden des kruices Christi zijn. Welker God is de buik, ende welker heerlijkheid is in hare schande, dewelke aardze dingen bedenken. Daar evenwel de reden die hy by sijne vermaninge voegd tot haar alle behoorde / namelijk / om dat God het willen en het volbrengen werkt. Want indien die reden sig zo verre niet uitgestrekt en hadde / zo zou 't besluit dat d'Apostel maakt niet goed zijn / en ook t' enemaal uit particuliere termen bestaan. Indien nu dese reden op haar allen gesien heeft / en dat se evenwel al te samen Godes wil niet en hebben gehoorsaam geweest / zo volgd dan daar uit / dat God in haar het willen en het goede te volbrengen niet onwederstandelijk gewrogt en heeft / maar zodanig dat hy 't in haar willekeur heeft gelaten / de roepinge des Evangeliums te gehoorsamen of niet te gehoorsamen; en dierhalven dat hier uit niet en kan gehaald worden / dat alle die genen tot welke dese vermaninge geschied / en in welke God zodanig wrogt / absolut tot de saligheid zijn verkozen geweest.

III. En daar en steekt ook in het andere exempel geen meerder kragt om die stellinge te bewijsen. Want selvs daar uit dat Paulus seide / dat die in het schip waren niet en konden behouden worden / indien de schiplieden in het schip niet en bleven / blijkt dat hy niet geloovd en heeft dat God een absolut besluit hadde gemaakt / van haar al te samen van de dood te bevrijden. Wel hoe / zuld gy seggen / en geven de woorden van den Engel dat niet openlijk te kennen / Siet, God heeft u geschonken alle die med u varen? 'k Andwoorde: Geensins. Want sy konnen zo genomen worden / dat se te kennen geven / dat God vastgesteld heeft alle die med Paulo voeren behouden over te brengen / indien se na sijnen heilsamen raad zouden luisteren / dog anders niet; namelijk om dat God wilde / dat se Paulo hare behoudenisse zouden toeschrijven / en ook al te samen weten / dat se door sijne voorbede zo een uitstekende weldaad verkregen hadden. Dog sy en konden daar van niet wel versekerd zijn / dan door dat middel / namelijk indien God de ganze bestieringe van die saak aan het oordeel en beleid van Paulus beval / dien de scheeps-gesellen mosten gehoorsamen / om van het pericul t' ontkomen / daar se andersins door haar eigen schuld in vergaan zouden. Dog indien dit andwoord de saak niet en schijnd genoeg te doen / zo kan m'er ook byvoegen / dat d'Apostel de meninge Godes aldus verstaan heeft / dat alle die genen die in 't schip waren / behouden zouden worden / indien se maar haar selven niet in de weg en waren / maar tot hare behoudenisse alle naarstigheid toebragten die se konden. En dat daar toe ook behoord heeft / dat se de schiplieden binnen scheeps boord mosten houden / om van haar geholpen te worden. En niemand en kan ook hier tegen in brengen / dat alle de hulpe van de schiplieden te vergeevs is geweest / om dat se niet en hebben konnen beletten / dat 'et schip niet aan stukken en brak / al eer se in behouden haven quamen; en dat Paulus dit geweten heeft / die voorseid hadde / Daar en zal geen verlies geschieden van iemands leven onder u, maar alleen van het schip. Want dat 's niet anders dan Paulo vlak in 't aangesigt tegen te spreken / en hem van leugentaal of onwetenheid te willen beschuldigen / om dat hy geseid heeft / Indien dese in het schip niet en blijven, gy en kond niet behouden worden. Maar hoe komen dan / zuld gy seggen / dese dingen med elk anderen over een? 'k Andwoorde: Al

heel

heel wel. 't Is wel zulks dat Paulus / en die med hem voeren / niet behouden en zijn geworden door de vlijt en naarstigheid van de schiplieden / dewelke zo veel niet heeft konnen te wege brengen / dat se geen schipbreuk en leden. Maar s' heeft evenwel niet ganz en al vrugteloos geweest / om dat se het schip zo verre gebragt hebben / dat 't et niet wijd van het land af en was / en dat se ook al te samen / na dat 't et door 't geweld der baren aan stukken gesla- gen was / daar behouden konden aankomen. 't Welk niet geschied en zoude hebben / indien de schiplieden in dien tijd med de boot hadden afge- steken / wanneer se dat sogten te doen / dewijl se nog al verre van het land waren. Gy zuld einde- lijk nog seggen ; Die genen die stellen dat 'er eni- gen absolut ter saligheid zijn geprędestineerd / die en sluiten de middelen niet uit / door welke God wil dat die prędestinatie zal uitgevoerd worden / maar sy leren dat men se noodsakelijk moet gebrui- ken; gelijk Paulus in dese plaats wilde dat de schip- lieden in het schip zouden blijven / om het tijdelijk leven van die genen te behouden / die med haar voe- ren. 't Is zo. Maar dewijl sy seggen / dat God in enigen die middelen door sijn almogende kragt komt te werken / sonder welke al het tragten en pogen van die genen / daar God op zodanig een wijse niet en zoude willen in werken / te vergeevs en sonder effect zoude zijn / zo en kan dat niet ver- hinderen / dat niet enigen tot vleezlijke sorgeloos- heid / en anderen daarentegen tot wanhope komen te vervallen / maar het opend veel eer een wijde deure tot beide die schadelijke en rampsalige ein- den. En indien die genen / die Paulus dien heilsa- men raad gav / van zodanige gedagten geweest waren / zo en zouden s'er niet veel na gevraagd hebben / of se hem zouden gehoorsamen of niet ; sy konden ten minsten / volgens den aard van hare opinie / de gehele saak op sijn beloop hebben laten staan / en med een gerust hert afwagten wat 'er van zoude komen. 't Welk men van gelijken van de absolute prędestinatie moet oordelen / de- welke wy niet en seggen dat juist in een yder menz hoofd voor hoofd / die de selve komt aan te hangen / zodanige schadelijke vrugten voord brengd / (want God verhoed zulks dikwijls door sijn onuitspreek- lijke barmhertigheid /) maar dat se uit haar ei- gen aard en natuur daar toe strekt en bequaam is ; en dat dierhalven een ygelijk / die sijn eigen ziel en saligheid bemind / genoegsame reden heeft / om de selve / als een zeer periculeuse en schadelijke lere ganz en al te abandonneren. 't Welk ons d' onder- vindinge ook leerd in het exempel van velen / die gelovende dat de tijd en wijse van haar sterven door een absolut besluit bepaald en vastgesteld is / en dat de ure daar van nog verhaast nog verlangd en kan worden / haar selven zeer rukeloos in pe- ricul van pest / van oorlog / en andere diergelijke / begeven / niettegenstaande dat se wel gewaar- schoud worden / dat s' haar selven daar van zullen wagten. En wie twijfeld 'er aan of zulks geschied ook dikwijls in saken van religie en die d' ewige saligheid betreffen ?

IV. Ten tweden. Die lere is schadelijk en ver- derflijk / dewelke uit haar eigen aard en natuur in de menzen alle sorge en bekommernisse weg- neemd om na de Godvrugtigheid te tragten / en de Godloosheid te vlieden. Dog zodanig is de lere van de absolute prędestinatie. Dierhalven zo is de lere van de absolute prędestinatie een schade- lijke en verderflijke lere. Het eerste voorstel van dese sluitreden en heeft geen bewijs van noden : want het is zo klaar als den dag. Dierhalven zo staat ons maar het twede voorstel nader te bewij- sen ; 't welk ik aldus doe : Die lere neemd uit haar eigen aard en natuur / alle sorge en bekommer- nisse om na de Godvrugtigheid te tragten / en de Godloosheid te vlieden / weg / uit welke volgd / dat zodanig een sorge en bekommernisse onnodig en vrugteloos is. Dog zodanig is zulk een lere van de absolute prędestinatie. Dierhalven zo neemd se uit haar eigen aard en natuur alle sorge en bekommernisse om na de Godvrugtigheid te tragten / en de Godloosheid te vlieden / weg. Het eerste voorstel is van gelijken klaar. Want geen wijs man / die van te voren weet dat al sijn doen en laten tot een seker nuttig einde moet strekken / zal enige moeite op sig nemen / daar hy hem van versekerd houd / dat se vrugteloos zal wesen. Dit leerd ons d' Here Jesus Christus ook in de volgen- de worden / Wie dog van u kan med besorgd te zijn een elle tot sijne langte toe doen ? Matth. VI, 27. Want sijn oogmerk is / ons van de over- tollige bekommernissen deses levens af te schrik- ken / med te tonen dat de selve geen nuttigheid en hebben / of dat wy 'er geen voordeel med alle en konnen mede doen ; gelijk iemand die kort van stature is door alle sijn bekommernisse die hy 'er dag en nagt over zoude maken / ook niet een hair breed de selve en zoude konnen doen opschieten. Het twede voorstel word aldus bewesen ; Toda- nig

nig een sorge en bekommernisse om na de God=
vrugtigheid te tragten / ende de Godloosheid te
vlieden is onnodig en vrugteloos / waar door men
nog tot d' ewige saligheid en kan komen / nog
d' ewige verdoemenisse en kan ontvlieden. In=
dien 'er nu een absolute predestinatie is / waar
door enige menzen / sonder opsigt van geloov of
ongelovigheid / onwederroepelijk voor de grond=
legginge der wereld tot de saligheid / dog andere
tot d' ewige verdoemenisse zijn gedestineerd / zo
zal 'er niemand zijn / die door het navolgen van
de deugd / en het vlieden van de ondeugd / tot de
saligheid zal konnen komen / of de verdoemenisse
zal konnen ontvlieden ; maar de zodanigen zullen
maar alleen de saligheid of de verdoemenisse te ver=
wagten hebben / die de selve van God is toege=
schikt. Dierhalven zo volgd / indien men dese lere
toelaat / dat alle sorge en bekommernisse om na de
Godvrugtigheid te tragten / ende de Godloosheid
te vlieden / onnodig en vrugteloos is. Het eerste
voorstel is hier ook zo klaar als 'et immers kan
wesen. Want indien iemand wilde excipieren / dat
de sorge en bekommernisse om na de Godvrugtig=
heid te tragten / ende de Godloosheid te vlieden /
niet onnodig en vrugteloos zoude zijn / al was
'et schoon dat men daar door nog tot de saligheid
en zoude konnen komen / nog de verdoemenisse en
zoude konnen ontvlieden ; om dat se in 't tegen=
woordige leven enige nuttigheid zoude konnen
hebben ; zo en zou dat eigenlijk onse questie ten
principale niet raken. Want dewijl hier van d' ewi=
ge saligheid en verdoemenisse gehandeld word / zo
word 'er med regt geseid / dat zodanig iets ten
dien opsigte onnodig en vrugteloos is / 't welk
niets med allen en doet om het eerste te verkrij=
gen / en het twede te ontvlieden / al is 'et dat 'et an=
dersins in dit ons dierlijke leven niet sonder nut=
tigheid en zoude zijn. Dog het twede voorstel en
is ook niet minder klaarblijklijk. Want dewijl 'er
geseid word / dat die predestinatie geschied is son=
der aansien van Godvrugtigheid of ongodvrug=
tigheid / als zodanige conditien waar door God
bewogen word om d' eerste ter saligheid / en de
laatste ter verdoemenisse te schikkē / zo zal niemand
dan door zodanig een sorge en bekommernisse tot
de saligheid komen of de verdoemenisse ontvlieden.
Hier op zijn se gewoon te excipieren / dat God die
't einde vastgesteld heeft / ook de middelen heeft
vastgesteld door welke men tot dat einde moet ko=
men ; dog dat de sorge en bekommernisse om na de
Godvrugtigheid te tragten / en d' ongodvrugtig=
heid te vlieden / een middel is / waar door men
tot d' ewige saligheid kan komen / en de verdoe=
menisse ontvlieden ; en dierhalven dat se niet onno=
dig en vrugteloos en is / maar integendeel geheel
en al noodsakelijk. Waar op ik andwoorde ; dat
die exceptie geensins de kragt van ons argument
weg en neemd. Want door de lere van d' absolute
predestinatie word gesteld / dat God zodanigen
onwederstaanlijken kragt gebruikt / om in die ge=
nen / die hy voorgenomen heeft d' ewige saligheid
deelagtig te maken / een sorge en bekommernisse
om na de Godvrugtigheid te tragten / en de God=
loosheid te vlieden / te verwekken / die niet een zier
minder en is als die hy gebruikt heeft in 't scheppen
van de wereld / of waar door hy ook t' eniger tijd
de doden zal levendig maken ; alzo dat 'et even zo
onmogelijk is / wanneer hy de selve niet en ge=
bruikt / om na de Godvrugtigheid te tragten / en
alle Godloosheid te vlieden / als de wereld te schep=
pen / of de doden levendig te maken. Waar uit dan
volgd / dewijl men te vergeevs bekommerd is over
saken die in onse magt niet en zijn / gelijk wy ter=
stond d' Here Christus hebben horen leren / dat
'er volgens de lere der absolute predestinatie geen
reden en is / dat wy besorgd en bekommerd zijn om
na de Godvrugtigheid te tragten / en de Godloos=
heid te vlieden : maar wy moeten afwagten / tot
dat God de selve door sijn onwederstaanlijke kragt
in ons komt te werken : en indien hy zulks niet en
wil doen / zo zal alle onse sorge en bekommernisse te
vergeevs zijn / en wy zullen door de selve niet meer
uitregten / als of wy een niewe wereld wilden schep=
pen / of de doden uit 'et stov der aarden opwekken.
Ja / indien men enige voorstanders van de abso=
lute predestinatie mag geloven / zo zou al onse ar=
beid en bekommeringe / die wy zouden aanwenden
om na de Godvrugtigheid te tragten / en de God=
loosheid te vlieden / zo lang als God de selve door
zodanig een kragt in ons niet en zoude werken /
niet anders dan sonde zijn / waar door wy hem
zouden vertoornen. Waar uit dan ook komt te
volgen / dat 'et verre best is / alle die sorge en be=
kommeringe om na de Godvrugtigheid te tragten /
te laten varen / als ons selven daar door niet al=
leen sonder enige nuttigheid te pijnigen / maar ook
selvs Gode te vertoornen. Maar / zuld gy seggen /
wy zullen Gode ook vertoornen / indien wy ganz
geen sorge en bekommeringe en zullen hebben ge=
had om na de Godvrugtigheid te staan. Zo zijn

dan / segik/ die genen / in welke God zodanig een sorge en bekommeringe niet voord en brengd / van een zeer ellendige conditie / om dat se altijd hoe dat s'et maken / 't zy dat se haar best daar toe doen of niet / Gode zullen vertoornen/ en dat haar ook / hoe se haar wenden of keren / een onvermydelijke noodsakelijkheid om te sondigen op den hals leid; 't welk evenwel ongerijmd en ongeloodlijk is / dat God iemand van de menzen zodanig een noodlot heeft willen opleggen.

V. Ten derden: Den yver der gebeden tot God/ om d' ewige saligheid en de genade des H. Geests te verkrijgen / word door 't besluit van die absolute predestinatie onnodig en vrugteloos gemaakt. Dierhalven zo is het gene daar van geleerd word onwaaragtig. Het eerste lid van dit bewijs word bewesen. Want wy zullen door de gebeden niet med alle verkrijgen: maar God zal ons alleenlijk dat gene geven/ 't welk hy ons van ewigheid besloten heeft te zullen geven. Dien hy zal vastgesteld hebben van d' ewige saligheid en sijne genade te zullen uitsluiten / die en zal de selve door sijne gebeden niet verwerven / al was 'et dat hy dagen en nagten after een in de selve quam te volharden; want andersins zou sijn besluit wederroepelijk zijn/ 't welk sy menen dat in den hoogsten graad ongerijmd is. Sy excipieren hier op / dat de verworpenen die genade van God niet en willen versoeken / door welke sy hem gehoorsamen en de saligheid verkrijgen konnen. Maar waarom en willen sy die niet versoeken? om dat God haar zo verkeerd geschapen heeft / dat se selvs de wille niet en konnen hebben om hem zo het behoord aan te bidden. Dierhalven zo komt 'et zo veel te minder med Godes waardigheid of natuur over een / dat hy haar om zodanig een onvermogen straft/ waar van hy selvs in haar de oorsaak geweest is; en sy zijn waardig dat men med haar groter medelijden heeft: even gelijk men med een kranken doet/ die de sinnen zo zeer van huis zijn / dat hy de hulpe van den medicijn-meester nog kan nog wil gebruiken / ja dat hy de selve/ zo se hem aangepresenteerd word / komt te verwerpen. Alzo zal ook van gelijken het nalaten van de gebeden niet verhinderen / indien God ons de genade en saligheid toegeschikt heeft / dat wy de selve daarom te minder zullen verkrijgen. Te seggen dat God vastgesteld heeft de selve niet anders te geven / dan door tussenkominge van de gebeden / dat en neemd de swarigheid ganz niet weg. Want in die genen / die hy besloten heeft de saligheid en sijne genade deelagtig te maken/ zal hy door sijn onwederstaanlijke kragt den yver der gebeden verwekken / alzo dat se daar over niet eens bekommerd en behoeven te zijn. Want zo lang als God de selve niet en zal werken/ zo en zullen ook de menzen med al haar moeiten en arbeid ganz niet konnen vorderen: dog zo God de selve komt te werken / zo en kan 't niet anders zijn of dat effect moet daar op volgen. Dit nu en is niet anders als de ganze H. Schrivtuur tegenspreken / dewelke doorgaans leerd dat de gebeden van een zeer grote kragt zijn om d' ewige saligheid / en andere segeningen Godes te verkrijgen / en daarom zo vermanen se ons ook sonder ophouden te bidden / med dit vertrouwen dat wy van God verhoord zullen worden. Want indien men zodanig een besluit steld / zo zouden de gebeden van ganz geen kragt zijn / en God en zou niet eigenlijk konnen geseid worden de selve te verhoren / veel min daar door bewogen te worden; maar alleen sijn besluit uit te voeren: 't welk niet weinig en diend om haar prijs en waardije te verminderen / en by gevolg alle die genen die zulks regt komen t' over-wegen / in het oeffenen van de selve flaaw en nalatig te maken; dewijl de voornaamste reden / waar door wy konnen en plegen bewogen te worden / daar in bestaat / dat se zeer nodig en ook van een grote kragt zijn.

VI. Het twede Argument. De lere van de absolute predestinatie / en de ganze H. Schrivtuur / zo des Ouden als des Niewen Testaments / strijden regt-draads tegen elk anderen. Dierhalven zo moet een van beide valz wesen / om dat dingen die tegen elk anderen strijden niet tegelijk waaragtig en konnen zijn. Nu de ganze H. Schrivtuur en is niet valz. Dierhalven zo is 'et de lere der absolute predestinatie. Het eerste voorstel word aldus bewesen. De ganze H. Schrivtuur / zo des O. als des N. Testaments/ schrijvd de menzen doorgaans wetten en regelen voor om wel te leven / waar uit se konnen leren wat haar te doen of te laten staat; en sy bevestigd de selve door belovte van beloninge en bedreiginge van straffen / dewelke zo op het tegenwoordige als op het toekomende leven haar opsigt hebben; sy vermaand tot gehoorsaamheid / en maand van de ongehoorsaamheid af / seggende dat se ons voorgesteld heeft het leven en het goede/ en ter contrarie de dood en het quade / dat is/ den segen ende den vloek / en ons waarschouwende dat God te sijner tijd de wereld in regtvaardigheid zal

oordelen / en dat hy een ygelijk na sijne werken / 't zy goede 't zy quade / die hy gedaan zal hebben / vergelden zal; dat hy die genen die med volhardinge in het goed doen heerlijkheid en ere en onverderflijkheid soeken / het ewige leven zal geven; dog dat die genen die twistgierig / ende de waarheid ongehoorsaam / dog d' ongeregtigheid gehoorsaam zijn / toorn ende verbolgenheid zullen te verwagten hebben. d'Absolute predestinatie leerd integendeel dat God sonder enig opsigt te hebben op de goede of quade werken van de menzen / als bewegende oorsaken / enige voor de grondlegginge der wereld onwederroepelijk ter saligheid / dog andere ter ewiger verdoemenisse geschikt heeft. Welke dingen voorwaar regelregt tegen elk anderen aanlopen / en tegelijk niet en konnen bestaan. Want het is even eens / als of een seker Koning eerst by hem selven een onwederroepelijk besluit maakte van enige van sijne onderdanen beloninge te zullen schenken / en andere te zullen straffen / sonder opsigt te hebben op de gehoorsaamheid van de eerste / nog op de hardnekkigheid en wederspannigheid van de laaste / maar enkel en alleen uit 'et welbehagen van sijn wil: dog daarna wetten liet uitgaan / na welke hy seide dat hy voorgenomen hadde van een ygelijks doen en laten te zullen oordelen; dat hy namelijk de gehoorsamen zoude belonen / en d' ongehoorsamen straffen. Men zoude ongetwijfeld van zodanig een die zo dede / med regt mogen denken / dat hy niet wel by sijn sinnen en is / of dat hy voor heeft / med sijn onderdanen de gek te steken. Geen van beide nu en kan men sonder Godslasteringe van God niet denken. Voorwaar indien God zodanig een besluit gemaakt hadde als sy hem verkeerdelijk toeschrijven / zo en zoude hy daarna zo veel wetten niet voorgeschreven / nog de selve med beloningen en straffen bevestigd hebben; nog hy zou ook uitdruklijk hebben te kennen gegeven / dat hy in 't laaste oordeel een ygelijk na sijn doen en laten zal vergelden; hy en zou / seg ik / zo veel Propheten / Apostelen / en verkondigers van sijn woord niet gesonden hebben / die med zulk een moeite en yver de menzen van sijnen wille zouden onderwijsen; nog hy zou de trage en versuimige arbeiders niet bestraft hebben / seggende dat hy het bloed van de toehoorders / die sy van haren schuldigen pligt niet en zouden vermaand hebben / van hare handen zal eizen; en andere diergelijke dingen meer daar d'H. Schriftuur van voren tot afteren vol van is / welke dingen al te samen niet anders en schijnen te zijn / indien men zodanig een absolut besluit steld / als een enkel batement-spel / 't welk aangeregt is om med de ellendige menzen de spot te drijven.

VII. Sy excipieren hier op / dat 'et geen wonder en is / indien wy dese dingen med elk anderen niet en konnen overeenbrengen / om dat de wegen en gedagten Godes zo veel verschillen van de wegen en gedagten der menzen / als de Hemelen van de aarden zijn / gelijk hy selvs spreekt Esa. LV, 8, 9. Maar ik andwoorde / dat sy die plaats schandelijk misbruiken / in welke God de Here / gelijk uit de omstandigheden van den text blijkt / dit alleen voor heeft te leren / dat sijne barmhertigheid en bereidvaardigheid om de sondaars / die haar van herten tot hem bekeren / en den tijd van sijne genade waarnemen / de sonden te vergeven / veel groter en uitnemender is als sy konden bedenken / en als ook wel in 't gemeen onder de menzen plaats heeft / die wanneer se zijn beledigd / terstond gereed zijn om 't selve te wreken / en niet anders als ter nawer nood anderen hare misgrijpingen en komen te vergeven. 't Welk geen gemeenschap ter wereld en heeft / med die tegen sig selven strijdige wijse van doen / welke de voorstanders van de absolute predestinatie seggen dat God de Here komt te houden; ja daar door word de absolute verwerpinge ganz en al omverregeworpen / dewelke die gene eerst med Godes barmhertigheid zal overeenbrengen / die ons med reden zal konnen wijs maken dat het vuur koud / of het ijs warm is. Ja God handeld integendeel med zulken groten billijkheid / in het oordelen van het doen en laten der menzen / dat dat hy niet en twijfeld de selve aan haar eigen oordeel te stellen / en te seggen / Nu dan, gy inwoonders van Jerusalem, ende gy mannen van Juda, oordeeld dog tuszen my en tuszen mijnen wijngaard. Wat is 'er meer te doen aan mijnen wijngaard, 't welk ik aan hem niet gedaan en hebbe? Esa. v, 3, 4. En wanneer de kinderen Israëls seiden / De weg des Heren en is niet regt, zo andwoorde hy haar / Zouden mijne wegen ô Huis Israëls niet regt zijn? zijn niet uwe wegen onregt? Daarom zal ik u regten ô Huis Israëls, een yder na sijne wegen, enz. Ezech. XVIII, 25, 29. Alwaar hy ook seid / dat de soon niet dragen en zal de misdaad des vaders / nog de vader de misdaad van de soon / maar dat de regtvaardigheid des regtvaardigen / als ook d' onregtvaardigheid des onregtvaardigen / op hem zal zijn. En alzo

word

word het voornaamste steunsel van d'absolute verwerpinge / 't welk in 't toerekenen van de sonden van Adam gesogt word / ganz en al omverregeworpen. Alzo dat 't et een bewijs van een desperate saak is / dat se de tegenstrijdigheid / die se door hare verzieringen in de werkingen Godes ingevoerd hebben / door 't onderscheid dat 'er is tuszen sijne wegen en de wegen der menzen / bestaan te defenderen.

Cap. IV.

Dat Christus voor alle menzen gestorven is.

I, *Ten* derden : *Om dat Christus voor alle menzen gestorven is. Het onderscheid 't welk enigen maken tuszen dat God enigen voorbygaat , en tot de verdoemenisse schikt , word ondersogt.* II. *Het argument word bewesen* 1. *uit* Joh. III, 16. *Alwaar door de* wereld *d' uitverkorenen niet alleen verstaan en worden.* III. 2. *Uit* 1 Joh. II, 2. *Alwaar door de* gehele wereld *alle menzen verstaan werden.* IV. 3. *Uit Tit* II, 11, *Alwaar door* alle *niet verstaan en worden menzen van allerhande soorten.* V. 4. *Om dat Christus in de wereld is gekomen op dat hy de saligheid der sondaren zoude te wege brengen.* VI. 5. *Om dat hy doorgaans geseid word voor alle gestorven te zijn.* VII. 6. *Om dat hy ook gestorven is voor die genen die verloren gaan.* VIII. 7. *Om dat se alle geboden worden te geloven, dat Christus voor haar gestorven is. En dat het object van ons geloov niet valz en kan wesen.* IX. *Op wat wijse de sondaars die in hare sonden volharden , gehouden zijn te geloven dat Christus voor haar gestorven is.* X. 8. *Om dat andersins niemand om sijn ongelovigheid en zonde verdoemd worden.* XI. 9. *Om dat ook niemand zoude konnen weten of hy gehouden is in Christum te geloven.* XII. *In wat sin Christus geseid word voor velen, en voor sijne schapen gestorven te zijn.* XIII. *In wat sin Christus* Joh. XVII, *seid , dat hy voor de wereld niet en bid.* XIV. *In wat sin Christus geseid kan worden gestorven te zijn voor de Godlosen , die nu al voor sijn komste in de wereld in hare sonden gestorven waren.*

I. Dese argumenten / zullen / agt ik / in 't generaal genoeg zijn tegen de absolute predestinatie: 't gene nu volgd heeft insonderheid sijn opsigt op de verwerpinge. Dit is dan ons derde Argument. Jesus Christus is in de wereld gekomen / hy heeft het Evangelium verkondigd / en is ook volgens het besluit ende de wille des vaders den dood gestorven / op dat hy de saligheid van het ganze menzlijke geslagt versorgen zoude. Dierhalven zo en heeft God geen absolut besluit der verwerpinge gemaakt / waar door hy zeer verre het grootste gedeelte van de menzen tot de ewige verdoemenisse geschikt heeft. Het gevolg van dese Sluit-reden is klaar / en 't word ook van de predestinateurs niet in twijfel getrokken. Dan alleen dat enigen klagen / dat wy niet getrou genoeg haar meninge uit en drukken. Want dat se niet en leren / dat God het grootste gedeelte van 't menzlijke geslagt / door een absolut besluit tot de ewige verdoemenisse heeft veroordeeld maar dat se alleenlijk seggen dat hy 't selve voorbygegaan of niet verkozen en heeft. En dierhalven dat se in de verwerpinge twederlei werkinge Godes aanmerken. Waar van d' eerste daar in bestaat / dat God / wanneer hy besloten heeft enige menzen d' ewige saligheid deelagtig te maken / d' andere al te samen heeft voorbygegaan / of tot de saligheid niet en heeft uitverkozen / en dat uit een enkel welbehagen van sijn wil / of sonder enige consideratie van sonde / of ten minsten van iemands eigen sonde / welke die genen die voorbygegaan zijn selvs in persoon begaan zouden hebben. Dog de twede daar in / dat God / aanmerkende dat alle die genen / die hy voorbygegaan heeft / in sonden vervallen waren / en dat niet alleen in d' ervsonde van Adam / maar ook selvs in haar eigen persoon in dadelijke sonden / haar ook om die sonden tot d' ewige verdoemenisse veroordeeld heeft. Waar op ik andwoorde ; dat die distinctie wel enigen schijn van waarheid heeft / om dat 'et zeer veel verschild / een weldaad te weigeren / of enig quaad toe te brengen / en dat God / die een absolut Heer is over sijne goederen / en aan niemand iets schuldig en is / sonder onregtvaardigheid de zodanigen d' ewige saligheid kan nalaten te schenken die 't hem believd / ook die ganz geen quaad bedreven en hebben ; alhoewel hy zodanig een die niet med allen gesondigd en heeft / med geen regt en kan straffen. Maar indien se wat nader ingesien word / zo zal blijken / dat door de selve die ongerijmdheden niet ontgaan en worden / dewelke op het absolute besluit der verwerpinge komen te volgen. 't Welk ik liever med de woorden van Petrus Molinæus , die onder onse partijen een zeer geleerd en vermaard Schrijver is / wil aanwijsen / als med de mijne. Hy spreekt in sijn Anatomia Arminianismi Cap. 13. n. 9. aldus. Die gene , die zoude willen seggen , dat de menzen door de verwerpinge niet tot de verdoemenisse geschikt , maar alleen voorbygegaan of niet verkoren en worden, die en zou daar mede de saak niet goed maken. Want zo doende soekt men maar alleen safter woorden , waar door een en 't selve geseid word. Want het komt op een uit , 't zy dat God den menz tot de verdoemenisse schikt , 't zy dat hy zodanig

danig iets doet, waar uit de verdoemenisse nood-
sakelijk volgd. Zodanig een dien God niet uitver-
koren en heeft, 't zy dat hy geseid word voorbyge-
gaan, of verworpen te zijn, is altijd uitgesloten
van de genade Godes. Op dese uitsluitinge volgd
een sekere verdoemenisse, om dat sonder Godes
genade geen saligheid en is. Want dewijl 't onder
allen bekend is, dat de menzen door de verkiesinge
tot de saligheid geschikt worden, zo wilde ik wel
dat my eens geseid wierd, waar toe dese niet uit-
verkorenen en voorbygeganen ge schikt worden.
Voorwaar indien de verkiesinge enigen tot de sa-
ligheid schikt, zo is 'et klaar, dat ook anderen
door dese verwerpinge, dewelke een voorbygaan
genoemd word, van de saligheid uitgesloten en
tot 'et verderv geschikt worden. Tot zo verre
Molinæus. Waar uit men kan sien/ dat die genen/
die dese distinctie gebruiken/ ons niet anders dan
een hope woorden geven/ waar door sy de schan-
delijkheid van haar gevoelen tragten te bedekken/
maar evenwel zodanig dat 'et klaar uitkijkt.
Voegd hier by/ dat de H. Schrivtuur/ wanneer
se van het verlaten Godes sprekt/ ('t welk een en
't selve is med 'et voorbygaan of niet verkiesen/)
't selve altijd tot de sonden der menzen refereerd.
Siet hier van Act. XIV, 15, 16. vergeleken med
Cap. XVII, 30. Rom. I, 21, enz. 1 Chron. XXVIII,
9. 2 Chron. XV, 2. Psal LXXXI, 13. Jerem. VII,
29. en XXIII, 33. En voorwaar 't en is geensins
waarschijnlijk/ dat de goedertierene en barmherti-
ge God den menz/ dien hy na sijn beeld geschapen
heeft/ med zodanig een verlatinge wil verlaten/ dat
daar uit onvermijdelijk sijn verderv volgd/ 't en
zy dat de menz door sijne sonden tot die verlatinge
zeer grote oorsaak en redenen gegeven heeft. In-
dien se niet anders en seiden/ als dat God enige
menzen voorbygaat/ med haar zo groten genade
niet te schenken als anderen/ en niet en ontkenden/
dat God aan die genen die voorbygegaan wor-
den/ genoegsame genade mededeeld/ om de sonde
ende de verdoemenisse te konnen ontvlieden/ in-
dien se maar selvs die genade niet en versuimden/
zo zouden wy haar ligt konnen toestemmen. Maar
uit dat voorbygaan/ 't welk sy Gode toeschrijven/
volgd onvermijdelijk/ dat die voorbygegaan zijn
eerst d' allersnoodste/ en daarna d' allerellen-
digste worden: 't welk zeer schrikkelijk is om te
denken. Want het maakt God tot een oorsaak
van die genen haar sonden die hy verlaat/ dewijl
se door de kragten die hy haar medegedeeld heeft/
haar van de selve niet en konnen wagten; en by
gevolg ook tot een oorsaak van de verdoemenisse;
dewelke daarom niet regtvaardig en is/ om dat se
geseid word te geschieden om de sonde; dewijl de
sonde/ daar quansuis een pretext voor die regt-
vaardigheid op gemaakt word/ uit het voorby-
gaan Godes noodsakelijk komt te volgen.

II. Laat ons nu eens het eerste lid van ons ar-
gument/ med getuigenissen der H. Schrivtuur/ en
med redenen bevestigen. Voor eerst zo kan ons
hier toe dienen/ 't gene d' Here Jesus in sijn ge-
sprek med Nicodemus seid/ Alzo liev heeft God de
wereld gehad, dat hy sijn enig-geboren Sone ge-
geven heeft, op dat een ygelijk die in hem geloovd
niet en verderve maar het ewige leven hebbe.
Waar by hy een weinig daarna voegd/ welke de
eigenlijke reden en oorsaak is van de verdoeme-
nisse der menzen: Wanneer hy seid/ Dit is 'et oor-
deel (of de reden en oorsaak van het oordeel en de
verdoemenisse/) dat het ligt in de wereld geko-
men is, ende de menzen hebben de duisternisse
liever gehad dan het ligt, Joh. III, 16, 19. Dese
plaats is zeer voortreffelijk/ en ook selvs enig en
alleen genoegsaam/ om het besluit van de absolu-
te verwerpinge te wederleggen. Daarom zo trag-
ten se ons de selve med geweld uit de handen te
wringen/ excipierende dat door het woord wereld
niet alle menzen verstaan en moeten worden/ maar
alleen d' uitverkozenen/ die de wereld genoemd
worden/ om dat onder 't N. Testament 't onder-
scheid der volken is weggenomen/ en dat God
door de ganze wereld sijn uitverkozenen heeft.
Maar ik andwoorde/ dat 'et med ganz geen reden
en kan bestaan/ dat door de wereld d' uitverkoze-
nen alleen verstaan worden; dewijl dat sy het al-
lerminste gedeelte van de wereld uitmaken; en dat
ook in zodanig een figuurlijke wijse van spreken/
alwaar door het geheel alleen een gedeelte ver-
staan word/ de benaminge in 't gemeen van het
grootste gedeelte word afgenomen. Daarbe-
neffens zo is 'et ook tegens den stijl der H. Schriv-
tuur/ alwaar het woord wereld, wanneer 't voor
de menzen genomen word/ altijd betekend of alle
die op der aarden wonen/ of de Godlosen alleen/
die het grootste gedeelte van de selve uitmaken.
Alzo word 'er 1 Joh. V, 19, geseid/ Wy weten dat
wy uit God zijn, en dat de gehele wereld in het
bosen is gelegen. Alwaar de gehele wereld
('t welk nog veel nadrukkelijker is/ als of hy sim-
pelijk de wereld hadde geseid/) tegen die genen

die

die uit God zijn, dat is / de gelovigen en uitverkozenen / gesteld word. En Joh. XIV, 17. De wereld en kan den Geest der waarheid niet ontfangen; dat is / de Godlosen. Van gelijken Joh. XVII, 9, alwaar d'Here Jesus seid / Ik bidde niet voor de wereld; Want dat word van de verworpenen verstaan na 't seggen van onse partijen / die dese woorden daar toe bybrengen / om te tonen dat Christus voor de verworpenen niet en is gestorven / voor welke hy selvs niet en heeft willen bidden. Maar evenwel / seggen se / blijkt 'et dat door het woord wereld d' uitverkozenen alleen in enige Schriftuur-plaatsen betekend worden; als wanneer Joh. IV, 32, Jesus Christus een Saligmaker des wereld genoemd word. En Joh. VI, 33, word hy geseid die gene te wesen / die de wereld het leven geevd. Want Christus en maakt waarlijk en in der daad de gehele wereld niet salig / nog hy geevd de selve het ewige leven / maar alleen d' uitverkorenen. Waar op ik andwoorde: Dat Jesu Christo zulks toegeschreven word / om dat hy alle dat gene gedaan heeft / 't welk om de wereld salig te maken / en de selve het ewige leven te geven / vereizt wierd / niettegenstaande dat de wereld / dewijl de selve geheel in 't bosen gelegen is / de saligheid die hy haar toebragt / door hare quade gesteldheid verworpen heeft. Alzo word 'er ook Joh. I, 9, geseid / Hy was het waaragtige ligt, 't welk verligt een ygelijk menze komende in de wereld; om dat hy zo veel als in hem was een ygelijk menze door de lere des Evangeliums quam te verligten; alhoewel die genen niet verligt en wierden / die hem niet aan en namen vers, 11: Ende die de duisternisse liever hadden dan het ligt, Joh. III, 19. In dien selven sin lesen wy dikwijls in d' H. Schriftuur / dat God die dingen doet of geevd / die hy van sijne zijde zo veel te wege brengd als behoorlijk is; maar die de menzen evenwel moeten doen of aannemen / alhoewel dat se in der daad niet en geschieden / nog dat de selve van iemand worden aangenomen. Als onder anderen wanneer God van Jerusalem seid / In uwe ongeregtigheid is schandelijkheid: om dat ik u gereinigd hebbe, ende gy niet gereinigd en zijt, Ezech. XXIV, 13. Alwaar in de Gemene oversettinge / voor ik hebbe u gereinigd, gelesen word / ik hebbe u willen reinigen, 't welk wel niet qualijk vertaald en is / maar 't en is zo nadrukklijk niet. En Paulus seid / Dat God de zodanigen tot bekeringe leid, die na hare hardigheid en onbekeerlijk herte, haar selven den toorn als enen schat vergaderen, Rom. II, 4, 5. Maar steld eens dat somtijds door het woord wereld alleen d' uitverkozenen verstaan worden / zo en zou dat evenwel op onse plaats niet konnen passen. Want het zou een ongerijmde sin wesen / indien 'er geseid wierd / Alzo liev heeft God d' uitverkorenen gehad, op dat een ygelijk die uit haar geloovd niet en verderve, maar het ewige leven hebbe. Want zo doende zou 'er te kennen gegeven worden / dat 'er twederhande slag van uitverkozenen zijn / waar van enige geloven en het ewige leven hebben / en andere niet en geloven / nog salig en worden. 't Welk med 'et gevoelen van de Predestinateurs niet en accordeerd / die daar menen dat d' uitverkozenen niet en konnen verderven / nog in hare ongelovigheid volharden / om dat God het gelove in haar werkt door een onwederstaanlijke kragt.

III. Ten tweden, zo hebben we de plaats 1. Joh. II, 2. Hy (te weten / Christus /) is een versoeninge voor onse sonden: ende niet alleen voor de onse, maar ook voor de sonden der geheler wereld. Uit welke woorden het klaarlijk zoude blijken / indien 'er enige twijfelinge mogt vallen / of ook somtijds door het woord wereld d' uitverkozenen alleen verstaan worden / dat zulks op die plaatsen niet en kan gepast worden / in welke van de gehele wereld gewag word gemaakt; voornamelijk op dese plaats niet / die ganz en al kragteloos zoude gemaakt worden / 't en zy dat se algemeen en sonder restrictie verstaan wierd. Want niemand en zou hem selven med een versekerdheid des geloovs / die vertroostinge / die Johannes de sondaars daar in voorsteld / konnen toeeigenen / indien de selve maar alleen tot een seker klein getal der uitverkozenen behoorde. Maar daar word op geexcipieerd / dat d'Apostel alhier een tegenstellinge maakt tusschen de Heidenen en de Joden / en dat hy haar med de benaminge van de gehele wereld uitdrukt / om dat se het grootste gedeelte van de selve uitmaakte: als of hy geseid hadde / voerende sijne reden tot de Joden / Jesus Christus en is niet alleen een versoeninge voor onse sonde / die nakomelingen van Abraham en het eigen volk Godes zijn; maar ook voor de Heidenen / die de ganze wereld door verstroid zijn. Maar dat en voldoet nog niet. Want dit is een Catholijke of Algemene Briev / die sonder onderscheid zo wel tot de Heidenen als tot de Joden gesonden is: alzo dat 'et ongerijmd is te menen / dat Johannes

en de selve de Joden in 't bysonder aanspreekt. Wes halven hy / zo dikwijls als hy het woordeken ons gebruikt/daar door altijd alle de gelovigen verstaat / van wat natie of volk dat se ook zijn/ gelijk men sien kan Cap. I, 7, 9. Cap. III, I, 16. Cap. IV, 11, 12, 13, 16, 17. Cap. V, 14, 15. Daarenboven al is 'et dat 'er toegestaan word / dat 'er de ganze wereld door meer Heidenen zijn / die tot de verkiesinge Godes behoren / als Joden ; zo zal evenwel dit getal altijd zeer klein zijn / indien 't med 'et grote getal der verworpenen vergeleken word / die den Evangelio niet en gehoorsamen. En het zoude zeer ongerijmd geweest zijn dese exaggeratie of vergrotinge te gebruiken/ Niet alleen voor onse sonde, maar ook voor de sonde der geheler wereld, indien hy naaulijks het honderdste gedeelte van de menzen die in de wereld zijn / verstaan zoude hebben. Want hy en heeft tot geen ander einde zo gesproken / als om te tonen / wat een grote nuttigheid alle sondaars uit de versoeninge Christi trekken ; dewelke byna geheel en al tot niet loopt/ indien se zo gerestringeerd of bepaald word. Want wat vertroostinge zal iemand / die over de vergevinge van sijne sonden beangst en bekommerd is / daar uit konnen halen ? Zal hy seggen / Christus is een versoeninge voor de sonden van enigen ; Dierhalven ook voor mijne sonden ? En zou hy niet veel ligter daar tegen in konnen brengen ; Christus en is geen versoeninge voor de sonden van het grootste gedeelte van de menzen ; Dierhalven zo en heb ik geen genoegsame reden om te geloven / dat hy de selve voor mijne sonden gedaan heeft. De Predestinateurs plegen zodanig een bekommerd menz te andwoorden / Dat hy / indien hy waarlijk geloovd dat Christus voor hem gestorven is / in sijn bloed een versoeninge van sijne sonden zal vinden. Maar dat is beuselagtig. Want het geloov en heeft dese kragt niet/ dat 'et een saak waaragtig kan maken/die te voren valz is geweest. Dierhalven zo zou'et een verworpene niet konnen baten / al was 'et dat hy geloovde dat Christus voor hem gestorven is / indien hy voor hem in der daad niet gestorven en was ; ja hoe vaster dat hy hem zulks zoude inbeelden / hoe meer dat hy zoude bedrogen worden. Daar word ook geexcipieerd dat Christus genoemd word een versoeninge voor de sonden van de gehele wereld, om dat sijn dood genoegsaam zoude zijn om die versoeninge te wege te brengen / indien 'et Gode maar believd hadde de selve daar toe te schikken. Maar dat en is niet anders als med de woorden spelen. Want hier en word niet gevraagd/ wat kragt dat de dood Christi heeft in sijn selven aangemerkt zijnde / maar waar toe God de selve heeft gedestineerd / en wat oogmerk dat Christus med sijn lijden gehad heeft. En voorwaar het zou een zeer kleinen troost zijn die Johannes de sondaars zoude geven / indien hy dit maar alleen tegen haar zoude seggen / dat de dood Christi genoegsaam is om hare sonden uit te wissen / en haar niet en zoude versekeren dat hy ten besten van haar allen geleden hadde. Want volgens zodanig een lere/ zou het gene God de Here van sijn overgrote lievde / die hy tegen het ganze menzlijke geslagt bewesen heeft / in het senden van sijnen Soon / komt te seggen / even eens zijn/als of een seker Prins of groot koopman quam te roemen / dat hy alle de Christenen/ die onder de Turken gevangen zijn / wilde vry maken / om dat hy daar toe gelds genoeg zoude hebben in sijne kisten /. indien hem zulks maar mogt behagen ; al was 'et dat hy uit zo veel duisend gevangenen / die onder die ellendige slavernije komen te sugten/ maar alleen 200 of 300 mogt voorgenomen hebben te verlossen. 't Welk niet anders en zoude zijn als een groten ophev maken van sijne mildadigheid / en daar de daad selvs zeer verre zoude van af zijn. Dog 't zou evenwel Gode veel minder passen / wiens schatten der rijkdommen ende der genaden onuitputtelijk zijn/ als zodanig een Prins of koopman/ die misschien vrezen zoude / dat hy sijn geld ergens anders toe van noden zoude hebben. Dewijl 'er dan tot 'et verlossen van de verworpenen niet anders en zoude vereizt worden / als dat God zoude willen dat de dood van sijnen Soon / dewelke van een oneindige waardije is / tot haren beste zoude zijn / niet dat Christus meer en swaarder lijden zoude uitstaan als hy in der daad geleden heeft; zo kan men daar uit ligt sien/dat haar God geen lievde med allen toegedragen en heeft / dewijl hy haar selvs de minste goede gedagte / waar door hy haar al te samen konde salig maken / heeft willlen weigeren.

IV. De derde plaats is / De saligmakende genade Godes is verschenen alle menzen, Tit. II, 11. Waar uit ook noodsakelijk volgd/dat Jesus Christus in de wereld gekomen is om de saligheid van het ganze menzlijke geslagt te versorgen ; dewijl Paulus dat refereerd tot de tijd van de komste Christi / en dat het Evangelium door sijne Apostolen de gehele wereld door is verkondigd geworden.

den. Het is wel waar dat de constructie eniger maten twijfelagtig is. Want de woorden alle menzen, konnen of gevoegd worden med de woorden is verschenen; alzo dat de saligmakende genade Godes geseid word alle menzen verschenen te zijn: of zodanig / dat de genade Godes verstaan word alle menzen heilsaam of saligmakende te wesen. Maar daar steekt weinig in / op wat wijse de woorden geconstrueerd worden: want op beide die wijsen komen se med ons gevoelen over een. Indien wy stellen / gelijk d'eerste sin te kennen geevd / dat de saligmakende genade Godes / dewelke door Christum verkondigd is / alle menzen is verschenen / zo zal dit een bewijs zijn / dat God wil dat se alle salig worden. Want hy en zoude sijne genade niet aan alle laten verschijnen / indien hy de selve maar aan enige weinigen voorgenomen zoude hebben mede te delen. Gy zuld excipieren / dat de genade Godes in Christo niet aan alle en is verschenen; want dat sijn Evangelium / nog eertijds / nog ook in dese onse ewe overal en is gepredikt geworden / en dat 'er jegenwoordig nog vele duisenden van menzen zijn / dewelke van 't selve noit iets gehoord en hebben. 'k Andwoorde; 't Is wel zo; maar wy zullen in 't volgende daar van in 't brede handelen. Ondertusschen seggen wy / dat 'et ons genoeg is / indien 'er toegestaan word / dat Godes saligmakende genade alle die menzen en volken verschenen is / die het Evangelium is verkondigd geworden / en wel insonderheid med dat insigt / om de selve alle die genen deelagtig te maken / die 't selve niet boosaardiglijk en zouden verwerpen. Want daar uit zal volgen / dat God niemand van die genen die het Evangelium is bekend geworden / door een absolut besluit voorbygegaan / of van de saligheid uitgesloten heeft. De rest zullen wy aan het oordeel Godes laten / ons versekerd houdende / dat hy niets tegen haar en zal besluiten / 't welk tegen de billijkheid of sijne menzlievendheid komt te strijden. Dog indien wy 't liever med den tweeden sin willen houden / en seggen / dat Godes genade voor alle menzen heilsaam of saligmakende is / namelijk voor de zodanigen die de selve is aangepresenteerd en bekend geworden; zo word daar door al mede het absolute besluit der verwerpinge om verre geworpen; want hoe zou 't konnen wesen / dat het grootste gedeelte van die genen / van God zoude voorbygegaan en van de saligheid uitgesloten zijn / die hy sijne genade / dewelke voor alle menzen heilsaam en saligmakende is / laat aanpresenteren? Dat zou eveneens zijn als of men seide / dat een kranke van sijnen medicijn-meester verlaten is / dien de medicijn-meester d'allervoortreffelijkste en kragtigste remedie om sijn gesondheid te verkrijgen voorgeschreven heeft / om te laten innemen. Gy zuld verder seggen; 't Is evenwel zulks dat die plaats niet van alle menzen hoofd voor hoofd sonder enig onderscheid / maar alleen van de verscheide staten en conditien onder haar moet verstaan worden / gelijk d'omstandigheden van den text te kennen geven / alwaar d'Apostel van de pligt der oude mannen / der jongelingen / ende der dienstknegten komt te handelen. Maar ik andwoorde: Dat 'er wel niet aan te twijfelen en is / of de vermaninge Pauli heeft haar opsigt op menzen van verscheide gelegenheid en staat / hoe dat se haar selven ten opsigte van hare conditie moeten dragen: maar gelijk die vermaninge tot alle en een ygelijk / die onder die gemelde staat en conditie sorteren / behoord; alzo behoord ook het argument / 't welk d'Apostel daar op boud / dat namelijk Godes saligmakende genade alle menzen verschenen is / tot alle en een ygelijk. Dog indien Godes saligmakende genade / niet aan alle en een ygelijk / die de selve verkondigd word / door het Evangelium aangepresenteerd en wierd / maar alleen enigen uit alle die staten en conditien / zo en zou 'et niet van noden zijn / dat se alle te samen sonder onderscheid de vermaninge des Apostels zouden gehoorsamen / maar alleen enigen tot welke die genade zoude behoren. Dierhalven zo zouden d'anderen te vergeevs haar best doen / om de Godloosheid en wereldse begeerlijkheden te versaken / en in de tegenwoordige wereld magtig / regtvaardig / ende Godsalig te leven / 't welk sy niet en zouden konnen doen; nog en zouden ook daar door / al was 'et schoon dat s'et deden / Godes gunste en genade te meer tot haar trekken.

V. Ten vierde; d'H. Schriftuur leerd ons dat Jesus Christus van den Vader gesonden en in de wereld gekomen is / op dat hy de saligheid der sondaars versorgen zoude. Hier toe behoren die nadruklijke woorden van Paulus. Het is een getrou woord, ende aller aanneminge waardig, dat Jesus Christus in de wereld gekomen is om de sondaars salig te maken, 1 Timoth. 1, 15. Als ook van d'Here Christus selvs / De Sone des menzen is gekomen om salig te maken 't gene verloren was, Luc. XIX, 10. Matth. XVIII, 11. Nu het is ongetwijfeld dat alle menzen sonder iemand

uitgesonderd sondaars zijn / en by gevolg wegens de sonde d' ewige dood onderworpen; Rom. III, 23. Dierhalven zo is Christus gekomen om de sondaars salig te maken. Dog indien Jesus gekomen was om maar alleen enige weinigen salig te maken / zo en zou Paulus niet wel konnen geseid hebben / Alwaar de sonde overvloedig geworden is, aldaar is ook de genade veel overvloediger geweest. Rom. v, 20. en de weldaad Christi en zou sig selven zo verre niet uitstrekken / als het quaad 't welk van Adam over alle gekomen is; tegen d' uitgedrukte woorden van den Apostel Paulus / Rom. v, 15, 16, 17, 18, 19.

VI. Ten vijvde: Daar word meer malen uitdruklijk geseid / dat Jesus Christus voor allen gestorven is; De lievde Christi dringd ons: als die dit oordelen, dat indien een voor allen gestorven is, sy dan allen gestorven zijn. Ende hy is voor allen gestorven, op dat de genen die leven, niet meer haar selven en zouden leven, maar dien die voor haar gestorven ende opgewekt is, 2 Cor. v, 14, 15, Van gelijken / Hy is een weinig minder geworden dan de Engelen van wegen het lijden des doods, op dat hy door de genade Godes, voor allen den dood smaken zoude, Heb. II, 9. Hy heeft hem selven gegeven tot een rantzoen voor allen, 1 Timoh II, 6, namelijk in de dood. Dog hy heeft dat daarom gedaan / dewijl / gelijk de voorgaande woorden getuigen / God wil dat alle menzen salig worden, ende tot de kennisse der waarheid komen.

VII. Ten sesde: Christus is ook voor die genen gestorven die verlozen gaan. Dierhalven zo heeft God niemand absolut / sonder aansien van onbekeerlijkheid of ongelovigheid van de saligheid uitgesloten; dewijl alle menzen onder een van beide die soorten begrepen worden / of van die zullen salig / of van die zullen verdoemd worden. Ja 't blijkt dat hy de saligheid van die genen med ernst gewild heeft / welker sonde hy heeft gewild dat door den dood van sijnen enig-geboren Sone zoude versoend worden / namelijk onder dese conditie / op dat se in 't toekomende daar van afstand zouden doen / en in hem geloven zouden. Het eerste voorstel word door enige plaatsen der H. Schrivtuur bewesen / als / En verdervd dien niet med uwe spijse, voor welken Christus gestorven is, Rom. XIV, 15. Ende zal de broeder die swak is, door uwe kennisse verloren gaan, om welken Christus gestorven is, 1 Cor. VIII, 11. Van gelijken / Hoe veel te swaarder straffe meend gy zal hy waardig geagt worden, die den Sone Gods vertreden heeft, ende het bloed des Testaments onrein geagt heeft, daar door hy geheiligd was, ende den Geest der genade smaadheid heeft aangedaan? Heb. x, 29. Wederom / Daar zullen onder u valze Leraars zijn, die verdervlijke ketterijen bedektlijk invoeren zullen, ende sy zullen den Here die haar gekoft heeft verlogenen, 2 Pet. II, 1. Daar word op de twe eerste plaatsen geexcipieerd / dat die gene zo veel als in hem is / sijnen swakken broeder verdervd / of een oorsaak is van sijn verderv / die hem zodanig een ergernisse geevd / waar door hy in sijn verderv zoude konnen vallen / 't en zy hem God door sijn almogende genade quam t' ondersteunen. Maar dat 's een beuselagtige uitvlugt / dewelke ook geen plaats en kan hebben in saken die t' enemaal onmogelijk zijn / hoedanig in 't gemeen geloovd word dat dese is / dat zodanig een verlozen zoude gaan / voor welke Christus gestorven is; dewijl hy door een onwederroepelijk besluit tot 'et ewige leven is verkozen. Want zo doende en zal de vermaninge Pauli / dat wy ons moeten onthouden van zodanige spijsen die onsen swakken broeder konnen ergeren / geen meerder kragt hebben / als of ik / om iemand af te manen dat hy geen pijlen na de lugt en wilde schieten / quam te seggen / Siet wel toe dat je dat niet en doet; want zo doende zou 'et konnen gebeuren / dat gy ligt de Son of de Maan zoude quetsen. Op de twe laasten word geexcipieerd / dat die Apostaten en valze Leraars / na het oordeel der lievde / dewelke alle dingen geloovd en hoopt / geseid worden door het bloed Christi geheiligd en gekoft te zijn / om dat se belijdenisse deden van de Christlijke Religie / en dat God haar door de kennisse van sijne Saligmakende genade verligt hadde. Maar ik andwoorde / Dat het oordeel der lievde in die genen ganz geen plaats meer en heeft / welker Godloosheid sig zo verre laat sien / dat se of de Christlijke Religie ganz en al versaken / of verdervlijke ketterijen invoeren / en van welke geseid word / dat se daarom van God in sijnen toorn zullen gestraft worden. Want zo doende zou men haar tegelijk voor gelovigen en ongelovigen / of voor vromen en voor onvromen / moeten houden. Daarenboven / zo zou ook d' ondankbaarheid van die menzen zo groot niet zijn / nog sy zouden ook daar voor enige sware straffe verdiend hebben / indien Christus door sijn dood voor haar niet anders vere-

kre-

kregen en hadde/ als een simpele en kragtelose kennisse van sijne waarheid. Want het is so verre daar van daan/ dat sulks voor een weldaad zoude te rekenen zijn/ dat men 't integendeel veel eer een bewijs van haat zoude dienen te noemen/ daar toe alleen strekkende/ op dat hare ellende zoude verswaard worden. En alzo zouden die genen door zodanig een verklaringe geexcuseerd worden/ welker misdaad d' H. Geest heeft willen vergroten/ wanneer hy geseid heeft/ dat Christus sijn bloed voor die genen heeft uitgestort/ of/ 't welk op een uit komt/ dat hy haar door 't selve geheiligd ende gekoft heeft; werpende haar alzo een ondankbaarheid voor die geensins en kan geexcuseerd worden.

VIII. Ten sevende, 't selve word ook daar uit bewesen/ dat God alle die genen/ die het Evangelium verkondigd word/op straffe van d' ewige verdoemenisse komt te gebieden/ dat se in Christum/ als voor hare sonden gestorven zijnde/ moeten geloven. Want daar uit volgd noodsakelijk/ dat hy ook voor haar allen hoofd voor hoofd/ sonder iemand uitgesonderd/ den dood geleden heeft. Want indien hy maar alleen voor enige van haar gestorven zoude zijn/ zo zou God aan velen komen te gebieden/dat se zouden geloven 't gene waarlijk en in der daad valz is/ en hy zou haar als ongelovigen straffen/ om dat se geen leugen in plaatse van waarheid en zouden aangenomen hebben. Dog sulks en komt in het allerminsten med Godes waardigheid niet over een. En evenwel zo zijn 'er enige vermaarde Theologanten onder de Gereformeerden, die haar niet en schromen sulks med assurantie te seggen: als onder anderen Piscator in Responsione ad Vorstii Duplicationem, Cap. 7. alwaar hy aldus seid/ God gebied alle die geroepen worden,dat se geloven zullē datChristus voor haar gestorven is; 't welk nogtans valz of onwaaragtig is, pag, 74. En Maccovius in Locis Communibus, Cap. 71. Wy oordelen dat het eerste voorstel van dat argument, 't welk by onse Tegenpartijen als een van de voornaamste en kragtigste gebruikt word, om d' algemene genade te defenderen, valz is. 't Gene een ygelijk gehouden is te geloven dat is waaragtig: Nu een ygelijk is gehouden te geloven dat Christus voor hem gestorven is; Dierhalven, enz. Dit staat ons nu verder te bewijsen; 't welk wy door de volgende argumenten doen. 't Eerste is; Adam was gehouden te geloven dat hy in den staat der volkomenheid ewig zoude leven: Dog dat was valz: Dierhalven was hy gehouden iets te geloven dat valz was. Van gelijken; Abraham was gehouden te geloven dat God wilde dat hy sijn Soon zoude opofferen: Dog dat was valz; Dierhalven, enz. Maar dit is een Godloos gevoelen/ waar door alle sekerheid aangaande de waarheid van de Christlijke religie omverregeworpen word. Want indien God in dit hoofd-stuk aangaande de dood Christi/ de meeste menzen gebied dat se geloven zullen 't gene valz is/ waarom en doet hy 't ook niet in andere puncten/ als wanneer hy seid dat 'er enen algemenen oordeel-dag te verwagten staat: dat hy een ygelijk vergelden zal na sijne werken/ 't zy goede 't zy quade/ die hy zal gedaan hebben; en diergelijke dingen meer? En Eva en zoude ook niet qualijk gedaan hebben/ wanneer se de serpent geloovde dat se niet en zoude sterven/ al waar 'et schoon dat se van den verboden brugt zoude gegeten hebben/ indien God ons iets kan voorstellen om voor waarheid te geloven/ 't gene in der daad valz is. Ik verwonder my dat dit gevoelen in dese Doctoren of Leer-meesters is verdragen geworden. 't Is wel waar dat Amesius dese stellinge van Maccovius wel heeft tegengesproken: maar evenwel zodanig dat 'er noit tegen hem enige kerklijke censure gegaan en is; en dat hy gerustelijk in sijn ampt van Professor der H. Theologie is gecontinueerd en gestorven. En het Dortze Synode, 't welk in de Remonstranten niet en konde verdragen/ dat se zouden leren dat God wil dat alle menzen hoofd voor hoofd salig worden/ en dat Christus voor alle sonder iemand uitgesonderd gestorven is/ en heeft haar niet eens gestoten aan dat paradoxe of uit der maten vreemde gevoelen van Maccovius, 't welk hem aldaar van Sibrandus Lubbertus is tegengeworpen; maar heeft hem alleenlijk vermaand/ dat hy voorsigtigheid zoude gebruiken in het selve voor te stellen/ op dat hy de tedere oren niet en zoude quetzen. Hoe bequaam en bondig nu de redenen zijn/ die van hem bygebragt worden om dese sijne stellinge te bewijsen/ dat kan een ygelijk zeer ligt oordelen/ die de ogen niet alleen in het hoofd en draagd/ en verder siet als sijn neus lang is. Adam was, seid hy/ gehouden te geloven dat hy in den staat der volkomenheid ewig zoude leven. 'k Andwoorde: Hy en was niet gehouden dat absolut te geloven/ maar alleen onder dese conditie/ indien hy in dien staat volharden zoude. Andersins en zoude hy niet kon-

konnen geloven hebben / dat Godes dreigement waaragtig was / Ten dage, als gy daar van eet, zuld gy den dood sterven. Van gelijken; Abraham, seid hy / was gehouden te geloven dat God wilde dat hy sijn Soon zoude opofferen. 'k Andwoorde: God en stelde hem niets voor om te geloven/maar alleen om te doen / namelijk dat hy sijn Soon zoude opofferen. Hy was gehouden dat gebod te gehoorsamen: 't welk hy ook gedaan heeft zo veel als in hem was. Want hy zou 'et ook volbragt hebben / indien hy daar in van den Engel niet gestuit en was geweest. Abraham en was niet anders gehouden te geloven/ als dat God hem geboden hadde dat hy sijn Soon zoude opofferen; en 't en was voor hem niet nodig t' ondersoeken / of God zulks ernstelijk / dan alleen om hem te beproeven / hadde geboden. Daarbenessens indien de geboden Gods niet en leren / welke eigenlijk en waarlijk Godes wille is / zo en was Abraham door zodanig een gebod niet gehouden te geloven / dat God wilde dat hy hem sijnen Soon zoude opofferen. Diergelijke sophismata of bedriegelijke besluiten heeft Maccovius wel meer / waar toe wy nu geen gelegenheid en hebben om die wat nawer t' ondersoeken / en 't en is ook niet nodig / dewijl men bynа hare ongerijmdheid med handen kan tasten. Dierhalven zo moet dit altijd vast en onbetasten. Dierhalven zo moet dit altijd vast en onbeweeglijk blijven; dat 'et gene God de menzen gebied te geloven / ongetwijfeld waaragtig is; en dat 'et niemand / sonder God de Here swaarlijk te vertoornen / van valzheid suspect of verdagt en kan zijn. Want dat is hem die niet liegen en kan, Tit, I, 2. van leugen-taal te beschuldigen; volgens het seggen van den Apostel Johannes, I Briev, V, 10. Die den Sone niet en geloovd, die maakt hem (te weten / God) tot een leugenaar? dewijl hy niet geloovd en heeft het getuigenisse, dat God getuigd heeft van sijnen Sone.

IX. Weshalven anderen toestaande / 't gene sy sien dat sonder Godslasteringe niet en kan ontkend worden / op het gene van ons geseid word / dat namelijk alle die genen die het Evangelium verkondigd word / gehouden zijn te geloven dat Christus voor haar gestorven is / komen te excipieren / dat de sondaars niet gehouden en zijn te geloven / zo lang als sy in hare sonden volharden / dat Christus voor haar gestorven is / maar alleenlijk wanneer se daar van bekeerd zijn geworden. Maar ik andwoorde; dat se zodanige saken / die veel van elk anderen verschillen / onder een menzen. Want sy confunderen het gebod van in Christum te geloven / med de belovte die by d' onderhoudinge van 't selve gevoegd is: de geboden zijn noit onder conditie / maar alleen de belovten. Daarenboven zo is 'er een groot onderscheid tussen dese twe saken / te geloven dat Christus voor ons gestorven is / en te geloven dat wy aan de weldaden / die door sijn dood verkregen zijn / mede deelagtig zullen wesen. Die genen maar alleen / die haar sonden versaakt / en haar leven volgens het voorschrivt des Evangeliums veranderd en verbeterd hebben / zijn gehouden het laatste te geloven: maar alle die genen die het Evangelium verkondigd word / sonder iemand uitgesonderd / moeten het eerste voor waarheid omhelsen. Daarom zo moet die saak nu al van te voren eer men zulks geloovd / in sig selven waaragtig en seker wesen. Want het geloov en veranderd de natuur van de saken niet / nog maakt ook dat het gene valz was eer het geloovd wierd / waaragtig word zo haast als iemand sig selven zal wijs maken dat 'et waaragtig is. Dierhalven al was 'et schoon dat de verworpenen / dewelke God door een onwederroepelijk besluit vastgesteld heeft de sonden noit te vergeven / quamen te geloven / dat se voor de selve in het bloed Christi versoeninge zullen vinden / zo zou haar zulks niet med allen konnen baten / gesteld zijnde dat God niet gewild en heeft / dat hy sijn bloed voor haar zoude uitstorten. Maar dewijl God alle menzen in den Evangelio gebied dat se zulks zullen geloven / zo zijn dan alle die genen die 't selve ter oren komt gehouden dat voor waarheid t' omhelsen / en het moet ook zo noodsakelijk waaragtig wesen / als God waaragtig is die 't bevolen heeft te geloven.

X. Ten agtste: Indien Christus voor allen niet gestorven en is / zo en zal niemand om sijne ongelovigheid verdoemd worden. Dog het gevolg is ongerijmd / en tegen de ganze H. Schrivtuur strijdig / dewelke getuigd / dat dit de reden en oorsaak van de verdoemenisse zal wesen in die genen die het Evangelium zal verkondigd geweest zijn / dat se in Jesum Christum niet en zullen geloovd hebben / Joh. III, 18, 19, 36. Marc. XVI, 16, en 2 Thess. I, 8. Dierhalven zo is het voorgaande ook ongerijmd. Nu het gevolg van dit besluit is in sig selven klaar. Want wat d' uitverkorenen aangaat / voor welke Christus gestorven is / daar en behoevd men niet voor te vrezen / dat se om hare ongelovigheid zullen verloren gaan / dewijl God in haar het

het gelove door een onwederstandelijke kragt te wege brengd; en sy en konnen ook niet meerder in de verdoemenisse komen dan Christus selvs. Dog de verworpenen / voor welke Christus niet gestorven en is / die en zijn eigenlijk niet ongelovig / wanneer se weigeren te geloven dat hy voor haar gestorven is. Want het en is geen ongelovigheid / geen leugen te willen geloven; en daar en steekt ook niet in dat se niet en weten / of se uit 'et getal van die genen zijn / voor welke Christus gestorven is / dan of s'er niet uit en zijn. Want hare onwetenheid en veranderd de natuur van de saak niet; en het is noodsakelijk dat een saak in sig selven waaragtig is / zullen we gehouden zijn de selve als waaragtig aan te nemen.

XI. Ten negende: Niemand kan versekerd zijn of hy gehouden is in Christum te geloven / 't en zy dat hy dat tot sijn fundament steld / dat hy voor alle menzen hoofd voor hoofd / sonder iemand uitgesonderd / gestorven is; en zo dit omverregeworpen word of komt te waggelen / zo is 'et noodsakelijk dat ook het gelove selvs moet omverregeworpen worden / of komen te waggelen. Want niemand is in specie of in 't bysonder geopenbaard / dat hy uit 'et getal van die genen is / voor welke Christus den dood heeft geleden. Dierhalven zo zal een ygelijk die zulks zal geloven / dat maar by gissinge geloven / dewelke valz zal konnen zijn / indien hy voor het grootste gedeelte van 't menzlijke geslagt / en die ook door 't Evangelium geroepen worden / niet gestorven en is. Zo dat dan zodanig een / die in Christum geloven zal als voor hem gestorven zijnde / niet seker en zal konnen wesen / of sijn geloov op waarheid gefundeerd is of niet; of hy ook door 't selve geregtvaardigd zal worden / en het ewige leven verkrijgen zal / dan of hy integendeel daar van zal versteken wesen. Hier op word geexcipieerd / dat het ware geloov alle die swarigheden weg neemd. 'k Andwoorde: Steld eens dat dat zo is; zo is 'et evenwel seker / dat zodanig een die onderregtinge begeerd / om te weten of hy gehouden is in Christum te geloven / en of het geloov 't welk van hem vereizt word / een vast fundament zal hebben / nog niet en gelooved; en dat hy uit sijn geloov niet besluiten en kan / dat Christus voor hem gestorven is: en ook die gene niet / die twijfeld of sijn geloov een waaragtig geloov is of niet / en of 'et tot den einde toe zal duren. Want sy seggen / dat 'er zo groten gelijkheid is tussen het regtvaardigmakende geloov der uitverkorenen / en het tijdelijke geloov eniger verworpenen / dat 'et naaulijks anders dan uit sijn duringe en bestandigheid en kan onderscheiden worden. Waar uit volgd / dat niemand voor de laatste uur sijns levens van sijne saligheid volkomenlijk en kan versekerd wesen / wanneer hy namelijk nu door d' ondervindinge geleerd heeft / dat sijn geloov ten einde toe bestandig is gebleven: 't welk sy anderen / die van gevoelen zijn / dat de gelovigen van haar gelove konnen afvallen / als een ongerijmdheid tegenwerpen / en evenwel van haar niet voorsigtig genoeg vermijd en word.

XII. Maar evenwel zo worden 'er / om dese zo periculeuse opinie een coleur te geven / enige plaatsen der H. Schriftuur bygebragt / hoedanige onder andere zijn / alwaar geseid word / dat Jesus Christus sijn ziele gegeven heeft tot een rantsoen voor velen, en dat hy voor velen sijn bloed heeft uitgestort / als Matth. xx. 28. en xxvi, 28. Heb. ix, 28. Van gelijken / voor sijne schapen, als Joh. x. 15. Voor sijne vrinden, als Joh. xv, 13. En voor sijne Gemeente, als Act. xx, 28. Ephes. i, 23. Maar ik andwoorde 1. Dat 'er in geen van alle die plaatsen / een enig woord gevonden word / 't welk med uitsluitinge toond dat Christus voor alle niet gestorven en is / maar enkel en alleen voor sijne schapen, vrinden, en Gemeente. 't Welk ook niet en zoude overeenkomen med 'et gene ik hier boven bygebragt hebbe / alwaar geseid word / dat Christus een versoeninge is voor de sonde der geheler wereld; dat hy hem selven overgegeven heeft tot een verlossinge voor allen; ja selvs voor die genen die verlozen gaan. En het woord van velen en verhinderd niet / waarom het selve niet algemeen en kan verstaan worden / dewijl allen ook velen zijn / enz. 2 Door de schapen, vrinden, en Gemeente Christi en worden zodanigen niet verstaan / die absolut tot 'et ewige leven uitverkozen zijn / sonder aansien van haar geloov of Godvrugtigheid. Want zodanige uitverkozenen / welke God in den hoogsten graad / en med een onveranderlijke liefde bemind zoude hebben / en zouden niet van noden hebben om med hem door den dood sijns Soons versoend te worden; alzo dat men / med te seggen dat Christus voor haar alleen geleden heeft / sijn dood overtollig en geensins noodsakelijk komt te maken. Dierhalven zo worden door de woorden van schapen, van vrinden, en van de Gemeente Christi de ware gelovigen betekend; niet die Christus nu al voor zodanig

danig

danig hield/wanneer hy voor haar den dood quam te sterven / (want toen ter tijd waren se door de sonden sijne vyanden/) maar die gelovigen geworden zijn / wanneer se hem als om hare sonden overgeleverd/en om hare regtvaardigmakinge opgewekt zijnde / omhelsd hebben. Voor haar word bysonderlijk geseid dat Christus sijn ziele gesteld heeft / om dat sy alleen waarlijk en in der daad de weldaden genieten / die uit sijne dood voordkomen. Want al is 'et dat hy de selve geleden heeft / op dat hy voor alle en een ygelijk de saligheid zoude verwerven / sonder onderscheid van uitverkozenen of verworpenen / zo is evenwel daar uit ontstaan / dewijl 't onder die conditie geschied is / dat se in hem zouden moeten geloven / dat de gelovigen alleen aan die weldaden deelagtig zijn / welke d' anderen haar selven door hare ongelovigheid en wederspannigheid onwaardig gemaakt hebben.

XIII. Om dese hare stellinge te bewijsen plegen se ook dese woorden Christi te gebruiken/waar mede hy sijnen Vader komt aan te spreken / Ik en bidde niet voor de wereld , maar voor de genen die gy my gegeven hebt, Joh. XVII, 9. En uit de selve te besluiten / dat hy voor de zodanigen sijn bloed en leven niet en heeft uitgestort / voor welke hy geweigerd heeft sijne voorbiddinge aan sijnen Vader op te offeren. Maar dit is een zeer swak gevolg : 't welk wel een groten schijn van waarheid zoude hebben / indien Christus noit voor de wereld / dat is / voor de Godlosen gebeden en hadde. Dog het is 'er zo verre van daan / dat zulks waar zoude zijn / dat hy selvs in dit gebed / 't welk hy bysonderlijk voor sijne Discipulen gedaan heeft / niet nagelaten en heeft insgelijks van de wereld mentie te maken / seggende / Ik en bidde niet alleen voor dese , maar ook voor de gene die door haar woord in my geloven zullen , op dat de wereld gelove dat gy my gesonden hebt. Van gelijken / Ik ben in haar ende gy in my op dat sy volmaakt zijn in een , ende op dat de wereld bekenne , dat gy my gesonden hebt , Joh. XVII, 20, 21, 23. Ja wy sien ook dat hy voor de saligheid van die genen gesorgd heeft / van welke hy gekruizigd wierd / en dat hy voor haar heeft gebeden / Vader vergeevd het haar want sy en weten niet wat se doen , Luc. XXIII, 34. Waar op Esaias het oog schijnd gehad te hebben / wanneer hy seid / dat hy voor de overtreders , of sondaars / gebeden heeft , Cap. LIII, 12. Dog verre de meesten van haar waren verworpenen / en zijn ook in hare ongelovigheid omgekomen. Hy en heeft dan door die genen die de Vader hem gegeven hadde / en die hy tegen de wereld steld/voor welke hy niet en bid/geen sekere singuliere personen verstaan/ die absolut tot de saligheid zouden gepredestineerd zijn ; maar alleen d' Apostolen/die hem de Vader hadde gegeven/ op dat hy haar in 't bysonder in sijne kennisse zoude onderwijsen/ en haar daarna als dienaars gebruiken om anderen tot de selve te brengen. Alle d' omstandigheden van dit gebed tonen dit zeer klaar / dewelke op niemand anders en passen/ als op haar alleen. Voornamelijk vers 12, alwaar hy seid / Die gy my gegeven hebt , heb ik bewaard , ende niemand uit haaren is verloren gegaan , dan de Sone der verdervnisse ; namelijk Judas. Want indien hy door dese woorden / Die gy my gegeven hebt , alle d' uitverkozenen verstaan hadde / gelijk sy 't in 't gemeen verklaren/zo en zoude hy Judas niet enkel en alleen tegen haar tegengesteld hebben / maar het grote getal der verworpenen. Zo dat hy med te seggen / dat hy voor de wereld niet en bad / maar voor die genen die de Vader hem gegeven hadde / niet anders voor gehad en heeft / als te tonen / hoe billijk sijne bede was die hy voor sijne discipulen in 't bysonder dede. Als of hy aldus gesproken hadde ; Vader / ik en bidde u nu niet voor de ongelovige wereld / en die geheel in hare sonden versopen leid. Gy zoud regtvaardige reden heben om mijne gebeden te verwerpen / indien ik u voor de selve quam te bidden / dewelke uwe weldaden en segeninge t' enemaal onwaardig is. Maar ik bidde u voor mijne lieve Discipulen / die u lieb hebben en vrezen / en over welke ik weet dat uwe sorge niet minder en gaat als over my ; dewijl gy my de selve tot desen einde gegeven hebt / op dat ik haar van of in uwe waarheid zoude onderwijsen.

XIV. En daar en steekt ook geen meerder kragt in / dat se seggen / Dat Christus voor die Godlosen niet gestorven en is / die eer hy in de wereld quam / nu al in hare sonden omgekomen waren ; nog ook voor Judas / dewijl Christi dood selvs de misdaad is / waar door hy de verdoemenisse op sijn hals gehaald heeft. Dat dierhalven daar uit blijkt / dat Christus niet voor alle en een ygelijk mens hoofd voor hoofd/sonder iemand uitgesonderd / gestorven en is. Want ik andwoorde: Steld eens dat dat al te samen waar is / zo en zal evenwel daar uit niet volgen / dat Christus voor alle die genen niet gestorven en is / die het Evangelium

gelium verkondigd word / en die op straffe van d' ewige verdoemenisse word belast / dat se in hem zullen geloven. 't Welk eigenlijk de saak is / dewelke nu maar alleen van ons ondersogt word ; want indien men dat niet toe en staat / zo word de ganze hope onser saligheid / en van de versoeninge onser sonden / dewelke ons in den Evangelio door Christi dood en lijden aangepresenteerd word / grootlijks verswakt; ja selvs ook de sekerheid van de waarheid des Evangeliums word ganz en al omverregeworpen; want indien hy in dit hoofd-punct iets gebied te geloven 't welk valz is / zo zullen wy billijk nadenken konnen hebben / dat hy zulks ook in andere saken doet. Nu die voor de komste Christi geweest zijn en hebben zodanig een gebod niet gehad ; en daarom zo en zou 'et zulk een ongevoeglijke saak niet geweest zijn / indien hy voor enigen van haar den dood niet en zoude geleden hebben. Van gelijken / indien alleen een enige Judas van dese weldaad geëxcipieerd wierd / welkers misdaad zo groot is geweest / dat se alle anderen in gruwelijkheid zeer verre overtreft heeft / zo is 'et seker / dat zulks niet en zoude beletten / waarom dat men niet med regt en zoude konnen seggen / dat Christus in 't generaal voor alle menzen gestorven is. Want wat is een enig menz ten opsigte van het ganze menzlijke geslagt / anders als een enig sandje / vergeleken zijnde med al het sand dat aan den oever der zee is? Maar evenwel wy en behoeven dat niet noodsakelijk toe te staan. Want Christus is waarlijk gestorven voor die Godlosen / die eer hy nu geleden hadde / al in hare sonden gestorven waren ; niet dat se daar uit enige vrugt hebben konnen trekken ; maar om dat hare sonden / inden se haar selven voor haar dood tot God bekeerd hadden / gelijk se door de hulpe van sijne genade konden doen / in het bloed Christi / 't welk daarna zoude vergoten worden / versoend zoude geweest zijn / even eens gelijk van die genen / die van hare sonden berou hebben gehad. Want indien 't niet ongerijmd en is / te seggen dat hy gestorven is voor de gelovigen des O. Testaments / welker saligheid nu al vast stond wanneer hy quam te lijden ; zo en zal 't ook niet ongerijmd zijn / 't selve te seggen van d' ongelovigen / welker verdoemenisse toen insgelijks al vast stond. Want gelijk sy door haar geloov hunne saligheid gevonden hadde̅ in het bloed Christi / alzo zouden dese ook / indien se maar hadden geloovd, door des selvs kragt van de verdoemenisse bevrijd geweest zijn. En het en is ook niet onwaarschijnlijk / dat Judas al mede genade by God zoude verworven hebben / indien hy hem maar van herte van sijne begane misdaad bekeerd hadde. Want alhoewel dat 'et een grote saak zoude geweest zijn / zo en ging het evenwel de barmhertigheid Godes / ende de kragt van Christi dood / in grootheid niet te boven. Ja hy wierd ook selvs in de gebeden / welke Christus voor die genen die hem kruizigden / heeft uitgestort / begrepen. Maar dewijl hy van Godes genade heeft gewanhoopt / en sig niet waarlijk en heeft bekeerd ; ja integendeel het ene schelm-stuk op 't andere opgehoopt / zo en is 'et geen wonder / dat hy uit de dood Christi geen nuttigheid en heeft getrokken / gelijk hy misschien andersins zoude konnen gedaan hebben.

Cap. V.

Dat God wil dat alle menzen salig worden.

I. *Ten* vierde. *God wil dat alle menzen salig worden, 't welk bewesen word uit* Ezech. XVIII, *en* XXXIII. II. *Uit* 2 Pet. III. III. *En uit* 1 Timoth. II. *Het Griekze woord* pantes, *en betekend niet* allerlei, *maar* alle. IV. *Dat 'et ook niet reduplicativ of by manier van verdubbelinge en moet verstaan worden* V. *Daar en word ook niet gehandeld van de wille welke in 't Griekz* euarestia *genoemd word, in tegenstellige van de wille welke* eudokia *word genoemd* VI. *Hoe God de saligheid van alle menzen niet op een en de selve wijse en wil.* VII. *Op wat wijse dat God geseid word te willen dat alle menzen salig worden.*

I. Het vierde argument. Welke lere tegen den ganzen teneur en inhoud van d' H. Schriftuur strijdig is / die is ook voor onwaaragtig te houden. Zodanig nu is de lere aangaande het besluit der verwerpinge. Dierhalven zo is se voor onwaaragtig te houden. Het twede voorstel zou men door zeer veel plaatsen der H. Schriftuur konnen bewijsen. Maar wy zullen ons vergenoegd houden / twe of drie van de voornaamste by te brengen. d' Eerste hebben we Ezech. XVIII, 32, Ik en wil den dood des stervenden niet, spreekt de Here Here: daarom bekeerd u, ende levet. 't Welk hy med byvoeginge van een dieren eed komt te bevestigen / Cap. XXXIII, 11. Zo waaragtig als ik leve, spreekt de Here Here, ik en wil den dood des Godlosen niet. Maar dit wil ik dat de Godlose sig bekere van sijnen weg ende leve : Bekeerd u van uwe bose wegen? want waarom zoud gy sterven ô Huis Israëls? Maar uit ik aldus besluite : Indien God den dood van den stervenden Godlosen niet en wil / maar sijn bekeringe / op

dat hy leve / zo en heeft hy het grootste gedeelte van 't menzlijke geslaagt door geen absolut besluit tot d' ewige verdoemenisse gedestineerd / 't welk hy aangemerkt heeft of als nog niet geschapen / of alleen med d' ervsonde / gelijk sy 't noemen/ besmet zijnde. Want dese dingen lopen regt-draads tegen elk anderen aan / ende en konnen tegelijk niet bestaan. Nu het eerste voorstel is waaragtig / gelijk uit de aangetogene plaatsen blijkt. Dierhalven ook het gevolg 't welk daar uit getrokken word. Enigen andwoorden : Indien God den dood van den stervende sondaar niet en wilde / zo zou hy de selve beletten / en sijne bekeringe te wege brengen / dewijl hy almagtig is. Dierhalven zo moet men het / Ik en hebbe geen lust, of geen behagen, vertalen/ gelijk enige geleerde Oversetters doen. Maar ik andwoorde hier integendeel op: Dat 'et wonder is / dat 'er zodanige menzen gevonden worden / die zulke uitvlugten weten te verzieren / om selvs God de Here niet te geloven / niettegenstaande dat hy sijn seggen ook med een eed bevestigd. God en gebruikt niet altijd sijn almogenheid om dat gene te beletten 't welk hy niet en wil. Als by voorbeeld. Hy en wil de sonden en schelm-stukken niet die de menzen begaan ; gelijk daar uit blijkt / dat hy de selve wel uitdruklijk verbied / en gestrengelijk straft ; en evenwel zo en steld hy altijd sijn kragten niet in 't werk om te beletten dat de selve niet en geschieden ; maar hy wil dat de menzen / die hy med een vrije wil begaavd heeft / uit haar eigen beweginge / en door een eerbiedig ontsag van sijn gebod gedreven zijnde/ haar selven daar van zullen onthouden. Alzo en oordeeld hy 't niet geraadsaam te wesen / sijne almogenheid te gebruiken om de sondaars tot bekeringe te brengen / en te beletten dat se door hare sonden den dood op haren hals niet en halen. Het is genoeg dat hy haar den segen ende den vloek / het leven ende den dood voorsteld/ om te verkiesen het gene haar believd. Dog 't is sonder reden dat se de gemene vertalinge van het Hebreeuze woord Chapherz berispen / als of men het niet ik wille en moste oversetten / maar ik heb een lust of een behagen. Want al is 'et dat 'et meesten tijd betekend iets te willen med behagen / (gelijk zulks altijd in God ende de menzen plaats heeft / wanneer se vry en onbedwongen iets willen / want andersins en zouden sy 't niet willen / indien s' er geen behagen in-en mogten hebben /) zo en is 'et evenwel niet anders als eigenlijk iets willen / en het word ook in de aangetogene plaatsen van de LXX. Oversetters door het Griekze woord Theloo vertaald. Als ook Psal. v, 5, 't welk de gemene Oversetter aldus uitgedrukt heeft/ Want gy en zijt geen God die de ongeregtigheid wil. Alwaar niets ongerijmder en zoude zijn als te seggen/ dat God d' ongeregtigheid wel wil / om dat hy vastgesteld heeft dat se onvermijdelijk zoude geschieden; maar evenwel dat hy door de selve niet vermaakt en word / of dat hy 'er geen lust nog behagen in en heeft. Want wat kan hem anders bewogen hebben om zulks te besluiten / als om dat hy 'er lust en behagen in hadde ? Maar laat ons eens toegeven/ dat dit woord by Ezechiel beter door het Griekze woord Eudokeoo, dat is / het behaagd my, of ik hebbe lust daar in, overgeset word / zo zullen evenwel die woorden Godes med 'et absolute besluit der verwerpinge niet overeengebragt konnen worden. Want indien hy selvs geen behagen en heeft in het verderv van den Godlosen / die in sijn sonde komt te sterven / zo en heeft hy geen besluit gemaakt / 't welk sonder welbehagen of vermaak niet en kan geschieden / aangaande d' ewige verdoemenisse van de zodanigen / dewelke hy alleen aangemerkt heeft als nog niet geschapen / of als in Adam gevallen/ en die hem door haar eigen doen of laten geen oorsaak van haat en hadden konnen geven. Anderen andwoorden / Dat God den dood van den bekeerden sondaar niet en wil. 't Welk wel waar is / maar het en past op d' aangetogene plaatsen van Ezechiel niet ; voornamelijk niet op d' eerste / alwaar God seid dat hy den dood des stervenden niet en wil ; namelijk des stervenden sondaars / die in sijne sonden komt te volharden / en alzo het oordeel der verdoemenisse op sijn hals te halen. Want hy zoude wel willen dat dese hem bekeerd hadde / op dat hy de dood / dewelke de Godlosen bereid is / zoude ontvlieden ; en daarom zo bied hy hem ook de genade aan / waar door hy bekeerd kan worden/ en hy verleend hem daarbenessens bequame en genoegsame tijd tot sijne bekeringe / alhoewel dat hy de selve door sijn almogende kragt niet te wege en brengd.

II. De twede plaats hebben we by Petrus / 2 Briev, III, 9. De Here en vertraagd de belovten niet, maar hy is langmoedig over ons, niet willende dat enigen verloren gaan, maar dat se allen tot bekeringe komen. Hier op word in 't gemeed aangemerkt/ dat d' Apostel alhier alleenlijk van d' uitverkozenen handeld/ van welke het seker

is dat God niet en wil dat se voor ewig zullen verlozen gaan / maar dat se door een ware bekeringe de verdoemenisse ontvlieden zullen ; en dat zulks blijkt uit het woord ons, dewijl 't ongerijmd is te menen / dat Petrus hem selven beneffens de verworpenen heeft willen tellen. Maar op ik andwoorde / dat onder dat woord ons alle die genen begrepen worden / aan welke hy schrijvd / dewelke evenwel / niettegenstaande dat se belijdenisse deden van de Christlijke Religie / niet alle absolut tot 'et ewige leven verkozen en waren ; dewijl in de sigtbare kerke de goeden onder de quaden plegen vermengd te zijn / gelijk op den dorz-vloer het kaf onder 't koorn / en in het net de dode vissen onder de levende. Tegen die alle geevd Petrus te kennen dat God grote langmoedigheid gebruikt / med sijne toekomste ten oordeel uit te stellen / op dat se in hare sonden niet en zouden overvallen worden. Maar volgens de lere van de absolute predestinatie / en kan 'er voor Godes langmoedigheid geen plaats zijn / nog tegen d' uitverkozenen nog tegen de verworpenen. Niet tegen d' uitverkozenen ; want dewijl God vastgesteld heeft door sijne onwederstandelijke kragt de bekeringe in haar voort te brengen / sonder welke het onmogelijk is dat se van hare sonden bekeerd worden / zo en gebruikt hy eigenlijk tegen haar geen langmoedigheid / maar hy wagt maar alleen den tijd af die hy selvs vastgesteld heeft / wanneer sy zullen bekeerd worden. Veel minder tegen de verworpenen ; want dewijl het besluit van haar verderv en verdoemenisse onwederroepelijk is / en dat hy ook noit in haar voorgenomen en heeft de bekeringe te werken / zo zou hy dat gene te vergeevs verwagten / 't welk hy weet dat geensins geschieden en kan. Maar / zuld gy seggen / hy en werpt haar evenwel niet op staande voet / en zo haast als se gesondigd hebben / in den afgrond van de helle / maar hy steld de straffe nog lang uit. 't Is zo. Maar dat en moet geen langmoedigheid genoemd worden / indien se de straffe die haar beschoren is / geensins en konnen ontvlieden. Even gelijk men niet en kan seggen / dat zodanig een regter langmoedig is tegen een misdadigen / dien hy nu sekerlijk ter dood veroordeeld heeft / die hem niet terstond na de galg en doet voeren / maar komt af te wagten / tot dat hy anderen te gelijk med hem ter executie steld. Hoe verre dit nu van den regten sin der H. Schriftuur af is / dat kan men zeer klaar / al waar 't maar alleen uit twe plaatsen in den Briev tot de Romeinen, afmeten / alwaar d'Apostel Cap. II, 4. aldus spreekt / Of veragt gy den rijkdom sijner goedertierenheid, ende verdraagsaamheid, ende langmoedigheid, niet wetende dat de goedertierenheid Godes u tot bekeringe leid? Maar na uwe hardigheid ende onbekeerlijk herte, vergaderd gy u selven toorne als een schat in den dag des toorns ende der openbaringe van het regtvaardige oordeel Godes. En Cap. IX, 22. Ende of God willende sijnen toorn bewijsen, ende sijne magt bekend maken, med vele langmoedigheid verdragen heeft de vaten des toorns tot het verderv toebereid? Van welke plaatsen niemand en twijfeld of daar word van verworpenen gehandeld. Maar men moet 'er zodanigen niet onder verstaan / die volgens het absolute besluit Godes verworpen zijn / maar om haar eige sonden / en die sy door de genade Godes wel konden vermijden. Want 't gene in de laatste plaats geseid word / van de vaten des toorns tot 'et verderv t' samengesteld of toebereid, dat en moet men niet / gelijk enigen doen / tot haar scheppinge refereren / maar tot de verworpenen selvs / die haar selven door hare sonden tot vaten des toorns gemaakt / en tot 'et verderv toebereid hebben ; gelijk het volgende vers te kennen geevd / alwaar Paulus / de maniere van spreken veranderende / van de gelovigen seid / Ende op dat hy (te weten God) zoude bekend maken den rijkdom sijner heerlijkheid over de vaten der barmhertigheid, die hy te voren bereid heeft tot heerlijkheid. Want indien hy op de selve wijse gewild hadde 't verderv van die eersten / als hy gewild heeft de saligheid van die laatsten / enig en alleen tot God te refereren / zo en zoude hy sijn spraak niet veranderd hebben / gelijk hy gedaan heeft.

III. De derde plaats tegen d' absolute verwerpinge hebben we 1 Timoth. II, 4. Welke (te weten / God) wil dat alle menzen salig worden, ende tot kennisse der waarheid komen. Waar uit zo klaar blijkt als den dag / dat God zodanig een absolut besluit / van het grootste gedeelte van 't menzlijke geslagt ewig te verdoemen / gelijk enigen hem toeschrijven / niet gemaakt en heeft. Want dat en kan niet bestaan med te willen dat alle menzen salig worden, en tot kennisse der waarheid komen. Dog hoe voortreffelijker dat dese plaats is / med zo veel te meerder geweld tragten sy ons de selve door hare exceptien uit de handen te wringen. Want enigen seggen / dat men de woorden

den niet en moet vertalen / God wil dat alle menzen ſalig worden, maar allerlei menzen, onder welke ook Beza is / die het Griekze woord pantes, 't welk een ygelijk weet dat alle betekend / op veel plaatſen van het N. Teſtament door het Latijnze woord quoſvis, dat is / allerlei uitgedrukt heeft / verdraaiende alzo door een onverdraaglijke ſtoutigheid den ſin van de H. Schriftuur / op dat hy niet en zoude ſchijnen ſijne byſondere opinien tegen te ſpreken. Sy maken onderſcheid tuſſen de verſcheide ſlag of ſoorten van menzen en alle menzen hoofd voor hoofd / en ſeggen / dat d' Apoſtel hier niet anders voor en heeft / als te leren / dat God wil dat allerlei ſlag en ſoorten van menzen zullen ſalig worden / 't zy van wat ſtaat ofte conditie ſy zouden mogen zijn; om dat 'er by hem geen onderſcheid en is van Jode en Griek / van vrije en dienſtknegt / van rijke en arme / van man en wijv; alhoewel hy niet en wil dat ſe alle en een ygelijk hoofd voor hoofd / zonder iemand uitgeſonderd / ſalig zullen worden. Eveneens gelijk als wy gewoon zijn te ſeggen / dat alle de dieren in de Arke Noë geweeſt zijn / niettegenſtaade dat 'er in der daad uit alle die ſoorten maar enige weinige paren in zijn geweeſt; van gelijken dat Chriſtus alle ſiekte en alle quale onder den volke geneſen heeft Matth. IV, 23. dat is / allerhande ſoort van ſiekten en qualen / niet juiſt alle ſieken hoofd voor hoofd ganz niemand uitgeſonderd; om dat ſe niet alle gekomen en zijn om van hem geholpen te worden: En dat ook de Phariʒeen alle moeſkruid vertiend hebben, Luc. XI, 42. dat is / allerhande ſoort van moeſkruiden. Maar al is 'et dat het Griekze woord pas, dat is / alle, ſomtijds in die betekeniſſe genomen word / zo is 't evenwel ſeker / dat 'et alhier geen plaats hebben en kan. 't Welk Chamierus med uitgedrukte woorden bekend ſtaat / Panſtratiæ Cathol. T. 3. lib. 7. Cap. 6. ſeggende / dat 'et hard geſeid is, dat men de woorden, *niet willende dat iemand verloren gaat*, tot de byſondere ſoorten van menzen wil trekken: En voorwaar de woorden, *hy en wil den dood des ſondaars niet*, ſchijnen daar tegen te ſtrijden; dewijl de dood niet en kan aangemerkt worden in allerlei ſoorten van menzen, maar in elk menz in 't byſonder van die ſoorten. Maar ſelvs ook zo en accordeerd 'et niet med d' inſtellinge van Paulus. Want hy gebied dat men bidden zal, niet voor allerlei ſoorten van menzen, maar voor elk menz in 't byſonder van die ſoorten, Tot een bewijs hier van zijn de Koningen en alle die in hoogheid zijn, voor welke de Kerke in 't byſonder bid, en dat op alle tijden en plaatſen. Als by voorbeeld, voor Nero in dien tijd wanneer d' Apoſtel dit ſchreev. En 't en is geen reden die glad door gaat: Bid voor Nero, om dat God wil dat enige Keiſers zullen ſalig worden. Waar by ik ook nog kom te voegen / dat volgens dat gebod d' onderdanen van Vrankrijk niet gehouden en zouden zijn voor Ludovicus de XIV. te bidden / of de Spanjaarden voor Philippus de IV. maar alleen voor de Koningen in 't generaal. 't Welk in 't minſten niet en accordeerd med de lievde en onderdanigheid / die d' onderdanen aan hare Koningen ſchuldig zijn te bewijſen; nog ook med de praktijk der ganze Kerke / dewelke altijd voor de Koningen en Overheden in 't byſonder / onder welke ſy woonden / haar gebeden tot God heeft opgeofferd.

IV. Anderen menen dat men dit woord alle reduplicatijv / dat is / by maniere van verdubbelinge moet verſtaan / als of Paulus geſeid hadde / dat God wil dat alle die menzen ſalig worden / die ſalig worden / om dat 'er geen van allen en is die tegen Godes wil ſalig word. Even gelijk men zoude konnen ſeggen / dat een ſeker ſchoolmeeſter alle de kinderen van een ſeker dorp onderwijſd / niet om dat hy ſe juiſt alle hoofd voor hoofd onderwijſd / maar om dat 'er geen van allen en is / die anders onderweſen word / dan alleen van hem. Maar Chamierus en keurd ook in de terſtond geciteerde plaats dat andwoord niet voor goed: Want, ſeid hy / wat is 'er kinderlijker, als dat men ſeid, God en wil niet dat 'er iemand van die genen die ſalig worden, verloren zal gaan? Hy en wil den dood des ſondaars niet, die hy wil dat ſalig zal worden? Bid voor Nero om dat God wil dat die genen die ſalig zullen worden, ſalig zullen worden? Waar by ik nog voege / dat d' Apoſtel volgens dat andwoord beter zoude geſeid hebben / God wil dat alle menzen verdoemd worden / als hy wil dat ſe alle ſalig worden. Want dewijl niemand verdoemd en word / (gelijk ook die genen / die ons op zodanig een wijſe andwoorden / ſelvs bekennen /) dan die God wil dat verdoemd zal weſen / en dewijl hy 'er veel meer uit alle de ſoorten en conditien van menzen tot de verdoemeniſſe / dan tot de ſaligheid geſchikt heeft / zo ſchijnd 'et veel gevoeglijker en redelijker te zijn / dat de benaminge van het grootſte dan van het kleinſte gedeelte afgenomen word. Maar indien hy op zulk een wijſe

geſpro=

gesproken hadde / zo en zou hy de menzen niet gedisponeerd en opgewekt hebben om het Evangelium te belijden en te beleven/ maar integendeel haar veel eer van't selve / als van een verderflijke of ten minste onnutte lere / afgeschrikt hebben.

V. Dierhalven zo sien we dat Chamierus beide die wijsen van andwoorden verwerpt / en tot een andere sijn toevlugt neemd / seggende / dat de wille Godes aangemerkt word als een seker (gr. eudokia,) welbehagen, waar door God iets besluit dat te sijner tijd zal geschieden / waar onder de predestinatie gerefereerd word; of als een seker (gr. euarestia,) welbehagen, waar door hy wil dat dit of dat van de menzen zal geschieden volgens sijn geboden / of volgens de pligt des menzen; en dat men de woorden Pauli van de laatste en niet van de eerste moet verstaan: dat ook dit onderscheid uit de H. Schriftuur genomen is / en dat daar door d' ongerijmdheden gemijd worden / dewelke uit de andere wijsen van andwoorden komen te volgen; als mede dat se in substantie en wat den sin belangd/ med die distinctie accordeerd/ waar door sijn wil onderscheiden word in een wil des tekens, en een wil des welbehagens, dewelke in 't gemeen by de Scholastijken, of Schoolze Philosophen gebruikelijk is. Maar ik andwoorde hier op / alhoewel de Griekze woorden eudokia en euarestia, als ook de woorden eudokein en euarestein, die van de selve betekenisse zijn / in de H. Schriftuur gevonden worden / dat evenwel die distinctie in de selve ganz geen fundament en heeft. Want sy worden altijd in een en de selve betekenisse genomen / en sy konnen sonder enige veranderinge van sin door elk anderen gebruikt worden; zo verre is 't 'er van daan dat se tegen elk anderen zouden staan / gelijk se volgens de verklaringe van Chamierus zouden moeten doen. Gelijk dan God (gr. euarestei,) by sijn selven daar in behagen heeft, dat alle menzen salig worden en tot kennisse der waarheid komen / alzo is 'et ook dat hy 't selve (gr. eudokei;) voor goed keurd. Want indien gy Godes (gr. eudokia,) goedkeuringe alleen wild nemen voor sijn absolute besluit / waar tegen maar een simpel (gr. euarestia) behagen tegengesteld word; zo wil ik u wel eens te bedenken geven / of 'et niet ongerijmd en is te menen / dat God in enige saak sijn behagen heeft / en dat ook ernstlijk en ongeveinsd / en dat hy evenwel door een absolut en onwederroepelijk besluit vast steld / dat die saak noit en zal geschieden / maar het tegendeel; dat God wel behagen heeft in de saligheid van alle menzen / en dat hy wil dat se alle tot de kennisse der waarheid komen; maar dat hy evenwel vastgesteld heeft haar noit die middelen te schenken / waar door sy tot de selve konnen komen. Want dese twe willen lopen regt tegen elk anderen aan / en d' een stoot d' andere om verre. En daar en kan geen andere reden med gedagten bedagt nog begrepen worden / waarom God vastgesteld heeft / dat vele menzen noit uit hare onwetenheid en zullen gered / en van hare sonden bekeerd worden / dan alleen dat hy in haar verderf en verdoemenisse / meerder welbehagen heeft / dan in hare behoudenisse en saligheid. Want indien hy maar enigsins een ernstlijk welbehagen hadde in hare saligheid / zo en zou hy haar de hulpe van sijne genade niet weigeren / sonder welke hy weet dat se noit tot de selve en konnen komen / en dat 'et onmogelijk is dat se het verderf en de verdoemenisse des doods en der ewiger smerten konnen ontvlieden. Eindelijk indien de wil / dewelke in 't Grieks euarestia word genoemd / de selve is med de wil des tekens, gelijk se van anderen pleeg genoemd te worden; en de wil / dewelke in 't Grieks eudokia genoemd word / de selve med de wil des welbehagens, zo volgd dan / dewijl wy in 't voorgaande getoond hebben dat die distinctie in sig strijdig is / en de selve ook med een wederleid hebben / dat dan van gelijken dese distinctie volkomen omverre is geworpen

VI. Dierhalven zo zijn 'er enigen / siende dat dese distinctie van Chamierus, de knoop daar de swarigheid eigenlijk leid niet weg en neemd / die andwoorden / dat God de saligheid van alle menzen hoofd voor hoofd wel wil / dog evenwel niet op een ende de selve wijse / maar van dese meerder en van d' anderen minder: want dat 'er in hem twederlei wil is; d' ene waar door hy alle menzen gebied dat se den weg des deugds ende der saligheid zullen inslaan / en ook sijn welbehagen schept wanneer se zulks komen te doen; dog d' anderen waar door hy vastgesteld heeft enige absolut de saligheid / ende de middelen die daar toe leiden / mede te delen. En dat hy hem selven / wanneer hy haar allen vermaand wat haar schuldige pligt is / en ook verklaard wat goed sy daar uit te verwagten hebben / alsdan als een regter draagd; maar dat hy / wanneer hy in enigen med 'er daad te weeg brengd 't gene hy haar gebied / alsdan toond dat hy haar Vader is. Welk andwoord de waarheid vry nader komt /

maar evenwel zo en verklaard se de selve niet volkomen genoeg. Ik wil wel bekennen dat God de saligheid van alle menzen niet juist med een gelijke affectie en toegenegenheid en wil; want hy en deeld aan allen niet even zeer / en op de selve wijse / de middelen om tot de selve te komen. Want eertijds voor de komste Christi / liet hy aan geen volken op aarden sijn wil bekend maken / dan aan d' Israëliten alleen; en na sijne komste sien we / niettegenstaande dat het onderscheid van Jode en Griek weggenomen is / dat hy evenwel niet en versorgd dat sijn Evangelium op alle plaatsen verkondigd word. Maar evenwel zo is 'et zodanig / dat God noit toegelaten en heeft / dat 'er iemand zoude wesen / die van ganz alle vermogen om hem te kennen beroovd zoude zijn: alzo dat die genen niet en zijn te verontschuldigen / die sijne waarheid in ongeregtigheid t' ondergehouden en hem niet na behoren gediend en hebben. Indien nu de uitvinders of smeders van dese distinctie dit alzo waarlijk toestonden / en de gelijkenisse tussen een wetgever en een vader niet verder uit en strekten / zo en zou ik 'er zo heel vreemd niet van zijn. Maar dewijl se ons een God afmalen / die sig tegen verre het grootste gedeelte van 't menzlijke geslagt zodanig draagd / dat hy haar zulke wetten voorschrijvd / die hare kragten zeer verre te boven gaan / en die genen evenwel / die de selve niet gehoorsaamd en hebben / strengelijk straft / zo seg ik dat zulks het doen niet en is van een regtvaardigen wetgever / maar veel eer van een wreden tyran; en ik en sie ook niet hoe hem kan toegeschreven worden / dat hy op enigerlei wijse hare saligheid wil / en in de selve sijn behagen schept / die hy de middelen / sonder welke de selve niet en kan verkregen worden / zo stip en precijs komt te weigeren.

VII. Maar / zuld gy seggen / hoe moet men dan die saak verstaan / dat God ernstlijk wil dat alle menzen salig worden en tot kennisse der waarheid komen / dewijl niemand en kan beletten / of het gene dat hy zodanig wil moet sijn effect en voortgang hebben / daar 'et evenwel ongetwijfeld is / dat 'er velen in de duisternissen der onwetenheid blijven steken / die noit tot de saligheid en zullen komen? 'k Andwoorde: Dat God alle menzen niet absolut en wil salig maken; maar alleen onder dese conditie / indien se in Jesum Christum geloven / en sijn Evangelium gehoorsaam zijn; andersins indien sy 't selve niet en willen geloven / nog gehoorsaam wesen / dat hy wil dat se ewig zullen verloren gaan. Aldus sien we dat Aretius dese plaats in sijn Commentarien ofte Uitleggingen verklaard; Alle menzen en versta ik niet alleen van de ganze soorte, dat is, dat hy wil dat uit alle de menzen enige zullen salig worden, maar van yder menz hoofd voor hoofd, en op sijn selven aangemerkt zijnde. Want hy wil waarlijk dat se alle salig worden, maar onder dese conditie, dat se berou hebben, en haar tot Christum den Sone Godes bekeren. Zo heeft hy gewild dat Cain, Pharao, Judas, enz, zouden salig worden; maar dewijl se in hare wanhope en boosheid volhard, en alle goede en heilsame vermaninge verworpen hebben, zo worden se med regt verdoemd en van de saligheid verstoten, enz. Dog anderen distingueren alhier de wil in een voorgaande, en in een volgende wil; seggende dat God door sijn voorgaande wil, voor zo veel hy de menzen aanmerkt als na sijn beeld geschapen zijnde / de saligheid van alle menzen wil / en dat hy bereid is haar middelen te verlenen / waar door sy tot de selve konnen geraken; maar dat hy door sijn volgende wil, alleen die genen in der daad de saligheid wil toebrengen / die in Christum geloven / en haar selven van de sonden bekeren; dog anderen in het verderv / 't welk sy door haar eigen en wel vermydelijke schuld op haar hals hebben gehaald / te laten steken. Welke distinctie zodanig is / dat se / indien men liever op de saak als op de woorden siet / waar mede de selve voorgesteld word / op een uit komt med de voorgaande / alwaar de wille Godes onderscheiden word in een absolute en conditionele.

Cap. VI.

Dat het absolute besluit der Verwerpinge med Godes Attributen of Eigenschappen strijdig is.

I. *Ten* vijvden. *Het absolute besluit der verwerpinge strijd med Godes Heiligheid*, II. *Med Godes Regtvaardigheid*: 1. *om dat 'et steld dat God d' onnoselen straft*. III. 2, *Om dat hy gehoorsaamheid en geloov van die genen vereizt, die hy de kragten die daar toe nodig zijn, of heeft benomen, of besloten heeft de selve haar niet te geven*. IV. 3. *Om dat 'et God tot een geveinsde maakt*. 1. *Indien we eens agt slaan op sijn geboden*, V. 2. *Op sijn beloven*. VI. 3. *Op de conditien die 'er bygevoegd zijn*. VII. 4. *Op sijn verlangen en klagen*. VIII. *Eindelijk zo strijd 'et ook tegen de menzlievendheid en barmhertigheid Godes*.

I. Ten

I. Ten vijvde. Eindelijk zo strijd de lere van de absolute verwerpinge tegen de voornaamste eigenschappen van de nature Godes / hoedanig zijn sijne heiligheid, regtvaardigheid, ongeveinsdheid, barmhertigheid, enz. Dat 'et tegen Godes heiligheid strijd dat blijkt daar uit / om dat 'et God tot een aucteur van de sonde maakt. En dit en past niet alleen op het gevoelen van de Supralapsarii, dat is / die de predestinatie boven den val Adams nemen / maar ook van de Infralapsarii, dat is / die de predestinatie onder den val beginnen. Wat de Supralapsarii aangaat / daar en behoeven we geen andere argumenten tegen te gebruiken / dan die / waar mede de Infralapsarii haar te keer gaan / gelijk wy hier vorens geseid hebben. Dat namelijk God / dewijl hy voor 't besluit van den menz te scheppen / vastgesteld hadde / sijne regtvaardigheid bekend te maken in de sonden te straffen / en sijne barmhertigheid in de selve te vergeven / den menz daarna zodanig gemaakt heeft / dat hy onvermijdelijk in de sonde zoude vallen / sonder welke hy anders tot geen van beide die oogmerken en konde geraken. Want dat is handtastelijk de ganze schuld van de sonden / waar door d' ellendige menzen moeten straffe lijden / op God werpen. En het verwonderd my dat die genen / die dat gevolg wel sien / en anderen tegenwerpen / 't selve niet van ganzer herte en verfoeyen ; en dat se med die genen / die zodanig een vuile en afschuwelijke ketterije beweren / liever de broederschap willen onderhouden / als de zodanigen in hare gemeenschap te verdragen / die daar menen dat de genade Godes tegen het menzlijke geslagt algemeen is. Maar d' oorsaak hier van en is zo heel duister niet om na te vorzen. Want alhoewel sy op die wijse niet en stellen / dat God een aucteur en oorsaak van de sonden is / zo doen s'et evenwel op twe andere wijsen ; 't welk te kennen geevd / dat se van dese Godslasteringe zulken afkeer niet en hebben als se wel willen schijnen. Want voor eerst zo leren de meesten van haar / dat Adam noodsakelijk of onvermijdelijk volgens het besluit Godes in die sonden gevallen is / uit welke alle andere sonden / dewelke daarna zo van hem selvs / als van sijne nakomelingen begaan zijn / noodsakelijk en onvermydelijk haar oorsprong genomen hebben. Op welke wijse sy maar door een anderen omweg in het selve quaad komen te vervallen / waar van sy quansuis voorgeven zulken groten afschrik te hebben. En 't is ook noodsakelijk dat alle die genen daar toe komen / die menen dat God geen andere dingen en kan voorweten / dan die hy besloten heeft. En dat hy dierhalven om den val Adams te konnen voorweten / besloten heeft dat hy onvermijdelijk zoude vallen. Ten twede, zo maken zo wel de Supralapsarii als de Infralapsarii God tot een aucteur van de sonden / wanneer sy leren / dat hy vastgesteld heeft de sonde van Adam alle sijne nakomelingen toe te rekenen / en dat daar uit in al haar doen en laten een onvermijdelijke noodsakelijkheid om te sondigen voordvloeid : want dat de menzen zo verdorven van verstand / van wil / en in alle hare faculteiten / geboren worden / dat al het gene sy komen te denken / te spreken / ende te doen / niet anders en kan zijn dan quaad. Sy excipieren wel / dat men die verdorvenheid tot God niet en moet refereren / en dat de menzen de selve door haar eigen schuld / vrywillig in Adam sondigende / op haar hals hebben gehaald / alzo dat se med regt van niemand anders als van haar selven en konnen klagen. Maar dit en zijn niet anders dan woorden. Want dat de sonden Adams ons toegerekend word / of dat wy geagt worden in Adam gesondigd te hebben eer wy geboren zijn / dat en vloeid niet voord uit de natuur van de sake selvs / dewelke zoude vereizen dat al het doen en laten van de ouders haar kinderen word toegerekend. Want indien 't 'er zo mede gelegen was / zo zoude het goede dat Adam gedaan heeft / sijne nakomelingen niet minder toegerekend worden als het quade. En dewijl 'er in 't gemeen van de Christenen geloovd word / dat hy berou van sijne sonden gehad heeft / zo zou dan dit sijn berou / alle sijne nakomelingen ook toegerekend moeten worden : 't welk die genen / waar mede wy nu disputeren / niet en willen toestaan. Want daar door zou het enige fundament / waar op het Dortze Synode komt te steunen / om verre geworpen worden. En 't en kan ook natuurlijker wyse niet geschieden / dat 'er uit ene quade daad zodanig een grote verdorvenheid voordvloeid ; 'k en seg niet over het ganze menzlijke geslagt / maar selvs ook niet over een enig menz alleen. Want daar uit zoude volgen / dat iemand / zo dikwijls als hy sondigd / duisend maal slimmer zoude worden / dan hy te voren was / en hy zou hem selven den weg ganz en al afsnijden om sijn leven te verbeteren : 't welk tegen d' ondervindinge strijdig is. Zo dat daar uit volgd / dat die noodsakelijkheid om te sondigen / dewelke sy menen dat het ganze menzlijke geslagt / om de enige

ge

ge overtredinge Adams / onderworpen is / van Godes instellinge af hangd / die gewild heeft / dat daar uit zodanig een effect zoude volgen. En dit word ook van de vermaardste Leraren onder de Predestinateurs volmondig bekend / als daar zijn Calvinus, Piscator, Twissus, Maccovius, en andere. Of dit nu niet en is God tot een ware en eigenlijk genoemde aucteur en oorsaak van alle de sonden te maken / die van de menzen begaan worden/ dat wil ik de verstandigen gaarne laten overdenken en oordelen. En men kan hier niet op excipieren / dat de val van Adam en sijne nakomelingen / niet en moet aangemerkt worden voor zo veel als se sonde is / maar alleen voor zo veel als se een daad is. Want voor zo veel als se sonden is / heeft God de selve van noden gehad/om sijne regtvaardigheid ende barmhertigheid bekend te maken / en niet voor zo veel als se een daad is geweest.

II. Het absolute besluit der verwerpinge en strijd ook niet minder tegen Godes regtvaardigheid als tegen sijn heiligheid. Want voor eerst, zo word daar door gesteld / dat God zodanigen tot d' ewige verdoemenisse geschikt heeft/ die hy als onnosel of ontschuldig aangemerkt heeft / of die hy selvs uit het enkele welbehagen van sijn wil / en sonder dat se zulks verdiend hadden / schuldig zoude maken. Het eerste leren de Supralapsarii, dewelke menen dat de menz voor zo veel hy nog niet geschapen en is / en dierhalven nog geen sonden begaan en heeft/ het object of voorwerp van de verwerpinge is. Dog het twede de Sublapsarii, die de menzen in Adam gevallen zijnde tot een voorwerp van de verwerpinge stellen. Want dat enigen in Adam gevallen zijn / dat komt alleen voord uit'et enkele welbehagen van Godes wil/dewijl se voor dat se in wesen waren / niets en hebben konnen begaan / waar door sy verdiend hebben tot dien ellendigen stand gebragt te worden/ dat se med sonden besmet zijnde zouden geboren worden. Dit beide / seg ik / is vol van onregtvaardigheid. Want de regtvaardigheid en laat niet toe/ dat d'onnoselen of ontschuldigen gestraft worden / dewijl schuldig te zijn en gestraft te worden / zo zeer aan elk anderen hangd en verknogt is / dat 'er / alwaar geen schuld voorgegaan en is/aldaar ook geen straffe plaats hebben en kan. Waarom Abraham ook / siende dat God gereedschap maakte om Sodoma en Gomorra te verdelgen / in welke hy meende dat nog een merklijk getal onnosele zielen waren / sig niet geschroomd en heeft tegen hem te seggen. 't Zy verre van u zulk een ding te doen, te doden den regtvaardigen med den Godlosen, dat de regtvaardige zy gelijk de Godlose, verre zy het van u; zoude de Regter der ganzer aarden ganz geen regt doen? Gen: XVIII, 25. En God en bestraft ook dese vrymoedigheid van sijnen knegt niet; maar hy verklaard integendeel / dat hy/ indien hy selvs maar tien regtvaardigen in die steden zoude vinden / de selve niet en zoude verdelgen. 't Welk ook over een komt med 'et gene wy doorgaans in d' H. Schrivtuur lesen / dat God / wanneer hy gerigte zal houden / een ygelijk vergelden zal na 't gene hy gedaan zal hebben / het zy goed het zy quaad / Rom. II, 6. Matth. XVI, 27. 2 Cor. V, 10, en elders meer. Indien nu een ontschuldige sonder onregtvaardigheid niet en kan gestraft worden / zo en kan hy ook tot geen straffe gedoemd / of tot de verdoemenisse verwesen worden. Want 't gene de regtvaardigheid niet toe en laat dat geschiede / dat en laat ook de selve niet toe dat vastgesteld of besloten word. Ja daar is somtijds meerder onregtvaardigheid in enig besluit / als in het uitvoeren van 't selve besluit: en Herodes heeft schandelijker misdaad begaan/ dat hy den ontschuldigen Johannes den Doper ter dood verwesen heeft/ als de Scherpregter selvs die hem het hoofd heeft afgeslagen. De Supralapsarii excipieren alhier / dat God het besluit der verwerpinge niet gemaakt en heeft als een Regter / die een yder vergeldinge geevd na sijne werken; maar als een alleropperste / souverain / en absolut Heer / die regt heeft om van en over sijne creaturen te besluiten 't gene hem believd. Maar ik andwoorde / dat in Gode de qualiteiten van Regter en van Heer niet en moeten van elk anderen gescheiden worden / wanneer 'er van de ewige verdoemenisse gehandeld word / dewelke d' allerscherpste straffe is / en die hy ook maar alleen over d' onboetvaardige sondaren in sijn woord komt uit te spreken. Want daar uit blijkt / dat hy med de menzen niet en wil handelen gelijk als een absolut Heer / maar als een regtvaardige Regter / med haar volgens de wetten / die hy haar voorgeschreven heeft/ te oordelen. Voegd hier by/ dat men Gode zodanig een absolute heerschappije niet en moet toeschrijven / dewelke med sijn verdere eigenschappen strijdig is. Dog het zou waarlijk med Godes regtvaardigheid en barmhertigheid strijden / indien hy d' onnosele creaturen tot d' ewige straffe der helle quam t' ordineren

dineren en over te geven. Maar evenwel/ zuld gy seggen / God kan als een absolut Heer / en sonder quetsinge van sijne regtvaardigheid of barmhertigheid / een ontschuldigen het leven benemen; waarom en kan hy hem dan ook niet in het ewige helze vuur-pijnigen en plagen? 'k Andwoorde. Dese dingen verschillen zo veel van elk anderen als Hemel en Aarde. Want wanneer God den menz sterflijk geschapen heeft/zo heeft hy aan hem selven een absolut regt behouden over sijn leven / om 't selve na sijn welgevallen wanneer 't hem mogt believen / en op die wijse zo als 't hem best zoude behagen / te mogen wedernemen / en somtijds ook d' ontschuldigen hoedanig de jonge kinderen zijn / med een den draad des levens af te snijden / wanneer hare ouders / waar van sy een gedeelte of aanhangsel zijn / gestraft worden/ gelijk wy sien dat geschied is in de Sondvloed / in het verdelgen van Sodoma en Gomorra / en diergelijke publijke swarigheden van oorlog / van pest / en van waternoden / dewelke tegelijk de schuldigen med de ontschuldigen / ende de regtvaardigen med de onregtvaardigen / uit 't et leven wegzukken. Maar dewijl de smerte des doods / dewelke maar voor een kleine wijle tijds duurd / ganz geen proportie of overeenkominge en heeft med de ewige smerten / zo is 'et buiten alle reden dat men van het een tot 'et andere een gevolg wil maken. Daar en boven zo kan het zijn / dat niet alleen de tijdelijke dood van enige onnoselen tot welstand en leerlijke opmerkinge van anderen komt te strekken/maar dat se ook van God zodanigen vergeldinge ontfangd / dat die genen reden hebben om haar selven waarlijk gelukkig te agten / die hy in plaatse van het korte en ellendige leven van dese wereld / een onsterflijk en salig leven wil vergelden; hoedanige de martelaren zijn / en anderen die om der geregtigheid wille den draad van dit tijdelijke leven afgesneden word. Dog van de ewige en onophoudelijke smerten der verdoemden in de helle/en kan men niet seggen/dat se of tot iemands verbeteringe en leerlijke opmerkinge konnen dienen / of van God med enige vergeldinge beloond worden/ Zo dat men med gedagten ganz geen reden en kan uitvinden/waarom dat God over die menzen / die hy na sijn evenbeeld geschapen / en tot de hope van de salige onsterflijkheid opgetogen heeft / zulken straffen en wreden oordeel zoude willen uitvoeren.

III. Ten twede; zo maakt dese lere God onregtvaardig, namelijk daar in / dat hy geloof en gehoorsaamheid van die genen afeizt / die hy de hulpe en kragten/ dewelke tot dien einde noodsakelijk zijn / of benomen/ of absolut besloten heeft niet te geven. Want het is seker/ gelijk ook zulks de natuur selvs leerd / dat geen menz ter wereld gehouden is om dat gene te doen / 't welk onmogelijk is / en sijne kragten ganz en al te boven gaat / als by voorbeeld / om in de lugt te vliegen als de vogelen / of in en onder het water te leven gelijk als de vissen; alzo dat iemand die zodanige dingen van anderen wilde eizen / voor d' alleronregtvaardigste tyran zoude konnen gehouden worden: 't welk schrikklijk is van God de Here in 't allerminsten te vermoeden. Want dat se hier op excipieren dat God aan niemand iets schuldig en is / daar op seg ik / al is 'et dat 'et waar is / zo komt 'et evenwel / ten opsigte van ons tegenwoordige geschil / in 't minste niet te pas. Want med de menzen wetten te geven / en af te vorderen dat se hem zullen gehoorsamen / daar door maakt God hem selven schuldig / om haar na billijkheid zodanige kragten te verlenen / sonder welke sy dat niet en konnen uitvoeren; dewelke sy nog uit haar selven en hebben / nog ook elders dan van hem alleen en konnen ontfangen: andersins zou hem med regt tegengeworpen konnen worden / 't gene we van dien quaden dienstknegt in den Evangelio lesen / die tegen sijn Here seid/ Ik kende u dat gy een hard menze zijt, majende daar gy niet gesaaid en hebt, ende vergaderende van daar waar gy niet gestroid en hebt, Matth. xxv, 24. 't Gene sy 'er byvoegen en is niet een hair beter / dat namelijk God Adam kragten gegeven heeft waar door hy zoude konnen geloven; maar dat hy door sijne sonde de selve zo voor hem selven als voor ons verloren heeft. 'k Andwoorde; Dat 'et ganz wonder zoude zijn / indien God Adam zoude gegeven hebben 't gene hy niet van noden en hadde; en dat hy 't sijne nakomelingen / die 't ten hoogsten van noden hebben / zoude weigeren: al even eens of men iemand die nu sad en vol is / aan een wel opgediste tafel wilde setten/ en een ander die van honger vergaat selvs het minste stukje broods niet en wilde geven. Adam en was in den staat der volkomenheid niet gehouden den Evangelio te geloven; dierhalven zo en had hy geen kragten van noden waar door hy 't selve zoude konnen geloven. Dog dat hy niet gehouden en is geweest den Evangelio te geloven/ dat blijkt daar uit / om dat hy dat niet en konde doen/of hy most bekennen dat hy een sondaar was/

en dat hy door Godes genade zoude salig worden; daar hy nogtans nog geen sondaar en was / en dat hem God nog geen genade beloovd en hadde/ indien hy in de sonde zoude komen te vervallen. Daarbeneffens / dewijl hem God na den val de kragten/ die hy verlozen hadde/ wederom hersteld heeft / op dat hy in het beloovde saad der vrouwen zoude konnen geloven; zou hy dan de selve sijne nakomelingen / die in sijne sonden niet toegestemd of bewilligd en hebben / en aan geen ware en eigenlijk genoemde sonden / wanneer se geboren worden / schuldig en zijn / komen te weigeren? Dat zou even eens zijn als den schuldigen quitschelden / en den ontschuldigen straffen ; waar van het eerste den alleroppersten Heer wel geoorlovd is; dog het twede loopt veel verder van de regtvaardigheid af / als of se beiden/ namelijk de schuldigen en ontschuldigen/ in de selve rampsaligheden gestort wierden.

IV. Ten derde, zo strijd ook het besluit der verwerpinge daar in med de Godlijke regtvaardigheid / dat 'et God tot een geveinsde en leugenaar maakt. Want onder de deugd van regtvaardigheid worden begrepen d'opregtigheid en waarheid / dewelke alle geveinsdheid en leugen-taal uitsluiten. Dat nu die lere Gode dese afschuwelijke ondeugden aanwrijvd / dat zal blijken / indien men eens sijne geboden en beloven med de bygevoegde conditien / midsgaders sijn verlangen en klagen / komt in te sien. Want wat de geboden aangaat / God gebied alle de genen/ die hy het Evangelium laat verkondigen / dat se haar van de sonden bekeren / en in Jesum Christum geloven. En hy en wil niet dat de verworpenen/ gelijk sy de selve noemen/ zulks doen zullen / ja hy heeft 'et selvs absolut besloten en vastgesteld dat 'et noit en zal geschieden. Waarom ook Piscator in Resp. ad Duplic. Vorstii. c, 2, sig niet en schroomd te seggen / God en wil niet altijd 't gene hy gebied of verbied ; maar dikwijls heel wat anders, ja ook wel het tegendeel. Van gelijken / Zo dikwijls als de menzen sondigen, zo dikwijls wil God het tegendeel van 't gene hy de menzen in sijn wet gebied of verbied. En tegen Andreas Schafmannus; Alhoewel dat God de verworpenen gebied dat se den Evangelio zullen geloven, zo en wil hy evenwel niet dat se zullen geloven. Als ook / God en wil niet dat de verworpenen zullen geloven, al is 'et dat hy med woorden te kennen geevd dat hy zulks wil. Nu iet anders med woorden te kennen te geven / als men in sijn herte gevoeld of besloten en vastgesteld heeft / dat en kan men niet anders noemen dan een pure geveinsdheid / dewelke Gode in het allerminste niet en past. Hier op word voor eerst geexcipieerd / Dat eigenlijk Godes wil in sijn geboden niet begrepen en is / maar alleen in sijn besluiten ; en dierhalven dat daar ganz geen geveinsdheid in en steekt/ indien God de verworpenen dat gene gebied / 't welk hy besloten heeft dat se niet doen en zullen. Want dat hy door sijne geboden wil te kennen geven / wat se gehouden zijn door haar eigen kragten te doen/ en niet wat hy besloten heeft door sijne verborgen kragt in haar te wege te brengen. Waar op ik andwoorde ; Dat door dese exceptie mijn argument bevestigd word; namelijk dat God door het absolute besluit der verwerpinge van schandelijke geveinsdheid word beschuldigd. Want dewijl 't med alle wetten en insettingen in 't gemeen zodanig is/ dat daar in de ware en eigenlijke wille van de wetgevers is begrepen / wat se namelijk van hare onderdanen willen gedaan of gelaten hebben ; zo volgd dan/ indien de wetten / die God de Here de menzen voorschrijvd zodanig niet en zijn / dat hy geveinsdelijk med haar handeld. Dog wy hebben 't in 't voorgaande nu al aangewesen / hoe ongerijmd dat 'et is / te menen / dat in de wetten Godes sijne ware en eigenlijke wille niet en is begrepen / en 't en is niet nodig dat wy zulks alhier wederom herhalen. Laten maar alleen dese plaatsen nagesien worden / dewelke die opinie klaarblijklijk wederleggen/ Matth. VII, 21. Rom. XII, 2, 1 Thess. IV, 3. Daarenboven indien God het tegendeel komt te besluiten van het gene hy heeft geboden / en strijd hy dan niet tegen hem selven? ja en is 'et ook niet even eens als of hy hem selven verlogende / 't welk Paulus seid dat hy niet doen en kan? 2 Tim. II, 13. Dierhalven zo word 'er beuselagtig geseid dat God door de geboden/ die hy de verworpenen voorschrijvd/ toond/ wat se door haar eigen kragten gehouden zijn te doen. Want sy en zijn niet gehouden het tegendeel te doen / van 't gene God vastgesteld heeft dat se doen moeten en zullen ; (want zo doende zouden se meerder magt moeten hebben als God selvs/) en God en kan ook haar zulks med geen regt gebieden. Dog te seggen/ gelijk enigen doen/ dat d'Evangelize geboden van in Christum te geloven/ en van sig van de sonden te bekeren / niet meer tot de verworpenen en behoren / als de beloften van de vergevinge der sonden/ en het ewige leven/ dat is even

eens

eens als haar van alle schuld van wederspannigheid en ongehoorsaamheid tegen God vry te spreke. Want daar en is ganz geen wederspannigheid of ongehoorsaamheid in / indien iemand de geboden die tot hem niet en behoren ongehoorsaam is; als by voorbeeld / wanneer de vrouwen onder de Israëliten niet besneden en waren / en wanneer de mans-personen die ongehuwd zijn / hare vrouwen niet lieb en hebben. En ik ben verwonderd dat Piscator in de terstond aangetogene plaats dorvd seggen / Dat de ordinare geboden Godes, het ganze volk Godes niet gegeven en zijn om salig te worden; maar alleen d' uitverkorenen; en dat God precijs niet en wil, dat de meesten van die geroepen worden, sijne geboden zullen gehoorsamen. Want indien 't med de saak zo gelegen is / hoe zullen dan die ellendige verworpenen regtvaardiglijk verdoemd worden / om dat se de geboden / die haar niet gegeven en zijn / en die God niet gewild en heeft dat se zouden gehoorsamen / ook niet gehoorsaamd en hebben? Sy hebben daar van / zuld gy seggen / geen kennisse gehad. Wel wat volgd daar uit? Zullen se daarom waarlijk tegen zodanige geboden wederspannig wesen? Want wat is anders wederspannig te wesen / als dat iemand een gebod / 't welk hem gegeven is / niet en wil gehoorsamen? Maar daar word gesteld dat de geboden Godes aan de verworpenen niet gegeven en zijn. Wel kan dan het dreigen van de straffe / 't welk by het gebod gevoegd word / tot de zodanigen behoren / tot welke het gebod selvs niet en behoord? Daar word ten tweden geexcipieerd / dat God ernstlijk wil dat de verworpenen den Evanglio / en sijne geboden zullen geloven; alhoewel dat hy haar zodanig een genade niet en wil schenken als hy d' uitverkorenen schenkt / waar door sy dat zouden konnen doen. Waar op ik andwoorde; dat 'er geensins en kan geseid worden / dat God ernstlijk wil dat de menzen dat gene zullen doen / daar hy haar geen genoegsame kragten toe en verleend / dat se dat konnen doen; dewijl hy weet dat se de selve van haar selven niet en hebben / nog dat sy se ergens anders van daan / dan van hem alleen konnen ontfangen. Want die med ernst enig einde wil / die wil ook de middelen sonder welke dat einde niet en kan bereikt worden. Indien God maar alleen enige bysondere uitverkorenen / med een groter / ja selvs / indien gy 't zo wild; med een bepalende en onwederstandelijk werkende genade / begiftigde; dog d' anderen de hulpe niet en weigerde / die nodig is om den Evangelio te gehoorsamen / zo zou dese exceptie nog enige coleur hebben. Want die iets ernstlijk wil en sonder geveinsdheid / die en is juist niet gehouden alle middelen aan te wenden / die dienen konnen om zulks te wege te brengen. Het is genoeg / indien de saak van hem alleen af hangd / dat hy die dingen niet en weigerd die t' enemaal noodsakelijk zijn / en sonder welke niet med allen en kan uitgeregt worden. Als by voorbeeld / steld eens dat een Vader twe Sonen heeft / welke hy wil dat beide haar in de studien zullen oeffenen; en dat hy den enen overvloedig geld verschaft / waar mede hy sig van allerhande boeken kan voorsien / en hem ook een ervaren pedagoog of leermeester toevoegd / die hem / beneffens het horen van de publijke lessen / in 't bysonder komt te onderwijsen; dog dat hy den anderen med een zeer karige hand geld geevd / en maar alleen om zodanige boeken te kopen die absolut nodig zijn / en hem t' huis geen pedagoog en geevd / maar wil dat hy med de publijke lessen te vrede zal zijn; zo zal hy evenwel nog konnen geseid worden / dat hy ernstlijk wil dat selvs dese laatste een geleerd man zal worden. Maar indien hy hem niet en wilde toelaten de publijke scholen en lessen waar te nemen / nog ook enige weinige boeken te geven die nodig zijn / zo en zou hy niet konnen geseid worden / med ernst te begeren / dat hy in de studien zoude toenemen / al was 't et dat hy zulks voor al de wereld / en med een groot beslag van woorden quam voor te geven; want de saak selvs / dewelke regt-draads med sijne protestatien en betuigingen zoude strijden / zou tonen dat al sijn seggen onwaaragtig was.

V. Dese opinie maakt God de Here ook in sijne belovten tot een hypocrijt. Want sy leerd dat God de verworpenẽ in den Evangelio genade en d'ewige saligheid beloovd / waar van hy haar door een absolut besluit uitgesloten heeft: 't welk niet anders en is dan med woorden een schijn van gunst te betonen / en in sijn boesem een onversoenlijken haat te bedekken en te dragen. Hier op word voor eerst geexcipieerd / Dat God de verworpenen in den Evangelio niet med allen en beloovd. Want dat die woorden / wanneer hy daar seid / Bekeerd u op dat uwe sonden uitgewist mogen worden. En / Die in Jesum Christum geloovd zal hebben, die zal salig worden; eigenlijk niet en behoren tot de verworpenen / maar alleen tot d'uitverkorenen. Alzo seid Piscator, in Resp. ad Dupl. Vorstii Cap. 2.

De genade Godes word vele menzen aangepresen-
teerd als of se haar beloovd was, aan welke God
vastgesteld heeft de selve in 't minsten niet te ge-
ven. Van gelijken / God steld vele menzen in sijn
woord de belovten (der saligheid) voor, die hy
absolut vast gesteld heeft de saligheid niet te ge-
ven. En tegen Schafman, God en laat yder menz
hoofd voor hoofd, niettegenstaande dat se geroe-
pen worden, sijne genade med dat oogmerk niet
aanpresenteren, dat hy haar de selve wil mede de-
len, maar d' uitverkorenen alleen. En dierhal-
ven dat 'et door toeval geschied / dat de belovten
Godes de verworpenen voorgesteld worden; om
dat se in de sigtbare Kerke med en onder d' uitver-
korenen vermengd zijn. Waar op ik andwoorde;
Indien d' Evangelize belovten tot de verworpe-
nen niet en behoren / zo behoren ook de geboden
tot haar niet. Want de belovten zijn tot dien einde
by de geboden gevoegd / om de menzen daar door
kragtig tot gehoorsaamheid te bewegen. Dierhal-
ven zo moeten se ook haar zo verre uitstrekken als
de geboden selvs; want andersins geevd God de
zodanigen een ydele hope / die hy absolut vastge-
steld heeft sijne belovte noit deelagtig te zullen ma-
ken; 't welk het doen is van een hypocrijt. Dat
kan men sien in de woorden van Petrus / wanneer
hy de Joden / die in Christi dood mede toegestemd
hadden / komt aan te spreken / Bekeerd u, ende een
ygelijk van u worde gedoopt in den name Jesu
Christi, tot vergevinge der sonden, ende gy zuld
de gaven des H. Geestes ontfangen; want u is de
belovte (gedaan) ende uwe kinderen, ende allen
die daar verre zijn, zo velen als 'er de Here onse
God toe roepen zal, Act. 11, 38, 39. Alwaar alle
die genen / die geboden word dat se haar zullen be-
keren / en in Christum geloven / ook uit Godes
naam de vergevinge der sonden word beloovd /
ende de gave des H. Geestes / waar door sy ver-
segeld zouden worden tot 'et ewige leven. Indien
nu die belovte zo verre niet uitgestrekt en wierd /
als het gebod / zo en zou se geen grote kragt gehad
hebben / om die genen te bewegen / die se voorge-
steld wierd / en velen van die genen die de selve zou-
den geloovd hebben / zouden bedrogen geweest
zijn. Ten tweden; zo word 'er geexcipieerd / Wan-
neer de Schriftuur seid / Bekeerd u, ende de son-
den zullen u vergeven worden: Van gelijken /
Die in Christo zal geloovd hebben, die zal het
ewige leven ontfangen; of iets diergelijk; dat de-
se woorden niet genomen en moeten worden voor
belovten Godes / waar door emige menzen / 't zy
uitverkorenen 't zy verworpenen iets beloovd
word; maar dat 'et maar zodanige uitspraken
zijn / dewelke aanwijsen dat de vergevinge der son-
den / volgens het besluit Godes med de bekeringe
vergeselschapt gaat / als ook het ewige leven med
het geloov in Christum. Dog ik andwoorde / Dat
zulks waarlijk beuselen is / en dat daar door de
Godlijke belovten niet alleen grootlijks maar ook
byna geheel weggenomen worden. Dat dese excep-
tie beuselagtig is dat blijkt daar uit / om dat dese
spreuken Die geloovd zal hebben die zal salig wor-
den; En / ik beloov alle die genen die geloovd zul-
len hebben, dat se salig zullen worden; wanneer
se van een en de selve God voordgebragt worden /
ganz en al de selve betekenisse hebben / en op een
uitkomen. Dat ook daar door de belovten Godes
niet sonder grote ondankbaarheid grootlijks wor-
den verminderd / dat 's een saak die klaar is. Want
wat kan 'er geringer en veragtlijker van de selve
geseid worden / als dat 'et maar enkele woorden
en uitspraken zijn / die d' aaneenhanginge der sa-
ken onder elk anderen aanwijsen? wat goedertie-
renheid en mildadigheid Godes zal in de selve uit-
blinken / indien se med zulke sobere woorden voor-
gesteld worden? Ja zodanig een exceptie en uit-
vlugt opend een deure om de meeste belovten Go-
des t' ontkennen en te verwerpen. Want dewijl in
de selve selden de woorden van beloven of belov-
ten voorkomen / maar dat se meesten tijd door
andere termen zijn uitgedrukt / zo zal die gene / die
dese sophistize of bedrieglijke Theologie geleerd
heeft / alle die belovten Godes konnen verwerpen /
in welke dese woorden niet en zullen gevonden
worden. Alzo zal zodanig een cavillateur of hair-
klover weten t' excipieren / wanneer God komt
te seggen / Roept my aan in den dag der benaud-
heid, ende ik zal u verhoren, enz. Psal. L. dat
aldaar geen belovte en is / maar dat 'er maar ge-
toond word / dat de verhoringe med 'et aanroe-
pen Godes vergeselschapt is. Ei! weg med zulke
beuselingen / die in geen redelijke menzen en moe-
ten plaats hebben / veel min in zodanigen / die
Doctoren der Christlijke Godsgeleerdheid ge-
noemd worden.

VI. Door dat besluit word Gode ook hypo-
crisie en geveinsdheid aangewreven / om dat hy
geseid word de menzen de saligheid onder zodanig
een conditie voor te stellen / die haar onmogelijk
is om te doen. Want zo spreekt hy haar aan / Ge-
loovd

loovd den Evangelio ende gy zuld het ewige leven beerven. En daar word in 't gemeen geloovd / dat dit de menzen / die door de ervſonde bedorven zijn / niet minder onmogelijk en is / als een niewe wereld te ſcheppen / of een doden het leven weder te geven. Ja God word ook geſeid door een abſolut beſluit vaſtgeſteld te hebben / de verworpenen geen kragten te zullen geven / waar door ſy zulks zouden konnen doen. Zo dat hy door deſe wijſe van doen med hare ellende de ſpot ſteekt / 't welk med de ſinceerheid en opregtigheid Godes ganz niet over een en komt. Want een onmogelijke conditie maakt het contract kragteloos, gelijk ons zulks de Regts-geleerden komen te leren: waarom Juſtinianus ook ſeid / Indien 'er by enige obligatien of verbinteniſſen een onmogelijke conditie geſteld word, zo is de ſtipulatie of het beding van gener waarde, Inſt. lib. 3. 20. Als by voorbeeld / Indien Titius tegen Cajus ſeid / Ik zal u mijn dogter ten huiſvrou geven / indien gy med uw' vinger aan de Maan zuld reiken / zo is 'et even eens als of hy abſolut geſeid hadde / ik en wil haar aan u niet geven / en het word ook voor een pure ſpotternije opgenomen. Nu het is klaar / dat het Evangelium een verbond of contract is 't welk God med de menzen maakt; wie zal dan ſijn meninge zo verkeerdelijk uitleggen / als of hy in 't ſelve niet ernſtlijk maar geveinſdelijk geſproken hadde / belovende die ongelukkige verworpenen de ſaligheid onder zodanig een conditie / die hy weet dat haar onmogelijk is om te doen / en in welke hy vaſtlijk by hem ſelven beſloten heeft / haar noit te zullen helpen om de ſelve te volbrengen?

VII. Van gelijken zo is ook het verlangen en het klagen Godes waar van men meer malen in d' H. Schrivtuur leeſd / een hypocritiz en geveinſd werk, indien hy zodanig een abſolut beſluit der verwerpinge gemaakt heeft. Als by voorbeeld / wanneer hy van het volk Iſraëls ſeid / Och dat ſy een zulk herte hadden om my te vrezen, ende alle mijne geboden t' allen dagen te onderhouden: op dat 'et haar ende hare kinderen wel ginge in ewigheid! Deut. v, 29. Och dat gy na mijne geboden geluiſterd had! zo zoude uwe vrede geweeſt zijn als een riviere, ende uwe geregtigheid als de golven der zee, enz. Iſa. XLVIII, 18. Bekeerd u, Bekeerd u van uwe boſe wegen, Want waarom zoud gy ſterven ô huis Iſraëls? Ezech. XXXIII, 11. Jeruſalem Jeruſalem, gy die de Propheten dodet, ende ſtenigd die tot u geſonden zijn, Hoe menigmaal heb ik uwe kinderen by een willen vergaderen, gelijkerwijs een hinne hare kiekenen by een vergaderd onder de vleugelen, ende gy lieden en hebt niet gewild? Matth. XXIII, 37. En wanneer d' Here Jeſus over Jeruſalem geweend heeft / ſiende d' onheilen die haar over 't hoofd hingen / ende ſeggende / Och of gy ook bekendet, ook nog in deſen uwen dag, 't gene tot uwen vrede diend, maar nu is 'et verborgen voor uwe ogen! enz. Luc. XIX, 42. Want wat zijn alle deſe woorden anders dan enkele ſpotternijen / waar door God d' ellendigheid van die ongelukkige verworpenen / komt te begekken / die hy zodanig heeft doen geboren worden / dat ſe nog na ſijne geboden luiſteren / nog haar ſelven van hare quade wegen / waar in ſy wandelen / bekeren en konnen; ja ſelvs dat ſe onder een onvermijdelijke noodſakelijkheid leggen / zo om te ſondigen / als ook om ewig verlozen te gaan? En zal men ook niet moeten ſeggen / dat die tranen / waar mede hy de verwoeſtinge van de Stad Jeruſalem / en het Joodze volk / beweend heeft / puur gemaakt en Crocodils tranen zijn geweeſt / onderſteld zijnde dat hy med ſijn Vader in dat afgrijſlijke beſluit al mede over een heeft geſtemd / dat de Stad Jeruſalem en de Joden haar ſelven noit en zouden konnen bekeren / nog 't ewige verderv / waar toe ſy geſchikt waren / ontgaan? Dit / ſeggen ſe / heeft hy gedaan als menz. Is 'et dan / ſeg ik / wel denkelijk / dat hy hem ſelven med een vergeevze moeite / als menz heeft willen ſtellen tegen d' onveranderlijke wille Godes / ſoekende na ſijn uitterſte vermogen / en dat meer als een maal / de zodanigen tot hem te vergaderen / en uit 'et verderv te rukken / van welke hy wiſt dat God vaſtgeſteld hadde / dat ſe in hare ongelovigheid vergaan zouden?

VIII. Eindelijk zo ſtrijd het abſolute beſluit der verwerpinge regt-draads med Godes menzlievendheid en barmhertigheid, dewelke ons d' H. Schrivten zo dikwijls en zo hooglijk komen te recommanderen. Want indien men 't gemelde beſluit toeſtaat / zo zal men med veel groter regt konnen ſeggen / dat God menz-hatende en onbarmhertig is / ja zo wreed tegen de menzen / die na ſijnen beelde geſchapen zijn / dat 'er naaulijks groter wreedheid med gedagten kan uitgevonden / of med verſtand kan begrepen worden; med welke d' onmenzlijkheid van d' alleruitſtekenſte tirannen vergeleken zijnde / niet anders dan jok en kin-

derspel is; dewijl hy namelijk / uit een enkel welbehagen van sijn wil / het grootste gedeelte van 't menzlijke geslagt / 't welk hy als nog te scheppen / en dierhalven als nog aan geen sonde schuldig zijnde / aanmerkte / tot de ewige helze pijne gedestineerd heeft; of ('t welk op een uit komt) zodanig voorgenomen heeft voorby te gaan / en alle hulpe van sijne genade te doen ontberen / dat 'et onvermijdelijk sondigen / en hem selven alzo d' ewige verdoemenisse op den hals zoude halen; of dat hy (gelijk anderen liever willen /) alleen om de sonde van Adam / in welke sijne nakomelingen / die nog niet eens geboren en waren / niet en hebben konnen toestemmen / en die hy Adam selvs / die de selve wetens en willens begaan hadde / goedertierenlijk vergeven heeft / het grootste gedeelte der menzen / zodanig gelijk wy geseid hebben / verlaten heeft / dat se de straffe des ewigen vuurs niet en zouden konden ontvlieden. Want dat is t' enemaal wreed en barbariz / en zo vreemd van den goedertieren aard Godes / waar van de ganze Schriftuur en natuur ons getuigenisse geven / dat 'et niet vreemder en kan zijn. En indien 't med de saak zo gelegen zoude zijn / zo en zou men God niet moeten noemen een Vader der barmhertigheden, 2 Cor. I, 3. maar een vader der wreedheden: nog ook dat hy barmhertig ende genadig, langmoedig ende groot van goedertierenheid is, Psal. CIII, 8. maar integendeel onbarmhertig / zeer genegen en ras tot toorn: en men zou ook niet moeten seggen / sijne barmhertigheden zijn over alle sijne werken, Psal. CXLV, 9. maar sijne wreedheden zijn over alle sijn werken. Dierhalven zo en kan dat niet anders strekken / dan tot sijn grootste onere en schande; en het is veel bequamer om een haat als om een lievde tegen God in de herten der menzen in te planten. En het zoude ook voor de verworpenen veel beter zijn / noit geboren te wesen / als tot zulken ellende geschapen te zijn; ja 't zou beter voor haar wesen / dat God haar tot paddens en adderen / die na haar dood geen quaad te vrezen en hebben / dan tot menzen geschapen zoude hebben. Die menzen en zouden ook niet schuldig zijn / om God voor de weldaad van hare scheppinge te danken; maar sy zouden veel eer reden hebben om te klagen / dat hy haar uit haat geschapen zoude hebben / en op dat hy sijnen toorn in haar te pijnigen en te plagen zoude konnen versadigen. Ja hy zoude veel safter med de Duivelen en bose Engelen handelen / dewelke tot d' ewige verdoemenisse niet veroordeeld en zijn / dan om hare sonden die sy wetens en willens begaan hebben / als med de menzen / die hy om een anders sonde / en 't welk begaan was eer sy geboren waren / voorgenomen zoude hebben zo onbarmhertiglijk te handelen. Ook zou het quaad 't welk uit de sonde Adams over 't menzlijke geslagt zoude komen / veel groter zijn als de genade / dewelke door Christum geworden is. Want door Adam zouden 'er zeer velen komen te verderven / dog door Christum zouden 'er weinigen / med 'et getal van die genen die verlozen gaan vergeleken zijnde / behouden en salig worden / regel-regt tegen 't gene Paulus seid / Dog niet gelijk de misdaad alzo is ook de genaden-givte. Want indien door de misdaad van enen velen gestorven zijn, zo is veel meer de genade Gods, ende de gave door de genade, die daar is eens menzen Jesu Christi, overvloedig geweest over velen, enz. Rom. V, 15, 16, 17. Hier op word geexcipieerd / dat 'et zo een voortreffelijke saak is / de menzen van d' ewige dood te behouden / en tot 'et ewige leven in te voeren / dat Christus Adam zeer verre te boven zoude gaan / indien hy selvs dese weldaad maar een enig menz toegebragt hadde. 'k Andwoorde 1. Dat zulks onwaaragtig is. Want zo groten goed als 'er aan d' ene zijde steekt in het verlossen van d' ewige dood / zo veel quaad is 'er aan d' andere zijde in de selve iemand over den hals te brengen; alzo dat Christus / 't en zy hy voor zo vele menzen de magt verkregen heeft om de verdoemenisse te konnen ontvlieden / als 'er Adam heeft ingestort / ons minder heil en voordeel heeft toegebragt / als Adam ons beschadigd heeft. Want de verlossinge uit d' ewige dood / en moet om geen andere reden voor een grote weldaad gehouden worden / dan om dat die dood een groot quaad en ongeval is. 2 Paulus en maakt niet simpelijk een vergelijkinge tussen het quaad 't welk van Adam voordgekomen is / en de weldaad Christi; maar hy vergelijkt ook het getal of de veelheid van die genen / over welke zo wel dat goede als dat quade komt; en hy toond dat de genade Christi in het vergeven van vele overtredingen / dewelke veel swaarder zijn als d' ene sonde van Adam / van groter kragt is geweest als Adams sonde: alzo dat die uitvlugt komt te verdwijnen / dewelke wil / dat alhier geen opsigt genomen en word op het getal der menzen ende der sonden / maar op de hoedanigheid van 't goede / 't welk door Christum

tot

tot ons nederdaald / en van 't quade / waar in wy door Adam gevallen zijn. Sy zullen seggen / dat 'er niettemin uit d' effecten blijkt / dat se Christus niet allen uit 'et ewige verderv en komt te rukken en te verlossen. Maar dat en doet tot haar saak niet. Want alhoewel dat se niet allen med 'er daad van het verderv door Christum verlost en worden / zo en moet men de schuld hier van op hem niet leggen / maar op d' ongelovigheid van die genen / die zodanigen groten weldaad / dewelke haar aangepresenteerd word / komen te verwerpen. 't Is dierhalven een ydel pretext / 't welk d' Infralapsarii van de sonde Adams nemen / op dat sy haar absolute besluit enigen glimp zouden geven / en ook med een tonen zouden dat 'et selve med Godes barmhertigheid niet strijdig en is. Want wat is 'er vreemder van die onafmeetlijke barmhertigheid Godes / als over de sonde / die hy den genen / die 'er waarlijk en enig en alleen oorsaak van is / vergeven heeft / van sijne onnosele nakomelingen door d' ewige helze pijn en smerte wrake te nemen ; en ook van die arme zielties / dewelke uit dit leven gescheiden zijn / eer sy eens wisten wat onderscheid dat 'er is tussen goed en quaad / zodanige wrede straffen af te eizen van een misdaad / daar se geen kennisse van gehad en hebben of se wel oit is begaan / nog ook wie de man is die zulks gedaan zoude hebben ? Voornamelijk dewijl Christi dood en offerhande een overgenoegsaam ranzoen is / om de versoeninge der selve te wege te brengen ; en dat 'er / ook alhier niet anders vereizt en word / als dat God toelaat dat 'et selve haar al te samen word toegepast ; 't welk / gelijk die Theologanten zulks selvs bekennen / door sijne verdienste en oneindelijke waarde / de sonden van verscheide werelden / (indien 'er zo vele gevonden wierden /) verre zoude te boven gaan. Voegd hier by / dat d' H. Schriftuur / wanneer se van de verwerpinge / of niet verkiesinge / of ook van de verlatinge / gewag maakt / noit de selve en refereerd tot de sonde welke in Adam zoude begaan zijn / maar de selve altijd d' eige en wel vermijdelijke sonden der menzen toeschrijvd ; ja 't welk meer is / sy getuigd / dat God niet zo zeer om de sonde / alhoewel dat se groot zijn / in welke de menzen t' eniger tijd gevallen zijn / als wel om de volhardinge in de selve sonder bekeringe / voorgenomen heeft haar ewig te verdoemen ; gelijk daar uit blijkt / dat God dikmaal de menzen de vergevinge der sonden / onder conditie van bekeringe / komt aan te presenteren. Siet hier van Ezech. XVIII. Luc. III, 3. Act. II, 38. en III, 19. 2 Petr. III, 9. Joh. III, 19

Cap. VII.

Nader Ondersoek van 't derde en vierde gevoelen.

I. *Het* derde *gevoelen , stellende een absolute verkiesinge dog geen verwerpinge, en komt in sijn selven niet wel over een.* II. *Evenwel zo word de tegenstrijdigheid van die genen weggenomen , die daar stellen , dat 'er enigen , alhoewel weinigen , door hulpe van de gemene genade , salig worden.* III. *Het* vierde *gevoelen , stellende een predestinatie uit 'et voorgesien geloov of ongeloov, schijnd de vrije wil weg te nemen.* IV. *Of het selve ook volgd uit de lere van de voorwetenschap Godes.* V. *d H. Schrivten spreken altijd in 't generaal , wanneer se van Godes besluiten handelen , aangaande de saligheid en verdoemenisse.*

I. Dese argumenten zullen genoeg zijn om de twe eerste gevoelens aangaande de predestinatie te wederleggen ; dierhalven zo zullen wy nu voordgaan om het derde gevoelen wat nader te ondersoeken / 't welk men / dewijl 't geen absolute verwerpinge en schijnd te erkennen / enigsins op een andere wijse moet te keer gaan. Voor eerst zo seg ik dan / dat dit gevoelen verdraaglijk is / en dat 'er niets in de weg en is / waarom wy med die genen die 't selve beweren / geen Christelijke vrede en enigheid en zouden mogen aangaan / indien s' haar selven maar van hare zijde handelbaar en gevoeglijk willen tonen. Want het en strijd niet tegens Godes Heiligheid , Regtvaardigheid of Barmhertigheid , gelijk die twe voorgaande gevoelens / nog het is ook in enigen dele voor sijne Majesteit onbetamelijk . Alleenlijk kan m'er een ding in vereizen ; namelijk dat men / indien d' aucteurs en uitvinders van 't selve van herten belijden / dat d' Here Jesus in de wereld gekomen is / en den bloedigen dood des kruices geleden heeft / om de saligheid van 't ganze menzlijke geslagt te wege te brengen / en dat God alle en een ygelijk menz / die hy het Evangelium laat verkondigen / genoegsame genade aanbied / waar door sy in 't selve / indien se maar willen / konnen geloven / ja dat hy ook anderen / aan welke Christus niet geopenbaard en is / niet ontbloot en laat zijn van alle hulpe om tot de saligheid te komen / niet en kan begrijpen / hoe dat 'er uit zo veel duisenden van menzen / die van den beginne des werelds geleevd hebben / en tot 'et einde van de selve leven zullen / ganz niemand en is gevonden geworden / die

die door middel van die genade en genoegsame hulpe oit in Christum geloovd en heeft; maar dat 'er daarbenessens een bysondere genade van noden is / dewelke God maar alleen sijn uitverkorenen voorgenomen heeft te schenken/ op dat 'er enigen zouden zijn die in hem med 'er daad geloven zouden. Want waar zou 'et uit voordkomen / dat 'et 't gene in hem selven waarlijk genoegsaam is / ganz niemand uit zo een groot getal enig voordeel zoude toebrengen. En zou dat niet eveneens zijn / als of 'er van een seker genees-middel geroemd wierd / dat 'et bequaam en genoegsame zoude wesen om honderd duisend sieken te genesen / en dat 'er evenwel niet een van al dien hoop door 't selve genesen en wierd? Sy zullen seggen/ dat zulks geschied door schuld van die genen die de genade aangepresenteerd word / die de selve boosaardiglijk verwerpen/ alzo dat 'et dat effect niet voord en brengd / 't welk 'et andersins voordbrengen zoude. Maar ik andwoorde. Is 'et wel waarschijnlijk / dat alle die genen / die dit genees-middel van noden hebben / absolut sonder iemand uitgesonderd/ zo dwaas zullē zijn/dat sy 't selve zullen verwerpen? Zouden dan die menzen de genade die haar van God aangepresenteerd word konnen omhelsen / en sijn Evangelium geloven? Ja sekerlijk/seggen se/ indien se dat maar zouden willen doen. Maar ik seg hier op: Zouden se dan wel konnen willen geloven / gelijk se geseid worden te konnen geloven / indien se maar willen? Hier staan se voor stil/ niet dorvende daar volmondig ja op seggen. Sy seggen dat des menzen verdorvenheid zo groot is/ dat evenwel / al waar 't schoon dat hy den Evangelio zoude konnen geloven / indien hy maar zoude willen / noit die wil in hem en kan komen / 't en zy dat hy door een bysondere en onwederstaanlijke genade ondersteund word. Maar ik vrage/ Of de gemene genade/ die sy bekennen dat zo wel de verworpenen als de uitverkozenen in den Evangelio aangepresenteerd word / genoegsaam is om de natuurlijke verdorvenheid van den menz en van sijn wil te verbeteren? Indien se niet genoegsaam en is / waarom word dan de selve zo zeer van haar verheven? En is dat niet onder de woorden spelen / en 't gene men schijnd te seggen dat genoegsaam is / evenwel med 'er daad niet genoegsaam maken? Alzo dat dit gevoelen / op zodanig een wijse verklaard zijnde/op het selve schijnd uit te komen med de twe voorgaande opinien / en niet veel regtsinniger of verdraaglijker te zijn als de selve.

II. Maar daar zijn anderen / die niet ongaarne toe en staan / dat 'er enigen zijn / alhoewel klein in getal / die door hulpe van de gemene genade in Jesum Christum komen te geloven; dog dat God evenwel na sijne onbegrijplijke goedheid / dewelke hy vrijwillig betoond en aan niemand schuldig en is / op dat 'er zo veel te meer zouden salig worden / besloten heeft enige bysonder uitverkozenen nog een groter hulpe te bewijsen / dewelke niet alleen genoegsaam en is om haar tot 'et geloov te brengen / maar dat hy ook 't selve in haar sekerlijk te wege brengd. 't Welk misschien niet t' eenmaal van de waarheid vreemd en is / dewijl 't schijnd dat 'er daar van enige exempelen in d' H. Schriften gevonden worden; als in Saul / dien Christus van den Hemel aanspreekende van sijne ongelovigheid afgebragt heeft; in Cornelius den Hoofdman / dien hy door een Engel te kennen heeft gegeven / op wat wijse hy van sijnen wille zoude konnen onderwesen worden: en dat 'et waarschijnlijk is / dat God ook nog enigen / die hem buiten anderen liev waren / 't zy Propheten 't zy Apostolen / welker dienst hy voorgenomen heeft te gebruiken / om anderen t' onderwijsen / med zodanig een bysondere genade beschonken heeft; 't welk men ook van d' Here Jesus Christus boven alle anderen moet erkennen / den welken Petrus seid voorgekend geweest te zijn voor de grondlegginge der wereld, 1 Briev, 1, 20; namelijk op dat hy de leidsman en het hoofd zoude zijn / van alle die genen die salig zullen worden. Dog ik en meen evenwel niet dat 'er vele door zodanig een bysondere genade worden bekeerd / maar dat 'et getal van die genen veel groter is / die door de gemene genade / en die in den Evangelio is voorgesteld / tot 'et gelove in Christum gebragt worden; maar van die genen / welker opinie ik nu ondersoeke / het tegendeel gevoelen. 't Zy med dese saak zo 't wil / 't zy dat 'er weinigen / 't zy dat 'er velen / door hulpe van de gemene genade bekeerd worden / zo blijkt evenwel daar uit / dat die bysondere genade / dewelke sy de genade der uitverkozenen noemen / niet t' enemaal noodsakelijk en is tot de bekeringe der sondaren / maar dat de selve alleenlijk vereizt word om haar te ligter te bekeren / en ook daar toe strekt / op dat 'er meer d' ewige saligheid / als andersins en sonder de selve wel geschieden zoude / deelagtig zouden worden gemaakt. Indien dan dit ter goeder trouwe toegestaan word / zo zullen de voornaamste swarig-

heden

heden / dewelke uit 'et absolute beſluit voortvloe-
jen / van 't ſelvs verdwijnen / en daar en zal geen
reden zijn / waarom de Christenen des aangaande
meerder med elk anderen zullen behoeven te
twiſten. Want het ſchijnd my genoeg te weſen / in-
dien deſe twe dingen vaſtſtaan ; 1. Dat ganz nie-
mand van de menzen tot d' ewige verdoemeniſſe
gedeſtineerd is / dan wegens ſijne eigene / en door
Godes genade vermijdelijke ſonden. 2. Dat nie-
mand tot de ſaligheid de weg open en ſtaat / dan
door een vrijwillige / en eigenlijk genoemde ge-
hoorſaamheid : verders en vereize ik tot de vrede
niet meer. Laten ſy dan voords de hulpe der ge-
nade zo kragtig ſtellen als ſe willen / om het ge-
loov in onſe herten voord te brengen / 'k en zal
'er niet tegen weſen / zo 'er maar blijkt dat die hul-
pe zodanig is / dat ſe de natuur van de gehoor-
ſaamheid niet om verre en werpt / en geen noodlot
in de religie in en voerd.

III. Dog eindelijk in 't vierde gevoelen ſtaat
dit te miſprijſen / dat 'et ſelve ook ſchijnd de vrije
wille des menzen weg te nemen / en een onvermij-
delijke noodſakelijkheid in te voeren / voor den
enen wel om ſalig te worden / dog voor den ande-
ren om verloren te gaan. 1. Want daar uit volgd
dat 'et getal der gener die ſalig zullen worden / en
die zullen verloren gaan / ſeker en onveranderlijk
is / 't welk nog vermeerderd nog verminderd en
kan worden ; en dat niemand van het getal der
gener die ſalig zullen worden / tot 'et getal der ge-
ner die verdoemd zullen worden / nog integendeel
van het getal der gener die verdoemd zullen wor-
den / tot 'et getal der gener die ſalig zullen wor-
den / en kan overgaan. 2. Zo zal ook de ſaligheid
van die genen / die God voor de tijden der ewen
geſien heeft dat geloven zouden / vaſt ſtaan en on-
beweeglijk weſen eer ſe eens geboren zijn / alzo dat
ſe niet en zullen konnen verloren gaan ; en die hy
te voren geſien heeft dat niet geloven en zouden /
die haar verdoemeniſſe zal insgelijks / eer ſe eens
geboren zullen zijn / vaſt en onbeweeglijk weſen /
alzo dat ſe niet en zullen konnen ſalig worden. En
dat is 'et gene / dat wy in andere gevoelens plegen
te miſprijſen. Alhoewel dat deſe opinie van de an-
dere daar in verſchild / dat de ſelve de ſaligheid en
de verdoemeniſſe van het enkele welbehagen Go-
des niet en doet afhangen / maar de menzen ook
enige oorſaak van die beide komt toe te ſchrijven /
waar uit blijkt hoe billijk en redelijk het beſluit
daar van is ; dog evenwel dewijl daar door ge-
ſteld word / dat 'et beſluit onwederroepelijk is /
en dat 'et voor de geboorte van yder menz hoofd
voor hoofd voorgaat / zo en kan men niet begrij-
pen / hoe dat 'et aan een yder ſijn vrijheid om te
geloven en tot de ſaligheid te komen / of integen-
deel niet te geloven / en niet tot de ſaligheid te ko-
men / geheel en ongeſchonden komt te laten.

IV. Gy zuld ſeggen ; dat het ſelve ongemak
volgd uit de lere aangaande de onbedrieglijke
voorwetenſchap Godes ; want dat die genen nood-
ſakelijk moeten geloven / die God te voren geſien
heeft dat geloven zullen ; en dat die genen niet en
zullen geloven / die hy te voren geſien heeft dat niet
geloven en zullen. En dierhalven dat men zodanig
een voorwetenſchap Godes moet ontkennen / of
dat men van gelijken de predeſtinatie / die op de
ſelve ſteund / moet toelaten. 'k Andwoorde. Geen-
ſins. Want dewijl / gelijk ik in 't voorgaande ge-
toond hebbe / dat de voorwetenſchap Godes / na
de natuur der ſaken die geweten worden / geaccom-
modeerd en geſchikt is / waar van enige gebeur-
lijk zijn / dat is / dat ſe zo wel konnen geſchieden
als niet geſchieden / gelijk daar is de gehoorſaam-
heid des geloovs / en d' ongelovigheid en weder-
ſpannigheid / zo is' et klaar / dat' er geen onweder-
roepelijk beſluit op zodanig een voorwetenſchap
en kan gefundeerd worden ; anderſins zou het ge-
bou vaſter ſtaan / als het fundament ſelvs daar
'et op ſteund. Gy zuld verders ſeggen ; Deſe voor-
wetenſchap die gy Gode toeſchrijvd en is niet ge-
determineerd en bepaald. 'k Andwoorde ; Dat en
moet niemand wonder ſchijnen. Want dewijl de
toekomende gebeurlijke dingen uit haar eigen
aard en natuur / ongedetermineerd en onbepaald
zijn / zo en kan God de ſelve niet anders voorſien /
als ongedetermineerde en onbepaalde dingen. In-
dien hy de ſelve als gedetermineerde dingen / dat
is / die noodſakelijk zullen geſchieden / voorſag /
(want deſe woorden hebben een ende de ſelve bete-
keniſſe) zo en zou men niet moeten ſeggen / dat hy
die dingen waarlijk en eigenlijk voorſag / maar
integendeel dat hy 'er na ſloeg ; al even eens als
of ik door enig gebrek aan mijn oog / of een geco-
leurde bril gebruikende / ſeide dat die dingen geel
zijn die waarlijk wit zijn. Weshalven het 'er zo
verre van daan is / dat 'et tot Godes heerlijkheid
ſtrekt / dat men hem zodanig een voorwetenſchap
toeſchrijve / waar door hy de toekomende gebeur-
lijke dingen / dewelke ongedetermineerd moeten
zijn / als gedetermineerde en bepaalde voorweet ;

dat ik integendeel meen / dat 'et voor hem schandelijk is / dewijl 't sijne voorwetenschap van dolinge suspect en verdagt maakt. In summa / men moet de waarheid van Godes voorwetenschap zo aanmerken en geloven; dat men evenwel daar door niet en stelle / dat de selve de gebeurlijkheid der dingen wegneemd / of dat se med die gebeurlijkheid / wegens enig besluit daar se op steund / niet en kan bestaan; gelijk wy in 't voorgaande / wanneer we van de selve handelden / in 't brede verklaard hebben.

V. Voegd hier by / dat dese opinie in d' H. Schriften ganz geen fundament en schijnd te hebben. Want de selve spreken altijd in 't generaal / wanneer se van de besluiten Godes handelen / dewelke haar opsigt op de saligheid of de verdoemenisse der menzen hebben; noit gaan se zo singulier / dat se tegen iemand med namen seggen / Gy Petrus of Johannes zuld salig worden; Gy Henricus of Ludovicus zuld integendeel verdoemd worden: maar sy laten een ygelijk uit die generale voorstellingen / voor hem selven die particuliere besluiten formeren / waar van elk na een ernstig ondersoek van sijn eigen conscientie / op hem selven de applicatie en toepassinge maakt; Want aldus zal / by exempel / Petrus of Johannes by hem selven redenkavelende konnen seggen; De H. Schrivtuur verklaard / dat alle die genen die in Christum waarlijk geloven / salig zullen worden; Nu mijn conscientie geevd my getuigenisse dat ik waarlijk gelove; Dierhalven zo zal ik salig worden. Integendeel zo zal Henricus of Ludovicus aldus konnen besluiten; De Schrivtuur getuigd / dat alle d' ongelovigen zullen verdoemd worden; Nu ik ben ongelovig; Dierhalven zo zal ik ook verdoemd worden. Volgens desen sin en is 'er geen reden / waarom men niet door een sekere figuurlijke en oneigenlijke wijse van spreken zou konnen seggen / dat God voor de tijden der ewen van een yders saligheid of verdoemenisse een besluit gemaakt heeft; namelijk om dat in 't generale besluit dat hy heeft gemaakt / de singuliere besluiten in kragt geincludeerd en ingesloten zijn. Alzo seid d' Here Jesus / Die niet en geloovd die is alrede veroordeeld, Joh. III, 18, om dat in het besluit tegens d' ongelovigen gemaakt / de verdoemenisse van Cain / van Judas / en van alle haars gelijken / ingesloten is; alhoewel dat d' applicatie nog niet op yder in 't bysonder en med nameen is. Geschied al even eens gelijk wy ook gewoon zijn te seggen / wanneer we horen dat iemand om 't begaan van een doodslag / of een andere capitale misdaad gevangen is / dat sijn sententie daar nu al leid / dat hy een dood man is / om dat 'er tegen zodanige sware misdaden uitgedrukte wetten leggen / volgens welke hy noodsakelijk moet sterven. Evenwel zo mag ik wel lijden / dat die genen / die de singuliere besluiten uit 'et voorgesien geloov of ongeloov zodanig zullen konnen verdedigen / dat de vrijheid om te konnen geloven of niet te geloven / dewelke in alle menzen zijn moet / zullen se med regt geoordeeld worden / niet en word weg genomen / haar eigen opinie hier in opvolgen. Ik en meen niet dat ik aan enig gevoelen / 't welk in d' H. Schriften niet klaar en is uitgedrukt / en dierhalven ter saligheid niet noodsakelijk en is / gebonden ben. Dog 't gene wy tegen dese vierde opinie seggen / dat moet ook op de voorgaande drie gepast worden; als zijnde een saak die dit gevoelen niet alleen eigen en is / maar die 't selve med d' andere opinien gemeen heeft / en dewelke ook daar uit is gehaald.

Cap. VIII.

Verklaringe van de plaats *Rom.* VIII. 29.

I. *Wie die genen zijn die geroepenen na 't voornemen Godes genoemd worden.* II. *Hoe 'er geseid word dat God de selve te voren gekend heeft.* III. *De sin van de plaats* Rom. XI, 2. IV. *Hoe dese die te voren gekend zijn geseid worden te voren verordineerd te wesen.* V. *Hoedanig de roepinge is die haar toegeschreven word.* VI. *Hoe sy eindelijk geseid worden geregtvaardigd en verheerlijkt te zijn.*

I. Laat ons nu eens in 't korte enige voorname redenen / dewelke tot voorstand van Godes absolute besluit bygebragt worden / overwegen. d' Eerste is genomen uit die voortreffelijke plaats Rom. VIII, 29. Die hy te voren gekend heeft, die heeft hy ook te voren verordineerd den beelde sijns Soons gelijkformig te zijn, op dat hy de eerstgeboren zy onder vele broederen; Ende die hy te voren verordineerd heeft, die heeft hy ook geroepen; ende die hy geroepen heeft dese heeft hy ook geregtvaardigd; ende die hy geregtvaardigd heeft, dese heeft hy ook verheerlijkt. Hier / seggen se / zijn de besluiten en middelen ter saligheid zo aan elk anderen geschakeld / dat se niet en konnen van een gescheiden worden / maar dat die gene / die aan 't eerste part en deel heeft / ook noodsakelijk aan de volgende deelagtig moet zijn; dog dat die

die gene/ die 'er geen deel aan en heeft/ ook aan de volgende niet deelagtig wesen en kan. 'k Andwoorde. Men moet om de sin van dese plaats wel te verstaan/ een weinig hoger beginnen te lesen. Want de selve woord aan het voorgaande vers gehegt/ door het reden gevende woord want; en dat op dese wijse: Ende wy weten dat die genen die God liev hebben, alle dingen mede werken ten goede, namelijk die genen die na sijn voornemen geroepen zijnde heilig zijn. Want die hy te voren gekend heeft, enz. Alwaar het woord heilig wel in de heden-daagze Griekze exemplaren niet gevonden en word; maar evenwel zo past 'et op de plaats niet qualijk; dog indien 'er iemand is die 'et liever wil uitgelaten hebben/ med dien en zal ik niet twisten; Want 't is byna even eens/ 't zy dat 'et 'er ingelaten/ 't zy dat 'et 'er uitgelaten word. Men moet dan hier voor eerst aanmerken/ dat 'et subject waar van gehandeld word die genen zijn die God liev hebben, en dat van haar/ alle die andere dingen/ die 'er volgen/ moeten verstaan worden; andersins en zouden de woorden van den Apostel niet aan elk anderen hangen/ en ook niet anders/ gelijk men seid/ als een partij ongebonde bezemen wesen. Nu die genen die God liev hebben zijn de zodanigen/ die sijne geboden gehoorsamen: Want dit is de lievde Godes dat wy sijne geboden gehoorsamen, 1 Joh. v, 3. Maar dewijl Paulus tonen wilde/ dat hy niet sonder onderscheid en spreekt van alle die genen/ die professie en belijdenisse deden van dat se Godes geboden wilden onderhouden/ hoedanige de Joden waren/ die op de wet haar door Mosen gegeven roemden; maar alleen van de Christenen/ die God afstervolgens de laatste verklaringe van sijnen wille die hy gedaan heeft/ komen te dienen: daarom zo voegd hy 'er by dat 'et die genen zijn/ die na het voornemen, namelijk Godes/ geroepen zijn, dat is/ die den Evangelio geloven. Want door de naam van geroepenen en woorden niet simpelijk die genen te kennen gegeven/ die God med sijne roepinge verwaardigd heeft/ maar die de selve waarlijk gehoorsaam zijn/ of ten minsten die professie doen dat se de selve gehoorsamen willen; gelijk doorgaans in de Schriften der Apostolen te sien is/ alwaar de woorden van geroepenen, gelovigen, en uitverkorenen, als van de selve betekenisse zijnde/ door elk anderen gebruikt worden. Dog het Voornemen Godes/ is sijn besluit in den Evangelio geopenbaard/ waar door hy verklaard/ dat hy die genen wil salig maken/ niet die hare saligheid soeken door de werken der wet/ hoedanig de besnydenisse/ d' offerhanden/ de Sabbathen/ en andere diergelijke dingen zijn; maar die de selve door 't geloov in Christum/ 't welk Paulus verkondigde/ soeken te verkrijgen. De zodanigen werken alle dingen mede ten goede; niet de sonden/ gelijk enigen menen: want die genen die haar selven in de sonden inlaten/ die en hebben God niet liev; maar de swaarste verdrukkingen die haar om des Evangeliums wille overkomen/ waar tegen d' Apostel de gelovigen in het grootste gedeelte van dit Capittel vertroost/ namelijk van vers 17, tot 'et einde toe. Want de selve zijn als ladders/ waar langs sy tot de salige onsterflijkheid/ dewelke haar beloovd is/ en in de Hemelen bewaard word/ moeten opklimmen.

II. Die selve die God liev hebben/ en na sijn voornemen geroepen zijn/ die zijn 't die God te voren gekend heeft, dat is/ nu al lang te voren/ of voor de tijden der ewen/ voorgenomen heeft liev te hebben/ en d' ewige saligheid deelagtig te maken. Want wy en approberen het gevoelen van die genen niet/ die menen/ dat door de woorden/ die God te voren gekend heeft, betekend word/ dat God de zodanigen tot 'et ewige leven uitverkozen heeft/ die hy van te voren gesien heeft dat geloven/ en goede werken doen zouden. Want de Schriftuur en is niet gewoon/ de woorden van kennen of te voren kennen, wanneer se van God gebruikt worden/ in dien sin te gebruiken/ namelijk voor een blote speculative kennisse/ maar voor zodanig een kennisse/ dewelke te gelijk een toestemminge of goedkeuringe en lievde in sig begrijpt. Alzo dat door de selve twe dingen worden te kennen gegeven; voor eerst/ dat 'er in die genen die God kennen een sekere goede qualiteit en hoedanigheid is; en daarbeneffens dat God haar daarom bemind en approbeerd of voor goed keurd. 't Welk uit vele plaatsen der H. Schriftuur blijkt: als; God kend den weg der regtvaardigen, Psal. 1, 6. Zo iemand God liev heeft die is van hem gekend, 1 Cor. VIII, 3. De Here kend de genen die de sijnen zijn, 2 Timoth. II, 19. Daarentegen/ niet te kennen, betekend niet te beminnen/ als wanneer Jesus Christus ten jongsten dage tegen die genen/ die valzlijk op sijnen naam geroemd hebben/ zal seggen/ Ik en hebbe u noit gekend. Gaat weg van my gy die de ongeregtigheid werkt, Matth. VII, 23. Dese din-

gen zijn zo klaar dat men daar niet aan twijfelen en kan. Maar enigen menen dat 'er meerder kragt in die plaatsen is / wanneer by de simpele woorden van kennen of weten, het woordeken voor gevoegd word; en dat daar door Godes liefde / die op ganz geen goede qualiteit of hoedanigheid van die genen die hy bemind / sijn opsigt heeft / betekend word; hoedanig alhier dese plaats is / waar van wy spreken / en ook een andere Rom. XI, 2. God en heeft sijn volk niet verstoten 't welk hy te voren gekend heeft, of 't welk hy te voren geweten heeft. Waar op ik andwoorde: Dat het woordeken voor wel iets byvoegd tot de betekenisse van de simpele woorden van kennen of van weten, en dat God ook geseid word enigen te voren te kennen of te voorweten / wanneer hy vastfteld enigen te beminnen selfs eer se in wesen zijn; alhoewel dat hy dat niet en doet sonder opsigt van enige beminnens-waardige hoedanigheid / die hy wil dat in haar zal zijn eer hy haar med 'er daad zodanig bemind / dat hy vastfteld haar ewig salig te maken. Want zo als God de saken in der tijd uitvoerd / alzo heeft hy se ook voor de tijden der ewen besloten. Dewijl hy dan maar alleen nu in dese tijd de zodanigen bemind / med haar doen en laten t' approberen en voor goed te keuren / die 't waardig zijn / zo en heeft hy dan ook geen anderen / als die zodanig zouden wesen / voor genomen te beminnen.

III. En het tegendeel en kan uit de plaats Rom. XI, niet besloten worden. Want die liefde Godes tegen het volk Israëls / dewelke aldaar door het woord te voren kennen betekend word / en is geen absolute en onwederroepelijke liefde / waar door hy 't selve tot de saligheid of tot 'et geloof gepredestineerd heeft: gelijk uit 'et grote getal der ongelovigen / 't welk altijd onder dat volk gevonden is / komt te blijken; alzo dat 'et wonder is / dat enigen de selve tot zodanig een besluit hebben dorven verdrajen. Want daar en kan niets bedagt worden / 't welk meerder tegen de scopus en het oogmerk van Paulus strijdig is / die in dat ganze Capittel in het brede handeld / van de verwerpinge der Joden van het verbond Godes / wegens hare ongelovigheid / om niet meer het volk Godes te zijn. Want al was 'et dat enigen onder haar den Evangelio geloofden / zo waren evenwel de zodanigen zo weinig / dat se niet eens en mosten vergeleken worden / med dat grote getal van die genen / die in hare ongelovigheid halsstark quamen te volharden. d'Apostel en verstaat dan door dese voorkennisse Godes niet anders / als Godes liefde / die hy eertijds dit volk toegedragen hadde / wanneer hy med hare voorvaderen een verbond hadde opgeregt / waar in hy beloofde dat hy hare en harer nakomelingen God en weldoender wesen zoude / onder dese conditie indien se sijne geboden zouden onderhouden ende bewaren. 't Welk voorwaar een zeer uitstekende genade was / waar op Moses gesien heeft wanneer hy seide / Dat God haar voorgesteld hadde het leven ende den segen op dat sy 't selve verkiesen zouden, Deut. XXX. te kennen gevende dat 'et maar alleen aan haar manqueren zoude / indien se niet gelukkig en waren: Maar dit en heeft zo veel niet konnen te wege brengen / dat 'er niet vele geweest en zijn / die den dood ende den vloek op haren hals gehaald hebben. Dog Paulus seid / dat God haar niet verworpen en heeft, namelijk niet ganz en al / en sonder hope van herstellinge; om dat hy van sijn kant het verbond / 't welk hy med hare Vaderen gemaakt hadde / getrouwlijk onderhield / niet tegenstaande hare rebellije en ongehoorsaamheid; en om dat hy om Abrahams / Isaaks / en Jacobs wille besloten hadde / hare nakomelingen tot de gemeenschap van die saligheid / dewelke sy zo halsstark verwierpen / wederom te roepen / en haar de middelen / waar door sy tot de selve zouden konnen komen / alhoewel sy zulks t' enemaal onwaardig zouden zijn / en hem gedurig door hare sonden zouden tergen / goedertierenlijk aan te bieden.

IV. En daar en is ook geen meerder kragt in de plaats die wy nu onder handen hebben / om het absolute besluit te bevestigen / alwaar d'Apostel seid / dat God die genen die hy te voren gekend heeft, ook gepredestineerd heeft. Want die genen die te voren gekend zijn / gelijk wy nu al getoond hebben / zijn die genen die God lief hebben / van welke het ongetwijfeld is / of God heeft al lang van te voren vastgesteld haar lief te hebben; alzo dat se wegens dat besluit niet t' onregt geseid worden te voren geweten, of te voren gekend geweest te zijn; in welken sin Christus seid / dat hem sijn Vader lief gehad heeft voor de grondlegginge der wereld, Joh. XVII, 24. Dog indien gy alhier door de genen die God te voren geweten of gekend heeft / enige singuliere of bysondere personen verstaat / sonder enige hoedanigheid van geloof of gehoorsaamheid tegen God aangesien zijnde / zo en zal dat niet doen om te tonen / hoe de verdrukkingen

kingen dewelke de gelovigen om des Evangeliums wille onderworpen zijn/ haar ten goede mede werken; 't welk evenwel 't oogmerk is dat Paulus voor heeft te bewijsen. Want daar en zal geen connectie of gevolg in sijn reden gevonden worden/ indien gy hem zo doet spreken; Alle dingen/ selfs ook d' allerswaarste verdrukkingen/ werken die genen die God lief hebben mede ten goede; want hy heeft enige singuliere personen/ sonder op enige goede qualiteit te sien/ absolut tot 'et geloof en de saligheid gepredestineerd. Want men zou med geen minder waarschijnlijkheid konnen seggen/ dat de sonden de zodanigen ter saligheid mede werken/ om dat evenwel/ niettegenstaande dat se vele en zeer grote sonden begaan/ hare saligheid vast en onbeweeglijk blijft; 't welk wy nu getoond hebben dat ongerijmd is/ en med 'et oogmerk van de plaats strijdig. Maar de woorden van Paulus zullen zeer treffelijk aan elk anderen hangen/ indien gy de selve aldus neemd/ Alle de verdrukkingen werken de gelovigen mede ten goede; want God heeft de gelovigen/ die hy te voren gekend heeft/ of besloten heeft te beminnen/ ook verordineerd/ dat se door den weg der verdrukkingen tot de saligheid zouden komen; gelijk ook Christus daar toe gekomen is/ die sy als haar hoofd gelijkformig moeten wesen. Want dese gelijkformigheid en bestaat niet alleen in de heerlijkheid/ waar in hem de gelovigen hier namaals in den Hemel zullen gelijk wesen/ maar ook in den weg waar door men tot de selve komt/ namelijk door de gehoorsaamheid des geloofs/ t' samen med 'et kruice ende de vervolginge vergeselschapt zijnde.

V. d'Apostel voegd 'er by/ Ende die hy te voren verordineerd heeft, die heeft hy ook geroepen. Alwaar de train en het vervolg van de reden te kennen geeft/ dat hy van de selve predestinatie spreekt als in het voorgaande; namelijk van die genen die God lief hebben/ tot de gelijkformigheid med Christo in de verdrukkingen/ eer se med hem in heerlijkheid gelijkformig konnen wesen; en niet van een absolute predestinatie van enige singuliere personen tot 'et geloof of de saligheid. Want die God lief hebben/ of den Evangelio gehoorsaam zijn/ die zijn med 'et gelove aangedaan/ en als zodanigen en konnen se tot 'et geloof niet gepredestineerd of verordineerd worden/ nog het is ook noodsakelijk. Die God nu gepredestineerd heeft/ dat se door den weg der verdrukkingen tot de ewige saligheid zouden komen/ die roept hy ook alzo tot de selve/ elk in 't bysonder op sijn tijd/ en op die wijse als 'et hem behaaglijk is/ toelatende dat se om haar geloofs wille 't welk sy belijden/ van de vyanden des Evangeliums door verdrukkingen geoeffend worden; en daarom moeten se altijd bereidvaardig zijn om het kruice te verdragen/ en wel sorgvuldig voor haar sien/ dat se door des selfs swaarheid/ van de standvastigheid des geloofs/ en de heiligheid des levens/ niet afgeschrikt en worden. Petrus gebruikt ook het woord van roepen in dien sin/ 1 Briev. II, 20, Indien gy verdraagd als gy weldoet, ende daar over lijdet, dat is genade by God; want hier toe zijt gy geroepen. Dierhalven zo en word hier niet gesproken van de kragtige roepinge tot 'et geloof/ gelijk enige spreken/ dat is/ dewelke door een onwederstaanlijke kragt komt te geschieden. Want zodanig een roepinge en is onder de predestinatie der gelovigen tot de gelijkformigheid med Christo niet gesubordineerd of ondergeschikt/ en de selve en toond ook niet op wat wijse haar de verdrukkingen nuttig zijn/ om nu niet te seggen/ dat de selve het gebod van in Christum te geloven belaglijk maakt/ en med 'et selve niet bestaan en kan: Want waar toe zou ons God gebieden/ dat wy dat gene zouden doen/ 't welk hy selfs alleen door sijne almogende kragt/ in ons sonder ons/ gelijk dese opinie wil/ voorgenomen heeft te wege te brengen?

VI. Ende die hy geroepen heeft, dese heeft hy ook geregtvaardigd; dat is/ regtvaardigd hy/ of zal hy regtvaardigen/ door sekere figuurlijke wijse van spreken/ waar door de voorlede tijd in plaatse van de tegenwoordige of toekomende gebruikt word; gelijk ook in 't volgende lid/ ende die hy geregtvaardigd heeft, dese heeft hy ook verheerlijkt; alwaar het klaar is/ dat de voorlede door de toekomende tijd gebruikt word/ door een figuurlijke wijse van spreken/ die in de Schriften der Propheten zeer gemeen is/ die de selve gebruiken om med een groter nadruk de sekerheid van de saak te tonen waar van sy spreken/ en dat men aan de selve niet meer en moet twijfelen/ als of se nu al hare vervullinge gehad hadde. Nu door het woord regtvaardigen geeft Paulus te kennen/ dat God de gelovigen/ die om der regtvaardigheid wille lijden/ approbeerd/ dat is/ haar doen en laten segend en voor goed keurd/ al is 'et dat de wereld meend/ dat se of als onvromen/ of als dwase menzen

zen komen te lijden; en dat hy niet alleen haar alle de sonden/ die sy voor hare bekeringe bedreven hebben/ vergeevd; maar ook de dagelijkse swakheden/ die se als nog onderworpen zijn/ alzo dat se om de selve van de saligheid niet en zullen uitgesloten worden. Dog wanneer se alzo standvastiglijk den weg der Godsaligheid zullen bewandeld hebben/ en in 't midden van de verdrukkingen standvastig gebleven zijn/ zo zal God haar eindelijk verheerlijken, dat is/ in het ewige en salige leven/ 't welk hy beloovd heeft/ inleiden. Want hy is getrou in het volbrengen van sijne beloften/ en Hemel en Aarde zullen eerder vergaan/ als dat sijne woorden hare vervullinge niet en zouden hebben. Maar daar uit en volgd niet/ dat de gelovigen dien weg der Godsaligheid niet en konnen verlaten/ en haar van de regtvaardigheid afkeren/ en dat/ niettegenstaande dat se zulks komen te doen/ evenwel hare predestinatie vast en onbeweeglijk blijvd/ en dat se ook noit van de genade Godes ende de saligheid en konnen verballen. Want de regtvaardige zal uit den gelove leven/ dat is/ zal door het gelove het ewige leven verkrijgen/ indien hy in het selve tot den einde toe komt te volharden; maar indien hy hem selven ontrekt, zo en heeft God in hem geen welbehagen. Heb. x, 38. 't Welk ook dikwijls gebeurd/ gelijk ons d' H. Schrivtuur en de dagelijkse ondervindinge getuigen; alzo dat dese gulde keten der saligheid/ dewelke uit Godes besluiten en werkingen van Paulo aan een gehegt word/ door de schuld van de menzen/ die selvs haar pligt niet waar en nemen/ word verbroken/ niettegenstaande dat de gaven en roepinge Godes onberoulijk zijn/ Rom. xi, 29.

Cap. IX.

Verklaringe van het negende capittel tot de Romeinen.

I. *Het oogmerk van den Apostel in dit Capittel.* II. *Dat d' Apostel alhier niet en handeld van de predestinatie ter saligheid ende ter verdoemenisse, dat blijkt in den aanvang van het Capittel.* III. *En ook uit 'et besluit van 't selve.* IV. V. *Hoe 'er* vers 6, 7, 8, 9. *geseid word*, Dat het saad in Isaak zal genoemd worden. VI. *Van d' ontfangenisse van Rebecca.* VII. *De sin van* vers 11, *en* 12. Wanneer se nog niet geboren en waren, enz. VIII. *De reden waarom dese woorden duister zijn.* IX. *Jacob en Esau en worden niet voorgesteld als exempelen van de verkiesinge en verwerpinge.* X. *Nog als figuren of voorbeelden.* XI. *De sin van de woorden* vers 13, Jacob heb ik liev gehad en Esau heb ik gehaat. XII. *In wat sin Paulus hem selven* vers 14, *tegenwerpt*, Is'er dan onregtvaardigheid by God? XIII. *Wat 'et* vers 15, *te seggen zy*, Ik zal my ontfermen diens ik my zal ontfermen, enz. XIV, *En* vers 16. 't En is niet des genen die wil nog des genen die loopt, enz. XV. *Hoe God geseid word*, Pharao verwekt te hebben op dat hy in hem sijn magt betonen zoude. XVI. *Hoe God geseid word*, sig t' ontfermen diens hy wil en te verharden dien hy wil. XVII; *d' Ordinare wijse van de Godlijke verhardinge.* XVIII. *God en verhard niemand van de geboorte af.* XIX. *De sin van de tegenwerpinge*, Wie heeft sijn wille wederstaan. XX. XXI, *Van de magt des makers ontrent het maaksel, ende des pottebakkers ontrent het vat.* XXII. *Hier en word niet gesien op de eerste scheppinge des menzen.* XXIII. *Nog ook op het menzlijke geslagt als door de sonde Adams verdorven zijnde.* XXIV. *Wie die genen zijn*, die door de vaten des toorns tot 'et verderv toebereid *verstaan worden.* XXV. *Ende door* de vaten der barmhertigheid *van God te voren tot heerlijkheid bereid.*

I. Ten twede, zo word 'er op enige spreuken gedrongen/ dewelke in het Negende Capittel van den Briev tot de Romeinen gelesen worden/ als wanneer sy (te weten/ Jacob en Esau) nog niet geboren en waren, nogte iet goeds ofte quaads gedaan hadden, zo wierd tot haar gesegd, de meerder zal den minderen dienen, enz. vers, 11, 12, 13. Zo ontfermd hy (te weten/ God) hem dan diens hy wil, ende verhard dien hy wil, vers 18. En heeft de pottebakker geen magt over het leem, om uit den selven klomp te maken het ene, een vat ter eren, ende het ander ter oneren? vers, 21. Op dat dese woorden wel mogen verstaan/ en ook med een bevonden mag worden/ dat se tot voorstand van het absolute besluit niet en dienen/ zo zullen we dat gehele Capittel eens kortlijk doorlopen. Paulus andwoord in 't selve/ op de tegenwerpingen der Joden tegen de lere der regtvaardigmakinge uit genade/ zo der Heidenen als der Joden/ door het gelove in Jesum Christum/ en niet door de werken van de wet Mosis/ welke hy in de voorgaande Capittelen voorgesteld hadde. En hy toond dat God sonder verbrekinge van sijne beloften of verbond/ 't welk hy med Abraham opgeregt hadde/ de zodanigen uit sijne vleezlijke nakomelingen konde verwerpen/ om niet meer sijn volk te wesen/ die wederspannig waren om het Evangelium Jesu Christi/ 't welk d'Apostolen verkondigd was/ te gehoorsamen/ al was 'et dat se haar selven voor grote yveraars van de wet uitgaven; en integendeel de Heidenen tot sijn volk aannemen/ die in Jesum Christum geloovden/ alhoewel dat se uit Abraham niet voordgespro-

gesproten en waren / en de Ceremonien van de wet Mosis niet en onderhielden. En tot hier toe en komen de uitleggers med elk anderen niet gualijk over een.

II. Maar dat enigē menen/dat d'Apostel daarbeneffens hem selven voorgesteld heeft/ tot hoger oorsaken van het geloov en d' ongelovigheid op te klimmen / ende te leren / dat God uit sijn absolute magt en regt / 't welk hy over de menzen heeft / enigen tot de saligheid ende des selvs middelen kan verkiesen / en anderen daar en tegen verwerpen / en tot d' ewige verdoemenisse schikken; dat en heeft geen fundament med allen/ en 't kan ook / al waar 't maar alleen uit den aanvang en het besluit van dit Capittel / indien 'er iemand aandagtig op komt te letten / wederleid worden. 't Welk ik ook / eer ik voordga / med weinig woorden zal tonen. Na dat Paulus dan in 't begin van dit Cap: med een ernstige betuiginge te kennen gegeven hadde / dat hy de waarheid seide in Christo, en dat hy niet en loog, om dat hem sijne conscientie mede getuigenisse gav door den H. Geest, zo seid hy / dat hy een grote droevheid, ende een gedurige hert-zeer hadde, namelijk wegens de verwerpinge der Joden; ja selvs zo zeer/ dat hy wel zoude wenzen voor haar verbannen te zijn van Christo, dat is / als een misdadige om de sake Christi een vervloekten dood te sterven/ ('t schijnd dat men alhier in 't Grieks hypo Christou voor apo Christou moet lesen/) om daar door haar / indien 't geschieden konde / van d' ewige verdoemenisse te verlossen. Nu hy en zoude zo grootlijks niet ontroerd geweest zijn / indien hy geweten hadde / dat God de Joden door een absolut en onwederroepelijk besluit / van de saligheid en alle genade uitgesloten hadde; nog hy en zou geen vergeevzen wenz gedaan hebben / van een saak die niet en konde verbuld worden. Want zo doende zou hy hem selven tegen de welbekende wille Godes/ en waar van hy een prediker gesteld was / gekant/ en ook getoond hebben / en dat hem Godes heerlijkheid / tot welkers meerder verklaringe het besluit van de verwerpinge der Joden tendeerde of strekte / zeer weinig ter herte ging. 't Welk verre van ons moet wesen / dat wy zulks van zo een groten Apostel zouden geloven. 't Gene hier tegen ingebragt word is ook van ganz geen kragt / dat Paulus zulks gewenzt zoude hebben / door een vleezlijke drivt of genegenheid tot sijn volk / of door een overgrote liefde/ waar mede hy tot haar aangedaan was / buiten hem selven verrukt zijnde. Want hy heeft dese dingen med een bedaard gemoed/ tot een altijd-durende onderwijsinge der Kerke geschreven / en in zo een gewigtige verhandelinge van saken ingelazt / alwaar 'et hem niet wel gepast en zoude hebben / de vleezlijke driften den ruimen toom te geven/of door een schielijke verrukkinge van sijn gemoed / ontrent een onmogelijke saak / te willen schijnen iets te wenzen. Daarenboven zo seid hy Cap. x, vers 1. dat hy uit een toegenegenheid sijns herte / voor d' Jsraëliten sijne gebeden tot God dede / op dat se zouden salig worden. En Cap. xi, vers 14, dat hy sijn volk door het exempel van de gelovige Heidenen tot navolginge sogt te verwekken / om ten minsten enigen uit haar te behouden. En vers 23, geevd hy haar hope / dat 'et zal geschieden / dat se / zo se maar in hare ongelovigheid niet en blijven / wederom in den olijv-boom / waar vansy afgehouwen waren / zullen ingeentet worden. Welke gebeden en pogingen belaglijk zouden geweest zijn / en med de waardigheid van een wijs man ganz niet accorderende / indien men zodanig een besluit vaststeld/ 't welk geloovd word onbeweeglijker te staan als Hemel en Aarde. En hy zoude med de Joden den spot gestoken hebben / haar hope gevende dat 'et zoude geschieden / dat die genen / die God van sijne genade zoude verworpen hebben / wederom tot de selve zouden aangenomen worden; dewijl zulks volgens de lere / die men meend dat hy hier voordraagd / t' enemaal onmogelijk zoude wesen.

III. In het slot van dit Capittel seid d'Apostel/ Dat de Heidenen die de regtvaardigheid niet en sogten, de regtvaardigheid verkregen hebben, dog de regtvaardigheid die uit den gelove is; En dat d' Jsraëliten med de wet der regtvaardigheid te soeken, tot de wet der regtvaardigheid niet en zijn gekomen; namelijk/om dat se die sogten niet uit den gelove, maar als uit de werken der wet; want dat sy haar gestoten hebben aan den steen des aanstoots. Welke woorden by forme van illatie of toepassinge uit de voorgaande handelinge gehaald zijnde / zo duidelijk en klaar zijn / dat se ganz geen reden overig en laten om te twijfelen / of dat is in dit Capittel het oogmerk van Paulus geweest / 't welk ik geseid hebbe; namelijk dat God sonder enige verbrekinge van het verbond med Abraham en sijnen sade opgeregt/d'ongelovige Joden konde verwerpen/ om niet meer sijn volk te wesen/al was 'et

'et ſchoon dat ſe een groten yver voor ſijne wet vertoonden; en de Heidenen/ die in Chriſtum geloovden/ in haar plaatſe aannemen/ niettegenſtaande dat ſe onbeſneden waren/ en de verdere Ceremonien en bypligten van de wet Moſis niet en quamen te onderhouden. Zo dat men moet ſeggen/ dat in het ſelve niet gehandeld en word van de abſolute verkieſinge der menzen tot de ſaligheid/ en van de verwerpinge van de ſelve/ die God als nog te ſcheppen/ of als nu in Adam ſondaars geworden zijnde/ aangemerkt heeft; en alle die dingen dewelke tot die opinie als med geweld getrokken worden/ zijn ook regel-regt tegen het oogmerk des Apoſtels/ 't welk uit 'et beſluit dat hy maakt klaar is/ ſtrijdig. Want hy en merkt alhier de Joden en Heidenen niet aan als in een gelijken ſtand zijnde/ of voor zo veel ſy nog niet geſchapen/ of ook nu gelijklijk med ſonden beſmet zijn; maar als med contrarie qualiteiten aangedaan/ dewelke d' ene oorſaak geweeſt zijn van hare verkieſinge/ en d' anderen van hare verwerpinge; namelijk de Heidenen als in Chriſtum gelovende/ en de Joden als Chriſto en ſijn Evangelio ongehoorſaam zijnde/ en de ſaligheid in het ſelve geopenbaard en aangepreſenteerd halsſtark verwerpende.

IV. Dewijl wy nu deſe redenen/ om het oogmerk van Paulus aan te wijſen/ voor af hebben laten gaan/ zo laat ons nu ook eens ſien/ op wat wijſe alle die dingen/ dewelke Paulus in dat ganze Cap. verhandeld/ daar mede zeer wel over een komen. Dog (verſtaat hier onder/ ik en ſegge dit) niet als of het woord Godes ware uitgevallen. Want die en zijn niet alle Jſraël, die uit Jſraël, zijn. Nog om dat ſe Abrahams ſaad zijn, en zijn ſy alle kinderen. Maar in Jſaak zal u het ſaad genaamd worden. Dat is, niet de kinderen des vleez, die zijn kinderen Godes: maar de kinderen der belovteniſſe worden voor het ſaad gerekend, vers 6, 7, 8. Welke woorden deſen ſin hebben; Alhoewel dat ik lere dat God vaſtgeſteld heeft/ de Joden/ die in Chriſtum niet en willen geloven/ en hare ſaligheid uit de wet ſoeken/ te verwerpen; en integendeel de Heidenen/ niettegenſtaande dat ſe de wet Moſis niet en onderhouden/ maar alleen den Evangelio gehoorſaam zijn/ tot ſijn volk aan te nemen; zo en kan my evenwel niet tegengeworpen worden/ dat daar uit deſe ongerijmdheid volgd/ dat God ſijne belovte aan Abraham en ſijne nakomelingen gedaan/ niet en komt te houden/ en dat ſijn verbond nu geen plaats meer en heeft. En dat daarom/ dat ſe niet alle die uit Jſraël na den vleze zijn voordgeſproten/ die regte nakomelingen van Jſraël en zijn/ die God eertijds beloovd heeft/ dat hy zoude ſegenen. Want God en heeft hem ſelven noit aan de vleezlijke nakomelingen van Abraham en Jſraël abſolut verbonden; maar hy heeft voor hem ſelven het regt behouden om t' allen tijden te verklaren/ wie die genen zouden zijn/ voor welke hy ſijne ſegeningen te voren bereid hadde. Dierhalven zo kan hy med regt/ en ſonder verbrekinge van ſijn verbond/ die Jſraëliten verwerpen/ die ſijnen wille/ dewelke hy door ons ſijne Apoſtelen en dienaars/ haar heeft laten verkondigen/ en door verſcheide tekenen en miraculen beveſtigen/ weigeren te gehoorſamen; en anderen die van Abraham haar geſlagt niet af en leiden/ in haar plaats aan te nemen/ en voor ſijn volk t' erkennen. Dat dit Godes meninge geweeſt zy/ dat heeft hy ſelvs te kennen gegeven/ zo haaſt als hy aan Abraham en ſijnen ſade het Land Canaan tot een erfdeel beloovd hadde. Want toen heeft hy verklaard/ dat hy onder ſijn ſaad/ 't welk hy die gelukkige en vrugtbare land-ſtreek beloovd hadde/ ſijnen Soon Jſmaël/ en het volk dat uit hem zoude voordkomen/ niet en wilde begrijpen: maar dat Jſaak/ dien hy hem uit een byſondere genade/ en tegen den ordinaren loopt der natuur/ uit een vrou die nu oud en onvrugtbaar geworden was/ gegeven hadde/ die gene was daar hy op geſien hadde/ wanneer hy tot Abraham ſeide/ In Jſaak zal u het ſaad genoemd worden, Gen. XXI, 12. God heeft dan door die daad te kennen gegeven/ dat hy het regt aan hem ſelven hielde/ om de zodanigen van de privilegien of voorregten van Abrahams nakomelingen uit te ſluiten/ die 't hem zoude believen; en dat de ſelve alleen tot die genen behoorden/ dewelke hy daarna verklaren zoude voor het ſaad Abrahams te willen houden. Zodanig nu zijn die genen/ die na dat het Evangelium verkondigd is/ in Jeſum Chriſtum geloven/ en de voetſtappen van Abrahams gelove navolgen: En God heeft ook geen anderen voorgenomen te begrijpen onder de belovten van die Hemelze ſegeningen/ dewelke van hem/ door de aardze aan Abraham geſchied/ te voren afgemaald waren.

V. Want dit is het woord der belovteniſſe; Ontrent deſen tijd zal ik komen en Sara zal enen Sone hebben, vers, 9. Deſe woorden zijn genomen uit Gen. XVIII, 10, alwaar God/ of de Engel ſpre-

spreekende uit de name Godes/ Abraham komt aanseggen/ dat hem uit sijn huisvrou Sara een Sone zoude geboren worden. Daar mede te kennen gevende/ dat Ismaël/ dien hem Hagar nu gebaard hadde/ dat saad niet en was/ 't welk hy de besittinge van het Land Canaan beloovd hadde; maar Isaak/ die eerst in het volgende jaar zoude geboren worden. Waar uit blijkt/ dat niet alle die genen/ die na den vleze uit Abraham zijn geboren/ het regte saad Abrahams en zijn/ 't welk een ervgenaam is van de Godlijke belovtenissen; maar die genen alleen/ die God door een bysondere belovte verklaard dat hy voor sijne nakomelingen wil houden.

VI. Ende niet alleenlijk dit; maar ook Rebecca, als sy uit enen bevrugt was, namelijk uit Isaak onsen Vader, vers 10. Dat is: Alhoewel dat God nu verklaard hadde/ dat sijne belovtenisse tot Isaak/ en niet tot Ismaël en behoorde; zo en is evenwel sijn meninge niet geweest/ in de selve alle de nakomelingen Isaaks te begrijpen sonder onderscheid; maar hy heeft die belovtenisse alleen tot een van sijne Sonen gerestringeerd/ med uitsluitinge van den anderen; en dat uit sijn enkel welbehagen/ en door anders geen reden ter wereld bewogen zijnde. Want iemand zoude konnen menen/ dat Ismaël van de ervnisse van het Land Canaan was uitgesloten/ om dat hy uit de dienstmaagd geboren was/ of dat hy misschien hem selven door enige sonde de selve onwaardig gemaakt hadde. Maar van de kinderen van Isaak en Rebecca en konde niet diergelijks verzierd worden/ die onder elk anderen t'enemaal gelijk waren/ wanneer God te kennen heeft gegeven/ dat hy maar alleenlijk een van die beiden voor dat saad/ tot 'et welke sijne belovten behoren zoude/ wilde houden.

VII. Want als sy nog niet geboren en waren, (namelijk die kinderen van Isaak en Rebecca) nogte iet goeds ofte quaads gedaan en hadden, op dat het voornemen Godes na de verkiesinge zoude blijven, niet uit de werken, maar uit den roepende, zo is tot haar (te weten tot Rebecca) geseid, De meerder zal de minder dienen, vers, 11, 12. Door dit andwoord aan Rebecca gegeven/ heeft God willen bekend maken/ dat de belovtenisse van het Land Canaan aan de nakomelingen van Abraham te geven/ nergens anders van daan en quam/ dan uit sijn enkel welbehagen of vrijwillige verkiesinge/ volgens welke het hem liever behaagde/ dese als die voor sijn saad te rekenen; en dat hy daar in ganz geen opsigt gehad en heeft op de waardigheid van die genen die hy daar toe aannam/ of op de onwaardigheid van die genen hy daar van uitsloot. Want daar en was geen onderscheid tussen Jacob en Esau/ die nog in het lighaam van haar Moeder Rebecca besloten waren/ de welke haar uit den selven Vader Isaak hadde ontfangen/ en die ook geen goed nog quaad gedaan en hadden/ 't welk een oorsaak zoude konnen zijn/ dat d'een voor d'andere geprefereerd of gepostponeerd/ dat is/ meerder of minder geagt zoude worden/ wanneer God te kennen heeft gegeven/ dat sijne belovte tot den minderen behoorde/ namelijk tot Jacob/ die de twede geboren was/ en dat Esau/ die meerder of de eerst geboren was/ hem dienen zoude. 't Welk evenwel veel eer/ gelijk wy hierna sien zullen/ van haar beider nakomelingen verstaan moet worden/ in welke het ook vervuld is/ als van Jacob en van Esau selvs. Ja wanneer God nu d'Israëliten/ in dat land 't welk hy hare Vaderen beloovd hadde/ zoude inleiden/ zo sien we dat hy/ om te tonen dat 'et een gave en geschenk was/ uit sijne enkele genade en mildadigheid/ en niet uit enige verdienste of waardigheid der werken die hy gedaan zouden hebben/ voordkomende/ tot haar door Mosen seid; Weet dan, dat u de Here uwe God niet om uwe geregtigheid dit selve goede land geevd, om dat te erven; want gy zijt een hardnekkig volk, enz. Deut. IX, 6, vergeleken med vers, 4 en 5. Aldaar woonden de goeden en quaden door elk anderen vermengd/ welke laatsten Godes toorn dikwijls tegen haar selven verwekten/ en daarom wierden se ook van hem med verscheide plagen gestraft. Maar de saak en is med 'et Hemelze Jerusalem zo niet gelegen/ Alwaar niets inkomen en zal dat ontreinigd, ende gruwelijkheid doet, ende leugen spreekt. Maar buiten zullen zijn de honden, ende de toveraars, ende de hoereerders, ende de doodslagers, ende de afgoden-dienaars, ende een ygelijk die de leugen liev heeft ende doet, Apoc. XXI, 27. en XXII, 15. Weshalven men uit dese woorden Pauli niet uit de werken, niet en moet besluiten/ gelijk enigen doen/ dat de goede werken geen voordeel toe en brengen tot de verkrijginge van de saligheid en de Hemelze ervnisse/ en dat niemand om sijne quade werken van de selve uitgesloten en word. Want daar en kan niets valzer bedagt worden/ en 't gene doorgaans meerder

tegen den teneur en inhoud der H. Schrivtuur komt te strijden. Het is wel waar / dat wy d' ewige saligheid niet en verkrijgen door d' onderhoudinge van de ceremoniels wet / gelijk alle de Christenen bekennen / en tegen de Joden staande houden; nog door de volkome onderhoudinge van de morele of wet der zeden. Want dewijl 'er niemand dit gevonden en is / die van alle besmettinge der sonde vry is geweest / dan alleen d'Here Jesus Christus / zo zou ook niemand salig zijn / indien de saligheid van zodanig een volmaaktheid zoude afhangen. Maar evenwel zo zijn de goede werken t' enemaal noodsakelijk om de selve te verkrijgen. Want sy en is niemand dan onder die conditie beloovd. Sonder heiligmakinge en zal niemand den Here sien, Heb. XII, 14. Indien gy na den vleze leevd zo zuld gy sterven, enz. Rom. VIII, 13. Niet een ygelijk die daar seid Here Here, en zal ingaan in het Koningrijke der Hemelen, maar die daar doet den wille mijnes Vaders die in de Hemelen is, Matth. VII, 21.

VIII. Dog dewijl Paulus van dit exempel van Jacob en Esau / geen applicatie of toepassinge en heeft gemaakt op de saak waar van hy handeld / zo en heeft dat ook sijne redeneringe geen kleine duisterheid toegebragt / waar uit onder de uitleggers verscheide opinien geresen zijn. Misschien is dit een van de plaatsen daar Petrus het oog op hadde / wanneer hy seide / Dat Paulus in alle Sendbrieven van zodanige dingen spreekt, in welke enige swaar zijn om te verstaan, die de ongeleerde en onvaste menzen verdrajen, gelijk ook de andere Schrivten, tot haar eigen verderv, 2 Pet. III, 16. Maar zo iemand med enige aandagt op de connectie en het verbolg van sijn reden komt te letten / zo zal hy ligt bevinden / dat hy niet anders en heeft willen te kennen / als of hy namelijk aldus geseid hadde. Gelijk God eertijds een verbond med Abraham opregtende / waar in hy beloovde / dat hy hem en sijne nakomelingen het Land Canaan tot een ewige ervnisse zoude geven / daarna verklaard heeft wie die zijn zouden / die hy onder de nakomelingen van Abraham voor hadde te begrijpen; en sijne belovtenisse eerst op Isaak heeft gerestringeerd / med uitsluitinge van Ismaël; en daarna op Jacob / med uitsluitinge van Esau: dat hy nu ook van gelijken door den mond sijner Apostolen verklaard / dat hy voor ware en regte nakomelingen van Abraham / tot welke de Hemelze ervnisse / door het Land Canaan afgemaald / behoorde / wilde houden / niet die uit hem na den vleze stonden voord te komen / en de saligheid door d' onderhoudinge van de wet Mosis sogten; maar die de voetstappen van sijn geloov navolgen / en in Jesum Christum geloven zouden / uit wat geslagt of volk sy hare af komst ook zouden hebben.

IX. Waar uit blijkt / hoe verre die genen van de meninge Pauli af dwalen / die daar menen / dat hy Jacob en Esau voorgesteld heeft als voorbeelden van de ewige verkiesinge en verwerpinge / sonder enig aansien van geloov en gehoorsaamheid / of ongeloov en ongehoorsaamheid. Want indien gy eens siet op de plaats Gen. XXV, van waar hy dese woorden genomen heeft / zo zuld gy heel ligt konnen merken / dat hy niet zo zeer en spreekt van Jacob en Esau / als wel van hare nakomelingen / en dat se aldaar maar alleen aangemerkt worden als hoofden van twe verscheide volken. Want Moses verhaald aldaar / dat haar Moeder Rebecca / wanneer se swanger ging / en de kinderen in haren buik sig te samen quamen te stoten / zeer bekommerd zijnde / wat dit vreemde voorteken wilde seggen / den mond Godes raad gevraagd heeft / van wien sy tot aanwoord heeft ontfangen; Twe volken zijn in uwen buik, ende twe natien zullen haar uit uwe ingewand van een scheiden, ende het een volk zal sterker zijn dan het ander, ende het meerder zal het minder dienen, vers 23. Alwaar 't aanmerkens waardig is / dat God niet en seid / dat Rebecca twe twelingen in haren buik droeg; maar twe natien of twe volken; namelijk om dat die kinderen de stam waren / waar uit in gevolg van tijd twe volken zouden voordkomen; en dat 'er toen door die t' samenstotinge te voren wierd te kennen gegeven / med wat een vyandig gemoed sy te sijner tijd tegen elk anderen zouden ingenomen zijn. Weshalven / indien Jacob en Esau alhier als voorbeelden van de ewige verkiesinge en verwerpinge voorgesteld wierden / daar uit zoude volgen / dat alle d' Israëliten onder den naam van Jacob begrepen / salig; en alle d' Edomiten / door den naam van Esau betekend / verdoemd zouden wesen. Hoe valz en ongerijmd dat dit nu is / dat kan een yder sien: en het kan ook / alwaar 't selvs daar uit alleen wederleid worden / dat d'Apostel zo in dit Capittel / als in de twe volgende / van de verwerpinge van de ongelovige Joden / en de verkiesinge van de gelovige Heidenen handeld; onder welke ook

buiten twijfel vele Edomiten waren. Gelijk ook in de oude tijden Job en sijne vrinden uit Esau voorgesproten/ door hare vroomheid klaarlijk tonen/ dat sijn ganze geslagt van God niet verworpen en is geweest. Daarbeneffens al waar't schoon dat Jacob en Esau alhier in haar eigen persoon aangemerkt wierden/ zo en zou om die reden daar uit niet besloten konnen worden/ dat door die woorden / De meeste zal den minsten dienen, een absolute verkiesinge ten leven en een verwerpinge ter ewiger dood betekend worden. Want heerschappije en dienstbaarheid hebben alleen haar opsigt op den stand van het tegenwoordige leven; en gelijk alle die genen die over anderen heerzen/ geen uitverkozenen Godes en zijn, alzo en zijn ook die genen die dienen/ geen verworpenen; ja het tegendeel heeft dikwijls plaats/ dat namelijk de vromen door het jok der Godlosen gedrukt worden; en daar en kan ook med geen schijn geseid worden/ dat de verworpenen d'uitverkozenen dienen/ of dat d' uitverkozenen over de verworpenen enige heerschappije hebben.

X. 't Welk van zommigen wel gesien word/ en daarom en dorven se niet seggen/ dat Paulus Jacob en Esau alhier voorgesteld heeft als exempelen van de verkiesinge en absolute verwerpinge/ maar sy menen dat se voorbeelden van de genade zijn/ waar mede God zommige menzen beschenkt/ daar in bestaande/ dat hy haar aftervolgens sijne verkiesinge/ kragtiglijk door de werkinge van sijnen Geest tot 'et gelove komt te roepen/ en anderen in het verderv/ waar in sy door de sonde van Adam gevallen zijn/ te laten liggen. Maar dese verklaringe strijd tegen 't oogmerk van den Apostel/ 't welk niet en is om reden te geven/ waarom God in enigen liever als in anderen het gelove inplant/ (want dat zou belaglijk geweest zijn in het disputt tegen de Joden/ die het geloov in Christum voor zulken groten misdaad hielden die de dood en verdoemenisse waardig was/ en ook haar niet en ontsagen te seggen/ dat de selve veel eer van de Duivel als van God was voorgekomen;) maar om te tonen dat God sonder verbrekinge van sijne belovtenissen/ de Joden/ die in Christum weigerden te geloven/ konde verwerpen/ om niet meer sijn volk te wesen; en in haar plaatse de Heidenen aannemen/ die den Evangelio gehoorsaam waren. Daarbeneffens zo ondersteld dese opinie 't gene in geschil staat/ dewijl se 't selve zou moeten bewijsen; namelijk dat 'er zodanig een genade of kragtige roepinge gegeven word/ waar door die genen/ die de selve deelagtig zijn/ onvermijdelijk gedreven worden om te geloven; en dat die genen die de selve niet deelagtig en zijn/ niet en konnen geloven. Weshalven Jacob en Esau niet meer voorbeelden als exempelen en zijn van de verkiesinge tot zodanig een genade, of van de verwerpinge van de selve. En men kan ook/ sonder Gode en het Evangelium/ 't welk het woord der genade is/ smaad en schande aan te doen/ niet seggen/ dat hy de zodanigen in den staat der sonde ende der verderbnisse laat leggen/ die hy door 't Evangelium / tot 'et geloov en de saligheid roept. Het voornemen Godes dan na de verkiesinge, 't welk Paulus seid dat heeft moeten blijven/ niet uit de werken maar uit den roepende, is alleen dat voornemen/ waar door God besloten hadde/ sonder enige opsigt te hebben op de werken/ die genen voor het saad Abrahams/ en ervgenamen van het Land Canaan/ 't welk aan hem belovd was/ te houden/ die hy uit sijn bysondere genade sijn saad zoude noemen; namelijk Isaak/ niet Ismaël; ende Jacob/ niet Esau; op dat de Joden zouden weten/ dat se die segeninge niet uit kragt en verdienste van hare werken verkregen en hadden/ als of sy veel beter waren als de andere nakomelingen van Abraham/ maar uit Godes enkele goedertierenheid/ waar door hy haar uitverkozen/ en het saad Abrahams genoemd hadde. Waarom sy ook door hare wederspannigheid tegen God uit sijne genade konden vervallen/ en andere volken tot de verkrijginge van de selve geroepen worder.

XI. Gelijk geschreven is, Jacob hebbe ik liev gehad, ende Esau hebbe ik gehaat, vers 13. d'Apostel voegd dese plaats by de voorgaande/ als op een uitkomende/ of het selve betekenende; namelijk dat God niet alle die genen/ voor het saad Abrahams/ en ervgenamen van de belovtenissen aan hem gedaan/ en hield/ die uit hem na den vleze voorgesproten waren/ dewijl hy de Edomiten/ die niet minder als de Israëliten/ sijn saad waren/ van dese genade uitgesloten heeft. De woorden zijn genomen uit Malach. Cap. 1. Alwaar God de Here/ wanneer hy tegen d' Israëliten geseid hadde/ Ik hebbe u lieden liev gehad, en sy geandwoord hadden/ Waar in hebt gy ons liev gehad? daar op komt te seggen/ Was niet Esau Jacobs broeder; nogtans hebbe ik Jacob liev gehad; ende Esau hebbe ik gehaat: ende

ik hebbe sijne bergen gesteld tot ene verwoestinge, ende sijne erve voor de draken der woestijnen. In welke woorden ten delen blijkt / hoe die bovengemelde Prophetie / uit Gen. xxv. Twe volken zijn in uwen buik, enz, is verbuld geworden. En ook hoe uitstekende Godes lievde tegen d'Israëliten daar in heeft uitgeblonken / dat hy haar / na dat hy se door de tseventig-jarige gevangenisse onder de Babyloniers gekastijd hadde / wederom goedertierenlijk in haar land hadde doen wederkeren; daar integendeel het land der Edomiten nog t'enemaal woest lag / en sy / die nakomelingen van Esau waren / daar uit verstoten zijnde / mosten gaan swerven. Anderen menen dat alhier betekend word / dat God d'Israëliten tot een erbdeel gegeven hadde een boven maten vrugtbaar land / 't welk van melk en honig overbloeide / gelijk de Schrivtuur spreekt / daar de bergen dewelke d'Edomiten bewoonden onvrugtbaar waren; alzo dat se daarom / ten opsigte van de Israëliten / konden schijnen van God gehaat te wesen. En dierhalven dat 'et woord van haat alhier figuurlijk of oneigenlijk genomen word / voor minder lievde / gelijk in enige andere plaatsen der H. Schrivtuur / als onder anderen Gen. xxix, 31. alwaar geseid word / dat Lea de huisvrou van Jacob gehaat is geweest; 't welk niet anders en betekend / als dat se minder bemind was als Rachel / gelijk uit de vergelijkinge med 'et voorgaande vers, te sien is. Even eens als wanneer d'Here Jesus seide / Luc. xiv, 26. Indien iemand tot my komt, ende niet en haat sijnen Vader, ende Moeder, ende Wijv, ende kinderen, ende broeders, ende susters, ja ook selvs sijn eigen leven, die en kan mijn discipul niet zijn, Alwaar een ygelijk ligt verstaat / dat hy niet en gebied / dat wy tegen onse naaste bloed-vrinden med een eigenlijken haat zullen aangedaan zijn / maar alleen dat wy haar minder moeten liev hebben als hem / gelijk hy selvs spreekt Matth. x, 37. Maar alhoewel dese dingen waar zijn / indien men sijn opsigt heeft op de voorgaande tijden / in welke God zo de nakomelingen van Esau als van Jacob hare erbnisse heeft aangewesen / zo zou ik evenwel de voorgaande verklaringe prefereren / dewelke beter med de woorden van Malachias overeenkomt. Dierhalven zo zijn die genen zeer verre van de weg / die menen dat alhier gehandeld word van een lievde / waar uit noodsakelijk d'ewige saligheid voordvloeid / en van een haat dewelke onvermijdelijk tot de verdoemenisse leid. Want de lievde waar mede God tegen d'Israëliten is aangedaan geweest / en heeft niet belet dat 'er niet velen van haar in de woestijne / wegens hare ongelovigheid / en zijn omgekomen / 1 Cor. x, 5. Heb. iii, 17, 18, 19. En de haat der Edomiten en heeft haar de deure der saligheid niet toegesloten / dewelke onder het Evangelium voor alle volken die op den aardbodem wonen / sonder onderscheid geopend is. En dat God over enigen in dit leven wat goedertierener is / en anderen een weinig strenger handeld / sonder opsigt te hebben op haar goede of quade werken / maar alleen uit 'et enkele welbehagen van sijn wil / daar uit en volgd niet / dat de saak eveneens gelegen is med de saligheid en d'ewige verdoemenisse; dewijl 'er tusschen dese twe de grootste ongelijkheid is die 'er wesen kan. Het ewige leven is wel een genade-givte Godes / 't welke hy alle menzen / indien 't hem zo believde / sonder enig opsigt te hebben van geloov of ongehoorsaamheid / deelagtig zoude konnen maken; maar evenwel zo word het selve ons doorgaans in d'H. Schrivten voorgesteld / als een beloninge van 't geloov ende de Godvrugtigheid / dewelke op geen andere wijse en kan verkregen worden. En dewijl de ewige dood een besoldinge van de sonden is / Rom. vi, 23. Zo en kan God sonder quetsinge van sijne regtvaardigheid / dewelke vereizt dat een onnosele niet gestraft en word / niemand tot de selve verdoemen / of hem de hulpe van sijne genade weigeren / sonder welke hy de selve niet ontgaan en kan / dan zodanig een dien hy als schuldig en strafwaardig komt aan te merken.

XII. Wat zullen wy dan seggen? Is 'er onregtvaardigheid by God? vers, 14. Sommigen menen dat Paulus hem selven dat daarom heeft tegengeworpen / om dat 'et in zulken groten gelijkheid van die kinderen / namelijk Jacob en Esau / zoude konnen wonder schijnen / dat God haar op zulken ongelijken wijse heeft willen handelen. Maar ik andwoorde / dat niemand die kennisse heeft van het opperste regt Godes / alhier occasie of oorsaak kan hebben om verwonderd te zijn. Want ik bid u (indien dat tot hare nakomelingen gerefereerd word / gelijk wy terstond getoond hebben dat geschieden moet /) waar is 'er enige schijn van onregtvaardigheid? Is 'et daar in dat hy de nakomelingen van Esau zulken vrugtbaren land niet geschonken en heeft als Jacob? Maar door wat regt was hy

zulks gehouden te doen? Hadden se door hare werken 't selve verdiend? Of is 'et daarom dat hy het land der Edomiten / wegens de grove sonden van de inwoonders / tot een verwoestinge gegeven heeft? Maar wie en siet niet dat 'et selve niet quaads geleden en heeft / dan 't gene het regtvaardiglijk verdiend hadde? Of zal liever daar in enige onregtvaardigheid schijnen te leggen / dat God hem selven zo goedertierenlijk tegen d'Israëliten / alhoewel dat se zulks onwaardig waren / getoond heeft / dat hy haar zo een heerlijk land tot een ervdeel heeft gegeven; en dat hy ook haar na een ballingschap van tseventig jaren / waar door hy hare sonden gecastijd hadde / in het selve heeft wedergebragt? Maar en is 'et hem niet geoorlovd med sijne goederen te doen wat hy wil / en enige van de sondaren te straffen / dog sig over anderen te ontfermen? Voegd hier by / dat de Joden / waar tegen d'Apostel alhier disputeerd / noit van gedagten geweest en zijn / dat God daar in onregtvaardig is / om dat hy hem selven tegen haar liberaler en toegeevlijker getoond heeft als tegen de Edomiten. Sy en waren zo ondankbaar / of liever zo uitsinnig niet / dat sy God haren weldoender van onregtvaardigheid zouden willen be schuldigen / om dat hy haar in het uitdelen van sijne genade-givten boven andere heeft geprefereerd. Maar indien alhier / gelijk enigen willen / van d' ewige dood gehandeld wierd / daar God Esau en het grootste gedeelte der menzen toe veroordeeld zoude hebben / sonder op enig quaad te sien 't welk sy begaan zouden hebben; of van de genade / sonder welke het onmogelijk zoude zijn de verdoemenisse t' ontgaan / die hy door een absolut besluit voorgenomen zoude hebben haar te weigeren / zo en zou niet alleen daar in enige schijn van onregtvaardigheid / geweest hebben / maar ook een handtastelijke en Gode t' enemaal onwaardige onregtvaardigheid selvs / dewelke ook med geen reden en zou konnen voorgesproken of verschoond worden. Gy zuld misschien seggen / dat men Jacob en Esau / en het ganze / verdere menzlijke geslagt / waarvan die kinderen een voorbeeld geweest zijn / moet aanmerken als op een gelijke wijse med d' ervsonde / waar in sy geboren waren / besmet zijnde / 'en dat daar in onregtvaardigheid schijnd te wesen / dat God d' ene genade doet / en d' anderen in die verdorvenheid laat leggen. Maar die vooronderstellinge is strijdig tegen de woorden des Apostels / die uitdruklijk seid / Als de kinderen nog niet geboren en waren, nogte iet goeds ofte quaads gedaan en hadden, tonende alzo dat hy haar geoordeeld heeft aan ganz geen strafwaardige sonde schuldig te wesen. Maar steld eens dat sy waarlijk door die misdaad / dewelke d' ervsonde genoemd word / verdorven waren / en om dies wille d' ewige dood verdiend hadden; zo en zou 'er evenwel ganz geen schijn van onregtvaardigheid zijn in zulken ongelijken handelinge. Want die gesondigd hebben / en hebben ganz geen oorsaak om te klagen / indien se na hare verdiensten gestraft worden. En wanneer het Gode behaagd / enig gedeelte van die genen die hem vertoornd hebben / genade te bewijsen / zo is 't 'er zo verre van daan / dat zodanig een goedertierenheid onder enig pretext kan beschuldigd worden / dat de selve integendeel groten lov waardig is; en alleen de enige troost voor de ellendige sondaren. En voorwaar ik en meen niet dat 'er iemand oit gevonden is geworden / die zo dwaas en tegen sijn eigen welstand zo vyandig is / dat hy sig aan de quitscheldinge / waar mede God de sondaren uit genade komt te beschenken / zoude stoten; of hy most misschien uit 'et getal van die genen zijn / die menen dat hy niemand / sonder quetzinge van de regtvaardigheid / selvs d' allerminste sonde / waar voor hy geen voldoeninge ontfangen en heeft / niet en kan vergeven: waar van ik d' ongerijmdheid op een andere plaats hebbe aangewesen. 't Gene dan Paulus alhier hem selven tegengeworpen heeft / en steund op geen van die gemelde oorsaken / maar op de principale questie welke hy in dit ganze Capittel verhandeld / tot welkers verklaringe hy d' exempelen van Isaak en Ismaël / en van Jacob en Esau / gebruikt heeft; namelijk indien God de nakomelingen van Abraham / die hare regtvaardigheid uit de wet soeken / quam te verwerpen / en de Heidenen die de wet niet en onderhielden / maar alleen den Evangelio geloovden / tot sijn volk aan te nemen / dat hy dan die genen zoude straffen / die beloninge zouden verdiend hebben / en integendeel die straffe zouden verdiend hebben / zoude belonen. Want hier in leid enige schijn van onregtvaardigheid / en oorsake van verwonderinge / maar dewelke volkomelijk in het volgende andwoord genoeg gedaan word.

XIII. Dat zy verre: Want hy segd tot Mosem, Ik zal my ontfermen diens ik my ontfermen zal, vers, 15. Dese woorden zijn genomen uit

Exod. XXXIII, alwaar God op het versoek van Moses / dat hy sijn aangesigte zoude mogen sien / andwoord / en sy en handelen ook ganzlijk niet van enige straffen. Dierhalven zo gebruikt d'Apostel de selve / om te tonen dat God die genen / die 't hem believd / en onder zodanige conditien als 'et hem goed dunkt / de saligheid geevd / en dat hy daar in med geen pretext van onregtvaardigheid en kan beschuldigd worden / dat hy sijn regt gebruikt. Want al was 'et dat hy te voren de nakomelingen van Abraham tot sijn bysonder volk aangenomen / en haar ook beloovd zoude hebben / dat hy haar God en weldoender zoude zijn / indien se maar sijn wet zouden onderhouden / zo en had hy evenwel hem selven het regt niet benomen / om die genade tot anderen / en onder niewe conditien uit te breiden; nog om de nakomelingen van Abraham te verwerpen / indien se weigerig zouden zijn in Jesum / die haar van d'Apostelen door Godes bevel verkondigd wierd / te geloven / en indien se hare saligheid uit de werken der wet zouden soeken. Weshalven dat enigen seggen / dat dat andwoord Godes nog noodsakelijk en zoude wesen / nog ook ter saak en zoude dienen / indien in de werken van de menzen / of in het goede gebruik van haar vrije wil / enige reden van sijne barmhertigheid zoude hebben konnen gevonden worden / dat is geheel van de meninge en het oogmerk van den Apostel af / en daar zal een weinig hier na wat wijdlopiger van gehandeld worden. Nu seg ik med een woord / dat die vrijwillige barmhertigheid Godes wel toond / dat hy door onse verdiensten niet bewogen en word / om ons sijne gaven deelagtig te maken / maar evenwel dat 'er geen reden in en is / waarom dat hy op of beneffens het deelagtig maken van de selve / zodanige conditie niet en kan stellen als 'et hem believd; even gelijk mijne aalmoesse niet op en zoude houden een genade-givte te zijn / al was 'et dat ik den armen / die de selve van my zoude eizen / tot mijn Zoon zoude senden / uit wiens hand hy se zoude ontfangen / en dat ik ook bevelen zoude / dat hy hem daar voor zoude bedanken; want dat hy andersins niet med allen en zoude krijgen / of dat hem ook / 't gene hy nu gekregen zoude hebben / wederom zoude ontnomen worden.

XIV. Zo en is 't dan niet des genen die wil, nog des genen die loopt, maar des ontfermenden Gods, vers 16. Paulus schijnd hier te alluderen of te spelen op de wille van Moses / waar door hy versogt hadde om Godes aangesigt te sien / en op het lopen en jagen van Esau / waar door hy voor hadde een ervgenaam te worden van sijn vaders segeninge: om te tonen dat God sijne genadegivten aan alle die genen / die de selve wel willen / en med kragt daar na staan / niet mede en deeld / indien se daar toe een andere wet opvolgen als hy haar voorgeschreven heeft; gelijk de Joden deden / die den Evangelio niet en wilden geloven / en de saligheid / ende de regtvaardigheid / uit de werken der wet sogten te bekomen. Want dat was van de weg en de voorgestelde cours aflopen / en hem selven door een nodelosen arbeid moede maken. Maar daar uit en volgd niet / dat 'er geen willen of lopen van noden en is om de ewige saligheid te verkrijgen; en dat de selve van Gode verwagt kan worden / al is 't dat men sijne geboden niet gehoorsaam en is. Want ons word doorgaans in de H. Schrivtuur geboden / dat wy zullen willen en lopen / om de selve op die wijse deelagtig te worden. Zo iemand, seid Christus / wil des selvs wille doen, die zal van dese lere bekennen, of sy uit God is dan of ik van my selven spreke, Joh. VII, 17. Die wil, neme het water des levens om niet, Apoc. XXII, 17. Loopt alzo dat gy den Prijs moogd verkrijgen, 1 Cor. IX, 24. Ja die genen worden ook bestraft / die niet en willen / of niet en lopen. Hoe menigmaal hebbe ik uwe kinderen willen vergaderen, ende gy lieden hebt niet gewild? Matth. XVIII, 37. Gy liept wel, wie heeft u verhinderd de waarheid niet gehoorsaam te zijn? Gal. V, 7.

XV. Want de Schrivt segd tot Pharao, tot dit selve heb ik u verwekt, op dat ik in u mijne kragt bewijsen zoude, ende op dat mijn naam verkondigd worde op de ganze aarden, vers, 17. Paulus brengd dat exempel by om te tonen / dat God niet alleen regt en heeft / om sijne genaden en weldaden te bewijsen aan die genen die 't hem believd / maar ook om die genen die gesondigd hebben / op verscheide wijsen te straffen. Want of hy straft de sonden en schelmstukken op heter daad; of hy verdraagd de sondaars med grote langmoedigheid / en daarna / indien se de selve misbruiken / straft hy se te swaarder. Op dese laatste wijse heeft God hem selven tegen Pharao den Koning van Egypten gedragen / dien hy regtvaardiglijk van den aardbodem zoude konnen verdelgd hebben / zo haast als hy 't volk Israëls heeft beginnen te verdrukken; maar hy heeft hem evenwel in 't leven en in

sijn

sijn koningrijk gelaten / en ook sijne schelmstukken lang door de vingeren gesien. Wanneer hem God daarna door Mosem geboden hadde / dat hy sijn volk zoude laten trekken / en dat hy hem selven tegen dat gebod ongehoorsaam hadde getoond ; zo heeft hy eerst te vreden geweest / hem med enige ligte plagen en die haast wederom ophielden / te kastijden / op dat hy / zo hy de rijkdommen van sijne verdraagsaamheid en langmoedigheid zoude veragten / hem daarna tot een exempel zoude stellen van sijne schriklijke oordelen. d'Apostel en verstaat dan niet door de woorden (gr. exegeira se) ik hebbe u verwekt, dat God Pharao geschapen heeft / of heeft doen geboren worden / tot dien einde / op dat hy / wanneer hy Godloos zoude geworden zijn / een regtvaardige oorsaak zoude vinden om hem te straffen. 't Is 'er verre van daan. Zo doende zou hy aucteur en oorsaak van sijne boosheid geweest zijn. Want Pharao en zou niet anders hebben konnen doen / als dat gene daar toe hy van God gedestineerd was geweest / en bygevolg zo en zoude hy geen straffe verdiend hebben. Hy en wil ook van gelijken niet te kennen geven / dat God Pharao verwekt hadde om een Koning te zijn / of dat hy hem tot den Koninglijken throon hadde verheven / op dat hy daarna sijne magt betonen zoude in hem van den selven af te stoten / en hem door een schriklijke straffe zoude wegrukken. Want God en doet de menzen sijne welda den tot dien einde niet genieten / op dat hy daar uit occasie zoude nemen / om haar twe of driemaal groter straffen toe te senden / veel min om haar ewig in de helle te pijnigen. Want zo doende zouden sijne weldaden / vyandiglijke / dat is / schadelijke geschenken zijn / en dewelke het veel beter was noit ontfangen te hebben / dewijl se tot verderv en ondergang strekken van die genen / die de selve komen t' ontfangen. d'Apostel heeft dan het woord (gr. exegeirein,) verwekken gebruikt / in plaatse van het woord (gr. diateerein) behouden, gelijk blijkt uit Exod. IX. daar hy dese plaats uit ontleend heeft. Want aldaar word God van Moses aldus sprekende ingevoerd / Waarlijk daarom heb ik u doen staan, (Hebr. hegnemadticha) op dat ik mijne kragt aan u betoonde, ende op dat men mijnen name vertelle op de ganze aarde. De LXX Oversetters hebben 't in Grieks aldus vertaald / heneken toutou dieteereethees, dat is / daarom zijt gy behouden. En hier mede komen de meeste later oversettingen over een / als die van Pagninus en Arias Montanus, dewelke in 't Latijn aldus heeft / Stare feci te, dat is / Ik hebbe u doen staan. Junius en Tremellius vertalen 't / Feci ut restares, dat is / Ik hebbe gemaakt dat gy overbleev. d'Oversettinge van Piscator heeft / Feci ut subsisteres, dat is / Ik hebbe gemaakt dat gy bleev staan. Van gelijken ook de Franze Oversettinge van Geneve, Je t' ai fait subsister dat is / Ik hebbe u doen blijven staan. De Nederlandze Oversettinge van Dort wijkt alleen van dese overeenstemminge af / dewelke in den text leesd / Daarom heb ik u verwekt, niettegenstaande dat se in de Kant-tekeningen bekend / dat men 't volgens den Hebreeuzen sin moet oversetten / Daarom heb ik u doen staan. De sin en meninge dan van dese woorden Godes is / Ik hebbe u gespaard / en heb u ook gelijk gy verdiende / den draad des levens niet afgesneden / op dat ik u tijd zoude verlenen tot bekeringe / maar evenwel op die conditie / dat ik / indien gy voord zoude gaan mijne langmoedigheid te misbruiken / uwe Godloosheid regtvaardiglijk zoude straffen / en u tot een exempel stellen van mijne kragt / voor alle die genen die door hoogmoed tegen my zouden willen opstaan.

XVI. Zo ontfermd hy hem dan diens hy wil, ende verhard dien hy wil, vers, 18. Hier is 'et besluit / of het gevolg / 't welk getrokken word uit de drie voorgaande versen; en de sin hier van is / dat God sijne weldaden schenkt die 't hem belieed / en ook op die conditien als 'et hem goed dunkt / sonder enige opsigt te hebben op haar geslagt / of se uit Abraham zijn voordgesproten of niet; nog op haar willen en lopen / waar door sy de selve uit haar selven tragten te verkrijgen / maar op een andere wijse als God besloten heeft. Van gelijken / dat hy d' ongelovigen en wederspannigen / med regt en na sijn welgevallen mag straffen / al is 't dat se een groten yver voor de wet komen te vertonen; en ook toelaten dat se door sijne geduld en langmoedigheid verhard worden / op dat hy haar eindelijk / indien se voordgaan sijnen wille te wederstaan / door een streng oordeel / gelijk als Pharao / ganz en al verdelgd en van der aarden wegrukt. Door de barmhertigheid Godes word dan alhier verstaan / niet de werkinge van sijne almogendheid / waar door hy in d' uitverkozenen het geloov komt voord te brengen / gelijk enigen willen; maar die genade en gunst die God in den Evangelio betoond / om de menzen tot 'et geloov

te

te leiden / en waar door hy hiernamaals de gelovigen / gelijk hy beloovd heeft / med het ewige leven zal beschenken. En door de verhardinge Godes en word zodanig een werkinge of toelatinge niet betekend / waar uit een noodsakelijkheid volgd om te sondigen / of die een absolut en geheel onvermogen veroorsaakt om Godes wille te gehoorsamen; maar alleen / dat God niet alle middelen / die hy zoude konnen / in 't werk en steld / om d' ongelovigen te bekeren; en dat hy tegen haar zodanigen langmoedigheid en verdraaagsaamheid gebruikt / waar uit sy door hare boosaardigheid occasie nemen / om haar selven meer en meer in haar sonden te verharden / en de wille Godes te wederstaan. Want de Schrivtuur gebruikt dikwijls / volgens de gewoonte van de Hebreeuze taal / zodanige woorden die een werkinge betekenen / om alleen een simpele toelatinge uit te drukken. Alzo word 'er Exod. I, 17, geseid / dat d' Egyptize vroed-vrouwen de knegtkens der Jsraëliten, in 't leven behouden, of levendig gemaakt hebben, die Pharao geboden hadde dat sy doden zouden / dat is / sy hebben haar laten leven; op die selve wijse / gelijk men in 't gemeen seid / dat iemand sijn vyand het leven geschonken heeft / wanneer hy hem 't selve / niettegenstaande dat hy zulks ligt zoude konnen doen / niet en heeft benomen. Dat blijkt ook uit 'et woord van verharden, 't welk oneigenlijk genomen word / en niet anders en betekend / wanneer 'er van de sonde gehandeld word / als te maken dat iemand in de selve halsstark komt te volharden. 't Welk Gode niet en kan toegeschreven worden / of hy word tot een aucteur van de sonde gesteld / en die gene die de selve begaat word bygesprooken. En evenwel wanneer de Schrivtuur seid / dat God iemand heeft verhard / zo word die verhardinge den menz toegeschreven als een sware sonde / en die ook waardig is med een sware straffe gestraft te worden; gelijk Exod. VIII, 15, 32. en IX, 34, 35. en XIII, 15, te sien is / en op andere plaatsen meer. En 't zou ook onbillijk wesen / indien God den sondaar zo zoude verharden / dat hy niet en zoude konnen nalaten verhard te worden. Want men kan niet begrijpen / hoe dat een ende de selve werkinge / ten opsigte van God goed / en ten opsigte van de menz quaad is / indien de menz niet anders en doet dan 't gene de werkinge Godes hem noodsakelijk opleid om te doen. Ja de Godlijke verlatinge selvs / waar door God de sondaren aan hare begeerlijkheden overgeevd / of waar door hy toelaat dat haar het ligt van sijn woord / 't welk sy misbruikt hebben / ontnomen word / die en beroovd haar niet van alle vermogen om te konnen gehoorsamen. Want sy laat haar altijd ligts genoeg om haar alle regtvaardige excusen t' ontnemen; hoedanig selvs alleen dat ligt is 't welk men in de werken Godes bespeurd / waar uit sijne ewige kragt ende Godlijkheid doorsien word / Rom, I, 20. 't En zy dat hy haar misschien het verstand beneemd / en als de beesten maakt / gelijk eertijds Nebucadnezar gebeurd is. Maar zodanige straffen vallen heel selden voor / en zijn ook extraordinaar: En wanneer God iemand tot zodanig een staat doet vervallen / zo word het gene hy daarna begaat hem niet tot sonde toegerekend / niet meer als de domme en redenlose dieren; en het verswaard ook sijn straffe niet / maar het is de straffe selvs; dewelke ongerymd zoude wesen / indien se zodanig was / dat se nog een twede straffe med haar zoude slepen.

XVII. d' Ordinare wijse waar door God de sondaren verhard bestaat daar in / dat hy tegen haar grote langmoedigheid gebruikt / en toelaat dat se voorspoedig zijn / en dat ook al 't gene sy ter handen slaan / haar na haar wil en wenz gelukt / of op een andere diergelijke wijse / waar door sy veel eer tot bekeringe behoorden gebragt te worden; welke middelen sy door hare quaadaardigheid integendeel komen te misbruiken / menende dat God op haar sonde en schelmstukken / in welke hy haar zo lang verdraagd / geen agt en geevd / of dat hy door de selve niet vertoornd en word. Voorwaar in het exempel van Pharao is 'et klaar te sien / dat Godes verhardinge hem de magt niet en heeft benomen om sijn gebod te gehoorsamen. Want hy en heeft niet alleen eindelijk d' Jsraëliten laten trekken / gelijk God hem geboden hadde / maar hy heeft se ook uit sijn Rijk uitgedreven / alhoewel dat hem God med geen niewe kragt als die hy van den beginne hadde / en hadde voorsien. Maar wanneer hy de dodinge van de eerstgeborenen heeft gesien / en dat sijn Soon / die hem in het Rijk most succederen / daar van niet vry en is geweest / zo heeft hy gevreesd / dat indien hy in sijne wederspannigheid quam voord te gaan / hem eindelijk het quaad zoude op den hals komen. Alzo is door die laatste plage sijne hardigheid vermorwd geworden / dewelke buiten twijfel door de voorgaande vermorwd zoude geworden zijn / indien se wat langer geduurd hadden; gelijk uit Exod. VIII, 8, enz.

8, enz. IX, 27, enz. alwaar verhaald word / dat Pharao / wanneer hy gevoelde dat de hand Godes over hem verswaard was / voorgenomen heeft sijn bevel te gehoorsamen / maar dat hy terstond als hy van de toegesonde plagen sijn adem begon te scheppen / sijn herte verhard heeft: en dat enigen van sijne knegten die Godes woord geloofden / en hem vreesden / hare dienst-knegten ende haar vee in de huisen deden vlieden / wanneer haar Moses de plage des hagels aangeseid hadde / Exod. IX, 20. Want indien de vreze Godes het herte van Pharaos knegten bewogen heeft / wat reden is 'er geweest / dat se niet dat selve effect in den Heer heeft voordgebragt? Of zuld gy seggen / dat se uit 'et getal der uitverkorenen zijn / en dat God haar herte door sijnen Geest geraakt heeft? Maar hoe kan men dit bewijsen? Is dan de sorge om sijn vee te behouden en te bewaren een teken van de verkiesinge? Zo dat God het herte van Pharao op geen andere wijse verhard en heeft dat hy d' Israëliten niet en liet trekken / als med toe te laten / dat sijne Toveraars de miraculen die Moses dede / quamen na te bootzen. Want daar door wierd hy bewogen om in twijfel te trekken / of Moses ook wel waarlijk van God gesonden was. Daarbeneffens med over hem en het land van Egypten zodanige plagen te senden / dewelke ten opsigte van de nuttigheid / die hy uit den arbeid der Israëliten quam te trekken / ligt konden schijnen / en med de selve terstond op sijne gebeden te doen ophouden. Want indien hem God terstond van den beginne zo hard getroffen hadde / als hy aan 't einde heeft gedaan / zo en schijnd 'et niet of hy zoude hem wel haast vermoord hebben. Maar hy heeft uit de saftheid van de plagen / waar mede hem God quam te kastijden / occasie genomen om hem selven zo veel te meer tegen God te verhovaardigen. Andersins indien God door sijne almogenheid sijn herte zo zeer verhard hadde / dat hy hem niet en konde gehoorsamen / zo en zou hy geen reden gehad hebben / om zulken groten toorn en verbolgenheid tegen hem op te nemen / nog ook om hem door zulken swaren straffe / als wy sien / te verdelgen.

XVIII. Dog het zy op wat wijse dat God de menzen verhard / zo is 'et evenwel seker dat hy dat noit en doet van haar geboorte af; gelijk hy haar ook noit en verlaat / 't en zy dat se hem selvs te voren verlaten / en door hare sonden oorsaak hebben gegeven / om haar aan de hardigheid harer herten over te geven. Laat de Schriftuur door en door gelesen worden / laat alle de plaatsen worden nagesien / daar van de verhardinge / van de verlatinge / of van diergelijke dingen gewag word gemaakt / zo zal 'er bevonden worden / dat God dese sware straffen noit en laat komen / dan over d' alleruitstekenste sondaren. Also dat hem sonder hoon en grote smaad niet en kan toegeschreven worden dat hy om d' enige sonde van Adam / voor welke Christus volkomen voldaan heeft / en waar van Adam selvs vergevinge heeft verkregen / het grootste gedeelte van sijne nakomelingen terstond van hare geboorte af verlaat / en zodanig verhard / dat se noodsakelijk haar ganze leven door verslaavde diensknegten der sonden zijn / en ook eindelijk in het ewige verderv gestort worden.

XIX. Gy zuld dan tot my seggen, Wat klaagd hy dan nog? want wie heeft sijnen wille wederstaan? vers. 19. Paulus voerd alhier een ongelovige Jode in / die dese tegenwerpinge maakt / op dat hy med hem te andwoorden occasie zoude hebben / om te tonen wat regt dat God over sijne creaturen heeft. Als of hy geseid hadde; Indien God voorgenomen heeft ons te verharden / om dat wy den Evangelio niet en geloven / med dat insigt / om ons daarna swaarlijk te straffen / zo als hy Pharao gedaan heeft / gelijk gy Paulus med uwe medebroeders d' Apostolen komt te leren / zo en is 'er geen reden waarom hy over onse wederspannigheid kan klagen. Want wy en zijn niet sterker als God is / dat wy hem verhinderen konnen uit te voeren 't gene hy besloten heeft; en het en kan niet anders zijn of wy moeten hardnekkige en wederspannige menzen wesen / indien hy zulken besluit heeft gemaakt. Welke tegenwerpinge dewijl se t' enemaal ongerijmd is / zo is 'et dat d' Apostel de selve med een grote veragtinge verwerpt. Maar evenwel zo en zou se zo heel buiten waarschijnlijkheid niet wesen tegen d' absolute verwerpinge. Want indien de menzen om de selve zo verdorven / en in het quade verhard / geboren worden / dat se geen goed med allen en konnen doen / zo en zou men niet konnen begrijpen / waarom dat God over haar vertoornd zoude wesen / dat hy se zoude willen straffen om een wederspannigheid waar van hy selvs enig en alleen d' oorsaak zou wesen. En d' Apostel en zou ook geensins med 't volgende andwoord / de saak genoeg doen.

XX. Maar dog ô Menze wie zijt gy die tegen God andwoord? Zal ook het maaksel tot den genen die 't gemaakt heeft seggen, Waarom hebt gy my alzo gemaakt? vers, 20. Hy wil te kennen geven / dat de Joden geen reden en hebben om die lere te verwerpen / die hy haar uit Godes naam verkondigde; namelijk dat God voorgenomen heeft alle die genen d' ewige saligheid deelagtig te maken/ die in Jesum Christum geloven zouden/ zo Joden als Grieken / en dat hy nu van niemand meer d' onderhoudinge van de ceremonien des wets af en vorderd; dog integendeel dat hy alle die genen van de saligheid uitsluit / die in hem zouden weigeren te geloven / al was 'et dat se nakomelingen van Abraham waren/ en grote yveraars van dien ceremonielen dienst. En hy toond dat 'et gene sy tegenwierpen / niet minder tegen de reden strijdig en was / als of enig schepsel tegen sijnen schepper wilde twisten / en van hem reden willen de af vorderen/ waarom hy hem zo gemaakt zoude hebben; als by voorbeeld / indien een os of een paard zouden komen te klagen / dat God haar niet tot menzen gemaakt en zoude hebben. Want God en is aan de Joden niet meer verbonden als aan de andere volken der aarden: sy zijn al te samen/ d' ene zo wel als d' anderen/ sijn creaturen/ en hy kan haar zodanige conditien / om de ewige saligheid te verkrijgen voorschrijven / als 't hem believd. En wanneer sy weigerig zijn te gehoorsamen/ zo en moet 'et haar geen wonder schijnen/ dat hy haar dreigd te verlaten/ en aan hare hardigheid over te geven/ op dat hy haar daarna swaarlijk na ververdiensten zoude straffen.

XXI. Of en heeft de pottebakker geen magt over het leem, om uit den selven klomp te maken het ene een vat ter eren, ende het ander een vat ter oneren? vers, 21. Hy geevd door dese gelijkenisse te kennen / dat God geen minder regt en heeft / om de Heidenen die in Christum geloven / barmhertigheid te bewijsen / en om na sijn welgevallen de Joden / die den Evangelio ongehoorsaam zijn / te straffen / als de pottebakker over het leem dat hy handeld / om uit een massa of gedeelte van 't selve enige vaten te maken tot eerlijke gebruiken / dog andere tot vuile en schandelijke / als vuilnis-vaten / pis-potten / en diergelijke. Dog dat enigen van de menzen vaten ter eren / en anderen vaten ter oneren zijn / dat heeft God gewild dat van haar eigen vrije wille zoude af hangen; op dat se niemand haar geluk en zouden toeschrijven als alleen sijne genade/en op niemand ook de schuld van haar ongeluk en zouden leggen / als op haar eigen selvs. 't Welke Paulus uitdruklijk te kennen geevd 2 Timoth. II, 20, 21, alwaar hy / na dat hy geseid hadde / dat 'er in een groot huis niet alleen goude en silvere vaten zijn / maar ook houte en aarde vaten; en dat zommige ter eren en zommige ter oneren zijn / daar by voegd; Indien dan iemand hem selven van dese (te weten / ondeugden /) reinigd, die zal een vat zijn ter eren, geheiligd ende bequaam tot gebruik des Heren, tot alle goed werk toebereid. En Johannes seid ook in den selven sin/ Een ygelijk die dese hope op hem heeft, die reinigd hem selven gelijk hy rein is, 1 Briev, III, 3. Dog dat daar toe de hulpe van Godes genade vereizt word / dat willen wy altijd ondersteld hebben; maar die God aan niemand van die genen en weigerd/ die de selve van hem med een neerslagtig gemoed / en gedurige gebeden / komt af te bidden.

XXII. Dierhalven zo en siet hy alhier op de eerste scheppinge des menzen niet / nog het kan ook tot faveur en voorstand van die opinie dienen / waar door enigen stellen / dat hy med dese gelijkenisse heeft willen tonen / dat God in Adam het ene gedeelte van 't menzlijke geslagt ter saligheid / en 't andere ter ewiger verdoemenisse geschapen heeft. Want zo doende zou God by een dwasen pottebakker vergeleken worden / die de vaten van hem gemaakt / door een wispelturige drivt / en sonder dat hy enige reden heeft / aan stukken zoude slaan: 't welk wy in het minsten van hem niet en moeten denken. Want de Schrivtuur en leerd nergens dat het regt Godes over de Creaturen sig zo verre uitstrekt / dat hy haar / sonder dat se zulks verdiend hebben / ewig in de helle kan pijnigen en plagen: maar sy steld en fundeerd dat regt in dese drie dingen: voor eerst in de weldaden die hy de creaturen bewesen heeft: ten tweden in de sonden die van haar bedreven zijn; en eindelijk en ten derden in 't verbond 't welk hy med haar heeft opgeregt. Dog in de eerste scheppinge des menzen / en kan nog de sonde / nog het verbond Godes in consideratie komen. Dierhalven zo resteerd 'er maar alleen het regt 't welk Gode toekomt / wegens het zijn dat hy aan den menz gegeven heeft. Waar uit dan ook volgd / dat hy sonder onregtvaardigheid van de menzen dat zijn / 't welk hy haar heeft gegeven / kan wedernemen / en haar wederom tot 'et eerste niet daar se uit voorgebragt

bragt zijn / doen vervallen; dewijl hy noit iemand iets en schenkt waar van hy den eigendom aan hem selven niet en behoud/ en ook het regt om daar van na sijn welgevallen te statueren en te besluiten. Blijvende ondertussen altijd seker/ dat hy noit sonder grote reden/ welke hem sijn wijsheid dicteerd/ dat regt en gebruikt. Nog dewijl dat goed van existentie ofte van te zijn / 't welk hy de menzen gegeven heeft / eindelijk is / zo en laat het regt / 't welk hy hem selven daar uit over haar verkregen heeft / niet toe / dat hy 't selve als een middel gebruikt / waar door hy haar in een oneindige rampsaligheid kan doen versinken. Want sy zouden regtvaardige reden hebben om over hem te klagen/ indien hy haar tot dien einde zoude geschapen hebben / en het zou haar veel beter wesen / dat se zulks noit en zouden ontfangen hebben; 't welk geen weldaad / maar een groot quaad zoude zijn / en ook geen effect van lievde maar van een zeer uitstekenden haat.

XXIII. Paulus en heeft ook het menzlijke geslagt niet aangemerkt als door de ervsonde verdorven / en d' ewige dood schuldig zijnde; nog hy heeft ook willen te kennen geven dat God aan enigen sijne genade heeft willen bewijsen / en dat hy anderen in dat verderv heeft willen laten steken. Want zo doende en zou hy de Joden de mond niet gestopt hebben / die niet en meenden dat daar enige genade in zoude steken / indien God haar een sonde die se niet begaan en zouden hebben / zoude vergeven; nog sy geloovden ook dat Godes regtvaardigheid toelaat / dat hy in iemand de sonde van een ander med zo een sware straffe zoude wreken. De gelijkenisse van den pottebakker en zou ook de swarigheid niet wegnemen. Want een pottebakker en kan het ongevoellijke leem geen onregt doen/ 't zy op wat wijse hy 't selve tracteerd. 't Is med hem even eens / of hy 'er vaten om tot de tafel te gebruiken uit maakt / dan of se tot dienst zijn om de excrementen en vuiligheden van ons lighaam t' ontfangen. Maar 't is med de menzen / die zo te'er en scherp van gevoelen zijn / heel wat anders; en daarom en konnen se ook / sonder haar groot ongelijk aan te doen / tot de ewige helze pijne en straffe niet veroordeeld worden / 't en zy dat se zulks door een ware en eigenlijk genoemde sonde / dewelke van haar wetens en willens begaan is / verdiend hebben. Voegd hier by / dat 'et uit Jerem. XVIII, blijkt / op welke plaats Paulus alludeerd / dat God med een pottebakker vergeleken word / die een vat dat hy gemaakt heeft / verwerpt en aan stukken breekt / om enige faute of wanstalligheid die in 't vat is; niet uit een enkel welbehagen van sijn wil / 't welk geen wijse mans doen en zoude zijn; en dat dierhalven die gelijkenisse verkeerdelijk getrokken word op d' eerste scheppinge van de menz / of op de geboorte van yder menz hoofd voor hoofd; in welke God niet anders voor gehad en heeft / als te tonen dat hy regt hadde om d' Israëliten / die hem door vele en verscheide sonden swaarlijk vertoornd hadden / gestrengelijk te straffen.

XXIV. *Ende of God willende sijnen toorn bewijsen, ende sijne magt bekend maken, med vele langmoedigheid verdragen heeft de vaten des toorns tot 'et verderv toebereid: Ende op dat hy zoude bekend maken den rijkdom sijner heerlijkheid over de vaten der barmhertigheid, die hy te voren bereid heeft tot heerlijkheid? vers, 22, 23.* De sin van dese woorden is klaar / en heeft ook geen nader uitlegginge van noden. En daar en steekt ook niet in / 't zy dat men seid / dat de selve een toepassinge behelsen van de gelijkenisse van de pottebakker; of dat 'er niewe redenen in begrepen zijn / waar door d'Apostel d' ongerijmdheid van de voorgaande tegenwerpinge komt te tonen. Want de saak komt byna op een uit / 't zy dat gy 't een / 't zy dat gy 't andere voor waarheid omhelsd. Hy geevd dierhalven te kennen / dat God / die de ongelovige Joden med zulken groten langmoedigheid verdragen hadde / op dat hy haar op die safte wijse tot bekeringe zoude brengen / een volkomen en klaarblijkelijk regt hadde om haar eindelijk/ indien se in hare wederspannigheid zouden komen te volharden / swaarlijk te straffen; dewijl se haar selven / door een hardnekkige verwerpinge van het Evangelium / 't welk haar door Godes goedertierenheid verkondigd was / vaten des toorns gemaakt hadden / en ook waardig waren dat se in het ewige verderv geworpen zouden worden. Waar uit wederom blijkt / dat Paulus / wanneer hy de menzen med een klomp leem quam te vergelijken / waar uit een pottebakker enige vaten ter eren / en enige ter oneren maakt / haar niet aangemerkt en heeft / nog als nog te scheppen / nog als in Adam gevallen zijnde / en dat sijne gedagten om geen ding minder en zijn geweest / als om een absolut besluit der verwerpinge te willen bewijsen / maar dat hy alleen op zodanig een besluit sijn oog gehad heeft / 't welk een volhardin-

ge in de sonden / en een veragtinge van Godes langmoedigheid voorondersteld. Want het is seker / dat God geen langmoedigheid en kan gebruiken tegen de zodanigen / die hy tot de verdoemenisse zoude geschapen hebben ; als ook niet tegen de zodanigen / die hy alleen om de erfsonde zoude verworpen / en in de selve zoude laten leggen hebben / sonder enige hope van genade / waar door sy uit de selve zouden konnen opstaan en het verderv ontvlieden ; hoedanig alle die jonge kinderen zijn / die se seggen dat God van hare moeders borsten komt af te rukken / en in de ewige verdoemenisse ter neder te werpen. Calvinus respons. ad Calumn. contra doctrinam de Provident. artic. 13. en 14. En God en zoude ook tegen de andere verworpenen die hy langer laat leven / geen langmoedigheid gebruiken / indien het besluit van hare verwerpinge onwederroepelijk is voor dat se geboren zijn ; hoedanig het besluit is waar door hy de quade Engelen tot de verdoemenisse des ewigen vuurs gedestineerd heeft ; tegen welke de Schriftuur noit seid dat God langmoedigheid gebruikt. Maar wat de verworpenen aangaat / die zijn alleen die genen / dewelke den rijkdom van Godes goedertierenheid, ende verdraagsaamheid, ende langmoedigheid, komen te veragten, niet wetende dat de goedertierenheid Godes haar tot bekeringe leid, maar die na hare hardigheid en onbekeerlijk herte haar selve den toorn vergaderen tot in den dag des toorns, ende der openbaringe van het regtvaardige oordeel Godes, Rom. II, 4, 5. Geen anderen zijn 't / op welke den titul van vaten des toorns tot 'et verderv toebereid / komt te passen. Want God stort alleen om de sonde en de hardnekkige onbekeerlijkheid sijnen toorn over de menschen uit / gelijk de Schriftuur doorgaans getuigd. Siet Joh. III, 36. Ephes. V, 3, 4, 5, 8. Col. III, 5, 6.

XXV. Daarentegen door de vaten der barmhertigheid, dewelke God tot heerlijkheid te voren bereid heeft, en heeft Paulus zodanigen niet verstaan / die absolut tot 'et ewige leven uitverkoren waren / dewelke van hem als alleen in Adam gesondigd hebbende aangesien wierden. Want al is 'et dat God de zodanigen een bysondere genade bewijsd / die hy de middelen aanbied waar door sy van de sonden opstaan / en des selvs jok van haar halsen konnen afwerpen / zo heeft hy 'er evenwel gansch geen tot de saligheid uitverkoren / als die genen / die door een ware gehoorsaamheid des geloofs / sijne roepinge komen waar te nemen. En daar en zijn geen anderen daar die uitstekende titul van vaten der barmhertigheid / dewelke God tot heerlijkheid te voren bereid heeft / op past / als sy alleen. Ondertusschen zo moet men ook letten op de verscheidenheid van spreken die Paulus alhier gebruikt. Want van de vaten des toorns seid hy simpelijk / dat se tot 'et verderv toebereid zijn ; dog van de vaten der barmhertigheid / dat God haar te voren bereid heeft tot heerlijkheid ; om te tonen dat de eerste haar eigen selven de schuld moeten geven van haar verderv ; dog dat de laatste door Godes onverdiende genade salig worden. Om dan de saak med weinig woorden voor te stellen / d'Apostel en heeft alhier niet anders willen te kennen geven / als dat God med regt aan de Heidenen / die door sijne genade den Evangelio geloven / sijne barmhertigheid heeft konnen bewijsen / med haar d' ewige saligheid deelagtig te maken / niettegenstaande dat se de ceremonien van de wet niet en komen t' onderhouden. 't Welk hy daarna door het bybrengen van enige plaatsen uit Hoseas en Esaias gaat bewijsen ; van welke het niet nodig en is dat wy handelen. Dog die saak was zo klaar / dat se van niemand in geschil en konde getrokken worden / dan die hem selven med opset tegen God wilde aankanten / en hem het regt / dat hy over sijne creaturen en hemelsche goederen heeft / ontnemen. Maar de Joden / tegen welke hy disputeerd / waren zo zeer door hare nydigheid verblind / dat se evenwel / niettegenstaande dat se de saligheid / die haar in Christo aangepresenteerd wierd / verwierpen / niet en wilden dat de selve de Heidenen wierd aangeboden / en dat s'et een doodwaardige misdaad in Paulo oordeelden te wesen / dat hy de selve het Evangelium verkondigde ; gelijk Act. XIII, 45. en XXII, 21, 22, te sien is. Om welke reden wille het noodsakelijk geweest is / dat hy een weinig langer bleef staan in het bewijsen / dat God sonder verbrekinge van sijn verbond regt heeft om haar wegens hare ongelovigheid te verwerpen / en de Heidenen / die den Evangelio geloofden / tot sijn volk aan te nemen. Maar hy en heeft de minste gedagten niet gehad van die absolute verkiesinge en verwerpinge / welke enigen uit sijne woorden tragten te halen ; dewelke tot de saak die hy verhandelde niet med allen gediend en zoude hebben ; en de Joden zouden de selve ook tot haar voordeel konnen trekken hebben / seggende dat sy het uitverkoren volk Godes / en

dat

dat d' andere altesamen verworpenen waren / en dat se ganz geen deel in het verbond Godes en hadden.

Cap. X.

Van de Roepinge der menzen tot de saligheid, zo door de werken der scheppinge ende der voorsienigheid, als door het woord Godes.

I. *Waarom het genoemd word een roepinge ter saligheid.* II. *De stand uit welke de menzen geroepen zyn, en des selvs definitie.* III. *De selve geschied of door de werken der scheppinge en voorsienigheid, of door 't woord Godes.* IV. *d' Eerste roepinge word bewesen uit* Act. XIV. V. *En* Act. XVII. VI. *Uit verscheide* Psalmen, VII. *Uit* Job Cap. XXXVIII. XXXIX. XL. XLI. VIII. *Uit* Rom. I, 81. *enz. Alwaar Paulus van de Heidenen handeld die nog niet verligt en waren door de kennisse des Evangeliums* IX *Door de Griekze woorden,* gnooston tou Theou, *word verstaan 't gene van God moet gekend worden,* X. *De nuttigheid daar van is, niet alleen dat de menzen niet te verontschuldigen en zouden zyn, maar ook om haar tot de saligheid te brengen.* XI. *Geen kennisse te hebben van Christus, zo lang als hy nog niet geopenbaard en is, en word voor geen sonde gerekend.* XII. *Niemand en zal d' ewige saligheid verkrijgen dan door de verlossinge in 't bloed Christi.* XIII. *De plaatsen* Act. IV, *en* I Joh. V. *handelen van de zodanigen die Christus geopenbaard is.* XIV. *God kan de menzen, niettegenstaande dat hy 't niet beloovd en heeft, sonder kennisse Christi de saligheid toebrengen.* XV. *En hy zal veel eer een Engel uit den Hemel senden, als dat hy die genen die vroom leven in hare onwetenheid zoude laten omkomen.* XVI. *De saligheid van de zodanigen word bewesen, door 't exempel van de vromen voor de komste Christi.* XVII. *En uit de plaats* Rom. II. XVIII. *De roepinge door 't woord Godes is volmaakter.* XIX. *God heeft hem selven eerst geopenbaard door sijne aanspraak.* XX. *Daarna heeft hy door Moses aan d' Israëliten een beschreven wet gegeven, sonder dat hy evenwel de andere volken precijs van de saligheid uitgesloten heeft.* XXI. *Eindelyk zo laat hy door Christum en sijne Apostolen alle menzen tot de saligheid roepen.* XXII. *Hoe 'er* Act. XVI, *geseid word, dat den Geest Paulo niet toegelaten en heeft dat hy 't woord Godes in Asia en Bithynia zoude spreken.* XXIII. *Waarom God, na dat hy Christum in de wereld gesonden heeft, niet altijd en overal sijn woord laat bekend maken.* XXIV. *God en deeld aan niemand med zo een spaarsame hand sijne genade mede of sy kan hem genoegsaam zijn tot saligheid.*

I. Dewijl de Predestinatie een besluit Godes is / waar door hy vastgesteld heeft de gelovigen die sijne roepinge zouden gehoorsamen / regtvaardig te maken / tot sijne kinderen aan te nemen / en med 'et ewige leven te beschenken; zo vereizt de orde van dese onse verhandelinge / dat wy nu gesproken hebbende van de lere der predestinatie / ook van de Roepinge der menzen ter saligheid gaan handelen. Het besluit 't welk van de selve gemaakt is / word de predestinatie tot genade genoemd. Wy seggen dan dat de selve is ter saligheid om twe redenen. 1. Op dat wy dese roepinge / waar van ons nu staat te handelen / van andere soorten van roepingen zouden onderscheiden. Want het woord van Roepinge word somtijds genomen voor een sekere wijse van leven / tot welke iemand hem selven overgeevd; gelijk 1 Cor. VII, 20, te sien is / alwaar Paulus seid / Een ygelijk blyve in die beroepinge daar hy in geroepen is; dat is / en laat hem niet ligtvaardiglijk of sonder gewigtige reden sijn stijl en wijse van leven veranderen. Daarbeneffens zo word 'et ook gebruikt voor een beroepinge of verkiesinge tot enig ampt; 't zy Politijk / gelijk wanneer Saul en David van God beroepen zijn om in Israël te regeren; of 't zy ook kerklijk / gelijk wanneer God Aaron en sijne nakomelingen beroepen heeft om het Priester-ampt te bedienen; als ook Esaias / Jeremias / en andere Propheten / om sijnen wille den volke te verkondigen. Welke roepingen tot dese plaatse niet en behoren. 2. Op dat wy het einde / waar toe dese roepinge strekt / zouden te kennen geven; 't welke niet en is enige officie of beneficie op dese wereld / maar des menzen ewige geluksaligheid. Andersins roept God de menzen onmiddelijk tot geloov en bekeringe / en door middel van de selve tot de saligheid.

II. De plaatse nu van en uit welke God de menzen roept / is den stand der onwetenheid zo van God als van Godlijke saken / waar in sy alle van nature leggen / eer se van God verligt worden; ende den stand der sonden / waar aan de menzen haar selven van jongs af zo gewennen / dat de selve haar natuurlijk schijnd te zijn / en waar van sy niet anders dan door de genade van de Godlijke roepinge en konnen bevrijd worden. En hierom kan men van de roepinge dusdanigen definitie maken / dat de selve een genadige werkinge Godes is, waar door hy de menzen die van hem onwetende en sondaars zijn, en daarom ook d' ewige dood verdiend hebben, tot 'et geloov en de bekeringe roept, tot dien einde, op dat hy haar, indien se die roepinge komen te gehoorsamen, d' ewige saligheid zoude deelagtig maken.

III. Die roepinge pleeg van de Theologanten op verscheide wijsen onderscheiden te worden. Want voor eerst / zo geschied de selve door de werken

der scheppinge ende voorsienigheid / dewelke God de menzen voorsteld om de selve te beschouwen / en in welke / als in een zeer heldere spiegel / de wijsheid / magt / en goedheid Godes uitblinken / om op die wijse bewogen te worden / om hem te kennen / te beminnen / ende te dienen / en ook om sijne genade en gunst meer en meer tot haar te trekken / en van hem med allerhande gaven en goederen overschuddet te worden. Ten tweden zo geschied ook de selve door sijn woord / waar in God hem selven / en ook sijnen wil aan de menzen onderscheidelijker geopenbaard heeft / als alleen door die werken geschieden kan. d' Eerste is ganz alle menzen sonder iemand uitgesonderd gemeen: dog dese laatste en is zo gemeen niet: maar nogtans zo zijn se elk in 't bysonder genoegsaam om de menzen tot God te brengen / 't en zy dat de menzen quaadaardiglijk de selve verwerpen / en wanneer se de werken Godes komen aan te schouwen / de ogen van haar verstand toesluiten / op dat sy hem niet en zouden kennen.

IV. Van die eerste roepinge geevd de H. Schrivtuur op verscheide plaatsen getuigenisse / en sy beschrijvd ook des selvs kragt en werkinge zeer levendig en uitdrukklijk. 1. Zo sien we dat Paulus / wanneer hy in sijn reden / die hy tot die van Lystren dede / geseid hadde / Dat God in de voorledene tijden alle de Heidenen hadde laten wandelen in hare wegen; om dat hy haar namelijk geen wet gegeven en hadde gelijk de Israëliten / nog tot haar enige Propheten gesonden en hadde; daar by voegd / dat hy hem selven evenwel niet onbetuigd gelaten en had, goed doende van den Hemel, haar regen ende vrugtbare tijden gevende, vervullende hare herten med spijse en vrolijkheid. Act. XIV, 15, 16. Alwaar door die woorden / Dat God hem selven niet onbetuigd gelaten en hadde, die Godlijke roepinge verstaan word / waar door God de menzen weldoende / als med menzlijke selen getrokken heeft / om hem liev te hebben en te dienen; dewijl de reden / dewelke in de herten der menzen is ingeschapen / haar leerd / dat se tegen haar weldoender dankbaar moeten zijn / en dat se ook wegens de weldaden / dewelke sy dagelijks van God ontfangen en verwagten / hem med alle eerbiedigheid en vreze moeten dienen. Want al is 'et dat de magt en wijsheid / dewelke in de werken Godes uitblinken / de menzen zouden moeten bewegen om hem te dienen; zo zouden evenwel die genen / die zulks mogten komen te versuimen / enigsins schijnen waardig te zijn dat se in die misgrijpinge geexcuseerd wierden / 't en zy dat se ondervonden / dat God haar zulken weldoender was. En daarom zo is 'et / dat Paulus in dese plaats / nalatende van Godes magt en wijsheid gewag te maken / het genoeg geagt heeft / die van Lystren van sijne uitstekende weldadigheid te vermanen / dewelke sy t' allen tijden van hem quamen te genieten / op dat sy weten zouden / hoe zeer dat se uit dien hoofden aan hem verbonden waren.

V. Ten twede, zo hebben we ook een zee voorname plaats in het selve boek / in de reden van Paulus tot die van Athenen / alwaar hy seid / Dat God uit enen bloede het ganze geslagte der menzen gemaakt heeft, om op den gehelen aardbodem te wonen, bescheiden hebbende de tijden te voren geordineerd, ende de bepalinge van hare woninge, op dat sy den Here zouden soeken, of sy hem immers tasten ende vinden mogten, enz. Act. XVII, 26. Want door dese woorden toond hy klaarlijk / wat oogmerk dat God gehad heeft in het scheppen van de menzen / en med haar in dit leven zo veel weldaden te bewijsen; namelijk op dat se den Here soeken zouden; nu den Here te soeken en is anders niet / als med hem te dienen sijne genade en gunste soeken te winnen / en over ons te brengen; gelijk uit die woorden van den H. Schrijver tot de Hebreen blijkt / Die tot God komt moet geloven dat hy is, ende een beloner is der genen die hem soeken, Heb, XI, 6. Dog Paulus wil dat d' Atheniensers God zouden soeken / of sy hem immers tasten ende vinden mogten: hoewel hy niet verre en is van een ygelijk van ons; want / volgens het seggen van den Poët Aratus, in hem leven wy, ende bewegen ons, ende zijn wy. Als of hy geseid hadde; God laat ons hem selven en sijne goedheid op zo velerlei wijsen gevoelen en genieten / en hy omringd ons ook zo zeer med sijne weldadigheden / dat wy hem byna als med handen tasten en grijpen konnen / alzo dat hy zeer ligt te vinden is / indien wy maar de moeiten willen doen om hem te soeken.

VI. Ten derde, zo hebben we ook van dese selve saak verscheide getuigenissen in het boek der Psalmen, alwaar David uit aanmerkinge van de werken en weldaden Godes / occasie neemd om God daar over te verheerlijken / en ook anderen tot sijnen lov aan te manen. Gelijk onder anderen Psal. VIII. te sien is / alwaar David uit de schoon-

heid van de Hemelen/ de Mane/ ende de Sterren/ Godes naam komt te verheerlijken; maar voornamelijk uit de voortreffelijkheid van den menz/ en de weldaden aan hem bewesen/ ja uit den mond der jonge kinderen ende der suigelingen/ uit welk hy seid dat God sijnen lof toebereid heeft. Als ook Psal. XIX, alwaar hy seid/ dat de Hemelen ende de Son Godes heerlijkheid vertellen/ en niettegenstaande in de selve geen sprake nog geen woorden en zijn/ dat evenwel hare stemme uitgegaan is over de ganze aarde/ ende hare redenen tot aan het einde der wereld. En zodanig is Psal. XXIX, alwaar hy uit den donder/ dewelke hy de stemme des Heren noemd/ Godes lof verbreid. Als mede Psal. CIV. in welke hy de voornaamste werken Godes verhaald/ en de sorge die hy over de selve draagd/ om te tonen hoe groot dat God is/ hoe goed/ en hoe waardig om van alle menzen geprezen te worden. Zodanig is eindelijk Psal. CXLVIII, alwaar hy door een persoons-bootzinge/ alle creaturen nodigd en vermaand/ om sijnen lof uit te breiden. Want al is 'et dat David en d' andere Propheten/ van welke de Psalmen t' samengesteld zijn/ niet alleen door aanmerkinge van de werken Godes/ tot de kennisse van hem gebragt zijn geweest/ maar ook en wel voornamelijk door de wet/ in welke sy van jongs af onderwesen waren; zo tonen se evenwel genoegsaam/ wat een kragt dese beschouwinge heeft in de gemoederen van die genen/ die niet t' enemaal dom en zijn/ en hoe verre de menzen door 't gebruik van dese hulp-middelen in de deugd en Godvrugtigheid konnen toenemen.

VII. Hier toe behoren ook ten vierde alle die dingen/ dewelke God in het boek Jobs, Cap. XXXVIII. XXXIX. XL. en XLI. van sijne werken komt te roemen/ waar uit de menzen hem konnen en moeten kennen/ en sijnen lof verbreiden. Want gelijk 'er geen riviertken en is/ (alwaar 't selvs het allerkleinste/ 't welk u/ indien gy 't selve volgd/ niet in de zee en leid/ waar uit 'et sijn oorspong genomen heeft; alzo en is 'er geen schepsel Godes/ alhoewel dat 'et klein kan schijnen/ in 't welke van die genen die ogen hebben/ Godes grootheid/ uitstekenheid/ en weldadigheid/ niet gesien en word/ om welke hy waardig is/ dat sijn naam van alle menzen ewig en altijd lof gesongen/ en groot gemaakt word.

VIII. Eindelijk en ten vijvde, zo getuigd ook Paulus zeer klaar van de roepinge Godes door de werken der scheppinge ende der voorsienigheid: want wanneer hy geseid hadde/ dat den toorn Godes geopenbaard word van den Hemel over alle Godloosheid en ongeregtigheid van die menzen, die de waarheid Godes in ongeregtigheid t' onderhouden, zo sien we dat hy/ zullende van sijn seggen reden geven/ daar byvoegd/ Overmids het gene van God kennelijk is, in haar openbaar is, want God heeft 'et haar geopenbaard. Want sijne onsienlijke dingen worden van de scheppinge der wereld aan, uit de schepselen verstaan ende doorsien, beide sijne ewige kragt ende Godlijkheid, op dat sy niet te verontschuldigen en zouden zijn; om dat sy God kennende hem als God niet en hebben verheerlijkt, ofte gedankt, enz, Rom. I, 18, enz. Dog dewijl dese plaats zeer aanmerklijk is/ en dat se/ al was s'er maar alleen/ genoegsaam is om onse stellinge te bewijsen/ zo zullen wy 'er een weinig op blijven staan. Alhier staan dan drie dingen aan te merken. Voor eerst zo moet men alhier wel onderscheiden/ van wat voor soort van menzen d' Apostel alhier spreekt. Wy aangaande ik agte dat 'et uit sijn ganze train en vervolg van reden/ als ook uit de saken die hy van vers 18 van dat Cap. tot vers 18 van Cap II. verhandeld/ klaarblijklijk is/ dat hy van de Heidenen spreekt/ die nog niet door de kennisse des Evangeliums verligt en zijn. Want wanneer hy seid/ dat den toorn Godes van den Hemel geopenbaard word over alle Godloosheid en ongeregtigheid der menzen, zo en maakt hy ganz geen gewag van de verwerpinge des Evangeliums; welke sonde alle d' anderen/ die sy ten tijden van hare onwetenheid gedaan hadden in grootheid verre zoude te boven gaan/ maar hy werpt haar alleen tegen/ dat se verydeld zijn geworden in hare gedagten, en dat se haar uitgevende voor wijsen dwaas zijn geworden: en daarna/ wanneer hy hare sonden in 't brede opgeteld hadde/ zo seid hy eindelijk/ Cap. II, 12, dat die genen die sonder wet gesondigd hebben, sonder wet zullen verloren gaan; van gelijken vers 14, dat de Heidenen die de wet niet en hebben, van nature de dingen doen die des wets zijn, enz. Welke woorden daar niet bygevoegd en zouden geweest zijn/ indien hy voor gehad hadde/ van de zodanigen te spreken/ die het Evangelium nu al verkondigd was. Daar en steekt ook niet in/ dat de woorden en alle de manieren van spreken die hy gebruikt/ niet ongevoeglijk en schijnen van de openbaringe die door het

Evangelium geseid / te konnen verstaan worden; dewijl het blijkt dat zulks van sijn meninge en oogmerk vreemd is. Want sy en konnen ook niet min gevoeglijk / ja ook veel gevoeglijker / en sonder enige geweldige verdrajinge / op d' openbaringe Godes / die door de werken der scheppinge ende der algemene voorsienigheid geschied is / geappliceerd of gepast worden. De waarheid betekend wel zo nu en dan in d' H. Schriftuur by uitstekenheid de lere des Evangeliums. Maar de kennisse van de magt ende de goedheid Godes / dewelke men door de werken der scheppinge ende der voorsienigheid kan verkrijgen / is ook wel waardig dat se med die naam genoemd word / dewijl de selve uit haar aard en natuur de menzen als med de hand leid / om God te dienen. En al is 'et ook dat Godes magt en Godlijkheid / veel klaarder in den Evangelio / en door de miraculen Christi ende der Apostolen geopenbaard worden / als oit te voren geschied is / zo en verhinderd dat evenwel niet / of de selve zijn ook zeer heerlijk in andere werken Godes bekend gemaakt / gelijk uit de getuigenissen blijkt / dewelke van ons terstond uit de Handelingen, uit de Psalmen, als ook uit 'et Boek Jobs zijn bygebragt. Dog dat se willen / dat de woorden van nature, in de plaats Rom. 11. med de voorgaande moeten t' samengevoegd worden / alzo dat men zou moeten lesen / De Heidenen die de wet niet en hebben van nature, sonder enige distinctie tussen die woorden te setten; dat kan men haar / niettegenstaande dat 'et hard en med geweld zo getrokken word / sonder enig nadeel van onse saak wel toestaan: dewijl 't genoegsaam uit de volgende woorden blijkt / dat 'er van zodanige Heidenen gehandeld word / die in haar doen en laten geen andere leidinge en hadden als de reden / dewelke de wet der nature is. Want hy seid / dat sy, dewijl se geen wet en hebben, haar selven een wet zijn; als die betonen dat het werk der wet in hare herten geschreven is, enz. Want door dese woorden word de kragt van die wet der nature klaarlijk beschreven; en het kan ook med geen reden tot 'et Evangelium / dat van haar verworpen word / getrokken worden / 't welk geen kragt en heeft op de gemoederen der menzen / en verkeerdelijk geseid zoude worden in hare herten ingeschreven te zijn.

IX. Ten twede, zo moet men ook de Griekse woorden to gnooston tou Theou overwegen / dewelke in 't gemeen van de uitleggers vertaald worden / 't gene van God kan gekend Worden; maar sy zouden mijns oordeels / beter overgeset worden / 't gene van God moet gekend, of geweten / worden. Want al is 'et dat 'et Griekse woord to gnooston dat beide betekend; zo past evenwel de laatste vertalinge allerbest op dese plaats. Dat 'et beide die betekenissen heeft dat blijkt daar uit / dat de woorden die op zodanig een wijse van de Verba of Werk-woorden afgeleid worden / na gelegenheid van saken daar van gehandeld word / nu in desen en dan in dien sin gebruikt worden. Wanneer 'er gehandeld word van saken die in beschouwinge bestaan / zo plegen se een faculteit of vermogen te betekenen; alzo betekend het Griekse woord aistheeton, het voelijke, of 't gene gevoeld kan worden; horaton, het sienlijke, of 't gene gesien kan worden: dog wanneer 'er van saken gehandeld word die in practijk en uitwerkinge bestaan / zo plegen se de pligt selvs te betekenen / of het gene geschieden moet; als daar is het woord agapeeton, het beminnelijke, of 't gene bemind moet worden; miseeton, het haatlijke, of 't gene gehaat moet worden; en diergelijke woorden meer. Dog dewijl het woord to gnooston op beide kan gerefereerd worden / zo wel op dingen die in beschouwinge als in practijke en uitwerkinge bestaan / zo volgd daar uit dat 'et selve ook in beide die betekenissen kan genomen worden / alzo dat 'et somtijds betekend / 't gene kan gekend worden, en ook somtijds / 't gene moet gekend of geweten worden. Dat 'et nu in dese plaats betekend 't gene moet gekend worden, dat blijkt daar uit / dat Paulus anders ins onproposteliјk zoude schijnen te spreken. Want dewijl 'er van God niet en kan gekend worden / dan 't gene hy selvs geopenbaard heeft; en dat hy ook niet geopenbaard en heeft 't welk niet en kan gekend worden / zo zal 't / indien gy dese plaats komt te vertalen / 't gene van God kan gekend worden is in haar openbaar, enz. eveneens schijnen te zijn als of hy geseid hadde / Dat God de menzen geopenbaard heeft 't gene hy haar geopenbaard heeft / of dat hy kennelijk gemaakt heeft / 't gene van hem kan gekend worden. 't Welk een ygelijk zeer ligt kan sien dat zulks zeer verkeerdelijk d' Apostel word toegeschreven. En evenwel zo en volgd daar niet uit / dat alhier van de openbaringe welke door het Evangelium geschied / gehandeld word. Want al is 'et dat de menzen gehouden zijn te kennen 't gene God haar in den Evangelio heeft geopenbaard / namelijk na dat haar 't selve verkon-

verkondigd is; zo en zijn se evenwel niet gehouden dat te kennen eer het haar is verkondigd geworden. Want het Evangelium en is van nature niet bekend / en de positive wetten en obligeren niet voor al eer dat se genoegsaam en openbaarlijk zijn afgekondigd geworden. Waarom Paulus alhier leerd / dat God in de werken der scheppinge / ende der voorsienigheid / de menzen geopenbaard heeft / 't gene sy van hem gehouden zijn te kennen / om hem na behoren te dienen; namelijk sijne ewige kragt en Godlijkheid. Want de kragt Godes is dat gene / 't welk ons allereerst voor ons verstand komt / wanneer wy eens de grootheid en heerlijkheid van den Hemel ende d' aarde / midsgaders van alle die werken / die in de selve zijn / komen aan te merken. Daar op volgd de Godlijkheid, dat is Godes goedertierene en weldadige gesag / 't welk hy over alle dingen heeft / en waar door onse lievde tegen hem voornamelijk moet ontstoken worden. Want de naam van God betekend een weldadigen Heer en Regeerder; waar van ook het gemene spreekwoord sijn oorsprong heeft / d' Ene menz is den anderen een God, namelijk wanneer hy hem weldoet. Die dan Godes kragt en ewige Godlijkheid uit sijne werken kend / of het vermogen en d' occasie heeft om te kennen / die is gehouden / 't en zy dat hy de waarheid aan hem geopenbaard in ongeregtigheid wil t' onderhouden / Gode zodanigen eer en dienst toe te brengen / als men zulken groten majesteit schuldig is / en sig te wagten van alle Godloosheid tegen hem / als ook van alle ongeregtigheid tegen de menzen / waar door sijnen toorn grootlijks over de sondaars verwekt word. En dat is 'et gene dat Paulus seid / dat de Heidenen hebben konnen doen / en om welkers nalatigheid den toorn Godes tegen haar ontstoken is geworden. Want sy hebben nu al apo ktiseoos kosmou, dat is / van de scheppinge der wereld aan, of / van die tijd af dat de wereld is geschapen, Godes ewige kragt en Godlijkheid uit sijne werken konnen kennen / indien s'er maar agt op hadden willen geven. Want in de selve word begrepen het to gnooston tou Theou, of dat gene 't welke de menzen van God moeten kennen, om hem te dienen / en sijne gunst tot haar te trekken. Dog dat die genen / die menen dat alhier gesproken word van de Heidenen / die door de kennisse des Evangeliums verligt waren / de woorden apo ktiseoos kosmou, med de voorgaande t' samen voegen / en med enen adem lesen / ta aorata autou apo ktiseoos kosmou, dat is / sijne onsienlijke dingen van de scheppinge der wereld aan, als of Paulus hadde willen seggen / dat Godes ewige kragt en Godlijkheid / dewelke van de scheppinge der wereld aan onsienlijk geweest waren / nu eerst door de werken / dewelke van Christus en d' Apostolen ten tijde des Evangeliums waren geschied / sienlijk waren geworden; dat is hard en gedrongen / en 't en komt ook med de waarheid niet over een. Want al wierd 'er toegestaan / dat God uit de werken der scheppinge ende der voorsienigheid niet en kan gekend worden; wie zou evenwel dorven seggen / dat sijne kragt en Godlijkheid van 't scheppen van de wereld af tot op Christum onbekend zijn geweest / dewijl hy hem selven eertijds op zo een uitstekende wijse aan d' Israëliten geopenbaard heeft / wanneer hy haar uit Egypten leide / en van den berg Sinai de wet gav / en ook haar zo heerlijk in het land Canaan heeft ingeleid?

X. Ten derde zo staat ons ook in te sien / wat nuttigheid dat 'er gestoken heeft / in 't gene van God kennelijk was, 't welke God de menzen door sijn werken geopenbaard heeft; of 'et genoegsaam geweest zy / om haar te brengen tot den waren dienst Godes / waar door sy de saligheid verkrijgen zouden. Enigen andwoorden / dat 'et daar toe ganzlijk niet genoegsaam geweest en is / en dat God ook hem selven dat oogmerk niet voorgesteld en heeft / wanneer hy hem zodanig quam te openbaren; maar alleen om te maken dat die genen niet te verontschuldigen en zouden zijn / die hy geen meerder ligt en zoude verwaardigen te laten genieten / gelijk Paulus in dese plaats seid / op dat se niet te verontschuldigen en zouden zijn. Maar dit andwoord is ongerijmd. Want de menzen en worden alleen door de openbaringe Godes niet gemaakt / dat se niet te verontschuldigen en zijn; maar door hem te verwerpen / 't welk haar ten hoogsten strafwaardig maakt / dewijl se tot verschoninge van hare sonden / dat s' hem namelijk niet geeerd en gediend en hebben gelijk se schuldig waren / geen pretext of voorwendsel en konnen by brengen. Want God en heeft hem selven tot dien einde aan de menzen niet geopenbaard / op dat se hem zouden verwerpen / en op dat hy daar uit occasie zoude nemen om haar swaarder te straffen / als of se ganz onwetende van hem geweest waren. O neen! Dat is t' enemaal vreemd van sijne goedheid. Want zo zouden sijne gaven vyandelijke geschenken wesen / dewelke tot verderv van die ge-

nen strekken zouden / die de selve aangeboden wor=
den. 't Was een uitstekende weldaad/ en die ook tot
haar behoud en saligheid strekte; andersins en
zouden sy niet verbonden geweest zijn Gode daar
voor dank te weten. Daarenboven zo en word
door een niet genoegsame kennisse Godes / nie=
mand benomen dat hy hem selven niet med regt en
mag excuseren / dat hy God niet geeerd en gediend
en heeft; maar daar door word integendeel / ge=
lijk 'et schijnd / de zodanigen regtvaardige oorsaak
gegeven / om over sijne al te grote strengheid te
klagen / als of hy wilde versamelen daar hy niet
gestrooid en heeft / en te majen daar hy niet en
heeft gesaaid; 't welk hy niet en wil dat hem te=
gengeworpen word / Matth. xxv, 24. Dierhalven
zo en betekenen de Griekze woorden / eis to einai
autous anapologeetous, niet het einde 't welke
God hem selven voorgesteld heeft; maar alleen
de uitkomst / voordkomende uit d'ondankbaar=
heid der menzen / die sijne gaven komen te misbrui=
ken. Want het en is in d' H. Schrivtuur niet on=
gebruiklijk / dat de Griekze woordekens eis to en
hina, als ook hopoos, d' uitkomst betekenen / en
niet het einde; en dat se ook in dien sin de selve be=
tekenisse hebben als het woordeken hooste, alzo
dat. Dat se nu in die plaats alzo moeten genomen
worden / dat blijkt daar uit / dat die genen be=
straft worden / dewelke daar sy God kenden / hem
als God niet en hebben verheerlijkt nogte ge=
dankt / enz. Daarbeneffens / indien die genen /
gelijk enigen seggen / aan welke God hem selven
geopenbaard heeft / hem niet en hebben konnen
verheerlijken nog danken / zo en kan ik niet be=
grijpen / hoe dat se niet te verontschuldigen geweest
en zijn. Want dat iemand sig verontschuldigd / dat
'et hem onmogelijk is geweest enige bevelen te
volbrengen / dat en is niet minder op reden en bil=
lijkheid gefundeerd / als dat hy daar geen kennisse
van gehad en heeft. Indien God de zodanigen
die hy sijne magt en Godlijkheid openbaard / dese
laatste reden van onschuld wil benemen / waarom
en zullen wy niet seggen dat hy zulks ook ontrent
de eerste reden wil doen? Dewijl dat het gene van
God kennelijk is, of 't gene van God kan en moet
gekend worden, de menzen is geopenbaard ge=
worden door de werken der scheppinge ende der
voorsienigheid / zo volgd dat dese openbaringe /
uit haar eigen aard en natuur / tot haar heil en
saligheid komt te strekken / 't en zy dat se haar sel=
ven door hare eige quaadaardigheid en ondank=
baarheid / zodanig in de weg zijn / dat se dat einde
niet en bereiken.

XI. Maar gy zuld seggen / Door dese werken
Godes en kan Christus niet gekend worden / nog
ook de lere des Evangeliums; kan dan iemand son=
der de kennisse Christi d' ewige saligheid deelagtig
worden? Want Petrus seid uitdruklijk / De salig-
heid en is in genen anderen, (namelijk dan in
Christo) want daar en is ook onder den Hemel
genen anderen naam, die onder de menzen gege-
ven is, door welken wy moeten salig worden,
Act. IV, 12. En ook Johannes / Die den Sone
heeft, die heeft het leven; die den Sone Godes niet
en heeft, die en heeft het leven niet, 1 Briev, v,
12. Waar mede vele andere plaatsen over een
stemmen / dewelke op de noodsakelijkheid van het
geloov in Christum dringen / als Marc. XVI, 16.
Joh. III, 36. en XVII, 3. en diergelijke. 'k And=
woorde. Voor eerst: Dat de menzen niet gehou=
den en zijn die dingen te weten / die God voor haar
heeft willen verbergen; en dierhalven dat 'et voor
geen sonden gerekend en word / dat iemand van
Christus geen kennisse en heeft / zo lang als hy
niet geopenbaard en is. 't Welk Christus ons
selvs ook med uitgedrukte woorden leerd. Indien
ik niet gekomen en ware, (seid hy) ende tot haar
gesproken en hadde, sy en hadden geen sonde:
maar nu en hebben se geen voorwendsel voor hare
sonden, enz. Joh. XV, 22, 24. Die genen dan die
Christus niet verkondigd en is / en zullen daarom
niet veroordeeld worden / om dat se in hem niet
geloovd en hebben / ('t welk haar onmogelijk is
geweest) maar om dat se het gene van God ken-
nelijk is, dat is / kan en moet gekend worden, in
ongeregtigheid t' ondergehouden hebben / en God
na mate van hare kennisse niet en hebben verheer=
lijkt nogte gedankt. Gelijk ook die sonder wet
(namelijk van Moses) gesondigd hebben, son-
der wet zullen verloren gaan, Rom. II, 12. na=
melijk om dat se de wet in hare herten ingeschre=
ven / volgens welke sy schuldig waren / haar leven
en ommegang te dirigeren / van 't selvs geschon=
den en overtreden hebben. Waar uit integendeel
volgd / dat niemand van haar / die na de wet der
nature zal geleevd hebben / d' ewige helze straffen
en zal lijden / dewelke alleen d' ongelovigen en
onboetvaardigen in den Evangelio gedreigd
word.

XII. Ten twede: Dat niemand oit d' ewige
saligheid en zal verkrijgen / als door de verlossinge
die

die wy in 't bloed Christi hebben / of door sijn Soen-offerhande / dewelke hy voor de sonde van de gehele wereld opgeofferd heeft. Die ook / gelijk se kragt heeft gehad om de sonden van die genen uit te wissen / die voor sijne komste in de wereld geleefd hebben / en dierhalven hem niet en hebben gekend / ofte ten minsten zeer duisterlijk; alzo ook de zodanigen kan voordelig zijn / die van de tijden des Evangeliums geleefd hebben / en sonder haar eigen schuld van hem onwetende zijn geweest. Want het en strijd niet / dat iemand aan enige weldaad part en deel kan hebben / waar van hem den aucteur onbekend is / indien 't maar aan hem niet en schort / dat hy hem niet en ken; en indien hy ook die weldaad / is 't juist niet na strengheid van regte / ten minsten na reden en billijkheid / niet t' enemaal onwaardig en is.

XIII. Ten derde: Dat de geciteerde plaatsen uit Act. IV. en I Joh. V, enz. van de zodanigen alleen moeten verstaan worden / die het Evangelium verkondigd / en Christus ook in 't selve geopenbaard is. Want het is seker / dat se niet anders dan door het geloof in hem de saligheid en konnen verkrijgen; en dierhalven indien se Christum door hare ongelovigheid verwerpen / dat voor haar d' onvermijdelijke en ewige verdoemenisse bereid is. Want zulken groten ondankbaarheid en Godloosheid en is ganz niet t' excuseren. Maar 't is heel anders med die genen gelegen die van Christo niet med allen gehoord en hebben; want sy en zijn / om eigenlijk te spreken / niet ongelovig of wederspannig tegen Godes wil / maar sy zijn alleenlijk onwetende van de selve; welke twe dingen zeer veel van elk anderen verschillen / gelijk een ygelijk zeer ligt kan sien; want dat eerste is med een uitstekende boosheid vergeselschapt; dog het laatste geensins; en daarom en is 'et geen wonder dat de ongelovigen sware straffen gedreigd zijn / dog die onwetende zijn van 't gene sy niet en hebben konnen weten / ganz geen / aangesien sy veel eer medelijden als haat waardig zijn.

XIV. Ten vierde: Dat men wel niet seker en kan seggen / dat God die genen het ewige leven geven zal / die in alle opregtigheid en eerbaarheid volgens de wet der nature en de gesonde reden geleefd zullen hebben / (indien 'er misschien enige zodanige gevonden worden /) om dat haar God 't selve niet beloofd en heeft. Maar evenwel dat 'er niets in de weg en is / waarom dat hy de menzen niet meer goederen en geefd als hy uitdrukkelijk heeft beloofd; ja dat zulks med sijne uitstekende weldadigheid zeer wel overeenkomt. 't Is genoeg indien wy weten / dat se tot de straffe des ewigen vuurs niet en zullen veroordeeld worden / dewelke alleen de veragters des Evangeliums gedestineerd is / of die haar selven tegen het voorschrift van de gesonde reden med sware misdaden en sonden verontreinigd hebben. En 't en moet ook niemand ongerijmd schijnen / dewijl 'er in dese wereld drierlei slag van menzen gevonden word / namelijk die in Christum geloven / die niet en willen geloven / en die geen kennisse van hem en hebben / dat 'er ook in de toekomende wereld drierlei stand van de zodanigen wesen zal; en dat voor de gelovigen het ewige leven / en voor d' ongelovigen d' ewige verdoemenisse zal bereid zijn; dog dat die genen / die van Christo geen kennisse en zullen gehad hebben / na dat se andersins wel of qualijk zullen geleefd hebben / ook loon of straffe / volgens het gene sy zullen gedaan of gelaten hebben / zullen ontfangen; alhoewel wy in specie of in 't bysonder niet en konnen uitbeelden en beschrijven / hoedanig de selve wezen zullen. In welk gevoelen zeer velen onder de ouden geweest zijn.

XV. Ten vijfde: Dat 'et waarschijnlijk is / indien God besloten heeft ganz niemand sonder de kennisse Jesu Christi d' ewige saligheid deelagtig te maken / dat hy veel eer op een extraordinare wijse / hem aan die genen die vroom zijn / zal openbaren / als by voorbeeld door Engelen / 't welk Cornelius den Hoofdman geschied is / Act. X, enz. als dat hy haar in hare onwetenheid zoude laten verloren gaan. Want 't gene eens geschied is / daar van en schijnd geen reden te wesen / of het kan by diergelijk een occasie wel meer geschieden. God kan ook zodanige menzen inwendig door sijn Geest in de kennisse Christi verligten / en haar leren wat se moeten doen om het ewige leven te verkrijgen / dewijl se de voorgaande genade en gaven wel gebruikt hebben / en niet qualijk en schijnen gedisponeerd te zijn / om de Godlijke waarheid te gehoorsamen / indien haar de selve geopenbaard word. Want God is gewoon med de menzen op die wijse te handelen / en gelijk de Here Jesus leerd / die heeft te geven, dewijl van anderen / die de genade Godes misbruiken / ook 't gene sy schijnen te hebben, door Godes regtvaardige oordeel / word weggenomen, Matth. xxv.

XVI. Ten sesde: Dat 'et niet en schijnd / dewijl dat God die genen het ewige leven deelagtig

zal maken/ die voor de komste Christi vroom en heilig geleevd hebben/ al is 't dat se in hem niet en hebben geloovd/ dat hy onder 't N. Verbond/ waar in hy groter genade tegen het menzlijke geslagt komt te tonen/ die genen daar van zal uitsluiten/ die in Christum/ van wien sy niet gehoord en hebben/ niet en geloven. Het gevolg hier van is klaar; en wat 'et voorstel selvs betreft daar aan en kan niemand med regt twijfelen/ of namelijk die heilige Patriarchen Abraham Isaak en Jacob/ en andere haars gelijken/ die voor de tijden Christi geleevd hebben/ zijn salig geworden; dewijl we Matth. VIII, 11, en Heb. XI, 16. des aangaande zeer klare getuigenissen hebben. Meend iemand dat se niet salig geworden en zijn sonder enige kennisse Christi/ en dat se in hem geloovd en ook gehoopt hebben/ dat se de versoeninge van hare sonden in sijne dood vinden zouden; zo zal ik seggen/ dat 'et wel waar is dat enigen van haar geloovd hebben dat de Messias/ dien haar God beloovd hadde/ in de wereld komen zoude; maar dat se door dat geloov niet salig geworden en zijn. Want gelijk het geloov/ waar door wy nu geloven dat Christus gekomen is/ ons niet regtvaardig en maakt voor God; alzo ook niet het geloov waar door de ouden eertijds verwagteden dat hy komen zoude: want het is beide niet anders als een historiz geloov/ en 't word ook in vele Godlose menzen gevonden. Het ware geloov in Christum/ sonder 't welke niemand geregtvaardigd en word/ begrijpt in sig de hope van sijne beloften/ en med een ook de gehoorsaamheid van de geboden/ als zodanig een effect 't welk daar van onafscheidelijk is. Waar uit men zeer ligt kan sien/ dat die genen/ die geen kennisse gehad en hebben van sijne lere/ in hem eigenlijk niet en hebben konnen geloven. 't Heeft ook ganz geen fundament/ dat 'er geseid word/ dat se vertrouwd hebben/ dat se uit kragte van de dood Christi van hare sonden zouden salig gemaakt worden. Want sy en wisten niet dat hy sterven zoude/ voornamelijk zo een geweldigen en schandelijken dood; gelijk te sien is in het exempel van d'Apostolen/ die door die dingen geergerd wierden/ die hy haar van sijn dood voorseide; en niettemin zo waren se med 'et regte geloov aangedaan/ 't welk in die tijd genoeg was/ en waarom haar Christus voor salig uitspreekt/ Matth. XVI, 17. Dog indien 'er in enigen groter en volmaakter kennisse geweest is/ die zijn in opsigte van de anderen zeer klein in 't getal geweest. Voorwaar Rahab de Cananeze vrouwe/ welkers geloov zo zeer geroemd word/ Heb. XI. en Jac II, en geloovde niet dat hare sonden door het bloed Christi zouden gereinigd worden; van wiens komste en bedieninge sy nog niet een woord gehoord en hadde. Maar haar geloov bestond daar in/ dat se uit de miraculen/ die se uit 'et gemene gerugt wist dat om der Israëliten wille gedaan waren/ besloot dat hy de ware God was/ die haar over hare vyanden de volkome overwinninge geven zoude/ en dat se door de verspieders/ die van haar gesonden waren/ wel te doen/ Gode zoude behagen/ en van hem beloninge ontfangen. 't En schijnd ook niet dat 'et geloov van Noach/ van Gideon/ van Jephte/ en van Samson/ waar van d' Apostel aldaar med een gewag maakt/ van eē andere natuur geweest is.

XVII. Ten sevende: Dat Paulus ons ook een zeer uitdrukklijke getuigenisse geevd/ Rom. II, waar uit wy besluiten/ dat die genen van het ewige leven niet uitgesloten en zullen worden/ die na mate van de kennisse Godes/ die se uit de natuur hebben konnen halen/ hem gediend hebben/ en vroom en onbesproken van leven geweest zijn. Want hy seid vers 7, dat God die genen, die med volhardinge in goed doen, heerlijkheid, ende ere, ende onverdervlijkheid soeken, het ewige leven vergelden zal. Want het woord vergelden moet 'er noodsakelijk uit 'et voorgaande vers bygevoegd worden/ om den sin vol te maken. En de ganze trant van reden geevd te kennen/ dat hy niet minder van de Heidenen als van de Joden en handeld; bysonderlijk het negende vers, alwaar hy seid/ dat 'er verdrukkinge ende benaudheid komen zal over alle ziele des menzen die het quade werkt, eerst des Joden en ook des Grieken. Want die onder de dreigementen begrepen zijn/ die en moeten van de beloften niet uitgesloten worden; indien 'er ten minste enigen zijn die de bygevoegde conditien volbragt hebben; gelijk het seker is/ dat de meesten haar selven/ de straffe/ dewelke door die dreigementen aangekondigd zijn/ waardig gemaakt hebben; dewijl de beloften zo wel als de dreigementen alle en een ygelijk sonder onderscheid voorgesteld zijn. Waar uit blijkt/ hoe groot dat de kragt kan zijn van de roepinge/ dewelke door de werken der scheppinge/ ende der generale voorsienigheid geschied/ indien de menzen daar maar agt op wilden geven/ en dat se de kennisse/ die sy daar uit getrokken hebben/ in ongerigtigheid niet te onder en hielden.

XVIII. Maar evenwel zo is de roepinge, dewelke door het woord Godes geschied, 't zy dat 'et by monde voorgebragt en aangekondigd word, 't zy dat 'et in geschrifte word gesteld, gelijk in de wet en het Evangelium, veel uitstekender en volmaakter. Want daar in word een uitdrukkelijke verklaringe van Godes wil gebonden, en in wat soorte van dienst hy sijn behagen schept; 't welk uit 'et aanschouwen van de werken Godes niet en kan geleerd worden; maar het word alleen door redenkavelen, en ook door duistere of verre gehaalde gevolgen daar uit getrokken. Waarom ook de Propheet dese bysondere weldaad Godes komt te roemen, wanneer hy Psal. CXLVII, aldus sed. Hy (te weten, God) maakt Jacob sijne woorden bekend: Jsraël sijne insettingen ende sijne regten. Alzo en heeft hy genen volke gedaan: ende sijne regten die en kennen sy niet. Alwaar men moet aanmerken, dat hy niet absolut en ontkend, dat God hem selven aan andere volken geopenbaard heeft; maar dat hy alleen te kennen geevd, dat 'et zo klaar en overvloedig niet en is geschied, gelijk ook zulks blijkt uit het vergelijkende woord alzo, 't welk hy 'er bijvoegd, alzo en heeft hy allen volke niet gedaan, in 't Hebreeuws staat, Lo gnasah chen: 't welk ook in het volgende lid verstaan moet worden, ende sijne regten en heeft hy haar niet bekend gemaakt, namelijk zodanig niet, of zo klaar en overvloedig niet. Want anders is 'et bekend, dat God meer als eens sijne oordelen aan de gehele wereld heeft bekend gemaakt, gelijk in de sondvloed, waar door d' eerste wereld is omgekomen; in het branden van Sodoma en Gomorra, waar van het gerugt over al verspreid is; in het verlossen van d' Jsraëliten uit Egypte, en het inleiden in het land Canaan, waar nevens het miraculeus uitroeyen van het grootste gedeelte van die inwoonders vergeselschapt ging; welke dingen al te samen als zo veel uitstekende predikatien waren, waar door God sijne regtvaardigheid aan de ganse wereld bekend maakte, en als op een verheven schouwtoneel voor de ogen van een yder openlijk ten toon stelde, wat die genen te verwagten stond, die in Godloosheid en onregtvaardigheid quamen te leven. Dog indien wy niet en willen dat 'er alhier in het woord alzo enige nadruk leid, zo mosten de insettingen en regten Godes tot de beschreven wet gerestringeerd worden, dewelke niet gegeven en is geworden aan de andere volken der aarden, maar alleen aan de Jsraëliten, die God door een singuliere genade tot sijn eigen volk uitverkoren hadde.

XIX. God heeft dan eerst door de levende stemme, sonder Schrift, sijnen wille aan de menzen bekend gemaakt, en dat ontrent den tijd van 2450 jaren lang, dewelke namelijk verlopen zijn van de scheppinge der wereld aan, tot de uittogt der Jsraëliten uit Egypten, wanneer Godes wetten hebben begonnen beschreven te worden, eerst in stene tafelen, door de vinger Godes of liever van sijnen Engel ingegraveerd zijnde, daarna in de vijf boeken Mosis; welken in de volgende ewen vele Propheten gevolgd zijn, die God buiten ordinaris verwekt heeft om d' Jsraëliten sijnen wille, zo door hare predikatien, als Schriften, bekend te maken. Maar voor dien tijd heeft 'et Gode genoeg geweest de menzen med de levende stemme aan te spreken; en dat niet alle en een ygelijk, of dikmaals; maar alleen enigen, en dat selden en buiten ordinaris; dog evenwel zo dat de kennisse van Godes wille tot alle konde komen. Alzo sien we dat hy, zo haast als de sonde in de wereld gekomen was, op dat hy tonen zoude dat hy een barmhertige vader is, en die de sonde vergeevd, en med de menzen niet en wil handelen na sijn hoogste regt, wanneer hy het serpent, ofte liever den Duivel die onder de gedaante van 't selve verschuilende Evam bedrogen hadde, de straffe ende den vloek aanseide, tegelijk tot onderregtinge van den menz daar bijvoegd, Dat het Saad der vrouwe het serpent den kop vertreden zoude, Gen. III, 15. verstaande in een geestelijken sin door dat saad der vrouwe Christum, die sonder toedoen des manz uit een vrouwe zoude voordkomen, die verschenen is op dat hy de werken des Duivels verbreken zoude, 1 Joh. III, 8. Dog daar en is niet aan te twijfelen, of onse eerste ouders, hebben dat, wanneer se nu van haren val opgestaan, en door haar eigen schade wijser geworden waren, ook hare kinderen ingescherpt; en 't is alzo als van hand tot hand eindelijk tot Mosen gekomen, die 't selve daarna beschreven heeft. 't Welk in die tijden niet beswaarlijk en was om te geschieden, wanneer de menzen zeer lang leefden. Want van Adam tot Mosen toe en zijn 'er niet boven de 25 geslagten geweest. Alhoewel ik niet en wil ontkennen dat Moses van die dingen, die hy door overleveringe van sijne voorvaders geleerd hadde, door den H. Geest, volgens wiens leidinge hy

heeft geschreven / nog nader confirmatie ontfangen heeft. Daarbeneffens zo lesen wy dat God hem selven door de levendige stemme aan Cain geopenbaard heeft / zo door de moord van Abel / op dat hy hem van sijn quaad voornemen des herten zoude afschrikken; als ook na 't begaan van de selve / op dat hy hem de verdiende straffe zoude aanseggen. Van welke openbaringe het ongetwijfeld is / niettegenstaande dat se particulier is geweest / of se is tot kennisse van velen gekomen / en heeft ook kragtig geweest om haar tot 'et betragten van haren schuldigen pligt te bewegen. Maar die openbaringe is veel uitstekender geweest / dewelke daarna is geschied aan Noach / die na de sondvloed het ganze menzlijke geslagt wederom heeft opgeregt/en ook de gemene Vader is geweest van alle die genen die daarna geleevd hebben. Want buiten de onverschoonlijke onagtsaamheid der menzen / en heeft 'er niets konnen beletten / dat de geheugenisse van de wetten/die hy voor hem selven en voor sijne kinderen ontfangen hadde/ongeschonden onder de nakomelingen bewaard wierd. Daar op zijn gevolgd d' openbaringen die aan Abraham/ Isaak/ ende Jacob/ geschied zijn/ med welke God een altijd-durend verbond opgeregt heeft / waar door hy haar heeft beloovd te zullen weldoen / indien se sijne geboden zouden komen t' onderhouden. Evenwel zo en zijn de verdere menzen van de Godlijke genade niet uitgesloten geworden: want ten dien tijde heeft die Godvrugtige Koning en Priester Melchisedek geleevd / die selvs ook Abraham / wanneer hy wederkeerde van het slaan der Cananeze Koningen / heeft gesegend. En daar en is geen twijfel aan / of daar zijn 'er ten minsten enige weinigen onder sijn onderdanen gevonden / die de Godvrugtigheid / daar hy haar zo een goede en getrouwe voorganger in was / quamen na te volgen. Selvs ook Job en sijne vrinden / die al te samen (indien we de LXX Oversetters van den Bybel willen geloven /) uit de stamme en het geslagte van Esau voordgesproten zijn / geven van dese saak getuigenisse; dewijl se niemand van de ouden in kennisse Godes / en in Godvrugtigheid tegen hem / geweken en hebben.

XX. Die openbaringe / waar door God door Mosem d' Israëliten in de kennisse van sijnen wille onderwesen heeft / heeft alle de voorgaande verre overtreft. Waarom se ook Deuter. IV, 6, 7, 8. med regt geroemd word. Wat groot volk is 'er, dat zo regtvaardige insettingen ende regten heeft, als dese ganze wet is, die ik heden (seid Moses) voor uw' aangesigte geve. Haar zijn de woorden Godes toebetroud, Rom. III, 2. Haar zijn de verbonden ende de wetgevinge, Rom. IX, 4. Maar evenwel zo en zijn de andere volken niet ontbloot geweest van zodanige generale behulpmiddelen / waar door sy tot God konden komen / ende sijne weldaden deelagtig worden. d'Israëliten hebben gelijk als aan Godes tafel aangeseten; maar het heeft de andere volken geoorlovd geweest / ten minsten de kruimkens / die daar van afvielen / te nuttigen. d'Israëliten hebben wel den vollen oegst gehad van de Godlijke genade / dog voor andere volken is ten minsten de nalesinge geweest. Want God heeft door dese bysondere weldadigheid / dat volk / uit 'et welk hy namaals den Messias en Saligmaker der wereld verwekken zoude / van alle d' andere volken / die hy in hare wegen liet wandelen / willen afscheiden; maar evenwel zodanig / dat 'et die volken aan de noodsakelijke hulpe van Godes genade niet en zoude ontbreken / waar door sy / indien se de selve wel zouden komen te gebruiken / groter gaven van sijne goedheid zouden ontfangen. Want het was een ygelijk geoorlovd in dat uitverkozen volk ingelijvd te worden / door 't aannemen van de besnijdenisse / en het onderhouden van de verdere ceremonien der wet. 't Welk wy ook lesen dikwijls geschied te zijn / ja dat haar somtijds gehele volken tot de Joden gevoegd hebben / gelijk Josephus van de Edomiten getuigd onder den Koning Hyrcanus. Al was 'et dat ook de Heidenen sonder de besnijdenisse / die haar niet voorgeschreve en was / Gode konden behagen / indien se maar volgens de wet der nature Godvrugtig en regtvaardig leevden / en dat de selve maar alleen van die genen vereizt wierd / die med d'Israëliten tot een volk wilden worden / en med haar deelagtig zijn aan de selve tijdelijke segeningen. Zo is 'et ook dat 'er ten tijde van de wet altijd geweest zijn / die in Godvrugtigheid voor d'Israëliten niet en schenen te wijken / alhoewel dat se onbesneden waren / als Jethro de schoon-vader van Moses / de kinderen des Keniters sijne swagers / waar uit de Rechabiten voordgesproten zijn / welker Godvrugtigheid Jerem. XXXV, gepresen word. Hiram de Koning van Tyrus / de Koninginne van Scheba / en vele anderen. Daarenboven zo heeft God gewild / op dat hy tonen zoude / dat sijne sorge nog over d' andere volken

volken ging / dat sijne Propheten Esaias / Jeremias / en anderen / haar sijne oordelen zouden aankondigen / namelijk op dat sy de selve door hare bekeringe zouden konnen voorkomen / Amos, III, 7. gelijk wy in die dingen sien / die sy tegen de Edomiten / Moabiten / Assyriers / Egyptenaars / en andere volken / komen te voorseggen ; maar voornamelijk uit 'et senden van Jonas tot de Niniviten / die ook sijne predikinge geloovd / en haar selven van hare quade wegen bekerende / het verderv dat haar aanstaande was / ontvloden hebben. 't Welk ook de anderen zouden hebben konnen doen / indien s'er hadden willen agt op geven. Want sy woonden naby d'Israëliten / en die voorseggingen en waren haar niet t' enemaal onbekend. En wanneer God toegelaten heeft / dat d'Israëliten onder de Heidenen gevangen weggevoerd wierden / zo heeft hy evenwel / niettegenstaande dat zulks om haar sonden wille geschied is / op iet anders sijn oog gehad. Want het schijnd dat hy de verkondigers van sijn woord / tot die volken gesonden heeft / op dat sy door haar in de ware religie zouden onderwesen worden ; zo wonderbaar toond God hem selven in sijne werken / dat hy gemaakt heeft dat de kastijdinge van sijn volk / tot genesinge van anderen dienen zoude. Gelijk 'et ook niet sonder sijne speciale voorsienigheid en is geschied / dat den Bybel ontrent 270 jaren voor de geboorte Christi / door bevel van Ptolomæus Philadelphus in de Griekze spraak / die toen ter tijd byna over al in gebruik / en gemeen was / is overgeset. Want alzo hebben vele van de Heidenen / die lievhebbers zijn geweest van de waarheid / de selve uit 'et lesen van dat boek / 't welk nu in haar eigen land-en moeder-taal was / konnen halen.

XXI. Maar het voornaamste daar God op gesien heeft / schijnd geweest te zijn / dat hy den weg zoude bereiden tot die algemene roepinge der Heidenen / dewelke niet lang daarna door het Evangelium most geschieden. Dese is d' alleruitstekenste roepinge van alle / welke God oit of oit ontrent de menzen heeft gelieven te gebruiken ; en de selve heeft haar begin genomen van Jesu Christo / die wel alleen in het Joodze land gepredikt heeft ; maar die sijne Apostolen / wanneer hy de aarden verliet / bevolen heeft / dat s'et Evangelium door de ganze wereld zouden verkondigen. 't Welk sy ook / gelijk het haar belast was / med alle naarstigheid ende sorgvuldigheid hebben nagekomen / eerst door de levende stemme / daarna door schriften en brieven / die sy de nakomelingen hebben nagelaten / in welke sy het sommier van de saligmakende lere begrepen hebben: tot dien einde / op dat die genen die haar niet mondeling en hadden horen prediken / tot die boeken haar toevlugt zouden nemen / en uit de selve in de ware religie ende den dienst Godes zouden onderwesen worden. Dat nu de stemme van hare predikinge / tot de ganze toen bekende wereld gekomen is / dat leerd ons Paulus / seggende / dat haar geluid uitgegaan is over de gehele aarden, en hare woorden tot de einden der wereld, Rom. x, 18. Applicerende alzo in een verborgen sin op d'Apostolen sijne medearbeiders / 't gene David eertijds Psal. xix, van den Hemel / en van de sterren / die in de selve blinken / gesongen hadde. En op een andere plaats seid hy nog al uitdruklijker / Dat het Evangelium, waar van hy een dienaar geworden was / gepredikt is geworden allen creature die onder den Hemel is, Col, I, 23. 't Welk evenwel zo algemeen niet en moet verstaan worden / als of d'Apostolen op alle plaatsen sonder enige uitgesonderd / het Evangelium zouden verkondigd hebben / selvs ook in America, 't welk eerst over 160 jaren is begonnen ontdekt te worden / en in de landen van de Zuid-kust / dewelke tot nog toe onbekend zijn. (want dat enigen seggen / dat 'er aldaar nog voetstappen overgebleven zijn van het prediken der Apostolen / dat is t' enemaal onseker.) Maar hy heeft alleen willen te kennen geven / dat se toen ter tijd de delen van de toen bekende wereld doorwandeld / en zo veel als in haar geweest is / med de kennisse des Evangeliums vervuld hebben ; niettegenstaande dat 'er velen geweest zijn / die haar niet en hebben willen aannemen ; gelijk daar uit blijkt / dat alle d'Apostolen / behalven Johannes / volgens het gene de ouden ons daar van verhalen / door een violente dood zijn om hals gebragt.

XXII. Gy zuld misschien tegenwerpen / dat 'er evenwel enige plaatsen geweest zijn / daar ligt te komen was / en die haar dagelijks voorquamen / in welke God niet gewild en heeft dat het Evangelium van d'Apostolen zoude gepredikt worden. Want dat Lucas verhaald / wanneer Paulus en Silas Phrygien en het land van Galatien doorreisden / dat 'et haar van den H. Geest verboden is / het woord Godes in Asia te spreken: en wanneer se sogten na Bithynien te gaan / dat

'et

'et haar de Geest Jesu niet toegelaten en heeft / Act. xvi, 67. 't Welk pleeg bygebragt te worden om d' algemene roepinge omverre te stoten / en het absolute besluit der verwerpinge te bevestigen / en te bewijsen dat God niet en wil dat alle menzen zullen salig worden / en tot kennisse der waarheid komen. Maar te vergeefs. Want d' H. Geest en heeft Paulum niet verboden het woord in Asia en Bithynia te verkondigen / om dat hy niet en wilde dat se door de kennisse Godes zouden verligt worden. 't Is 'er verre van daan. Zo zoude hy vlak tegen d' Here Jesus Christus aan geweest zijn / die sijne Apostolen geboden heeft dat se in de gehele wereld zouden gaan, ende het Evangelium allen creature zouden verkondigen, Matth. xxviii. en Marc. xvi. Hy heeft andere redenen van dese saak gehad / die 't niet nodig en is dat wy weten / dewijl hy de selve verswegen heeft. Ten minsten zo en past 'et ons niet zodanige te verzieren / die med zo een uitgedrukt gebod regt-draads strijdig zijn. Misschien had hy andere Evangelisten om die volken t' onderwijsen geordineerd / of hy wilde den dienst van Paulus op een andere plaats gebruiken / alwaar hy voorsag dat de selve meerder vrugt zoude doen. En het blijkt ook verders genoegsaam uit d' historie / dat in dien tijd / of niet lang daarna het Evangelium in Asia en Bithynia is gepredikt geworden / en dat wel van Paulo selvs. Want Lucas getuigd daar van / seggende / dat Paulus te Corinthen twe jaren lang gedisputeerd heeft in de Schole van een sekeren tyrannus; alzo dat alle die in Asia woonden / uit sijnen mond het woord des Heren hoorden / zo Joden als Heidenen / Act. xix, 9, 10. En Demetrius de Silversmit / die aucteur is geweest van dien oproer te Ephesen / waar door Paulus in het grootste gevaar was van de wereld / seide tegen die ambagts-lieden / die hy te samen hadde doen rotten / Gy siet ende hoord, dat dese Paulus veel volk niet alleen van Ephesen, maar ook byna van geheel Asien overredet ende afgekeerd heeft, vers, 26. Nu die dingen zijn ontrent vier of vijv jaren ten hoogsten / na dat verhinderen van den H. Geest voorgevallen; en indien gy die twe jaren daar van aftrekt / die Paulus in Asia / wanneer hy aldaar leerde / sijn verblijv gehad heeft; zo zal volgen dat sijn reise na Asia niet absolut en is verboden geweest / maar dat se alleen / wegens enige gewigtige redenen / voor den tijd van twe jaren is uitgesteld geworden. Nog dese tijd is zo klein / dat se alhier niet eens en moet gerekend worden / nog ook van enig gewigt is / om te bewijsen dat God gewild heeft dat de zodanigen van de saligheid zouden uitgesloten zijn / welke hy twe jaren later als anderen het Evangelium heeft laten verkondigen. Daarenboven zo sien we dat die seven Gemeentens van Asia / tot welke de brieven die Apoc. ii. en iii. gelesen worden / geschreven zijn; als ook het opschrivt van den 1 Briev Petri, aan de gelovigen wonende in Asia en Bithynia, die genoemd worden uitverkorenen na de voorkenisse Godes, de zodanigen van valzheid overtuigen / die door zo een losse gissinge bewogen zijnde / de inwoonders van Asia onder het getal der verworpenen hebben dorven stellen.

XXIII. Maar daar word nog gevraagd / waarom God niet altijd en overal sijnen wille aan de menzen heeft laten bekend maken / voornamelijk van die tijd af dat hy sijn Soon in de wereld gesonden heeft / om de selve door de stralen des Evangeliums te verligten. Want dat word gemeend een zeer kragtig argument te zijn / waar door bewesen word dat God de saligheid van alle en een ygelijk menz niet en wil; maar integendeel dat hy enigen absolut van ewigheid verworpen heeft / die 't onmogelijk is de verdoemenisse t' ontgaan. Dat hy andersins tot haar alle / sonder iemand uitgesonderd / predikers des Evangeliums zoude gesonden hebben / om haar door den dienst van de zodanigen tot 'et geloov / en door het geloov tot de saligheid te leiden. Want dat die gene / die de middelen / de welke hy alleen in sijn magt heeft / niet en wil mededelen / ook het einde niet en wil / 't welk door die middelen bekomen word. Even eens gelijk men van een Medicijn-meester zou konnen seggen / die alleen een seker kragtig genees-middel mogt hebben / om iemand die siek is te genesen / dat hy de gesondheid van dien sieken niet en wilde / indien hy dat middel weigerde te geven / al was 'et schoon dat hy andersins med woorden een grote genegenheid quam te betonen. 'k Andwoorde / 1. Staan dan die genen die zo argumenteren toe / dat God alle menzen hoofd voor hoofd wil salig maken / die hy verwaardigd heeft door het Evangelium te roepen? Indien wy dat mogen verwerven zo is 'et ons genoeg; want van de zodanigen is 'et dat wy insonderheid spreken. Wat de anderen aangaat / die laten wy Godes oordeel bevolen; want wy weten dat God haar niet anders als med de groot-

grootste billijkheid/ gelijk een goedertierene vader sijne kinderen/ zal oordeelen. Maar 't gene ons drukt is dit/ Of God tussen die genen/ die hy door het Evangelium tot verkrijginge der saligheid roept/ zodanig een onderscheid gemaakt heeft/ dat hy niet en wil dat een gedeelte van haar salig zal worden. Want dat gesteld zijnde/ zo en kan niemand van die genen die het Evangelium verkondigd word/ van sijne saligheid versekerd zijn/ dan die God de verborgenheid van sijne predestinatie geopenbaard heeft. En dewijl hy niet gewoon en is zulks te doen/ zo is 'et noodsakelijk/ dat alle menzen med een gestadige vreze van d' ewige verdoemenisse moeten beswangerd gaan. Dog dat se andwoorden/ dat wy door het geloov van onse saligheid versekerd worden: daar op seggen we/ dat dat niet med allen en sluit/ dewijl niemand seker en kan zijn dat sijn geloov/ waar door hy den Evangelio geloovd/ waaragtig is/ 't en zy dat hy weet dat 'et selve uit de predestinatie voordvloeid/ (dewijl 'er somtijds/ gelijk de voorstanders van dese lere seggen/ zo groten gelijkheid is tussen het geloov der uitverkozenen ende der verworpenen/ dat de verworpenen haar selven vastlijk inbeelden/ dat se uit 'et getal der uitverkozenen zijn:) of 't en zy dat hy zulks uit de volhardinge tot 'er dood toe komt te besluiten; (dewijl het geloov der hypocriten of geveinsden niet altijd en duurd/ maar eindelijk ophoud.) Nu dat eerste en kan niet geweten worden/ alzo het niemand van God geopenbaard en is; en het laatste laat de menzen haar ganze leven door in een grote bekommeringe/ ende en geevd haar geen vaste vertroostinge/ dan wanneer se nu op het einde en tipje van haar leven zijn. Dewijl dan/ volgens die stellinge/ God een groot gedeelte van die genen/ die hy in den Evangelio laat verkondigen/ dat Christus voor hare sonden is gestorven/ en dat hy de Saligmaker van de gehele wereld is/ d' ewige saligheid niet en wil deelagtig maken/ zo is 'et te vergeevs dat men van anderen disputeerd/ aan welke hy niet geopenbaard en is; en 't en is niet oirbaar dat wy over de zodanigen die ons onbekend zijn/ meerder bekommerd zijn/ als over ons selven/ en over die genen daar wy mede verkeren/ en die wy na 't oordeel der liefde schuldig zijn voor broeders te houden. 2. Dat het Evangelium enige volken niet verkondigd en word/ dat geschied door haar eigen schuld/ om dat se haar zo groten weldaad Godes onwaardig maken/ door dien se de voorgaande gaven en genade zo niet en gebruiken als wel behoorde. En het en doet ook tot de saak niet/ dat enigen/ die dese weldaad genieten/ niet en schijnen veel beter te zijn als die genen die de selve ontberen. Want het staat Gode vry aan een ygelijk sijne genade uit te delen zo als 'et hem believd; en niemand heeft regtvaardige oorsaak om daar over te klagen/ dat hy zo veel niet ontfangen en heeft als een ander/ dewijl hy hem selven niet waardig genoeg en draagd/ het gene hy nu al heeft ontfangen.

XXIV. Nog ook daar uit/ dat God niet op een gelijke wijse/ of in een gelijke mate de middelen der saligheid mede en deeld/ maar den enen overvloediger/ en den anderen minder/ en volgd niet/ dat hy niet en wil dat se alle zullen salig worden/ dewijl hy het tegendeel med uitgedrukte woorden komt te betuigen/ 1 Timoth. II, 4. Weinigen genieten wel zodanig een genade als eertijds de Joden geschied is/ die Jesus Christus selvs het Evangelium verkondigd/ en med allerhande tekenen en kragten bevestigd heeft; of hoedanig die genen hebben genoten/ die de lere der saligheid uit den mond der Apostolen hebben gehoord/ en insgelijks haar selvs med haar eige ogen vele en verscheide miraculen hebben sien doen. Evenwel zo en deeld God aan niemand med zulken schaarzen hand sijne genade/ of sy kan een ygelijk genoegsaam zijn tot saligheid/ indien se maar voor haar sien dat se selvs niet in gebreken en blyven/ of de selve te vergeevs ontfangen en hebben. De dienstknegt die maar ene talent ontfangen hadde/ waar van Christus in de Parabel Matth. XXV, spreekt/ en hadde niet minder de magt om daar winst mede te doen/ indien hy hadde willen naarstig zijn/ als die 'er twe of ook vijv gegeven waren. Maar om dat hy 't vrugteloos in de aarden begraven heeft/ zo word hy med regt daar over van sijnen heer berispt en gestraft. Die genen aan welke God hem selven alleen door de werken der scheppinge/ ende der generale voorsienigheid/ geopenbaard heeft/ zijn den dienstknegt gelijk die maar ene talent ontfangen hadde; die hy door de wet geroepen heeft/ zijn dien gelijk die 'er twe hadde ontfangen; die hy door 't Evangelium roept/ die zijn die genen gelijk/ die 'er vijv ontfangen hebben. Dog het is seker dat die gene/ die maar ene talent gegeven is/ daar wel zo veel winst niet en kan mede doen/ als de zodanigen die 'er twe of vijv gehad hebben. Maar ten minsten enige winst/ alwaar 't maar een

kleine en geringe. En God en eist van hem niet meer als hy ontfangen en heeft / zo hy maar selvs niet nalatig en is. Want sijne billijkheid en laat niet toe / dat hy zoude majen daar hy niet gesaaid en heeft / of dat hy zoude vergaderen daar hy niet gestroid en heeft. Maar van een ygelijk dien veel gegeven is, van dien zal veel geeizt worden: ende dien men veel vertroud heeft, van dien zal men overvloediger eizen. Dog waarom God med zo een ongelijken maat sijne genade uitdeeld / op d' ene tijd meerder / en op d' andere minder; dat hy enige volken veel / en andere weinig verleend / daar toe heeft hy buiten twijfel sijne gewigtige redenen / maar die 't ons niet nodig en is te weten / of naaukeurig na te vorszen. 't Is genoeg indien wy weten / dat ook voor haar de deure der saligheid niet t' enemaal gesloten en is / die het Evangelium niet en is verkondigd; want al is 'et dat se daar toe zo ligt niet en konnen komen als anderen / tegen welke hem God goedertierener toond / zo konnen se evenwel indien se haar best daar toe doen; en sy en moeten niet twijfelen / of sy zullen / indien se de voorgaande genade en gaven wel gebruiken / de selve daarna nog veel overvloediger ontfangen. In summa / de zodanigen worden verkeerdelijk geseid van God verlaten / en buiten hope van saligheid gesteld te zijn / die 't gene van God kan en moet gekend worden / in sijne werken geopenbaard word / tot dien einde op dat se hem verheerlijken en danken zouden; alhoewel se by vergelijkinge en in opsigte van anderen / die veel meer en groter gaven ontfangen hebben / enigsins konnen schijnen van God voorbygegaan en verlaten te zijn; dewijl se / niettegenstaande zodanig een verlatinge / zo men se zo wil noemen / niet te min anderen / die meerder genade als sy genoten hebben / by God konnen te boven gaan / volgens het seggen Christi / Alzo zullen de laatsten de eersten zijn, ende de eersten de laatsten, Matth. xx, 16. Waar toe ook behoord het gene hy tegen de Joden seide / die 't Evangelium 't welk hy haar verkondigde quamen te veragten; Velen zullen komen van oosten en westen, ende zullen med Abraham, Jsaak, ende Jacob, aansitten, Matth. VIII, 11. Van gelijken / De Koninginne van het Zuiden zal opstaan in het oordeel med de mannen van dit geslagte, ende zal se veroordelen: want sy is gekomen van de einde der aarde, om te horen de wijsheid Salomons, ende siet meer dan Salomon is hier. De mannen van Ninive zullen opstaan in het oordeel med dit geslagte, ende zullen 't selve veroordelen: want sy hebben haar bekeerd op de predikinge Jone, ende siet, meer dan Jonas is hier, Luc. XI, 31, 32. Matth. XII, 42. Als mede wanneer men de heerlijke daden van Socrates, Phocion, Epaminondas, en anderen / insiet / zo kan men seggen / dat sy tegen de quade Christenen in het oordeel zullen opstaan / die haar op lang na in deugde geen voet gehouden en hebben.

Cap. XI.

Van de Uitterlijke en Innerlijke Roepinge.

I. *Wat de Uitterlijke roepinge zy.* II. *Wat de Innerlijke.* III. *'t En is geen kragt van de Geest Godes dewelke in hare werkinge afgescheiden is van het Evangelium.* IV. *De Geestdrijvers of Quakers worden wederleid, die het gepredikte of geschreven woord een dode letter noemen.* V. *En ook die genen, die daar stellen dat de uitterlijke roepinge kragteloos is, 't en zy dat 'er d' innerlijke bykome.* VI. *Het onderscheid tusschen de gevoeglijke en ongevoeglijke roepinge word ondersogt.* VII. *God en roept de menschen niet door een gelijke maat van genade.* VIII. *Wat een kragtelose roepinge zy.* IX. *In wat sin het onderscheid tusschen de gevoeglijke en ongevoeglijke roepinge verdraaglijk zy.* X. *De sin van de woorden*, Velen zijn geroepen, maar weinigen uitverkoren, Matth. XX. *en* XXII.

I. Ten twede, zo word de roepinge ter saligheid onderscheiden in een uitterlijke en innerlijke. D' Uitterlijke is / dewelke door het woord Godes geschied / 't zy dat 'et selve door de levendige stemme verkondigd / 't zy dat 'et in geschrifte gesteld en overgeleverd word / 't welk zo op de wet als het Evangelium sijn opsigt heeft; alhoewel 'er in het woord van de wet / waar in de schaduen plaats hebben / minder kragt is als in het woord des Evangeliums / alwaar uitdruklijk en sonder enige bewinpelinge het ewige leven belooft word. En wat aangaat het woord 't welk door de levendige stemme verkondigd is / dat is of onmiddelijk van God selvs / of van sijne Engelen voorgebragt / maar selden; of van sijne dienaren die onmiddelijk en op een extraordinare wijse gesonden zijn; hoedanig de Propheten zijn geweest onder 't O. Testament / en d' Apostolen onder 't Niewe; of het word middelijk van de ordinare dienaren in de Kerke gepredikt. Dat het eerste veel meerder kragt heeft / om de herten der menschen te bewegen als het laatste / dat 's een saak die ongetwijfeld is; dewijl 't eerste geen dolinge onderworpen en is / dog dat het laatste daar en tegen dikwijls med menschlijke verziersels is vermengd /

dewel-

dewelke het geheel verdagt maken. Waar uit blijkt / dat die eer-namen / dewelke de dienaars des Evangeliums in de Schriftuur toegeschreven worden / dat se Godes mede-arbeiders zijn / 1 Cor III, 9; dat sy planten, nat maken, bouwen, enz. voornamelijk op die extraordinare dienaars passen die onmiddelijk gesonden zijn; dog op de ordinare min voornamelijk / en tot zo verre alleen / als sy religieuslijk by het woord / 't welke van de extraordinare dienaars door de Schriftuur aan de Kerke is overgelevert / komen te blijven; van 't welke zo sy aftreden / en een ander Evangelium leren als daar in begrepen is / zo en zijn se niet waardig gehoord te worden / maar men moet haar als verleiders verwerpen / Gal. I, 8, 9. Waarom God ook / op dat hy zo veel te beter voor onse saligheid zoude sorgen / en dat die genen die genegen zouden zijn de Godlijke waarheid te weten / niet altijd door dubbingen en twijfelingen en zouden gedreven worden / ons de Schriftuur gegeven heeft / om uit de selve sonder enige schroom van dolinge van sijne waarheid onderwesen te worden / en waar aan het woord / 't welk van de Predikanten in de Kerke gepredikt word / als aan een toetz-steen / zou konnen ondersogt / en alzo alle misverstand en verleidinge gemijd worden.

II. d'Innerlijke roepinge is / dewelke door den Geest Godes geschied / waar door hy van binnen aan onse herten klopt / op dat wy de uitterlijke roepinge / dewelke door het woord geschied / zouden gehoorsamen. Alzo word 'er van Lydia geseid Act. XVI, 14. Dat de Here haar herte geopend heeft dat se agt nam op het gene van Paulo gesproken wierd. 't Welk hy door sijnen Geest gedaan heeft / waar door hy die Godvrugtige vrouwe / dewelke genegen was tot haar behoud en saligheid / aangedaan heeft; want eer sy de predikatie des Evangeliums hoorde / word 'er geseid dat se een vrouwe was die God diende; sy schijnd namelijk een Jodinne geweest te zijn / en in de wet onderwesen / of ten minsten niet t'enemaal onervaren aangaande de saligmakende waarheid. Alhoewel dat enigen dese woordē zo will enverstaan / dat 'er het effect van de predikatie van Paulus betekend word / namelijk dat Lydia door de kragt van de selve is bewogen geworden / en dat sy de selve geloov gegeven heeft; door de selve wyse van spreken / gelijk als die Israëliten geseid worden Saul gevolgd te hebben / welker herten God geroerd hadde, 1 Sam. X, 26. waar van het seker is dat 'et niet en is geschied door een bysondere kragt des H. Geestes / die daar toe niet van nodē en was; maar alleen door de kennisse van Godes wil / om Saul tot Koning te kiesen / dewelke door Samuel geopenbaard was. Daar toe word ook gebragt / dat 'et Evangelium een bedieninge des Geestes genoemd word / en d'Apostolen die 't selve verkondigden / dienaars niet der letter, maar des Geests, 2 Cor. III, 6. Of om dat het Evangelium een geestlijke kragt heeft / van wegens d'uitgedrukte belofte des ewigen levens / dewelke in 't selve begrepen word; of om dat God de predikatie des selvs / med een bysondere kragt des Geests vergeselschapt / waar door hy tot in de herten der toehoorders indringd / op dat se niet te vergeevs en vrugteloos en zoude zijn. Waarom Petrus seid / Dat de Godlijke kragt Godes en Christi ons alles geschonken heeft, wat tot 'et leven, ende de Godsaligheid behoord, door de kennisse des genen die ons geroepen heeft tot heerlijkheid ende deugd; door dien ons de grootste en dierbaarste belovten geschonken zijn, op dat wy door de selve der Godlijker natuur deelagtig zouden worden, 2 Pet. I, 3, 4.

III. 't Zy hier mede zo 't zy / wy en moeten ons alhier zodanigen kragt van Godes Geest niet inbeelden of verzieren / dewelke afgesonderd van het Evangelium werkt / en ook aan enigen die 't selve aanhoren medegedeeld word / dog die in anderen geen plaats en heeft. Want dat enigen de geestlijke kragt des Evangeliums niet en gevoelen / en daar door niet meer bewogen en worden als of 'et een menzen woord was / dat en komt niet voord uit d'intentie Godes / of de verscheide maniere van werkinge / als of hy hare herten niet en wilde bewegen; maar uit haar eigen schuld en ongodsdienstigheid / waar door sy verhinderd worden / dat se na het woord des Evangeliums niet en luisteren / nog het selve van het woord der menzen en onderscheiden. 't Welk d'Apostel d'Israëliten / die eertijds om hare wederspannigheid tegen God in de woestijne omgekomen zijn / toeschrijvd / seggende / Maar het woord der predikinge en dede haar genen nut, dewijle het med het gelove niet gemengd en was, in de genen die het gehoord hebben, Heb. IV, 2. Want 't is voor eerst en voor al noodsakelijk / om het woord Godes te geloven en te gehoorsamen / dat men by hem selven voor seker en ongetwijfeld houd / dat 'et selve van God is voordgekomen / sonder welke conditie het onmo-

gelijk is dat 'et het herte kan bewegen. En om dies wille worden de Thessalonicensen van Paulo geprezen / dat se het woord Godes / 't welk sy uit hem gehoord hadden / niet en hadden aangenomen als der menzen woord, maar, gelijk 'et ook waarlijk was, als Godes woord, 1 Thess. 11, 1, 3

IV. En men moet ook med de Geestdrijvers en Quakers niet menen / dat het woord des Evangeliums niet anders en is als een dode letter, dewelke het herte des menzen niet en kan bewegen / 't en zy dat 'er een ander inwendig woord bykomt. Want dat is het Evangelium ongelijk aangedaan / 't welk door het schrijven of spreken geensins de kragt en verliest / die 'er doorgaans in des selvs sin gelegen is; andersins zou ook zulks konnen plaats hebben in dat inwendige woord / 't welk sy verzieren / na dat het selve geschreven of uitgesproken mogt zijn. Dog indien sy seggen / dat 'et niet en kan geschreven nog uitgesproken worden / zo moeten se te gelijk bekennen / dat 'et geen ware en verstaanlijke sin of betekenisse in sig en begrijpt / en dierhalven dat 'et sonder reden / dwaas / en ook onnut is. Want andersins wat zou 'er in de weg zijn / dat iemand een ware en verstaanlijke sin / die hy med sijn verstand en gedagten wel zoude begrijpen / niet van gelijken door een uitterlijk woord / 't zy door spreken of door schrijven / en zoude konnen uitdrukken? Sy brengen hier toe by dat Christus seid / Die overwind zal ik geven enen witten keursteen, en op den keursteen enen niewen naam geschreven, dewelke niemand en kend dan die hem ontfangd, 11, 17. Maar ik andwoorde / voor eerst, Dat Christus beloovd dat hy den genen die overwind dien witten keursteen geven zal / als een beloninge van sijn geloov / 't welk volstandig is gebleven tot 'er dood toe; en dat de selve dierhalven niet gegeven en word voor dat iemand den Evangelio geloovd / of aan de zodanigen die 'er eerst toe geroepen worden: en by gevolg dat die plaats niet en doet tot de roepinge / waar door de menzen eerst in het begin tot de saligheid genodigd worden / waar van wy nu handelen. Ten twede, Dat die witte keursteen / en de niewe naam die 'er op geschreven is / niet anders en schijnd te betekenen / als de getuigenisse des H. Geestes / waar door de herten der gelovigen versegeld / en sy versekerd worden / dat se namaals in het geregte Godes zullen worden vrygesproken / en dat ook hare namen in de Hemelen of in het boek des levens geschreven zijn; door een gelijkenisse welke van de menzlijke vierscharen afgenomen is / alwaar de regters door het werpen van witte keursienen in de busse of het bekken / gewoon waren hare sententie te vellen tot ontslaginge / en van swarte tot veroordelinge. Gelijk ook zulks by den Poët Ovidius gelesen word / die Metamorph. lib, xv. Fab. 1, aldus seid.

> Eertijds men stenen wierp van witte en swarte
> k'leuren:
> Een swarte om te doôn; een witte om vry te
> keuren.

Dog ik bekenne dat dat inwendige getuigenisse des H. Geestes van den genen alleen gekend word / aan wiens geest het selve geopenbaard word / en dat 'et niet en past dat iemand daar van by anderen roeme / alwaar hy ook niet heel ligt geloov en zoude vinden. Maar het is geheel anders gelegen med 'et woord / waar door wy in het geloov onderwesen / of daar toe opgewekt worden; want dewijl het selve zodanige saken begrijpt / die med de reden en het verstand over een komen / en die ook tot opbouwinge van anderen konnen dienen / zo en schijnd 'er niets te zijn dat verhinderd / waarom men het niet / wanneer 't ons believd / by geschrifte en kan voorstellen / of med de mond uitspreken. Dat gevoelen word ook kragtig om verre geworpen / door het gene Petrus seid, Dat wy wedergeboren zijn, niet uit vergangelijken sade, maar door het levende en ewig blijvende woord Godes, 1 Briev, 1, 23. Want alhoewel de Griekze woorden / Dia logou Theou zoontos kai menontos eis ton aioona, dubbelsinnig zijn / en ook overgeset konnen worden / Door het woord van den levendigen en ewig blijvenden God; zo vereist evenwel de connectie en het gevolg van de reden / dat de selve op die wijse vertaald worden als wy gedaan hebben. Want eerst seid hy / dat het saad daar wy uit wedergeboren zijn niet vergangelijk is; daarna doet hy 'er by / dat dat saad het woord Godes is; en eindelijk als of hy de dubbelsinnigheid van de woorden / die hy gebruikt hadde / wilde verklaren / zo voegd hy 'er vers 25, by. Het woord des Heren blijvd in der ewigheid. En op dat niemand zulks en zoude verstaan van enig inwendig woord / 't welk van het woord des Evangeliums verscheiden is / zo seid hy nog nader: Ende dit is het woord dat onder u verkondigd is. Alzo dat wy geen reden en hebben van twijfelen / indien we na desen H. Apostel willen horen / of het woord des Evangeliums / 't zy by monde / 't zy in geschrifte,

schrifte.

schrijvte voorgesteld / is dat onvergangelijke saad daar wy uit wedergeboren worden / en dat wy beneffens dat ganz geen ander saad van noden en hebben.

V. Dog die genen en schijnen niet veel te verschillen van dese opinie der Geestdrijvers, die leren dat alle uitterlijke roepinge / dewelke door het woord Godes geschied / niet alleen van de wet / maar ook van het Evangelium / kragteloos is / 't en zy dat 'er de andere innerlijke roepinge door den Geest by komt / die de selve kragtig maakt. Want sy scheiden verkeerdelijk die dingen van een / die uit haar aard en natuur / en ook volgens d' intentie Godes / altijd t' samengevoegd zijn / en maar alleen door de schuld van de menzen plegen gescheiden te worden. Want dat d' ene roepinge kragtig is / dien de geroepenen gehoorsamen ; en d' andere sonder kragt / dien de geroepenen niet en gehoorsamen / dat en komt niet voord uit de verscheide wyse van roepen / of dat God wil / dat de eersten / om dat hy besloten heeft haar salig te maken / ook sijne roepinge zullen gehoorsaam zijn ; en dat hy niet en wil dat de laatsten / om dat hy haar van de saligheid heeft uitgesloten / na sijne roepinge zullen luisteren / of dat hy haar die genade niet en verleend / waar door sy gehoorsamen konnen ; maar de selve word alzo genoemd uit de verscheide uitkomst / om dat enigen / wanneer God haar roept / komen te gehoorsamen / dog anderen geensins. Alle Godlijke roepinge is kragtig in haar eigen natuur / dat is / sy heeft in haar zodanigen kragt / waar door se de menzen kan bewegen / om Gode en sijne roepinge te gehoorsamen / al is 'et dat 'et effect niet altijd en volgd. Even eens gelijk men med regt kan seggen / dat zodanig een genees-middel kragtig is / 't welk de kragt heeft om enige siekte te genesen / al is 't dat 'et gebeurd dat 'et selve den sieken niet tot gesondheid en brengd ; of om dat hy 't / wanneer 't hem aangepresenteerd wierd / niet en heeft willen gebruiken ; of dat hy sig in het gebruiken van het selve zodanig niet gedragen en heeft / gelijk hem van den medicijn-meester voorgeschreven was. Want dat en verminderd eigenlijk d' inwendige kragt van enig genees-middel niet / dat 'et een sieken / die onwillig is om 't selve na behoren te gebruiken / geen hulpe of voordeel heeft toegebragt.

VI. Dog dat enigen seggen / dat die roepinge kragtig is / dewelke op een gevoeglijke wijse geschied ; en integendeel sonder kragt / dewelke op een ongevoeglijke wijse geschied / daar en steekt ook geen meer reden in om zulks te laten passeren. Die genen / die d' absolute predestinatie med de vrije wille des menzen soeken over een te brengen / gebruiken dese distinctie ; en sy leren dat God de zodanigen / die hy besloten heeft d' ewige saligheid deelagtig te maken / op die wijse roept / die hy weet dat allerbequaamst en gevoeglijkst is om haar de waarheid te doen omhelsen / en dierhalven dat se niet en zal verworpen worden ; en dat hy daarentegen die genen / die hy niet en wil salig maken / op die wijse roept / die na haar verstand / bequaamheid / en gelegenheid / zo niet geschikt en gevoegd en is / en dierhalven dat se zal verworpen worden ; alhoewel dat se andersins in haar selven aangemerkt zijnde genoegsaam is / en dat de ganze schuld / dat se geen effect en heeft / in de menzen plaats heeft. Maar dewijl dese opinie op het fundament van de absolute predestinatie rust / 't welk wy hier vorens om verre geworpen hebben / zo en is 'er geen reden waarom wy in het ondersoeken van de selve langer zouden blijven staan. Het is wel seker dat de wijsen van de Godlijke roepinge verscheide zijn / en dat se juist niet even eens en accorderen med den imborst en tegenwoordige dispositie van dese en gene menz : als by voorbeeld / zo is 'et seker dat 'et veel bequamer is om ons te bewegen en over te halen / indien wy tot bekeringe genodigd en vermaand worden / van iemand die voor een vroom en Godvrugtig man bekend / en ook ons genegen is / en dat op zodanig een tijd wanneer ons gemoed besadigd / en door geen merklijke drift of beweginge en is ontsteld / als indien zulks geschiede van iemand die niet heel wel ter naam en stond / en onsen vrind niet en was / of wanneer we med toorn of haat mogten ontstoken wesen. Maar 't is ongerijmd dat men Gode toeschrijvd / dat hy juist zodanige omstandigheden van tijden en gelegenheden waarneemd / op dat de genade die hy ons aanbied geen effect en zoude hebben. Want zo doende zou hy hem veinzen / als of hy de zodanigen genegen was / en haar saligheid wilde bevorderen / die hy zoude haten / en in 't minsten niet en zoude willen dat salig zouden worden : 't welk een ygelijk zeer ligt kan sien dat med de waardigheid Godes ganz niet en accordeerd. Want al is 'et dat se seggen / dat die genade genoegsaam is / zo verdwijnd evenwel haar ganze lof door zodanig een intentie / dat God niet en wil dat se de zodanigen vorderlijk zal wesen / die de selve

aangeboden word / en dat hy tot dien einde zodanige tyden en gelegenheden soekt te treffen / wanneer en in welke hy weet dat sijne roepinge en genade ganz geen ingang en zal hebben. En het en kan ook niet over een gebragt worden med 'et veelvuldig bewijsen van sijne gunste en weldadigheid / waar door hy klaarlijk te kennen geevd / dat 'et aan hem niet en schort / dat de menzen / die hy sijn woord laat verkondigen / haar selven niet en bekeren en salig worden. Dog dat hy zulks wenzt/en dat 'ethem indien 'tgeschiede ten hoogsten aangenaam zoude wesen / dat kan men onder anderen uit de volgende plaatsen sien / als Esa. v, 4. Apoc. III, 20. Deut. v, 29. Psal. LXXXI, 14. Esa. XLVIII, 18. Luc. XIX, 42. 2 Cor. v, 20. En het schijnd ook byna even eens te zijn/ of men seid/ dat God enigen geen genoegsame genade en wil schenken en mededelen/ dan dat hy een ongevoeglijke wyse gebruikt / en ook een ongelegen occasie soekt aan te treffen / op dat de aangebode genade de zodanigen niet tot saligheid en zoude dienen.

VII. Het is ook seker dat God de menzen niet med een gelijke maat van genade en roept / maar dat hy dese veel groter weldaden bewijsd als anderen. Hy en laat nu niet / gelijk hy eertijds gedaan heeft / de predikatie des Evangeliums med miraculen bevestigen / nog hy send over al even bequame leraren. Hy en doet se ook al te samen med sijnen Geest niet aan / of maakt dat haar zodanige occasien voorkomen/ waar door sy in de kennisse der waarheid komen te vorderen. Maar dat is heel wat anders als een ongevoeglijke roepinge / en dewelke ook med voordagt van God zo beleid word / dat se geen effect en heeft. Want hoe klein dat ook de mate der genade is die iemand ontfangd / zo is se evenwel genoegsaam / indien hy de selve niet en verwerpt / of selvs nalatig en is / dat se hem van sijn quade wegen kan bekeren / en tot de ewige saligheid leiden.

VIII. Dierhalven zo moet men dit vast houden / dat noit de genade van de roepinge Godes uit haar aard en natuur/ of volgens d' intentie Godes / kragteloos is. Sy is wel dikwijls sonder effect / gelijk de dagelijkze ondervindinge leerd; want niet alleen Esaias of Jesus Christus hebben konnen seggen/ Wie heeft onse predikinge geloovd, en aan wien is den arm des Heren geopenbaard geworden? Esa. LIII. Joh. XII. maar ook in dese tijd zijn 'er velen / die niettegenstaande dat se het Evangelium getrouwlijk verkondigen / evenwel niet med allen/ of ten minsten zeer weinig uitenregten. Maar dat geschied enkel en alleen door de menzen haar eigen schuld: alzo dat men maar kan seggen dat die roepinge kragteloos is / die niet en word gehoorsaamd / dewelke men ook uit de uitkomst zo moet noemen / en niet om dat 'er in de selve geen kragt genoeg en steckt/om de herten van die genen te bewegen / die geroepen zijn. Want indien 't med de saak zo gelegen was / zo en zouden die genen / die de roepinge dewelke door het Evangelium geschied komen te verwerpen / geen groter oordeel op haar hals halen/als die genen/ die God noit med zodanigen overvloedigen genade heeft gelieven te beschenken. d'Here Jesus en zou de steden / in welke vele kragten van hem geschied waren niet verweten hebben / dat se haar selven niet bekeerd en hadden. Nog hy zoude ook geseid hebben / Wee u Corazin; wee u Bethsaida; wee u Capernaum, enz. Het zal Tyrus, en Sidon, en Sodoma verdraaglijker zijn in den dag des oordeels als u lieden, Matth. XI, 20, enz. Waarom zouden gene meerder straffe waardig zijn als dese / indien 't haar beide even onmogelijk was geweest den Evangelio te geloven? De dienst-knegt welke geweten heeft den wille sijns Heren, ende sig niet bereid, nog na sijnen wille gedaan en heeft, die zal med meerder slagen geslagen worden, dan die de selve niet en heeft geweten, ende gedaan heeft dingen die slagen waardig zijn, Luc. XII, 47. Waar van de reden voor een ygelijk klaar en bekend is. Namelijk / om dat 'et die gene die weet goed te doen, en 't selve niet en doet, sonde is, gelijk Jacobus seid. Cap. IV, 17.

IX. Eindelijk wat de distinctie van de roepinge aangaat / in een gevoeglijke en ongevoeglijke / de selve zoude verdraaglijk zijn / indien de aucteuren en uitvinders van de selve stelden / dat men niet en kan seggen / dat 'er enige roepinge ongevoeglijk is uit kragte van d' intentie Godes / maar door toeval / om dat somtijds enigen op zodanig een wijse geroepen worden / die zo gevoeglijk niet en schijnd te zijn om haar te bewegen / als die / dewelke God tegen enigen gebruikt / die hy meerder bemind / en die hy precijs wil salig maken. Want het zoude med 'et gevoelen van die genen op een uitkomen / van welke wy in het voorgaande Capittel gehandeld hebben / die menen dat God wel enigen absolut tot de saligheid gepredestineerd heeft / welke het onmogelijk is dat verloren zouden gaan; dog dat hy niemand van sijne genade

geheel en al zodanig verworpen en heeft / dat sy niet en konnen salig worden; en dat daar in alleen hare verwerpinge of verkiesinge bestaat / dat hy haar zulken grote overvloed van genade niet en wil verlenen als anderen. Dog dat hem zulks vry staat / als zijnde een absolut Heer van sijn eigen goed / dat 's een saak daar niemand aan en twijfeld / want in dat regt te gebruiken en doet hy niemand ongelijk aan / en hy geevd ook niemand regtvaardige reden van over hem te klagen; dewijl ook die genen / die zo zeer van God niet bemind en zijn / genade genoeg van hem ontfangen om te konnen salig worden / zo se maar door haar eigen schuld haar selven niet in de weg en zijn / of wel naarstig toesien dat se die gaven niet te vergeevs ontfangen en hebben: 't welk haar in het gerigte Godes onverschoonlijk zoude maken.

X. Dog beide de partijen / zo wel die geen verwerpinge van d' ewige saligheid en erkennen / als die de selve erkennen / behelpen haar selven med dese woorden Christi / Velen zijn geroepen, maar weinigen uitverkoren, dewelke wy tot twemaal toe by Mattheus lesen / namelijk Cap. xx, 16. en xxii, 14. En gelijk se by verscheide voorvallen / alzo schijnen se ook geheel in een anderen sin van hem gebruikt te zijn. Want voor eerst zo heeft hy de selve bygebragt ter occasie van de arbeiders / waar van enigen des morgens heel vroeg gehuurd waren om in den wijngaard van den Vader des huisgesins te werken / dog anderen ontrent ten sessen / ten negenen / en ten elf uren; op die conditie dat se elk een penning voor arbeids-loon zouden ontfangen. Want die laatsten / die zo lang niet gearbeid en hadden als de eersten / en evenwel gelijk loon med haar ontfangen hebben / worden uitverkorenen genoemd / om die uitstekende genade / waar mede haar de Here des wijngaards verwaardigd heeft; dog de eersten worden maar simpelijk med den naam van geroepenen beschreven. Maar dewijl se al te samen loon ontfangen hebben / zo blijkt 'et dat 'er onder haar geen verwerpinge plaats gehad en heeft. Indien nu de Predestinateurs dit toestonden / zo zou dit ganze geschil zeer ligt bygeleid konnen worden. Want wy en zouden med haar niet twisten over d' ongelijkheid van de genade die God de Here ontrent de menzen gebruikt; waar van de Schriftuur doorgaans getuigenisse geevd; en 't en heeft ook geen schijn van onregtvaardigheid in sig; alhoewel wy geen reden en konnen geven waarom het Gode behaagd hem selven ontrent haar op zodanig een wijse te dragen. Ten tweden zo heeft d' Here Jesus dese woorden gebruikt in de parabel van de genoden tot de koninglijke bruilofd / waar van een groot gedeelte die nodiginge veragt hebben / gaande den enen na sijn land / den anderen tot sijn koopmanschap; dog d' anderen hebben de dienaars daar se van genodigd waren / gevangen en smaadheid aangedaan / of s' hebben se ook gedood; en selvs ook ene onder die gekomen waren / en heeft 'et niet eens de pijne waardig geagt hem selven med een bruilofts kleed te vercieren; van welken ook de Koning / na dat hy hem wel ernstig bestraft hadde / sijne dienaars geboden heeft / seggende / Bindet sijne handen ende voeten, neemd hem weg, ende werpt hem uit in de buitenste duisternisse: daar zal zijn weninge ende knerzinge der tanden; waar by hy dan komt te voegen / Want velen zijn geroepen, maar weinige uitverkoren. Alwaar het klaar is dat door geroepenen verstaan worden / zo die geweigerd hebben te komen / als die gene die med een besmuld of dagelijks kleed was komen aansitten. Waar uit besloten word / dat die plaats ganz niet en doet voor de absolute verwerpinge. Want het is ongerijmd te seggen / dat God die genen absolut van de saligheid uitgesloten heeft / die hy door sijne dienaars zo goedertierenlijk tot de selve laat roepen: dat nu die nodiginge med goeder ernst geschied is / daar en kan niemand aan twijfelen / of hy beschuldigd God med een van geveinsdheid / als of hy med de mond iet anders sprak / als hy in sijn herte verborgen heeft. Dierhalven zo en heeft 'et aan de zijde Godes niet geschort / dat se niet al te samen uit geroepenen uitverkorenen en zijn geworden. Want hy heeft haar tot dien einde geroepen / op dat hy haar / indien se sijne roepinge gehoorsaam waren / als uitverkorene vrinden / afgescheiden van de Godlose veragters / tot de bruilofd van sijnen Zoon / dat is / tot de Hemelze geluksaligheid dewelke door de vreugde van de bruilofts-maaltijd afgemaald word / zoude ontfangen. Maar dewijl een groot gedeelte van de geroepenen haar selven dese roepinge onwaardig gedragen heeft / zo en is 'et geen wonder / dat se niet toegelaten en zijn; en sy en moeten de schuld van haar ongeluk niet Gode toeschrijven / die haar quam te roepen / als of hy zulks niet van herte gedaan en hadde / maar alleen hare eigene ondankbaarheid en onwaardigheid.

Cap. XII.

Van de noodsakelijkheid van de roepinge Godes.

I. De noodsakelijkheid van de roepinge Godes en word niet wel bewesen uit Joh. xv. 5. *II. Maar uit den verdorven stand der menzen, zo ten opsigte van haar verstand als van haar wil. III. De genade Godes is het begin, de voordgang en de voleindinge van alles goeds. IV. De reden van de ongelijke uitdelinge van de Godlijke genade en moet niet gehaald worden van de verscheide verdiensten der menzen. V. Evenwel zo geevd God somtijds enige agt op de waardigheid der menzen. VI. Dog altijd op de onwaardigheid van de selve, wanneer hy haar sijne genade weigerd. VII. Alhier moet men de ondoorgrondelijke diepten van Godes wijsheid erkennen.*

I. Nu staat ons iets te seggen van de noodsakelijkheid van de Godlijke roepinge (voornamelijk dewelke door het Evangelium geschied/) en hoe men hem selven daar ontrent moet dragen. Dat de selve noodsakelijk is / dat bewijsen enigen daar uit/dat de Here Jesus tot sijne discipulen seid/ Sonder my en kond gy niets doen, Joh. xv, 5. Waar uit een vermaard Leraar onder de Christenen occasie genomen heeft / om op dese wijse te hairkloven; Hy en seid niet sonder my kond gy weinig doen; nog hy seid, sonder my en kond gy niet doen 't gene swaar is, of gy zuld sonder my beswaarlijk iets konnen doen; maar sonder my en kond gy niets doen: nog en seid niet sonder my en kond gy niets volbrengen; maar sonder my en kond gy niets doen. Welke dingen al te samen in een goeden sin verstaan zijnde wel waar zijn/ gelijk wy terstond sien zullen/maar sy en komen evenwel nog med de woorden / nog med den sin van dese plaats over een. Want indien hy zodanig iets hadde willen te kennen geven / zo most hy veel eer geseid hebben/ aneu emou, of ater emou, als chooris emou, en het is even eens als dicha emou. Voor eerst zo moet men aanmerken/ dat die woorden niet heel bequamelijk vertaald en worden / sonder my, maar dat se veel eer betekenen afgesonderd, of afgescheiden van my: want het Griekze woord chooris 't welk alhier gebruikt word / is afkomstig van chooros, een plaatse / en het betekend voor eerst een plaatslijke afsonderinge / en daarna word 'et tot andere soorten van afsonderinge overgebragt. Beza vertaald 'et beter/ absque me. Dat men de woorden van zodanigen afsonderinge / al is 'et dat se juist niet plaatslijk en is / maar figuurlijk en oneigenlijk / alhier verstaan moet / dat blijkt zeer klaar uit de omstandigheden van de reden. d'Here Jesus heeft hem selven vergeleken med een wijnstok / en sijne discipulen med de ranken; en daar uit heeft hy occasie genomen om haar te vermanen/ dat se in hem zouden blijven/ gelijk hy selvs bereid was in haar te blijven; dat is/ dat se hem als haren meester onafscheidelijk zouden aanhangen / en in de lere / die hy haar voorgesteld hadde / standvastig volharden. Want gelijk een ranke van de wijngaard afgescheiden zijnde verdort / en geen vrugt en kan voordbrengen; dat sy ook alzo / indien se hem zouden komen te verlaten/ niet meer bequaam en zouden zijn/ om de vrugten daar se toe geordineerd waren / voord te brengen; maar dat se ontbloot zijnde van dat levendigmakende sap / 't welk sy uit hem trokken / terstond zouden verdorren / en als onnutte ranken in 't vuur geworpen worden. Dit gesteld zijnde zo blijkt / dat dese plaats om de genade van de Godlijke roepinge te bewijsen niet med alle en doet; maar dat de selve alleen de noodsakelijkheid van de volhardinge te kennen geevd / (Want daar word gesproken van de zodanigen die nu al lang de roepinge Christi gehoorsaamd hadden/ en hem gevolgd waren /) ja dat se ook niet eigenlijk en toond wat 'er in een yder gelovigen vereizt word / om d' ewige saligheid deelagtig te worden; maar veel eer wat de bysondere pligt van d'Apostolen was / om haar opgeleide ampt te konnen uitvoeren / en velen tot de kennisse der waarheid te leiden / op dat se niet / indien se haar selven hier in quamen te buiten te gaan/ als onnutte dienst-knegten / die med haren heer ganz geen deel en zouden hebben / van hem en zouden verworpen worden / ende ellendig verlozen gaan. Tot welken einde het noodsakelijk was / dat se geheel en al van Christo zouden af hangen; op dat haar andersins / indien se iets op haar eigen houtje zouden bestaan te doen / en na sijne geboden niet zeer te luisteren / dat gehele werk niet ongelukkig en zoude succederen ofte gelukken. Dierhalven zo zijn de woorden/ chooris emou ou dunasthe poiein ouden, dat is / sonder my (of/ afgesonderd van my) en kond gy niets doen, even eens als of hy geseid hadde: Indien gy lieden my zuld verlaten / ende de geboden die ik u lieden gegeven hebbe niet sorgvuldig en zuld houden en nakomen/ zo en wild u niet laten voorstaan / dat uwe arbeid enige succes ofte vrugt zal hebben / 't zy voor u lieden / 't zy voor anderen.

II. Dierhalven zo word de noodsakelijkheid

van

van de Godlijke roepinge / veel beter bewesen uit den stand van den menz in welken hy is door de selve ; namelijk dat niet alleen sijn verstand zeer is verduisterd / alzo dat hy van God / en van de dingen die tot sijne saligheid behoren / onwetende is; maar dat ook sijne wil door de gewoonte van sondigen zo is verdorven dat de selve/'t en zy haar een bysondere genade Godes komt te bestralen / noit hare quade wegen en zal verlaten/of tegen d' affecten / waar door de selve omgeset word/ strijden/ en d' overwinninge daar van afbrengen. Dat kan men sien in de Heidenen eer haar het ligt van d'Evangelize waarheid quam te beschijnen. Want voor eerst, wat 'et verstand aangaat/ sy waren doorgaans zo onwetende / dat men 't niet grover en kan bedenken. Sy en waren niet alleen sonder Christo / maar ook sonder God in de wereld, Ephes, II, 12. Want niettegenstaande dat se een groot getal van Goden dienden / zo is dat evenwel / dewijl geen van allen de ware God en was / even eens geweest / als of sy geen God gehad en hadden. Ja de Goden die sy dienden waren Duivelen / 1 Cor, x, 20, dat is / geswore vyanden van de saligheid der menzen / van welke niet goeds en konde verwagt worden / maar alleen ellende en verderv/ waar mede sy gewoon zijn hare dienaars te belonen. Daar waren 'er zeer weinigen onder dat grote getal der menzen / die selvs enige kleine en geringe kennisse van den waren God hadden; en zo sy nog enige kennisse hadden / zo ging het zo med haar / dat se of door vreze verhinderd/ of door een quade gewoonte omgeset en verrukt zijnde / de selve in ongeregtigheid t' onderhielden / en daar van openlijk geen belijdenisse en deden. Dewijl se dan zo swaarlijk in dit voorname hoofd-stuk der religie quamen te dolen / zo is 'et ligt af te meten / dat se in de rest niet gesonder en zijn geweest. In plaatse van den geestlijken dienst/ dien men den opperste God moet bewijsen / zo sogten sy haar selven door een deel dwase en belaglijke ceremonien by hem aangenaam te maken ; en dat niet alleen / maar ook door de Godlose opofferingen der menzen / en het plegen van zulke vuile plegtigheden / dat de gemanierdste onder haar daar over selvs beschaamd waren:tonende alzo med 'er daad waaragtig te wesen 't gene Paulus seid / De natuurlijke (of anders / dierlijke) menze en begrijpt niet de dingen die des Geestes Godes zijn, enz. 1 Cor. II, 14. Ten twede: ten opsigte van de wil ging 'er over al zodanig een verdorvenheid van zeden in swang / dat 'er onder enige duisenden naauwlijks een konde gevonden worden; die van een tamelijke of middelmatige vroomheid was ; want sy waren vervreemd, ende vyanden door het verstand, in de bose werken, Col 1, 21. En wanneer het haar niet goed gedagt en heeft God in erkentenisse te houden, zo heeft haar God overgegeven in een verkeerden sin, om te doen dingen die niet en betamen. Rom. 1, 28, enz. En zodanigen zouden wy ook nu zijn / 't en zy dat God door sijne grondelose barmhertigheid onse voorouderen de ogen verligt hadde. Want nog wy nog sy en zouden wederom van 't selvs oit op den weg konnen komen hebben/waar van wy afgedwaald waren/ nog wy zouden ook daarna gedagt hebben. Maar het heeft noodsakelijk geweest / dat hy ons door de kragt van sijne genade zoude voorkomen. En dit is 't gene Paulus zo zeer komt te verheffen wanneer hy seid/God die rijk is in barmhertigheid, door sijne grote lievde daar mede hy ons liev gehad heeft; ook toen wy dood waren door de misdaden, heeft ons levendig gemaakt med Christo, door wiens genade gy zijt salig geworden, Eph. II, 4, enz.

III. Dese genade dan is het begin van al het goede dat wy doen / want sonder dat de selve ons voorkomt/ en kan het niet geschieden / dat wy med ernst daar na zouden tragten ; en men moet ook de selve den voordgang in het goede / als mede de vervullinge toeschrijven; want 't en zy dat de selve ons gedurig quam te vergeselschappen / zo en zouden wy niet verder komen als tot een kragteloos verlangē/en vrugteloos pogen. Waarom ook de selve Paulus seid / Vertrouwende dit selve dat hy die in u een goed werk begonnen heeft, dat voleindigen zal tot op den dag Jesu Christi, Phil. 1, 6. Van gelijken. Het is God die in u werkt beide het willen ende het werken na sijn welbehagen, Cap. II, 13. En wederom/ Ik danke mijnen God alle tijd over u, van wegen de genade Gods die u gegeven is in Christo Jesu. Dat gy in alles zijt rijk geworden in hem, in alle reden ende alle kennisse, gelijk het getuigenisse Christi bevestigd is onder u, alzo dat 'et u aan geen gaven en ontbreekt, verwagtende de openbaringe onses Heren Jesu Christi; welke u ook zal bevestigen tot den einde toe, om onstraffelijk te zijn in den dag onses Heren Jesu Christi, 1 Cor. 1, 4, 5, 6, 7, 8. namelijk door de hulpe van de selve genade. En daarom zo moeten wy altijd bidden / dat wy daar

door in de versoekinge mogen gesterkt worden. Bid op dat gy in geen versoekingen en vald; want de Geest is wel gewillig, maar het vleez is swak, Matth. xxvi, 41. dat is / alhoewel ik sie dat gy lieden gewillig en bereid zijt om med my te lijden / zo vreez ik evenwel dat gy door verswakkinge van het vleez onder de versoekinge zuld beswijken / 't en zy dat gy lieden van God komt te bidden / dat hy u door de hulpe van sijne genade gelievd te ondersteunen: en God is ook getrou welke u niet en zal laten versogt worden boven het gene gy vermoogd, maar hy zal med de versoekinge ook de uitkomst geven, op dat gy se kond verdragen, 1 Cor. x, 13. Want sonder die hulpe is de kragt van de versoekinge zo groot / dat 'et med onse saligheid zoude gedaan zijn. Maar hoe swakker dat wy zijn / en hoe meerder dat wy van ons eigen selven wanhopen / zo veel te ernstiger en naarstiger moeten wy om de hulpe van Godes genade aanhouden / volgens de belovte Christi versekerd zijnde / dat die gene die bid, gegeven zal worden; dat die soekt, zal vinden; en dat die klopt ook zal opengedaan worden. Matth. vii, 7. 't Selve word ook daar uit bewesen / dat de verouderde gewoonte van sondigen / zomtijds zulke diepe wortelen komt te schieten in de herten der menzen / dat se als een twede natuur is. En wanneer zulks gebeurd / zo is 'et seker dat de selve niet anders als door de hulpe van een bovennatuurlijke genade / hoedanig ons in den Evangelio aangeboden word / en kan uitgeroeid en verbeterd worden.

IV. Dog waarom God d' Evangelize genade / med zo een ongelijke maat onder de menzen uitdeeld / dat 's een saak dewelke wel waardig is om ondersogt / maar beswaarlijk om uitgevonden te worden. Enigen hebben dat willen refereren tot de verdiensten der menzen / dat is / zo tot haar goede als quade werken; alzo dat God tot de zodanigen / welker werken hem behagen / predikers des Evangeliums send; dog tot anderen / welker werken hem mishagen / geen en send. Wat het woord van verdienste belangd / dat wil ik nu daar laten; maar ik segge / voor eerst, Dat die genen die van de tijden Christi af geleevd hebben / niet waardiger geweest en zijn / dat haar het Evangelium zoude verkondigd worden / als die 'er voorheen geleevd hebben; ja integendeel dat 'et schijnd dat se veel onwaardiger geweest zijn / ten minsten volgens d' opinie dewelke alomme onder de menzen bekend is / en ook aangenomen word / dat de zeden der menzen van dag tot dag nog arger worden. Voorwaar dat de Romeinen / de Corinthers, d' Ephesers, enz. in dien tijd / wanneer d' Apostolen haar het Evangelium hebben verkondigd / zo verdorven geweest zijn / dat se naaulijks van slegter stand hebben konnen wesen / dat kan men uit verscheide plaatsen van de brieven Pauli sien; als Rom. 1. Eph. 11. 1 Cor. vi. en uit d' Historie der ouden. Dierhalven zo moet men een andere reden soeken / waarom God ontrent 4000 jaren van dat de sonde in de wereld ingekomen is / d' openbaringe van d' Evangelize genade uitgesteld heeft / als die dewelke zoude konnen gehaald worden uit de onwaardigheid van die ouden boven anderen / die in de volgende ewen geleevd hebben. Ten twede: Indien de volken ook eens med elk anderen vergeleken worden / dewelke van de komste Christi af het Evangelium niet verkondigd en is / med die genen die het is verkondigd geworden / zo zal blijken / dat dese laatsten niet beter / of zo een uitstekende weldaad niet waardiger en zijn geweest als de eersten. Want wy sien dat Paulus / wanneer hy haar beschrijvd hoedanig dat se waren / en door een sekere figuurlijke wijse van spreken hem selven al mede onder den hoop teld / daar van seid / Want ook wy waren eertijds onwijs, ongehoorsaam, dwalende, menigerlei begeerlijkheden ende wellusten dienende, in boosheid ende nydigheid levende, hatelijk zijnde ende elk anderen hatende, Tit. iii, 3. En om te tonen dat 'er niets en is / 't welk men dese zo grote weldaad / dan enkel en alleen Godes onverdiende barmhartigheid / moet toeschrijvẽ / zo voegd hy 'er eindelijk by. Maar wanneer de goedertierenheid Godes onses Saligmakers, ende sijne lievde tot de menzen verschenen is, zo heeft hy ons salig gemaakt, niet uit de werken der regtvaardigheid die wy gedaan hadden, maar na sijne barmhertigheid. Van gelijken 2 Timoth. 1, 9. God heeft ons salig gemaakt, ende geroepen med een heilige roepinge; niet na onse werken, maar na sijn eigen voornemen en genade, enz. Alwaar de woorden / Hy heeft ons salig gemaakt ende geroepen, 't selve betekenen als of hy geseid hadde / Hy heeft ons salig gemaakt / dat is / hy heeft ons geroepen / of wanneer hy ons geroepen heeft. Want die God tot de saligheid roept / word hy daarom geseid salig te maken / om dat hy haar op den weg der saligheid gesteld heeft / alzo dat 'et alleen aan haar schort / dat se niet waarlijk en in der daad salig en worden.

V. Ten

V. Ten derde. Evenwel zo en wil ik niet ontkennen / dat God somtijds in d' Evangelize roepinge agt geevd op enige waardigheid van de menzen / en de zodanigen boven anderen prefereerd / die hy siet dat door de hulpe van de gemene genade zodanig gedisponeerd en bereid zijn / dat se de selve med meerder vrugt konnen ontfangen. Zo heeft de Here Jesus / wanneer hy in 't begin d'Apostolen sond om 't Evangelium door 't Joodze land te prediken / haar geboden / In wat stad ofte vlek gy zuld inkomen, ondersoekt wie daar in waardig is: ende blijvd aldaar tot dat gy daar uitgaat, Matth. x, 11. Zodanige schijnen geweest te zijn / die hy med de naam van schapen, en van sijn volk vereerd heeft / al voor dien tijd dat hy haar door 't Evangelium geroepen hadde. Ik hebbe nog andere schapen, die van desen stal niet en zijn: dese moet ik ook toebrengen: ende sy zullen mijne stemme horen, Joh. x, 16. Ik hebbe veel volks in dese stad, Act. xviii, 10, namelijk van Corinthen. Die schapen en dat volk Christi waren de vroomsten onder de Heidenen en onder de Joden / die hy als een ondersoeker en kenner des herten voorsag dat terstond de roepinge des Evangeliums zouden gehoorsamen. Alhoewel het seker is / dat God daar op niet altijd reflexie en opsigt en neemd. Want Christus seid / zo in Tyrus en Sidon de kragten waren geschied, die in Chorazin en Bethsaida geschied zijn, dat se haar eertijds in sak en asze zouden bekeerd hebben, Matth. xi, 21. En evenwel zo en heeft hy haar niet waardig geagt zodanig een uitstekende genade te bewijsen / maar heeft haar gelijk de andere volken (die somtijds zo quaad niet / en ook leersamer waren als de Joden /) in hare wegen laten wandelen. Nog onder de schapen en het volk Christi / 't welk door 't Evangelium nog niet geroepen en was / heeft Cornelius den Hoofdman uitgeblonken / tegen wien den Engel seide / Uwe gebeden ende uwe aalmoessen zijn tot gedagtenisse opgekomen voor God. Ende nu send mannen na Joppe, ende ontbied Simon die toegenaamd word Petrus, die woorden tot u zal spreken, door welke gy zuld salig worden, ende alle uw' huis, Act. x, en xi. Als ook die Kamerling uit Ethiopien / tot welken Philippus gesonden is zo als hy den Propheet Esaias las / op dat hy hem Christum verkondigen zoude / Act. viii. Waar by men insgelijks kan voegen Lydia de purpur-verkoopster / dewelke God diende / welkers herte de Here geopend heeft / dat sy agt nam op het gene van Paulo gesproken wierd / Act. xvi, 14. Als mede die Heidenen van Antiochien in Pisidien / die Paulus en Barnabas gehoord hebbende / verblijd zijn geworden, en het woord des Heren presen; uit welken 'er zo vele geloovd hebben / (gr. hosoi eesan tetagmenoi eis zooeen aioonion,) als 'er tot 't ewige leven geschikt (of / bequaam gemaakt,) waren, Act. xii, 48. niet te voren geordineerd, gelijk 'et de oude oversetter vertaald heeft. Want alhier en word niet gehandeld van d' ewige predestinatie van singuliere personen / welkers verborgenheid aan niemand geopenbaard en word / gelijk zulks het eenstemmig gevoelen is der Christenen. Gelijk ook mede de Joden van Bereen / die het woord / 't welk haar van Paulus en Silas gepredikt wierd / med alle toegenegenheid ontfingen, ondersoekende dagelijks de Schrivten of dese dingen alzo waren; betonende dat se veel edeler waren als die van Thessalonica / die 't selve geweigerd hadden te horen / en haar ook / na dat se het volk eerst oproerig en gaande hadden gemaakt / de stad uitgedreven hadden / Act. xvii, 11, 12. Hier toe behoord ook 't gene d'Here Jesus tegen d' ongelovige Joden heeft uitgesproken; Ik segge u lieden, dat het Koningrijke Godes van u zal weggenomen worden ende een volk gegeven, dat sijne vrugten voordbrenge, Matth. xxi, 43. En tegen de gemeente van Ephesen / Ik zal u haastlijk bykomen, ende zal uwen kandelaar van sijne plaatse weren, indien gy u niet en bekeerd, Apoc. ii, 5. Want die dreigementen van het Koningrijke Godes weg te nemen, ende van den kandelaar uit sijn plaats te weren, geven genoegsaam te kennen / dat God veel eer die genen / de roepinge door het Evangelium verwaardigd / die zodanige vrugten voordbrengen / dewelke over een komen med zodanig een grote genade / als anderen.

VI. Daarenboven zo moet men aanmerken / dat God in het mededelen van die genade / niet wel altijd en siet op de meerder of groter waardigheid van die genen / die hy de selve komt deelagtig te maken; maar dat hy / wanneer 'er van 't weigeren van de selve gehandeld word / zulks noit en doet / dan om de onwaardigheid van die genen / die hy de selve komt te weigeren; niet alleen om dat hare voorouders de selve eertijds verworpen hebben / (gelijk somtijds gebeurd /) maar ook dat sy selvs door het plegen van grove sonden / die tegen het ligt der nature / en het voorschrivt der gesonde

reden strijdig zijn / haar selven meer en meer daar toe onwaardig gemaakt hebben. God openbaard sijne verborgenheden de kleinen / dewelke verborgen blijven voor de wijsen / dat is / die door opgeblasenheid haar selven inbeelden dat se wijs zijn / Matth. xi.

VII. Maar dit en neemd de voorgaande swarigheid niet weg / nog het belet ook / dat wy in het uitdelen van sijne genade / de ondoorgrondelijke diepten van Godes wijsheid en oordelen niet en erkennen. Want ik en zou niet dorven seggen dat de Christenen die in Europa wonen beter zijn als de Turken, die God sijn Evangelium niet en laat verkondigen / en dat se Godes genade waardiger zijn. Maar ik zal liever med Paulo uitroepen / O diepte des rijkdoms beide der wijsheid ende der kennisse Godes! Hoe ondersoeklijk zijn sijne oordelen, ende onnaspeurlijk sijne wegen! Rom. xi, 33. Waar uit men evenwel tot voorstand van het absolute besluit der verwerpinge geen steunsel en kan halen / gelijk genoegsaam uit 't gene wy in het voorgaande geseid hebben komt te blijken; dewijl niemand zo een kleine mate van Godes genade (indien 't geoorlovd is zo te spreken /) en is geschonken / dewelke hem / zo hy maar hem selven niet in de weg en is / niet by trappen tot de saligheid en kan leiden / om dat God gewoon is den genen die heeft te geven / en sijne voorgaande gaven en genade / zo wy de selve wel gebruiken / med 't toedienen van nog meerder en groter in verbolg van tijd te bekronen.

Cap. XIII.

Van de wijse op welke Godes genade komt te werken, en dat de selve niet onwederstandelijk en is.

I. Godes genade en werkt niet onwederstandelijk. II. Dat word bewesen. 1. Uit de woorden van Moses, Deut. xxx. *III. 2. Uit de gelijkenisse van den wijngaard,* Esa. v. *IV. 3. Uit de woorden Godes tot Ezechiel,* Cap xii. *dat de Israëliten oren hebben om te horen, en dat se evenwel niet en horen, enz. V. 4. Uit de woorden des Heren Jesu tot Jerusalem, hoe welkers kinderen hy heeft willen vergaderen, enz.* Matth. xxiii. *VI. 5 Uit de woorden* Joh. v, 24, en 40. *VII. 6. Om dat d' onwederstandelijke genade strijd tegen de wijsheid en regtvaardigheid Godes. VIII. Van de natuur der gehoorsaamheid van de goede Engelen, en van de ongehoorsaamheid der quade Engelen. IX. 7. Om dat 'er zoude volgen, dat niemand en kan geloven, dan die waarlijk en in der daad geloovd, en dat niemand eerder en kan geloven, als hy waarlijk en in der daad komt te geloven.*

I. Nu alhoewel selvs de minste genade Godes in haar selven genoegsaam is / indien de mens het sijne daar toe bybrengt / om dat gene uit te werken / om welkers wille de selve gegeven is; zo en werkt se evenwel niet onwederstandelijk / dat is / God en gebruikt geen onwederstaanlijke kragt om het herte des menzen te buigen; maar hy laat 't et altijd in sijn vryheid / dat hy sijne genade / alhoewel tot sijn groot nadeel / kan wederstaan: om dat de natuur van de gehoorsaamheid die hy voorschrijvd vereizt / dat de selve t' enemaal vry en onbedwongen zy; dog sy en zou zodanig niet zijn / indien God in ons sonder ons door sijne almogenheid dat gene te weeg bragte / dat hy komt te gebieden; nog 't en zou ook niet wijslijk genoeg van hem schijnen gedaan te zijn / dat hy daarom enige vergeldinge beloovd / om dat hy zo doende sijn eigen werk / 't welk hy selvs enig en alleen zoude gedaan hebben / en niet het onse / en zoude belonen. 't Welk ik ook daarenboven door de volgende reden bewijse.

II. 1. Na dat Moses een verhaal gedaan hadde van de wet / zo is 't et dat hy d' Israëliten aansprekende / aldus tegen haar seide / Ik neme heden tegens u lieden tot getuigen den Hemel ende de aarden; dat ik u lieden het leven ende den dood hebbe voorgesteld, den segen ende den vloek, kiest dan het leven, op dat gy levet, gy ende uw saad, Deut. xxx, 19. Nu hy en zoude med regt niet geseid hebben / dat hy haar het leven ende den segen voorgesteld hadde / die ontbloot waren van alle vermogē om de wet te gehoorsamen / en die God ook / die dese saak alleen in sijn hand heeft / besloten hadde noit dat leven of dien segen te geven; nog ook de zodanigen den dood ende den vloek / in welke God door een onwederstaanlijke kragt de gehoorsaamheid van sijne wet wilde te weeg brengen. Maar hy zou integendeel med die beide den spot gestoken hebben / med haar tot 't et verkiesen te vermanen / indien se daar toe geen vryheid en zouden gehad hebben om zulks te doen of te laten; en dat enigen van haar noodsakelijk en onvermijdelijk gehoorsaam / en ook anderen volgens het besluit Godes wederspannig en rebel zouden wesen. Hier op word geandwoord; dat 't et het oogmerk van Moses niet en is alhier te leren / wat de menzen uit haar eigen selven konnen doen; maar alleen hoe kragteloos dat se zijn / op dat se haar eigen swakheid en onvermogen bekennende / tot de hulpe Godes haar toevlugt zouden nemen. 'k Andwoorde /

worde / 't Zy zo. Want ik en heb dese plaats niet bygebragt om te bewijsen / dat wy uit ons selven / en door onse natuurlijke kragten de wille Godes konnen gehoorsamen; maar alleen / op dat ik tonen zoude / dat God niemand de hulpe van sijne genade / die daar toe vereizt word / oit en weigerd: Andersins zou hy med alhier door Mosen te vermanen tot 'et kiesen van het leven ende den segen / eveneens doen / als of iemand / die vele gasten op een heerlijke maaltijd genodigd hadde / haar eerst een slot voor de mond sloeg / en daar na haar med slagen quam t' onthalen / en dood te slaan / om dat se niet gegeten en zouden hebben. En het zou ook voor de verworpenen een vrugteloos werk zijn/ tot de hulpe Godes haar toevlugt te nemen / en de selve med vurige gebeden te versoeken / dewijl hy door een onwederroepelijk en absolut besluit vastgesteld zoude hebben/ haar noit te verhoren; en hier toe zou men ook konnen gebruiken de woorden van den Poët Virgilius, dewelke Lib. VI. Æneid. komt uit te roepen /

> Hou op verdwaasde Menz, die 'sNoodlots stale wetten,
> Door bidden hopen dorvd, selvs 't minsten te versetten!

III. 2. En ook de gelijkenisse van den wijngeard by Esaias en heeft geen kleine kragt om zulks te bewijsen / en voornamelijk in dese woorden / Wat is 'er meer te doen aan mijnen wijngaard 't welk ik aan hem niet gedaan en hebbe? Waarom heb ik verwagt dat hy goede druiven zoude voordbrengen, ende hy heeft stinkende druiven voordgebragt? Cap. v. van vers 1, tot 8. Waar uit wy leren / dat God niets na en laat / 't welk med regt van hem kan geeizt worden / om die genen die hy door sijn woord tot bekeringe vermaand/ daar toe te brengen / en haar vrugtbaar te maken in goede werken; maar dat dikwijls buiten sijn gedagten het tegendeel gebeurd; en dat die genen die alzo sijne genade misbruiken swaarlijk verdienen gestraft te worden. Want al is 'et/ gelijk 'er in 't gemeen geseid word / dat de gelijkenissen een saak wel verklaren / maar niet en bewijsen; zo en kan men evenwel / dewijl alhier de toepassinge van de gelijkenisse med expresse woorden uitgedrukt is / de selve de kragt van bewijsen niet onttrekken / of men beschuldigd den Propheet/of liever den Geest Godes / waar mede hy aangedaan is geweest / van onwijsheid. Want daar en kan niets klaarder of uitdrukelijker bedagt worden als dese woorden / dewelke aan 't einde van de gelijkenisse daar bygevoegd worden: Des Heren der heirscharen wijngaard is het huis Jsraëls, ende de mannen van Juda zijn een plante sijner verlustingen: ende hy heeft gewagt na regt, maar siet het is schurfdigheid, na geregtigheid, maar siet het is geschreeu. Nu 't gene van d'Israëliten geseid is / dat past ook op andere menzen / voornamelijk op de Christenen/ med welke God door sijnen Zoon een niew verbond aangegaan/ en by gevolg haar uitstekender belovten als anderen bewesen heeft. Daar word geexcipieerd / dat de Propheet hier maar alleen spreekt van uitterlijke middelen / dewelke God ontrent desen wijngaard in 't werk gesteld hadde / als dat hy den selven op een vette plaats geplant / med een stene muur omringd / een toorn in het midden van hem geboud / en daar in een wijn-pers uitgehouwen hadde / en diergelijke dingen meer; maar dat hy niet en seid / dat God over hem sijn Sonne had laten opgaan / of hem kragt gegeven hadde om goede vrugten voord te brengen: welke dingen over een komen med die kragtige genade / waar door God de herten van de sijnen tot gehoorsaamheid komt te buigen. 'k Andwoorde / dat 'et niet van noden geweest en is / alle die moeite en arbeid / die hy ontrent dien wijngaard aangewend en besteed hadde / van stuk tot stuk te verhalen: Want dese vraag / Wat is 'er meer te doen aan mijnen wijngaard 't welk ik aan hem niet gedaan en hebbe? begrijpt in sig alles / en toond dat God bereid is geweest te doen / al 't gene van hem nog zoude konnen vereizt worden om den selven vrugtbaar te maken. Andersins zouden de Joden / die door dien wijngaard gerepresenteerd wierden / hebben konnen tegenwerpen; dat se wel in der daad med vele weldaden van hem waren aangedaan; maar dat dese alle evenwel niet en konden helpen / zo lang als hy haar het voornaamste weigerde/ sonder 't welke alle de verdere weldaden te vergeevs en vrugteloos zouden zijn: dat hy tot nog toe sijne onwederstandelijke magt niet in 't werk gesteld en hadde; en dat sy / wanneer 't hem maar gelieven zoude de selve te gebruiken / alsdan niet nalatig en zouden wesen / zodanige vrugten voord te brengen / als hy zoude wenzen ofte begeren. Indien God dan sonder het gebruiken van zodanig een genade goede druiven van sijnen wijngaard verwagt zoude hebben / zo zoude hy gelijk een landman zijn / die zoude willen hopen / van een akker die hy wel en na behoren

bedouwd/ maar niet beſaaid en zoude hebben/ goede tarwe te majen/ en ook zeer erbarmelijk van d'onvrugtbaarheid van dien akker zoude klagen/ om dat hy hem maar alleen onnutte vrugten zoude voordbrengen. 't Moet 'er verre van daan zijn/ dat wy Gode zodanigen onredelijken ſaak zouden toeſchrijven/ dat hy van een akker daar hy niet med allen in geſaaid en heeft/ een overvloedigen oegſt heeft verwagt. Maar/ ſeggen ſe/ de ſorge ontrent deſen wijngaard aangewend/ was wel genoegſaam/ indien ſe goed geweeſt was/ om daar uit overvloedige vrugten op te queken/ maar niet om uit een quade wijngaard een goede te maken. 'k Andwoorde/ dat deſe verklaringe regtdraads tegē den text aan loopt/ alwaar med uitgedrukte woorden van deſen wijngaard word geſeid/ hy heeft hem beplant med edele wijnſtokken, Eſa. v. 2. Van gelijken by Jeremias/ Ik hadde u dog geplant een edelen wijnſtok, een geheel getrouw ſaad, Cap. II, 21. Waar by hy ook ſyne klagte voegd/ ſeggende/ Hoe zijt gy my dan veranderd in verbaſtaarde ranken eens vreemden wijnſtoks? Dierhalven zo en merkte God ſijnen wijngaard niet anders aan/ als zodanig gelijk ſe ten tijden van Eſaias en Jeremias was; en hy en ſprak van de middelen niet/ dewelke hy gebruikt om de goede te bewegen dat ſe in het goede al voord en voord zouden gaan; maar daar van/ dat hy gedaan hadde om de Joden van hare quade wegen tot den regten weg te bewegen: alzo dat van hare wederſpannigheid te klagen even eens zoude zijn/ als of een medicijn-meeſter die een kranke/ die nu op ſijn uitterſte lag/ alleenlijk een medicament ingegeven hadde om hem voor vergiv ofte enige beſmettinge te bewaren/ zoude ſeggen/ dat hy in ſijne verwagtinge bedrogen was/ dat hy niet wederom geſond en was geworden. Van de oneigenlijke wijſe van ſpreken in het woord verwagten, wanneer het ſelve Gode toegeſchreven word/ daar van en is 'et niet nodig dat wy handelen: 't is ſeker dat het ſelve op een Godlijke wijſe moet verſtaan worden; maar evenwel zodanig dat de kragt van 't ſelve niet ontſenuwd en word; gelijk van die genen geſchied/ die niet en ſchromen te ſeggen/ dat de ſaken/ dewelke God in de Schriftuur ſeid dat hy van den menz verwagt/ hem onmogelijk zijn te doen.

IV. 3. Het ſelve kan ook beſloten worden uit de woorden Godes tot Ezechiel; Menzen kind gy woond in 't midden van een wederſpannig huis, dewelke ogen hebben om te ſien, ende niet en ſien; oren hebben om te horen, ende niet en horen; want ſy zijn een wederſpannig huis, Cap. XII, 2. Alwaar het klaar is/ dat door deſe ogen om te ſien/ en oren om te horen/ de magt om de Godlijke wet te gehoorſamen verſtaan word/ dewelke God aan de Joden gegeven hadde. Want hier en word niet gehandeld van de ogen en oren des ligchaams/ maar des gemoeds. Dog ſy en hebben de ſelve niet willen gebruiken/ en daarom heeft haar God laten aanſeggen/ dat ſe door wegvoeringe in de gevangeniſſe zouden henen gaan, vers 11. Daar word geexcipieerd dat door de ogen en oren hier ter plaatſe niet verſtaan en word de genade van de wedergeboorte/ maar alleenlijk dat die menzen in hare herten van de waarheid van de lere der Propheten overwonnen geweeſt zijn. Maar het is te verwonderen dat de Predeſtinateurs zodanigen uitvlugt gebruiken/ die anders gewoon zijn op zodanige manieren van ſpreken te dringen/ als of daar door een onwederſtandelijke genade betekend wierd: als by exempel wanneer Moſes tegen d'Iſraëliten ſeid/ De Here en heeft u lieden niet gegeven een herte om te verſtaan, nog ogen om te ſien; nog oren om te horen tot op deſen dag, Deut. XXIX, 4. als of ſe daarom/ dat ſe ontbloot waren van zodanig een genade/ Gode niet en zouden konnen gehoorſamen: En 't gene wy Apoc. II, en III, in alle de brieven leſen/ dewelke door bevel van de Here Jeſus aan de ſeven Gemeentens van Aſien geſchreven zijn/ Die oren heeft om te horen, die hore wat de Geeſt tot de Gemeenten ſeid; als of hy hadde willen te kennen geven/ dat niemand zodanige oren en heeft/ dan uit een byſondere genade/ dewelke in weinige uitverkorenen plaats heeft. Wy bekennen dan dat door de ogen om te ſien, ende de oren om te horen, by Ezechiel zodanig een genade niet betekend en word/ waar door de menz onwederſtandelijk word wedergeboren. Want het zou handtaſtelijk tegen elk anderen aanlopen/ te ſeggen dat God d'Iſraëlitē zodanigē genade heeft gedaan/ en dat ſe evenwel niet en zijn wedergeboren geworden/ maar dat ſe in hare ongehoorſaamheid en wederſpannigheid volhard hebben. Maar daar word een genade verſtaan/ waar door ſy zouden hebben konnen wedergeboren worden/ indien ſe med de ſelve hadden willen medewerken. 't Welk daar uit blijkt/ om dat ſe een wederſpannig huis genoemd worden/ 't welke namelijk tegen God wederſpannig was/ ofte ſijne geboden niet en gehoorſaamde. Nu

't en

't en is geen wederspannigheid dewelke straffe waardig is / dat gene niet te doen 't welk uwe kragten verre te boven gaat. Want dat 'er bygebragt word / dat d'Israëliten in hare herten overtuigd zijn geweest van de waarheid van de lere der Propheten / dat en is niet genoeg om haar van ongehoorsaamheid t' overtuigen / indien 't waaragtig is / gelijk sy seggen dat 'et waaragtig is / dat haar God noit die genade verleend en heeft / waar door sy hem zouden konnen gehoorsamen. Want dewijl 'er twederlei verhinderinge in de menzen is / dat se de geboden Godes niet gehoorsaam en zijn / d' ene in het verstand / en d' andere in de wille ; zo en baat 'et niet de duisternisse van het verstand weg te weren / indien niet med een de verdorvenheid van de wil weg genomen word / of ook geen kragten verleend en worden / waar door de selve / 't en zy dat se haar selven in de weg is / kan verbeterd worden. Dog het gene Moses tegen d'Israëliten seide / Dat God haar geen ogen gegeven en hadde om te sien, nog oren om te horen, dat en strijd hier niet tegen. Want het zijn woorden van verwijtinge / waar door hy haar van wederspannigheid tegen God wil beschuldigen. Nu hy zou haar t' onregt en sonder reden verweten hebben / dat se ontbloot waren van een gave / dewelke in hare magt niet en was dat se zouden hebben / en die God alleenlijk aan enige weinigen verleend. Want zo doende zou hy alle de schuld van ongehoorsaamheid op God selvs geschoven hebben / die haar die genade niet en zoude willen deelagtig gemaakt hebben / waar door sy beter zouden konnen gemaakt worden. Daar wy nogtans sien / dat Moses voor heeft te tonen / dat 'et alleen aan de Israëliten geschort heeft / dat se die ogen en die oren / die hy in haar vereizt / niet en hadden / dewijl hy seid dat God zo veel tekenen en wonderen in hare tegenwoordigheid in het land van Egypten / en in de woestijne veertig jaren lang gedaan heeft / op dat sy leren zouden dat hy haar Heer en God was / vers, 2, 3, 4, 5, Weshalven hy door die verwijtinge / Dat God haar geen ogen nog oren gegeven en hadde, niet anders en heeft willen te kennen geven / als dat se niet gelet en hadden op de tekenen / dewelke God voor hare ogen gedaan hadde / op dat se hem zouden kennen en vrezen / en dat se ook in hare ongelovigheid volhard hebben / niettegenstaande die uitstekende genade / dewelke God haar quam aan te bieden / en die hy ook bereid was / 't en zy dat se haar selven daar toe onwaardig gemaakt hadden / nog dagelijks te vermeerderen. Hier toe en kan ook van gelijken niet dienen / die nadrukkelijke reden / die tot seven maal toe / Apoc. II, en III, herhaald word / Die oren heeft om te horen die hore, enz. Want daar door en wil d'Here Jesus niet te kennen geven / dat de oren die vereizt worden om te horen / door een absolut besluit Godes het grootste gedeelte van die genen geweigerd worden / die hy sijn woord laat voorkomen: maar hy spreekt alzo om haar tot aandagt op te wekken / op dat se hare oren niet en zouden laten toestoppen door enige quade drifte of vooroordelen; en indien de selve niet wel gesteld en mogten zijn / dat se God zonden bidden dat hy haar de selve zoude gelieven te openen / die een ygelijk wijsheid geevd die de selve van hem begeerd ende niet en verwijt, Jac. I, 5. In dien selven sin seide hy ook tegen sijne discipulen / Uwe ogen zijn salig om dat se sien; ende uwe oren om dat se horen, Matth. XIII, 16. en dat wel in tegenstellinge van die genen / die siende niet en sagen / en horende niet en hoorden / nog en verstonden. Want dewijl d'Apostolen leersaam waren / en den Here vraagden wat hy eigenlijk door sijne gelijkenissen wilde te kennen geven / zo wierd haar den sin der selven geopenbaard / die med regt voor die spotters verborgen bleev / die maar quamen om hem in sijne woorden te berispen / en te vangen / en haar selven alzo onwaardig maakten dat haar de ogen of oren zouden geopend worden / of veel eer de ogen en oren / die hy haar gegeven hadde / niet en wilden gebruiken.

V. 4. Ook zijn dese woorden van d'Here Jesus tot de Inwoonders van Jerusalem / zeer bequaam om te tonen / dat God de sondaars niet en bekeerd door enige onwederstandelijke kragt ; Jerusalem, Jerusalem, gy die de Propheten dodet, ende stenigd die tot u gesonden zijn, hoe menigmaal heb ik uwe kinderen by een willen vergaderen, gelijk een henne hare kiekens vergaderd onder hare vleugelen, ende gy lieden en hebt niet gewild? Matth. XXIII, 37. Want hy getuigd alhier / med wat een ernst hy de Joden van hare quade wegen wilde bekeren / seggende / dat hy zulks niet alleen eens of twemaal en hadde willen doen / maar dikwijls; hoe menigmaal heb ik gewild? En dat niet zo ligt heen / of zo ter loops / maar med zodanig een affectie en genegenheid / als wy sien dat een henne hare kiekens onder hare vleugelen vergaderd / alzo dat se haar selven somtijds in een

merk-

merklijk levens gevaar werpt/ om de selve van onheil te bewaren. Nu 't is ongetwijfeld dat d'Here Jesus dat werk niet by de hand genomen en heeft/ of hy heeft haar med een de hulpe van sijne genade aangeboden/ sonder welke hy sekerlijk wist dat se niet med allen en konden doen. Evenwel en hebben se onder Christo niet willen vergaderd worden/ nog sijne lere omhelsen: en om dies wille zo verkondigd en dreigd hy haar sware straffen/ die haar eindelijk over den hals zijn gekomen. Alhier plegen vele exceptien bygebragt te worden. Enigen seggen/ dat Christus in dese plaats niet en spreekt volgens sijne Godlijke natuur; in welkers opsigt hy vastgesteld hadde/ d' inwoonders van Jerusalem noit zodanig een kragtige genade/ als tot hare bekeringe vereizt wierd/ deelagtig te maken; maar volgens sijne menzlijke natuur/ als een Propheet van God gesonden/ op dat hy se alle zo veel als in hem was tot de saligheid zoude leiden: waar in hy dikwijls/ om dat hy daar toe sijne almogenheid niet in 't werk en stelde/ in sijn wil en wenz zoude bedrogen zijn. Maar ik andwoorde/ dat 'et ongerijmd is te menen/ dat 'er in Christo op een ende de selve tijd twe strijdende willen zijn geweest van een ende de selve saak; of dat de menzlijke natuur zo qualijk med de Godlijke natuur over een gekomen heeft/ dat de selve iets zoude hebben aangevangen 't welk tegen de besluiten van de Godlijke natuur zoude strijdig zijn; of dat se in een saak vergeevze moeite zoude willen doen/ waar van se genoegsaam versekerd was/ dat se de selve noit en zoude te weeg brengen. Siet ook Luc. XIX, 41, 42. alwaar verhaald word dat de Here Jesus/ wanneer hy de stad sag/ over de selve geweend heeft/ en ook geseid/ Och of gy ook bekendet, ook nog in desen uwen dag 't gene tot uwen vrede diend? Maar nu is 'et verborgen voor uwe ogen. 't Welke toond hoe zeer dat de bekeringe van die van Jerusalem hem ter herte ging: alzo dat de zodanigen haar behoren te schamen/ die hem crocodils tranen toeschrijven; als of hy haar ondergang beweend zoude hebben/ die hy vastgesteld hadde te verderven. Dog anderen staan wel toe/ dat Christus alhier niet minder na sijn Godlijke als na sijn menzlijke natuur en spreekt/ maar nemen haar toevlugt tot de distinctie die 'er gemaakt word tussen de wille des tekens ende des welbehagens; als of Christus volgens de wille des tekens d' inwoonders van Jerusalem tot sig wel heeft willen vergaderen/ maar niet volgens de wille des welbehagens. Maar hoe ongerijmd dat dese distinctie is/ en hoe weinig dat se med Godes waardigheid accordeerd/ dat heb ik nu al in het voorgaande getoond; aangesien de selve hem in den hoogsten graad tot een hypocrypt en geveinsde maakt/ dewijl hy hem gelaat als of hy de bekeringe en saligheid van die genen begeerde/ die hy door een onveranderlijk en absolut besluit tot 'et ewige verderv geschikt heeft. Maar/ seggen se/ indien hy de selve med ernst begeerde; is hy dan niet almagtig om te konnen doen 't gene hy voorgenomen heeft? Ja hy/ sekerlijk. Maar 't en past niet dat hy sijne almogenheid zoude in 't werk stellen/ om zodanige dingen te wege te brengen/ die hy als uitwerkingen van een vrywillige gehoorsaamheid van ons komt te eizen. Dog anderen excipieren ook/ dat Christus door Jerusalem de Priesters, Schrivtgeleerden, Phariseen, en Oversten des volks verstaan heeft/ die haar selven tegen hem gekant hebben; en door hare kinderen het gemene Volk, waar uit hy 'er vele tot hem vergaderd hadde/ alhoewel dat die Oversten en Groten onder haar zulks med alle magt tragteden te beletten. Maar ik andwoorde/ dat die niewe betekenisse van het woord Jerusalem, en van hare kinderen, sonder exempel en reden van haar is uitgedagt geworden/ om de kragt van dese plaats t' ontgaan. Want het blijkt dat alhier door Jerusalem de stad selvs verstaan is geweest/ en door hare kinderen, alle die genen die daar in woonden sonder onderscheid/ zo wel groten als kleinen; gelijk ook Luc. XIX, 44. alwaar d'Here Jesus/ door een afgebroke wijse van spreken med een persoons-bootzinge t' samen gevoegd zijnde/ sijne reden tot de stad Jerusalem wendende/ seide/ Sy zullen u tot den grond nederwerpen ende uwe kinderen in u: ende sy en zullen in u den enen steen op den anderen steen niet laten. Want indien 'er door Jerusalem de oversten en groten van de stad/ en door hare kinderen alleen het gemene volk verstaan wierden/ zo zullen daar uit twe handtastelijke ongerijmdheden volgen. Voor eerst; dat d'Here Jesus de Schrivtgeleerden en Oudsten des volks niet en heeft willen tot sig vergaderen of bekeren; 't welk openlijk valz is/ want hy en heeft niet minder tot haar als tot anderen sijne vermaningen gedirigeerd/ gelijk de ganze Evangelize historie getuigd; andersins en zouden se niet konnen bestraft worden van ongelovigheid/ volgens het gene hy seid/ Indien ik niet gekomen en ware,

ende tot haar gesproken en hadde, sy en hadden geen sonde: maar nu en hebben se geen voorwendsel voor hare sonde, Joh. xv, 22. Ten twede; dat hy alzo naaulijks van duisenden een onder haar heeft willen bekeren; gelijk uit Act. I. besloten word / alwaar Lucas aanmerkt / dat de vergaderinge der gelovigen in die grote stad / en die ook zo vol gepropt was van inwoonders / maar alleen bestaan heeft uit honderd en twintig personen. 't Welk voorwaar zeer zoude dienen om den lov van sijne lievde te verminderen; en 't en zou ook niet heel wel accorderen / med die tranen / en die weemoedige klagten / die wy terstond gehoord hebben over de ongelovigheid van die van Jerusalem / en den ondergang die haar om dies wille over 't hoofd hing.

VI. 5. 't Gene wy Joh. v, 34, lesen / Dit segge ik, op dat gy lieden zoud behouden worden, t' samengevoegd med vers 40. Ende gy en wild tot my niet komen, op dat gy 't leven moogd hebben, toond dat 'et het oogmerk / ende de ernstige begeerte Christi is geweest die genen salig te maken die hy aansprak / dewijl hy haar de middelen der saligheid aanpresenteerde; en dat 'et enkel en alleen aan haar geschort heeft dat se niet behouden en wierden / door dien se weigerig waren om tot hem te komen / in wien sy het leven ende de saligheid zouden vinden. Ende hier uit leren wy / dat God die genen / die hy door 't Evangelium roept / de magt wel verleend om te konnen geloven / maar dat hy het geloov in haar niet en werkt door een onwederstandelijke kragt.

VII. 6. 't En komt med de Godlijke wijsheid en regtvaardigheid niet over een / zodanig iets te gebieden / en dat ook in opsigte van de gehoorsamen / med belovte van een grote vergeldinge / en van de ongehoorsamen / med bedreiginge van straffe / 't welk niet anders dan door Godes onwederstandelijke almogenheid en kan uitgevoerd worden; en 't gene hy ook in enigen door zodanig een kragt alleen wil te wege brengen / dog in anderen niet. Wat de wijsheid aangaat / dat word aldus bewesen. Om dat de selve niet toe en laat / dat iemand een ander gebied / 't gene hy alleen vastgesteld heeft te doen; nog dat hy zodanig een loon toevoegd / die geen goed gedaan en heeft; maar alleen die werkinge heeft geleden / die hy niet en konde beletten / alwaar 't schoon dat hy 't med alle magt hadde willen doen. Als ook van de regtvaardigheid. Dewijl de selve niet toe en laat / dat den swakken mens een werk geboden word / 't welk alleen door een almogende kragt kan te wege gebragt worden / en dat die gene die niet gehoorsaamd en heeft / daarom tot de ewige straffe veroordeeld word. Want men kan geen ware gehoorsaamheid of ongehoorsaamheid begrijpen sonder vryheid / dewelke daar in bestaat / dat iemand / wanneer nu al het gene 't welke vereist word om iets te doen by de hand en tegenwoordig is / 't selve kan doen en kan laten / en ook liever op die wijse kan doen als op die wijse. Die gene en gehoorsaamd niet waarlijk / en dierhalven zo en is hy ook geen beloninge / dewelke aan die genen die gehoorsaam zijn belovd word / waardig / dien 't in sijn magt niet en staat / dat hy ook ongehoorsaam is. Nog die gene is ongehoorsaam en straffe waardig / die geen magt en heeft om te gehoorsamen. Alwaar niet anders dan een absolute noodsakelijkheid het gebied heeft / daar heeft nog deugd van gehoorsaamheid / nog ondeugd van ongehoorsaamheid plaats / en by gevolg nog redelijke vergeldinge / nog regtvaardige straffe. Hier word tegen ingebragt 't exempel van d' Here Jesus Christus / als ook van d' H. Engelen / die sy seggen dat niet en konnen sondigen / en evenwel waarlijk Gode gehoorsamen / en dat se ook groten lov ende vergeldinge waardig zijn; als mede van de quade Engelen of duivelen / die sy seggen dat ganz geen vermogen en hebben om goed te doen / en evenwel dat se waarlijk Gode ongehoorsaam / en d' allerswaarste straffe waardig zijn. 'k Andwoorde; Van d' Here Jesus Christus hebben wy hier boven / in het IV. Boek. Cap. VI. gehandeld; alwaar wy getoond hebben / dat 'er geen ongerijmdheid in en steekt / indien men seid dat hy eertijds in de dagen sijnes vlezes / magt heeft gehad om God niet te gehoorsamen / zo men maar steld dat hy altijd waarlijk en in der daad volkomenlijk gehoorsaam is geweest. Andersins en zou hy de broederen niet in alles gelijk geweest zijn uitgenomen de sonden, Heb. II, 17. en IV, 15. maar t' enemaal ongelijk. En sijne vermaningen om sijne deugd en gehoorsaamheid na te volgen / med belovte van de selve vergeldinge med hem te verkrijgen / en zouden ganz geen kragt med allen hebben. Dog daar en is niets dat ons meerder in de H. Schriftuur voorkomt / als zodanige vermaningen. Siet Matth. XI, 29. Joh. XV, 10. Philip. II, 6. enz. 1 Pet. II, 21. Hebr. XII, 2. Apoc. III, 21. Dog dat enigen daarbeneffens van God bybrengen / dat hy noodsakelijk wel

doet/ en evenwel dat hy daar over waardig is geprezen te worden/ en dat men hem ook moet navolgen/ dat is t' enemaal van de weg af. Want God en gehoorsaamd niemand/ nog iemand kan hem ook een wet voorschrijven. Zijn deugd is natuurlijk/ en hy en word tot 'et plegen van de selve niet bewogen door hope van beloninge ofte vreze van straffe/ maar om dat hy anders niet doen en kan/ of hy zou hem selven moeten versaken. Dog dit verschild zo veel van de deugd der menzen als het oosten van het westen/ en als den Hemel van de aarden.

VIII. Daar resteerd nu alleen dat wy eens in 't korte ondersoeken/ 't gene aangaande de Engelen bygebragt word. 'k Segge dan/ dat 'et uit de H. Schriftuur niet klaar genoeg en blijkt/ of de H. Engelen in het goede zo bevestigd zijn/ dat 'et haar t' enemaal onmogelijk is te sondigen. Ten minsten zo blijkt 'et uit 'et exempel van die genen die gevallen zijn/ dat se niet altijd in zodanig een staat en zijn geweest. Want die volstandig volhard hebben in de gehoorsaamheid Godes/ die en waren van geen verscheide natuur en conditie van die genen die niet volhard en hebben/ ende sy en konden niet minder als de andere sondigen. De goede Engelen worden wel van Paulo med den titul van *uitverkorenen* vereerd/ 1 Timoth. v, 21. Maar daar uit en volgd niet/ dat se van Gode anders verkozen zijn/ als onder conditie van een vrije en gewillige gehoorsaamheid/ en niet door een absolut en ongeconditioneerd besluit. Ondertuszen zo en wil ik niet ontkennen/ dat d' H. Engelen zo in het goede bevestigd zijn geworden/ 't zy door aanmerkinge van de ellende/ waar in de quade door hare afwijkinge gevallen waren/ waar uit sy occasie genomen hebben om Gode zo veel te vaster aan te hangen; 't zy door een niewe genade dewelke haar God beneffens de voorgaande geschonken heeft/ dat se nu buiten alle pericul van vallen gesteld zijn; ja/ indien gy 't zo verstaat/ dat 'et haar t' enemaal onmogelijk is te vallen. Maar in gevallen men dit laatste steld/ zo en zal haar niet meer konnen geboden worden med belovte van beloninge of bedreiginge van straffe; en de gehoorsaamheid dien se Gode in zodanigen staat zullen toebrengen/ zal geheel van een andere aard en natuur zijn/ als de onse die onder een wet staan. Weshalven in de toekomende ewe/ alwaar *wy de engelen zullen gelijk zijn*, Luc. xx, 36. de belovten en dreigementen geen meer plaats en zullen hebben; maar indien wy enige geboden Godes zullen moeten gehoorsamen/ zo zullen wy dat med zulken vaardigheid en wakkerheid doen/ dat 'et niet van noden en zal zijn ons daar toe te vermanen/ of med vele moeiten/ gelijk nu geschied/ aan te drijven. Van gelijken wat de quade Engelen of de Duivelen aangaat/ het is onseker of se ganz alle magt om iets goeds te konnen doen verlozen hebben. De Schriftuur getuigd wel dat se overgegeven Godloos zijn/ en dat se alleenlijk in 't quade behagen hebben; maar de selve en leerd niet/ of se van hare boosheid konnen afstaan/ of niet. Want dat se van haren val af sonder ophouden in het quade volharden/ dat en is geen genoegsaam bewijs/ dat sy haar selven niet anders dragen en konnen. Daar kan een andere reden wesen van dat se in hare ongehoorsaamheid zo hardnekkig blijven volharden/ en ook daar uit voordkomen/ dat se weten dat het besluit van hare verdoemenisse onwederroepelijk is/ en dat se van Gode geen genade en verhopen van hare gepleegde overtredingen. 't Welk ook in de menzen zoude plaats hebben/ indien haar God geen vergevinge van hare sonden beloofd en hadde. Waarom ook David Psal. cxxx, 4, seid/ *By u* (ô God!) *is vergevinge op dat gy gevreezd word.* Gevende integendeel te kennen/ dat 'et zijn zoude/ dat de menzen God den Heer niet vrezen/ dat is/ niet dienen en zouden/ indien se van hem geen vergevinge te verwagten en zouden hebben. Maar indien God/ gelijk enigen willen/ de Duivelen tot straffe van hare eerste sonden/ ganz alle kragt benomen heeft om in het toekomende iets goeds te doen/ zo en zullen haar de sonden/ die sy daarna bedreven hebben/ niet med regt toegerekend worden/ nog stoffe geven om hare straffe te verswaren. Want zo doende zou haar God daarom straffen/ om dat hy nu al gestraft zoude hebben/ en de eerste straffe zou de twede/ en de twede de derde na sig slepen/ sonder dat 'et ergens zoude ophouden/ 't welk ongerijmd is. Daarom zo menen de School-geleerden, dat de Duivelen niet anders en zullen gestraft worden dan om de eerste sonden die se vrywillig begaan hebben; en niet om de verdere sonden/ die uit die eerste noodsakelijk en onvermijdelijk voordgevloeid zijn. Weshalven God med de verworpene menzen veel strenger zoude handelen als med de quade Engelen/ indien hy haar/ na dat hy se om de sonde Adams van alle vermogen beroofd heeft om in 't toekomende enig goed te konnen doen/

doen / evenwel med bedreiginge van swaarder straffe zoude gebieden / dat se sijne geboden zouden gehoorsaam zijn. Want de Duivelen en staan nu onder geen wet / om welkers overtredinge sy van Gode swaarder straffe in het toekomende oordeel te vrezen hebben.

IX. 7. Indien 'er om de menzen tot 'et geloov te brengen / een Godlijke kragt / en dewelke ook onwederstandelijk is / vereist word / zo zal daar uit volgen / dat 'er geen anderen in Christum en konnen geloven / dan die med 'er daad geloven. Want die genen / tegen welke het Gode niet gelieven zal zodanigen kragt te gebruiken / die zullen noodsakelijk in hare ongelovigheid volharden. Ook en zal niemand van de uitverkorenen / die se zo noemen / konnen geloven voor dat hy med 'er daad geloovd. Want zo lang als God zodanig een kragt niet in 't werk en steld / zo zullen sy al te samen gelijk de verworpenen / in hare natuurlijke ongelovigheid blijven / al was 'et dat se Christum selvs hoorden prediken / en med hare ogen alle de miraculen / die hy oit gedaan heeft / quamen aan te schouwen. Dog zo het ene als het andere gevolg is ongerijmd. Dierhalven ook de voorgaande stellinge waar uit het selve gehaald word. Wat het gevolg selvs belangd / 't welk wy daar uit trekken / daar over en maken de partijen med ons geen geschil; maar sy ontkennen dat 'et ongerijmd is / en dierhalven zo staat ons zulks te bewijsen. Dat 'et eerste ongerijmd is dat blijkt daar uit. Om dat / indien geen anderen Christo en sijn Evangelium en konnen geloven / dan die med 'er daad geloven / daar uit zal volgen / dat God het grootste gedeelte van 't menzlijke geslagt te vergeevs tot 'et geloov vermaand / en dat haar geveinsdelijk d' ewige saligheid beloovd word. Want het voornemen in het roepen van de verworpenen en kan niet zijn om haar salig te maken; andersins zou hy ontrent haar de selve kragt der genade in 't werk stellen / als ontrent de uitverkorenen / ten minsten en zou hy de genoegsame genade tot hare bekeringe niet weigeren / indien hy haar de selve in zulken groten overvloed / als wel in 't bysonder die uitverkorenen / niet en wilde mededelen. Want die med ernst enig einde wil / die wil ook die middelen / sonder welke hy weet dat 'et niet geschieden en kan dat 'et selve bereikt word. Alzo zal iemand die de gesondheid en het welvaren van enige sieken med ernst begeerd / hem de genees-middelen niet weigeren / sonder welke hy weet dat 'et niet en kan geschieden / dat hy de selve oit zoude wederom bekomen. Indien hy die middelen komt te weigeren / zo openbaard hy sijn eige geveinsdheid. Sy excipieren / dat God de verworpenen tot 'et gelove nodigd om haar alle onschuld en verschoninge te benemen / dat se van sijnen wille kennisse gehad hebbende / geen sorge en hebben gedragen om de selve te gehoorsamen. Maar ik andworde / dat niemand daar door inexcusabel of onverschoonlijk gemaakt en word om dat hy niet gedaan en heeft 't gene hem onmogelijk was. Ja integendeel / daar en kan noit redelijker en billijker excuse of verschoninge bygebragt worden / dat enig gebod niet gehoorsaamd en word / als indien 'er kan getoond worden dat 'et selve de kragten die ons God in de eerste scheppinge gegeven / of in welke hy ons door sijne genade hersteld heeft / te boven gaat. Want de verbintenisse van te gehoorsamen houd op / zo dra als de kragten ophouden of ontbreken. En daar en kan geen reden bygebragt worden / waarom de onmogelijkheid van de wille Godes te gehoorsamen / niet zo wel en excuseerd als de onwetenheid van de selve. Dewijl se dan toestaan dat een onvermijdelijke onwetenheid van de wille Godes / voor die genen een billijke en regtmatige verschoninge kan bybrengen / die de selve niet gehoorsaamd en hebben / zo moeten se ook het selve toestaan / indien iemand ganz en al geen vermogen en heeft om de selve te doen. Sy excipieren ook / dat de menzen in Adam kragt hebben gehad om te geloven / en dat sy de selve door haar eigen schuld verlozen hebben. 'k Andwoorde 1. Sy en konnen de selve door haar eigen schuld niet verlozen hebben / dewijl se nog niet en waren / maar alleen door de schuld van een ander. 2. Adam en heeft voor den val geen kragt gehad om in Christum te geloven / om dat de selve hem toen ter tijd niet van noden en is geweest: en het zou wonder zijn / dat hem God die kragt gegeven heeft wanneer hy se niet van doen en hadde / en dat hy se heeft weggenomen / wanneer se nodig was. 3. Wanneer God sijnen Sone gesonden heeft om de sonden van de gehele wereld te versoenen / zo heeft hy getoond dat hy med de menzen niet en wilde handelen volgens het verbond voor den val med Adam opgeregt. 4. Indien hy 't billijk geoordeeld heeft de menzen wederom in de kennisse te herstellen / die se in Adam verlozen hebben / om dat se sonder de selve niet en konnen geloven: waarom en zou hy haar de kragt niet wederom herstellen / dewelke niet

minder noodsakelijk en is? Daar zijn anderen die
seggen/ dat God geen voornemen en heeft om de
verworpenen tot 'et geloov te roepen/ en dat hy
haar de saligheid niet aan en presenteerd onder de-
se conditie/ indien se den Evangelio geloven: maar
dat zulks by toeval geschied/ om dat se in de we-
reld onder de uitverkozenen vermengd zijn/ die het
Evangelium niet en kan verkondigd worden/ of
de verworpenen/ die in de selve plaatsen wonen/
komen ook dat selve te horen. Maar indien 't zo
med de saak gelegen is/ waarom klaagd God dan
zo zeer over hare wederspannigheid en ongelovig-
heid/ en waarom dreigd hy haar swaarder straffe
dan of se het Evangelium noit gehoord en hadden?
Voorwaar die ellendige menzen zouden t' onregt
van ongehoorsaamheid en wederspannigheid tegen
God beschuldigd worden/ die hy niet en wilde dat
geloven zoude. En evenwel zo worden se dikwijls
beschuldigd/ gelijk te sien is/ Joh. III, 16, enz.
en XV, 22, enz. Hy zou ook haar t' onregt swaar-
der straffen komen te dreigen/ als die genen die on-
kondig zijn geweest van sijnen wille. En evenwel
zo doet hy zulks/ gelijk te sien is/ Luc. XII, 47.
en 2 Petr. II, 20. Dierhalven zo is die uitvlugt
beuselagtig/ waar uit volgd dat 'er geen eigenlijk
genoemde ongelovigheid en is/ en dat God sonder
oorsaak/ d' ongelovigen/ ende die tegen sijnen wil-
le wederspannig zijn/ swaarder wil straffen/ als die
genen die de selve niet gekend en hebben. Het twe-
de is ook ongerijmd/ dat niemand voor dien tijd
en kan geloven/ voor dat hy in der daad geloovd.
Want zo doende zal aan enigen reden gegeven
worden tot sorgeloosheid/ en om de predikatie des
Evangeliums te veragten/ dewelke God gebruikt
om de menzen tot 'et geloov te brengen; en aan
anderen stoffe om altijd te twijfelen en beangst te
zijn. En voorwaar waarom zou iemand vergeev-
ze moeite doen om het gelove te verkrijgen/ die
weet dat hy niet en kan geloven/ wat yver en arbeid
hy ook daar toe in 't werk steld/ eer hem God door
sijn onwederstaanlijke kragt komt te trekken/ en
dat hy zo haast als God de selve in 't werk steld/
noodsakelijk geloven zal? Voegd hier by/ dat eni-
gen niet en schromen te seggen/ dat al de moeite en
arbeid des menzen/ die hy in 't werk steld om hem
selven te bekeren/ en in Christum te geloven/ eer
dat hy kragtig geroepen word/ sonde is. Waar
uit noodsakelijk moet volgen/ dat iemand/ die
zodanig een opinie heeft/ by hem selven beslui-
ten zal/ dat 'et veel beter is sonder moeite te doen

Godes roepinge af te wagten/ als med de selve te
willen voorkomen/ sig aan een niewe sonde schuldig
te maken. En alzo zal 'er een wijde deure tot vleez-
lijke sorgeloosheid en verwaarlosinge der saligheid
geopend worden. Integendeel en zal die gene/ die
niet en gevoeld dat hy op die wijse getrokken
word/ niet altijd in twijfel zijn/ of hem God ook wel
trekt med dat voornemen om te bekeren? Ja
wanneer hy zal geloven/ zal hy dan van sijne salig-
heid wel konnen seker zijn/ indien hy zodanig een
onwederstandelijke kragt/ dien se seggen dat God
gebruikt in het voordbrengen van het geloov der
uitverkozenen/ noit in sijn gemoed gevoeld en heeft?

Cap. XIV.

Wederlegginge van de Argumenten welke bygebragt worden, om de onwederstaanlijke werkinge der genade te bewijsen.

I. *Wederlegginge van 't eerste argument, 't wel afgeno-
men word van de ondervindinge, dat velen in Christum
niet geloovd en hebben.* II. *Waarom de Heidenen en Jo-
den den Evangelio niet geloovd en hebben.* III. *Weder-
legginge van het twede argument, afgenomen van den
staat in welken wy waren voor de bekeringe.* IV. *Wat
'et zy een dienstknegt der sonden te zijn,* Rom. VI. V.
*Of ganz alle menzen dienstknegten der sonden geweest zijn.
VI. In wat sin de menzen vleez genoemd worden. En dat
het vleez geseid word hem selven de wet Godes niet te kon-
nen onderwerpen,* Rom. VIII. VII. *Wat 'et zy dat
sy geseid worden een stenen hert te hebben,* Ezech. XXXVI.
VIII. *Het wegnemen van het stenen herte, 't welk God
beloovd, en betekend geen onwederstandelijke genade.* IX.
Wat 'et zy dood te zijn in de sonden Eph. II. X. *We-
derlegginge van het derde argument, van de werkinge
welke Gode in onse bekeringe toegeschreven word, name-
lijk dat hy ons uit het rijke der duisternisse overbrengd in
het rijke des ligts,* Coloss. I. XI *Dat hy in ons werkt
het willen en het volbrengen na sijn welbehagen,* Philip.
II. XII. *Dat hy ons verligt, verniewd, levendig maakt,
wederbaard, tot niewe creaturen maakt.* XIII. *Dat hy
ons in het lighaam van sijnen Soon inlyvd, roept, geevd
dat wy in Christum geloven.* XIV. *Dat hy ons bekeerd.*
XV. *Dat hy ons herte opend.* XVI. *Dat niemand tot
Christum en kan komen, 't en zy dat hem de Vader komt
te trekken,* Joh. VI. XVII. *Wat 'et zy van God ge-
leerd te wesen.* XVIII. *Sin van de woorden Pauli,* Wie
onderscheid u? enz. 1 Cor. IV. XIX. *Op wat wijse de
gelovigen stoffe hebben om te roemen of niet te roemen.*

I. Laat ons nu eens de voornaamste tegenwer-
pingen/ waar mede ons gevoelen in 't ge-
meen pleeg bestreden te worden/ insien/ en de selve
aan den toetz-steen der waarheid ondersoeken.
1. d'Ondervindinge/ seggen se/ leerd ons/ dat
'er

'er in ons zodanig een onvermogen is om te geloven / 't welk niet anders dan door Godes almogende kragt en kan weggenomen worden / om dat het meeste gedeelte zo van de Joden als van de Heidenen / Christum / die haar door 't Evangelium verkondigd was / verworpen hebben. 'k Andwoorde / dat d' ondervindinge niet en leerd / dat iets onmogelijk is / dan alleen wanneer men 't niet en heeft konnen te weeg brengen / als men nu alle middelen in 't werk gesteld heeft. Alzo zou men med enige waarschijnlijkheid konnen seggen / dat 'et onmogelijk is de lapis philosophicus, dat is / den steen der Philosophen te vinden / of het vierkant van een cirkel / of een altijd-durende beweginge; om dat vele voortreffelijke verstanden / die in dese dingen nu al van over een langen tijd besig geweest zijn / door hare naarstigheid niet med allen en hebben konnen uitwerken. En evenwel zo en zou zulks geen absolute onmogelijkheid bewijsen. Want 't gebeurd dikwijls / dat het gene haar onmogelijk geweest is / dese niet en is / die meerder naarstigheid / scharpsinnigheid van verstand / yver / en volhardinge / daar toe in 't werk gesteld hebben. Op dat dan dit argument van de ondervinding afgeleid / enige kragt zoude hebben / zo zou 'er moeten getoond worden / dat de allerwijsten / zo uit de Joden als uit de Heidenen / of liever de allervroomsten / in Jesum Christum hebben willen geloven / en dat se daar toe al hare kragten in 't werk gesteld hebben / dog dat se evenwel niet med allē en hebben konnen uitregten. Maar / seggen se / het gemene volk onder de Heidenē en heeft sig niet alleen tegen het Evangelium gesteld / maar ook de uitstekenste mannen / als Politiken / Philosophen / Orateuren / enz. selvs in dien tijd wanneer d' Apostolen 't selve verkondigd / en de waarheid daar van door een uitstekende heiligheid des levens / en vele miraculen / bevestigd hebben. 'k Andwoorde. Wel wat steekt daar in? Volgd daar ook uit dat die menzen niet anders en hebben konnen doen? Hoe heeft dan de Stadhouder Sergius Paulus, die een voorsigtig man was / geloovd / Act. XIII, 7, 12. Dionysius Areopagita, Act. XVII, 34. En na haar Justinus Martyr, Clemens Alexandrinus, Origenes, Tertullianus, en zo veel andere voortreffelijke mannen / om nu niet te spreken van de ontelbare menigte van het gemene volk / dewelke het Evangelium omhelsd heeft? Zullen sy seggen dat God tegen allen diergelijken kragt van genade niet in 't werk gesteld en heeft / als tegen die / om hare herten te vermorwen? Waarom worden dan die genen die geloovd hebben geprezen / en d' ongelovigen veragt? Act. XVII, 11, 12. Is 'et een sake die prijsens waardig is / dat iemand een onwederstandelijke kragt niet wederstaan en heeft? Of is iemand waardig daar over veragt te worden / dat hy niet gedaan en heeft 't gene sijn kragten te boven ging?

II. De reden dan waarom de Heidenen / Christum / wanneer hy haar verkondigd wierd / verworpen hebben / is dese geweest / dat se onvroom waren / maar evenwel zodanig dat se van die onvroomigheid zouden konnen afstaan en genesen worden / indien se na den H. Geest / die door het Evangelium aan haar herte quam te kloppen / hadden willen luisteren. Indien het Evangelium alleen in beschouwinge bestond / zo en zouden se niet getwijfeld hebben 't selve te geloven / siende de miraculen waar door het bevestigd wierd; maar om dat 'et het betragten van zodanigen heiligheid vereizt / dewelke tegen hare quade affecten quam te strijden / zo hebben sy haar selven daar tegen gesteld / en hebben 't niet voor waaragtig willen aannemen / alhoewel dat se niet en konden ontkennen dat 't geloovlijk was. En 't is med de Joden ontrent eveneens gesteld geweest / die Christus van de Propheten beloovd was / en die hem selvs med hare oren hebben horen prediken / ende med hare ogen miraculen sien doen. Want hare gemoederen waren zo zeer ingenomen med de hope van een werelds Koningrijk / 't welk sy verwagteden dat komen zoude / en sijne lere was zo strijdig tegen hare eersugtigheid / gierigheid / wraakgierigheid / en andere quade affecten / dat se hem niet gekend en hebben / wanneer hy tot haar gekomen is in een slegten en veragten staat / dewelke ganz niet en geleken na die wereldse pragt en praal / waar in andere Koningen haar selven by haar volk plegen te vertonen en te verheffen. Maar gelijk Nicodemus, Joseph van Arimathea, Nathanael, en anderen / die de Godvrugtigheid ter herte ging / den glans van Christi Godlijkheid hebben gekend / dewelke med hare stralen scheen door het kleed der nederigheid waar mede hy aangedaan was / zo konden se ook doen / die hem verworpen hebbē / 't en zy dat een opsetlijke boosheid haar ogen verblind hadde. Dierhalven zo doen enigen in het voorspreken van de saak der ongelovigen vergeevse moeite / die seggen dat 'et haar onmogelijk geweest is in Christum te geloven. Want dat is valz. Sy konden

ven dat doen door hulpe van de Godlijke genade /
dewelke God niemand / die de selve van hem ver-
soekt / en komt te weigeren; andersins zouden sy te
verontschuldigen geweest zijn in hare sonde. Maar
Christus / die 't beter wist als iemand van de men-
zen / waar uit de tegenstand van d' ongelovigen te-
gen het Evangelium ontstaan is / die en steld niet
dat een onvermijdelijke noodsakelijkheid daar van
oorsaak geweest is / maar haar vrywillige en wel
vermijdelijke boosaardigheid / seggende / Dit is de
verdoemenisse dat het ligt in de wereld gekomen
is, ende de menzen hebben de duisternisse liever
gehad dan het ligt, om dat hare werken boos wa-
ren, Joh. III, 19. Van gelijken / Hoe kond gy
lieden geloven die ere soekt van elk anderen, ende
de ere die van God is niet en soekt? Joh. V, 44.
Wederom / Sy hebben de ere der menzen liever
gehad dan de ere Godes, Joh. XII, 42. 't Welk
d' Evangelist van die genen seid / die wanneer se
het miracul van het opwekken van Lazarus ge-
sien hadden / in Christum geloovd hebben / maar om
der Pharizeen wille niet en hebben dorven belijden
't gene sy gevoelden / op dat sy uit de Synagogen
niet en zouden geworpen worden.

III. 2. Sy brengen ook enige plaatsen der H.
Schriftuur by / waar mede sy menen dat bevestigd
word / 't gene nu door d' ondervindinge bevonden
is. Wanneer / seggen se / de selve handeld van de
stand en conditie in welke wy al te samen van na-
ture zijn / zo geevd se ons zodanige titulen die
dat onvermogen om den Evangelio te geloven
klaar te kennen geven. Want sy noemd ons dienst-
knegten der sonde, Rom. VI, 20. namelijk om
dat wy de selve med ziel / med sin / en med wille / ko-
men te dienen. Waar uit bewesen word dat die fa-
culteiten ganz geen werkinge en konnē voordbren-
gen / dewelke aan de sonde / onder welkers heer-
schappije sy staan / niet vast en is. De selve Schrif-
tuur seid ook / dat het vleez hem selven de wet
Godes niet en kan onderwerpen, Rom. VIII, 7.
En sy leerd ook med een dat wy niet anders dan
vleez en zijn: waar uit volgd dat wy onmagtig zijn
om de Godlijke roepinge en sijne geboden te ge-
hoorsamen. Sy seid ook dat wy van nature een
stenen herte hebben, Ezech. XXXVI, 26. nu in een
steen en zijn ganz geen kragten om de geboden en
vermaningen Godes te gehoorsamen. Eindelijk zo
getuigd se ook dat wy dood zijn in overtredinge en
sonden, Ephes. II, 1. en 't is ook bekend dat in een
doden geen kragten en zijn om hem selven op te
wekken / of om na de stemme van die gene die
roept / dat hy uit 'et grav zal opstaan / te horen.
'k Andwoorde / dat de Schriftuur 't gevoelen van
de noodsakelijkheid van de onwederstandelijk wer-
kende genade niet meerder en begunstigd als de
ondervindinge. Want sy leerd nergens dat 'er in
ons zulken groten onvermogen is om in Christum
te geloven / dat 'et selve door de kragt des Evan-
geliums / en de werkinge van Godes Geest / de-
welke daar gedurig mede vergeselschapt is / niet en
kan overwonnen worden. Want wat die figuur-
lijke wijsen van spreken belangd / dewelke de selve
zomtijds gebruikt om de Godloosheid der menzen
te vergroten / dat 's een saak die by alle verstan-
dige uitleggers bekend is / dat men de selve niet
stip en kan dringen / of men vald tot grote onge-
rijmdheden; om dat / gelijk men in 't gemeen seid /
alle gelijkenisse mank gaat / en 't gene ten opsigte
van een deel gelijk is / ten opsigte van de anderen
zeer ongelijk kan zijn. 't Welk ik ook in alle de
plaatsen / dewelke terstond bygebragt zijn / in 't korte
zal tonen.

IV. 1. Paulus seid Rom. VI, 20, dat de Hei-
denen / voor dat se haar tot den waren God be-
keerd hadden / dienstknegten der sonde geweest
zijn / wegens de verouderde gewoonte van sondi-
gen; welke sy wel uit 'er maten beswaarlijk kon-
den nalaten / dewijl de gewoonte gelijk als een twe-
de natuur is; maar evenwel zo en heeft 'et niet
t' enemaal onmogelijk geweest; voornamelijk na
dat sy de hulpe van de bovennatuurlijke genade
tot haren dienst gehad hebben / hoedanig alle en
een ygelijk goedertierenlijk aangeboden word / die
hy het Evangelium laat verkondigen. Sy seggen /
Dat gelijk de dienstknegten / die onder 't gebied
van hare heren staan / haar selven uit haar selven
van de dienstbaarheid niet en konnen verlossen;
ook alzo de menzen die dienstknegten der sonden
zijn / het jok van die heerschappije van hare halsen
niet en konnen afwerpen. Waar op ik andwoor-
de. Alhoewel dat 'er tuszen de lighaamlijke en
geestlijke dienstbaarheid enige overeenkominge is /
dat de selve evenwel in alle de delen niet en is / alzo
dat al het gene op de eerste past / ook noodsakelijk
op de twede soort van dienstbaarheid moet passen.
En voorwaar ten desen opsigte is 'er tuszen de sel-
ve zeer groot onderscheid. 1. Dat de meesten van
die genen / die wy sien dat aan een lighaamlijke
dienstbaarheid gebonden zijn / tot de selve tegen
haar wil zijn getrokken; daar niemand dan med
sijn

sijn eige en vrije wille een dienstknegt der sonde is geworden. 2. Dat 't et niet genoeg en is om vryheid te verkrijgen van den lighaamlijken dienst / dat iemand daar med ernst na staat; maar dat 'er in de geestlijke niet anders vereizt en word / als een ernstige en standvastige wil om hem selven van de heerschappije der sonde te ontslaan. Maar steld eens dat 'er tuszen dese twe soorten van dienstbaarheid nog veel groter gelijkheid is / als 'er waarlijk en in der daad is / zo en zal dat onse saak niet tegen zijn. Want ik zal aldus besluiten; Gelijk 'er enige dienstknegten zijn die de bevelen van hare heren veragten / van haar weglopen / ja die tegen haar opstaan / en haar het leven benemen; alzo en konnen die genen die dienstknegten der sonde zijn / niet alleen weigeren hare geboden te gehoorsamen / maar haar doden en t' onderbrengen / en daar uit ook een groten lov en prijs behalen; daar het in de andere soort van slavernije med de saak heel anders gelegen is. Sy gaan voord en seggen / dewijl d' heerschappije der sonde in het verstand en in de wille is / waar van alle d' andere bewegingen van de ziele afhangen / dat de selve noodsakelijk vrywillig is. 'k Andwoorde / 1. Dat 'et niet waar en is / dat de sonde zo een absolute heerschappije heeft over alle de faculteiten van de ziele van die genen die de selve plegen / dat se haar selven daar van geensins en konnen ontslaan. Want integendeel zo is 'et de pligt van het verstand het goede te beproeven / en te oordelen dat 'et selve moet begeerd en omhelsd worden / alhoewel dat 'et hem selven dikwijls door de kragt van de affecten tot 'et quade laat verrukken. Maar indien het vast in sijn oordeel blijvd staan / en van de wil / die na beide de zijden / dat is / zo tot 'et een als tot 'et anderen kan gebogen worden / geholpen word / zo en vald 'et voor het selve niet zeer swaar het jok der sonde af te werpen. 2. Ik segge dat 'er in dese stellinge een openbare contradictie is / dat de dienstbaarheid der sonde noodsakelijk vrijwillig is. Want indien se noodsakelijk is / zo en is se niet meer vrywillig. 't Welk zo klaar komt te blijken uit de definitien van noodsakelijk en vrywillig / dat 'et door geen sophistize of bedrieglijke distinctie en kan verydeld worden. Want dat gene word noodsakelijk genoemd / 't welk niet en kan niet zijn; en vrywillig 't gene kan zijn en niet zijn. Indien dan de dienstbaarheid der sonde noodsakelijk en onvermijdelijk is / zo is de sonde waarlijk geen sonde meer / nog waardig gestraft te worden. Want het behoord eigenlijk tot 'et wesen van zodanig een sonde dat de selve vrywillig en onbedwongen is / alzo dat 'et in de vrije magt van den menz staat / zo wel hem selven daar van af te houden / als de selve te begaan. En 't en baat niet dat men excipieerd / dat de selve niet door bedwang begaan en word. Want de noodsakelijkheid / dewelke een innerlijk geweld is / 't welk de vryheid van de wil word aangedaan / en moet hem niet minder excuseren / als een uitterlijke dwang dewelke aan het lighaam geschied / dewijl 't ene zo wel als 't andere tegen een vrywillige toestemminge komt te strijden.

V. Voegd hier by / dat wy nergens in de Schriftuur en lesen / dat alle menzen / sonder iemand uitgesonderd / dienstknegten der sonde zijn; nog dat die genen die de sonden dienen / dat van nature / of van haar geboorte af doen. De selve leerd wel dat alle menzen gesondigd hebben; maar daar uit en volgd niet dat de sonde over alle menzen geheerzt heeft. Want de heiligen sondigen ook wel somtijds door swakheid; maar het zijn alleen de Godlosen die de sonde dienen. Daarom en seid d' Apostel in de aangetogene plaats niet / dat wy al te samen van nature dienstknegten der sonde zijn / maar alleen dat de Romeinen en andere Heidenen die de afgoden dienden / en de wellustigheden des vlezes den ruimen toom gaven / zodanige voor hare bekeringe tot God geweest zijn. *Wanneer gy*, seyd hy / *dienstknegten der sonde waart, zo waart gy vry van de geregtigheid*, alwaar hy door 't gebruiken van den voorledene tijd / toond dat hy van een saak sprak die niet meer en was; gelijk ook uit die dingen die in dat Capittel voorgaan / en die volgen / dog wel insonderheid uit *vers 17, en 18*, komt te blijken. Waar uit dan volgd / dat die dienstbaarheid niet natuurlijk en is geweest: want de dingen die natuurlijk zijn en konnen niet veranderd worden / en duren zo lang als een menze leevd. Eindelijk zo is 'et ook ongerijmd / dat iemand zou willen menen / dat al het gene van de Romeinen en andere Heidenen / ten opsigte van de tijd wanneer se God niet en kenden / geseid word / noodsakelijk op alle die genen past / die van haar kindsheid aan in de Christlijke Religie zijn onderwesen geworden. Maar steld eens dat dese titul van *dienstknegten der sonde*, op alle menzen sonder iemand uitgesonderd / past / dat is / dat 'er niemand en is die niet t' eniger tijd de sonden gediend en heeft / 't welk ik beken van den grootsten hoop waarag-

tig.

tig te wesen / zo en volgd evenwel dat gene niet / 't welk sy 'er uit willen trekken. Want gelijk sy niet en zullen toestaan / dat die genen die dienstknegten der regtvaardigheid genoemd worden / niet anders en konnen doen dan 't gene regtvaardig is / en dat 'et haar onmogelijk is oit in sonden te vallen; alzo en moeten se ook niet seggen / dat die genen die dienstknegten der sonde zijn / niet anders en konnen doen dan altijd sondigen. Want daar is aan beide de kanten even veel reden. Nu Paulus seid in 't selve Cap. vers 18. Vry gemaakt zijnde van de sonde, zijt gy gemaakt dienstknegten der geregtigheid. En hier toe diend ons ook de lere des Evangeliums. Want door de kragt des selvs worden de dienstknegten der sonden wederom hersteld in den staat der vryheid / gelijk Christus tegen de Joden seide; Indien gy lieden in mijn woord blijvd, zo zijt gy waarlijk mijne discipulen, ende zuld de waarheid verstaan, ende de waarheid zal u vry maken, Joh. VIII, 31, 32. Maar de Predestinateurs en schrijven de Godlijke waarheid geen meerder kragt toe, om de menzē uit de slavernije der sonde te rukken / als de stemme van een bloot menz om te maken dat een dode uit het grav opstaat / dat is / sy houden de selve van geen / ofte ten minsten van zeer weinig vermogen / gelijk wy hierna sien zullen.

VI. 2. Sy trekken ook hier toe aan / 't gene Paulus seid / Rom. VIII, 7. dat het vleez sig de wet Godes niet en kan onderwerpen; en ook dat de menzen vleez zijn / en by gevolg dat se de wet Godes niet en konnen gehoorsamen. Waar op ik andwoorde; voor eerst, dat 'et wel waar is / dat onse vleezlijke affecten / waar door wy gedreven worden om die dingen te soeken die voor onse sinnen aangenaam zijn / uit haar eigen selven haar de wet Godes niet en konnen onderwerpen. Want het gevoellijke deel van onse ziel / (gelijk se in 't gemeen spreken /) 't welk wy med de domme dieren gemeen hebben / en luisterd na geen reden / nog kan ook geen wet verstaan. Als by voorbeeld / 't en kan niet anders wesen / of wy moeten een trek tot spijs hebben / wanneer wy hongerig / en tot drank / wanneer wy dorstig zijn / en zo voord in andere diergelijke affecten. Maar evenwel zo kan de wille / dewelke een absolut gebied heeft over de affecten en sinnen om de selve te bedwingen / door de gesonde reden verligt zijnde / haar in toom houden / wanneer se ongeoorlovde dingen komen te begeren; alzo dat enige Heidenen / van de ware kennisse Godes ontbloot zijnde / hare affecten ingebonden / en voorbeelden gegeven hebben van matigheid / kuisheid / zedigheid / saftmoedigheid / en andere diergelijke deugden. Hoe veel te ligter zal dan zulks voor ons zijn / die uit Godes woord geleerd hebben / dat indien wy de vleezlijke affecten bedwongen zullen hebben / wy te sijner tijd in den Hemel zullen genieten die ware en altijd durende wellusten en vreugden? En daarom zo is 't et ook dat Paulus in die selve plaats / alwaar hy seid dat het vleez sig selven de wet Godes niet en kan onderwerpen / de Christenen evenwel vermaand / dat se niet na den vleze en zouden leven maar na den Geest. Indien alhier door het vleez, door een motonymia of naamwisselinge verstaan word een menz die tot vleezlijke affecten genegen is / gelijk d' aaneenhanginge en het vervolg van de reden des Apostels schijnd te vereisen / zo seg ik ten twede, dat 'et ook waar is dat een menz / voor zo veel als hy zodanig is / en in dien staat soekt te blijven / sig selven de wet Godes niet en kan onderwerpen; om dat de affecten en genegenheden des vleez / en de geboden van de wet Godes / regtdraads tegen elk anderen strijdig zijn / alzo dat 'et onmogelijk is die beide op te volgen. Alzo en kan het niet geschieden dat een gierigaard / zo lang als hy in de rijkdommen het hoogste goed steld; en een wellustige / wanneer hy dat soekt in de wellustigheden des vleez / de wet des Evangeliums zal gehoorsamen / dewelke gebied / dat wy die ydele dingen moeten versaken. Maar daar uit en volgd niet / dat die gene die vleezlijk is / noodsakelijk in dien stand / 't en zy dat 'er een onwederstaanlijke kragt in hem komt te werken / moet blijven. Want hy kan tot een Geestlijken stand gebragt worden door de kragt van het woord Godes; 't welk, gelijk Petrus seid / een onvergangelijk zaad is, waar door wy wedergeboren worden, 1 Briev. 1, 23. En dat de menzen in de Schriftuur in 't generaal vleez genoemd worden / dat en betekend niet / dat se alle te samen sonder iemand uitgesonderd aan hare vleezlijke affecten overgegeven zijn: want ik heb terstond het tegendeel getoond; maar sy worden med die naam genoemd om de broosheid en swakheid van hare natuur / ook sonder opsigt van de sonde. In desen sin seid Petrus in de terstond geciteerde plaats / dat alle vleez, dat is / een ygelijk menze / als gras is, ende alle heerlijkheid des menzen als een bloeme des gras. Nu zodanig een swakheid / in welkers opsigt men siekten / de dood /

en

en verscheide ellenden en quellingen onderworpen is / en belet niemand niet dat hy hem selven de wet Godes niet en kan onderwerpen / en de gehoorsaamheid dewelke de selve vereizt presteren en volbrengen; maar de selve is ook dikwyls med een uitstekende deugd en Godvrugtigheid vergeselschapt.

VII. 3. Hy seggen dat 'er geschreven is dat wy alle te samen van nature een stenen herte hebben, Ezech, XXXVI, 26. Maar die plaats word qualyk geciteerd. Want voor eerst, in de selve en word niet gesproken van alle menzen / maar in 't bysonder van de Israëliten / die God door sijnen Propheet aanspreekt / Ik zal het stenen herte uit uw' vleez wegnemen, ende zal u een vlezen herte geven. En 't is ook te vergeefs dat se seggen / dat alle de menzen van een ende de selve conditie zijn / en dat de Heidenen niet beter geweest en zijn als de Joden dewelke dat verweten word. Want d' ondervindinge leerd ons / dat se niet alle zo verkeerd / en in het quade verhard en zijn / dat se haar selven door geen vermaningen tot de gehoorsaamheid Godes en laten bewegen; 't welk door dese wyse van spreken van een stenen herte betekend word / en med regt op de Joden word gepast / onder welke de meeste zodanig waren / alhoewel niet alle. En 't en zou ook geen wonder moeten schynen / indien wy seiden dat 'er al vry velen onder de Heidenen geweest zijn die haar in vroomheid te boven hebben gegaan. Want God komt dat selvs uitdrukkelyk te seggen / wanneer hy sijnen Propheet aldus aanspreekt / Indien gy gesonden wierd tot volken diep van sprake en swaar van tonge, sy zouden u horen: maar het huis Jsraëls en wil na u niet horen, om dat se na my niet en willen horen: want het ganze huis Jsraëls is stijv van voorhoofde, ende hard van herte, Ezech. III, 6, 7. En hier van hebben wy een uitstekend exempel in de Niniviten / die haar op de predikinge van Jonas alleen hebben bekeerd / daar d'Israëliten nog door de vermaningen van de Propheten / nog van Christus selvs / tot bekeringe en hebben konnen gebragt worden. Wee u Corazin, indien in Tyrus en Sidon, enz. Maar 't en is niet nodig dat wy nu onse toevlugt tot die vergelykinge nemen. Want dat is maar alleen nu de vraag / of van alle die genen die onder de genade des Evangeliums wonen / en van jongs af in de Godvrugtigheid en vreze Godes onderwesen zijn / moet geseid worden / dat se / gelyk die Joden tot welke Ezechiel spreekt / een stenen herte hebben. Ten Twede. Aldaar en word niet geseid dat d'Israëliten van nature, dat is / terstond van de geboorte / en sonder tussenkominge van haar eigen schuld / een stenen herte gehad hebben. Want zo doende en zouden se med geen regt daar over hebben konnen beschuldigd worden / dewyl 't in haar magt niet en zoude staan / liever med een vlezen als med een stenen herte geboren te worden. En evenwel zo lesen we / dat 'et haar dikwyls is verweten geworden / dat se een hardnekkig volk waren; 't welk even eens is als een stenen herte te hebben. Siet Exod. XXXII, 9, Deut. IX, 6. en elders meer. Laat ons nu eens sien wat voor een treffelyken gevolg sy uit dese plaats trekken. Wat vermogen / seggen se kan 'er in een steen zijn om de vermaningen die aan haar gedaan worden te gehoorsamen? Maar voorwaar en moeten 't geen stenen / of veel liever staken zijn / die zo weten te redenkabelen? al eveneens als of het noodsakelyk was / dat de menzen om dat se in hare sonden verhard zijnde in een seker opsigt geseid worden een stenen herte te hebben / in allen dele de stenen gelyk zouden moeten zijn. Want dit gesteld zijnde / zo zou volgen / eveneens gelyk se de vermaningen om zodanig een herte uit te trekken niet en zouden konnen horen / dat 'et alzo een enkele dwaasheid zoude zijn enige vermaningen tot haar te doen; en ook een openbare onregtvaardigheid / haar daarom dat se niet en zouden horen / te straffen. 't En zy dat wy ook ons selven inbeelden dat se geen gevoelen med allen en hebben; in welk geval het haar even eens zoude zijn of se in 't vuur geworpen / dan of se in enig voortreffelyk gebouw zouden gesteld worden. En alzo heb ik na myn meninge de tegenwerpinge welke uit dese plaats genomen word / genoeg gedaan.

VIII. Maar op dat ik daarenboven andwoorde op het gene daar uit voor de onwederstandelyke wyse van bekeringe gehaald word; zo seg ik dat zulks geensins daar uit en volgd / dat God beloofde dat hy het stenen herte van d'Israëliten zoude wegnemen / en dat hy in plaatse van dat een vlezen herte geven zoude. Want op een andere plaats gebied hy haar selvs te doen / 't gene hy hier beloofd dat hy doen zal. Werpt van u weg alle uwe overtredingen, waar door gy overtreden hebt, ende maakt u een niew herte, ende enen niewen geest: want waarom zoud gy sterven ô Huis Jsraëls? Ezech. XVIII, 31. Nu 't en komt med de wysheid Godes niet over een / dat hy dat gene aan anderen gebied / 't welk hy selvs alleen

door sijne almogenheid besloten heeft te doen / en ook wil / gelijk se seggen / dat alle die genen die hy zulks gebied / haar selven daar van verseкerd zullen houden. Het blijkt ook dat 'et d' intentie en het voornemen Godes niet en is geweest / het herte van de Israëliten zo te veranderen / dat daar uit noodsakelijk en ongetwijfeld het effect van hare bekeringe zoude volgen. Want na dat hy geseid hadde / Cap. xi, 19. Ik zal het stenen herte uit haren vleze wegnemen, ende zal het enen vlezen herte geven, enz. Zo voegd hy 'er terstond by vers 21. Maar welker herte het herte harer verfoeiselen ende harer gruwelen nawandeld, der selver weg zal ik op haren kop geven, spreekt de Here Here. Indien hy voorgenomen hadde / alle die genen die hy zulks beloovd / door sijne almogenheid het stenen herte weg te nemen / zo en zou hy die genen / welker herte niet veranderd en zoude zijn / geen straffe gedreigd hebben. Want daar zouden 'er geen zodanig konnen wesen. In den selven sin seid hy ook van Jerusalem; In uwe onreinigheid; om dat ik u hebbe willen reinigen, (of gereinigd hebbe, volgens den Hebreeuzen text /) en gy niet gereinigd en zijt van uwe onreinigheden, Ezech xxiv, 13. door welke woorden klaar getoond word / dat God niet enig en alleen het werk van onse bekeringe / en dat nog door een onwederstandelijke kragt / te wege en brengd / alzo dat 'et ook gelijk wy 't selve niet en konnen wederstaan / van gelijken niet nodig en is dat wy daar toe iets komen te doen; andersins zou die stad dewelke God gereinigd hadde / waarlijk en in der daad rein geweest zijn. Dog de Schrivtuur seid dat God iets doet of geevd / wanneer hy van sijne zijde niets na en laat / 't welk vereist word op dat de menzen dat konnen doen of hebben / alhoewel dat 'er wegens hare quaadwilligheid het gewenste effect en einde niet en komt op te volgen. Wanneer hy dan alhier beloovd dat hy 't stenen herte van d' Jsraëliten zal wegnemen, en in des selvs plaats een vlezen herte zal geven, zo heeft hy sijn opsigt op die voortreffelijke weldaden dewelke hy voorgenomen hadde haar te bewijsen / door haar uit de Babylonize gevangenisse weder te brengen; en voornamelijk ten tijden des Messias / welke weldaden alle de voorgaande door hare grootheid verre overtreffen zouden. 't Welk uit de vergelijkinge van dese plaats med Ierem. xxxi, 31, enz. blijkt / alwaar buiten twijfel de selve belovte te lesen is / en daar God ook beloovd / dat hy een niew verbond zoude opregten med 'et huis Israëls en med 'et huis Juda / waar in hy sijne wet in haar binnenste geven zoude / en de selve in haar herte zoude inschrijven / enz. Want die weldaden zouden meer als genoeg zijn om hare herten te vermorwen / en tot gehoorsaamheid te buigen / 't en zy dat se t' enemaal Godloos en onverbeterlijk zouden zijn. Zo zijn wy gewoon te seggen / dat iemand het herte van sijnē vyand vermorwd heeft / wanneer hy door hem selven voor hem te vernederen / of enige weldaden te bewijsen / bewogen heeft om sijn gemoed tegen hem te veranderen. Dierhalven zo kan God med veel meerder regt op zodanig een wijse van hem selven spreken / wiens genaden en weldadigheden in getal en voortreffelijkheid / al het gene wy elk anderen bewijsen konnen zo verre komen t' overtreffen. Eindelijk op dat 'er geen occasie overgelaten en worde tot enige uitvlugt / zo moet men aanmerken dat alhier gehandeld word van een weldaad welke het ganze Joodze volk gemeen is / en die ook niet anders dan na enige jaren een begin zoude nemen. Dog die genade / welke de Predestinateurs verstaan / door welkers kragt de wille noodsakelijk bepaald word om te geloven / die word maar alleen aan enige weinige uitverkozenen gegeven; en de selve wierd ook niet minder in dien tijd / in welke de Propheet schreev / haar toegebragt / als daarna / aangesien dat se haar selven altijd gelijk is / van 't begin der wereld aan tot den einde toe. 't Welk vastgesteld zijnde / zo zou men moeten seggen / dat 'er toen ter tijd / ja ook lang daarna ganz geen uitverkozenen onder de Israëliten geweest en zijn: maar integendeel dat se altesamen verworpenen zijn geweest / die geensins en konden bekeerd worden / om dat se van die genade ontbloot waren / en dat God zulks extraordinaar heeft geopenbaard / op dat hy haar alle hope benemen / en ook beletten zoude dat se niet en zouden te vergeevs tragten te doen 't welk sy niet en zouden konnen uitvoeren. Welke dingen altesamen handtastelijke ongerijmdheden zijn.

IX. 4. Sy dringen ook daar op dat de Schrivtuur seid / dat wy altesamen dood zijn in de sonde en de misdaden, Eph. ii, 1. en dat een dode uit hem selven geen kragt en heeft waar door hy kan opstaan / of de stemme van die genen horen die hem vermaand om uit het grav te gaan. Maar ik andwoorde voor eerst, dat alhier niet gesproken en word van alle menzen / maar alleen van den stand der Ephesers en andere Heidenen voor hare beke-

bekeringe. Daarom en heeft Paulus niet geseid / Wy zijn van nature dood in de misdaden en sonden; maar gy lieden waart dood: tussen welke wijsen van spreken een groot onderscheid is. Het is wel waar / dat hy in de volgende versen in de eerste persoon spreekt; In welke (sonden) ook wy allen eertijds verkeerd hebben, enz. Ende wy waren van nature kinderen des toorns, gelijk ook de anderen, enz. Toen wy dood waren in de sonden, enz. 't Welk hy gedaan heeft / op dat hy tonen zoude / dat de Joden niet ganz vry en waren van die verdorvenheid: alhoewel dat hy op een andere plaats te kennen geevd / dat se in desen dele de Heidenen verre overtreften / seggende / Wy zijn van nature Joden, en niet sondaars uit de Heidenen, Gal. II, 15. Want de wet die sy van God ontfangen hadden / konde haar van afgoderye en andere gruwelen / daar de Heidenen haar selven in toegaven / onbesmet bewaren / 't en zy dat se den teugel hier van verworpen hadden. Ten twede. d'Apostel gebruikt hier doorgaans de voorlede tijd en niet de tegenwoordige; op dat hy zoude te kennen geven / dat hy niet en sprak van een natuurlijk gebrek / 't welk noit uitgetrokken en word; maar van een verdorvenheid dewelke uit een vrywillige gewoonte voordvloeid / en waar van ook die genen die het Evangelium hadden aangenomen / haar selven ontslagen hadden. Ten derde. Door die maniere van spreken van dood te zijn in de sonden, en heeft hy niet willen te kennen geven / dat d'Ephesers van ganz alle vermogen ontbloot waren om haar tot God te bekeren / ook na dien tijd dat se door 't Evangelium geroepen waren; maar alleen dat se den dood waardig geweest waren / wegens hare grote sonden tegen de wet der nature / in welke sy te voren gewandeld hadden. 't Welk hy haar daarom indagtig maakt / op dat sy de voortreffelijkheid van de Goddelijke genade in hare roepinge tot de saligheid erkennen / en haar waardig de selve dragende / in 't toekomende Gode en Christo haren verlosser van ganzer herte zouden dienen. Dat men die wijse van spreken alzo verstaan moet dat blijkt daar uit / dat hy de vergevinge of quitscheldinge der sonden / tegen dood te zijn in de sonden komt te stellen; 't welk door de volgende woorden word te kennen gegeven / Toen wy dood waren door de misdaden heeft hy ons levendig gemaakt med Christo; Ende heeft ons mede opgewekt, ende heeft ons medegeset in de Hemelen, vers 5, 6. Maar het word op een andere plaats nog veel klaarder uitgedrukt / wanneer hy seid / Hy heeft u als gy dood waart in de misdaden en in de voorhuid uwes vleez, mede levendig gemaakt med hem, (te weten Christo /) alle uwe misdaden u vergevende, enz. Col. II, 13. In dien sin seid God tot Abimelech / die de huisvrou van Abraham tot sig genomen hadde / Siet, gy zijt dood om der vrouwen willen, dien gy weggenomen hebt, Gen. xx, 3. Als ook David van dien Rijken / van welke Nathan hem te kennen gegeven hadde / dat hy het enige oylam hadde weggenomen / Die man die dat gedaan heeft is een kind des doods, 2 Sam. XII, 5. Dierhalven zo betekenen de woorden van dood te zijn in de sonden, ende een kind des toorns te wesen, ene ende de selve saak: van welke laatste wijse van spreken wy hier voren / daar wy van de ervsonde handelde / gesproken hebben. Somtijds worden ook die genen in de Schriftuur in een geestelijken sin geseid dood te zijn / die al even eens als of se nu al dood waren ganz geen goede werken en doen. Zo heeft Paulus geseid van een weduwe die in wellusten leevd / dat se levende dood is, I Timoth. v, 6. En Jesus Christus van dien die hem versogt dat hy verlov mogte hebben om sijn vader te begraven / eer hy hem zoude navolgen / Laat de doden hare doden begraven Matth. VIII, 22. En tot den Engel of Opsiender van de Gemeente van Sardis Gy hebt de naam dat gy leevd ende gy zijt dood, Apoc. III, I. Maar in dese plaatsen / en word niet meer als in de voorgaande / door dood te zijn, een absolut en geheel onvermogen om goed te doen te kennen gegeven; gelijk dat voornamelijk uit de laatste kan bewesen worden. Want die Opsiender van de Gemeente van Sardis / dien Christus seid dood te zijn / die en was niet ontbloot van het vermogen om den Evangelio te gehoorsamen / 't welke God alle en een ygelijk goedertierenlijk mededeeld / die hy het Evangelium laat verkondigen. Maar evenwel steld eens dat door de woorden van dood te zijn, te kennen word gegeven dat de mens uit hem selven geen kragten en heeft om iets te doen 't gene waarlijk goed is / en ook ter saligheid leid; daar uit en zoude niet volgen / dat de stemme van de Sone Godes / dewelke sig in den Evangelio laat horen / niet genoeg en is om hem levendig te maken / en bequaamheid te geven / om 't gene hem geboden word na te komen / tegen d' uitgedrukte woorden uit Ioh. v, 25. Andersins en zou hem God ook niet

vermanen/ dat hy hem selven zoude opwekken/ Ontwaakt gy die slaapt, ende staat op uit den doden, ende Christus zal over u ligten, Eph. v, 14. Want dat en zou niet minder belaglijk zijn/ als of iemand een doden/ die nu in 't grav al lag en rottede/ aldus quam aan te spreken/ komt te voorschijn uit de duisternisse van het grav/ op dat gy het heldere en heerlijke ligt der Sonne moogd beschouwen: nog wild daar hardnekkig in blijven leggen/ op dat gy niet eindelijk geheel tot spijse van de wormen en word. Eindelijk gelijk 'er door dese woorden/ de sonde gestorven te zijn, dewelke Paulus gebruikt Rom. vi, 2. Wy die de sonde gestorven zijn hoe zullen we nog in de selve leven? niet te kennen en word gegeven/ dat 'et voor de zodanige onmogelijk is enige sonden meer te begaan; alzo en word'er ook niet door dese woorden/ van dood te zijn in de sonden/ een geheel onvermogen om goed te doen/ aangewesen. Want de reden is op beide die plaatsen even kragtig. Dierhalven zo besluit ik dat de aangetogene plaatsen/ dewelke ik nu ondersogt hebbe/ niet en tonen dat 'et den mens onmogelijk is de Godlijke roepinge te gehoorsamen/ dewelke door het Evangelium geschied/ en in Christum te geloven. Want alhoewel hy zulks uit hem selven en door sijn natuurlijke kragten niet en kan doen; zo heeft hy evenwel door die genade/ dewelke God alle die genen die 't Evangelium komen te horen aanpresenteerd/ kragten genoeg om de tegenstand van sijne verdorven natuur te boven te komen; alzo dat 'et alleen sijn eigen schuld is indien hy niet en geloovd.

X. 3. Sy behelpen haar selven ook med verscheide plaatsen der H. Schriftuur/ alwaar sy menen dat geleerd word/ dat die genen die geloven niet med allen tot dat werk toe en brengen/ maar dat men dat geheel en al Godes onwederstandelijke kragt/ dewelke in haar komt te werken/ moet toeschrijven; hoedanig zijn/ Dat God het stenen herte wegneemd en een vlezen herte in plaats geevd, Ezech. xxxvi, 26. Dat hy ons trekt uit de magt der duisternisse, ende overset in het Koningrijke des Soons sijner lievde, Col. i, 13. Dat hy in ons werkt het willen en het volbrengen na sijn welbehagen Philip. ii, 13. Dat hy ons verligt, vernieuwd, wederbaard, levendig maakt, tot niewe creaturen maakt, herschept, in het lighaam van sijnen Soon inlijvd of inent, roept, trekt, geevd dat wy in Christum geloven, en diergelijke dingen meer. En eindelijk dat Christus selvs seid/ Dat niemand tot hem en kan komen, dat is/ in hem geloven/ 't en zy dat hem de Vader komt te trekken, Job. vi, 44. Maar op de eerste plaats/ die genomen is uit Ezech. xxxvi, heb ik nu al geandwoord. In de twede uit Coloss. i, en kan ik niet sien hoe se ter saak diend/ of hoe se het gene in geschil staat bewijsd. Paulus handeld aldaar van de Colossensen en andere Heidenen/ die voor hare bekeringe tot Christum/ ellendige slaven van den Duivel waren/ die een Prins is der duisternisse; en ook zo onwetende van de waarheid/ dat se de stomme beelden en afgoden dienden in plaatse van den Schepper van het geheel-al; en hy verheft de genade Godes tegen haar/ dat hy haar door het ligt des Evangeliums van die dienstbaarheid en slavernije bevrijd/ en tot 'et getal van de onderdanen van sijnen beminden Soon heeft aangenomen. Maar het is in dese tijd heel anders med de Christenen gelegen/ die van kinds been aan in de kennisse van den waren God en Christi zijn onderwesen/ en de eerste beginselen der Godvrugtigheid als med de moederlijke melk hebben ingesogen. Ja daar en word ook in die plaats niet geseid/ dat God de Heidenen door een almogende werkinge van sijnen Geest bekeerd heeft/ en dat sy de genade die haar aangeboden wierd niet en hebben konnen verwerpen. Dat heeft hy door den dienst van sijne dienaren te wege gebragt/ die hy tot haar gesonden heeft/ om hare ogen te openen/ en haar te bekeren van de duisternisse tot 'et ligt/ en van de magt des Satans tot God/ gelijk 'er van Paulus geseid word/ Act. xxvi, 18. Waarom 'er niet aan te twijfelen en is/ of sy hebben hare predikinge konnen verwerpen/ gelijk vele anderen gedaan hebben/ die de duisternisse liever gehad hebben dan het ligt/ Joh. iii, 19. En die den H. Geest/ klopende door het woord des Evangeliums aan haar herte/ wederstaan hebben/ en niet en hebben willen inlaten/ Act. vii, 51.

XI. Op de derde plaats uit Philip. ii, 13, andwoorde ik/ dat d'Apostel aldaar niet en leerd/ dat God in ons dat willen en het volbrengen door een onwederstandelijke kragt werkt; waar van alleen gedisputeerd word. Andersins staan sy al te samen zeer gaarne toe/ dat God d' eerste aucteur is van alle de goede werken die wy doen/ die ons niet alleen eens in de selve door sijn genade voorkomt/ maar ook gedurig tot den einde toe sijne hulpe daar toe verleend. Maar van de wijse op welke hy dat te wege brengt/ daar in en komen se

niet

niet over een ; of hy namelijk de menzen de vryheid laat om te gehoorsamen en niet te gehoorsamen/ dan of hy de selve t' enemaal wegneemd / determinerende hare wil door sijne almogenheid maar alleen tot d' ene of d' andere zijde. Ik segge dan dat de maniere van spreken welke Paulus gebruikt / zodanig een werkinge niet noodsakelijk en betekend. Want in onsen gemenen ommegang / en wanneer 'er van de handelinge dewelke onder de menzen plaats heeft gehandeld word / plegen wy te seggen / dat wy in iemand de wil om dit of dat aan te gaan verwekt hebben / wanneer wy hem door onse raad en aanradinge daar toe hebben bewogen. Dierhalven zo kan het med veel meerder regt op God gepast worden / die door sijne beloften en dreigementen / en ook door verscheide andere middelen die hy in sijne hand heeft / in ons een wille verwekt om wel te doen / en in het volbrengen van 't gene wy voorgenomen hebben helpt ; alhoewel dat hy ons de wil niet en beneemd om anders te willen en te doen. Voegd 'er by / dat alhier niet gesproken en word van de wijse op welke God d' ongelovigen tot 'et geloov brengd ; maar van 't gene hy doet ontrent die bekeerd zijn/ en den Evangelio geloven; die hy somtijds tot een beloninge van hare gepleegde gehoorsaamheid meerder hulpe komt te schenken om te volharden / als hy gegeven hadde om te beginnen. Niemand en kan ook menen / dat de woorden na sijn welbehagen, daar bygedaan zijn / om onse vryheid uit te sluiten / of om te tonen dat God alleen in dese saak komt te werken. d'Apostel heeft daar door dit alleen willen te kennen geven / dat wy de genade / dewelke God ons in den Evangelio aanbied / niet verdiend en hebben / en dat de selve uit sijne vrywillige goedheid tegen ons voordvloeid / waar van hy ons beroven kan / indien wy onse saligheid niet en werken in vrezen en in beven. Ja 't is ook verre van alle waarschijnelijkheid / dat hy van de onwederstandelijke werkinge Godes voorgenomen zoude hebben te spreken. Want zo doende zou hy de vermaninge/ die 'er inmediatelijk voorgaat/ al hare kragt benomen hebben / Werkt uwes selvs saligheid med vreze ende beven ; want het is God die in u werkt , enz. En voorwaar de Philippensen zouden daar uit een ganz contrarie besluit konnen maken hebben / en aldus by haar selven redenkavelen; Nademaal God alleen het willen en volbrengen in ons werkt / en dat sonder ons / alzo dat wy van onse zijde daar niet med allen toe en doen / zo en is 'et niet alleen overtollig dat wy med zulk een bysondere sorge en naarstigheid onse saligheid soeken te bewerken ; maar het is ook een pure dwaasheid te menen dat wy tot de selve iets konnen vorderen. Voegd hier by/ dat de ondervindinge leerd / dat de waarheid en vervullinge van die stellinge / in alle die genen die hy aanspreekt/ geen plaats gehad en zoude hebben. Want gelijk uit Cap. I. en III. van desen brief blijkt/ zo waren 'er vele Godlosen en onvromen onder de Philippensen/ ontrent welke God zodanig een kragt niet en oeffende / waar door hare wil noodsakelijk tot het goede zoude gedetermineerd worden. En 't en doet ook ter saak niet dat sy excipieren / dat men dat maar alleen van de uitverkorenen moet verstaan. Want zo doende zou men moeten bekennen / dat de bygevoegde vermaninge alleen tot d'uitverkorenen gedirigeerd word; en dat dierhalven d' anderen die de selve niet en gehoorsaamden / en nalieten hare saligheid te werken / niet gesondigd en hebben.

XII. Ten vierde. Daar en is 'er niet een onder die manieren van spreken der H. Schriftuur / waar uit men 't gene in geschil staat kan besluiten. Daar uit dat God ons verligt , en volgd niet dat hy zulks door een onwederstandelijke kragt doet / en dat wy daar toe niet med allen toe en brengen. Want hy verligt ons door sijn woord / waar van David seid / Uw' woord is een lampe voor mijne voeten , ende een ligt op mijnen weg. Psal. cxix, 105. Op die wijse hebben wy terstond gehoord / dat God Paulum tot de Heidenen gesonden heeft/ op dat hy hare ogen verligten zoude/ namelijk door het ligt des Evangeliums/ 't welk hy haar aanpresenteerde. Maar indien sy wilden / sy konden hare ogen voor den glanz des selvs sluiten/ en in de duisternisse blijven. Want alhoewel het woord Godes in hem selven de kragt heeft om te verligten / zo en verligt het evenwel de zodanigen niet / die 't selve verwerpen of veragten. Alzo en verniewd ons God ook niet / 't en zy dat wy van onse zijde zo veel toebrengen als wy tot onse verligtinge toebrengen konnen; gelijk daar uit blijkt dat God ons dat selve gebied. Word veranderd door de verniewinge uwes gemoeds, Rom. xii, 2. Van gelijken / Word verniewd in den geest uwes gemoeds , Eph. iv, 23. Het is dierhalven ongerijmd / te menen dat God dat alleen in ons sonder ons wil te wege brengen : want waar toe zou hy ons dan sijn eigen werk bevelen ? En daar en

steekt ook geen meerder kragt in / dat wy lesen dat God ons levendig maakt, wederbaard, tot niewe schepselen maakt, enz. Want alle dese dingen brengd hy te weeg door sijn woord / waar aan niet te twijfelen en is of het kan van den menz wederstaan worden/en het word ook dikwijls in der daad wederstaan. d'Here Jesus Christus seide / dat de ure quam, ja dat se nu al was gekomen, in welke de doden de stemme des Soons zouden horen, en dat die de selve gehoord zouden hebben, leven, zoudē Joh. v, 25. namelijk die geestelijk dood zijn/ dewelke Petrus seid dat het Evangelium is verkondigd geworden/ 1 Briev, IV, 6. Want de Sone Godes laat ons in den Evangelio dese levendig makende stemme horen; voor welkers geluid wy onse oren konnen toestappen. Wy worden wedergeboren niet uit vergangelijken, maar uit onvergangelijken zade, door het levende ende ewig blijvende woord Godes, 't welk ons verkondigd is, 1. Pet. 1, 23. God heeft ons na sijnen wille gebaard door het woord der waarheid, op dat wy zouden zijn als eerstelingen sijner schepselen, Jacob. 1, 18. Daarom zo worden die genen / die dat woord verkondigen/ geseid dat se Christo menzen komen te telen. Ik, seid Paulus / hebbe u in Christo Jesu door het Evangelium geteeld, 1 Cor. IV, 15. 't Welk te kennen geevd dat daar toe geen onwederstandelijke kragt vereizt en word. Want d'Apostolen en waren med zodanig een kragt niet aangedaan / dan alleen wanneer se miraculen deden; onder welk getal men zeer ongerijmdelijk alle die bekeringen zoude stellen/ die sy zo onder de Joden als onder de Heidenen hebben te wege gebragt.

XIII. Dese wijse van spreken / dat God ons in het lighaam van sijnen Soon komt in te enten, dewelke Rom. XI. 23, gelesen word / en doet niet om te tonen med wat voor een kragt hy in ons het gelove voordbrengd. Want die genen worden alleen van hem in den Sone ingeentet die nu al geloven / gelijk blijkt uit de woorden die 'er inmediatelijk voorgaan/ alwaar van de Joden geseid word/ dat sy indien se in hare ongelovigheid niet en komen te volharden / wederom zullen ingeentet worden. Op wat wijse God ons roept dat heb ik hier vorens geseid / wanneer ik van de plaats Rom. VIII, 29, handelde: en heb ook duidelijk getoond / dat hy in ons tot 'et geloov te roepen geen onwederstandelijke kragt en gebruikt. Nog ook daar uit dat 'et de menzen gegeven word in Christum te geloven / Philip. 1. 29. en volgd niet / dat 'et geloov een werkinge is / welke God in ons alleen voordbrengd / en dat wel med zodanig een doordringende kragt / dat niemand de selve op enigerhande wijse en kan beletten of tegenhouden. Want alsdan word ons gegeven te geloven / wanneer ons het Evangelium verkondigd word / 't welk een middel is waar door God het gelove in ons voordbrengd. Maar dat en geschied niet door een onwederstandelijke kragt / alzo dat alle die genen die 't gegeven word te konnen geloven / ook noodsakelijk en sonder enige twijfelinge komen te geloven. Want de dagelijkze ondervindinge leerd het tegendeel. Zo dikwijls als het net des Evangeliums uitgeworpen word / zo dikwijls en worden 'er juist geen levende menzen gevangen. En gelijk 'er niet gegeven en word onwedestandelijk voor Christo te lijden; (want die Christum willen versaken / die schuwen de vervolginge voor sijnen name;) alzo ook niet in hem te geloven; daar Paulus evenwel med dese twe dingen t' samen te voegen / Het is u lieden gegeven niet alleen in Christum te geloven, maar ook voor hem te lijden, niet donkerlijk en wil te kennen geven / dat beide die dingen een ende de selve reden hebben / of even schoon staan. Voegd hier by / dat 'et ongetwijfeld is / indien God zoude besloten hebben het gelove op zodanig een wijse in ons voord te brengen / dat hy 't dan ons niet en zoude gebieden / gelijk wy sien dat op verscheide plaatsen geschied / en med name by Iohannes in sijn 1 Briev. Cap. III, 23. Dit is sijn gebod dat wy geloven in den name sijns Soons Iesu Christi.

XIV. En daar en steekt ook geen meerder kragt in / dat God geseid word ons te bekeren, Ierem. XXXI, 18. Bekeerd my ende ik zal bekeerd wesen. Want die bekeringe om welke het volk Ephraim God alhier bid / bestond daar in / dat God in plaatse van die sware straffen / die hy over haar gebragt hadde / haar wederom sijn genade en gunste zoude doen gevoelen / belovende indien God in sijne barmhertigheid tot haar zoude keren / dat 'et zijn zoude dat sy door zo een uitstekende weldaad / tot de bekeringe van hare wegen in een beter stand zouden gebragt worden. Over welke plaats Vatablus aantekend / dat dese woorden / Bekeerd my, ook konnen overgeset worden / Doet my wederkeren; namelijk uit de Babylonize gevangenisse in welke ik ben. Alzo dat de selve niet te kennen en geven / op wat wijse de bekeringe

tot Gode en tot de geregtigheid komt te geschieden. Want uit de selve en kan ten hoogsten niet anders getrokken worden / als dat die genen die in de sonden versopen legen / gelijk toen ter tijd de Ephraimiten waren / haar selven sonder Godes hulpe daar niet en konnen uitredden. 't Welk ik gaarne toesta; maar dat en bewijsd niet dat de bekeringe sonder een vrywillige toestemminge geschied / of dat 'et noit en gebeurd / dat die genen die God door sijne weldaden tot bekeringe komt te nodigen / haar selven ondankbaar tonen / en in hare onbekeerlijkheid komen te volharden.

XV. Van de openinge des herte, waar van Act. xvi, 14, mentie gemaakt word / heb ik nu al in het voorgaande iets geseid / en ook toegestaan dat 'er een bysondere genade Godes door betekend kan worden / maar niet dewelke onwederstandelijk werkt. In die plaats word gesproken van de bekeringe van Lydia / dewelke med regt tot God gerefereerd word / als den eersten aucteur van alles goeds / en van wien alleen de kragt van de lere Pauli haar oorsprong hadde. En men kan ook med geen sekerheid seggen / of sy alleen sijne predikinge geloovd heeft. Want dat Lucas van haar med name gewag maakt / dat schijnd alleen te strekken / om te tonen wat den Apostel bewogen heeft med sijn geselschap tot haren huise in te gaan. En al was 'et schoon dat se alleen onder alle die genen / die hem toen gehoord hebben / tot Christum was bekeerd geweest; zo en zou daar uit niet volgen / dat de Here ontrent haar een bysondere genade gebruikt zoude hebben / die hy andere zoude hebben geweigerd. Want hy klopt aan het herte van alle en een ygelijk die hy sijn Evangelium laat verkondigen / wagtende op dat hem open gedaan mag worden / Apoc. iii, 20. Maar de verscheidenheid van effect en uitslag zoude daar uit voordgevloeid hebben / dat d' andere toehoorders van Paulus zo Godsdienstig niet en zouden geweest zijn als dese heilige vrouwe / dewelke niet sonder reden med desen eertitul vereerd word / dat se Godsdienstig was, of / God diende, namelijk om te tonen dat 'et door hare Godvrugtigheid geschied was / dat liever het herte van haar is geopend geworden om den Evangelio te geloven / als van anderen; volgens het gene die Koninglijke Psalmist seid / De verborgenheid des Heren is voor die genen die hem vrezen, ende hy zal haar sijn verbond bekend maken, Psal. xxv, 14. En d' Here Jesus Christus / Zo iemand wil des selvs wille doen, die zal van dese lere bekennen, of sy uit God is, dan of ik van my selven spreke. Joh. vii, 17. Gevende door dese woorden te kennen / dat die gene / die van de waarheid van de religie versekerd wil zijn / voor af een vurige lust en yver moet hebben / om de wille Godes te doen / en dat God dan niet en zal toelaten / dat hy door dubbinge ende twijfelinge heen en we'er zal gedreven worden / maar dat hy hem bekend zal maken wat hy volgen moet / om d' ewige saligheid te konnen verkrijgen.

XVI. Eindelijk wat die woorden Christi aangaat / Niemand en kan tot my komen 't en zy dat de Vader die my gesonden heeft hem trekke, Joh. vi, 44. Daar op andwoorde ik / dat 'et wel noodsakelijk is dat wy van den Vader getrokken worden eer wy tot Christum komen / alzo dat niemand sonder zodanig een trekkinge tot hem komen en kan. Maar daar uit en volgd niet / dat God alle die genen die hy trekt / door een onwederstandelijke kragt trekt; en dat 'et niet en kan geschieden of sy moeten ook tot Christum komen. Want hy klaagd dat hy sijn volk Ephraim med menzen selen getrokken heeft, maar dat se niet en hebben willen bekeerd worden, Hos. xi, 4, 5. Dierhalven zo en is dat trekken geen violente of geweldige werkinge / maar een vrindelijke en soete / gelijk wanneer ik een klein kind tot my trekke / med 'et selve een appel of noten te presenteren. Want tot dien einde gebruikt hy beloften / dreigementen / weldaden / kastijdingen / en diergelijke morele en aanradende middelen / dewelke niet onwederstandelijk en werken / maar dikwijls geen effect en hebben. Dog indien door het trekken van de Vader in dese plaats zodanig een genade verstaan word / dewelke noodsakelijk haar effect heeft / en waar van zo het weigeren als het mededelen van het absolute besluit Godes afhangd / zo zou Jesus Christus med te seggen / dat niemand tot hem en kan komen 't en zy dat hem de Vader trekt / d' oorsaak van de ongelovigheid der Joden openbaarlijk tot 'et weigeren van zodanig een genade gerefereerd hebben; 't welk geensins waarschijnlijk is. Want zo doende zou hy sijne toehoorders van hem doen afwijken hebben / die hem zouden hebben konnen andwoorden / Waarom berispt gy ons wegens onse ongelovigheid? Indien wy niet en konnen geloven / sonder dat ons de Vader komt te trekken; moet ons dan die ongelovigheid toegerekend worden / indien hy selvs

selvs dat niet en wil doen? Wanneer hy ons op de selve wijse gelijk als anderen getrokken zal hebben / zo en zullen wy niet minder bereidvaardig en wakker zijn om tot u te komen als sy / en wy en zullen ook syn almogende werkinge niet wederstaan / en zo hy ook de selve aan ons niet te werk en steld / zo en konnen wy niet med allen uitregten. Maar/zuld gy seggen/welke is dan de sin van dese woorden Christi? 'k Andwoorde: Hy heeft de schuld van de ongelovigheid der Joden / die tot hem niet en quamen / of in hem niet en geloovden/ bedekteljjk op hare quaadaardigheid willen leggen / gelijk hy elders dikwijls doet; aanwijsende dat se daar door te kennen gaven / dewijl se door de lere die hy haar verkondigde niet getrokken en wierden / dewelke niet de sijne / maar de lere des Vaders was / van wien hy was gesonden / dat se God niet en vreezden / ende sijne wet in zo groten agtinge niet en hielden als sy wel behoorden. Want alle die genen die volgens het voorschrivt van de wet God waarlijk vreezden / die quamen terstond de lere Christi t' omhelsen / dewelke sy bekenden Godlijk te wesen. Want de Vader trok de Joden tot den Soon door de wet/dewelke hy haar als een pedagoog of leermeester gegeven hadde / waar door sy tot Christum zouden gebragt worden / Gal. III. 24. Om welke reden wille het niet en konde geschieden / of die genen / die opregte yveraars van die wet waren / en des selvs sin en meninge wel verstonden / zouden tot hem komen / wanneer de Godlose en onheilige menzen door sijne lere niet eens en zouden bewogen worden. Waarom hy ook tot haar seide / Indien gy Mosi geloovdet, zo zoud gy my geloven; want hy heeft van my geschreven. Maar zo gy sijne Schrivten niet en geloovd, hoe zuld gy mijne woorden geloven? Joh. V, 46, 47. Van gelijken op een andere plaats/Die uit God is hoord de woorden Gods: daarom en hoord gy lieden niet, om dat gy uit God niet en zijt. Joh. VIII, 47. Als of hy quam te seggen / Die med de vreze Godes aangedaan is / die hoord gaarne de woorden Godes / dewelke ik verkondige. Gy lieden dan die weigerig zijt de selve te horen / geevd daar door te kennen / dat gy God niet en vreezd. Als ook sijnen beminden discipul/Wy zijn uit God, die God kend, die hoord ons; die uit God niet en is die en hoord ons niet, I Joh. IV, 6. Dog dat enigen menen dat door dese woorden uit God te zijn, betekend word van God absolut tot 'et ewige leven gepredestineerd te wesen / die zijn t' enemaal van sijne meninge af. Want zo zou integendeel volgen / dat door de woorden uit den Duivel te zijn, dewelke Christus ook Joh. VIII, gebruikt / verstaan word / van den Duivel tot d' ewige verdoemenisse gepredestineerd te wesen: 't welk zo ongerijmd is dat men 't med handen kan tasten. Maar gelijk uit den Duivel te zijn / betekend in de Godloosheid sijn behagen te hebben / gelijk als de Duivel; alzo is ook uit God te zijn / even zo veel als de Godvrugtigheid en heiligheid / dewelke Gode behaaglijk is / na te volgen.

XVII. De woorden die Christus daar by voegd hebben ook dien selven sin / Daar is geschreven in de Propheten en sy zullen alle (gr. didaktoi Theou) van God geleerd zijn. Eenygelijk die het van den Vader gehoord ende geleerd heeft, die komt tot my. Hy heeft sijn opsigt op de woorden Esa. LIV, 13. dewelke een Prophetie behelsen die over een komt med Jerem. XXXI, 31, enz. Ik zal mijne wetten in haar binnenste geven, enz. Niemand en zal sijnen naasten meer leren, nog de ene broeder den anderen, seggende, Kend den Here. Want sy zullen my alle kennen van de kleinsten onder haar tot de grootsten onder haar, seid de Here, enz. Om dat namelijk / gelijk wy te voren geseid hebben / de weldaden Godes tegen de Joden ten tijden des Messias (dewelke afgebeeld zijn geworden door de verlossinge uit de Babylonize gevangenisse /) zo voortreffelijk zullen zijn / dat se alle en een ygelijk een zeer overvloedige occasie zullen geven om God te kennen / en hem wederom liev te hebben: alhoewel / gelijk daarna d' ondervindinge geleerd heeft / het meeste gedeelte van haar / Christum die tot haar gesonden was / med de grootste ondankbaarheid verworpen heeft. Maar God en word niet selden in de Schrivtuur geseid dat gene te doen / waar toe hy de menzen aandrijvd en kragten verleend / al is 'et dat 'er wegens hare quaadaardigheid zodanigen effect niet op en volgd als 'er wel med 'et voornemen Godes overeenkomt. En daar uit blijkt dat die woorden van didaktoi Theou, (dewelke de oude oversetter zeer vreemd en duister door docibiles Dei, dat is / leersaam van God, vertaald /) liever betekenen docti de Deo, als docti à Deo, dat is / dat de selve de materie of het subject van de lere betekenen daar iemand in geleerd is / als de werkende oorsaak door welke hy geleerd of onderwesen is: even op de selve wijse

gelijk

gelijk men seid / geleerd van den dobbel-steen / van den bal / enz / dat is / ervaren om med de dobbelsteen of med de bal te spelen. Want alhoewel het waar is / dat niemand van God geleerd / of in de Godlijke kennisse wel onderwesen en is / dien God selvs niet geleerd en heeft; zo heeft evenwel de Propheet / wiens woorden Christus citeerd / alhier liever het effect willen te kennen geven als de enkele werkinge Godes; want om dat te betekenen zou hy liever het woord / theodidaktos, 't welk 1 Thess. IV, 9. gevonden word / gebruikt hebben. Maar 't zy in wat sin gy de selve neemd / zo doet het weinig tot ons geschil. Want de menzen en worden niet terstond in de Godlijke saken geleerd / nog sy geloven terstond den Evangelio om dat se God tot een leermeester hebben: want God leerd alle die genen / die hy sijn woord laat verkondigen / 't welk seker is dat 'et van velen wederstaan en niet gehoorsaamd en word. Gy zuld seggen / dat alhier van de immediate of onmiddelijke leringe of onderwijsinge gehandeld word / dewelke niemand en kan wederstaan / om dat de selve door een onwederstandelijke kragt geschied. 'k Andwoorde: Dat's de saak selvs die in questie staat / en tot nog toe niet bewesen en is. Want tot nog toe en zijn alle menzen zodanig van God niet geleerd geweest / dat se hem al te samen gehoorsaamd hebben; maar daar zijn 'er altijd van 't begin af dat het Evangelium is verkondigd geworden / tot nu toe zeer vele geweest / die haar selven daar tegen wederspannig getoond hebben. Door de volgende woorden / Een ygelijk die 't van den Vader gehoord en geleerd heeft, die komt tot my, word hetselve betekend als door de voorgaande / van den Vader getrokken te zijn; Namelijk dat de lere der wet / dewelke tot den Vader als tot den eersten aucteur gerefereerd word / de gemoederen van die genen / die in de selve te voren onderwesen waren / geprepareerd heeft / om zo veel te ligter en bereidvaardiger het Evangelium te ontfangen / wanneer 't haar is verkondigd geworden; alzo dat die genen die de wet in waarde hielden / niet gewoon en waren het Evangelium te veragten of te verwerpen.

XVIII. Ten vierde, word 'er gedrongen op dese woorden Pauli / Wie onderscheid u? Ende wat hebt gy dat gy niet en hebt ontfangen? Ende zo gy 't ook ontfangen hebt, wat roemd gy als of gy het niet ontfangen en had? 1 Cor. IV, 7. Waar uit sy besluiten / dat wy alleen door de onwederstandelijke kragt Godes / waar door wy tot 'et geloov gebragt worden / van die genen die niet en geloven onderscheiden worden; om dat / indien 'er de medewerkinge van onse vrije wil toe vereizt / en dat ook niemand sonder de selve en zoude bekeerd worden / die genen die geloven zouden / stoffe zouden hebben om te roemen / en ook konnen seggen / Ik onderscheide my selven van de ongelovigen, niet God die ons al te samen ene ende de selve genade verleend heeft. 'k Andwoorde / dat de gelovigen in dese plaats med de ongelovigen niet geconfereerd en worden / nog ook hoe 't bygekomen is / dat d' eerste bekeerd zijn geworden / en d' andere niet / maar de gelovigen med elk anderen; en dat 'er in 't bysonder gesien word op de onenigheden die 'er onder de Corinthers waren / waar van enigen roemden / dat se meerder gaven van talen of gesondmakinge hadden / als anderen / of dat se liever van Cephas als van Paulus / of van Paulus als van Apollo / in de Christelijke Religie onderwesen waren / gelijk uit Cap. 1, 2, 3, 4. als ook uit 12, 13, 14. kan blijken. 't Welk voorwaar een zeer schandelijke saak was / en ganz niet overeenkomende med de professie en belijdenisse die sy deden. Want dat d' ene boven den anderen in diergelijke saken uitstak / dat en quam uit sijn eigen naarstigheid en arbeid niet voord / maar uit Godes enkele genade en mildadigheid / en 't en gav geen regtvaardige oorsaak om hem selven boven anderen te verheffen; als ook niet dat dese voortreffelijker leermeester / van wien hy in 't Christlijke geloov onderwesen zouden zijn / mogt gehad hebben als gene; al schoon gesteld zijnde dat 'et onderscheid / 't welk sy tussen Cephas / Paulus / en Apollo maakten / niet qualijk en verkeerdelijk geschied en was. Maar de saak en is op de selve wijse niet gelegen med de gelovigen en ongelovigen / dewelke gelijklijk het Evangelium verkondigd is / en die de selve occasie en gelegenheid gehad hebben om te konnen geloven. Want daar en is geen twijfel aan / of het onderscheid 't welke tussen die beide bespeurd word / komt daar uit voord / dat gene vrywillig de Godlijke waarheid / welke haar geopenbaard wierd / hebben gehoorsaamd / en dese daarentegen deselve van gelijken vrywillig verworpen hebben; alzo dat die genen die gehoorsaamd hebben / hebben konnen niet gehoorsamen / en die niet gehoorsaamd en hebben / hebben konnen gehoorsamen. Waarom ook die eersten van de Geest

Godes wegens hare gehoorsaamheid worden geprezen / en de laatsten daarentegen wegens hare ongehoorsaamheid worden misprezen. Waar van wy een uitstekend exempel hebben / Act. XVII, 10, 11, alwaar geseid word Dat de Joden van Bereen edeler waren als die van Thessalonica, om dat se het woord des Evangeliums med alle toegenegenheid hebben onfangen. 't Welk geen reden nog fundament en zoude hebben / indien God die van Bereen door een onwederstandelijke kragt zoude bekeerd hebben / die hy ontrent die van Thessalonica niet en zoude hebben willen gebruiken. 'k En meen niet dat 'et alhier nodig is te andwoorden op de verdraaide verklaringe van enigen / die het woord edeler 't welk Lucas alhier gebruikt / van de edelheid van geslagt / of van een waardiger of eerlijker staat verstaan / en het selve tot de Thessalonicensen selvs refereren; dewijl d' omstandigheden van den text klaar te kennen geven / dat die van Bereen med die van Thessalonica vergeleken / en boven haar gesteld worden; en dat haar edelheid niet gesteld en word in haar geslagt en afkomst / of andere diergelijke uitterlijke qualiteiten / dewelke niet med allen en doen om God te behagen; maar daar in / dat se het woord, namelijk des Evangeliums / med alle toegenegenheid ontfangen hebben.

XIX. Nademaal dan die genen die geloven / van God selvs gehouden worden lov en prijs waardig te wesen / zo en is 'et haar niet verboden / dat se daar over niet en zouden mogen roemen indien se maar in Gode komen te roemen. En daar van is 'et dat Paulus vermaand / dat die roeme in den Here roeme, 1 Cor. I, 31. uit Jerem. IX, 22, 23. Van gelijken / Een ygelijk beproeve sijn selvs werkt: ende alsdan zal hy aan hem selven alleen roem hebben, ende niet aan een anderen, Gal. VI, 4. Alwaar hy door de laatste woorden / aan hem selven, ende niet aan een anderen, te kennen geevd / dat men de reden en oorsaak van roemen niet en moet nemen uit de gebreken die wy in anderen bespeuren / maar uit de deugden die wy in ons na een ernstig ondersoek van onse conscientie bevinden. En med regt / want het gebeurd dikwijls dat wy in het oordeel / 't welk wy van anderen strijken / schandelijk komen te missen / om dat wy haar niet wel en kennen. Daarenboven / zo en zijn juist alle die genen niet goed en Gode aangenaam / die een weinig beter zijn als de allersnoodsten. Waar op die Pharizeus niet en lettede van welke de Here spreekt / Luc. XVIII, die daar roemde dat hy twemaal ter week vastede, en de tienden gav van al 't gene hy besat; 't welk alleen een ceremoniele heiligheid was / en med superstitie vermengd: en dat hy niet en was gelijk de andere menzen, rovers, onregtvaardigen, overspeelders, dat is / dat hy niet van de quaadste slag en was / en gelijk dien tollenaar dien hy daar voor sijn ogen sag. 't Welk een vermetel en rukeloos oordeel was van eens anders dienstknegt / dien hy misschien niet wel en kende / gelijk ook sijn eigen selven niet / menende dat 'et om regtvaardig te zijn voor iemand genoeg is / dat hy het buitenste van den drink-beker en van den schotel gereinigd heeft / al is 'et dat 'et binnenste vol van roov en onreinigheid is / gelijk d' Here Jesus de menzen van die rang en orde komt te verwijten / Matth. XXIII, 25, 27. Maar al waar 'et schoon dat iemand hem selven door een vrije en gewillige gehoorsaamheid den Evangelio bewesen / mogt onderscheiden hebben van de ongelovigen / en dat hy van die saak in hem selven konde roemen / dat hy sig de genade Godes niet onttrokken / of de selve niet wederstaan en heeft / zo en heeft hy evenwel geen reden om daar over by God te roemen / als of hy niet gehouden en was dese ganze saak Godes genade toe te schrijven / maar dat hy het grootste gedeelte daar van hem selven konde toeeigenen. Want het zoude al even eens zijn / als of een bedelaar wilde roemen / dat hy sijn hand uitgesteken hadde om de aalmoesse die hem een rijke gav / t' ontfangen / en dat hy seide dat hy de selve door sijn vrije wille hadde / om dat hy die gave / zo hy maar gewild hadde / konde veragten en verwerpen. Dierhalven zo en word de voortreffelijkheid van de genade Godes niet verminderd / med te seggen dat hy 't aan de vryheid van onse wil gelaten heeft / om de selve t' omhelsen of te verwerpen / na ons welgevallen. Maar sy word zeer veel verminderd / med de selve tot 'et kleine getal der uitverkozenen / die onwederstandelijk bekeerd worden / te restringeren; dewijl daar uit volgd / dat d' andere menzen niet med allen en hebben daar se Gode behoeven voor te danken. Want zo gy segd / dat se haar wesen en leven / midsgaders vele tijdelijke weldaden die tot dit leven behoren / van God hebben ontfangen; zo zal men daar terstond op konnen andwoorden / dat se hem daar voor niet med allen schuldig en zijn; dewijl hy alle dese dingen maar alleen tot dien einde gegeven heeft /

heeft om haar tot in alle ewigheid te konnen verderven / en haar zo veel te swaarder te pijnigen / als hy haar grοter weldaden zoude geschonken hebben: 't welk voorwaar geen teken nog bewijs van lievde maar van haat zoude zijn; ja 't zoude voor haar veel beter wesen / dat se noit geboren en waren geweest / en van God noit enige weldaden ontfangen en hadden / die se niet en zouden konnen nalaten te misbruiken / op dat hy daarna deselve zo scherplijk van haar zoude afeizen.

Cap. XV.

Nader onderſoekinge van twe voorname exceptien dewelke ingebragt worden tegen d' argumenten voor de wederſtaanlijkheid der genade.

I. *d'* Eerste *exceptie word afgenomen van de blindheid van ons verſtand.* II. *Dat het ligt des Evangeliums die blindheid kan wegnemen.* III. *Dat anderſins den dienſt des Evangeliums onnut is.* IV. *Het Evangelium opend de ogen van die genen die geeſtelijk blind zijn.* V. *'t Selve is genoegſaam om ons tot 'et geloov te brengen.* VI. *De plaats* Eph. I. *word onderſogt, en getoond dat ſe tot de ongelovigen gedirigeerd word.* VII. *En dat de ſelve niet en handeld van de kragt, waar door God de menzen tot 'et geloov brengd, maar uit den doden zal opwekken.* VIII. *De ſin van de plaats,* Epheſ. III, *van het begrijpen der lengte, der breedte, enz. ende der lievde Chriſti.* IX. *Item van* I Cor. II. *en* 2 Cor. X. *van de betoninge des Geeſtes, dewelke Paulus ſijne prediкinge toeſchrijvd.* X. *De* twede *exceptie, dat 'er in de menzen een moreel onvermogen is om te geloven.* XI. *Daar word getoond dat ſe het natuurlijke onvermogen de naam van een moreel onvermogen geven* XII *En dat ſe niet ſeggen en konnen dat de lere des Evangeliums ligt te verſtaan is.* XIII. *Het woord Godes word ongelijk aangedaan med te ſeggen, dat die genen die door de woorden en van de* Godlijke *voorſienigheid niet bewogen en worden tot bekeringe, ook het heldere ligt des Evangeliums zullen verwerpen.* XIV. *'t Welk treffelijk bewesen word door 't exempel van de Tyriers en Sydoniers* Matth. XI. XV. *Of dit onvermogen geſeid kan worden voordgekomen te zijn uit een qualijk geſtelde habitus.* XVI. *Daar en is geen faute zo diep geworteld, of ſy kan verbeterd worden* XVII. *Niet te konnen en beteкend in de Schrivtuur geen onmogelijkheid maar een groten afkeer.* XVIII. *Hoe* Jerem VI *d' Iſraëliten geſeid worden niet te konnen verſtaan. En hoe ſe* Cap. XIII, *vergeleken worden by een moorman die ſijn huid niet en kan veranderen.* XIX. *In wat ſin* Joh. XII, *de Joden geſeid worden niet te hebben konnen geloven* XX. *Hare verblindinge en word Gode niet toegeſchreven Nog de ſelve en bewijſd ook geen onmogelijkheid om te geloven.*

I. Nu staan ons nog twe exceptien en uitvlugten te overwegen / dewelke onse partijen gebruiken om de argumenten waar mede wy haar dringen te ontwijken. D' Eerste is tegen 't gene wy bybrengen / aangaande de kragt en 't vermogen 't welk het Evangelium heeft om de menzen te bekeren / en tot 'et gelove te brengen. Want sy seggen dat de lere des Evangeliums / van wegen de evidentie en klaarblijklijkheid van des selvs waarheid / wel een ligt word genoemd / en ook Christus / van wien 't selve eerst geopenbaard is / het ligt der wereld. Maar dat 'et selve / indien 'er daar benessens niet anders by en komt / maar een uitwendig ligt is / 't welk niet en kan ontfangen worden / dan van een welgestelde faculteit. Dewijl dan ons verstand door de sonde verduisterd is / en dat die duisternis door de gewoonte van sondigen dagelijks nog meer en meer aangroeid / alzo dat de blindheid des selvs vergeleken word med een vlies dat iemand over den oog-appel wast en hem al het vermogen om te sien beneemd / dat 'et selve het geestelijke ligt 't welk in de waarheid bestaat / niet meerder sien en kan / als een oog 't welk door enig slijm of val-vlies sijn gesigt verloren heeft / het ligt kan aanschouwen / 't welk de Son de ganze wereld door komt te verspreiden. En dat daarom d'Apostel voor alle dingen wenst / dat God de menzen wil geven verligtende ogen des verstands, en dat / dewijl 't een saak van zeer groot gewigt is / na de uitnemende grootheid sijner kragt, en de werkinge der sterkte sijner magt. Eph. I, 17. enz.

II. Waar op ik andwoorde / dat se onder het pretext van de ingebeelde genade Godes te verheffen / (namelijk van de noodsakende of dwingende genade / dewelke nergens en is dan in de herzenen van die genen die de selve verzieren /) de ware verkleinen / en zeer veragtelijk daar van spreken / wanneer sy seggen / dat het Evangelium maar een uitwendig ligt is / en dat d'Here Jesus / die 't selve eerst aan den dag heeft gebragt / ten opsigte van dat uitwendige ligt / het ligt der wereld genoemd word. Maar wy sien dat d'Here Jesu / als ook den Evangelio / veel voortreffelijker eigenschappen in de Schrivtuur worden toegeschreven. Want Paulus noemd het Evangelium een bedieninge des Geestes, 2 Cor. III, 8. 't Welk geensins waaragtig en zoude wesen / 't en zy dat 'et selve in sig zodanig een kragt hadde / om tot 'et binnenste der ziele door te dringen. 't Selve word ook daar uit besloten / om dat de regtvaardige uit 'et gelove zal leven, Heb X, 38. Nu het geloov is uit 'et gehoor / en het gehoor door het woord Godes / Rom. X, 17. Waar mede Jacobus over

een komt wanneer hy seid / Ontfangd med alle saftmoedigheid het woord dat in u geplant word, 't welk uwe zielen kan salig maken, Jacob. 1, 21. En een weinig te voren schrijvd hy 't selve een kragt toe om ons te wederbaren / Na sijnen wille heeft hy (te weten God) ons gebaard door het woord der waarheid, op dat wy zouden zijn als eerstelingen sijner schepselen, vers, 18. Nu hy en verstaat geen ander woord der waarheid als het Evangelium. Jesus Christus word van gelijken genoemd / het waaragtige ligt 't welke verligt een ygelijk menze komende in de wereld, Joh. 1, 9. Dog daar en zou niets bysonders in dat ligt wesen 't welk hy ons toegebragt heeft / om het waaragtige genoemd te worden / indien 't niet genoegsaam en zoude zijn om ons gemoed en verstand in den weg der saligheid te verligten. Eindelijk / op dat 'er geen plaatse en zoude overgelaten worden om enige uitvlugt te maken / zo seid Petrus van haar beiden / namelijk van Christo en het Evangelium t' samen gevoegd / Dat ons door de Godlijke kragt Christi alles wat tot 'et leven, ende de Godsaligheid (verstaat hier onder / behoord) geschonken heeft, door de kennisse des genen die ons geroepen heeft tot heerlijkheid ende deugd, door welke ons de grootste en dierbare belovten geschonken zijn, op dat wy door de selve der Godlijke natuur deelagtig zouden worden, 2 Briev. 1, 3, 4. Want alhier word openlijk d'Here Jesu en het Evangelium / waar door hy ons tot sijne kennisse heeft geroepen / midsgaders sijne uitstekende belovten toegeschreven / dat in de selve alle die dingen zijn begrepen (niet alleen het minste gedeelte) die tot 'et leven en de Godsaligheid behoren / op dat wy de Godlijke natuur deelagtig zouden worden.

III. Waar uit blijkt wat een ongelijk dese lere het Evangelium / midsgaders des selvs aucteur Jesus Christus / aandoet / waar door de selve maar alleen een uitwendige kragt om te verligten word toegeschreven / dewelke voor die genen / die God door sijnen Geest inwendig niet en verligt t' enemaal onnut / ja ook verderflijk is / en strekkende om hare verdoemenisse te verswaren / dewijl de dienstknegt die den wille sijns Heren geweten, en de selve niet gedaan en heeft, med vele slagen geslagen zal worden, Luc. XII, 47. Daarenboven ook daar uit / dat de selve den ganzen dienst des Evangeliums tot een pure gekkernye en batementspel / waar in geen kragt med allen en steekt / komt te transformeren. Want al den arbeid van d' opsienders en predikanten in het getroulijk verklaren van Godes woord / en 't bewegen van hare toehoorders tot gehoorsaamheid / is t' enemaal noodloos / indien 't maar alleen de oren raakt / of ten hoogsten het verstand maar een weinig opscherpt / dog geen kragten med allen en heeft om de herten te bewegen en tot gehoorsaamheid te buigen. Gy zuld seggen / dat den dienst van Godes woord / van God de Here is ingesteld geworden als een ordinaar middel der bekeringe / en dat men de selve uit eerbiedigheid van het gebod Godes in waarde moet houden. 'k Andwoorde. 1. Dat volgens dese onderstellinge het woord Godes / 't welk geen andere dan een uitwendige en wederstaanlijke kragt en heeft / geen middel of instrument en kan zijn van de inwendige en onwederstandelijke werkinge Godes; niet meer als het slijk 't welk Christus gemaakt heeft / een instrument is geweest om dien blindgeboren het gesigt wederom te geven; of dese woorden / Lazare komt uit, een middel om Lazarus weder levendig te doen worden. Want dit zijn maar alleen tekenen geweest / waar door Christus te kennen gav wat hy door sijn almogende kragt / dewelke geen instrumenten van noden en hadde / wilde doen. 2. Indien men maar alleen uit kragte van het bevel Godes / dese orde van Gods woord voor te lesen en te verkondigen moet onderhouden / zo zal 't ten minsten niet nodig zijn / dat de dienaars des selvs bekommerd zijn om geleerde en weldoorwrogte predikatien te doen. Want indien de verligtinge dewelke het geloov voordbrengt / van het verstand des Evangeliums niet voord en vloeid / maar onmiddelijk van God komt / zo zal een ongeleerde prediker / en die nawelijks stamelen kan / al even zo bequaam zijn tot dat ampt als de geleerdste en welsprekenste van allen; 't en zy dat iemand wil seggen / dat d' H. Geest sonder een bequaam instrument sijn werk niet en kan volbrengen. Ja selvs ook de valze verklaringen van Godes woord en zullen die genen niet konnen hinderen / die den H. Geest voor haren inwendigen leermeester zullen hebben. Zo dat 'et te verwonderen is / waarom die genen die de lere van de absolute predestinatie voor waarheid omhelsen / zo zeer bekommerd zijn dat 'er dog nog binnen nog buiten hare vergaderingen niet iets geleerd en word / 't welk daar tegen strijdig is. Want ik en sie geen reden ter wereld / dewelke haar daar toe behoevd te bewegen;

wegen; en 't schijnd dat de liefde, waar door sy tot hare opinien zo uit 'er maten versot zijn, en de vreze dat de selve bespot en veragt zouden worden, veel meerder zodanigen bekommeringe in hare gemoederen veroorsaakt, als de saligheid van de uitverkozenen, dewelke dog in behouden haven is, en van wegens de valze lere en verderflijke ketteryen ganz geen pericul en loopt. Dog wat de verworpenen aangaat, over die en zijn se niet bekommerd, welke sy geloven dat buiten alle hope van saligheid, en tot een onwederroepelijk verderf geordineerd zijn.

IV. Op dat se evenwel niet en zouden schijnen openlijk de schuld op het Evangelium te leggen, dat 'et niet genoegsaam en is om ons verstand te verligten, zo seggen se dat het ligt 't welk in het selve schijnd, niet en kan ontfangen en gesien worden, dan van zodanig een faculteit dewelke na behoren gesteld is; dog dat ons verstand, 't welk door de sonde verduisterd is, zo onbequaam is om het selve te aanschouwen, als een oog dat med een valvlies beset is, ten opsigte van het schijnsel van de Son. Waar op ik andwoorde, dat 'et heel anders med het Evangelium als med de Son gelegen is. De Son, alhoewel dat se in haar selven helder schijnende is, en de ganze wereld met hare stralen verligt, en kan evenwel niet te wege brengen, dat de blinden haar, of ook iet anders, komen te sien. Zal iemand door de selve verligt worden, zo moeten alvorens de instrumenten van het gesigt wel gesteld zijn. Maar het ligt des Evangeliums opend de ogen van die genen die geestelijk blind zijn, en maakt dat se sien, gelijk ik te voren bewesen hebbe uit de woorden des Heren, wanneer hy Paulum tot de Heidenen sond, om hare ogen te openen, en haar te bekeren van de duisternissen tot 'et ligt, Act. XXVI, 18. Dit is die ogen-salve, waar mede hy gebied dat de Engel der Gemeente van Laodicea sijn ogen zoude salven op dat hy zoude mogen sien, Apoc III, 18. Dierhalven zo en is het woord Godes niet alleen een bequaam ligt om welgestelde ogen te verligten, maar ook een zeer kragtig genees-middel om de quade ogen te genesen, indien sy maar 't selve door haar eigen schuld niet en komen te verwerpen. 't Welk ook David te kennen geeft wanneer hy seid, Het gebod des Heren is suiver, verligtende de ogen, Psal. XIX, 9. dat is, de ogen des verstands med 'et waaragtige ligt verligtende, en bequaam makende om het selve te aanschouwen. Indien zulks niet qualijk van de wet en is geseid geworden, zo zal het ook veel meerder op het Evangelium passen 't welk voortreffelijker is. En Petrus seid in dien selven sin, Dat wy wedergeboren worden door het onvergangelijke saad van Godes woord, 't welk levendig is en tot in der ewigheid blijvd, 1 Pet 1, 23. Nu tot de wedergeboorte word vereizt dat vooral de ogen onses verstands geopend worden; 't welk seker is dat het uitwendige ligt zulks niet en kan te wege brengen.

V. Sy excipieren dat die Godlijke effecten verkeerdelijk den Evangelio toegeschreven worden, dewelke van de onwederstandelijke kragt des H. Geests voordvloeyen, waar van het Evangelium maar alleen een instrument is. Maar die exceptie en heeft niet med allen om 't lijf; want behalven dat se stilswijgende de terstond geciteerde plaatsen van valzheid beschuldigd, in welke alle die effecten uitdruklijk den Evangelio worden toegeschreven, zo moet men aanmerken, dat 'er maar alleen twe dingen vereizt worden, om tot 'et geloove gebragt en niewe creaturen te worden, namelijk de kennisse van Godes wil, en een vast voornemen des herten om de selve med 'er daad op te volgen: dog dat tot beide die dingen het ligt des Evangeliums ten vollen kan dienen. Het eerste is ganz buiten twijfel. Want het Evangelium leerd ons volkomen en klaarlijk alle die dingen, die tot d' ewige saligheid te weten, te geloven, ende te doen noodsakelijk zijn. Het twede en is ook niet minder seker. Want de uitstekende belofte, en de straffe dreigementen, dewelke in het selve begrepen zijn, konnen dat voornemen des herten in de zodanigen voordbrengen, die volkomen van des selvs waarheid overtuigd zijn. Wat moeyelijkheden en swarigheden zal die gene niet te boven komen, die versekerd is dat hy med de wille Godes te gehoorsamen, zodanig een goed zal verkrijgen, 't welke alle aardze goederen oneindig te boven gaat; en dat 'er voor de ongehoorsamen sonder vergelijkinge veel groter quaad te verwagten staat, als alle de ongemakken zijn die med de betragtinge van de Godsaligheid vergeselschapt gaan? 't Welk zeer kragtig bewesen word uit de plaats 2 Pet. 1, 3, 4. die terstond van ons geciteerd is. Dat word 'er alleen vereizt, dat we aangaande de waarheid van de Evangelize historie volkomen versekerd zijn. Waar van wy zo veel argumenten en bewijs-redenen hebben, dat we of ganz geen oude historien en moeten geloven,

('t welk sotten werk zoude zijn /) of dat wy vooral dese med een vast geloov voor waarheid moeten omhelsen. Dog indien men sonder een onwederstandelijke kragt Godes het saligmakende geloov niet en zoude konnen verkrijgen / nog ook de wedergeboorte te wege gebragt worden / zo en zou het woord des Evangeliums / waar in niet anders als een wederstandelijke kragt en is / geen instrument of werkmiddel des H. Geests zijn in de selve voord te brengen ; niet meer als een pen voor een houthakker om hout te kloven / of een bijl voor een schrijver om te schrijven. Voegd hier by dat een yder instrument immediatelijk sijn effect voordbrengd. Als by voorbeeld / een pen in den inkt gedoopt zijnde komt te schrijven ; een bijl te hakken en te kloven / na de wil van die genen die de selve weten te gebruiken. Maar volgens die stellinge zou het Evangelium / alwaar 't schoon dat 'et selve iemand honderd jaar after een gepredikt wierd / in hem het geloov niet verwekken / 't en zy dat 'er nog een groter kragt zoude bykomen. Waar uit blijkt dat 'et selve geensins en moet gehouden worden voor een instrument / 't welk 'd H. Geest in het gelove in ons voord te brengen komt te gebruiken.

VI. Wat de plaats Ephes. I, 17, enz. aangaat / daar door en word niet bewesen 't gene in questie is. Want aldaar en word niet gehandeld van de roepinge der menzen tot 'et geloov / nog ook van de wijse op welke God het selve voordbrengd / of de selve onwederstandelijk is / of niet. De reden die Paulus doet heeft haar opsigt op de gelovigen / of die genen die den Evangelio / 't welk haar verkondigd was / nu geloovd hadden ; gelijk zo klaar blijkt als den dag uit al het gene daar voorgaat / als ook uit dese woorden vers 19. aan ons die geloven ; dewijl hy andersins zoude moeten geseid hebben / op dat wy geloven. Dog God gebruikt dikwijls tegen die genen die nu al geloven / meerder kragt van genade om haar te versterken in zodanige sware besoekingen / waar door haar geloov bestreden word / als hy in den beginne gedaan hadde wanneer hy haar eerst tot 'et geloov riep. Want hy geevd haar tot een beloninge van hare gehoorsaamheid / die sy nu bewesen hebben / sijnen H. Geest / om haar in hare twijfelinge te onderregten / en in de hope van de toekomende heerlijkheid / en ongetwijfelde verwagtinge / te versterken ; gelijk daar uit blijkt / dat die genen die geloovd hebben door den H. Geest versegeld worden / Ephes. 13, 14. Dat hy den selven geevd aan die genen die gehoorsaam zijn / Act. v, 32. En voorwaar om den selven te verkrijgen / zo moet men hem van God in den gelove bidden / Luc. xi, 13. Jacob. I, 5, 6, 7. Om welke reden wille d'Here Jesus seid / dat de wereld dien Geest der waarheid niet en kan ontfangen / den welken hy sijne discipulen beloovd / om haar alles te leren / en in alle waarheid te leiden / Joh. xiv, 17, 26. en xvi, 13. Dierhalven zo en kan daar ganz geen gevolg uit getrokken worden / om te bewijsen op wat wijse wy tot 'et geloov gebragt worden / of dat God daar in meerder kragt in 't werk steld / als ordinaris med de predikatie des Evangeliums vergeselschapt gaat / op dat de selve niet kragteloos en sonder vrugt en zoude zijn. De gebeden welke d'Apostel voor d'Ephesers doet / op dat God haar zoude geven den geest der wijsheid ende der openbaringe, namelijk verligtende ogen hares verstands, op dat sy zouden weten welke de hope van sijne roepinge zy, enz. en geven niet te kennen / indien se dat maar wisten / dat se dan noodsakelijk goede Christenen zouden wesen / en ongetwijfeld in het gelove zouden volharden. Want het gebeurd zomtijds / dat die genen die verligt geweest zijn / ende d'Hemelze gave gesmaakt hebben / ende den H. Geest deelagtig zijn geworden / ende gesmaakt hebben het goede woord Godes / ende de kragten der toekomende ewen / zodanig komen te vervallen / dat 'et haar onmogelijk is (namelijk volgens d' ordinare genade Godes aan alle in den Evangelio beloovd en aangepresenteerd /) wederom vernieuwd te worden tot bekeringe / Heb. vi, 4, 5, 6. Maar hy bid zulks voor haar / om dat hy wist van hoe groten gewigt zodanig een kennisse was / om haar in het geloov te versterken / en op te wekken om standvastig in 't selve te volharden.

VII. De sin van die bede en is ook niet / op dat sy zouden konnen begrijpen dat God haar onwederstandelijk tot 'et geloov gebragt heeft / door even zodanig een kragt als hy Jesum uit den doden opgewekt / en tot sijn regterhand in den Hemel verhoogd zijnde verheerlijkt hadde. Want al was zulks waaragtig geweest / zo scheen evenwel de kennisse daar van haar niet zeer noodsakelijk te wesen. 't Was genoeg dat se die kragtige werkinge des Geests Godes gevoelden / om alles te volbrengen dat tot haren schuldigen pligt behoorde. Want de selve was meer als bequaam om te beletten /

dat se niet nalatig en zouden wesen / Gode de dankbaarheid die se hem schuldig waren te bewijsen. Dierhalven zo bid hy alleenlijk dat d' Ephesers / ende alle d' andere gelovigen / (want in dese saak is 't med alle even eens gelegen /) mogen begrijpen / hoe uitstekende de grootheid der kragt zy / die God te sijner tijd ontrent haar zal bewijsen / in haar uit den doden op te wekken / en het ewige leven te schenken. En tot desen einde steld hy haar een uitstekend exempel van die saak voor / in de persoon Jesu Christi / dien God uit den doden opgewekt / en doen sitten heeft in den Hemel aan sijn regter hand / alle dingen onder sijne voeten geworpen hebbende / op dat hy sijne gelovigen d' ewige heerlijkheid en geluksaligheid deelagtig zoude maken / tot welke hy eerst was opgenomen. 't Welk hy om gewigtige reden van God komt te bidden / dewijl 'er niet kragtiger en kan zijn / om ons tegen alle zodanige versoekingen te versterken / waar door de Satan / de wereld / en ons vleez / ons soeken van het gelove af te brengen / als een volkome versekeringe van onse aanstaande verheerlijkinge. Niet dat wy de selve door het Evangelium niet en konnen verkrijgen / welkers waarheid door zo vele tekenen / miraculen / kragten en bedelingen des H. Geests bevestigd is geworden / dat 'er med regt niet meer en kan vereizt worden ; maar dewijl onse gemoederen niet selden door voordelen / en andere beletselen verduisterd zijn / waar toe sy van noden hebben med een extraordinare genade ondersteund te worden / om de selve te verdrijven. De woorden dewelke vers 19, aan 't einde gelesen worden / na de werkinge der sterkte sijner magt, en betekenen dierhalven de wijse niet op welke God ons tot 'et gelove brengd; maar sy leren hoe ons God ten jongsten dage opwekken en wederom levendig maken zal / gelijk zo men de plaats insiet / klaar komt te blijken. Want aldaar en word niet geseid / dat God die magt tot desen einde gebruikt / om ons te doen geloven; of op dat wy van de ongelovigheid / welke van nature of door quade opvoedinge in ons is / tot 'et gelove in God en Christum zouden bekeerd worden; maar tegen ons die nu al geloven / om namelijk ons uit den doden op te wekken / gelijk hy Jesum te voren opgewekt heeft. Weshalven het belaglijk is te menen / dat Paulus heeft willen te kennen geven / dat God een gelijke magt moet gebruiken om ons tot 'et geloov te brengen / als hy in Christum op te wekken / en hem tot sijn regter hand te stellen / gebruikt heeft. Want die dingen verschillen zo veel van elk anderen als Hemel en Aarden / en komen t' enemaal van verscheide oorsaken voord. De persuasie of overredinge welke med woorden geschied is genoegsaam om het geloov voord te brengen. Want het Godlijke en het menzlijke geloov word op de selve wijse voordgebragt ; dit alleenlijk uitgesonderd / dat het Godlijke door Godlijke en het menzlijke door menzlijke redenen voordgebragt word. Maar daar word een Godlijke kragt vereizt om een doden levendig te maken / en hem tot zodanigen heerlijkheid en gesag / tot welke Christus verheven is / op te voeren. Indien 'er dan om beide die dingen uit te voeren een gelijke kragt vereizt wierd / zo zou ons God te vergeevs gebieden te geloven / nog hy zou ook med enigen schijn van regtvaardigheid d' ongelovigen in 't ewige vuur konnen werpen. Want dat zou even eens zijn / als of hy van haar quam te eizen dat se miraculen zouden doen / en ook daarom te straffen dat se geen doden levendig en maakten. Voegd hier by / indien de bekeringe der uitverkozenen door een onwederstandelijke kragt geschieden zoude / dat de selve in haar ganz geen gebrek of swakheid en zoude laten blijven / maar dat se haar in heiligheid de Engelen zoude gelijk maken. Want al 't gene God onmiddelijk door sijne almogenheid te wege brengd / dat is volmaakt. Maar dat en zullen de voorstanders van de absolute predestinatie niet toestaan / die d' uitverkozenen maar kleine beginselen der heiligheid in dit leven toeschrijven.

VIII. Med dese plaats komt ook een twede over een in den selven Briev / alwaar Paulus die van Ephesen wenzt / dat se eindelijk med alle de Heiligen ten vollen zouden konnen begrijpen, welke de breedte, ende lengte, ende diepte en hoogte zy der lievde Christi, die alle de kennisse te boven gaat, op dat se vervuld zouden worden med alle de volheid Godes, Ephes. III, 18, 19. Maar in de selve word ook / gelijk blijkt / van de gelovigen gehandeld / en dierhalven zo en doet se niet tot 'et tegenwoordige geschil / 't welk is te tonen hoe God in ons het gelove voordbrengd; of dat geschied door een onwederstandelijke kragt / of op een Zedelijke wijse en door aanradende redenen / dewelke alleen bequaam zijn om de gemoederen van de menzen te bewegen en te buigen. Het is wel waar / dat de kennisse van dese overgrote lievde Christi tegen ons / dewelke Paulus zo zeer ver-

heft door de figuurlijke wijse van spreken van
breedte, van lengte, van hoogte, van diepte, by
de zodanigen grote kragt hebben / die de selve aan-
dagtig overwegen / om haar te bewegen / dat se
hem wederom liev hebben / en sijne geboden ge-
hoorsamen. Ja sonder de selve en kan het niet ge-
schieden / dat wy oit tot de volmaaktheid / die hy
van ons vereizt / konnen geraken. Maar het is ook
seker / dat niemand tot dese kennisse en komt / 't en
zy dat hy nu al tot de Godvrugtigheid genegen
en overgegeven is. Nog hy determineerd of be-
paald de wille zodanig / of sy kan van hare vromig-
heid af vallen / selvs ook na dat se wel begonnen
heeft; gelijk het exempel van die apostaten of afval-
ligen bewijsd / van welke Petrus seid / Indien se, na
dat se door de kennisse des Heren ende Saligma-
kers Jesu Christi, de besmettinge der wereld ont-
vloden zijn, in de selve wederom ingewikkeld zijn-
de, overwonnen worden, dat haar het laatste erger
is geworden dan het eerste, 2 Briev, 11, 20. Want
hy schrijvd haar een kennisse toe / dewelke wel niet
kragteloos geweest en was in hare wille te buigen
tot de heiligheid des levens; maar dewelke even-
wel niet noodsakelijk de volhardinge med sig en
bragt / dewijl se gelijk de honden tot haar eigen
uitbraaksel wedergekeerd zijn / en gelijk de ge-
wassene zeugen tot de wentelinge in het slijk.

IX. Sy dringen eindelijk 't gene Paulus seid /
dat sijne predikinge geweest is / in betoninge des
Geestes ende der kragt, 1 Cor. 11, 4. alzo dat hy
alle gedagte gevangen leide tot de gehoorsaam-
heid Christi, 2 Cor. x, 5. En sy menen dat hy een
sekere soort van redenen verstaan heeft; in welke
de waarheid zo klaarblijklijk is / dat se het ver-
stand dringd in haar t' omhelsen / en ook alle we-
derstand overwind. Maar indien 't med de saak zo
gelegen is / zo en zal 'er geen andere kragt van no-
den zijn om de menzen tot 'et geloov te brengen /
als dewelke in den Evangelio begrepen is. Dier-
halven zo zijn se van de weg geweest wanneer se
geseid hebben / dat alle menzen de saligmakende
genade zouden verwerpen / indien God de selve
haar alleen uitterlijk zoude komen aan te bieden.
Want indien de predikatie van Paulus van zo
groten kragt was / zo en konde het niet anders
geschieden / of die genen die de selve hoorden /
mosten bewogen en overgehaald worden. Sy zul-
len seggen dat de selve haar kragt niet en heeft
konnen tonen / dan na dat God de duisternisse des
verstands door een groter kragt verdreven en
doen verdwijnen hadde. Maar dat is 't gene eens
toegestaan is wederom te her roepen / en het woord
Godes van alle kragt en vermogen te beroven.
Want alhier word maar alleen gehandeld / of het
Evangelium enige kragt heeft om de verkeerd-
heid van onse natuur te verbeteren. Zo is 'et dan
even eens indien men daar op andwoord / dat
'et selve niets en kan te wege brengen / 't en zy dat
eerst dese verkeerdheid verbeterd is / als of 'er ge-
seid wierd / dat 'et Evangelium wel een zeer voor-
treffelijke medicijne is / maar dewelke alleen de
zodanigen geneesd die gesond zijn. 't Effect dan
daar d'Apostel van spreekt / most waarlijk de lere
welke hy verkondigde / toegeschreven worden.
Want die betoninge des Geestes bestond in den
Evangelio / dat is / de selve was vergeselschapt med
een geestelijke kragt / dewelke bequaam was om
de conscientien der menzen van hare waarheid te
overtuigen. En in de miraculen / dewelke dienden
tot des selvs bevestiginge / bestond de betoninge
der kragt / waar door het selve de menzen tot het
geloov bragt / en eniger mate dwong om hare pre-
dikatie te geloven. 't Welk evenwel zo niet en
moet verstaan worden / als of de kragt van de
predikinge Pauli hare toehoorders de vryheid zou-
de benomen hebben om de selve niet aan te nemen.
Want in velen heeft het tegendeel gebleken / die sij-
ne predikinge quaadwilliglijk verworpen hebben /
alhoewel dat hy haar niet minder tragtede tot
'et geloov te brengen / als anderen die bekeerd
wierden. Hy en heeft dierhalven niet anders wil-
len te kennen geven door dese hyperbolize of zeer
vergrotende wijse van spreken / van alle gedagten
gevangen te leiden tot de gehoorsaamheid Christi,
als dat 'er in sijne lere een meer als menzlijke kragt
is geweest / waar door de menzen tot Christum zou-
den bekeerd worden. Maar indien hy eigenlijk sij-
ne toehoorders gedwongen zoude hebben om te ge-
loven / zo en zoude dit geen ware gehoorsaamheid
geweest zijn / die se bewesen zouden hebben. Want
het is de ware gehoorsaamheid eigen dat se vry zy;
en daarom en zal men med geen reden konnen seg-
gen / dat een gevangen / die med geweld na 't ge-
vangenhuis gebragt word / de dienaars die hem
voortrekken waarlijk gehoorsaamd.

X. De twede exceptie / dewelke ons te we-
derleggen staat / word genomen van de distinctie
van het onvermogen / 't welk te wege brengd dat
de menzen Gode niet en konnen gehoorsamen nog
geloven / 't en zy dat hy meerder kragt in 't werk
steld

steld als in het Evangelium steekt; en dat evenwel God niet en kan beschuldigd worden dat hy van de menzen meerder eizt als in haar vermogen is / maar dat de ganze schuld van ongehoorsaamheid enkel en alleen by haar schuild. Sy seggen dierhalven dat 'er twederlei onvermogen is / namelijk een natuurlijk onvermogen, 't welk voordvloeid uit een defect of ontberinge van faculteiten / dewelke vereizt worden om iets uit te voeren. Als by voorbeeld / in een blinden om te sien / in een doven en stommen om te horen en te spreken. En ook een moreel onvermogen, 't welk sijn oorspong heeft van de quade gesteldheid des gemoeds / of de quade gewoonte / hoedanig men in een dobbelaar en dronkaard komt te bespeuren; waar van d'ene hem selven niet en kan onthouden van te spelen, en d'andere van onmatig te drinken. Dog dat de eerste soort van onvermogen iemand van sonde excuseerd / en hem van de straffe vry steld; maar niet de twede. Welke distinctie overal in de schriften van Camero en sijne discipulen te vinden is / die deselve als een wapen dat schoot-vry is plegen te gebruiken / om alle tegenwerpingen van hare partijen / tegen de fatale noodsakelijkheid af te keren; menende dat se daar door / als door een twede hoofd van Medusa, in stenen zullen veranderd / en tot een schandelijk stil-swijgen gebragt worden. Maar sy en schrikken 'er niet med allen voor. De selve schijnd wel enigen schijn van waarheid te vertonen / en men zou se ook niet geheel en al konnen verwerpen / indien se wel verstaan wierd. Maar die mannen en geven ons niet anders als een ydele klank van woorden die geen sin en hebben.

XI. Want 't gene sy den naam van een moreel onvermogen geven / op dat 'et te ligter van de onvoorsigtigen zoude toegestaan worden / en is in der daad en waarheid niet anders als een natuurlijk onvermogen. En voorwaar al 't gene med ons geboren word / dat is ons waarlijk natuurlijk / niettegenstaande dat 'et een defect is strijdig tegen de volkomenheid van onse natuur. Want daar op en word geen reguard genomen / maar alleen of 'et in onse magt is / 't selve na ons welgevallen aan te nemen / of af te leggen; 't welk seker is dat 'et van zodanige dingen / dewelke sonder onse sin of toestemmige med ons geboren worden / niet en kan geseid worden. In desen sin seggen we dat iemand van nature de leproos-siekte ofte de steen heeft / die dese gebreken van sijn moeders lijv af ter wereld heeft gebragt. Dierhalven zo is 'er / volgens de stellinge van de Predestinateurs / in alle menzen een natuurlijk onvermogen om den Evangelio te geloven / nademaal sy zo verdorven van verstand / van wil / en van affecten worden geboren / dat se alleen med het quade konnen vermaakt worden. En 't en doet ook ter saak niet 't gene sy bybrengen / dat dit onvermogen moreel of zedelijk kan genoemd worden / om dat 'et in de zeden bestaat. Want eigenlijk te spreken en is 'er ganz geen morele ondeugd / van die uit een vrywillige verkiesinge en gewoonte haar oorsprong heeft. En op die wijse hebben alle die genen dit woord verstaan / die 't selve tot nog toe gebruikt hebben. Zo dat de zodanigen / die 't selve tot de originele of aangeboren verdorvenheid / waar mede de menzen geboren worden / trekken / dat niet minder grovlijk en misbruiken / als of iemand seide / dat 'er in een wolv een moreel onvermogen is om hem t'onthouden van de schapen te verslinden. Indien dan een natuurlijk onvermogen een wetlijke verontschuldiginge voor de sonden bybrengd / zo en is 'er niemand onder die genen / die med de erfsonde geboren worden / die by God niet excusabel en is / dat hy sijn wille niet en kan gehoorsaam zijn. Dierhalven zo moet een yder / die dese distinctie na haar aard en in een goeden sin komt te gebruiken / toestaan dat dit natuurlijke en erflijke gebrek / 't welk belet dat de menzen den Evangelio niet en konnen geloven / in alle menzen door de genade Gods in Christo genesen word; alzo dat 'er in haar niets overig en is als een onvermogen / 't welk uit een vrijwillige gewoonte voordvloeid / en dierhalven verbeterd kan worden. Zo doende en zou de verlossinge Christi voor het grootste gedeelte van de menzen niet vrugteloos gemaakt worden / nog God de Here zoude ook beschuldigd worden / dat hy enigen van sijne creaturen oit med geen ware en oprecte liefde bemind en zoude hebben / door haar de hulpe van sijne genade te weigeren / sonder welke het niet en kan geschieden dat se d'ewige verdoemenisse komen t'ontvlieden. 't Welk genoeg zoude zijn om het geschil over de predestinatie in vrindschap te beslegten. Want ik en zou / gelijk ik hier vorens geseid hebbe / med die genen niet zeer willen twisten / die menen zouden dat 'er een particuliere en absolute verkiesinge is van enigen / die God med een groter genade zoude willen beschenken als anderen; indien se maar zouden toestaan / dat nie-

mand van die genen / die het Evangelium verkondigd word / ontbloot is van die mate der genade / dewelke noodsakelijk vereizt word om te geloven / en d' ewige saligheid te verkrijgen. Want dat gesteld zijnde / zo zouden 'er ten minsten enige weinigen gevonden worden / onder zo veel duisenden van die genen / die 't selve med hare oren komen te horen / die in Jesum Christum zouden geloven / alwaar 't schoon dat se med geen bysondere kragtige genade der uitverkorenen aangedaan en zouden zijn. Dewijl 't niet geloovlijk en is / dat se al te samen sonder iemand uitgesonderd zo Godloos en ongeneeslijk zouden wesen / dat se van 't selvs / en alhoewel dat se wel anders zouden konnen / in hare ongelovigheid zouden volharden. En alwaar 't ook schoon dat 'et anders quam te gebeuren / zo zou men de oorsaak van de verdoemenisse nergens anders op moeten leggen / dan enig en alleen op de vrywillige boosheid en wederspannigheid der sondaren / die de genade niet waar genomen en zouden hebben / niet op d' ontberinge of onthoudinge van de genade.

XII. Laat ons nu eens insien wat 'er tot voorstand van dese distinctie bygebragt word. De lere / seggen se / die ons voorgesteld word / die en is niet swaar / maar integendeel zeer ligt om te verstaan. 'k Andwoorde / dat de dingen ligt of swaar genoemd worden na d' aard en gelegenheid van kragten / die iemand heeft of niet en heeft om de selve te doen. Waar van het niet selden en gebeurd / dat het gene voor den enen ligt is / voor den anderen niet alleen swaar / maar ook t' enemaal onmogelijk is. Alzo is 'et ligt voor iemand die gesond en kloek is te wandelen / maar voor een lammen is 'et onmogelijk: 't is ligt voor iemand die ogen heeft de coleuren te sien en t' onderscheiden / maar voor een blinden is 'et niet te doen. Op die selve wijse kan men seggen / niettegenstaande dat 'et voor zodanig een die van bovenen verligt is / zeer ligt is om in Jesum Christum te geloven; dat 'et evenwel voor die genen onmogelijk is welker verstand door die dikke duisternissen is beneveld / die in 't gemeen gemeend worden dat van d' erfsonde haar oorsprong hebben. Waarom ik verwonderd ben / hoe sy nu seggen dat 'et voor de zodanigen ligt is / dewijl se op een andere plaats geleerd hebben / dat 'et van noden is om het geloof in het herte van een dierlijk menz voord te brengen / dat God aan hem even zodanigen kragt betoond / als waar door hy eertijds de wereld geschapen heeft / en ook te sijner tijd de doden zal opwekken. Sy voegen 'er by / dat God den menz een bequaam verstand gegeven heeft om al dat gene te verstaan dat verstaanlijk is / en te geloven dat op klare redenen komt te steunen. Maar dat en heeft niet med allen om 't lijf / nademaal de duisternissen / waar onder de menz van sijn geboorte af begraven leid / veroorsaken dat de allerklaarste saken duister zijn. Want gelijk 'et iemand niet baten en kan om te lopen dat hy sterke benen heeft / indien hy zo vast gebonden is dat hy niet enen voet en kan versetten; alzo is 'et ook vrugteloos voor een menz bequaam verstand te hebben om grote dingen te begrijpen / indien 't selve in zo diepe duisternissen versonken leid / dat 'et niet med alle en siet. God heeft hem ook te vergeefs in andere saken med kloekheid van verstand begaafd / indien hy in 't gene 't voornaamste is / namelijk in 't verkrijgen van de saligheid / te kort schiet. 't Zoude voor hem veel beter zijn / indien hy in alle andere dingen dom en onwetende geschapen was / en dat hy van dese saak alleen / dewelke zo zeer tot sijne geluksaligheid van noden is / kennisse hadde. Eindelijk zo staan sy toe / dat de menz regtvaardige reden van sijne onwetenheid zoude konnen voorwenden / indien hy noit iets van de lere der saligheid gehoord en hadde / zo maar zulks door sijn eigen schuld niet en was geschied. Maar ik andwoorde. Indien d' onwetenheid van een saak die onmogelijk is te weten / waardig is geexcuseerd te worden / waarom niet ook het nalaten van 't gene onmogelijk is te doen? Want in beide de gevallen is de reden even schoon; en ik en sie niet dat d' excuse van d' onwetenheid afgenomen / op een vaster fundament steund / dan dewelke van 't onvermogen afgenomen word / dewijl de laatste niet minder de handen en de magt om iets te doen vast toesluit / als de eerste / indien niet nog al meerder.

XIII. Sy voegen 'er by / dat de volken die niet med allen van het Evangelium Jesu Christi gehoord hebben / veroordeeld zullen worden / om dat se de stemme der Hemelen en het geroep der voorsienigheid en verdraagsaamheid Godes veragt hebben / waar door sy tot bekeringe genodigd wierden. Want dat se zo doende getoond hebben / dat de hardigheid des herte in haar zo onverbeterlijk was / dat se Christum zouden verworpen hebben / alwaar 't schoon dat hy haar al zo klaar verkondigd

kondigd was / als eertijds te Jerusalem en in Judea geschied is. Maar dat schijnd my zeer wonder te zijn. Want wanneer se zo spreken / zo geven se te kennen / dat se 't Evangelium geen groter kragt toe en schrijven in de sondaars te bekeren / als de stomme predikinge der Hemelen / en de voorsienigheid Godes in 't regeren van de wereld; en sy bevestigen openlijk 't gene ik haar terstond tegenwierp van 't veragten van 't genadige woord Godes / en des Evangeliums onser saligheid. Volgens dese stellinge en zouden wy niet meer aan God verbonden wesen dat hy onder ons sijn Evangelium laat verkondigen / waar in hy ons de ganze verborgenheid van sijnen wille geopenbaard heeft / dan of hy ons geen andere leermeesters gegeven en hadde als den Hemel en 't gesternte. Nademaal ook de pridikinge van dese stomme schepselen / zo veel kragt hebben om ons te bekeren als het woord des Evangeliums / zo zou 'et veel beter zijn dat 'et ons noit verkondigd en wierd / om het pericul dat 'er in steekt / op dat wy med 'et selve te verwerpen geen swaarder straffe op onse hals en zouden halen. En men zou niet sonder waarschijnlijkheid konnen seggen / dat de volkomener openbaringe van de wille Godes / dewelke in 't Evangelium geschied / niet anders en is als een valstrik of voetangel / welke God het grootste gedeelte van de menzen heeft voorgeleid / op dat hy daar uit occasie zoude nemen / om harder med haar te handelen. 'k En wil wel niet ontkennen / dat de kennisse / dewelke God in sijne werken van hem selven vertoond / waar in men sijne grote magt / goedheid / en wijsheid bespeuren kan / de zodanigen inexcusabel kan maken / die hem na de mate van die openbaringe niet gediend en hebben. Maar de selve in kragt het Evangelium gelijk te stellen / waar in niet alleen in 't bysonder verklaard word de dienst die Gode aangenaam is / maar daar wy ook door de belovten van 't ewige leven opgewekt worden om hem dien dienst te bewijsen / dat 's een saak / dewelke niet sonder de uitterste onwetenheid van de nature des Evangeliums / en ondankbaarheid tegen God / en d' uitstekende genade die hy ons in 't selve aanpresenteerd / en kan gesteld worden. Paulus zoude dan t' onregt d' uitstekende rijkdommen van Godes genade tegen de Heidenen / aan welke hy hem in den Evangelio openbaarde / Ephes. II, 11, enz. zo zeer verheft hebben. Want volgens dese niewe Theologie / konden se even ligt tot de saligheid komen door 't aanschouwen van de werken Godes / en sonder in zo groten pericul te zijn. Veel min behoevde de Propheet de genade Godes tegen d' Israëliten in het geven van de wet zo zeer te prijsen en te roemen / Psal. CXLVII, 19, 20.

XIV. Ja ook d' Here Jesus zou van de waarheid verdoold geweest zijn / wanneer hy seide / *Indien Tyrus en Sidon zodanige kragten waren geschied als in Chorazin en Bethzaida, dat se haar in sak en asze bekeerd zouden hebben*, Matth. XI, 21. Want indien dese opinie toegestaan word / dat die genen die door de stemme der Hemelen niet tot bekeringe gebragt en zijn geworden / ook niet en zouden bekeerd geweest zijn / al waar 't schoon dat Christus haar al zo klaar verkondigd was / als eertijds te Jerusalem en in Judea geschied is / zo zouden die van Tyrus en Sidon geensins door sijne lere en miraculen bekeerd zijn geworden. 't Welk enige haar ook niet en schromen voor vast te stellen / seggende dat dit een vergrotende wijse van spreken is; even eens wanneer een meester om een discipul sijne domheid te verwijten hem aldus aanspreekt. Indien ik een paard zo dikwijls die lesse ingestampt hadde / zo zoude hy die begrepen en onthouden hebben. Maar die uitvlugt en komt niet te pas. Want de saken die d' Here Jesus med elk anderen vergelijkt / en zijn zo ongelijk uiet als een paard en een menz. Want hy steld die van Tyrus en Sidon tegen die van Chorazin en Bethsaida / die niet minder bequaam en waren om te leren en haar te bekeren als sy. En dewijl hy de herten van haar beiden kende / en dat de hardigheid van dese zo groot niet en was als van gene / zo besluit hy med regt / dat die van Tyrus en Sidon / indien se hem hadden horen prediken / en sijne lere door zo vele tekenen en miraculen hadden sien bevestigen / gelyk die van Chorazin en Bethzaida / dat se hem zouden geloovd hebben. Maar die genen die de lere en de miraculen Christi niet meer kragten toe en schrijven in de bekeringe der sondaren / als de stemme van een bloot menz om de doden op te wekken / die en willen niet geloven dat hy de waarheid gesproken heeft. Gy zuld excipieren; Waarom en heeft God dan geen gelijke genade tegen die genen gebruikt / die zo quaad niet en waren / en die de selve voordelig zoude geweest zijn / als tegen die slimmer waren / en die hy van te voren sag dat de selve misbruiken zouden? 'k Andwoorde med twe

worden. 1. Dat 'et ons niet toe en komt de raadslagen Godes curieuslijk t' ondersoeken / en dat hy ten hoogsten regtvaardige redenen heeft konnen hebben van die ongelijke uitdelinge van sijne genade / alhoewel dat se voor ons verborgen zijn. 2. Dat hy niet gehouden en is tot de bekeringe der sondaren alle mogelijke middelen in 't werk te stellen: dat 'et genoeg is dat hy haar de noodsakelijke hulpe niet en weigerd/om hem zodanigen dienst te bewijsen als sy in haren stand gehouden zijn / en dat de selve die van Tyrus en Sidon niet en heeft ontbroken / van welke hy ook na sijne billijkheid niet meer en zal afeizen als sy ontfangen hebben; dewijl hy niet gewoon en is te majen daar hy te voren niet gesaaid en heeft / nog te vergaderen daar hy niet gestrooid en heeft / Matth. xxv.

XV. Sy voegen 'er by / dat het onvermogen waar door de menzen belet worden de roepinge Godes te gehoorsamen uit hare boosheid voordspruit / of daar van daan dat de habitus of heblijkheid der sonde zo diepe wortelen in hare herten geschoten heeft / dat se de selve niet en konnen van haar werpen / al waar 't schoon dat se zulks med alle magt wilden doen. 'k Andwoorde: dat zou enige schijn van waarheid hebben / 't en zy dat se med een leerden / dat de menzen med zodanigen verkeerden hebbelijkheid geboren worden. Want indien se na der hand meer en meer in 't quade verhard worden / zo zal men zulks ganz en al die verdorven natuur moeten toeschrijven / med welke God gewild heeft dat se zouden geboren worden; dien se niet meer en konnen uittrekken of veranderen als haar geslagt. Dog wat de verkeerde habitus of heblijkheden aangaat / dewelke door een vrywillige aanwenninge aangenomen zijn / die en brengen geen absolute noodsakelijkheid van sondigen toe / gelijk de goede heblijkheden alle vermogen om in de sonden te vallen niet weg en nemen. 'k Erkenne wel dat 'et beswaarlijk is de selve uit te trekken / voornamelijk wanneer se veroudert / en gelijk als in de natuur veranderd zijn. Maar evenwel gelijk se allengskens zijn verkregen / en door de selve dikwijls te plegen / alzo konnen se ook van gelijken allengskens door de selve af te wennen / en contrarie werkingen te doen / afgeleid worden. Andersins zou noit enig menz sijn quade manieren in beter veranderen; 't welk tegen d' ondervindinge strijdig is. En dat en geschied niet alleen door hulpe van de bovennatuurlijke genade / dewelke aan weinig uitverkozenen medegedeeld word / maar ook door geboden van de zedelijke wijsgeerte / door goede exempelen / en door andere diergelijke dingen / gelijk d' historien getuigen. Ja 't gebeurd zomtijds / dat alleen de schade / welke d' ondeugd veroorsaakt heeft / genoegsaam is om de selve te verbeteren; gelijk wanneer iemand die ondervonden heeft / dat d' onmatigheid voor sijn gesondheid schadelijk is geweest / daar uit occasie neemd om in het toekomende matig te leven. En daarom zo word een habitus van de Philosophen in 't gemeen gedisinieerd / een hoedanigheid welke beswaarlijk beweeglijk is / dog niet onmogelijk om te veranderen. En alle haar vlijt en arbeid strekt alleen / om hare toehoorders van een quade gewoonte van leven tot een beter over te brengen; 't welk sy vergeevs en dwaaslijk zouden tragten te doen / indien se geloven zouden / dat de quade heblijkheden onveranderlijk zijn. 'k Sta ook toe / dat de quade heblijkheden de sonden die van de selve voordvloeyen niet en excuseren; ja sy komen daarentegen de selve niet weinig te verswaren. Alzo zou 'et een uit 'er maten slegte excuse of verontschuldiginge zijn / indien een dronkaard quam te seggen / dat hy zo zeer gewend was aan 't onmatig drinken / dat hy 'er hem selven niet van matigen en zoude konnen; dewijl hy zo veel te meer waardig zoude zijn bestraft te worden / dat hy die quade gewoonte zo zeer over hem d' overhand hadde laten nemen: 't welk ook op een dobbelaar / op iemand die gewoon is te vloeken en te sweren / en op andere diergelijke kan gepast worden. En med regt; want die heblijkheden zijn vrywillig / ten minsten in haar begin / en het is in de magt van een ygelijk de selve niet aan te nemen; alhoewel dat se eens aangenomen zijnde / zeer beswaarlijk uitgetrokken en afgeleid worden. Maar indien de heblijkheid van te schelden en lasteren / of hem selven dronken te drinken / iemand van de natuur ingeplant zoude zijn / sonder daar enigsins in toe te stemmen / zo en is 'er geen twijfel aan / of zodanig een zoude een regtvaardige excuse van sijne sonde konnen voordbrengen. Weshalven het exempel van de Duivelen / 't welk hier in 't gemeen bygebragt word / ganz niet ter saak en doet. Want sy hebben hare quade heblijkheden niet van nature / maar uit een vrywillige gewoonte: God hadde haar in den beginne goed geschapen; maar sy zijn door haar eigen schuld / die sy ligtlijk konden vermijden / in die ellende vervallen / dewelke sy nu onderworpen zijn. Dog

of

of het haar onmogelijk is haar van de sonde t' onthouden / dat 's een hoge questie / en van welke de Schriftuur geen klare definitie en uitspraak en geevd; waar van ik ook in 't voorgaande iets geseid hebbe.

XVI. Sy gaan voord / en seggen; Gelijk de deugd voortreffelijker is wanneer se niet vervallen en kan / hoedanig de deugd van de goede Engelen is / alzo is ook de ondeugd die tot dien trap van boosheid is opgeklommen / dat se t' enemaal onverbeterlijk is / meerder haat waardig. Waar op ik andwoorde / dat 'er ganz geen zo volmaakte deugd in de menzen in dese wereld gevonden en word / dat se alle vermogen om te sondigen uitsluit. Ten minsten hou ik mijn selven versekerd / dat die genen / van welke dese tegenwerpinge voordgekomen is / dat niet en geloven; dewijl sy de gelovigen / zo lang als sy in dese wereld leven / alleen enige kleine beginselen van heiligheid toeschrijven. Van gelijken zo en is 'er geen ondeugd / door een langdurige gewoonte zo diep in het gemoed geworteld / dat se alle vermogen om wel te doen wegneemd. Want dat 'er enigen gevonden worden die t' enemaal onverbeterlijk schijnen te zijn / dat en komt daar niet van daan / dat se geen vermogen en hebben om haar selven te beteren / maar om dat se dat niet en willen doen. Dog men zou in haar niet beswaarlijk een wil om haar leven te beteren konnen verwekken / indien men haar zo klaar quam te tonen / dat se geen reden med allen en hadden om te twijffelen / van wat voor een heerlijken goed sy haar selven beroven / en hoe groten swarigheid sy haar selven door hare misdaden over den hals halen. Want daar en is niemand oit zo onverbeterlijk Godloos geweest / of hy onthield hem selven van doodslag / van straatschenderije / en van andere diergelijke schelmstukken / wanneer hy voor de ogen van een Regter mogt zijn / die med magt voorsien is om hem op staande voet te doen op hangen.

XVII. Daar worden ook enige Schriftuurplaatsen bygebragt / om te tonen dat 'er enig onvermogen is om het goede te doen / 't welk niet en excuseerd; als wanneer 'er van d' Israëliten geseid word / Haar ore is onbesneden dat sy niet en konnen toeluisteren, Jerem. VI, 10. Van gelijken, Indien een moorman sijn huid veranderen kan, ende een lupard sijne vlekken, alzo kond gy lieden goed doen, die gewend zijt quaad te doen, Jerem. XIII, 23. Wederom / Daarom en konden sy niet geloven, dewijle Esaias wederom gesegd heeft, hy heeft hare ogen verblind, ende hare herte verhard; op dat sy med de ogen niet en sien, ende med 'et herte niet en verstaan, ende sy bekeerd worden, ende ik haar genese, Joh. XII, 39, 40. Waar op ik voor eerst in 't generaal andwoorde / dat dese manier van spreken van niet te konnen, niet altijd een ware onmogelijkheid en betekend / maar dat de selve niet selden gebruikt en word / wanneer men van een sekere saak een groten afkeer heeft / of dat men de selve komt te haten. In dien sin word 'er van een goeden Regter geseid / dat hy niets en kan begaan dat onregtvaardig is; niet om dat hy 't niet doen en zoude konnen / indien hy maar wilde / gelijk vele anderen / die geen conscientie en maken om een onregtvaardig oordeel uit te spreken; maar om dat hy te rugge gehouden word van zulks te doen / door het vaste voornemen van sijn gemoed om voor een ygelijk sijn regt ongeschonden te bewaren. In dien sin seiden Petrus ende Johannes tegen d' oversten der Joden / die haar verboden dat se in de name Jesu niet meer leren en zouden / Wy en konnen niet nalaten te spreken 't gene wy gesien ende gehoord hebben, Act. IV, 20. En Paulus / Wy en vermogen niets tegen de waarheid maar voor de waarheid, 2 Cor. XIII, 8. En Johannes / Een ygelijk die uit God geboren is, die en kan niet sondigen, 1 Joh. III. 9. En Jesus Christus getuigd van den Engel der Gemeente van Ephesen / dat hy de quaden niet en kan verdragen, Apoc. II. 2. In welke plaatsen de saak selvs te kennen geevd / dat men dese maniere van spreken niet stip na de letter en moet nemen. Want wie twijfeld daar aan / of de Opsiender van de Gemeente van Ephesen heeft d' onvromigheid van anderen konnen door de vingeren sien; of dat d' Apostolen hebben nalatig konnen wesen in haar pligt van in de name Jesu te leren / en de waarheid des Evangeliums te defenderen? Ja en leerd ons ook d' ondervindinge niet dat de wedergeborenen dikwijls van de sonden overwonnen worden?

XVIII. Ten twede zo andwoorde ik / dat 'et ligt te sien is in wat sin Jeremias Cap. VI, 10. seid / dat d' Israëliten niet en konnen verstaan / indien de volgende woorden ingesien worden / Siet het woord des Heren is haar tot enen smaad, sy en hebben geen lust daar toe; waar uit blijkt dat haar niet zo zeer ontbroken heeft 't vermogen

om 't woord Godes te horen / als de wil en de genegenheid. Om welke oorsaak wille God haar een weinig te voren een sware straffe komt te dreigen. Laat u tugtigen Jerusalem, op dat mijn ziele van u niet afgetrokken en worde, op dat ik u niet en stelle tot een woestheid, en tot een onbewoond land, vers 8. 't Welk onregtvaardig ende buiten alle reden zoude geweest zijn / indien se geheel en al geen vermogen om te verstaan gehad en hadden / en dat se 't selve van God noit en hadden ontfangen. En wanneer hy haar Cap. XIII, med een moorman vergelijkt die niet en kan wit gemaakt worden / en med een lupard die sijne vlekken niet en kan veranderen; zo is dat een hyperbolize of vergrotende wijse van spreken / om hare grote genegenheid tot 'et quade uit te drukken / dewijl se nu al van overlang daar aan gewend waren. Dog gelijk ik een weinig te voren toonde / alhoewel dat 'er geen kleine swarigheid en is in een verouderde hebbelijkheid of gewoonte uit te trekken / zo en is 'et evenwel niet t' enemaal onmogelijk / indien maar iemand daar sijn best toe wil doen. Anders indien Jeremias gemeend hadde dat dat volk t' enemaal onverbeterlijk waar geweest / zo en zou hy haar doorgaans in dat boek / en in bysonderlijk in dit selve capittel / zo ernstlijk niet vermaand hebben tot bekeringe. Want het is verlozen arbeid den morijaan te wassen / gelijk 't gemene spreek-woord seid. Dog indien 'er op dese figuurlijke wijse van spreken gedrongen word / zo zal daar uit volgen / dat 'er tussen een natuurlijk en moreel of zedelijk onvermogen geen onderscheid en is; en dierhalven indien 't eerste van sonde excuseerd / dat ook van gelijken het twede moet excuseren. Want van gelijke saken moet men een gelijk oordeel strijken.

XIX. Het blijkt ook dat dese woorden Sy en konden niet geloven, Joh. XII, geen ware en eigenlijk genoemde onmogelijkheid en betekenen; maar alleen / dat de Joden zo afkerig waren van de lere des Heren Jesu / om dat se tegen hare vleezlijke lusten quam te strijden / dat sy de selve niet en wilden aannemen / alhoewel dat sy 't selve zeer ligt konden doen. 't Welk hy haar ook op een andere plaats verwijt / seggende / Hoe kond gy geloven, die gy ere van elk anderen neemd, ende de ere die van God alleen is niet en soekt? Joh. V, 44. Door dese woorden te kennen gevende / dat hare eersugtigheid en hoogmoed haar belettede dat se den Evangelio niet en geloofden. 't Welk ook de reden was waarom die genen / die in Christum geloofden / hem niet en beleden / dewijl se de ere der menzen liever hadden dan de ere Godes, Joh. XII, 43. Op die selve wijse is 'et ook te verstaan 't gene hy tegen de Pharizeen seid / Hoe kond gy goede dingen spreken daar gy boos zijt, Matth. XII, 34. Want door dese woorden geevd hy te kennen / dat sy / daar se van een quaden inborst waren en haters van 't goede / zo lang als se zodanig waren / en voor zo veel als se zodanig waren / geen goede dingen en hebben konnen spreken / dewijl uit den overvloed des herten de mond gewoon is te spreken; en gelijk een quade boom geen goede vrugten en kan voordbrengen / dat ook geen quaad menz goede werken en kan doen. Maar daar uit en volgd niet / dat de Joden haar leven niet en hebben konnen beteren; andersins zou Johannes de Doper die genen te vergeevs vermaand hebben / die hy voor quade bomen hielde / dat se vrugten der bekeringe waardig zouden voordbrengen, Matth. III, 8. En gelijk een vroom en opregt man / hoedanig Adam voor den val was / door van sijn vorigen stand af te wijken / quade vrugten kan voordbrengen; alzo en is 'et niet onmogelijk / dat die quaad zijn / haar leven verbeteren / en goede vrugten dragen. Nog iemand en moet ook menen / dat de voorseggingen van Esaias de Joden het vermogen benomen heeft om in Christum te geloven; want de selve heeft maar alleen eigenlijk haar opsigt op die genen die ten tijden van Esaias leevden. En Johannes en gebruikt se alhier niet anders als by toepassinge; als of hy geseid hadde / Die Joden / die Christum / wannneer hy haar het Evangelium verkondigde / hoorden / en konden niet geloven / om dat se hare voorouderen gelijk waren / van welke Esaias seid / Hy heeft hare ogen verblind, enz.

XX. Gy zuld misschien seggen / dat de verblindinge en verhardinge / waar mede God haar gestraft hadde / haar zulks onmogelijk gemaakt heeft. Maar ik andwoorde 1. dat dese woorden / Hy heeft hare ogen verblind, ende haar herte verhard, niet tot God gerefereerd en worden / die ook aldaar niet genoemd en word; maar dat 'et even eens is als of 'er gelesen wierd / Hare ogen zijn verblind / ende haar herte is verhard / sonder d' aucteur van die verblindinge en verhardinge aan te wijsen. Want in de Hebreeuze taal / welkers manieren van spreken d' Apostolen veeltijds gebruiken / worden de verba transitiva of overgaande werk-woorden / dikwijls

wyls voor impersonalia of onpersoonlijke gebruikt; als by voorbeeld/ wanneer Esau seid / En heeft hy daarom sijnen naam niet Jacob genoemd, Gen. xxvii, 36. dat is / en is se daarom niet Jacob genoemd. Van gelijken / Gy dwaas selvs in desen nagt zullen se uwe ziele van u eizen, Luc. xii, 20, dat is/ zal uwe ziele geeizt worden. En / Indien iemand in my niet en zal blijven, die zal buiten geworpen worden gelijkerwijs de ranke, ende zal verdorren, en sy zullen de selve vergaderen en in 't vuur werpen, ende de selve zal branden. Joh. xv, 6. dat is / de selve zal vergaderd ende in 't vuur geworpen worden. En dat men de woorden op die wijse moet expliceren/dat blijkt uit Act. xxviii, alwaar Paulus de plaats van Esaias aldus aantrekt / Wel heeft de H. Geest gesproken door Esaiam den Propheet tot onse vaderen, seggende, Gaat henen tot dit volk ende segd, med het gehoor zuld hy horen, ende geensins verstaan: ende siende zuld gy sien ende geensins bemerken: want het herte deses volks is dik geworden, ende med de oren hebben sy swaarlijk gehoord, ende hare ogen hebben sy toegedaan; op dat sy niet t' eniger tijd med de ogen en zouden sien, ende med de oren horen, ende med het herte verstaan, ende sy haar bekeren, ende ik haar genesen, vers 25, 26, 27. alwaar geen mentie van God gemaakt en word / nog daar word ook geseid / dat hy d' aucteur van de verblindinge en verhardinge der Joden geweest is. Nog het word ook daar uit bewesen/ dat God tegen Esaias seid / Maakt het herte deses volks vet, ende maakt hare oren swaar, enz. Cap. vi, 10. Want het is even eens als of hy geseid hadde / Ik weet dat dit volk zo verkeerd is / dat 'et uit de vermaningen / die gy haar van mijnent wegen zuld doen / occasie zal nemen om haar selven meer en meer in de sonden te verharden. En laat evenwel niet na haar van haren schuldigen pligt te vermanen / en indien sy daar door nog erger worden / zo laat 'et haar tot haar eigen nadeel en verderf gedyen. Ten twede, gesteld zijnde dat God de Joden zo verblind en verhard heeft/ zo en zal daar uit niet volgen/ dat 'et haar t'enemaal onmogelijk geweest is in Christum te geloven. Want de verblindinge en verhardinge / 't zy dat se als een straffe van God gesonden aangemerkt word / 't zy als een actie of werkinge van de sondaar / die hem selven door sijn eigen boosheid komt te verblinden en te verharden/ en neemd ganz alle vermogen om te geloven niet weg/ maar maakt alleen dat 'et selve beswaarlijker is als 'et andersins geweest zoude hebben / gelijk ik op een andere plaats heb aangewesen. Siet Anti-Amyrald. Cap. x. sect. 8.

EINDE.

REGISTER
Der Schrivtuur-plaatsen welke in dit Boek vry omstandig verklaard worden.

De Colomnen zijn door de letteren a *en* b *onderscheiden.*

1 RE-

EZECH.

DANIEL.

HOSEAS.

MICHEAS.

ZEPHAN.

ZACHAR.

MALACH.

MATTH.

LUCAS.

JOHAN.

ACTOR.

ROMEIN.

1 CORINTH.

2 CORINTH.

Moses

BLAD-

BLADWIJSER

Der voornaamste saken, dewelke in dit boek verhandeld worden.

De Columnen zijn door de letteren a en b *onderscheiden.*

Word

C.

E.

F.

G.

K.

Nie-

1. Om

Q.

R.

Ook

Onder-

V.

LIV,

LIV. VRAGEN,

Kortlijk voorgesteld, en onderscheidelijk beandwoord.

E I N D E.

'tM I S D R U K

aldus te verbeteren.

1,a.	13. alles.	van alles.
2,b.	4. van	van de.
3,b.	5. dat	dat ſe.
	7. of	zal of.
4,b.	34. *Antipodes.*	*Antipodes*, dat is, die med haar voeten tegen ons aan gaan.
6,b.	20. waarſchijnlijk.	waarſchijnlijkheid.
7,b.	16. nalaat.	toelaat.
13,a.	24. blijkt.	dat blijkt.
	50. hebben.	dat hebben.
17,a.	45. word.	dat word.
34,a.	36. 2 Tim. II, I.	2 Timoth. III.
37,a.	39. blijkt.	dat blijkt.
44,a.	9. zijn.	is.
45,a.	4. dobbel.	dubbeld.
51,a.	1. heeft.	heeft dan.
56,b.	12. en.	en 't welk.
57,b.	1. blijkt.	dat blijkt.
63,b.	41. matigen.	magtigen.
66,b.	28. ſy.	ſijn.
70,a.	35. word.	dat word.
74,a.	31. gebruik.	gebruikt.
93,b.	3. alles.	van alles.
114,b.	3. onderſtel.	onderſtelſel.
119,b.	34. Conſtantinopolitanus.	Conſtantinopolitanus ook geſien hebben.
122,a.	45. getnigd.	daar van getuigd.
128,a.	1. at.	Wat.
138,b.	41. 't Noodlots.	's Noodlots.
146,b.	40. name.	namelijk.
150,b	5. verwerpen.	voorwerpen.
157,b.	21. Engel.	Engel doen.
160,a.	32. der.	des.
162,a.	35. en.	een.
167,b.	7. zoude.	zouden.
168,a.	21. klem want;	klem, want.
171,b.	17. onſtervlijk.	onſtovlijk.
172,a.	5. is'et de.	is'et dat.
177,b.	22. beſorgheid.	beſorgdheid.
193,a.	1. verlang.	verlangd.
198,b.	44. noodſakelijk.	noodſakelijkheid.
199,a.	21. laatſte.	eerſte.
206,a.	33. als'et een.	als' et een daad was; maar voor zo veel het.
208,b.	48. en moet ook het ſelve die genen niet.	ook het ſelve die genen niet en moet.
217,b.	18. toegerekend.	toerekend.
220,b.	45. dat ik wil.	dat ik niet en wil.
228,b.	3. aanra-	aanraken.
231,b.	37. wy.	uit.
241,b.	50. 'en.	't en.
246,b.	47. ſtelden.	ſtellen.
252,a.	36. ſlagten.	geſlagten.
256,a.	46. wierook.	Myrrha.
265,a.	12. ſijnen.	ſijnen tijd.
269,b.	9. Matth. XXXVI.	Matth. XXVI.
277,a.	42. Joh. VIII.	Joh. XVIII.
278,a.	1. dat.	dat ſe.
	17. Evanliſten.	Evangeliſten.
b.	36. gro-	groten.
282,a.	11. zoude.	zouden.
305,b.	29. als.	als op.
330,b.	40. einde.	einden.
341,a.	27. tegengeſteld.	tegenſteld.
b.	25. zoude.	zouden.
343,b.	5. Cap.	Heb.
360,a.	5. Koning.	Prieſter.
372,a.	48. ſy.	hy.
374,a.	41. offerde.	offerhande.
380,a.	4. Schrivten.	Schrivtuur.
417,a.	16. den.	den hemel.
445,a.	7. waar.	maar.
452,a.	2. ſe dat.	dat ſe.
456,a.	27. word.	woord.
464,a.	14. vy.	by.
b.	3. werpen.	verwerpen.
480,b.	29. heben.	hebben.
482.b.	48. gemeed.	gemeen.
486,a.	1. ſe.	het.
496,a.	12. genoegſame.	genoegſaam.
503,a.	41. en dat.	dat.
505,b.	26. hy.	ſy.
506,a.	37. kennen.	kennen geven.
520,a.	1. geſeid.	geſchied.
	31. hard.	hard is.
522,a.	43. dat.	dan.
556,b.	3. Job.	Joh.
561,b.	5. vereizt.	vereizt word.